PGPH S103 (DSC)

দুবছৰীয়া স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্ৰম

(চি বি চি এচ; এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

প্ৰথম ষাণ্মাসিক

পাশ্চাত্যৰ নৈতিক দৰ্শন

দৰ্শন/সমাজবিজ্ঞান

শ্ৰী সূৰ্য কুমাৰ ভূঞা সামাজিক বিজ্ঞান বিদ্যালয়

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

১. অধ্যাপক সৌৰভপ্ৰাণ গোস্বামী, দৰ্শন বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

২. ড° সাবিত্রী দেবী, সহযোগী অধ্যাপক, দৰ্শন বিভাগ, কটন বিশ্ববিদ্যালয়

৩. ড° নব প্ৰসাদ নাথ, সহযোগী অধ্যাপক, দৰ্শন বিভাগ, নগাঁও মহাবিদ্যালয় (স্বায়ত্বশাসিত)

সমন্বয়ৰক্ষী: ড° তেজসা কলিতা, সহকাৰী অধ্যাপক, কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্ৰস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	প্ৰস্তুতি গোটৰ সদস্য	ভাষান্তৰকাৰী
১, ৪	ড° তেজসা কলিতা, KKHSOU	ড° হিমা ছেত্রী, KKHSOU
২	ড° পাপৰী বৰুৱা, কুমাৰ ভাস্কৰ বর্মা সংস্কৃত বিশ্ববিদ্যালয়	ড° হিমা ছেত্রী, KKHSOU
৩, ৬	ড° জাহ্নবী ডেকা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়	ড° হিমা ছেত্রী, KKHSOU
৫	ড° ৰূপজ্যোতি দত্ত, গৱেষক, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
৭	ড° সুচৰিতা দেৰী, বি. বৰুৱা মহাবিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
৮	ড° কৰবী গোস্বামী, নাৰেঙ্গী আঞ্চলিক মহাবিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
৯	ড° প্ৰণতি দেৰী, বি. বৰুৱা মহাবিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
১০	শ্ৰীমতী ধনমণি নাথ, আর্য্য বিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
১১	ড° চাৰু দাস, আর্য্য বিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
১২	ড° পল্লৱী শর্মা, কৃষ্ণ গুৰু আধ্যামিক বিশ্ববিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
১৩	ড° ভায়োলিনা ডেকা, গৱেষক, আই আই টি গুৱাহাটী	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
১৪	ড° সীমা বৰুৱা, কটন বিশ্ববিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া
১৫	ড° হাছেন আলি আহমেদ, ইন্দিৰা গান্ধী মহাবিদ্যালয়	ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া

সম্পাদনাঃ ড° ৰিদিপ দেৰ চৌধুৰী (১-৮), ড° শ্রুতি শ্রুৱা ভৰালী (৯-১৪), কৃ.স.ৰা.মু.বি

বিষয়বস্তু সম্পাদনাঃ ড° তেজসা কলিতা, KKHSOU, ড° ভাস্কৰ ভট্টাচার্য্য, KKHSOU

ভাষা সম্পাদনাঃ ড° তেজসা কলিতা, KKHSOU, ড° হিমা ছেত্রী, KKHSOU, ড° হৃদয় ৰঞ্জন বড়া

গাঁথনিক সম্পাদনাঃ ড° তেজসা কলিতা, KKHSOU

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial-Share Alike 4.0 License (international) http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

আগষ্ট, ২০২৫ ISBN: 978-93-87940-36-9

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্ৰকাশিত

মুখ্য কার্যালয়ঃ পাটগাঁও, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী- ৭৮১ ০১৭

নগৰ চৌহদঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা, গুৱাহাটী ৭৮১ ০২২

বিষয়সূচী

অধ্যায় **পৃষ্ঠা**

অধ্যায় ১ : নীতিশাস্ত্ৰৰ পৰিচয় **৯ - ২২**

নৈতিক চিন্তা, বিভিন্ন নৈতিক দৰ্শন, নিৰপেক্ষ নৈতিকতা, নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ, নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ, অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা, পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা, বিৱর্তনবাদী নৈতিকতা, বর্ণনামূলক নৈতিকতা, প্ৰায়োগিক নৈতিকতা, জৈৱ-নৈতিকতা, পৰিৱেশগত নীতিশাস্ত্ৰ, ব্যৱসায় নৈতিকতা

অধ্যায় ২ : নৈতিক বিচাৰৰ স্বৰূপ **২৩ - ৩০**

নৈতিক বিচাৰৰ ধাৰণা আৰু স্বৰূপ, নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়, নৈতিক বিচাৰৰ লক্ষ্য, নৈতিক বিচাৰ আৰু অন্যান্য বিচাৰৰ পার্থক্য

অধ্যায় ৩ : এৰিষ্টটলীয় নীতিশাস্ত্ৰত সুখ **৩১ - ৪৫**

ইউড'মনিয়াৰ অর্থ, মানৱীয় মংগল, ইউড'মনিয়া আৰু কার্য্য, কার্য্যৰ যুক্তি, ইউড'মনিয়া আৰু দর্শন

অধ্যায় ৪ : এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা **৪৬ - ৫৪**

এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা, সুখ জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য, সুখ আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা, এৰিষ্টটলৰ ইউড'মনিয়া ধাৰণা

অধ্যায় ৫ : এৰিষ্ট'টলীয় নৈতিকতাৰ গুণসমূহ **৫৫ - ৭৩**

গুণৰ স্বৰূপ, গুণ: এৰিষ্টটল, ছক্ৰেটিচ আৰু প্লেটো, প্লেটোৰ মৌলিক গুণসমূহ, ভাৰতীয় গুণসমূহ

অধ্যায় ৬ : এৰিষ্টটলৰ ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান) **৭৪ - ৮৮**

এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অর্থ, ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত জড়িত চাৰিটা মুখ্য উপাদান, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ, কলা নহয়, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ মাজৰ সম্পর্ক, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু অন্যান্য গুণৰ মাজৰ সম্পর্ক

অধ্যায় ৭ : নৈতিক মানদণ্ডৰ তত্ত্বসমূহ: সুখবাদ **৮৯ - ১০৩**

নৈতিক দর্শনত সুখবাদ, সুখবাদী তত্ত্বৰ শ্রেণীবিভাজন, মানসিক সুখবাদ, নৈতিক সুখবাদ, আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ, পৰসুখবাদ স্থুল বা অসংযত সুখবাদ: বেন্থাম, পৰসুখবাদ মার্জিত বা সংযত সুখবাদ: জে. এছ. মিল

অধ্যায় ৮ : উপযোগিতাবাদ: ইয়াৰ প্রকাৰসমূহ **১০৪ - ১১৯**

সুখবাদ আৰু ইয়াৰ প্রকাৰসমূহ, পৰসুখবাদ বা উপযোগিতাবাদ, ছিদগ্বিকৰ যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ, ৰাছেলৰ আৰু মূৰৰ আদর্শগত উপযোগিতাবাদ, কার্য, সাধাৰণ আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ

অধ্যায় ৯ : উপযোগিতাবাদ: বেন্থাম আৰু মিল **১২০ - ১৪০**

উপযোগিতাবাদ, উপযোগিতাবাদৰ ঐতিহাসিক পৃষ্ঠভূমি, বেন্থাম আৰু তেওঁৰ দর্শন, বিশ্বজনীন ভোগবাদ, বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ধাৰণা, উপযোগিতাৰ নীতি হৈছে আইনী আৰু সামাজিক সংস্কাৰৰ ভিত্তি

অধ্যায় ১০ : কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্ব **১৪১ - ১৫৫**

কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ব্যক্তিগত ন্যায়বাদ, নির্দিষ্ট আদেশ, নৈতিকতাৰ সূত্র

অধ্যায় ১১ : কাণ্ট আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা **১৫৬ - ১৬৭**

নিযর্তিত আৰু চর্তাধীন আদেশ, চর্তাহীন আদেশৰ নীতিসমূহ, সৎ ইচ্ছা আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা

অধ্যায় ১২ : উদাৰতাবাদ আৰু ইয়াৰ নীতিসমূহ **১৬৮ - ১৮১**

উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তি, উদাৰতাবাদৰ উপাদানসমূহ, উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ, উদাৰতাবাদৰ নীতিসমূহ, উদাৰতাবাদৰ শ্রেণীবিভাগ, উদাৰতাবাদৰ প্রভাৱ

অধ্যায় ১৩ : আত্মস্বাতন্ত্রবাদ বা আত্মনিয়ন্ত্রণবাদ **১৮২ - ১৯৬**

ব্যক্তি সম্পর্কে দার্শনিক দৃষ্টিভংগী, পাশ্চাত্য আত্মস্বাতন্ত্রবাদ/আত্মনিয়ন্ত্রণবাদ ইতিহাস, দার্শনিক আত্মস্বাতন্ত্রবাদ/আত্মনিয়ন্ত্রণবাদ, নৈতিক আত্মস্বাতন্ত্রবাদ/ আত্মনিয়ন্ত্রণবাদ

অধ্যায় ১৪ : উদাৰতাবাদৰ বিপৰীতে সম্প্রদায়বাদ **১৯৭ - ২১৪**

উদাৰতাবাদ, উদাৰতাবাদৰ প্রকাৰসমূহ, সম্প্রদায়বাদ, সম্প্রদায়বাদৰ প্রকাৰসমূহ

অধ্যায় ১৫ : উদাৰ ন্যায় আৰু প্রাপ্যতা হিচাপে ন্যায় **২১৫ - ২৪৫**

ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণা, ন্যায়ৰ উদাৰ ধাৰণা, ন্যায়ৰূপে ন্যায়সংগততা: উদাৰ সমাজত ন্যায় (ৰ'লছৰ তত্ত্ব) নাগৰিকৰ ধাৰণা, সমাজৰ ধাৰণা. মূল অৱস্থান আৰু ৰাজনৈতিক গঠনবাদ, জনগণৰ আইন: উদাৰ বৈদেশিক নীতি, আন্তর্জাতিক মৌলিক গঠন আৰু জনগণৰ আইনৰ নীতিসমূহ, জনগণ: উদাৰ আৰু শিষ্ট, আন্তর্জাতিক সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰ

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয়ঃ

কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ বাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দর্শন শাখাৰ স্নাতকোত্তৰ প্রথম যান্মাষিকৰ তৃতীয় পাঠ্যক্রম হৈছে "নৈতিক দর্শন: পাশ্চাত্য"। এই পাঠ্যক্রমটোৱে শিক্ষার্থীক পাশ্চাত্য নৈতিক দর্শনৰ তাত্ত্বিক জ্ঞানৰ গভীৰ উপলব্ধি কৰাত সহায় কৰিবলৈ ডিজাইন কৰা হৈছে। দর্শনত স্নাতকোত্তৰ ডিগ্রীৰ শিক্ষার্থী হিচাপে বিভিন্ন নৈতিক তত্ত্বৰ সঠিক আৰু সুস্পষ্ট বুৎপত্তি থকাটো অতি প্রয়োজনীয়। নৈতিক দর্শনে মানুহৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ বিজ্ঞানৰ সৈতে সম্পর্কিত। ইয়াক শুদ্ধ-অশুদ্ধৰ বিজ্ঞান বুলিও কোৱা হয়, কিয়নো মানৱ ইচ্ছা শুদ্ধ বা অশুদ্ধ আচৰণত প্রকাশ পায়। শুদ্ধ-অশুদ্ধৰ ধাৰণাই মানৱ জীৱনৰ চৰম আদর্শক সূচায়। গতিকে, নীতি-বিজ্ঞান হৈছে মানুহৰ চৰম মংগলৰ বিজ্ঞান য'ত সত্য, শুভ আৰু সৌন্দর্য্য অন্তর্ভুক্ত হয়।

এই পাঠ্যক্রমটো মুঠ পোন্ধৰটা অধ্যায়ৰে গঠিত।

পাঠ্যক্রমটোৰ প্রথম অধ্যায় হৈছে 'নীতিশাস্ত্রৰ পৰিচয়'। এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত শিক্ষার্থীয়ে বিভিন্ন ধৰণৰ নৈতিক চিন্তাধাৰাৰ সঠিক বুৎপত্তি লাভ কৰিব পাৰিব। নৈতিক দর্শন হৈছে দর্শনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ শাখা যিয়ে মূলতঃ মূল্যবোধ বা নৈতিকতাৰ অধ্যয়ন কৰে। নৈতিকতা মনোবিজ্ঞানৰ দৰে এক বিজ্ঞান নহয়, যি আচৰণৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ সৈতে জড়িত। নৈতিকতা হৈছে এক এনে বিষয় যি এক আদর্শৰ সাপেক্ষে আচৰণৰ মূল্যায়নৰ সৈতে জড়িত। নৈতিকতাৰ ক্ষেত্রত ইয়াক এক বিজ্ঞান হিচাপেও গণ্য কৰিব পাৰি কিয়নো ই মানৱৰ চৰম মংগলৰ আলোকত আমাৰ ইচ্ছাধীন কার্য্যৰ শুদ্ধ-অশুদ্ধতাৰ সুসংগত ব্যাখ্যা দিবলৈ লক্ষ্য ৰাখে। এই অধ্যায়টোৱে নিৰপেক্ষ নৈতিকতা, নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ, নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ, অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা, পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা, বিৱর্তনবাদী নৈতিকতা, বর্ণনামূলক নৈতিকতা, প্রয়োগিক নৈতিকতা, জৈৱ-নৈতিকতা, পৰিৱেশ নৈতিকতা আৰু ব্যৱসায় নৈতিকতা আদি বিভিন্ন নৈতিক দর্শনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

দ্বিতীয় অধ্যায়টো হৈছে 'নৈতিক বিচাৰৰ স্বৰূপ'। এই অধ্যায়টোৱে বিশেষভাৱে নৈতিক বিচাৰৰ সৈতে সম্পর্কিত, যি নৈতিক চেতনাৰ মূল জ্ঞানগত উপাদান। নৈতিক চেতনা হৈছে শুদ্ধ-অশুদ্ধৰ চেতনা। ই হৈছে নৈতিক পার্থক্যৰ চেতনা। প্রকৃততে, ই হৈছে কার্য্য আৰু কর্তাৰ নৈতিক মূল্যৰ সচেতনতা। এই অধ্যায়টোৱে নৈতিকতাৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ বর্ণনামূলক আৰু আদর্শমূলক ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন ধাৰণা, নৈতিকতাৰ ধাৰণা আৰু ই জীৱনৰ এক সামাজিক প্রতিষ্ঠান হিচাপে ইয়াৰ স্বৰূপ আদি বিষয়বস্তুৰ সৈতে সম্পর্কিত।

'এৰিষ্টটলীয় নীতিশাস্ত্রত সুখ' হৈছে এই পাঠ্যক্রমৰ তৃতীয় অধ্যায়। এই অধ্যায়টোৱে এৰিষ্টটলৰ দর্শনত বর্ণিত ইউড'মনিয়াৰ ধাৰণাৰ সৈতে আপোনাক পৰিচয় কৰাই দিব। ইউড'মনিয়া হৈছে এৰিষ্টটলৰ দর্শনৰ কেন্দ্রীয় ধাৰণাসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম। এৰিষ্টটল এজন দুর্লভ প্রতিভাশালী ব্যক্তি আছিল। অধিবিদ্যা, যুক্তিবিদ্যা, নৈতিকতা আৰু ৰাজনীতি, প্রাকৃতিক দর্শন, মনৰ দর্শন, অলংকাৰশাস্ত্র - দর্শনৰ প্রতিটো শাখাকে এৰিষ্টটলে তেওঁৰ অসাধাৰণ সূক্ষ্ম বুদ্ধিৰে সমাধা কৰিছিল। প্রকৃততে, এৰিষ্টটলেই আছিল প্রথম পাশ্চাত্য চিন্তাবিদ যিয়ে দর্শনক উক্ত

শাখাসমূহত বিভক্ত কৰিছিল। আমালৈ প্ৰাপ্ত এৰিষ্টটলৰ ৰচনাসমূহ হৈছে একাডেমিক গ্ৰন্থ। এই গ্ৰন্থসমূহ প্ৰশ্নকৰ, তৰ্কসাপেক্ষ আৰু অ-দ্বিধামূলক শৈলীত ৰচনা কৰা হৈছে।

চতুৰ্থ অধ্যায়টো হৈছে 'এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা'। এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত শিক্ষাৰ্থীয়ে এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা কি, জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য কি আৰু ইচ্ছাধীন আৰু অনিচ্ছাকৃত কাৰ্য্যৰ মাজৰ পাৰ্থক্য জানিব পাৰিব আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা আৰু সুখৰ মাজৰ সম্পৰ্কও জানিব পাৰিব। আকৌ, শিক্ষাৰ্থীয়ে এইটোও জানিব পাৰিব যে সুখ হৈছে এক এনে ধাৰণা যাক সকলো নৈতিকতাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। প্ৰায় সকলো প্ৰাচীন চিন্তাবিদ বা নীতিবিদে দাবী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল যে তেওঁলোকে চিত্ৰিত কৰা আদৰ্শসমূহ হৈছে এক সুখী জীৱনৰ উপাদান।

পঞ্চম অধ্যায়টো হৈছে 'এৰিষ্টটেলীয় নৈতিকতাৰ গুণসমূহ'। এই অধ্যায়টোৱে এৰিষ্টটেলীয় নৈতিকতাত গুণৰ ধাৰণাৰ সৈতে আপোনাক পৰিচয় কৰাই দিব। এই বিষয়টো তেওঁৰ নৈতিক দৰ্শনত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিছে। নৈতিকতাৰ যিকোনো গৱেষণাত এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন হৈছে যে আমি কেনেকৈ মানুহক ভাল হ'বলৈ শিকাব পাৰো। এই সম্পৰ্কত এৰিষ্টটলে স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিছিল যে তেওঁ নাভাবে যে গুণ এটা শ্ৰেণীকোঠালিৰ মাজত বা তৰ্কৰ জৰিয়তে শিকাব পাৰি। তেওঁৰ নৈতিক দৰ্শনৰ উদ্দেশ্য হৈছে মানুহক ভাল কৰা নহয়, বৰঞ্চ ই কি ভাল, কিয় ভাল আৰু কেনেকৈ আমি সমাজ আৰু প্ৰতিষ্ঠান গঢ়ি তুলিব পাৰো যিয়ে এই ভালকিৰ ধাৰণাক প্ৰৱৰ্তন কৰিব পাৰে সেইবোৰ ব্যাখ্যা কৰা।

ষষ্ঠ অধ্যায়টো হপিছে 'এৰিষ্টটলৰ ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)'। এই অধ্যায়টোৱে এৰিষ্টটলে নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ ষষ্ঠ গ্ৰন্থত বৰ্ণনা কৰা ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাৰ সৈতে আপোনাক পৰিচয় কৰাই দিব। গুণৰ সৃষ্টি হয় দুটা চৰম সীমাৰ মাজৰ সঠিক মধ্যমীয়া পথ বাছনি কৰাৰ জৰিয়তে। এই অধ্যায়ত তাত্ত্বিক জ্ঞান আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান, বৌদ্ধিক গুণৰ প্ৰকাৰসমূহ, জ্ঞানৰ তিনিটা প্ৰকাৰ, এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ, ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত জড়িত চাৰিটা মুখ্য উপাদান, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ (কলা নহয়) আদি বিষয়সমূহ আলোচনা কৰা হৈছে।

সপ্তম অধ্যায়টিৰ নাম হৈছে 'নৈতিক মানদণ্ডৰ তত্ত্ব: সুখবাদ (সুখবাদ)'। এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক এনে এক নৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব যিয়ে প্ৰতিপাদন কৰে যে আমি সদায় সুখ বিচাৰো। সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ একমাত্ৰ বস্তু, ভাল বা বেয়া। আপুনি মনত ৰাখিব যে নৈতিক দৰ্শনত বা নীতিশাস্ত্ৰত কাৰ্য্যবোৰ ভাল বা বেয়া হিচাপে মূল্যায়ন কৰা হয় জীৱনৰ চৰম লক্ষ্যৰ সাপেক্ষে। আপুনি জানেনে যে কাৰ্য্যবোৰ কেনেকৈ ভাল বা বেয়া হিচাপে মূল্যায়ন কৰা হয়? যিকোনো কাৰ্য্য যি জীৱনৰ চৰম লক্ষ্যৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণ তাক ভাল বুলি গণ্য কৰা হয়। আকৌ, যিকোনো কাৰ্য্য যি জীৱনৰ চৰম লক্ষ্যৰ সৈতে অসংগতিপূৰ্ণ তাক বেয়া বুলি গণ্য কৰা হয়। বেন্থাম, মিল আদি বহুতো নৈতিক চিন্তাবিদে প্ৰতিপাদন কৰিছে যে 'সুখ হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য বা মানুহৰ চৰম মংগল'।

অষ্টম অধ্যায়টো হৈছে 'উপযোগিতাবাদ আৰু ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ'। এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক উপযোগিতাবাদৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব যাক এক নৈতিক মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰা হয়। আধুনিক নৈতিকতাৰ প্ৰৱণতা সাধাৰণতে পৰোপকাৰী বা সাৰ্বজনীন। বৰ্তমান সময়ত কোনোৱেই আত্মকেন্দ্ৰিক ব্যৱস্থাক নৈতিকতাৰ পৰ্যাপ্ত তত্ত্ব হিচাপে গণ্য নকৰে আৰু কৰ্তব্যমূলক তত্ত্ববোৰৰ প্ৰতি অসন্তুষ্ট হৈ থাকে। গতিকে, প্ৰাকৃতিক বিকল্প হৈছে

উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব যাক উপযোগিতাবাদ বুলি কোৱা হয়। এই তত্ত্বই প্রতিপাদন কৰে যে শুদ্ধ, অশুদ্ধ আৰু কর্তব্যৰ একমাত্র চৰম মানদণ্ড হৈছে উপযোগিতাৰ নীতি।

নৱম অধ্যায়টো হৈছে 'উপযোগিতাবাদ: বেন্থাম আৰু মিল'। এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক বেন্থামৰ নৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। নৈতিকতা প্রাথমিকভাৱে নৈতিক বিচাৰৰ সৈতে জড়িত। কিন্তু স্পষ্ট যে নৈতিক বিচাৰে এক মানদণ্ড বা আদর্শৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে যাৰ আলোকত কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি মূল্যায়ন কৰা হয়। যি কার্য্যসমূহে প্রস্তাৱিত নৈতিক আদর্শৰ সৈতে সংগতিপূর্ণ তাক ভাল বা শুদ্ধ বুলি গণ্য কৰা হয়, আৰু যিবোৰে নৈতিক আদর্শৰ সৈতে অসংগতিপূর্ণ তাক অশুদ্ধ বা বেয়া বুলি গণ্য কৰা হয়। এই অধ্যায়টোৱে উপযোগিতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব, জেৰেমী বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিব, মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিব আৰু মিলৰ নৈতিক দর্শনৰ মৌলিক বিষয়বস্তুবোৰ বর্ণনা কৰিব।

দশম অধ্যায়টোৰ নাম হৈছে 'কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্ব'। এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। কাণ্টিয়ান নৈতিক তত্ত্বই জার্মান দার্শনিক ইমেনুৱেল কাণ্টৰ কর্তব্যমূলক নৈতিক তত্ত্বক সূচায়। কাণ্টৰ মতে, কার্য্যসমূহ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ হৈছে নিয়ম অনুসৰণ কৰাৰ ওপৰত, ফলাফলৰ ওপৰত নহয়। কাণ্টে যুক্তি দিয়ে যে কেৱল যুক্তিয়েই আমাৰ সকলো কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰিব পাৰে। তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বক "যুক্তিবাদ" বুলি কোৱা হয় যিয়ে যুক্তিক সকলো গুৰুত্ব দিয়ে।

একাদশ অধ্যায়টি হৈছে 'কাণ্ট আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা'। এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসনৰ ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। সকলো মানুহৰ স্বাধীনতাৰ এক প্রত্যক্ষ আৰু সুস্পষ্ট চেতনা থাকে। তেওঁলোকে অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে বিকল্প কার্য্যৰ মাজত বাছনি কৰিব পাৰে। মানুহৰ শুদ্ধ-অশুদ্ধ বাছনি কৰাৰ স্বায়ত্তশাসন আছে। কার্য্যৰ পিছত তেওঁলোকে অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে আনকি বাছনি কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। এইটো এক অভিজ্ঞতাৰ সত্য আৰু গতিকে ইয়াক স্বীকাৰ কৰিব লাগিব।

দ্বাদশ অধ্যায়ৰ নাম হৈছে 'উদাৰতাবাদ আৰু ইয়াৰ নীতিসমূহ'। এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পিছত আপুনি জানিব পাৰিব যে উদাৰতাবাদ হৈছে ৰাজনৈতিক দর্শনৰ সৈতে জড়িত এক বিশ্বদৃষ্টিভংগী যিয়ে স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ ধাৰণাক সামৰি লয়। ই এই নীতিসমূহৰ বুৎপত্তিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি বিস্তৃত মতামতৰ পোষকতা কৰে, কিন্তু সাধাৰণতে ই বাক্-স্বাধীনতা, প্রেছ স্বাধীনতা, ধর্মীয় স্বাধীনতা, মুক্ত বজাৰ, নাগৰিক অধিকাৰ, গণতান্ত্রিক সমাজ, ধর্মনিৰপেক্ষ চৰকাৰ, লিংগ সমতা আদি ধাৰণাক সমর্থন কৰে। ই হৈছে পাশ্চাত্য সমাজৰ বিকাশৰ চৰম বিন্দু যিয়ে মানৱ ব্যক্তিত্বৰ গুৰুত্বৰ অনুভূতি সৃষ্টি কৰিছে।

ত্রয়োদশ অধ্যায়টি হৈছে 'আত্মস্বাতন্ত্রবাদ'। এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক জানিবলৈ দিব যে আত্মস্বাতন্ত্রবাদ হৈছে এক নৈতিক স্থিতি, ৰাজনৈতিক দর্শন, আদর্শ বা সামাজিক দৃষ্টিভংগী যিয়ে ব্যক্তিৰ নৈতিক মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। আত্মস্বাতন্ত্রবাদবাদীসকলে ব্যক্তিৰ লক্ষ্য আৰু ইচ্ছা পূৰণক উৎসাহিত কৰে আৰু সেয়ে স্বাধীনতা আৰু আত্মনির্ভৰশীলতাক মূল্য দিয়ে আৰু পোষকতা কৰে যে ব্যক্তিৰ স্বার্থ ৰাষ্ট্র বা সামাজিক গোটৰ ওপৰত অগ্রাধিকাৰ পোৱা উচিত, আনহাতে সমাজ বা চৰকাৰৰ দৰে প্রতিষ্ঠানৰ দ্বাৰা ব্যক্তিৰ স্বার্থত বাহ্যিক হস্তক্ষেপৰ

বিৰোধিতা কৰে। আত্মস্বাতন্ত্ৰবাদক প্ৰায়ে সমষ্টিবাদ, একত্ৰিতবাদ আৰু অধিক সংঘবদ্ধ সামাজিক ৰূপৰ বিপৰীতে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়।

চতুৰ্দশ অধ্যায়ৰ নাম হৈছে 'উদাৰতাবাদৰ বিপৰীতে সম্প্ৰদায়বাদ'। এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক উদাৰতাবাদী-সম্প্ৰদায়বাদী বিতৰণলৈ লৈ যাব, যাৰ বৰ্তমান ৰূপ আধুনিক যুগৰ আৰম্ভণিলৈ কৰিব পাৰি, যেতিয়া উদাৰতাবাদে ৰাজনৈতিক আৰু দাৰ্শনিক আন্দোলন হিচাপে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল। ১৭শ শতিকাৰ ইংলেণ্ডৰ জন লক আৰু ১৮শ শতিকাৰ প্ৰাছিয়াৰ ইমানুৱেল কাণ্টে সমাজ আৰু মানৱ প্ৰকৃতিৰ তাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগী বিকশিত কৰিছিল যিয়ে সমতা, ব্যক্তিগত স্বায়ত্তশাসন, ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু সাৰ্বজনীন নৈতিক নীতিসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

পঞ্চদশ অধ্যায়টোৰ নাম হৈছে 'উদাৰ ন্যায় আৰু প্ৰাপ্যতা হিচাপে ন্যায়'। এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি জানিব পাৰিব যে ন্যায়তকৈ আন একোৱেই মানৱ জীৱনত ইমান গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰা নাই। ন্যায়ই সমাজ, সম্প্ৰদায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক স্থিতি প্ৰতিফলিত কৰে। সকলোৱে ন্যায়ৰ বাবে আবেদন কৰি আছে। তেন্তে ন্যায় কি? ন্যায়ৰ অৰ্থ হৈছে শব্দৰ সত্য অৰ্থত যি ন্যায়সংগত। ন্যায় শব্দটো বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা মূল্যায়ন কৰিব পাৰি। লোকসকলে সামাজিক ন্যায়, অৰ্থনৈতিক ন্যায়, ৰাজনৈতিক ন্যায়, নৈতিক ন্যায়, উদাৰ ন্যায়ৰ কথা কয়। ন্যায়ৰ প্ৰাসংগিকতা প্ৰাচীন কালৰ পৰাই প্ৰচলিত আছিল। গ্ৰীক দাৰ্শনিকসকল ন্যায়ৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে স্পষ্ট আছিল।

এই পাঠ্যবিষয়টি অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ লগে লগে সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰ মূল পাঠত উল্লেখ থকা দৰ্কাৰী ধাৰণাসমূহ সৰল অৰ্থত বুজি পোৱাত সহায় কৰিব। 'জানি থোৱা ভাল' বাকচবোৰত মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূৰণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। আকৌ, প্ৰতিটো শাখাৰ অধ্যয়নৰ অন্তত 'অগ্ৰগতি নিৰিক্ষণ' যোগে আগবঢ়োৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অধ্যয়নৰ অগ্ৰগতিৰসম্পৰ্কে স্বপৰীক্ষৰণৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিব। অধ্যয়ণৰ লগে লগে উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহ লিখি শেষত দিয়া 'অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান'ৰ সৈতে ৰিজাই চোৱাটো অধিক লাভদায়ক। অধায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্ৰন্থসমূহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত কেইটিমান 'আৰ্হি প্ৰশ্ন' তুলি দিয়া হৈছে। শেষৰ অধ্যায়টিৰ পাছত কেইখন 'প্ৰসঙ্গ পুথি'ৰ নাম উল্লেখ কৰা হৈছে। সেই কেইখন পুথিৰ সহায়েৰে ই মূলতঃ এই পাঠ্যবিষয়ত উল্লেখ থকা অধ্যায়সমূহ প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। আপোনালোকে বিশদভাবে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেই কেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব।

অধ্যায় ১ : নীতিশাস্ত্র পৰিচয়

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য
১.২ পৰিচয়
১.৩ নৈতিক চিন্তা
১.৪ বিভিন্ন নৈতিক দর্শন
১.৫ নিষ্ক্রিয় নৈতিকতা
১.৫.১ নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ
১.৬ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ
১.৭ অস্তিত্ববাদী নীতি-নৈতিকতা
১.৮ পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা
১.৯ বিবর্তনবাদী নৈতিকতা
১.১০ বর্ণনামূলক নীতি-নৈতিকতা
১.১১ প্রয়োগিক নীতি-নৈতিকতা
১.১১.১ জৈৱ-নৈতিকতা
১.১১.২ পৰিৱেশ নৈতিকতা
১.১১.৩ ব্যৱসায়িক নৈতিকতা
১.১২ উপসংহাৰ
১.১৩ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১.১৪ অধিক জানিবলৈ
১.১৫ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১.১৬ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- নীতি-নৈতিকতা কাক বোলে ব্যখ্যা কৰিবলৈ
- নৈতিক চিন্তা কি বুজাবলৈ
- নিষ্ক্রিয় নৈতিকতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- আপেক্ষিকতাবাদ কি আলোচনা কৰিবলৈ
- অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা বর্ণনা কৰিবলৈ

- পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- বিবর্তনবাদী নৈতিকতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- বর্ণনামূলক নীতিশাস্ত্র কি বুজাই লিখা
- প্রয়োগিক নীতিশাস্ত্রৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা

১.২ নীতিশাস্ত্রৰ পৰিচয়

নীতিশাস্ত্র হৈছে দর্শনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ শাখা যিয়ে মূলতঃ মূল্যবোধ আৰু নৈতিকতাৰ অধ্যয়ন কৰে। 'ethics' শব্দটোৰ ব্যুৎপত্তিগত অর্থ চালে দেখা যায় যে এই শব্দটো মূলতঃ 'ethical' নামৰ বিশেষণ শব্দৰ পৰা আহিছে, যিটো আকৌ 'ethos' শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল ৰীতি-নীতি, ব্যৱহাৰ বা অভ্যাস। নীতিশাস্ত্রক 'moral philosophy' বুলিও কোৱা হয়। 'moral' শব্দটো লেটিন শব্দ 'mores'ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থও একে - 'ৰীতি-নীতি' বা 'অভ্যাস'। ৰীতি-নীতিসমূহ কেৱল অভ্যাসৰ সৈতে জড়িত বস্তু নহয়অশুদ্ধতাৰ -সমাজৰ গোটেও ইয়াক অনুমোদন কৰে। নীতিশাস্ত্রক আচৰণৰ শুদ্ধ , বিজ্ঞান বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। আচৰণ বুলিলে উদ্দেশ্যপূর্ণ কার্য্যক বুজায় য'ত পছন্দ আৰু ইচ্ছা জড়িত থাকে। ই হৈছে নৈতিকতাৰ বিজ্ঞান।

নীতিশাস্ত্র মনোবিজ্ঞানৰ দৰে বিজ্ঞান নহয় যিয়ে আচৰণৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ সৈতে জড়িত। নীতিশাস্ত্র হৈছে এনে এক বিষয় যিয়ে আদর্শৰ সাপেক্ষে আচৰণৰ মূল্যায়ন কৰে। নীতিশাস্ত্রক এক বিজ্ঞান বুলিও গণ্য কৰিব পাৰি কিয়নো ই মানুহৰ শ্রেষ্ঠ কল্যাণৰ প্রসংগত আমাৰ স্বেচ্ছাধীন কার্য্যৰ শুদ্ধ-অশুদ্ধতাৰ পদ্ধতিগত ব্যাখ্যা দিবলৈ লক্ষ্য ৰাখে। নীতিশাস্ত্র হৈছে এক আদর্শমূলক বিজ্ঞান। আদর্শমূলক বিজ্ঞান হৈছে এনে এক বিষয় যিয়ে মূল্যবোধ আৰু মানৰ জীৱন নিয়ন্ত্রণ কৰা নীতি-নিয়মৰ সৈতে জড়িত। আদর্শমূলক বিজ্ঞানে স্বেচ্ছাধীন কার্য্যৰ পদ্ধতিগত মূল্যায়ন কৰে।

১.৩ নৈতিক চিন্তা

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা নীতিশাস্ত্র কি সেইটো আমাৰ বাবে স্পষ্ট হৈছে। এতিয়া প্রশ্ন হ'ল - নৈতিক চিন্তা কি? নৈতিক চিন্তাৰ কথা ক'বলৈ গ'লে ইয়াত মুখ্য কথা হ'ল আমাৰ চিন্তাৰ প্রকৃতি। আমি এটা কাম বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰিব পাৰোঁ। এই ক্ষেত্রত আমি কিছুমান যুক্তি উপস্থাপন কৰিব পাৰোঁ যিবোৰ চক্রেটিছ আৰু তেওঁৰ ক্রিটৰ'ই বৈধ বুলি মানি লৈছিল...১) যে আমি কেতিয়াও কোনো লোকক ক্ষতি কৰা উচিত নহয়, ২) যে আমি আমাৰ প্রতিশ্রুতি ৰক্ষা কৰা উচিত, আৰু ৩) যে আমি আমাৰ পিতৃ-মাতৃ আৰু শিক্ষকসকলক মান্য কৰা বা সন্মান কৰা উচিত। যেতিয়া যদি আমি এই ধাৰণাসমূহ মনত ৰাখি আমাৰ কার্য্য সম্পাদন কৰোঁ, তেন্তে এই কার্য্যবোৰক নৈতিকতা বা নৈতিক

নীতিয়ে পৰিচালিত বুলি ক'ব পাৰি। গতিকে, যি চিন্তাধাৰাই আমাৰ কার্য্যক নৈতিক বা নৈতিকভাৱে পৰিচালিত কৰে, তাকেই নৈতিক চিন্তা বোলা হয়।

১.৪ বিভিন্ন নৈতিক দর্শন

নীতিশাস্ত্রত বিভিন্ন নৈতিক তত্ত্বই গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। কেইটামান সমকালীন আৰু গুৰুত্বপূর্ণ নৈতিক তত্ত্ব হ'ল - নিৰপেক্ষ নৈতিকতা, নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ, অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা, পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা, প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ ধাৰণা, বিবর্তনবাদী নৈতিকতা আৰু বর্ণনামূলক নৈতিকতা।

১.৫ নিৰপেক্ষতাবাদ

'নিৰপেক্ষতাবাদ' শব্দটো নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক দুয়োটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা বুজিব পাৰি। নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা 'নিৰপেক্ষতাবাদ'ই কমেও দুটা সুকীয়া মতবাদক সূচায়। প্রথমতে, নিৰপেক্ষতাবাদক এনে এক দাবী হিচাপে বুজিব পাৰি যে এটা সার্বজনীনভাৱে বৈধ নৈতিক ব্যৱস্থা আছে যি সকলোৰে বাবে প্রযোজ্য, সিহঁতে ইয়াক বুজে বা নুবুজে কিয়। এই অর্থত নিৰপেক্ষতাবাদ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ ঠিক বিপৰীত। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে সার্বজনীনভাৱে প্রযোজ্য হ'ব পৰা নৈতিক নীতিৰ অস্তিত্ব সম্ভৱ নহয়। দ্বিতীয়তে, নিৰপেক্ষতাবাদে স্বীকাৰ কৰে যে নৈতিক নিয়ম বা নীতিসমূহৰ কোনো ব্যতিক্রম নাথাকে। এই ক্ষেত্রত আমি ইমানুৱেল কাণ্টক মিছা কোৱাৰ সম্পর্কত এজন নিৰপেক্ষতাবাদী হিচাপে উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, কিয়নো তেওঁৰ মতে মিছা কোৱা কেতিয়াও উচিত নহয়। এই ধৰণৰ নিৰপেক্ষতাবাদীসকলে সকলো নৈতিক নীতি নিৰপেক্ষ হ'ব লাগে বুলি দাবী নকৰে।

১.৫.১ নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ

'নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ' হৈছে এক নৈতিক তত্ত্ব যাৰ মতে কিছুমান কার্য্য (কার্য্যৰ প্রকাৰ) সম্পূর্ণৰূপে নিষিদ্ধ। উদাহৰণস্বৰূপে, নিৰপেক্ষতাবাদে হত্যা কৰা ভুল বুলি গণ্য কৰে, বা মিছা কোৱা সদায় ভুল বুলি কয়, বা অন্যক যন্ত্রণা দিয়া সদায় ভুল বুলি মানে। ইয়াত গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল যে নিৰপেক্ষতাবাদ হৈছে এনে এক তত্ত্ব নহয় যিয়ে কার্য্যবোৰক নিৰপেক্ষভাৱে নিষিদ্ধ কৰে। নিৰপেক্ষতাবাদে কেৱল এই আনুষ্ঠানিক আৱশ্যকতাক সমর্থন কৰে যে কিছুমান নৈতিক নীতিৰ কোনো ব্যতিক্রম নাথাকে।

নিৰপেক্ষতাবাদ সদায় পৰিণামবাদৰ বিপৰীত বুলি বিবেচনা কৰা হয়। পৰিণামবাদ হৈছে এক তত্ত্ব যাৰ মতে কার্য্যবোৰ শুদ্ধ হিচাপে গণ্য কৰা হয় যদি সেইবোৰে অন্যান্য বিকল্পৰ তুলনাত সামগ্ৰিক মূল্য বৃদ্ধি কৰে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল কোনো কার্য্য সম্পূর্ণৰূপে ভুল নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা সৰু শিশুক যন্ত্ৰণা দিয়াটাই এখন সমগ্ৰ জাতিৰ ধ্বংসতকৈ বেছি মূল্য (বা কম অমূল্য) উৎপন্ন কৰিব পাৰে। গতিকে, পৰিণামবাদীৰ বাবে এখন দেশ ৰক্ষা কৰিবলৈ এটা শিশুক যন্ত্ৰণা দিয়াটা অনুমোদনযোগ্য। ইয়াৰ বিপৰীতে, নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদে কয় যে কিছুমান কার্য্য সম্পূর্ণৰূপে ভুল আৰু সেই কার্য্যবোৰ কেতিয়াও শুদ্ধ হ'ব নোৱাৰে, ইয়াৰ ফলাফল যিয়েই নহওক কিয়। গতিকে, এজন নিৰপেক্ষতাবাদীৰ মতে এখন সমগ্ৰ জাতি ৰক্ষা কৰিবলৈ এটা শিশুক যন্ত্ৰণা দিয়াটা নৈতিকভাৱে ভুল।

এই প্ৰসংগত এটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে - পৰম্পৰাগতভাৱে কোনবোৰ কার্য্য বা কার্য্যৰ প্ৰকাৰ সম্পূর্ণৰূপে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়? ঐতিহাসিকভাৱে, দার্শনিকসকলে বহুতো ধৰণৰ কার্য্য যেনে মিছা কোৱা, ব্যভিচাৰ, সমলিংগী যৌনতা আদিৰ ক্ষেত্ৰত নিৰপেক্ষতাবাদী আছিল। কিন্তু বর্তমান সময়ত যন্ত্ৰণা দিয়া আৰু নিৰীহ লোকক মৃত্যুদণ্ড দিয়াকে সাধাৰণতে সম্পূর্ণৰূপে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়। ইমানুৱেল কাণ্ট, চার্লছ ফ্ৰাইড আদি কিছুমান নীতিনিষ্ঠাবাদী দার্শনিকে নিৰপেক্ষতাবাদক সমর্থন কৰিছিল।

১.৬ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ

নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ হৈছে এক নৈতিক তত্ত্ব যাৰ মতে সার্বজনীনভাৱে গৃহীত নৈতিক মানদণ্ড নাই। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধৰ কোনো বস্তুনিষ্ঠ মানদণ্ড নাই, নীতিৰ স্তৰতো নাই। কেৱল কি শুদ্ধ আৰু কি ভুল তাৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীহে থাকিব পাৰে। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, প্ৰকৃততে কোনো বস্তুনিষ্ঠ আপেক্ষিকতাবাদই থাকিব নোৱাৰে।

নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ ধাৰণাটো বিজ্ঞান সম্পর্কীয় সাধাৰণ বিশ্বাসৰ সৈতে নৈতিকতা আৰু নৈতিক বিষয়বস্তুৰ স্থিতিৰ দৃষ্টিভংগী তুলনা কৰি অধিক সঠিকভাৱে বুজিব পাৰি। সাধাৰণতে বিশ্বাস কৰা হয় যে পদার্থ বিজ্ঞান, ৰসায়ন বিজ্ঞান, জীৱবিজ্ঞান আদি প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানে প্ৰাকৃতিক জগতৰ বিষয়ে আমাক কয়। শতিকাবোৰ জুৰি, আৰু বিশেষকৈ আধুনিক যুগত, বিজ্ঞানে যেনেকৈ পৃথিৱীৰ প্ৰকৃতি আৰু গঠন উন্মোচনত মহৎ প্ৰগতি সাধন কৰিছে। বিজ্ঞানৰ তত্ত্ব বা নিয়মবোৰ সকলো পৰিস্থিতি বা অৱস্থাতে একে আৰু সত্য। প্ৰকৃততে, শতিকাবোৰ জুৰি, আধুনিক যুগকে ধৰি, বিজ্ঞানে এই পৃথিৱীৰ প্ৰকৃতি আৰু গঠন উন্মোচনত বিশাল প্ৰগতি সাধন কৰিছে। বৈজ্ঞানিক জ্ঞানক বৈধ জ্ঞান হিচাপে গণ্য কৰা হয় আৰু ই ব্যক্তিৰ পৰা ব্যক্তিলৈ বা পৰিস্থিতিৰ পৰা পৰিস্থিতিলৈ ভিন্ন নহয়।

কিন্তু আনহাতে, নৈতিকতা প্ৰকৃত বিজ্ঞানৰ পৰা পৃথক। নৈতিকতাত সদায় মতপাৰ্থক্যৰ সম্ভাৱনা থাকে। প্ৰকৃততে ক'বলৈ গ'লে, নৈতিকতা হৈছে কেৱল ব্যক্তিগত মতামতৰ বিষয়। নৈতিকতা হৈছে মানুহৰ নৈতিক বিশ্বাসৰ এটা কাৰ্য্য, আৰু এইটোৱেই হৈছে নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ সিদ্ধান্ত। দেখা যায় যে বিজ্ঞানে অনুসন্ধান কৰা প্ৰাকৃতিক জগতত থকাৰ দৰে কোনো বস্তুনিষ্ঠ নৈতিক সত্য বা বাস্তৱতাৰ ক্ষেত্ৰ নাই।

নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ দুই প্ৰকাৰ আছে। প্ৰথম প্ৰকাৰটোক ব্যক্তিগত বা ব্যক্তি-কেন্দ্ৰিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ বোলা হয় আৰু আনটোক সামাজিক বা সাংস্কৃতিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ বোলা হয়।

ব্যক্তিগত নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, নৈতিক বিচাৰ আৰু বিশ্বাসবোৰ হৈছে ব্যক্তিৰ নৈতিক দৃষ্টিভংগী আৰু মনোভাৱৰ প্ৰকাশ। ভিন্ন ব্যক্তিয়ে এটা বিষয়ৰ সৈতে ভিন্ন নৈতিক দৃষ্টিভংগী পোষণ কৰিব পাৰে। এই ভিন্ন দৃষ্টিভংগীবোৰক ভুল বা শুদ্ধ বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। নৈতিক উক্তিবোৰ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ নহয়। শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে প্ৰথমে এটা বস্তুনিষ্ঠ মানদণ্ড থাকিব লাগে। কিন্তু নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, এনে এটা সঠিক মানদণ্ড প্ৰকৃততে নাথাকে।

আনহাতে, সামাজিক বা সাংস্কৃতিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদে কয় যে নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ সমাজৰ পৰা সমাজলৈ ভিন্ন হয়, আৰু নৈতিক বিচাৰৰ ভিত্তি এই সামাজিক বা সাংস্কৃতিক দৃষ্টিভংগীতেই নিহিত হৈ থাকে। যদি এজন ব্যক্তিয়ে সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে যে কি শুদ্ধ, তেন্তে তেওঁক সেইটো সামাজিক নীতি-নিয়মৰ আলমত বিচাৰ কৰিব লাগিব। এজন সাংস্কৃতিক আপেক্ষিকতাবাদীৰ মতে, এটা সমাজৰ দৃষ্টিভংগীক আন এটা সমাজৰ দৃষ্টিভংগীতকৈ ভাল বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। কিছুমান দৃষ্টিভংগী আনৰ পৰা পৃথক হ'ব পাৰে, আৰু কিছুমান সমাজৰ দৃষ্টিভংগী বৃহত্তৰ সমাজ গোষ্ঠীয়ে গ্ৰহণ নকৰিব পাৰে। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, ইয়াৰ অৰ্থ এই নহয় যে সেই দৃষ্টিভংগী বেয়া বা পিছপৰা বা কোনো বস্তুনিষ্ঠ অৰ্থত অশুদ্ধ।

১.৭ অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা

জাঁ-পল ছাৰ্ত্ৰেৰ বাহিৰে আন কোনো দাৰ্শনিকে ইমান জোৰ দি নকয় যে আমি আমাৰ বৰ্তমান অৱস্থাৰ বাবেই নহয়, আমাৰ ভৱিষ্যতৰ বাবেও সম্পূৰ্ণভাৱে দায়ী। যদি আমি আমাক নিজকে চাওঁ আৰু দেখো যে আমি অসুখী বা সীমাবদ্ধ পৰিস্থিতিত আছোঁ, তেন্তে ছাৰ্ত্ৰেৰ মতে আমাক কেৱল নিজকে দোষ দিব লাগিব। আমাৰ অন্যক তেওঁলোকৰ প্ৰভাৱৰ বাবে দোষ দিয়াৰ কোনো অধিকাৰ নাই। ছাৰ্ত্ৰৰ মতে, যদি কোনোৱে আমাক প্ৰভাৱিত কৰিছে, সেইটো আমাৰ নিজৰ দোষ, কিয়নো আমি তেওঁলোকক তেনে কৰিবলৈ অনুমতি দিছোঁ। যদি আমি আনক আমাৰ সঁচাকৈয়ে কি বিচাৰো সেইটো প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ

দিওঁ, তেন্তে আমি 'বেদ ফেইথ'ত জীয়াই থকা অসত্য মানুহ। আমি সাধাৰণতে "মিলি-জুলি থাকিবলৈ চেষ্টা কৰোঁতে" এই অৱস্থালৈ আহো। আমাৰ "নিজৰ জীৱন চলোৱা"ৰ নৈতিক সাহস নাথাকে আৰু নিজৰ প্ৰকল্প স্থিৰ কৰিব নোৱাৰোঁ।

ছার্ত্রেই এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উক্তি ৰাখিছে— "অস্তিত্বই সাৰাংশক পূৰ্বে আহে"। অস্তিত্বৰ অৰ্থ হ'ল থকাৰ সত্যতা কোনো পৰিকল্পনা বা বৰ্ণনা। ছার্ত্রই কয় যে মানুহৰ বস্তুটোৰ প্ৰকাৰ সাৰাংশ হ'ল বস্তুৰ উপস্থিতি। আনহাতে সহজাতভাৱে কোনো প্ৰকৃতি নাথাকে। মানুহক এই পৃথিৱীলৈ নিজৰ ইচ্ছাৰ বাহিৰে পেলাই দিয়া হৈছে, আৰু তেওঁ কি হ'ব সেইটো নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে। আমাৰ "অস্তিত্বেই আমাৰ সাৰাংশক পূৰ্বে আহে"— আমি প্ৰথমে অস্তিত্বত আহোঁ আৰু নিৰ্বাচনৰ দ্বাৰা আমাৰ সাৰাংশ নিৰ্ধাৰণ কৰোঁ। এই দৃষ্টিভংগীক প্ৰচলিত খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ সৈতে তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে খ্ৰীষ্টান ধৰ্মত মানুহৰ প্ৰকৃতি প্ৰথমে আহে— মানুহ এটা পাপী। ফলত ইয়াত সাৰাংশ অস্তিত্বক পূৰ্বে আহে, কিয়নো মানুহ সম্পূৰ্ণৰূপে ঈশ্বৰৰ পৰিকল্পনাৰ অধীন।

অস্তিত্ববাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, "নিজকে বাছি লওঁতে, মই মানুহক বাছি লওঁ"। নিৰ্বাচনৰ সহায়ত মানুহে কি হ'ব সেইটো নিৰ্ধাৰণ কৰে। এই নিৰ্বাচনবোৰ হ'ল যিবোৰক মানুহে শুদ্ধ বুলি ভাবে। ফলত মানুহে নিজকে সৃষ্টি কৰে হ'ব লাগে। ছার্ত্রই মতে যি আমি ভাবোঁ মানুহ হ'ব লাগে। এই ধাৰণাটোৱেই হ'ল যি তেওঁ ভাবে এজন ব্যক্তি হ'ল প্ৰতিজন ব্যক্তি যি তেওঁ তেনেকুৱা তাৰ বাবে দায়ী। এজন ব্যক্তি পৃথিৱীৰ অন্যান্য মানুহৰ বাবেও দায়ী, কাৰণ তেওঁৰ কাৰ্য্যবোৰ সমগ্ৰ মানৱজাতিৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। এক অৰ্থত ক'ব পাৰি যে, কোনো সিদ্ধান্ত ল'ওতে ব্যক্তিজনে এটা সাৰ্বজনীন মূল্য স্থাপন কৰে, কিয়নো তেওণ বিশ্বাস কৰে যে একে পৰিস্থিতিত সকলোৱে এনেদৰে কাম কৰা উচিত। এজন ব্যক্তিৰ পছন্দসমূহেই হৈছে এনে এটা নমুনা যেনেদৰে সকলোৱে পছন্দ কৰা উচিত। যদি কোনোৱে এই সত্য অস্বীকাৰ কৰে, তেন্তে তেওঁলোকে নিজকে প্ৰবঞ্চিত কৰিছে। ছার্ত্রেই নৈতিকতা সম্পৰ্কীয় প্ৰথম গ্ৰন্থ হৈছে 'বিয়িং এণ্ড নাথিংনেছ'। ছার্ত্রেই "সম্পূৰ্ণ মানুহ" (integral man)ৰ আদৰ্শ আৰু মানবীয়া প্ৰয়োজনৰ "মানৱ-উপ" যিটো ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এক নৈতিক তত্ত্ব গঢ়িব বিচাৰিল sub-human ধাৰণাৰ বিপৰীত। অস্তিত্ববাদী নৈতিকতাই প্ৰচলিত নৈতিকতালৈ এক বিশেষ অৰ্থ আৰু মানৱ জীৱনৰ সামাজিক অৱস্থাৰ এক তীক্ষ্ণ অনুভূতি যোগ কৰে।

১.৮ পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা (Situational Ethics)

পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা হৈছে এক টেলিঅ'লজিকেল আৰু পৰিণামবাদী নৈতিক তত্ত্ব যি কাৰ্য্যৰ ফলাফলৰ সৈতে জড়িত। এই তত্ত্ব নীতিনিষ্ঠাবাদী তত্ত্বৰ বিপৰীত, য'ত কিছুমান কাৰ্য্যক সহজাতভাৱে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়। ১৯৬০ চনত খ্ৰীষ্টিয়ান এপিস্কপেল পুৰোহিত জোচেফ ফ্লেচাৰে 'দ্য ক্লাছিক

ট্রিটমেণ্ট' আৰু 'ছিচুৱেচন এথিক্স' নামৰ দুখন কিতাপত এই তত্ত্বৰ বিকাশ কৰিছিল। ফ্লেচাৰৰ মতে, যদি প্ৰেম (এগেপে)ৰ বাবে ভাল হয়, তেন্তে কেতিয়াবা নৈতিক নীতিসমূহ পৰিত্যাগ কৰিব পাৰি। তেওঁৰ মতে 'প্ৰেমেই হৈছে চৰম নীতি'। ফ্লেচাৰে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে এটা নৈতিক ব্যৱস্থা স্থাপন কৰিবলৈ প্ৰেমৰ নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিব লাগিব, যিয়ে বাইবেলত থকা ৰ খ্ৰীষ্টিয় নীতিক 'প্ৰতিবেশীক প্ৰেম কৰা' সৰ্বোত্তমভাৱে প্ৰকাশ কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে এগেপে প্ৰেমৰ বাহিৰে কোনো নিৰপেক্ষ নীতি নাই, আৰু আন সকলোবোৰ নীতি গৌণ আৰু এই প্ৰেমৰ অধীনত থাকে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে আন সকলোবোৰ নীতি কেৱল এগেপে প্ৰেমৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, আৰু যদি বিকল্প কাৰ্য্যই বেছি প্ৰেমৰ সৃষ্টি কৰে তেন্তে এই নীতিসমূহ ভংগ কৰিব পাৰি। গতিকে, পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাত, লক্ষ্যই উপায়সমূহক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰিব পাৰে।

পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাৰ মতে, শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাত কোনো সাৰ্বজনীন নৈতিক নিয়ম বা অধিকাৰ নাথাকে। ইয়াত সকলো ঘটনাকে অনন্য বুলি বিবেচনা কৰা হয় আৰু প্ৰতিটোৰে বাবে এক অনন্য সমাধানৰ যোগ্যতা থাকে।

১.৯ বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা (Evolutionary Ethics)

বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা হৈছে নৈতিকতাৰ এক প্ৰকাৰ যিয়ে দৰ্শন আৰু প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ মাজৰ ব্যৱধান পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে এই যুক্তিৰে যে প্ৰাকৃতিক নিৰ্বাচন processt মানুহক এক নৈতিক সংবেদন, ভাল হোৱাৰ এক প্ৰবৃত্তি দান কৰিছে। যদি ইয়াক সত্য বুলি ধৰি লোৱা হয়, তেন্তে নৈতিকতাক এক এনে ঘটনা হিচাপে বুজিব পাৰি যি সামাজিক, বুদ্ধিমান প্ৰাণীৰ বিবৰ্তনৰ সময়ত স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে উদ্ভৱ হয়। ই ঐশ্বৰিক আৱিৰ্ভাৱ বা আমাৰ যুক্তিসংগত শক্তিৰ প্ৰয়োগৰ ফলত উদ্ভৱ নহয়। কিন্তু ধৰ্মতত্ত্ববিদ বা দাৰ্শনিকসকলে তৰ্ক কৰে যে নৈতিকতা প্ৰকৃততে ঐশ্বৰিক আৱিৰ্ভাৱ বা মানুহৰ যুক্তিসংগত চিন্তাৰ প্ৰয়োগৰ ফলত উদ্ভৱ হয়। নৈতিকতাক এক উপযোগী অভিযোজন হিচাপে ব্যাখ্যা কৰা হ'ব পাৰে যিয়ে এক নিৰ্বাচনমূলক সুবিধা প্ৰদান কৰি ইয়াৰ ধাৰকৰ fitness বৃদ্ধি কৰে। ৰিলছনৰ দৰে বিবৰ্তনবাদী জীৱবিজ্ঞানীসকলৰ বাবে প্ৰত্যাহ্বান হৈছে বিবৰ্তন তত্ত্বৰ সৈতে সম্পৰ্কিত কৰি goodness ৰ সংজ্ঞা দিয়া আৰু তেতিয়া কিয় মানুহে ভাল হোৱা উচিত সেইটো ব্যাখ্যা কৰা। বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতাই meta-ethics ত আকৰ্ষণীয় উত্তৰ দিয়াত বেছি সফল হৈছে।

বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতাক তিনিটা প্ৰকাৰত বিভক্ত কৰিব পাৰি। সেইবোৰ হৈছে বৰ্ণনামূলক বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা, meta-ethical বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা আৰু normative বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা।

বর্ণনামূলক বিবর্তনবাদী নৈতিকতা হৈছে য'ত নৈতিকতাৰ বাবে জৈৱিক দৃষ্টিভংগী অন্তর্ভুক্ত থাকে। ই মানৱ মনোবিজ্ঞান আৰু আচৰণ গঠনত বিবর্তনৰ alleged ভূমিকাৰ ওপৰত আধাৰিত।

অন্যহাতে, normative বিবর্তনবাদী নৈতিকতাই নৈতিক আচৰণৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ নহয়, বৰঞ্চ normative নৈতিক তত্ত্ব বা দাবীসমূহ ন্যায্যতা প্রদান কৰিবলৈ বিচাৰে।

বিবর্তনবাদী Meta-ethics হৈছে যিয়ে ethical discourse ৰ তত্ত্বসমূহৰ সৈতে বিবর্তন তত্ত্বই কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰে সেই সত্যৰ বিষয়ে সোধে। ই objective নৈতিক মূল্যবোধৰ অস্তিত্ব আছে নে নাই সেই প্রশ্নৰ সৈতো জড়িত। বস্তুনিষ্ঠ নৈতিক জ্ঞানৰ সম্ভাৱনা কি।

১.১০ বর্ণনামূলক নৈতিকতা (Descriptive Ethics)

বর্ণনামূলক নৈতিকতা হৈছে এক প্রকাৰৰ প্রায়োগিক গৱেষণা যিয়ে ব্যক্তি বা লোকসমূহৰ দলৰ মনোভাৱৰ সৈতে সম্পর্কিত। অন্য কথাত, ইয়াক দার্শনিক বা সাধাৰণ নৈতিকতাৰ বিভাগ বুলি ক'ব পাৰি য'ত নৈতিক সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ নিৰীক্ষণ জড়িত হৈ থাকে আৰু যি পৰিঘটনাক বর্ণনা কৰাৰ লক্ষ্য লৈ কৰা হয়। বর্ণনামূলক নৈতিকতাৰ সমর্থকসকলে মানুহক বিশ্বাস কৰাবলৈ চেষ্টা কৰে যেনে - মূল্যবোধ, কোনবোৰ কার্য্য শুদ্ধ বা অশুদ্ধ, আৰু নৈতিক কর্তাৰ কোনবোৰ গুণ সদগুণ। যদি বর্ণনামূলক নৈতিকতাৰ ওপৰত গভীৰ গৱেষণা কৰা হয়, তেন্তে ই মানুহৰ নৈতিক আদর্শ বা সমাজে আইন বা ৰাজনীতিত কোনবোৰ কার্য্যক পুৰস্কৃত বা শাস্তি দিয়ে তাকো গৱেষণা কৰিব পাৰে। বর্ণনামূলক নৈতিকতাত, মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল যে সংস্কৃতি প্রজন্মগত আৰু স্থিৰ নহয়। সেয়েহে, নতুন প্রজন্মই নিজৰ নৈতিকতাৰ সংহতি লৈ আহিবলৈ আশা কৰে আৰু সেইবোৰ নতুন নৈতিকতাৰ সংহতি হিচাপে যোগ্যতা অর্জন কৰে। সেয়েহে বর্ণনামূলক নৈতিকতাই সদায় নৈতিকতাই ইয়াৰ স্থান ধৰি ৰাখিছে নে নাই তাক নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

যিহেতু আমি দেখিছোঁ যে বর্ণনামূলক নৈতিকতাই প্রায়োগিক অনুসন্ধানত জড়িত, এই ক্ষেত্রটো সাধাৰণতে সেইসকল লোকৰ দ্বাৰা অনুসন্ধান কৰা হয় যিসকলে বিবর্তনমূলক জীৱবিজ্ঞান, মনোবিজ্ঞান, সমাজবিজ্ঞান বা নৃতত্ত্বৰ ক্ষেত্রত কাম কৰে। বর্ণনামূলক নৈতিকতাৰ পৰা পোৱা তথ্য সমূহ, অৱশ্যে, দার্শনিক যুক্তিতো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। মূল্য তত্ত্ব normative বা descriptive দুয়োটা হ'ব পাৰে কিন্তু সাধাৰণতে descriptive হয়।

বর্ণনামূলক নৈতিকতাই স্পষ্টভাৱে শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ নৈতিক তত্ত্বৰ মাজৰ সম্পর্কটো উপলব্ধি নকৰে। ইয়াক নিম্নলিখিত দুটা ধৰণেৰে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি: বর্ণনামূলক নৈতিকতাই পৰোক্ষ বা প্রত্যক্ষভাৱে দাবী কৰে যে অ-নৈতিকতা (অনৈতিকতাৰ সৈতে গুলি নেখাব) নৈতিক। সেয়েহে বর্ণনামূলক নৈতিকতাই নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদক সাৱটি ধৰে। বা, বর্ণনামূলক নৈতিকতাই এই দাবী নকৰে যে অ-

নৈতিকতা নৈতিক। ইয়াৰ সহজাত অ-নৈতিকতা কেৱল বৰ্ণনামূলক নৈতিকতা আৰু আদৰ্শমূলক নৈতিকতাৰ মাজৰ এক ব্যৱহাৰিক শ্ৰম বিভাজনৰ ফলত হোৱা বুলি ধৰা হয়।

প্ৰথম মতামতে বৰ্ণনামূলক নৈতিকতাক আদৰ্শমূলক নৈতিকতাৰ সৈতে প্ৰতিযোগিতা হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আনহাতে দ্বিতীয় মতামতে ইয়াক আদৰ্শমূলক নৈতিকতাৰ সম্পূৰক হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

১.১১ প্ৰয়োগিক নৈতিকতা (Applied Ethics)

প্ৰয়োগিক নৈতিকতা হৈছে দৰ্শনৰ, বা অধিক সঠিকভাৱে ক'বলৈ গ'লে নৈতিকতাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ শাখা। প্ৰয়োগিক নৈতিকতাই সাধাৰণতে নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য আৰু প্ৰথাৰ নৈতিক অনুমোদন সম্পৰ্কীয় অস্তিত্বৰ প্ৰশ্নৰ এক সকৰাত্মক উত্তৰ ধাৰণ কৰে। ই গৰ্ভপাত, ইউথেনেছিয়া, পৰিৱেশীয় সমস্যা, ব্যৱসায়িক নৈতিকতা আদি বাস্তৱ জীৱনৰ সমস্যাসমূহৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে। ই "কি অৱস্থাত গৰ্ভপাত নৈতিকভাৱে অনুমোদনযোগ্য?" আদি নিৰ্দিষ্ট নৈতিক প্ৰশ্নৰ সৈতে আৰম্ভ হয়। ক'ব পাৰি যে প্ৰয়োগিক নৈতিকতা হৈছে নৈতিকতাৰ সেই শাখা যি ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা জীৱনৰ নিৰ্দিষ্ট নৈতিক বিষয়বস্তুৰ বিশ্লেষণৰ সৈতে জড়িত। প্ৰয়োগিক নৈতিকতাৰ কেইটামান শাখা আছে। সেইবোৰ হ'ল:

১.১১.১ জৈৱনৈতিকতা (Bioethics)

জৈৱনৈতিকতা হৈছে জীৱবিজ্ঞান আৰু চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ উন্নতিত উদ্ভৱ হোৱা নৈতিক সমস্যাসমূহৰ দাৰ্শনিক অধ্যয়ন। ই হৈছে প্ৰয়োগিক নৈতিকতাৰ এক শাখা যিয়ে প্ৰত্যক্ষভাৱে চিকিৎসা নীতি আৰু প্ৰথাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। জৈৱ-নৈতিকতাৰ সমৰ্থক আৰু চিন্তাবিদসকল জীৱবিজ্ঞান, জৈৱপ্ৰযুক্তি আদিৰ মাজৰ সম্পৰ্কত উদ্ভৱ হোৱা নৈতিক প্ৰশ্নবোৰৰ সৈতে বেছি সম্পৰ্কিত। ইয়াৰ কাৰ্যক্ষেত্ৰত চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ সৈতে মূল্যবোধ আৰু ইয়াৰ সম্পৰ্কৰ অধ্যয়ন সামৰি লয়। জৈৱ-নৈতিকতাই ইউথেনেছিয়া, গৰ্ভপাত, ভ্ৰূণ হত্যা বা গৱেষণাত ভ্ৰূণৰ ব্যৱহাৰ (ষ্টেম-চেল গৱেষণা) আদিৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন বিষয়ৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে।

১.১১.২ পৰিৱেশ নৈতিকতা (Environmental Ethics)

পৰিৱেশ নৈতিকতাও জৈৱনৈতিকতাৰ অন্তৰ্ভুক্ত, যিয়ে পৰিৱেশৰ সৈতে জড়িত নৈতিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে। ই প্ৰধানকৈ "পৰিৱেশৰ সৈতে মানুহৰ সম্পৰ্ক", "পৰিৱেশ সংৰক্ষণৰ নৈতিক দিশ", "জীৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ সুৰক্ষা" আদি বিষয়ৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

পৰিৱেশগত সমস্যা যেনে প্রদূষণ আতঁৰাবলৈ চৰকাৰ আৰু কর্পোৰেচনসমূহৰ দায়িত্ব আদিৰ সৈতে জড়িত। পৰিৱেশ নৈতিকতাৰ একাডেমিক ক্ষেত্রটো ৰেচেল কার্চনৰ দৰে বিজ্ঞানীসকলৰ কাম আৰু ১৯৭০ চনৰ প্রথম পৃথিৱী দিৱসৰ দৰে ঘটনাৰ প্রতিক্রিয়া হিচাপে গঢ় লৈ উঠিছিল।

১.১১.৩ ব্যৱসায়িক নৈতিকতা (Business Ethics)

ব্যৱসায়িক নৈতিকতাক কর্পোৰেট নৈতিকতা বুলিও কোৱা হয়। ই ব্যৱসায়িক পৰিৱেশত উদ্ভৱ হোৱা নৈতিক নীতি বা নৈতিক সমস্যাসমূহ পৰীক্ষা কৰে। ই হৈছে প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ এক ৰূপ, যি ব্যৱসায়িক আচৰণৰ সকলো দিশত প্রযোজ্য আৰু ব্যক্তি আৰু সমগ্র সংগঠনৰ আচৰণৰ সৈতেও সম্পর্কিত। ব্যৱসায়িক নৈতিকতাই সমকালীন সংগঠনমূলক মানদণ্ড ,নীতি , মূল্যবোধৰ সংহতি আৰু নিয়মক সূচায় যিয়ে ব্যৱসায়িক সংগঠনত ব্যক্তিৰ কার্য্য আৰু আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে।

এইবোৰ হৈছে প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ কেইটামান মুখ্য শাখা। এই শাখাসমূহৰ লগতে আমি আন কিছুমান প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ ৰূপ যেনে অভিযান্ত্রিক নৈতিকতা, সামাজিক নৈতিকতা, মাধ্যম নৈতিকতা আদিও পাইছোঁ। এই সকলোবোৰ বিষয় নৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা অধ্যয়ন কৰা হৈছে আৰু কাণ্টীয় নীতিনিষ্ঠাবাদ, উপযোগবাদ, সদগুণ নৈতিকতা আদি গুৰুত্বপূর্ণ নৈতিক তত্ত্বৰ সহায়ত বিশ্লেষণ কৰা হৈছে।

১.১২ উপসংহাৰ (Conclusion)

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা ক'ব পাৰি যে নৈতিকতা হৈছে যিকোনো অধ্যয়নৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংগ। ওপৰত আলোচনা কৰা কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ সমকালীন নৈতিক তত্ত্ব আছে। মানুহৰ নৈতিক চিন্তাৰ ক্ষেত্রত এই সকলোবোৰ তত্ত্বই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। আমাৰ যিকোনো কার্য্য কেৱল তেতিয়াই ফলপ্রসূ আৰু সমাজৰ বাবে প্রকৃততে সহায়ক হ'ব, যেতিয়া কার্য্যবোৰ মূল্যবোধ বা নৈতিক চিন্তাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব। গতিকে নৈতিক তত্ত্ববোৰ জানিবলৈ আৰু আমাৰ কার্য্যত ইয়াক প্রয়োগ কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ : নীতিশাস্ত্ৰই মুখ্যতঃ কি অধ্যয়ন কৰে ?

প্ৰশ্ন ২ : 'নিৰপেক্ষতাবাদ' শব্দটো কেনেদৰে বুজিব পাৰি ?

প্ৰশ্ন ৩ : পৰিণামবাদ কি ?

প্ৰশ্ন ৪ : নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, আপেক্ষিকতাবাদ বস্তুনিষ্ঠ নে ব্যক্তিনিষ্ঠ ?

প্ৰশ্ন ৫ : কেইপ্ৰকাৰৰ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ আছে ?

প্ৰশ্ন ৬ : অস্তিত্ববাদী নৈতিকতাক সমৰ্থন কৰা এজন দাৰ্শনিকৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৭ : "বিয়িং এণ্ড নাথিংনেছ" গ্ৰন্থখন কাৰ দ্বাৰা ৰচিত ?

প্ৰশ্ন ৮ : 'প্ৰতিবেশীক প্ৰেম কৰা'ৰ ধাৰণাটো ক'ৰ পৰা আহিছে ?

প্ৰশ্ন ৯ : বৰ্ণনামূলক বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা কি ?

প্ৰশ্ন ১০: "ব্যৱসায়িক নৈতিকতা"ৰ আন এটা নাম কি ?

১.১৩ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- নীতিশাস্ত্ৰ (Ethics) হৈছে দৰ্শনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ শাখা যি মূলতঃ মূল্যবোধ বা নৈতিকতাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰে।
- নীতিশাস্ত্ৰ বিজ্ঞান নহয়, যেনে মনোবিজ্ঞান (Psychology), যি আচৰণৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ সৈতে জড়িত।
- বৈজ্ঞানিক জ্ঞানক বৈধ জ্ঞান বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু ই ব্যক্তিৰ পৰা ব্যক্তিলৈ বা পৰিস্থিতিৰ পৰা পৰিস্থিতিলৈ ভিন্ন নহয়।
- ব্যক্তিগত বা ব্যক্তিনিষ্ঠ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (individual ethical relativism) অনুসৰি, নৈতিক বিচাৰ আৰু বিশ্বাসবোৰ হৈছে ব্যক্তিৰ নৈতিক দৃষ্টিভংগী আৰু মনোভাৱৰ প্ৰকাশ।
- নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ ধাৰণাটো বিজ্ঞানৰ সাধাৰণ বিশ্বাসৰ সৈতে নৈতিকতা আৰু নৈতিক বিষয়বস্তুৰ স্থিতিৰ দৃষ্টিভংগী তুলনা কৰি অধিক সঠিকভাৱে বুজিব পাৰি।
- জাঁ-পল ছাৰ্ত্ৰে (Jean-Paul Sartre)ৰ বাহিৰে কম সংখ্যক দাৰ্শনিকেই ইমান জোৰ দিছে যে আমি কেৱল আমাৰ বৰ্তমানৰ বাবেই নহয়, আমাৰ ভৱিষ্যতৰ বাবেও সম্পূৰ্ণ দায়বদ্ধ।
- ছাৰ্ত্ৰই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উক্তি ৰাখিছে, যেনে— "অস্তিত্বই সাৰাংশৰ আগত যায়" ("existence precedes essence")।

- অস্তিত্ববাদীসকলৰ বিশ্বাস যে "মই নিজকে বাছোঁতে, মই মানুহক বাছোঁ।" নির্বাচনৰ সহায়ত এজন ব্যক্তিয়ে ভৱিষ্যত কি হ'ব সেয়া নির্ধাৰণ বা সৃষ্টি কৰে।
- পৰিস্থিতিনিষ্ঠ নৈতিকতা (Situational ethics) হৈছে এক উদ্দেশ্যমূলক (teleological) আৰু ফলাফলভিত্তিক (consequentialist) নৈতিক তত্ত্ব, যি কোনো কার্যৰ ফলাফলৰ সৈতে জড়িত।
- পৰিস্থিতিনিষ্ঠ নৈতিকতাই সেই তত্ত্বৰ বিৰোধিতা কৰে, য'ত কোনো কার্যক স্বাভাৱিকতে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়, যেনে নীতিনিষ্ঠ (deontological) তত্ত্বত পোৱা যায়।
- পৰিস্থিতিনিষ্ঠ নৈতিকতা অনুসৰি, শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।
- ইয়াত কোনো সার্বজনীন নৈতিক নিয়ম বা অধিকাৰ নাথাকে।
- ইয়াত সকলো ক্ষেত্রই অনন্য বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু প্রত্যেকৰে এক অনন্য সমাধানৰ প্রয়োজন হয়।
- বিবর্তনমূলক নৈতিকতাই (Evolutionary ethics) মেটা-নৈতিকতা (Meta ethics)ত আকর্ষণীয় উত্তৰ দিয়াত অধিক সফল হৈছে।
- বর্ণনামূলক নৈতিকতা (Descriptive ethics) হৈছে এক প্রায়োগিক গৱেষণা যাৰ দ্বাৰা ব্যক্তি বা লোকসমূহৰ দলৰ মনোভাৱৰ অধ্যয়ন কৰা হয়।
- অর্থাৎ, ইয়াক দার্শনিক বা সাধাৰণ নৈতিকতাৰ এটা বিভাগ বুলি কোৱা হয় য'ত নৈতিক সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ নিৰীক্ষণ কৰি পৰিঘটনাবোৰ বর্ণনা কৰা হয়।
- বর্ণনামূলক নৈতিকতাই স্পষ্টভাৱে ভাল আৰু বেয়া নৈতিক তত্ত্বৰ মাজৰ সম্পর্ক উপলব্ধি নকৰে।
- প্রয়োগিক নৈতিকতা (Applied ethics) হৈছে দর্শনৰ, বা অধিক সঠিকভাৱে ক'বলৈ গ'লে নীতিশাস্ত্রৰ, এক গুৰুত্বপূর্ণ শাখা।
- প্রয়োগিক নৈতিকতাই সাধাৰণতে নৈতিক অনুমোদনযোগ্যতাৰ সৈতে জড়িত বিশেষ কার্য আৰু প্রথাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে অস্তিত্বৰ প্রশ্নৰ সন্মতিসূচক উত্তৰ ধৰি লয়।
- ইয়াৰ দ্বাৰা প্রকৃত জীৱনৰ সমস্যাসমূহ, যেনে গর্ভপাত, ইউথেনেছিয়া (euthanasia), পৰিৱেশীয় সমস্যা, ব্যৱসায়িক নৈতিকতা আদিৰ আলোচনা কৰা হয়।

১.১৪ অধিক জানিবলৈ

1) ফ্রেংকেনা, ডব্লিউ. কে. (১৯৯৯). *নৈতিকতা (Ethics).* প্রেন্টিছ হল অফ ইণ্ডিয়া.
2) গুহ, ডি. (২০০৭). *ব্যৱহাৰিক আৰু বৃত্তিমূলক নৈতিকতা (Practical and Professional Ethics).* কনচেপ্ট পাব্লিছিং কোম্পানী.

3) মহাপাত্ৰ, পি. কে. (২০০৮). *নৈতিকতা আৰু সমাজ: প্ৰয়োগিক নৈতিকতাৰ এক প্ৰবন্ধ (Ethics and Society: An Essay in Applied Ethics).* কনচেপ্ট পাব্লিছিং কোম্পানী.
4) শৰ্মা, আৰ. এন. (২০০৬). *নৈতিকতাৰ ভূমিকা (Introduction to Ethics).* সূৰজিত পাব্লিকেশ্বন্স.
5) চিংগাৰ, পি. (২০০৩). *ব্যৱহাৰিক নৈতিকতা (Practical Ethics).* কেম্ব্রিজ ইউনিভাৰ্ছিটি প্ৰেছ.
6) সিনহা, জে. (২০০১). *নৈতিকতাৰ হাতপুথি (A Manual of Ethics).* নিউ চেণ্ট্রেল বুক (P) লিমিটেড.

১.১৫ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : মূল্যবোধ বা নৈতিকতা (Value or morality)

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : "নিৰংকুশতাবাদ (absolutism)" শব্দটো নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক দুয়োটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা বুজিব পাৰি।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ফলাফলবাদ (Consequentialism) হৈছে এনে এক তত্ত্ব যাৰ মতে কোনো কাৰ্য তেতিয়াহে শুদ্ধ হ'ব যদি ই অন্যান্য বিকল্পৰ তুলনাত সামগ্ৰিক মূল্য বৃদ্ধি কৰে।

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : বস্তুনিষ্ঠ (Objective)।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ দুই প্ৰকাৰৰ:

ক) ব্যক্তিগত বা ব্যক্তিনিষ্ঠ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (Personal or individual ethical relativism)

খ) সামাজিক বা সাংস্কৃতিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (Social or cultural ethical relativism)।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : জাঁ-পল ছার্ত্রে (Jean-Paul Sartre)।

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : জাঁ-পল ছার্ত্রে (Jean-Paul Sartre)।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : বাইবেল (Bible)।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : বৰ্ণনামূলক বিবৰ্তনমূলক নৈতিকতা (Descriptive evolutionary ethics) হৈছে জীৱবিজ্ঞানভিত্তিক দৃষ্টিভংগীৰে নৈতিকতা অধ্যয়ন কৰা শাখা।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : প্ৰতিষ্ঠানিক নৈতিকতা (Corporate Ethics)।

১১.৬ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (Very Short Questions) :

প্ৰশ্ন ১: 'নীতিশাস্ত্ৰ' (ethics) শব্দটোৰ ব্যুৎপত্তিগত অৰ্থ লিখা।

প্ৰশ্ন ২: সমকালীন নৈতিকতাৰ দুই প্ৰকাৰৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৪: নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ দুই প্ৰকাৰ কি কি ?

প্ৰশ্ন ৫: "The Classic Treatment and Situation Ethics" গ্ৰন্থখনৰ লেখক কোন ?

প্ৰশ্ন ৬: আদৰ্শমূলক বিবৰ্তনমূলক নৈতিকতা (Normative evolutionary ethics) ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

খ) চমু প্ৰশ্ন (Short Questions) (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: বৰ্ণনামূলক নৈতিকতা (Descriptive ethics) কি ?

প্ৰশ্ন ২: জৈৱ-নৈতিকতা (Bio-ethics) ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৩: ব্যৱসায়িক নৈতিকতা (Business ethics) কি ?

প্ৰশ্ন ৪: বিবৰ্তনমূলক নৈতিকতা (Evolutionary ethics) কাক বোলে ?

প্ৰশ্ন ৫: নৈতিক চিন্তাৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: নীতিশাস্ত্ৰক কিয় এক আদৰ্শমূলক বিজ্ঞান (Normative science) বুলি গণ্য কৰা হয় ?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (Long Questions) (৩০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: 'নীতিশাস্ত্ৰ' (Ethics) আৰু 'নৈতিক চিন্তা' (Ethical thinking) কি ? বৰ্ণনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: 'নিৰংকুশতাবাদ' (Absolutism) ৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা কি ? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: প্ৰয়োগিক নৈতিকতা কি ? আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ২ : নৈতিক বিচাৰৰ স্বৰূপ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ নৈতিক নির্ণয়ৰ ধাৰণা আৰু স্বৰূপ
২.৪ নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয়
২.৫ নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু
২.৬ নৈতিক নির্ণয় আৰু অন্যান্য নির্ণয়ৰ পার্থক্য
২.৭ সামৰণি
২.৮ অধিক জানিবলৈ
২.৯ অগ্রগতি খতিয়ান
২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- নৈতিক নির্ণয়ৰ ধাৰণা বুজিবলৈ
- নৈতিক নির্ণয়ৰ স্বৰূপ বুজিবলৈ
- নৈতিক নির্ণয় আৰু অন্যান্য নির্ণয়ৰ মাজত পার্থক্য কৰিবলৈ
- নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয় আৰু বস্তু জানিবলৈ

২.২ পৰিচয়

নৈতিক নির্ণয় হৈছে নৈতিক চেতনাৰ প্রাথমিক জ্ঞানগত উপাদান। নৈতিক চেতনা হৈছে শুদ্ধ অশুদ্ধৰ সজাগতা। ই হৈছে নৈতিক পার্থক্যৰ উপলব্ধি। মূলতঃ ই হৈছে কার্য আৰু কর্তাৰ নৈতিক মূল্যৰ অনুধাৱন।

এই প্রক্রিয়াত যুক্তিৰ মাধ্যমেৰে নৈতিক মানদণ্ডৰ অন্তর্দৃষ্টি আৰু স্বেচ্ছাকৃত কার্যৰ এই মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা অন্তর্ভুক্ত হৈ থাকে। ইয়াত স্বেচ্ছাকৃত কার্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ হিচাপে মূল্যায়ন কৰাটোও জড়িত।

নৈতিক চেতনাত তিনিটা মূল উপাদান থাকে -
(i) প্রজ্ঞাত্মক বা বৌদ্ধিক উপাদান,
(ii) আৱেগিক উপাদান,
(iii) ক্রিয়াত্মক বা ঐচ্ছিক উপাদান।

নৈতিক চেতনাৰ কেন্দ্রীয় জ্ঞানগত উপাদান হৈছে নৈতিক নির্ণয়।

ইয়াত নৈতিক মানদণ্ডৰ সাপেক্ষে এটা কার্যৰ নৈতিক গুণাগুণৰ ধাৰণা জড়িত হৈ থাকে। অধিকাৰ আৰু কর্তব্য, গুণ আৰু দোষ, পুণ্য আৰু অপুণ্য, দায়িত্ব বা জবাবদিহিৰ চেতনাও নৈতিক চেতনাত অন্তর্ভুক্ত হয়। এইবোৰ হৈছে নৈতিক চেতনাৰ জ্ঞানগত উপাদান।

দ্বিতীয়তে, ভাৱপ্রৱণ বা আৱেগিক উপাদানসমূহত নৈতিক অনুভূতিসমূহ অন্তর্ভুক্ত হয়। এইবোৰ হৈছে অনুমোদন আৰু অননুমোদনৰ সচেতনতা যিবোৰ নৈতিক নির্ণয়ৰ সৈতে জড়িত থাকে। যেতিয়া আমি এটা কার্যক শুদ্ধ বুলি ধাৰণা কৰোঁ, ই আমাৰ মনত অনুমোদনৰ আনুভৱৰ সৃষ্টি কৰে। যেতিয়া আমি এটা কার্যক অশুদ্ধ বুলি ধাৰণা কৰোঁ, ই আমাৰ মনত অননুমোদনৰ আনুভৱৰ সৃষ্টি কৰে। যেতিয়া আমি এটা শুদ্ধ কার্য কৰোঁ, আমি আত্মতৃপ্তি অনুভৱ কৰোঁ। যেতিয়া আমি এটা অশুদ্ধ কার্য কৰোঁ, আমি অনুতাপ অনুভৱ কৰোঁ। নৈতিক ধাৰণাৰ প্রতি আমাৰ এক শ্রদ্ধাৰ আনুভৱৰ থাকে। এই নৈতিক অনুভূতিসমূহ নৈতিক নির্ণয়ৰ সৈতে থাকে। নৈতিক নির্ণয়ৰ পিছত নৈতিক অনুভূতিসমূহ আহে। ইহঁতৰ অস্তিত্ব নৈতিক নির্ণয়ৰ বৈধতাৰ মাপকাঠী নহয়। নৈতিক অনুভূতিসমূহ নৈতিক নির্ণয়ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। ইহঁত হৈছে নৈতিক চেতনাৰ আৱেগিক উপাদান।

নৈতিক চেতনাই যুক্তিৰ দ্বাৰা উচ্চতম মঙ্গলৰ ধাৰণা অনুসৰি impulses নিয়ন্ত্রণ কৰাটো সামৰি লয়। এইদৰে ইয়াত ব্যক্তিয়ে এটা কার্য বাছনি কৰাটো জড়িত থাকে। আৰু ইয়াত শুদ্ধ কার্য কৰাৰ নৈতিক impulse ও জড়িত থাকে। নৈতিক নির্ণয়ত নৈতিক বাধ্যবাধকতা বা কর্তব্যবোধ বা 'oughtness' জড়িত থাকে। আমি অনুভৱ কৰোঁ যে আমি শুদ্ধ কাম কৰিবলৈ আৰু অশুদ্ধ কাম নকৰিবলৈ নৈতিকভাৱে বাধ্য, আৰু আমি শুদ্ধ কাম কৰিবলৈ আৰু অশুদ্ধ কাম এৰাই চলিবলৈ এক সক্রিয় impulse অনুভৱ কৰোঁ। এইবোৰেই হৈছে নৈতিক চেতনাৰ জ্ঞানগত উপাদান।

গতিকে আমি দেখিলোঁ যে নৈতিক নির্ণয়, নৈতিক অনুভূতি আৰু নৈতিক বাধ্যবাধকতা ক্রমে নৈতিক চেতনাৰ প্রধান জ্ঞানগত, আৱেগিক আৰু জ্ঞানগত উপাদান।

২.৩ নৈতিক নির্ণয়ৰ ধাৰণা আৰু স্বৰূপ

নৈতিক নির্ণয় হৈছে এক মূল্য নির্ণয় যিয়ে 'কি হোৱা উচিত' তাৰ সৈতে সম্পর্কিত। ই বাস্তৱ নির্ণয়ৰ পৰা পৃথক। বাস্তৱ নির্ণয়ে ইয়াত 'কি হ'ব লাগে' তাৰ সৈতে সম্পর্কিত। ই এটা বর্ণনামূলক নির্ণয়। আনহাতে, মূল্য নির্ণয় হৈছে এক মূল্যায়নমূলক বা সমালোচনামূলক নির্ণয়। প্রকৃততে, নৈতিক নির্ণয় হৈছে এক মানসিক ক্রিয়া য'ত কোনো বিশেষ কার্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি চিনাক্ত কৰি ঘোষণা

কৰা হয়। মেকেঞ্জিৰ মতে, নৈতিক নির্ণয় হৈছে নৈতিক আদর্শৰ সাপেক্ষে কোনো কার্যৰ ওপৰত দিয়া এক নির্ণয়। ই এটা কার্যক নৈতিক মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা কৰি ইয়াক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি ঘোষণা কৰে। তেওঁ কয় যে নৈতিক নির্ণয় যুক্তিমূলক নির্ণয়ৰ দৰে নহয়, বৰঞ্চ ই হৈছে কোনো কার্যৰ বিষয়ে নির্ণয়। প্রকৃততে, ই হৈছে এক মূল্য নির্ণয় যি বাস্তব নির্ণয়ৰ পৰা পৃথক। ই কার্যৰ স্বৰূপ বিবেচনা নকৰে, বৰঞ্চ ইয়াৰ নৈতিক মূল্য, শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা বিবেচনা কৰে। ই আমাৰ কার্যবোৰ কেনেকুৱা হ'ব লাগে সেইয়া নির্ণয় কৰে। দার্শনিক মূৰহেডে কয় যে নৈতিক নির্ণয় হৈছে যুক্তিবিদ্যাত কোনো বচনৰ অর্থত নির্ণয় নহয়, বৰঞ্চ ই হৈছে ন্যায়িক অর্থত দণ্ডাদেশৰ দৰে নির্ণয়।

গুৰুত্বপূর্ণ যে যেতিয়া আমি কোনো স্বেচ্ছাকৃত কার্য উপলব্ধি কৰোঁ আৰু নৈতিক মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা কৰি চাওঁ যে কার্যটো মানদণ্ডৰ লগত খাপ খায় নে নাই তেতিয়া কার্যৰ নৈতিক গুণাগুণ চিনাক্ত কৰা হয়। আনহাতে, আমি ক'ব পাৰোঁ যে নৈতিক নির্ণয়ত কোনো বিশেষ কার্যলৈ মানদণ্ড প্রয়োগ কৰা হয়। গতিকে, ই স্পষ্ট যে নৈতিক নির্ণয়ৰ স্বৰূপ অনুমানমূলক। ইয়াত কোনো বিশেষ কার্যলৈ মানদণ্ড প্রয়োগ কৰা হয়। কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়া নহয় যে আমাৰ সাধাৰণ নৈতিক নির্ণয়বোৰত সদায় স্পষ্ট যুক্তি বা অনুমান জড়িত থাকে। অধিকাংশ নৈতিক নির্ণয়ৰ ক্ষেত্রত যুক্তিৰ উপাদান পৰোক্ষভাৱে থাকে। কেৱল জটিল আৰু সন্দেহজনক ক্ষেত্রত বা চিন্তাশীল পৰীক্ষণতহে ই স্পষ্ট হয়। এনে ক্ষেত্রত নৈতিক মানদণ্ড স্পষ্টভাৱে মনত ৰাখি বিবেচনাধীন ঘটনালৈ প্রয়োগ কৰা হয়। কিন্তু সাধাৰণতে নৈতিক নির্ণয়বোৰ চিন্তাশীল নহয়; বৰঞ্চ ইহঁত স্বতঃস্ফূর্ত আৰু তাৎক্ষণিক। ব্রেডলিৰ মতে, নৈতিক নির্ণয়বোৰ হৈছে স্বতঃস্ফূর্ত উপ-বিভাজন। তেওঁৰ মতে, আমি স্বতঃস্ফূর্তভাৱে কোনো কার্যক সমাজে স্বীকৃত নৈতিক নিয়মৰ অধীনলৈ আনি ইয়াক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰোঁ। কিন্তু কেৱল সন্দেহজনক ক্ষেত্রতহে আমি পৰিস্থিতিৰ ওপৰত গভীৰভাৱে চিন্তা কৰোঁ আৰু সচেতনভাৱে কার্যক নৈতিক আদর্শৰ সৈতে তুলনা কৰি শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰোঁ। এনেদৰে জটিল পৰিস্থিতিত নৈতিক নির্ণয়ৰ অনুমানমূলক চৰিত্র স্পষ্ট চেতনালৈ আনি দিয়ে।

সর্বাধিক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় হ'ল যে নৈতিক নির্ণয়ৰ বাস্তৱসম্মত বৈধতা আছে। ই নির্ণয়কাৰী ব্যক্তিৰ ব্যক্তিগত প্রবৃত্তি আৰু পক্ষপাতিত্বৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত নহয়। এটা কার্য বিশেষ পৰিস্থিতিত বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা শুদ্ধ হয়। প্রকৃততে, নৈতিক নির্ণয়ে কেতবোৰ বিষয় অগ্রাধিকাৰ দিয়ে, যেনে- (i) নির্ণয়কাৰী বিষয় (ii) নির্ণয় কৰা বস্তু (iii) যি মানদণ্ড অনুসৰি কার্যক নির্ণয় কৰা হয় (iv) নির্ণয় কৰাৰ ক্ষমতা বা নৈতিক ক্ষমতা।

২.৪ নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয়

নৈতিক নির্ণয় দিয়া ব্যক্তি এজন থাকিবই লাগিব। ই নির্ণয়কাৰী বিষয়ক দাবী কৰে যিয়ে নির্ণয় দিয়ে। ইয়াৰ দ্বাৰা যুক্তিসংগত আত্মা বা আদর্শ আত্মাই নিজৰ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা আৰু কার্যৰ লগতে অন্যান্যৰ কার্যৰ ওপৰতো নৈতিক নির্ণয় দিব পাৰে। নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয় বুলি মেকেঞ্জিয়ে সেইটোক

বুজায় যাৰ দ্বাৰা কার্যক ভাল বা বেয়া বুলি নির্ণয় কৰা হয়। তেওঁৰ মতে, ব্যক্তিজনে আদর্শ মানদণ্ডৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কার্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰে। আনহাতে, নৈতিক তত্ত্বৰ সমর্থক শ্বাফ্টছবাৰীয়ে কয় যে কলাকৃতিৰ কাম এটা ভাল নে বেয়া সেইটো নির্ণয় কৰে সংস্কৃতিজ্ঞসকলে। তেওঁৰ মতে, যিদৰে শিল্পীয়ে সংস্কৃতিজ্ঞৰ নির্ণয় বা সৌন্দর্যৰ মূল্যায়নক আৱেদন কৰে, ঠিক তেনেদৰে যেতিয়া আমি আচৰণৰ কথা ভাবোঁ তেতিয়া আমি নৈতিক সংস্কৃতিজ্ঞৰ নির্ণয়ক আৱেদন কৰোঁ। জানিবলগীয়া যে কলাই এক নির্দিষ্ট ফলাফল সৃষ্টি কৰাটো লক্ষ্য কৰে। ইয়াত ফলাফল সুন্দৰ নে অসুন্দৰ সেইটো সদায় সংস্কৃতিজ্ঞই নির্ণয় কৰে। কিন্তু নৈতিকতাত ই সম্পূর্ণ বিপৰীত। নৈতিকতাত ফলাফলৰ পৰিৱর্তে কার্যক নির্ণয় কৰা হয়। কার্যক সেইজন ব্যক্তিয়ে নির্ণয় কৰে যিয়ে কার্যটো কৰে। সেইজনেই কার্যটো বাছনি কৰে আৰু ইয়াৰ শুদ্ধতা-অশুদ্ধতা নির্ণয় কৰে। ইয়াত নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয় হৈছে কার্য কৰা ব্যক্তি নিজেই। গতিকে আদর্শ বা যুক্তিসংগত আত্মাই হৈছে নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয়।

আন এজন দার্শনিক আডাম স্মিথে শ্বাফ্টছবাৰীৰ দৰে একে ধৰণৰ মত আগবঢ়াই কয় যে ব্যক্তিজনে নিজৰ কার্যৰ লগতে অন্যান্যৰ কার্যৰ ওপৰতো এক নিৰপেক্ষ দর্শকৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা নৈতিক নির্ণয় দিয়ে। প্রকৃততে, আমি অন্যান্য লোকৰ আচৰণ আৰু চৰিত্রৰ ওপৰত নৈতিক নির্ণয় দিয়ে। একেদৰে তেওঁলোকেও আমাৰ আচৰণ আৰু চৰিত্রৰ ওপৰত নৈতিক নির্ণয় দিয়ে। গতিকে আমি নিজৰ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা আৰু কার্যবোৰৰ ওপৰত প্রতিফলিত হোৱাৰ লগতে তেওঁলোকৰ প্রশংসা পাওঁতে আমাৰ সক্ষমতা জানিবলৈ উদ্বিগ্ন হওঁ। সেয়েহে আমি নিজৰ আচৰণৰ দর্শক হৈ পৰোঁ। এই ক্ষেত্রত আডাম স্মিথে 'নিৰপেক্ষ দর্শক'ৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছে য'ত ব্যক্তিজনে নিজকে পৰীক্ষক আৰু বিচাৰকৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা, লগতে সেই ব্যক্তিৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰাও নির্ণয় কৰে যাৰ আচৰণ পৰীক্ষা আৰু নির্ণয় কৰা হৈছে। স্মিথৰ মতে, নৈতিক নির্ণয় দিয়াৰ সময়ত আমি মানৱজাতিৰ মতামতৰ পৰা আমাৰ নিজৰ বিবেকৰ উচ্চতম ন্যায়াধিকৰণলৈ, 'নিৰপেক্ষ দর্শক'লৈ আৱেদন কৰিব লাগিব।

আডাম স্মিথৰ এই মতত সত্যৰ এক মূল অংশ আছে। প্রকৃততে, নৈতিক নির্ণয়ৰ দৃষ্টিভংগী হৈছে পক্ষপাতহীন যুক্তিৰ। আমি নিজৰ কার্যবোৰক নিৰপেক্ষ দর্শকৰ দৰে চাব লাগে যিদৰে আমি আনৰ কার্যবোৰ চাওঁ। ইয়াত, ব্যক্তি এজনৰ ভিতৰৰ দর্শক বা বিচাৰক হৈছে আদর্শ আত্মা আৰু যিজন ব্যক্তিৰ বিচাৰ কৰা হৈছে সি হৈছে বাস্তৱ আত্মা। এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা ক'ব পাৰি যে নৈতিক চেতনা সমাজৰ সৈতে আন্তঃক্রিয়াৰ মাধ্যমত বিকশিত হয়। কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়ো নহয় যে আমি প্রথমে আনৰ কার্যবোৰৰ বিচাৰ কৰোঁ আৰু তাৰ পিছত নিজৰ কার্যবোৰৰ বিচাৰ কৰোঁ। প্রকৃততে, প্রথমে আমি সদায় নিজৰ কার্য, উদ্দেশ্য আৰু ইচ্ছাৰ বিষয়ে স্পষ্ট আৰু সচেতন হওঁ আৰু সেইবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ সেইয়া নির্ণয় কৰোঁ। তাৰ পিছত আমি নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ আলোকত অন্যান্য ব্যক্তিৰ উদ্দেশ্য আৰু ইচ্ছা তেওঁলোকৰ কার্যৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰোঁ। আডাম স্মিথৰ মূল কথাটো হৈছে যে নৈতিক নির্ণয়ত ব্যক্তিৰ দৃষ্টিভংগীতকৈ উচ্চতৰ দৃষ্টিভংগীলৈ প্রসংগ কৰা হয়। যি দৃষ্টিভংগীলৈ আৱেদন কৰা হয় সি হৈছে আদর্শ আত্মাৰ দৃষ্টিভংগী। সেই দৃষ্টিকোণৰ পৰা ক'ব পাৰি যে আডাম স্মিথ হৈছে সহানুভূতিমূলক অন্তর্দৃষ্টিবাদৰ সমর্থক।

২.৫ নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু

আমি দেখিছোঁ যে ব্যক্তিজনে সজ্ঞানে নিজৰ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা বাছনি কৰে আৰু তাৰ অনুসৰি কার্য কৰে। ইয়াত, ব্যক্তিজন হৈছে নির্ণয়কাৰী বিষয় আৰু তেওঁৰ কার্যবোৰ হৈছে নির্ণয় কৰা বস্তু। কিন্তু প্রশ্ন হৈছে- তেওঁলোকে কি ধৰণৰ কার্য বাছনি কৰে, বা কি ধৰণৰ কার্য নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু হৈ থাকে। গুৰুত্বপূর্ণ যে ইচ্ছাকৃত আৰু অভ্যাসগত কার্যবোৰ হৈছে নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু। অভ্যাসগত কার্যবোৰ নৈতিক নির্ণয়ৰ নৈতিক বিচাৰ কেৱল স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যৰ ওপৰতহে কৰা হয় কাৰণ স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যবোৰহে শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰা হয়। স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যৰ অর্থ হ'ল ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা অনুসৰি কাম কৰা। স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যত তিনিটা মূল উপাদান থাকে: প্রথমতে, কার্য্যৰ উৎসৰ মানসিক অৱস্থা— অর্থাৎ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা, আলোচনা, পছন্দ আৰু সিদ্ধান্ত; দ্বিতীয়তে, শাৰীৰিক কার্য্যৰ জৈৱিক অৱস্থা; আৰু তৃতীয়তে, ফলাফলৰ বাহ্যিক অৱস্থা। গতিকে, আমি দেখিছোঁ যে কার্য্য বাছনি কৰা, কার্য্য সম্পাদন কৰা আৰু কার্য্যৰ ফলাফল—এইবোৰেই হৈছে স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যৰ মূল উপাদান। কিন্তু প্রশ্ন হ'ল—আমি কার্য্যক ইয়াৰ উদ্দেশ্যৰে বিচাৰ কৰোঁ নে ফলাফলৰে? এই ক্ষেত্রত, হেডনিষ্ট (সুখবাদী) আৰু ইণ্টুইচনিষ্ট (অন্তর্দৃষ্টিবাদী) দার্শনিকসকলৰ মাজত বিতর্ক আছে।

হেডনিষ্টসকলৰ মতে, কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ ফলাফলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। আনহাতে, ইণ্টুইচনিষ্টসকলৰ ধাৰণা যে ই উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। বেন্থাম আৰু জে. এছ. মিলৰ দৰে দার্শনিকসকলে কয় যে উদ্দেশ্যবোৰ ভাল নে বেয়া, সেইটো ইয়াৰ প্রভাৱৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কিন্তু ইমানুৱেল কান্টৰ দৰে দার্শনিকে দাবী কৰে যে আমাৰ কার্য্যৰ ফলাফলে ইয়াৰ নৈতিক মূল্য প্রদান কৰিব নোৱাৰে। কান্টৰ মতে, কার্য্যৰ নৈতিক গুণাগুণ নির্ধাৰণ কৰা হয় ইয়াক প্রেৰণা কৰা ভাল ইচ্ছাৰ দ্বাৰা, ফলাফলৰ দ্বাৰা নহয়।

যদিও বিভিন্ন দার্শনিকে নিজৰ মতবাদ আগবঢ়াইছে, স্পষ্ট হৈছে যে উদ্দেশ্য আৰু ফলাফল— উভয়েই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। এই দুয়োটা পৰস্পৰবিৰোধী নহয়। বাস্তৱত, উদ্দেশ্য হৈছে বাহ্যিক ফলাফলৰ আভ্যন্তৰীণ ধাৰণা, আৰু ফলাফল হৈছে আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্যৰ বাহ্যিক প্রকাশ। লক্ষ্য কৰা উদ্দেশ্য বা ধাৰণা নিশ্চিতভাৱে নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। ফলাফলো নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় হয় যেতিয়া ই আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্যক সাকাৰ কৰে। কিন্তু কেতিয়াবা দেখা যায় যে উদ্দেশ্য ভাল, কিন্তু ফলাফল বেয়া হয়। আকৌ কেতিয়াবা উদ্দেশ্য বেয়া, কিন্তু ফলাফল ভাল হয়। গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল যে কার্য্যৰ নৈতিকতা আমি যি উদ্দেশ্যৰে কাম কৰোঁ, তাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। প্রকৃততে, যেতিয়া আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্য আৰু বাহ্যিক ফলাফলৰ মাজত সংঘর্ষ হয়, তেতিয়া কার্য্যৰ নৈতিক গুণাগুণ নির্ধাৰণ কৰা হয় আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্যৰ দ্বাৰা, ফলাফলৰ দ্বাৰা নহয়।

নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় হিচাপে উদ্দেশ্য আৰু অভিপ্রায় লৈ দার্শনিকসকলৰ মাজত মতানৈক্য আছে। দার্শনিক বেন্থামে কয় যে উদ্দেশ্য মূলতঃ সুখ বা দুখৰ এক বিশেষ ধৰণৰ প্রভাৱহে যিয়ে ব্যক্তিৰ কার্য্যত প্রভাৱ পেলায়। তেওঁ অভিপ্রায়ক কার্য্যৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য হিচাপে লয় যিয়ে ব্যক্তিক কাম কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে বা নিষেধ কৰে। গতিকে তেওঁ অভিপ্রায়ক নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় হিচাপে গণ্য

কৰে। একেদৰে জে.এছ. মিলেও অভিপ্ৰায়ক নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় বুলি মানে। কিন্তু আমি ক'ব নোৱাৰোঁ যে কেৱল অভিপ্ৰায়েই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। উদ্দেশ্য হৈছে আত্মই বাছনি কৰা লক্ষ্যৰ ধাৰণা। ই অভিপ্ৰায়ৰ এটা অংশ। অভিপ্ৰায়ই লক্ষ্য আৰু আত্মই বাছনি কৰা মাধ্যমৰ ধাৰণাক সামৰি লয়। প্ৰকৃততে অভিপ্ৰায় এটা বিচ্ছিন্ন মানসিক ঘটনা নহয়। ই চৰিত্ৰৰ প্ৰকাশ। ই সদায় মনৰ স্থায়ী প্ৰবৃত্তি বা পুনৰাবৃত্তিমূলক স্বেচ্ছাচাৰী কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা গঠিত চৰিত্ৰৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। গতিকে চৰিত্ৰও নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়।

২.৬ নৈতিক বিচাৰ আৰু অন্যান্য বিচাৰৰ পাৰ্থক্য

নৈতিক বিচাৰ আন ধৰণৰ বিচাৰৰ পৰা পৃথক, যেনে- তাৰ্কিক বিচাৰ আৰু সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰ। আমি জানো যে নীতিশাস্ত্ৰ, তৰ্কশাস্ত্ৰ, সৌন্দৰ্যশাস্ত্ৰ আদৰ্শমূলক বিজ্ঞান। এইবোৰে জীৱনৰ তিনিটা উচ্চতম আদৰ্শৰ স্বৰূপ নিৰ্ধাৰণ কৰে। নীতিশাস্ত্ৰ জড়িত হৈছে শ্ৰেষ্ঠ মংগলৰ আদৰ্শৰ সৈতে। তৰ্কশাস্ত্ৰ জড়িত হৈছে সত্যৰ আদৰ্শৰ সৈতে। সৌন্দৰ্যশাস্ত্ৰ জড়িত হৈছে সৌন্দৰ্যৰ আদৰ্শৰ সৈতে। অনুসৰি তাৰ্কিক বিচাৰে সত্যৰ আদৰ্শক সূচায়, সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰে সৌন্দৰ্যৰ আদৰ্শক সূচায়, কিন্তু নৈতিক বিচাৰে শ্ৰেষ্ঠ মংগলৰ আদৰ্শক সূচায়। অন্যান্য বিচাৰ সমালোচনামূলক বা প্ৰশংসামূলক হ'ব পাৰে, কিন্তু কেৱল নৈতিক বিচাৰহে সদায় নৈতিক দায়বদ্ধতা আৰু নৈতিক অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ তাৰ্কিক আৰু সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰত নাথাকে। গতিকে যেতিয়া আমি এটা কাৰ্য্যক শুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰোঁ, তেতিয়া আমি তাক কৰিবলৈ নৈতিকভাৱে বাধ্য অনুভৱ কৰোঁ আৰু ইয়াক অনুমোদন কৰোঁ। আনহাতে যেতিয়া আমি এটা কাৰ্য্যক অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰোঁ, তেতিয়া আমি তাক নকৰিবলৈ নৈতিকভাৱে বাধ্য অনুভৱ কৰোঁ আৰু ইয়াৰ প্ৰতি অসন্মতি প্ৰকাশ কৰোঁ। প্ৰকৃততে অনুমোদন, অসন্মতি, অনুশোচনা আদি অনুভূতিবোৰক "নৈতিক অনুভূতি" (moral sentiments) বুলি কোৱা হয়। নৈতিক বাধ্যবাধকতা (moral obligation) হৈছে কৰ্তব্যৰ অনুভূতি বা 'কৰণীয়তা'ৰ জ্ঞান। নৈতিক বিচাৰবোৰ বাধ্যতামূলক স্বভাৱৰ আৰু ই নৈতিক অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত। গতিকে, এইবোৰক তাৰ্কিক বা সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব নোৱাৰি। তাৰ্কিক আৰু সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰত নৈতিক বাধ্যবাধকতা আৰু নৈতিক অনুভূতিৰ অভাৱ থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: নৈতিক বিচাৰ কি?

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক চেতনাৰ মুখ্য কাৰকবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিক বিচাৰৰ মুখ্য উপাদানবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন ৪: কোন ধৰণৰ কাৰ্য্যবোৰ নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়বস্তু হয়?

প্ৰশ্ন ৫: স্বেচ্ছাচাৰী কাৰ্য্যৰ মুখ্য কাৰকবোৰ কি কি?

২.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- নৈতিক বিচাৰ হৈছে নৈতিক চেতনাৰ মুখ্য জ্ঞানগত উপাদান। ই কোনো কার্য্যৰ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ স্বৰূপৰ সচেতনতা। ইয়াত যুক্তিৰ দ্বাৰা নৈতিক মানদণ্ডৰ উপলব্ধি আৰু ইয়াৰ সৈতে স্বেচ্ছিক কার্য্যৰ তুলনা জড়িত থাকে। লগতে ইয়াত স্বেচ্ছিক কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি মূল্যায়ন কৰা হয়। নৈতিক চেতনাত তিনিটা মুখ্য উপাদান থাকে - প্রজাত্মক বা বৌদ্ধিক উপাদান, ভাবাত্মক বা আৱেগিক উপাদান, আৰু ক্রিয়াত্মক বা ঐচ্ছিক উপাদান।
- নৈতিক বিচাৰ হৈছে এক মূল্যবোধমূলক বিচাৰ যিয়ে 'কি হোৱা উচিত' তাৰ সৈতে জড়িত। ই হৈছে কোনো কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি চিনাক্ত কৰা এক মানসিক প্রক্রিয়া। কোনো কার্য্যৰ নৈতিক গুণ যেতিয়া আমি কোনো স্বেচ্ছিক কার্য্য উপলব্ধি কৰি ইয়াক নৈতিক মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা কৰোঁ আৰু এইটো বিচাৰ কৰোঁ যে কার্য্যটো মানদণ্ডৰ সৈতে মিলে নে নিমিলে, তেতিয়াহে কার্য্যৰ নৈতিক গুণাক্ত কৰা হয়। গতিকে এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা ক'ব পাৰি যে নৈতিক বিচাৰৰ প্রকৃতি অনুমানমূলক।
- নৈতিক বিচাৰত তিনিটা মুখ্য উপাদান থাকে: বিচাৰকর্তা (বিষয়), যিটো বিচাৰ কৰা হয় (বস্তু), যি মানদণ্ড অনুসৰি বিচাৰ কৰা হয়, আৰু বিচাৰ কৰাৰ ক্ষমতা বা নৈতিক ক্ষমতা। ইয়াৰ বাবে বিচাৰকর্তাৰ প্রয়োজন হয় যিয়ে বিচাৰ দিয়ে। এই বিচাৰকর্তা হ'ব পাৰে যুক্তিসংগত আত্ম বা আদর্শ আত্মই, যিয়ে নিজৰ উদ্দেশ্য, অভিপ্রায় আৰু কার্য্যৰ লগতে অন্যান্যৰ কার্য্যৰো নৈতিক বিচাৰ কৰে। স্বেচ্ছিক আৰু অভ্যাসগত কার্য্যবোৰেই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। স্বেচ্ছিক কার্য্যবোৰে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা বুজায়।
- নৈতিক বিচাৰ তার্কিক আৰু সৌন্দর্যাত্মক বিচাৰৰ পৰা বেলেগ। নৈতিক বিচাৰত বাধ্যতামূলক চৰিত্র থাকে আৰু ই নৈতিক অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত। কিন্তু তার্কিক বা সৌন্দর্যাত্মক বিচাৰত নৈতিক বাধ্যবাধকতা আৰু নৈতিক অনুভূতি নাথাকে, সেয়ে এইবোৰ নৈতিক বিচাৰৰ পৰা পৃথক।

২.৮ অধিক জানিবলৈ

1) লিলি, ৱিলিয়াম (২০০৭), নৈতিকতাৰ পৰিচয়, দিল্লী: সূৰজিত প্রকাশন
2) সিনহা, যদুনাথ (২০০৩), নৈতিকতাৰ হাতপুথি, কলিকতা: নিউ চেণ্ট্রেল বুক এজেন্সি
3) ফ্রাঙ্কেনা, ৱিলিয়াম (১৯৭৩), নৈতিকতা, নতুন দিল্লী: প্রেন্টিচ হল
4) ছিজৱিক, হেনৰী (১৯০১), নৈতিকতাৰ পদ্ধতিসমূহ, লণ্ডন: মেকমিলান এণ্ড কোম্পানী

২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : নৈতিক বিচাৰ হৈছে এক মূল্যবোধমূলক বিচাৰ যি বাস্তৱ ঘটনাৰ পৰা পৃথক আৰু যিয়ে 'কি হোৱা উচিত' সেই প্রশ্নৰ সৈতে জড়িত। প্রকৃততে, নৈতিক বিচাৰ হৈছে কোনো কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি চিনাক্ত কৰা এক মানসিক ক্রিয়া।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : নৈতিক চেতনাৰ তিনিটা মুখ্য কাৰক আছে - প্রজাত্মক বা বৌদ্ধিক কাৰক, ভাবাত্মক বা আৱেগিক কাৰক, আৰু ক্রিয়াত্মক বা ঐচ্ছিক কাৰক।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : নৈতিক বিচাৰৰ মুখ্য উপাদান হ'ল - বিচাৰকর্তা, বিচাৰৰ বিষয়বস্তু, বিচাৰৰ মানদণ্ড, আৰু বিচাৰ কৰাৰ নৈতিক ক্ষমতা।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছিক আৰু অভ্যাসগত কার্য্যবোৰেই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। অ-স্বেচ্ছিক কার্য্য নৈতিক বিচাৰৰ বাহিৰত থাকে। অভ্যাসগত কার্য্যবোৰ পুনৰাবৃত্তিমূলক স্বেচ্ছিক কার্য্যৰ ফল হোৱা হেতুকে নৈতিক বিচাৰৰ অন্তর্ভুক্ত।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছিক কার্য্যত তিনিটা স্তৰ থাকে - মানসিক স্তৰ (উদ্দেশ্য, ইচ্ছা, সিদ্ধান্ত আদি), শাৰীৰিক স্তৰ (কার্য্যকৰণ), আৰু বাহ্যিক স্তৰ (ফলাফল)।

২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চমু প্রশ্ন :

প্রশ্ন ১: নৈতিক চেতনাৰ মুখ্য জ্ঞানগত উপাদান কি ?

প্রশ্ন ২: সমকালীন নৈতিকতাৰ দুই প্রকাৰৰ নাম লিখা।

খ) চমু প্রশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: নৈতিক বিচাৰৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্রশ্ন ২: নৈতিক বিচাৰৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: নৈতিক বিচাৰ অনুমানমূলক হয় বুলি ভাবেনে ? আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ২: নৈতিক, তার্কিক আৰু সৌন্দর্যাত্মক বিচাৰৰ মাজৰ পার্থক্য বিশ্লেষণ কৰা।

প্রশ্ন ৩: নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়বস্তু সম্পর্কে আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ৪: নৈতিক বিচাৰ কোনে প্রদান কৰে ? বিশদভাৱে আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ৩ : এৰিষ্টটলীয় নীতিশাস্ত্ৰত সুখ (ইউড'ম'নিয়া)

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য
৩.২ পৰিচয়
৩.৩ ইউড'ম'নিয়াৰ অর্থ
৩.৪ মানৱ মংগল
৩.৫ চৰম উদ্দেশ্য
৩.৬ ইউড'ম'নিয়া আৰু কর্ম
৩.৭ কর্ম সম্পর্কীয় যুক্তি
৩.৮ গুণ আৰু চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্য
৩.৯ মধ্যম পন্থাৰ নীতি
৩.১০ ইউড'ম'নিয়া আৰু দর্শন
৩.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিসো
৩.১২ অধিক জানিবলৈ
৩.১৩ অগ্রগতি খতিয়ান
৩.১৪ আৰ্হি প্রশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- Nicomachean Ethics এৰিষ্টটলে বর্ণনা কৰা ইউড'ম'নিয়াৰ গুৰুত্ব বুজিব পাৰিব
- ইউড'ম'নিয়া শব্দটোৰ অর্থ বুজিব পাৰিব
- এৰিষ্টটলীয় ইউড'ম'নিয়াত মানৱ মংগলৰ অর্থ জানিব পাৰিব
- ইউড'ম'নিয়াৰ মূল যুক্তি (কর্ম যুক্তি) বুজিব পাৰিব
- গুণ আৰু চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যৰ মৌলিক ধাৰণা আলোচনা কৰিব পাৰিব
- মধ্যম পন্থাৰ নীতি আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ইউড'ম'নিয়া আৰু দর্শনৰ সম্পর্ক বুজিব পাৰিব

৩.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়ে এৰিষ্টটলৰ দৰ্শনত বৰ্ণনা কৰা ইউড'ম'নিয়া (পৰম সুখ)ৰ ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচয় কৰোৱা হ'ব। ইউড'ম'নিয়া এৰিষ্টটলৰ দাৰ্শনিক চিন্তাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা।

এৰিষ্টটল এজন অসাধাৰণ প্ৰতিভাশালী দাৰ্শনিক আছিল। অধিবিদ্যা, যুক্তিবিদ্যা, নীতিশাস্ত্ৰ, ৰাজনীতি, প্ৰাকৃতিক দৰ্শন, মনোবিজ্ঞান, অলংকাৰশাস্ত্ৰ আদি দৰ্শনৰ প্ৰতিটো শাখাতে তেওঁৰ গভীৰ পাণ্ডিত্য আছিল। তেওঁ প্ৰথম পাশ্চাত্য দাৰ্শনিক হিচাপে দৰ্শনক বিভিন্ন শাখাত বিভক্ত কৰিছিল।

এৰিষ্টটলৰ ৰচনাসমূহ একাডেমিক গ্ৰন্থৰ ৰূপত আমালৈ প্ৰাপ্ত হৈছে। এই গ্ৰন্থসমূহত প্ৰশ্নোত্তৰ, তৰ্ক-যুক্তি আৰু মুক্ত চিন্তাৰ শৈলী প্ৰয়োগ কৰা হৈছে। তেওঁৰ নামত তিনিখন নৈতিকতা সম্পৰ্কীয় গ্ৰন্থ পোৱা যায়: দশ খণ্ডৰ 'Nicomachean Ethics', আঠ খণ্ডৰ 'ইউডিমিয়ান এথিক্স', আৰু 'মেগনা মৰালিয়া' বা 'মহান নীতি'। শেষৰ গ্ৰন্থখন সম্ভৱত তেওঁৰ শিষ্যসকলে ৰেকৰ্ড কৰা বক্তৃতাৰ সংকলন হ'ব পাৰে।

নিকোমেকিয়ান এথিক্সত বৰ্ণনা কৰা এৰিষ্টটলৰ নীতিশাস্ত্ৰই বাস্তৱতাৰ লক্ষ্যাভিমুখী দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত আধাৰিত। এই দৃষ্টিভংগী অনুসৰি প্ৰতিটো বস্তুৰ প্ৰকৃতিয়ে ইয়াৰ আদৰ্শ ৰূপ লাভ কৰিবলৈ বিচাৰে। এৰিষ্টটলে নীতিশাস্ত্ৰত এই ধাৰণা প্ৰয়োগ কৰিছিল। নিকোমেকিয়ান এথিক্সৰ মুখ্য প্ৰশ্ন হ'ল - মানুহৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ বস্তু কি? এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহে স্বভাৱতে যি বিচাৰে সেয়া হ'ল ইউড'ম'নিয়া (পৰম সুখ বা পূৰ্ণতা)।

৩.৩ ইউড'ম'নিয়াৰ অৰ্থ

ইউড'ম'নিয়া (ইউডাইমনিয়া বা ইউডেমনিয়া বুলিও কোৱা হয়) এটা গ্ৰীক শব্দ যাক সাধাৰণতে সুখ বা কল্যাণ বুলি অনুবাদ কৰা হয়। কেতিয়াবা ইয়াক "মানৱ বিকাশ" বা "পৰিপূৰ্ণতা" বুলি অধিক সঠিকভাৱে অনুবাদ কৰা হয়। ব্যুৎপত্তিগতভাৱে, ইউড'ম'নিয়া শব্দটো "ইউ" (ভাল) আৰু "ডাইমন" (আত্মা) এই দুটা শব্দৰে গঠিত। গতিকে ইউডাইমন হ'ল এনে এক জীৱন-প্ৰণালী যি ঈশ্বৰৰ দ্বাৰা অনুমোদিত।

এৰিষ্টটলে কেতিয়াও ইউডাইমন শব্দটো কেৱল ইয়াৰ ব্যুৎপত্তিগত অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা নাছিল। তেওঁ ইয়াক "ইউ জেন" (ভালকৈ জীয়াই থকা)ৰ সমাৰ্থক হিচাপে গণ্য কৰিছিল।

ইউড'ম'নিয়া সাধাৰণ অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা 'সুখ'ৰ ধাৰণাৰ সৈতে একে নহয়। এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়া বুজিবলৈ নিম্নলিখিত কথাবোৰ মনত ৰাখিব লাগে:

১. আমি মানুহৰ সুখক এক মানসিক অৱস্থা হিচাপে বৰ্ণনা কৰিব পাৰোঁ। কিন্তু ইউড'ম'নিয়া কোনো মানসিক অৱস্থা নহয়, ই জীৱনৰ ক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত - জীয়াই থকাৰ কাৰ্য্য। এটা ভাল জীৱন হ'ল যিয়ে মানৱ জীৱনৰ পূৰ্ণ সম্ভাৱনাৰ সাক্ষাৎকাৰ কৰে।

২. ইউড'ম'নিয়া কোনো ব্যক্তিনিষ্ঠ ধাৰণা নহয়, ই এক বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণা। কোনো ব্যক্তি ইউডাইমন বুলি ক'লে তেওঁৰ জীৱনক এক ভাল মানৱ জীৱন হিচাপে বস্তুনিষ্ঠভাৱে মূল্যায়ন কৰা হয়।

৩. ইউড'ম'নিয়া সহজে পৰিৱৰ্তন হোৱা ধৰণৰ নহয়। সাধাৰণ অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা সুখৰ দৰে ই অহা-যোৱা নকৰে। কাৰণ ই হ'ল সমগ্ৰ জীৱন (ভালকৈ জীয়াই থকা জীৱন) বা ব্যক্তি (ভাল ব্যক্তি) ৰ এক মূল্যায়ন। ইউড'ম'নিয়া সম্পৰ্কীয় বিচাৰবোৰ স্থায়ী বিচাৰ।

৩.৪ মানৱ মংগল

এৰিষ্টটলৰ নৈতিক ৰচনাবোৰ তেওঁৰ ব্যৱহাৰিক দৰ্শনৰ অন্তৰ্ভুক্ত। Nicomachean Ethics এৰিষ্টটলে কয় যে তেওঁৰ নৈতিক অনুসন্ধানবোৰ তাত্ত্বিক বুজাবুজিৰ বাবে নহয় (যেনে অধিবিদ্যা বা প্ৰাকৃতিক দৰ্শনৰ দৰে), কাৰণ এই অনুসন্ধানৰ লক্ষ্য হৈছে ভাল কি তাক জানা নহয়, বৰং ভাল হোৱা।

এৰিষ্টটলে Nicomachean Ethics আৰম্ভ কৰিছে এই প্ৰশ্নেৰে – 'মানুহৰ বাবে ভাল কি?' ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে এৰিষ্টটলৰ বাবে নীতিশাস্ত্ৰ হ'ল মানৱ মংগলৰ অনুসন্ধান। তেওঁ কয়: "প্ৰতিটো কলা আৰু প্ৰতিটো অনুসন্ধান, আৰু একেদৰে প্ৰতিটো কাৰ্য্য আৰু পছন্দে কোনো ভাল বস্তুলৈ লক্ষ্য ৰাখে বুলি ভবা হয়; আৰু এই কাৰণে ভাল বস্তুক সঠিকভাৱে ঘোষণা কৰা হৈছে যে সকলো বস্তুৱে য'লৈ লক্ষ্য ৰাখে।" কিন্তু কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা প্ৰাপ্য সকলোতকৈ উচ্চতম ভাল কি? আমি য'লৈ লক্ষ্য ৰাখোঁ, যিয়ে এক সফল, পূৰ্ণতা প্ৰদান কৰা, ভাল জীৱন দিব পাৰে সেইটো কি? আমাৰ বিভিন্ন কাৰ্য্যকলাপে বিভিন্ন 'ভাল' বস্তুলৈ লক্ষ্য ৰাখে। উদাহৰণস্বৰূপে, চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ লক্ষ্য হৈছে স্বাস্থ্য, জাহাজ নিৰ্মাণৰ লক্ষ্য হৈছে জাহাজ, ৰণকৌশলৰ লক্ষ্য হৈছে বিজয়, অৰ্থনীতিৰ লক্ষ্য হৈছে সম্পদ। কোনো কাৰ্য্য বা কাৰ্য্যকলাপৰ বাবে আমি যি উদ্দেশ্যৰে ইয়াক কৰোঁ সেই উদ্দেশ্যটো এক 'লক্ষ্য'ৰ বাহিৰে আন একো নহয়। এই 'লক্ষ্য'টো কি? এৰিষ্টটলে ইয়াক সুখ বুলি নিশ্চিত কৰে। সকলোৱে একমত হৈ যেন লাগে যে ইউড'ম'নিয়া (অৰ্থাৎ সুখ, বিকাশ, বা কল্যাণ) হৈছে সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য, কিন্তু মানুহে ভালকৈ জীয়াই থকাৰ অৰ্থৰ বিষয়ে মতভেদ কৰে। ভবা হয় যে তিনিটা 'জীৱন' বিতৰ্কত আছে: (ক) কিছুমান মানুহে ভাবে যে ই যথাসম্ভৱ আনন্দ লাভ কৰাত নিহিত আছে, (খ) আন কিছুমানে যে ই ৰাজনৈতিক সাফল্যৰ জীৱন," আৰু (গ) আন কিছুমানে যে ই বৌদ্ধিক জীৱন। এৰিষ্টটলে এই তিনিওটাৰ কোনোটোকেই সুখৰ প্ৰাৰ্থী হিচাপে গণ্য কৰা নাই। তেওঁ এটা চতুৰ্থ প্ৰাৰ্থীকো (ধন-সম্পত্তিৰ সন্ধান) অগ্ৰাহ্য কৰিছে, কাৰণ ধন-সম্পত্তি আন কিছুৰ বাবে বিচাৰি উলিওৱা হয়।

এৰিষ্টটলে কয় যে ইউড'ম'নিয়াই দুটা চৰ্ত পূৰণ কৰে যি সৰ্বোচ্চ ভালৰ পূৰণ কৰিব লাগে: প্ৰথমতে ই নিজৰ বাবেহে বিচাৰি উলিওৱা হয়, আৰু দ্বিতীয়তে ই নিজেই জীৱনক "বাছনিৰ উপযুক্ত আৰু কোনো অভাৱ নথকা" কৰি তোলে। এই দুয়োটা চৰ্তই এক "সমেত্মক" ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণালৈ ইংগিত দিয়ে, অৰ্থাৎ সৰ্বোচ্চ ভাল হিচাপে এক জীৱন য'ত বিশেষ ভালবোৰৰ সম্ভৱপৰ শ্ৰেষ্ঠ সমাহাৰ অৰ্জন কৰা হয়।

ইয়াত দেখা যায় যে এৰিষ্টটলৰ লক্ষ্য হৈছে প্ৰকৃতি দৰ্শনৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা মানৱ জীৱন কেনে ধৰণৰ তাৰ বিবেচনাৰ জৰিয়তে মানুহৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ জীৱনৰ এক সাৰ্থক বৰ্ণনা দিয়া।

৩.৫ চৰম লক্ষ্য

এৰিষ্টটলে কয় যে ইউড'ম'নিয়া হৈছে মানৱ জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। কিছুমান চৰম লক্ষ্য আছে যিবোৰ নিজৰ বাবেই বিচাৰি উলিওৱা হয় আৰু আন কিছুৰ বাবেও বিচাৰি উলিওৱা হয়। আমি যিবোৰ নিজৰ বাবেহে বিচাৰি উলিওৱো - যেনে আনন্দ, জ্ঞান, সন্মান আদি - সেইবোৰ আমি ইউড'ম'নিয়াৰ বাবেও বিচাৰি উলিওৱো। আমি কেনেকৈ একেটা বস্তু নিজৰ বাবেহে আৰু ইউড'ম'নিয়াৰ বাবেও বিচাৰিব পাৰোঁ? সমাধানটো হৈছে বাহ্যিক উপায় আৰু গঠনমূলক উপায়ৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰা। চৰম লক্ষ্যবোৰ হৈছে ইউড'ম'নিয়াৰ গঠনমূলক অংশ। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি জ্ঞান নিজৰ বাবেহে বিচাৰিব পাৰোঁ আৰু ভালকৈ জীয়াই থকাৰ বাবেও বিচাৰিব পাৰোঁ যদি আমি জ্ঞান অৰ্জনক ভাল জীৱনৰ এটা অংশ হিচাপে বুজি পাওঁ। ইয়াৰ বিপৰীতে, এৰিষ্টটলে কয় যে আমি কেতিয়াও আন কোনো লক্ষ্য সাধনৰ বাবে ভালকৈ জীয়াই থকা বিচাৰোঁ। যদি এনে এটা চৰম লক্ষ্য থাকে যাক আমি কেতিয়াও আন কিছুৰ বাবে নুবুজাওঁ, কেৱল নিজৰ বাবেহে বিচাৰোঁ, তেন্তে এইটোৱেই হ'ব 'নিঃশৰ্ত' চৰম লক্ষ্য। এইটোৱেই হৈছে ইউড'ম'নিয়া।

ইউড'ম'নিয়াক আমাৰ একমাত্ৰ ভাল বুলি ভবাৰ আন এটা কাৰণ হৈছে যে ভাল বস্তুটো স্বয়ংসম্পূৰ্ণ হ'ব লাগে, অৰ্থাৎ ই জীৱনক নিজেই কাম্য কৰি তোলে। ইউড'ম'নিয়াই হৈছে আটাইতকৈ কাম্য বস্তু, আৰু ইয়াত আন কিছু যোগ কৰি ইয়াক অধিক কাম্য কৰিব নোৱাৰি। বাস্তৱতে, আমি যি কৈ আহিছোঁ তাৰ পৰা দেখা যায় যে এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়াত আন কোনো লক্ষ্য (যেনে জ্ঞান) যোগ কৰাটোৱে সেইবস্তুক ইয়াৰেই এটা অংশ কৰি তোলে। ইউড'ম'নিয়াই হৈছে একমাত্ৰ স্বয়ংসম্পূৰ্ণ শ্ৰেয় (ভাল), যিটোৱে জীৱনক পূৰ্ণতাৰে সমৃদ্ধ কৰে। ই নিজেই সম্পূৰ্ণ, আন কিছুমানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: তলত দিয়া বাক্যবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা:

ক) এৰিষ্টটলৰ Nicomachean Ethics দশখন গ্ৰন্থ আছে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) 'ইউড'ম'নিয়া' শব্দটো 'ইউ' আৰু 'ডাইমন' এই দুটা শব্দৰে গঠিত। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

গ) এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া হৈছে এক মানসিক অৱস্থা। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

ঘ) এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া বস্তুনিষ্ঠ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য কি?

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটলৰ মতে সৰ্বোচ্চ শ্ৰেয়ই পূৰণ কৰিবলগীয়া দুটা চৰ্ত কি কি?

প্ৰশ্ন ৪: ইউড'ম'নিয়াক কিয় মানৱ জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য বুলি কোৱা হয়?

কাৰ্য্যকলাপ ৩.১

এৰিষ্টটলৰ নীতিশাস্ত্ৰ তত্ত্ব তেওঁৰ 'আকাৰক কাৰণ' (formal cause) ধাৰণাৰ সৈতে কেনেদৰে জড়িত? আপুনি এই সম্পৰ্কক কেনেদৰে মূল্যায়ন কৰে?

৩.৬ ইউড'ম'নিয়া আৰু কৰ্তব্য (কাৰ্য্য)

এৰিষ্টলৰ মতে মানুহে যুক্তিকৰিব পাৰে আৰু সেইবাবেই যুক্তিবোধকতা মানুহৰ কাৰ্য বুলি কোৱা হয়। 'কাৰ্য' শব্দটো গ্ৰীক শব্দ 'ergon' ৰ অনুবাদ, যাৰ আকৰিক অৰ্থ হৈছে কাম বা কৰ্তব্য। এৰিষ্টটলে কয় যে চকুৰ ergon হৈছে— যদিও ইয়াৰ এচা অধিক সাধাৰন ব্যাখ্যা হ'ল কোনো বস্তুৰ "বিশেষ ধৰমৰ কাৰ্যকলাপ"। কোনো বস্তুৰ এটা বিশেষ কাৰ্য আছে বুলি কোৱাটো মানে সেই বস্তুটো কেনেধৰণৰ বস্তু, সেইটো বুজাবলৈ চেষ্টা কৰ। এটা বস্তুৰে নিজৰ ergon পূৰ্ণ কৰিবৰ বাবে কিছুমান গুণৰ প্ৰয়োজন হয়। এৰিষ্টটলৰ মতে arete হৈছে এটা বস্তুৰে নিজৰ ergon পূৰ্ণ কৰিবলৈ আৱশ্যক হোৱা গুণ। Arete শব্দটো সাধাৰণতে উৎকৰ্যতা (execellence) বুলি অনুবাদ কৰা হয়, অথবা অধিক স্পষ্টভাৱে ক'লে নৈতিক গুন বা সদগুণ (virtue)। যেনেকৈ কোনো কটাৰী কটা কামৰ বাবে নিৰ্মিত হ'লে তীক্ষ্ণতা বা তাৰ এটা গুণ বুলি কোৱা যায় ঠিক তেনেদৰে arete কো ergon পূৰ্ণ কৰিবলৈ সহায় কৰা গুণ বা সদগুণ বুলি কোৱা হয়।

৩.৭ কৰ্তব্য সম্পৰ্কীয় যুক্তি

এৰিষ্টটলে কৰ্তব্যৰ এই তত্ত্ব মানুহৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰে। তেওঁ কয় যে মানুহৰো এক কৰ্তব্য থাকিব লাগিব, কাৰণ প্ৰতিটো জীৱৰেই তাৰ নিজা কাম বা কৰ্তব্য থাকে। মানুহৰ বহুতো সামৰ্থ্য থাকে-- এৰিষ্টটলে ইয়াক আত্মাৰ সামৰ্থ্য বুলি কয়, কিন্তু আত্মা বুলি তেওঁ সেইটো বুজায় যি এটা বস্তুক জীৱিত কৰি ৰাখে। জীৱিত হোৱাটো মানুহৰ এক স্বকীয় বৈশিষ্ট্য নহয় কাৰণ 'জীৱন' হৈছে সকলো প্ৰাণীৰে এক বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্যকলাপ। এৰিষ্টটলে কেৱল মানুহৰ 'বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্যকলাপ'ৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰাত মনোনিৱেশ কৰিছিল। তেওঁ কয় যে যুক্তি হৈছে মানুহৰ একমাত্ৰ সামৰ্থ্য, কাৰণ ই মানুহক অন্যান্য প্ৰাণীৰ পৰা পৃথক কৰে। তেওঁ আকৌ কয় যে মানুহৰ কৰ্তব্য বিশেষ, কাৰণ ই কেৱল মানুহৰ বাবেহে অনন্য। সেয়েহে এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে সুখ হৈছে এক উৎকৃষ্ট যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ, আৰু তেওঁ কয় যে এক ভাল মানৱ জীৱন হৈছে য'ত যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ ভালদৰে প্ৰয়োগ কৰা হয়। অন্য কথাত ক'বলৈ গ'লে, সুখ হৈছে সদগুণৰ সৈতে সংগতি ৰাখি যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ, আৰু যদি বহুতো সদগুণ থাকে, তেন্তে শ্ৰেষ্ঠ আৰু সবাতোকৈ পৰিপূৰ্ণ সদগুণৰ সৈতে সংগতি ৰাখি। এইটো হলে এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ আদৰ্শ কৰ্তব্য হৈছে যুক্তিৰ সবাতোকৈ পূৰ্ণ বা পৰিপূৰ্ণ ব্যৱহাৰ। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিত উৎকৰ্ষ (arête) লাভ কৰা।

যুক্তিৰ সুব্যৱহাৰৰ ধাৰণা সহজ নহয়, কাৰণ এফালে বুদ্ধিৰ সঠিক ব্যৱহাৰ আৰু আনফালে যুক্তিসংগত ইচ্ছাৰ মাজত সমতা ৰাখিব লাগে। এৰিষ্টটলে কৰ্তব্য যুক্তি এনেদৰে দাঙি ধৰিছে:

১. মানুহৰ মংগল হ'ল তেওঁলোকৰ কৰ্তব্য সুন্দৰকৈ পালন কৰা (যদি কৰ্তব্য থাকে)
২. মানুহৰ কৰ্তব্য আছে, আৰু ই হ'ল যুক্তিৰ সৈতে সংগতি ৰখা আত্মাৰ কাৰ্য্য
৩. গতিকে: মানুহৰ মংগল হ'ল যুক্তিৰ সৈতে সংগতি ৰাখি আত্মাৰ এই কাৰ্য্য সুন্দৰকৈ সম্পাদন কৰা, অৰ্থাৎ শ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰিপূৰ্ণ গুণৰে যুক্তিসংগত কাৰ্য্য কৰা

এৰিষ্টটলে কয় যে কেৱল গুণৱান লোকেহে পৰম সুখ (ইউড'ম'নিয়া) লাভ কৰিব পাৰে। আমাৰ কৰ্তব্য পূৰণ কৰি সুখী হ'বলৈ মানুহে 'সঠিক' যুক্তিৰ দ্বাৰা চালিত হ'ব লাগে - ভাল যুক্তিৰে, বেয়া যুক্তিৰে নহয়। অৰ্থাৎ, পৰম সুখ হ'ল আত্মাৰ সেই কাৰ্য্য যিয়ে সঠিক যুক্তি— (অৰ্থ'চ ল'গ'চ)ৰ সৈতে গুণ প্ৰদৰ্শন কৰে। ই কেৱল ভাল চৰিত্ৰ নহয়, বৰং এক যুক্তিসংগত কাৰ্য্য।

এৰিষ্টটলে পৰম সুখক গুণৰ ওপৰত স্থাপন কৰে, গতিকে তেওঁৰ নীতিতত্ত্বক 'ইউড'ম'নিষ্টিক' বুলি কোৱা হয়। কিন্তু তেওঁ কয় যে গুণ পৰম সুখৰ বাবে অপৰিহাৰ্য যদিও পৰ্যাপ্ত নহয়, কাৰণ যুক্তিৰ গুৰুত্ব দিওঁতে তেওঁ বন্ধু, সম্পদ, ক্ষমতা আদি বাহ্যিক সুখৰ কথাও কয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫: তলত দিয়া বক্তব্যসমূহ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা:

ক) 'ergon' শব্দৰ আক্ষৰিক অৰ্থ হৈছে কাম বা কাৰ্য্য। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) 'arete' শব্দৰ অৰ্থ হৈছে উৎকৰ্ষ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

গ) এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিত উৎকৰ্ষ (arete) অৰ্জন কৰা। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

ঘ) এৰিষ্টটলে তেওঁৰ নীতিশাস্ত্ৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰা নাছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ৬: এৰিষ্টটলৰ মতে কিয় যুক্তিক কেৱল মানুহৰেই বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্য্যকলাপ বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৭: এৰিষ্টটলৰ কৰ্তব্য যুক্তিৰ মূল কথাটো কি?

প্ৰশ্ন ৮: এৰিষ্টটলৰ মতে সুখ (ইউড'ম'নিয়া) কিহেৰে গঠিত?

কাৰ্য্যকলাপ ৩.২

- আপুনি ভাবে নেকি যে মানুহ কেৱল যুক্তিসংগতভাৱে চিন্তা কৰিহে জীয়াই থাকিব পাৰে? যদি হয়, কিয় আৰু কেনেকৈ?

৩.৮ সদগুণ আৰু চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্য

এৰিষ্টটলৰ মতে, সদগুণ (arete) হৈছে মন বা চৰিত্ৰৰ এনে এক বৈশিষ্ট্য যিয়ে আমাক এক ভাল জীৱন লাভত সহায় কৰে, যি এৰিষ্টটলৰ মতে যুক্তিসংগত জীৱন। সদগুণ দুই প্ৰকাৰৰ - বৌদ্ধিক সদগুণ আৰু নৈতিক সদগুণ। Nicomachean Ethics দ্বিতীয় গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে নৈতিক সদগুণ, অৰ্থাৎ চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, আত্মা (মন)ৰ যিকোনো অংশ হয়তো এটা আবেগ, এক সামৰ্থ্য বা চৰিত্ৰৰ অৱস্থা (বৈশিষ্ট্য)। সদগুণ যিহেতু আত্মাৰ অংশ, সেয়েহে ই এইবোৰৰ ভিতৰত এটা হব লাগিব।'

১. **আবেগ**: 'আবেগ' বুলি এৰিষ্টটলে আমাৰ শাৰীৰিক ইচ্ছা (খাদ্য, পানীয়, যৌনতা আদিৰ প্ৰতি), আমাৰ অনুভূতি, আৰু সুখ বা দুখৰ সৈতে জড়িত যিকোনো অনুভূতিক বুজায়। কিন্তু এইবোৰ সদগুণ হ'ব নোৱাৰে তিনিটা কাৰণত:

ক) কেৱল এটা নিৰ্দিষ্ট আবেগ অনুভৱ কৰাটোৱে (ভোক বা খঙ অনুভৱ কৰাটোৱে) আপোনাক ভাল বা বেয়া ব্যক্তি নকৰে।

খ) আমি সাধাৰণতে আবেগ বাছি নলওঁ, কিন্তু সদগুণ আমাৰ পছন্দৰ সৈতে জড়িত। আমি সাধাৰণতে ইচ্ছাশক্তিৰ দ্বাৰা কি অনুভৱ কৰোঁ বা কি বিচাৰোঁ বাছি নলওঁ।

গ) সদগুণে আমাৰ অনুভৱ আৰু কার্য্য কৰাৰ প্ৰবৃত্তিক সূচায়; ইয়াৰ দ্বাৰা আমি প্ৰেৰিত নহওঁ।

২. **সামৰ্থ্য:** সামৰ্থ্য হৈছে যেনে দৃষ্টিশক্তি বা ভয় অনুভৱ কৰাৰ ক্ষমতা। সদগুণ এইবোৰ হ'ব নোৱাৰে, কাৰণ এইবোৰ আমি প্ৰাকৃতিকভাৱে পাইছোঁ কিন্তু সদগুণ অৰ্জন কৰিব লাগে।

৩. **চৰিত্ৰৰ অৱস্থা:** সেয়েহে এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে সদগুণ হ'ব লাগিব চৰিত্ৰৰ অৱস্থা।

এৰিষ্টটলে চৰিত্ৰৰ অৱস্থাক সংজ্ঞায়িত কৰিছে 'সেইবোৰ বস্তু হিচাপে যাৰ দ্বাৰা আমি আবেগৰ সৈতে ভাল বা বেয়াভাৱে সম্পৰ্ক ৰাখো'। চৰিত্ৰই এজন ব্যক্তিৰ প্ৰবৃত্তিক সূচায় যিয়ে বিভিন্ন পৰিস্থিতিত তেওঁলোকে কি অনুভৱ কৰে, কেনেকৈ চিন্তা কৰে, কি ধৰণৰ পছন্দ কৰে, কেনেকৈ প্ৰতিক্ৰিয়া কৰে, আৰু আমি যি কামবোৰ কৰোঁ, সেয়া আমাৰ চৰিত্ৰক দেখুৱায়। আমাক যিবোৰ বস্তু ভাল লাগে, সেয়াও আমাৰ চৰিত্ৰৰ কথা কয়। চৰিত্ৰৰ এক ধৰণৰ স্থিৰতা আৰু দীৰ্ঘস্থায়ীচা থাকে। মনৰ অৱস্থা (যেনে— মূড বা ইচ্ছা)তকৈ চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বেছি দিনলৈ থাকে আৰু সলনি কৰাটো টান।

তথাপিও, চৰিত্ৰ সলনি হ'ব পাৰে। সেয়েহে ই ব্যক্তিগত পৰিচয়তকৈ কম স্থিৰ। কিন্তু এজন ব্যক্তি হিচাপে আমাৰ মূল সত্তাত চৰিত্ৰৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম।

৩.৯ মধ্যম পন্থাৰ নীতি

ইয়াত এটা প্ৰশ্ন ওপজে—কোন ধৰণৰ চৰিত্ৰৰ অৱস্থাক সদগুণ বোলা হয়? কিছুমান চৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্য, যেনে খাংলু হোৱা, আমাক ভাল জীৱন যাপন কৰাত বাধা দিব পাৰে—ই এটা দোষ। আনহাতে, কিছুমান চৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্য, যেনে দয়ালু বা সাহসী হোৱা, আমাক ভাল জীৱন যাপন কৰাত সহায় কৰে—আৰু এইবোৰেই হৈছে সদগুণ। সদগুণ এটা প্ৰবৃত্তি, অনুভূতি বা সামৰ্থ্য নহয়। অনুভূতিসমূহ প্ৰশংসা বা নিন্দাৰ বিষয় নহয়, কিন্তু সদগুণ আৰু দোষবোৰ হয়। আকৌ, অনুভূতিয়ে আমাক এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণে কাম কৰাবলৈ চালিত কৰে, কিন্তু সদগুণে আমাক সঠিকভাৱে কাম কৰাৰ প্ৰবৃত্তি দিয়ে। সদগুণ হৈছে সঠিকভাৱে আচৰণ কৰাৰ এক প্ৰবৃত্তি।

এতিয়া আমি মানৱ সদগুণৰ সংজ্ঞা দিব পাৰোঁ। মানৱ সদগুণক সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে সঠিকভাৱে আচৰণ কৰাৰ প্ৰবৃত্তি হিচাপে আৰু দুটা চৰম সীমা—অত্যধিক আৰু অতি কম—ৰ মাজৰ সঠিক মাত্ৰা হিচাপে, যিবোৰ দোষ। ইয়াৰ অৰ্থ কি? এৰিষ্টটলে ভালদৰে জীয়াই থকাক আন কার্য্যকলাপৰ সৈতে তুলনা কৰে, যেনে ভালদৰে খোৱা বা শাৰীৰিক প্ৰশিক্ষণ। এই ক্ষেত্ৰত, এজন ভাল

পুষ্টিবিদই অতি বেছি খাদ্য বা ব্যায়াম বা অতি কম পৰামৰ্শ দিবলৈ এৰাই চলিব লাগে। আমি এটা 'মধ্যমীয়া' পথ অনুসৰণ কৰি স্বাস্থ্য আৰু শাৰীৰিক সুস্থতা লাভ কৰোঁ। এই মধ্যমীয়া অৱস্থাক শ্ৰেষ্ঠ বুলি বুজিব লাগে, আৰু ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে—'সঠিক সময়ত, সঠিক বস্তুৰ প্ৰতি, সঠিক লোকৰ প্ৰতি, সঠিক উদ্দেশ্যৰে, আৰু সঠিক পদ্ধতিৰে' কৰা আৰু অনুভৱ কৰা। এইটোৱেই এৰিষ্টটলৰ 'মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্ব'। গতিকে, মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্ব হৈছে দুটা চৰম সীমাৰ মাজৰ সঠিক মাত্ৰা বা 'অত্যধিক' আমাৰ প্ৰবৃত্তি—যেনে, 'মধ্যমীয়া' ৰ ফালে ঢাল খাব পাৰে। সদগুণৰ অৰ্থ হৈছে এটা 'অতি কম' ভাৱে অনুভৱ কৰাৰ প্ৰবৃত্তি, বেছিও নহয় কমও নহয় প্ৰয়োজন অনুযায়ী কৰিব লাগে।

এটা কথা মনত ৰাখিবলগীয়া যে এৰিষ্টটলৰ মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্বই এইটো নকয় যে আমি যেতিয়া খং কৰোঁ, আমি কেৱল 'মধ্যমীয়া' খং কৰিব লাগে। আমি পৰিস্থিতি অনুযায়ী যিমান খং কৰাৰ প্ৰয়োজন তিমানেই খং কৰিব লাগে - কেতিয়াবা অতি তীব্ৰভাৱে, কেতিয়াবা অলপ হেঁচা দিলেই। আমাৰ অনুভূতি আৰু কৰ্মৰ মাজত গভীৰ সম্পৰ্ক থকাৰ বাবে, সদগুণবোৰ কেৱল অনুভূতি নহয়, বাছনিৰ প্ৰবৃত্তিও। অনুভূতিৰ দৰেই কৰ্মৰ বাবেও এটা 'মধ্যমীয়া' অৱস্থা থাকে। এৰিষ্টটলে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানক (practical wisdom) এনে এক সদগুণ বুলি কয় যিয়ে মধ্যমীয়া অৱস্থা বাছনি কৰাত সহায় কৰে। তেওঁৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান হৈছে যুক্তিৰ সদগুণ, জীৱন-যাপনৰ সৈতে জড়িত মুখ্য বৌদ্ধিক গুণ। আমাৰ আবেগ-অনুভূতিবোৰ যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰীক্ষা কৰিব লাগে, কিয়নো আবেগ অনুভৱ কৰাবো শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ ধৰণ আছে। আবেগৰ শুদ্ধ ধৰণ যুক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়। যদি আমি আবেগক 'অযুক্তিসংগতভাৱে' অনুভৱ কৰোঁ - ভুল সময়ত, ভুল বস্তুৰ প্ৰতি - তেন্তে আমি ভাল জীৱন কটাব নোৱাৰোঁ। গতিকে এৰিষ্টটলে কয় যে সদগুণ হৈছে 'বাছনিৰ সৈতে জড়িত এক চৰিত্ৰগত অৱস্থা, মধ্যমীয়া অৱস্থাত অৱস্থিত, অৰ্থাৎ আমাৰ বাবে উপযুক্ত মাত্ৰাত, যি যুক্তিসংগত নীতি আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী ব্যক্তিৰ নিৰ্ধাৰণৰ দ্বাৰা স্থিৰ কৰা হয়'।

এৰিষ্টটলে সদগুণী ব্যক্তি আৰু কেৱল ভাগ্যক্ৰমে শুদ্ধভাৱে কাম কৰা ব্যক্তিৰ মাজত তিনিটা বৈশিষ্ট্যৰে পাৰ্থক্য দেখুৱায়: সদগুণীসকলে জানে যে সিহঁতে শুদ্ধভাৱে কাম কৰিছে; সিহঁতে সদগুণ হোৱাৰ বাবেই শুদ্ধভাৱে কাম কৰে; আৰু সিহঁতৰ আচৰণ এক স্থায়ী সদগুণী প্ৰবৃত্তিৰ প্ৰকাশ।

নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ দ্বিতীয় গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে কয় যে সদগুণ শিকাটো অভ্যাস আৰু সঠিক প্ৰশিক্ষণৰ বিষয়। আমি কেৱল সাহস কিয় ভাল সেইটো শিকি সাহসী নহওঁ, কিন্তু সাহসী হ'বলৈ প্ৰশিক্ষণ ল'ব লাগে। যেতিয়াহে আমি সহজাতভাৱে সাহসী হ'বলৈ শিকো, তেতিয়াহে আমি যুক্তিসংগতভাৱে সাহসৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰোঁ।

৩.১০ ইউড'ম'নিয়া আৰু দৰ্শন

Nicomachean Ethicsৰ দৰ্শম গ্ৰন্থৰ দ্বিতীয়াৰ্ধত এৰিষ্টটলে ইউড'ম'নিয়া কি সেই প্ৰশ্নলৈ ঘূৰি যায়।

ষষ্ঠ গ্ৰন্থত তেওঁ যুক্তিক দুই প্ৰকাৰৰ ভাগ কৰে ব্যৱহাৰিক যুক্তি (practical reason) আৰু তাত্ত্বিক যুক্তি (theoretical reason)। ইউড'ম'নিয়াৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সদগুণ ব্যৱহাৰিক যুক্তি অবিহনে অসম্ভৱ, গতিকে ব্যৱহাৰিক যুক্তি ইউড'ম'নিয়াৰ বাবে অপৰিহাৰ্য। ইয়াৰ উপৰিও, এৰিষ্টটলে তাত্ত্বিক যুক্তিৰ কথা আলোচনা কৰে।

এৰিষ্টটলে যুক্তি দৰ্শায় যে তাত্ত্বিক যুক্তি আৰু সত্যৰ চিন্তন - হৈছে মানুহৰ সকলোতকৈ উচ্চতম গুণ। প্ৰাণীবোৰ একপ্ৰকাৰৰ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান থাকে, কিয়নো সিহঁতে নিজৰ বাবে উত্তম বস্তু বিবেচনা কৰি কাম কৰে। কিন্তু সিহঁতে সাধাৰণ সত্যৰ চিন্তন নকৰে। ইউড'ম'নিয়াত তাত্ত্বিক যুক্তিৰ উৎকৃষ্ট কাৰ্য্যকলাপ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে, যি হৈছে দৰ্শন। এৰিষ্টটলে কয় যে চিন্তনৰ ক্ৰিয়া মানুহৰ বাবে নিম্নলিখিত কাৰণসমূহত অতি প্ৰয়োজনীয়:

১. এই চিন্তনৰ কাৰ্য্যকলাপেই শ্ৰেষ্ঠ, কিয়নো তাত্ত্বিক যুক্তিয়েই আমাৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বস্তু আৰু ইয়াৰ সহায়ত আমি কেৱল আমাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ বস্তু নহয় (যেনে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত), বৰং বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ শ্ৰেষ্ঠ, আটাইতকৈ অভিনৱ আৰু পবিত্ৰ বস্তুবোৰৰ চিন্তন কৰোঁ।

২. আমি ইয়াক অন্য যিকোনো কাৰ্য্যকলাপতকৈ অধিক অবিৰতভাৱে কৰিব পাৰোঁ, গতিকে ই সবাতোকৈ অবিৰত সুখী জীৱনলৈ লৈ যায়।

৩. ই হৈছে সবাতোকৈ আনন্দদায়ক কাৰ্য্যকলাপ - ইয়াৰ সুখসমূহ সবাতোকৈ পবিত্ৰ আৰু স্থায়ী, শৰীৰৰ সুখৰ দৰে নহয়।

৪. ই হৈছে সবাতোকৈ স্বয়ংসম্পূৰ্ণ কাৰ্য্যকলাপ। ইয়াৰ পৰা অন্য একো উদ্ভৱ নহয় (ই হৈছে জ্ঞানৰ বাবেই জ্ঞান), আন সদগুণমূলক কাৰ্য্যকলাপত আমি সাধাৰণতে কামটো কৰাৰ বাহিৰেও আন কিছুলাভ কৰোঁ (সন্মান, কৃতজ্ঞতা, বন্ধুত্ব, ক্ষমতা ইত্যাদি)।

৫. আমি কাম কৰোঁ অবকাশৰ বাবে। 'অবকাশ' হৈছে সেইবোৰ কাৰ্য্যকলাপ কৰা যিবোৰ আমি কৰিব বিচাৰোঁ। ৰাজনীতিৰ সদগুণসমূহে অবকাশৰ বাবে স্থান সৃষ্টি কৰে, যেনেকৈ আমি কেৱল শান্তিৰ বাবেহে যুদ্ধ কৰোঁ। এইবোৰে যুক্তিৰ কাৰ্য্যকলাপক সেৱা আগবঢ়ায়।

৬. শেষত, তাত্ত্বিক যুক্তিয়েই হৈছে আমাৰ আটাইতকৈ স্বকীয় সত্তা, ই হৈছে আমাৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্য্যকলাপ।

গতিকে, আমাৰ প্ৰকৃতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত আমাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ আৰু সবাতোকৈ আনন্দদায়ক জীৱন হ'ব যুক্তিসংগত জীৱন। দাৰ্শনিকৰ জীৱন (বা সাধাৰণতে, জ্ঞানৰ প্ৰতি উৎসৰ্গিত জীৱন) হ'ব শ্ৰেষ্ঠ জীৱন।

এৰিষ্টটলে Nicomachean Ethics সামৰণিত কয় যে আমি যিমান পাৰি তাত্ত্বিক যুক্তিৰ এনে জীৱন যাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে, আমাৰ ভিতৰত থকা শ্ৰেষ্ঠ বস্তুৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি জীয়াই থাকিবলৈ চাব লাগে। কিন্তু আমি মানুহ, আৰু ইয়াতকৈ অধিকৰ প্ৰয়োজন। সেয়েহে, অধিক ব্যাপকভাৱে সদগুণৰ জীৱনো ইউড'ম'নিয়াৰ অংশ, যেনেকৈ তেওঁ গোটেই সময়ত যুক্তি দৰ্শাইছে। আবেগ থকা, শৰীৰ থকা, আনৰ সৈতে বসবাস কৰা – এইবোৰ হৈছে মানুহৰ বৈশিষ্ট্য। ইয়াৰ উপৰি, সদগুণৰ জীৱনটোৰ বাবে বহু বাহ্যিক বস্তুৰ প্ৰয়োজন নহয়, গতিকে এইবোৰ আৱশ্যকীয় হ'লেও কেন্দ্ৰীয় নহয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৯: তলত দিয়াবোৰ সত্য নে অসত্য লিখা:

ক) এৰিষ্টটলৰ মতে, সদগুণ হৈছে আবেগ। (সত্য/অসত্য)

(খ) এৰিষ্টটলৰ মতে যুক্তিৰ দুই প্ৰকাৰ আছে। (সত্য/অসত্য)

(গ) এৰিষ্টটলৰ বাবে, সদগুণ হৈছে সঠিকভাৱে আচৰণ কৰাৰ প্ৰবৃত্তি। (সত্য/অসত্য)

(ঘ) এৰিষ্টটলে দুটা চৰম সীমাৰ মাজত সোণালী মধ্যম পন্থা আগবঢ়াইছে। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ১০: এৰিষ্টটলৰ মতে চৰিত্ৰ আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থাৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন ১১: এৰিষ্টটলে সদগুণী লোক আৰু কেৱল ভাগ্যক্ৰমে শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰা লোকৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰিবলৈ দিয়া তিনিটা নীতি কি?

প্ৰশ্ন ১২: এৰিষ্টটলৰ মতে চিন্তনৰ ক্ৰিয়াই কিয় শ্ৰেষ্ঠ মানৱীয় কাৰ্য্য?

৩.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলো

- **এৰিষ্টটলৰ** Nicomachean Ethics ত মূখ্যতঃ এই প্ৰশ্নটোৰ সৈতে জড়িত মানুহৰ বাবে আটাইতকৈ ভাল বস্তু কি। এৰিষ্টটলে কয় যে প্ৰকৃতিৰ দ্বাৰা মানুহে যি বিচাৰে সেয়া হৈছেঃ ইউড'ম'নিয়া। শব্দৰ উৎস অনুসৰি ইউড'ম'নিয়াৰ দুটা শব্দ থাকে, যেনে— 'হই' (ভাল) আৰু "ডাইম' ন" (আত্মা)।

  ১. ইউড'ম'নিয়া এটা মনোবৈজ্ঞানিক অৱস্থা নহয়।

  ২. ইউড'ম'নিয়া ব্যক্তিনিষ্ঠ নহয়, ই বস্তুনিষ্ঠ।

  ৩. ইউড'ম'নিয়া স্থায়ী।

- এৰিষ্টটৰে কয় যে ইউড'ম'নিয়াই দুটা অৱস্থা পূৰণ কৰে যি শ্ৰেষ্ঠতম ভালবিধে পূৰন কৰিব লাগিব, প্ৰথমতে যে ই নিজৰ বাবেই বিচাৰিবলগীয়া আৰু দ্বিতীয়তে যে ই নিজেই জীৱনন্ধ "বাছনিৰ যোগ্য আৰু একোৰে অভাৱ নথকা" কৰিবলৈ যথেষ্ট।

- এৰিষ্টটলৰ মতে আৰু এটা কাৰণ হৈছে যে ইউড'ম'নিয়া আমাৰ একমাত্ৰ ভাল যি স্বয়ংসম্পূৰ্ণ, অৰ্থাৎ ই জীৱনক নিজৰ শক্তিৰে আকৰ্ষণীয় কৰি তোলে। ইউড'মনিয়া হৈছে আটাইতকৈ বাঞ্ছনীয় বস্তু আৰু ইয়াৰ লগত আন একো যোগ কৰি আজি ইয়াক আধিক বাঞ্ছনীয় কৰিব নোৱাৰো।
- এৰিষ্টটলে ইউড'ম'নিয়াৰ প্ৰচাৰ কৰোতে যুক্তি প্ৰয়োগ কৰিছিল যাক কাৰ্য যুক্তি বুলি কোৱা হয়, যিয়ে দেখুৱায় যে যুক্তিসংগত কৰাটোৰেই হৈছে মানুহৰ স্বকীয় কাৰ্য। এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে সুখ হৈছে এক উৎকৃষ্ট যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ, আৰু তেওঁ কয় যে এটা ভাল মানৱ জীৱন হৈছে য'ত যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপত ভালদৰে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আন কথাত সুখ গুণৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণ যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপত থাকে আৰু যদি কেইবাটাও গুণ থাকে, তেন্তে শ্ৰেষ্ঠ আৰু সবাতোকৈ পূৰ্ণ গুণৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণভাৱে থাকে। সেয়েহে এৰিষ্টটলৰ বাবে, মানুহৰ আদৰ্শগত কাৰ্য হৈছে যুক্তিৰ সবাতোকৈ পূৰ্ণ বা সবাতোকৈ নিখুঁত ব্যৱহাৰ। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিৰ উৎৰক্ষতা (আৰেটে) অৰ্জন।
- এৰিষ্ট'টলৰ মতে সুখ (ইউড'ম'নিয়া) আধাৰিত গুণৰ ওপৰত আৰু সেয়েহে তেওঁৰ নৈতিকতাবাদী সূত্ৰটোক ইউড'ম'নিয়াবাদী বুলি কোৱা হয়। অৱশ্যে, তেওঁ কয় যে গুণ সুখৰ বাবে অপৰিহাৰ্য যদিও পৰ্যাপ্ত নহয়, কাৰণ মানসিকতাৰ যুক্তিসংগত দিশটোৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ লগে লগে, তেওঁ বন্ধু, সম্পদ আৰু ক্ষমতা আদি বাহ্যিক সুবিধাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰতো গুৰুত্ব দিছিল।
- এৰিষ্ট'টলৰ মতে, গুণ (arête) হৈছে মন বা চৰিত্ৰৰ এনে এক বৈশিষ্ট্য যিয়ে আমি এক সুজীৱন লাভ কৰাত সহায় কৰে, যি সুজীৱন হৈছে যুক্তিসংগতভাৱে চলা জীৱন বুলি এৰিষ্ট'টলে যুক্তি দাঙি ধৰে। গুণ দুই প্ৰকাৰৰ— বৌদ্ধিক গুণ আৰু নৈতিক গুণ।
- এৰিষ্ট'টলৰ বাবে, গুম হৈছে চৰিত্ৰৰ এক অৱস্থা। চৰিত্ৰ আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থাৰ মাজত পাৰ্থক্য আঁকোতে এৰিষ্ট'টলে চৰিত্ৰৰ অৱস্থাক 'যি বোৱাৰ বাবে আমি আবেগৰ সন্দৰ্ভত ভাল বা বেয়া ভাৱে থাকো' বুলি কয়।
- চৰিত্ৰৰ কি ধৰণৰ অৱস্থাক গুণ বুলি কোৱা হয় সেই প্ৰশ্নৰ সৈতে মোকাবিলা কৰোতে এৰিষ্টটলে কয় যে গুন হৈছে এক প্ৰবণতা, যিকোনো অনুভূতি বা ক্ষমতা নহয়। অনুভূতিৰ বিপৰীতে, গুণে আমাক এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণে কাম কৰাৰ প্ৰতি প্ৰৱণ কৰি তোলে। সেয়েহে, গুণ হৈছে সঠিক ধৰণে আচৰণ কৰাৰ এক প্ৰৱণতা।
- এৰিষ্টটলে গুণক দুটাৰ মাজৰ সোণালী মধ্যমীয়া স্থান হিচাপে গণ্য কৰে।
- এৰিষ্ট'টলে যুক্তিৰ দুই প্ৰকাৰৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱায়— ব্যৱহাৰিক যুক্তি আৰু তাত্ত্বিক যুক্তি। তেওঁ যুক্তি দৰ্শায় যে তাত্ত্বিক যুক্তি- সত্যৰ চিন্তা- হৈছে মানুহৰ 'সৰ্ব্বোচ্চ দিশ'। জীৱৰো এক প্ৰকাৰৰ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান থাকে, যিয়ে তেওঁলোকৰ বাবে কি শ্ৰেষ্ঠ সেই বিষয়ে চিন্তা কৰে আৰু

তদনুযায়ী কাম কৰে। কিন্তু তেওঁলোকে সাধাৰণ সত্য চিন্তা নকৰে। ইউড'ম'নিয়াই তাত্ত্বিক যুক্তিৰ উৎকৃষ্ট কাৰ্যকলাপ সামৰি লয়, যিটো হৈছে দৰ্শন।

৩.১২ অধিক জানিবলৈ

1)

2)

3)

৩.১৩ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : ক) সত্য

খ) সত্য

গ) অসত্য

ঘ) সত্য

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে ইউড'ম'নিয়াই হৈছে শ্ৰেষ্ঠ লক্ষ্য।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কয় যে ইউড'ম'নিয়াই দুটা চৰ্ত পূৰণ কৰে যি শ্ৰেষ্ঠ ভালৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়: প্ৰথমতে, ই কেৱল নিজৰ বাবেহে বিচাৰ্য্য; দ্বিতীয়তে, ই জীৱনক "বাছনিৰ যোগ্য আৰু সম্পূৰ্ণ" কৰি তোলে।

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কয় যে আমি আন কোনো লক্ষ্য সিদ্ধিৰ বাবে ভালদৰে জীয়াই থাকিব বিচাৰোঁ। ইউড'ম'নিয়া হৈছে চৰম লক্ষ্য যি আমি কেৱল নিজৰ বাবেহে বিচাৰোঁ, আন কোনো কাৰণত নহয়। সেয়েহে ইউড'ম'নিয়াক চৰম লক্ষ্য বুলি কোৱা হয়।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : ক) সত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) অসত্য

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কেৱল মানুহৰ 'বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্য্য'ৰ বিষয়েহে আলোচনা কৰিছে। তেওঁ কয় যে যুক্তিয়েই হৈছে মানুহৰ একমাত্ৰ ক্ষমতা, কিয়নো ই মানুহক অন্যান্য প্ৰাণীৰ পৰা পৃথক কৰে। তেওঁ আৰু কয় যে মানুহৰ কাৰ্য্য বিশেষ, কিয়নো ই কেৱল মানুহৰ বাবেহে স্বকীয়।

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ কার্য্য যুক্তিৰ মূল বিষয়বস্তু হৈছে:

১. মানুহৰ বাবে ভাল হৈছে তেওঁলোকৰ কার্য্য সম্যকভাৱে সম্পাদন কৰা, যদি তেওঁলোকৰ কোনো কার্য্য থাকে।

২. মানুহৰ কার্য্য আছে, আৰু ই হৈছে তেওঁলোকৰ আত্মাৰ যুক্তিসংগত কার্য্যকলাপ।

৩. গতিকে: মানুহৰ বাবে ভাল হৈছে এই আত্মিক কার্য্য যুক্তিসংগতভাৱে সুন্দৰৰূপে সম্পাদন কৰা, অর্থাৎ শ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰিপূর্ণ উৎকর্ষৰ সৈতে যুক্তিসংগতভাৱে এই আত্মিক কার্য্য সম্পাদন কৰা।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে, সুখ হৈছে সদগুণৰ সৈতে যুক্তিপূর্ণ কার্য্য, আৰু যদি বহুতো সদগুণ থাকে, তেন্তে শ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰিপূর্ণ সদগুণৰ সৈতে সম্পাদিত কার্য্য। গতিকে এৰিষ্টটলৰ বাবে মানুহৰ আদর্শ কার্য্য হৈছে যুক্তিৰ সম্পূর্ণ আৰু নিখুঁত ব্যৱহাৰ। ইয়াৰ অর্থ হৈছে যে মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিত উৎকর্ষ (এৰেটে) অর্জন।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ক) অসত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) সত্য

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : চৰিত্ৰ আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থাৰ মাজত পার্থক্য হ'ল যে চৰিত্ৰৰ এক নির্দিষ্ট স্থিৰতা আৰু স্থায়িত্ব থাকে। চৰিত্ৰগত বৈশিষ্ট্যসমূহ বহু সময়লৈ থাকে আৰু মনাৱস্থা বা ইচ্ছাৰ দৰে 'মানসিক অৱস্থা'তকৈ সলনি হ'বলৈ টান। কিন্তু চৰিত্ৰ সলনি হ'ব পাৰে, সেয়েহে ই ব্যক্তিগত সত্তাতকৈ কম স্থায়ী। তথাপিও ই ব্যক্তিৰ স্বৰূপ নির্ধাৰণত কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰে।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে সদগুণী ব্যক্তি আৰু কেৱল ভাগ্যক্ৰমে শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰা ব্যক্তিৰ মাজত পার্থক্য কৰিবলৈ তিনিটা নীতি দিয়ে: প্ৰথমতে, সদগুণীসকলে জানে যে সিহঁতে শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰিছে; দ্বিতীয়তে, সিহঁতে সদগুণ হোৱাৰ বাবেই শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰিবলৈ বাছনি কৰে; তৃতীয়তে, সিহঁতৰ আচৰণ এক স্থায়ী সদগুণী প্ৰবৃত্তিৰ অংশ হিচাপে প্ৰকাশ পায়।

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : চিন্তনৰ কার্য্যই হৈছে শ্ৰেষ্ঠ কার্য্য, কিয়নো তাত্ত্বিক যুক্তিয়েই আমাৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বস্তু আৰু ইয়াৰ সহায়ত আমি শ্ৰেষ্ঠ বস্তুবোৰৰ চিন্তন কৰোঁ।

৩.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: এৰিষ্টটলৰ মতে ইউড'ম'নিয়া কি ?

প্ৰশ্ন ২: নিকোমেকিয়ান এথিকছত এৰিষ্টটলে আলোচনা কৰা মুখ্য প্ৰশ্নটো কি ?

প্ৰশ্ন ৩: 'ইউড'ম'নিয়া' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অৰ্থ কি ?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণ এটা অভ্যাসনে ?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলে তেওঁৰ ইউড'ম'নিয়া নীতিশাস্ত্ৰত কোনকেইটা সম্ভাব্য উত্তৰ বাদ দিয়ে ?

প্ৰশ্ন ৬: 'erete' শব্দটোৰ অৰ্থ কি ?

প্ৰশ্ন ৭: 'ergon' শব্দটোৰ অৰ্থ কি ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: সাধাৰণ সুখৰ পৰা ইউড'ম'নিয়া কেনেকৈ পৃথক ?

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলে বাহ্যিক সা-সাধন আৰু গঠনমূলক সা-সাধনৰ মাজত কেনেদৰে পাৰ্থক্য কৰে ?

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটলে কিয় ভাবে যে সদগুণ নীতি আবেগ নহয় নাইবা শক্তি নহয় ?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলে কিয় সদগুণক এক বাছনি হিচাপে গণ্য কৰে ?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলে কিয় কয় যে ইউড'ম'নিয়াত তাত্ত্বিক যুক্তিৰ উৎকৃষ্ট কাৰ্য্য অন্তৰ্ভুক্ত হয় ?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: মানৰ কল্যাণ এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ সৈতে কেনেদৰে জড়িত ? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ সৈতে জড়িত কাৰ্য্য যুক্তিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: সদগুণ চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যৰ সৈতে কেনেদৰে সংযুক্ত ?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলে আগবঢ়োৱা মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: ইউড'ম'নিয়া আৰু দৰ্শনৰ মাজত সম্পৰ্ক কি ? ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ৪ : এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা
৪.৪ সুখ হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য
৪.৫ সুখ আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা
৪.৬ এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণা
৪.৭ উপসংহাৰ
৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
৪.৯ অধিক জানিবলৈ
৪.১০ অগ্ৰগতি খতিয়ান
৪.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা বুজিবলৈ
- জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য কি তাক জানিবলৈ
- স্বেচ্ছামূলক আৰু অস্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্যৰ পাৰ্থক্য বুজিবলৈ
- সুখ আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বুজিবলৈ
- এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণা সংজ্ঞায়িত কৰিবলৈ

৪.২ পৰিচয়

সুখ হৈছে এক এনে ধাৰণা যি সকলো নীতিশাস্ত্ৰৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। প্ৰায়বোৰ প্ৰাচীন চিন্তাবিদ বা নীতিবিদে দাবী কৰিছে যে তেওঁলোকে উপস্থাপন কৰা আদৰ্শবোৰেই হৈছে সুখী জীৱনৰ উপাদান। ইউটিলিটেৰিয়ানিজমৰ (utiliterianism) দৰে কিছুমান নীতিশাস্ত্ৰত পোৱা যায় যে, কোনো কাৰ্য্য নৈতিক নে অনৈতিক হিচাপে গণ্য কৰা হয় সেই কাৰ্য্যই সৃষ্টি কৰা সুখৰ মাত্ৰা চাই। সমকালীন নীতিশাস্ত্ৰতো সুখৰ গুৰুত্ব উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰি। এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা সম্পৰ্কে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দৃষ্টিভংগী আছে। তেওঁৰ মতে, সুখ হৈছে জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠ গুণ। এই অধ্যায়ত আমি বিশেষকৈ এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৪.৩ এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা

এৰিষ্টটলৰ মতে, বিশ্বৰ অন্যান্য বস্তুৰ দৰে মানুহো ৰূপ (form) আৰু পদাৰ্থ (matter)ৰ সমন্বয়। এতিয়া এটা প্ৰশ্ন উত্থাপিত হ'ব পাৰে – "মানুহৰ পদাৰ্থ কি?" এৰিষ্টটলে কয় যে মানুহৰ পদাৰ্থত সন্নিৱিষ্ট হৈ আছে শাৰীৰিক গঠন, জীৱন আৰু বিশেষকৈ প্ৰাণীসুলভ বৈশিষ্ট্য। সেয়েহে মানুহৰ ৰূপে তেওঁৰ শাৰীৰিক-ৰাসায়নিক ক্ৰিয়া, উদ্ভিদসুলভ বৈশিষ্ট্য, যৌনতা আৰু ইন্দ্ৰিয়বোধক গঠন দিয়ে। ছক্ৰেটিছৰ মতে, এই ৰূপ হ'ল কেৱল 'যুক্তি' (reason)। যুক্তিয়েই মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ গুণ। গতিকে মানুহৰ চৰম লক্ষ্য হৈছে তেওঁৰ উচ্চতম সত্তা লাভ কৰা বা সদগুণৰ জীৱন যাপন কৰা, যি হ'ল শুভৰ পৰিপ্ৰেক্ষিত। এৰিষ্টটলে অস্পষ্টভাৱে কয় যে মানুহে চিন্তন কৰা উচ্চতম বস্তু হ'ল 'ঈশ্বৰৰ শুভতা'। প্ৰকৃততে এইয়াই মানুহৰ চৰম লক্ষ্য বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। এতিয়া আন এটা প্ৰশ্ন ওপজে—মানুহে লাভ কৰিব পৰা উচ্চতম লক্ষ্যতাৰ উত্তৰ কি হ'ব?

৪.৪ সুখ হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য

এতিয়া এটা প্ৰশ্ন দেখা দিয়ে: যদি আনন্দ (pleasure) হ'ল আবেগ আৰু ইচ্ছাৰ সন্তুষ্টি, তেন্তে আনন্দই নেকি জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য? কিন্তু ইয়াৰ উত্তৰ হ'ল 'নাই'।

এৰিষ্টটলৰ মতে, ইচ্ছা আৰু আবেগ হ'ল নৈতিক জীৱনৰ পদাৰ্থ, আৰু ইহঁতক ৰূপৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে, যি মানুহৰ বাবে হ'ল 'যুক্তি'। সেয়েহে 'আনন্দ' মানুহৰ লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে।

আনহাতে ৰূপ হ'ল সেয়া কার্য্য যিয়ে পদার্থক ইয়াৰ উচ্চতম ৰূপলৈ কার্য্যকৰী কৰে। কিন্তু ইচ্ছা আৰু আবেগক নিষ্ক্রিয় সম্ভাৱনা বা অনুভূতি বুলি কোৱা হয়। গতিকে অনুভূতি যুক্তিসম্পন্ন মানুহৰ চৰম লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে আনন্দ কেতিয়াও মানৱ নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে। ওপৰৰ ব্যাখ্যাৰ পৰা ক'ব পাৰি যে হেড'নিজম (hedonism) এৰিষ্টটলে সম্পূর্ণৰূপে প্রত্যাখ্যান কৰে। এৰিষ্টটলৰ মতে মানুহ এক জীৱিত শৰীৰ, আৰু মানুহে খাদ্য, সঙ্গী, ভয় আদিৰ বাবে ইচ্ছা লৈয়েই জীয়াই থাকে। যিহেতু এইবোৰ বিশেষ অত্যাৱশ্যকীয় কার্য্য হিচাপে, মানুহে ইহঁতক দৈনন্দিন যুক্তিসংগত কার্য্যকলাপত অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে। এৰিষ্টটলৰ মতে, অনুভূতিয়ে জীৱনৰ পথপ্রদর্শক হ'ব নোৱাৰে, কিন্তু ই মানৱৰ যুক্তিসংগত জীৱনৰ এক অপৰিহার্য্য পৰিণতি বা সহযাত্রী হিচাপে অনুসৰণ কৰিব পাৰি। এনেদৰে আনন্দ যুক্তিসংগত মানৱ জীৱনৰ এক নৈতিক অনুসন্ধান হৈ পৰিছে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ উচ্চতম যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসন্ধান মানে কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা আবেগ আৰু ইচ্ছাক নিয়ন্ত্রণ কৰা। এই বিশেষ কার্য্যক ডায়াগ্নষ্টিক বুলি জনা যায়। আকৌ, এৰিষ্টটলে ব্যক্তিগত কল্যাণৰ স্থান যেনে ধন-সম্পত্তি, বন্ধু-বান্ধৱ, ভাল ভাগ্য, স্বাস্থ্য আদিক অস্বীকাৰ নকৰে। প্রকৃততে এইবোৰ নৈতিক জীৱনৰ সহায়ক মাধ্যম মাত্র। সেয়েহে, এৰিষ্টটলে চিনিচিজম (নিন্দাবাদ)ক অস্বীকাৰ কৰে। চিনিচিজম হৈছে এক চিন্তাধাৰা যিয়ে বিশ্বাস কৰে যে মানুহ সাধাৰণতে স্বার্থপৰ আৰু অসৎ। অৱশ্যে, বাহ্যিক ভাল ভাগ্য গঠনমূলক নহয়, কেৱল নৈতিক জীৱনৰ বাবে এক সহায় মাত্র।

নৈতিক জীৱনৰ মূল কথা হৈছে যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগ নিয়ন্ত্রণ কৰা আৰু এইটো অবিৰতভাৱে অনুশীলন কৰিব লাগে। যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগৰ এই নিয়মিত নিয়ন্ত্রণক সদগুণ বোলা হয়। কালক্রমত, এই সদগুণে এটা ভাল প্রবৃত্তি আৰু চৰিত্রৰ সৃষ্টি কৰে। এই চৰিত্র হৈছে ইচ্ছাশক্তিৰ এক স্থায়ী অভ্যাসৰ আভ্যন্তৰীণ সংগঠন যি এক ভাল নৈতিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত। সেয়েহে, ইচ্ছাক নির্মূল কৰিব নালাগে, যেনেকৈ বৈৰাগ্যপন্থীয়ে ভুলকৈ ৰক্ষা নকৰে, বা ইচ্ছাক পূৰণ কৰিব নালাগে, যেনেকৈ হেড'নিজমে (Hedonism) (ভোগবাদে) কৰে। বৰং ইচ্ছাক যুক্তিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে। যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছাৰ এই নিয়ন্ত্রণ সংযম আৰু কৌশলৰ দ্বাৰা কৰিব লাগে। অন্য কথাত ক'বলৈ গ'লে, সংযম মানে যুক্তিসংগত ইচ্ছাৰ এক অন্তর্দৃষ্টি। ইয়াৰ অর্থ হৈছে ইচ্ছাৰ বেছিকৰণ বা অস্বীকাৰ কোনোটোকে অনুমতি নিদিয়া। এইটোক সোণালী মধ্যম পন্থাৰ নীতি বোলা হয়। নিশ্চিতভাৱে এই গাণিতিক শব্দ 'মধ্যম'ৰ অর্থ হৈছে যে প্রতিটো ক্ষেত্রত কিছুমান পৰিমাণগত 'মধ্যম' আছে। প্রতিজনে নিজৰ বাবে যুক্তিসংগত বাছনিৰ মধ্যম স্থিৰ কৰিব লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে, সাহস হৈছে লাজ আৰু নিলাজতাৰ মাজৰ মধ্যম আদি। মধ্যম গ্রহণ কৰাৰ নিয়মৰ দ্বাৰা এই নিয়ন্ত্রণ সদগুণৰ চর্চাৰ দ্বাৰা যথেষ্ট সহায় কৰা হয়, অর্থাৎ এজন জ্ঞানী মানুহে তেওঁৰ ব্যৱহাৰিক জীৱনত গ্রহণ কৰা নিয়মৰ দ্বাৰা মধ্যম বাছনি কৰাত ইচ্ছাশক্তিৰ স্থায়ী অভ্যাসৰ দ্বাৰা।

৪.৫ সুখ আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা

এৰিষ্টটলে এই প্ৰসংগত ন্যায়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। তেওঁৰ মতে ন্যায় ব্যক্তিগত নীতিশাস্ত্ৰৰ অন্তৰ্ভুক্ত নহয়, কিন্তু ই ৰাষ্ট্ৰৰ অধীনত আহে। এৰিষ্টটলৰ মতে ন্যায় হৈছে এনে এক বস্তু যাক দুটা প্ৰক্ৰিয়াৰ সহায়ত অৰ্জন কৰিব পাৰি, সেইবোৰ হৈছে বিতৰণমূলক আৰু শুধৰণিমূলক। বিতৰণমূলক ন্যায়ে বুজায় পুৰস্কাৰ বা সঠিক কাৰ্য্য আৰু শুধৰণিমূলক ন্যায় ভুল কাৰ্য্যৰ শাস্তিৰ জৰিয়তে অৰ্জন কৰিব পাৰি।

এৰিষ্টটলৰ মতে সেয়েহে কেৱল স্বেচ্ছামূলক আৰু অস্বেচ্ছামূলক নহয়, কাৰ্য্যবোৰ নৈতিক বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। অস্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্যবোৰ প্ৰকৃততে স্বতঃস্ফূৰ্ত কাৰ্য্য। উদাহৰণস্বৰূপে যদি এটা মহে আমাক টোঁৰায়, আমি স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে চৰ মাৰো, বা যেতিয়া খজুৰতি উঠিব, আমাৰ হাত স্বয়ং সেই ঠাইলৈ যাব। এই কাৰ্য্যবোৰক অস্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্য বুলি কোৱা হয়। আমাৰ এই ধৰণৰ কাৰ্য্যৰ ওপৰত কোনো নিয়ন্ত্ৰণ নাই। সেয়েহে নৈতিকতাৰ এই ধৰণৰ কাৰ্য্যৰ সৈতে কোনো সম্পৰ্ক নাই।

কিন্তু যিমানলৈকে স্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্যৰ কথা হয়, ই কৰ্তাৰ নিজৰ মনৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে আমি যি কৰোঁ, সেইটো সম্পূৰ্ণৰূপে মোৰ মন বা ইচ্ছাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে স্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্য সদায় মানৱ মস্তিষ্কৰ যুক্তিৰ সৈতে জড়িত। এই প্ৰসংগত এৰিষ্টটলে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ ধাৰণা আনে।

এৰিষ্টটলৰ বাবে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা মানে বাছনিৰ স্বাধীনতা। বাছনিৰ দুটা ব্যৱহাৰ আছে। অৰ্থাৎ, বাছনিক হয় মাধ্যম হিচাপে বা লক্ষ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে বাছনি হৈছে সেই বস্তু, যি বস্তুৰ বাবে কাৰ্য্য কৰিব পাৰি। ইয়াত ৰাছেলে কয় যে এৰিষ্টটলে প্ৰকৃততে বাছনিক মাধ্যম হিচাপেহে বুজাইছে, লক্ষ্য হিচাপে নহয়। লক্ষ্য লাভ কৰিবলৈহে 'বাছনি'ক মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

এৰিষ্টটলৰ মতে যিকোনো মানুহৰ মুখ্য লক্ষ্য হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য অৰ্জন কৰা। জীৱনৰ সেই চৰম লক্ষ্য হৈছে 'শুভ' বা 'ঈশ্বৰৰ শুভতা'ৰ বাহিৰে আন একো নহয়। এৰিষ্টটলে কৈছে যে বাছনি হৈছে এই লক্ষ্য লাভৰ মাধ্যম। কিন্তু ইয়াত আন এটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে? কোন ধৰণৰ বাছনি হ'ব লক্ষ্য লাভৰ মুখ্য মাধ্যম?

এই সম্পৰ্কত, এৰিষ্টটলে কৈছে যে মানুহৰ এক বিশেষ গুণ আছে, যি পৃথিৱীৰ অন্য যুক্তিসম্পন্ন প্ৰাণীৰ নাই, অৰ্থাৎ 'যুক্তিসংগততা' নামৰ গুণটো। আমি সকলোৰে যুক্তি ব্যৱহাৰ কৰাৰ শক্তি আছে। সেয়েহে আমাৰ বাছনি নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ, আমি আমাৰ এই যুক্তিসংগত ক্ষমতাক সঁজুলি হিচাপে ব্যৱহাৰ

কৰিব লাগে যাতে সঠিক বাছনি কৰিব পাৰি। গতিকে এৰিষ্টটলৰ মতে, 'বাছনি' হৈছে কেৱল 'মাধ্যমৰ বাছনি'ৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ চৰম লক্ষ্য অৰ্জনৰ বাবে এইটোৱেই হৈছে। এৰিষ্টটল যিমানলৈকে উদ্যোগী, তেওঁ ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ এক ডাঙৰ সমৰ্থক বুলি পোৱা যায়। তেওঁ দাবী কৰে যে যিবোৰ কার্য্যক সদগুণী বুলি গণ্য কৰিব পাৰি, সেইবোৰ কেৱল স্বেচ্ছামূলকেই নহয়, লগতে মানুহৰ যুক্তিসংগত বাছনিৰ সৈতেও খাপ খায়। সেয়েহে, সদগুণ আৰু দোষৰ প্রশ্নৰ ক্ষেত্রত, এৰিষ্টটলৰ মতে এইবোৰ মানুহৰ ক্ষমতাৰ ভিতৰত আছে। ক'ব পাৰি যে নৈতিক কার্য্য বা সদগুণী কার্য্য হৈছে এনে এক বস্তু যাক মানুহৰ কৃতিত্ব বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। এই কাৰণতে, এৰিষ্টটলে ছক্রেটিছক কঠোৰ সমালোচনা কৰিছে যে কোনোৱেই ইচ্ছাকৃতভাৱে ভুল নকৰে বুলি কোৱাৰ বাবে। এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণ আৰু দোষ দুয়োটা হৈছে মুক্ত বাছনিৰ ফলাফল। আকৌ তেওঁ এইটোও সমালোচনা কৰে যে মানুহ কেৱল যুক্তিসংগত বুলি কোৱা হয়। কাৰণ, এৰিষ্টটলৰ মতে যুক্তিৰ লগত মানুহৰ কিছুমান প্রাণীসুলভ প্রবৃত্তিও থাকে। সেয়েহে এই সম্পর্কত এৰিষ্টটলে কয় যে প্রাকৃতিকভাৱে কেতিয়াবা, সঠিক কার্য্য পথ জানিও এজন মানুহ তেওঁৰ আবেগৰ দ্বাৰা যুক্তিসংগত বাছনিৰ মাধ্যমেই পৰাভূত হয়।

৪.৬ এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণা

এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া হৈছে প্রতিজন মানুহৰ বাবে শ্রেষ্ঠ ভাল। "ইউড'ম'নিয়া" শব্দটো মূলতঃ গ্রীক, যিটো দুটা শব্দৰে গঠিত – 'ইউ' যি অর্থ 'ভাল' আৰু 'ডেইমন' যি অর্থ 'আত্মা'। ইউড'ম'নিয়াক সাধাৰণতে সুখ বুলি অনুবাদ কৰা হয়। এৰিষ্টটলে ইয়াক 'স্বয়ংসম্পূর্ণ', 'চৰম' আৰু জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ লক্ষ্য বুলি গণ্য কৰে। তেওঁ কয় যে ইউড'ম'নিয়াৰ এই অৱস্থা এটা মানসিক অৱস্থা নহয়। ই প্রকৃততে এটা সুস্থিৰ অৱস্থা বা ভালদৰে আগবঢ়োৱা অৱস্থা। কিন্তু তেওঁ এইটোও কয় যে সুখী হোৱা আৰু জীৱন ভালদৰে যোৱাৰ মাজত এক সম্পর্ক আছে। ইতিমধ্যে কৈ থকা হৈছে যে মানুহ কেৱল জৈৱিক সত্তা নহয়, কিয়নো জগতৰ সকলো নিম্নস্তৰৰ প্রাণীয়ে জীৱনৰ গুণ ধাৰণ কৰে। এৰিষ্টটলে কয় যে প্রতিজন মানুহৰ যুক্তিসংগত উপাদানটোৱেই হৈছে অনন্য গুণ। **এৰিষ্টটলে কয় যে আত্মাৰ কার্য্যকলাপে উৎসৰ গ্রন্থত 'নিকোমেকিয়ান এথিকছ' প্রদর্শন কৰে আৰু যদি এটাতকৈ অধিক উৎকর্ষ থাকে, তেন্তে শ্রেষ্ঠ আৰু সম্পূর্ণতাৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি।**

৪.৭ উপসংহাৰ

এৰিষ্টটলে কৈছে যে ঈশ্বৰৰ শুভতাই হৈছে মানুহৰ চৰম লক্ষ্য, আৰু যিমানলৈকে এজনৰ নৈতিক জীৱনৰ কথা হয়, তেন্তে ক'ব পাৰি যে 'সুখ' আৰু কেৱল 'সুখ'-ই হৈছে নৈতিক জীৱনৰ লক্ষ্য। এৰিষ্টটলে আকৌ কৈছে যে পূৰ্ণ সুখ হৈছে মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যকলাপত নিহিত, যাক চিন্তনশীল বুলিও গণ্য কৰা হয়। প্ৰকৃততে শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যকলাপৰ ধাৰণাটো ওলাইছে এই তথ্যৰ পৰা যে সদগুণমূলক কাৰ্য্যবোৰে ঈশ্বৰৰ শুভতাৰ লক্ষ্য ৰাখে। গতিকে সেইবোৰ কাৰ্য্যত, য'ত আমি ঈশ্বৰৰ শুভতা লাভ কৰিম, তাত সুখৰ উপাদানো থাকিব। আৰু এই সুখ, এৰিষ্টটলৰ মতে হৈছে পবিত্ৰ আৰু পূৰ্ণ সুখ।

এৰিষ্টটলৰ মতে, সেই কাৰ্য্য বা ক্ৰিয়া, য'ৰ পৰা পবিত্ৰ সুখ ওলাই আহে, তাক শ্ৰেষ্ঠ সদগুণমূলক কাৰ্য্য বুলিও গণ্য কৰিব পাৰি, কাৰণ কেৱল সদগুণমূলক কাৰ্য্যইহে পবিত্ৰ সুখ উৎপাদন কৰিব পাৰে আৰু সেয়াই ঈশ্বৰৰ শুভ ইচ্ছাও।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: মানুহ কি কি বস্তুৰ সমন্বয়?

প্ৰশ্ন ২: মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ গুণ কি?

প্ৰশ্ন ৩: কি কি বস্তুক নিষ্ক্ৰিয় সম্ভাৱনা বা অনুভূতি বুলি গণ্য কৰা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মতে, জীৱনৰ পথপ্ৰদৰ্শক হিচাপে কি কাম নকৰে?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলৰ বাবে, জীৱনৰ পথপ্ৰদৰ্শক হিচাপে কি উপযুক্ত নহয়?

প্ৰশ্ন ৬: কি ধৰণৰ নীতিশাস্ত্ৰক নৈতিক বুলি গণ্য কৰা হয়?

প্ৰশ্ন ৭: এৰিষ্টটলৰ বাবে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ৮: প্ৰতিজন মানুহৰ বাবে মুখ্য শ্ৰেয় বস্তু কি?

প্ৰশ্ন ৯: কোন দিশত এৰিষ্টটলে ছক্ৰেটিচক সমালোচনা কৰে যেতিয়া তেওঁ কয় যে কোনোৱেই ইচ্ছাকৃতভাৱে ভুল নকৰে?

প্ৰশ্ন ১০: স্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্য ক'ৰ পৰা উদ্ভৱ হয়?

প্ৰশ্ন ১১: মানুহৰ উচ্চতম যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসন্ধান বুলিলে এৰিষ্টটলে কি বুজায়?

প্ৰশ্ন ১২: বিতৰণমূলক ন্যায় কি?

প্ৰশ্ন ১৩: সংশোধনমূলক ন্যায় কেনেকৈ অৰ্জন কৰিব পাৰি?

৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- এৰিষ্টটলৰ মতে, পৃথিৱীৰ অন্য সকলো বস্তুৰ দৰে মানুহো ৰূপ আৰু পদাৰ্থৰ সংমিশ্রণ।
- এৰিষ্টটলে কয় যে মানুহৰ পদাৰ্থত প্রকৃততে অন্তর্ভুক্ত হৈছে শাৰীৰিক গঠন, জীৱন্ত বস্তু আৰু বিশেষকৈ প্রাণীসমূহ।
- মানুহৰ ৰূপে তেওঁৰ শাৰীৰিক-ৰাসায়নিক ক্রিয়াকলাপ, উদ্ভিদসুলভ বৈশিষ্ট্য, যৌনতা আৰু ইন্দ্রিয়বোধক গঠন দিয়ে আৰু ৰূপান্তৰিত কৰে।
- যুক্তি হৈছে মানুহৰ এক স্বকীয় বৈশিষ্ট্য।
- এৰিষ্টটলে অস্পষ্টভাৱে কয় যে মানুহে চিন্তা কৰা সর্বোচ্চ বস্তু হৈছে 'ঈশ্বৰৰ শুভতা'।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, ইচ্ছা আৰু আবেগ হৈছে নৈতিক জীৱনৰ পদার্থ, আৰু এইবোৰক ৰূপৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে, যি মানুহৰ বাবে হৈছে 'যুক্তি'।
- আনন্দ কেতিয়াও মানৱ নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, অনুভূতিয়ে জীৱনৰ পথপ্রদর্শক হিচাপে কাম নকৰে, কিন্তু ই মানৱৰ যুক্তিপূর্ণ জীৱনৰ এক অপৰিহার্য্য পৰিণতি বা সহযাত্রী হিচাপে থাকিব পাৰে।
- ৰাছেলে কয় যে এৰিষ্টটলে প্রকৃততে বাছনিক মাধ্যম হিচাপেহে বুজাইছে, লক্ষ্য হিচাপে নহয়।
- এৰিষ্টটলৰ বাবে ন্যায় ব্যক্তিগত নীতিশাস্ত্রৰ অন্তর্ভুক্ত নহয়, ই ৰাষ্ট্রৰ অধীনত আহে।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, মানৱৰ উচ্চতম যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসন্ধান মানে কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা নিজৰ আবেগ আৰু ইচ্ছাক নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগৰ এই নিয়মীয়া নিয়ন্ত্রণক সদগুণ বোলা হয়। কালক্রমত, এই সদগুণে এটা উত্তম প্রবৃত্তি আৰু চৰিত্রৰ সৃষ্টি কৰে।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, ন্যায় হৈছে এনে এক বস্তু যাক দুটা প্রক্রিয়াৰ সহায়ত অর্জন কৰিব পাৰি - বিতৰণমূলক আৰু শুধৰণিমূলক।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, কেৱল স্বেচ্ছিক আৰু অস্বেচ্ছিক নহয়, কার্যহে নৈতিক বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।
- এৰিষ্টটলে কৈছে যে মানুহৰ এক বিশেষ গুণ আছে যি পৃথিৱীৰ অন্য যুক্তিসম্পন্ন প্রাণীৰ নাই - সেইটো হৈছে 'যুক্তিসংগততা'।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, 'বাছনি' হৈছে মানৱৰ উচ্চতম লক্ষ্য অর্জনৰ বাবে কেৱল 'মাধ্যমৰ বাছনি'।
- এৰিষ্টটলে কৈছে যে বাছনি হৈছে 'ঈশ্বৰৰ শুভতা' নামৰ লক্ষ্যলৈ উপনীত হোৱাৰ মাধ্যম।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া হৈছে প্রতিজন মানুহৰ বাবে শ্রেষ্ঠ ভাল, যাক সাধাৰণতে 'সুখ' বুলি বুজা যায়।
- ইউড'ম'নিয়াক এৰিষ্টটলে 'স্বয়ংসম্পূর্ণ', 'চৰম' আৰু জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ লক্ষ্য বুলি গণ্য কৰে।

- এৰিষ্টটলৰ মতে, পূৰ্ণ সুখ হৈছে মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যকলাপত নিহিত, যাক চিন্তনশীল বুলিও গণ্য কৰা হয়।

৪.৯ অধিক জানিবলৈ

১) বেন, পি. (২০০৬). *নীতিশাস্ত্ৰ.* ৰাউটলেজ: টেইলাৰ আৰু ফ্ৰান্সিছ গ্ৰুপ।

২) ফ্ৰাংকেনা, ডব্লিউ. কে. (১৯৯৯). *নীতিশাস্ত্ৰ.* প্ৰেন্টিছ হল অফ ইণ্ডিয়া প্ৰাইভেট লিমিটেড।

৩) মাছিহ, য়. (১৯৯৩). *পাশ্চাত্য দৰ্শনৰ এক সমালোচনামূলক ইতিহাস.* মোতিৰাম বেনাৰ্সিদাস।

৪) সিনহা, জে. (২০০১). *নীতিৰ এক হাতপুথি.* নিউ চেণ্ট্ৰেল বুক এজেন্সি (পি) লিমিটেড।

৫) টেইলাৰ, আৰ. (২০০২). *একটি ভূমিকা: সদগুণ নীতি.* প্ৰমিথিয়াছ বুকছ।

৪.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : মানুহ হৈছে ৰূপ (Form) আৰু পদাৰ্থ (matter) ৰ সমন্বয়।

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ গুণ হৈছে যুক্তি (reason)।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ইচ্ছা (Appetites) আৰু আবেগ (Passion) ক নিষ্ক্ৰিয় সম্ভাৱনা বা অনুভূতি (feeling) বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, অনুভূতি (feeling) জীৱনৰ পথপ্ৰদৰ্শক হ'ব নোৱাৰে।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, ন্যায় (justice) ব্যক্তিগত নীতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত নহয়, কিন্তু ৰাষ্ট্ৰৰ অন্তৰ্ভুক্ত।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছাকৃত (Voluntary) বা অনিচ্ছাকৃত (involuntary) কাৰ্য্যবোৰ নৈতিক বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা (Freedom of will) মানে পছন্দৰ স্বাধীনতা (freedom of choice)।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : ইউডাইম'নিয়া (Eudaimonia) হৈছে প্ৰতিজন মানুহৰ বাবে মুখ্য কল্যাণ।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : অৰিষ্ট'টলে ছ'ক্ৰেটেছক কঠোৰভাৱে সমালোচনা কৰিছে, কাৰণ তেওঁ কৈছিল যে কোনোৱেই ইচ্ছাকৃতভাবে ভুল নকৰে।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছাকৃত কাৰ্য্য কৰ্তাৰ নিজৰ মনৰ পৰা উদ্ভৱ হয়।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, মানুহৰ সৰ্বোচ্চ যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসৰণ কৰা মানে কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা।

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : বিতৰণমূলক ন্যায় (Distributive justice) মানে সঠিক কাৰ্য্য বা পুৰস্কাৰ।

প্ৰশ্ন ১৩ৰ উত্তৰ : সংশোধনমূলক ন্যায় (Corrective justice) ভুল কাৰ্য্যবোৰক শাস্তি দিৰ জৰিয়তে অৰ্জন কৰিব পাৰি।

৪.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১ নম্বৰৰ বাবে):

প্ৰশ্ন ১: মানুহে অৰ্জন কৰিব পৰা সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য কি ?

প্ৰশ্ন ২: মানুহৰ যুক্তিসংগত জীৱনত অনুভূতি (feeling) ৰ ভূমিকা কি ?

প্ৰশ্ন ৩: 'ইউডাইম'নিয়া (Eudaimonia)' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অৰ্থ কি ?

প্ৰশ্ন ৪: ডায়াগ্নষ্টিক (Diagnostic) বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ৫: চিনিচিজম (Cynicism) কাক বোলে ? সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৬: নৈতিক জীৱনৰ অতি প্ৰয়োজনীয় উপাদান কি ?

প্ৰশ্ন ৭: ন্যায় অৰ্জন কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা দুটা পদ্ধতিৰ নাম লিখা।

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: এৰিষ্টটলৰ ৰূপ (Form) আৰু পদাৰ্থ (Matter)ৰ ধাৰণাটো চমুকৈ বৰ্ণনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক জীৱনৰ মূল নীতিসমূহৰ ওপৰত এটি টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটলৰ 'ইউডাইম'নিয়া'ৰ ধাৰণাটো সংক্ষেপে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: সোণালী মধ্যৱৰ্তী নীতি (Golden Mean) বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ৫: স্বেচ্ছাকৃত (Voluntary) আৰু অস্বেচ্ছাকৃত (Non-voluntary) কাৰ্য্যৰ মাজৰ পাৰ্থক্য বুজাই লিখা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা (Freedom of Will)ৰ ধাৰণাটো বিশদভাৱে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে সুখ (Happiness) মানে কি ? ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: "সুখ হৈছে জীৱনৰ সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য"—এই ধাৰণাটো বিস্তাৰিতভাৱে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: সুখ আৰু আনন্দ (Pleasure) একে নে ? পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰি লিখা।

****

অধ্যায় ৫ : এৰিষ্ট'টলীয় নৈতিকতাৰ গুণসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ গুণৰ স্বৰূপ
৫.৩.১ গুণ, জ্ঞান আৰু অভ্যাস
৫.৩.২ গুণ আৰু সুখ
৫.৪ গুণ - ছক্ৰেটিছ, প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টল
৫.৪.১ গুণ: ভাল জীৱনৰ চাবি
৫.৪.২ প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টলৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য
৫.৫ প্লেটো: মূল গুণসমূহ
৫.৫.১ এৰিষ্ট'টলৰ গুণৰ শ্ৰেণীবিভাজন
৫.৬ গুণৰ ভাৰতীয় দৃষ্টিভংগী
৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৫.৮ অধিক জানিবলৈ
৫.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- গুণৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- ছক্ৰেটিছ, প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টলৰ গুণৰ ধাৰণা বুজিবলৈ
- প্লেটোৰ মূল গুণসমূহৰ বিষয়ে জানিবলৈ
- প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টলৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য আলোচনা কৰিবলৈ
- গুণৰ ভাৰতীয় ধাৰণা বৰ্ণনা কৰিবলৈ।

৫.২ পৰিচয়

এই এককটোৱে আপোনাক এৰিষ্টটলীয় নৈতিকতাৰ গুণৰ ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই। এই বিষয়টোৱে তেওঁৰ নৈতিকতাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিছে। নৈতিকতাৰ যিকোনো গৱেষণাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন হ'ল—কিদৰে মানুহক ভাল হ'বলৈ শিকাব পাৰি। এই ক্ষেত্ৰত এৰিষ্টটলে স্পষ্টকৈ কৈছে যে তেওঁৰ মতে গুণ এটা শ্ৰেণীকোঠাত বা যুক্তিৰ দ্বাৰা শিকাব পৰা নাযায়। তেন্তে তেওঁৰ নৈতিকতা হ'ল—

এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতা: সজ গুণৰ স্বৰূপ আৰু গঠন

এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিকতাৰ অধ্যয়ন কেৱল তাত্ত্বিক নহয়; ই মানুহক সজ কৰাৰ বাবে নহয়, বৰঞ্চ ই সজ কাৰ্য কি, কিয় সজ আৰু কেনেকৈ সমাজ আৰু সংস্থাবোৰ গঠন কৰিলে এই সজ গুণৰ সঞ্চাৰ হ'ব পাৰে, সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, সদগুণ (virtue) হৈছে এক প্ৰকাৰৰ দক্ষতা যি সৰুৰে পৰা নিয়মিত অভ্যাসৰ দ্বাৰা শিকিব পাৰি। ইয়াক বুজিবলৈ "arete" শব্দৰ অৰ্থ গমি চাব লাগিব, যাক ইংৰাজীলৈ সাধাৰণতে 'virtue' (সদগুণ) হিচাপে অনুবাদ কৰা হয়। এই শব্দটোৱে সাধাৰণতে "উৎকৰ্ষ" (excellence) বুজায়। সেয়েহে, এজন ঘোঁৰা চালকে ঘোঁৰা চলোৱাত arete (উৎকৰ্ষ) দেখুৱাব পাৰে, অথচ তেওঁৰ কোনো নৈতিক গুণ নাথাকিবও পাৰে। ইয়াত কোনো সন্দেহ নাই যে ঘোঁৰা চলোৱাৰ উৎকৰ্ষ কেৱল ঘোঁৰা চলোৱাৰ বিষয়ে পঢ়ি বা যুক্তিসংগত আলোচনা শুনি অৰ্জন কৰিব নোৱাৰি। এজন ভাল ঘোঁৰা চালক হ'বলৈ নিয়মিত অভ্যাসৰ প্ৰয়োজন।

এৰিষ্টটলৰ মতে, এজন ভাল ঘোঁৰা চালকৰ উৎকৰ্ষ আৰু এজন সাধাৰণ ভাল মানুহৰ উৎকৰ্ষৰ মাজত মৌলিক পাৰ্থক্য নাই। দুয়ো ধৰণৰ উৎকৰ্ষৰ বাবে প্ৰথমে অভ্যাস আৰু দ্বিতীয়তে তাত্ত্বিক অধ্যয়নৰ প্ৰয়োজন। গতিকে, সদগুণৰ শিক্ষা (তাত্ত্বিক জ্ঞান) কেৱল দ্বিতীয় স্থানতহে আহে; প্ৰথম স্থানত থাকে ইয়াৰ বাস্তৱ অভ্যাস।

৫.৩ সদগুণৰ স্বৰূপ

এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিকতা কেৱল তাত্ত্বিক অধ্যয়ন নহয়। যিকোনো বৌদ্ধিক ক্ষমতাৰ দৰে নহয়, চৰিত্ৰগত সদগুণ হৈছে এক প্ৰকাৰৰ প্ৰবৃত্তি যিয়ে একে ধৰণৰ পৰিস্থিতিত একে ধৰণৰ কাৰ্য কৰিবলৈ আমাক উদগনি দিয়ে, অৰ্থাৎ এটা নিৰ্দিষ্ট ধৰণৰ আচৰণৰ অভ্যাস। তেওঁৰ মতে, প্ৰতিটো সদগুণ হৈছে এটা অৱস্থা যিয়ে স্বাভাৱিকভাৱে আমাৰ বাবে এক মধ্যমা (mean) বিচাৰে। এৰিষ্টটলে কয় যে সদগুণৰ অভ্যাসত কৰা কাৰ্য সদায় অতিশয় (excess) আৰু অভাৱ (deficiency) নামৰ দুটা বিপৰীত দোষৰ মাজৰ এটা মধ্যম অৱস্থা। অতি বেছি বা অতি কম দুয়োটাই ভুল। সেয়েহে, শুদ্ধ কাৰ্য সদায় মধ্যমাত থাকে।

সদগুণ কর্তব্য সম্পাদনত প্রকাশ পায়। আৰু কর্তব্যবোৰ অভ্যাসৰ দ্বাৰা সদগুণলৈ ৰূপান্তৰিত হয়। কর্তব্যৰ নিয়মিত আচৰণে সদগুণৰ প্রবৃত্তি গঠন কৰে। এনেদৰে, সদগুণে মনৰ অর্জিত প্রবৃত্তিক সূচায়।

এজন মানুহক সদগুণী বুলি কোৱা হয় যাৰ কর্তব্য পালনৰ এক স্থায়ী অভ্যাস গঠিত হৈছে। সদগুণে এটা ভাল চৰিত্রক সূচায়; কর্তব্যে এটা বিশেষ কার্যক সূচায় যিটো আমি পালন কৰা উচিত। সদগুণ হৈছে চৰিত্রৰ উৎকর্ষ, যি কর্তব্যসমূহৰ নিয়মিত পালনৰ ফলস্বৰূপ। কর্তব্যসমূহ হৈছে ব্যৱহাৰিক কার্য্য যি সাধাৰণ নিয়ম বা নৈতিক আদর্শৰ সৈতে সঙ্গতিপূর্ণ। এজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ কর্তব্য পালন কৰে, কিন্তু তেওঁ সদগুণী হয়। চৰিত্র হৈছে আচৰণৰ আভ্যন্তৰীণ ৰূপ, যি ইয়াৰ প্রকাশ। সেয়েহে সদগুণ কর্তব্যত প্রকাশ পায়। আৰু সেয়েহে নিয়মিতভাৱে কর্তব্য পালন কৰিলে সদগুণৰ গঠন হয়।

সদগুণ হ'ল সঠিক কার্য্যৰ ইচ্ছাপূর্বক বাছনি কৰাৰ অভ্যাস। ইয়াৰোপৰি ই হ'ল স্বভাৱ আৰু তাৰণা নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ অভ্যাস আৰু সমগ্র আত্মাৰ কল্যাণ সাধন কৰা। ই চৰিত্রৰ এক উৎকর্ষও বুলি গণ্য কৰা হয়। এৰিষ্ট'টলৰ মতে, সদগুণৰ স্বৰূপ হ'ল ইয়াৰ স্থায়ী মানসিক অৱস্থা, যি ইচ্ছাৰ সৈতে মিলি থাকে। ই বাস্তৱ জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ আদর্শৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত হয়, যি আদর্শ যুক্তিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত। তেওঁৰ বাবে, সদগুণ হ'ল এক স্থায়ী অর্জিত প্রবৃত্তি, যি নৈতিক বিধিৰ সৈতে সাংগঠিত। ই নৈতিক বিধিৰ অনুকূলত ইচ্ছা কৰাৰ এক স্থিৰ অভ্যাস। সদগুণৰ অস্তিত্ব হ'ল সদায় সঠিক কার্য্যৰ জগতত বাস কৰা। ইয়াৰোপৰি, ই হ'ল চৰিত্রৰ এক গুণ, যি সমগ্র আত্মাৰ শ্রেষ্ঠ কল্যাণৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। সদগুণৰ বাস কর্তব্য পালনৰ মাজত। গতিকে, সদগুণ আৰু কর্তব্য একে নাণমুদ্রাৰ দুটা দিশৰ দৰে। সদগুণ হ'ল আভ্যন্তৰীণ চৰিত্রৰ উৎকর্ষ, আৰু কর্তব্য হ'ল ভাল চৰিত্রৰ বাহ্যিক প্রকাশ। কর্তব্যে এক বিশেষ ধৰণৰ কার্য্যক সূচায়, যি আমি পালন কৰা উচিত।

চক্রেটিছৰ নৈতিকতাবাদৰ মূল সূত্রটো এই ধৰণেৰে প্রকাশ কৰা হৈছে: "জ্ঞানেই হ'ল সদগুণ"। সঠিক কার্য্যৰ বাবে সঠিক চিন্তা অতি প্রয়োজনীয়।

৫.৩.১ জ্ঞান, সদগুণ আৰু অভ্যাস

এৰিষ্ট'টলৰ মতে, অভ্যাস হ'ল এক প্রকাৰৰ "দ্বিতীয় প্রকৃতি", আৰু এক নির্দিষ্ট ধৰণে কাম কৰাৰ স্পষ্ট ক্ষমতা। অভ্যাসে সদগুণৰ চর্চা কৰি আৰু আনন্দ আৰু বেদনাক "সঠিকভাৱে" অনুভৱ কৰিবলৈ প্রবৃত্তিৰ গঠন কৰি সুজীৱন গঢ়াত সহায় কৰিব পাৰে।

সঠিক উপায়ে। এৰিষ্টটলে মন্তব্য কৰে যে, যিজনে মহৎ কামত আনন্দ নাপায় সি কেতিয়াও ভাল নহয়, কিয়নো কোনোৱেই এজন মানুহক ন্যায়পৰ বুলি নকয় যদি সি ন্যায়বোধৰ কাম কৰি আনন্দ নাপায়। গতিকে, নৈতিক বিচাৰত যুক্তিগত আৰু ভাৱনাত্মক উপাদানৰ সমন্বয়ত

তেওঁৰ অভ্যাসৰ ব্যাখ্যা সুপ্রতিষ্ঠিত। তেওঁৰ মতে, ভাল অভ্যাস আৰু সদগুণৰ মাজৰ কাৰণগত সম্পৰ্ক দুই ধৰণে স্থাপিত হয়। প্ৰথমতে, সদগুণ হৈছে চৰিত্ৰৰ অৱস্থা, আবেগ বা সামৰ্থ্য নহয়, আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থা কেৱল অভ্যাসৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰাহে সৃষ্টি হয়। দ্বিতীয়তে, সদগুণৰ বাবে ধাৰাবাহিকভাৱে ভাল বাছনিৰ প্ৰয়োজন আৰু কামটো কেৱল তাৰ নিজৰ বাবেই বাছনি কৰা। কিয়নো ভাল অভ্যাসে কাৰ্য্যৰ ধাৰাবাহিক ধৰা সৃষ্টি কৰে আৰু আনন্দ আৰু বেদনাক সঠিকভাৱে অনুভৱ কৰিবলৈ আবেগক গঢ় দিয়ে।

সদগুণ হৈছে ভাল ইচ্ছাৰ অভ্যাস আৰু কৰ্তব্য সম্পাদনৰ অভ্যাসো। কৰ্তব্যৰ নিয়মিত সম্পাদন নিৰ্ভৰ কৰে বিশেষ পৰিস্থিতিত কৰ্তব্যৰ জ্ঞানৰ ওপৰত। ইয়াৰোপৰি ইয়াৰ বাবে আত্মাৰ চৰম কল্যাণৰ জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন, যিয়ে কৰ্তব্য নিৰ্ধাৰণ কৰে। গতিকে আমি দেখো যে সদগুণই জ্ঞান বা বুদ্ধিমত্তা (wisdom)ৰ লগতে অভ্যাসকো সূচায়। চক্ৰেটিছ আৰু প্লেটোৱে কৈছিল যে "সদগুণ হৈছে জ্ঞান"—এই কথাষাৰ সত্য। একেদৰে এৰিষ্টটলে যিদৰে কয় যে সদগুণ হৈছে অভ্যাস, সিও সত্য। কিয়নো ভাল আৰু কৰ্তব্যৰ জ্ঞান কেৱল এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত সদগুণ গঠন নকৰে। জ্ঞানক কাৰ্য্যলৈ নিয়িব লাগে। আৰু কৰ্তব্যৰ জ্ঞানে কৰ্তব্যৰ নিয়মিত সম্পাদনলৈ লৈ যাব লাগে। কাৰ্য্যবিহীন সদগুণ হৈছে এক উন্মোচিত সম্ভাৱনা—ই অস্তিত্বহীনৰ দৰেই। সেয়েহে সদগুণই জ্ঞান আৰু অভ্যাস দুয়োটাকে সূচায়। এই প্ৰসংগত মেকেঞ্জিৰ উক্তিটো উল্লেখ কৰিব পাৰি—"সদগুণ এক প্ৰকাৰৰ জ্ঞানৰ লগতে এক প্ৰকাৰৰ অভ্যাসও।"

সদগুণৱান ব্যক্তি হৈছে যিজনে বিশেষ পৰিস্থিতিত কৰ্তব্যৰ জ্ঞান লাভ কৰিছে আৰু কৰ্তব্য পালনৰ অভ্যাস গঠন কৰিছে। গতিকে এইটো সত্য যে কেৱল জ্ঞান বা নৈতিক অন্তৰ্দৃষ্টিয়ে সদগুণ গঠন নকৰে। ইয়াৰ লগত অভ্যাসো থাকিব লাগে।

৫.৩.২ সদগুণ আৰু সুখ

এৰিষ্টটলে সুখক মানৱ জীৱনৰ এক কেন্দ্ৰীয় উদ্দেশ্য হিচাপে স্বীকাৰ কৰে।

Aristotle-ৰ মতে, সুখ হৈছে এক লক্ষ্য আৰু ই এক লক্ষ্য হিচাপেই গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ ফলতেই, আধুনিক যুগৰ আগতে যিকোনো চিন্তাবিদতকৈ তেওঁ সুখৰ বিষয়টোত অধিক গুৰুত্ব দিছে। তেওঁ এইটোও কয় যে সুখ নৈতিক গুণৰ বিকাশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে প্ৰকৃত সুখী জীৱনত শাৰীৰিক আৰু মানসিক সুস্থতাৰ দৰে বহুতো অৱস্থাৰ পূৰণ আৱশ্যক। এইদৰে তেওঁ সুখৰ বিজ্ঞানৰ ধাৰণাটো পৰম্পৰাগত অৰ্থত, জ্ঞানৰ কেইটামান ক্ষেত্ৰৰ মাজেৰে আগবঢ়াইছে। সুখৰ আনুষ্ঠানিক সংজ্ঞা হ'ল যে ই হৈছে এক সম্পূৰ্ণ আৰু পৰ্যাপ্ত ভাল। সুখে সকলো ইচ্ছা পূৰণ কৰে আৰু ইয়াত কোনো বেয়া উপাদান নাথাকে আৰু ই স্থায়ী।

আমি সুখক আনুষ্ঠানিকভাৱে সংজ্ঞায়িত কৰিছোঁ যেনে—ই হৈছে মানুহৰ বাবে এক সম্পূৰ্ণ আৰু পৰ্যাপ্ত ভাল। Aristotle-ই সুখ কিৰে গঠিত সেই প্ৰশ্নটোৰ কেইটামান দিশত আলোচনা

কৰিছে। প্ৰথমতে, তেওঁ লক্ষ্য কৰিছে যে গছ-গছনি আৰু প্ৰাণীৰ বিকাশ হ'ল সিহঁতৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি সঠিকভাৱে কাৰ্য্য কৰা। গতিকে, এটা প্ৰশ্ন আমাৰ মনত উঠিব লাগিব—মানুহৰ সঠিক বা বিশেষ কাৰ্য্য কি? Aristotle-ৰ মতে, ই স্পষ্ট যে আমাৰ সঠিক কাৰ্য্য হ'ল যুক্তিসংগতভাৱে চিন্তা কৰা আৰু যুক্তিৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি কাম কৰা। এইটোৱেই নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক গুণৰ মতবাদৰ মূল। গতিকে, এই যুক্তিৰ মাজেৰে আমি এই সিদ্ধান্তলৈ আহোঁ যে নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক গুণৰ অধিকাৰ আৰু প্ৰয়োগেই হৈছে আমাৰ সুখী জীৱনৰ মৌলিক উপাদান।

Aristotle-ই কৈছিল যে সুখ হৈছে কাৰ্য্যৰ মূল নীতি আৰু সকলো ভাল বস্তুৰ কাৰণ। সুখ হৈছে নৈতিকতাৰ মাজেৰে জীয়াই থকা এক সম্পূৰ্ণ জীৱন। এজন ব্যক্তিৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ সুখ তেওঁৰ সন্তান-সন্ততিৰ ভাগ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লাগেনে, এই কথা ক'ব টান। আন এটা অসুবিধা হ'ল যে এজন মহান ব্যক্তিয়ে বাহ্যিক দুৰ্ভাগ্যৰ সম্মুখীন হ'ব পাৰে যিয়ে তেওঁৰ সুখ কমাই পেলায়।

সকলো মানৱ কাৰ্য্যৰ লক্ষ্য হৈছে কিছুমান ভাল বস্তু, যাক আমি ভাল বুলি গণ্য কৰোঁ। বেছিভাগ কাৰ্য্য হৈছে উচ্চতৰ লক্ষ্যলৈ যোৱাৰ এক মাধ্যম। গতিকে, মানুহৰ সৰ্বোচ্চ ভাল হৈছে সেই কাৰ্য্য যি নিজেই এক লক্ষ্য। সেই ভাল বস্তুটো হৈছে সুখ। যেতিয়া আমি সুখৰ লক্ষ্য কৰোঁ, আমি ইয়াৰ বাবেই কৰোঁ, আন কোনো লক্ষ্য সাধনৰ বাবে নহয়। নৈতিকতাৰ লক্ষ্য হৈছে সুখ কেনেকৈ সৰ্বোত্তমভাৱে লাভ কৰিব পাৰি সেইটো নিৰ্ধাৰণ কৰা। Aristotle-ই কয় যে এজন সদগুণী মানুহ অবশ্যই সুখী হ'ব লাগে।

তেওঁৰ মতে, মানুহে সঠিকভাৱে নিজৰ কাৰ্য্য সম্পাদনা কৰিলেহে সুখ লাভ কৰে। মানুহৰ যি বিশেষ গুণে আন জন্তুৰ পৰা তাক পৃথক কৰে সেয়া হৈছে যুক্তি। গতিকে, যুক্তিৰ সঠিক ব্যৱহাৰৰ মাজেহে সুখ পোৱা যায়। যুক্তিসংগত জীৱনই এটা স্থিৰ সৎচৰিত্ৰৰ সূচনা কৰে। সেই সৎচৰিত্ৰ সদায় সুখৰ সৈতে জড়িত। সৎচৰিত্ৰই সুখ নহয়, বৰং সুখ হৈছে সৎচৰিত্ৰৰ সূচক। ই সৎচৰিত্ৰ আৰু বাহ্যিক বস্তুৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: সৎচৰিত্ৰ আৰু সুখৰ মাজত সম্পৰ্ক কি?

প্ৰশ্ন ২: অভ্যাস আৰু সৎচৰিত্ৰৰ মাজত সম্পৰ্ক আছে নেকি?

৫.৪ সৎচৰিত্র: ছক্রেটিচ, প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল

যদিও সৎচৰিত্রৰ ধাৰণা বিভিন্ন দার্শনিক পৰম্পৰাত পোৱা যায়, পশ্চিমত ইয়াৰ মূল প্রভাৰ প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ ৰচনাত পৰিলক্ষিত হয়। আজিও এই পৰম্পৰাৰ মূল ধাৰণাবোৰ প্রাচীন গ্রীক দর্শনৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছে। এই ধাৰণাবোৰৰ ভিতৰত আছে—'আৰেটে' বা উৎকর্ষ বা সৎচৰিত্র, 'ফ্রোনেচিছ' বা ব্যৱহাৰিক আৰু নৈতিক জ্ঞান, আৰু 'ইউড'ম'নিয়া' বা পৰম সুখ।

ছক্রেটিচৰ মত:

ছক্রেটিচৰ নৈতিক তত্ত্বৰ মূল সূত্রটো হৈছে—"জ্ঞানেই হৈছে সৎচৰিত্র"। তেওঁৰ মতে জ্ঞানেই হৈছে শ্রেষ্ঠ ভাল। সঠিক কাম কৰিবলৈ সঠিক ভাৱে চিন্তা কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়। এটা জাহাজ চলোৱা বা ৰাজ্য এখন শাসন কৰিবলৈ মানুহে জাহাজৰ গঠন আৰু কার্য্য বা ৰাজ্যৰ প্রকৃতি আৰু উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে জ্ঞান থকাটো আৱশ্যক। সেইদৰে, মানুহে যদি সৎচৰিত্র কি জানে, স্ব-নিয়ন্ত্রণ, সাহস, ন্যায়, ধার্মিকতা আৰু ইয়াৰ বিপৰীতবোৰৰ অর্থ নাজানে, তেন্তে সি সৎচৰিত্রবান হ'ব নোৱাৰে। কিন্তু আনহাতে, সৎচৰিত্রৰ অর্থ জানিলে সি সৎচৰিত্রবান হ'ব। তেওঁৰ মতে জ্ঞান হৈছে সৎচৰিত্রৰ এক অতি আৱশ্যকীয় আৰু পর্যাপ্ত অৱস্থা। জ্ঞান নোহোৱাকৈ ভদ্রতা অসম্ভৱ আৰু ইয়াৰ অধিকাৰে সদাচৰণ নিশ্চিত কৰে।প্লেটোৱে এইটোও কৈছিল যে ভাল-বেয়াৰ জ্ঞান এটা কেৱল তাত্ত্বিক মতামত নহয়, ৰৰঞ্চ এটা দৃঢ় ব্যৱহাৰিক বিশ্বাস। ই কেৱল বুদ্ধিৰ বিষয় নহয়, ইচ্ছাশক্তিৰো বিষয়।

ছক্রেটিচে বিশ্বাস কৰিছিল যে শুদ্ধ জ্ঞানেই হৈছে শুদ্ধ আচৰণৰ চাবি-কাঠি। "যদি ভদ্রতা আত্মাৰ এটা অংশ হয়, আৰু যদি ই অৱশ্যই সহায়ক হ'ব লাগে, তেন্তে ই হ'ব জ্ঞান। কিয়নো আত্মাৰ সকলো বিষয় স্বভাৱতে একোটা সহায়ক বা অপকাৰী নহয়, কিন্তু জ্ঞান বা মূর্খতাৰ যোগেদিহে সেইবোৰ সহায়ক বা অপকাৰী হৈ উঠে।" ছক্রেটিচে ভদ্রতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ বহুত চেষ্টা কৰিছিল, কিন্তু তেওঁৰ প্রকৃত উদ্দেশ্য ভদ্রতাৰ সংজ্ঞা দিয়া নাছিল, ৰৰঞ্চ মানুহক ভদ্র কৰি তোলাটোৱেই আছিল।

ভদ্রতা শিকাব পাৰি: ভদ্রতা 'ইচ্ছা'ৰ সৈতে জড়িত, আৰু 'ইচ্ছা' অভ্যাস আৰু অনুশীলনৰ দ্বাৰা সৎ আচৰণময় হৈ উঠে। আমি বিশ্বাস কৰো যে যুক্তিৰ দ্বাৰা নহয়, ৰৰঞ্চ ভাল কামৰ পুনৰাবৃত্তিৰ দ্বাৰাহে আমি ভদ্রতা অর্জন কৰো। কিন্তু ছক্রেটিচে কৈছিল যে ভদ্রতা হৈছে জ্ঞান, আৰু যিহেতু জ্ঞান এটা পদ্ধতি আৰু বিজ্ঞান, সেয়েহে ইয়াক শিকাব পাৰি। কেতিয়াবা আমি বহুত বেয়া অভ্যাস ত্যাগ কৰো যেতিয়া সেইবোৰৰ সত্য স্বৰূপ জানিব পাৰো, কিন্তু এইটোও এটা সাধাৰণ সত্য যে আমি বেছি জানো কিন্তু বেয়া কাম কৰো।

ভদ্রতা একত্র: পৰম্পৰাগত গ্রীক নৈতিক তত্ত্বই বিশ্বাস কৰিছিল যে চাৰিটা গুণ আছে: জ্ঞান, সাহস, সংযম আৰু ন্যায়। কিন্তু ছক্রেটিচে যিকোনো প্রকাৰে এটা মাত্র গুণত বিশ্বাস কৰিছিল, আৰু সেয়া আছিল জ্ঞান। তেওঁৰ মতে, "জ্ঞানেই হৈছে সকলো গুণৰ গুণ, আৰু সকলো গুণ জ্ঞানৰ সন্তান।"

ভদ্রতাই মহান সুখ: ছক্রেটিচে কৈছিল যে ভদ্রতা অবিহনে সুখ থাকিব নোৱাৰে, আৰু ভদ্রতাৰ সমান কোনো সুখ নাই। গতিকে, ভদ্রতাই হৈছে মহান সুখ।

প্লেটোৰ গুণৰ ধাৰণা:

প্লেটোৰ গুণ সম্পৰ্কীয় মতামত তেওঁৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ "ৰিপাব্লিক" (Republic) ৰ পৰা অনুসৰণ কৰিব পাৰি। কাৰণ, ইয়াত চাৰিটা মুখ্য গুণ— বিবেচনা (prudence), ন্যায় (justice), জ্ঞান (wisdom), আৰু সংযম (temperance)—ৰ আলোচনা পোৱা যায়। তেওঁ এইটোও দাবী কৰিছিল যে আত্মা বা মনৰ যুক্তিসংগত অংশে আধ্যাত্মিক, ভাৱনাত্মক আৰু ইচ্ছামূলক অংশসমূহক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে, যাতে সকলো ইচ্ছা আৰু কার্য্য ইউড'ম'নিয়া (eudemonia) লৈ নিয়ে। ইয়াৰ মুখ্য উপাদান হৈছে গুণ, আৰু ইউড'ম'নিয়া হৈছে গুণৰ নৈতিকতাৰ (virtue ethics) শাস্ত্ৰীয় ৰূপ। ইয়াৰ মতে মানৱ জীৱনৰ সঠিক কল্যাণ হৈছে ইউড'ম'নিয়া, যাক বিভিন্নভাৱে "আনন্দ", "কল্যাণ" বা "সুন্দৰ জীৱন" বুলি অনুবাদ কৰিব পাৰি। এই লক্ষ্য লাভ কৰিব পাৰি দৈনন্দিন জীৱনত গুণৰ অনুশীলনৰ জৰিয়তে। প্ৰকৃতপক্ষে, এনে গুণৱান জীৱনেই ইউড'ম'নিয়াৰ সৈতে সমান। ইয়াক এটা বস্তুনিষ্ঠ অৱস্থা হিচাপে দেখা উচিত, আৰু ই এনে এক সুকীয়া জীৱনৰ দ্বাৰা চিহ্নিত, য'ত ব্যক্তিয়ে অনুভৱ কৰা ভাৱনাত্মক অৱস্থাৰ ওপৰত ই নির্ভৰ নকৰে।

ৰিপাব্লিকৰ উপৰিও, প্লেটোৰ গুণৰ ধাৰণা তেওঁৰ গ্ৰন্থ "মেনো" (Meno) ৰ পৰাও পাব পাৰি। এইটো এটা ছক্ৰেটিক সংবাদ (Socratic dialogue), য'ত মুখ্য বক্তা ছক্ৰেটিচ আৰু মেনোৱে মানৱ গুণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে—ইয়াক শিকাব পাৰি নে নোৱাৰি, সকলো মানৱৰ মাজত ই একে নে ভিন্ন, আৰু ই এটা গুণ নে বহুতো? কথোপকথন আৰম্ভ হয় যেতিয়া মেনোৱে ছক্ৰেটিচক সুধিছিল যে গুণ শিকাব পাৰি নে নাই। সক্ৰেটিছে কয় যে তেওঁ গুণ কি সেই বিষয়ে অজ্ঞ, আৰু তেওঁৰ চিনাকি সকলোৱে তেনেকুৱাই। মেনোৱে উত্তৰ দিয়ে যে গুণ বেলেগ বেলেগ মানুহৰ বাবে বেলেগ বেলেগ। কিন্তু ছক্ৰেটিচে এইটো অদ্ভুত বুলি ভাবে আৰু তেওঁ সন্দেহ কৰে যে সকলো মানুহৰ বাবে এটা সাধাৰণ গুণ থাকিব লাগে, আৰু সেয়া হ'ল একেটা।

ছক্ৰেটিচে এই মতবাদ প্ৰত্যাখ্যান কৰে যে মানৱ গুণ এজন ব্যক্তিৰ লিংগ বা বয়সৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। তেওঁ মেনোক এই ধাৰণালৈ লৈ যায় যে গুণসমূহ সকলো মানুহৰ বাবে সাধাৰণ, আৰু সংযম আৰু ন্যায় শিশু আৰু বুঢ়াৰ বাবেও গুণ।

এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ হৈছে মানুহৰ এক উৎকর্ষ। অন্যহাতে, প্লেটোৰ নৈতিকতাৰ ধাৰণা এই মতৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত যে "গুণ হৈছে এক প্ৰকাৰৰ জ্ঞান"। অর্থাৎ, চৰম কল্যাণ লাভ কৰিবলৈ ভাল-বেয়াৰ জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন, আৰু মানৱৰ সকলো ইচ্ছা আৰু কার্য্যৰ লক্ষ্যও এইটোৱেই। প্লেটোৰ মতে, আত্মাৰ তিনিটা অংশ আছে— যুক্তি (Reason), আত্মা (Spirit), আৰু ইচ্ছা (Appetite)—যিবোৰ তিনিটা গুণৰ দ্বাৰা শাসিত হ'ব লাগে। সেইকেইটা হ'ল জ্ঞান (wisdom), সাহস (courage), আৰু সংযম (moderation)। ইয়াৰ উপৰি, এই সকলোবোৰ এটা চতুর্থ গুণৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হয় সেয়া হ'ল— ন্যায় (Justice), যাৰ জৰিয়তে আত্মাৰ প্ৰতিটো অংশই তাৰ সঠিক কার্য্য সম্পাদনত সীমাবদ্ধ থাকে।

জানি থোৱা ভাল

প্লেটোৰ গুণৰ তত্ত্বৰ আলোচনাত আমি দেখিছোঁ যে তেওঁ গুণক আত্মাৰ এক উৎকর্ষ হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। প্লেটোৱে তেওঁৰ দুখন গ্ৰন্থত গুণৰ তত্ত্ব আলোচনা কৰিছে— "ৰিপাব্লিক" (Republic) আৰু "মেনো" (Meno)।

কার্য্যকলাপ ৫.১

১. প্লেটোৱে তেওঁৰ গ্ৰন্থ "ৰিপাব্লিক"ত কেইটা গুণৰ কথা উল্লেখ কৰিছে?

এৰিষ্টটলৰ গুণৰ ধাৰণা:

এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিকতা (Ethics) হৈছে এক বাস্তৱমুখী অধ্যয়ন, তাত্ত্বিক নহয়। অর্থাৎ, ই জ্ঞানৰ বাবে জ্ঞান অর্জন কৰাতকৈ ভালদৰে কাম কৰালৈ লক্ষ্য ৰাখে।

এৰিষ্টটলৰ অধিবিদ্যা আৰু মনোবিজ্ঞানেই তেওঁৰ নৈতিকতা তত্ত্বৰ ভেটি, যি হৈছে নৈতিকতাৰ প্ৰথমবাৰৰ বাবে এক সুসংহত বৈজ্ঞানিক তত্ত্ব। ই হৈছে ছক্ৰেটিচৰ সর্বোচ্চ ভালৰ (highest good) প্ৰশ্নটোৰ এক স্পষ্ট উত্তৰ দিবলৈ কৰা প্ৰয়াস। তেওঁৰ মতে, মানুহৰ বাবে সর্বোচ্চ ভাল হৈছে তেওঁক এজন মানুহ হিচাপে গঢ়ি তোলা কার্য্যবোৰৰ সম্পূর্ণ আৰু নিয়মিত অনুশীলন। আৰু এইটোৱেই এৰিষ্টটলে "ইউড'ম'নিয়া" (eudemonia) শব্দৰে বুজাইছে, যাক সাধাৰণতে "আনন্দ" (happiness) বুলি অনুবাদ কৰা হয়। এৰিষ্টটলৰ মতে, এই শব্দটোৰ অর্থ "আনন্দ" (pleasure) বুলি নুবুজাবলৈ কোনো আপত্তি নাই। কাৰণ, আনন্দ গুণৱান কার্য্যৰ সৈতে দ্বিতীয় প্ৰভাৱ হিচাপে জড়িত হৈ থাকে আৰু সেয়েহে ই সর্বোচ্চ ভালৰ অন্তর্ভুক্ত, কিন্তু ইয়াৰ সৈতে একে নহয়।

এৰিষ্টটলে গুণক এনেদৰে নির্ধাৰিত কৰিছে— "গুণ হৈছে এক প্ৰৱণতা বা অভ্যাস, য'ত সচেতন উদ্দেশ্য বা পছন্দ জড়িত থাকে, আৰু ই আমাৰ বাবে আপেক্ষিক এক মধ্যম অৱস্থাত থাকে, যিটো যুক্তিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত বা এজন বিবেচক ব্যক্তিয়ে নির্ধাৰণ কৰিবলৈ বিচৰা মধ্যম অৱস্থা।" তেওঁ আকৌ কয় যে গুণ হৈছে মন বা চৰিত্ৰৰ এক বৈশিষ্ট্য যিয়ে আমাক এটা ভাল জীৱন লাভত সহায় কৰে, আৰু ই হৈছে যুক্তিৰ সৈতে সংগতি ৰখা জীৱন। তেওঁ ইয়াক এনেদৰেও নির্ধাৰিত কৰিছে— "যি বস্তুবোৰৰ দ্বাৰা আমি ভাৱ-প্ৰবণতাৰ সৈতে ভাল বা বেয়াভাবে সম্পর্কিত হওঁ, সেয়াই হৈছে চৰিত্ৰৰ অৱস্থা (বৈশিষ্ট্য)। চৰিত্ৰই এজন ব্যক্তিৰ প্ৰৱণতাক সামৰে, যিয়ে বিভিন্ন পৰিস্থিতিত তেওঁলোকে কি অনুভৱ কৰে আৰু কি কার্য্য কৰে তাৰ সৈতে জড়িত। তদুপৰি আমি কি আনন্দদায়ক বুলি গণ্য কৰোঁ, সেয়াও আমাৰ চৰিত্ৰক প্ৰকাশ কৰে।"

এৰিষ্টটলে ছক্ৰেটিচৰ সেই মতবাদ প্ৰত্যাখ্যান কৰিছে যে "জ্ঞানেই গুণ", অৰ্থাৎ গুণৰ স্বৰূপৰ জ্ঞানেই গুণৱান কাৰ্য্য নিশ্চিত কৰিব পাৰে। তেওঁ কৈছে যে গুণৰ জ্ঞানৰ উপৰিও, আমি ইয়াক আয়ত্ত কৰি ইয়াৰ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। গুণৰ নৈতিকতা (virtue ethics) মূলতঃ এৰিষ্টটলৰ সৈতে জড়িত, আৰু তেওঁ গুণসমূহক নৈতিক গুণ (moral virtues) আৰু বৌদ্ধিক গুণ (intellectual virtues) হিচাপে চিনাক্ত কৰিছে।

নৈতিক গুণৰ ভিতৰত আছে ন্যায় (justice), বিবেচনা (prudence), সাহস (fortitude), সংযম (temperance), আনহাতে বৌদ্ধিক গুণৰ ভিতৰত আছে— তাত্ত্বিক জ্ঞান (theoretical wisdom) আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom)। তেওঁ আৰু কৈছে যে প্ৰতিটো নৈতিক গুণই হৈছে দুটা অবাঞ্ছিত চৰম সীমাৰ মাজৰ সোণালী মধ্যমা (golden mean)। এৰিষ্টটলে ইয়াকো শিকাইছিল যে গুণৰ সৈতে কোনো বস্তুৰ সঠিক কাৰ্য্য সম্পৰ্কীয়। উদাহৰণস্বৰূপে, চকু এটা তেতিয়াহে ভাল চকু, যেতিয়া ই দেখিব পাৰে, কাৰণ চকুৰ মুখ্য কাৰ্য হৈছে দৃষ্টিশক্তি। তেওঁ যুক্তি দৰ্শাইছিল যে মানুহৰ এটা নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য থাকিব লাগে যিটো কেৱল মানুহৰ বাবেহে, আৰু এই কাৰ্য্য হ'ব লাগে 'আত্মা'ৰ এনে এক কাৰ্য্যকলাপ যি যুক্তিৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণ। তেওঁৰ মতে, নৈতিক কাৰ্য্য এক সুস্থ সমাজৰ দ্বাৰাহে বিকশিত হয়, আৰু এজন ব্যক্তিৰ শৈশৱৰ পৰাই গুণৰ প্ৰতি সঠিক প্ৰৱণতা গঠন কৰাটো কঠিন যেতিয়ালৈকে তেওঁক গুণৱান আইনৰ অধীনত ডাঙৰ-দীঘল কৰা নহয়। আকৌ, যেতিয়া আমি প্ৰাপ্তবয়স্ক হৈছো, জীৱনৰ কৰ্তব্যবোৰ শিকাবলৈও এই আইনৰ প্ৰয়োজন। কাৰণ, বেছিভাগ মানুহ যুক্তি আৰু মহত্ত্বৰ প্ৰেমতকৈ বৰঞ্চ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু শাস্তিৰ ভয়তহে কাম কৰে। ৰাষ্ট্ৰই নাগৰিকসকলৰ নৈতিকতাৰ বাবে এক অনুকূল সামাজিক পৰিৱেশ প্ৰদান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে, আৰু প্ৰয়োজন হ'লে নৈতিকতা বলৱৎ কৰিবলৈ শাস্তি আৰু অন্যান্য আইনী ব্যৱস্থাও গ্ৰহণ কৰিব লাগে।

গুণ আৰু মধ্যমা মতবাদ: এৰিষ্টটলে কৈছিল যে আমাৰ মাজত চৰিত্ৰৰ গুণ হৈছে 'ভাল' বুলি অনুভৱ কৰা, ইচ্ছা কৰা আৰু বাছনি কৰাৰ এক প্ৰৱণতা, যি আমাক ভালদৰে জীয়াই থাকিবলৈ আৰু এইদৰে ইউড'ম'নিয়া (Eudaimonia) লাভ কৰিবলৈ সহায় কৰে। আমি আমাৰ আবেগক 'বেছিকৈ' বা 'অতিপাত কমকৈ' অনুভৱ কৰিব পাৰো, কিন্তু গুণই এটা 'মধ্যম' পথত থকাৰ প্ৰৱণতা সূচায়— নাতিবেছি, নাতিকম। কিছুমান মানুহ অতি সঘনাই, অতি বেছি কথাত বা অতি তীব্ৰভাৱে খং কৰে, সৰু কথাতো। আনহাতে কিছুমান মানুহ যথেষ্ট পৰিমাণে খং নকৰে, হয়তো তেওঁলোকে বুজি নাপায় যে আনসকলে তেওঁলোকৰ সুবিধা লৈছে। গুণৱান হ'বলৈ হ'লে সঠিক সময়ত, সঠিক বস্তুৰ প্ৰতি, সঠিক ব্যক্তিৰ প্ৰতি, সঠিক উদ্দেশ্যৰে আৰু সঠিক পদ্ধতিত অনুভৱ কৰিব লাগে। আৰু এইটোৱেই হৈছে এৰিষ্টটলৰ মধ্যমা মতবাদ (Doctrine of the Mean)।

ইয়াত মন কৰিবলগীয়া যে এৰিষ্টটলৰ মধ্যমা মতবাদে এইটো নকয় যে আমি খং কৰোঁতেই 'মাত্ৰামত' খং কৰিব লাগে। আমি পৰিস্থিতিৰ demands অনুসৰি খং কৰিব লাগে—যিটো কেতিয়াবা তীব্ৰ খং বা অলপ খঙাল হ'বও পাৰে। আমি কি অনুভৱ কৰো আৰু কেনেদৰে কাম কৰোঁ তাৰ মাজত এক গভীৰ সম্পৰ্ক আছে। গুণবোৰ হৈছে বাছনিৰ প্ৰৱণতা, আৰু কাৰ্য্যৰ বাবেও এটা 'মধ্যমা' আছে, যেনেকৈ অনুভূতিৰ বাবেও আছে। ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom)ই আমাক সঠিক সময়, বস্তু,

ব্যক্তি আদি চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰে। ই হৈছে যুক্তিৰ গুণ, জীৱন-যাপনৰ সৈতে জড়িত মুখ্য বৌদ্ধিক গুণ। আমাৰ আবেগবোৰ যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব পাৰে। এইবোৰৰ শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ ধৰণ থাকিব পাৰে।

আবেগ অনুভৱ কৰাৰ শুদ্ধ উপায় যুক্তিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। যদি আমি আবেগক অযুক্তিকৰভাৱে অনুভৱ কৰোঁ – ভুল সময়ত ,ভুল বস্তুৰ প্রতি ইত্যাদি ,তেন্তে আমি ভালদৰে জীয়াই নাথাকো। গতিকে, এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে, গুণ হৈছে চৰিত্রৰ এক অৱস্থা যি বাছনিৰ সৈতে জড়িত, আৰু ই মধ্যম অৱস্থাত থাকে, অর্থাৎ আমাৰ বাবে আপেক্ষিক মধ্যমা, যিটো যুক্তিসংগত নীতিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়, আৰু যিটো নীতি ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী (practical wisdom) ব্যক্তিজনে নির্ধাৰণ কৰিলেহেঁতেন।

গুণ অর্জন আৰু গুণৱান হোৱাৰ প্রক্রিয়া:

গুণ কি সেই বিষয়ে জানাৰ পিছত এৰিষ্টটলে ইয়াক অর্জন কৰাৰ প্রক্রিয়া ব্যাখ্যা কৰিছে। তেওঁ যুক্তি দর্শাইছে যে আমি চৰিত্রগুণসমূহ 'অভ্যাস' (habit)ৰ দ্বাৰা অর্জন কৰোঁ, বিশেষকৈ আমাৰ ডাঙৰ-দীঘল হোৱাৰ সময়ত গঠন হোৱা অভ্যাসৰ দ্বাৰা। এৰিষ্টটলে তেওঁৰ এই মতবাদৰ সপক্ষে যুক্তি দর্শাইছে যে, গুণসমূহ কেৱল শিক্ষাৰ দ্বাৰা অর্জন কৰিব নোৱাৰি। যদি গুণক প্রত্যক্ষভাৱে গণিত বা জিমনাষ্টিক্সৰ দৰে এক দক্ষতা হিচাপে শিকাব পৰা গ'লহেঁতেন, তেন্তে কিশোৰ অৱস্থাতেই 'নৈতিক প্রতিভা' (moral genius) থকাটো সম্ভৱ হ'লহেঁতেন, যিটো আন দক্ষতাৰ ক্ষেত্রত দেখা যায়।

দ্বিতীয়তে, তেওঁ কয় যে আমি স্বাভাৱিকতে গুণৱান হৈ নুঠোঁ। এৰিষ্টটলে ইয়াক স্পষ্ট কৰি কয় যে, যি বস্তু আমি স্বাভাৱিকতে কৰিব পাৰো তাৰ বাবে আমি প্রথমে সামর্থ্য লৈ জন্মগ্রহণ কৰোঁ আৰু পিছত কার্য্যত প্রদর্শন কৰোঁ। আমি স্বাভাৱিকতে গুণৱান হৈ নুঠোঁ, কিন্তু গুণৱান হ'বলৈ স্বাভাৱিকভাৱে সক্ষম হওঁ, যেনেকৈ আমি সঙ্গীতজ্ঞ হৈ নুঠোঁ কিন্তু হ'ব পাৰোঁ। প্রথমে, আমি গুণসমূহ সেইবোৰৰ অনুশীলনৰ দ্বাৰা অর্জন কৰোঁ, যেনেকৈ কলাবোৰৰ ক্ষেত্রত হয়। যি বস্তু আমি কৰিবলৈ শিকিব লাগে, আমি সেইবোৰ কৰি কৰিহে শিকোঁ।

এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে, আমি এটা ভাল জীৱন যাপন কৰিব পাৰোঁ নে নোৱাৰোঁ সেয়া বহু পৰিমাণে আমাৰ শৈশৱ আৰু কিশোৰ অৱস্থাত গঠন হোৱা অভ্যাসৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ইয়াৰ উপৰি, আমাৰ চৰিত্র আমাৰ আনন্দ লোৱা বস্তুৰ দ্বাৰা প্রকাশ পায়, গতিকে আমি শিকিব লাগে যে কি বস্তুত আনন্দ ল'ব লাগে আৰু কি বস্তুত ব্যথিত হ'ব লাগে। তেওঁৰ মতে, এটা সম্পূর্ণ গুণৱান কার্য্য হৈছে য'ত ব্যক্তিজনে জানেগৈ যে তেওঁ কি কৰিছে, কার্যটো নিজৰ মর্যাদাৰ বাবেই বাছি লৈছে, আৰু এক দৃঢ় আৰু অপৰিবর্তনীয় চৰিত্রৰ পৰা এই বাছনি কৰিছে। যেতিয়া আমি গুণৰ বিকাশ ঘটাওঁ, আমি ভালৰ বিষয়ে অধিক বুজিবলৈ আৰম্ভ কৰোঁ আৰু এক নৈতিক চৰিত্র গঠন কৰোঁ, গতিকে আমি সম্পূর্ণ গুণৱান কার্য্যৰ বাবে আৱশ্যকীয় অৱস্থাসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ অধিক সক্ষম হওঁ।

ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom) বিকাশ কৰাৰ প্রয়োজন।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩: এৰিষ্টটলৰ মতে গুণৱান কার্য্য কি? এৰিষ্টটলৰ আৰু আধুনিক গুণৰ ধাৰণাৰ মাজত কোনো সাদৃশ্য আছে নেকি?

কার্য্যকলাপ ৫.২ (Activity 5.2)

২. এৰিষ্টটলৰ মতে গুণ অর্জনৰ প্রক্রিয়া বর্ণনা কৰক।

.....

গুণ কি সেই বিষয়ে জানাৰ পিছত এৰিষ্টটলে ইয়াৰ অর্জনৰ প্রক্রিয়া ব্যাখ্যা কৰিছে। তেওঁ যুক্তি দর্শাইছে যে আমি চৰিত্রগুণসমূহ 'অভ্যাস' (habit)ৰ দ্বাৰা অর্জন কৰোঁ, বিশেষকৈ আমাৰ ডাঙৰ-দীঘল হোৱাৰ সময়ত গঠন হোৱা অভ্যাসৰ দ্বাৰা।

অতীত আৰু বর্তমানএৰিষ্টটলৰ চৰিত্রগুণ (arete of character) আৰু আধুনিক গুণৰ ধাৰণাৰ মাজত বহুতো সাদৃশ্য আছে। দুয়োটাই এজন ব্যক্তিক ভাল বা বেয়া বুলি কোৱা, তেওঁলোকৰ অনুভৱ আৰু কর্মৰ বাবে প্রশংসা বা নিন্দা কৰাৰ ভিত্তি। দুয়োটাই অনুভৱৰ প্রৱণতা আৰু মানুহে কৰা বাছনিৰ সৈতে ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত।

অৱশ্যে, ইয়াৰ মাজত এটা গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্য আছে। এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়া (eudemonia)ৰ ধাৰণা আধুনিক 'নৈতিক'ভাৱে কাম কৰাৰ ধাৰণাৰ পৰা পৃথক। গতিকে, তেওঁ যি গুণবোৰ আৱশ্যকীয় বুলি ভাবে...

এক সুন্দৰ জীৱনৰ বাবে প্রয়োজনীয় গুণসমূহ আমাৰ স্বীকৃত নৈতিক গুণৰ সৈতে নিমিলে, আৰু কেতিয়াবা সংঘাতো কৰে। এৰিষ্টটলৰ মতে, শ্রেষ্ঠ জীৱনৰ ধাৰণাত সমাজত এক বিশেষ স্থান লাভ কৰা, স্বীকৃতি আৰু সন্মান অর্জন কৰাটো জড়িত হৈ আছে। কিন্তু পৰৱর্তী সময়ত নৈতিকতাক আত্মত্যাগৰ সৈতে অধিকভাৱে জড়িত কৰা হৈছে, আৰু আমি যিক গুণবোৰক স্বীকৃতি দিওঁ সেইবোৰ বেছিকৈ অন্যৰ কল্যাণ সাধনৰ ওপৰত কেন্দ্রিত হৈছে, নিজৰ স্বীকৃতিৰ ওপৰত নহয়। নৈতিকতাৰ ইতিহাসত এইটো এক ভাল নে বেয়া বিকাশ সেই বিষয়ে বিতর্ক কৰিব পাৰি।

৫.৪.১ গুণ: সুন্দৰ জীৱনৰ চাবিকাঠি

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মতে, আমাৰ জীৱনৰ লক্ষ্য হৈছে ব্যক্তিগত কল্যাণ আৰু সুখ অর্জন কৰা। এৰিষ্টটলে কয় যে আমি মানুহ হিচাপে সুষ্ঠুভাৱে কার্য্য কৰি এই লক্ষ্যত উপনীত হওঁ। সুষ্ঠুভাৱে কার্য্য কৰিবলৈ কোনো বস্তুৰে সেইবাবে প্রয়োজনীয় সকলো গুণ বা গুণাগুণৰ অধিকাৰী হ'ব লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে: এটা গছৰ সুষ্ঠুভাৱে কার্য্য কৰিবলৈ সেইবাবে প্রয়োজনীয়

গুণসমূহ থাকিব লাগে যিয়ে সফলভাবে বৃদ্ধি পাব, ফুল বাব, প্রজনন কৰিব ইত্যাদি কৰিব পাৰে। প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল দুয়োৰে মতে, মানুহে গুণৰ বিকাশ আৰু সংস্কাৰৰ জৰিয়তে সুষ্ঠুভাবে কার্য্য কৰে যিয়ে আমাক মানুহ হিচাপে বিকশিত হ'বলৈ সক্ষম কৰে। গুণৰ ওপৰত এই গুৰুত্বে প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ নৈতিক তত্ত্বক 'গুণ নৈতিকতা' (virtue ethics) বুলি নামকৰণ কৰিছে।

তেওঁলোকে যুক্তিক (reason) মানৱ আত্মাৰ প্রাথমিক বৈশিষ্ট্য হিচাপে চিনাক্ত কৰে। গতিকে, তেওঁলোকৰ তত্ত্বত যুক্তিয়ে কেন্দ্রীয় স্থান দখল কৰে যে মানুহে তেওঁলোকৰ জীৱনত সঠিকভাৱে কি কৰা উচিত। অৱশ্যে, তেওঁলোকৰ আত্মাৰ ধাৰণা অলপ পৃথক। প্লেটোৰ আত্মাৰ তত্ত্ব তিনিটা স্পষ্ট অংশত বিভক্ত, য'ত যুক্তিয়ে সুন্দৰ জীৱন যাপনৰ চাবিকাঠি। আনহাতে, এৰিষ্টটলে মানৱ মনোবিজ্ঞানক অধিক জটিল পদত দেখে। আমাৰ আত্মাৰ এটা যুক্তিসংগত আৰু অযুক্তিসংগত দিশ আছে। এই দিশসমূহ বহুতো উপ-বিভাগত বিভক্ত, প্রত্যেকৰে একোটা অনুষংগী গুণৰ সৈতে আৰু প্রত্যেকেই আমাৰ সঠিক কার্য্যৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ আৰু প্রয়োজনীয়।

প্লেটোৱে ব্যাখ্যা কৰে যে কেনেকৈ মানুহৰ গুণ বা উৎকর্ষতা সকলো উপাদানৰ ভাৰসাম্য আৰু প্রত্যেক অংশৰ তাৰ উদ্দেশ্য সুষ্ঠুভাবে সম্পাদনৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। প্লেটোৰ মতে, এইটো তেতিয়াহে সম্ভৱ যেতিয়া যুক্তিয়ে আত্মাৰ সকলো দিশ নিয়ন্ত্রণ কৰে। গতিকে, যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত আত্মাই আমাক সাৱধানে...

কার্য্য, আৰু যুক্তিৰ দ্বাৰা সংযত হ'লে ইচ্ছাই আমাক সুস্থ আৰু সন্তুষ্ট জীৱন যাপন কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰে। গতিকে, প্লেটোৰ মতে যেতিয়া যুক্তিয়ে নিয়ন্ত্রণ কৰে, তেতিয়া আত্মাৰ তিনিটা অংশৰ লগত সম্পর্কিত তিনিটা গুণ থাকে। সেইবোৰ হ'ল -

যুক্তি (Reason) - জ্ঞান (Wisdom)

আত্মা (Spirit) - সাহস (Courage)

ইচ্ছা (Desire) - সংযম (Temperance বা Self-control)

যেতিয়া এই তিনিওটা গুণ সুস্থিৰভাৱে থাকে, তেতিয়া এটা চতুর্থ গুণৰ উদ্ভৱ হয় - ন্যায় (Justice)। এনেদৰে, প্লেটোৰ মতে নৈতিকভাৱে বা ন্যায়সঙ্গতভাৱে আচৰণ কৰাটো আমাৰ গুণবোৰৰ বিকাশৰ পৰাই আহে যুক্তিয়ে আমাৰ ইচ্ছা আৰু আত্মাক সংযত ৰাখে।য'ত ন্যায়েই হৈছে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ গুণ, কিয়নো ই আমাক কার্য্যৰ বাবে প্রস্তুত কৰে।

এৰিষ্টটলে প্লেটোৰ সৈতে একমত যে সুষ্ঠুভাৱে কার্য্য কৰিবলৈ আমি আত্মাৰ সকলো দিশতে গুণৱান হ'ব লাগে। ইয়াৰ উপৰি, এৰিষ্টটলে বিশ্বাস কৰে যে আত্মাৰ বিভিন্ন অংশৰ লগত বহুতো গুণ জড়িত থাকে, কেৱল তিনিটা নহয় যেনেকৈ প্লেটোৱে কৈছে। প্লেটোৰ দৰেই, এৰিষ্টটলৰ বাবে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথা হ'ল যে আত্মাৰ যুক্তিসংগত অংশসমূহে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে, আৰু এইটোৱেই গুণৱান হোৱাৰ মূল চাবিকাঠি।

এৰিষ্টটলে আমাৰ নিজৰ বহুতো দিশৰ বিশদ বিশ্লেষণ কৰিছে যিবোৰে আমাক মানুহ হিচাপে সুষ্ঠুভাৱে কার্য্য কৰিবলৈ সক্ষম কৰায়। এৰিষ্টটলে প্লেটোতকৈও অধিক আগবাঢ়ি গৈ

নৈতিক গুণ বা চৰিত্ৰৰ উৎকৰ্ষতা কি আৰু কেনেকৈ আমি ইয়াক অৰ্জন কৰিব পাৰোঁ তাৰ বিৱৰণ দিছে। ই এক প্ৰকাৰৰ বৈশিষ্ট্য, এক ব্যক্তিত্বৰ গুণ, যিটো আমি অনুশীলনৰ জৰিয়তে বিকশিত কৰোঁ, যেনেকৈ গীটাৰ বজাব শিকোঁ। আমি গুণৱান বা উৎকৃষ্ট হৈ জন্মগ্ৰহণ নকৰোঁ, কিন্তু আমি ভাল অভ্যাসৰ বিকাশৰ জৰিয়তে গুণৱান হৈ উঠোঁ।

ইয়াৰ উপৰি, এৰিষ্টটলে যুক্তি দৰ্শাইছে যে গুণৱান ব্যক্তি এজন হ'ল যিয়ে বিশেষ পৰিস্থিতিত অতিৰিক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া বা প্ৰতিক্ৰিয়া নকৰাৰ চৰম সীমা এৰাই চলিবলৈ যত্ন কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যে যেতিয়া আমি কোনো পৰিস্থিতিত ভৱিষ্যৎ কৰোঁ, তেতিয়া আমি আমাৰ অনুভূতিবোৰ দমন কৰোঁ বা আমাৰ কাৰ্য্যৰ ইচ্ছাক প্ৰতিহত নকৰোঁ, কিন্তু একেদৰে আমি আমাৰ অনুভূতিবোৰক বেছিকৈ প্ৰকাশ কৰি অতিৰিক্ত প্ৰতিক্ৰিয়াও নকৰোঁ। বৰঞ্চ আমি এই বিশেষ পৰিস্থিতিত কিমান পৰিমাণে এটা বিশেষ অনুভূতিক প্ৰভাৱিত হ'ব দিব লাগে সেইটো বিচাৰ কৰিব লাগে, আৰু কি হ'ব সবাতোকৈ উপযুক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া...

এই পৰিস্থিতিত কি হ'ব সবাতোকৈ উপযুক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া তাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব লাগে। গুণৱান ব্যক্তিৰ এই বৰ্ণনাক এৰিষ্টটলৰ "মধ্যমা মতবাদ" (Doctrine of the Mean) বুলি জনা যায়। ইয়াত 'মধ্যমা'ৰ অৰ্থ হ'ল 'মধ্যৱৰ্তী পথ'। কিন্তু তেওঁ কেতিয়াও ইয়াকে নকয় যে আমি প্ৰতিটো পৰিস্থিতিত 'মধ্যম পথব লাগে বা মাত্ৰামতভাৱে কাম কৰিব লাগে। এৰিষ্টটলে 'ল ' বিশ্বাস কৰিছিল যে যদি আপুনি এজন গুণৱান ব্যক্তিৰ জীৱনজোৰা আচৰণ চায়, তেন্তে দেখা পাব যে তেওঁ অতিৰিক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া বা অপ্ৰতুল প্ৰতিক্ৰিয়া দিয়াৰ পৰা বিৰত থাকে।

গতিকে, এৰিষ্টটলৰ মতে, আমি যুক্তিসংগত, বিবেচনাশীল প্ৰাণী হৈ প্ৰতিটো পৰিস্থিতিত ইয়াৰ বাবে উপযুক্ত কামটো কি সেই বিষয়ে চিন্তা কৰি গুণৱান হৈ উঠোঁ। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক গুণ দুয়োটাকে কাজে লোৱা। এৰিষ্টটলে বিশ্বাস কৰে যে নৈতিক শিক্ষাৰ জৰিয়তে আমি সেই জ্ঞান অৰ্জন কৰিব পাৰোঁ যিয়ে আমাক সঠিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ সহায় কৰে। কঠোৰ অভিজ্ঞতা, অনুশীলন আৰু আমাৰ আদৰ্শ ব্যক্তিসকলৰ আচৰণৰ পৰা শিক্ষা লৈ আমি আমাৰ সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষমতাক সূক্ষ্মভাৱে গঢ় দিব পাৰোঁ। নিশ্চিতভাৱে এই সকলোবোৰ গুণ বিকশিত কৰাটো কঠিন, কিন্তু এৰিষ্টটলে যুক্তি দৰ্শায় যে এইদৰে হে আমি এক সত্যিকাৰ ভাল জীৱন যাপন কৰিব পাৰোঁ আৰু পূৰ্ণৰূপে বিকশিত হ'ব পাৰোঁ।

জানি থোৱা ভাল

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল দুয়োৱে যুক্তিক (reason) মানৱ আত্মাৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য হিচাপে চিনাক্ত কৰিছে।

৫.৪.২ প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মাজত সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলে তেওঁলোকৰ দৰ্শনত মানৰ গুণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে। প্লেটোৱে "প্ৰোটাগোৰাছ" (Protagoras) আৰু "ৰিপাব্লিক" (Republic) নামৰ দুখন পৃথক গ্ৰন্থত তেওঁৰ গুণৰ তত্ত্ব উপস্থাপন কৰিছে। প্ৰোটাগোৰাছত ছক্ৰেটিচৰ মুখেৰে প্লেটোৱে যুক্তি দৰ্শাইছে যে গুণেই হৈছে জ্ঞান। যুক্তিটো এটা মূল ভিত্তিৰ পৰা আৰম্ভ হয়—প্ৰতিজনে তেওঁৰ বাবে ভাল বুলি ভবা বস্তু বিচাৰে। ইয়াৰ পৰাই অনুসৰণ কৰা হয় যে যেতিয়া এজনে কিবা ভুল বা বেয়া কাম কৰে, সেয়া প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ গুণ সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিভংগীৰ সাদৃশ্য।

প্লেটোৰ মতে, যদি কোনো ব্যক্তিয়ে এটা বেয়া কাম কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে, তেন্তে তেওঁ সেইটো কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে কিয়নো তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে সেয়া ভাল। গুণৱান আৰু অগুণৱান ব্যক্তিৰ মাজৰ পাৰ্থক্য হ'ল ভালৰ জ্ঞান - সকলোৱে তেওঁলোকে যিটোক ভাল বুলি ভাবে তাৰ প্ৰতি ইচ্ছা কৰে, কিন্তু গুণৱান ব্যক্তিয়ে প্ৰকৃত ভাল কি সেইটো জানে। এই দৃষ্টিভংগীত, প্লেটোৰ মানৰ গুণৰ ধাৰণা হ'ল ভালক চিনি থকা আৰু সৰ্বাধিক ভাল কামটো বাছনি কৰিব পৰা ক্ষমতা।

ৰিপাব্লিকত প্লেটোৰ গুণৰ ধাৰণা: প্ৰথম দৃষ্টিত, ৰিপাব্লিকত দিয়া গুণৰ ধাৰণা প্ৰটাগোৰাছত দিয়া ধাৰণাৰ সৈতে মিল নাই যেন লাগে। কিন্তু গভীৰভাৱে বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে ই জ্ঞানৰূপী গুণৰ ধাৰণাৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণ। প্লেটোৱে মানৰ আত্মাৰ তিনিটা পৃথক অংশৰ কথা কয় - যুক্তি (reason), ইচ্ছা (appetite) আৰু আত্মা (spirit)। ইচ্ছা হ'ল প্ৰাণীসুলভ শাৰীৰিক সুখৰ আকাংক্ষা, যুক্তি হ'ল গণনা আৰু যুক্তিসংগত চিন্তা, আৰু আত্মা হ'ল অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত অংশ। আত্মাৰ এই অংশবোৰৰ সঠিক সমতাবিধানেই হ'ল গুণ। যুক্তিয়ে আত্মাক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে, সঠিক-বেঠিক নিৰ্ধাৰণ কৰিব লাগে, আত্মাই যুক্তিক অনুসৰণ কৰি প্ৰেৰণা যোগাব লাগে, আৰু ইচ্ছাই আজ্ঞা পালন কৰিব লাগে। এই দৃষ্টিভংগীত গুণ যেনেকুৱা এক জাদুকৰী সমতা বা আত্মাৰ ভাৰসাম্য, জ্ঞান বা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ সৈতে কোনো সম্পৰ্ক নাই।

এৰিষ্টটলৰ নিকোমেকিয়ান এথিক্সত গুণৰ ধাৰণা: এৰিষ্টটলে গুণৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিছে নিকোমেকিয়ান এথিক্সত। তেওঁ কয় যে, কোনো বস্তুৰ গুণ হৈছে সেইটোৱে যিয়ে বস্তুটোক ইয়াৰ মুখ্য কাৰ্য্য সুন্দৰকৈ সম্পাদন কৰাত সহায় কৰে। মানুহৰ মুখ্য কাৰ্য্য হৈছে যুক্তিসংগতভাৱে জীৱন যাপন কৰা। এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ হৈছে এক চৰিত্ৰগত অৱস্থা যিয়ে বিভিন্ন পৰিস্থিতিত সুখ-দুখৰ প্ৰতি ব্যক্তিৰ সঁহাৰিক নিৰ্ধাৰণ কৰে। গুণৱান ব্যক্তিয়ে শুদ্ধ কাৰ্য্যৰ পথ বাছি লয়, সেইমতে কাম কৰে, আৰু তাত সুখ পায় বা অন্ততঃ দুখ নাপায়।

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ সাদৃশ্য: দুয়ো দাৰ্শনিকৰ মতে গুণ হৈছে ব্যক্তিৰ এক স্থায়ী বৈশিষ্ট্য। প্লেটোৰ মতে গুণ হৈছে ভালৰ জ্ঞান, যিয়ে সকলো সময়ত শুদ্ধ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। এৰিষ্টটলৰ মতে গুণ হৈছে চৰিত্ৰৰ এনে এক অৱস্থা যিয়ে শুদ্ধ সময়ত শুদ্ধ কাৰ্য্য বাছি লয়।

প্লেটোৰ মতে গুণ অৰ্জন কৰিবলৈ আত্মাৰ ভাৰসাম্য আৱশ্যক, য'ত যুক্তিয়ে নিয়ন্ত্রণ কৰে আৰু ইচ্ছা দমন হয়। এৰিষ্টটলৰ মতে গুণৱান হ'বলৈ গুণৱান কার্য্য কৰিব লাগে আৰু তাত আনন্দ পাব লাগে। দুয়োৰে মতে গুণ অভ্যাস আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্রণৰ দ্বাৰা অৰ্জন কৰিব লাগে।

সাদৃশ্যৰ উপৰিও এই দুটা দৃষ্টিভংগীৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্য আছে:

১. গুণৰ উৎসৰ ক্ষেত্রত পার্থক্য:

- প্লেটোৰ মতে, গুণৰ উৎস হৈছে "ভালৰ ৰূপ" (Form of the Good)। গুণ ব্যক্তিৰ এক বৈশিষ্ট্য হিচাপে কেৱল তেতিয়াহে বিবেচিত হয় যেতিয়া ব্যক্তিয়ে এই "ভাল"ৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত হয় বা ইয়াক জানিব পাৰে। প্লেটোৰ দৃষ্টিত গুণ হৈছে গুণৱান ব্যক্তিৰ পৰা সম্পূর্ণ পৃথক এক অস্তিত্ব।
- আনহাতে এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ গুণৱান ব্যক্তিৰ সৈতে আন্তৰিকভাৱে জড়িত। গুণ হৈছে এক আত্মিক অৱস্থা যিয়ে ব্যক্তিক যুক্তিসংগতভাৱে জীৱন যাপনত সহায় কৰে।

২. গুণ অৰ্জনৰ সম্ভাবনাৰ ক্ষেত্রত পার্থক্য:

- প্লেটোৰ মতে, "ভালৰ ৰূপ"ৰ সৈতে গুণৰ গভীৰ সম্পর্কৰ বাবে এজন মানুহৰ বাবে গুণৱান হোৱাটো প্রায় অসম্ভৱ। মানৱ আত্মাই মৃত্যুৰ পিছতহে "ৰূপ"সমূহক সঁচাকৈয়ে জানিব পাৰে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণৱান ব্যক্তি হোৱাটো সম্পূর্ণ সম্ভৱ। যেতিয়া কোনো ব্যক্তি যুক্তিসংগতভাৱে জীৱন যাপন কৰাৰ অৱস্থাত থাকে, তেতিয়া তেওঁ সংজ্ঞামতে গুণৱান।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪: প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ গুণ সম্পর্কীয় দুটা সাদৃশ্য উল্লেখ কৰা।

৫.৫ মুখ্য গুণসমূহ (প্লেটো)

মুখ্য গুণসমূহ হৈছে মৌলিক গুণ য'ত অন্যান্য গুণসমূহ ভিত্তি কৰি গঠিত হয়। প্লেটোৰ মতে, চাৰিটা মুখ্য গুণ আছে:

১. বিবেচনা (Prudence/Wisdom)
২. ন্যায় (Justice/Fairness)

৩. সংযম (Temperance/Moderation)

৪. সাহস (Courage/Fortitude)

প্লেটোৱে 'ৰিপাব্লিক' আৰু 'প্রটাগোৰাছ'ত এই গুণসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে:

- বিবেচনা হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ কার্য্য যথাযথ নে অনুপযুক্ত বুলি বিচাৰ কৰাৰ ক্ষমতা। প্লেটোৰ মতে ই ৰাজনৈতিক শ্রেণীৰ বিশেষ গুণ।
- ন্যায় হৈছে অন্যৰ প্রতি নিৰপেক্ষ আৰু সৎভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা।
- সংযম হৈছে মিতব্যয়িতা আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্রণৰ সৈতে কাম কৰাৰ ক্ষমতা।
- সাহস হৈছে যন্ত্রণাৰ ভয় আৰু আনন্দৰ প্রলোভনৰ বিৰুদ্ধে ৰোধ কৰাৰ শক্তি।

পৰৱর্তী সময়ত চেইণ্ট অগাষ্টাইনে এই গুণসমূহ খ্রীষ্টান ধর্মৰ চাৰিটা মুখ্য গুণ হিচাপে গ্রহণ কৰিছিল। স্বভাৱতে আমি আমাৰ বাবে উপযুক্ত সুখ বিচাৰোঁ। সংযমৰ অভাৱে বিবেচনাক দুর্বল কৰে, আৰু যদি বিবেচনা নষ্ট হয়, তেন্তে সকলো গুণই ক্ষয়িষ্ণু হয়।

মেকেঞ্জিৰ মতে, প্লেটোৰ মুখ্য গুণসমূহক আধুনিক সমাজৰ প্রয়োজনীয়তা অনুসৰি ভিত্তি হিচাপে গ্রহণ কৰিব পাৰি।

- জ্ঞান গুণই যত্ন, দূৰদৃষ্টি, বিবেচনা আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা সামৰে।
- সাহসই সক্রিয় সাহস (velour) আৰু নিষ্ক্রিয় সহিষ্ণুতা (fortitude) দুয়োটাকে সামৰে।
- ন্যায় হৈছে সামাজিক কর্তব্য পালন, য'ত সততা, প্রেম, পৰোপকাৰিতা, প্রফুল্লতা আদি অন্তর্ভুক্ত।

সকলো গুণই ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ ৰূপ। এনেদৰে মেকেঞ্জিয়ে প্লেটোৰ মুখ্য গুণৰ বিষয়ে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী স্থাপন কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫: খালী ঠাই পূৰণ কৰা:

ক) প্লেটোৱে _____ প্রকাৰৰ মুখ্য গুণৰ আলোচনা কৰিছে।

খ) বিবেচনাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ অংশ হৈছে _____।

গ) সহিষ্ণুতা আৰু _____ _____ৰ সমার্থক।

ঘ) _____ হৈছে এক সামাজিক গুণ।

৫.৫.১ এৰিষ্টটলৰ গুণৰ শ্ৰেণীবিভাগ

এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ দুই প্ৰকাৰৰ:

১. নৈতিক গুণ (Moral virtue)

২. বৌদ্ধিক গুণ (Intellectual virtue)

৫.৬ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- নৈতিক গুণ সহজাত নহয়, ই অভ্যাসৰ দ্বাৰা অৰ্জন কৰিব লাগে। ই যুক্তিহীন কিন্তু চেতন অংশৰ সৈতে জড়িত আৰু ইচ্ছা-অনুভূতিক যুক্তিৰ অধীনত ৰাখে।
- বৌদ্ধিক গুণ যুক্তিসংগত আত্মাৰ অন্তৰ্গত, য'ত তাত্ত্বিক আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান অন্তৰ্ভুক্ত।
  নৈতিক গুণৰ উদাহৰণ: সাহস, সংযম, ন্যায়, সত্যতা।
  বৌদ্ধিক গুণৰ উদাহৰণ: বৈজ্ঞানিক জ্ঞান, কলাত্মক জ্ঞান, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান।
  এৰিষ্টটলে প্লেটোৰ চাৰিটা মুখ্য গুণক সংকীৰ্ণ অৰ্থত গ্ৰহণ কৰিছে। তেওঁ গুণক "যুক্তিসংগত আত্মাৰ কাৰ্য্য" বুলি গণ্য কৰে।
  অৰিষ্ট'টলে সদ্গুণৰ সংজ্ঞা দিছে এনেধৰণে - সদগুণ হৈছে এক প্ৰৱণতা বা অভ্যাস, য'ত ইচ্ছাকৃত উদ্দেশ্য বা পছন্দ জড়িত হৈ থাকে আৰু ই আমাৰ বাবে আপেক্ষিকভাৱে মধ্যম স্থানত অৱস্থান কৰে। এই মধ্যম স্থানটো যুক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়, বা এজন বিচক্ষণ ব্যক্তিয়ে যিদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰিলেহেঁতেন।
- অৰিষ্ট'টলে কৈছে যে আমি চৰিত্ৰৰ সদ্গুণ 'অভ্যাস'ৰ জৰিয়তে অৰ্জন কৰিব পাৰো, বিশেষকৈ আমাৰ ডাঙৰ-দীঘল হোৱাৰ সময়ৰ অভ্যাসৰ জৰিয়তে।
- সদগুণৰ অতীত আৰু বৰ্তমানৰ ধাৰণা প্ৰায় একে।
- এৰিষ্টটল আৰু প্লেটোৱে সদ্গুণক সুখী জীৱনৰ চাবিকাঠি হিচাপে স্বীকাৰ কৰে।
- এৰিষ্ট'টলে সদ্গুণক দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে - নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক।
- ভাৰতীয় ধাৰণাত সদগুণ "পুৰুষাৰ্থ"ৰ ধাৰণাত নিহিত হৈ আছে।

৫.৮ অধিক জানিবলৈ

১) চেটাৰ্জী, ফণিভূষণ, ১৯৫২। *Principles of Ethics*। বিডন ষ্ট্ৰিট, কলিকতা।

২) সিনহা, যদুনাথ, ১৯৭৩। *Manual of Ethics*। নিফ চেণ্ট্ৰেল বুক এজেঞ্চি, কলিকতা।

৩) ফ্ৰেংক, থিলি, ১৯৫৬। *A History of Philosophy*। চেণ্ট্ৰেল পাব্লিচিং হাউচ, এলাহাবাদ।

৪) লিলি, উইলিয়াম, ১৯৬৪। *Introduction to Ethics*। মেথুৱেন।

৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : সদগুণ আৰু সুখ পৰস্পৰৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলৰ মতে, এজন সদগুণী মানুহে সুখী হ'ব লাগিব। তেওঁৰ বাবে মানুহৰ সঠিক কার্য সম্পাদন কৰাতেই সুখ নিহিত হৈ থাকে। মানুহ অন্যান্য প্রাণীৰ পৰা পৃথক কাৰণ মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূর্ণ কার্য হৈছে যুক্তি। আৰু যুক্তিৰ সঠিক ব্যৱহাৰতেই সুখ পোৱা যায়। যুক্তিযুক্ত জীৱনই এক স্থিৰ সদগুণী চৰিত্রক সূচায়। সদগুণ সদায় সুখৰ সৈতে জড়িত। গতিকে দুয়ো পৰস্পৰৰ সৈতে সম্পর্কিত। সদগুণ স্বয়ং সুখ নহয়, বৰঞ্চ সুখ হৈছে সদগুণৰ সূচক।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : সদগুণ আৰু অভ্যাস পৰস্পৰৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণ হৈছে অভ্যাস। কাৰণ, কোনো এটা নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিত ভাল আৰু কর্তব্যৰ জ্ঞান মাত্রই সদগুণৰ সৃষ্টি নকৰে। জ্ঞানই কার্যলৈ নিব লাগে।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে, এটা সদগুণপূর্ণ কার্য হৈছে য'ত কার্যকর্তাই জানে যে তেওঁ কি কৰি আছে, কার্যটো নিজৰ বাবেই বাছি লয় আৰু তেওঁৰ পছন্দটো দৃঢ় আৰু অপরিবর্তনীয় চৰিত্রৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হয়। এৰিষ্টটলৰ সদগুণৰ ধাৰণা আৰু আধুনিক সদগুণৰ ধাৰণাৰ মাজত এক সাদৃশ্য আছে। কিয়নো দুয়োটাই কোনো ব্যক্তিক ভাল বা বেয়া বুলি কোৱাৰ, তেওঁলোকৰ অনুভূতি আৰু কার্যৰ বাবে প্রশংসা বা নিন্দা কৰাৰ ভিত্তি। আকৌ, দুয়োটা দৃষ্টিভংগিয়েই অনুভূতিৰ প্রৱণতা আৰু মানুহে কৰা পছন্দৰ সৈতে ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : সদগুণৰ ক্ষেত্রত প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য আছে। সেইবোৰ হ'ল -

ক) তেওঁলোকৰ মতে, সদগুণ হৈছে ব্যক্তিৰ এক স্থিৰ বা অপরিবর্তনীয় সত্য।

খ) প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল দুয়োজনে বিশ্বাস কৰে যে সদগুণ অভ্যাস আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্রণৰ এক ৰূপৰ জৰিয়তে অর্জন কৰিব লাগে।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ :

ক) ৪ (চাৰি)

খ) জ্ঞান

গ) সাহস, বীৰত্ব

ঘ) ন্যায়

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : অৰিষ্টটলে সদগুণক দুটা প্রকাৰত ভাগ কৰিছে। সেইবোৰ হ'ল নৈতিক সদগুণ আৰু বৌদ্ধিক সদগুণ।

৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: সদগুণ কি?

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণৰ প্ৰকৃতি কি?

প্ৰশ্ন ৩: প্লেটোৱে সদগুণৰ তত্ত্ব কোনখন গ্ৰন্থত আলোচনা কৰিছে?

প্ৰশ্ন ৪: মূল সদগুণ বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলৰ মতে কিমানবোৰ সদগুণ আছে?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: সদগুণ, অভ্যাস আৰু জ্ঞানৰ মাজত কোনো সম্পৰ্ক আছে নেকি? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: চমুটোকা লিখা:

ক) সদগুণ আৰু সুখ

খ) মূল সদগুণ

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটল আৰু প্লেটোৰ সদগুণৰ ধাৰণাৰ মাজত থকা কিছু পাৰ্থক্য চমুকৈ উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মধ্যম স্থানৰ মতবাদ বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৫: 'সদগুণৰ অতীত আৰু বৰ্তমানৰ দৃষ্টিভংগি একে'— আলোচনা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মতে, সদ্গুণেই সুখী জীৱনৰ চাবিকাঠি - কেনেকৈ? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: অৰিষ্ট'টলে কেনেদৰে তেওঁৰ সদগুণৰ ধাৰণা প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: সদগুণৰ ক্ষেত্ৰত প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মাজত থকা সাদৃশ্য আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ৬ : এৰিষ্টটলৰ ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ তাত্ত্বিক জ্ঞান আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান
৬.৪ বৌদ্ধিক গুণৰ প্ৰকাৰসমূহ
৬.৫ তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞান
৬.৫.১ এপিষ্টেমি
৬.৫.২ টেকনে
৬.৫.৩ ফ্ৰ'নেচিছ
৬.৬ এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ
৬.৭ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত চাৰিটা মূল উপাদান জড়িত
৬.৮ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ, কলা নহয়
৬.৯ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়
৬.১০ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ মাজৰ সম্পৰ্ক
৬.১১ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ আন গুণৰ সৈতে সম্পৰ্ক
৬.১২ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৬.১৩ অধিক জানিবলৈ
৬.১৪ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৬.১৫ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- তাত্ত্বিক জ্ঞান (theoretical wisdom) আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (phronesis)ৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰিবলৈ।
- এৰিষ্টটলৰ মতে বিভিন্ন ধৰণৰ গুণ (virtues) বুজিবলৈ।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ এৰিষ্টটলৰ *নিকোমেকিয়ান এথিকছত* কেনেদৰে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে, সেয়া বুজিবলৈ।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ।

- বুজিবলৈ যে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ (virtue), কলা (art) নহয় তাৰ বিষয়ে।
- বিশ্লেষণ কৰিবলৈ যে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ আন গুণৰ সৈতে সম্পৰ্ক অন্বেষণ কৰিবলৈ।

৬.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে এৰিষ্টটলৰ *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* ষষ্ঠ গ্ৰন্থত ব্যাখ্যা কৰা ফ্ৰ'নেচিছ (phronesis)ৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে আপোনাক পৰিচয় কৰাই দিব। এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিক গুণ (virtue) হ'ল দুটা অসদগুণৰ (vices) মাজৰ সমতুল্য এটা মধ্যম স্থান বাছনি কৰা। কিন্তু এইটোৱে এজন ৰোগীক কেৱল এইটো ক'বৰ সৈতে তুলনীয় যে "ডাক্তৰে দিয়া বুদ্ধিমত্তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ঔষধ বাছনি কৰিলে স্বাস্থ্য ভাল হয়"। অৰ্থাৎ, আমি নৈতিক গুণৰ বিষয়ে সঠিকভাৱে বুজিব নোৱাৰো যেতিয়ালৈকে এই "সঠিক নীতি" (right principle) কি তাক নাজানো।

এৰিষ্টটলে কয় যে এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ নিদিয়ালৈকে আমি জ্ঞানী হ'ব নোৱাৰো—যেনেকৈ এজন চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰই যদি কেৱল এইটোৱেই কয় যে "সঠিক ঔষধবোৰ হ'ল চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ জ্ঞানীয়ে দিয়া ঔষধ", কিন্তু ইয়াৰ বাহিৰে কোনো মানদণ্ড নাথাকে, তেন্তে তেওঁ নিজৰ বিষয়ত পাৰদৰ্শী হ'ব নোৱাৰে। গতিকে, এৰিষ্টটলে বিভিন্ন ধৰণৰ বৌদ্ধিক গুণ (intellectual virtues) ৰ বিষয়ে গৱেষণা কৰে। ফ্ৰ'নেচিছক এটা বৌদ্ধিক গুণ বুলি কোৱা হয়।

৬.৩ তাত্ত্বিক জ্ঞান আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান

এৰিষ্টটলে দুই ধৰণৰ জ্ঞানৰ মাজত পাৰ্থক্যৰ বিষয়ে কয়—তাত্ত্বিক জ্ঞান (theoretical wisdom) আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom/phronesis)। তাত্ত্বিক জ্ঞান হ'ল "সৰ্বোচ্চ প্ৰাকৃতিক নীতি আৰু সিদ্ধান্তৰ সৈতে যুক্ত বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আৰু স্বজ্ঞাতিক কাৰণ" (*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*, 1141b)। অৰ্থাৎ, তাত্ত্বিক জ্ঞানত প্ৰয়োজনীয়, বৈজ্ঞানিক, মৌলিক নীতি আৰু যুক্তিবাদী সিদ্ধান্তৰ জ্ঞান জড়িত।

কিন্তু এৰিষ্টটলে তাত্ত্বিক জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাও দেখিছিল—কাৰণ কেৱল তাত্ত্বিক জ্ঞান থকাটোৱে এজন ব্যক্তিক ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী নকৰে। ফ্ৰ'নেচিছ বা ব্যৱহাৰিক জ্ঞানেই হ'ল সেই অনুপস্থিত সংযোগ, যিটো তাত্ত্বিক জ্ঞানত নাই। *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* ষষ্ঠ গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে কয়:

"এই কাৰণেই আমি এনাক্সাগো�ৰাছ, থেলেছ আৰু তেওঁলোকৰ দৰে লোকসকলক দার্শনিক বুলি ক'ওঁ, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী বুলি নকওঁ—যেতিয়া আমি দেখো যে তেওঁলোকে নিজৰ সুবিধাৰ বাবে কি কৰিব লাগে তাক নাজানে। আমি কওঁ যে তেওঁলোকে অসাধাৰণ, আচৰিত, কঠিন আৰু ঐশ্বৰিক

বস্তুবোৰ জানে, কিন্তু এইবোৰৰ কোনো উপযোগিতা নাই; কাৰণ তেওঁলোকে মানুহৰ মংগল বিচাৰি নফুৰে" (1141a, Nicomachean Ethics, VI)।

গতিকে, এৰিষ্টটলৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ বাবে সাধাৰণভাৱে জীৱন কিদৰে কটাব লাগে, সেই জ্ঞান থকাটো প্ৰয়োজন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: তলৰ উক্তিবোৰ সত্য নে অসত্য লিখা:

(ক) এৰিষ্টটলৰ মতে, ফ্ৰ'নেচিছ এটা বৌদ্ধিক গুণ। (সত্য/অসত্য)

(খ) ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল বৈজ্ঞানিক জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

(গ) ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল তাত্ত্বিক জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ২: *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* কোনখন গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিছে?

কাৰ্য্যকলাপ ৬.১

- আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী হোৱাৰ গুৰুত্ব কি?

৬.৪ বৌদ্ধিক গুণৰ প্ৰকাৰসমূহ

এৰিষ্টটলৰ মতে, আত্মাক দুটা ভাগত ভগাব পাৰি—যুক্তিসংগত (rational) অংশ আৰু অযুক্তিসংগত (irrational) অংশ। যুক্তিসংগত অংশক আকৌ দুটা ভাগত ভগাব পাৰি:

- চিন্তাশীল (contemplative) অংশ: যিয়ে বিজ্ঞান আৰু গণিতৰ অপৰিবৰ্তনীয় সত্য অধ্যয়ন কৰে।
- গণনামূলক (calculative) অংশ: যিয়ে মানৱ জীৱনৰ ব্যৱহাৰিক কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত বা পৰিবৰ্তনশীল বস্তুবোৰ বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে।

চিন্তাশীল বুদ্ধিৰ সৈতে সঠিক যুক্তিৰ সম্পৰ্ক সত্যৰ সৈতে, আনহাতে ব্যৱহাৰিক বুদ্ধিৰ সৈতে সঠিক যুক্তিৰ সম্পৰ্ক হ'ল সঠিক পৰামৰ্শৰ সৈতে, যিয়ে সঠিক পছন্দ কৰাত সহায় কৰে।

এৰিষ্টটলে গুণসমূহক দুটা প্ৰকাৰত ভাগ কৰিছে:

১. নৈতিক গুণ (Moral Virtues): অভ্যাস আৰু অনুশীলনৰ দ্বাৰা শিকিব পাৰি।

২. বৌদ্ধিক গুণ (Intellectual Virtues): শিকনিৰ দ্বাৰা শিকিব পাৰি।

এৰিষ্টটলে বৌদ্ধিক গুণসমূহক পাঁচটা ভাগত ভাগ কৰিছে, যিবোৰে চূড়ান্ত সত্যলৈ লৈ যায়। '*পষ্টেৰিয়ৰ এনালাইটিকছ*' আৰু '*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*'ত তেওঁ এই পাঁচটা বৌদ্ধিক গুণ চিনাক্ত কৰিছে:

ক) তাত্ত্বিক গুণ (Theoretical Virtues):

- ছ'ফিয়া (Sophia): পৰম জ্ঞান (সৰ্বোচ্চ আৰু মূল্যৱান বস্তুবোৰৰ প্ৰতি বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আৰু যুক্তিনিষ্ঠ অন্তর্দৃষ্টি)।
- এপিষ্টেমি (Episteme): প্ৰয়োজনীয় আৰু অপৰিবৰ্তনীয় বস্তুবোৰৰ বৈজ্ঞানিক জ্ঞান।
- নাউছ (Nous): মৌলিক নীতি বা স্বয়ংসিদ্ধ সত্যবোৰৰ যুক্তিনিষ্ঠ অন্তর্দৃষ্টি।

খ) ব্যৱহাৰিক গুণ (Practical Virtue):

- ফ্ৰ'নেচিছ (Phronesis): ব্যৱহাৰিক জ্ঞান/বিবেচনা।

গ) উৎপাদনমূলক গুণ (Productive Virtue):

- টেকনে (Techne): শিল্পজ্ঞান, কলা, দক্ষতা।

৬.৫ তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞান

ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণা স্পষ্টভাৱে বুজিবলৈ এৰিষ্টটলে আগবঢ়োৱা তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞানৰ বিষয়ে বিশদে জানিব লাগে:

৬.৫.১ এপিষ্টেমি (Episteme – বৈজ্ঞানিক জ্ঞান)

এৰিষ্টটলে 'এপিষ্টেমি' শব্দটো বৈজ্ঞানিক জ্ঞান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিছে। বৈজ্ঞানিক জ্ঞানৰ বিষয়বস্তু হ'ল প্ৰয়োজনীয় সত্য। অৰ্থাৎ, এপিষ্টেমি হ'ল সেইবোৰ জ্ঞান যিবোৰ অন্যথা হ'ব নোৱাৰে—যেনে, প্ৰয়োজনীয় আৰু শাশ্বত সত্য।

৬.৫.২ টেকনে (Techne – দক্ষতা আৰু শিল্পজ্ঞান)

গ্ৰীক শব্দ 'টেকনে'ৰ অৰ্থ হ'ল কাৰিকৰী দক্ষতা, শিল্প, বা কলা। বহুতে নিজৰ জ্ঞানৰ মূল্য বা ইয়াৰ উপযোগিতা সম্পৰ্কে সচেতন নহয়। এই ধৰণৰ জ্ঞান সহজে শিকিব নোৱাৰি;

ইয়াৰ বাবে অনুশীলনৰ প্ৰয়োজন। উদাহৰণস্বৰূপে, চাইকেল চলোৱাৰ দক্ষতা—এই জ্ঞান লিখি দিয়া টান। চফ্টৱেৰ বিকাশৰ দৰে ক্ষেত্ৰত এই ধৰণৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাৰ সৈতে আহে।

৬.৫.৩ ফ্ৰ'নেচিছ (Phronesis – ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

গ্ৰীক ভাষাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ হ'ল ব্যৱহাৰিক জ্ঞান। এৰিষ্টটলে ছ'ফিয়া অৰ্থাৎ তাত্ত্বিক জ্ঞান আৰু ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)ৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে। ছ'ফিয়া হ'ল বিশ্বৰ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে চিন্তা কৰাৰ ক্ষমতা, যিয়ে বিশ্ব কিয় এনে হৈছে তাৰ ব্যৱস্থা আৱিষ্কাৰ কৰে। ছ'ফিয়া হ'ল সাৰ্বজনীন সত্য আৰু তত্ত্ব অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা।

৬.৬ এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ

ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল এক প্ৰকাৰৰ জ্ঞান বা বুদ্ধিমত্তা, বিশেষকৈ ব্যৱহাৰিক কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল সদগুণেৰে কাম কৰাৰ কাৰণ বা পদ্ধতি বিচাৰি উলিওৱাৰ ক্ষমতা আৰু অন্যকো ব্যৱহাৰিক সদগুণৰ প্ৰতি উৎসাহিত কৰা। প্ৰাচীন গ্ৰীক দৰ্শনত ফ্ৰ'নেচিছ এটা সাধাৰণ আলোচ্য বিষয় আছিল। ইয়াক সাধাৰণতে "ব্যৱহাৰিক জ্ঞান" (practical wisdom) বুলিও কোৱা হয়।

ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (ফ্ৰ'নেচিছ) হ'ল এক বৌদ্ধিক গুণ, যি ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলে তাত্ত্বিক যুক্তি (theoretical reason) আৰু ব্যৱহাৰিক যুক্তি (practical reason)ৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে:

- **তাত্ত্বিক যুক্তি:** আমাৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰা কথাবোৰৰ সত্য অন্বেষণ কৰে।
- **ব্যৱহাৰিক যুক্তি:** আমাৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব পৰা কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত আৰু ভাল পছন্দ কৰাত লক্ষ্য ৰাখে।

ভাল পছন্দ কৰিবলৈ কেৱল সঠিক যুক্তিয়েই নালাগে, সঠিক ইচ্ছাও থাকিব লাগে। ব্যৱহাৰিক জ্ঞান থকা ব্যক্তিয়ে এটা ভাল জীৱন যাপন কৰাৰ বাবে সঠিকভাৱে আলোচনা কৰে। গতিকে, ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল "মানৱ কল্যাণৰ বাবে কাৰ্য্য কৰাৰ এক যুক্তিসংগত আৰু সত্য অৱস্থা" (*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*, 1140b)।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩: তলৰ উক্তিবোৰ সত্য নে অসত্য লিখা:

(ক) যুক্তিসংগত আত্মাৰ চিন্তাশীল অংশে বিজ্ঞান আৰু গণিতৰ অপৰিবৰ্তনীয় সত্য অধ্যয়ন কৰে। (সত্য/অসত্য)

(খ) ব্যৱহাৰিক বুদ্ধিৰ সৈতে সঠিক যুক্তিৰ সম্পৰ্ক হ'ল সঠিক পৰামৰ্শৰ সৈতে, যিয়ে সঠিক পছন্দ কৰাত সহায় কৰে। (সত্য/অসত্য)

(গ) এৰিষ্টটলৰ মতে পাঁচ প্ৰকাৰৰ বৌদ্ধিক গুণ আছে। (সত্য/অসত্য)

(ঘ) এপিষ্টেমি হ'ল দক্ষতা আৰু শিল্পৰ জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

(ঙ) টেকনে হ'ল বৈজ্ঞানিক জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মতে আত্মাৰ কেইটা অংশ আছে? সেইবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলৰ মতে ফ্ৰ'নেচিছৰ সংজ্ঞা দিয়া।

কার্য্যকলাপ ৬.২

- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আন বৌদ্ধিক গুণৰ পৰা কেনেদৰে পৃথক?

৬.৭ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত চাৰিটা মূল উপাদান জড়িত

এৰিষ্টটলৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (phronesis) আন ধৰণৰ জ্ঞানৰ পৰা ইয়াৰ জটিলতা আৰু ব্যৱহাৰিক প্ৰকৃতিৰ বাবে পৃথক। ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত নিম্নলিখিত চাৰিটা মূল উপাদান জড়িত:

১. এটা ভূমিকা বা উদ্দেশ্যৰ চৰম (Telos) **উদ্দেশ্য উপলব্ধি কৰা:**

- প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ সাধাৰণ লক্ষ্য হ'ল ইউডাইমোনিয়া (eudaimonia), অৰ্থাৎ সুখী আৰু সফল জীৱন লাভ কৰা। কিন্তু প্ৰত্যেকৰে নিজা ভূমিকাৰ বাবে স্বকীয় লক্ষ্য থাকে।
- উদাহৰণস্বৰূপে, এজন শিক্ষকৰ লক্ষ্য হ'ল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শিকোৱা আৰু তেওঁলোকৰ মন সমৃদ্ধ কৰা। শিক্ষকজনে নিশ্চিত কৰিব লাগে যে তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে নিজৰ শ্ৰেষ্ঠ প্ৰচেষ্টা আগবঢ়াই আছে।
- ইয়াত এৰিষ্টটলৰ "চৰম কাৰণ" (final cause)ৰ ধাৰণাৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়। গতিকে, ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য কেনেকৈ সাক্ষাৎ কৰিব পাৰি তাৰ জ্ঞান।

২. অনুভৱ/প্ৰত্যক্ষ (Perception):

এৰিষ্টটলৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এক বিশেষ পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত। এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত কেনেকৈ কাম কৰিব লাগে, সেইটো জানিবলৈ আমি আমাৰ আগত থকা পৰিস্থিতি সূক্ষ্মভাৱে বুজিব লাগে।

এৰিষ্টটলে এটা উদাহৰণ দিছে যে যদি এজন মানুহে জানে যে পুষ্টিকৰ মাংস হজমযোগ্য আৰু স্বাস্থ্যকৰ, কিন্তু কোন ধৰণৰ মাংস পুষ্টিকৰ তাক নাজানে, তেন্তে তেওঁ স্বাস্থ্যকৰ বস্তু বিচাৰি পোৱাটো টান হ'ব।

ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ অনুভূতি (i) পাঁচটা ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰা কৰা অনুভূতি আৰু (ii) এটা আকৃতি ত্ৰিভুজ বুলি চিনাক্ত কৰা অনুভূতিৰ পৰা পৃথক ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ অনুভৱ, (iii) ধাৰণাৰ লগত অধিক মিল আছে।

৩. **অভিজ্ঞতা** (Experience):

*"নিকোমেকিয়ান এথিকছ"*ত এৰিষ্টটলে কয়, "ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বিশেষ কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ অভিজ্ঞতাৰ ফলত জানিব পাৰি। কিন্তু এজন যুৱ ব্যক্তিৰ অভিজ্ঞতা নাথাকে। দীৰ্ঘ সময়েহে অভিজ্ঞতা সৃষ্টি কৰে।"

এৰিষ্টটলে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান কেৱল অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে আহে। ব্যৱহাৰিক জ্ঞান হ'ল এটা দক্ষতা, যেনে সূতাৰ কাম বা ইটাৰ কাম। কেৱল কিতাপ পঢ়ি এজন নিপুণ সূতাৰ হ'ব নোৱাৰি। কাম শিকিবলৈ কাৰখানালৈ গৈ সঁজুলি আৰু কাঠৰ সৈতে কাম কৰিব লাগিব।

যিমানেই সঠিক সিদ্ধান্ত লোৱা যায়, সিমানেই ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী হ'ব পাৰি। গতিকে, নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা শিকাটো ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ সৈতে পোনপটীয়াকৈ জড়িত।

৪. **আলোচনাৰ দক্ষতা** (Deliberative Skills):

এৰিষ্টটলৰ মতে, "যিজন ব্যক্তিয়ে আলোচনা কৰাত পাৰদৰ্শী, তেওঁ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানীও হ'ব।"

ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ মূল হৈছে হ'ল আলোচনা/বিবেচনা। ব্যৱহাৰিক জ্ঞানে আমাক এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যৰ পথ বাছনি কৰিবলৈ আলোচনা কৰিবলৈ আহ্বান কৰে। ই এটা দক্ষতা, যিটো অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা উন্নত কৰিব পাৰি।

আলোচনা আৰু পছন্দ:

আলোচনা হ'ল বৰ্তমান পৰিস্থিতিত উপযুক্ত যুক্তিৰ প্ৰয়োগ। আলোচনা আৰু পছন্দ একেলগে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ আৰু অনুশীলন গঠন কৰে।

এৰিষ্টটলে কয় যে "কাৰ্য্যৰ উৎপত্তি হ'ল পছন্দ," আৰু পছন্দ হ'ল "এটা লক্ষ্যৰ ফালে ইচ্ছা আৰু যুক্তি" (*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*, 1139a)।

পছন্দই নিম্নলিখিত জ্ঞানগত উপাদানসমূহ সামৰি লয়: অন্তঃৰ্দৃষ্টি (intuition), বুজাবুজি (understanding), আৰু বিচাৰশক্তি (judgment)।

অন্তৰ্দৃষ্টি: যুক্তিনিষ্ঠ নীতিবোৰ বুজিবলৈ আমাৰ ক্ষমতা।

বুজাবুজি: অভিজ্ঞতালৈ সম্ভাব্য প্ৰয়োগ কৰিবলৈ আমাৰ ক্ষমতা।
বিচাৰশক্তি: বিশেষ ঘটনাবোৰক উপযুক্ত নীতিৰ সৈতে চিনাক্ত কৰিবলৈ আমাৰ ক্ষমতা।

এইবোৰ একেলগে ফ্ৰ'নেচিছৰ ভেটি গঠন কৰে। গতিকে, ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল আমাৰ যুক্তিসংগত আলোচনাৰ ক্ষমতা, যিয়ে ফলপ্ৰসূ কাৰ্য্যলৈ নিয়ে। ই হ'ল ভাল নীতি, ভাল বিচাৰ, আৰু ভাল কাৰ্য্যৰ সৈতে সমন্বয় ৰাখি সঠিক পছন্দ কৰাৰ আমাৰ জটিল ক্ষমতা। ব্যৱহাৰিক জ্ঞানে সাধাৰণ জ্ঞান, বিশেষ জ্ঞান, পছন্দ কৰাৰ যুক্তিশক্তি আৰু সেই পছন্দ অনুসৰি কাম কৰাৰ ক্ষমতাৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলে এজন ব্যক্তিয়ে ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী হ'বলৈ কি কি দক্ষতা আৰু গুণৰ বিকাশ কৰিব লাগে, সেইয়া স্পষ্ট কৰি দিয়ে।

৬.৮ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ, কলা নহয়

ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান) আৰু কলা (art)ৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। এৰিষ্টটলে কয় যে কলাত উৎকৰ্ষতা থাকিব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত তেনেকুৱা উৎকৰ্ষতা নাথাকে। কলাত ইচ্ছাকৃত ভুলো ভাল হ'ব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত অনিচ্ছাকৃত ভুল ইচ্ছাকৃত ভুলতকৈ ভাল। এৰিষ্টটলে কয় যে কাৰ্য্য কৰাৰ যুক্তিসংগত ক্ষমতা আৰু বস্তু তৈয়াৰ কৰাৰ যুক্তিসংগত ক্ষমতা বেলেগ বেলেগ। কলা হ'ল বস্তু কেনেকৈ তৈয়াৰ কৰিব পাৰি সেই সম্পৰ্কীয় জ্ঞান, যেনে স্থাপত্যকলা - ইয়াৰ উৎপত্তি নিৰ্মাতাৰ মাজত থাকে, নিৰ্মিত বস্তুত নহয়।

কলা আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ এটা মিল হ'ল যে দুয়োটাই পৰিবৰ্তনশীল বস্তুৰ সৈতে জড়িত, অৰ্থাৎ ই প্ৰয়োজনীয় নহয়, বৰং পৰিবৰ্তন হ'ব পৰা বস্তুৰ সৈতে জড়িত।

৬.৯ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়

বৈজ্ঞানিক জ্ঞান বুলি কোৱা হয় এনে এক ক্ষমতাৰ অৱস্থাক বুজায় যাৰ দ্বাৰা প্ৰমাণ দাঙি ধৰিব পৰা যায়। প্ৰমাণ দাঙি ধৰা হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া, যত জ্ঞানক সঠিক যুক্তিৰ ৰূপত সাজি স্থায়ী সিদ্ধান্তলৈ উপনীত হোৱা যায়। এৰিষ্টটলে (Aristotle) ৰ বহুতো যুক্তিবিদ্যাৰ লেখা, যেনে Prior Analytics, সঠিক যুক্তিৰ নিয়ম আৰু গঠন বিকাশ কৰিবলৈ নিবেদিত। কিন্তু, যি জ্ঞান কাৰ্যৰ দিশ নিৰ্দেশ কৰে, সেয়া প্ৰমাণৰ ওপৰত নহয়, বৰঞ্চ চিন্তা-বিবেচনাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। কিয়নো এইটো এৰিস্টটলে এনে বিষয়ৰ সৈতে সম্পৰ্কিত, যাৰ কাৰণ স্থিৰ নহয়, বৰঞ্চ পৰিবৰ্তনশীল। ইয়াত এৰিষ্টটলে (Aristotle) এ পৰোক্ষভাৱে যুক্তিৰ বৈধতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি ব্যৱহাৰিক যুক্তিবোধ বৰ্ণনা কৰিছে।

যি বৈজ্ঞানিক জ্ঞানক পথ দেখুৱায়, সেয়া স্থিৰ প্ৰথম নীতিৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সিদ্ধান্তলৈ যায়। কিন্তু ব্যৱহাৰিক যুক্তিবোধ পৰিবৰ্তনশীল বা অনিশ্চিত নীতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ সেয়ে এনে নীতিৰ পৰা উলিওৱা সিদ্ধান্তো অনিশ্চিত হয়— "এনে সকলো বিষয় অন্য ধৰণেও হ'ব পাৰে" (1140a, Nicomachean Ethics।

যেতিয়া প্ৰমাণ ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত সম্ভৱ নহয়, তেতিয়া চিন্তা-বিবেচনা-অৰ্থাৎ সম্ভাব্য কাৰ্যসমূহৰ তুলনা, আলোচনা আৰু পৰীক্ষা অৰ্থাৎ ব্যৱহাৰিক যুক্তিবোধৰ মুখ্য অংশ হয়।

এই অধ্যায়ত আগতে চিন্তা-বিবেচনাৰ গুৰুত্ব ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬: তলৰ বাক্যসমূহ সত্য নে অসত্য লিখা—

a) ফ্ৰোনেছিছত (phronesis) ভূমিকা বা লক্ষ্য (telos) ৰ জ্ঞান জড়িত নাথাকে। (সত্য/অসত্য)

→ অসত্য

b) Aristotle ৰ মতে ফ্ৰোনেছিছ কেৱল অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তেই লাভ কৰিব পাৰি। (সত্য/অসত্য)

→ সত্য

c) ফোনেছিছ বিশেষ পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত। (সতা/অসত্য)

→ সত্য

d) বাৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাই কোনো এটা পৰিস্থিতিত সৰ্বোত্তম কাৰ্য নিৰ্বাচন কৰিবলৈ নিজৰ সৈতে চিন্তা-বিবেচনা কৰাৰ প্ৰয়োজন হয়। (সত্য/অসত্য)

→ সত্য

প্ৰশ্ন ৭: ফ্ৰ'নেচিছক মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য সাক্ষাৎ কৰাৰ জ্ঞান বুলি কিয় কোৱা হয়?

উত্তৰ: ইয়ে বিশেষ ভূমি আৰু উদ্দেশ্যৰ লক্ষ্য বুজিবলৈ সহায় কৰে।

প্ৰশ্ন ৮: ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ চাৰিটা মূল উপাদান কি কি?

উত্তৰঃ ১. লক্ষ্যৰ জ্ঞান

২. অনুভূতি/প্ৰতক্ষ

৩. অভিজ্ঞতা

৪. আলোচনাৰ দক্ষতা

প্ৰশ্ন ৯: এৰিষ্টটলৰ মতে প্ৰমাণ আৰু আলোচনাৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

উত্তৰ: প্ৰমাণে অপৰিবৰ্তনীয় সিদ্ধান্তলৈ যায়, আনহাতে আলোচনাই পৰিবৰ্তনশীল পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত।

প্ৰশ্ন ১০: এৰিষ্টটলৰ মতে কলা আৰু ফ্ৰ'নেচিছৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

উত্তৰ: কলাই বস্তু নিৰ্মাণ কৰে, ফ্ৰ'নেচিছে কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰে।

কাৰ্য্যকলাপ ৬.৩

- আলোচনা ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ সৈতে কেনেদৰে জড়িত?

উত্তৰ: আলোচনাই আমাক বিশেষ পৰিস্থিতিত শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যৰ পথ বাছনি কৰাত সহায় কৰে। ই অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা উন্নত হোৱা এক দক্ষতা।

৬.১০ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ মাজৰ সম্পৰ্ক

Aristotle ৰ মতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান/প্ৰজ্ঞা আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞান/প্ৰজ্ঞাৰ দুটা দিশ আছে- এটা বিস্তৃত বা নিয়ন্ত্ৰণকাৰী দিশ (যাক আইন-নিৰ্মাণমূলক প্ৰজ্ঞা আৰু সাধাৰণ মংগলৰ সৈতে সম্পৰ্কিত বুলি কোৱা হয়), আৰু আনটো সৰু বা সীমিত দিশ।

ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞাৰ ক্ষেত্ৰত, সৰু দিশটো হৈছে দৈনন্দিন অৰ্থত ৰাজনীতি— অৰ্থাৎ কাম-কাজ কৰা। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ ক্ষেত্ৰত, এই সৰু দিশটো ব্যক্তিৰ নিজৰ মংগলৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা বিশেষকৈ সেই ৰূপটোৰ সৈতে সম্পৰ্কিত যি ব্যক্তিৰ নিজৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত আৰু ইয়াক সাধাৰণতে "ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা' বুলিয়েই কোৱা হয়।

Aristotle ৰ মতে ব্যৱহাৰিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞা একেবাৰে একে নহয় যদিও ইহঁত ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। তেওঁ কৈছে— "ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞা আৰু ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা একে মানসিক অৱস্থা, কিন্তু ইহঁতৰ স্বৰূপ একে নহয়" (1141a, Nicomachean Ethics) 1

ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে, এই দুয়ো প্ৰজ্ঞাত একে ধৰণৰ চিন্তা-বিবেচনা প্ৰক্ৰিয়া থাকে, কিন্তু ইহঁতৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ বেলেগ। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা ব্যক্তিৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত, আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞা ৰাষ্ট্ৰৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত।

Aristotle এ ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞাৰ বিভিন্ন দিশো উল্লেখ কৰিছে—

"এটাক গৃহ-ব্যৱস্থাপনা বোলা হয়, আনটো আইন-নিৰ্মাণ, আৰু তৃতীয়টো ৰাজনীতি, ইয়াৰ মাজত এটা অংশ চিন্তা-বিবেচনামূলক আৰু আনটো বিচাৰমূলকা (1141b, Nicomachean Ethics)।

আইন-নিৰ্মাণ আৰু ৰাজনীতি সঠিকভাৱে চলাব পৰা ক্ষমতা এজন নেতাৰ বা ৰাষ্ট্ৰনায়কৰ কাম, আৰু ইয়াৰ বাবে ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞাৰ প্ৰয়োজন হয়। সেয়ে, ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ অন্তৰ্গতভাৱে এৰিষ্টটলে ব্যক্তিগত ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰিছে।

৬.১১ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ আন গুণৰ সৈতে সম্পৰ্ক

ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা গুণ (virtue) ৰ সৈতে জড়িত। ইয়াত এটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে; ভাল জীৱন যাপন কৰা মানে ভাল মানুহ হোৱা, আৰু এইটো গুণসমূহৰ সৈতে জড়িত। তেন্তে ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ প্ৰয়োজন কিয়? ইয়াৰ উত্তৰ এইদৰে দিব পাৰি; গুণসমূহ (যেনে ন্যায়, সাহস, উদাৰতা আদি) আমাৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰে। আমি গুণৱান হোৱাৰ বাবে ভাল জীৱনৰ লক্ষ্য লৈ আগবঢ়ো আৰু ইয়াৰ বিষয়ে এটা বিশ্বাসযোগ্য ধাৰণা থাকে। কিন্তু এইটো যথেষ্ট নহয়, কিয়নো এইটো মাক কোৱা নোৱাৰে যে এই নিৰ্দিষ্ট পৰিস্থিতিত কি সঁচাকৈ ভাল (বা সাহসিক, ন্যায়সংগত) হয়। সেইটো চিনাক্ত কৰিবলৈ ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ প্ৰয়োজন হয়, যিয়ে আমাৰ গুণমূলক লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰাৰ উপায় দেখুৱায়।

এৰিষ্টটলে (Aristotle) গুণ অনুসৰি কাম কৰা আৰু সম্পূৰ্ণ গুণসম্পন্ন কাম কৰাৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰিছে। সম্পূৰ্ণ গুণসম্পন্ন কাম সেইটো, য'ত কৰ্তাই কি কৰিছে সেইটো জানে আৰু সেই কামটো নিজৰ কাৰণেই বাছি লয়। এই দুয়েদিন জ্ঞান আৰু বাছনি ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এই জ্ঞান মানে হৈছে এই পৰিস্থিতিত কি ভাল সেইটো বুজা। আনহাতে বাছনি চিন্তা-বিবেচনাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে, আৰু ভাল চিন্তা-বিবেচনাত ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা জড়িত থাকে। সেয়ে গুণমতে কাম কৰিবলৈ ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা অত্যাৱশ্যক।

এৰিষ্টটলে (Aristotle) "প্ৰাকৃতিক' গুণ আৰু "সম্পূৰ্ণ' গুণৰ মাজতো পাৰ্থক্য কৰিছে। তেওঁ স্বীকাৰ কৰে যে মানুহ জন্মগতভাৱে ভাল গুণ লৈ আহিব পাৰে। যেনেঃ কোনোবাই স্বাভাৰিকভাৱে দয়ালু হ'ব পাৰে। কিন্তু এইটো 'সম্পূৰ্ণ গুণ" নহয়। এজন স্বাভাৰিকভাৱে দয়ালু শিশুৱে নিজৰ কাৰ্যৰ প্ৰকৃত অৰ্থ সম্পূৰ্ণকৈ নুবুজিবও পাৰে আৰু ভুল কাৰণত দয়ালু হ'ব পাৰে। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা নাথাকিলে সম্পূৰ্ণ গুণ লাভ কৰিব নোৱাৰি। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাত ভাল কি সেই বিষয়ে সাধাৰণ জ্ঞানো থাকে। এইটো গুণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে, কিয়নো কোনোবাই কি ভাল বুলি ভাবে সেয়া তেওঁৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সেয়ে, এৰিষ্টটলৰ (Aristotle) মতে আমি একেলগে ভাল মানুহ আৰু ব্যৱহাৰিকভাৱে প্ৰজ্ঞাসম্পন্ন হৈ উঠো।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১১: ব্যৱহাৰিক জ্ঞান ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ পৰা কেনেদৰে পৃথক?

প্ৰশ্ন ১২: এৰিষ্টটলে সদগুণৰ মতে কাম কৰা আৰু পূৰ্ণ সদগুণৰ কাৰ্য্য কৰাৰ মাজত কেনেদৰে পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে?

৬.১২ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- এৰিষ্টটলৰ মতে গুণ হ'ল 'এনে এক চৰিত্ৰৰ অৱস্থা যি বাছনিৰ সৈতে জড়িত, আমাৰ বাবে উপযুক্ত মধ্যম অৱস্থাত অৱস্থিত, যি যুক্তিসংগত নীতি আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী ব্যক্তিয়ে নিৰ্ধাৰণ কৰা নীতিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়'। **গতিকে, এৰিষ্ট'টলৰ মতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান কি? ই পাঁচটা বৌদ্ধিক গুণৰ ভিতৰত এটা।**
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়। তাত্ত্বিক জ্ঞান ক্ৰিয়াৰ পৰা বিচ্ছিন্ন, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান হ'ল ক্ৰিয়া পৰিচালনা কৰা জ্ঞান আৰু সামৰ্থ্য।
- এৰিষ্টটলৰ পাঁচটা বৌদ্ধিক গুণ:

  ১. ছ'ফিয়া (জ্ঞান) - উচ্চতম মূল্যৱান বস্তুসমূহৰ প্ৰতি যুক্তিনিষ্ঠ অন্তৰ্দৃষ্টি

  ২. এপিষ্টেমি (বৈজ্ঞানিক জ্ঞান) - অপৰিবৰ্তনীয় বস্তুৰ জ্ঞান

  ৩. নাউছ (যুক্তিনিষ্ঠ অন্তৰ্দৃষ্টি) - মৌলিক নীতিৰ জ্ঞান

  ৪. ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

  ৫. টেকনে (শিল্প আৰু দক্ষতা)

- এৰিষ্টটলৰ তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞান:

  ১. এপিষ্টেমি (বৈজ্ঞানিক জ্ঞান)

  ২. টেকনে (শিল্প আৰু দক্ষতাৰ জ্ঞান)

  ৩. ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

- ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল ব্যক্তিৰ এনে এক সামৰ্থ্য যিয়ে কি কৰিবলগীয়া সেই বিষয়ে সঠিক সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু তাক কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিব পাৰে। ই হ'ল "মানৱ কল্যাণৰ বাবে কাৰ্য্য কৰাৰ যুক্তিসংগত আৰু সত্য অৱস্থা" (নিকোমেকিয়ান এথিকছ, ১১৪০খ)।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ চাৰিটা মূল উপাদান:
  ১. মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য কেনেকৈ সাধন কৰিব পাৰি সেই জ্ঞান
  ২. বিশেষ ঘটনাৰ জ্ঞান
  ৩. কেৱল অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে ইয়াক অৰ্জন কৰিব পাৰি
  ৪. যিজন ব্যক্তিয়ে আলোচনা কৰাত পাৰদৰ্শী, তেওঁ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী হ'ব
- ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল এটা গুণ, কলা নহয়। কলাত উৎকৰ্ষতা থাকিব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত নাথাকে। কলাত ইচ্ছাকৃত ভুলো ভাল হ'ব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত অনিচ্ছাকৃত ভুল ভাল।

- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়। বৈজ্ঞানিক জ্ঞান প্ৰমাণমূলক, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আলোচনামূলক। কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰাত আলোচনাৰ প্ৰয়োজন, প্ৰমাণৰ নহয়।
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞান ওচৰ সম্বন্ধীয় কিন্তু একে নহয়। দুয়োটাৰে আলোচনা প্ৰক্ৰিয়া একে, কিন্তু প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ বেলেগ।
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান: ব্যক্তিৰ মংগল
- ৰাজনৈতিক জ্ঞান: ৰাষ্ট্ৰৰ কল্যাণ
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু সদগুণৰ সম্পৰ্ক: আমি যি ভাল বুলি ভাবোঁ সেইটো আমাৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। গতিকে এৰিষ্টটলৰ মতে আমি একেলগে ভাল আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী হৈ উঠোঁ।

৬.১৩ অধিক জানিবলৈ

১) এৰিষ্টটল (২০০৯), নিকোমেকিয়ান এথিকছ, ডেভিদ ৰছৰ অনুবাদ, অক্সফৰ্ড ইউনিভাৰ্ছিটি প্ৰেছ
২) হিউজ, জে.জি. (২০০১), এৰিষ্টটল অন এথিকছ, ৰাউটলেজ
৩) হাৰ্ষ্টহাউচ, ৰোজালিণ্ড (২০০১), অন ভাৰ্চু এথিকছ, অক্সফৰ্ড ইউনিভাৰ্ছিটি প্ৰেছ
৪) গুথ্ৰি, ডব্লিউ.কে.চি. (১৯৯০), এ হিষ্ট্ৰি অফ গ্ৰীক ফিলচফি, খণ্ড ৬, কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্ছিটি প্ৰেছ
৫) মেকেভিলি, থমাছ (২০০২), দ্য শেইপ অৱ এনচিয়েন্ট থট, মোতিলাল বানাৰছিদাছ
৬) টেইলৰ, ৰিচাৰ্ড (২০০২), এন ইণ্ট্ৰডাকচন টু ভাৰ্চু এথিকছ, এমহাৰ্ষ্ট: প্ৰমিথিয়াছ বুকছ

৬.১৪ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : ক) সত্য

খ) অসত্য

গ) অসত্য

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ: এৰিষ্টটলে *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* ষষ্ঠ গ্ৰন্থত ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিছে।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ :

ক) সত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) অসত্য

ঙ) অসত্য

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে আত্মাক দুটা ভাগত ভগাব পাৰি: যুক্তিসংগত অংশ আৰু অযুক্তিসংগত অংশ।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানক সংজ্ঞায়িত কৰিছে 'মানৱ কল্যাণৰ বাবে কাৰ্য্য কৰাৰ এক যুক্তিসংগত আৰু সত্য অৱস্থা' হিচাপে (নিকোমেকিয়ান এথিকছ, ১১৪০খ)।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ :

ক) অসত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) সত্য

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ ইউড'মনিয়া (eudaimonia) নামৰ এক সাধাৰণ লক্ষ্য থাকে, কিন্তু প্ৰত্যেকৰে নিজা ভূমিৰ বাবে স্বকীয় লক্ষ্য থাকে। এজন শিক্ষকৰ লক্ষ্য হ'ল ছাত্ৰৰ ধাৰণা 'চৰম লক্ষ্য' ছাত্ৰীক শিকোৱা আৰু তেওঁলোকৰ মন সমৃদ্ধ কৰা। ইয়াত আমি দ্বাৰা নিৰ্দ্ধাপিত চূড়ান্ত কাৰণ ধাৰণাৰ প্ৰয়োগ দেখা পাঁও। সেয়ে ফ্ৰ'নেচিছ বা ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বুলিলে মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্যসমূহ কেনেকৈ সাধন কৰিব লাগে সেই বিষয়ৰ জ্ঞানক বুজায়।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : ফ্ৰ'নেচিছত নিম্নলিখিত মূল উপাদানবোৰ জড়িত:

ক) মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য কেনেকৈ সাধন কৰিব পাৰি সেই জ্ঞান।

খ) বিশেষ ঘটনাৰ জ্ঞান।

গ) কেৱল অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে ইয়াক অৰ্জন কৰিব পাৰি।

ঘ) যিজন ব্যক্তিয়ে আলোচনা কৰাত পাৰদৰ্শী, তেওঁ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী হ'ব।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়। বৈজ্ঞানিক জ্ঞান প্ৰমাণমূলক, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আলোচনামূলক। কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰাত আলোচনাৰ প্ৰয়োজন প্ৰমাণৰ নহয়।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কয় যে ফ্ৰ'নেচিছ এটা গুণ, কলা নহয়। কলাত উৎকৰ্ষতা থাকিব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত নাথাকে। কলাত ইচ্ছাকৃত ভুলো ভাল হ'ব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত অনিচ্ছাকৃত ভুল ভাল।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : ব্যৱহাৰিক জ্ঞান ব্যক্তিৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত, আনহাতে ৰাজনৈতিক জ্ঞান ৰাষ্ট্ৰৰ কল্যাণৰ সৈতে জড়িত।

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে সদগুণৰ মতে কাম কৰা আৰু পূৰ্ণ সদগুণৰ কাৰ্য্য কৰাৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে। পূৰ্ণ সদগুণৰ কাৰ্য্যত ব্যক্তিয়ে কামটোৰ স্বৰূপ বুজি, ইচ্ছাকৃতভাৱে বাছনি কৰে, যাৰ বাবে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন।

৬.১৫ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: 'ফ্ৰ'নেচিছ' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ২: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বুলি কোৱা হয়, তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়?

প্ৰশ্ন ৩: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় বৌদ্ধিক গুণ বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: এপিষ্টেমিৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৫: টেকনেৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৬: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় কলা বুলি কোৱা নহয়?

প্ৰশ্ন ৭: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় বৈজ্ঞানিক জ্ঞান বুলি কোৱা নহয়?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ফ্ৰ'নেচিছৰ বিষয়ে চমুটোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞানৰ বিষয়ে চমুটোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: ফ্ৰ'নেচিছ আৰু কলাৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুওৱা।

প্ৰশ্ন ৪: ফ্ৰ'নেচিছ আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুওৱা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: এৰিষ্টটলৰ ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাৰ বিভিন্ন দিশবোৰ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাৰ অধীনত অহা বিভিন্ন উপাদানবোৰ বৰ্ণনা কৰা।

****

অধ্যায় ৭ : নৈতিক মানদণ্ডৰ তত্ত্বসমূহ: সুখবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ নৈতিক দৰ্শনত সুখবাদ
৭.৪ সুখবাদী তত্ত্বৰ শ্ৰেণীবিভাজন
৭.৫ মানসিক সুখবাদ
৭.৫.১ মানসিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য
৭.৬ নৈতিক সুখবাদ
৭.৬.১ নৈতিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য
৭.৭ আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ
৭.৭.১ স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ
৭.৭.২ মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ
৭.৭.৩ সমালোচনা
৭.৮ সাৰ্বজনীন স্থুল বা পৰম সুখবাদ: বেন্থাম
৭.৮.১ সমালোচনা
৭.৯ সাৰ্বজনীন মাৰ্জিত বা সংযত সুখবাদ: জে. এছ. মিল
৭.৯.১ সমালোচনা
৭.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৭.১১ অধিক জানিবলৈ
৭.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৭.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিবলৈ,
- সুখবাদী তত্ত্বৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ,
- মানসিক সুখবাদ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- নৈতিক সুখবাদ আলোচনা কৰিবলৈ,

- বেন্থামৰ স্থূল বা অসংযত বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ বিশদভাৱে বুজিবলৈ,
- জে. এছ. মিলৰ মার্জিত বা সংযত বা গুণগত উপযোগিতাবাদ বুজিবলৈ,
- মার্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য দিবলৈ।

৭.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনাক এনে এক নৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব য'ত কোৱা হয় যে প্রতিপাদন আমি সদায় সুখকেই বিচাৰোঁ বা কামনা কৰো। সুখেই হৈছে ইচ্ছাৰ একমাত্র লক্ষ্য সেয়া ভাল হওক বা বেয়া। আপুনি মনত ৰাখিব লাগিব যে নৈতিক দর্শনত কার্য্যবোৰক মানুহৰ জীৱনৰ সর্বোচ্চ বা চৰম লক্ষ্যৰ আধাৰত ভাল বা বেয়া হিচাপে বিচাৰ কৰা হয়। আপুনি জানে নে কিদৰে কার্য্যবোৰ ভাল বা বেয়া হিচাপে বিচাৰ কৰা হয়? যি কার্য্যই জীৱনৰ চৰম লক্ষ্যৰ লগত সংগতি ৰাখে বা সহায়ক হয়, তাক ভাল বুলি গণ্য কৰা হয়। আকৌ, যি কার্য্যই জীৱনৰ চৰম লক্ষ্যৰ লগত সংগতি নাৰাখে বা সহায়ক নহয়, তাক বেয়া বুলি গণ্য কৰা হয়। বেন্থাম, মিল আদিৰ দৰে বহুতো নৈতিক চিন্তাবিদে এই তত্ত্ব আগবঢ়াইছে যে 'সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য বা মানুহৰ পৰম কল্যাণ (Summum Bonum)'।

৭.৩ নৈতিক দর্শনত সুখবাদ

সুখবাদ (Hedonism) শব্দটো গ্রীক শব্দ 'Hedone'ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থ হৈছে সুখ। যি নৈতিক দর্শনে 'সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য' বুলি মত পোষণ কৰে, তাকে সুখবাদ বোলা হয়। এই তত্ত্বৰ চিন্তাবিদসকলক সুখবাদী (Hedonist) বোলা হয়। এৰিষ্টিপাছ, এপিকিউৰাছ, বেন্থাম আৰু মিল আদি সুখবাদী স্কুলৰ গুৰুত্বপূর্ণ দার্শনিক। এই সকলোবোৰ চিন্তাবিদে মানৱ জীৱনত অনুভূতিৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰিছে। অনুভূতি হৈছে মনৰ সর্বোচ্চ ক্রিয়া। সুখবাদী চিন্তাবিদসকলে স্বীকাৰ কৰিছে যে যিবোৰ অনুভূতিয়ে মানৱ জীৱনত সুখ দিয়ে, সেইবোৰেই ভাল। গতিকে, সুখবাদী নীতিক 'সংবেদনশীলতাৰ নীতি' (Ethics of Sensibility) বুলি কোৱা হয়।

৭.৪ সুখবাদী তত্ত্বৰ শ্রেণীবিভাজন

সুখবাদক মূলতঃ দুটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে— মানসিক সুখবাদ (Psychological Hedonism) আৰু নৈতিক সুখবাদ (Ethical Hedonism)। আকৌ, নৈতিক সুখবাদক দুটা ভাগত

ভাগ কৰা হৈছে— আত্মসুখবাদ বা ব্যক্তিগত (Egoistic or Individualistic) আৰু পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ বা বিশ্বজনীন বা সার্বজনীন (Altruistic or Universalistic)। আত্মসুখবাদ সুখবাদক আকৌ স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ (Gross or Sensualistic Hedonism) আৰু মার্জিত বা সংযত বা যুক্তিসংগত আত্মসুখবাদ (Refined or Rationalistic Hedonism) হিচাপে ভাগ কৰা হৈছে। আনহাতে, পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদক স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদ (Gross Utilitarianism) আৰু মার্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদ (Refined Utilitarianism) হিচাপে ভাগ কৰা হৈছে।

সুখবাদৰ শ্রেণীবিভাজন তলত দিয়া টেবুলত দেখুওৱা হৈছে:

সুখবাদ

- **মানসিক সুখবাদ**
- **নৈতিক সুখবাদ**
  - **আত্মসুখবাদ বা ব্যক্তিগত**
    - স্থুল বা অসংযত
    - মার্জিত বা সংযত বা যুক্তিসংগত
  - **পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ বা বিশ্বজনীন বা সার্বজনীন**
    - স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদ
    - মার্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদ

৭.৫ মানসিক সুখবাদ

মানসিক সুখবাদে মত পোষণ কৰে যে 'সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য'। আমি সদায় সুখ বিচাৰোঁ আৰু কষ্টৰ পৰা আঁতৰি থাকোঁ। সুখক মানৱ কার্য্যৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য আৰু প্রেৰণা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়। এই তত্ত্ব অনুসৰি ব্যক্তিসকলে বস্তুবোৰ কেৱল সুখ লাভৰ বাবেহে বিচাৰে। গতিকে, বস্তুবোৰ কেৱল সেইবোৰৰ নিজস্ব উদ্দেশ্যৰ বাবে বিচৰা নহয়।

এই তত্ত্বৰ প্রাচীন কালৰ প্রধান সমর্থক আছিল চাইৰিনাইকসসকল (Cyrenaics)। তেওঁলোক এৰিষ্টিপাছ অৰ চাইৰিনিৰ অনুগামী। চাইৰিনাইকস সম্প্রদায়ৰ মতে, আমি সদায় সুখ বিচাৰোঁ আৰু কষ্ট এৰাই চলোঁ কাৰণ 'সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য'। তেওঁলোকৰ মুখ্য চিন্তা আছিল এটা ভাল জীৱন

যাপন কৰা। ই আছিল এক নৈতিক চিন্তা। তেওঁলোকে যুক্তিসংগতভাৱে সুখৰ জীৱন যাপন কৰাটোৱেই আদর্শ বুলি মত দিছিল।

আধুনিক কালৰ এই তত্ত্বৰ সমর্থকসকল হৈছে বেইন, জেৰেমী বেন্থাম আৰু জে. এছ. মিল। বেন্থামে মত পোষণ কৰে যে আমাৰ কার্য্যৰ মৌলিক প্রেৰণা হৈছে সুখ আৰু কষ্ট। জীৱনত আমি এই মৌলিক প্রেৰণা লাভ কৰাটোৱেই লক্ষ্য কৰোঁ। কিন্তু জে. এছ. মিলৰ মতে, আমি কেৱল সুখেই বিচাৰোঁ। বস্তুবোৰ কেৱল সুখ লাভৰ বাবেহে বিচৰা হয়।

৭.৫.১ মানসিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য

মানসিক সুখবাদক ইয়াৰ দুটা মৌলিক মতবাদৰ বাবে সমালোচনা কৰা হয়। সেইবোৰ হ'ল—

১. সুখ হৈছে প্রতিটো ইচ্ছাৰ চৰম লক্ষ্য।

২. মানুহৰ নির্বাচন সদায় সুখৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।

মানসিক সুখবাদৰ সমালোচনা তলত বিশদভাৱে দিয়া হ'ল—

ক) সমালোচকসকলৰ মতে, মানসিক সুখবাদ এটা অ-মানসিক প্রক্রিয়াৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। গতিকে, ইয়াৰ প্রকৃতি মানসিক নহয়। আমি জানো যে যেতিয়া আমি কোনো বস্তু বিচাৰোঁ, তেতিয়া এটা মানসিক ক্রম অনুসৰণ কৰা হয়। সেই ক্রম হ'ল—

(i) অভাৱ → (ii) বস্তুৰ প্রতি ইচ্ছা → (iii) বস্তুটো লাভ কৰাৰ ইচ্ছা → (iv) সুখৰ অনুভূতি।

কিন্তু মানসিক সুখবাদত এই মানসিক ক্রম অনুসৰণ নহয়। যেতিয়া আমি বস্তুৰ সলনি কেৱল সুখ বিচাৰোঁ, তেতিয়া এই তত্ত্বৰ সৈতে বিৰোধ আহে যে সাধাৰণতে আমি বস্তু বিচাৰোঁ আৰু তাৰ ফলত সুখ পাম। মানসিক সুখবাদে ইয়াক ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাই যে কেনেকৈ সুখ বস্তুৰ ইচ্ছাৰ আগতেই বিচাৰ হয়। সমালোচকসকলৰ মতে, সুখ হৈছে ইচ্ছা পূৰণৰ ফল, যি কোনো বস্তুৰ প্রতি নিহিত থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি ধন-সম্পত্তি, সুস্বাস্থ্য, নাম-যশ বিচাৰোঁ। ইয়াত প্রাথমিকভাৱে বস্তুটো বিচৰা হয় আৰু তাৰ পূৰণৰ ফলত সুখ লাভ হয়।

খ) আকৌ, যদি সুখেই হৈছে মানৱ কার্য্যৰ একমাত্র প্রেৰণা মানসিক সুখবাদ অনুসৰি, তেন্তে সমালোচকসকলে কয় যে আমি যিমানেই সুখ বিচাৰোঁ, সিমানেই ই আমাৰ পৰা আঁতৰি যায়। তেওঁলোকে কয় যে সুখৰ প্রতি নির্লিপ্ত ভাৱে থাকিলেহে ই সহজে লাভ কৰিব পাৰি। গতিকে, স্বার্থপৰ বা চর্তসাপেক্ষ কার্য্যই কেতিয়াও সুখ দিব নোৱাৰে। নিঃস্বার্থ কার্য্যইহে জীৱনত পৰিপূর্ণ সুখ দিব পাৰে। মিলেও কৈছে যে যিসকলে সুখৰ বাহিৰে আন কোনো লক্ষ্য স্থিৰ কৰা নাই, তেওঁলোকেই সুখী।

চিজ্বিক (Sidgwick) আৰু ৰাছডেল (Rashdall) আদি সমালোচকে ইয়াক "সুখবাদৰ বিৰোধাভাস" (Paradox of Hedonism) বুলি কয়। বিৰোধাভাসৰ অর্থ হ'ল— "স্ব-বিৰোধী উক্তি"। গতিকে, সুখবাদৰ সিদ্ধান্ত যে "সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য" এটা স্ব-বিৰোধী হয় যদি আমি এইটো মানি লওঁ যে সুখ কেৱল তাক নিবিচাৰিলেহে পোৱা যায়। চিজ্বিকে ইয়াক এনেদৰে মন্তব্য কৰিছে— "সুখৰ প্রতি অতিৰিক্ত আকর্ষণে ইয়াৰ নিজৰ লক্ষ্যহে বিফল কৰে।"

ৰাছডেলে কয় যে মানসিক সুখবাদত "হিষ্টেৰন প্রটেৰন" (Hysteron Proteron) বা "বিপৰীত ক্রম" অর্থাৎ "গাড়ী ঘোঁৰাৰ আগত" (Cart before the horse) এটা ত্রুটিৰ বিষয়ে মত প্রকাশ কৰিছে। ইয়াত সুখ (ফল)ক বস্তু (কাৰণ)ৰ আগত স্থান দিয়া হয়। এইটো সচাঁ যে ইচ্ছা পূৰণে সুখ দিয়ে, কিন্তু ই সদায় সত্য নহয় যে বস্তু কেৱল সুখদায়ক বুলিয়েহে বিচাৰ কৰা হয়।

গ) "সুখ" শব্দটোৱেই অস্পষ্ট, কাৰণ ইয়াৰ দুটা অর্থ আছে—

১. সুখৰ অর্থ হল বস্তু লাভৰ পৰা হোৱা সন্তুষ্টিৰ অনুভূতি।

২. সুখৰ অর্থ হল সুখদায়ক বস্তু।

দ্বিতীয় অর্থত আমি সুখদায়ক বস্তুক বুজোঁ, যিটো সমালোচনাৰ বিষয় নহয়। সমস্যাটো হ'ল যেতিয়া আমি বস্তুৰ সৈতে সুখৰ কথা কওঁ, তেতিয়া আমি ইয়াৰ দ্বাৰা বস্তু লাভৰ পিছত হোৱা সুখৰ অনুভূতিকেই বুজাওঁ। ইয়াত স্পষ্ট হয় যে আমি বস্তু বিচাৰোঁ, সুখ নুবুজাওঁ।

ঘ) মানসিক সুখবাদীসকলে "ধাৰণাত সুখ" (Pleasure in Idea) আৰু "সুখৰ ধাৰণা" (Idea of Pleasure)ৰ পার্থক্য কৰিব পৰা নাই। পিতৃ-মাতৃয়ে সন্তানৰ কল্যাণৰ বাবে আত্মত্যাগ কৰি সুখ পায়, কিন্তু তেওঁলোকৰ মূল প্রেৰণা হ'ল আত্মত্যাগ। গতিকে, সুখ ইচ্ছাৰ স্বাভাৰিক লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে আৰু মানসিক সুখবাদক সন্তোষজনক নৈতিক তত্ত্ব হিচাপে গ্রহণ কৰা নাযায়।

কার্য্যকলাপ ৭.১

১. সুখবাদ বুলিলে কি বুজা? আলোচনা কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: আধুনিক যুগত মানসিক সুখবাদক সমর্থন কৰা চিন্তাবিদসকলৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ২: মানসিক সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া (২০ শব্দৰ ভিতৰত)।

প্রশ্ন ৩: তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা—

ক) মানসিক সুখবাদত সুখক মানৱ কার্য্যৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য বুলি স্বীকাৰ কৰা হয়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) মানসিক সুখবাদ কেৱল বাস্তৱ তথ্যৰ সৈতে জড়িত নহয়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

গ) গ্রীক শব্দ 'হেডন'ৰ অর্থ সুখ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

ঘ) সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন ৪: সুখবাদৰ দুটা প্রধান প্রকাৰ কি?

৭.৬ নৈতিক সুখবাদ

সুখবাদৰ শ্রেণীবিভাজনৰ তালিকাখন চালে আপুনি বুজিব পাৰিব যে নৈতিক সুখবাদ হৈছে সুখবাদৰ আন এক প্রকাৰ। নৈতিক সুখবাদে মত দিয়ে যে আমাক সুখ বিচাৰিব লাগে। এই চিন্তাবিদসকলৰ মতে, "সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ সঠিক লক্ষ্য"। বেন্থাম আৰু জে.এছ. মিল আদি সুখবাদী চিন্তাবিদসকলে মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ নৈতিক চিন্তা বিকশিত কৰিছে। কিন্তু চিজ্বিকৰ চিন্তাত ইয়াৰ পৰা কিছু পৃথকতা পোৱা যায়। তেওঁ নৈতিক সুখবাদক মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি গঢ়ি তোলা নাই। কিয়? কাৰণ চিজ্বিকৰ মতে, সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ যুক্তিসংগত বিষয়।

৭.৬.১ নৈতিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য

নৈতিক সুখবাদৰ মূল নীতি হৈছে মূল্য আৰু সুখক একে বুলি গণ্য কৰা। এই সাদৃশ্যক তীব্রভাৱে সমালোচনা কৰা হৈছে। আমি কেতিয়াও ক'ব নোৱাৰোঁ যে সুখ হৈছে বস্তুৰ একমাত্র মূল্য। আমি মূল্য আৰু সুখক একে বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰোঁ। উদাহৰণস্বৰূপে, সৎগুণ, সৌন্দর্য, জ্ঞান আদি বিবেচনা কৰক। যেতিয়া এইবোৰ লাভ কৰোঁ, আমি সুখ অনুভৱ কৰোঁ আৰু যেতিয়া ইয়াক লাভ কৰিব নোৱাৰোঁ, আমি বেদনা অনুভৱ কৰোঁ। গতিকে, ইয়াত সুখক মূল্যৰ সৈতে একে বুলি গণ্য কৰা হোৱা নাই।

প্রকৃততে মূল্য ইচ্ছাৰ বস্তুৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। সুখ আৰু বেদনাৰ সংজ্ঞা দিয়াৰ প্রয়োজন। সুখ হৈছে ধনাত্মক মূল্যৰ অনুভূতি; আনহাতে বেদনা হৈছে ঋণাত্মক মূল্যৰ অনুভূতি। গতিকে, সুখ হৈছে মূল্যৰ চিহ্ন। ইয়াৰ নিজা কোনো মূল্য নাই। আপুনি বুজিব পাৰে যে আমি কিয় সুখক মূল্যৰ সৈতে একে বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰোঁ। সুখ সংবেদনশীল আৰু ক্ষণস্থায়ী, আনহাতে সুখী হৈছে যুক্তিসংগত আৰু স্থায়ী।

তাৰোপৰি, সুখক কোনো বস্তুৰ চৰম মূল্য বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। ইয়াত ৰাছডেলে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে কোনো বস্তুৰ মূল্যবোৰৰ ভিতৰত এটা। ৰাছডেলৰ মতে, সুখ জ্ঞান, সৌন্দর্য আৰু সৎগুণতকৈ নিম্নস্তৰৰ। সৎগুণ হৈছে সুখ, জ্ঞান আৰু সৌন্দর্যতকৈ উচ্চতম মূল্য।

কার্য্যকলাপ

১. সুখবাদ বুলিলে কি বুজা? আলোচনা কৰা।

২. মানসিক সুখবাদ সন্তোষজনকনে? আপোনাৰ মতামত কি? আলোচনা কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫: চিজ্বিকে নৈতিক সুখবাদক মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত গঢ়ি তুলিছেনে?

প্রশ্ন ৬: নৈতিক সুখবাদৰ বিভিন্ন প্রকাৰবোৰ কি কি?

প্রশ্ন ৭: তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা—

ক) নৈতিক সুখবাদে মূল্য আৰু সুখক একে বুলি গণ্য কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) চিজ্বিকে মত দিয়ে যে সুখ আমাৰ ইচ্ছাৰ যুক্তিসংগত লক্ষ্য নহয়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

৭.৭ আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ

আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ মতে, 'ব্যক্তিৰ সুখেই হৈছে নৈতিক মানদণ্ড'। এই তত্ত্বই মত দিয়ে যে প্রতিজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ সুখ বিচৰা উচিত। এই তত্ত্বৰ মতবাদ হৈছে যে যেতিয়া কোনো কার্য্যই কর্তাৰ নিজৰ আটাইতকৈ সর্বাধিক সুখ বৃদ্ধি কৰে, তেতিয়া সেই কার্য্য ভাল। আকৌ, যেতিয়া কোনো কার্য্যই কর্তাৰ নিজৰ আটাইতকৈ সর্বাধিক সুখ বৃদ্ধি নকৰে, তেতিয়া সেই কার্য্য বেয়া। সুখৰ গুণাগুণ বিচাৰ কৰোঁতে দুটা কাৰক বিবেচনা কৰা হয়: তীব্রতা আৰু স্থায়িত্ব। আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদক স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ আৰু মার্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ হিচাপে উপবিভাজন কৰা হয়।

৭.৭.১ স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ

স্থুল বা অসংযত বা ইন্দ্রিয়লালসা আত্মসুখবাদ এৰিষ্টিপাছৰ শিক্ষাত পোৱা যায়। এৰিষ্টিপাছে মত দিয়ে যে 'জীৱনৰ একমাত্ৰ ভাল হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ'। সকলো সুখ একে প্ৰকাৰৰ। সুখবোৰ কেৱল তীব্ৰতা বা ডিগ্ৰী আৰু স্থায়িত্বত পৃথক হয়। গতিকে, তেওঁ সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। এই স্থূল বা অসংযত আত্মসুখবাদৰ মূলমন্ত্ৰ হৈছে— 'আহক আমি খাওঁ, পান কৰোঁ আৰু আনন্দ কৰোঁ, কিয়নো কাইলৈ আমি জীয়াই নাথাকিব পাৰো'। টমাছ হবছৰ মতে, মানুহে কেৱল নিজৰ বাবেহে চিন্তা কৰে। সি স্বাভাৱিকতে নিজৰ সুখ বিচাৰে আৰু বেদনা এৰাই চলিব বিচাৰে।

আধুনিক যুগত মেণ্ডেভিল আৰু হেলভেটিয়াছে ইন্দ্রিয়লালসা আত্মসুখবাদৰ প্ৰতিপাদন কৰিছে। এই দুয়োজন চিন্তাবিদে একে দৰ্শনৰ অংশীদাৰ। তেওঁলোকে কয় যে 'স্ব-প্ৰেম হৈছে মানুহৰ বাবে একমাত্ৰ সৎগুণ'।

৭.৭.২ মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ

মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ এপিকিউৰাছৰ শিক্ষাত পোৱা যায়। তেওঁ মত দিয়ে যে যুক্তিয়েই হৈছে প্ৰকৃত সুখ লাভৰ সঠিক পথপ্ৰদৰ্শক। এপিকিউৰাছে শাৰীৰিক সুখতকৈ মানসিক সুখক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। কাৰণ হৈছে যে মানসিক সুখ বেছি পবিত্ৰ আৰু বেদনামুক্ত। তেওঁৰ নৈতিক চিন্তাৰ মূলমন্ত্ৰ হৈছে— 'সুখী হ'ব পাৰি আমাৰ উপভোগৰ সামৰ্থ্য বৃদ্ধি কৰি নহয়, আমাৰ ইচ্ছা আৰু প্ৰয়োজন হ্ৰাস কৰি'।

৭.৭.৩ সমালোচনা

এতিয়া স্থুল বা অসংযত আৰু মাৰ্জিত বা সংযত নৈতিক সুখবাদৰ সমালোচনা আলোচনা কৰোঁ—

ক) স্থুল বা অসংযত আৰু মাৰ্জিত বা সংযত নৈতিক সুখবাদ দুয়োটাকে সমালোচনা কৰা হৈছে কিয়নো সমালোচকসকলৰ মতে এই তত্ত্ববোৰ প্ৰকৃততে মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সুখবাদৰ মৌলিক বিৰোধাভাস— 'সুখৰ প্ৰতি অতিৰিক্ত আকৰ্ষণে ইয়াৰ নিজৰ লক্ষ্যহে বিফল কৰে'— এই দুয়োটা সুখবাদী তত্ত্বত উপস্থিত।

খ) আপুনি জানে যে মানৱ প্ৰকৃতিত আত্মসুখবাদ উপাদান আছে, কিন্তু তেওঁৰ ভিতৰত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ উপাদানও আছে। গতিকে, সুখ সদায় আপেক্ষিক আৰু ইয়াক কেতিয়াও বিশ্বজনীন কৰিব পৰা নাযায়। আত্মসুখবাদ সুখবাদত নৈতিকতাই নিজেই প্ৰশ্নৰ সন্মুখীন হয় কিয়নো ই আমাক নৈতিকতাৰ এক সমান মানদণ্ড প্ৰদান কৰিব পৰা নাই। আমাৰ কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰিবলৈ কোনো বিচাৰৰ মানদণ্ড নাই কিয়নো স্থুল বা অসংযত নৈতিক সুখবাদীসকলৰ বাবে, 'সুখ বা আনন্দ মানে হৈছে সর্বোচ্চ সম্ভৱ শাৰীৰিক সুখ'।

গ) মার্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নিঃসন্দেহে ইন্দ্ৰিয়লালসা আত্মসুখবাদতকৈ বেছি প্ৰতিফলনশীল। মার্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদে নৈতিক জীৱনত যুক্তিৰ কার্য্য স্বীকাৰ কৰে কিয়নো ইয়াৰ মতে ক্ষণস্থায়ী সুখ জীৱনৰ সর্বোচ্চ ভাল নহয়।

৭.৮ পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ – বেন্থাম

বেন্থামৰ নৈতিক তত্ত্বক পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ বা বিশ্বজনীন বা সার্বজনীন সুখবাদ বুলি কোৱা হয়। কিন্তু ইয়াৰ প্ৰকৃতি হৈছে স্থুল বা অসংযত বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ। বেন্থামৰ মতে, সার্বজনীন সুখ হৈছে নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। উপযোগিতাবাদৰ অর্থ হৈছে যে নৈতিকতাৰ চূড়ান্ত মানদণ্ড হৈছে "সর্বাধিক সংখ্যকৰ সর্বাধিক সুখ"। এই নীতি বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্বত দেখা যায়। কিন্তু ইয়াৰ প্ৰকৃতি স্থুল বা অসংযত কাৰণ দুটা মৌলিক নীতিৰ বাবে:

১. বেন্থামে মত দিয়ে যে "মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ"।

২. বেন্থামৰ মতে, মানুহ স্বাভাৱিকতে আত্মসুখবাদী (স্বার্থপৰ)।

বেন্থামে সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, পবিত্ৰতা (purity) কোনো উচ্চ গুণ নহয়। বেন্থামে সুখক পবিত্ৰ বুলি সংজ্ঞায়িত কৰে যেতিয়া ই বেদনাৰ সৈতে মিশ্ৰিত নহয়। একেদৰে, বেদনাক পবিত্ৰ বুলি কোৱা হয় যেতিয়া ই সুখৰ সৈতে মিশ্ৰিত নহয়। গতিকে, বেন্থামৰ এই দৃষ্টিভংগীয়ে তেওঁৰ উপযোগিতাবাদক স্থুল বা অসংযত (অশোধিত) কৰি তোলে।

অধিকন্তু, বেন্থামৰ সুখবাদ "পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ" কেৱল এই বাবেই যে তেওঁ "সুখৰ পৰিসৰ" (extent of pleasure) বিবেচনা কৰে। "সুখৰ পৰিসৰ"ৰ দ্বাৰা তেওঁ সুখৰ মাত্ৰাক বুজায়— অর্থাৎ আমি সার্বজনীন সুখলৈ লক্ষ্য ৰাখিব লাগে। আপুনি "সুখবাদী গণনা প্ৰণালী"

(Hedonistic Calculus) কি জানে? ইয়াৰ অর্থ হৈছে যে আমি সুখ আৰু বেদনা সমানে গণনা কৰিব লাগে। বেন্থামে আমাক উপদেশ দিছে—

"সুখৰ তৰাজু কৰা, বেদনা বা দুখৰ তুলনা কৰা আৰু যিদৰে ভাৰসাম্য বয়, ঠিক সেইদৰে শুদ্ধ-অশুদ্ধৰ প্রশ্ন নির্ণয় হ'ব।"

৭.৮.১ সমালোচনা

বেন্থামৰ স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদক বহুতো চিন্তাবিদে সমালোচনা কৰিছে। তেওঁৰ আত্মসুখবাদ সুখবাদ বা ব্যক্তিগত তত্ত্ব কেতিয়াও পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ বা সার্বজনীন হ'ব নোৱাৰে।

- সমালোচকসকলৰ মতে, বেন্থামৰ স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদ মানসিক প্রতিষ্ঠানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত— "এজন ব্যক্তি তেওঁৰ নিজৰ প্রকৃতিয়ে বান্ধ খাই থাকে"। এই ক্ষেত্রত, "সাধাৰণ সুখ"ৰ ইচ্ছা তত্ত্বটোৰ বাবে এটা বোজা হৈ পৰে। এজন স্বার্থপৰ ব্যক্তিয়ে সমাজৰ কল্যাণৰ বাবে কেনেকৈ চিন্তা কৰিব পাৰে?
- সমালোচকসকলে ইয়াক কৰে যে বেন্থামে সুখৰ গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰাৰ বাবেই ই স্থুল বা অসংযত (অশোধিত) হৈ ৰয়।
- বেন্থামে "সুখৰ পৰিসৰ"ৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ বাবে সুখবাদী গণনা প্রণালী অতি কঠিন হৈ পৰে। আনৰ সুখ গণনা কৰাটো অসম্ভৱৰ। যদি আমি এনে কৰোঁ, তেন্তে আমাক এটা নতুন মূল্য মানদণ্ড প্রদান কৰিব লাগিব যিয়ে আমাৰ নিজৰ সুখ আৰু অন্যান্যৰ সুখক ন্যায়তা দিব পাৰে। সুখবাদে সমগ্র মানৱজাতিৰ সুখ গণনা কৰাটোক সমর্থন নকৰে।

৭.৯ সার্বজনীন মার্জিত বা সংযত সুখবাদ – জে. এছ. মিল

জে. এছ. মিলে পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁৰ তত্ত্ব মার্জিত বা সংযত বা গুণগত প্রকৃতিৰ। মিলৰ পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদক উপযোগিতাবাদ বুলিও কোৱা হয়। তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বৰ মূলমন্ত্র হৈছে— "মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ সুখ নহয়, সকলোৰে সুখ"। ই হৈছে গুণগত মূল্য আৰু উপযোগিতাৰ নীতি।

মিলে স্বীকাৰ কৰে— "যি সুখে উপযোগবাদী মানদণ্ড গঠন কৰে, সেইবোৰ কর্তাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সংশ্লিষ্ট সকলোৰে সুখ। নাজাৰেথৰ যীচুৰ সোণালী নীতিত (Golden Rule), আমি উপযোগিতাবাদৰ সম্পূর্ণ আত্মা পঢ়ো। যিদৰে আনেহে তোমাৰ প্রতি কৰিব বিচাৰে, তেনেদৰে কৰা,

আৰু তোমাৰ চুবুৰীয়াক তোমাৰ দৰে ভাল পোৱা— ই হৈছে উপযোগবাদী নৈতিকতাৰ আদর্শ পৰিপূর্ণতা।"

(Utilitarianism, অধ্যায় II, পৃষ্ঠা ২৪-২৫)

আপুনি দুটা প্রশ্ন উত্থাপন কৰিব পাৰে:

ক) "সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়" বুলি আমি কেনেকৈ প্রমাণ কৰিম?

খ) কি আমাক "সাধাৰণ সুখ"ৰ প্রচাৰ কৰিবলৈ উদগনি দিয়ে?

প্রথম প্রশ্ন (ক)ৰ উত্তৰত মিলে কয় যে সুখ ভাল। এজন ব্যক্তিৰ সুখ তেওঁৰ বাবে ভাল, গতিকে সাধাৰণ সুখ সমগ্র মানৱজাতিৰ বাবে ভাল।

দ্বিতীয় প্রশ্ন (খ)ৰ উত্তৰ মিলে কয় যে কর্তাৰ সুখ তেওঁৰ নিজত নহয়, সাধাৰণ সুখত নিহিত হৈ থাকে। গতিকে, প্রতিজন ব্যক্তিয়ে "সাধাৰণ সুখ ৰ প্রচাৰ কৰিব লাগে। মিলৰ মতে, উপযোগিতাবাদত এজন ব্যক্তিয়ে নিঃস্বার্থ (self-less) কার্য্য কৰিব লাগে, কিয়নো তেওঁৰ মতে, ব্যক্তিজনে নিৰপেক্ষ আৰু হিতৈষী দর্শকহৈ নিজৰ সুখ আৰু আনৰ সুখ বাছনি কৰিব লাগে।

৭.৯.১ সমালোচনা

মিলৰ পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদ তত্ত্বক তলত দিয়া সমালোচনাৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হৈছে:

ক) মিলৰ পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ মার্জিত বা সংযত সুখবাদক বহুতো চিন্তাবিদে সমালোচনা কৰিছে। মার্টিনো (Martineau)য়ে কয় যে "এজনৰ পৰা সকলোলৈ স্থানান্তৰ হ'ব নোৱাৰে"। আত্মসুখবাদৰ পৰা পৰমসুখবাদলৈ যোৱাটো অসম্ভৱ— "প্রত্যেকে নিজৰ বাবে"ৰ পৰা "প্রত্যেকে সকলোৰ বাবে"লৈ কোনো বাট নাই।

খ) মিলৰ "সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়" বুলি প্রমাণ কৰাৰ যুক্তিও ভুল। এইটো সঁচা যে আমি আমাৰ নিজৰ সুখ বিচাৰোঁ, কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়ো নহয় যে আমি সকলোৰ সুখ বিচাৰোঁ। এজনে ধন উপার্জন কৰিব বিচাৰে, কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়ো নহয় যে তেওঁ সকলোকে সুখী কৰিবলৈ ধন বিতৰণ কৰিব। গতিকে, উপযোগীবাদে আমাক নৈতিক বাধ্যতাৰ পর্যাপ্ত ভেটি প্রদান কৰিব পৰা নাই।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৮: সার্বজনীন মার্জিত বা সংযত সুখবাদৰ মুখ্য সমর্থক কোন?

প্রশ্ন ৯: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া (৭০ শব্দৰ ভিতৰত)।

প্রশ্ন ১০: সার্বজনীন মার্জিত বা সংযত সুখবাদ কি? (৬০ শব্দৰ ভিতৰত)।

প্রশ্ন ১১: খালী ঠাই পূৰণ কৰা—

ক) বেন্থামৰ মতে, মানুহ স্বাভাৱিকতে ..... ।

খ) বেন্থাম আৰু মিলৰ মতে, ... হৈছে নৈতিকতাৰ ..... ।

গ) বেন্থামে ..... উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে।

ঘ) জে. এছ. মিলে ..... উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে।

৭.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই আলোচনাই সুখবাদৰ সকলো দিশ সম্পর্কে আলোকপাত কৰিছে। তলত দিয়া বিষয়বোৰে আমাৰ আলোচনাৰ কেন্দ্রবিন্দু হিচাপে ঠিয় হৈছে—

- সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখেই হৈছে জীৱনৰ লক্ষ্য।
- সুখবাদক মানসিক সুখবাদ আৰু নৈতিক সুখবাদ হিচাপে বিভক্ত কৰা হয়।
- মানসিক সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য।
- মানসিক সুখবাদক বহুতো চিন্তাবিদে সমালোচনা কৰিছে কাৰণ এই তত্ত্বমতে সুখই ইচ্ছাৰ বস্তুক পূর্বধাৰণা কৰে। কিন্তু সমালোচকসকলৰ মতে, কোনো ইচ্ছাৰ বস্তু লাভ কৰিলেহে আমি সুখ পাম।
- চিজ্বিকে তেওঁৰ নৈতিক সুখবাদক মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত গঢ়ি তোলা নাই। তেওঁৰ মতে, সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ যুক্তিসংগত বিষয়।
- ৰাছডেলে নৈতিক সুখবাদক সমালোচনা কৰোঁতে কয় যে সুখ বা আনন্দক ব্যক্তিৰ মূল্যবোৰৰ ভিতৰত এটা হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। সুখ আমাৰ জীৱনৰ একমাত্র মূল্য হ'ব নোৱাৰে। তেওঁ সুখ, জ্ঞান আৰু সৌন্দর্যতকৈ সৎগুণক শ্রেষ্ঠ মূল্য বুলি গণ্য কৰে। সুখ আৰু মূল্য একে নহয়।
- নৈতিক সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ সঠিক লক্ষ্য।
- আত্মসুখবাদ সুখবাদ (নৈতিক সুখবাদৰ এক প্রকাৰ)য়ে মত দিয়ে যে ব্যক্তিৰ সুখেই হৈছে জীৱনৰ লক্ষ্য। গতিকে, ইয়েই নৈতিকতাৰ মানদণ্ড।

- স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ মতে, সকলো সুখ একে প্ৰকাৰৰ। শৰীৰৰ সুখ আত্মাৰ সুখতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ। বৰ্তমানহে নিশ্চিত, ভৱিষ্যত অনিশ্চিত।
- ইন্দ্ৰিয়লালসা আত্মসুখবাদক সেই চিন্তাবিদসকলে সমালোচনা কৰিছে যিসকলে কেতিয়াও এই মূলমন্ত্ৰক সমৰ্থন কৰা নাই— "সুখ মানে সৰ্বোচ্চ সম্ভৱ শাৰীৰিক সুখ।
- এপিকিউৰাছে মত দিয়ে যে ব্যক্তিৰ মনক সেই চিন্তাবোৰৰ পৰা মুক্ত ৰাখিব লাগে যিয়ে তেওঁক বেদনা আৰু উদ্বেগ দিয়ে। প্ৰতিজন মানুহে জীৱনত সহজে স্থায়ী সুখ বিচৰা উচিত। সুখী জীৱন হৈছে য'ত কোনো সংঘাত বা ব্যৰ্থতা নাথাকে। ই হৈছে "সহজ সুখ, শুভেচ্ছা, নিৰুদ্বেগ অৱসৰ"ৰ জীৱন।
- পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদৰ মতে, নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে "সৰ্বাধিক সংখ্যকৰ সৰ্বাধিক সুখ"।
- বেন্থামে স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে কাৰণ তেওঁ মত দিয়ে যে "মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ"।
- বেন্থামৰ স্থুল বা অসংযত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদত যুক্তিৰ কোনো স্থান নাই কাৰণ তেওঁৰ মতে, মানুহ মৌলিকভাৱে স্বাৰ্থপৰ।
- মিলে মাৰ্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁ সুখ বা আনন্দ লাভত নিঃস্বাৰ্থ কাৰ্য্যক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। মিলৰ মাৰ্জিত বা সংযত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদত নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে সুখৰ গুণগত মান।
- মিলৰ উপযোগিতাবাদত কাৰ্য্যবোৰক তেওঁলোকৰ উপযোগিতাৰ ফালৰ পৰা বিচাৰ কৰা হয়। গতিকে, ইয়াৰ প্ৰকৃতি প্ৰায়োগিক। ইয়াত উপযোগিতাক সাধাৰণ সুখৰ প্ৰচাৰ আৰু সাধাৰণ বেদনা ৰোধৰ এক সঁজুলি হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে।

৭.১১ অধিক জানিবলৈ

১) চেটার্জী, ফণিভূষণ. (১৯৫২). Principles Of Ethics. বিডন ষ্ট্ৰীট, কলকাতা।

২) লিলি, উইলিয়াম. (১৯৬৪). An Introduction to Ethics. মেথুৱেন।

৩) সিনহা, যদুনাথ. (১৯৭৩). A Manual Of Ethics. নিউ চেণ্ট্ৰেল বুক এজেন্সি, কলকাতা।

৪) উইলিয়াম কে. ফ্ৰাংকেনা: Ethics. প্ৰিণ্টিছ-হল, ১৯৭৩।

৭.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : বেইন, হিউম, বেন্থাম আৰু মিল।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : মানসিক সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক আৰু সাধাৰণ লক্ষ্য।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ক) শুদ্ধ; খ) অশুদ্ধ; গ) শুদ্ধ; ঘ) শুদ্ধ।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : মানসিক সুখবাদ আৰু নৈতিক সুখবাদ।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : নহয়।

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : আত্মসুখবাদ সুখবাদ আৰু পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদ।

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : ক) শুদ্ধ; খ) অশুদ্ধ।

প্রশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : জে. এছ. মিল।

প্রশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : বেন্থামৰ নৈতিক তত্ত্বক পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ বা বিশ্বজনীন সুখবাদ বুলি কোৱা হয়। এই তত্ত্বৰ প্রকৃতি স্থুল বা অসংযত বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ, কাৰণ ইয়াৰ দুটা কাৰণ আছে— ১) বেন্থামে মত দিয়ে যে "মূল্যৰ একমাত্র মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ"; ২) বেন্থামৰ মতে, মানুহ স্বাভাৱিকতে স্বার্থপৰ। বেন্থামে মত দিয়ে যে সার্বজনীন সুখেই হৈছে নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। কিন্তু তেওঁ সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। গতিকে, তেওঁৰ তত্ত্বক পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ বুলি কোৱা হয়।

প্রশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : জে. এছ. মিলৰ নৈতিক তত্ত্বক পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদ বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰ প্রকৃতি মার্জিত বা সংযত বা গুণগত। তেওঁ সুখ বা আনন্দ লাভত নিঃস্বার্থ কার্য্যক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে। মিলৰ মার্জিত বা সংযত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদত নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে সুখৰ গুণগত মান। তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বৰ মূলমন্ত্র হৈছে— "মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ সুখ নহয়, সকলোৰে সুখ"।

প্রশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : ক) স্বার্থপৰ;

খ) সার্বজনীন সুখেই হৈছে নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য;

গ) স্থুল বা অসংযত;

ঘ) মার্জিত বা সংযত।

৭.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: সুখবাদৰ মতে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য কি?

প্ৰশ্ন ২: সুখবাদী স্কুলৰ মুখ্য সমৰ্থকসকল কোন?

প্ৰশ্ন ৩: সুখবাদী স্কুলৰ আন নাম কি?

প্ৰশ্ন ৪: সুখবাদৰ মুখ্য উদ্দেশ্য উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: মানসিক সুখবাদৰ মুখ্য ব্যাখ্যাকাৰীসকলৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: মানসিক সুখবাদৰ মূলমন্ত্ৰ কি?

প্ৰশ্ন ৭: 'হিষ্টেৰন প্ৰ'টেৰন' বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৮: স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ সমৰ্থকসকল কোন?

প্ৰশ্ন ৯: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ১০: বিশ্বজনীন মাৰ্জিত বা সংযত সুখবাদৰ সংজ্ঞা লিখা।

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত চমুকৈ মন্তব্য কৰা।

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক সুখবাদ কি? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ আৰু মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য পোৱা নে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ আৰু বিশ্বজনীন বা সাৰ্বজনীন মাৰ্জিত বা সংযত সুখবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুওৱা।

প্ৰশ্ন ৫: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ কি? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: মানসিক সুখবাদ সমালোচনাসহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক সুখবাদ ব্যাখ্যা আৰু পৰীক্ষা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: সুখবাদৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ৮ : উপযোগিতাবাদ: ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ সুখবাদ আৰু ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ
৮.৪ নৈতিক নিৰ্ণয়ৰ বিষয়
৮.৪.১ স্থূল বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ
৮.৪.২ সুক্ষ্ম বা গুণগত উপযোগিতাবাদ
৮.৫ ছিডউইক (Sidgwick) যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ
৮.৬ ৰাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ
৮.৭ কাৰ্য, সাধাৰণ আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ
৮.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৮.৯ অধিক জানিবলৈ
৮.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৮.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- উপযোগিতাবাদৰ সংজ্ঞা দিব
- ইয়াৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ বৰ্ণনা কৰিব
- স্থূল উপযোগিতাবাদ ব্যাখ্যা কৰিব
- সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদ ব্যাখ্যা কৰিব
- কাৰ্য আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ বৰ্ণনা কৰিব
- স্থূল আৰু সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদৰ পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰিব

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়ে আপোনাক নৈতিক মানদণ্ড হিচাপে উপযোগিতাবাদৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই। আধুনিক নীতিশাস্ত্ৰৰ ধাৰা সাধাৰণতে পৰাৰ্থবাদী বা সাৰ্বজনীনতাবাদী। বৰ্তমান সময়ত কোনোৱে আত্মকেন্দ্ৰিক ব্যৱস্থাক নৈতিকতাৰ পৰ্যাপ্ত তত্ত্ব বুলি গণ্য নকৰে আৰু আইনভিত্তিক তত্ত্বসমূহৰ সৈতেও অসন্তুষ্ট। গতিকে, স্বাভাৱিক বিকল্প হৈছে উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব যাক উপযোগিতাবাদ বোলা হয়। এই তত্ত্বই কয় যে সঠিক, ভুল আৰু বাধ্যবাধকতাৰ একমাত্ৰ চৰম মানদণ্ড হৈছে উপযোগিতাৰ নীতি। ইয়াৰ মতে, আমি কৰা সকলো কাৰ্যৰ নৈতিক লক্ষ্য হৈছে সমগ্ৰ বিশ্বত সম্ভৱপৰ সৰ্বোচ্চ ভাল-বেয়াৰ ভাৰসাম্য। ইয়াৰ মতে, কাৰ্যবোৰৰ মূল্যায়ন কৰা হয় সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি আৰু সাধাৰণ দুখ বোধ কৰাত ইহঁতৰ উপযোগিতা বা উপযোগীতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। এই তত্ত্বই সহানুভূতি বা সহজাত অনুভূতিৰ এক বিকশিত ক্ষমতাৰ ওপৰত আধাৰিত, যিয়ে আনৰ মংগল সাধন কৰিবলৈ উদগনি দিয়ে আৰু অন্যায়ৰ পৰা বাধা দিয়ে। বেন্থাম আৰু মিল এই মতৰ প্ৰধান প্ৰতিষ্ঠাপক। আধুনিক সময়ত ছিডউইক, ৰাছডেল, আৰু মূৰে যুক্তিৰ ওপৰত আধাৰিত আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। ৰিলিয়াম কে. ফ্ৰাংকেনাই তেওঁৰ "নীতিশাস্ত্ৰ" নামৰ কিতাপত তিনিটা ধৰণৰ উপযোগিতাবাদৰ উল্লেখ কৰিছে। কিছুমান উপযোগবাদী সুখবাদী, যিয়ে ভালক সুখৰ সৈতে আৰু সুখক আনন্দৰ সৈতে সমান বুলি গণ্য কৰে, আনহাতে কিছুমান সুখবাদী নহয়। ফ্ৰাংকেনাই উল্লেখ কৰা তিনিটা ধৰণৰ উপযোগিতাবাদ হৈছে— কাৰ্য উপযোগিতাবাদ, সাধাৰণ উপযোগিতাবাদ, আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ।

৮.৩ সুখবাদ আৰু ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ

চৰম নৈতিক মানদণ্ডৰ স্বৰূপৰ সম্পৰ্কে বিভিন্ন তত্ত্ব আছে। ইহঁতক আইনভিত্তিক আৰু উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্বত বিভক্ত কৰিব পাৰি। আইনভিত্তিক তত্ত্বৰ মতে, আভ্যন্তৰীণ বা বাহ্যিক আইনেই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্বৰ মতে, ব্যক্তিৰ কোনো লক্ষ্য বা ভালেই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। ব্যক্তিৰ ধাৰণাৰ পাৰ্থক্য অনুসৰি উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ববোৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে। সুখবাদ, কঠোৰবাদ বা যুক্তিবাদ, পৰিপূৰ্ণতাবাদ বা ইউডেমনিজম আদি বিভিন্ন উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব। যুক্তিবাদে কয় যে সংবেদনশীল ব্যক্তিক দমন কৰি সম্পূৰ্ণৰূপে যুক্তিসংগত ব্যক্তিৰ সাকাৰ কৰাই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। পৰিপূৰ্ণতাবাদে কয় যে আত্ম-উপলব্ধিয়েই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। সুখবাদ হৈছে সেই মতবাদ যিয়ে সুখ বা আনন্দক নৈতিকতাৰ চৰম মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰে। এই তত্ত্বৰ মতে, আমি এটা কাৰ্যক সঠিক বা ভুল বুলি মূল্যায়ন কৰোঁ ইয়াৰ দ্বাৰা সুখ বা দুখৰ সৃষ্টি হোৱাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। সুখবাদ দুটা ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত— আধ্যাত্মিক আৰু মনস্তাত্ত্বিক ধাৰণা। আধ্যাত্মিক ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত সুখবাদে কয় যে ব্যক্তিৰ স্বভাৱ সম্পূৰ্ণৰূপে ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য, আনহাতে মনস্তাত্ত্বিক

ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত সুখবাদে কয় যে মানুহে স্বাভাৱিকভাৱে আনন্দ বিচাৰে আৰু দুখৰ পৰা বাচি থাকে।

নৈতিক সুখবাদৰ মতে, আমি আনন্দ বিচাৰিব লাগে। নৈতিক সুখবাদৰ দুটা ৰূপ হ'ব পাৰে— আত্মকেন্দ্রিক আৰু পৰাৰ্থ সুখবাদ। আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু পৰাৰ্থতা দুয়োটাৰে দুটা প্ৰকাৰ হ'ব পাৰে— স্থূল আৰু সুক্ষ্ম। আত্মকেন্দ্রিক সুখবাদৰ মতে, ব্যক্তিৰ আনন্দেই হৈছে নৈতিক মানদণ্ড। পৰাৰ্থ সুখবাদৰ মতে, সৰ্বোচ্চ সুখেই হৈছে নৈতিক মানদণ্ড।

জানি থোৱা ভাল (LET US KNOW)

উপযোগিতাবাদৰ মতে, কাৰ্যবোৰৰ মূল্যায়ন কৰা হয় সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি আৰু সাধাৰণ দুখ ৰোধ কৰাত ইহঁতৰ উপযোগিতা বা উপযোগীতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। সুখবাদ হৈছে সেই মতবাদ যিয়ে সুখ বা আনন্দক নৈতিকতাৰ চৰম মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰে।

৮.৪ পৰাৰ্থ সুখবাদ বা উপযোগিতাবাদ

উপযোগিতাবাদ বা পৰাৰ্থ সুখবাদৰ মতে, সাৰ্বজনীন বা সাধাৰণ সুখেই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। হিউম, বেন্থাম, মিল আৰু বেইনৰ দ্বাৰাহে ব্যক্তিৰ সুখৰ পৰিৱৰ্তে সাধাৰণ সুখক জীৱনৰ সত্যিকাৰ লক্ষ্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হৈছে। বেন্থাম (১৭৪৮–১৮৩২) আৰু মিল (১৮০৬–১৮৭৩) এই মতবাদৰ প্ৰধান প্ৰতিষ্ঠাপক হিচাপে স্বীকৃত, গতিকে এই অধ্যায়ত আমি দুয়োৰে মতবাদ পৃথকভাৱে আলোচনা কৰিম। দুয়োৰে মতে, সাৰ্বজনীন আনন্দেই নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য, কিন্তু সাৰ্বজনীনতাবাদী সুখবাদে ধাৰণা কৰে যে আমি নিজৰ আৰু অন্যান্যৰ ভৱিষ্যতৰ আনন্দক ধাৰণাত প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পাৰোঁ, মূল্যৰ ফালৰ পৰা তুলনা কৰিব পাৰোঁ, আগতীয়াকৈ শ্ৰেষ্ঠটো বাছি ল'ব পাৰোঁ আৰু শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে ইয়াক বাস্তৱায়িত কৰিব পাৰোঁ। অৰ্থাৎ, ইয়াৰ বাবে ভৱিষ্যতৰ আনন্দৰ মূল্যৰ অনুমানৰ প্ৰয়োজন হয়। এতিয়া প্ৰশ্ন উঠে যে আনন্দৰ মূল্য কেনেকৈ নিৰূপণ কৰিব? বেন্থামৰ মতে, মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ। কিন্তু জে. এছ. মিলে কয় যে আনন্দৰ গুণগত দিশটোকো বিবেচনা কৰিব লাগে। এইয়েই হৈছে বেন্থাম আৰু মিলৰ তত্ত্বৰ প্ৰধান পাৰ্থক্য। বেন্থামৰ তত্ত্বক স্থূল বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ বোলা হয় আৰু মিলৰ তত্ত্বক সুক্ষ্ম বা গুণগত উপযোগিতাবাদ বোলা হয়।

৮.৪.১ স্থূল বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ

বেন্থামৰ মতে, আনন্দৰ মূল্য সম্পূৰ্ণৰূপে ইয়াৰ দ্বাৰা দিয়া সুখদায়ক অভিজ্ঞতাৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এৰিষ্টিপাছৰ দৰে বেন্থামেও আনন্দৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। শাৰীৰিক আৰু মানসিক সকলো ধৰণৰ আনন্দ একে। তেওঁ কয় যে "পুশ পিন কবিতাৰ সমান ভাল", যদি সিহঁতে একে পৰিমাণৰ আনন্দ দিয়ে। গতিকে, বেন্থামৰ মতে, আনন্দৰ মূল্যায়নৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণগত। কিন্তু পৰিমাণৰ বিভিন্ন ৰূপ আছে। ইয়াৰ সাতটা মাপকাঠি আছে—

১. তীব্ৰতা: এটা আনন্দ আনটোতকৈ বেছি তীব্ৰ, আৰু বেছি তীব্ৰ আনন্দ কম তীব্ৰ আনন্দতকৈ প্ৰাধান্য পায়।

২. স্থায়িত্ব: একে ধৰণৰ দুটা আনন্দৰ মাজত যিটো বেছি স্থায়ী, সেয়া উত্তম।

৩. সান্নিধ্য: এটা তাৎক্ষণিক আনন্দ এটা দূৰৱৰ্তী আনন্দতকৈ প্ৰাধান্য পায়। বৰ্তমানক ভৱিষ্যতৰ বাবে বলি দিব নালাগে।

৪. নিশ্চততা: এটা নিশ্চিত আনন্দ অনিশ্চিত আনন্দতকৈ উত্তম।

৫. পবিত্ৰতা: যেতিয়া আনন্দ দুখৰ পৰা মুক্ত, তেতিয়া ইয়াক পবিত্ৰ বোলা হয়। পবিত্ৰ আনন্দ অশুদ্ধ আনন্দতকৈ উত্তম, যিটো দুখৰ সৈতে মিশ্ৰিত।

৬. উৰ্বৰতা: এটা আনন্দৰ উৰ্বৰতা বুলি কোৱা হয় যেতিয়া ই আন বহুতো আনন্দৰ সৃষ্টি কৰে। যি আনন্দই আন আনন্দৰ সৃষ্টি নকৰে, সেই আনন্দ নিষ্ফল আনন্দৰ তুলনাত উৰ্বৰ আনন্দ অধিক প্ৰিয়।

৭. পৰিসৰ: বেছি পৰিসৰৰ আনন্দ, অৰ্থাৎ বেছি সংখ্যক লোকৰ দ্বাৰা উপভোগ্য আনন্দ, সৰু পৰিসৰৰ আনন্দতকৈ উত্তম।

প্ৰথম ছয়টা মাপকাঠি—তীব্ৰতা, স্থায়িত্ব, সান্নিধ্য, নিশ্চততা, পবিত্ৰতা, আৰু উৰ্বৰতা—আত্মকেন্দ্ৰিক আৰু পৰাৰ্থ সুখবাদ দুয়োটাই মানি ল'ব পাৰে। পৰাৰ্থবাদৰ সমৰ্থক হিচাপে বেন্থামে আন এটা মাপকাঠি যোগ কৰে—পৰিসৰ, যি প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যাক বুজায়। তেওঁ কয় যে আমি এটা কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যাৰ স্বাৰ্থ সঠিকভাৱে গণনা কৰিব লাগে। তেওঁৰ মতে, সমাজৰ স্বাৰ্থেই নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য। গতিকে, তেওঁৰ মতে, এই মাপকাঠিসমূহৰ দ্বাৰা আমাক কি কাৰ্য্য কৰিব লাগে বা এৰাই চলিব লাগে, সেয়া নিৰ্ধাৰিত হয়। তেওঁৰ উপদেশ

হৈছে—"আনন্দৰ তুলনা কৰা, দুখৰ তুলনা কৰা, আৰু যিদৰে ভাৰসাম্য ৰয়, সিদৰে সঠিক আৰু ভুলৰ প্ৰশ্নও ৰ'ব।"

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত বুলি কোৱা হয়, কাৰণ তেওঁ আনন্দৰ মাজত গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। বেন্থামৰ দৰ্শনৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য হৈছে যে ইয়াৰ মাজত মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ মতবাদ অন্তৰ্ভুক্ত আছে। যদিও বেন্থাম এজন পৰাৰ্থবাদী আৰু কয় যে আমি আনৰ সুখ বিচৰা উচিত, তথাপি তেওঁ স্পষ্টভাৱে কয় যে আমি স্বাভাৱিকতে নিজৰ সুখ বিচাৰোঁ। প্ৰত্যেক যুক্তিসংগত ব্যক্তিৰ উদ্দেশ্য হৈছে নিজৰ বাবে সৰ্বাধিক সুখৰ অংশ লাভ কৰা। বেন্থামে কয় যে মানুহ স্বাভাৱিকতে আত্মকেন্দ্ৰিক। বেন্থামৰ মতে, 'সুখ' শব্দটো সদায় উপযুক্ত নহয়, কাৰণ ই আনন্দক উচ্চ ৰূপত প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। যদি আমি আনন্দ আৰু দুখ আঁতৰাই দিওঁ, 'সুখ' এটা খালি শব্দলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ব।

বেন্থামে সুখবাদৰ গণনা প্ৰণালীত বিশ্বাস কৰে। তেওঁৰ মতে, আমি আনন্দ আৰু দুখৰ তুলনা কৰিব পাৰোঁ, আৰু সঠিক আৰু ভুলৰ প্ৰশ্নো ভাৰসাম্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এটা কাৰ্য্য সঠিক যদি ইয়াৰ ফলত দুখতকৈ বেছি আনন্দ হয়, আৰু ভুল যদি ইয়াৰ ফলত আনন্দতকৈ বেছি দুখ হয়। বেন্থামে সঠিক আৰু ভুলৰ বাবে সম্পূৰ্ণৰূপে সুখবাদী মানদণ্ড দিছে। কিন্তু আনন্দ আৰু দুখ গণনা কৰোঁতে আমি আনন্দৰ পৰিমাণৰ সাতটা মাপকাঠি বিবেচনা কৰোঁ।

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত পৰাৰ্থবাদ বা উপযোগিতাবাদ বোলা হয়। তেওঁৰ মত স্থূল, কাৰণ ইয়াৰ মাজত আনন্দৰ গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰা হোৱা নাই। যদিও তেওঁ 'পবিত্ৰতা'ক আনন্দৰ পৰিমাণৰ এটা মাপকাঠি হিচাপে উল্লেখ কৰিছে, ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে দুখৰ পৰা মুক্ত আনন্দ। তেওঁৰ মত পৰাৰ্থবাদী, কাৰণ তেওঁ আনন্দৰ পৰিসৰ, অৰ্থাৎ ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যা বিবেচনা কৰে। বেন্থামে 'পৰিসৰ'ক আনন্দৰ এটা মাপকাঠি হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰি নিজৰ মতবাদত পৰাৰ্থবাদৰ সূচনা কৰিছে। যদিও বেন্থাম পৰাৰ্থ সুখবাদৰ সমৰ্থক, তেওঁ মানুহৰ স্বাভাৱিক আত্মকেন্দ্ৰিকতা স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰে। বেন্থামে চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তিৰ জৰিয়তে আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ ব্যাখ্যা কৰিছে—প্ৰাকৃতিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, আৰু ধাৰ্মিক। এই চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তি হৈছে ব্যক্তিৰ ওপৰত প্ৰয়োগ কৰা বাহ্যিক চাপ, যিয়ে তেওঁক সমাজৰ স্বাৰ্থৰ বাবে নিজৰ স্বাৰ্থ বলি দিবলৈ বাধ্য কৰে। গতিকে, বেন্থামৰ মতে, ব্যক্তিয়ে বাহ্যিক শাস্তিৰ চাপত আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তন কৰে।

সমালোচনা: বেন্থামৰ তত্ত্বৰ বিৰুদ্ধে তলত দিয়া যুক্তিসমূহ উত্থাপন কৰিব পাৰি—

১. বেন্থাম যদিও পৰাৰ্থবাদী, তেওঁ মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদত বিশ্বাস কৰে। গতিকে, তেওঁৰ মতবাদ মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ সকলো দোষৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত। মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ মতে, আমি স্বাভাৱিকতে আনন্দ বা সুখ বিচাৰোঁ। কিন্তু সত্য হৈছে যে আমি আনন্দ নিবিচাৰোঁ, বৰঞ্চ আমি বিচৰা বস্তুই বিচাৰোঁ, যি প্ৰাপ্ত হ'লে আনন্দ দিয়ে। তদুপৰি, আমি যিমানেই আনন্দৰ পিছত আৰ্কষিত হওঁ, সিমানেই কম পাওঁ। এইয়েই হৈছে সুখবাদৰ মৌলিক বিৰোধাভাল (Paradox)। ইয়াৰ উপৰিও, আমি স্বাভাৱিকতে আনন্দ বিচাৰিলেও, ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে নহয় যে আমাক আনন্দ বিচৰা উচিত।

২. বেন্থামে উল্লেখ কৰা সুখ গণনাৰ প্ৰণালীত প্ৰয়োগ কৰাটো অসম্ভৱ। তেওঁ আনন্দ আৰু দুখক বাস্তৱ বস্তু হিচাপে গণ্য কৰে, যাক যোগ-বিয়োগ কৰি পৰিমাণগতভাৱে জোখা যায়। কিন্তু আনন্দ আৰু দুখৰ অনুভূতি হৈছে সম্পূৰ্ণৰূপে মানসিক অৱস্থা, যাক বস্তুৰ দৰে তুলাচনীত তুলিব নোৱাৰি। ইহঁতৰ স্বভাৱ পৰিৱৰ্তনশীল।

৩. বেন্থামে মানুহৰ আত্মকেন্দ্ৰিক স্বভাৱ স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰে; তথাপি তেওঁ পৰাৰ্থ সুখবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁ পৰাৰ্থবাদৰ বাবে কোনো যুক্তি আগবঢ়োৱা নাই। তেওঁ আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ সন্তোষজনক ব্যাখ্যা দিব পৰা নাই। তেওঁ আনন্দৰ পৰিসৰ, অৰ্থাৎ ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যা বিবেচনা কৰি নিজৰ মতবাদত পৰাৰ্থবাদৰ সূচনা কৰিছে। কিন্তু তেওঁ কিয় বেছি পৰিসৰৰ আনন্দ সৰু পৰিসৰৰ আনন্দতকৈ উত্তম, তাৰ কাৰণ দিয়া নাই।

৪. বেন্থামৰ পৰাৰ্থবাদ স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত, কাৰণ তেওঁ আনন্দৰ গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। যদিও তেওঁ 'পবিত্ৰতা'ক আনন্দৰ পৰিমাণৰ এটা মাপকাঠি হিচাপে উল্লেখ কৰিছে, ইয়াৰ দ্বাৰা তেওঁৰ মতবাদক উচ্চস্তৰলৈ নিব পৰা নাই। 'পবিত্ৰতা'ৰ অৰ্থ হৈছে 'দুখৰ পৰা মুক্ত'। আনন্দৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য নাই। সকলো আনন্দ একে ধৰণৰ বা গুণৰ। কিন্তু ইয়াক মানি ল'ব নোৱাৰি। বৌদ্ধিক আনন্দ, শৈল্পিক উপভোগ, আৰু আধ্যাত্মিক আনন্দ নিশ্চিতভাৱে খোৱা-বোৱাৰ আনন্দতকৈ উচ্চ গুণৰ।

৫. বেন্থামে মানুহৰ সামাজিক অনুভূতিৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তিৰ উল্লেখ কৰিছে, যি স্বাভাৱিকতে আত্মকেন্দ্ৰিক। কিন্তু বাহ্যিক শাস্তিয়ে কেতিয়াও আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ ব্যাখ্যা দিব নোৱাৰে। আমি প্ৰকৃতি, সমাজ, ৰাজ্য, আৰু ঈশ্বৰৰ আইন নিজৰ মংগলৰ বাবেহে মানি চলোঁ। এই বাহ্যিক শাস্তিয়ে শাৰীৰিক বাধ্যতা সৃষ্টি কৰিব পাৰে, কিন্তু নৈতিক বাধ্যতা কেতিয়াও সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে।

৮.৪.২ সুক্ষ্ম বা গুণগত উপযোগিতাবাদ

জে.এছ. মিলে গুণগত পৰাৰ্থ সুখবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁ স্পষ্টভাৱে কয় যে মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰঞ্চ সাধাৰণ সুখ। তেওঁৰ "উপযোগিতাবাদ" (Utilitarianism) নামৰ গ্ৰন্থত তেওঁ ঘোষণা কৰিছে—

"উপযোগিতাবাদৰ মানদণ্ড হিচাপে যি সুখ বিবেচনা কৰা হয়, সেয়া ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰঞ্চ সকলো সম্পৰ্কীয়ৰ সুখ।"

মিলৰ মতে, কাৰ্যবোৰ সঠিক যেতিয়া যিমানখিনি সুখৰ সৃষ্টি কৰে, আৰু ভুল যিমানখিনি সুখৰ বিপৰীত (দুখ)ৰ সৃষ্টি কৰে। "সুখ"ৰ অৰ্থ হৈছে আনন্দ আৰু দুখৰ অনুপস্থিতি; "অসুখ"ৰ অৰ্থ হৈছে দুখ আৰু আনন্দৰ অভাৱ। মিলে "আনন্দ" (pleasure) আৰু "সুখ" (happiness) শব্দ দুটাক পৰ্যায়বাচক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। তেওঁ ইহঁতক স্বকীয় মূল্য (intrinsic value) হিচাপে গণ্য নকৰে। তেওঁ সঠিক আৰু ভুলৰ সুখবাদী মানদণ্ড আগবঢ়ায়। সঠিকতা আনন্দৰ সৈতে জড়িত আৰু ভুলমূলত দুখৰ সৈতে জড়িত।

মিলে তেওঁৰ সুখবাদক মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ ওপৰত স্থাপন কৰে। তেওঁৰ মতে, এটা বস্তু বিচৰা আৰু ইয়াক আনন্দদায়ক বুলি অনুভৱ কৰা একেটা মনস্তাত্ত্বিক সত্যৰ দুটা ৰূপ। মিলৰ নৈতিক সুখবাদে এই মনস্তাত্ত্বিক ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত যে আমি সদায় আনন্দ বিচাৰোঁ, গতিকে আনন্দ বিচৰণীয় বা কাম কৰো (desirable)। যিদৰে এটা বস্তু দৃশ্যমান কাৰণ মানুহে ইয়াক দেখে, বা শব্দ শ্ৰাব্য কাৰণ মানুহে ইয়াক শুনে, সেইদৰে মিলে যুক্তি দাঙি ধৰে যে এটা বস্তু বিচৰণীয় কাৰণ মানুহে প্ৰকৃততে ইয়াক বিচাৰে।

সাধাৰণ সুখ কিয় বিচৰণীয় বা কাম্য কৰো?

প্ৰশ্ন উঠে—সাধাৰণ সুখ বিচৰণীয় বুলি কেনেকৈ প্ৰমাণ কৰিব? মিলৰ উত্তৰ হৈছে—

A ৰ সুখ A ৰ বাবে ভাল,

B ৰ সুখ B ৰ বাবে ভাল,

C ৰ সুখ C ৰ বাবে ভাল।

গতিকে, A+B+C (সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টি)ৰ বাবে A, B, Cৰ সুখ (সাধাৰণ সুখ) ভাল। তেওঁ কয় যে নৈতিক শাস্তিৰ (sanctions) বাবে আমি সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি কৰিবলৈ বাধ্য।

শাস্তিৰ ধাৰণা: বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ

বেন্থামে চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তি স্বীকাৰ কৰিছিল—প্ৰাকৃতিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, আৰু ধাৰ্মিক। মিলে ইয়াৰ লগত "আভ্যন্তৰীণ শাস্তি" (অন্তৰাত্মাৰ স্বৰ) যোগ কৰে। এই আভ্যন্তৰীণ শাস্তি হৈছে—

- সহানুভূতি,
- সহ-অনুভূতি,
- মানৱতাৰ সামাজিক অনুভূতি,
- সহপ্ৰাণীৰ সৈতে ঐক্যৰ ইচ্ছা,
- কৰ্তব্য ভংগৰ সৈতে জড়িত যন্ত্ৰণা।

আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তন

মিলে মনস্তাত্ত্বিকভাৱে আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ ব্যাখ্যা দিছে। তেওঁৰ মতে, সহানুভূতি (sympathy) আত্মপ্ৰেমৰ পৰা বিকশিত হয়, সংযোগ (association) আৰু স্বাৰ্থ স্থানান্তৰণ (transference of interest)ৰ নিয়মৰ জৰিয়তে। প্ৰথমে আমি আত্মকেন্দ্ৰিক আছিলোঁ আৰু নিজৰ দুখ দূৰ কৰিছিলোঁ। পুনৰাবৃত্তিৰ জৰিয়তে আমাৰ স্বাৰ্থ লক্ষ্যৰ পৰা উপায়লৈ স্থানান্তৰিত হয়। আমি নিজৰ আনন্দ পাহৰি, অন্যান্যৰ দুখ দূৰ কৰাত আনন্দ পাবলৈ লওঁ আৰু এনেদৰে সহানুভূতি অৰ্জন কৰোঁ। গতিকে, ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ জীৱনকালতেই সহানুভূতি অৰ্জন কৰে।

আনন্দৰ প্ৰকাৰ আৰু গুণগত পাৰ্থক্য

মিলৰ নৈতিক ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হৈছে আনন্দৰ গুণগত শ্ৰেণীবিভাজন। বেন্থামৰ বিপৰীতে মিলে কয় যে আনন্দ কেৱল পৰিমাণত নহয়, গুণতো পৃথক হয়। তেওঁৰ মতে, সুখৰ মূল্যায়নত আমি গুণ আৰু পৰিমাণ দুয়োটাকে বিবেচনা কৰিব লাগে। মিলে কয়— "কিছুমান ধৰণৰ আনন্দ আনবোৰতকৈ বেছি বিচৰণীয় আৰু মূল্যৱান।"

এপিকুৰাচেও আনন্দৰ প্ৰকাৰৰ কথা কৈছিল, কিন্তু মানসিক আনন্দৰ গুণগত শ্ৰেষ্ঠত্ব স্বীকাৰ কৰা নাছিল। বেন্থামে আনন্দৰ "পবিত্ৰতা"ৰ কথা কৈছিল, কিন্তু ইয়াৰ অৰ্থ আছিল কেৱল দুখৰ পৰা মুক্ত, গুণগত শ্ৰেষ্ঠত্ব নহয়। মিলৰ মতে, সৰ্বোচ্চ ভাল তীব্ৰ বা স্থায়ী আনন্দত নহয়, বৰঞ্চ উচ্চ, মৰ্যাদাপূৰ্ণ আৰু উৎকৃষ্ট আনন্দত, যদিও ইয়াৰ তীব্ৰতা আৰু স্থায়িত্ব কম। সেয়েহে মিলৰ মতবাদক সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদ বা গুণগত উপযোগিতাবাদ বোলা হয়।

গুণগত পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰিবলৈ মিলে সক্ষম বিচাৰক (competent judges)ৰ সিদ্ধান্তৰ ওপৰত আধাৰ কৰে। যিসকল ব্যক্তিয়ে দুয়ো ধৰণৰ আনন্দৰ সৈতে পৰিচিত আৰু সমানভাৱে উপভোগ কৰাৰ সক্ষমতা আছে, সিহঁতৰ সিদ্ধান্ত স্বাভাৱিকতে বৌদ্ধিক আনন্দৰ পক্ষে যায়। সক্ষম বিচাৰকসকলে শাৰীৰিক আৰু ইন্দ্ৰিয়গত আনন্দতকৈ বৌদ্ধিক আনন্দক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। এই সিদ্ধান্তৰ বিৰুদ্ধে আপিল কৰিব নোৱাৰি। যদি সক্ষম বিচাৰকসকলৰ মাজত মতবিৰোধ থাকে, তেন্তে আমি সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ সিদ্ধান্ত মানি চলিব লাগে। ইয়াৰ সমৰ্থনত মিলে "মৰ্যাদাবোধ" (sense of dignity)ৰ কথা কয়, যি মানুহৰ বাবে স্বাভাৱিক। এই মৰ্যাদাবোধৰ বাবেই কোনো

মানুহে কেতিয়াও কেৱল ইন্দ্ৰিয়গত আনন্দ উপভোগ কৰা নিম্ন স্তৰৰ প্ৰাণীলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ব বিচৰা নাই। তেওঁ কয়— "এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱা এজন সন্তুষ্ট গাহৰি হোৱাতকৈ ভাল; এজন অসন্তুষ্ট চক্ৰেটিছ হোৱা এজন সন্তুষ্ট মূৰ্খ হোৱাতকৈ ভাল।" এই মৰ্যাদাবোধৰ বাবেই সক্ষম বিচাৰকসকলে শাৰীৰিক আনন্দতকৈ উচ্চ আনন্দক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে।

মিলে সুখবাদী নীতিশাস্ত্ৰক তিনিটা উপায়েৰে শক্তিশালী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে—

১. ব্যক্তিগত সুখৰ পৰিৱৰ্তে সাধাৰণ সুখক জীৱনৰ লক্ষ্য আৰু নৈতিক মানদণ্ড হিচাপে স্থাপন কৰা।
২. আনন্দৰ গুণগত শ্ৰেণীবিভাজনৰ মতবাদ।
৩. নৈতিকতাৰ প্ৰকৃত শাস্তি আভ্যন্তৰীণ, বাহ্যিক নহয় বুলি মত পোষণ কৰা

এই উপায়সমূহৰ জৰিয়তে তেওঁ সুখবাদক আত্মকেন্দ্ৰিকতা আৰু ইন্দ্ৰিয়গততাৰ অভিযোগৰ পৰা মুক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

সমালোচনা

মিলৰ সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে তলত দিয়া সমালোচনাসমূহ উত্থাপন কৰিব পাৰি—

১. একপক্ষীয় মানৱ প্ৰকৃতিৰ ধাৰণা: সুখবাদে মানুহক কেৱল সংবেদনশীল প্ৰাণী হিচাপে গণ্য কৰে, কিন্তু মানুহৰ প্ৰকৃত লক্ষ্য হ'ব লাগে সম্পূৰ্ণ আত্মাৰ সন্তুষ্টি—যুক্তিসংগত আৰু সংবেদনশীল উভয়ে।
২. মিলৰ মতে, "সুখ" আৰু "আনন্দ"ক একে বুলি গণ্য কৰে, কিন্তু সুখ আৰু আনন্দ একে নহয়। সুখ স্থায়ী, আনন্দ ক্ষণস্থায়ী। সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ প্ৰণালীভিত্তিক সন্তুষ্টিৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা এক অনুভূতি।
৩. মিলৰ মতে আমি বাস্তৱতে আনন্দৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰো সেয়ে আনন্দ আমাৰ কাম্য বা কামনীয়। ইয়াত তেওঁ ভাষা ব্যঞ্জনাৰ বা শব্দৰ ভুল (fallacy of figure of speech) কৰে। "বিচৰণীয়" বা কৰ্মনীয় (ought to desire) আৰু "বিচাৰিব পৰা" বা কামনা কৰিব পৰা (capable of being desired) এই দুয়োটা শব্দ মিলৰ মকে একে। উদাহৰণস্বৰূপে, শব্দ শুনা যায় বা কোনো বস্তু দৃশ্যমান হয় কিয়নো আমি তাক শুনো বা দেখো। কিন্তু ইয়াক আমি তুলনা কৰিব নোৱাৰো কামটো কামনা কৰো। কামনীয় শব্দৰ অৰ্থ হৈছে যাক আমি উচুতভাৱে কামনা কৰা উচিত, যাক আমি কৰিব পাৰো সেইটো নহয়।
৪. উপযোগিতাবাদৰ সমৰ্থনত মিলে কয় যে প্ৰত্যেক মানুহে নিজৰ সুখ কামনা কৰে। সেয়ে সকলো মানুহৰ সমষ্টিয়ে সুখ কামনা কৰে। কিন্তু এই যুক্তিত দুটা ত্ৰুটি দেখিবলৈ পোৱা যায়— সমষ্টিগত ভুল আৰু বিতৰণমূলক ভুল। ইয়াত আমি শব্দটোৰ বিতৰণমূলক ব্যৱহাৰৰ

পৰা সমষ্টিগত ব্যৱহাৰলৈ যুক্তি প্ৰৱৰ্তন কৰা যায়, সেয়ে ইয়াত সমষ্টিগত ভুল ঘটে। দ্বিতীয়তে, সাধাৰণা সুখ সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰ বাবে মংগল, সেয়ে সাধাৰণ সুখ প্ৰত্যেকজন ব্যক্তিৰ বাবে মংগল। ইয়াত আমি সমষ্টিগত ব্যৱহাৰৰ পৰা বিতৰণ ব্যৱহাৰলৈ যায় বাবে বিতৰণমূলক ভূল ঘটে।

৫. নৈতিক বাধ্যতাৰ অস্পষ্ট ব্যাখ্যা। মিলে নৈতিক বাধ্যতাৰ বাবে আভ্যন্তৰীণ শাস্তি (অন্তৰাত্মা)ৰ কথা কয়, কিন্তু এই "অন্তৰাত্মা" তেওঁৰ মতে কেৱল সহানুভূতিৰ অনুভূতি, যি পৰিৱৰ্তনশীল। ই নৈতিক বাধ্যতাৰ উৎস হব নোৱাৰে।

৬. গুণগত পাৰ্থক্যই সুখবাদক ত্যাগ কৰে। যদি দুটা আনন্দৰ মাজত গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰা হয়, তেন্তে ইয়াৰ মানদণ্ড আনন্দ নহয়, বৰঞ্চ যুক্তি। ই হেডনিষ্টিক মতবাদৰ পৰা আঁতৰি যোৱা বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।

৭. আত্মপ্ৰেমৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ অসঙ্গত উত্তৰণ: সহানুভূতি (altruism) কেৱল আত্মপ্ৰেম (egoism)ৰ পৰা উদ্ভৱ হ'ব নোৱাৰে। মনস্তাত্ত্বিক নিয়মে আত্মপ্ৰেমক আত্ম-পৰাৰ্থবাদলৈ (ego-altruism) ৰূপান্তৰ কৰিব পাৰে, কিন্তু শুদ্ধ পৰাৰ্থবাদলৈ নহয়।

জানি থোৱা ভাল (LET US KNOW)

বেন্থাম (১৭৪৮-১৮৩২) আৰু মিল (১৮০৬-১৮৭৩) উপযোগিতাবাদৰ আটাইতকৈ বিশিষ্ট দুগৰাকী প্ৰতিষ্ঠাপক। বেন্থামে কয় যে মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ, কিন্তু জে.এছ. মিলে কয় যে আনন্দৰ **গুণগত** দিশটোকো বিবেচনা কৰিব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: সুখবাদ কি?

প্ৰশ্ন ২: বেন্থামৰ মতে আনন্দৰ সাতটা মাপকাঠি কি কি?

প্ৰশ্ন ৩: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক কিয় স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: মিলৰ মতে আভ্যন্তৰীণ শাস্তি কি?

প্ৰশ্ন ৫: মিলৰ মতে পৰাৰ্থবাদী আচৰণৰ বাবে কেইপ্ৰকাৰৰ শাস্তি আছে?

কাৰ্য্যকলাপ ৮.১

১. বেন্থাম আৰু মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য বৰ্ণনা কৰা।

- **বেন্থামৰ স্থূল উপযোগিতাবাদ:**
  - আনন্দৰ মূল্য কেৱল **পৰিমাণ**ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
  - সকলো ধৰণৰ আনন্দ একে (যেনে: "পুশ পিন কবিতাৰ সমান ভাল")।
  - ইন্দ্ৰিয়গত আনন্দক গুৰুত্ব দিয়ে।
- **মিলৰ সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদ:**
  - আনন্দৰ **গুণগত** পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰে (যেনে: বৌদ্ধিক আনন্দ শাৰীৰিক আনন্দতকৈ শ্ৰেষ্ঠ)।
  - "সক্ষম বিচাৰক"ৰ সিদ্ধান্তক গুৰুত্ব দিয়ে।
  - উচ্চ মৰ্যাদাৰ আনন্দক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে (যেনে: "এজন অসন্তুষ্ট চক্ৰেটিছ এজন সন্তুষ্ট মূৰ্খতকৈ ভাল")।

৮.৫ ছিডউইকৰ যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ

হেনৰী ছিডিউইকে উপযোগিতাবাদ স্বীকাৰ কৰে, কিন্তু ইয়াক **অন্তঃদৃষ্টিমূলক** (intuitional) ভিত্তিত স্থাপন কৰে। তেওঁ আত্মকেন্দ্ৰিকতা (egoism) আৰু পৰাৰ্থবাদ (altruism), সুখবাদ আৰু অন্তৰ্দৃষ্টিবাদৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁৰ মতে, আনন্দই হৈছে একমাত্ৰ স্বকীয় মূল্য (intrinsic good), যি যুক্তিসংগতভাৱে বিচৰণীয়। ই বিবেক (conscience) বা নৈতিক যুক্তিৰ (moral reason) দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়। কাণ্টৰ দৰে তেওঁ বিবেকক **ব্যৱহাৰিক যুক্তি** (practical reason)ৰ সৈতে চিনাক্ত কৰে।

বেন্থাম আৰু মিলে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদ মানি চলে, কিন্তু ছিডিউইকে ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰি কয়—

"আনন্দৰ প্ৰতি অতি আকাংক্ষাই ইয়াৰ লক্ষ্যকেই ব্যৰ্থ কৰে।"

তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে আনন্দ স্বকীয়ভাৱে বিচৰণীয়, কাৰণ ই **যুক্তিৰ অন্তঃদৃষ্টি** (intuition of reason)। তেওঁ তিনিটা যুক্তিসংগত নীতি আগবঢ়ায়—

১. **বিবেচনা** (Prudence): নিজৰ সুখৰ বাবে যুক্তিসংগত পছন্দ।

২. **পৰোপকাৰিতা** (Benevolence): অন্যান্যৰ সুখক নিজৰ সুখৰ সমান গুৰুত্ব দিয়া।

৩. **ন্যায়** (Justice): সুখৰ বিতৰণত নিৰপেক্ষ হোৱা।

সমালোচনা:

১. ছিডিউইকে আনন্দক চৰম ভাল বুলি গণ্য কৰাটো ভুল, কাৰণ ই সম্পূৰ্ণ আত্মাক সন্তুষ্ট কৰিব

নোৱাৰে।

২. তেওঁ আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু পৰাৰ্থবাদৰ মাজত সঁচাকৈয়ে সমন্বয় সাধন কৰিব পৰা নাই।

৮.৬ ৰাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ

ৰাছডেলৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ:

ৰাছডেলে উপযোগিতাবাদক **যুক্তিৰ** ভিত্তিত স্থাপন কৰে। তেওঁৰ মতে, নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য হৈছে—

- সদগুণ (Virtue),
- জ্ঞান আৰু সংস্কৃতি (Knowledge & Culture),
- সৌন্দৰ্য (Beauty),
- সুখ (Happiness)।

ইহঁতৰ মাজত সদগুণেই সৰ্বোচ্চ স্থান লাভ কৰে। এটা কাৰ্য্য সঠিক, যদি ইয়াৰ ফলত **সাৰ্বজনীন কল্যাণ** (universal well-being) বৃদ্ধি হয়। গতিকে, ইয়াক **উপযোগিতাবাদ** বোলা হয়, কিন্তু সুখক ইয়াৰ এটা উপাদান হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে, সেয়ে ই **আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ** (Ideal Utilitarianism)।

জি.ই. মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ:

মূৰে 'ভাল' (good)ক এক **অপৰিবৰ্তনীয়, অৱিভাজ্য** ধাৰণা হিচাপে গণ্য কৰে, যাক কেৱল অন্তঃৰ্দৃষ্টিৰে বুজিব পাৰি। তেওঁ কয়—

'ভাল' হৈছে এটা সৰল ধাৰণা, যিদৰে 'হালধীয়া' সৰল; আপুনি যেনেকৈ হালধীয়া কি বুলি নজনা লোকক বুজাব নোৱাৰে, তেনেকৈ 'ভাল'কো বুজাব নোৱাৰে।"

তেওঁৰ মতে, সুখবাদীসকলে **প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি** (Naturalistic Fallacy) কৰে, কাৰণ সিহঁতে 'ভাল'ক কেৱল আনন্দৰ সৈতে চিনাক্ত কৰে। মূৰে ৰাছডেলৰ দৰে আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে, য'ত এটা কাৰ্য্য সঠিক যদি ই সৰ্বোচ্চ সম্ভৱ ভালৰ সৃষ্টি কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬: যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ কোনে প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ৭: ছিডিউইকে দিয়া তিনিটা যুক্তিসংগত নীতিৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৮: আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ প্ৰৱক্তা কোন?

প্ৰশ্ন ৯: খালী ঠাই পূৰ কৰা—

ক) ছিডিউইকে উপযোগিতাবাদক যুক্তিবাদ বা অন্তর্দৃষ্টিবাদৰ সৈতে মিলাই, গতিকে তেওঁৰ তত্ত্বক ------বোলা হয়।

খ) সদগুণ, জ্ঞান, সংস্কৃতি, সৌন্দর্য আৰু সুখে ---------গঠন কৰে।

গ) মূৰৰ মতে, সুখবাদীসকলে -------কৰে।

ঘ) মূৰে ------ৰ ধাৰণাক সৰল, অৱিভাজ্য, আৰু অপৰিবর্তনীয় বুলি গণ্য কৰে।

প্রশ্ন ১০: মূৰৰ মতে সুখবাদীসকলে কিয় 'প্রাকৃতিক ভ্রান্তি' কৰে?

কার্য্যকলাপ ৮.২

১. ৰাছডেল আৰু মূৰৰ আদর্শগত উপযোগিতাবাদৰ মাজত কোনো পার্থক্য আছে নেকি?
উত্তৰ: ৰাছডেল আৰু মূৰ দুয়োৰে আদর্শগত উপযোগিতাবাদৰ মূল ধাৰণা একে—কার্য্যৰ সঠিকতা ইয়াৰ ফলাফলৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। কিন্তু কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্যও আছে:

- ৰাছডেলে সৎগুণ (Virtue), জ্ঞান, সৌন্দর্য, আৰু সুখক একত্রিতভাৱে "সর্বোচ্চ ভাল" বুলি গণ্য কৰে, য'ত সদ্গুণেই মুখ্য স্থান লয়।
- মূৰে 'ভাল' (good)ক এক অপৰিবর্তনীয় আৰু অৱিভাজ্য ধাৰণা হিচাপে দেখুৱায়, যাক কেৱল অন্তঃর্দৃষ্টিৰে বুজিব পাৰি। তেওঁ সুখবাদক "প্রাকৃতিক ভ্রান্তি" (Naturalistic Fallacy) বুলি সমালোচনা কৰে।
- ৰাছডেলে নিয়ম (rules)ৰ প্রয়োগক গুৰুত্ব দিয়ে, আনহাতে মূৰে ফলাফলৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে।

৮.৭ কার্য্য, সাধাৰণ আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ

উইলিয়াম কে. ফ্রাংকেনাই তেওঁৰ "নীতিশাস্ত্র" (Ethics) গ্রন্থত কয় যে সকলো উপযোগবাদী তত্ত্বই এই মতবাদ মানি চলে—নৈতিকভাৱে সঠিক বা ভুল হৈছে সর্বোচ্চ সাধাৰণ ভালৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। তেওঁ তিনিপ্রকাৰৰ উপযোগিতাবাদৰ উল্লেখ কৰে:

১. কার্য্য উপযোগিতাবাদ (Act Utilitarianism - AU):

- ইয়াত প্রত্যেক কার্য্যৰ সঠিকতা নির্ধাৰণ কৰা হয় প্রত্যক্ষভাৱে উপযোগিতাৰ নীতি (principle of utility) প্রয়োগ কৰি।
- উদাহৰণস্বৰূপে: সত্য ক'লে সাধাৰণভাৱে কল্যাণ হয়, কিন্তু কোনো বিশেষ পৰিস্থিতিত মিছা ক'লে যদি বেছি ভাল হয়, তেন্তে মিছা কোৱাটো সঠিক।

- বেন্থাম, জি.ই. মূৰ, আৰু মিলৰ দৰে দাৰ্শনিকসকলে এই মতবাদ সমৰ্থক আছিল। বৰ্তমান জে.জে.চি. স্মার্ট আৰু জোচেফ ফ্লেচাৰে ইয়াক "পৰিস্থিতি নীতিশাস্ত্ৰ" (situation ethics) বুলি কয়।

সমালোচনা:

- ই নৈতিক নিয়মৰ পৰিৱৰ্তে প্ৰত্যেক কাৰ্য্যক পৃথকভাৱে মূল্যায়ন কৰিবলৈ বিচাৰে, যাৰ ফলত নৈতিক স্থিৰতা নাথাকে।

২. সাধাৰণ উপযোগিতাবাদ (General Utilitarianism - GU):

- ইয়াত প্ৰশ্ন কৰা হয়—যদি সকলোৱে একেদৰে কাম কৰে, তেন্তে কি হ'ব?
- উদাহৰণস্বৰূপে: এজন দুখীয়াই ধনীৰ পৰা চুৰি কৰিলে হয়তো তেওঁৰ বাবে ভাল হ'ব, কিন্তু যদি সকলো দুখীয়াই চুৰি কৰে, তেন্তে সমাজৰ অহিত হ'ব।
- এম.জি. চিংগাৰে এই মতবাদৰ প্ৰচাৰক আছিল।

সমালোচনা:

- ইয়াত "সাৰ্বজনীনতাৰ নীতি" (principle of universalizability)ৰ প্ৰয়োগ কৰা হয়, যিটো উপযোগিতাৰ নীতিৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ।

৩. নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ (Rule Utilitarianism - RU):

- ইয়াত কাৰ্য্য নহয়, নিয়মৰ উপযোগিতা গণনা কৰা হয়।
- নিয়মবোৰ নিৰ্বাচন কৰা হয় ইয়াৰ দ্বাৰা সৰ্বোচ্চ সাধাৰণ ভাল হ'ব নে নাই তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি।
- উদাহৰণস্বৰূপে: "সত্য ক'বা" এটা নিয়ম, কাৰণ ইয়াৰ সাধাৰণ অনুসৰণে সমাজৰ কল্যাণ কৰে।
- বিশ্বাসক বাৰ্কলিৰ পৰা আৰ.বি. ব্ৰেনডটলৈকে বহুতো দাৰ্শনিকে ইয়াৰ পোষকতা কৰিছে।

প্ৰকাৰসমূহ:

- প্ৰাথমিক নিয়ম উপযোগিতাবাদ (PRU): সাধাৰণ উপযোগিতাবাদৰ সৈতে সাদৃশ্য থকা।
- বাস্তৱ নিয়ম উপযোগিতাবাদ (ARU): চলিত নৈতিক নিয়ম মানি চলা।
- আদৰ্শ নিয়ম উপযোগিতাবাদ (IRU): যি নিয়মৰ সাধাৰণ অনুসৰণে সৰ্বোচ্চ উপযোগিতা দিব।

৮.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়ত আমি বিভিন্ন উপযোগবাদী তত্ত্ব আলোচনা কৰিলোঁ। মুখ্যসমূহ হৈছে:

- সুখবাদ: আনন্দই নৈতিকতাৰ চৰম মানদণ্ড।
- উপযোগিতাবাদ: সৰ্বোচ্চ সাধাৰণ ভালেই নৈতিকতাৰ মূল নীতি।

- বেন্থামৰ স্থূল উপযোগিতাবাদ: আনন্দৰ পৰিমাণগত মাপকাঠি (৭টা dimension)।
- মিলৰ গুণগত উপযোগিতাবাদ: আনন্দৰ গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰে।
- ছিডউইকৰ যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ: আনন্দ যুক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত।
- ৰাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ: 'ভাল'ৰ ধাৰণা অপৰিবৰ্তনীয়।
- ফ্ৰাংকেনাৰ বিভাজন: কাৰ্য্য, সাধাৰণ, আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ।

৮.৯ অধিক জানিবলৈ

১) সিনহা, যদুনাথ (১৯৬৯), *A Manual of Ethics*, সিনহা পাব্লিছিং হাউচ।
২) চেটার্জী, পি.বি. (১৯৫২), *Principles of Ethics*, কলিকতা।
৩) ৱিলিয়াম কে. ফ্ৰাংকেনা (২০০৩), *Ethics*, প্ৰেন্টিছ হল।

৮.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : John Stuart Mill ৰ মতে শান্তিৰ দুটা প্ৰকাৰ আছে- আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : Henry Sidgwick

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : Sidgwick ৰ মতে তিনিটা যুক্তিসংগত নীতি হৈছে- সতৰ্কতা (prudence), পৰোপকাৰিতা (benevolence) আৰু ন্যায় (justice)।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : Hastings Rashdall আৰু G. E. Moore

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : শূন্যস্থান পূৰণ কৰক-

(a) Sidgwick এ উপযোগবাদক যুক্তিবাদ বা অন্তৰ্দৃষ্টিবাদৰ সৈতে মিলাইছিল, সেয়ে তেওঁৰ তত্ত্বক "যুক্তিসংগত উপযোগবাদ' বোলা হয়।

(b) গুণ (virtue), জ্ঞান (knowledge), সংস্কৃতি (culture), সৌন্দৰ্য (beauty) আৰু সুখ (happiness) মিলি সৰ্বোচ্চ মংগল গঠন কৰে।

(c) Moore ৰ মতে সুখবাদীসকলে "প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি" কৰে।

(d) Moore ৰ মতে 'ভাল' (good) ধাৰণাটো সৰল, বিশ্লেষণ কৰিব নোৱাৰা আৰু সংজ্ঞা দিব নোৱাৰা। সুখবাদী

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : G. E. Moore ৰ মতে হেডোনিষ্টসকলে "প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি" কৰে, কিয়নো তেওঁলোকে 'ভাল'ক কোনো প্ৰাকৃতিক গুণৰ সৈতে একে বুলি ধৰে।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : William K. Frankena

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : Frankena ৰ মতে উপযোগবাদৰ তিনিটা প্ৰকাৰ আছে- কাৰ্য-উপযোগবাদ (Act) সাধাৰণ উপযোগবাদ (General) আৰু নিয়ম-উপযোগবাদ (Rule)।

৮.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: "সৰ্বোচ্চ সম্ভৱ ভালৰ নীতি" কাৰ তত্ত্বৰ সৈতে জড়িত?

প্ৰশ্ন ২: মিলৰ মতে 'আনন্দ' আৰু 'সুখ' একে নে?

প্ৰশ্ন ৩: "কিছুমান আনন্দ আনতকৈ শ্ৰেষ্ঠ"—এই উক্তি কাৰ?

প্ৰশ্ন ৪: কাণ্টৰ দৰে কোনে বিবেকক ব্যৱহাৰিক যুক্তি বুলি গণ্য কৰে?

প্ৰশ্ন ৫: মূৰৰ মতে 'ভাল'ৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিনে?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: বেন্থামৰ মতে আনন্দৰ ৭টা মাপকাঠি কি?

প্ৰশ্ন ২: 'সক্ষম বিচাৰকৰ সিদ্ধান্ত' বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৩: ছিডিউইকে দিয়া তিনিটা যুক্তিসংগত নীতিৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৪: মূৰৰ মতে সুখবাদীসকলে কিয় "প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি" কৰে?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: বেন্থামৰ স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত সুখবাদ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ সমালোচনামূলক আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: ছিডউইকৰ যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদৰ মূল্যায়ন কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: ৰাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ সাৰাংশ লিখা।

প্ৰশ্ন ৫: ফ্ৰাংকেনাৰ উপযোগিতাবাদৰ বিভাজনৰ ওপৰত টোকা লিখা।

****

অধ্যায় ৯ : উপযোগিতাবাদ: বেন্থাম আৰু মিল

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ উপযোগিতাবাদ
৯.৪ উপযোগিতাবাদৰ ঐতিহাসিক পৃষ্ঠভূমি
৯.৫ বেন্থাম আৰু তেওঁৰ দৰ্শন
৯.৬ বিশ্বজনীন সুখবাদ
৯.৭ বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ধাৰণা
৯.৮ উপযোগিতাৰ নীতি হৈছে আইনী আৰু সামাজিক সংস্কাৰৰ ভিত্তি
৯.৯ সমালোচনা
৯.১০ মিলৰ জীৱন আৰু কৰ্ম
৯.১১ মিল আৰু সুখবাদ
৯.১২ মিলৰ উপযোগিতাবাদ
৯.১৩ বেন্থাম আৰু মিল
৯.১৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৯.১৫ অধিক জানিবলৈ
৯.১৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৯.১৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- নৈতিকতাৰ এক মাপকাঠি হিচাপে উপযোগীতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ
- জেৰেমী বেঠামৰ উপযোগীতাবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- বেঠামৰ নৈতিক দৰ্শনৰ মূল কথাবোৰ বৰ্ণনা কৰিবলৈ।
- বেঠামৰ নৈতিক দৰ্শনৰ ওপৰত সমালোচনামূলক মন্তব্য ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।

- মিলৰ উপযোগীতাবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- মিলৰ নৈতিক দৰ্শনৰ মূল কথাবোৰ বৰ্ণনা কৰিবলৈ।
- মিলৰ নৈতিক দৰ্শনক কিয় সংস্কাৰিত/পৰিমাৰ্জিত উপযোগীতাবাদ বুলি কোৱা হয় তাৰ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ।
- মিলৰ উপযোগীতাবাদ বেন্থামৰ উপযোগীতাবাদৰ পৰা কেনেকৈ পৃথক হয় সেইটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।

৯.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনাক বেন্থামৰ নৈতিকতা তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। নৈতিকতা মূলতঃ নৈতিক বিচাৰ-বিবেচনাৰ সৈতে জড়িত। কিন্তু এইটো স্পষ্ট যে নৈতিক বিচাৰে এক মানদণ্ড বা নীতি বা আদর্শক পূর্বধাৰণা কৰে, যাৰ আধাৰত এটা কার্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি মূল্যায়ন কৰা হয়। যি কার্যসমূহে প্রস্তাৱিত নৈতিক আদর্শক সমর্থন কৰে, সেইবোৰ ভাল বা শুদ্ধ; আৰু যিবোৰে নৈতিক আদর্শৰ লগত মিল নাথাকে, সেইবোৰ ভুল বা বেয়া। চৰম নৈতিক মানদণ্ডৰ স্বৰূপৰ বিষয়ে বিভিন্ন তত্ত্ব আছে। দুটি মুখ্য নৈতিক তত্ত্ব হ'ল—সেৱামূলক তত্ত্ব (teleological theories) আৰু কর্তব্যমূলক তত্ত্ব (deontological theories)। সেৱামূলক তত্ত্ববোৰ কার্যৰ ফলাফলৰ সৈতে জড়িত, অর্থাৎ আমাৰ কার্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ দ্বাৰা সৃষ্ট ভাল বা বেয়াৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। আনহাতে, কর্তব্যমূলক তত্ত্ববোৰে কর্তব্য আৰু মানৱ কার্যৰ নৈতিকতাৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

উপযোগিতাবাদ (Utilitarianism) হৈছে নৈতিক নীতিৰ এক শক্তিশালী দৃষ্টিভংগী। এই তত্ত্বই ধাৰণা কৰে যে যিকোনো কার্যৰ ফলাফলক নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আৰু সেয়ে ই কর্তব্যৰ সেৱামূলক তত্ত্বৰ অন্তর্ভুক্ত। এই নৈতিক তত্ত্ব অনুসৰি, চৰম লক্ষ্য হৈছে সাধাৰণ কল্যাণ। উপযোগিতাবাদে মত পোষণ কৰে যে এটা কার্য শুদ্ধ বা বাধ্যতামূলক তেতিয়াহে হয়, যেতিয়া ই সমগ্র বিশ্বত ভাল আৰু বেয়াৰ ভাৰসাম্যতকৈ অধিক ভালৰ সৃষ্টি কৰে। গতিকে, উপযোগিতাবাদে নৈতিক বিচাৰ কৰোঁতে 'উপযোগিতাৰ নীতি (principle of utility)'ক আধাৰ হিচাপে লয়।

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনাক জন ষ্টুৱার্ট মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ সৈতেও পৰিচয় কৰাই দিব। মিলে বেন্থামৰ পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদক বিকশিত আৰু পৰিশোধিত কৰিছিল। বেন্থামৰ দৰে মিলেও সুখবাদ (hedonism) স্বীকাৰ কৰি কয় যে সুখেই সকলো কার্যৰ চৰম লক্ষ্য। কিন্তু বেন্থামৰ বিপৰীতে মিলে কয় যে সুখৰ পৰিমাণৰ লগতে গুণাগুণবো পার্থক্য থাকে। মিলৰ মতে, উচ্চতম ভাল হৈছে মহৎ, মর্যাদাপূর্ণ আৰু উন্নত সুখৰ উপভোগত, যদিও এইবোৰৰ তীব্রতা আৰু স্থায়িত্ব কম। গতিকে, তেওঁৰ মতবাদক বেন্থামৰ স্থূল/অমার্জিত উপযোগিতাবাদৰ বিপৰীতে পৰিশোধিত/পৰিমার্জিত উপযোগিতাবাদ

(Refined Utilitarianism) বুলি কোৱা হয়। মিলৰ উপযোগিতাবাদে স্পষ্টভাৱে কয় যে নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰং সামূহিক সুখ।

মিলে নিয়মমূলক উপযোগিতাবাদৰ সমর্থন কৰিছিল। নিয়মমূলক উপযোগিতাবাদে নৈতিকতাত নিয়মৰ কেন্দ্রীয় ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়ে আৰু এই মত পোষণ কৰে যে কোনো কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ নিয়মৰ সৈতে সঙ্গতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। তেওঁ উপযোগিতাবাদৰ বিৰোধীসকলে উত্থাপন কৰা সমালোচনাৰ উত্তৰ দিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল, বিশেষকৈ "উপযোগিতাবাদ কেৱল পশুসুলভ সুখৰ দর্শন" বুলি কৈছিল।

৯.৩ উপযোগিতাবাদ

উপযোগিতাবাদ হৈছে এনে এক নৈতিক তত্ত্ব, যিয়ে আমাক কি কৰা উচিত সেই সম্পর্কে এক দিশ দেখুৱায়। এই তত্ত্বৰ মতে শ্রেষ্ঠ কার্য্য হৈছে যিয়ে উপযোগিতাক সর্বাধিক স্থান দিয়ে। "উপযোগিতা"ক বিভিন্ন ধৰণে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে, সাধাৰণতে সংবেদনশীল সত্তা যেনে মানুহৰ কল্যাণৰ দিশত। যদিও উপযোগিতাবাদৰ বহুতো প্রকাৰ আছে, সাধাৰণতে এই তত্ত্বই মত পোষণ কৰে যে নৈতিকভাৱে শুদ্ধ কার্য্যবোৰ হৈছে যিবোৰে সংখ্যাগৰিষ্ঠ লোকৰ বাবে ভাল-বেয়াৰ ভাৰসাম্য সম্ভৱ পর্যায়লৈ সর্বাধিক কৰে। অর্থাৎ, শুদ্ধ কার্য্য হৈছে যিয়ে আটাইতকৈ বেছি ভাল ফলাফল দিয়ে। এইদৰে ই 'উপযোগিতাৰ নীতি'ক আধাৰ কৰি কি শুদ্ধ বা বাধ্যতামূলক তাক নির্ধাৰণ কৰে।

উপযোগিতাবাদ হৈছে বাধ্যতাৰ এক বিশেষ প্রকাৰৰ উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব। গতিকে, ই নৈতিক নীতি-নিয়মৰ এক শক্তিশালী দৃষ্টিভংগী। উপযোগিতাবাদে প্রধানকৈ এই প্রশ্নটোৰ সৈতে জড়িত: "এজন ব্যক্তিয়ে কি কৰা উচিত?" ইয়াৰ উত্তৰ হৈছে যে এজন ব্যক্তিয়ে এনে ধৰণে কার্য্য কৰা উচিত যাতে সম্ভৱপৰ শ্রেষ্ঠ পৰিণামৰ উদ্ভৱ হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা ই এই মত পোষণ কৰে যে কোনো কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ পৰিণামৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। পৰিণাম মূল্যায়ন কৰোঁতে উপযোগিতাবাদে অন্তর্নিহিত মূল্যৰ তত্ত্বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, অর্থাৎ কিছুক ইয়াৰ পৰিণামৰ বাহিৰেও নিজা সত্তাত ভাল বুলি গণ্য কৰা হয়।

উপযোগিতাবাদক আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৃথক কৰা হয় কোনো কার্য্যৰ দ্বাৰা উৎপন্ন হোৱা পৰিণামৰ পৰিসৰৰ দ্বাৰা। উপযোগিতাবাদী দৃষ্টিভংগী অনুসৰি এজনে সামগ্রিকভাৱে ভালক সর্বাধিক কৰা উচিত—অর্থাৎ আনৰ ভালকো বিবেচনা কৰা উচিত লগতে নিজৰ ভালকো। কিন্তু আত্মকেন্দ্রিকতাই অন্যান্য লোকক গুৰুত্বসহকৰে নলয়। আত্মকেন্দ্রিকতাৰ বিপৰীতে উপযোগিতাবাদে সকলো স্বার্থক সমানে বিবেচনা কৰে।

উপযোগিতাবাদে নৈতিক আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু কর্তব্যমূলক তত্ত্বসমূহৰ (Deontological theories) মৌলিক নীতিসমূহৰ মাজত সম্ভাব্য সংঘর্ষ/সংঘাত আঁতৰ কৰে। কর্তব্যমূলক তত্ত্বসমূহে আন লোকক গুৰুত্ব দিয়ে কিন্তু ভালৰ প্রসাৰক গুৰুত্ব নিদিয়ে। ইয়াৰ বিপৰীতে, স্বার্থপৰতাবাদে/ আত্মকেন্দ্রিকতাবাদে ভালৰ প্রচাৰক গুৰুত্বসহকাৰে লয় কিন্তু অন্যান্য লোকক গুৰুত্বসহকাৰে নলয়। কিন্তু উপযোগিতাবাদে এই দুয়োটা ত্রুটিক একেলগে শুধৰাই দিয়ে।

উপযোগিতাবাদ এনে নীতিশাস্ত্রীয় তত্ত্বৰ পৰাও পৃথক, যিবোৰে কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা কর্তাৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰশীল বুলি কয়। কিয়নো, উপযোগিতাবাদৰ মতে, এটা বেয়া উদ্দেশ্যৰ পৰাও শুদ্ধ কাম কৰাটো সম্ভৱ।

কিছু উপযোগিতাবাদী সুখবাদীয়ে ভালক সুখৰ সৈতে সমান বুলি ধৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, জেৰেমী বেন্থাম আৰু জন ষ্টুৱার্ট মিলে সাধাৰণতে সুখবাদী দৃষ্টিভংগীৰে ভালৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিছে। তেওঁলোকে ভালক সুখৰ সৈতে চিনাক্ত কৰে আৰু নৈতিক লক্ষ্যক সুখৰ ওপৰত দুখৰ সর্বাধিক ভাৰসাম্য বুলি দাবী কৰে। কিন্তু কিছুমান উপযোগিতাবাদী সুখবাদী নহয়, যেনে— জি.ই. মূৰ আৰু হেষ্টিং ৰাছডেল। তেওঁলোকক 'আদর্শবাদী' উপযোগিতাবাদী বুলি কোৱা হয়।

৯.৪ উপযোগিতাবাদৰ ঐতিহাসিক পটভূমি

উপযোগিতাবাদৰ উৎপত্তি প্রাচীন গ্রীক দর্শনত হৈছিল। কিন্তু উপযোগিতাবাদৰ পৰম্পৰা প্রকৃততে বেন্থামৰ পৰাই আৰম্ভ হয়, আৰু ইয়াত জন ষ্টুৱার্ট মিল, হেনৰী চিজ্‌উইক, আৰ. এম. হেয়াৰ আৰু পিটাৰ চিংগাৰ আদিও অন্তর্ভুক্ত।

জীৱনৰ মূল্যৰ এক সুখবাদী তত্ত্ব খ্রীষ্টপূর্ব পঞ্চম শতিকাৰ আৰিষ্টিপাছ অৰ চাইৰিনৰ নৈতিক শিক্ষাত পোৱা যায়, যি চাইৰিনাইক বিদ্যালয়ৰ প্রতিষ্ঠাপক আছিল, আৰু এটা শতিকাৰ পিছত ইপিকু�ৰাছ আৰু প্রাচীন গ্রীচৰ তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ মাজত এই তত্ত্ব পোৱা গৈছিল। আৰিষ্টিপাছ আৰু ইপিকুৰাছে স্বার্থপৰ সুখবাদৰ (Egoistic Hedorism) পোষকতা কৰিছিল। তেওঁলোকৰ মতে, জীৱনৰ একমাত্র ভাল হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ— অর্থাৎ প্রতিজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ সর্বাধিক সুখ বিচৰা উচিত।

নৈতিক বিশ্বজনীনতাবাদৰ বীজ ষ্ট'ইচিজম আৰু খ্রীষ্টান ধর্মৰ মতবাদত পোৱা যায়। তত্ত্বটোৰ অন্যান্য গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হ'বছ, লক, আৰু ৰিচার্ড কাম্বাৰলেণ্ডৰ ১৭শ শতিকাৰ ৰচনাবলীত বিচাৰিব পাৰি। কিছু ইতিহাসবিদে বিশপ ৰিচার্ড কাম্বাৰলেণ্ডক প্রথম উপযোগিতাবাদী দর্শনৰ অধিকাৰী বুলি চিনাক্ত কৰিছে। এটা প্রজন্মৰ পিছত, ফ্রান্সিছ হাচেছন, এজন ব্রিটিছ "নৈতিক সংবেদনশীলতা"ৰ তত্ত্ববিদে, স্পষ্টভাৱে এক উপযোগিতাবাদী দৃষ্টিভংগীৰ মত পোষণ কৰিছিল। হাচেছনে প্রথমে 'সর্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সর্বাধিক সুখ'ক নৈতিক আচৰণৰ এক নীতি হিচাপে *An Inquiry Concerning the*

Original of our Ideas of Virtue or Moral Good (১৭২৫) নামৰ গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰিছিল। বেন্থামে ডেভিদ হিউমৰ *"Treatise of Human Nature"* পঢ়িছিল আৰু তেওঁ হিউমৰ পৰা শিকিছিল যে নৈতিক দৰ্শন, প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ দৰে, প্ৰায়োগিক পৰ্যবেক্ষণৰ সৈতে আৰম্ভ হ'ব লাগে আৰু ইয়াৰ কৌশলবোৰ অন্য ক্ষেত্ৰত সমানভাৱে প্ৰযোজ্য। তেওঁ হিউমৰ পৰা উপযোগিতাক সৎগুণৰ সৈতে সমান কৰিবলৈও শিকিছিল। স্বাভাৱিকতে, বেন্থামে হিউমৰ নৈতিক দৰ্শনৰ সৈতে সম্পূৰ্ণৰূপে সন্তুষ্ট নাছিল কাৰণ হিউমে নৈতিক বিচাৰক 'নৈতিক অনুভূতি'ৰ পদত ব্যাখ্যা কৰিছিল।

বেন্থামে তেওঁৰ প্ৰথম গ্ৰন্থ *"A Fragment on Government"*-ত ইংৰাজী আইনৰ সমালোচনামূলক বিশ্লেষণ কৰিছিল আৰু উপযোগিতাৰ নীতিৰ নতুন ভেটি স্থাপন কৰিছিল। এই কিতাপখনত, বেন্থামে প্ৰথমবাৰৰ বাবে 'মৌলিক স্বতঃসিদ্ধ' উল্লেখ কৰিছিল যে 'সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখেই হ'ল ভাল বা বেয়াৰ মাপকাঠী'। বেন্থামৰ প্ৰাৰম্ভিক সময়ৰ মুখ্য গ্ৰন্থ হ'ল *"An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (১৭৮৯)'। এই গ্ৰন্থত তেওঁ তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী দৰ্শনৰ মৌলিক ধাৰণাবোৰ স্পষ্ট কৰিছে। প্ৰথম অধ্যায়বোৰে স্পষ্ট কৰে যে উপযোগিতা হ'ল কাৰ্যকৰী নীতি

য'ত অন্যান্য সকলো কথা আধাৰিত। পৰৱৰ্তী অধ্যায়বোৰে মানৱ অপৰাধৰ শ্ৰেণীবিভাজন আৰু উপকাৰ্যৰ পৰিণাম, অনুপ্ৰেৰণাৰ জটিলতাযুক্ত আইন আৰু শাস্তিৰ উপাদানবোৰ ব্যাখ্যা কৰে। পিছলৈ, চিজ্বিকে "The Methods of Ethics"-ত উপযোগিতাবাদৰ সংজ্ঞা এক স্পষ্ট ৰূপত দিয়ে। তেওঁ কয়, "উপযোগিতাবাদে ইয়াত এনে নৈতিক তত্ত্বক সূচায় যে যি আচৰণ যিকোনো পৰিস্থিতিত বস্তুনিষ্ঠভাৱে শুদ্ধ, সেয়া হ'ল সামগ্ৰিকভাৱে সৰ্বাধিক সুখ উৎপাদন কৰা আচৰণ; অৰ্থাৎ যিসকলৰ সুখ আচৰমৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়, সকলোকে বিবেচনাত লৈ।"

৯.৫ বেন্থাম আৰু তেওঁৰ দৰ্শন

জেৰেমী বেন্থাম এজন ইংৰাজ দাৰ্শনিক আছিল। তেওঁৰ জন্ম হৈছিল ১৫ ফেব্ৰুৱাৰী ১৭৪৮ তাৰিখে আৰু মৃত্যু হৈছিল ৬ জুন ১৮৩২ তাৰিখে। তেওঁ এজন উকীল, জেৰেমিয়া বেন্থাম আৰু তেওঁৰ পত্নী এলিচিয়া হোৱাইটহৰ্ণৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ আছিল। তেওঁ ১২ বছৰ বয়সত অক্সফোৰ্ডৰ কুইনছ কলেজত ভৰ্তি হৈছিল আৰু স্নাতক হোৱাৰ পিছত আইন অধ্যয়নৰ বাবে লিংকনছ ইনত যোগদান কৰিছিল। তেওঁ ১৭৬৭ চনত বাৰত ভৰ্তি হৈছিল কিন্তু কেতিয়াও আইনক পেছা হিচাপে অনুশীলন কৰা নাছিল। তেওঁ জীৱনটো লিখা-মেলাত আৰু সমগ্ৰ আইনী ব্যৱস্থাৰ উপযোগিতাবাদী ধাৰাৰ পৰিৱৰ্তনৰ হকে যুক্তি দিয়াত কটাইছিল।

বেণ্ঠামৰ প্ৰাৰম্ভিক ৰচনাৰ পৰা জানিব পাৰি যে তেওঁ আৰম্ভণিৰ পৰাই এজন অভিজ্ঞতাবাদী আছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে সকলো জ্ঞান সংবেদনৰ পৰা আহৰণ কৰা হয়। সপ্তদশ শতিকাত অভিজ্ঞতাবাদক ভৌতিক বিজ্ঞানৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। বেণ্ঠামে দাবী কৰিছিল যে আইন বিজ্ঞানও ঔষধ বিজ্ঞানৰ দৰে সংবেদন আৰু অভিজ্ঞতাৰ একে অচল ভেটিত নিৰ্মাণ কৰা উচিত। দুয়োটা বিজ্ঞানৰ ভেটি হৈছে মানৱ প্ৰকৃতিৰ পৰ্যবেক্ষণ।

বেণ্ঠামে দৰ্শনৰ সকলো প্ৰকাৰৰ আদৰ্শবাদক প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল, আৰু তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে ঈশ্বৰত বিশ্বাস কৰিবলৈ বাধ্য কৰা কোনো যুক্তিসংগত কাৰণ নাই। তেওঁ জোৰ দি কৈছিল যে অস্তিত্ব হৈছে এক সম্পূৰ্ণভাৱে বস্তুগত পৰিঘটনা। যিহেতু পদাৰ্থ গণিতীয় পদত পৰিমাণযোগ্য, এই নীতিক আমি অনুভৱ কৰা সুখ-দুখলৈকে বিস্তাৰিত কৰা হয়।

মানৱ কাৰ্য আৰু সেই কাৰ্যসমূহক প্ৰেৰণা দিয়া সুখ-দুখৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীয়ভাৱে গুৰুত্ব আৰোপ কৰাটোৱেই হৈছে বেণ্ঠামৰ উপযোগিতাবাদৰ মনস্তাত্ত্বিক ভেঁটি। এজন মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদী হিচাপে, তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে সুখ-দুখেই আমাৰ কাৰ্য্যসমূহ নিৰ্ধাৰণ কৰে। তেওঁৰ মতে, উপযোগিতাৰ প্ৰশ্নবোৰেই হৈছে এজন ব্যক্তিয়ে কৰিবলৈ বিচৰা সকলো কাৰ্যৰ কেন্দ্ৰত অৱস্থিত।

৯.৬ ইউডাইম'নিয়া বা আত্ম-উন্নয়ন আৰু কাৰ্য

সাৰ্বজনীন সুখবাদ বা পৰমসুখবাদ হৈছে আন এটা তত্ত্ব যত আমি সকলো মানুহৰ সন্তৰ পৰিমাণে সৰ্বাধিক সন্তৰ সুখ লাভ কৰাটোকে লক্ষ্য হিচাপে ল'ব লাগে বুলি কয়। এই তত্ত্ব অনুসৰি, "সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ" হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। এই তত্ত্বই দুটা মৌলিক উপাদান সামৰি লয়: (১) এটা কাৰ্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ ফলাফলৰ ভালেটোৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়; (২) সুখ হৈছে একমাত্ৰ বস্তু যিটো নিজৰ ফালৰ পৰা ভাল আৰু দুখ হৈছে একমাত্ৰ বস্তু যিটো নিজৰ ফালৰ পৰা বেয়া, আৰু সুখ-দুখৰ সামষ্টিক ফলেই হৈছে সুখ। এই তত্ত্বৰ মুখ্য ব্যাখ্যাকাৰীসকল হৈছে জেৰেমী বেণ্ঠাম, জে.এছ. মিল আৰু হেনৰী চিজ্বিক। এই তত্ত্ব অনুসৰি, ভাল বা বেয়া যি হওক, সেইবোৰ জোখ-মাখৰ যোগ্য। বেণ্ঠামে এই কথাটো সবাতোকৈ স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰিছিল আৰু সেইবাবে তেওঁ সাতটা মূল্যৰ মাপকাঠীৰ জৰিয়তে সুখ-দুখৰ পৰিমাপৰ পদ্ধতি (Hedonic Calculus)ত বিশ্বাস কৰিছিল সেই কেইটা হ'লঃ— তীব্ৰতা, স্থায়িত্ব, নিকটতা, নিশ্চিততা, বিশুদ্ধতা, উৰ্বৰতা আৰু ব্যাপ্তি। কিন্তু মিলে সুখৰ মূল্যায়নত পৰিমাণৰ লগতে গুণগত মানও সংযোজন কৰিছিল।

৯.৭ উপযোগিতাবাদ সম্পৰ্কে বেঠামৰ দৃষ্টিভংগী

বেঠামে তেওঁৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ "*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (IPML)*"-ত উপযোগিতাক এক 'নীতি' হিচাপে উপস্থাপন কৰিছিল আৰু যুক্তি দিছিল যে ই এক প্ৰাথমিক নীতি যাক অন্যান্য সকলো কথা স্থাপন কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। উপযোগিতা নীতিৰ অৰ্থ হৈছে কেৱল উপযোগিতা, যি লেটিন শব্দ *utilis*ৰ পৰা আহিছে যাৰ অৰ্থ হৈছে "উপযোগী"। বেঠামে কয় যে 'উপযোগিতা বুলিলে কোনো বস্তুত থকা সেই ধৰ্মক বুজায় যিয়ে ইয়াৰ দ্বাৰা উপকাৰ, সুবিধা, সুখ, ভাল বা আনন্দ উৎপাদন কৰে বা অনিষ্ট, দুখ, বেয়া বা অসুখী হোৱা ৰোধ কৰে'। ইয়াৰ মূল কথাটো হৈছে যে মূল্যৰ একমাত্ৰ উৎস আছে যাক উপযোগিতা বুলি কোৱা হয়, আৰু ইয়াক সৰ্বাধিক কৰা উচিত। বেঠামে বিবেচনা কৰি কৈছিল যে নৈতিক কাৰ্যবোৰ উপযোগিতাবাদী নীতিৰ ভিত্তিত যুক্তিসংগতভাৱে সমৰ্থন কৰা উচিত।

বেঠামে তেওঁৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ "*An Introduction to the Principle of Morals and Legislation*' ৰ প্ৰথম অধ্যায়ত উল্লেখ কৰিছে যে কেৱল সুখ বা আনন্দহে আন্তৰিকভাৱে ভাল আৰু ইয়াৰ বিপৰীতে, দুখ বা অসুখী হোৱা, আন্তৰিকভাৱে বেয়া। সুখ বৃদ্ধি কৰাৰ আৰু দুখ এৰাৰ ইচ্ছাই কেৱল আমাক কেনেকৈ কাম কৰিব লাগে সেয়া নহয়, বৰঞ্চ আমাক কেনেকৈ কাম কৰা উচিত সেয়াও নিৰ্ধাৰণ কৰে। এইয়াই তেওঁৰ 'উপযোগিতা নীতি'ৰ ভেটি গঠন কৰে, যাক তেওঁ পিছত 'সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ সুখ নীতি' বুলি কৈছিল।

এতিয়া প্ৰশ্ন হৈছে, কাৰ সুখ বা অসুখী হোৱা আমাৰ বিবেচনা কৰা উচিত? বেঠামে স্পষ্ট কৰি কয় যে ই হৈছে সমগ্ৰ 'সম্প্ৰদায়', কেৱল কিছুমান ব্যক্তি নহয়। সম্প্ৰদায়টো ব্যক্তিগত লোকৰ দ্বাৰা গঠিত। গতিকে, সম্প্ৰদায়ৰ স্বাৰ্থ হৈছে সম্প্ৰদায় গঠন কৰা সদস্যসকলৰ স্বাৰ্থৰ সমষ্টি। সেয়েহে বেঠামে 'উপযোগিতা'ক "সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ"ৰ লক্ষ্যৰ সৈতে সংযুক্ত কৰিছিল। উপযোগিতাবাদৰ অন্তৰ্নিহিত ধাৰণাটো হৈছে যে মানৱ আচৰণৰ লক্ষ্য হৈছে সুখ। গতিকে এই তত্ত্বই সকলো কাৰ্যক সাধাৰণ সুখৰ প্ৰসাৰ বা সাধাৰণ দুখৰ প্ৰতিৰোধৰ মাধ্যম হিচাপে ইয়াৰ উপযোগিতা অনুসৰি মূল্যায়ন কৰে। যি কাৰ্যই এই নীতিক মানি চলে, সেই কাৰ্যই হৈছে 'কৰিবলগীয়া' কাৰ্য। সেয়েহে, বেঠামৰ উপযোগিতা নীতিত দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য জড়িত হৈ আছে। প্ৰথমতে, এই মৌলিক নীতিৰ দ্বাৰা বেঠামে এনে এক অনুভূতিৰ সৈতে ইংগিত দিছিল যিয়ে এটা কাৰ্যৰ উপযোগিতাক অনুমোদন কৰে। দ্বিতীয়তে, উপযোগিতা নীতিৰ সাধাৰণ অৰ্থ হৈছে "সাৰ্বজনীন" উপযোগিতা আৰু ব্যক্তিৰ উপযোগিতা হৈছে সাৰ্বজনীন উপযোগিতাৰ সেই অংশ যিটোত ব্যক্তিজনে অংশগ্ৰহণ কৰে।

বেঠামৰ মতে, এটা কাৰ্যৰ নৈতিক মূল্য ইয়াৰ পৰিণামৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এটা কাৰ্য শুদ্ধ যদি ই অধিকতম ভাল ফলাফল সৃষ্টি কৰে অৰ্থাৎ শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য হৈছে যিয়ে উপযোগিতাক সৰ্বাধিক কৰে।

এনেদৰে, উপযোগিতাবাদ হৈছে পৰিণামবাদৰ এক ৰূপ, অর্থাৎ এটা কার্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ ফলাফলৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।

ফলাফলৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদে দাবী কৰে যে শুদ্ধ কার্যক ভৱিষ্যতৰ অৱস্থাৰ আধাৰত যুক্তিসংগতভাৱে সমর্থন কৰা হয়, অতীতৰ ঘটনাৰ আধাৰত নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, বেন্থামৰ শাস্তিৰ যুক্তিকৰণ ব্যাখ্যা হৈছে এক নিবাৰক/নির্বাৰণমূলক ব্যাখ্যা। শাস্তি যুক্তিসংগত যদি ই মানুহক অবাঞ্ছিত কার্য কৰাৰ পৰা বিৰত ৰাখে। অধিক সঠিকভাৱে ক'বলৈ গলে, বেন্থামৰ বাবে শাস্তিৰ সঠিক লক্ষ্য হৈছে সুখ/ভাল অনুভূতিৰ সৃষ্টি কৰা আৰু দুখ প্রতিৰোধ কৰা।

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদক প্রতিফলিত কৰে যে সুখ-দুখে মানৱ আচৰণৰ প্রেৰণাক সংজ্ঞায়িত কৰে। বেন্থামে "*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*"ৰ প্রথম অধ্যায়ত লিখিছে, "প্রকৃতিয়ে মানৱজাতিক দুজন সর্বাধিকাৰী বিষয় - দুখ আৰু সুখৰ শাসনত ৰাখিছে। আমাক কি কৰা উচিত সূচোৱাৰ লগতে আমি কি কৰিম তাক নির্ধাৰণ কৰাটো কেৱল তেখেতলোকৰ বাবেহে। একফালে শুদ্ধ-অশুদ্ধৰ মানদণ্ড, আনফালে কাৰণ-কার্যৰ শৃংখল সিহঁতৰ সিংহাসনত সংলগ্ন হৈ আছে। আমি কৰা সকলো কার্য, কোৱা সকলো কথা, ভবা সকলো চিন্তাত সিহঁতে আমাক শাসন কৰে। আমাৰ অধীনতা ত্যাগ কৰিবলৈ কৰা প্রত্যেকটা প্রচেষ্টাই কেৱল ইয়াক প্রদর্শন আৰু নিশ্চিত কৰিব।" (IPML ১১)। বেন্থামে সুখ-দুখক মূল প্রেৰণা হিচাপে বিবেচনা কৰে যাৰ উল্লেখ কৰি সকলো মানৱ কার্যক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। তেওঁলোক হৈছে ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ "প্রকৃত সত্তা", যিয়ে ব্যক্তিগত কার্যৰ অন্তিম কাৰণ হিচাপে আৰু ব্যক্তিগত সুখৰ কাৰক আৰু মাধ্যম হিচাপে কাম কৰে। বেন্থামৰ বাবে সুখ আৰু সুখ-দুখৰ মাজৰ সম্পর্ক সৰল; সুখে সুখলৈ অৰিহণা যোগায়, আনহাতে দুখে ইয়াৰ পৰা হ্রাস কৰে।

বেন্থামৰ 'An Introduction to the Principles of Morals and Legislation'ৰ তৃতীয় অধ্যায়ত, তেওঁ চাৰিটা 'শাস্তি'ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে যিয়ে কেনেকৈ এক আত্মকেন্দ্রিক ব্যক্তিক তেওঁ আৰু অন্যান্য সকলোৰে সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি কৰা কার্য সম্পাদন কৰিবলৈ প্রেৰণা দিয়ে। এই চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তি হ'ল: শাৰীৰিক, নৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু ধার্মিক। বেন্থামে এই শাস্তিসমূহৰ মাধ্যমত আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ ৰূপান্তৰ ব্যাখ্যা কৰে। বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদত, যিকোনো আইন বা কার্যক ভাল বুলি বিবেচনা কৰা হয় যদি ই "সর্বাধিক সংখ্যকৰ বাবে সর্বাধিক সুখ" উৎপাদন কৰিব পাৰে। 'An Introduction to the Principles of Morals and Legislation'ৰ চতুর্থ অধ্যায়ত, বেন্থামে সুখ আৰু দুখক কেনেকৈ জুখিব পাৰি সেই গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্ন উত্থাপন কৰে। এই সম্পর্কত, বেন্থামে সাতটা মাপদণ্ডৰ সহায়ত সুখ-দুখৰ এক 'হেড'নিষ্টিক কেলকুলাছ' অর্থাৎ সুখ-গণনা বিকশিত কৰিছিল: তীব্রতা, স্থায়িত্ব, সান্নিধ্য, নিশ্চততা, বিশুদ্ধতা, উর্বৰতা আৰু ব্যাপ্তি। এনেদৰে, বেন্থামে বর্ণনা কৰে যে সুখ-দুখক পৰিমাণৰ ফালৰ পৰা মূল্যায়ন কৰিব পাৰি। ইয়াৰ পৰা অনুসৰণ

কৰে যে বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ প্ৰকৃতিত পৰিমাণাত্মক। তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ। তেওঁ কৈছিল, "সুখৰ পৰিমাণ সমান হ'লে, পুশপিন (এটা সাধাৰণ খেল) কবিতাৰ দৰেই ভাল"। অৰ্থাৎ, 'পুশপিন কবিতাৰ দৰেই ভাল যদি সিহঁতে উৎপাদন কৰা সুখৰ পৰিমাণ সমান হয়।' অৱশ্যে জন ষ্টুৱার্ট মিলে সুখৰ মূল্যায়নত গুণগত মানদন্ডৰ লগতে পৰিমানগত মানদণ্ডৰ কথাও অন্তর্ভুক্ত কৰিছিল।

৯.৮ উপযোগিতা নীতি হৈছে আইনী আৰু সামাজিক সংস্কাৰৰ ভেটি

বেন্থামে আইনী ব্যৱস্থাক তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী নীতিত প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। তেওঁ আইনী ব্যৱস্থাক তেওঁৰ নৈতিক চিন্তাৰ দৰেই বুজিছিল। বেন্থামে ঘোষণা কৰিছিল যে উপযোগিতা নীতি হৈছে তেওঁৰ ব্যৱস্থাৰ ভেটি আৰু চৰকাৰৰ কাম হৈছে 'শাস্তি আৰু পুৰস্কাৰৰ দ্বাৰা সমাজৰ সুখ বৃদ্ধি কৰা'। বেন্থামে নৈতিক জীৱনত ধৰ্মৰ মধ্যস্থতাৰ কোনো প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰা নাছিল। বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদী তত্ত্বই কাৰ্যবোৰৰ পৰিণাম বিবেচনা কৰি মূল্যায়ন কৰে। বেন্থামে তেওঁৰ "A Fragment on Government" গ্ৰন্থত ছাৰ উইলিয়াম ব্লেকষ্টোনৰ আইনী তত্ত্বক তীব্ৰভাৱে সমালোচনা কৰিছিল, যিয়ে পৰম্পৰাক সমৰ্থন কৰিছিল, আৰু বেন্থামে যুক্তি দিয়ে যে চৰকাৰৰ আনুগত্যৰ যুক্তিসংগতা পৰিণামৰ গণনাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। তেওঁ লিখিছিল, "উপযোগিতা নীতিয়ে নিজত বাহিৰে আন কোনো নিয়ন্ত্ৰকৰ প্ৰয়োজন নকৰে নাইবা স্বীকাৰো নকৰে"। বেন্থামে বিশ্বাস কৰিছিল যে সুখ নিজেই এক **'ভালবস্তু' আৰু দুখ নিজেই এক 'বেয়া বস্তু'**।

বেন্থামে বিশেষভাৱে হিউম আৰু হেলভেটিয়াছৰ ওচৰত ঋণী আছিল। হিউমৰ পৰা তেওঁ শিকিছিল যে নৈতিক দৰ্শন, প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ দৰে, প্ৰায়োগিক পৰ্যবেক্ষণৰ সৈতে আৰম্ভ হ'ব লাগে আৰু ইয়াৰ কৌশলবোৰ অন্য ক্ষেত্ৰত সমানভাৱে প্ৰযোজ্য। লগতে, হিউমৰ নৈতিক দৰ্শনত বেন্থামে দেখিছিল যে ন্যায়ৰ নিয়মবোৰৰ উৎস সাধাৰণ উপযোগিতাত নিহিত হৈ আছে আৰু তেওঁ সৎগুণক উপযোগিতাৰ সৈতে সমান কৰিবলৈ শিকিছিল।

বেন্থামে সচেতন আছিল যে ইয়াৰ লক্ষ্য সাধন কৰিবলৈ আইন বিজ্ঞানে আইন কি আৰু আইন কি হ'ব লাগে তাৰ অধ্যয়ন সংযুক্ত কৰিব লাগিব। আইনৰ লক্ষ্য হ'ব লাগে সর্বাধিক সুখ। গতিকে, যিকোনো কার্য বা আইনক ভাল বুলি বিবেচনা কৰিব পাৰি যদি ই "সর্বাধিক সংখ্যকৰ বাবে সর্বাধিক সুখ" উৎপাদন কৰিব পাৰে।

বেন্থামে উপযোগিতা নীতিক সমাজ বিজ্ঞানৰ ভেটি হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। একেদৰে, তেওঁ সুখ-দুখক চৰম বস্তু হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল যাক সকলো সামাজিক গঠন আৰু মানৱ কার্যক হ্ৰাস

কৰি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। তেওঁলোক আছিল ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ 'প্ৰকৃত সত্তা', যিয়ে ব্যক্তিগত কাৰ্যৰ অন্তিম কাৰণ হিচাপে আৰু ব্যক্তিগত সুখৰ কাৰক আৰু মাধ্যম হিচাপে কাম কৰিছিল।

৯.৯ সমালোচনা

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক বহুতো দিশত সমালোচনা কৰিব পাৰি। বেন্থামৰ নিজৰ সময়ৰে পৰা ইয়াৰ অবিৰত সমালোচনা হৈ আহিছে। জে.এছ. মিল আৰু চিজ্বিকে যদিও উপযোগিতাবাদী পৰম্পৰা অব্যাহত ৰাখিছিল, তেওঁলোক বেন্থামৰ সমালোচকো আছিল। বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ নিম্নলিখিত আপত্তিসমূহৰ সন্মুখীন হৈছিল:

- বেন্থামক বহুতো সমালোচনা কৰা হৈছে কাৰণ তেওঁ ভাবিছিল যে দুটা সুখৰ মূল্য সমান যদি সিহঁত সমান তীব্ৰ, স্থায়ী ইত্যাদি হয়। তেওঁ কৈছিল, "পুশপিন কবিতাৰ দৰেই ভাল" যদি সিহঁতে উৎপাদন কৰা সুখৰ পৰিমাণ সমান হয়। কিন্তু ভবা হৈছে যে কিছু সুখ, বিশেষকৈ বৌদ্ধিক সুখবোৰ উচ্চ স্তৰৰ আৰু বেছি গণনাৰ যোগ্য। গতিকে, বেন্থামে সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰা নাই যেন লাগে। সেয়েহে মিলে ভাবিছিল যে বেন্থামৰ দৰ্শনে 'মানৱ প্ৰকৃতিৰ কিছু গভীৰ অনুভূতি'ক স্বীকাৰ নকৰে যেতিয়া তেওঁ কাৰ্যৰ পৰিণাম গণনা কৰে। সেয়েহে মিলে সুখৰ মাজত গুণগত পাৰ্থক্য প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।
- বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সমালোচনা হৈছে যে এই তত্ত্বক "কেৱল ঘেঁহু খোৱা জন্তুৰ বাবে উপযুক্ত মতবাদ" বুলি ভবা হয়।
- মিলে ভাবিছিল যে কাৰ্যৰ নৈতিক দিশৰ উপৰিও, কাৰ্যৰ এক নান্দনিক দিশো আছে। কিন্তু বেন্থামে কেৱল কাৰ্যৰ নৈতিক দৃষ্টিভংগীহে বিবেচনা কৰিছিল।
- সুখ-দুখৰ অনুভূতি ব্যক্তিনিষ্ঠ আৰু পৰিবৰ্তনশীল হোৱা হেতুকে বেন্থামে উল্লেখ কৰা হেড'নিষ্টিক কেলকুলাছ অৰ্থাৎ সুখ-গণনা প্ৰায়োগিকভাৱে অসাধ্য।
- বেন্থামে আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা সাৰ্বজনীনতালৈ ৰূপান্তৰক সন্তোষজনকভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাই। বেন্থামে মানুহৰ সামাজিক অনুভূতি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তিৰ কথা কৈছিল কিন্তু এই বাহ্যিক শাস্তিয়ে শাৰীৰিক বাধ্যতা সৃষ্টি কৰিব পাৰে, নৈতিক বাধ্যতা নহয়।

৯.১০ মিলৰ জীৱন আৰু কৰ্ম

জন ষ্টুৱার্ট মিল আছিল উনবিংশ শতিকাৰ আটাইতকৈ প্রভাৱশালী ইংৰাজী-ভাষী দার্শনিকসকলৰ এজন। তেওঁ এজন ব্রিটিছ অভিজ্ঞতাবাদী, অর্থনীতিবিদ, প্রশাসক, নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক তাত্ত্বিক আৰু উপযোগিতাবাদী সামাজিক সংস্কাৰক আছিল। মিলৰ জন্ম হৈছিল লণ্ডনত ১৮০৬ চনৰ ২০ মে' তাৰিখে। তেওঁ আছিল জেমছ আৰু হেৰিয়েট বাৰো মিলৰ জ্যেষ্ঠ পুত্র। তেওঁৰ দেউতাক জেমছ মিল আছিল এজন স্কটিচ দার্শনিক, ইতিহাসবিদ, অর্থনীতিবিদ আৰু মনোবৈজ্ঞানিক আছিল। মিলৰ গঠনমূলক বছৰসমূহত তেওঁ আছিল মিলৰ জীৱনৰ সবাতোকৈ প্রভাৱশালী ব্যক্তি। জেমছ মিল আছিল বেণ্ঠামৰ উপযোগিতাবাদৰ সমর্থক। তেওঁ ১৮০৮ চনত বেণ্ঠামৰ সৈতে সাক্ষাৎ কৰিছিল। তেওঁ সোনকালেই বেণ্ঠামৰ 'লেফটেনেণ্ট' অর্থাৎ উপ-অধিকাৰী হৈ পৰিল আৰু বেণ্ঠামে পৰিয়ালটোক সহায় কৰিবলৈ যিমান পাৰি সিমান কৰিছিল। এইদৰে মিলৰ দেউতাকে বেণ্ঠামৰ সহায়ত তেওঁক শিক্ষিত কৰিছিল। মিলে তেওঁৰ আত্মজীৱনীত উপসংহাৰ স্বৰূপে কৈছিল যে তেওঁ দেউতাকৰ পৰা পোৱা আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ ফলত তেওঁ জীৱন আৰম্ভ কৰিছিল "মোৰ সমবয়সীসকলতকৈ প্রায় পঁচিছ বছৰৰ তনাগতীআ সুবিধা লৈ।"

জেমছ মিল আৰু বেণ্ঠামৰ একে ধৰণৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাই তেওঁলোকক "দার্শনিক উদাৰপন্থীসকলৰ আন্দোলন আৰম্ভ কৰিবলৈ আৰু নেতৃত্ব দিবলৈ উদ্যোগী কৰিছিল। এই গোটটোৱে বেণ্ঠামৰ উপযোগিতাবাদী ৰাজনৈতিক দর্শনক সমর্থন কৰিছিল যি ১৯ শতিকাত জন ষ্টুৱার্ট মিলৰ মতবাদত পৰিণত হৈছিল। নৈতিক দর্শন হিচাপে উপযোগিতাবাদে যুক্তি দিয়ে যে সুখৰ বৃদ্ধিক জোখমাখ কৰিব লাগে। দার্শনিক উদাৰপন্থীয়ে উপযোগিতাবাদী নীতিসমূহৰ প্রভাৱ আইনী আৰু অন্যান্য সামাজিক প্রতিষ্ঠানলৈ প্রয়োগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মিলে প্রায় ত্রিশ বছৰ ধৰি ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীত কাম কৰিছিল। যি বছৰত তেওঁ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীত কাম কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। মিলে বাতৰিকাকতত লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল সম্পাদকলৈ চিঠিৰে আৰম্ভ কৰি।

মিলৰ কর্মসমূহত যুক্তিবিদ্যা, জ্ঞানতত্ত্ব, নীতিশাস্ত্র, ধর্ম আৰু সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক দর্শনৰ গ্রন্থ আৰু প্রবন্ধ অন্তর্ভুক্ত আছে। ইয়াৰ ভিতৰত System of Logic, Deductive and Inductive, Political Economy, On Liberty, Utilitarianism, The Subjection of Women আদি তেওঁৰ মুখ্য গ্রন্থসমূহ।

৯.১১ মিল আৰু সুখবাদ

কিছুমান উপযোগিতাবাদী হৈছে সুখবাদী যিসকলে ভালক সুখৰ সৈতে আৰু সুখক আনন্দৰ সৈতে একে বুলি কয়। মিলে পৰোপকাৰী বা পৰম সুখবাদক সমর্থন কৰে। তেওঁৰ তত্ত্ব পৰিশোধিত বা

গুণগত প্ৰকৃতিৰ। তেওঁ স্পষ্টকৈ কয় যে মানদণ্ড হৈছে কৰ্তাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সাধাৰণ সুখ। এতিয়া প্ৰশ্ন উঠে, আমি কেনেকৈ প্ৰমাণ কৰিব পাৰোঁ যে সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়? মিলে উত্তৰ দিয়ে যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ সুখ সেই ব্যক্তিৰ বাবে এক ভাল বস্তু আৰু সেয়েহে সাধাৰণ সুখ হৈছে সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰ বাবে এক ভাল বস্তু।

৯.১২ মিলৰ উপযোগিতাবাদ

মিলে তেওঁৰ দেউতাক আৰু বেন্থামৰ সৈতে যুক্তি দিয়ে যে মৌলিক নৈতিক নীতি হৈছে উপযোগিতা নীতি, যেতিয়া এটা কাৰ্য শুদ্ধ হ'ব যদিহে ই মানৱ কল্যাণ বৃদ্ধি কৰে। কিন্তু তেওঁ এটা পাৰ্থক্যৰ সৈতে উপযোগিতাবাদী হ'ব বিচাৰিছিল। তেওঁ নিজেই বেন্থামৰ সমালোচক আছিল আৰু সেইদৰে বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক উন্নত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মিলে তেওঁৰ 'উপযোগিতাবাদ' গ্ৰন্থত নীতিশাস্ত্ৰত তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী নীতিৰ এক দাৰ্শনিক প্ৰতিৰক্ষা আগবঢ়ায়। এই গ্ৰন্থত, মিলে উপযোগিতাবাদী স্থানক ইয়াৰ বিৰোধী-অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ বিৰুদ্ধে ৰক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক পৰিশোধিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু উপযোগিতাবাদক ন্যায়ৰ নীতি হিচাপে গ্ৰহণ কৰিবলৈও চেষ্টা কৰে।

মিলে অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ নৈতিক নীতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে যুক্তি দিয়ে দাবী কৰি যে অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ নীতিসমূহ বিমূৰ্ত আৰু বিভিন্ন নৈতিক দাবীৰ ক্ষেত্ৰত বিচাৰ কৰিবলৈ কোনো বাহ্যিক মানদণ্ড নাই। মিলে দাবী কৰে যে উপযোগিতা নীতিৰ দ্বাৰা, আমি সুখ আৰু দুখৰ বাহ্যিক মানদণ্ডৰ ভিত্তিত বিভিন্ন নৈতিক দাবী মূল্যায়ন কৰিব পাৰোঁ।

উপযোগিতাবাদৰ দ্বিতীয় অধ্যায়ত, মিলে "উপযোগিতাবাদ কি" বৰ্ণনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে? বেন্থামৰ দৰে, মিলে সুখবাদক স্বীকাৰ কৰে যি সকলো কাৰ্যৰ সঠিক 'লক্ষ্য' বুলি কয় আৰু সেয়েহে ই তত্ত্বৰ ভেটি গঠন কৰে। মিলৰ উপযোগিতাবাদী নীতি অধিক স্পষ্ট হয় সেই সমালোচনাসমূহৰ পৰা যিবোৰ তেওঁ বিবেচনা কৰে আৰু যিবোৰে তেওঁক অধিক বিৱৰণ প্ৰদান কৰিবলৈ বাধ্য কৰে যেতিয়া তেওঁ সিহঁতক প্ৰত্যুত্তৰ দিয়ে।

মিলে বিবেচনা কৰা প্ৰথম সমালোচনাই তত্ত্বৰ সুখবাদী ভিত্তিক দোষাৰোপ কৰে:

"জীৱনৰ সুখতকৈ উচ্চতৰ কোনো লক্ষ্য নাই - ইচ্ছা আৰু অনুসৰণৰ কোনো ভাল আৰু মহৎ লক্ষ্য নাই - এইটো ধাৰণাক তেওঁলোকে সম্পূৰ্ণৰূপে নীচ আৰু হীন বুলি নিৰ্দেশ কৰে। যেনেকৈ এটা মতবাদ কেৱল ঘেঁহু খোৱা জন্তুৰ বাহিৰে আনৰ বাবে উপযুক্ত নহয়..." (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৫৭-৮)

মিলে এই আপত্তিৰ প্ৰত্যুত্তৰ কেৱল সমালোচকসকলৰ প্ৰতি এটা উত্তৰ নহয়, বৰঞ্চ ই বেন্থামৰ সংকীৰ্ণ সুখবাদী উপযোগিতাবাদৰ প্ৰতিও এক প্ৰতিক্ৰিয়া। বেন্থাম আৰু অন্যান্য উপযোগিতাবাদীসকলৰ

বিপৰীতে, যিসকলে সুখ জোখমাখ কৰিবলৈ পৰিমাণ গ্রহণ কৰে, মিলে কয় যে কিছুমান সুখ গুণগতভাৱে আনতকৈ শ্রেষ্ঠ।

মিলে সদায়েই এজন অসন্তুষ্ট মানুহৰ জীৱনক এটা সন্তুষ্ট হোৱা গাহৰিৰ জীৱনতকৈ পছন্দ কৰিছিল। মিলে বিখ্যাত কথাষাৰ কৈছিল: "এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱা এটা সন্তুষ্ট গাহৰি হোৱাতকৈ ভাল; এজন অসন্তুষ্ট চক্রেটিছ হোৱা এজন সন্তুষ্ট মূর্খ হোৱাতকৈ ভাল।" বেণ্ঠামে কেৱল সুখৰ পৰিমাণগত পার্থক্যক স্বীকাৰ কৰিছিল, কিন্তু মিলে গুণগত পার্থক্যকো স্বীকাৰ কৰিছিল। সুখৰ গুণ আৰু পৰিমাণ দুয়োটাতে পার্থক্য থাকে। মিলৰ মতে, উচ্চতম ভালবস্তু তীব্র বা স্থায়ী উচ্চ, মর্যাদাপূর্ণ আৰু উন্নত সুখৰ উপভোগত নিহিত নহয়। সেয়েহে মিলৰ মতবাদক বেণ্ঠামৰ স্থূল বা অমার্জিত উপযোগিতাবাদৰ বিপৰীতে পৰিশোধিত উপযোগিতাবাদ বুলি কোৱা হয়। গুণৰ বিপৰীতে পৰিমাণ জুখিবৰ বাবে মিলে 'দক্ষ বিচাৰকসকলৰ ৰায়'ৰ ওপৰত আধাৰিত হয়। মিলে দৃঢ়ভাৱে কয় যে যিসকলে 'দুয়োটাকে সমানে উপলব্ধি আৰু উপভোগ কৰিব পাৰে' সেইসকলে শাৰীৰিক সুখতকৈ মানসিক সুখক প্রাধান্য দিয়ে। অৱশ্যে, যদি দক্ষ বিচাৰকসকলৰ মাজত মতবিৰোধ থাকে, তেন্তে আমি সিহঁতৰ সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ ৰায় মানি চলিব লাগে আৰু ই মর্যাদাবোধৰ বাবেই যে দক্ষ বিচাৰকসকলে শাৰীৰিক সুখতকৈ উচ্চ সুখক প্রাধান্য দিয়ে।

মিলে এতিয়া উপযোগিতাবাদৰ সুখবাদী দিশৰ দ্বিতীয় প্রকাৰৰ সমালোচকৰ ফালে মনোনিবেশ কৰে, যিসকলে কয় যে সুখ লাভ কৰাটো অসম্ভৱ বা আমাৰ সুখী হোৱাৰ কোনো অধিকাৰ নাই। যিসকলে কয় যে সুখ লাভ কৰিব নোৱাৰি, মিলে ইয়াৰ উত্তৰ দিয়ে যে "যদি মানুহে একো সুখেই লাভ কৰিব নোৱাৰে" তেনেহ'লেও "উপযোগিতাবাদী তত্ত্বৰ বাবে কিবা ক'বলৈ থাকিব; কাৰণ উপযোগিতাই কেৱল সুখৰ অনুসৰণকে নুবুজায়, কিন্তু সুখৰ প্রতিৰোধ বা লাঘৱকো বুজায়" (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৬৩)। মিলৰ মতে, 'মানসিক সংস্কাৰৰ অভাৱ' আৰু 'সার্বজনীন কল্যাণত আন্তৰিক আগ্রহ', এনে অস্তিত্ব নথকাৰ দুটা মুখ্য বাধা। মিলৰ বাবে, এই দুয়োটাকে শিক্ষাৰ দ্বাৰা শুধৰাব পাৰি।

তাৰপিছত, যিসকলে সুধিছে 'তোমাৰ সুখী হোৱাৰ কি অধিকাৰ আছে', মিলে তেওঁলোকক উত্তৰ দিয়ে যে কার্যৰ লক্ষ্য হৈছে তোমাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সকলোৰে সুখ। আমি সকলোকে বিবেচনাত লৈ সর্বাধিক সামগ্রিক সুখ আনিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। মিলে কয় যে "উপযোগিতাবাদী নৈতিকতাই মানুহৰ নিজৰ উচ্চতম ভালক অন্যান্যৰ কল্যাণৰ বাবে বলিদান কৰাৰ শক্তিক স্বীকাৰ কৰে। ই কেৱল এইটো স্বীকাৰ কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰে যে বলিদানটো নিজেই এক ভাল। এনে বলিদান যিয়ে সুখৰ সর্বোচ্চ পৰিমাণ বৃদ্ধি নকৰে বা বৃদ্ধি কৰাৰ প্রৱণতা নাথাকে, তাক অপচয় বুলি বিবেচনা কৰে। আচৰণত যি শুদ্ধ তাৰ উপযোগিতাবাদী মানদণ্ড হিচাপে যি সুখ গ্রহণ কৰা হয়, সেয়া কর্তাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সম্বন্ধিত সকলোৰে সুখ।" (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৬৮)

এই স্তৰত, উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে তৃতীয় আপত্তি উত্থাপন হয়। কিছুমান সমালোচকে ভাবে যে আমি বহু সময়ত সকলোৰে কল্যাণৰ বাবে আমাৰ নিজৰ কল্যাণ বলিদান দিব লাগিব, 'ইয়াৰ মানদণ্ডক মানৱতাৰ বাবে অতি উচ্চ বুলি দোষ দিয়ে'। কিন্তু মিলে সূচায় যে এটা ভাল নৈতিক তত্ত্বই আমাক এটা আদর্শ প্রদান কৰিব লাগে য'লৈ আমি লক্ষ্য কৰিব পাৰোঁ। তেওঁ এইটোও লক্ষ্য কৰে যে উপযোগিতাবাদী তত্ত্বই আমাৰ কার্যৰ বাবে এটা হিতৈষী উদ্দেশ্য থাকিবলৈ আৱশ্যক নকৰে। মিলে দাবী কৰে, "কার্যৰ নৈতিকতাৰ সৈতে উদ্দেশ্যৰ কোনো সম্পর্ক নাই।" (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৭০) আমাৰ এটা স্বার্থমুখী উদ্দেশ্য থাকিব পাৰে, কিন্তু যেতিয়ালৈকে আমি সেই কার্য কৰোঁ যিয়ে সকলোৰে বাবে শ্রেষ্ঠ পৰিণাম দিব পাৰে, আমি শুদ্ধভাৱে কাম কৰি আছোঁ। মিলে উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে উঠা আপত্তিসমূহৰ প্রত্যুত্তৰ দিয়ে আৰু উপযোগিতাবাদৰ ওপৰত তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

মিলে তেওঁৰ গ্রন্থ 'উপযোগিতাবাদ'ৰ (Utilitarianism) দ্বিতীয় অধ্যায়ত দাবী কৰে যে যি মতবাদে নৈতিকতাৰ ভেটি হিচাপে 'উপযোগিতা' বা 'সর্বাধিক সুখ নীতি'ক স্বীকাৰ কৰে। সেয়ে বিশ্বাস কৰে যে যিবোৰ কার্যই সুখ বৃদ্ধি কৰে সেইবোৰ সঠিক আৰু যিবোৰ সুখৰ বিপৰীত ফল অর্থাৎ দুখ সৃষ্টি কৰে সেইবোৰ ভুল। সুখৰ অর্থ হৈছে আনন্দ আৰু দুখৰ অনুপস্থিতি; অসুখৰ অর্থ হৈছে দুখ আৰু আনন্দৰ অভাৱ" (পৃষ্ঠা ২৫৭)। এই উপযোগিতা নীতি হৈছে মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ মূল।

মিলে তেওঁৰ গ্রন্থ "উপযোগিতাবাদ"ৰ তৃতীয় অধ্যায়ত ব্যক্তিক উপযোগিতা নীতি অনুসৰণ কৰিবলৈ প্রভাৱিত কৰা শাস্তিসমূহ বিবেচনা কৰে। মিলে সুধিছে, মই কিয় সাধাৰণ সুখৰ প্রসাৰ কৰিবলৈ বাধ্য? এই সম্পর্কত, মিলে বেণ্ঠামে স্বীকৃত কৰা বাহ্যিক শাস্তিসমূহৰ লগত বিবেকৰ আভ্যন্তৰীণ শাস্তি বা 'কর্তব্যৰ অনুভূতি' যোগ কৰিছে। এই আভ্যন্তৰীণ শাস্তিয়ে 'মানৱজাতিৰ সুখৰ বাবে এক অনুভূতি', 'আমাৰ সহপ্রাণীসকলৰ সৈতে একত্র হোৱাৰ ইচ্ছা', আৰু 'কর্তব্য ভংগৰ সৈতে জড়িত এক দুখৰ অনুভূতি'ক সূচায়। মিলে বিশ্বাস কৰে যে নৈতিক অনুভূতিবোৰ সহজাত নহয়, কিন্তু অর্জিত। শিক্ষা হৈছে নিশ্চিত কৰাৰ চাবিকাঠি যে আমাৰ সঠিক অনুভূতি আছে। কিন্তু মিলে যুক্তি দিয়ে যে সঠিক শিক্ষা নথকা স্বত্বেও, উপযোগিতাবাদী নৈতিকতা স্বীকাৰ কৰাৰ বাবে এক শক্তিশালী প্রাকৃতিক ভেটি আছে। মিলে আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ ৰূপান্তৰৰ এক মনস্তাত্ত্বিক ব্যাখ্যা দিছে। সহানুভূতি আত্মপ্রেমৰ পৰা সংঘবদ্ধতা আৰু স্বার্থ স্থানান্তৰৰ নিয়ম অনুসৰি বিকশিত হয়। প্রথমতে আমি আত্মকেন্দ্রিক আৰু আনৰ দুখ নিবাৰণ কৰোঁ আমাৰ নিজৰ দুখ নিবাৰণ কৰিবলৈ। তাৰপিছত পুনৰাবৃত্তিৰ দ্বাৰা, আমাৰ নিজৰ স্বার্থ শেষৰ পৰা মাধ্যমলৈ স্থানান্তৰিত হয়। এইদৰে, ব্যক্তিৰ জীৱনকালত সহানুভূতি অর্জন কৰা হয়।

উপযোগিতাবাদৰ চতুর্থ অধ্যায়ৰ শীর্ষক হৈছে 'উপযোগিতা নীতিয়ে কেনে ধৰণৰ প্রমাণৰ বাবে সংবেদনশীল'। ই প্রকৃততে তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী তত্ত্বৰ সুখবাদী অংশৰ এক প্রতিৰক্ষা ধাৰণ কৰে।

এই অধ্যায়টোৰে উপযোগিতা নীতিৰ প্ৰমাণ প্ৰদান কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে। মিলে এটা দৃশ্যমান বস্তুৰ প্ৰমাণৰ সৈতে এক উপমাৰ সৈতে আৰম্ভ কৰে। মিলে লিখে যে এটা বস্তু দৃশ্যমান হোৱাৰ একমাত্ৰ প্ৰমাণ হৈছে 'মানুহে প্ৰকৃততে ইয়াক দেখে'। একেদৰে, কিছুমান শ্ৰাব্য হোৱাৰ বাবে প্ৰমাণ হৈছে যে মানুহে ইয়াক শুনে। **একে ধৰণে এটা বস্তু বাঞ্ছনীয় হোৱাৰ বাবে দিব পৰা একমাত্ৰ প্ৰমাণ তেওঁ অব্যাহত ৰাখে, হৈছে যে মানুহে প্ৰকৃততে ইয়াক বিচাৰে।** সাধাৰণতে ই স্বীকৃত যে এই যুক্তিয়ে উচিত (ought) বিবৃতি হয়/অস্তিত্ব (is) বিবৃতিৰ পৰা আহৰণ কৰে। তেওঁ ইয়াত বাঞ্ছনীয়ক বিচাৰৰ পৰা আহৰণ কৰে। তেওঁ কৈছে যে কাৰণ মানুহে সুখ বিচাৰে, সেয়েহে সিহঁত বাঞ্ছনীয় হ'ব লাগে। জি.ই. মূৰৰ পৰিভাষাত, তেওঁ প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি কৰে।

কিন্তু আমি কেনেকৈ প্ৰমাণ কৰিব পাৰোঁ যে সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়? মিলে উত্তৰ দিয়ে যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ সুখ সেই ব্যক্তিৰ বাবে এক ভাল বস্তু আৰু সেয়েহে 'সাধাৰণ সুখ' হৈছে সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰ বাবে এক ভাল বস্তু। ইয়াত তেওঁ আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ যোৱা যেন লাগে। কিন্তু এই যুক্তিত দুটা ভ্ৰান্তি জড়িত হৈ আছে যাক যুক্তিবিদ্যাত সমষ্টিগত তৰ্কদোষ 'composition fallacy' আৰু বিভাজনমূলক তৰ্কদোষ 'division fallacy' বুলি জনা যায়।

মিলে সুখবাদী দৃষ্টিভংগীৰ বাবে যুক্তি দিয়ে, যে 'সকলো আনন্দ স্বাভাৱিকতে ভাল'। ইয়াত মিলে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ বিষয়টো সম্বোধন কৰে। তেওঁ স্বীকাৰ কৰে যে মানুহৰ আনন্দ ভাল পোৱা আৰু দুখ ঘৃণা কৰাৰ মনস্তাত্ত্বিক বিৱৰণ যিকোনো কাৰ্যৰ প্ৰধান প্ৰেৰক। অন্যান্য বস্তুবোৰো আৰম্ভণিতে সুখ লাভ কৰা বা দুখ এৰাই চলাৰ উপায় হিচাপেই বিচৰা হয়। কিন্তু তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে সংযুক্তিকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা, সেইবোৰ ৰূপান্তৰিত হ'ব পাৰে পিছলৈ। মিলে কয় যে আমি যিবোৰ বস্তুক মূল্যৱান বুলি ভাবোঁ, যেনে স্বাস্থ্য বা ধন, সেইবোৰ প্ৰথমতে মূল্যৱান বুলি ভবা হয় কাৰণ সেইবোৰে আনন্দ দিয়ে। কিন্তু পিছলৈ, আমি সেইবোৰক নিজৰ মাজতেই বাঞ্ছনীয় বুলি ভাবিব পাৰোঁ অৰ্থাৎ এইবোৰ বস্তু পিছত নিজৰ মাজতেই লক্ষ্য হিচাপে বিচাৰ কৰা হয়। তেওঁ কয় যে সংযুক্তিকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা, ই সম্ভৱ যে বাহ্যিক মূল্যবোধসমূহ সময়ৰ মাজে মাজে আন্তৰিক মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। গতিকে, যদিও মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদীসকলৰ মতে, কেৱল আনন্দকেই আন্তৰিক মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি আৰু অন্যান্য সকলোবোৰক বাহ্যিক মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি, অৰ্থাৎ আনন্দ লাভ কৰাৰ উপায়। মিলে যুক্তি দিয়ে যে সময়ৰ মাজে মাজে যি বাহ্যিক মূল্য আছিল সেয়া আন্তৰিক মূল্যৰ স্থান ল'ব পাৰে। সেই অৰ্থত মিলৰ তত্ত্ব বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ধাৰণাক অতিক্ৰম কৰে। মিলে কয়,

"সুখৰ প্ৰাপ্তিৰ বাবে এটা মাধ্যম হোৱাৰ পৰা, ই ব্যক্তিৰ সুখৰ ধাৰণাৰ এক মুখ্য উপাদান হৈ পৰে...যি এক সময়ত সুখ প্ৰাপ্তিৰ বাবে এটা সঁজুলি হিচাপে বিচাৰ কৰা হৈছিল, সেয়া এতিয়া নিজৰ বাবেই বিচাৰ কৰা হৈছে..." (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৯১)

মিলে, আকৌ এবাৰ হেড'নিষ্টিক দাবী প্ৰমাণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁ 'এটা বস্তু বিচৰা'ক 'ইয়াক আনন্দদায়ক বুলি অনুভৱ কৰা'ৰ সৈতে সমান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

মিলে কয়, "মই বিশ্বাস কৰোঁ যে----এটা বস্তু বিচৰা আৰু ইয়াক আনন্দদায়ক বুলি অনুভৱ কৰা,...একেবাৰে অবিচ্ছেদ্য পৰিঘটনা,...ভাষাৰ কঠোৰতাত, একে মনস্তাত্ত্বিক নাম দিয়াৰ দুটা বেলেগ ধৰণ...যিকোনো বস্তু বিচৰাটো, ইয়াৰ ধাৰণা আনন্দদায়ক হোৱাৰ অনুপাতত বাহিৰে, এটা শাৰীৰিক আৰু আধ্যাত্মিক অসম্ভৱতা। (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৯২-৩) তেওঁ কয় যে আমি সদায়েই আনন্দ বিচাৰোঁ, গতিকে আনন্দ বাঞ্ছনীয়।

মিলে নিয়ম-উপযোগিতাবাদক সমৰ্থন কৰিছে কাৰণ তেওঁ নিয়মৰ ভিত্তিত কাৰ্যক বিচাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। কিন্তু উপযোগিতাবাদীসকলৰ বাবে, নিয়মবোৰ নিজেই অপৰিহাৰ্য নহয়, কাৰণ নিয়মবোৰ উপযোগিতা নীতিৰ ভিত্তিত নিৰ্বাচিত কৰা হয়, যিয়ে সৰ্বাধিক পৰিমাণৰ সুখ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। অৰ্থাৎ, নিয়মটো নিজেই এক অৰ্থত কাৰ্যৰ পৰিণামৰ পৰা আহৰণ কৰা হয়..."
কাৰ্যৰ পৰিণামৰ পৰা আহৰণ কৰা হয় যি পুনৰ পুনৰ কৰা হয় আৰু এইদৰে একে ধৰণৰ পৰিস্থিতিত অনুসৰণ কৰিবলৈ নিয়ম হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হয়।

মিলে সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত ন্যায়ৰ নীতি উদ্ভাৱন কৰিবলৈ এই উপযোগিতা নীতি ব্যৱহাৰ কৰিছে। তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে যিয়ে উপযোগিতা নীতিৰ সৈতে সন্তুষ্ট কৰে সেয়ে ন্যায়ৰ আৱশ্যকতাসমূহো পূৰণ কৰে।

৯.১৩ বেঠাম আৰু মিল

মিলে এক নিৰ্দিষ্ট পৰ্যায়লৈ বেঠাম আৰু জেমছৰ উপযোগিতাবাদৰ সৈতে মিল আছিল, আৰু তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল যে কাৰ্যবোৰ শুদ্ধ যেতিয়া সেইবোৰে সুখ উৎপাদন কৰে আৰু অশুদ্ধ যেতিয়া সেইবোৰে সুখৰ বিপৰীত উৎপাদন কৰে। কিন্তু মিলৰ সুখৰ স্বৰূপ আৰু উপযোগিতাবাদৰ ন্যায়তাৰ বিষয়ে বেলেগ ধাৰণা আছিল। আমি নিম্নলিখিত প্ৰসংগসমূহত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি চাব পাৰোঁ যে কেনেকৈ মিলে বেঠামৰ উপযোগিতাবাদক উন্নত কৰিছিল:

- বেঠাম আৰু জেমছ মিলে সুখক আনন্দৰ পদত বুজিছিল আৰু তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰিছিল যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে কৰ্তাৰ নিজৰ সুখৰ প্ৰসাৰ, যি হ'ল আনন্দ। মিলে তেওঁলোকৰ সুখীবাদী ধাৰণাসমূহ সলনি কৰি উচ্চ আনন্দৰ ধাৰণা আৰম্ভ কৰি সুখৰ ধাৰণা সলনি কৰিছিল।
- বেঠাম মনস্তাত্ত্বিক আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ বিদ্যালয়ৰ আছিল আৰু তেওঁ ঘোষণা কৰিছিল যে ব্যক্তিসকলে কেৱল তেওঁৰ নিজৰ স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈহে কাম কৰে। কিন্তু তেওঁ কেনেকৈ আৰু কিয় এজনে আন এজনৰ সুখৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব লাগে সেই বিষয়ে যুক্তিসংগত মত প্ৰদান

কৰিব পৰা নাছিল। তেওঁ সন্তোষজনকভাৱে আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ ৰূপান্তৰ ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাছিল। মিলে বেন্থাম আৰু মিলৰ দেউতাকে কেতিয়াবা সমর্থন বা পৰামর্শ দিয়া মনস্তাত্ত্বিক আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু সুখবাদৰ পৰম্পৰাগত গুণগত মতবাদসমূহ প্রত্যাখ্যান কৰে। মিলে তেওঁৰ "On Bentham" আৰু "Remarks on Bentham's Philosophy" প্রবন্ধত বেন্থামৰ বিৰুদ্ধে তেওঁৰ সমালোচনা বিশদভাৱে ব্যাখ্যা কৰিছে। মিলে ভাবিছিল যে বেন্থামৰ দর্শনৰ সংকীর্ণ ধাৰণাৰ বাবে, তেওঁ তেওঁৰ দর্শনৰ ক্ষেত্রত বহুতো বস্তু সামৰিব পৰা নাছিল।

- বেন্থামৰ সুখবাদৰ দৰে, মিলে কয় যে আনন্দ হৈছে নৈতিকতাৰ লক্ষ্য। বেন্থামৰ সুখবাদে কয় যে আনন্দৰ মানসিক অৱস্থাৰ অন্তর্নিহিত ভাল মূল্য আছে আৰু একেদৰে, দুখৰ মানসিক অৱস্থাৰ অন্তঃনির্হিত বেয়া মূল্য আছে। অন্যান্য সকলো বস্তুৰ মূল্য তেওঁলোকে কিমান ভাল বা বেয়া সুখ বা দুখ আনে তাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে অর্থাৎ ভাল নে বেয়া সেইটো সুখ বা দুখ কঢ়িয়াই অনাৰ ওপৰতে নির্ধাৰিত হয়। মিলে বহু পৰিমাণে এই নীতি স্বীকাৰ কৰিছিল আৰু যুক্তি দিছিল যে সময়ৰ মাজে মাজে যি বাহ্যিক মূল্য আছিল সেয়া আন্তৰিক মূল্যৰ স্থান ল'ব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: বেন্থামে ৰচনা কৰা এখন গ্রন্থৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ২: 'উপযোগিতা নীতি'ৰ অর্থ কি?

প্রশ্ন ৩: উপযোগিতাবাদ কি?

প্রশ্ন ৪: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ নীতি কি?

প্রশ্ন ৫: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ দুটা মূল বৈশিষ্ট্য লিখা।

প্রশ্ন ৬: খালী ঠাই পূৰণ কৰা:

ক) উপযোগিতাবাদৰ উৎপত্তি প্রাচীন ..... দর্শনত হৈছিল।

খ) বেন্থামৰ মতে, এটা কার্যৰ নৈতিক মূল্য ইয়াৰ .....ৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

গ) বেন্থাম ..... সুখবাদক সমর্থন কৰে।

ঘ) উপযোগিতাবাদে কয় যে শ্রেষ্ঠ কার্য হৈছে যিয়ে ..... বৃদ্ধি কৰে।

প্রশ্ন ৭: সুখৰ গুণগত পার্থক্যক কোনে সমর্থন কৰে?

প্রশ্ন ৮: মিলে ৰচনা কৰা এখন গ্রন্থৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ৯: উপযোগিতাবাদৰ প্রকাৰসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ১০: নীতি উপযোগিতাবাদ কি?

প্ৰশ্ন ১১: খালী ঠাই পূৰণ কৰা—

ক) এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱাটো ... সন্তুষ্ট হোৱাতকৈ ভাল।

খ) মিলৰ উপযোগীতাবাদক ... উপযোগীতাবাদ বুলি কোৱা হয়।

প্ৰশ্ন ১২: পৰসুখবাদ কি?

প্ৰশ্ন ১৩: মিলে প্ৰজ্ঞাবীদৰ নৈতিক নীতিবোৰৰ বিৰুদ্ধে কেনেকৈ যুক্তি দাঙি ধৰে?

৯.১৪ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- উপযোগীতাবাদ (Utilitarianism) হৈছে নৈতিক বাধ্যবাধকতাৰ এক উদ্দেশ্যমূলক (teleological) তত্ত্ব, কিয়নো ই নৈতিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ কার্য্যৰ পৰিণাম বিবেচনা কৰে। এই তত্ত্বই কয় যে এটা কার্য্য শুদ্ধ বা বাধ্যতামূলক তেতিয়াহে হয় যেতিয়া ই সমগ্ৰ বিশ্বজুৰি ভালৰ ওপৰত বেয়াৰ সৰ্বাধিক ভাৰসাম্য সৃষ্টি কৰে। গতিকে, উপযোগীতাবাদে নৈতিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ 'উপযোগিতা নীতি' (principle of utility) ক প্ৰয়োগ কৰে। জেৰেমী বেন্থাম, জন ষ্টুৱার্ট মিল আৰু হেনৰী চিজৱিকে ব্ৰিটিছ উপযোগীতাবাদী পৰম্পৰাৰ প্ৰধান চিন্তাবিদ। বেন্থামে কৈছিল যে আমি 'সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ' লাভ কৰিবলৈ লক্ষ্য ৰাখো। গতিকে, সুখক মূল্যৰ একমাত্ৰ মাপকাঠি হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- বেন্থামৰ উপযোগবাদে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদ (psychological hedonism) প্ৰতিফলিত কৰে, য'ত সুখ আৰু দুখেই মানুহৰ আচৰণৰ প্ৰেৰণা নির্ধাৰণ কৰে। বেন্থামে তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বত "হেডনিষ্টিক কেলকুলাছ" (hedonistic calculus) আনে। তেওঁৰ উপযোগীতাবাদক স্থূল/আমর্জিত বা ইন্দ্ৰিয়পৰায়ণ (gross or sensualistic) বুলি কোৱা হয়, কিয়নো ই সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰে।
- মিল এক সুসংগত উপযোগবাদী, যাৰ দর্শন সমষ্টিবাদী (collectivist)। মিলে বিশ্বাস কৰে যে ব্যক্তিসকলৰ নৈতিক দায়িত্ব আছে সেইবোৰ কার্য্য কৰাৰ যিবোৰৰ ফলত সৰ্বাধিক মুঠ ভাল পৰিণাম ঘটি সকলোকে গণ্য কৰি লোৱা হয়। সুখবাদী উপযোগবাদী হিচাপে মিলে বিশ্বাস কৰে যে সুখ বা আনন্দেই হৈছে যিটো ফলাফল হ'ব লাগে। ভাল ফলাফল হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়, আৰু অসন্তুষ্টি বা দুখৰ ফলাফল হ'লে তাক বেয়া ফলাফল হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- মিলে বিশ্বাস কৰে যে, কোনটো কার্য শুদ্ধ তাক নির্ণয় কৰোতে পৰিমাণৰ লগতে গুণাগুণৰ কথাও বিবেচনা কৰিব লাগে। এইদৰে, যদিও মিল উপযোগিতাবাদী দর্শনৰ অন্তর্গত, তেওঁ

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ সৈতে কিছুমান মূল বিষয়ত মতভেদ পোষণ কৰে। মিলে এই উপযোগিতা নীতিক সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত ন্যায়ৰ নীতি ৰূপায়ণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিছে।

৯.১৫ অধিক জানিবলৈ

১) ফ্রেংকেনা, কে. ডব্লিউ., *নীতিশাস্ত্র*, প্রিণ্টিছ হেল অফ ইণ্ডিয়া, প্রা. লিমিটেড, নিউ দিল্লী, ২০০৭

২) বানিন, এন., আৰু চুই-জেমছ, ই.পি., *দ্য ব্লেকৱেল কম্পেনিয়ন টু ফিলচফি*, ব্লেকৱেল পাব্লিচিং, অক্সফর্ড, ২০০৩

৩) মেকেঞ্জি, জন., *নীতিশাস্ত্রৰ হাতপুথি*, সর্জিত পাব্লিকেশ্যনছ, দিল্লী, ১৯৯৭

৪) সিনহা, জে.এন., *নীতিশাস্ত্রৰ হাতপুথি*, নিউ চেণ্ট্রেল এজেন্সি, কলিকতা, ১৯৮৬

৫) লিলি, ডব্লিউ., *নীতিশাস্ত্রৰ পৰিচয়*, সর্জিত পাব্লিকেশ্যনছ, দিল্লী, ২০০৭

৬) ক্রিমিনছ, জেমছ ই., *অন বেন্থাম*, চেনগেজ লার্নিং প্রা. লিমিটেড, দিল্লী, ২০০৪

৯.১৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : An Introduction to the Principles of Morals and Legislation

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : উপযোগিতা

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : উপযোগিতাবাদ হৈছে এক নৈতিক তত্ত্ব যিয়ে 'উপযোগিতা নীতি'ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শুদ্ধ বা কর্তব্য নির্ধাৰণ কৰে। ইয়াৰ মতে, শ্রেষ্ঠ কার্য হ'ল যিয়ে উপযোগিতা (সুখ) বৃদ্ধি কৰে।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : 'সর্বাধিক লোকৰ সর্বাধিক সুখ'।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ অনুসৰি, আমি সর্বাধিক লোকৰ সর্বাধিক সুখৰ লক্ষ্য ল'ব লাগে। বেন্থামে কেৱল সুখৰ পৰিমাণগত পার্থক্যত বিশ্বাস কৰে।

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : ক) গ্রীক

খ) ফলাফল

গ) পৰোপকাৰী

ঘ) উপযোগিতা

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : মিল

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : উপযোগিতাবাদ (Utilitarianism)

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : কৰ্ম-ফলিতবাদ (Act-Utilitarianism), নিয়ম-ফলিতবাদ (Rule-Utilitarianism), সাধাৰণ ফলিতবাদ (General Utilitarianism)।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : নিয়ম-ফলিতবাদৰ মতে, কোনো কাৰ্যৰ শুদ্ধতা ইয়াৰ নিয়মৰ (অৰ্থাৎ আইনৰ) সৈতে খাপ খোৱাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : ক) গাহৰি (Pig); খ) শোধনশীল (Refined)

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : পৰাৰ্থবাদী সুখবাদৰ (পৰসুখবাদ) মতে, মানদণ্ড ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰং সাধাৰণ সুখ।

প্ৰশ্ন ১৩ৰ উত্তৰ : মিলে যুক্তি দিয়ে যে অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ নীতিবোৰ বিমূর্ত, আৰু বিভিন্ন নৈতিক দাবীৰ ক্ষেত্ৰত বিচাৰ কৰিবলৈ কোনো বাহ্যিক মানদণ্ড নাথাকে। মিলে দাবী কৰে যে উপযোগিতাৰ নীতিৰ জৰিয়তে আমি সুখ আৰু দুখৰ বাহ্যিক মানদণ্ডৰ ভিত্তিত বিভিন্ন নৈতিক দাবীৰ মূল্যাংকন কৰিব পাৰোঁ।

৯.১৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **অতি চমু প্ৰশ্ন :**

প্ৰশ্ন ১: চৰমাৰ নৈতিক মানদণ্ডৰ স্বৰূপ সম্পৰ্কীয় বিভিন্ন তত্ত্বৰ নাম উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ২: উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব (teleological theory) কি?

প্ৰশ্ন ৩: কৰ্তব্যমূলক তত্ত্ব (deontological theory) কি?

প্ৰশ্ন ৪: দুগৰাকী সুখবাদী (hedonist)ৰ নাম লিখা

প্ৰশ্ন ৫: কোনে কয়— "সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ"?

প্ৰশ্ন ৬: 'উপযোগিতাবাদ'ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৭: দুগৰাকী উপযোগিতাবাদীৰ নাম লিখা যিসকলক সুখবাদীও বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্ৰশ্ন ৮: বিশ্বজনীন সুখবাদৰ (universalistic hedonism) চৰমাৰ নৈতিক মানদণ্ড লিখা।

প্ৰশ্ন ৯: বিশ্বজনীন সুখবাদৰ মূল উপাদানবোৰ উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ১০: "An Enquiry Concerning the Origin of Our Ideas of Virtues of Moral Good" গ্ৰন্থৰ লেখক কোন?

প্ৰশ্ন ১১: সুখবাদ (hedonism) কি?

প্ৰশ্ন ১২: মিলৰ তিনিখন প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ১৩: পৰাৰ্থবাদী সুখবাদ (পৰসুখবাদ) কি?

প্ৰশ্ন ১৪: কোনে কয়— "এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱা এটা সন্তুষ্ট গাহৰি হোৱাতকৈ ভাল; এজন অসন্তুষ্ট চক্ৰেটিছ হোৱা এটা সন্তুষ্ট মূৰ্খ হোৱাতকৈ ভাল"?

প্ৰশ্ন ১৫: মিলৰ মতে আন্তৰ্গত আৰু বাহ্যিক মূল্য কি?

প্ৰশ্ন ১৬: নিয়ম উপযোগিতাবাদ কি?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: উপযোগিতাবাদৰ ওপৰত এটা চমু টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ২: উপযোগিতাবাদ আৰু আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য আছে নেকি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: বিশ্বজনীন সুখবাদ কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: পৰোপকাৰী বা পৰমসুখবাদ সুখবাদ কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: মিলে কেনেকৈ বেন্থামৰ সুখবাদী নীতিক প্ৰত্যাখ্যান কৰে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৬: মিলে কেনেকৈ নৈতিকতাৰ স্বজ্ঞাবাদী নীতিক বিৰোধিতা কৰে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৭: মিলে কেনেকৈ উপযোগিতাবাদৰ সুখবাদী দিশৰ বিৰোধিতা কৰে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক সমালোচনামূলকভাৱে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: উপযোগিতাবাদৰ ঐতিহাসিক পৰিচয় দিয়া।

প্ৰশ্ন ৩: উপযোগিতাবাদৰ তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ওপৰত উত্থাপিত সমালোচনাসমূহ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: মিলৰ উপযোগিতাবাদ আৰু বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ মাজৰ দুটা পাৰ্থক্য উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৬: মিলৰ উপযোগিতাবাদক সমালোচনামূলকভাৱে বৰ্ণনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৭: মিলে কেনেকৈ বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক উন্নত কৰে? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৮: মিলে কেনেকৈ উপযোগিতাবাদৰ সুখবাদী দিশৰ বিৰোধিতা কৰে? আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ১০ : কান্টৰ নৈতিক তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বত বিচাৰবাদ
১০.৪ নিৰপেক্ষ আদেশ বা নৈতিক বিধান
১০.৫ নৈতিকতাৰ সূত্ৰ
১০.৬ সমালোচনা
১০.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১০.৮ অধিক জানিবলৈ
১০.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ব্যক্তিগত ন্যায়বাদ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- নিৰপেক্ষ আদেশৰ সংজ্ঞা দিবলৈ,
- "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য সাধক"... জীৱনৰ নিয়ম আলোচনা কৰিবলৈ,
- কান্টৰ উদ্দেশ্যমূলক নৈতিকতা প্ৰত্যাখ্যান ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- নৈতিকতাৰ সূত্ৰ বিশদভাৱে বৰ্ণনা কৰিবলৈ,
- কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বৰ সমালোচনামূলক বৰ্ণনা দিবলৈ।

১০.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক কাণ্ট-ৰ নৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। কাণ্ট-ৰ নৈতিক তত্ত্ব এটা কৰ্তব্যমূলক (ডিঅ'ন্ট'লজিকেল) নৈতিক তত্ত্ব, যিটো জাৰ্মান দাৰ্শনিক ইমানুৱেল কাণ্টৰ সৈতে

জড়িত। কাণ্টৰ মতে, কার্য্যবোৰ ভাল বা বেয়া হোৱাটো ফলাফলৰ ওপৰত নহয়, কিন্তু নিয়ম পালনৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কাণ্টৰ মতে কেৱল যুক্তিয়েই আমাৰ সকলো কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰিব পাৰে। তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বক "Rationalism" (বিচাৰবাদ) বুলি কোৱা হয়, যিয়ে যুক্তিক সকলোতকৈ গুৰুত্ব দিয়ে। কাণ্ট-ৰ মতে, যুক্তিয়েই হ'ব আমাৰ নৈতিক আচৰণৰ নিয়ন্ত্রক। ইন্দ্রিয়ৰ দ্বাৰা যোগান ধৰা জগতৰ ধাৰণা গঠন কৰা যুক্তিৰ ৰূপটোক "Pure Reason" (বিশুদ্ধ যুক্তি) বোলা হয়।

২.৩ কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বত বিচাৰবাদ/যুক্তিবাদ

কাণ্টে আমাৰ নৈতিক আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰা যি যুক্তিক "ব্যৱহাৰিক যুক্তি" (practical reason) বুলি কোৱা হয়। কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ভাৱনাৰ কোনো স্থান নাই। গতিকে ইয়াক নির্গুণ স্বভাৱৰ বুলি গণ্য কৰা হয়। ব্যক্তি এজনৰ কার্য্য ভাল নে বেয়া বুলি বিচাৰ কৰোঁতে ভাৱনাৰ কোনো ভূমিকা বা স্থান নাই। যুক্তিবাদত (Rationalism), সদ্গুণেই হৈছে শ্রেষ্ঠ ভাল (Summum bonum) বা চৰম ভাল। সদগুণ বা শ্রেষ্ঠ ভাল লাভ কৰিবলৈ ভাৱনা আৰু ইচ্ছাক জয় কৰিব লাগিব। যুক্তিবাদে সংবেদনশীলতাক (sensibility) অস্বীকাৰ কৰে আৰু বিবেচনা কৰে যে আমি আমাৰ জীৱনত কেৱল যুক্তিৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে নির্ভৰ কৰিহে সদগুণ লাভ কৰিব পাৰোঁ।

কাণ্টে কেতিয়াও এই তত্ত্ব স্বীকাৰ নকৰে যে ঈশ্বৰে আমাৰ সকলো কার্য্য বিচাৰ কৰে আৰু তাৰ অনুসৰি আমি স্বর্গলৈ নে নৰকলৈ যাওঁ। সেয়েহে তেওঁ আমাৰ কার্য্য ভাল নে বেয়া বুলি বিচাৰ কৰিবলৈ সকলো উদ্দেশ্যমূলক (Teleological) ভিত্তি প্রত্যাখ্যান কৰে। কাণ্টৰ যুক্তিবাদ, এটা নৈতিক তত্ত্ব হিচাপে, কঠোৰবাদ (Rigorism), নির্মলবাদ (Purism) বা আনুষ্ঠানিক নীতি-তত্ত্ব (Formal Ethics) বুলিও জনাজাত। ই আমাক নৈতিকতাৰ শুদ্ধ ৰূপ—"Categorical Imperative" (চর্তহীন/নিৰপেক্ষ আদেশ) প্রদান কৰে, কিন্তু নৈতিকতাৰ বিষয়বস্তু বা অর্থৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ নকৰে, যি ভাৱনা আৰু ইচ্ছাৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা হয়।

কাণ্টৰ দৃষ্টিভংগী হৈছে কর্তব্যমূলক, যিয়ে নৈতিকতাৰ মৌলিক ধাৰণা হিচাপে কর্তব্যক গণ্য কৰে। ই উদ্দেশ্য-মূলক (teleological) নহয়, যিয়ে নৈতিকতাৰ মৌলিক ধাৰণা হিচাপে লক্ষ্য বা উদ্দেশ্যক গণ্য কৰে। ন্যায় (Rightness) আৰু বাধ্যতা (Obligation) হৈছে নৈতিকতাৰ কেন্দ্রীয় ধাৰণা। কাণ্টৰ মতে কর্তব্য আৰু স্বার্থই হৈছে কার্য্যৰ দুটা মূল উদ্দেশ্য। কাণ্টে প্রথমবাৰৰ বাবে কর্তব্য-মূলক ধাৰণাসমূহ নৈতিকতাত স্পষ্টভাৱে কেন্দ্রীয় স্থান দিছিল। পেটনে (Paton) কয়, "কাণ্টে নিশ্চিতভাৱে জানিছিল যে তেওঁ এটা কাম কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি আছিল যিটো আগতে কোনোৱে সফলতাৱে কৰিব পৰা নাছিল—অর্থাৎ, স্বার্থৰ সকলো বিবেচনাৰ বাহিৰে নৈতিকতাৰ নীতিসমূহ নির্ধাৰণ কৰা।"

ব্ৰেডলিয়ে (Bradley) উল্লেখ কৰিছিল যে সুখবাদ (Hedonism) হৈছে "সুখৰ বাবে সুখ সাধন"ৰ মতবাদ, আৰু যুক্তিবাদ (Rationalism) হৈছে "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য সাধন" মতবাদ।

ইম্মানুৱেল কাণ্টে (১৭২৪-১৮০৪) যুক্তি বা বিবেকেই (Reason) নৈতিকতাৰ ভেটি বুলি মত পোষণ কৰিছে। যুক্তিয়ে আমাৰ কার্য্যৰ স্বৰূপ নির্ধাৰণ কৰিব পাৰে। যুক্তিয়েই মানুহক অন্যান্য নিম্নস্তৰৰ প্ৰাণীৰ পৰা পৃথক কৰে। ই মানৱ প্ৰকৃতিৰ এক বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ উপাদান। যুক্তিবাদে (Rationalism) যুক্তিৰ দাবীৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

এটা নৈতিক তত্ত্ব হিচাপে যুক্তিবাদে দেখুৱায় যে আমাৰ ইন্দ্ৰিয়সমূহে (senses) জ্ঞানৰ উপাদানসমূহ যোগান ধৰে আৰু যুক্তিয়ে ধাৰণা আৰু ভাৱনাৰ জগত গঢ়ি তোলাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। যুক্তিবাদে আত্ম-সংযম (self-denial) আৰু আত্ম-বিজয় (self-conquest)ৰ পোষকতা কৰে। যুক্তিবাদে মানুহৰ প্ৰকৃতিক আধ্যাত্মিক ৰূপ দিব বিচাৰে। উচ্চতৰ আত্মা বা বিশুদ্ধ যুক্তিৰ পৰিপূৰ্ণতাই হৈছে যুক্তিবাদৰ আদর্শ।

যুক্তিবাদ কোনো স্পষ্ট লক্ষ্য বা আদর্শৰ তত্ত্ব নহয়। ই হৈছে নৈতিক নিয়মৰ সম্পূৰ্ণ স্বতন্ত্ৰতা বা ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative)ৰ এক সপক্ষে যুক্তি। যুক্তিয়েই আমাক নৈতিক নিয়ম প্ৰদান কৰিব পাৰে। যুক্তিয়েই আমাৰ নৈতিক আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। যুক্তিবাদৰ কিছুমান গুণ আছে। সেইবোৰ হ'ল—

(১) যুক্তিবাদে শুদ্ধভাৱে মত পোষণ কৰে যে নৈতিক পার্থক্যসমূহ বস্তুনিষ্ঠ (objective) আৰু কেৱল ব্যক্তিগত অনুভূতি, আবেগ আৰু ভাৱনাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল নহয়।

(২) যুক্তিবাদে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সত্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যে যুক্তিয়েই ব্যক্তিৰ জীৱনৰ নিয়ন্ত্ৰণমূলক/নিয়ামক নীতি (regulative principle)। কিন্তু এই ধাৰণাটো ভুল যেতিয়া কয় যে মানুহৰ জীৱন বিশুদ্ধ যুক্তিৰ জীৱন হ'ব লাগে, য'ত সংবেদনশীলতা (sensibility)ৰ কোনো স্থান নাই। সংবেদনশীলতাই নৈতিক জীৱনৰ বিষয়বস্তু গঠন কৰে। যুক্তিয়ে নৈতিক নিয়মৰ ৰূপ দিয়ে। সংবেদনশীলতাক নৈতিক নিয়মৰ মাজেৰে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে।

(৩) যুক্তিবাদে কর্তব্য (duty) বা নৈতিক বাধ্যবাধকতা (moral obligation)ৰ ধাৰণাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। ই (ought) কৰা উচিত আৰু (is) যি আছে ৰ মাজৰ পার্থক্য স্বীকাৰ কৰে। এই ধাৰণা/মতবাদ অনুসৰি নৈতিক লক্ষ্য হ'ল, নিজৰ স্বভাৱগতভাৱে বাস্তৱায়ন দাবী কৰা এটা ধাৰণা। কিন্তু এই ধাৰণাটোৱে/মতবাদে আমাক কেৱল নৈতিক আদর্শৰ ৰূপহে দিয়ে। বিষয়বস্তু আহে সংবেদনশীলতাৰ পৰা। কাণ্টে নৈতিক জীৱনত সংবেদনশীলতাক কোনো স্থান দিয়া নাই।

(৪) যুক্তিবাদে মানুহৰ মর্য্যদা আৰু স্বাধীনতাক গুৰুত্ব দিয়ে।

(৫) কাণ্টে শুদ্ধ/সঠিকতাক উপযোগিতাৰ পৰা পৃথক বুলি মতপোশণ কৰিছে। কাণঅটৰ মতবাদত 'শুদ্ধ'ৰ সকলোপ্ৰকাৰৰ কৌশলমূলক সুবিধাবাদী বিবেচনাৰ পৰা স্পষ্টভাৱে পৃথক হৈ থাকে।

(৬) যুক্তিবাদ নি-সন্দেহে এই কথাত শুদ্ধ যে আত্মত্যাগ হৈছে আত্ম-উপলব্ধিৰ অতি আৱশ্যকীয়/দৰকাৰী।

কাণ্টৰ যুক্তিবাদী দৃষ্টিভংগী দার্শনিক স্বজ্ঞাবাদৰ সৈতে সাদৃশ্যপূর্ণ। কাণ্টৰ মতে, নৈতিক নিয়ম স্বজ্ঞাতভাৱে জনা যায়। স্বজ্ঞা হ'ল আমাৰ অনুভূতিৰ জৰিয়তে কোনো বস্তু বুজিব পৰা ক্ষমতা, যি প্রকৃত তথ্যৰ পৰা পৃথক। কাণ্টে বিবেকক ব্যৱহাৰিক যুক্তি হিচাপে গণ্য কৰে। এই নৈতিক নিয়ম নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰে। নৈতিক নিয়মৰ স্বৰূপ হ'ল অপ্রমাণিত আৰু অভিজ্ঞতামূলক নহয়। ই স্বয়ংস্পষ্ট। কার্যবোৰ ভাল বা বেয়া হিচাপে পৰিগণিত হয় নৈতিক নিয়মৰ সৈতে ইয়াৰ মিল বা অমিলৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত, আমাৰ কার্যৰ উদ্দেশ্যৰ বিশুদ্ধতা নির্ধাৰণ কৰোঁতে স্বজ্ঞাই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কোনো কার্যৰ নৈতিক গুণাগুণ ইয়াৰ লক্ষ্য বা পৰিণামৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত নহয়। স্বজ্ঞাবাদে নৈতিক নীতিসমূহৰ কোনো দার্শনিক যুক্তি নিদিয়ে। কিন্তু কাণ্টে নৈতিক নিয়মৰ এক দার্শনিক ভেটি দিবলৈ চেষ্টা কৰে। কাণ্টৰ স্বজ্ঞাবাদী দর্শনেও তেওঁৰ যুক্তিবাদী নৈতিক তত্ত্বক প্রভাৱিত কৰিছে। সেয়েহে, ইয়াক যুক্তিসংগত স্বজ্ঞাবাদ (Rational Intuitionism) বুলিও কোৱা হয়। এই মতবাদ নৈতিক নিয়ম বা বিবেকৰ আভ্যন্তৰীণ নিয়মক নৈতিক মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰে। কাণ্ট হৈছে নৈতিক নীতিশাস্ত্রৰ সমর্থক, যি উদ্দেশ্যমূলক নীতিশাস্ত্র (teleological ethics)ৰ পৰা পৃথক। বিবেক হৈছে নৈতিক বা ব্যৱহাৰিক যুক্তি।

১০.৪ কাণ্টৰ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative)

কাণ্টে নৈতিক নিয়মৰ স্বৰূপক "নিৰপেক্ষ আদেশ" (Categorical Imperative) হিচাপে বর্ণনা কৰে, যাক যুক্তিৰ দ্বাৰা উপলব্ধি কৰিব পাৰি। তেওঁৰ যুক্তিবাদ বা আনুষ্ঠানিক নীতিশাস্ত্র (Formal Ethics) নিৰপেক্ষ স্বভাৱৰ। কাণ্টৰ মতে, বিবেকৰ আভ্যন্তৰীণ নিয়ম বা ব্যৱহাৰিক যুক্তিয়েই চৰম নৈতিক মানদণ্ড। ব্যৱহাৰিক যুক্তি হ'ল চর্তহীন। নৈতিক নিয়ম হৈছে নিৰপেক্ষ আদেশ। ই এক আজ্ঞা, আৰু সেই অর্থত ই এক আদেশ (imperative)। ই কোনো প্রকৃত তথ্যৰ উক্তি নহয়। ই কোনো পৰিবর্তন বা সাপেক্ষতা স্বীকাৰ নকৰে। সেয়েহে, ই এক আদেশ।

নৈতিক নিয়ম কোনো চর্তৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰে আৰু সেয়েহে ইয়াক চর্তহীন (categorical) বুলিও গণ্য কৰা হয়। এই বিধি আমি মানি চলিব লাগে কিয়নো ই আমাক জীৱনত কোনো লক্ষ্য লাভত সহায় কৰে বাবে নহয়, বৰঞ্চ এই বিধি আমি কোনো উদ্দেশ্য নথকা অৱস্থাতো পালন কৰিব লাগে।

নৈতিক নিয়ম এইদৰে চর্তহীন আদেশ বা নিৰপেক্ষ আৰু ই প্রকৃতিৰ পৰা স্বাধীন। নৈতিক নিয়মে আমাৰ কর্মক সঠিক বা ভুল বুলি ঘোষণা নকৰে। ই পূর্বানুভৱমূলক (a-priori) আৰু ই কোনো

অভিজ্ঞতাৰ পৰা আহৰণ কৰা নহয় কিয়নো ই আমাৰ অন্তর্দৃষ্টি অর্থাৎ আমাৰ যুক্তিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কাণ্টৰ মতে, মানৱ গঠনত যুক্তিৰেই সর্বোচ্চ স্থান আছে। ব্যৱহাৰিক যুক্তিয়ে (practical reason) আমাক নৈতিক নিয়ম প্রদান কৰে যি চর্তহীন/নিৰপেক্ষ আদেশৰ স্বৰূপ। এই নৈতিক নিয়ম আমাৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে বাধ্যতামূলক। নৈতিক নিয়ম অভিজ্ঞতামূলক (empirical) উপাদানৰ পৰা মুক্ত, আৰু সকলো পৰিস্থিতিত ইয়াক পালন কৰিব লাগে, ইয়াক কোনো নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিৰ আগতেই জানিব পাৰি।

গতিকে, কাণ্টৰ মতে, নৈতিক নিয়ম আপেক্ষিক আদেশ (hypothetical imperative) হ'ব নোৱাৰে। নিৰপেক্ষ আদেশ আপেক্ষিক আদেশৰ পৰা পৃথক। আপেক্ষিক আদেশ আমাৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে বাধ্যতামূলক নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে— "যদি তুমি এৰিষ্ট'টলৰ দর্শন বুজিব বিচাৰা, তেন্তে তোমাক প্লেটোৰ দর্শনৰ কিছু জ্ঞান থাকিব লাগিব।" এৰিষ্ট'টলৰ দর্শন বুজা কোনো ব্যক্তিৰ বাবে এইটো সম্পূর্ণৰূপে আৰু নির্বিবাদভাৱে আৱশ্যকীয় নহয়। ইয়াত আদেশ বা ইম্পেৰেটিভটো এটা চর্তৰ সাপেক্ষে। কিন্তু নৈতিক নিয়ম কোনো চর্তৰ সাপেক্ষে নহয়। গতিকে নৈতিক নিয়ম নিৰপেক্ষ।

প্রতিটো বাহ্যিক লক্ষ্য (external end) হ'ল অভিজ্ঞতামূলক (empirical), ই অভিজ্ঞতাৰ বস্তু। ই কেৱল আপেক্ষিক আদেশেহে দিব পাৰে— "যদি মই এনে এটা লক্ষ্য লাভ কৰিব বিচাৰো, তেন্তে মই এনেদৰে কাম কৰিব লাগিব।" কিন্তু নিৰপেক্ষ আদেশ বা নৈতিক নিয়মৰ কোনো বাহ্যিক লক্ষ্যৰ সৈতে সম্পর্ক নাই। নৈতিক নিয়ম ইচ্ছাৰ (will) সঠিক দিশক সূচায়। নিৰপেক্ষ আদেশ হৈছে সার্বজনীন নৈতিক নিয়ম, ই সকলো ব্যক্তিৰ ওপৰত প্রযোজ্য, ই মানৱ জাতিৰ বাবে সাধাৰণ।

নৈতিক নিয়মে নির্বিচাৰ আনুগত্য দাবী কৰে। আমি নৈতিক নিয়ম মানি চলিব লাগে কিয়নো ই আমাৰ ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ দ্বাৰা আমাৰ ওপৰত আৰোপ কৰা হৈছে। আমি নৈতিক নিয়ম মানি চলিব লাগে—

ইয়া আন কোনো উদ্দেশ্যৰ বাবে নহয়। নৈতিক নীতি উচ্চতৰ উদ্দেশ্যৰ সাধনৰ উপায় নহয়; ইয়া নিজেই এক উদ্দেশ্য। ই এক নিৰপেক্ষ, অবিচ্ছিন্ন আদেশ যিয়ে কোনো প্রশ্নৰ স্থান নিদিয়ে। যি কৰা উচিত, আমি সেইটোৱেই কৰিব লাগে। ইয়া কোনো উচ্চতৰ নীতিৰ দ্বাৰা পৰিৱর্তিত হ'ব নোৱাৰে।

আপুনি জনেনে কেনেকৈ কাণ্টে আমাৰ কর্মক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰিছে? কাণ্টৰ মতে, কর্মবোৰ তেতিয়াহে শুদ্ধ যেতিয়া সেইবোৰ কর্তব্যৰ বাবে কৰা হয়। যিকোনো কর্ম অশুদ্ধ যেতিয়া ই কর্তব্যৰ চর্ত পূৰণ নকৰে। এটা কর্ম তেতিয়াহে শুদ্ধ যেতিয়া ইয়া শুদ্ধতাৰ বাবেই সম্পাদন কৰা হয়। গতিকে, কাণ্টে আমাক এটা নীতি দিছে যিয়ে আমাৰ কর্মক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰে। এই নীতিটো হ'ল— "কর্তব্য কর্তব্যৰ বাবেই"। ইয়েই হ'ল জীৱনৰ প্রকৃত নিয়ম। সদায় কর্তব্য সময়ত পালন কৰিব লাগে। যি হওক নহওক কিয়, কর্তব্য পালন কৰিবই লাগিব।

নৈতিক জীৱন হ'ল এক স্বায়ত্ত জীৱন। নৈতিক নির্দেশনা হ'ল ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা নির্দেশনা। জীৱনৰ লক্ষ্য হ'ল সদগুণ, আনন্দ নহয়। কাণ্টৰ মতে, "সৎ ইচ্ছা হ'ল একমাত্র ৰত্ন যি নিজৰ পোহৰত জিলিকে"। ব্যৱহাৰিক জীৱনেই নিজৰ ওপৰত নৈতিক নিয়ম বলবৎ কৰে। কাণ্টে কয় যে, আনক সহায় কৰাটো নৈতিক নহয় যদি কোনোৱে তাৰ দুখত ব্যথিত হয় আৰু এই অনুভৱৰ ফলত সহায় কৰে। কর্মৰ মূল্য ইয়াৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, ফলাফলৰ ওপৰত নহয়। কর্মত কেৱল এটাই Motivational Cause (অনুপ্রেৰণাৰ কাৰণ) থাকিব পাৰে, আৰু সেয়া হ'ল নৈতিক নীতিত বিশ্বাস।

প্রেম, সহানুভূতি আদি উচ্চ গুণবোৰ কর্তব্য হিচাপেহে পালন কৰিব লাগে, আসক্তিৰ বাবে নহয়। কর্তব্যত বাধ্যবাধকতা আছে। এই নির্দেশনা হ'ল চৰম নির্দেশনা। ই ব্যক্তিৰ ইচ্ছা বা অনিচ্ছাৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰে।

যেতিয়া কাণ্টে কয় যে নৈতিক নীতি এক নিৰপেক্ষ নিষ্কর্ষ আদেশ, ইয়াৰ অর্থ হৈছে নৈতিক নীতি ইচ্ছাৰ পৰা স্বতন্ত্র। নৈতিক নীতি মানি চলোতে ইচ্ছা থাকিব পাৰে, কিন্তু নৈতিক নীতি পূৰণ বিধি পালন কৰাৰ বাবে ইচ্ছা নাথাকিবও পাৰে। নৈতিক নীতি পালন/মানি চলাটো কেতিয়াবা আটাইতকৈ কষ্টদায়ক বিকল্প হ'ব পাৰে। তথাপিও নৈতিক নীতি আমাৰ ইচ্ছাৰ ওপৰত বাধ্যতামূলক শক্তি থকা বুলি স্বীকাৰ কৰা হয়। কাণ্টে কয়, "জগতত বা ইয়াৰ বাহিৰতো কোনো বস্তুক নির্বিচাৰে ভাল বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি, যদি সেয়া সৎ ইচ্ছা নহয়"। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো ব্যক্তিয়ে যদি কেৱল সমাজে নিন্দা কৰিব বুলি ভাৰি এজন দুখীয়া লোকৰ যত্ন লয়, কাণ্টে তেনে কার্যক সমালোচনা কৰি কয় যে এনে কার্য কেৱল অনুভূতি নির্ভৰ। কাণ্টাৰ মতে এনে কার্যক তেতিয়াহে সন্মান কৰা উচিত যেতিয়া নৈতিক বিধিৰ সৎ প্রয়োগ কৰা হয় নিঃস্বার্থভাৱে।

কাণ্ট এঠাইত লিখিছে যে পৃথিৱীত বা ইয়াৰ বাহিৰতো একোৱেই ভাল বুলি কোৱা হ'ব নোৱাৰে, যদি সেইটো সৎ ইচ্ছা (Good Will) নহয়। সৎ ইচ্ছা হ'ল সেই ইচ্ছা যি নৈতিক আইনৰ প্রতি শুদ্ধ সন্মানৰ দ্বাৰা প্রেৰিত। কাণ্টৰ মতে, সৎ ইচ্ছাই হৈছে একমাত্র ভাল। সৎ ইচ্ছা হ'ল চর্তহীন আৰু ই অন্যান্য চর্তৰ পৰা সম্পূর্ণৰূপে স্বাধীন। সৎ ইচ্ছাই হৈছে একমাত্র পৰম শ্রেয়। গতিকে, সৎ ইচ্ছা কোনো ফলাফলৰ প্রতি ইচ্ছা বা অনুভূতিৰ দ্বাৰা কেতিয়াও প্রভাৱিত নহয়।

ইয়াত আমি ক'ব পাৰোঁ যে কাণ্টৰ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative)-ত এটা নৈতিক কার্য আমাৰ উদ্দেশ্যৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। এটা কার্য নৈতিক হ'ব যদি ইয়াৰ উদ্দেশ্য নৈতিক হয়, অর্থাৎ যদি ই কর্তব্যৰ চেতনাৰ দ্বাৰা উদ্দীপিত হয়।

চর্তহীন আদেশ সম্ভৱ কাৰণ মানুহ এক যুক্তিসংগত সত্তা। যুক্তি হৈছে মানৱ প্রকৃতিত বিশ্বজনীন উপাদান। ই নিৰপেক্ষ আদেশক নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰে। যি ইচ্ছা নিজৰ নৈতিক আইনৰ দ্বাৰা

পৰিচালিত হ'ব লাগে—অর্থাৎ নিৰপেক্ষ আদেশৰ দ্বাৰা মেয় কাণ্টৰ নৈতিক মতবাদত নৈতিকতাৰ মূল সূত্ৰ হৈছে, নিখুত যুক্তিসম্পন্ন ইচ্ছা আৰু নিৰপেক্ষ আদেশৰ পালন।

কাণ্টে ইচ্ছাৰ পৰানুগত্য (Heteronomy) আৰু স্বায়ত্তশাসন (Autonomy)ৰ মাজত পার্থক্য কৰিছে। কাণ্টৰ মতে, ইচ্ছা স্বায়ত্তশাসিত বা মুক্ত হয় যেতিয়া ই নিজেই নিজৰ আইন—অর্থাৎ যেতিয়া ই কেৱল কর্তব্যবোধৰ পৰা কাম কৰে। ইচ্ছা পৰানুগত হয় যেতিয়া ই কোনো লক্ষ্য, প্ৰেৰণা বা ইচ্ছাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। সৎ ইচ্ছা স্বায়ত্তশাসিত। সৎ ইচ্ছা স্বভাৱগতভাৱে আৰু চর্তহীনভাৱে ভাল। কাণ্টে ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসনৰ ধাৰণা গঠন কৰোঁতে বাটলাৰৰ (Butler) পৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। বাটলাৰে বিবেকৰ স্বায়ত্তশাসন আৰু "মানুহ নিজেই নিজৰ আইন" বুলি স্বীকাৰ কৰিছিল।

সদগুণ সৎ ইচ্ছা, যুক্তিসংগত ইচ্ছা বা পবিত্ৰ ইচ্ছাৰ বিকাশত নির্ভৰ কৰে। নৈতিক জীৱন হ'ল সঠিক যুক্তিৰ জীৱন। সঠিক যুক্তিত অনুভূতি আৰু আবেগৰ কোনো স্থান নাই। অনুভূতি আৰু আবেগ সম্পূর্ণৰূপে দমন কৰিব লাগে। প্ৰেম বা সহানুভূতিকো ঠাই দিয়াটো অনৈতিক। অনুভূতি আৰু আবেগৰ পৰা মুক্ত বিশুদ্ধ যুক্তিয়ে নৈতিক জীৱনৰ আদর্শ। কাণ্টে নৈতিক জীৱনত কেৱল নৈতিক আইনৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধাৰ অনুভূতিকহে অনুমতি দিয়ে।

কাণ্টে এজন ব্যক্তিৰ পৰা প্ৰেম বা সহানুভূতিৰ বাবে এজন অসুস্থ লোকক শুশ্ৰূষা কৰা বা এজন দুখী লোকক সহায় কৰা কার্যক নিন্দা কৰে। এনে কার্যক তেওঁ "পেথলজিকেল" বা অস্বাভাৱিক বুলি কয়। কাণ্টে সঠিক কার্য্য হিচাপে গণ্য কৰিবলৈ দুটা চর্তৰ পোষকতা কৰে। এই দুটা চর্ত হ'ল— (১) ই যুক্তিৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত নৈতিক নিয়মৰ সৈতে সামঞ্জস্য হ'ব লাগে, (২) কার্য্যকাৰীজনে ইয়াক নৈতিক নিয়মৰ প্ৰতি নিঃস্বার্থ সন্মানৰ বাবে কৰিব লাগে।

আপুনি জানেনে কিয় কাণ্টে উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা (Teleological Ethics) প্ৰত্যাখ্যান কৰে? কাণ্টৰ নৈতিক ধাৰণা কর্তব্যমূলক নীতিবিদ্যাৰ এক উল্লেখযোগ্য ৰূপ। কাণ্টৰ মতে, এটা কার্য্য সঠিক কিয়নো ই সৎ ইচ্ছাৰ আনুষ্ঠানিক নীতিৰ সৈতে খাপ খায়। অন্যহাতে, উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যাত এনে কোনো আনুষ্ঠানিক নীতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব নাই। উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যাত এটা কার্য্যৰ নৈতিকতা ঈশ্বৰৰ দ্বাৰা বিচাৰ কৰা হয়। উদ্দেশ্যমূলক নীতিবিদ্যাই স্বীকাৰ কৰে যে এটা কার্য্য তেতিয়াই ভাল যেতিয়া ই কিছু প্ৰবৃত্তি পূৰণ কৰে। কাণ্টৰ মতে, এনে নৈতিক দর্শনত নৈতিক নিয়ম এজন বিশ্বজনীন নিয়ম হ'ব নোৱাৰে। ইয়াত, ভাল ব্যক্তি বিশেষৰ নির্দিষ্ট ইচ্ছাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। এই কাৰণতে কাণ্টে সকলো উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা প্ৰত্যাখ্যান কৰে।

নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) হ'ল এক আকৃতিগত ৰূপ য'ত কোনো বিষয়বস্তু নাই। যি বস্তু স্বভাৱতে সঠিক, সৰল একক আৰু বিষয়বস্তুহীন হয়। নৈতিক নিয়ম বিশুদ্ধ আৰু সৰল হোৱা বাবে আমাৰ কার্য্যৰ বিষয়বস্তু নির্ধাৰণ কৰিব নোৱাৰে। নৈতিক নিয়মে আমাক ক'ব নোৱাৰে যে আমি কি কৰিব লাগে বা কি নকৰিব লাগে, কিয়নো সকলো বিশেষ বস্তুৰ ভিতৰত এক

প্ৰায়োগিক আৰু অনিশ্চিত উপাদান থাকে আৰু নৈতিক নিয়মৰ তেনে উপাদানৰ সৈতে কোনো সম্পৰ্ক নাথাকিব পাৰে। নৈতিক নিয়মে ক'ব নোৱাৰে যে আমাৰ কাৰ্যসমূহ কোনো নিৰ্দিষ্ট বিষয়বস্তুৰ সৈতে খাপ খাব লাগে। ই হ'ল এক কেৱল সাধাৰণ বিধিৰ/নিয়মৰ ৰূপ। ই কেৱল এইটো কয় যে আমাৰ কাৰ্য্যৰ আত্ম-সামঞ্জস্য থাকিব লাগে।

কাণ্টৰ মতে, "বিশ্বত বা ইয়াৰ বাহিৰতো কোনো বস্তুক নিৰ্বিচাৰে ভাল বুলি কোৱা হ'ব নোৱাৰে, সৎ ইচ্ছাৰ (Good Will) বাহিৰে।" সৎ ইচ্ছা হ'ল সেই ইচ্ছা যি নৈতিক নিয়মৰ প্ৰতি সৎ সন্মানৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। শুদ্ধ ইচ্ছাহে একমাত্ৰ সম্পূৰ্ণৰূপে ভাল। ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ বাবে নহয়, বৰং নিজে নিজৰ ভাল। কাণ্টৰ মতে, নৈতিক নিয়ম প্ৰকল্পিত (hypothetical) হ'ব নোৱাৰে। এটা নিৰপেক্ষ আদেশ প্ৰকল্পিত আদেশতকৈ বেলেগ। প্ৰকল্পিত আদেশ আমাক সম্পূৰ্ণৰূপে বাধ্য কৰি ৰাখিব নোৱাৰে।

কাণ্টে কয় যে কাৰ্যবোৰ তেতিয়াহে শুদ্ধ হয় যেতিয়া সেইবোৰ কৰ্তব্যৰ খাতিৰত কৰা হয়। কাণ্টে আমাক এটা নীতি দিছে যিয়ে আমাৰ কাৰ্য শুদ্ধ নে অশুদ্ধ তাৰ বিচাৰ কৰিবলৈ সহায় কৰে। এই নীতিটো হ'ল— "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য" । এইটোৱেই হ'ল জীৱনৰ চৰম সত্য।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বৰ আন এটা নাম কি?

প্ৰশ্ন ২: কান্টৰ দৰ্শনক যুক্তিবাদী অন্তঃপ্ৰত্যয়বাদ (rational intuitionism) বুলি কিয় কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৩: কান্টৰ মতে নৈতিক বিধানক কিয় নিৰপেক্ষ আদেশ (categorical imperative) বুলি গণ্য কৰা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: শুভ ইচ্ছা (Good will) বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৫: ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন (autonomous of will) আৰু ইচ্ছাৰ পৰাধীনতা (heteronomous of will) বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৬: "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য" (Duty for duties sake)—এই উক্তিটো আলোচনা কৰা।

১০.৫ নৈতিকতাৰ সূত্ৰসমূহ (MAXIMS OF MORALITY)

নৈতিকতাৰ সূত্ৰসমূহে নৈতিক নিয়মক অধিক নিশ্চিত আৰু স্পষ্ট কৰাত সহায় কৰে। কাণ্টে দিয়া নৈতিক নিয়মক অধিক নিশ্চিত কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা সূত্ৰটো সহজ আৰু স্ব-সহমত। ইয়াত কয় যে আমাৰ কাৰ্য্যবোৰত স্ব-সহমত থকাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। সূত্ৰসমূহ কেৱল তেতিয়াহে প্ৰয়োগ কৰিব

পাৰি যেতিয়া কিছুমান পূৰ্বধাৰণা সাপেক্ষে বিষয়বস্তু দিয়া থাকে। কাণ্টৰ বিধানমূলক আদেশ (categorical imperative)ত সূত্ৰসমূহ অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্যৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। কিন্তু অধ্যাপক মেকেঞ্জিৰ মতে, কাণ্টৰ বিধানমূলক আদেশৰ সূত্ৰসমূহৰ ৰূপ আছে কিন্তু বিষয়বস্তু নাই। তেওঁ "Manual of Ethics"ত লিখিছে, "কাণ্টৰ স্ব-সহমতৰ নীতিয়ে আমাক এক ৰূপ দিয়ে কিন্তু বিষয়বস্তু নিদিয়ে। নীতিসমূহে কেৱল যুক্তিৰ ৰূপ দিয়ে, কিন্তু ইচ্ছাৰ সকলো বিশেষ বিষয়বস্তু বাদ পৰে।"

কাণ্টে নৈতিক নিয়ম বা বিধানমূলক আদেশক অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ তলত দিয়া সূত্ৰসমূহ দাঙি ধৰে—

(১) "সেই সূত্ৰ অনুসৰিহে কাম কৰিবা যিটো তুমি সাৰ্বজনীন বিধি হিচাপে মানি লব পাৰে।" এই সূত্ৰটোৱে দেখুৱায় যে যি ন্যায়সংগত, সেয়া সাৰ্বজনীন; কিন্তু যি কেৱল উপযোগী, সেয়া সাৰ্বজনীন নহয়। কাণ্টে এই নীতিটো প্ৰতিশ্ৰুতি ভংগ কৰাৰ উদাহৰণৰে বুজাইছে। যদি প্ৰতিশ্ৰুতি ভংগ কৰাৰ নিয়ম সাৰ্বজনীন হয় অৰ্থাৎ যদি সকলোৱে প্ৰতিশ্ৰুতি ভংগ কৰে, তেন্তে প্ৰতিশ্ৰুতিয়ে কোনো অৰ্থ ৰাখিব নোৱাৰে। সেইদৰে, এজন মানুহে অতি হতাশাৰ অৱস্থাত আত্মহত্যা কৰিবলৈ ভাবিব পাৰে, কিন্তু এইটো ভুল, কিয়নো ই সাৰ্বজনীন নিয়ম হ'ব নোৱাৰে। যদি সকলো মানুহে আত্মহত্যা কৰে, তেন্তে অতি সোনকালে আত্মহত্যা কৰিবলৈ কোনো মানুহেই নাথাকিব। "এনেদৰে কাম কৰা যাতে তুমি ইচ্ছা কৰিবা যে একে সাধাৰণ অৱস্থাত অন্য সকলোৱেও একেদৰে কাম কৰিব।" এইটোৱেই হ'ল নৈতিকতাৰ প্ৰথম সূত্ৰ।

কাণ্টৰ প্ৰথম নৈতিক সূত্ৰটোক তলত দিয়া ধৰণে সমালোচনা কৰিব পাৰি—

১. কাণ্টে এই নীতিৰ দ্বাৰা নৈতিক নিয়মক এক সুকীয়া ৰূপ দিব বিচাৰিছিল, কিন্তু ই এই কামত ব্যৰ্থ হৈছে।

২. এই নিয়মে কোনো ব্যতিক্ৰমক অনুমতি নিদিয়ে আৰু সেয়েহে ই কঠোৰ হৈ পৰে।

৩. এই নীতিটোৰ বিশেষত্ব হ'ল যে ই নৈতিকতাৰ সামাজিক দিশটোৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, কিন্তু আনুষ্ঠানিক হোৱা বাবে ই অকাৰ্যকৰী হৈ পৰে।

(২) কাণ্টৰ দ্বিতীয় নীতিটো হ'ল— "এনে কাম কৰা যাতে মানৱতাক, নিজৰ ব্যক্তিত হওঁক বা আন ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰতেই হওক সদায় এটা উদ্দেশ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা আৰু কেতিয়াও এটা উপায় হিচাপে নহয়।"

এই নীতিয়ে আমাক "ব্যক্তিত্বক" এক পৰম মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে। এজন ব্যক্তি নিজৰ মাজতেই এক লক্ষ্য; আৰু তেওঁ কেৱল উপায় নহয়। মানৱ প্ৰকৃতি মৌলিকভাৱে যুক্তিসংগত। কেৱল যুক্তিসংগত প্ৰকৃতিয়েই এনে এক লক্ষ্য আৰু ইয়াৰ এক পৰম মূল্য আছে। মানৱ এক সংবেদনশীল প্ৰাণী, ইয়াৰ কোনো পৰম মূল্য নাই। মানৱতাক গঠন কৰা যুক্তিসংগত প্ৰকৃতিক সন্মান কৰা উচিত। কোনো ব্যক্তিৰ অন্যক নিজৰ শোষণ কৰিবলৈ দিয়াৰ

অধিকাৰ নাই। প্ৰবঞ্চনা কৰাটো ভুল কাৰণ প্ৰবঞ্চকে অন্যক ভুল পথত লৈ যায় আৰু তেওঁলোকক নিজৰ লক্ষ্য সাধনৰ বাবে এক সাধন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। আমি নিজৰ ব্যক্তিত্ব আৰু অন্যান্যৰ ব্যক্তিত্বক সন্মান কৰা উচিত। এই নীতিয়ে কাৰোবাক আত্মহত্যা কৰাৰ কোনো বিশেষাধিকাৰ বা অধিকাৰ দিয়া নাই। আত্মহত্যা ভুল কাৰণ যিয়ে ইয়াক কৰে সি নিজৰ অন্তর্নিহিত মানৱতাক যথোচিত সন্মান নিদিয়ে আৰু নিজকে কেৱল আনন্দ ভোগৰ এক সাধন হিচাপে গণ্য কৰে।

এইদৰে, ওপৰোক্ত নীতিৰ পৰা কাণ্টে এক সমপ্ৰকাশিত নীতি লাভ কৰিছে— "সদায় নিজকে পৰিপূৰ্ণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা আৰু অন্যান্যৰ সুখৰ বাবে অনুকূল পৰিস্থিতি সৃষ্টি কৰি সহায় কৰা, কাৰণ তুমি অন্যক পৰিপূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰা।" পৰিপূৰ্ণতা লাভৰ বাবে ইচ্ছাশক্তি আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োজন, আৰু কোনোৱে আনক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব নোৱাৰে। ফলত সি তেওঁলোকক পৰিপূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰে।

কাণ্টৰ দ্বিতীয় নীতিটো সমালোচনা কৰা হৈছে। কাণ্টৰ নৈতিক নীতিটো গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ ই আমাৰ আৰু অন্যান্যৰ ব্যক্তিত্বক সন্মান কৰিবলৈ উপদেশ দিয়ে। সকলোৱে এই কথাত সহমত পোষণ কৰিব যে কোনোৰ ব্যক্তিত্বক নিজৰ লক্ষ্য সাধনৰ এক সাধন হিচাপে হ্ৰাস কৰাটো অনৈতিক, কিন্তু ইয়াৰ সত্ত্বেও কিছুমান ব্যতিক্ৰম মানিব লগা হ'ব।

(৩) কাণ্টৰ তৃতীয় নৈতিক নীতিটো এনেধৰণৰ— "লক্ষ্য বা আদৰ্শৰ ৰাজ্যৰ এজন সদস্য হিচাপে কাম কৰা।" ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল— "এনে কাম কৰা যাতে তুমি সকলোৱে আন্তৰিক মূল্যৰ কথা বুজি পায়: এজন সমাজৰ সদস্য হিচাপে শোভন আচৰণ কৰা।" ইয়াত সকলোৱে আনৰ মংগলক নিজৰ মংগলৰ সমান মূল্যবান বুলি গণ্য কৰে, আৰু সকলোৱে আনৰ প্ৰতি তেনেকৈ আচৰণ কৰে যেনেকৈ সিহঁতে নিজৰ প্ৰতি কৰে। ইয়াত সকলো ধৰণৰ উপায় আৰু লক্ষ্য আছে য'ত প্ৰত্যেকে নিজৰ মংগল লাভ কৰে আৰু আনৰ মংগলৰ প্ৰতি আনুগত্য প্ৰকাশ কৰে। এইদৰে কাণ্টে "আদৰ্শৰ ৰাজ্যৰ" (Kingdom of ends) কল্পনা কৰে, যিটো এক আদৰ্শ ৰাজ্য য'ত সকলো সদস্যই নৈতিক নিয়ম পালন কৰে। সেই ৰাজ্যৰ প্ৰত্যেক সদস্য স্বায়ত্তশাসিতভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত হয় আৰু নিজৰ ওপৰত নৈতিক নিয়ম প্ৰয়োগ কৰে, যি নিয়ম হ'ল তেওঁৰ আভ্যন্তৰীণ যুক্তিসংগত নিয়ম। যুক্তিসংগত নিয়ম সাৰ্বজনীন। গতিকে, যিসকলে ইয়াক অনুসৰণ কৰে, সিহঁত সম্পূৰ্ণ পাৰস্পৰিক সাদৃশ্যৰ মাজত থাকে। নৈতিক নিয়মবোৰ বাহ্যিক নিয়ম বা অলৌকিক আদেশ নহয়। এটা সম্পূৰ্ণ সমাজত মানুহ স্ব-প্ৰণোদিত হয় আৰু সেইবোৰৰ আনুগত্য কোনো বাহ্যিক চাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। এইদৰে, এক সম্পূৰ্ণ সমাজত প্ৰত্যেকেই মুক্ত, যুক্তিসংগত আৰু সুখী হ'ব।

এইদৰে, কাণ্টে সদগুণ আৰু সুখৰ সমন্বয়ক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি গণ্য কৰে। যদি নৈতিকতাক কেৱল বিশ্বাসৰ বস্তু হিচাপে নগণ্য কৰা নহয় আৰু যদি ইয়াৰ কোনো আন্তৰিক মূল্য থাকে, তেন্তে এনে এক ৰাজ্যৰ অস্তিত্ব কল্পনা কৰিব লাগিব, য'ত সৎগুণ/সদগুণ আৰু সুখৰ মাজত সম্পূৰ্ণ সাদৃশ্য থাকে। তেতিয়াহে নৈতিক নিয়মবোৰ কাৰ্যৰ প্ৰেৰণা হ'ব। নৈতিক ভালৰ লক্ষ্য হ'ল চৰম ভাল। নৈতিক ভাল হ'ল কেৱল কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য কৰা। চৰম ভালত সৎগুণ আৰু সুখ দুয়োটাই অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।

কাণ্টৰ তৃতীয় নৈতিক সূত্ৰটো নিম্নলিখিত ধৰণে সমালোচনাৰ সন্মুখীন হ'ব পাৰে:

(১) কাণ্টৰ নৈতিক নীতি যুক্তি আৰু সংবেদনশীলতাৰ এক মনস্তাত্ত্বিক দ্বৈততাবাদৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। তেওঁ এই দুয়োটাক পৰস্পৰবিৰোধী হিচাপে গণ্য কৰে, আত্মাৰ অবিভাজ্য অংগ হিচাপে ইহঁতৰ অবিচ্ছেদ্য স্বৰূপক পাহৰি যায়। সংবেদনশীলতা হ'ল নৈতিক জীৱনৰ বিষয়বস্তু। ইয়াৰ বুদ্ধিৰ ৰূপৰ প্ৰয়োজন। ই যুক্তিৰ সৈতে বিৰোধ কৰাটো অতি আৱশ্যকীয় নহয়।

(২) গতিকে, সংবেদনশীলতাৰ অভাৱত কাণ্টৰ নৈতিক নীতিৰোৰ কেৱল ৰূপমাত্ৰ।

(৩) কাণ্টৰ বিশুদ্ধ নৈতিকতাবাদ আংশিক। ই নৈতিক মূল্যক এক সম্পূৰ্ণ অৱস্থা বুলি গণ্য কৰে। কিন্তু ফলাফলৰ পৰা সম্পূৰ্ণৰূপে উদাসীন হৈ কৰ্তব্য পূৰণ কৰাটো কেৱল ত্যাগী নহয়, বৰং ভুলও হ'ব পাৰে।

১০.৬ সমালোচনা

কাণ্টৰ নীতি নিৰ্দেশক আদেশক যুক্তি আৰু সংবেদনশীলতাৰ মানসিক দ্বৈতবাদৰ বাবে কঠোৰভাৱে সমালোচনা কৰা হৈছে। নৈতিক আচৰণৰ জীৱন যাপন কৰোঁতে মানৱ ইচ্ছাক কাণ্টে সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰত্যাখ্যান কৰাটো সমালোচকসকলে মানি লোৱা নাই। এইটো সঁচা যে বিশুদ্ধ যুক্তিয়ে সদাচাৰী জীৱন যাপনত সহায় কৰে, কিন্তু আমি এই কথাটোও উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰোঁ যে সংবেদনশীলতাই আমাৰ নৈতিক কাৰ্য্যবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। কাণ্টৰ নীতি নিৰ্দেশক আদেশৰ ওপৰত সমালোচকসকলৰ কেইটামান মতামত তলত দিয়া ধৰণৰ:

(১) কাণ্টৰ নীতি নিৰ্দেশক আদেশ মানসিক দ্বৈতবাদৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। এই মানসিক দ্বৈতবাদ হৈছে যুক্তি আৰু সংবেদনশীলতাৰ মাজৰ। আমাৰ মন হৈছে অনুভূতি আৰু ইচ্ছাৰ এক জৈৱিক ঐক্য। ব্যক্তি এজন অনুভূতি আৰু ইচ্ছাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত। অনুভূতি আৰু ইচ্ছা পৰস্পৰ সংযুক্ত। অনুভূতিয়ে ইচ্ছাৰ বিষয়বস্তু প্ৰদান কৰে; ইচ্ছাই কাৰ্য্যকলাপৰ সৃষ্টি কৰে। সংবেদনশীলতা অবিহনে কোনো কাৰ্য্য নাথাকে। কিন্তু কাণ্টে মনৰ এই জৈৱিক ঐক্যক উপেক্ষা কৰে। তেওঁৰ মতে, কেৱল বিশুদ্ধ যুক্তিয়েই এক যুক্তিসংগত আত্মাত আমাৰ ইচ্ছাধীন কাৰ্য্যবোৰ সক্ৰিয় কৰে।

(২) কাণ্টে নৈতিকতাৰ এক ত্যাগমূলক দৃষ্টিভংগী সমর্থন কৰে। কাণ্টৰ মতে, সংবেদনশীলতা অযুক্তিসংগত। কিন্তু সমালোচকসকলৰ মতে, কাণ্টে এইটো এক গুৰুতৰ ভুল কৰে, যেতিয়া তেওঁ এক স্বতন্ত্র যুক্তিসংগত মনৰ তত্ত্ব আগবঢ়ায়, তেওঁ এই মত পোষণ কৰে যে নৈতিকতাই সকলো মানৰ ইচ্ছাৰ ত্যাগৰ মাজত নিহিত হৈ থাকে। এজন সদাচাৰী ব্যক্তি কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব লাগে। কিন্তু আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত এইটো সম্ভৱ নহয়। মানুহৰ সংবেদনশীলতা আৰু যুক্তি দুয়োটা আছে। কাণ্টে ইয়াত এই কথাটো বিবেচনা কৰিবলৈ ব্যর্থ হয় যে সৎগুণ হৈছে সংবেদনশীলতা আৰু যুক্তিৰ মাজৰ সমন্বয়। ইয়াৰ উপৰি, কাণ্টে এই কথাটোও উপেক্ষা কৰে যে ইচ্ছা আৰু তাৰণ অবিহনে নৈতিক আচৰণ অসম্ভৱ।

(৩) কাণ্টে সংবেদনশীলতাক নিন্দা কৰিছে। গতিকে সমালোচকসকলে লক্ষ্য কৰে যে কাণ্টৰ যুক্তিবাদৰ প্রকৃতি হৈছে ত্যাগমূলক আৰু কঠোৰ। কাণ্টে মত পোষণ কৰে যে আমি আমাৰ সকলো ইচ্ছা, মৰম, প্রেম আৰু যত্ন নিষ্ক্রিয় কৰিব লাগে। কিন্তু এটা সত্য হৈছে যে এই মূল্যবোধ আৰু অনুভূতিবোৰ অবিহনে এজন ব্যক্তি জীয়াই থাকিব নোৱাৰে। ইয়াৰ উপৰি, এই মূল্যবোধবোৰ মানৰ অস্তিত্বৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ আৰু ইয়াৰ সীমিত পৰিসৰত সদায় অনুমোদনযোগ্য। যেতিয়া মানুহ আত্মকেন্দ্রিক হয় আৰু ইয়াৰ প্রকৃত মূল্য আৰু গতিকে ইয়াৰ প্রয়োগ "সঠিকভাৱে" বুজিবলৈ ব্যর্থ হয়, তেতিয়া ই সম্পূর্ণ অন্ধকাৰময় হৈ পৰে।

(৪) কাণ্টৰ মতে, আমাৰ আচৰণ ভাল বা সদগুণযুক্ত হ'ব নোৱাৰে যেতিয়া ই অনুভূতিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত হয়। কাণ্টৰ নৈতিক দর্শনত, আমাৰ সকলো মৰম আৰু যত্নৰ কর্ম কৃত্রিম কাৰণ ই সংবেদনশীলতা আৰু ইচ্ছাৰে মিশ্রিত। কিন্তু এইটো বাস্তৱত তেনে নহয়। যিকোনো সদগুণযুক্ত কর্ম নৈতিক নিয়মৰ সন্মানৰ সৈতে সম্পাদন কৰা হয়। সদগুণ হৈছে আমাৰ চৈতন্যৰ এক আভ্যন্তৰীণ অভিব্যক্তি যি পবিত্র স্বভাৱৰ।

(৫) কাণ্টে কয় যে নৈতিক নিয়মৰ ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি। নৈতিক নিয়ম হৈছে চৰম ভাল। গতিকে ই এক চর্তহীন আদেশ (Categorical Imperative)। কিন্তু কাণ্টে নৈতিক নিয়মৰ চর্তহীন স্বৰূপৰ সম্পর্কে পর্যাপ্ত ব্যাখ্যা দিবলৈ ব্যর্থ হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৮: খালী ঠাই পূৰণ কৰা—

a) কাণ্টৰ যুক্তিবাদিতা.....ৰ ওপৰত আধাৰিত।

b) কাণ্টৰ নৈতিক নিয়ম হৈছে.....আৰু.....নহয়।

c) নৈতিক নিয়ম হৈছে.....।

d) কাণ্টৰ সূত্রটো হৈছে.....।

e) বাস্তৱ নির্ভৰ কৰে ..... আৰু কাণ্টৰ সূত্রটোৰ ওপৰত।

প্রশ্ন ৯: সত্য নে অসত্য লিখা—

a) কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বৰ যুক্তিবাদিতাই সংবেদনশীলতাৰ দাবী উপেক্ষা কৰে। (সত্য/অসত্য)

b) কাণ্টৰ যুক্তিবাদিতা দার্শনিক অন্তর্দৃষ্টিবাদৰ সৈতে সাদৃশ্যপূর্ণ। (সত্য/অসত্য)

c) কাণ্টে উদ্দেশ্যমূলক নীতিশাস্ত্র (Teleological ethics) স্বীকাৰ কৰিছে। (সত্য/অসত্য)

প্রশ্ন ১০: কাণ্টে তেওঁৰ নৈতিক দর্শনত চর্তহীন আদেশ (Categorical Imperative) অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ দিয়া এটা সূত্র উল্লেখ কৰা।

১০.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- কাণ্টে বিবেকক ব্যৱহাৰিক যুক্তি (practical reason) হিচাপে গণ্য কৰে।
- কাণ্টৰ যুক্তিবাদ (Rationalism) হৈছে দার্শনিক অন্তর্দৃষ্টিবাদ (Philosophical Intuitionism) ৰ এক ৰূপ।
- কাণ্টৰ যুক্তিবাদ বা আনুষ্ঠানিক নীতি (Formal Ethics) স্বভাৱতেই নিৰপেক্ষ (Categorical)।
- নৈতিক বিধি (Moral law) হৈছে অপৰিবর্তনীয়, প্রকৃতিৰ পৰা স্বাধীন আৰু সেয়ে এপ্রিয়ৰি (a-priori)।
- নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical imperative) আৰু পৰামর্শমূলক আদেশ (Hypothetical imperative) ভিন্ন ধৰণৰ।
- চর্তহীন/নিৰপেক্ষ আদেশ হৈছে সার্বজনীন নৈতিক বিধি।
- কর্তব্যৰ বাবে কর্তব্য (Duty for duty's sake) হৈছে জীৱনৰ সত্যিকাৰ নিয়ম।
- কাণ্টে উদ্দেশ্যমূলক নীতি (Teleological ethics) প্রত্যাখ্যান কৰে।
- কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত, আমাৰ কার্যৰ উদ্দেশ্যৰ বিশুদ্ধতা নির্ধাৰণ কৰোঁতে অন্তর্দৃষ্টিয়ে (intuition) গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- কাণ্টে ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন (autonomy of will) আৰু ইচ্ছাৰ পৰাধীনতা (heteronomy of will)ৰ মাজত পার্থক্য কৰে।
- এটা সদাচাৰ (virtuous action) সদায় যিকোনো ইচ্ছা (desire) ৰ পৰা মুক্ত হ'ব লাগে।
- কাণ্টে মত পোষণ কৰে যে শুভ ইচ্ছা (Good will) হৈছে একমাত্র ইচ্ছা যিয়ে "নিৰপেক্ষ আদেশ" (Categorical Imperative) অনুসৰণ কৰে।
- শুভ ইচ্ছা হৈছে নিৰপেক্ষ আৰু অন্যান্য অৱস্থাৰ পৰা সম্পূর্ণৰূপে স্বাধীন।

- কাণ্টে শুদ্ধ কার্য্য হিচাপে গণ্য কৰিবলৈ দুটা চর্তৰ পোষকতা কৰে।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

১) সিনহা, যদুনাথ। ১৯৭৩। *A MANUAL OF ETHICS.* নিউ চেণ্ট্রেল বুক এজেন্সি, কলিকতা।

২) ৰাম নাথ শর্মা. *HISTORY OF WESTERN PHILOSOPHY.*

৩) উইলিয়াম কে. ফ্রাংকেনা। ১৯৭৩। নীতিশাস্ত্র। প্রিণ্টাইচ-হল১৯৭৩।

৪) লিলি, উইলিয়াম। ১৯৬৪। নীতিশাস্ত্রৰ পৰিচয়। মেথুৱেন

১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : কঠোৰ নীতি বা শুদ্ধিবাদ বা আনুষ্ঠানিক নীতিশাস্ত্র।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ক্রিয়াৰ শুদ্ধতা নির্ধাৰণত অন্তর্দৃষ্টিয়ে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁৰ অন্তঃর্দৃষ্টিবাদী দর্শনে যুক্তিবাদী নৈতিক তত্ত্বক বহুল পৰিমাণে প্রভাৱিত কৰিছে। সেয়েহে তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বক যুক্তিবাদী অন্তর্দৃষ্টিবাদ বুলি জনা যায়।

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : (১) ই যুক্তিৰ দ্বাৰা প্রকাশিত নৈতিক নিয়মৰ লগত মিল থাকিব লাগে। (২) কার্যকর্তাই নৈতিক নিয়মৰ প্রতি শুদ্ধ সন্মানৰ বাবে ইয়াক সম্পাদন কৰিব লাগে।

প্রশ্ন ৮ৰ উত্তৰ :

ক) যুক্তি

খ) চর্তহীন আদেশ আৰু সাপেক্ষ আদেশ

গ) চর্তহীন আদেশ

ঘ) কর্তব্যৰ বাবে কর্তব্য

ঙ) অধিকাৰ আৰু কর্তব্য

প্রশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ক) হয়, খ) হয়, গ) নহয়।

প্রশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : "কেৱল সেই নীতিত কাম কৰা যিটো তুমি সার্বজনীন নিয়ম হিচাপে ইচ্ছা কৰিব পাৰা"।

১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: কোনে যুক্তিক নৈতিকতাৰ ভিত্তি বুলি বিবেচনা কৰে ?

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক নিয়ম আমাক কেনেদৰে জনাজাত হয় ?

প্ৰশ্ন ৩: কাণ্টে এটা ক্ৰিয়াক সঠিক বুলি বিবেচনা কৰাৰ বাবে কি দুটা চৰ্ত আগবঢ়াইছে ?

প্ৰশ্ন ৪: ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন বুলিলে তুমি কি বুজা ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: কাণ্টৰ নৈতিক নিয়মৰ ওপৰত কিছুমান সমালোচনামূলক মন্তব্য চমুকৈ উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ২: ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন ইচ্ছাৰ পৰাধীনতাৰ পৰা পৃথক নেকি ? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য" বুলিলে তুমি কি বুজা ? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: নৈতিক নিয়মক অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ কাণ্টে দিয়া তিনিটা সূত্ৰ কি ?

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টে উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা (Teleological Ethics) প্ৰত্যাখ্যান কৰাৰ ওপৰত চমুকৈ মন্তব্য কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: কাণ্টৰ "নিৰপেক্ষ আদেশ" (Categorical Imperative)ৰ তত্ত্ব কঠোৰ স্বভাৱৰ নেকি ? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: কাণ্টে কেনেদৰে "নিৰপেক্ষ আদেশ"ৰ সাৰ্বজনীন স্বভাৱ ব্যাখ্যা কৰে ? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: "নিৰপেক্ষ আদেশ"ৰ সূত্ৰসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: কাণ্টৰ তত্ত্বক কিয় কঠোৰবাদী (rigoristic) স্বভাৱৰ বুলি কোৱা হয় ?

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টে উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা (Teleological Ethics) গ্ৰহণ কৰেনে ?

****

অধ্যায় ১১ : কাণ্ট আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ নিযৰ্তিত/নিৰপেক্ষ (Categorical) আৰু আপেক্ষিক/চৰ্তসাপেক্ষ (Hypothetical) আদেশ
১১.৪ নিযৰ্তিত আদেশৰ নীতিসমূহ
১১.৫ সৎ ইচ্ছা আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা
১১.৬ সমালোচনা
১১.৭ আহক আমি জানো
১১.৮ অধিক জানিবলৈ
১১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা বুজিবলৈ,
- নিযৰ্তিত আদেশ আৰু আপেক্ষিক আদেশৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰিবলৈ,
- নিযৰ্তিত আদেশৰ নীতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- সৎ ইচ্ছা আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বুজিবলৈ,
- স্বায়ত্বশীল আৰু পৰাধীন ইচ্ছাৰ স্বভাৱ বৰ্ণনা কৰিবলৈ,
- কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতাৰ সমালোচনামূলক পৰ্যালোচনা কৰিবলৈ।

১১.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোত কাণ্টৰ নৈতিক তত্বত ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতাৰ পৰিচয় দিয়া হৈছে। সকলো মানুহৰ স্বাধীনতাৰ স্পষ্ট আৰু প্ৰতক্ষ্য চেতনা থাকে। তেওঁলোকে অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে বিকল্প কাৰ্যৰ মাজত বাচনি কৰিবলৈ সক্ষম। মানুহে সঠিক আৰু ভুলৰ মাজত বাচনি কৰাৰ স্বায়ত্বতা বা স্বাধীনতা

ৰাখে। কার্যৰ পিছত তেওঁলোকে এইটোও অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে বেলেগ বাচনি কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। এইটো এটা অভিজ্ঞতাৰ সত্য আৰু সেয়া স্বীকাৰ কৰিব লাগিব।

ব্যক্তিগত দায়িত্বৰ অনুভৱ যে আমি আমাৰ কর্মৰ বাবে দায়ী – এইটো অর্থহীন হৈ পৰিব যদি বাচনিৰ শক্তি অস্বীকাৰ কৰা হয়। এইটো হৈছে ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা। আমি যেনেকৈ নিজৰ বাবে দায়িত্ব স্বীকাৰ কৰোঁ, তেনেকৈ আমি আনৰ বাচনি আৰু কার্যৰ বাবে তেওঁলোককো দায়ী কৰোঁ। প্রশংসা আৰু নিন্দা, অনুমোদন আৰু অপ্রত্যাশা আৰু দণ্ড লগতে সমাজৰ মানদণ্ড আৰু নিয়মবোৰ মানুহৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

মানুহ বাহ্যিক শক্তিৰ দ্বাৰা গঠিত এটা নির্বিকাৰ বস্তু নহয়, কিন্তু এটা সক্রিয় যুক্তিসম্পন্ন সত্তা যিয়ে "বাহ্যিক শক্তি" প্রতি প্রতিবাদ জনাব পাৰে আৰু এইদৰে নিজৰ কার্য নির্ধাৰণ কৰিব পাৰে। এই আত্ম-নিয়ন্ত্রণই ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা স্বীকাৰ কৰে আৰু নৈতিকতাৰ বাবে অত্যাৱশ্যক হোৱা সঁচা অর্থত স্বাধীনতাৰ অর্থ স্পষ্ট কৰে।

কাণ্টৰ নৈতিক দর্শনত দেখা যায় যে নৈতিক জীৱন আত্ম-সংযম আৰু আত্ম-অপৰিগ্রহৰে আৰম্ভ হয় আৰু এই ঋণাত্মক উপাদানটো সম্পূর্ণৰূপে নাইকিয়া নহয়। কিন্তু এইটো মাথোঁ আত্ম-প্রতিষ্ঠাৰ উপায়, যি ইন্দ্রিয়জনিত নিম্ন জীৱনক যুক্তিৰ উচ্চ জীৱনত ৰূপান্তৰিত কৰাত নিহিত – অনুভৱক্ষম আত্মক যুক্তিসম্পন্ন আত্মৰ সৈতে সামঞ্জস্য স্থাপন কৰাৰ দ্বাৰা।

১১.৩ নিযর্তিত নিৰপেক্ষ (Categorical) আৰু চর্তসাপেক্ষ/আপেক্ষিক (Hypothetical) আদেশ

কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা আলোচনা কৰাৰ আগতে নিযর্তিত আদেশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব লাগিব। যদিও সকলো বস্তু প্রাকৃতিকভাৱে নিয়ম অনুসৰি কার্য কৰে, কাণ্টে ধাৰণা কৰিছিল যে কেৱল যুক্তিসম্পন্ন সত্তাসকলে এইটো সজাগভাৱে কৰে কাৰণবোধৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত বস্তুনিষ্ঠ নীতিসমূহ মানি। মানুহৰ কার্যকতাসকলৰ লগতে ব্যক্তিগত প্রেৰণা থাকে – বাসনা আৰু আকাংক্ষা। যিয়ে কাৰণবোধৰ আদেশৰ সৈতে সংঘাত ঘটাব পাৰে। সেইবাবে কাৰণবোধে "দায়িত্ব" হিচাপে দাবী কৰে, অর্থাৎ নির্দিষ্ট পদ্ধতিত কার্য কৰিবলৈ এক আজ্ঞাৰ বা নির্দেশৰ প্রয়োজন, যাক আদেশ (imperative) বুলি কোৱা হয়। এইধৰণৰ আদেশ দুটা পৃথক ৰূপত দেখা যায়ঃ

1. আপেক্ষিক আদেশ (Hypothetical Imperative), আৰু
2. নিযর্তিত বা নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ।

A. **আপেক্ষিক বা চর্তসাপেক্ষ আদেশ** (Hypothetical Imperative):

এইটো কিছুমান অন্য উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যৰ বাবে এটা কার্য সম্পাদন কৰাৰ শর্তত আদেশ দিয়ে; ইয়াৰ ৰূপ হৈছে – "X লাভ কৰিবলৈ A কৰক।" নৈতিক সিদ্ধান্তত আপেক্ষিক আদেশৰ প্রয়োগ কিছু পৰিমাণে সমস্যাজনক। এনে ক্ষেত্রত এইটো স্পষ্ট যে আমি কেৱল তেতিয়াহে নৈতিকভাৱে কার্য A কৰিব বাধ্য, যদি আমি নিশ্চিত হওঁ যে X এটা বৈধ লক্ষ্য আৰু A কৰিলেই এই কাম্য ফলাফল পাব। এটা সম্পূর্ণ যুক্তিসম্পন্ন সত্তাৰ বাবে এই সকলোবোৰ বিশ্লেষণাত্মক (analytic) হ'ব, কিন্তু মানৱ জ্ঞানৰ সাধাৰণ সীমাবদ্ধতাৰ বাবে, এই দুখন চর্ত একেলগে পূৰণ হ'ব সচৰাচৰ নহয়।

B. **নিযর্তিত বা নিৰপেক্ষ আদেশ** (Categorical Imperative):

ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা সেইটো বিশ্বজনীন আইনৰ সৈতে সম্পর্কিত যিটো হৈছে নিযর্তিত আদেশ। নিযর্তিত আদেশ হৈছে অন্তর্চেতনাৰ আইন বা প্রায়োগিক কাৰণ। এইটো হৈছে এটা "আদেশ" – যি তথ্যৰ দাবী নহয়। প্রাকৃতিক নিয়মবোৰ দাবী বা নির্দেশ ৰূপে থাকে। যেনে: বস্তুৰে বস্তুক আকর্ষণ কৰে – এইটো এই তথ্যৰ দাবী। মনোবৈজ্ঞানিক নিয়মো দাবী বা নির্দেশ ৰূপেই থাকে। কিন্তু নৈতিক নিয়ম দাবী নহয়, বৰঞ্চ আদেশ – নিযর্তিত বা নিঃচর্ত।

কাণ্টৰ মতে, নৈতিকতাৰ চূড়ান্ত নীতি এক নৈতিক আইন হ'ব লাগিব যিয়ে সকলো সম্ভৱপৰ পৰিস্থিতিত সঠিক কার্য কৰিবলৈ আমাক পথ দেখুৱাব পাৰে।

নিযর্তিত আদেশ নিঃচর্তভাৱে এটা কার্য সম্পাদন কৰিবলৈ আদেশ দিয়ে; ইয়াৰ ৰূপ হৈছে "A কৰা।" এনে এটা পূর্ণ নৈতিক দাবীৰো কিছু অসুবিধা থাকে – যেনে চর্তাধীন আদেশৰ ক্ষেত্রত। কিয়নো এইটো নৈতিক দায়বদ্ধতা A পৰা আহে যিয়ে নিখুঁত প্রয়োজনত প্রকাশ পায় আৰু যি কোনো ইচ্ছাক আবদ্ধ কৰে, যদি সেই ইচ্ছা ব্যক্তিগত প্রবৃত্তিৰ দ্বাৰা পীড়িত নহয়। নিযর্তিত আদেশটো "অজ্ঞানমূলক" বা অভিজ্ঞতাপূর্ব হিচাপে জনাজাত হ'ব লাগিব; তথাপিও এইটো বিশ্লেষণাত্মক (analytic) হ'ব নোৱাৰে কিয়নো ইয়াৰ বিষয়বস্তু এটা যুক্তিসম্পন্ন সত্তাৰ ধাৰণাত অন্তর্ভুক্ত নহয়। নৈতিকতাৰ সর্বোচ্চ নীতি হ'ব লাগিব এটা সংশ্লিষ্ট অভিজ্ঞতাপূর্ব (synthetic a priori) প্রস্তাব।

নিযর্তিত আদেশ বা নৈতিক নিয়মৰ কোনো বাহ্যিক লক্ষ্যৰ সৈতে সম্পর্ক নাই, ইয়াৰ উদ্দেশ্য মাথোঁ ইচ্ছাৰ সঠিক দিশত ৰূপান্তৰ। এইটো হৈছে বৈশ্বিক নৈতিক নিয়ম – যি সকলো মানুহৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আৰু সকলোৰে মাজত সাধাৰণ। নৈতিক নিয়মে আমাৰ কার্যৰ বিষয়বস্তুৰ বিষয়ে কিবা ক'ব নোৱাৰে। এইটো মাথোঁ ক'য় যে আমাৰ কার্যসমূহ স্ববিৰোধহীনতা হব লাগিব।

১১.৪ নিৰপেক্ষ আদেশৰ নৈতিক নীতি

ইমানুৱেল কাণ্টে নৈতিক আইন বা নিৰপেক্ষ আদেশক অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ তিনিটা মূল নীতি দাঙি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে—

১) তুমি কেৱল সেই নীতিতেই কার্য কৰা, যাক তুমি এক সার্বজনীন আইন হিচাপে ইচ্ছা কৰিব পাৰা।"

এই নীতিয়ে দেখুৱায় যে যি বস্তু সঠিক, সেয়া সার্বজনীন আৰু যি কেৱল সুবিধাজনক, সেয়া সার্বজনীন নহয়। কান্তে এই নীতিটো প্রতিশ্রুতি ভংগ কৰাৰ উদাহৰণেৰে বুজাইছে। প্রতিশ্রুতি ভংগ কৰাটো ভুল, কাৰণ এই কার্যটো সার্বজনীন কৰা নাযায়। এই নীতিয়ে স্পষ্টকৈ দেখুৱায় যে এইটো ভুল, কাৰণ এইটো এক সার্বজনীন আইন হ'ব নোৱাৰে। এনে ধৰণে কার্য কৰা যাতে তুমি ইচ্ছা কৰিব পাৰা যে একে সাধাৰণ পৰিস্থিতিত সকলোয়ে এইদৰে কার্য কৰে। এইটো নৈতিকতাৰ প্রথম নীতি।

২) এনে ধৰণে কার্য কৰা যাতে তুমি নিজৰ ব্যক্তিত্বত বা আন যিকোনো ব্যক্তিৰ ক্ষেত্রত মানুহক সদায় এটা লক্ষা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা, কেৱল উপায় হিচাপে নহয়। এজন ব্যক্তি নিজেই এটা লক্ষ্য, উপায় নহয়। মানুহ মূলতঃ যুক্তিসম্পন্ন। কেৱল যুক্তিসম্পন্ন স্বভাৱেই এনে লক্ষ্য আৰু নিখুঁত মূল্য আছে। মানুহক মানুহ কৰি গঢ়ি তোলা এই যুক্তিসম্পন্ন স্বভাৱক সম্মান কৰা উচিত। কোনো ব্যক্তিয়ে নিজকে আনৰ বাবে উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব নালাগে, আৰু আন কোনো ব্যক্তিকো নিজৰ বাবে উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব নালাগে। আমি নিজৰ বাক্তিত্ব আৰু আনৰ ব্যক্তিত্বক সম্মান কৰা উচিত। এইটো নৈতিকতাৰ দ্বিতীয় নীতি।

৩) "তুমি লক্ষ্যসমূহৰ এক ৰাজ্যৰ সদসা হিচাপে কার্য কৰা।"

এইটো তৃতীয় নীতি। নিজকে আৰু আন সকলো মানুহক সমান আভ্যন্তৰীণ মূল্য থকা বুলি ৰাৱহাৰ কৰা, এনে এখন আদর্শ গণৰাজ্যৰ সদস্য হিচাপে আচৰণ কৰা, য'ত প্রতিজন নাগৰিক একেলগে শাসক আৰু অধীন আৰু য'ত প্রতিজনেই উপায়ো আৰু লক্ষ্যও।

লক্ষ্যসমূহৰ ৰাজ্য হৈছে যুক্তিসম্পন্ন ব্যক্তিসকলৰ এক আদর্শ সমাজ, য'ত সকলোয়ে নৈতিক আইন অনুসৰণ কৰে। প্রতিজন সদস্য শাসক, কাৰণ তেওঁ নিজৰ ওপৰত নিজেই নৈতিক আইন আৰোপ কৰে আৰু প্রতিজন লগ সৈ সদস্য অধীন, কাৰণ তেওঁ সেই আইন মানি চলে। সকলো ব্যক্তি নৈতিক আইন অনুসৰণ কৰি একেলগ হৈ নিখুঁত সামঞ্জস্যত বাস কৰে। "লক্ষ্যসমূহৰ ৰাজ্য" হৈছে এনে এখন আদর্শ সমাজ, যত প্রতিজনে যুক্তিসংগতভাৱে কার্য কৰে আৰু নিৰপেক্ষ আদেশ অনুসৰণ কৰি সকলোৰে সৈতে সম্পূর্ণ সম্প্রীতিৰে বাস কৰে।

১১.৫ সু-ইচ্ছা আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন

কাণ্টৰ মতে নৈতিক দর্শনৰ আটাইতকৈ মৌলিক উদ্দেশ্য আৰু একে সময়তে তেওঁৰ "*Groundwork*" ৰ উদ্দেশ্য হৈছে "নৈতিকতাৰ অধিবিদ্যা" তত্ত্বৰ মূল নীতি বিচাৰি উলিওৱা। কাণ্টৰ মতে এই নীতি হৈছে অভিজ্ঞতাপূর্ব নৈতিক নীতিৰ এক প্রণালী যি সকলো সময় আৰু সংস্কৃতিত মানুহৰ ওপৰতে নিৰপেক্ষ বা চর্তহীন আদেশ প্রযোজ্য। কাণ্টে '*Groundwork*' গ্রন্থৰ প্রথম দুটা অধ্যায়ৰ মাধ্যমেৰে এই পৰিকল্পনা কৰিছিল। তেওঁ সাধাৰণ নৈতিক ধাৰণাসমূহ বিশ্লেষণ কৰি আৰু ব্যাখ্যা কৰি

আগবাঢ়িছিল যেনে, "সু-ইচ্ছা" আৰু "কার্য্য-দায়িত্ব"ৰ ধাৰণা। এই প্ৰথম প্ৰকল্পৰ উদ্দেশ্য হ'ল—আমাৰ সাধাৰণ নৈতিক বিচাৰৰ আধাৰত থকা এক নিৰ্দিষ্ট নীতি বা নীতিসমূহ নিৰূপণ কৰা।

"Groundwork" ৰ তৃতীয় তথা শেষ অধ্যায়ত, কাণ্টে তেওঁৰ দ্বিতীয় মৌলিক উদ্দেশ্যটো আগবঢ়াইছিল, অর্থাৎ এই ভিত্তিস্বৰূপ নৈতিক নীতিটোক প্ৰত্যেকজন ব্যক্তিৰ নিজস্ব যুক্তিসম্পন্ন ইচ্ছাৰ দাবী হিচাপে "প্ৰতিষ্ঠা কৰা।" তেওঁৰ এই উপসংহাৰটো স্পষ্টৰূপত সেইসকল ব্যক্তিৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ হিচাপে আগবঢ়োৱা হৈছিল। যিসকলে প্ৰমাণ বিচাৰে যে নৈতিক দাবীবোৰত আমি সঁচাকৈ বাধ্য। তেওঁ এই দ্বিতীয় প্ৰকল্পটো (*Autonomy)* স্বায়ত্তশাসনৰ ভিত্তিত গঢ়ি তোলে—অর্থাৎ আমি বা কিছুসংখ্যক যুক্তিসম্পন্ন তথা ইচ্ছাসম্পন্ন জীৱবোৰ হৈছে স্বায়ত্তশাসন থকা সত্ত্বা। এই দ্বিতীয় প্ৰকল্পৰ যুক্তিত একাধিকবাৰ এনে ধৰণে পৰিলক্ষিত হয় যে কাণ্টে আমাৰ ইচ্ছাৰ বিষয়ে এক ধৰণৰ (metaphysical) অতাত্বিক অভৌতিক সত্যক উদ্দিষ্ট কৰিছে। বহু পাঠকে সেয়ে এই উপসংহাৰ লৈছে যে কাণ্টে নৈতিক দাবীসমূহক এনে এটা সত্যৰ ভিত্তিত ন্যায়সঙ্গত কৰাৰ চেষ্টা কৰিছে সেইয়া হ'ল—স্বায়ত্তশাসন, যিটো এটা নৈতিক সংশয়বাদীয়েও স্বীকাৰ নকৰিব নোৱাৰে।

স্বায়ত্তশাসনৰ অর্থ হৈছে নিজকে নির্ণয় কৰা বা নিজকে নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ ক্ষমতা। নৈতিক স্বায়ত্তশাসন হৈছে বিচাৰ-বিবেচনা কৰাৰ আৰু নিজৰ বাবে নিজে নৈতিক বিধি নির্ধাৰণ কৰাৰ ক্ষমতা।

কাণ্ট এজন (*Deontologist)* কর্তব্যবাদী দার্শনিক। কর্তব্যবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে নৈতিকতা হৈছে দায়িত্বৰ বিষয়। আমাৰ কিছু নৈতিক দায়িত্ব আছে যিবোৰ কৰা উচিত আৰু কিছুমান নৈতিক দায়িত্ব আছে যিবোৰ নকৰা উচিত। কোনো এটা কার্য্য সঠিক বা ভুল হব নোৱাৰিব পাৰে তাৰ ' ফলাফলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি। কোনো কার্য্য সঠিক বা ভুল—ইয়াৰ সিদ্ধান্তটো সেই কার্য্যটো নিজেই কিয় হ'ব লাগে, তাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

কর্তব্যবাদৰ মতে কিছুমান ধৰণৰ কার্য্য সঠিক বা ভুল। আমি এই ধৰণবোৰ কেনেদৰে বুজিম? কার্য্যসমূহ সিদ্ধান্তৰ ফল, সেয়ে সেইবোৰক সিদ্ধান্তৰ ভিত্তিত বুজিব লাগে। সিদ্ধান্তসমূহ কিছু কাৰণ আৰু উদ্দেশ্যৰে লোৱা হয়। এই দিশবোৰে নির্ধাৰণ কৰে যি কার্য্য সম্পাদিত হৈছে, সেইটো বাস্তৱতে কি। সেয়ে, কর্তব্যবাদৰ মতে আমি কোনো কার্য্য সঠিক বা ভুল জানিব নোৱাৰো যদি আমি সিদ্ধান্তৰ উদ্দেশ্য নাজানোঁ। আমি উচিত-অনুচিত বিচাৰ কৰোঁ কার্য্যৰ উদ্দেশ্য জানি।

কাণ্টে বিশ্বাস কৰিছিল, আমি যেতিয়া সিদ্ধান্ত লওঁ, তেতিয়া আমি একোটা (*maxim)* নীতিবচনৰ ওপৰত কার্য্য কৰোঁ। *"Maxims" হৈছে* কাণ্টৰ মতে ইচ্ছাৰ ৰূপ। সেইবোৰ হৈছে ব্যক্তিগত নীতিসমূহ যি আমাৰ সিদ্ধান্তক নির্দেশ কৰে।

স্বায়ত্তশাসন কিছু নৈতিক ধাৰণাত কেন্দ্রীয় অৱস্থানত থাকে। কাণ্টৰ বাবে, সার্বজনীন নৈতিক বিধিৰ আত্মোপস্থাপন (ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন) হৈছে নৈতিক দায়িত্ব বাচনি কৰাৰ আধাৰ আৰু সেই সন্মানৰ

আধাৰ যি আনৰ প্ৰতি আমি ৰাখোঁ আৰু নিজৰ প্ৰতি নিজেও ৰাখো। আমি যেতিয়া আমাৰ কাৰ্য্যৰ বাবে যুক্তি ব্যৱহাৰ কৰোঁ, তেতিয়া আমি নিজকে মুক্ত সত্বা হিচাপে বুজা উচিত।

ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা হৈছে নৈতিকতাৰ প্ৰাথমিক অনুমান বা অপৰিহাৰ্য্য চৰ্ত। নৈতিকতাৰ দ্বাৰা স্বাধীন ইচ্ছাৰ সাৰ্থকতা প্ৰকাশ পায়। যদি ইচ্ছা স্বাধীন নহয়, তেন্তে নৈতিকতা অসম্ভৱ। ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ অস্বীকাৰ নৈতিকতাৰ আধাৰক ধ্বংস কৰে। সেয়ে নৈতিক দায়িত্ব স্বাধীনতাৰ অনুমান কৰে। কাণ্টে এইদৰে স্বাধীনতা আৰু আৱশ্যকতাক সমন্বয় কৰিছিল।

কাণ্টৰ মতে, কোনো কাৰ্য্য নৈতিক হ'ব পাৰে যদি তাৰ উদ্দেশ্য নৈতিক হয়, অৰ্থাৎ যদি সেই কাৰ্য্য এক সচেতন দায়িত্ববোধেৰে অনুপ্ৰাণিত হয়। ধন-সম্পত্তি আৰু প্ৰতিভা চৰ্তসাপেক্ষভাৱে ভাল, কিয়নো এক বেয়া ইচ্ছাই ইয়াক অপব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। এইবোৰ মাত্ৰ তেতিয়াহে ভাল যেতিয়া এইবোৰ সু-ইচ্ছাৰ দ্বাৰা ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু সু-ইচ্ছা এক নিঃচৰ্ত ভালে বস্তু—যি অন্য চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। এইটো ইচ্ছাৰ সঠিক দিশ, কিন্তু কোনো নিৰ্দিষ্ট ভাল উদ্দেশ্য (জ্ঞান, সৌন্দৰ্য্য, সুখ) ৰ ফালে নহয়। এইটো হৈছে সেই ইচ্ছা যিটো নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)* অনুসৰণ কৰে। এইটো নৈতিক বিধিৰ প্ৰতি শুদ্ধ সন্মানৰে অনুপ্ৰাণিত হ'ব লাগে। যুক্তি হৈছে মানুহৰ স্বাভাৱিক উপাদান। ই নিজেই নিজৰ ওপৰত নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)* আৰোপ কৰে। ইচ্ছা উচিত হব যেতিয়া নিজৰ নৈতিক বিধি বা নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)* দ্বাৰা চালিত হ'ব। কাণ্টৰ মতে, ইচ্ছা স্বায়ত্তশাসিত বা স্বাধীন হয়, যেতিয়া ই নিজৰ বাবে নিজৰ বিধি নিৰ্ধাৰণ কৰে। ই সম্পূৰ্ণ ৰূপে আত্ম-আইন নিৰ্ধাৰক। ই সম্পূৰ্ণ ৰূপে নৈতিক বাধ্যবাধকতাৰ দ্বাৰা আবদ্ধ। এই নৈতিক বাধ্যবাধকতাসমূহ সেইবোৰ যি ই নিজেই নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰিছে আৰু যি বাধ্যবাধকতাসমূহ সকলোতকৈ সদৃশ যুক্তিসম্পন্ন ক্ষমতা থকা মানুহৰ ওপৰত সমানভাৱে প্ৰযোজ্য। সকলো নৈতিক কাৰ্য্য কাণ্টৰ মতে স্বায়ত্তশাসিত ইচ্ছাৰ পৰা ওলায়। সেয়ে নৈতিকতাৰ সম্ভাৱনাও ধাৰণা কৰে যে মানুহৰ স্বাধীন ইচ্ছা আছে, আৰু *Groundwork* ৰ শেষ অংশটো কাণ্টৰ এই ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ প্ৰমাণ দেখুৱাবলৈ উৎসৰ্গা কৰা হৈছে।

ইচ্ছা তেতিয়াহে স্বায়ত্তশাসিত হয় যেতিয়া ই দায়িত্ববোধৰ পৰা কাৰ্য্য কৰে। ইচ্ছা পৰতন্ত্ৰ (*heteronomous)* হয় যেতিয়া ই কোনো উদ্দেশ্য দ্বাৰা চালিত হয় বা ইচ্ছাৰ পৰা অনুপ্ৰাণিত হয়। পৰতন্ত্ৰ ইচ্ছা (*Heteronomous will)* বুলিলে বুজোৱা হয়, এনে ইচ্ছা যি বাহ্যিকভাৱে নিৰ্ধাৰিত কাৰ্য্য-নীতি অনুসৰণ কৰে। এনে ইচ্ছা সদায় নিজকে কোনো বাহ্যিক উদ্দেশ্যৰ বাবে উৎসৰ্গা কৰে, আৰু ইয়াৰ কাৰ্য্য-নীতিসমূহ সাধাৰণতে হয় আপেক্ষিক আদেশ (*hypothetical imperatives)*—অৰ্থাৎ এনে নীতি, যি ক'বলৈ চেষ্টা কৰে যে আমি এনে ধৰণে কাৰ্য্য কৰোঁ যাতে আমি আনন্দ পাম, নৈতিক অনুভৱ উপশম হ'ব, বা ব্যক্তিগত উৎকৰ্ষ সাধন হয়। যি নহওঁক, এনে নৈতিক বাধ্যবাধকতাবোৰ কোনো ব্যক্তিৰ বাবে সম্পূৰ্ণৰূপে বাধ্যতামূলক বুলি ধৰা নহয়, কিয়নো ইয়াৰ কাৰ্য্য নীতিটো বাহিৰৰ পৰা আহে।

স্বাধীনতাৰ অর্থ হৈছে—আমাৰ ইচ্ছাৰ বাহিৰে থকা বাধাৰ অনুপস্থিতি যদিও ইয়াৰ অর্থ এইয়াও যে আমি আমাৰ সিদ্ধান্ত ল'বলৈ এখন বিধিক অনুসৰণ কৰোঁ, আৰু এই বিধি মাত্ৰ আমাৰ নিজৰ ইচ্ছাৰ মাধ্যমেৰে আহিব পাৰে। এই নৈতিক বিধিৰ আত্ম আৰোপণকেই স্বায়ত্তশাসন বুলি কোৱা হয়। আৰু যিহেতু এই বিধিত ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰা প্ৰদান কৰা বা ইচ্ছা দ্বাৰা প্ৰেৰিত কোনো বস্তুগত বিষয় থাকিব নালাগে, সেইবাবে এইটো হ'ব লাগে সৰ্বজনীন। সেয়ে নিৰপেক্ষ আদেশৰ (*categorical imperative)* প্ৰথম নীতিবচন হ'ল—"আমি কেৱল সেই নীতিবচনৰ ওপৰত কার্য্য কৰোঁ যিবোৰ কার্যক আমি নিজে সৰ্বজনীন বিধি হিচাপে কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিব পাৰোঁ।"

সেয়ে, আমি নিজক নৈতিকভাৱে সন্মান জনাব লাগে আমাৰ স্বায়ত্তশাসনৰ বাবে। কিয়নো এই ক্ষমতা আমাৰ কোনো নির্দিষ্ট বা পৰিস্থিতিগত গুণৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰে। সেইবাবে আমি আনসকলকো সন্মান দিব লাগে, তেওঁলোকৰো এই ক্ষমতাৰ বাবে। সেই অনুযায়ী দ্বিতীয় নীতিবচনৰ মাধ্যমেৰে আমি আন ব্যক্তিৰ স্বায়ত্ব শাসনৰ সন্মানৰ প্ৰতি মূলতঃ সন্মান দেখুৱাই কর্ম কৰা উচিত।

তৃতীয় নীতিবচনত, মানুহৰ মর্য্যাদাৰ প্ৰতি চিন্তা আৰু *সৰ্বজনীনতাৰ নীতি* একত্ৰিত হৈ এটা নৈতিক বিধিৰ ধাৰণা গঢ়ি তোলে। যিটোৱে প্ৰত্যেকজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ বাবে সকলোৰে বাবে আত্ম আৰোপ কৰে। এজন যুক্তিসম্পন্ন সত্তা উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্যত (Kingdom of Ends) এজন সদস্য হিচাপে অন্তর্ভুক্ত হয়, যেতিয়া তেওঁ তাত সৰ্বজনীন বিধি নির্ধাৰণ কৰে আৰু নিজে সেই বিধিসমূহৰ অধীনত থাকে। তেওঁ এজন স্বাধীন শাসক (*sovereign)* (সর্বাধিকাৰ) হিচাপে অন্তর্ভুক্ত হয়, যেতিয়া তেওঁ বিধিনির্ধাৰক হোৱাৰ লগতে আন কোনো ইচ্ছাৰ অধীনত নাথাকে। এজন যুক্তিসম্পন্ন সত্তাই সদায় নিজকে উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্যৰ বিধিনির্ধাৰক হিচাপে বিবেচনা কৰিব লাগে এই ৰাজ্যটো ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ দ্বাৰা সম্ভৱ হয়। সদস্য হিচাপে হওক বা সর্বাধিকাৰ হিচাপে হওক। সেয়ে আমি পায়োঁ নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)*ৰ তৃতীয় নীতিবচন— উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্যৰ এজন সদস্য হিচাপে কার্য্য কৰা। সেয়ে আমি জানিব পাৰিলো যে কাণ্টৰ (Kant) দর্শনত, নৈতিক দায়বদ্ধতাৰ নির্ধাৰণত কার্যকাৰী যুক্তিৰ এক আর্হি হিচাপে আৰু আন ব্যক্তি সকলৰ পৰা আমাৰ নৈতিক সন্মানৰ যোগ্যতাৰ বৈশিষ্ট্য হিচাপে আত্মনিয়ন্ত্ৰণে (Autonomy) কাম কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: কান্তৰ মতে ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণ (Autonomy of the Will) বুলিলে কি বুজায়?

প্ৰশ্ন ২: সু-ইচ্ছা (Good Will) বুলিলে কি বুজায়?

প্ৰশ্ন ৩: নিৰপেক্ষ আদেশ বুলিলে কি বুজায়?

প্ৰশ্ন ৪: কর্তব্যবাদ অনুসৰি আমি কেনেকৈ সঠিক বা ভুল কার্য নির্ধাৰণ কৰিব পাৰো?

প্ৰশ্ন ৫: পৰতন্ত্ৰ ইচ্ছা বুলিলে কি বুজায়?

১১.৬ সমালোচনা

Christine Korsgaard-এ কাণ্টক অনুসৰণ কৰি আমাৰ আত্ম-প্ৰতিফলনৰ ক্ষমতাক নৈতিক মান্যতাৰ আধাৰ আৰু সম্মানৰ বস্তু হিচাপে গণ্য কৰিছে। তেওঁৰ দৃষ্টিকোণ অনুসৰি, আমি সকলোৱে "প্ৰায়োগিক পৰিচয়" (practical identity) বুলি কোৱা এটা দৃষ্টিভংগীৰ দ্বাৰা চালিত হ'লো, যি আমি মূল্যবোধৰ ওপৰত চিন্তা কৰোঁতে যি দিশ নিৰ্দেশ কৰে আৰু আমাৰ আত্ম-ধাৰণাৰ এটা দিশ প্ৰতিফলিত কৰে। কিন্তু কাণ্টৰ বিপৰীতে, কোৰ্সগাৰ্ডৰ মত অনুসৰি, আমাৰ বহু প্ৰকাৰৰ প্ৰায়োগিক পৰিচয় থাকে যিবোৰ আমাৰ নৈতিক প্ৰতিশ্ৰুতিৰ উৎস আৰু সেইবোৰৰ সকলোবোৰেই মৌলিক নৈতিক মূল্যৰ নহয়। কিন্তু এইবোৰৰ ভিতৰত আটাইতকৈ সাধাৰণ পৰিচয় – যি আমাৰ "উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্য" (kingdom of ends)-ৰ সদস্য হিচাপে চিহ্নিত কৰে সেইটো হৈছে আমাৰ নৈতিক পৰিচয়, যি যিকোনো কাকতীয় কাৰকৰ পৰা স্বাধীনভাৱে বিশ্বজনীন দায়বদ্ধতা আৰু কৰ্তব্যৰ উৎস হয়।

আত্মনিয়ন্ত্ৰণ হৈছে সকলো দায়বদ্ধতাৰ উৎস, নৈতিক হওক বা অনৈতিক, কাৰণ ই হৈছে এনে এটা ক্ষমতা, যাৰ জৰিয়তে আমি নিজৰ ওপৰত আমাৰ প্ৰায়োগিক পৰিচয়ৰ দৰেই কাৰ্য কৰাৰ দায়িত্ব আৰোপ কৰোঁ।

কিছুমান সমালোচকে কোৱা মতে, কাণ্টীয় নৈতিকতাই বহু পৰিসৰত নৈতিক প্ৰতিক্ৰিয়াৰ গঠনকাৰী হৈ থকা অনুভৱী প্ৰতিক্ৰিয়াৰ বাবে যথেষ্ট ঠাই ৰাখে নে নাই। উদাহৰণস্বৰূপে, মাতৃ-পিতাৰ দায়িত্ব কেৱল তেওঁলোকৰ কাৰ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে, সেই কাৰ্যৰ সৈতে জড়িত অনুৰাগ আৰু যত্নৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ কৰে। আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা দায়বদ্ধতাৰ উৎপত্তি হিচাপে বিবেচনা কৰি যদি আত্মনিয়ন্ত্ৰণক কেৱল জ্ঞানমূলক (cognitive) হিচাপে বুজা হয়, তেন্তে এই দৃষ্টিভংগী এই ধৰণৰ সমালোচনাৰ বাবে অতি সহজ লক্ষ্য হৈ পৰে।

এই সমালোচনাই যি অসুবিধাৰ কথা তুলি ধৰিছে, সেইটো হ'ল "মানৱতা" (humanity) বুজাৰ বাবে আমি যি আত্ম-ব্যাখ্যা ব্যৱহাৰ কৰোঁ, তাৰ অস্পষ্টতাৰ ভিতৰত। আমি আমাৰ সিদ্ধান্ত-গ্ৰহণ ক্ষমতাৰ ওপৰত চিন্তা-প্ৰতিচিন্তা কৰি ইয়াক ইতিবাচকভাৱে আৰু মৌলিকভাৱে মূল্যায়ন কৰিব পাৰোঁ, কিন্তু এই ক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰা "নিজ" বা আত্মক বেলেগভাৱে অনুভৱ কৰিব পাৰোঁ। কাণ্টীয় মডেল অনুসৰি, এনে এটা নিজ হৈছে এক শুদ্ধ জ্ঞানী – কাৰ্যকাৰী যুক্তিত নিযুক্ত চিন্তাশীল এজনে ব্যক্তি। কিন্তু সিদ্ধান্ত-গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত আমি আমাৰ অনুৰাগবোৰো (passions) জড়িত দেখি – অনুভৱ, ইচ্ছা, প্ৰতিশ্ৰুতিৰ অনুভূতি, আকৰ্ষণ আৰু বিমুখতা, পৰিচিতি আৰু অচেনা অনুভৱ।

এইবোৰ আমাৰ বিচাৰৰ বস্তুহে নহয়, এইবোৰ আংশিকভাৱে বিচাৰৰ গঠনকাৰীও। কোনো বিকল্পক গভীৰ অনুৰাগৰ সৈতে গ্ৰহণ কৰা, ঠাণ্ডা মাথাৰে তাৰ শ্ৰেষ্ঠতা নিৰূপণ কৰাৰ পৰা বেলেগ। বিচাৰ প্ৰক্ৰিয়াত সকলো অনুৰাগ জড়িত থাকে। আৰু ইয়াক বিচাৰক অনুভৱৰ পৰা পৃথককৈ বুজিব নালাগে, বৰঞ্চ এইবোৰৰ সহায়ত কৰা কাৰ্যত নিযুক্ত হোৱা সক্ষমতা হিচাপে বুজিব লাগে।

সেয়ে, যদি মোৰ বাবে এটা সিদ্ধান্ত হৈছে এক আবেগপূর্ণ (impassioned) সিদ্ধান্ত, তেন্তে মোৰ অনুৰাগৰ উপযুক্ত সহানুভূতিক ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱাৰ ওপৰতো মই মূল্য আৰোপ কৰিব লাগে কেৱল সুষ্ঠ চিন্তাৰে বাছনি কৰিব পৰা সক্ষমতাৰ ওপৰতে নহয়। যদি আমি অনুভৱবোৰক যুক্তিপূর্ণ চিন্তাৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত ৰাখো, কার্যৰ আনুষঙ্গিক গুণ হিচাপে – "আমি কি কৰিছোঁ" বুজাৰ পৰিৱর্তে "আমি কেনেকৈ কৰিছোঁ" বুজাটো অধিক গুৰুত্বপূর্ণ বুলি ধৰি – তেন্তে এইটো এক প্রকাৰৰ সিদ্ধান্ত হ'ব। কিন্তু যদি অনুভৱবোৰক সেই পৰিসৰৰ ভিতৰত অন্তর্ভুক্ত কৰোঁ – অর্থাৎ, এতিয়া কি কৰাটো সঠিক সেয়া কোনো নির্দিষ্ট অনুভূতি বা আৱেগৰ সৈতে কার্য কৰা তেন্তে এইটো অন্য ধৰণৰ সিদ্ধান্ত হ'ব।

আমি যদি এই দ্বিতীয় ধৰণৰ সিদ্ধান্ত কৰাৰ ক্ষমতাৰ পৰা সাধাৰণকৰণ কৰোঁ, তেন্তে আমি কেৱল বিকল্পৰ বিবেচনা কৰি বিশ্বজনীন বা সার্বজনীনভাৱে কৰিব পৰা ক্ষমতাকহে নহয়, বৰঞ্চ উপযুক্ত অনুভূতি, অনুৰাগ আদি ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষমতাকো মূল্য দিব লাগে। এইবাবে, আমি নিজক আৰু আনক কেৱল যুক্তিবাদী হিচাপে নহয়, অনুভৱশীল যুক্তিবাদী হিচাপে মূল্য দিয়া উচিত।

Korsgaard -এ কাণ্টক অনুসৰণ কৰি কয় যে আমি সেই মানবতাৰ কেৱল জ্ঞানমূলক সক্ষমতাবোৰকহে নহয়, বৰঞ্চ ইয়াৰ তুলনামূলকভাবে বিষয়গত উপাদানবোৰকো মূল্য দিয়াৰ প্রয়োজন। এইটো পোনপটিয়াকৈ আত্মনিয়ন্ত্রণৰ স্বভাৱৰ সৈতে জড়িত কাৰণ নৈতিক দায়বদ্ধতা অনুভৱী উপাদানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে নে নাই, সেইটো নির্ভৰ কৰে কিমানখিনি অনুভূতি আত্মনিয়ন্ত্রণ গঠন কৰা প্রতিফলনমূলক বিচাৰৰ কেন্দ্রবিন্দুত অন্তর্ভুক্ত হৈছে তাৰ ওপৰত।

১১.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- কাণ্ট এগৰাকী কর্তব্যবাদী দার্শনিক (Deontologist)।
- কাণ্টে বিশ্বাস কৰিছিল যে, যেতিয়া আমি সিদ্ধান্ত লওঁ, আমি একোটা নিয়ম বা নীতি (maxim)-ৰ ওপৰত কার্য কৰোঁ। নীতি বুলিলে কাণ্টৰ মতে ইচ্ছাৰ উদ্দেশ্য।
- এইবোৰ হৈছে আমি সিদ্ধান্ত লোৱাৰ সময়ত আমাৰ নিজৰ ব্যক্তিগত মূলনীতি।
- এইবোৰেই বিকল্প আচৰণৰ মাজৰ পৰা নির্বাচন কৰিবলৈ সহায় কৰে। কার্য কৰাৰ পাছত তেওঁলোকে অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে আন কোনো বিকল্পো বাচি ল'ব পাৰিলেহেঁতেন। এইটো অভিজ্ঞতাৰ এটা সত্য আৰু সেয়ে স্বীকৃত হ'ব লাগে।
- এই আত্ম নির্ধাৰণে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা স্বীকাৰ কৰে আৰু নৈতিকতাৰ বাবে প্রয়োজনীয় স্বাধীনতাৰ আসল অর্থ প্রকাশ কৰে।

- ব্যক্তিগত দায়িত্ববোধ – যে আমি যি কৰোঁ তাৰ বাবে দায়ী – বুজাটো অৰ্থহীন হ'ব যদি নিৰ্বাচনৰ ক্ষমতা অস্বীকাৰ কৰা হয়। এইটো হ'ল ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্রণ।
- কাণ্টৰ মতে, নৈতিকতাৰ চূড়ান্ত নীতি হ'ব লাগে এটা নৈতিক বিধি (moral law), যি সকলো পৰিস্থিতিত আমি সঠিক কাৰ্য কৰিব পৰা দৰে নিৰ্দেশ কৰিব পাৰে। কৰ্তব্যমূলক মতবাদে (Deontology) কয় যে কিছুমান কাৰ্যৰ ধৰণ সঠিক বা ভুল। আমি কাৰ্যৰ ধৰণ কেনেদৰে পাৰ্থক্য কৰোঁ? কাৰ্যবোৰ হ'ল সিদ্ধান্তৰ ফল, সেয়ে ইচ্ছা বা সিদ্ধান্তৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা বুজা উচিত।
- কাণ্টৰ দৰ্শনত, আত্মনিয়ন্ত্রণ নৈতিক দায়বদ্ধতা নিৰ্ধাৰণত কাৰ্যকাৰী যুক্তিৰ এক আদৰ্শ হিচাপে আৰু আন ব্যক্তি সকলৰ পৰা আমাৰ নৈতিক সন্মানৰ যোগ্যতাৰ বৈশিষ্ট্য হিচাপে কাম কৰে।
- আত্মনিয়ন্ত্রণ কিছুমান নৈতিক ধাৰণাৰ মূল কেন্দ্রবিন্দু। কাণ্টৰ মতে, নৈতিক বিধিৰ আত্ম আৰোপণ (Autonomy of Will) হ'ল নৈতিক দায়বদ্ধতাৰ আৰু সেই সন্মানৰ আধাৰ, যি আমি আনৰ পৰা আশা কৰোঁ আৰু নিজৰ ওপৰতো আৰোপ কৰোঁ। ইচ্ছাই নিজৰ নৈতিক বিধিৰ দ্বাৰা নিৰ্দেশিত হ'ব লাগে।
- কাণ্টৰ মতে, ইচ্ছা স্বনিয়ন্ত্রিত বা স্বাধীন হয় যেতিয়া ই নিজেই এক বিধি হয় নৈতিক দায়বদ্ধতা আৰু সেই সন্মানৰ আধাৰ, যি আনৰ পৰা আমি আশা কৰোঁ আৰু নিজে নিজকো দিয়ে।

১১.৮ অধিক জানিবলৈ

১) সিনহা, যদুনাথ। 1973। *A Manual of Ethics*. নিউ চেণ্ট্রেল বুক এজেন্সি, কলকাতা 9।

২) William K. Frankena. 1973। *Ethics*. Prentice-Hall, 1973।

৩) Lilly, William। 1964। *Introduction to Ethics*. Methuen।

৪) চট্টোপাধ্যায়, ফণিভূষণ। 1952। *Principles of Ethics*, কলকাতা।

৫) মেকেঞ্জি, জন এস। 2004। *A Manual of Ethics*. সুবজিত পাব্লিকেশ্বন, দিল্লী।

১১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : আত্মনিয়ন্ত্রণ কিছুমান নৈতিক ধাৰণাৰ মূল কেন্দ্রবিন্দু। কান্তৰ মতে, নৈতিক বিধিৰ আত্ম আৰোপণ (আত্মনিয়ন্ত্রণ) হৈছে নৈতিক দায়বদ্ধতা আৰু সেই সন্মানৰ আধাৰ, যি আমি আনৰ পৰা আশা কৰোঁ আৰু নিজকো দি থাকোঁ। আমাৰ কাৰ্যৰ বাবে যুক্তিৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষমতাই দেখুৱায় যে আমি নিজকে স্বাধীন হিচাপে বুজো।

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : এটা সু-ইচ্ছা হ'ল নিঃচৰ্তভাৱে ভাল, যি আন কিছুমান পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। এইটো ইচ্ছাৰ সঠিক দিশ, কিন্তু কিবা বিশেষ বস্তু – জ্ঞান, সৌন্দৰ্য বা সুখ –ৰ দিশত নহয়। ই হৈছে সেই ইচ্ছা, যি নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) অনুসৰণ কৰে। ই মাত্ৰ নৈতিক বিধিৰ প্ৰতি পৱিত্ৰ সন্মানৰ দ্বাৰা চালিত হ'ব লাগে।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) হৈছে অন্তৰ্নিহিত বিবেকৰ বিধি বা কাৰ্যকাৰী যুক্তি। ই "imperative" অৰ্থাৎ আদেশ, তথ্যৰ দাবী নহয়। নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) নিৰ্বিশেষে কাৰ্য সম্পাদন কৰিবলৈ আদেশ দিয়ে; ইয়াৰ ৰূপ হৈছে "A কৰক।"

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : কৰ্তব্যবাদে (Deontology) কোৱা মতে, আমি জানো নে এটা কাৰ্য সঠিক বা ভুল, সেইটো আমি সেই কাৰ্যকাৰীৰ উদ্দেশ্য জনা অবিহনে নিৰ্ধাৰণ কৰিব নোৱাৰো। কাৰ্য সঠিক বা ভুল বুলি বিচাৰ কৰোঁতে, সেই কাৰ্যকৰ্তাৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিচাৰ কৰিব লাগে।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : যেতিয়া ইচ্ছা কোনো উদ্দেশ্যৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয় বা বাসনাৰে চালিত হয়, তেতিয়া ইচ্ছা পৰতন্ত্ৰ ইচ্ছা (Heteronomous) বুলি কোৱা হয়। পৰতন্ত্ৰ (Heteronomous) ইচ্ছা হৈছে এনে ইচ্ছা যি বাহ্যিকভাৱে নিৰ্ধাৰিত নীতিৰ অধীনস্থ।

? ১১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা কি নৈতিকতাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়?

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক নীতিৰ আত্ম আৰোপণ হৈছে ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণ। এইটো সঁচা নে?

প্ৰশ্ন ৩: কান্তৰ মতে আমাৰ ইচ্ছা hypothetical নে categorical imperative দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব লাগে?

প্ৰশ্ন ৪: আত্মনিয়ন্ত্ৰিত ইচ্ছা বুলিলে কি বুজায়?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ৰ নীতি সমূহ কি?

প্ৰশ্ন ২: আত্মনিয়ন্ত্ৰিত আৰু পৰতন্ত্ৰ (heteronomous) ইচ্ছাৰ পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন ৩: Categorical Imperative কেনেকৈ hypothetical imperative ৰ পৰা বেলেগ?

প্ৰশ্ন ৪: কৰ্তব্যবাদ (Deontology) বুলিলে কি বুজায়?

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টৰ মতে নৈতিক নীতি কি?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: দেখুৱাওক যে কেনেকৈ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ৰ সৈতে জড়িত।

প্ৰশ্ন ৩: কেনেকৈ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ৰ নীতিসমূহ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ সৈতে জড়িত ?

প্ৰশ্ন ৪: কাণ্টৰ মতে ইচ্ছাৰ ধাৰণা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ এটা সমালোচনামূলক মূল্যায়ন আগবঢ়াওক।

****

অধ্যায় ১২ : উদাৰতাবাদ আৰু ইয়াৰ নীতিসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তি
১২.৪ উদাৰতাবাদৰ উপাদানসমূহ
১২.৫ উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
১২.৬ উদাৰতাবাদৰ নীতিসমূহ
১২.৭ উদাৰতাবাদৰ শ্রেণীবিভাগ
১২.৮ উদাৰতাবাদৰ প্রভাৱ
১২.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১২.১০ অধিক জানিবলৈ
১২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বুজিবলৈ।
- উদাৰতাবাদৰ শ্রেণীবিভাগ বর্ণনা কৰিবলৈ।
- সমাজত উদাৰতাবাদৰ প্রভাৱ বুজিবলৈ।

১২.২ পৰিচয়

উদাৰতাবাদ হৈছে ৰাজনৈতিক দর্শনৰ সৈতে জড়িত এক বিশ্বদৃষ্টিভংগী, য'ত স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ ধাৰণাসমূহ অন্তর্ভুক্ত হৈছে। ইয়াৰ সমর্থকসকলে এই নীতিসমূহৰ ব্যাখ্যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিস্তৃত মতামতৰ পোষকতা কৰে, কিন্তু সাধাৰণতে ইহঁতে বাক্-স্বাধীনতা, সংবাদ মাধ্যমৰ স্বাধীনতা, ধর্মীয়

স্বাধীনতা, মুক্ত বজাৰ, নাগৰিক অধিকাৰ, গণতান্ত্রিক সমাজ, ধর্মনিৰপেক্ষ চৰকাৰ, লিংগ সমতা আদি ধাৰণাসমূহক সমর্থন কৰে। পশ্চিমীয়া সমাজৰ বিকাশৰ চৰম বিন্দু হিচাপে ই মানৰ ব্যক্তিত্বৰ গুৰুত্বৰ অনুভূতি সৃষ্টি কৰিছে। ৰাজনৈতিক মতাদর্শ হিচাপে ই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা আৰু উন্নত কৰাটো গুৰুত্ব দিয়ে।

ৰাজনীতিৰ মূল সমস্যা হৈছে। সাধাৰণতে তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে ব্যক্তিক অন্যান্যৰ দ্বাৰা ক্ষতিৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ চৰকাৰৰ প্রয়োজন। আলোকিত যুগৰ সময়ত উদাৰতাবাদ প্রথমবাৰৰ বাবে এক সুকীয়া ৰাজনৈতিক আন্দোলন হৈ উঠিছিল আৰু ই দেশৰ বিশ্বৰ দার্শনিক আৰু অর্থনীতিবিদসকলৰ মাজত জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। ইয়াৰ জৰিয়তে প্রচলিত সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক নীতি-নিয়ম যেনে বংশানুক্রমিক সুবিধা, ৰাজ্য ধর্ম, সম্পূর্ণ ৰাজতন্ত্র আৰু ৰজাৰ ঐশ্বৰিক অধিকাৰক অস্বীকাৰ কৰা হৈছিল।

'Liberalism' শব্দটো লেটিন শব্দ "liber"ৰ পৰা আহিছে যাৰ অর্থ হৈছে "মুক্ত" বা "দাস নহয়"। দৈনন্দিন ব্যৱহাৰত ইয়াৰ অর্থ হৈছে উদাৰ আৰু মুক্তমনা, লগতে নিৰংকুশ আৰু পক্ষপাতিত্বৰ পৰা মুক্ত। এই শব্দবোৰৰ মূল ভাৱনা হৈছে স্বাধীনতা বা মুক্তি। মুক্তমনা আৰু উদাৰতাৰ অর্থ হৈছে খাদ্য, পানীয়, সামাজিক দৃষ্টিভংগী, আচৰণ আৰু বিকল্পবোৰ বাছনি কৰাত স্বাধীনতা।

উদাৰতাবাদ এটা ৰাজনৈতিক আৰু নৈতিক দর্শন হিচাপে দুটা মূল নীতিত কেন্দ্রিত—ইয়াক ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদ আৰু মুক্তি বুলি কোৱা হয়। প্রথমতে, উদাৰতাবাদে ব্যক্তিক সমাজৰ কেন্দ্রত ৰাখে আৰু যুক্তি দিয়ে যে সর্বোচ্চ মূল্যৰ সামাজিক ব্যৱস্থা হৈছে যিটো ব্যক্তিৰ চাৰিওফালে গঢ় দিয়া হৈছে। দ্বিতীয়তে, সমাজৰ উদ্দেশ্য হৈছে ব্যক্তিক ইচ্ছা কৰিলে তেওঁলোকৰ পূর্ণ সম্ভাৱনা প্রকাশ কৰিবলৈ দিয়া আৰু ইয়াক সফল কৰাৰ উত্তম উপায় হৈছে ব্যক্তিক যিমান পাৰি সিমান স্বাধীনতা প্রদান কৰা। এই দুটা মূল নীতি হৈছে উদাৰতাবাদ ৰ বিভিন্ন উপাদানবোৰৰ ভেটি।

উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে সমাজক কিছুমান অপরিবর্তনীয় আৰু অলংঘনীয় মানৰ অধিকাৰৰ দ্বাৰা সংগঠিত কৰা উচিত, বিশেষকৈ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ। ইয়াৰোপৰি ইয়াত কোৱা হৈছে যে পৰম্পৰাৰ কোনো স্বাভাৱিক মূল্য নাই, সামাজিক প্রথাসমূহ মানৱজাতৰ বৃহত্তৰ কল্যাণৰ বাবে অবিৰতভাৱে সমন্বয় কৰা উচিত, আৰু চৰকাৰৰ অন্যান্য দিশতকৈ অগ্রাধিকাৰ লোৱা যেনে ৰজাৰ ঐশ্বৰিক অধিকাৰ, বংশানুক্রমিক মর্যাদা বা প্রতিষ্ঠিত ধর্মৰ দৰে কোনো মৌলিক ধাৰণা নাথাকিব লাগে।

উদাৰতাবাদৰ এক সংকীর্ণ আৰু ব্যাপক দৃষ্টিভংগী আছে। সংকীর্ণ স্তৰত, উদাৰতাবাদক ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাব পাৰি। আৰু ব্যাপক স্তৰত, ই এক মানসিক

দৃষ্টিভংগীৰ দৰে যিয়ে ইয়াৰ পূৰ্বধাৰণাৰ আলোকত মানুহৰ বিভিন্ন বৌদ্ধিক, নৈতিক, ধৰ্মীয়, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক সম্পৰ্কবোৰ বিশ্লেষণ আৰু সংহত কৰাৰ চেষ্টা কৰে। সামাজিক স্তৰত, ই ধৰ্মনিৰপেক্ষতাৰ সৈতে জড়িত। ইয়াত স্বাধীনতা ধৰ্মৰ সৈতে জড়িত।

১২.৩ উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তি

জন ল'কে প্ৰথমে উদাৰতাবাদী দৰ্শনৰ বিকাশ ঘটায়, য'ত ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ অধিকাৰ আৰু শাসিতলোকৰ সন্মতিৰ কথা কৈছিল। এই ধাৰণাবোৰ প্ৰথমে এটা সুকীয়া মতাদৰ্শ হিচাপে তেওঁৰ দ্বাৰা একত্ৰিত কৰা হৈছিল। যাক সাধাৰণতে আধুনিক উদাৰতাবাদৰ জনক বুলি গণ্য কৰা হয়। ল'কে এই মৌলিক ধাৰণা আগবঢ়াইছিল যে চৰকাৰে শাসিতৰ পৰা সন্মতি লাভ কৰে, আৰু চৰকাৰ এখন বৈধ হৈ থাকিবলৈ এই সন্মতি সদায় থাকিব লাগে। তেওঁৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ *Two Treatises* (১৬৯০), যি উদাৰতাবাদী মতাদৰ্শৰ আধাৰশিলা, য'ত তেওঁৰ প্ৰধান ধাৰণাবোৰ উল্লেখ কৰিছিল। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে কৈছিল যে বৈধ চৰকাৰৰ কোনো অলৌকিক ভিত্তি নাথাকে, পূৰ্বৰ শাসন তত্ত্ববোৰৰ পৰা একেবাৰে বেলগ আছিল।

সামাজিক চুক্তিৰ নীতিৰ আধাৰত লকে যুক্তি দৰ্শাইছিল যে বিবেকৰ স্বাধীনতাৰ এক প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ আছে, আৰু সেয়েহে ইয়াক যিকোনো চৰকাৰী কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা সুৰক্ষিত ৰাখিব লাগে। তেওঁ *Letters Concerning Toleration*-ত ধৰ্মীয় সহিষ্ণুতাৰ এক সাধাৰণ যুক্তিও আগবঢ়াইছিল। ল'কে জন মিল্টনৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল, যি সকলো ধৰণৰ স্বাধীনতাৰ এক দৃঢ় সমৰ্থক আছিল। মিল্টনে বিস্তৃত সহিষ্ণুতা অৰ্জনৰ একমাত্ৰ কাৰ্যকৰী উপায় হিচাপে ৰাষ্ট্ৰীয় ধৰ্মৰ বিলোপৰ পক্ষে যুক্তি দৰ্শাইছিল। অৱশ্যে, প্ৰাকৃতিক অধিকাৰৰ ধাৰণাই আমেৰিকান আৰু ফৰাচী বিপ্লৱৰ বাবে মতাদৰ্শগত ন্যায্যতা প্ৰদানত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল আৰু উদাৰতাবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল।

ফ্ৰান্সত, বাৰ্ণ-ডি-মন্টেস্কিউৱে (Baron-de-Montesquieu) ৰজাকো নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আইনৰ পোষকতা কৰিছিল, শক্তি আৰু পৰম্পৰাৰ শাসনক প্ৰাকৃতিক বুলি মানি নলৈ। ফৰাচী জ্ঞানমূল'ক আন্দোলনৰ শেষৰ ফালে ভল্টেয়াৰে (Voltaire) বৌদ্ধিক ভিত্তিত ফ্ৰান্সত এখন সাংবিধানিক ৰাজতন্ত্ৰ স্থাপনৰ পক্ষে যুক্তি দৰ্শাইছিল। আকৌ ৰুছোৱে মানৱজাতিৰ প্ৰাকৃতিক স্বাধীনতাৰ পক্ষে যুক্তি দিছিল, ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবে এই ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি যে সমাজে প্ৰাকৃতিক মানৱ স্বাধীনতাক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে, কিন্তু ইয়াৰ প্ৰকৃতিক অস্তিত্ব নোহোৱা কৰিব নোৱাৰে।

উদাৰতাবাদৰ ধাৰণাত অৱিহণা যোগোৱা আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ গোট হৈছে স্কটিছ নৱজাগৰণৰ সৈতে জড়িত ব্যক্তিসকল, বিশেষকৈ ডেভিড হিউম আৰু এডাম স্মিথ। হিউমে উদাৰতাবাদলৈ আগবঢ়োৱা সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱিহণা আছিল তেওঁৰ এই মতবাদ যে মানৱ আচৰণৰ মৌলিক নীতিয়ে ইয়াক নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ যিকোনো প্ৰচেষ্টাক অতিক্ৰম কৰিব। এডাম স্মিথে এই তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল যে ব্যক্তিসকলে ৰাষ্ট্ৰৰ পৰামৰ্শ নোলোৱাকৈয়ে নৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ গঠন কৰিব পাৰে আৰু যেতিয়া নাগৰিকসকলে নিজৰ উদ্যোগ অনুসৰণ কৰাৰ স্বাধীনতা পায়, তেতিয়া ৰাষ্ট্ৰবোৰ সবল হয়। জন ষ্টুৱাৰ্ট মিলে ১৯ শতিকাৰ মাজভাগত লিবেৰেল ধাৰণাসমূহ জনপ্ৰিয় কৰি তাক সম্প্ৰসাৰিত কৰিছিল, বিশেষকৈ ১৮৫৯ চনত তেওঁৰ "অন লিবাৰ্টি" (on Liberty) আৰু অন্যান্য ৰচনাত ইয়াক বাস্তৱমুখী আৰু ফলপ্ৰসূভাৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।

১৯ শতিকাৰ শেষৰ ফালে, উদাৰতাবাদৰ ভিতৰত বিভাজন দেখা দিছিল—যিসকলে অৰ্থনীতিত চৰকাৰী হস্তক্ষেপক মানি লৈছিল আৰু যিসকলে ক্ৰমবৰ্ধমানভাৱে চৰকাৰবিৰোধী হৈ পৰিছিল, কিছুমান ক্ষেত্ৰত অৰাজকতাবাদৰ বিভিন্ন ধাৰা গ্ৰহণ কৰিছিল।

২০ শতিকাত, সম্পদৰ আপেক্ষিক অসমতা বৃদ্ধিৰ প্ৰত্যুত্তৰ হিচাপে, আধুনিক উদাৰতাবাদ (বা নৱ উদাৰতাবাদ বা সামাজিক উদাৰতাবাদ) ৰ এটা তত্ত্ব বিকশিত হৈছিল, যিয়ে বৰ্ণনা কৰিছিল যে কেনেকৈ চৰকাৰে সমাজবাদ এৰাই স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰিবলৈ অৰ্থনীতিত হস্তক্ষেপ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ভিতৰত জন ডিউই, জে. এম. কেইনছ, ৰুজভেল্ট, ফ্ৰিড্ৰিখ হায়েক, মিল্টন ফ্ৰিডমেন আৰু জন কেনেথ গেলব্ৰেইথ আদিৰ দৰে ব্যক্তিসকলৰ প্ৰভাৱ বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ইউৰোপ আৰু উত্তৰ আমেৰিকাত, সামাজিক উদাৰতাবাদৰ প্ৰতিষ্ঠাই কল্যাণমূলক ৰাষ্ট্ৰৰ সম্প্ৰসাৰণত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

১২.৪ উদাৰতাবাদৰ উপাদানসমূহ

উদাৰতাবাদক বহুতে এক অধি-আদৰ্শ (meta-ideology) বুলি গণ্য কৰে, যাৰ অৰ্থ হ'ল যে ইয়াৰ ভিতৰত বহুতো নীতি, মূল্যবোধ আৰু উপাদান সন্নিৱিষ্ট আছে। জন গ্ৰেৰে (John Gray) উদাৰতাবাদৰ চাৰিটা মৌলিক উপাদান চিনাক্ত কৰিছিল— ব্যক্তিস্বাতন্ত্ৰবাদ (individualism), সমতাবাদ (egalitarianism), সাৰ্বজনীনতাবাদ (universalism), আৰু উন্নতিবাদ (meliorism)। কিন্তু সমতাবাদ, সাৰ্বজনীনতাবাদ আৰু উন্নতিবাদো উদাৰতাবাদৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। ব্যক্তিস্বাতন্ত্ৰবাদৰ লগত উদাৰতাবাদৰ আন গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানবোৰ হ'ল— স্বাধীনতা, যুক্তি, সহনশীলতা, সম্মতি, সাংবিধানিকতাবাদ, সমতা আৰু ন্যায়।

১. ব্যক্তিস্বাতন্ত্ৰবাদ:

ব্যক্তিস্বাতন্ত্ৰবাদ হৈছে উদাৰতাবাদৰ মূল ধাৰণা বা বিষয়বস্তু। ইয়াত বিশ্বাস কৰা হয় যে ব্যক্তিৰ স্বাৰ্থ বা কল্যাণক অন্যান্য সকলো মূল্যবোধ আৰু নীতিতকৈ অগ্ৰাধিকাৰ দিব লাগে। ব্যক্তিয়েই হৈছে ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ মূল ধাৰণা, আৰু তেওঁৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষা কৰাৰ বাবে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা উচিত। উদাৰতাবাদে কয় যে যিহেতু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো ব্যক্তিসমূহৰ দ্বাৰা গঠিত, গতিকে এই ব্যৱস্থাৰ প্ৰধান লক্ষ্য হ'ব লাগে তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ সম্পূৰ্ণৰূপে ৰক্ষা কৰা আৰু ব্যক্তিসকলক নিজৰ নিজ কাম কৰাত সক্ষম কৰা। ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা পৰিমাণে ৰাতিৰ প্ৰহৰীৰ দৰে।

২. স্বাধীনতা:

উদাৰতাবাদৰ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মূল্যবোধ নীতি বা উপাদান হৈছে স্বাধীনতা। উদাৰতাবাদীসকলৰ বাবে ই এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ মূল্যবোধ, কাৰণ ইয়াৰ অবিহনে ব্যক্তি হ'ব এক মৰ্যাদাহীন একক। তাৰোপৰি, স্বাধীনতাই হৈছে শ্ৰেষ্ঠ গুণাৱলী বিকাশৰ সৰ্বোত্তম মাধ্যম। কিন্তু উদাৰতাবাদীসকলে পৰম বা সীমাহীন স্বাধীনতাৰ পোষকতা নকৰে, কাৰণ অসীম স্বাধীনতাই বেছি ক্ষতি কৰিব।

উদাৰতাবাদীসকলে শৃংখলিত বা সীমিত স্বাধীনতাৰ পক্ষপাতী। জন ষ্টুৱার্ট মিলে ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ পথ প্ৰশস্ত কৰিছিল, কিন্তু তেওঁ স্বাধীনতাৰ সৈতে আইনৰ সংযোগৰ পোষকতা কৰিছিল, কাৰণ তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে বাধাৱলী সমাজৰ সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে। বিখ্যাত ব্ৰিটিছ ইতিহাসবিদ আইজিয়া বার্লিনে স্বাধীনতাৰ এক বিখ্যাত ধাৰণা বিকাশ কৰিছে, যাৰ মতে স্বাধীনতাক দুটা ধাৰণাৰ জৰিয়তে আলোচনা কৰা হৈছে – নেতিবাচক আৰু ইতিবাচক।

নেতিবাচক স্বাধীনতাই সূচায় যে মানুহে সকলো ধৰণৰ বাধা-নিষেধমুক্ত পৰিৱেশ উপভোগ কৰিবলৈ অনুমতি পোৱা উচিত। এইটো আছিল প্ৰাচীন চিন্তাবিদসকলৰ যুক্তি। কিন্তু আধুনিক উদাৰতাবাদীসকলে এনেধৰণৰ স্বাধীনতাৰ কথা নাভাবে য'ত কোনো বাধা-নিষেধ নাথাকিব। ইতিবাচক স্বাধীনতাই হ'ল প্ৰকৃত স্বাধীনতা, য'ত আইন আৰু কিছুমান সীমাবদ্ধতা অন্তর্ভুক্ত থাকে।

৩. যুক্তি:

উদাৰতাবাদ আৰু যুক্তি একে আৰু এটাক আনটোৰ পৰা পৃথক কৰিব নোৱাৰি। এই সম্পৰ্ক বহু দিশৰ পৰা বিচাৰ কৰিব পাৰি। প্ৰথমতে, উদাৰতাবাদ আংশিকভাৱে জ্ঞানমূল'ক আলোকিত যুগৰ ফল, যিয়ে দৃঢ়ভাৱে গুৰুত্ব দি কয় যে মানুহ এক যুক্তিসংগত প্ৰাণী আৰু তেওঁলোক যুক্তি আৰু বুদ্ধিসম্পন্নতাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত। জ্ঞানমূল'ক আলোকিত যুগৰ বা প্ৰজ্ঞাবাদৰ আগমনে মানুহক যুগ যুগ

ধৰি চলি অহা অন্ধবিশ্বাস, অজ্ঞতা আৰু বন্ধনৰ পৰা মুক্ত কৰিছিল। জ্ঞানমূল'ক আলোকিত যুগে যুক্তিৰ যুগ স্থাপন কৰিছিল।

দ্বিতীয়তে, যিহেতু ব্যক্তিসকল যুক্তিসংগত আৰু বিচক্ষণ, সেয়েহে তেওঁলোক যিকোনো সিদ্ধান্ত ল'বলৈ আৰু কি ভাল আৰু কি বেয়া সেই বিষয়ে বিচাৰ কৰিবলৈ সম্পূর্ণৰূপে সক্ষম। এনে ক্ষেত্রত বাহ্যিক কর্তৃপক্ষৰ দ্বাৰা কোনো সিদ্ধান্ত জাপি দিয়াৰ কোনো আৱশ্যকতা নাথাকে।

৪. সহনশীলতা:

সহনশীলতা হৈছে উদাৰতাবাদৰ আন এটা উপাদান। যিকোনো সমাজত বিভিন্ন মতামত, ধর্মীয় গোষ্ঠী বা বিশ্বাস আৰু আস্থাৰ সম্প্রদায় থাকে। এই সকলোবোৰ শান্তিপূর্ণভাৱে একেলগে বাস কৰিব লাগে আৰু এই উদ্দেশ্যে সহনশীলতাৰ প্রয়োজন। ইয়াৰ কোনো সমাজৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্য। উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে এই সকলোবোৰ বৈচিত্র্য সহঅৱস্থান সহাবস্থান কৰিব লাগে। এটা সম্প্রদায়ৰ আন এটা সম্প্রদায়ৰ ওপৰত নিজৰ সিদ্ধান্ত বা বিশ্বাস জাপি দিয়াৰ কোনো অধিকাৰ নাই। কেৱল কর্তৃত্ববাদী সমাজতহে ধাৰণা আৰু বিশ্বাসৰ বলপূর্বক আৰোপ হয়। আনহাতে, উদাৰতাবাদে সকলো বিশ্বাস, আস্থা, আদর্শ আৰু মতামতক সামৰি ল'বলৈ চেষ্টা কৰে।

৫. সম্মতি/স্বীকৃতি/অনুমতি:

সম্মতি হৈছে উদাৰতাবাদৰ আন এটা উপাদান। সম্মতিৰ ধাৰণাটো অতি পুৰণি যদিও ইয়াৰ সু-সংগঠিত আৰু আধুনিক ৰূপ বিকাশ লাভ কৰিছিল সামাজিক চুক্তিবাদীসকলৰ হাতত, বিশেষকৈ থমাছ হবছ আৰু জন ল'ক। তেওঁলোক দুয়োজনে দৃঢ়ভাৱে যুক্তি দর্শাইছিল যে প্রাকৃতিক অৱস্থাক সদস্যসকলে কেনেকৈ একেলগ হৈ ৰাজনৈতিক সংস্থা গঠনৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত লৈছিল আৰু এই সিদ্ধান্তৰ পিছত সকলোৰে সম্মতি আছিল। ল'কে সম্মতিক বিস্তাৰিতভাৱে আলোচনা কৰিছিল আৰু এইটোৱে আছিল তেওঁৰ উদাৰতাবাদৰ এটা স্তম্ভ।

৬. সাংবিধানিকতাবাদ:

সাংবিধানিকতাবাদ হৈছে উদাৰতাবাদৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান। ইয়াৰ দুটা অর্থ আছে—সংকীর্ণ আৰু ব্যাপক। সংকীর্ণ অর্থত সাংবিধানিকতাবাদে সংবিধানৰ দ্বাৰা চৰকাৰৰ ওপৰত কিছুমান সীমা আৰোপ কৰে। ইয়াৰ উপৰি, যেতিয়া চৰকাৰে কোনো কার্য্য সম্পাদন কৰিবলৈ বা নীতি গ্রহণ কৰিবলৈ বিচাৰে, তেতিয়া ই এই সীমাবদ্ধতাবোৰ মানি চলিব লাগে। ব্যাপক অর্থত ইয়াৰ অর্থ হৈছে মূল্যবোধ, নীতি আৰু ধাৰণাসমূহ যিয়ে চৰকাৰক পথপ্রদর্শন কৰে। যেতিয়া চৰকাৰে কোনো কামত অগ্রসৰ হয়, তেতিয়া ই এই মূল্যবোধ, নীতি, ধাৰণা আদি বাস্তৱায়িত কৰিব লাগে। লক্ষ্য হৈছে জনসাধাৰণৰ আকাংক্ষাক সঠিক গুৰুত্ব দিয়া আৰু ইয়াক বাস্তৱত ৰূপ দিয়া।

৭. সমতা:

উদাৰবাদ আৰু এটা নীতিত প্ৰতিষ্ঠিত, সেয়া হৈছে সমতা। যদিও আমি ইয়াক এটা ৰাজনৈতিক নীতি হিচাপে গণ্য কৰো, ই এক ধাৰ্মিক আৰু নৈতিক নীতি, কিয়নো ধাৰ্মিক মানুহে সাধাৰণতে কয় যে প্ৰতিজন ব্যক্তি সমান হৈয়েই জন্মগ্ৰহণ কৰে। ৰুছোৱে কৈছিল যে মানুহ মুক্ত হৈয়েই জন্মগ্ৰহণ কৰে। গতিকে, ব্যক্তি এজনক অন্যৰ সৈতে সমান মৰ্যাদাৰ পৰা বঞ্চিত কৰাটো অধাৰ্মিক। ধাৰ্মিক লোকৰ এইটো বিশ্বাস যে ঈশ্বৰে মানুহৰ মাজত অসমতা সৃষ্টি কৰিবলৈ কেতিয়াও ইচ্ছা কৰা নাছিল আৰু যদি মানুহৰ মাজত কৃত্ৰিম পাৰ্থক্য সৃষ্টি কৰা হয়, তেন্তে সেইটো ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে যাব আৰু সেই অৰ্থত ই অনৈতিক। এটা ৰাজনৈতিক আদৰ্শ হিচাপে উদাৰবাদেও ধৰ্মৰ সৈতে এক সম্পৰ্ক গঢ়ি তুলিছে।

৮. ন্যায়:

যদিও ন্যায় হৈছে সমাজবাদ আৰু উদাৰবাদ উভয়ৰে এক নীতি, কিন্তু উদাৰবাদে ইয়াক অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। ৰাজনৈতিকভাৱে ইয়াকো ঘোষণা কৰা হৈছে যে উদাৰবাদৰ মূল ভেটিয়েই হৈছে ন্যায়। উদাৰবাদী ন্যায়ৰ কেইবাটাও ৰূপ বা অৰ্থ আছে। উদাৰবাদৰ ঘোষিত নীতি হৈছে যে প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে তাৰ উপযুক্ত অংশ পাব আৰু যিহেতু সকলো মানুহ সমান হৈয়েই জন্মগ্ৰহণ কৰে, সেয়েহে কোনোৱে আনক তাৰ অংশৰ পৰা বঞ্চিত কৰিব নোৱাৰে।

যদিও ব্যক্তিবাদ সম্ভৱত উদাৰবাদৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান বুলি গন্য কৰা হয়, তথাপি সমতাবাদ, বিশ্বজনীনতাবাদ আৰু উন্নতীকামীতা তুলনামূলকভাৱে কম প্ৰভাৱশালী উপাদান। সমতাবাদে শাস্ত্ৰীয় উদাৰবাদীসকলে প্ৰচাৰ কৰা অৰ্থত সমান সুযোগক বুজায়। ইয়াৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে ধনাত্মক অৰ্থত সকলো দিশত সম্পূৰ্ণ সমতা স্থাপন কৰা। বিশ্বজনীনতাবাদে ইয়াক সূচায় যে উদাৰবাদৰ নৈতিক নীতিসমূহ সকলো মানুহৰ বাবে প্ৰযোজ্য, তেওঁলোকৰ সংস্কৃতি যিয়েই নহওক। উন্নকীৰামীকা হৈছে এনে বিশ্বাস যে মানুহৰ উন্নত হোৱাৰ ক্ষমতা আছে, ঠিক তেওঁলোকৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ দৰেই।

১২.৫ উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

জন হেলৰেলে উদাৰতাবাদৰ নিম্নলিখিত বৈশিষ্ট্যসমূহ চিনাক্ত কৰিছে:

- উদাৰতাবাদ হৈছে ব্যক্তিৰ পৰম মূল্য আৰু আধ্যাত্মিক গুণৰ এক নীতি।
- ই ব্যক্তিৰ ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসনত বিশ্বাস কৰে।
- ই মানুহৰ মৌলিক যুক্তিসম্পন্নতা আৰু সৎ স্বভাৱত বিশ্বাস কৰে।

- উদাৰতাবাদে ব্যক্তিৰ অপৰিহার্য অধিকাৰত বিশ্বাস কৰে, বিশেষকৈ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ।
- উদাৰতাবাদে জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰত—ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক, সামাজিক, বৌদ্ধিক আৰু ধর্মীয়—ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাত বিশ্বাস কৰে।
- উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে মানুহৰ স্বাভাৱিক যুক্তিয়ে সত্যৰ সন্ধান কৰিব পাৰে।

১২.৬ উদাৰতাবাদৰ নীতিসমূহ

উদাৰতাবাদ তত্ত্বগত দিশতকৈ বেছি ব্যৱহাৰিক স্বভাৱৰ আৰু ইয়াৰ বহুতো নীতি আছে আৰু বিশেষকৈ বিশ্বৰ সাম্প্ৰতিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে ই পুনৰ প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে। উদাৰতাবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ হৈছে—

১. **ৰাষ্ট্ৰতকৈ ব্যক্তিৰ মুক্তি:** উদাৰতাবাদ প্ৰায়ে এনে দেশৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ ওপৰত প্ৰয়োগ কৰা হয় যিয়ে ব্যক্তি আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজৰ সম্পর্ক ছিন্ন কৰে। সেই সময়ৰ প্ৰচলিত ধাৰণা আছিল যে ব্যক্তি হৈছে ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পত্তি, আৰু প্ৰতিষ্ঠাপক পিতৃসকলে উদাৰতাবাদৰ ব্যৱহাৰ কৰি ব্যক্তিক ৰাষ্ট্ৰৰ পৰা স্বাধীনভাৱে নিজা অধিকাৰ দিব বিচাৰিছিল। ব্যক্তিসকল আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পত্তি নহয়, বৰঞ্চ তেওঁলোক আছিল মানুহ যিয়ে নিজা অপৰিহার্য অধিকাৰৰ যোগ্য।

২. **স্বাধীনতাৰ প্ৰচাৰ:** উদাৰতাবাদে ব্যক্তিৰ অধিকাৰক সমর্থন কৰে বাবে ই স্বাধীনতা প্ৰচাৰৰ নীতি লৈছে। ভোট দিয়া, মনৰ কথা ক'বলৈ, চৰকাৰৰ সমালোচনা প্ৰকাশ কৰা, প্ৰতিবাদ কৰা আৰু অস্ত্ৰৰ মালিকীস্বত্বৰ স্বাধীনতা—এইবোৰ সকলো ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ সৈতে জড়িত। উদাৰতাবাদৰ মূল নীতি হৈছে যে ব্যক্তিসকলে ইচ্ছামতে কৰিব পাৰে যেতিয়ালৈকে ই আনৰ ক্ষতি নকৰে বা তেওঁলোকৰ স্বাধীনতাক প্ৰভাৱিত নকৰে।

৩. **প্ৰগতিৰ সৈতে জড়িত:** বহুতো চিন্তাবিদে প্ৰগতি বুজাবলৈ "উদাৰতাবাদ" শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰে। ই প্ৰগতিক সূচায় কিয়নো ই চৰকাৰৰ অতিৰিক্ত উপস্থিতি নিৰন্তৰ পুনৰ মূল্যায়ন কৰিব বিচাৰে। ই সদায় ব্যক্তিৰ হাতত ক্ষমতা ঘূৰাই আনিবলৈ চেষ্টা কৰে কিয়নো ই পৰম্পৰাত থমকি নাথাকি ভৱিষ্যতৰ পৰিবর্তনক সমর্থন কৰে। সংখ্যালঘুসকলক সন্মান জনোৱা: উদাৰতাবাদৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ নীতি। এই নীতিয়ে সংখ্যালঘু আৰু সংখ্যালঘু পৰম্পৰাক সন্মান কৰো। উদাৰতাবাদে সকলোৰ বাবে সমান অধিকাৰৰ পোষকতা কৰে। বিশ্বাস নির্বিশেষে, উদাৰতাবাদে মানুহৰ নিজৰ বিশ্বাস অনুসৰণ কৰাৰ অধিকাৰ স্বীকাৰ কৰে, যেতিয়ালৈকে ই আনৰ স্বাধীনতাক সীমিত নকৰে।

৪. **সুযোগৰ সমতা:** সুযোগৰ সমতা উদাৰতাবাদৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ নীতি। ই এনে এক অৱস্থা য'ত সকলোৱে একে সুযোগৰে আৰম্ভ কৰে, যেনে—একে ধৰণৰ শিক্ষা, স্বাস্থ্য সেৱা আদিৰ প্ৰৱেশাধিকাৰ আৰু ব্যক্তিয়ে এই সুযোগবোৰৰ সৈতে কি কৰিব বিচাৰে সেইটো তেওঁলোকৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ই সমাজতন্ত্ৰৰ পৰা পৃথক, য'ত ফলাফলৰ সমতা বিচৰা হয়—অর্থাৎ ব্যক্তিৰ কৃতকর্ম বা সিদ্ধান্ত নির্বিশেষে সকলোৱে একে ফলাফল পায়।

৫. **সৰু চৰকাৰত বিশ্বাস:** উদাৰতাবাদীসকলে সৰু, অতি গণতান্ত্রিক আৰু জনসাধাৰণৰ প্ৰতি জবাবদিহী চৰকাৰত বিশ্বাস কৰে।

৬. **মুক্ততা:** মুক্ততাও উদাৰতাবাদৰ এক নীতি। উদাৰতাবাদৰ অনুগামীসকলে মুক্ত বজাৰ, বাজহুৱা শিক্ষা, সৰু চৰকাৰ আৰু প্ৰতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্ৰত বিশ্বাস কৰে। উপনিৱেশবাদৰ অন্ত পেলোৱাটোও শুদ্ধ আৰু যুক্তিসংগত।

১২.৭ উদাৰতাবাদৰ শ্রেণীবিভাজন

ৰাজনৈতিক দর্শনত উদাৰতাবাদৰ ভিতৰত দুটা প্ৰধান চিন্তাধাৰা পোৱা যায়—

১. পৰম্পৰাগত উদাৰতাবাদ (Classical Liberalism):

পৰম্পৰাগত উদাৰতাবাদৰ মতে প্ৰকৃত স্বাধীনতা হ'ল বলপ্ৰয়োগৰ পৰা মুক্ত হোৱা আৰু অর্থনীতিত ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপ এনে এক বলপ্ৰয়োগমূল'ক ক্ষমতা যাৰ দ্বাৰা ব্যক্তিৰ অর্থনৈতিক স্বাধীনতা সীমিত হয়। গতিকে, ইয়াক যিমান পাৰি এৰাই চলিব লাগে। ই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, শান্তি, নিৰাপত্তা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ অর্থনৈতিক নীতিৰ পোষকতা কৰে আৰু কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰ (Welfare State) ৰ বিৰোধিতা কৰে।

২. সামাজিক উদাৰতাবাদ (Social **উদাৰতাবাদ**):

সামাজিক উদাৰতাবাদৰ মত অনুসৰি নাগৰিকৰ স্বাধীনতা সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চৰকাৰে সক্রিয় ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিব লাগে। প্ৰকৃত স্বাধীনতা কেৱল তেতিয়াহে সম্ভৱ যেতিয়া নাগৰিকসকল সুস্থ, শিক্ষিত আৰু দৰিদ্ৰতাৰ পৰা মুক্ত। সামাজিক উদাৰতাবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে শিক্ষা, স্বাস্থ্য সেৱা, জীৱনযাপনৰ ন্যূনতম মজুৰি, বাসস্থান আৰু নিয়োগত বৈষম্য বিৰোধী আইন, পৰিৱেশ প্ৰদূষণ ৰোধ কৰা আইন আৰু কল্যাণমূল'ক সেৱা আদি নিশ্চিত কৰি চৰকাৰে এই স্বাধীনতা সুৰক্ষিত কৰিব পাৰে। ইয়াৰ বাবে এক প্ৰগতিশীল কৰ ব্যৱস্থাৰ (Progressive Taxation) প্ৰয়োজন। নানা ৰাজনৈতিক দর্শনৰ দৰে উদাৰতাবাদৰো কেইবাটাও প্ৰকাৰ আৰু ৰূপভেদ আছে, য'ত নিম্নলিখিত প্ৰকাৰসমূহ অন্তর্ভুক্ত:

- সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদ (Conservative Liberalism) হৈছে উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ সোঁপন্থী শাখাক প্রতিনিধিত্ব কৰা এক ৰূপ। ই উদাৰতাবাদী মূল্যবোধ আৰু নীতিসমূহক সংৰক্ষণশীল মতাদর্শৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে। যদিও উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলসকলে (Liberal Conservatives) প্রধানকৈ, পৰম্পৰা আৰু স্থাপিত ধর্মৰ প্রতি অধিক প্রতিশ্রুতিবদ্ধ, সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদীসকলে (Conservative Liberals) ৰাজ্য আৰু ধর্মৰ মাজৰ পৃথকীকৰণৰ সমর্থক।
- অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ (Economic Liberalism) হৈছে শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদৰ (Classical Liberalism) অর্থনীতি তত্ত্ব, যি জ্ঞানোদয় যুগত (Enlightenment) বিকশিত হৈছিল, বিশেষকৈ এডাম স্মিথৰ (Adam Smith) দ্বাৰা। ই ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা অর্থনীতিত হস্তক্ষেপ ন্যূনতম কৰাক সমর্থন কৰে। স্বতন্ত্রতাবাদ (Libertarianism), নৱ-উদাৰতাবাদ (Neo- Liberalism) আৰু কিছু সংৰক্ষণশীল মতাদর্শ, বিশেষকৈ উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলতা (Liberal Conservatism), প্রায়ে অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ বুলি উল্লেখ কৰা হয়।
- নৱ-উদাৰতাবাদ (Neo- Liberalism) হৈছে বাণিজ্যিক অৱৰোধ আৰু অভ্যন্তৰীণ বজাৰৰ নিষেধাজ্ঞা হ্রাস কৰাৰ এক কার্যসূচী, আনহাতে বিদেশী বজাৰ খোলাৰ বাবে চৰকাৰী শক্তিৰ প্রয়োগ কৰা। কিছুমান দিশত ই হৈছে সংৰক্ষণশীলসকলৰ দ্বাৰা সমর্থিত এক আধুনিক প্রচেষ্টা, যিয়ে অধিক বিশুদ্ধ পৰম্পৰাগত উদাৰতাবাদলৈ ঘূৰি যাবলৈ চেষ্টা কৰে।
- আমেৰিকান উদাৰতাবাদ (American Liberalism) প্রধানতঃ সামাজিক উদাৰতাবাদ (social Liberalism), সামাজিক প্রগতিশীলতা (social progressivism), আৰু মিশ্রিত অর্থনীতিৰ (mixed economy) দর্শনৰ সংমিশ্রণ। ই শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদ (Classic Liberalism) আৰু স্বতন্ত্রতাবাদ (Libertarianism) ৰ পৰা পৃথক, যিয়ে স্বাধীনতাক তেওঁলোকৰ প্রাথমিক লক্ষ্য হিচাপে দাবী কৰে, কিয়নো আমেৰিকান উদাৰতাবাদে ধনাত্মক অধিকাৰ (positive rights) (যেনে শিক্ষা, স্বাস্থ্য সেৱা আৰু অন্যান্য সেৱা আৰু সামগ্রী, যিবোৰ মানৱ বিকাশ আৰু আত্ম-সাক্ষাৎকাৰৰ বাবে প্রয়োজনীয় বুলি বিবেচনা কৰা হয়) আৰু সমতাৰ এক বিস্তৃত সংজ্ঞাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।
- জাতীয় উদাৰতাবাদ (National Liberalism) হৈছে উদাৰতাবাদৰ এক ৰূপ, যি ১৯ আৰু ২০ শতিকাত ইউৰোপৰ কেইবাটাও দেশত সাধাৰণতে পোৱা গৈছিল। ই জাতীয়তাবাদক অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদৰ (Economic Liberalism) পৰা উদ্ভৱ হোৱা নীতিৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে। অর্ড' উদাৰতাবাদ হৈছে ২০ শতিকাৰ মধ্যভাগত প্রধানত জার্মানীত বিকশিত হোৱা উদাৰতাবাদৰ এক শাখা। ইয়াৰ মূল বিষয় হৈছে ৰাষ্ট্রই মুক্ত বজাৰক ইয়াৰ তাত্ত্বিক সম্ভাৱনাৰ ওচৰত ফলাফল উৎপাদন কৰাটো নিশ্চিত কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা। পেলিঅ' উদাৰতাবাদ হৈছে এক অস্পষ্ট

পৰিভাষা। যিয়ে সাধাৰণতে চৰম উদাৰতাবাদ, অতি সমাজবাদী বা সামাজিকভাৱে স্বাধীনতাবাদী উদাৰতাবাদক বুজায় আৰু নিজ' উদাৰতাবাদৰ বিৰোধী। সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰতাবীদা দৃষ্টিভংগী, যিয়ে ব্যক্তিসকল'ক সাংস্কৃতিক মানদণ্ডৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ স্বাধীনতাক গুৰুত্ব দিয়ে।

১২.৮ উদাৰতাবাদৰ প্ৰভাৱ

উদাৰতাবাদৰ সমাজৰ বাবে কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ আছে। যিহেতু ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ নিজৰ সিদ্ধান্ত ল'লেহে সঁচাকৈয়ে এজন স্বতন্ত্ৰ ব্যক্তি হ'ব পাৰে, সেয়েহে ৰাষ্ট্ৰই ব্যক্তিৰে গঠিত সমাজৰ প্ৰতি এক উদাৰ দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰাটো আৱশ্যক। ব্যক্তিসকল'ক ৰাষ্ট্ৰৰ সুবিধাৰ বাবে বা নিজৰ বাবেও নিয়ন্ত্ৰণ কৰা নহয়। অৱশ্যে, পৰম্পৰাগত উদাৰবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ক্ষতি/অনিষ্ট কৰা নীতি ৰক্ষা কৰাত সীমাবদ্ধ নহলে যিকোনো ধৰণৰ ৰাষ্ট্ৰীয় হস্তক্ষেপে ব্যক্তিক ক্ষতি কৰিব—ইয়াৰ দ্বাৰা কোনো লাভ/সুফল সম্ভৱ নহয়। এই বিশ্বাসৰ অৰ্থ এনে নহয় যে সদায় সমাজত নিৰন্তৰ সংঘাত থাকিব। শাস্ত্ৰীয় উদাৰবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে ব্যক্তিসকলে নিজৰ ইচ্ছা অনুসৰি একত্ৰিত হৈ শান্তিপূৰ্ণ সংগঠন গঠন কৰিব পাৰে। বুৰঞ্জীবিদ মেলিউছে গুৰুত্ব দিছে যে স্বাধীনতাক প্ৰতিযোগিতা বা সামাজিক ডাৰউইনবাদৰ সৈতে ভুল ধৰা উচিত নহয়, বৰঞ্চ ই মানুহৰ সহযোগিতা কৰাৰ স্বাধীনতাৰ সৈতে জড়িত।

উদাৰবাদৰ আন এক প্ৰভাৱ হ'ল যে ৰাষ্ট্ৰই মানুহক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা প্ৰাপ্ত কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব নালাগে, কিয়নো চৰকাৰে কৰা যিকোনো প্ৰচেষ্টাই সামগ্ৰিক সম্ভাৱনাক বাধা দিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, দুখীয়াসকলক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা প্ৰাপ্ত কৰাত সহায় কৰিবলৈ সামগ্ৰীৰ পুনৰ বিতৰণ কৰিবলৈ কৰৰ প্ৰয়োজন হয় আৰু এইবোৰে ইতিমধ্যে সফল হোৱাসকল'ক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা আৰু অধিক বৃদ্ধি কৰাত বাধা দিয়ে। যদিও স্বাধীনতাই ব্যক্তিসকল'ক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা প্ৰাপ্ত কৰিবৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ উপায়, তথাপি ইয়াকো স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে স্বাধীনতাৰ নিজা এক মূল্য আছে। ফলত যদি মানুহে নিৰ্জন ঠাইত বাস কৰিব বিচাৰে, তেন্তে তেওঁলোকক তেনে কৰিবলৈ অনুমতি দিব লাগিব।

উদাৰবাদী দৃষ্টিভংগী ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য অৰ্থাৎ এজন ব্যক্তিয়ে আন ব্যক্তিৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ বিশ্বাস জোৰ কৰি বিশ্বাস কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব নালাগে। যিজন ব্যক্তিক জোৰ কৰা হয় কিন্তু তেওঁ সন্তুষ্ট নহয় তেখেতে এক মনৰেই থাকে কিন্তু তেনে কাৰ্য্য বাধ্যত পৰি কৰিবলগীয়া হয়, বিশ্বাসৰ ফলত নহয়, যি নৈতিকভাৱে ভুল।

ক্ষতি/অপকাৰে নীতিৰ উপৰিও, 'মুক্ত আৰোহনৰ' সমস্যা (Free Rider Problem) আছে, য'ত ব্যক্তিসকলে আনৰ ভাল কামৰ পৰা উপকৃত হয় আৰু তেওঁলোকৰ নিজৰ কোনো প্ৰচেষ্টা নোহোৱাকৈ। সেয়েহে, এনে মুক্ত আকোহন ৰোধ কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰীয় হস্তক্ষেপৰ আন এক সম্ভাব্য যুক্তি

আছে। উদাৰতাবাদ কেৱল নৈতিকভাৱে ভাল নহয়, ৰৰঞ্চ ই সমাজক আটাইতকৈ বেছি ভৌতিক সম্পদ প্রদান কৰে, যাৰ ফলত ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ পূর্ণ সম্ভাৱনা প্রাপ্ত কৰে।

অৱশেষত, চৰকাৰে হস্তক্ষেপ কৰিব পৰা আন এক ক্ষেত্র হ'ল য'ত ব্যক্তিসকলে বিচাৰ শক্তি প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰে আৰু তেওঁলোকে নিজৰ সিদ্ধান্ত ল'ব নোৱাৰে। সেয়েহে, উদাৰতাবাদে সমাজক বহু ধৰণে গঠন কৰিব পাৰে, কিন্তু সদায় ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ উন্নতিৰ বাবে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: উদাৰতাবাদ কি?

প্রশ্ন ২: উদাৰতাবাদৰ মতে ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য ৰক্ষা কৰিবলৈ কি কি আৱশ্যক?

প্রশ্ন ৩: 'উদাৰতাবাদ' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অর্থ কি?

প্রশ্ন ৪: উদাৰতাবাদৰ দুটা মুখ্য নীতি কি কি?

প্রশ্ন ৫: উদাৰতাবাদৰ ধাৰণা প্রথমে কোনে বিকশিত কৰিছিল?

প্রশ্ন ৬: 'Two Treatises' নামৰ কিতাপখনৰ লেখক কোন?

প্রশ্ন ৭: 'On Liberty' নামৰ গ্রন্থখনৰ লেখক কোন?

প্রশ্ন ৮: জন গ্রেৰে চিনাক্ত কৰা উদাৰতাবাদৰ দুটা মৌলিক উপাদান কি কি?

প্রশ্ন ৯: ৰাজনৈতিক দর্শনত পোৱা উদাৰতাবাদৰ দুটা মুখ্য চিন্তাধাৰা কি কি?

প্রশ্ন ১০: সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ কি?

১২.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- উদাৰতাবাদ হৈছে এক বহুমুখী আদর্শবাদ, যি সমাজৰ বাবে বহুল প্রভাৱৰ সৈতে জড়িত।
- ইয়াত ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা আৰু বৃদ্ধি কৰাক ৰাজনীতিৰ মূল সমস্যা হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- উদাৰতাবাদৰ দুটা মৌলিক ভিত্তি আছে—ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ আৰু স্বাধীনতা।
- জন ল'ক আছিল উদাৰতাবাদৰ প্রথম গুৰুত্বপূর্ণ ব্যাখ্যাকাৰী।
- উদাৰতাবাদৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান হ'ল—স্বাধীনতা, যুক্তি, সহনশীলতা, সম্মতি, সাংবিধানিকতা, সমতা, ন্যায় ইত্যাদি।
- উদাৰতাবাদৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ নীতি আছে যিয়ে সমাজত গভীৰ প্রভাৱ সৃষ্টি কৰে।

- মূলতঃ উদাৰতাবাদৰ দুটা বিভাগ আছে—শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদ আৰু সামাজিক উদাৰতাবাদ। ইয়াৰ উপৰিও আন কিছুমান শ্রেণীবিভাগো পোৱা যায়।

১২.১০ অধিক জানিবলৈ

১) এণ্ডাৰছন, এমিল। ২০১১। *Political উদাৰতাবাদ and the Interests of Children: A Reply to Timothy Michael Fowler, Res Publica*, ১৭: ২৯১-৯৬।

২) বেইট্জচার্লছ। ১৯৯৭। , *Political Theory and International Relations*, প্রিন্সটন: প্রিন্সটন ইউনিভার্চিটি প্রেছ।

৩) বেন, ষ্টেনলি আই. ১৯৮৮। *A Theory of Freedom*, কেমব্রিজ: কেমব্রিজ ইউনিভার্চিটি প্রেছ।

৪) বেনথাম, জেৰেমী। ১৯৫২। *Manual of Political Economy in Jeremy Bentham's Economic Writings*, ডব্লিউ. ষ্টার্ক (সম্পাদনা), লণ্ডন: এলেন আৰু আনৱিন।

৫) বেনথাম, জেৰেমী। ১৮২৩। *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, জে. এইচ. বার্নছ আৰু এইচ. এল. এ. হার্ট (সম্পাদনা), লণ্ডন: এথলন প্রেছ।

৬) বের্লিন, ইছাইয়া। ১৯৬৯। 'টু কনচেপ্টচ অফ লিবার্টি', ইন হিজ ফোৰ এচেচ অন লিবার্টি , ১৭-১১৮ :অক্সফোর্ড ইউনিভার্চিটি প্রেছ :অক্সফোর্ড২।

৭) গুইডোকলিংউড। জি. বাই আৰ. টেন্স, দ্য হিষ্ট্রি অফ ইউৰোপিয়ান লিবাৰেলিজম। ১৯২৭ ডে ৰুগিয়েৰো। পিটাৰ স্মিখ. মাছ, গ্লোচেষ্টাৰ।

১২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : উদাৰতাবাদ হৈছে ৰাজনৈতিক দর্শনৰ সৈতে জড়িত এক বিশ্বদৃষ্টিভংগী যি স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ ধাৰণাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : চৰকাৰ।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : 'উদাৰতাবাদ' শব্দটো লেটিন শব্দ 'লিবাৰ'ৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে 'মুক্ত' বা 'দাস নহয়'।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদ আৰু স্বাধীনতা।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : জন ল'ক।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : জন ল'ক।

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : জে.এছ. মিল।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : জন গ্ৰে।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : শাস্ত্ৰীয় উদাৰতাবাদ আৰু সামাজিক উদাৰতাবাদ।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰ দৃষ্টিভংগী যিয়ে সাংস্কৃতিক নীতি-নিয়মৰ পৰা ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

? ১২.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: উদাৰতাবাদ কি?

প্ৰশ্ন ২: 'উদাৰতাবাদ' শব্দটো কোনটো শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে?

প্ৰশ্ন ৩: উদাৰতাবাদৰ মুখ্য প্ৰৰক্তা কোন আছিল?

প্ৰশ্ন ৪: উদাৰতাবাদৰ দুটা মৌলিক ভেটি কি?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: চমুটোকা লিখা

ক) শাস্ত্ৰীয় উদাৰতাবাদ

খ) উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্য

প্ৰশ্ন ২: উদাৰতাবাদৰ এক উপাদান হিচাপে ব্যক্তিবাদৰ বিষয়ে লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: স্বাধীনতা উদাৰতাবাদৰ এক প্ৰয়োজনীয় উপাদাননে? আপোনাৰ মন্তব্য দিয়ক।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: উদাৰতাবাদৰ মূল নীতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: উদাৰতাবাদৰ উপাদান হিচাপে ন্যায় আৰু সমতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ১৩ : ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ ব্যক্তি সম্পর্কে দার্শনিক দৃষ্টিভংগী
১৩.৪ পাশ্চাত্য ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ ইতিহাস
১৩.৫ দার্শনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ
১৩.৬ নৈতিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ
১৩.৭ সমালোচনা
১৩.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১৩.৯ অধিক জানিবলৈ
১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- ব্যক্তি সম্পর্কে দার্শনিক দৃষ্টিভংগী বুজিবলৈ
- পাশ্চাত্য ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ ইতিহাস বুজিবলৈ
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ আৰু সমষ্টিবাদৰ মাজত পার্থক্য কৰিবলৈ
- দার্শনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ বিভিন্ন মতবাদ বুজিবলৈ
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ সমালোচনা বুজিবলৈ
- নৈতিকতা আৰু আচৰণৰ দিশত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ

১৩.২ পৰিচয়

ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ হৈছে এক নৈতিক দৃষ্টিভংগী, ৰাজনৈতিক দর্শন, আদর্শ বা সামাজিক মতাদর্শ যিয়ে ব্যক্তিৰ নৈতিক মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদীয়ে ব্যক্তিৰ লক্ষ্য আৰু ইচ্ছাৰ

সন্মান কৰে আৰু স্বাধীনতা আৰু আত্মনির্ভৰশীলতাক মূল্য দিয়ে। এই মতবাদ অনুসৰি, ৰাষ্ট্ৰ বা সামাজিক গোটতকৈ ব্যক্তিৰ স্বার্থ অগ্রাধিকাৰ পোৱা উচিত আৰু সমাজ বা চৰকাৰৰ দৰে সংস্থাই ব্যক্তিৰ স্বার্থত হস্তক্ষেপ কৰাটো বিৰোধ কৰা হয়। ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদক প্রায়ে সমষ্টিবাদ, একত্রবাদ আৰু সংস্থাগত/প্রতিস্থানগত সামাজিক ব্যৱস্থাৰ বিপৰীতে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়।

ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে প্রতিজন ব্যক্তিকে এক স্বতন্ত্র, স্বাধীন সত্তা হিচাপে গণ্য কৰে যাৰ নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত এক অবিচ্ছেদ্য অধিকাৰ আছে— এই অধিকাৰ তেওঁৰ যুক্তিসংগত প্রকৃতিৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে বিশ্বাস কৰে যে এক সভ্য সমাজ বা যিকোনো ধৰণৰ সংঘ, সহযোগিতা বা মানুহৰ মাজত শান্তিপূর্ণ সহাবস্থান কেৱল ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ স্বীকৃতিৰ মাধ্যমেহে সম্ভৱ সমষ্টি বা এটা গোটত আন কোনো অধিকাৰ নাথাকে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ বাহিৰে।

ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে ব্যক্তিক তাৰ কেন্দ্রবিন্দু হিচাপে লয় আৰু ইয়াৰ মৌলিক ভিত্তি হৈছে যে মুক্তিৰ সংগ্রামত ব্যক্তিজনেই প্রাথমিক গুৰুত্ব বহন কৰে। শাস্ত্রীয় বা পৰম্পৰাগত উদাৰবাদ, অস্তিত্ববাদ আৰু অৰাজকতাবাদে ব্যক্তিক বিশ্লেষণৰ একক হিচাপে লয়। সেয়েহে, ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা আৰু আত্ম-সাকাৰীকৰণৰ অধিকাৰক সমর্থন কৰে।

ব্যক্তিগত অধিকাৰে প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰ জীৱন আৰু লক্ষ্য অন্যান্য ব্যক্তি বা চৰকাৰৰ হস্তক্ষেপ নোহোৱাকৈ অগ্রসৰ হোৱাৰ স্বাধীনতাক সূচায়। যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ স্বাধীনতাৰ ঘোষণাপত্রত উল্লেখ কৰাৰ দৰে ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ উদাহৰণৰ ভিতৰত জীৱনৰ অধিকাৰ, স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ আৰু সুখৰ সন্ধানৰ অধিকাৰ আদি অন্তর্ভুক্ত।

১৩.৩ ব্যক্তিৰ দার্শনিক দৃষ্টিভংগী

স্বতন্ত্রবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ আগতে ব্যক্তিৰ ধাৰণাটো বুজিবলৈ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। ব্যক্তি হ'ল এজন ব্যক্তি বা কোনো সংগ্রহৰ এটা নির্দিষ্ট বস্তু। ১৫শ শতিকাত আৰু তাৰ আগতে আৰু বর্তমানো পৰিসংখ্যা আৰু অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত ব্যক্তিৰ অর্থ হ'ল "অবিভাজ্য"। সাধাৰণতে যিকোনো সংখ্যাগত ভাবে একক বস্তুক বর্ণনা কৰে, কিন্তু কেতিয়াবা "এজন ব্যক্তি" বুলিও বুজায়। ১৭শ শতিকাৰ পৰা, ব্যক্তিয়ে পৃথকতাক সূচায়, যেনে স্বতন্ত্রবাদত। ব্যক্তিত্ব হ'ল এজন ব্যক্তি হোৱাৰ অৱস্থা বা গুণ; অন্য ব্যক্তিৰ পৰা পৃথক হৈ নিজৰ প্রয়োজন, লক্ষ্য আৰু ইচ্ছা থকা এজন ব্যক্তি।

"ব্যক্তিত্ব হ'ল এজন ব্যক্তি হিচাপে থকাৰ অৱস্থা বা গুণ, যি এক সুকীয়া সত্তা হিচাপে বাস্তৱত আছে আৰু যিয়ে ব্যক্তিৰ পৰিচয় গঠন কৰা গুণ আৰু বৈশিষ্ট্যৰ সমষ্টি ধাৰণ কৰে আৰু আনৰ পৰা

পৃথক কৰে। কিন্তু, ব্যক্তিত্বৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত মতবাদসমূহ সহজে বুজিব পৰা নহয়। বিভিন্ন ঐতিহাসিক যুগত ইয়াক বেলেগ ধৰণে দেখা হৈছে, আৰু ইয়াক মনোবিজ্ঞান, সমাজবিজ্ঞান, ৰাজনীতি বিজ্ঞান, আৰু নীতিশাস্ত্ৰৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা পর্যালোচনা কৰিব পাৰি।

ইয়াত, আমি "ব্যক্তিবাদ" আৰু "ব্যক্তিত্ব" এই দুটা ধাৰণাৰ মাজত এক গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্যৰ সন্মুখীন হৈছোঁ। এক কাৰিকৰী দৃষ্টিভংগীৰ পৰা, ব্যক্তিবাদ সাধাৰণতে মানুহৰ সামাজিক আৰু নৈতিক সম্পর্ক আচৰণৰ সৈতে জড়িত বুলি ধৰা হয়। আনহাতে ব্যক্তিত্ব মানসিক বিকাশৰ এক মনোবৈজ্ঞানিক ঘটনা হিচাপে চিত্রিত কৰা হয়। ইয়াৰ অর্থ হৈছে কিছু ব্যতিক্রম থাকিলেও ব্যক্তিবাদ হ'ল সমাজবিজ্ঞান আৰু নীতিশাস্ত্ৰৰ অধ্যয়নৰ এক উপযুক্ত বিষয়। আনহাতে ব্যক্তিত্ব হ'ল মনোবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ এক উপযুক্ত বিষয়। তথাপিও, প্রতিটো শাখাৰে ব্যক্তিবাদ আৰু ব্যক্তিত্বৰ নিজা নিজা সুকীয়া ধাৰণা আছে।

অভিজ্ঞতাবাদ (Empiricism): ১৭ শতিকাৰ শেষৰ ফালে জ'ন লকে ব্যক্তিৰ মন এখন উকা খালী কাগজ (Tabula Rasa) হিচাপে মত আগবঢ়াইছিল, ইয়াৰ অর্থ হৈছে এজন ব্যক্তিয়ে জন্মৰ পিছত পোৱা অভিজ্ঞতা আৰু শিক্ষা লাভ কৰি গঢ় লৈ উঠে। এই ধাৰণা ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা আৰু অধিকাৰৰ ধাৰণাৰ লগত জড়িত। যুক্তিসংগত ব্যক্তিসকলৰ মাজৰ এক সামাজিক চুক্তি হিচাপে সমাজ আৰু এক মতবাদ হিচাপে ব্যক্তিবাদৰ সূচনা হয়।

হেগেল: হেগেলে ইতিহাসক মনৰ ক্রমবিকাশ হিচাপে গণ্য কৰিছিল, যিয়ে নিজৰ ধাৰণাসমূহ বাহ্যিক জগতৰ সৈতে পৰীক্ষা কৰে। প্রত্যেকবাৰ মনক নিজৰ ধাৰণাসমূহৰ জগতত প্রয়োগ কৰে এই ধাৰণাটো কেৱল এক নির্দিষ্ট প্রসংগত আংশিকভাৱে সত্য বুলি প্রকাশ পায় এইদৰে মনে এই অসম্পূর্ণ ধাৰণাসমূহ সততে সংশোধন কৰে যাতে এক পূর্ণ বাস্তৱতা প্রতিফলিত হয় (যাক সাধাৰণতে প্রস্থাৱ (Thesis), প্রতিপ্রস্তাৱ (Antithesis), সমন্বয় (Synthesis) প্রক্রিয়া বুলি জনা যায়)। ব্যক্তিয়ে নিজৰ ব্যক্তিগত দৃষ্টিভংগীৰ অতিক্রম কৰি বুজি উঠে যে তেওঁ এক বৃহৎ সমষ্টিৰ অংশ, কিয়নো এজন ব্যক্তি পৰিয়াল, সামাজিক প্রসংগ, আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে বান্ধ খাই থাকে।"

অস্তিত্ববাদ: অস্তিত্ববাদৰ উত্থানৰ সৈতে কিয়েকেগার্ডে হেগেলৰ ঐতিহাসিক শক্তিৰ অধীনত ব্যক্তিৰ ধাৰণাক নাকচ কৰিছিল। তাৰ পৰিৱর্তে, তেওঁ ব্যক্তিৰ আত্মগততা আৰু নিজৰ ভাগ্য বাছি লোৱাৰ ক্ষমতাক উচ্চস্থানত ৰাখিছিল। পৰৱর্তী অস্তিত্ববাদীয়ে এই ধাৰণাৰ ওপৰত গঢ় দিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে নিচ্চে (Nietzsche), ব্যক্তিৰ নিজৰ আত্মা আৰু পৰিস্থিতি সংজ্ঞায়িত কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা বিশ্লেষণ কৰিছে। সার্ত্রৰ দর্শনতো ব্যক্তিয়েই কেন্দ্রবিন্দু, য'ত ব্যক্তিৰ আন্তৰিকতা, দায়বদ্ধতা আৰু মুক্ত ইচ্ছাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। সার্ত্র (Sartre) আৰু নিচ্চে দুয়োৰে মতে, ব্যক্তিক আহ্বান জনায় যে তেওঁলোকে নিজৰ মূল্যবোধ নিজে সৃষ্টি কৰিব লাগে, সমাজে বাহিৰৰ পৰা নৈতিক বিধি নিয়মৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰাকৈ।

বৌদ্ধ ধর্ম: বৌদ্ধ ধর্মত ব্যক্তিৰ ধাৰণা অনাত্মবাদ অর্থাৎ আত্মা বিহীন। অনাত্মানৰ মতে, ব্যক্তি প্রকৃততে একেৰাহে চলি থকা আন্তঃসংযুক্ত প্রক্রিয়াৰ সমষ্টি, যিয়ে একেলগে কাম কৰি একক, পৃথক সত্তাৰ ভ্রম সৃষ্টি কৰে। বাস্তৱতাৰ পৰা পৃথক, অবিভাজ্য আত্মাৰ সলনি বৌদ্ধ ধর্মত ব্যক্তিক এক সদায়-পৰিবর্তনশীল, অনিত্য বিশ্বৰ এক আন্তঃসম্পর্কিত অংশ হিচাপে বুজিব পাৰি।

এয়ন ৰেণ্ডৰ বস্তুনিষ্ঠবাদ: দার্শনিক আৰু ঔপন্যাসিক আয়ন ৰাণ্ডৰ বস্তুনিষ্ঠবাদে প্রতিজন মানুহক এক স্বাধীন, স্বার্থবান সত্তা হিচাপে গণ্য কৰে যিয়ে নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত এক অপৰিহার্য অধিকাৰ লৈ জন্মগ্রহণ কৰে, এই অধিকাৰ তেওঁলোকৰ যুক্তিসংগত প্রাণী হোৱাৰ স্বৰূপৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ব্যক্তিবাদ আৰু বস্তুনিষ্ঠবাদে ধৰি ৰাখে যে এক সভ্য সমাজ বা মানুহৰ মাজৰ যিকোনো ধৰণৰ সংঘ, সহযোগিতা বা শান্তিপূর্ণ সহাবস্থান, কেৱল ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ স্বীকৃতিৰ ভেটিতহে সৃষ্টি হ'ব পাৰে আৰু এটা সমষ্টিৰ। সমষ্টি হিচাপে, ইয়াৰ সদস্যসকলৰ ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ বাহিৰে আন কোনো অধিকাৰ নাথাকে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: ব্যক্তিবাদ কি?

প্রশ্ন ২: ব্যক্তি কাক বোলে?

প্রশ্ন ৩: ব্যক্তিত্ব আৰু ব্যক্তিবাদৰ মাজত পার্থক্য কি?

প্রশ্ন ৪: মানৱ ব্যক্তিক কেন্দ্র হিচাপে লোৱা কিছুমান আন্দোলনৰ উদাহৰণ দিয়া।

প্রশ্ন ৫: ব্যক্তিবাদে কি বিৰোধিতা কৰে?

১৩.৪ পাশ্চাত্য ব্যক্তিবাদৰ ইতিহাস

আধুনিক যুগৰ আৰম্ভণিৰ লগে লগে, ইউৰোপত নতুন সমাজিক, অর্থনৈতিক, আৰু ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ ব্যক্তিবাদ ক্রমে বিকশিত হ'বলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ পিছত, এই ধাৰণাই স্বাধীনতা, আত্মনির্ভৰশীলতা, আত্মনির্ধাৰণ, আৰু ব্যক্তিত্বক প্রকাশ কৰা সমাজিক, অর্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু দার্শনিক মতবাদৰ ৰূপ লয়। সাধাৰণতে, ব্যক্তিবাদে ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্রতাক সমাজিক সংস্থা বা ৰাষ্ট্রৰ বিপৰীতে অগ্রাধিকাৰ দিয়ে। এই নতুন জীৱন-প্রণালীৰ বিভিন্ন অভিব্যক্তি দার্শনিকসকলৰ মাজত পোৱা গৈছিল, যেনে ফৰাচী দার্শনিক, ইমানুৱেল কান্ট, ডব্লিউ.জি.এফ. হেগেল, জন ষ্টুৱার্ট মিল, কার্ল মার্ক্স, ছৰেন কিয়েকেগার্ড, নিছে, জঁ-পল সার্ত্র আদি।

এতিয়া, প্রাচীন গ্রীচৰ পৰা আৰম্ভ কৰি, ঐতিহাসিক প্রসংগত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ জটিল পৰিঘটনাটো চমুকৈ আলোচনা কৰোঁ আহক।

প্রাচীন গ্রীচ: প্রাচীন কালত ব্যক্তিত্বৰ সচেতনতা নাছিল বুলি জনা যায়। সমকালীন পাশ্চাত্য সমাজৰ দৰে গ্রীচৰ মানুহৰ বাবে সম্ভৰত ব্যক্তিত্বৰ উচ্চ মূল্য নাছিল। বর্তমানৰ ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ ধাৰণাটোৱে তেওঁলোকৰ বাবে সমাজিক বিভাজনৰ এক অনৈতিক কার্য্য হ'লেহেঁতেন—যিয়ে ব্যক্তিক সমাজৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰিলেহেঁতেন। পঞ্চম শতিকাৰ এথেন্সবাসীসকলৰ আগ্রহ আছিল ব্যক্তি হিচাপে নহয়, বৰঞ্চ এথেনীয়ান হিচাপে সমগ্র সম্প্রদায়ৰ অধিকাৰত। গ্রীচৰ বাবে ডেলফিক অৰাকলৰ প্রসদ্ধি বাণী "নিজকে চিনি লোৱা" (know thyself) বাক্যাংশৰ অর্থ আছিল সমাজৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হোৱা নহয়। তেওঁলোকৰ বাবে জীৱিকা, সুখ-শান্তি আৰু ব্যক্তিগত বিকাশ সম্পূর্ণৰূপে সমাজিক জীৱনৰ ওপৰত নির্ভৰশীল আছিল। এইটো ছক্রেটিছৰ জীৱনত স্পষ্টকৈ দেখা গৈছিল, যেতিয়া তেওঁ এথেন্সৰ আইনক সন্মান জনাই, মৃত্যুদণ্ডৰ পৰা পলাই যোৱাৰ সুযোগ থকা সত্ত্বেও, পলাই নগ'ল। তেওঁ যুক্তি দর্শাইছিল যে যিসকলে সমাজৰ আইন অমান্য কৰে, সিহঁতে সমাজিক জীৱনৰ ভেটি ধ্বংস কৰে।

গ্রীচৰ সমাজিক চেতনা তেওঁলোকৰ বৌদ্ধিক কার্যকলাপতো প্রকাশ পাইছিল। এথেনীয়ানসকলৰ বাবে দার্শনিক সত্যৰ সন্ধান এক ব্যক্তিগত কাম নাছিল; সত্য ব্যক্তিগতভাৱে বা এককীকৰণভাৱে লাভ কৰিব পৰা বস্তু নাছিল, বৰঞ্চ ই সামূহিকভাৱে আৰু সংলাপৰ মাধ্যমেহে লাভ কৰিব পৰা আছিল।

মধ্যযুগ: মধ্যযুগীয় ইউৰোপত (প্রায় ৪৭৬ চনৰ পৰা ১৫১৭ চনলৈ), খ্রীষ্টিয় বিশ্বাস আৰু মূল্যবোধে প্রাধান্য বিস্তাৰ কৰিছিল। মধ্যযুগীয় খ্রীষ্টিয় ধর্মীয় ব্যৱস্থাই মুক্ত চিন্তাৰ অন্ত পেলাই, তাৰ সলনি অন্ধবিশ্বাস আৰু কর্তৃত্ববাদক স্থাপন কৰিলে চর্চাৰ কর্তৃত্বক কঠোৰভাৱে মানি চলিবলৈ বাধ্য কৰা হ'ল। সাধাৰণ নীতি অনুসৰি যি কোনো ব্যক্তিয়ে যদি গীর্জাৰ মতবাদ চর্চাৰ বা কর্তৃত্বক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল, তেওঁলোকক অত্যাচাৰ কৰা হৈছিল বা কেতিয়াবা মৃত্যুদণ্ড দিয়া হৈছিল। ফলত, ইউৰোপৰ এই অন্ধকার যুগত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ কোনো গুৰুত্বপূর্ণ অভিব্যক্তি দেখা নগ'ল। অৱশ্যে, চর্চা, ইয়াৰ কর্তৃত্ব, বিশ্বদৃষ্টিভংগী আৰু ৰাজনৈতিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রতি সন্দেহ আৰু অবিশ্বাস ক্রমাৎ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। সেয়েহে, ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ যুগৰ সূচনা হোৱাৰ বাবে পৰিস্থিতি ক্রমাৎ সাজু হ'ল। ইতিহাসে যেন প্রমাণ কৰিছে যে যেতিয়া ধর্মীয়, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানবোৰ অবিশ্বাসৰ পাত্র হয়, ইহঁতৰ বৈধতা হেৰুৱায় আৰু সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে কাম নকৰে, তেতিয়া মানুহে স্বতন্ত্র হৈ ইহঁতৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হয় আৰু নিজৰ খণ্ডিত জীৱন গঢ়ি তোলে।

নৱজাগৰণ: ১৫ শতিকাৰ ৰেনেছাঁ ইউৰোপীয় নৱজাগৰণ শব্দটো ফৰাচী শব্দৰ পৰা আহিছে। ইয়াৰ অর্থ "পুনর্জন্ম" এই নৱজাগৰণে ইউৰোপত গ্রীক-ৰোমান শিল্প, সাহিত্য, দর্শন আৰু মানৱতাবাদৰ পুনৰ উত্থান কৰিছিল। গ্রীকসকলৰ মানৱ-কেন্দ্রিক বিশ্বদৃষ্টিভংগীয়ে (প্রটেগ'ৰাছৰ উক্তি— "মানুহেই সকলো

বস্তুৰ মাপকাঠি।") তেওঁলোকক অনুপ্রাণিত কৰিছিল আৰু এক বৌদ্ধিক আৰু সামাজিক বিপ্লৱৰ সূচনা কৰিছিল, যিয়ে মানুহৰ মর্যাদা, মূল্য আৰু শক্তিৰ পুনৰ দৃঢ়ীকৰণ কৰিছিল। নৱজাগৰণক মানুহৰ পুনৰ আৱিষ্কাৰ বুলি গণ্য কৰা হয়, য'ত মানুহ এক সক্ষম প্ৰাণী, নিজৰ নিয়তি নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ শক্তি থকা এক সত্তা। এই উদীয়মান দৃষ্টিভংগীয়ে স্বাভাৱিকতে চর্চাৰ প্রভাৱক হ্রাস কৰিলে আৰু মধ্যযুগীয় সামন্ততন্ত্রৰ গঠনক দুর্বল কৰিলে। ইউৰোপীয়সকলৰ নতুন নৈতিক স্থিতিয়ে, ছপা যন্ত্রৰ আৱিষ্কাৰ কলম্বাছৰ নতুন বিশ্বৰ আৱিষ্কাৰ, আৰু জল আৰু স্থলৰ নতুন বাণিজ্য পথৰ আৱিষ্কাৰে ক্রমাৎ নতুন সামাজিক ব্যৱস্থাৰ আগমনক উৎসাহিত কৰিছিল।

প্রটেষ্টেণ্ট সংস্কাৰ আৰু ডেকার্টেছৰ চিন্তাধাৰা:

ইউৰোপত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ ক্রমে বিকশিত হ'বলৈ ধৰোঁতে গীর্জা আৰু মধ্যযুগীয় প্রতিষ্ঠানসমূহৰ প্রতি এক অনিশ্চিততা আৰু অবিশ্বাসৰ ভাব বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। এই অনিশ্চিততা আৰু অবিশ্বাসৰ ভাবেই যেন ফৰাচী গণিতজ্ঞ আৰু দার্শনিক ৰেনে ডেকার্টেছ (১৫৯৬-১৬৫০) আধুনিক দর্শনৰ জনকৰ চিন্তাধাৰাক অনুপ্রাণিত কৰিছিল। আধুনিক দর্শন বহুতে প্রাচীন গ্রীক দর্শনৰ পৰা পৃথক। প্রাচীন গ্রীকৰ দার্শনিকসকলে যুক্তিবাদী আলোচনাৰে ৰাজহুৱা স্থানত দর্শন চর্চা কৰিছিল, ডেকার্টেছে আৰু পৰৱর্তী বহু চিন্তাবিদে একান্তভাৱে আৰু ৰাজহুৱাৰ পৰা আঁতৰত দর্শন চর্চা কৰিছিল। আধুনিক দর্শনৰ আৰম্ভণি হৈছে ডেকার্টেছৰ পৰা য'ত স্ব-চিন্তা, এতিয়ালৈকে গ্রহণ কৰা ভুল আৰু সন্দেহজনক ধাৰণাসমূহৰ প্রতি সচেতন হোৱা, আৰু সকলো বিশ্বাস উলঙ্ঘন কৰাৰ সময় আহি পাইছে বুলি সিদ্ধান্ত লোৱা হয়।

জ্ঞানৰ যুগ (Enlightment):

নৱজাগৰণৰ পিছত জ্ঞানৰ যুগে (প্রায় ১৬৫০-১৭৭০) মানৱ যুক্তিক উদযাপন কৰিলে আৰু আত্মবিশ্বাস আৰু আত্ম-শৃংখলাৰ পুনর্জাগৰণ ঘটালে। নিকোলাছ কপাৰনিকাছ, গেলিলিঅ' গেলিলি, জোহান্নেছ কেপলাৰ আৰু ছাৰ আইজাক নিউটনৰ হাতত মানৱ যুক্তিয়ে প্রাকৃতিক নিয়ম আৱিষ্কাৰ কৰাৰ পর্যবেক্ষণ কৰি, জ্ঞানৰ যুগৰ ব্যক্তিসকলে যুক্তিক মানৱ প্রকৃতি আৰু সমাজত প্রয়োগ কৰি সকলো মানৱজাতৰ স্বাধীনতা, সমতা আৰু সম্পত্তিৰ স্বাভাৱিক অধিকাৰ অনুমান কৰিলে। ভল্টেয়াৰৰ দৰে ফৰাচী দার্শনিকে গীর্জা আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানক মানৱ যুক্তিক শৃংখলিত কৰি জনসাধাৰণক অজ্ঞ আৰু দুখী ৰখাৰ ষড়যন্ত্রৰ অভিযোগ আনিলে। আন এজন জ্ঞানৰ যুগৰ দার্শনিক জিন জাক ৰুছোৱে কৈছিল, "মানুহ স্বাধীন হৈ জন্মগ্রহণ কৰে, কিন্তু সকলো ঠাইতে শৃংখলিত।" (দ্য ছোচিয়েল কন্ট্রেক্ট)

অৱশেষত, জ্ঞানৰ যুগৰ এই ধাৰণাসমূহে ফৰাচী বিপ্লৱ (১৭৮৯-১৭৯৯) ক লগ দিলে, যিয়ে ফ্রান্সত গীর্জা আৰু ৰাজতন্ত্রৰ আধিপত্যৰ অন্ত পেলালে। তাৰ পিছত, স্বাধীনতা আৰু মুক্তিবাদী জ্ঞানৰ

যুগৰ বাণী সমগ্ৰ ইউৰোপত বিয়পি পৰিল লগতে আধুনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ বাট মুকলি কৰি দিলে। এই ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য ইউৰোপীয় সমাজৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক গাঁথনিৰ ধৰ্মনিৰপেক্ষীকৰণ আৰু আমোলাতন্ত্রীকৰণৰ সৈতে একে সময়তে বিকশিত হৈ আধুনিক জীৱনৰ জটিলতা বৃদ্ধি কৰিলে।

আধুনিক যুগ: মধ্যযুগৰ সামন্ততান্ত্রিক সমাজ-অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অবসানৰ লগে লগে চার্চৰ ক্ষমতা আৰু প্ৰভাৱ হ্ৰাস পোৱাৰ ফলত বহু কাৰকৰ মাজেৰে আধুনিক যুগই ক্ৰমে গঠন লভিছিল। ইয়াৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য কাৰকসমূহ হ'ল— নতুন ডেকার্টীয় চিন্তাৰ ধাৰা, বিজ্ঞানসম্মত বিশ্ববোধ, জ্ঞানদীপ্তিৰ মূল্যবোধ আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োগ, মুদ্ৰাৰ বিস্তাৰ, ধৰ্মনিৰপেক্ষ ৰাষ্ট্ৰৰ গঠন আৰু ইয়াৰ সামাজিক-ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ আমোলাতান্ত্রিকীকৰণ আৰু মূলধনবাদ আৰু উদ্যোগবাদৰ আবির্ভাৱ। "আধুনিকতা"ৰ উত্থানৰ লগে লগে পশ্চিমীয়া সমাজত ব্যক্তি-কেন্দ্রিক নতুন এক নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ উদ্ভৱ হৈছিল।

১৩.৫ দার্শনিক ব্যক্তিবাদ

দার্শনিক ব্যক্তিবাদৰ বহুতো মতবাদ আছে। আমি ইয়াক চমুকৈ আলোচনা কৰোঁ।

নৈতিক আত্মকেন্দ্রিকবাদ হৈছে এক নৈতিক মতবাদ য'ত কোৱা হয় যে ব্যক্তিয়ে নিজৰ স্বাৰ্থত কাম কৰা উচিত। ই নৈতিক পৰোপকাৰীতাৰ বিপৰীত, য'ত ব্যক্তিয়ে অন্যান্যক সহায় কৰা বাধ্যতামূলক বুলি গণ্য কৰে। নৈতিক আত্মকেন্দ্রিকবাদ আৰু পৰোপকাৰীতা—উভয়েই নৈতিক উপযোগীবাদৰ পৰা পৃথক।

অস্তিত্ববাদ হৈছে ১৯ আৰু ২০ শতিকাৰ কিছুমান দার্শনিকৰ দর্শন, যিয়ে গভীৰ মতপার্থক্য থাকিলেও সাধাৰণতে বিশ্বাস কৰিছিল যে দার্শনিক চিন্তাৰ মূল কেন্দ্ৰ হ'ব লাগে ব্যক্তিৰ অস্তিত্বৰ অৱস্থা, তাৰ ভাৱ-অনুভূতি, কর্ম, দায়িত্ব আৰু চিন্তা। ১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ দার্শনিক ছ'ৰেন কিয়েকেগার্ডক অস্তিত্ববাদৰ জনক বুলি গণ্য কৰা হয়। তেওঁ কৈছিল যে ব্যক্তিয়ে নিজৰ জীৱনৰ অর্থ সৃষ্টি কৰিব লাগে আৰু তাৰ বাবে উত্তেজনাপূর্ণভাৱে জীয়াই থাকিব লাগে—নৈৰাশ্য, উদ্বেগ, অবাস্তৱতা, বিচ্ছিন্নতা আৰু বিৰক্তিকে ধৰি বহুতো বাধা-বিঘিনি অতিক্ৰম কৰি।

পৰৱর্তী অস্তিত্ববাদী দার্শনিকসকলে ব্যক্তি গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে, কিন্তু কিভাবে এটা পূর্ণ জীৱন লাভ কৰিব পাৰি, কি বাধা অতিক্ৰম কৰিব লাগে, আৰু বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ কাৰকসমূহ (ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব বা অনা অস্তিত্বহীননা প্ৰভাৱকে ধৰি) কেনেদৰে জড়িত হৈ থাকে—তাৰ মাজত মতপার্থক্য আছে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত অস্তিত্ববাদে জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰিছিল, কিয়নো ই মানৱীয় ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য আৰু স্বাধীনতাৰ গুৰুত্ব পুনৰ স্বীকৃতি দিছিল।

মুক্তচিন্তা (Free thought)য়ে ধাৰণা কৰে যে ব্যক্তিয়ে জ্ঞান আৰু যুক্তিৰ অবিহনে সত্য বুলি আগবঢ়োৱা ধাৰণাসমূহ অন্ধভাৱে গ্রহণ কৰা উচিত নহয়। গতিকে, মুক্তচিন্তকসকলে যুক্তিৰ দোষ, প্রাধিকাৰৰ বৌদ্ধিক সীমাবদ্ধতা, নিশ্চিতি পক্ষপাত (confirmation bias), জ্ঞানীয় পক্ষপাত (cognitive bias), পৰম্পৰাগত জ্ঞান, জনপ্রিয় সংস্কৃতি, পূর্বধাৰণা, সম্প্রদায়বাদ, ৰীতি-নীতি, নগৰকল্প আৰু অন্যান্য সকলো ধর্মীয় বা দার্শনিক মতবাদৰ পৰা মুক্ত হৈ তথ্য, বৈজ্ঞানিক অনুসন্ধান, আৰু যুক্তিনিষ্ঠ নীতিসমূহৰ ভিত্তিত নিজৰ মতামত গঢ়ি তোলে। ধর্মৰ সম্পর্কত, মুক্তচিন্তকসকলে বিশ্বাস কৰে যে অতিপ্রাকৃতিক ঘটনাৰ অস্তিত্ব বৈজ্ঞানিকভাৱে প্রমাণ কৰিবলৈ যথেষ্ট প্রমাণ নাই।

মানৱতাবাদ (Humanism) হৈছে নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ এক সুবিস্তৃত দিশ, যিয়ে মানৱীয় মর্যাদা, চিন্তা, আৰু সামর্থ্যক গুৰুত্ব দিয়ে, বিশেষকৈ যুক্তিনিষ্ঠতাক। যদিও এই শব্দৰ বহুতো অর্থ আছে, ইয়াৰ তাৎপর্য্য অধিক স্পষ্ট হয় যেতিয়া ইয়াক অতিপ্রাকৃতিক বা কর্তৃত্বৰ ওপৰত নির্ভৰশীল দৃষ্টিভংগীৰ বিপৰীতে ৰখা হয়। ২১শ শতিকাৰ মানৱতাবাদে সাধাৰণতে মানৱ অধিকাৰ, যেনে প্রজনন অধিকাৰ, লিংগ সমতা, সামাজিক ন্যায় আৰু ৰাজ্য আৰু ধর্মৰ পৃথকীকৰণ আদিৰ পোষকতা কৰে। এই শব্দটোৱে সংগঠিত নাস্তিক ধর্ম, ধর্মনিৰপেক্ষ মানৱতাবাদ আৰু মানৱতাবাদী জীৱন দৃষ্টিভংগীক সামৰি লয়।

বস্তুনিষ্ঠতাবাদ (Objectivism) হৈছে দার্শনিক আৰু ঔপন্যাসিক এয়ন ৰেণ্ড (Ayn Rand) ৰ সৃষ্টি এক দার্শনিক ব্যৱস্থা, যিয়ে নিম্নলিখিত নীতিসমূহ মানি চলে:

- বাস্তৱতা চেতনাৰ পৰা স্বাধীনভাৱে বিদ্যমান;
- মানুহে ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য জ্ঞানৰ পৰা যুক্তিসঙ্গতভাৱে ধাৰণা গঠন আৰু আনুমানিক আৰু নিগমনাত্মক যুক্তিৰ জৰিয়তে জ্ঞান লাভ কৰে;
- ব্যক্তিৰ জীৱনৰ নৈতিক উদ্দেশ্য হৈছে নিজৰ সুখ বা যুক্তিসঙ্গত স্বার্থৰ সাধনা;
- ৰেণ্ডৰ মতে, এই নৈতিকতাৰ সৈতে খাপ খোৱা একমাত্র সামাজিক ব্যৱস্থা হৈছে ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ পূর্ণ সন্মান, যি পৰিপূর্ণ স্বাধীন বজাৰধর্মী অর্থনীতি (laissez-faire capitalism) ৰ মাজেদি প্রতিফলিত হয়।
- মানুহৰ জীৱনতকলাৰ ভূমিকা হৈছে মানুহৰ ব্যাপকতম দার্শনিক ধাৰণাসমূহক বাস্তৱতাৰ নির্বাচিত প্রতিফলনৰ জৰিয়তে এক শাৰীৰিক ৰূপত (কলাকৃতি) ৰূপান্তৰিত কৰা, যিটো মানুহে বুজি পাব পাৰে আৰু যেনেদৰে মানুহে ভাৱপ্রবণতাৰে সঁহাৰি জনাব পাৰে।

বস্তুনিষ্ঠতাবাদে মানুহক নিজৰেই নায়ক হিচাপে গৌৰৱান্বিত কৰে—"যি নিজৰ সুখক জীৱনৰ নৈতিক উদ্দেশ্য হিচাপে লয়, উৎপাদনমুখী সাফল্যক নিজৰ সর্বশ্রেষ্ঠ কার্য্য হিচাপে গণ্য কৰে আৰু যুক্তিক নিজৰ একমাত্র পৰম বুলি মানে।"

দার্শনিক অনার্কিজম হৈছে নির্বিচাৰবাদৰ এক চিন্তাধাৰা যিয়ে এই মত পোষণ কৰে যে ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক বৈধতা নাই। বিপ্লৱী নির্বিচাৰবাদৰ বিপৰীতে ইয়াৰ সমর্থকসকলে ৰাষ্ট্ৰৰ উচ্ছেদৰ বাবে হিংসাত্মক বিপ্লৱৰ পোষকতা নকৰে, বৰঞ্চ ইয়াৰ শান্তিপূর্ণ বিকাশৰ দ্বাৰা ইয়াক অতিক্রম কৰাৰ হকে মত দিয়ে। যদিও দার্শনিক নির্বিচাৰবাদে অগত্যা ৰাষ্ট্ৰৰ উচ্ছেদৰ বাবে কোনো কর্ম বা ইচ্ছাক সূচোৱা নাই, তেওঁলোকে এই বিশ্বাস নকৰে যে ৰাষ্ট্ৰৰ আজ্ঞা পালন কৰাটো তেওঁলোকৰ কর্তব্য বা দায়িত্ব, বা ইয়াৰ বিপৰীতে ৰাষ্ট্ৰৰ আদেশ দিয়াৰ অধিকাৰ আছে।

দার্শনিক নির্বিচাৰবাদ বিশেষকৈ ব্যক্তিবাদী নির্বিচাৰবাদৰ এক উপাদান। ইতিহাসখ্যাত কিছুমান দার্শনিক অনার্কিস্ট হ'ল মহাত্মা গান্ধী (Mohandas Gandhi), উইলিয়াম গডউইন (William Godwin), পিয়েৰ-জোচেফ প্রুধো (Pierre-Joseph Proudhon), মেক্স ষ্টির্নাৰ (Max Stirner), বেঞ্জামিন টাকাৰ (Benjamin Tucker), আৰু হেন্রি ডেভিদ থৰো (Henry David Thoreau)।

এজন ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ নে সমূহ, সমাজ, বা ৰাষ্ট্ৰৰ?

ব্যক্তিবাদ হ'ল এনে এক ধাৰণা যে ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ আৰু তেওঁৰ স্বতন্ত্র অধিকাৰ আছে যে তেওঁ ইচ্ছামতে জীয়াই থাকিব পাৰে, নিজৰ বিচাৰমতে কাম কৰিব পাৰে, নিজৰ পৰিশ্রমৰ ফল ভোগ কৰিব পাৰে। নিজে বাছনি কৰা মূল্যবোধ। ই হ'ল এনে এক মতবাদ য'ত ব্যক্তিস্বতন্ত্রতাক সর্বোচ্চ স্থান দিয়া হয়—তেওঁ নিজেই নিজৰ লক্ষ্য, নৈতিক চিন্তাৰ মূল একক, আৰু সমাজত তেওঁৰ মূল্য স্বাধীনভাৱে নির্ধাৰিত হয়।

সমষ্টিবাদ হ'ল এনে এক ধাৰণা যে ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ নহয়, বৰঞ্চ তেওঁ যি গোট বা সমাজৰ এটা অংশ মাত্র, তেওঁৰ কোনো অধিকাৰ নাই, আৰু গোটৰ "মহৎ কল্যাণ"ৰ বাবে তেওঁৰ নিজৰ লক্ষ্য আৰু মূল্যবোধ বলিদান দিব লাগিব। সমষ্টিবাদৰ মতে, সমূহ বা সমাজেই নৈতিক চিন্তাৰ মূল একক, আৰু ব্যক্তিৰ মূল্য কেৱল তেতিয়াহে যেতিয়া তেওঁ সমূহৰ সেৱা কৰে। এই মতবাদৰ এজন সমর্থকে কৈছে— "মানুহৰ কোনো অধিকাৰ নাই যিবোৰ সমাজে তাক ভোগ কৰিবলৈ অনুমতি নিদিয়ে। জন্মৰ দিনৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সমাজে ব্যক্তিক কিছুমান তথাকথিত অধিকাৰ ভোগ কৰিবলৈ দিয়ে আৰু আন কিছুমান অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰে; ইয়াৰ কাৰণ হ'ল সমাজে ব্যক্তিক বিশেষভাৱে সহায় বা নিপীড়ন কৰিব বিচৰা নহয়, বৰঞ্চ সমাজৰ অস্তিত্ব, কল্যাণ আৰু সুখেই প্রধান বিবেচ্য।"

১৩.৬ নৈতিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য

আপুনি কেনেকৈ সঠিক আৰু ভুলৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰে? ভাল আৰু বেয়া, সঠিক আৰু ভুলৰ স্বৰূপ কি? নীতিৰ ফালৰ পৰা মানুহে কেনেদৰে কাম কৰা উচিত? এইবোৰ হৈছে নৈতিকতা বা

আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ প্ৰশ্ন। নৈতিকতা হৈছে সমাজে গ্ৰহণ কৰা আচৰণৰ এটা নিয়মাৱলী। কিন্তু ইয়াৰ নিৰ্ধাৰণ কোনে কৰে? আগৰ শতিকাবোৰত মানুহে সাধাৰণতে নৈতিকতাৰ এক সমান ধাৰণাৰে একমত হৈছিল, কিন্তু সময় পৰিবৰ্তন হৈছে। সংগঠিত ধৰ্মৰ ভণ্ডামি আৰু সমাজৰ ধৰ্মনিৰপেক্ষতাই আমাক উদ্দেশ্যহীনভাৱে এৰি দিছে আৰু সঠিক-ভুলৰ এক সমান ধাৰণাৰ অভাৱত সমাজে ক্ষতিগ্ৰস্ত হৈছে। আমি সঠিক আৰু ভুলৰ এক সমান বুৎপত্তি পুনৰ বিবেচনা কৰাৰ সময় আহিছেনে যি চিৰন্তন, সাৰ্বজনীন আৰু প্ৰমাণিত নীতিবোৰৰ ওপৰত আধাৰিত?

গ্ৰীক নৈতিক দৃষ্টিভংগীয়ে মানৱ আচৰণক "গুণৰ নৈতিকতা" বুলি অভিহিত কৰিছিল, য'ত চৰিত্ৰ আৰু গুণৰ (যেনে শক্তি, সাহস, বুদ্ধিমত্তা, ন্যায়, আৰু সংযম) বিকাশক মূল্য দিয়া হৈছিল, এনে এক সমাজত যি প্ৰধানকৈ নাগৰিকৰ সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে কাম কৰিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে, মধ্যযুগীয় নৈতিক দৃষ্টিভংগী আছিল প্ৰধানকৈ "কৰ্তৃত্বৰ নৈতিকতা", অৰ্থাৎ শুদ্ধ আচৰণ কৰ্তৃত্বশীল ব্যক্তি বা সংস্থাই (যেনে গীৰ্জা, ৰাজপ্ৰভু, সামন্ত প্ৰভু, বা সমাজ) নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। গ্ৰীক আৰু মধ্যযুগীয় নৈতিক স্থিতিৰ বিপৰীতে, আধুনিক নৈতিকতা সাধাৰণতে "চৰিত্ৰ" বা "কৰ্তৃত্ব"ৰ ওপৰত আধাৰিত নহয়—বৰঞ্চ ব্যক্তিৰ "স্বায়ত্তশাসন"ৰ ওপৰত আধাৰিত, যি তেওঁৰ নিজৰ আচৰণ বাছনি কৰে।

জাৰ্মান দাৰ্শনিক ইমেনুৱেল কান্ট (১৭২৪-১৮০৪) আৰু ইংৰাজ দাৰ্শনিক জন ষ্টুৱাৰ্ট মিল (১৮০৬-১৮৭৩)য়ে ব্যক্তিৰ স্বায়ত্তশাসনৰ ওপৰত আধাৰিত গুৰুত্বপূৰ্ণ নৈতিক তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল।

আজি, কান্ট আৰু মিলৰ উত্তৰাধিকাৰ হৈছে যে নৈতিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ ব্যক্তিৰ স্বায়ত্তশাসন কেন্দ্ৰীয়। নীতিৰ ফালৰ পৰা, আধুনিক নৈতিক দৃষ্টিভংগী হৈছে স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ দ্বাৰা এক সংকীৰ্ণ অনুসন্ধান, য'ত ক্ৰিয়া a, b বা c ৰ মাজৰ কোনটো বাছনি কৰা ভাল হ'ব। আৰু, বাছনি কৰোঁতে ব্যক্তিজনে ক্ৰিয়াটোৰ মূল্যাংকন কৰিবলৈ এক সূত্ৰ প্ৰয়োগ কৰে। কান্টৰ বিখ্যাত নৈতিক সূত্ৰটো হৈছে, "কেৱল সেই নীতি অনুসৰিহে কাম কৰা যাব দ্বাৰা তুমি একে সময়তে ইয়াক প্ৰকৃতিৰ এক সাৰ্বজনীন নিয়ম হ'বলৈ ইচ্ছা কৰিব পাৰা।" অন্য অৰ্থত আপোনাৰ ওপৰত কোনোবাই মিছা নক'ব বা ঠগন নিদিব যদি তুমি মিছা কোৱা বা ঠগ খোৱাটো ভাল নাপোৱা আৰু মিলৰ নৈতিক সূত্ৰটো হৈছে, "সদায় এনেদৰে কাম কৰা যাতে সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ আনে।" (Utilitarianism) ফৰাচী বিপ্লৱৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে, আটাইতকৈ চিনাকি কৰ্তৃত্ব মূলতঃ স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ হৈয়েই আছে।

১৩.৭ সমালোচনা

১) ব্যক্তিসত্তাবাদৰ বিৰুদ্ধে এটা সমালোচনা হ'ল যে যেতিয়া মানুহে স্বায়ত্তশাসিতভাৱে ব্যক্তি হিচাপে বিশ্বাস কৰে আৰু কাম কৰে, তেতিয়া সিহঁতে পাহৰি যায় যে সিহঁত সামাজিক প্ৰাণী।

ব্যক্তিসত্তাবাদে সম্প্রদায়ৰ খৰচত ব্যক্তিগত জীৱনক উৎসাহিত কৰে। পৰম্পৰাগত সম্প্রদায়ৰ এই হেৰোৱাৰ ফলাফল সমাজ আৰু ব্যক্তি উভয়ৰ বাবেেই ধ্বংসাত্মক।

২) আধুনিক যুগত য'ত ব্যক্তিসকল এনেধৰণৰ সমাজত একে আনৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ পৰিছে, য'ত সামাজিক বন্ধনসমূহ খণ্ডিত আৰু আৰু মৌলিক নহয় নীতিশাস্ত্ৰ হৈ পৰিছে সূত্রাত্মক, উপকৰণমূলক আৰু যথেষ্ট পৰিমাণৰ সংখ্যাত্মক। বেছিভাগ ক্ষেত্রত, মানুহৰ নতুন নৈতিক দৃষ্টিভংগীয়ে চৰিত্র বা গুণৰ বিকাশক উচ্চ মূল্য নিদিয়ে। আগতে উল্লেখ কৰাৰ দৰে, বর্তমানৰ আধুনিক নৈতিক দৃষ্টিভংগী প্রধানতঃ এটা সঙ্কীর্ণ অনুসন্ধান—ক্রিয়া ক, খ, বা গ বাছনি কৰাটো ভাল হ'ব নে নহয়, এনে এটা বাছনি যি প্রায়েই নিৰাপত্তা, আনন্দ, সুবিধা, লাভালাভ, সময়ৰ কার্যকাৰিতা আৰু কষ্ট হ্রাস কৰাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

৩) জার্মান দার্শনিক গেয়র্গ ভিলহেল্ম ফ্রিড্রিখ হেগেল (১৭৭০-১৮৩১) ৰাজনৈতিক ব্যক্তিসত্তাবাদক নেতিবাচকভাৱে বিচাৰিছিল আৰু ইয়াক ৰাষ্ট্রৰ বাবে ক্ষতিকৰ বুলি গণ্য কৰিছিল। প্রাচীন গ্রীক নগৰ-ৰাষ্ট্রৰ পৰা অনুপ্রাণিত হৈ, তেওঁৰ "ফিলচফি অফ ৰাইট"ত ৰাষ্ট্রক ব্যক্তিৰ ওপৰত প্রাধান্য আৰু ক্ষমতা দিছিল। কিতাপখনত তেওঁ দৃঢ়ভাৱে দি কৈছিল যে ব্যক্তিসকল ৰাষ্ট্রৰ হকে আছে, বিপৰীতে নহয়। হেগেলৰ মতে, জাতি-ৰাষ্ট্রসমূহেই হৈছে বিশ্ব ইতিহাসৰ প্রকৃত ব্যক্তি। ইয়াৰ উপৰি, হেগেলৰ মতে, ব্যক্তিসত্তাবাদে এজনৰ আত্মসত্তাক সম্ভৰ নকৰে। অর্থাৎ, এজনে তেওঁৰ আত্মসত্তা হিচাপে নিজকে তেতিয়াহে জানিব পাৰে যেতিয়া আন এজনে তেওঁক চায়, আন এজনে তেওঁক স্বীকাৰ কৰে। অন্যান্য আত্মসত্তাই দাপোণৰ দৰে কাম কৰে যাৰ জৰিয়তে এজনে নিজৰ আত্মসত্তাৰ সচেতন হ'ব পাৰে।

৪) যুক্তি দিয়া হয় যে ব্যক্তিসত্তাবাদ, যাক প্রায়েই নিৰাশাবাদ, আত্মমোহ, আত্মপ্রতাৰণা, উন্মাদনা, সহজ-সৰল জাতীয়তাবাদ/দেশপ্রেমৰ সৈতে জড়িত কৰা হয়, এক অচল অৱস্থা হিচাপে। উত্তৰ-আধুনিক ব্যক্তিসত্তাবাদে মানুহক মানৱীয় কৰাৰ সলনি অমানৱীয় কৰে, যিটো ইয়াৰ প্রতিশ্রুতিৰ বিপৰীত।

৫) আমি যি ভাবিবলৈ বিচাৰোঁ নালাগে, কোনো ব্যক্তিয়ে সম্পূর্ণৰূপে আৰু সম্পূর্ণভাৱে এজন ব্যক্তি হিচাপে অস্তিত্ব ৰাখিব নোৱাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬: খালী ঠাই পূৰণ কৰা:

ক) ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ হৈছে এক নৈতিক দৃষ্টিভংগী, ৰাজনৈতিক দর্শন, আদর্শ বা সামাজিক মতবাদ যিয়ে ব্যক্তিৰ **স্বাধীনতা** (স্বাতন্ত্র্য) ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

খ) ব্যক্তিগত অধিকাৰসমূহত **জীৱন, স্বাধীনতা** আৰু **সুখৰ সন্ধান** (মুক্তিৰ অধিকাৰ) অন্তর্ভুক্ত, যিটো আমেৰিকাৰ স্বাধীনতাৰ ঘোষণাপত্রত উল্লেখ আছে।

গ) ব্যক্তিস্বাতন্ত্রৰবাদে যুক্তি দিয়ে যে এখন সভ্য সমাজ বা মানুহৰ মাজৰ যিকোনো সংঘ, সহযোগিতা বা শান্তিপূর্ণ সহাবস্থান কেৱল **ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্রতাৰ স্বীকৃতিৰ** ভেটিতহে সম্ভৱ।

ঘ) গ্রীক আৰু মধ্যযুগীয় নৈতিকতাৰ বিপৰীতে আধুনিক নৈতিকতা সাধাৰণতে "চৰিত্র" বা "কর্তৃত্ব"ৰ ওপৰত নহয়, বৰঞ্চ মূলতঃ ব্যক্তিৰ **স্বতন্ত্র পছন্দ** (স্বাধীনতা)ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত হয়।

ঙ) **সামূহিকতাবাদ** (Collectivism) হৈছে এক ধাৰণা য'ত ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ নহয়, বৰঞ্চ তেওঁ যি সমাজ বা গোটৰ অংশ, সেইটোৱেই হৈছে তেওঁৰ জীৱনৰ মালিক।

প্রশ্ন ৭: শুদ্ধ/অশুদ্ধ লিখা:

ক) ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ব্যক্তিৰ স্বার্থ ৰাষ্ট্র বা সামাজিক গোটতকৈ অগ্রাধিকাৰ পোৱা উচিত। (**শুদ্ধ**)

খ) ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদীসকলে সমাজ বা চৰকাৰৰ দৰে সংস্থাৰ পৰা হোৱা হস্তক্ষেপৰ বিৰোধিতা নকৰে। (**অশুদ্ধ**)

গ) ব্যক্তিগত অধিকাৰে প্রতিজন ব্যক্তিৰ জীৱন আৰু লক্ষ্য অন্যান্য ব্যক্তি বা চৰকাৰৰ হস্তক্ষেপ নোহোৱাকৈ অগ্রসৰ হোৱাৰ স্বাধীনতাক সূচায়। (**শুদ্ধ**)

ঘ) কিয়েকেগার্ডে হেগেলৰ ধাৰণা (ব্যক্তি ইতিহাসৰ শক্তিৰ অধীনস্থ) স্বীকাৰ কৰিছিল। (**অশুদ্ধ**)

প্রশ্ন ৮: ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ মুখ্য উদ্দেশ্য কি?

উত্তৰ: ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে প্রতিজন ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, স্বতন্ত্রতা আৰু অধিকাৰ ৰক্ষা কৰা। ইয়াৰ মূলত ব্যক্তিয়ে সমাজ বা ৰাষ্ট্রতকৈ অধিক গুৰুত্বপূর্ণ বুলি গণ্য কৰা হয়।

১৩.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টিত আমি ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিলোঁ। আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাবোৰ হ'ল:

- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যই ব্যক্তিৰ নৈতিক মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যই বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্ৰ বা সামাজিক গোটতকৈ ব্যক্তিৰ স্বার্থৰ অগ্রাধিকাৰ হ'ব লাগে।
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যই প্রতিজন ব্যক্তিক এক স্বাধীন, স্বার্থসিদ্ধ সত্তা হিচাপে গণ্য কৰে যাৰ নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত এক অপৰিহার্য্য অধিকাৰ আছে।
- ব্যক্তিৰ ধাৰণাৰ ওপৰত বিভিন্ন মতামত আছে।
- প্রাচীন কালত ব্যক্তিত্বৰ সচেতনতা নথকাৰ দৰে দেখা যায়।
- মধ্যযুগত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ যুগৰ সূত্রপাত হোৱাৰ বাবে উপযুক্ত অৱস্থা সৃষ্টি হৈছিল।
- ইউৰোপত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য ক্রমে বিকশিত হ'বলৈ ধৰোঁতে, নৱজাগৰণ আৰু জ্ঞানদীপ্তিৰ যুগত গীর্জা আৰু মধ্যযুগীয় প্রতিষ্ঠানসমূহৰ প্রতি অনিশ্চিততা আৰু অবিশ্বাসৰ ভাৱ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।
- ইয়ে আধুনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ বাট মকলি দিলে আৰু পশ্চিমীয়া সমাজত এক নতুন নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ উদ্ভৱ হ'ল, য'ত ব্যক্তিগত স্বাধীনতাক গুৰুত্ব দিয়া হ'ল।
- বর্তমান, কাণ্ট আৰু মিলৰ দর্শনৰ উত্তৰাধিকাৰ হৈছে যে নৈতিক সিদ্ধান্ত গ্রহণত ব্যক্তিৰ স্বায়ত্তশাসন কেন্দ্রীয়। মূলতঃ, আধুনিক নৈতিক দৃষ্টিভংগী হ'ল স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ এক সংকীর্ণ অনুসন্ধান।
- ফৰাচী বিপ্লৱৰ পৰা বর্তমানলৈকে, আটাইতকৈ স্পষ্ট কর্তৃত্ব হ'ল মৌলিকভাৱে স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ।

১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

১) ষ্টিভেন লুকছ (১৯৭৩). *ব্যক্তিত্ববাদ.* নিউয়র্ক: হার্পাৰ এণ্ড ৰ'।
২) এলেন ৰেনো (১৯৯৯). *ব্যক্তিৰ যুগ.* প্রিন্সটন, এন.জে.: প্রিন্সটন বিশ্ববিদ্যালয় প্রেছ।
৩) ডেনিয়েল শানাহান (১৯৯১). *ব্যক্তিত্ববাদৰ বংশাৱলীৰ ফালে.* আমহার্ষ্ট, এম.এ.: মাছাচুচেট্স বিশ্ববিদ্যালয় প্রেছ।
৪) ইয়ান ৰাট (১৯৯৬). *আধুনিক ব্যক্তিত্ববাদৰ মিথ.* কেম্ব্রিজ: কেম্ব্রিজ বিশ্ববিদ্যালয় প্রেছ।
৫) জে. ডিউই (১৯৩০). *ব্যক্তিত্ববাদ: পুৰণি আৰু নতুন.* নিউয়র্ক: মিণ্টন।

১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদ হৈছে এক নৈতিক দৃষ্টিভংগী, ৰাজনৈতিক দর্শন, আদর্শ বা সামাজিক দৃষ্টিকোণ যিয়ে ব্যক্তিৰ নৈতিক মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : ব্যক্তি হ'ল কোনো ব্যক্তি বা সংগ্রহৰ এটা নির্দিষ্ট বস্তু। ১৫ শতিকাত আৰু তাৰ আগতে, আৰু বর্তমানো পৰিসংখ্যাবিদ্যা আৰু অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত, ব্যক্তিৰ অর্থ হ'ল "অবিভাজ্য", সাধাৰণতে যিকোনো সংখ্যাগতভাৱে একক বস্তুক বুজায়, কিন্তু কেতিয়াবা "এজন ব্যক্তি" বুলিও অর্থ দিয়ে।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদক প্রায়ে সামাজিক আৰু নৈতিক সম্পর্ক আৰু আচৰণৰ ৰূপত চিত্রিত কৰা হয়, আনহাতে ব্যক্তিত্বক প্রায়ে মানসিক বিকাশৰ মনোবৈজ্ঞানিক ৰূপত চিত্রিত কৰা হয়।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদ, অস্তিত্ববাদ আৰু অনর্কবাদ হ'ল এনে আন্দোলনৰ উদাহৰণ যিয়ে মানৱ ব্যক্তিক বিশ্লেষণৰ কেন্দ্রবিন্দু হিচাপে গণ্য কৰে।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদে সমাজ বা চৰকাৰৰ দৰে সংস্থাৰ দ্বাৰা ব্যক্তিৰ স্বার্থত বাহ্যিক হস্তক্ষেপৰ বিৰোধিতা কৰে। ব্যক্তিবাদক প্রায়ে সমষ্টিবাদ, একত্রিতবাদ আৰু কর্পৰেট সামাজিক ৰূপৰ বিপৰীতে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়।

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ :

ক) নৈতিক মূল্য

খ) জীৱন, স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ

গ) ব্যক্তিগত অধিকাৰ

ঘ) স্বায়ত্তশাসন

ঙ) সমষ্টিবাদ

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ :

ক) শুদ্ধ

খ) অশুদ্ধ

গ) শুদ্ধ

ঘ) অশুদ্ধ

প্রশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : "ব্যক্তিবাদে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ বিৰোধী যিকোনো সামাজিক প্রতিষ্ঠান বা ৰাষ্ট্রৰ ওপৰত ব্যক্তিৰ প্রাধান্য দিয়ে।"

? ১৩.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :**

প্ৰশ্ন ১: ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ২: ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ এটা উদাহৰণ দিয়া।

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিকতা কাক বোলে?

প্ৰশ্ন ৪: সমষ্টিবাদ কাক বোলে?

খ) **চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :**

প্ৰশ্ন ১: ব্যক্তিবাদ কি? ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্য কি?

প্ৰশ্ন ২: ব্যক্তিত্ব আৰু ব্যক্তিবাদৰ মাজৰ পাৰ্থক্য উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: ব্যক্তিবাদ আৰু সমষ্টিবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন ৪: ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

গ) **দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :**

প্ৰশ্ন ১: হেগেলৰ ব্যক্তি সম্বন্ধীয় ধাৰণাটো আলোচনা কৰা। কিয়েকেগার্দে কেনেকৈ হেগেলৰ মতবাদৰ বিৰোধিতা কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ২: ব্যক্তিৰ ধাৰণাটোৰ বিকাশৰ স্তৰসমূহ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: দাৰ্শনিক ব্যক্তিবাদৰ ওপৰত টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৪: ব্যক্তিবাদৰ ধাৰণাটো সমালোচনামূলকভাৱে বিশ্লেষণ কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: পাশ্চাত্য ব্যক্তিবাদৰ ঐতিহাসিক বিকাশৰ ধাৰা টোকা কৰা।

****

অধ্যায় ১৪ : উদাৰতাবাদৰ বিপৰীতে সম্প্রদায়বাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ উদাৰতাবাদ (Liberalism)
১৪.৪ উদাৰতাবাদৰ প্রকাৰসমূহ
১৪.৫ সম্প্রদায়বাদ (Communitarianism)
১৪.৬ সম্প্রদায়বাদৰ প্রকাৰসমূহ
১৪.৭ উপসংহাৰ
১৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১৪.৯ অধিক জানিবলৈ
১৪.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৪.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি জানিব পাৰিব—

- উদাৰতাবাদ কি
- উদাৰতাবাদৰ বিভিন্ন প্রকাৰ চিনাক্ত কৰিব
- সম্প্রদায়বাদৰ ধাৰণাসমূহ
- সম্প্রদায়বাদৰ প্রকাৰভেদে বিশ্লেষণ কৰিব

১৪.২ পৰিচয়

উদাৰতাবাদী আৰু সম্প্রদায়বাদী বিতর্কৰ বর্তমান ৰূপ আধুনিক যুগৰ প্রাৰম্ভিক কালৰ পৰাই পৰিলক্ষিত হয়, যেতিয়া উদাৰতাবাদে এক ৰাজনৈতিক আৰু দার্শনিক আন্দোলনৰ ৰূপ লৈছিল। ১৭শ শতিকাৰ ইংলেণ্ডৰ জন ল'ক আৰু ১৮শ শতিকাৰ প্রাছিয়াৰ ইমানুৱেল কাণ্টে সমতা, ব্যক্তিগত স্বায়ত্তশাসন, ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু সার্বজনীন নৈতিক নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমাজ আৰু মানৱ প্রকৃতিৰ তাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তুলিছিল।

উদাৰতাবাদৰ বর্তমান পৰিচিত হোৱা – স্বায়ত্ত শাসিত যুক্তিৰ প্রাধান্য, গ্রহণ কৰা মতামতৰ অন্ধবিশ্বাসৰ বিপৰীতে– ইয়াত আচৰিত হ'বলগীয়া নাই কিয়নো তেওঁলোকৰ নিজৰ দৃষ্টিভংগী প্রাক-আলোকিত যুগৰ ৰাজনৈতিক দর্শনৰ সৈতে বিৰোধত আছিল। সেই সময়ত প্রচলিত সকলো দর্শনেই পৰম্পৰাগত ৰাজনৈতিক কর্তৃত্ব আৰু স্তৰবদ্ধ সামাজিক গাঁথনিৰ বৈধতা আৰু প্রয়োজনীয়তাক স্বাভাৱিক বুলি ধৰি লৈছিল।

গতিকে, লক, কাণ্ট আৰু অন্যান্য প্রাৰম্ভিক উদাৰতাবাদীসকলক তেওঁলোকৰ সময়ৰ সম্প্রদায়বাদ বা আদি-সম্প্রদায়বাদৰ বিৰুদ্ধে প্রতিক্রিয়া হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি। এই ধাৰাৰ পৰিণতি উইলিয়াম ব্লেকষ্টোনৰ "ইংৰাজ আইন আৰু সমাজত সকলো ঠিকেই আছে" বুলি বিশ্বাস আৰু এৰিষ্টটলৰ প্রাচীন ধাৰণা– নগৰ ৰাজ্য হৈছে সকলো মানৱ কার্য্যকলাপৰ প্রাকৃতিক নিয়ামক ভিত্তি – ইয়াতেই পৰিসমাপ্তি হৈছিল।

অৱশ্যে, সেই "আদি-সম্প্রদায়বাদী" তত্ত্বই সমাজৰ ধার্মিক ধাৰণা (খ্রীষ্টিয়ান জগত, ৰজাৰ ঐশ্বৰিক অধিকাৰ আদি)ৰ পৰা বিকশিত হৈছিল। আনহাতে, বর্তমানৰ সম্প্রদায়বাদী দৃষ্টিভংগী (ধর্মৰ প্রতি সহানুভূতিশীল মতাদর্শও অন্তর্ভুক্ত কৰি) ধর্মনিৰপেক্ষ, মনস্তাত্ত্বিক অন্তর্দৃষ্টিৰে আৰম্ভ হয়। সামাজিক সম্পর্ক কেৱল এক গভীৰ মানৱীয় প্রয়োজনই নহয়, ৰৱঞ্চ সকলো চিন্তা, মূল্যায়ন আৰু আত্মসচেতনতাৰ ভিত্তিও হয়।

১৪.৩ উদাৰতাবাদ (Liberalism)

"উদাৰ" (liberal) শব্দটো লেটিন শব্দ "liber" অর্থাৎ "মুক্ত" বা "দাসত্বমুক্ত"ৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। দৈনন্দিন ব্যৱহাৰত ইয়াৰ অর্থ হৈছে উদাৰ আৰু মুক্তমনা, লগতে নিয়ন্ত্রণ আৰু পূর্বধাৰণাৰ পৰা মুক্ত। অৱশ্যে, ৰাজনৈতিক পৰিভাষা হিচাপে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ কেৱল ১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ পৰাহে হৈছে।

উদাৰতাবাদে সকলো ক্ষেত্রত অনুপ্রৱেশ কৰিছে: ধর্ম, দর্শন, অর্থনীতি, ৰাজনীতি, সমাজবিজ্ঞান আদি। ই মানৱ জীৱনৰ প্রতিটো ক্ষেত্রত মুক্ত চিন্তাক প্রচাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। মুক্তভাৱে চিন্তা কৰাটো মানুহৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ প্রবৃত্তি। উদাৰতাবাদে এই প্রবৃত্তিক সমর্থন আগবঢ়াইছে।

আধুনিক উদাৰতাবাদী মতাদর্শৰ উৎস সন্ধান কৰিলে আমি নৱজাগৰণ যুগৰ ইউৰোপত প্রতিষ্ঠিত গীর্জাৰ কর্তৃত্বক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল যে মানৱতাবাদ (Humanism), তালৈকে গতি কৰিব লাগিব। বিশেষকৈ ১৭ আৰু ১৮ শতিকাৰ ব্রিটিছ আৰু ফৰাচী আলোকিত যুগৰ চিন্তাবিদসকল আৰু ঔপনিৱেশিক আমেৰিকাত স্ব-চৰকাৰৰ দিশত হোৱা আন্দোলনৰ লগত ইয়াৰ সম্পর্ক আছে।

উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ প্ৰধান দাৰ্শনিক আছিল জন ল'ক। ১৬৮৮ চনৰ গৌৰৱময় বিপ্লৱৰ পিছত থকা ব্যক্তি আছিল ল'ক নিজেই। তেওঁ ৰাজকীয় ক্ষমতা হ্ৰাস কৰাৰ পথ মুকলি কৰি দিয়া আন্দোলনক নেতৃত্ব দিছিল। অৱশ্যে তেওঁ ৰাজতন্ত্ৰৰ বিলোপৰ বিৰোধী আছিল, কাৰণ তেওঁৰ মতে ইয়াৰ অনুপস্থিয়ে অৰাজকতাৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। সম্পূৰ্ণ ৰাজতন্ত্ৰ তেওঁ অনাকাংক্ষিত বুলি বিবেচনা কৰিছিল, গতিকে তেওঁ সংসদীয় চৰকাৰৰ সৈতে দায়বদ্ধ বা আলোকিত ৰাজতন্ত্ৰৰ সপক্ষে মত দিছিল।

জন ল'কৰ ১৬৮৯ চনৰ "ৰাজ্য চৰকাৰৰ দুটা গ্ৰন্থ"-এ (Two Treatises on Government) দুটা মৌলিক উদাৰতাবাদী ধাৰণা স্থাপন কৰিছিল:

- অৰ্থনৈতিক স্বাধীনতা (সম্পত্তি গ্ৰহণ আৰু ব্যৱহাৰ কৰাৰ অধিকাৰ)
- বৌদ্ধিক স্বাধীনতা (বিশ্বাসৰ স্বাধীনতা ইয়াত অন্তৰ্ভুক্ত)

তেওঁৰ প্ৰাকৃতিক অধিকাৰৰ তত্ত্ব (ল'কৰ মতে প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ মূলতঃ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তি) আধুনিক মানৱ অধিকাৰৰ ধাৰণাৰ পূৰ্বসূচী আছিল। যদিও তেওঁ চৰকাৰ আৰু ৰাজহুৱা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ অধিকাৰতকৈ সম্পত্তিৰ অধিকাৰক অধিক গুৰুত্ব দিছিল, আৰু গণতন্ত্ৰক সমৰ্থন নকৰিছিল। কাৰণ তেওঁ ভাবিছিল যে জনসাধাৰণক ক্ষমতা দিলে ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ পবিত্ৰতা হ্ৰাস পাব। তথাপি, এই প্ৰাকৃতিক অধিকাৰৰ ধাৰণাই আমেৰিকান আৰু ফৰাচী বিপ্লৱৰ বাবে আদৰ্শগত যুক্তি প্ৰদান কৰাত আৰু উদাৰতাবাদৰ বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

ফ্ৰান্সত, বাৰ্ণ ডি মন্টেস্কিউ (১৬৮৯-১৭৫৫)-এ ৰজাকো নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আইনৰ পোষকতা কৰিছিল (যি সেই সময়ত এক অভিনৱ ধাৰণা আছিল), শক্তি আৰু পৰম্পৰাৰ শাসনক প্ৰাকৃতিক বুলি মানি নলৈ। ফৰাচী ফিজিয়'ক্ৰেটসকল (যিসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পদ কেৱল কৃষি বা ভূমি বিকাশৰ পৰাহে আহৰণ কৰা হয়)-এ "অহস্তক্ষেপ নীতি" (laissez-faire) অৰ্থনীতিৰ ধাৰণা স্থাপন কৰিছিল, যি চৰকাৰে বাণিজ্যত হস্তক্ষেপ নকৰিবলৈ এক নিৰ্দেশনা আছিল।

ফৰাচী আলোকিত যুগৰ শেষৰ ফালে, ভল্টেয়াৰে ফ্ৰান্সত সাংবিধানিক ৰাজতন্ত্ৰ স্থাপনৰ বাবে বৌদ্ধিক যুক্তি আগবঢ়াইছিল, আৰু জাঁ-জাক ৰুছোৱে মানৱজাতিৰ বাবে প্ৰাকৃতিক স্বাধীনতা আৰু ৰাজনৈতিক-সামাজিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনৰ পোষকতা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, সমাজে প্ৰাকৃতিক মানৱ স্বাধীনতাক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে, কিন্তু ইয়াৰ প্ৰকৃতিক সম্পূৰ্ণৰূপে নাইকিয়া কৰিব নোৱাৰে।

ৰুছোৱে ল'কৰ সৈতে একেলগে উদাৰতাবাদৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা – সামাজিক চুক্তি (social contract)-ৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল। এই ধাৰণা অনুসৰি, জনসাধাৰণে সামাজিক শৃংখলা লাভ কৰিবলৈ কিছুমান অধিকাৰ চৰকাৰক অৰ্পণ কৰে। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে কৈছিল যে প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ স্বাৰ্থ সবাতোকৈ ভালকৈ জানে, আৰু মানুহ স্বভাৱতে স্বাধীন হৈ জন্মগ্ৰহণ কৰে, কিন্তু শিক্ষাই সমাজত

তেওঁলোকক নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ যথেষ্ট। এই ধাৰণাই তেওঁৰ সময়ৰ ৰাজতান্ত্রিক সমাজক অস্থিৰ কৰি তুলিছিল। তেওঁ পুনৰ প্রচলিত ৰাজনৈতিক প্রথাৰ বিৰুদ্ধে দৃঢ়ভাৱে মত পোষণ কৰিছিল যে এখন ৰাষ্ট্রৰ এক স্বাভাৱিক "জাতীয় ইচ্ছা" আৰু স্ব-নির্ধাৰণৰ ক্ষমতা থাকিব পাৰে, যিয়ে ৰাষ্ট্রসমূহক পূর্বৰ সামাজিক ব্যৱস্থা (যেনে অভিজাততন্ত্র)ৰ শৃংখলাত নথকাকৈ অস্তিত্ব ৰাখিবলৈ অনুমতি দিয়ে।

স্কটিছ আলোকিত যুগৰ (Scottish Enlightenment) চিন্তাবিদসকলেও উদাৰতাবাদী ধাৰণালৈ গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান যোগাইছিল, বিশেষকৈ ডেভিড হিউম আৰু এডাম স্মিথে। হিউমৰ উদাৰতাবাদলৈ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আছিল। তেওঁৰ মতে মানৱ আচৰণৰ মৌলিক নীতিয়ে যিকোনো নিয়ন্ত্রণ বা প্রতিবন্ধকতাক অতিক্রম কৰাৰ লগতে ইমানুৱেল কাণ্টৰ (Categorical Imperative) নিৰপেক্ষ আদেশ তত্ত্বকো প্রভাৱিত কৰিছিল।

এডাম স্মিথে এটি তত্ত্ব দাঙি ধৰিছিল যে ব্যক্তিসকলেই ৰাষ্ট্রৰ নির্দেশনা নোহোৱাকৈ নৈতিক আৰু অর্থনৈতিক জীৱনৰ গঠন কৰিব পাৰে আৰু যেতিয়া নাগৰিকসকলক নিজৰ উদ্যোগ অনুসৰণ কৰাৰ স্বাধীনতা দিয়া হয়, তেতিয়াহে ৰাষ্ট্র সবল হয়। তেওঁৰ প্রভাৱশালী গ্রন্থ "দ্য ৱেল্থ অফ নেচনছ" (The Wealth of Nations) (১৭৭৬)-ত যুক্তি দর্শাইছিল যে নির্দিষ্ট অৱস্থাত বজাৰে স্বাভাৱিকভাৱে নিজকে নিয়ন্ত্রণ কৰিব আৰু সেই সময়ৰ কঠোৰ নিয়ন্ত্রিত বজাৰতকৈ অধিক উৎপাদন কৰিব। তেওঁ হিউমৰ সৈতে একমত হৈ মত পোষণ কৰিছিল যে সোণ নহয়, বৰঞ্চ মূলধনেই হৈছে ৰাষ্ট্রৰ সম্পদ।

আমেৰিকান বিপ্লৱৰ (১৭৭৫-১৭৮৩) বৌদ্ধিক ভেটি গঠন কৰিছিল থমাছ পেইনে (১৭৩৭-১৮০৯), থমাছ জেফার্চনে (১৭৪৩-১৮২৬) আৰু জন এডামছে (১৭৩৫-১৮২৬)। সিহঁতে "জীৱনস্বাধীনতা"ৰ নামত বিদ্রোহক উৎসাহিত কৰিছিল আৰু গণতান্ত্রিক (ল'কৰ ধাৰণাৰ প্রতিধ্বনি) আৰু সুখৰ সন্ধান বিশেষকৈ পেইনৰ বহ চৰকাৰ আৰু ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ পোষকতা কৰিছিল। বিশেষকৈ পেইনৰ বহুল পুস্তিকা "কমন চেন্স" (১৭৭৬) আৰু "দ্য ৰাইটছ অফ মেন" (১৭৯১)-ই এই প্রক্রিয়াত গভীৰ প্রভাৱ পেলাইছিল। ইয়াৰ লক্ষ্য আছিল কোনো এক ব্যক্তিৰ হাতত ক্ষমতা কেন্দ্রীভূত হোৱাটো প্রতিহত কৰি স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰা।

ফৰাচী বিপ্লৱ (১৭৮৯ - ১৭৯৯) আৰু অধিক মাত্রাত কঠোৰ আৰু আপোচবিহীন আছিল, যদিও ইয়াৰ প্রথম কেইবছৰমান বিপ্লৱটো উদাৰ মতাদর্শৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। অৱশ্যে, বিদ্রোহৰ পৰা স্থিৰতালৈ উত্তৰণ আমেৰিকাৰ দৰে সহজ নহ'ল, আৰু পিছলৈ মেক্সিমিলিয়েন ৰোবছপিয়েৰ (১৭৫৮ - ১৭৯৪) আৰু জেকোবিনসকলৰ নেতৃত্বত ক্ষমতা অতি কেন্দ্রীভূত হৈ পৰিল আৰু ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বেছিভাগ নীতি উপেক্ষা কৰা হ'ল, যাৰ ফলত আতংকৰ ৰাজ্য (Reign of Terror) সৃষ্টি হ'ল। তদুপৰি, ফৰাচী বিপ্লৱে আমেৰিকান বিপ্লৱতকৈও অধিক দূৰগামী হৈ সাধাৰণ পুৰুষৰ ভোটাধিকাৰ, ৰাষ্ট্রীয়

নাগৰিকত্ব আৰু সুদূৰপ্রসাৰী "মানুহ আৰু নাগৰিকৰ অধিকাৰৰ ঘোষণা" (Declaration of the Rights of Man and Citizen) আদি নীতিৰ জৰিয়তে উদাৰ আদর্শ স্থাপন কৰিছিল।

জন ষ্টুৱার্ট মিলে ১৯ শতিকাৰ মাজভাগত উদাৰনৈতিক ধাৰণাসমূহ জনপ্রিয় কৰি বহলাইছিল, বিশেষকৈ তেওঁৰ ১৮৫৯ চনৰ "অন লিবার্টী" আৰু অন্যান্য ৰচনাত ইয়াক যন্ত্রণামূলক আৰু ব্যৱহাৰিক ভিত্তিত স্থাপন কৰিছিল। তেওঁ উদাৰনীতাবাদৰ এক উপযোগিতাবাদী যুক্তিও আগবঢ়াইছিল, য'ত অর্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ নৈতিক মূল্য নির্ধাৰণ কৰা হয় ইয়াৰ সামগ্রিক উপযোগিতাৰ অর্থত সকলো লোকৰ সুখ বা আনন্দ বৃদ্ধি কৰাত ইয়াৰ অৱদানৰ ওপৰত।

ক্রমে, উদাৰ গণতন্ত্রৰ ধাৰণাই (বহুদলীয় ৰাজনৈতিক বহুত্ববাদৰ সাধাৰণ ৰূপত) পশ্চিমীয়া বিশ্বৰ বেছিভাগ অংশত শক্তি আৰু প্রভাৱ বৃদ্ধি কৰিলে, যদিও ইয়াক মনত ৰাখিব লাগিব যে উদাৰনৈতিকসকলৰ বাবে গণতন্ত্র এটা অন্তিম লক্ষ্য নহয়, বৰঞ্চ স্বাধীনতা, ব্যক্তিত্ব আৰু বৈচিত্র্য সুৰক্ষিত কৰাৰ এক অপৰিহার্য মাধ্যম। অৱশ্যে, ১৯ শতিকাৰ শেষৰ ফালে, উদাৰনীতাবাদৰ ভিতৰত বিভাজন দেখা দিছিল—যিসকলে অর্থনীতিত চৰকাৰী হস্তক্ষেপক কিছু পৰিমাণে মানি লৈছিল আৰু যিসকলে ক্রমবর্ধমানভাৱে চৰকাৰবিৰোধী হৈ পৰিছিল, কিছুমান ক্ষেত্রত নানাবিধ নৈৰাজ্যবাদ গ্রহণ কৰিছিল।

২০ শতিকাত, সম্পদৰ আপেক্ষিক অসমতা বৃদ্ধিৰ সন্মুখীন হৈ, এক আধুনিক উদাৰনীতাবাদ বা নতুন উদাৰনীতাবাদ বা সামাজিক উদাৰনীতাবাদৰ তত্ত্ব বিকশিত হৈছিল, যিয়ে বর্ণনা কৰিছিল কেনেকৈ এখন চৰকাৰে সমাজতন্ত্র এৰাই চলি স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰিবলৈ অর্থনীতিত হস্তক্ষেপ কৰিব পাৰে। ইয়াত অন্যৰ মাজত জন ডিউই, জন মেনার্ড কেইনছ (১৮৮৩–১৯৪৬), ফ্রেংকলিন ডি. ৰুজভেল্ট (১৮৮২–১৯৪৫), আৰু জন কেনেথ গেলব্রেইথ (১৯০৮–২০০৬)ক গুৰুত্বপূর্ণ বুলি চিনাক্ত কৰিব পাৰি। আন কিছুমান উদাৰনৈতিক, য'ত ফ্রিড্রিখ হায়েক (১৮৯৯–১৯৯২), মিল্টন ফ্রিডমেন (১৯১২–২০০৬), আৰু লুডৰিগ ফন মিচেছ (১৮৮১–১৯৭৩) আদিয়ে যুক্তি দিছিল যে ১৯৩০ চনৰ মহামন্দা আৰু একনায়কতন্ত্রৰ উত্থান আদি ঘটনা "অহস্তক্ষেপ নীতি" ধনতন্ত্রৰ ফল নহয়, বৰঞ্চ বজাৰত চৰকাৰী হস্তক্ষেপ আৰু নিয়মৱলীৰ বেছি পৰিমাণৰ ফল।

উদাৰতাবাদ প্রধানত এটা সামাজিক-দার্শনিক ধাৰণা। উদাৰতাবাদে একেদিশে গীর্জাৰ কর্তৃত্ব আৰু আনহাতে কঠোৰ সামাজিক ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে সংগ্রাম কৰে। ই যুক্তিৰে গীর্জাৰ বিৰোধিতা কৰে আৰু স্বাধীনতাৰ দাবীৰে সামাজিক অনমনীয়তাৰ প্রতি বিদ্রোহ কৰে। উদাৰতাবাদে চাৰি শতিকাজুৰি প্রভুত্ব কৰি আহিছে। আধুনিক সভ্যতাৰ অন্যতম শ্রেষ্ঠ মতবাদ হিচাপে ইয়াক গণ্য কৰা হয়। আগতে ধর্মই মানৰ চিন্তাক আকৃতি দিয়া এক নিয়ন্ত্রণকাৰী কাৰক আছিল। বর্তমান বিজ্ঞানে এই কাম কৰে।

আধুনিক যুগৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে প্রগতি আৰু যুক্তি। নতুন বস্তুগত অৱস্থাই পুৰণি সামাজিক সম্পর্কসমূহৰ স্থান লৈছে। বিভিন্ন ক্ষেত্রত নতুন আৱিষ্কাৰসমূহে মুক্তিৰ ধাৰণা গঠনত অৰিহণা যোগাইছে।

উদাৰতাবাদ হৈছে পৰম্পৰাবাদৰ বিৰুদ্ধে এক প্রতিক্রিয়া। উদাৰতাবাদী দর্শনৰ সমর্থকসকলে অনুভৱ কৰে যে পৰম্পৰাই মানুহক আত্মপ্রতিষ্ঠাত বাধা দিয়ে। তেওঁলোকে কর্তৃত্বৰ বন্ধনক অগ্রাহ্য কৰিছে। তেওঁলোকে মানুহৰ মুক্ত স্বভাৱক স্বাগতম জনায় আৰু ব্যক্তিগত সম্মতিক গুৰুত্ব দিয়ে। তেওঁলোকে অৰাজকতাবাদী প্রবৃত্তিক আদৰি লয়, ব্যক্তিগত উদ্যোগৰ পৰা অহা পৰিৱর্তনক স্বাগতম জনায়।

উদাৰতাবাদে ৰাজনৈতিক দর্শনৰ এক বিস্তৃত বর্ণালী সামৰি লয় য'ত ব্যক্তিগত স্বাধীনতাক আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ ৰাজনৈতিক লক্ষ্য হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আৰু ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু সুযোগৰ সমতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। যদিও বেছিভাগ লিবেৰেলে দাবী কৰিব যে অধিকাৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ চৰকাৰ এটা আৱশ্যক, বিভিন্ন ধৰণৰ লিবেৰেলিজমে বেলেগ বেলেগ নীতি প্রস্তাৱ কৰিব পাৰে। কিন্তু সাধাৰণতে তেওঁলোকে কিছুমান নীতিৰ সমর্থনত একত্রিত হয়, য'ত অন্তর্ভুক্ত হৈছে—চিন্তা আৰু বাক্-স্বাধীনতা, চৰকাৰৰ ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতা, আইনৰ শাসনৰ প্রয়োগ, বজাৰ অর্থনীতি বা ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা উদ্যোগৰ মিশ্রিত অর্থনীতি আৰু স্বচ্ছ আৰু গণতান্ত্রিক চৰকাৰী ব্যৱস্থা।

স্বাধীনতাবাদৰ/স্বতন্ত্রতাবাদৰ দৰে একে ধৰণৰ ধাৰণা, উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে সমাজক কিছু অপৰিবর্তনীয় আৰু অলঙ্ঘনীয় মানৱ অধিকাৰৰ মাজেৰে সংগঠিত কৰা উচিত বিশেষকৈ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ। ইয়াত এয়ো বিশ্বাস কৰা হয় যে পৰম্পৰাই কোনো অন্তর্নিহিত মূল্য বহন নকৰে, সামাজিক প্রথাসমূহ মানৱতাৰ বৃহত্তৰ কল্যাণৰ বাবে অবিৰতভাৱে সমন্বয় কৰা উচিত আৰু চৰকাৰৰ অন্যান্য দিশতকৈ অগ্রাধিকাৰ লোৱা কোনো মৌলিক ধাৰণা যেনেঃ ৰজাৰ ঈশ্বৰপ্রদত্ত অধিকাৰ, বংশানুক্রমিক মর্যাদা বা প্রতিষ্ঠিত ধর্ম নাথাকিব লাগে।

অৰাজকতাবাদ হৈছে উদাৰবাদৰ এক অধিক মৌলিক ৰূপ, যদিও অৰাজকতাবাদৰ দৰে উদাৰতা ঐতিহাসিকভাৱে যিকোনো প্রকাৰৰ কর্তৃত্ববাদৰ বিৰোধিতা কৰিছে। যেনে— সাম্যবাদ, সমাজবাদ, ফাচিবাদ বা অন্যান্য প্রকাৰৰ সমগ্রতাবাদ। ইয়াৰ ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব (ব্যক্তিবাদ) ইয়াক যিকোনো প্রকাৰৰ সমষ্টিবাদৰ বিৰুদ্ধেও ৰাখিছে, যিয়ে সমষ্টি বা সম্প্রদায়ক এনে স্তৰলৈ গুৰুত্ব দিয়ে য'ত ব্যক্তিৰ অধিকাৰ হ্রাস বা উচ্ছেদ হয় যেনে— সম্প্রদায়বাদ।

১৪.৪ উদাৰবাদৰ প্রকাৰসমূহ

উদাৰবাদৰ ভিতৰত দুটা প্রধান চিন্তাধাৰা আছে— শাস্ত্রীয় উদাৰবাদ আৰু সামাজিক উদাৰবাদ:

শাস্ত্রীয়/পাৰম্পৰিক/প্রাচীন উদাৰবাদ:

শাস্ত্রীয় উদাৰবাদে বিশ্বাস কৰে যে প্রকৃত স্বাধীনতা হৈছে বলপূর্বকতাৰ পৰা মুক্ত হোৱা আৰু অর্থনীতিত ৰাষ্ট্রৰ হস্তক্ষেপ হৈছে এক বলপূর্বক শক্তি যিয়ে ব্যক্তিৰ অর্থনৈতিক স্বাধীনতাক সীমিত কৰে। গতিকে, ইয়াক যিমান পাৰি পৰিহাৰ কৰিব লাগে। ই লেছেয-ফেয়াৰ অর্থনৈতিক নীতি (ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা ন্যূনতম অর্থনৈতিক হস্তক্ষেপ আৰু কৰাধাৰণ, যি ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, শান্তি, নিৰাপত্তা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ৰক্ষাৰ বাবে প্রয়োজনীয় তাৰ বাহিৰে) সমর্থন কৰে আৰু কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ (ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক সেৱা প্রদান আৰু নাগৰিকৰ কল্যাণৰ বাবে ৰাষ্ট্রৰ প্রাথমিক দায়িত্ব গ্রহণ) বিৰোধিতা কৰে।

সামাজিক উদাৰবাদ:

সামাজিক উদাৰবাদে যুক্তি দিয়ে যে চৰকাৰে নাগৰিকৰ স্বাধীনতা প্রসাৰিত কৰাত সক্রিয় ভূমিকা গ্রহণ কৰিব লাগে, আৰু প্রকৃত স্বাধীনতা কেৱল তেতিয়াহে অস্তিত্বত থাকিব পাৰে যেতিয়া নাগৰিকসকল সুস্থ, শিক্ষিত আৰু চৰম দাৰিদ্র্যৰ পৰা মুক্ত। সামাজিক উদাৰবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে এই স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰিব পাৰি যেতিয়া চৰকাৰে শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু জীৱনযাত্রাৰ ন্যূনতম মজুৰিৰ অধিকাৰ নিশ্চিত কৰে, তাৰ উপৰি বাসস্থান আৰু নিয়োগত বৈষম্য বিৰোধী আইন, পৰিৱেশ প্রদূষণ বিৰোধী আইন আৰু কল্যাণমূলক সেৱা প্রদানকে ধৰি অন্যান্য দায়িত্বসমূহ গ্রহণ কৰে, যিবোৰ এক প্রগতিশীল কৰ ৰোপণ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সমর্থিত হ'ব।

অন্যান্য ৰাজনৈতিক দর্শনৰ দৰে উদাৰতাবাদৰো কেইবাটাও প্রকাৰ আৰু ৰূপভেদ আছে, য'ত নিম্নলিখিতবোৰ অন্তর্ভুক্ত:

সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদ (Conservative Liberalism) :

সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদ হ'ল উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ সোঁপন্থী শাখাক প্রতিনিধিত্ব কৰা এক ৰূপ, য'ত উদাৰতাবাদী মূল্যবোধ আৰু নীতিৰ সৈতে সংৰক্ষণশীল মতাদর্শৰ সংমিশ্রণ ঘটে। অৱশ্যে, উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলসকলৰ দৰে নহয়—যিসকল প্রাধিকাৰ, পৰম্পৰা আৰু প্রতিষ্ঠিত ধর্মৰ প্রতি বেছি প্রতিশ্রুতিবদ্ধ—সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদীসকলে ৰাজ্য আৰু ধর্মৰ পৃথকীকৰণৰ সমর্থক। ইয়াৰ উপৰিও, ই স্বতন্ত্রতাবাদ (Libertarianism) ৰ পৰাও পৃথক, কিয়নো ইয়াৰ অর্থনৈতিক কার্যসূচী বহুতো কম মৌলিক, আৰু ই সক্রিয় প্রতৰক্ষা নীতি আৰু সামৰিক হস্তক্ষেপৰ সমর্থন কৰে।

অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ (Economic Liberalism) :

অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ হ'ল প্রাক্-আধুনিক উদাৰতাবাদৰ (Classical Liberalism) অর্থনীতিৰ তত্ত্ব, যি জ্ঞানদীপ্তি যুগত বিশেষকৈ এডাম স্মিথৰ দ্বাৰা বিকশিত হৈছিল আৰু য'ত চৰকাৰে অর্থনীতিত হস্তক্ষেপ কৰাটো ন্যূনতম কৰিবলৈ আহ্বান জনোৱা হৈছে। স্বতন্ত্রতাবাদ, নব্য-উদাৰতাবাদ

(Neoliberalism), আৰু কিছুমান সংৰক্ষণশীল দর্শন, বিশেষকৈ উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলতাক প্রায়ে অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ বুলি উল্লেখ কৰা হয়।

নব্য-উদাৰতাবাদ (Neoliberalism) :

নব্য-উদাৰতাবাদে বাণিজ্যিক অৱৰোধ আৰু আভ্যন্তৰীণ বজাৰৰ নিয়ন্ত্রণ হ্রাস কৰাৰ এক কার্যসূচীক সূচায়, আনহাতে বিদেশী বজাৰ খোলাৰ বাবে চৰকাৰী ক্ষমতাৰ প্রয়োগ কৰে। কিছুমান দিশত ই ১৯৭০ চনৰ পৰা ৰোনাল্ড ৰেগান (১৯১১–২০০৪) আৰু মার্গাৰেট থেচাৰ (১৯২৫–২০১৩)ৰ দৰে সংৰক্ষণশীল নেতাসকলৰ দ্বাৰা সমর্থিত, এক বিশুদ্ধ প্রাক্-আধুনিক উদাৰতাবাদলৈ ঘূৰি যোৱাৰ এক আধুনিক প্রচেষ্টা।

আমেৰিকান উদাৰতাবাদ (American Liberalism) :

আমেৰিকান উদাৰতাবাদ প্রধানতঃ সামাজিক উদাৰতাবাদ, সামাজিক প্রগতিশীলতা, আৰু মিশ্রিত অর্থনীতিৰ দর্শনৰ সমন্বয়। ইয়াক প্রাক্-আধুনিক উদাৰতাবাদ আৰু স্বতন্ত্রতাবাদৰ পৰা পৃথক কৰা হৈছে। যিয়ে স্বাধীনতাক নিজৰ মুখ্য লক্ষ্য হিচাপে দাবী কৰে। কিয়নো ই ধনাত্মক অধিকাৰ। যেনে— শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৰা আৰু অন্যান্য সেৰা আৰু সামগ্রী যিবোৰ মানৰ বিকাশ আৰু আত্ম-সাধনাৰ বাবে প্রয়োজনীয় বুলি বিবেচনা কৰা হয়) আৰু সমতাৰ এক বিস্তৃত সংজ্ঞাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

জাতীয় উদাৰবাদ (National Liberalism) :

জাতীয় উদাৰবাদ হৈছে উদাৰবাদৰ এক ৰূপ, যিটো ১৯ আৰু ২০ শতিকাৰ ইউৰোপৰ বহুতো দেশত পোৰা গৈছিল। ই ৰাষ্ট্রীয়তাবাদক অর্থনৈতিক উদাৰবাদৰ নীতি-নিয়মৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে।

অর্ডোলিবাৰেলিজম (Ordoliberalism) :

অর্ডোলিবাৰেলিজম হৈছে ২০ শতিকাৰ মাজভাগত জার্মানীত বিকশিত হোৱা উদাৰবাদৰ এক শাখা, যিয়ে ৰাষ্ট্রই মুক্ত বজাৰক ইয়াৰ তাত্ত্বিক সম্ভাব্যতাৰ ওচৰত ফলপ্রসূ কৰিবলৈ হস্তক্ষেপ কৰাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

পেলিঅ'লিবাৰেলিজম (Paleoliberalism) :

পেলিঅ'লিবাৰেলিজম হৈছে এটা অস্পষ্ট অর্থবোধক শব্দ, যি চৰম উদাৰবাদ, সমাজবাদী বা সামাজিকভাৱে স্বাধীনতাবাদী উদাৰবাদক বুজায় আৰু নব্য-উদাৰবাদৰ বিৰোধী হ'ব পাৰে।

সাংস্কৃতিক উদাৰবাদ (Cultural Liberalism) :

সাংস্কৃতিক উদাৰবাদ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰ দৃষ্টিভংগী, যিয়ে ব্যক্তিৰ সাংস্কৃতিক নিয়ম-নীতিৰ পৰা মুক্তিত গুৰুত্ব দিয়ে।

১৪.৫ সম্প্রদায়বাদ (Communitarianism)

সম্প্রদায়বাদ হৈছে এক দর্শন, যিয়ে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। যদিও সম্প্রদায়টো এটা পৰিয়াল হ'ব পাৰে, কিন্তু সাধাৰণতে ইয়াক দার্শনিক অর্থত এটা স্থান (ভৌগোলিক অঞ্চল), একে স্বার্থ বা ইতিহাসৰ সম্প্রদায়ৰ লোকৰ মাজৰ আন্তঃক্রিয়া হিচাপে বুজা হয়। সম্প্রদায়বাদী দর্শনত বিশ্বাস কৰা হয় যে ব্যক্তিৰ সামাজিক পৰিচয় আৰু ব্যক্তিত্ব বহুল পৰিমাণে সম্প্রদায়ৰ সম্পর্কৰ দ্বাৰা গঠিত হয় আৰু ব্যক্তিসত্তাৰ বিকাশত ইয়াৰ ভূমিকা কম।

২০ শতিকাত সাম্প্রদায়িকতাবাদী দর্শনৰ উদ্ভৱ হৈছিল, কিন্তু "সাম্প্রদায়িক" শব্দটো ১৮৪১ চনত জন গুডৰিন বাম্বিয়ে সৃষ্টি কৰিছিল। তেওঁ ব্রিটিছ চার্টিষ্ট আন্দোলনৰ এজন নেতা আছিল আৰু ইউটোপিয়ান সমাজবাদী আৰু অন্যান্য আদর্শবাদীসকলক এই শব্দৰে সম্বোধন কৰিছিল, যিসকলে সামূহিক জীৱনশৈলীৰ প্রয়োগ কৰিছিল।

নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক দর্শনত, সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকল জন ৰ'লছৰ ৰাজনৈতিক উদাৰনীতিবাদৰ সমালোচনাৰ বাবে বিশেষভাৱে পৰিচিত। ৰ'লছে তেওঁৰ "A Theory of Justice" গ্রন্থত এই সমালোচনা বিশদভাৱে বর্ণনা কৰিছে। সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে ৰ'লছৰ দ্বাৰা প্রস্তুত কৰা মানুহক পৰমাণুবাদী ব্যক্তি হিচাপে চিত্রিত কৰাৰ সমালোচনা কৰে আৰু দৃঢ়ভাৱে কয় যে সম্প্রদায়ত সু-সংহত হোৱা ব্যক্তিসকল একাকী ব্যক্তিতকৈ অধিক যুক্তিসংগত আৰু দায়বদ্ধভাৱে কাম কৰিব পাৰে। কিন্তু তেওঁলোকে এইটোও কয় যে যদি সামাজিক অনুৰূপণৰ চাপ অত্যাধিক হয়, তেন্তে ই ব্যক্তিৰ আত্মাক দুর্বল কৰি তুলিব।

সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে সামাজিক ক্ষেত্র আৰু বিশেষকৈ সম্প্রদায়ৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যদিও তেওঁলোকৰ ধাৰণাসমূহ স্বাধীনতা আৰু ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ প্রতি কিমান সচেতন, সেই ক্ষেত্রত তেওঁলোকৰ মাজত পার্থক্য আছে। এই সাধাৰণ সাদৃশ্যৰ সত্ত্বেও, অন্যান্য চিন্তাধাৰাৰ দৰেই সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলৰ মাজত যথেষ্ট পার্থক্য দেখা যায়।

"সম্প্রদায়" শব্দটো অতি অস্পষ্ট বা সংজ্ঞায়িত কৰিব নোৱাৰি বুলি সমালোচনাক উত্তৰ দি আমেৰিকান সাম্রদায়িকতাবাদী আন্দোলনৰ এজন নেতা অমিতা এটজিয়নিয়ে কৈছিল যে সম্প্রদায়ক যুক্তিসংগতভাৱে স্পষ্টকৈ সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি, যাৰ দুটা বৈশিষ্ট্য আছে: প্রথম, এটা সমষ্টিৰ

ব্যক্তিসকলৰ মাজত আবেগপূর্ণ সম্পর্কৰ জাল, যি সম্পর্কসমূহ পৰস্পৰ বিছিন্ন হৈ শক্তিশালী হয় একক বা শৃংখলাকাৰ ব্যক্তিগত সম্পর্কৰ বিপৰীতে; আৰু দ্বিতীয়, কিছুমান সমান মূল্যবোধ, নীতি-নিয়ম, অর্থ, আৰু এক সমান ইতিহাস আৰু পৰিচয়ৰ প্রতি এক প্রতিশ্রুতি অর্থাৎ এক বিশেষ সংস্কৃতি। ইয়াৰ উপৰি, লেখক ডেভিড ই. পিয়ার্ছনে যুক্তি দর্শাইছিল যে, "সম্প্রদায় হিচাপে পৰিচিত হ'বলৈ সমষ্টিসমূহে তেওঁলোকৰ সদস্যসকলৰ পৰা নৈতিক প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ আৰু এক পৰিমাণৰ আনুগত্য আদায় কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব লাগিব। অর্থাৎ, সম্প্রদায়সমূহ অগত্যা আৰু সংজ্ঞামতে, নৈতিক হোৱাৰ লগতে বলপ্রয়োগকাৰীও, যিয়ে তেওঁলোকৰ সদস্যসকলক শাস্তিৰ ভাবুকি দিয়ে যদি সেয়া হয় তেন্তে নিশ্চয়তা আৰু স্থিৰতাৰ লোভ দেখুৱায় যদি নহয়।"

সম্প্রদায়বাদৰ প্রসংগত "সম্প্রদায়" শব্দটোৱে কি বুজায় সেয়া লেখক আৰু সময় অনুসৰি বহু ধৰণৰ হ'ব পাৰে। ঐতিহাসিকভাৱে, সম্প্রদায়সমূহ সৰু আৰু স্থানীয় হৈ আহিছে। অৱশ্যে, অর্থনৈতিক আৰু প্রযুক্তিগত শক্তিবোৰৰ প্রভাৱ যেতিয়া বিস্তৃত হ'ল, তেতিয়া এই শক্তিবোৰক নীতিগত আৰু ৰাজনৈতিক দিশত নির্দেশনা দিবলৈ অধিক ব্যাপক সম্প্রদায়ৰ প্রয়োজন হ'ল। ইয়েই ১৭ শতিকাত ইউৰোপত ৰাষ্ট্রীয় সম্প্রদায়ৰ উত্থান ঘটালে। ২০ শতিকাৰ শেষৰ ফালৰ পৰা এই সম্প্রদায়বোৰৰ পৰিসৰও সীমিত বুলি ক্রমে স্বীকৃতি লাভ কৰিবলৈ ধৰিলে, কাৰণ বর্তমান মানুহে যেনেকুৱা পৰমাণু যুদ্ধৰ ভাবুকি, গোলকীয় পৰিৱেশীয় অৱক্ষয় আৰু অর্থনৈতিক সংকটৰ দৰে সমস্যাবোৰ ৰাষ্ট্রীয় স্তৰত সমাধান কৰিব নোৱাৰি। ইয়াৰ ফলত ইউৰোপীয় ইউনিয়নৰ দৰে অধিক ব্যাপক সম্প্রদায়ৰ সন্ধান হ'ল। সঁচাকৈয়ে ৰাষ্ট্রীয় সীমা অতিক্রমী সম্প্রদায় গঠন কৰিব পৰা যায় নে নাযায় সেয়া সম্পূর্ণ স্পষ্ট নহয়।

আধুনিক সম্প্রদায়বোৰ বহু ধৰণৰ হ'ব পাৰে, কিন্তু সচৰাচৰ ইয়াৰ পৰিসৰ আৰু প্রভাৱ সীমিত। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা নিবাসী সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকল প্রায়ে আন সম্প্রদায়বোৰ সদস্য হয়—যেনে কাম, জাতিগত বা ধর্মীয় সম্প্রদায়। ফলত, আধুনিক সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলৰ সম্পর্কৰ বহুবিধ উৎস থাকে আৰু যদি কোনো এটা উৎস অতি গুৰুত্বপূর্ণ হৈ উঠিবলৈ ধৰে, তেন্তে ব্যক্তিসকলে প্রায়ে পিছুৱাই আহি আন এটা সম্প্রদায়লৈ সম্পর্ক স্থাপন কৰে।

২০ শতিকাৰ শেষৰ ফালৰ পৰা বহু লেখকে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রৰ সামাজিক যোগাযোগবোৰেত অৱনতি লক্ষ্য কৰিবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ ফলত "সামাজিক মূলধন" হ্রাস পোৱা দেখা গ'ল, যাক পুটনামে "সকলো সামাজিক যোগাযোগ আৰু সেই যোগাযোগবোৰৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা পাৰস্পৰিক সহায়ৰ প্রবৃত্তিৰ সমষ্টিগত মূল্য" বুলি বর্ণনা কৰিছে। পুটনাম আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ মতে, সামাজিক মূলধন হৈছে গণতন্ত্র গঠন আৰু বজাই ৰখাৰ এক মূল উপাদান। সম্প্রদায়বাদীসকলে সামাজিক মূলধন আৰু নাগৰিক সমাজৰ প্রতিষ্ঠানবোৰ শক্তিশালী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

সাম্প্রদায়িক দর্শনৰ কিছু সমর্থকৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ হৈছে ধনাত্মক অধিকাৰৰ ধাৰণা, যিবোৰ হ'ল নির্দিষ্ট বস্তু বা সেৱাৰ অধিকাৰ বা নিশ্চয়তা। ইয়াৰ ভিতৰত থাকিব পাৰে ৰাজ্যদ্বাৰা স্বীকৃতিপ্রাপ্ত শিক্ষা, ৰাজ্যদ্বাৰা স্বীকৃতিপ্রাপ্ত বাসগৃহ, এটা নিৰাপদ আৰু পৰিষ্কাৰ পৰিৱেশ, সার্বজনীন স্বাস্থ্য সেৱা, আৰু এটা চাকৰিৰ অধিকাৰ য'ত চৰকাৰ বা ব্যক্তিসকলৰ ওপৰত ইয়াৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ দায়িত্ব থাকে। এই লক্ষ্যৰ বাবে, সাম্প্রদায়িকসকলে সাধাৰণতে সামাজিক সুৰক্ষা কার্যসূচী, ৰাজহুৱা কামৰ প্রকল্প, আৰু প্রদূষণ আদি সীমাবদ্ধ কৰা আইনৰ সমর্থন কৰে।

এটা সাধাৰণ আপত্তি সচাৰচৰ দেখা যায় যে এনে অধিকাৰ প্রদান কৰি সাম্প্রদায়িকসকলে নাগৰিকৰ ঋণাত্মক অধিকাৰ ভংগ কৰে; যিবোৰ হ'ল এনে অধিকাৰ য'ত কোনো কার্য কৰিবলৈ বাধ্য নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ওপৰত বর্ণিত প্রকল্পসমূহৰ বাবে কৰ সংগ্রহ কৰাটো ব্যক্তিৰ সম্পত্তি হৰণ কৰাৰ সমান। ধনাত্মক অধিকাৰৰ সমর্থকসকলে ঋণাত্মক অধিকাৰৰ সুৰক্ষা চৰকাৰৰ পৰিৱর্তে সমাজৰ ওপৰত অর্পণ কৰি এই যুক্তি দিয়ে যে সমাজ অবিহনে ব্যক্তিৰ কোনো অধিকাৰ নাথাকিব যিটো সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ এক মূল নীতি আৰু সেয়েহে ইয়াৰ প্রতি কিছু দায়িত্ব পালন কৰাটো প্রয়োজন। কিছুমানে ইয়াক স্বাভাৰিক অধিকাৰৰ অস্বীকাৰ বুলি গণ্য কৰে। অৱশ্যে, কি "স্বাভাৰিক অধিকাৰ" আৰু কি নহয়, সেয়া আধুনিক ৰাজনীতিৰ লগতে ঐতিহাসিকভাৱেও বিতর্কৰ বিষয়; যেনে—সার্বজনীন স্বাস্থ্য সেৱা, ব্যক্তিগত সম্পত্তি বা প্রদূষণৰ পৰা সুৰক্ষা জন্মসূত্রে অধিকাৰ হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি নে নাই।

ইয়াৰ বিপৰীতে, কিছুমানে স্বীকাৰ কৰে যে চৰকাৰৰ কার্যৰ দ্বাৰা ঋণাত্মক অধিকাৰ ভংগ হ'ব পাৰে, কিন্তু যুক্তি দিয়ে যে যদি ৰক্ষা পোৱা ধনাত্মক অধিকাৰ হেৰুওৱা ঋণাত্মক অধিকাৰতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ হয়, তেন্তে ই যুক্তিসংগত। একেদৰে, ধনাত্মক অধিকাৰৰ সমর্থকসকলে আকৌ কয় যে ঋণাত্মক অধিকাৰৰ অনুপস্থিতিত ইয়াৰ কোনো প্রাসংগিকতা নাথাকে। ইয়াৰ উপৰি, কিছুমান সাম্প্রদায়িকতাবাদে "ইয়াক আনৰ উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ব্যৱহাৰ হোৱা বুলি নুবুজি, ৰৰঞ্চ এটা সম্প্রদায়ৰ লক্ষ্যত অৱদানৰ মাধ্যম হিচাপে অনুভৱ কৰে, যিটো নিজৰ বুলি গণ্য কৰা যায়।"

আন কিছুমান সাম্প্রদায়িকতাই স্বাভাৰিক অধিকাৰৰ ধাৰণাটোকেই সন্দেহৰ দৃষ্টিৰে চায় আৰু ইয়াৰ সঠিক সমাজত স্থানৰ বিষয়ে প্রশ্ন উত্থাপন কৰে। তেওঁলোকে দাবী কৰে যে অধিকাৰ আৰু দাবীৰ দাবীসমূহে এনে সমাজ গঠন কৰে য'ত সাংস্কৃতিক প্রতিষ্ঠান আৰু ভাগ কৰা মূল্যবোধৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত সামাজিক নীতি গঢ়ি উঠিব নোৱাৰে। ৰৰঞ্চ, ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ উদাৰনৈতিক দাবীয়ে নৈতিকতাক ব্যক্তিগত ভাৱপ্রবণতাৰ ওপৰত কেন্দ্রীভূত কৰে, কিয়নো নৈতিক সমস্যাসমূহ সাধাৰণ ভালৰ সন্মত জ্ঞানৰ মাধ্যমত সমাধান কৰিব নোৱাৰি। ইয়াত উদ্বেগৰ বিষয় হ'ল যে কেৱল সমাজেই ব্যক্তিকেন্দ্রিক নহয়, ৰৰঞ্চ নৈতিক দাবীবোৰো ব্যক্তিগত হৈ পৰে।

১৪.৬ সম্প্রদায়বাদৰ প্রকাৰ

দার্শনিক সম্প্রদায়বাদ:

দার্শনিক সাম্প্রদায়িতাবাদে শাস্ত্রীয় উদাৰবাদক অস্তিত্বগত আৰু জ্ঞানতাত্ত্বিকভাৱে অসংগত বুলি বিবেচনা কৰে আৰু সেই ভিত্তিত ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰে। শাস্ত্রীয় উদাৰবাদে য'ত সমাজক পূর্ব-সম্প্রদায়ৰ ব্যক্তিৰ স্বেচ্ছামূলক কার্যৰ ফল বুলি গণ্য কৰে, তাতকৈ এই দর্শনে ব্যক্তিক সংজ্ঞায়িত আৰু গঠন কৰাত সম্প্রদায়ৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়ে। সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে ন্যায়ৰ উদাৰবাদী তত্ত্বসমূহত সম্প্রদায়ৰ মূল্য যথেষ্ট পৰিমাণে স্বীকৃত হোৱা নাই।

শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদ:

জ্ঞানোদয়ৰ শাস্ত্রীয় উদাৰবাদক শতাব্দীজুৰি চলি অহা কর্তৃত্ববাদ, নিপীড়নকাৰী চৰকাৰ, অতিৰিক্ত সম্প্রদায় আৰু কঠোৰ মতাদর্শৰ প্রতিক্রিয়া হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি, আনহাতে আধুনিক সম্প্রদায়বাদক অতিৰিক্ত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ প্রতিক্রিয়া বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। ইয়াত অতিৰিক্ত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যক ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ ওপৰত অতিৰিক্ত গুৰুত্ব দিয়া বুলি বুজা হয়, যাৰ ফলত লোক স্বার্থপৰ বা আত্মকেন্দ্রিক হৈ পৰে।

ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজৰ ঘনিষ্ঠ সম্পর্কটো তাত্ত্বিক স্তৰত মাইকেল চেণ্ডেল আৰু চার্লছ টেইলাৰকে ধৰি অন্যান্য শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীসকলে দার্শনিক উদাৰবাদৰ সমালোচনাৰ সময়ত আলোচনা কৰিছিল, বিশেষকৈ আমেৰিকান উদাৰবাদী তত্ত্ববিদ জন ৰ'লছ আৰু জার্মান জ্ঞানোদয় দার্শনিক ইমেনুৱেল কাণ্টৰ কার্যৰ সমালোচনা কৰোঁতে। তেওঁলোকে যুক্তি দর্শাইছিল যে সমকালীন উদাৰবাদ আৰু স্বাধীনতাবাদে সমাজৰ বাহিৰে আৰু পৃথকভাৱে অস্তিত্ব থকা ব্যক্তিৰ এক অসংগত ধাৰণাক পূর্বধাৰণা হিচাপে গ্রহণ কৰে, বাস্তৱত তেনে নহয়। ইয়াৰ বিপৰীতে, তেওঁলোকে কয় যে সাধাৰণ ব্যক্তি বুলি একো নাথাকে, কেৱল জার্মান বা ৰুছিয়ান, বার্লিনবাসী বা মস্কোবাসী বা অন্য কোনো বিশেষ সম্প্রদায়ৰ সদস্য হে থাকে। কিয়নো ব্যক্তিগত পৰিচয় আংশিকভাৱে সংস্কৃতি আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ দ্বাৰা গঠিত হয়, গতিকে সামাজিক প্রসংগৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰি ব্যক্তিগত অধিকাৰ বা স্বার্থৰ সংজ্ঞা দিবলৈ কোনো সংগত উপায় নাই। গতিকে, এই সম্প্রদায়বাদীসকলৰ মতে, ৰ'লছৰ "অজ্ঞানতাৰ আৱৰণ"ৰ পিছত সিদ্ধান্ত লোৱা নীতিসমূহৰ ওপৰত ন্যায়ৰ তত্ত্ব স্থাপন কৰাৰ চেষ্টা কৰাত কোনো অর্থ নাই, কিয়নো ব্যক্তিয়ে তেনে বিমূর্ত অৱস্থাত অস্তিত্বত থাকিবই নোৱাৰে, তত্ত্বগতভাৱেও নোৱাৰে।

শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীসকলে এইটোও মত পোষণ কৰে যে ৰাজনৈতিক সম্প্রদায়ৰ স্বৰূপ উদাৰতাবাদে ভুল ধৰণে বুজে। য'ত উদাৰতাবাদী দার্শনিকসকলে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক নৈৰাপেক্ষ

নিয়মৰ এনে এক চৌহদ হিচাপে বর্ণনা কৰে য'ত নৈতিক মূল্যবোধৰ বহুবিধ প্রতিশ্রুতি একেলগে সহাবস্থান কৰিব পাৰে, শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ৰাজনৈতিক সম্প্রদায়ৰ এনে এক "পাতল" ধাৰণা বাস্তৱত ভ্রান্তিকৰ আৰু আদর্শগতভাৱে বিপদজনক। এই লেখকসকলৰ মতে, ভাল সমাজ নৈৰাপেক্ষ নিয়ম আৰু পদ্ধতিৰ বাহিৰেও বহুতো বিষয়ৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে—সমাজে এক সমভাগী নৈতিক সংস্কৃতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কিছুমান শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীয়ে এই বিশেষত্বপূর্ণ মূল্যবোধৰ সপক্ষে আৰু জোৰদাৰভাৱে যুক্তি দিছে, ইয়াৰ মতে এইবোৰেই একমাত্র গুৰুত্বপূর্ণ মূল্যবোধ আৰু যিকোনো সত্যিকাৰ সার্বজনীন নৈতিক মূল্যবোধৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰাটো এক দার্শনিক ভুল।

চার্লছ টেইলৰ আৰু মাইকেল চেণ্ডেলৰ উপৰিও, শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদৰ সৈতে জড়িত আন কিছু চিন্তাবিদৰ ভিতৰত মাইকেল ৰালজাৰ, আলাছডেয়াৰ মেকইন্টায়াৰ, ছেইলা বেনহাবিব আৰু শ্লোমো এভিনেৰি আদি অন্তর্ভুক্ত।

আদর্শগত সম্প্রদায়বাদ:

আদর্শগত সম্প্রদায়বাদক এক আমূল কেন্দ্রবাদী মতাদর্শ হিচাপে চিহ্নিত কৰা হয়, যি কেতিয়াবা অর্থনৈতিক বিষয়ত বামপন্থী আৰু সামাজিক বিষয়ত কেন্দ্রবাদী হিচাপে পৰিচিত। এই ব্যৱহাৰ অতি সৰু সময়ৰ ভিতৰত সৃষ্টি হৈছে। যেতিয়া এই শব্দটো ডাঙৰ আখৰেৰে লিখা হয়, তেতিয়া সাধাৰণতে এমিটাই এজিয়নি আৰু অন্যান্য দার্শনিকৰ উত্তৰদায়ী সম্প্রদায়বাদ আন্দোলনক সূচায়।

উত্তৰদায়ী সম্প্রদায়বাদ:

উত্তৰদায়ী সম্প্রদায়বাদৰ মূল মত হ'ল যে মানুহে দুটা প্রধান নিয়মকৰণৰ উৎসৰ সন্মুখীন হয়: সাধাৰণ কল্যাণ আৰু স্বায়ত্তশাসন আৰু অধিকাৰ, য'ত কোনো এটাই প্রাধান্য পোৱা উচিত নহয়। ইয়াক অন্যান্য ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক দর্শনৰ বিপৰীতভাৱে চাব পাৰি, যিয়ে এটা মূল নীতিৰ পৰা (যেনে স্বাধীনতা/স্বায়ত্তশাসন—স্বতন্ত্রবাদৰ বাবে) নিজৰ মূল ধাৰণা আহৰণ কৰে। ইয়াৰ উপৰিও ই এই মত পোষণ কৰে যে এটা ভাল সমাজ হ'ল স্বাধীনতা আৰু সামাজিক শৃংখলা, ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু সামাজিক দায়িত্ব, আৰু বহুত্ববাদী আৰু সামাজিকভাৱে প্রতিষ্ঠিত মূল্যবোধৰ মাজৰ এক সাৱধানেৰে ৰচিত ভাৰসাম্যৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।

উচ্চাৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদে ৰাষ্ট্র আৰু বজাৰতকৈ সমাজ আৰু ইয়াৰ সংস্থাসমূহৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যি আন ৰাজনৈতিক দর্শনসমূহৰ প্রধান কেন্দ্রবিন্দু। ই সমাজীকৰণ, নৈতিক সংস্কৃতি, আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ ভূমিকাক ৰাষ্ট্রীয় বলপ্রয়োগ বা বজাৰৰ চাপতকৈও অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। ই উদাৰ ব্যক্তিবাদৰ বিকল্প উপস্থাপন কৰাৰ লগতে স্বৈৰাচাৰী

সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ এক প্রতিবাদী দৃষ্টিভংগী আগবঢ়ায়, ইয়াত দৃঢ় অধিকাৰৰ বাবে দৃঢ় দায়িত্বৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয় আৰু এটাক আনটোৰ নামত উপেক্ষা কৰাটো নিষিদ্ধ কৰা হয়।

প্রাৰম্ভিক সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলক প্রকৃততে সামাজিক সংৰক্ষণবাদী বুলি অভিযোগ কৰা হৈছিল। কিন্তু সমকালীন বহুতো সাম্প্রদায়িকতাবাদী, বিশেষকৈ যিসকলে নিজকে উচ্চা�ৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদী বুলি সংজ্ঞায়িত কৰে, স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰে আৰু প্রায়েই গুৰুত্ব দিয়ে যে সিহঁতে পৰম্পৰাগত সম্প্রদায়লৈ উভতি যোৱাৰ প্রয়োজন নাই, য'ত স্বৈৰাচাৰী ক্ষমতাৰ গাঁথনি, অনমনীয় স্তৰীকৰণ আৰু সংখ্যালঘু আৰু মহিলাৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক প্রথা প্রচলিত আছিল। উচ্চা�ৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে মুক্ত অংশগ্রহণ, সংলাপ আৰু সঁচাকৈয়ে সমভাগে আদৰণীয় মূল্যবোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সম্প্রদায় গঢ়িব বিচাৰে। Linda McClain-এ, সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ এগৰাকী সমালোচকে, উচ্চা�ৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলৰ এই বৈশিষ্ট্য স্বীকাৰ কৰি লিখিছে যে কিছুমান সাম্প্রদায়িকতাবাদীয়ে "যিকোনো নির্দিষ্ট পৰম্পৰাৰ ভাল-বেয়াৰ সতর্ক মূল্যায়নৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু কিছুমান বৈশিষ্ট্যক আনৰ পৰা পৃথক কৰাৰ সম্ভাৱনা স্বীকাৰ কৰে"। R. Bruce Douglass-এ লিখিছে, "সংৰক্ষণবাদীসকলৰ বিপৰীতে সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে সচেতন যে এটা, সমাজৰ ৰূপে আমাৰ সন্মুখীন হোৱা সমস্যাসমূহ বিশেষ সুবিধাপ্রাপ্ত শ্রেণীৰ বিশ্বাসৰ ভিত্তিত সমাধান কৰাৰ দিন বহু পিছত পৰি আছে।"

সাম্প্রদায়িকতাবাদী দৃষ্টিভংগী আৰু সামাজিক সংৰক্ষণবাদৰ মাজৰ এক প্রধান পার্থক্য হ'ল— যদিও সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ আদর্শ "উত্তম সমাজ"-ই ব্যক্তিগত ক্ষেত্রত প্রৱেশ কৰে, ই কেৱল এক সীমিত সংখ্যক মূল গুণৰ বিকাশ সাধন কৰিব বিচাৰে, যি ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা প্রদত্ত বিস্তৃত বা সম্পূর্ণ নিয়মমূলক কর্তৃত্বৰ সলনি এক জৈৱিকভাৱে গঠিত মূল্যবোধৰ জৰিয়তে হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকান সমাজে নাস্তিকতাতকৈ ধার্মিক হোৱাক প্রাধান্য দিয়ে, কিন্তু কোন নির্দিষ্ট ধর্ম অনুসৰণ কৰিব লাগে সেই বিষয়ে মোটামুটি উদাসীন। ৰাষ্ট্রই নির্ধাৰিত কৰা পোছাকৰ নিয়ম, সন্তানৰ "শুদ্ধ" সংখ্যা, বা বাস কৰাৰ নির্দিষ্ট স্থান আদিৰ কোনো বাধ্যবাধকতা নাই।

চমুকৈ, আদর্শ সাম্প্রদায়িক সমাজৰ এক প্রধান বৈশিষ্ট্য হ'ল যে উদাৰ ৰাষ্ট্রৰ বিপৰীতে ই সমানে ভাগ কৰা কল্যাণৰ ধাৰণা সৃষ্টি কৰে, কিন্তু এই কল্যাণৰ পৰিসৰ স্বৈৰাচাৰী সমাজে আগবঢ়োৱাতকৈ বহু সৰু।

স্বৈৰাচাৰী চৰকাৰে প্রায়েই চৰম/উগ্র (extremist) মতাদর্শক আঁকোৱালি লয় আৰু কঠোৰ শক্তিৰে শাসন কৰে, ব্যক্তিগত স্বাধীনতা, ৰাজনৈতিক আৰু নাগৰিক অধিকাৰত গুৰুতৰ নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰে। স্বৈৰাচাৰী চৰকাৰসমূহে প্রত্যক্ষভাৱে চৰকাৰৰ ভূমিকাক নির্দেশক আৰু নিয়ন্তা হিচাপে স্বীকাৰ কৰে। নাগৰিক সমাজ আৰু গণতন্ত্র সাধাৰণতে স্বৈৰাচাৰী শাসনৰ বৈশিষ্ট্য নহয়।

১৪.৭ উপসংহাৰ

সমসাময়িক উদাৰ-সম্প্ৰদায়বাদী বিতৰণে কেইবাটাও স্তৰত কার্য্য কৰে। ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ স্তৰত, ই আইনী বা চৰকাৰী সংৰচনা আৰু ধর্ম বা জাতিগত গোটৰ দৰে সাংস্কৃতিক গাঁথনিৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত এক বিতর্ণ। নৈতিক তত্ত্বৰ স্তৰত, ই মূল্যবোধ আৰু কর্তব্যৰ সম্পর্কৰ ওপৰত বিতর্ণ, বা অধিক স্পষ্টভাৱে ক'বলৈ গ'লে, কি ভাল তাৰ ধাৰণাই কি সঠিক তাৰ নীতিসমূহক যুক্তিসংগতভাৱে স্থাপন কৰিব পাৰে নে বা ইয়াৰ বিপৰীতে। শেষত, যাক কেতিয়াবা দার্শনিক মনোবিজ্ঞান বুলি কোৱা হয়, সেই স্তৰত ই আত্মাৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰত এক বিতর্ণ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন

(ক) "Liberal" শব্দটো কোন শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে?

(খ) "Two Treatises on Government" নামৰ কিতাপখন কে লিখিছিল?

(গ) "A Theory of Justice" নামৰ গ্ৰন্থখন কে লিখিছিল?

(ঘ) সম্প্ৰদায়বাদ বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ২: খালী ঠাই পূৰণ কৰা (Fill in the blanks)

(ক) _____ যুক্তি দিয়ে যে প্ৰকৃত স্বাধীনতা কেৱল তেতিয়াহে থাকিব পাৰে যেতিয়া নাগৰিকসকল সুস্থ, শিক্ষিত আৰু চৰম দাৰিদ্র্যৰ পৰা মুক্ত।

(খ) _____ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰবাদী দৃষ্টিভংগী যিয়ে সাংস্কৃতিক নিয়মৰ পৰা ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

(গ) _____ শাস্ত্ৰীয় উদাৰবাদক অস্তিত্বগত (ontological) আৰু জ্ঞানতাত্ত্বিকভাৱে (epistemologically) অসংলগ্ন বুলি গণ্য কৰে।

(ঘ) চার্লছ টেলৰ আৰু মাইকেল চেণ্ডেলে _____ ৰ সমর্থক।

প্ৰশ্ন ৩: শুদ্ধ/অশুদ্ধ লিখা

(ক) উদাৰবাদী আন্দোলনৰ প্ৰধান দার্শনিক আছিল জন ল'ক।

(খ) উদাৰবাদ হৈছে পৰম্পৰাবাদৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰতিক্ৰিয়া।

(গ) সামূহিকতাবাদীসকলে মানুহক পৰমাণুবাদী ব্যক্তি হিচাপে গণ্য কৰে।

(ঘ) শৈক্ষিক সামূহিকতাবাদীসকলৰ মতে ব্যক্তিসকল সমাজৰ বাহিৰে আৰু পৃথকে থাকিব পাৰে।

প্রশ্ন ৪: চমু প্রশ্ন

(ক) উদাৰবাদ বুলিলে কি বুজা ?

(খ) Laissez-faire অর্থনৈতিক নীতি কি ?

(গ) কল্যাণ ৰাষ্ট্র (Welfare state) কি ?

(ঘ) ধনাত্মক অধিকাৰ (Positive right) কি ?

১৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- "লিবেৰেল" (Liberal) শব্দটো লেটিন শব্দ "লিবেৰ" (liber) ৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে "মুক্ত" বা "দাস নহয়"।
- উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ প্রধান দার্শনিক আছিল জন লক (John Locke)।
- উদাৰতাবাদ হৈছে পৰম্পৰাবাদৰ বিৰোধী এক মতাদর্শ, কাৰণ পৰম্পৰাই মানুহক নিজকে প্রতিষ্ঠা কৰাত বাধা দিয়ে।
- অৰাজকতাবাদ (Anarchism) হৈছে উদাৰতাবাদৰ এক অধিক ৰেডিকেল ৰূপ, যদিও উদাৰতাবাদেও ঐতিহাসিকভাৱে যিকোনো প্রকাৰৰ কর্তৃত্ববাদৰ বিৰোধিতা কৰে। যেনে সম্প্রদায়, সমাজবাদ, স্বৈৰাচাৰী বা অনান্য সর্বাত্মক শানবাদ।
- সম্প্রদায়বাদ (Communitarianism) হৈছে এক দর্শন যিয়ে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। যদিও ইয়াৰ অর্থ পৰিয়াল হ'ব পাৰে, কিন্তু দার্শনিক অর্থত ইয়াক এক সম্প্রদায়ৰ লোকৰ মাজৰ সম্পর্ক, স্থানীয় সমাজ (ভৌগোলিক অৱস্থান) বা একে স্বার্থ বা ইতিহাসৰ লোকৰ সমষ্টি হিচাপে বুজা হয়।
- শৈক্ষিক সম্প্রদায় অনুসৰি, ব্যক্তিৰ পৰিচয় আংশিকভাৱে সংস্কৃতি আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ দ্বাৰা গঠিত হয়; সামাজিক পৰিপ্রেক্ষিতৰ পৰা বেলেগ কৰি ব্যক্তিগত অধিকাৰ বা স্বার্থ সংজ্ঞায়িত কৰাৰ কোনো সু-সংগত উপায় নাই।
- প্রতিক্রিয়াশীল সম্প্রদায়বাদে (Responsive Communitarianism) ৰাষ্ট্রতকৈ সমাজ আৰু ইয়াৰ সংস্থাসমূহৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে। প্রতিক্রিয়াশীল সম্প্রদায়বাদীসকলে মুক্ত অংশগ্রহণ, সংলাপ আৰু সঁচাকৈয়ে সমান মূল্যবোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমাজ গঢ়িব বিচাৰে।

১৪.৯ অধিক জানিবলৈ

১) *লিবাৰেল-কমিউনিটেৰিয়ান বিতর্ক*– থমাছ ই. ৰেন (দ্য ব্লেকৱেলছ ডিকশ্যনাৰী অৱ বিজনেছ এথিক্স, ১৯৯৯)

২) ফেলকন, এণ্ড্রিয়া। *এৰিষ্টটল অন কজালিটি*, ষ্টানফর্ড এনচাইক্লপিডিয়া অৱ ফিলচফি, ২০০৮

১৪.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ :

(ক) "Liberal" শব্দটো লেটিন শব্দ "liber"ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থ হ'ল "মুক্ত" বা "দাস নহয়"।

(খ) জন লকে "Two Treatises on Government" নামৰ কিতাপখন লিখিছিল।

(গ) জন লছে "A Theory of Justice' নামৰ কিতাপখন লিখিছিল।

(ঘ) সম্প্ৰদায়বাদ হ'ল এনে এক দর্শন যিয়ে ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ :

(ক) সামাজিক উদাৰতাবাদ

(খ) সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ

(গ) দার্শনিক সম্প্ৰদায়বাদ

(ঘ) শিক্ষামূলক সম্প্ৰদায়বাদ

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ :

(ক) শুদ্ধ

(খ) শুদ্ধ

(গ) অশুদ্ধ

(ঘ) অশুদ্ধ

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ :

(ক) উদাৰতাবাদৰ অর্থ হ'ল উদাৰ আৰু মুক্তমনা, লগতে সংযোৰণ আৰু পক্ষপাতিত্বৰ পৰা মুক্ত।

(খ) লেছে-ফেয়াৰ অর্থনৈতিক নীতি মানে ৰাষ্ট্রই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, শান্তি, নিৰাপত্তা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ আৱশ্যকীয় হোৱাতকৈ বেছি হস্তক্ষেপ আৰু কৰৰ পৰা বিৰত থাকে।

(গ) কল্যাণ ৰাজ্য মানে য'ত ৰাষ্ট্ৰই নাগৰিকৰ কল্যাণৰ বাবে প্ৰাথমিক দায়িত্ব লয় আৰু কল্যাণমূলক সেৱা প্ৰদান কৰে।

(ঘ) ধনাত্মক অধিকাৰ হ'ল কিছুমান বস্তু বা সুবিধাৰ অধিকাৰ বা নিশ্চয়তা। ইয়াৰ ভিতৰত ৰাষ্ট্ৰীয় অনুদানপ্ৰাপ্ত শিক্ষা, ৰাষ্ট্ৰীয় অনুদানপ্ৰাপ্ত বাসস্থান, নিৰাপদ আৰু পৰিষ্কাৰ পৰিৱেশ, সাৰ্বজনীন স্বাস্থ্য সেৱা, আৰু চাকৰিৰ অধিকাৰও অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাৰে।

১৪.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (Very Short Questions) :

প্ৰশ্ন ১: 'Liberal' ৰ আক্ষৰিক অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ২: 'Two Treatises on Government' গ্ৰন্থখন কাৰ দ্বাৰা ৰচিত?

প্ৰশ্ন ৩: 'On Liberty' গ্ৰন্থৰ লেখকৰ নাম উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: উদাৰতাবাদে কিৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিক্ৰিয়া কৰে?

প্ৰশ্ন ৫: অৰাজকতাবাদ কি?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: শাস্ত্ৰীয় উদাৰতাবাদ কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: সামাজিক উদাৰতাবাদৰ বিষয়ে চমুকৈ বৰ্ণনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়বাদৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৪: সঁহাৰিমূলক সম্প্ৰদায়বাদ কি?

প্ৰশ্ন ৫: সম্প্ৰদায়বাদী দৃষ্টিভংগী পৰম্পৰাবাদী দৃষ্টিভংগীৰ পৰা কেনেদৰে পৃথক?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: উদাৰতাবাদৰ বিকাশৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ উদাৰতাবাদৰ বৰ্ণনা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৩: সম্প্ৰদায়বাদৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: ইতিবাচক অধিকাৰৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ সম্প্ৰদায়বাদৰ বৰ্ণনা দিয়া।

****

অধ্যায় ১৫ : উদাৰ ন্যায় আৰু প্ৰাপ্যতা হিচাপে ন্যায়

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য

১৫.২ পৰিচয়

১৫.৩ ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণা

১৫.৪ ন্যায়ৰ উদাৰ ধাৰণা

১৫.৫ ন্যায়ৰূপে ন্যায়সংগততা: উদাৰ সমাজত ন্যায় (ৰ'লছৰ তত্ত্ব)

১৫.৫.১ সমাজৰ মৌলিক গঠন

১৫.৫.২ ন্যায়ৰূপে ন্যায়সংগততাৰ দুটা প্ৰধান ধাৰণা

১৫.৫.৩ ন্যায়ৰূপে ন্যায়সংগততাৰ দুটা নীতি

১৫.৬ নাগৰিকৰ ধাৰণা

১৫.৭ সমাজৰ ধাৰণা

১৫.৭.১ মূল অৱস্থান

১৫.৭.২ মূল অৱস্থানৰ পৰা যুক্তি: নীতিসমূহৰ নিৰ্বাচন

১৫.৭.৩ মূল অৱস্থানৰ পৰা যুক্তি: স্থিৰতাৰ পৰীক্ষা

১৫.৮ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ: চাৰি স্তৰৰ ক্ৰম

১৫.৯ মূল অৱস্থান আৰু ৰাজনৈতিক গঠনবাদ

১৫.১০ জনগণৰ আইন: উদাৰ বৈদেশিক নীতি

১৫.১১ আন্তৰ্জাতিক মৌলিক গঠন আৰু জনগণৰ আইনৰ নীতিসমূহ

১৫.১২ জনগণ: উদাৰ আৰু সন্মানজনক বা শিষ্ট

১৫.১৩ আন্তৰ্জাতিক সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰ

১৫.১৩.১ আন্তৰ্জাতিক মূল অৱস্থান

১৫.১৪ আদৰ্শহীন তত্ত্ব: অবৈধ ৰাষ্ট্ৰ আৰু দুৰ্দশাগত/পিছপৰা সমাজ

১৫.১৫ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

১৫.১৬ অধিক জানিবলৈ

১৫.১৭ অগ্ৰগতি খতিয়ান

১৫.১৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি সক্ষম হ'ব—

- ন্যায় আৰু ন্যায়ৰ প্ৰাসংগিকতা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ;
- ন্যায়ে সমাজ, সম্প্ৰদায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক স্থিতি কেনেকৈ প্ৰতিফলিত কৰে সেইটো বুজিবলৈ;
- ব্যক্তিগত ন্যায়ৰ ধাৰণা, উদাৰ ন্যায়ৰ ধাৰণা আৰু এখন উদাৰ সমাজৰ বাবে ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্ব বুজিবলৈ;
- "ন্যায় হিচাপে সততা", "ন্যায় হিচাপে সততাৰ প্ৰণালী", "ন্যায় হিচাপে সততাৰ মূল নীতি", নাগৰিক, সমাজ আৰু সংস্থাৰ ধাৰণা আদি আলোচনা কৰিবলৈ;
- শুভ/ভালৰ সংজ্ঞা দিয়া আৰু প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ বিৱৰণ দিয়া;
- জনগণৰ আইন, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰ, অ-আদৰ্শগত তত্ত্ব: বিদ্ৰোহী ৰাষ্ট্ৰ আৰু দুৰ্বল সমাজ, পুনৰ মিলন আৰু বাস্তৱধৰ্মী আদৰ্শ সমাজ আদি বিষয় আলোচনা কৰিবলৈ।

১৫.২ পৰিচয়

ন্যায়তকৈ অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ বস্তু মানৱ জীৱনত আৰু নাই। ন্যায়ে সমাজ, সম্প্ৰদায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক স্থিতি প্ৰতিফলিত কৰে। সকলোৱে ন্যায় বিচাৰে। তেন্তে ন্যায় কি? ন্যায় হ'ল প্ৰকৃত অৰ্থত যিটো ন্যায়সঙ্গত বা যুক্তিসংগত। ন্যায়ৰ ধাৰণাক বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা মূল্যায়ন কৰিব পাৰি। মানুহে সামাজিক ন্যায়, অৰ্থনৈতিক ন্যায়, ৰাজনৈতিক ন্যায়, নৈতিক ন্যায়, উদাৰ ন্যায় আদিৰ কথা কয়। ন্যায়ৰ প্ৰাসংগিকতা প্ৰাচীন কালৰ পৰাই আছিল। গ্ৰীক দাৰ্শনিকসকলে ন্যায়ৰ ধাৰণাৰ ওপৰত জোৰ দিছিল। প্লেটোৰ মতে, ন্যায় হ'ল আত্মাৰ এক গুণ। ঊনবিংশ শতিকাত জন ৰ'লছে ন্যায়ৰ এক মূলধাৰাৰ তত্ত্ব আগবঢ়ায়। প্ৰকৃততে, ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দৃষ্টিভংগীয়ে সমকালীন সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক দৰ্শনত ন্যায়ৰ এক প্ৰতিচ্ছবি হিচাপে আৰিৰ্ভাৰ হৈছিল। আমাৰ আলোচ্য বিষয় হ'ল উদাৰ ন্যায় আৰু পুৰস্কাৰ হিচাপে ন্যায়।

ন্যায়ৰ ধাৰণাটো সম্পূৰ্ণ বুলি কোনো সন্দেহ নাই। ই আইন আৰু সামাজিক নৈতিকতা দুয়োটাকে সামৰি লয়। ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক ন্যায় প্ৰদৰ্শন কৰিবলৈ সাংবিধানিক আইন প্ৰণয়ন কৰা হয়। যদিও সামাজিক আৰু নৈতিক ন্যায়ৰ প্ৰভাৱ অন্যান্য ন্যায়তকৈ বহুত বেছি। ন্যায় সমগ্ৰ সমাজৰ ক্ৰমৰ সৈতেও জড়িত। ইয়াৰ উপৰি, ন্যায়ে এক সংৰক্ষণাত্মক আৰু সংস্কাৰমূলক নীতি হিচাপেও কাম কৰে। সামাজিক ন্যায়ৰ লক্ষ্য হ'ল ব্যক্তিৰ স্বাৰ্থ আৰু সম্প্ৰদায়ৰ সামগ্ৰিক স্বাৰ্থৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰা। এই অৰ্থত, সামাজিক ন্যায়ে ব্যক্তিৰ অধিকাৰ আৰু সমাজৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ মাজত এক সমতা বজাই ৰাখে।

সামাজিক ন্যায়ৰ আদৰ্শই বিশেষকৈ দুখীয়া, প্ৰয়োজনীয়, দুৰ্বল শ্ৰেণী, অৰ্থাৎ নিম্নস্তৰৰ আৰু পৰিয়ালবৰ্গৰ কল্যাণৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখে।

১৫.৩ ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণা

ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাক ব্যক্তিগত ন্যায়ৰ ধাৰণা বুলি জনা যায়। ইয়ে কয় যে স্বাধীনতাই হ'ল চৰম নৈতিক আদৰ্শ। এই ধৰণৰ ন্যায় অনুসৰি, ব্যক্তিগত স্বাধীনতা আন যিকোনো কথাতকৈয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ। এজন স্বাধীনতাবাদীৰ মতে, এনে সমাজেই ন্যায়সংগত যিয়ে ব্যক্তিৰ বাবে সৰ্বাধিক স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰে। চৰকাৰৰ একমাত্ৰ কাৰ্য হ'ল জনসাধাৰণৰ নৈতিক অধিকাৰ—জীৱন, স্বাধীনতা, আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ, জোৰ-জবৰদস্তি আৰু প্ৰৱঞ্চনাৰ পৰা ৰক্ষা কৰা। ইয়ে কয় যে যদি A ৰ X ৰ অধিকাৰ আছে, তেন্তে A ইয়াক পাবৰ আৰু ইয়াৰ মালিক হোৱাৰ অধিকাৰী। ইয়াৰ মতে, যিসকলেহে নিজৰ বাবে যোগান ধৰিব নোৱাৰে বা নধৰে, তেওঁলোকৰ কল্যাণৰ বাবে ব্যৱস্থা কৰা উচিত। কিন্তু এনে ব্যৱস্থা কৰিবলৈ হ'লে চৰকাৰে কিছুমান লোকৰ পৰা তেওঁলোকৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে লৈ আনক দিব লগা হয়। কিছুমান লোকক কৰ আৰোপ কৰি আনক দিয়া হ'লে সেইটো ডকাইতিৰ দৰেই হ'ব। স্বাধীনতাবাদী মতবাদৰ সমৰ্থক জন হচ্পার্ছে (John Hospers) যুক্তি দৰ্শাইছে যে কল্যাণমূলক পৰিশোধৰ জৰিয়তে আনক সহায় কৰিবলৈ আইনে নিৰ্দেশ দিয়াটো "এজনৰ পৰা লৈ আনজনক দিয়া" (Rob Peter to Pay Paul)।

১৫.৪ ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণা

ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণা স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাৰ পৰা অলপ পৃথক। ই স্বাধীনতা আৰু সমতা উভয়কে একেটা চৰম নৈতিক আদৰ্শত একত্ৰিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। উদাৰতাবাদীসকলে স্বাধীনতাবাদীসকলৰ কিছুমান নেতিবাচক অধিকাৰক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি গণ্য কৰে। তেওঁলোকে যুক্তি দৰ্শায় যে সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্য সম্পাদন কৰা উচিত: (ক) কিছুমান মৌলিক স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰা, আৰু (খ) সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ মৌলিক প্ৰয়োজনসমূহ পূৰণ কৰা। অৱশ্যে, উদ্যোগসমূহৰ সমূহীয়া মালিকীস্বত্বৰ ক্ষেত্ৰত উদাৰতাবাদীসকল সমাজতান্ত্ৰিকসকলৰ পৰা পৃথক। জন ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শাইছে যে কেৱল সেইবোৰ সামাজিক সুবিধাহে ন্যায়সংগত যিয়ে সমাজৰ আটাইতকৈ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ স্থান উন্নত কৰাত অৰিহণা যোগাব। ইয়াত ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ মূল ধাৰণাক উদাৰতাবাদী ন্যায়ৰ এক আদৰ্শ হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি।

১৫.৫ ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়: উদাৰ সমাজত ন্যায় (ৰ'লছৰ তত্ত্ব)

ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায় হ'ল উদাৰ সমাজৰ বাবে ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্ব। ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ বৈধ ব্যৱহাৰৰ বাবে ইয়াৰ এক ৰূপৰেখা তথা ভিত্তি প্ৰদান কৰে, যিটো উদাৰ ৰাজনৈতিক ন্যায়ৰ ধাৰণাৰ পৰিয়ালৰ অন্তৰ্ভুক্ত।

অৱশ্যে, বৈধতা হ'ল ৰাজনৈতিক গ্ৰহণযোগ্যতাৰ ন্যূনতম মানদণ্ড; এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা ন্যায়সঙ্গত নোহোৱাকৈও বৈধ হ'ব পাৰে।

ন্যায় হ'ল সৰ্বোচ্চ নৈতিক মানদণ্ড: সমাজৰ প্ৰধান সংস্থাবোৰ কেনেকৈ সজোৱা হ'ব লাগে তাৰ সম্পূৰ্ণ বৰ্ণনা।

ৰ'লছে ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ক উদাৰতাবাদৰ মূল ধাৰণা হৈছে নাগৰিকসকল মুক্ত আৰু সমান, আৰু সমাজখন ন্যায়সংগত হ'ব লাগে লগতে এইবোৰৰ বিশেষ ব্যাখ্যাৰ ওপৰত গঢ়ি তোলে। তেওঁ যুক্তি দৰ্শায় যে ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায় হ'ল উদাৰতাবাদৰ মৌলিক ধাৰণাবোৰৰ সবাতোকৈ সমতাবাদী আৰু সবাতোকৈ যুক্তিসংগত ব্যাখ্যা।

ৰ'লছে ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ক যুক্তি আৰু সমতাৰ দাবীৰ উত্তৰ হিচাপে দেখে, যিটো প্ৰত্যাহ্বান উদাৰ গণতন্ত্ৰৰ সমাজবাদী সমালোচনা আৰু আধুনিক কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰৰ সংৰক্ষণবাদী সমালোচনাই উত্থাপন কৰে। ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ে সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ এক সংস্কৰণ আগবঢ়ায়, যিটো ৰ'লছৰ মতে ৰাজনৈতিক দৰ্শনৰ প্ৰভাৱশালী পৰম্পৰাৰ তুলনাত ন্যায়ৰ এক উৎকৃষ্ট বুজাবুজি প্ৰদান কৰে।

১৫.৫.১ সমাজৰ মৌলিক সংৰচনা

ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ৰ লক্ষ্য হ'ল উদাৰ সমাজৰ প্ৰধান ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক সংস্থাবোৰ; যেনে ৰাজনৈতিক সংবিধান, আইনী ব্যৱস্থা, অৰ্থনীতি, পৰিয়াল আদিক এক ন্যায়সঙ্গতভাৱে কেনেকৈ সজোৱা হ'ব লাগে তাৰ বৰ্ণনা কৰা। এই সংস্থাবোৰৰ বিন্যাসেই হ'ল সমাজৰ মৌলিক সংৰচনা। মৌলিক সংৰচনাই ন্যায়ৰ স্থান নিৰ্ধাৰণ কৰে কাৰণ এই সংস্থাবোৰে সামাজিক জীৱনৰ প্ৰধান সুবিধা আৰু বোজা বিতৰণ কৰে, যেনে, কোনো সামাজিক স্বীকৃতি পাব ইত্যাদি।

১৫.৫.২ ন্যায়বিচাৰৰ দুটা প্ৰধান ধাৰণা

সমাজৰ মৌলিক গঠনৰ দ্বাৰা নাগৰিকসকলৰ কি মৌলিক অধিকাৰ থাকিব, কোনে কি ধৰণৰ কামৰ সুযোগ পাব, আয় আৰু সম্পত্তিৰ বিতৰণ কেনেকুৱা হ'ব, আদি নিৰ্ধাৰিত হয়। সমাজৰ

মৌলিক গঠনৰ ৰূপে নাগৰিকসকলৰ জীৱনত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলায়। কেৱল তেওঁলোকৰ ভৱিষ্যৎ সম্ভাৱনাকে নহয়, বৰং তেওঁলোকৰ লক্ষ্য, মনোভাৱ, সম্পৰ্ক আৰু চৰিত্ৰও ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। মানুহৰ জীৱনত এনে ব্যাপক প্ৰভাৱ পেলোৱা সংস্থাসমূহৰ ন্যায্যতা প্ৰমাণ কৰাৰ প্ৰয়োজন আছে। বহুতে নিজৰ সমাজ এৰি যোৱাটো বাস্তৱসম্মত বিকল্প নহয়, গতিকে নাগৰিকসকলে দেশত থাকি সংস্থাসমূহৰ ব্যৱস্থাক সমৰ্থন কৰা বুলি কোৱা নাযায়। আৰু যিহেতু যিকোনো মৌলিক গঠনৰ নিয়ম বলপূৰ্বকভাৱে প্ৰয়োগ কৰা হয় (সহজতে গুৰুতৰ শাস্তিৰ সৈতে), সেয়েহে নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ বলপূৰ্বক প্ৰয়োগৰ ন্যায্যতা প্ৰমাণ কৰাৰ দাবী অধিক জৰুৰী।

ন্যায়বিচাৰক যুক্তিসংগত হিচাপে উপস্থাপন কৰোঁতে ৰ'লছে ধৰি লৈছে যে সম্বন্ধিত উদাৰ সমাজত যুক্তিসংগত বহুত্ববাদ আছে (ওপৰত বৰ্ণনা কৰাৰ দৰে), আৰু ইয়াৰোপৰি ইয়াৰ অৱস্থা যথেষ্ট অনুকূল—অৰ্থাৎ প্ৰত্যেকৰ মৌলিক প্ৰয়োজন পূ�ৰণ কৰিবলৈ যথেষ্ট সম্পদ আছে। ৰ'লছে সহজকৈ ধৰি লৈছে যে সমাজখন স্বয়ংসম্পূৰ্ণ আৰু বন্ধ, গতিকে নাগৰিকসকলে ইয়াত কেৱল জন্মগ্ৰহণ কৰেহি আৰু মৃত্যু হ'লেহে ইয়াৰ পৰা ওলাই যায়।

উদাহৰণস্বৰূপে, সকলো নাগৰিকে ভাল এটা জীৱন-যাপন কৰিবলৈ কোনোবা নহয় কোনোবা ৰূপত সমাজিক সহযোগিতাৰ আৱশ্যক। তথাপি, সহযোগিতাৰ সুবিধা আৰু বোজা কিদৰে ভগাই লোৱা হয়, সেই বিষয়ত নাগৰিকসকল উদাসীন নহয়। ৰ'লছৰ ন্যায়বিচাৰৰ নীতিসমূহে এই মূল উদাৰ ধাৰণাক প্ৰতিফলিত কৰে যে, মুক্ত আৰু সম মূল কথাসমূহৰ জৰিয়তে।

এই নেতিবাচক মতৱাদে সামাজিক সম্পদ কেনেকৈ বিতৰণ কৰিব লাগে সেই কথা নকয়; ই কেৱল পথ পৰিষ্কাৰ কৰে। ৰ'লছৰ ইতিবাচক বিতৰণমূলক মতৱাদ হ'ল সমতা-ভিত্তিক পাৰস্পৰিকতা। সকলো সামাজিক সম্পদ সমানে বিতৰণ কৰিব লাগে, যদি অসমান বিতৰণে সকলোৰে সুবিধা হয়। মূল ধাৰণাটো হ'ল যে নাগৰিকসকল মৌলিকভাৱে সমান, গতিকে ন্যায়ৰ বিষয়ে যুক্তি কৰোঁতে এটা অনুমানৰ পৰা আৰম্ভ কৰিব লাগে যে সকলো সহযোগিতামূলকভাৱে উৎপাদিত সম্পদ সমানে ভাগ কৰিব লাগে। তাৰ পিছত ন্যায়ই প্ৰয়োজন কৰে যে যিকোনো অসমতাৰ ফলত সকলো নাগৰিকৰে,আৰু বিশেষকৈ যিসকলৰ আটাইতকৈ কম সুবিধা হ'ব, তেওঁলোকৰ সুবিধা হ'ব লাগে। সমতাই আধাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰে; তাৰ পিছত যিকোনো অসমতাই সকলোৰে অৱস্থা উন্নত কৰিব লাগে আৰু বিশেষকৈ আটাইতকৈ দুৰ্দশাগ্ৰস্ত লোকসকলৰ অৱস্থা। সমতা আৰু পাৰস্পৰিক সুবিধাৰ এই কঠোৰ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ হ'ল ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য।

১৫.৫.৩ ন্যায়ৰ সমতা হিচাপে দুটা নীতি

ন্যায়ৰ সমতাৰ এই প্ৰমুখ ধাৰণাবোৰ ইয়াৰ দুটা নীতিত প্ৰকাশ পাইছে:

প্ৰথম নীতি:

প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ একে ধৰণৰ অপৰিহাৰ্য দাবী থাকিব সম্পূৰ্ণভাৱে যথেষ্ট মৌলিক স্বত্বৰ এক প্ৰথম নীতিয়ে সকলো নাগৰিকৰ বাবে মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতা নিশ্চিত কৰে: বিবেকৰ স্বতন্ত্ৰতা আৰু সংঘ গঠনৰ স্বাধীনতা, বাক্ স্বাধীনতা আৰু ব্যক্তি স্বাধীনতা, ভোটদানৰ অধিকাৰ, ৰাজহুৱা পদত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ অধিকাৰ, আইনৰ শাসন অনুসৰি ব্যৱহাৰ পোৱাৰ অধিকাৰ, ইত্যাদি। এই নীতিয়ে এই অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাসমূহ সমানে সকলো নাগৰিকক প্ৰদান কৰে। অসমান অধিকাৰে সৰু অংশ পোৱাসকলৰ কোনো লাভ নকৰে। গতিকে, সাধাৰণ পৰিস্থিতিত ন্যায়ই সকলোৰে বাবে সমান অধিকাৰ দাবী কৰে।

ৰ'লছৰ প্ৰথম নীতিটোৱে সমান মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে ব্যাপক বিশ্বাসৰ সৈতে মিলে। ইয়াৰ দুটা বৈশিষ্ট্যই এই নীতিক স্বকীয় কৰি তোলে। প্ৰথমটো হ'ল ইয়াৰ অগ্ৰাধিকাৰ: মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাসমূহ অন্যান্য সামাজিক সুবিধাৰ বিনিময়ত হ্ৰাস কৰিব নোৱাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে, প্ৰথম নীতিয়ে কলেজৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সামৰিক সেৱাৰ পৰা ৰেহাই দিয়া এনে কোনো নীতি অনুমোদন নকৰে যি যুক্তি দিয়ে যে শিক্ষিত নাগৰিকে অৰ্থনৈতিক উন্নতি ঘটাব। সামৰিক সেৱা হ'ল মৌলিক স্বতন্ত্ৰতাত এক গুৰুতৰ হস্তক্ষেপ, আৰু যদি সামৰিক সেৱা প্ৰয়োগ কৰা হয় তেন্তে সেৱা কৰিবলৈ সক্ষম সকলোৰে সমানে ইয়াৰ সাপেক্ষ হ'ব লাগিব।

ৰ'লছৰ প্ৰথম নীতিটোৰ দ্বিতীয় স্বকীয় বৈশিষ্ট্য হ'ল যে ইয়াৰ ৰাজনৈতিক স্বতন্ত্ৰতাসমূহৰ ন্যায্য মূল্যৰ প্ৰয়োজন। ৰাজনৈতিক স্বতন্ত্ৰতাসমূহ হ'ল মৌলিক স্বতন্ত্ৰতাৰ এক উপসমষ্টি, যি ৰাজহুৱা পদত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ অধিকাৰ, ৰাষ্ট্ৰীয় নিৰ্বাচনৰ ফলাফল প্ৰভাৱিত কৰাৰ অধিকাৰ আদিৰ সৈতে জড়িত। এই স্বতন্ত্ৰতাসমূহৰ বাবে ৰ'লছে কেৱল আনুষ্ঠানিক নহয় বৰঞ্চ প্ৰকৃততে সমান হ'ব লাগে বুলি দাবী কৰে। অৰ্থাৎ, একে ধৰণৰ প্ৰতিভা আৰু অনুপ্ৰেৰণা থকা নাগৰিকসকলে তেওঁলোকৰ সামাজিক শ্ৰেণী নিৰ্বিশেষে একে সুযোগ পোৱা উচিত, যেনে চাকৰি পোৱা, নিৰ্বাচনত প্ৰভাৱ পেলোৱা আদি। এই ন্যায্য মূল্যৰ চৰ্তে নিৰ্বাচনৰ ধনসংগ্ৰহ আৰু পৰিচালনাৰ ওপৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ পেলায়, যি তলত বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

দ্বিতীয় নীতি:

ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দ্বিতীয় নীতিৰ দুটা অংশ আছে। প্ৰথম অংশটো হ'ল সুযোগৰ উপযুক্ত সমতা, যিয়ে একে প্ৰতিভা আৰু ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰাৰ ইচ্ছা থকা নাগৰিকসকলে ধনী বা দুখীয়া হিচাপে

জন্ম হোৱা নিৰ্বিশেষে একে শিক্ষাগত আৰু অৰ্থনৈতিক সুযোগ পোৱাটো দাবী কৰে। "সমাজৰ সকলো অংশতে একে অনুপ্ৰেৰণা আৰু প্ৰতিভা থকা ব্যক্তিসকলৰ বাবে সংস্কৃতি আৰু সাফল্যৰ প্ৰায় একে সম্ভাৱনা থাকিব লাগে" (JF, পৃষ্ঠা ৪৪)। উদাহৰণস্বৰূপে, যদি আমি ধৰি লওঁ যে প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভা আৰু সেইবোৰৰ ব্যৱহাৰ কৰা ইচ্ছা বিভিন্ন সামাজিক শ্ৰেণীত জন্ম হোৱা শিশুসকলৰ মাজত সমানে বিতৰণ হৈছে তেন্তে যিকোনো প্ৰকাৰৰ বৃত্তিত (সাধাৰণভাৱে নিৰ্ধাৰিত) আমি দেখা পোৱা উচিত যে সেই বৃত্তিত থকা প্ৰায় এক চতুৰ্থাংশ লোক আয়ৰ বিতৰণৰ শীৰ্ষ ২৫%ত জন্ম হৈছে, এক চতুৰ্থাংশ দ্বিতীয় সৰ্বোচ্চ ২৫%ত জন্ম হৈছে, এক চতুৰ্থাংশ দ্বিতীয় সৰ্বনিম্ন ২৫%ত জন্ম হৈছে আৰু এক চতুৰ্থাংশ সৰ্বনিম্ন ২৫%ত জন্ম হৈছে। কিয়নো উৎপত্তিৰ শ্ৰেণী হ'ল নাগৰিকসকলৰ এক নৈতিকভাৱে অবিবেচনী সত্য, গতিকে ন্যায়ই উৎপত্তিৰ শ্ৰেণীক শিক্ষা বা অৰ্থপূৰ্ণ কামৰ বাবে অসমান প্ৰকৃত সুযোগলৈ ৰূপান্তৰিত হ'বলৈ দিয়া নাযায়।

দ্বিতীয় নীতিৰ দ্বিতীয় অংশ হৈছে পাৰ্থক্য নীতি, যিয়ে সম্পদ আৰু আয়ৰ বিতৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। এই সম্পদৰ অসমতাৰে এক মুঠ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰিব পাৰে: উদাহৰণস্বৰূপে, উচ্চ মজুৰীয়ে প্ৰশিক্ষণ আৰু শিক্ষাৰ খৰচ পূৰণ কৰিব পাৰে, আৰু বেছি প্ৰয়োজনীয় চাকৰিবোৰত লোকৰ আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। পাৰ্থক্য নীতিয়ে প্ৰয়োজন কৰে যে সামাজিক সংস্থাবোৰক এনে ধৰণে সজাব লাগে যাতে সম্পদ আৰু আয়ৰ যিকোনো অসমতাই আটাইতকৈ দুৰ্বল লোকসকলৰ সুবিধাৰ কাৰণে কাম কৰে। অৰ্থাৎ, পাৰ্থক্য নীতিয়ে প্ৰয়োজন কৰে যে অৰ্থনৈতিক অসমতাবোৰ সকলোৰে সুবিধাৰ কাৰণে হ'ব লাগে আৰু বিশেষকৈ আটাইতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত লোকসকলৰ সৰ্বাধিক সুবিধাৰ কাৰণে হ'ব লাগে।

চাৰিটা কাল্পনিক অৰ্থনৈতিক গঠন A-D আৰু এইবোৰে তিনিটা বেলেগ বেলেগ সমষ্টিৰ প্ৰতিনিধিস্থানীয় সদস্যৰ বাবে জীৱনকালৰ গড় আয়ৰ স্তৰ উৎপাদন কৰিব:

অৰ্থনীতি	সৰ্বনিম্ন সুবিধাপ্ৰাপ্ত গোট	মধ্যম গোট	সৰ্বাধিক সুবিধাপ্ৰাপ্ত গোট
A	১০,০০০	১০,০০০	১০,০০০
B	১২,০০০	৩০,০০০	৮০,০০০
C	৩০,০০০	৯০,০০০	১,৫০,০০০
D	২০,০০০	১,০০,০০০	৫,০০,০০০

ইয়াত পাৰ্থক্য নীতিৰে অৰ্থনীতি C ক বাছি লয়, কিয়নো ইয়াত আটাইতকৈ অসুবিধাগ্ৰস্ত শ্ৰেণীৰে সৰ্বোত্তম প্ৰদৰ্শন কৰা বিতৰণ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। সমান বিভাজন (অৰ্থনীতি A) আৰু অধিক সমান

বিভাজন (অৰ্থনীতি B) ৰ সাপেক্ষে C ৰ অসমতাই সকলোৰে বাবে সুবিধাজনক। কিন্তু পাৰ্থক্য নীতিয়ে ধনীসকলক দুখীয়াৰ খৰচাত অধিক ধনী হ'বলৈ অনুমতি নিদিয়ে (অৰ্থনীতি D)। পাৰ্থক্য নীতিয়ে সমতা-ভিত্তিক পাৰস্পৰিকতাক সাঙুৰি লয়: ই সমতাবাদী আধাৰৰ পৰা এনে অসমতাৰ দাবী কৰে যি সকলোৰে বাবে, আৰু বিশেষকৈ আটাইতকৈ অসুবিধাগ্ৰস্তৰ বাবে ভাল।

পাৰ্থক্য নীতিয়ে এই ধাৰণাক প্ৰকাশ কৰে যে প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভা অৰ্জন কৰা নহয়। এগৰাকী নাগৰিকে সমাজৰ উৎপাদনৰ অধিক অংশৰ যোগ্যতা নাপায় কেৱল এইবাবে যে তেওঁৰ সৌভাগ্যক্ৰমে এনে প্ৰতিভা লৈ জন্ম হৈছে যিবোৰৰ চাহিদা বেছি। অথচ ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে নহয় যে সকলোৱে একে অংশ পাব লাগিব। নাগৰিকসকলৰ বিভিন্ন প্ৰতিভা আৰু সামৰ্থ্য থাকিব পাৰে বুলিটো সকলোকে অধিক সুখী কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। পাৰ্থক্য নীতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত সমাজত নাগৰিকসকলে প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভাৰ বিতৰণক এনে এক সম্পদ হিচাপে বিবেচনা কৰে যিয়ে সকলোকে উপকৃত কৰিব পাৰে। যিসকল অধিক প্ৰতিভাশালী, তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ প্ৰতিভা ব্যৱহাৰ কৰি নিজকে অধিক সুখী কৰিবলৈ স্বাগতম, যেতিয়ালৈকে তেওঁলোকে এনে কৰাৰ দ্বাৰা কম প্ৰতিভাশালীসকলৰ মংগলত অৱিহণা যোগায়। ৰ'লছে কয়, "ন্যায়ৰ সৈতে ন্যায়ত, মানুহে ইজনে সিজনৰ ভাগ্য ভাগ বতৰা কৰিবলৈ সম্মত হয়।" (TJ, 102)

কাৰ্য্যকলাপ ১৫.১

১. আপুনি উদাৰতাবাদী ন্যায়ৰ ধাৰণা আৰু স্বাধীনতাবাদী ন্যায়ৰ ধাৰণাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য পায় নে?

২. ন্যায়ৰ সমতাৰ দুই নীতি বিষয়ে আপুনি কি জানে? আলোচনা কৰক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: ন্যায় মানে হ'ল যি ন্যায়সঙ্গত। (শুদ্ধ/ অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ২: প্লেটো/ জন ৰ'লছৰ মতে ন্যায় হ'ল আত্মাৰ এক গুণ।

প্ৰশ্ন ৩: _____ এ ন্যায়ৰ মূলসুঁতিৰ তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল।

প্ৰশ্ন ৪: ন্যায়ৰ _____ তত্ত্ব মতে, ব্যক্তি স্বাধীনতা সকলোতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ।

প্ৰশ্ন ৫: "মানুহে একে আনৰ ভাগ্য ভাগ-বতৰা কৰিবলৈ সম্মত হয়"— এই কথাষাৰ কোনে কৈছিল?

১৫.৬ নাগৰিকৰ ধাৰণা

ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দুটা নীতিৰ আলোচনা কৰাৰ পিছত, আমি আকৌ নাগৰিকসকলক মুক্ত আৰু সমান বুলি ধৰা উদাৰতাবাদী ধাৰণা আৰু সমাজক ন্যায় হ'ব লাগে বুলি কোৱা ধাৰণাৰ ৰ'লছৰ ব্যাখ্যাক পুনৰ বিবেচনা কৰিব পাৰোঁ। ৰ'লছে নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁৰ ন্যায়ৰ দুটা নীতিৰ আনুষ্ঠানিক যুক্তি আগবঢ়াইছে—যিটো হ'ল "মূল অৱস্থাৰ পৰা দিয়া যুক্তি"।

নাগৰিকসকল মুক্ত বুলি ধৰা লোৱাৰ ৰ'লছৰ ব্যাখ্যা হ'ল তলত দিয়া ধৰণৰ: নাগৰিকসকল মুক্ত এই অৰ্থত যে প্ৰতিজনে নিজকে সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ ওপৰত দাবী কৰাৰ অধিকাৰী বুলি গণ্য কৰে। নাগৰিকসকল দাস বা ভূমিদাস নহয়, যিসকলৰ সামাজিক স্থিতি আনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। নাগৰিকসকল মুক্ত এই অৰ্থতো তেওঁলোকৰ নিজৰ ৰাজহুৱা সত্তাক যিকোনো বিশেষ সামগ্ৰিক মতবাদৰ পৰা পৃথক কৰি ৰাখে: এজন নাগৰিকে যদি ইছলাম ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰে বা নিজৰ ধৰ্ম ত্যাগ কৰে, তেন্তে তেওঁ আশা কৰিব যে এই পৰিৱৰ্তনৰ মাজেদিও তেওঁৰ ৰাজনৈতিক অধিকাৰ আৰু চৰ্তাৱলী অক্ষুণ্ণ থাকিব। শেহতীয়াকৈ, নাগৰিকসকল মুক্ত এই অৰ্থত এইয়ে যে তেওঁলোক যুক্তিসংগতভাৱে আশা কৰিব পৰা সুযোগ-সুবিধা আৰু সম্পদৰ ভিত্তিত নিজৰ জীৱনৰ পৰিকল্পনা কৰাৰ দায়িত্ব ল'ব পাৰে।

জন ৰ'লছৰ মতে, নাগৰিকসকল সমান কা�ৰণ তেওঁলোকৰ সমাজত সহযোগিতা কৰাৰ সামৰ্থ্য আছে সম্পূৰ্ণ জীৱনকালজুৰি। নাগৰিকসকলৰ সহযোগিতা কৰাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সীমাৰেখাৰ ওপৰত বেছি বা কম দক্ষতা, প্ৰতিভা আৰু শক্তি থাকিব পাৰে, কিন্তু এই সীমাৰেখাৰ ওপৰৰ পাৰ্থক্যই নাগৰিকসকলৰ মৌলিক সমান মৰ্যাদাক প্ৰভাৱিত নকৰে।

ৰ'লছীয় নাগৰিকসকল কেৱল মুক্ত আৰু সমানেই নহয়; তেওঁলোক যুক্তিসংগত আৰু বিচক্ষণও। ৰাজনৈতিক উদাৰবাদৰ পৰা নাগৰিকসকলৰ যুক্তিসংগত হোৱাৰ ধাৰণাটো আমাৰ বাবে পৰিচিত। যুক্তিসংগত নাগৰিকসকলে নিজৰ স্বাৰ্থৰ বিনিময়তো ন্যায্য সহযোগিতাৰ চর্ত মানি চলাৰ সামৰ্থ্য থাকে, যেতিয়ালৈকে অন্যান্যয়েও তেনেকৈ কৰিবলৈ ইচ্ছুক হয়। "ন্যায় হিচাপে ন্যায়"ত ৰ'লছে ইয়াক ন্যায়বোধৰ সামৰ্থ্য বুলি কয়। নাগৰিকসকলক বিচক্ষণ হিচাপেও ধৰা হয়: তেওঁলোকৰ জীৱনত মূল্যৱান বুলি গণ্য কৰা দৃষ্টিভংগী অনুসৰণ কৰাৰ আৰু সংশোধন কৰাৰ সামৰ্থ্য আছে। ৰ'লছে ইয়াক ভালৰ ধাৰণাৰ সামৰ্থ্য বুলি কয়। এই দুয়োটা মৌলিক সামৰ্থ্য একেলগে দুটা নৈতিক শক্তি হিচাপে পৰিগণিত হয়।

ল'ক, ৰুছো আৰু মিলৰ দৰে প্ৰতিটো ন্যায় তত্ত্বৰ দৰে, "ন্যায় হিচাপে ন্যায়"ত নাগৰিকসকলৰ মৌলিক স্বাৰ্থৰ এক বিৱৰণীৰ প্ৰয়োজন হয়: নাগৰিক হিচাপে নাগৰিকসকলৰ কিৰ প্ৰয়োজন। ৰ'লছে প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ বিৱৰণী মুক্ত আৰু সমান, যুক্তিসংগত আৰু বিচক্ষণ নাগৰিকৰ ধাৰণাৰ পৰা আহৰণ

কৰে। প্ৰাথমিক সামগ্ৰীবোৰ দুয়োটা নৈতিক শক্তি বিকাশ আৰু প্ৰয়োগ কৰাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয় আৰু জীৱনৰ বিভিন্ন ধৰণৰ ভালৰ ধাৰণা অনুসৰণ কৰাত উপযোগী। প্ৰাথমিক সামগ্ৰীবোৰ হ'ল:

(ক) মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাসমূহ;

(খ) চলাচলৰ স্বতন্ত্ৰতা আৰু বহুতো বৃত্তিৰ মাজত মুক্তভাৱে বাছনি কৰাৰ সুযোগ;

(গ) দায়িত্বশীল পদ আৰু স্থানৰ ক্ষমতা;

(ঘ) আয় আৰু সম্পদ; আৰু

(ঙ) আত্ম-সন্মানৰ সামাজিক ভেঁটি: সামাজিক সংস্থাসমূহৰ দ্বাৰা স্বীকৃতি যিয়ে নাগৰিকসকলক আত্ম-মূল্য আৰু তেওঁলোকৰ পৰিকল্পনা বাস্তৱায়ন কৰাৰ আত্মবিশ্বাস দিয়ে। (JF, ৫৮-৫৯)

সকলো নাগৰিকৰ এই প্ৰাথমিক সামগ্ৰী অধিক পোৱাৰ মৌলিক স্বাৰ্থ আছে বুলি ধৰা হয়, আৰু ৰাজনৈতিক সংস্থাসমূহে নাগৰিকসকলে কি প্ৰাথমিক সামগ্ৰী পাইছে তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁলোকৰ অৱস্থাৰ মূল্যায়ন কৰিব লাগে। ৰ'লছে কয় যে প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ সমতা আৰু অসমতাই ৰাজনৈতিক দিশত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ।

১৫.৭ সমাজৰ ধাৰণা

ৰ'লছৰ সমাজৰ ধাৰণাটো ন্যায়ৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত: সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ সমাজৰ সকলো সহযোগী সদস্যৰ বাবে যুক্তসংগত হ'ব লাগে, তেওঁলোকৰ বৰ্ণ, লিংগ, ধৰ্ম, উৎপত্তিৰ শ্ৰেণী, জীৱনৰ ভাল ধাৰণাৰ যুক্তিসংগত ধাৰণা আদি যি নহওক কিয়। ৰ'লছে ন্যায়ৰ এক দিশ হিচাপে প্ৰচাৰৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। তেওঁৰ মতে, এক সু-পৰিচালিত সমাজত (well-ordered society), মৌলিক গাঁথনিৰ নীতিসমূহ ৰাজহুৱাকৈ জনাজাত হ'ব লাগে আৰু এই নীতিসমূহৰ যুক্তিসমূহ সকলো যুক্তিসংগত নাগৰিকৰ বাবে জ্ঞাত আৰু গ্ৰহণযোগ্য হ'ব লাগে। প্ৰচাৰৰ ধাৰণাটোৰ মূল কথা হ'ল যে, মৌলিক গাঁথনিৰ নীতিসমূহ বলপূৰ্বকভাৱে প্ৰয়োগ কৰা হ'ব, গতিকে সেইবোৰ ৰাজহুৱা পৰীক্ষাৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব। প্ৰচাৰৰ চৰ্তই এইটো দাবী কৰে যে সমাজৰ কাৰ্যকৰী ন্যায়ৰ নীতিসমূহ গোপনীয় হব নালাগে আৰু ক্ষমতাৰ গভীৰ সম্পৰ্কৰ বাবে আদৰ্শগত আৱৰণ হিচাপে কাম কৰিব নালাগে: "ৰাজহুৱা ৰাজনৈতিক জীৱনত, একো গোপন কৰাৰ প্ৰয়োজন নাথাকে" (PL, 68)।

১৫.৭.১ মূল অৱস্থা (The Original Position)

ৰ'লছৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাসমূহ এতিয়াও বৰ্তমান বিমূৰ্ত (abstract) আৰু কিছুমানে ইয়াক নিৰাপদ বুলি ভাবিব পাৰে। মূল অৱস্থাই (original position) এই বিমূৰ্ত ধাৰণাসমূহৰ পৰা সামাজিক ন্যায়ৰ স্পষ্ট নীতিলৈ আগবাঢ়িব বিচাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা এই প্ৰশ্নটো ৰূপান্তৰিত কৰা হয়: "মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকৰ বাবে সামাজিক সহযোগৰ ন্যায্য চৰ্তসমূহ কি?" এই প্ৰশ্নটোলৈ: "যুক্তিসংগত অৱস্থাত মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকসকলে সহযোগৰ কি চৰ্তত সম্মত হ'ব?" নাগৰিকসকলৰ মাজত চুক্তিৰ ধাৰণালৈ আগবঢ়োৱাটোৱেই হ'ল ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ ধাৰণাক লক, ৰুছো আৰু কাণ্টৰ সামাজিক চুক্তিৰ পৰম্পৰাৰ ভিতৰত স্থাপন কৰা।

মূল অৱস্থাৰ কৌশল হ'ল যুক্তিৰ এক পদ্ধতি গঠন কৰা যিয়ে ন্যায়ৰ বিমূৰ্ত ধাৰণাসমূহক আদৰ্শৰূপে প্ৰকাশ কৰে, যাতে সেইবোৰৰ শক্তিক একেলগে নীতি নিৰ্বাচনৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত কৰিব পাৰি। গতিকে, ৰ'লছৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাসমূহ মূল অৱস্থাৰ গাঁথনিতেই সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। ৰ'লছৰ উদ্দেশ্য হ'ল যে পাঠকসকলে মূল অৱস্থাৰ ফলাফলটো সুক্তিসংগত বুলি দেখিব, কিয়নো তেওঁলোকে দেখিব যে ই নাগৰিক আৰু সমাজৰ যুক্তিসংগত ধাৰণাসমূহক কেনেকৈ প্ৰতিফলিত কৰিছে, আৰু ই বিশেষ বিষয়সমূহত ন্যায়ৰ সৈতে জড়িত তেওঁলোকৰ বিবেচিত বিশ্বাসসমূহকো সন্মান জনাইছে।

মূল অৱস্থান এটা চিন্তাৰ পৰীক্ষা: এক কাল্পনিক পৰিস্থিতি য'ত প্ৰত্যেক প্ৰকৃত নাগৰিকৰ এক প্ৰতিনিধি থাকে, আৰু এই প্ৰতিনিধিসকল একমত হয় যে কোনবোৰ ন্যায়ৰ নীতিৰ দ্বাৰা প্ৰকৃত নাগৰিকৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা উচিত। যদি প্ৰকৃত নাগৰিকসকলে তেওঁলোকৰ সমাজৰ বাবে ন্যায়ৰ নীতিৰ ওপৰত চুক্তিত উপনীত হ'বলৈ প্ৰকৃত সময়ত একত্ৰিত হয়, তেন্তে তেওঁলোকৰ মাজৰ প্ৰয়োজনীয় ন্যায়ৰ সৈতে অসংলগ্ন বিভিন্ন কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'ব—যেনে কোনবোৰ আটাইতকৈ ভাবুকিদায়ক হ'ব পাৰে বা কোনেহে আটাইতকৈ দীৰ্ঘসময় ধৰি থাকিব পাৰে। মূল অৱস্থানে এই ধৰণৰ সকলো অসংলগ্ন কাৰকৰ পৰা বিমূৰ্তন কৰে। প্ৰকৃততে, মূল অৱস্থান হৈছে এনে এক পৰিস্থিতি য'ত প্ৰত্যেক নাগৰিকক কেৱল এজন মুক্ত আৰু সমান নাগৰিক হিচাপে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা হয়, যিয়ে কেৱল মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকে বিচাৰে আৰু যিয়ে আন নাগৰিকৰ সৈতে ন্যায়সংগতভাৱে অৱস্থান কৰি মৌলিক গাঁঠনিৰ বাবে নীতিৰ ওপৰত চুক্তিত উপনীত হ'বলৈ চেষ্টা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নাগৰিকৰ মৌলিক সমতাক মূল অৱস্থানত এনেদৰে আদৰ্শগত কৰা হয় যে প্ৰকৃত নাগৰিকক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা পক্ষসমূহ সমমিতিকভাৱে অৱস্থান কৰে: কোনো নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিয়ে আন কোনো নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিক ভাবুকি দিব নোৱাৰে বা অধিক ভাল চুক্তিৰ বাবে দীৰ্ঘসময় ধৰি থাকিব নোৱাৰে।

মূল অৱস্থানৰ আটাইতকৈ চকুত লগা বৈশিষ্ট্য হৈছে অজ্ঞতাৰ আৱৰণ, যিয়ে নাগৰিকৰ বিষয়ে অন্য অবিৰত তথ্যসমূহক তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিসকলৰ মাজৰ চুক্তিত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ পৰা বাধা দিয়ে। যিদৰে আমি দেখিছো, ৰ'লছৰ মতে এজন নাগৰিকৰ নিৰ্দিষ্ট বৰ্ণ, শ্ৰেণী আৰু লিংগ আদি হৈছে সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে তেওঁক পক্ষপাতিত্ব কৰাৰ বা বিৰোধিতা কৰাৰ কাৰণ হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে মূল অৱস্থানত থকা প্ৰত্যেক পক্ষই তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা প্ৰকৃত নাগৰিকৰ বৰ্ণ, শ্ৰেণী, আৰু লিংগৰ বিষয়ে জ্ঞানৰ পৰা বঞ্চিত হয়। প্ৰকৃততে, অজ্ঞতাৰ আৱৰণে নাগৰিকৰ বিষয়ে ন্যায়ৰ নীতিৰ নিৰ্বাচনৰ সৈতে অসংলগ্ন সকলো তথ্যৰ পৰা পক্ষসমূহক বঞ্চিত কৰে: কেৱল তেওঁলোকৰ বৰ্ণ, শ্ৰেণী, আৰু লিংগ নহয়, বৰ্ত্তেও তেওঁলোকৰ বয়স, প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভা আৰু অন্যান্য বহুতো। ইয়াৰ উপৰিও, অজ্ঞতাৰ আৱৰণে নাগৰিকৰ সমাজৰ নিৰ্দিষ্ট তথ্যকো আঁতৰাই দিয়ে যাতে এক ন্যায়সংগত সামাজিক ব্যৱস্থাৰ স্থায়ী বৈশিষ্ট্যসমূহৰ এক স্পষ্ট দৃষ্টি লাভ কৰিব পাৰি।

অজ্ঞতাৰ আৱৰণৰ পিছত, বাস্তৱ নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰা পক্ষসমূহৰ তথ্যগত অৱস্থা নিম্নলিখিত ধৰণৰ:

পক্ষসমূহে নাজানে:

১. সমাজত থকা কোনো নাগৰিকৰ বৰ্ণ, জাতি, লিংগ, বয়স, আয়, সম্পত্তি, প্ৰাকৃতিক দক্ষতা, সামগ্ৰিক মতাদৰ্শ আদি, বা এই নাগৰিকসকল সমাজৰ ইতিহাসৰ কোন শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত।
২. সমাজৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, শ্ৰেণী গঠন, অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা, বা অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰ।

পক্ষসমূহে জানে:

১. সমাজৰ নাগৰিকসকলৰ বিভিন্ন সামগ্ৰিক মতাদৰ্শ আৰু জীৱনৰ পৰিকল্পনা আছে; আৰু সকলো নাগৰিকৰ প্ৰাথমিক সামগ্ৰী (primary goods)ত স্বাৰ্থ আছে।
২. সমাজত মধ্যমীয়া দুৰ্লভতাৰ অৱস্থা আছে: প্ৰত্যেকৰ বাবে পৰ্যাপ্ত আছে, কিন্তু সকলোৱে যি বিচাৰে সেইটো পাবলৈ পৰ্যাপ্ত নাই।
৩. মানৱ সমাজ জীৱনৰ সাধাৰণ তথ্যসমূহ; সাধাৰণ জ্ঞানৰ তথ্য আৰু বিজ্ঞান (অৰ্থনীতি আৰু মনোবিজ্ঞানকে ধৰি)ৰ সাধাৰণ সিদ্ধান্তসমূহ বিতৰ্কহীন।

অজ্ঞতাৰ আৱৰণৰ উদ্দেশ্য হৈছে মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিসকলক ইজনে সিজনৰ সৈতে ন্যায়সংগতভাৱে স্থাপন কৰা। কোনো পক্ষেই সেই বিশেষ নাগৰিকৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে অনুকূল নীতিৰ চাপ দিব নোৱাৰে, কিয়নো কোনো পক্ষেই তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ নিৰ্দিষ্ট গুণাগুণ নাজানে। গতিকে, পক্ষসমূহৰ এই অৱস্থাই যুক্তিসংগত অৱস্থাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, য'ত পক্ষসমূহে যুক্তিসংগত চুক্তিত উপনীত হ'ব পাৰে। প্ৰতিজন পক্ষে তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ নীতি (অৰ্থাৎ, সেই নাগৰিকৰ প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ অংশীদাৰী

সৰ্বাধিক কৰা) মানি চলিবলৈ চেষ্টা কৰে। পক্ষসমূহ ন্যায়সংগতভাৱে স্থাপন হোৱা হেতুকে, তেওঁলোকে যি চুক্তিলৈ উপনীত হয়, সেয়া সকলো বাস্তৱ নাগৰিকৰ বাবে ন্যায়সংগত হ'ব।

মূল অৱস্থাৰ (original position) এই সংৰচনাই ৰ'লছৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাৰ অন্যান্য দিশকো প্ৰতিফলিত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা সু-পৰিচালিত সমাজৰ ৰাজহুৱা স্বভাৱক এইদৰে মডেল কৰা হৈছে যে পক্ষসমূহে এনে নীতি বাছনি কৰিব লাগিব যাক সকলো নাগৰিকে ৰাজহুৱাভাৱে সমৰ্থন কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও, কিছু অনুমান আছে যিয়ে কল্পিত চুক্তিটোক সুনিৰ্দিষ্ট আৰু নিৰ্ণায়ক কৰি তোলে: পক্ষসমূহে ইৰ্ষাৰ দ্বাৰা প্ৰেৰিত নহয় (অৰ্থাৎ, তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ বাহিৰে অন্য নাগৰিকৰ অৱস্থাৰ প্ৰতি লক্ষ্য নাৰাখে); পক্ষসমূহক নিৰাপদ বিচৰা বা নিৰাপদে এৰাই চলা বুলি ধৰা নহয়; আৰু পক্ষসমূহে মৌলিক গাঁঠনিৰ বাবে নীতিৰ চূড়ান্ত চুক্তিত উপনীত হ'ব লাগিব: অজ্ঞতাৰ আৱৰণ আতৰোৱাৰ পিছত আৰু পক্ষসমূহে কোন বাস্তৱ নাগৰিকক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে জানিলে পুনৰ বিবেচনাৰ সুযোগ নাথাকে।

১৫.৭.২ মূল অৱস্থাৰ যুক্তি: নীতিসমূহৰ নিৰ্বাচন

মূল অৱস্থাৰ যুক্তিৰ দুটা অংশ আছে। প্ৰথম অংশত পক্ষসমূহে ন্যায়ৰ নীতিৰ ওপৰত একমত হয়। দ্বিতীয় অংশত পক্ষসমূহে পৰীক্ষা কৰে যে এই নীতিসমূহৰ দ্বাৰা সজ্জিত সমাজ ক্ৰমাগতভাৱে স্থিৰ হ'ব পাৰে নে নাই। ৰ'লছ কেৱল এইটো দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰে যে ন্যায়ৰ তেওঁৰ দুটা নীতি উপযোগিতাবাদী নীতিসমূহতকৈ প্ৰাধান্য পাব, কাৰণ তেওঁ উপযোগিতাবাদক ন্যায়ৰ বিষয়ত যুক্তিৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী প্ৰধান পৰম্পৰা হিচাপে গণ্য কৰে। গতিকে পক্ষসমূহক ৰ'লছৰ দুটা নীতি আৰু উপযোগিতাবাদী নীতিৰ মাজত এটা নিৰ্বাচনৰ সন্মুখীন কৰোৱা হয় আৰু সিহঁতক সুধিবলৈ কোৱা হয় যে সিহঁতে কোনবোৰ নীতিৰ সৈতে চুক্তি কৰিব বিচাৰে।

মূল অৱস্থাৰ প্ৰথম অংশত ৰ'লছৰ দুটা নীতি আৰু উপযোগিতাবাদী নীতিৰ মাজত দুটা মৌলিক তুলনা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। প্ৰথম তুলনাত পক্ষসমূহে দুটা নীতিক গড় উপযোগিতাৰ নীতিৰ সৈতে তুলনা কৰে: এই নীতি অনুসৰে মৌলিক গঠনক এনে ধৰণে সজাব লাগে যাতে সকলো নাগৰিকৰ মাজত গড় হিচাপে সৰ্বোচ্চ উপযোগিতা উৎপাদন হয়।

এই প্ৰথম তুলনাত ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শায় যে পক্ষসমূহে গড় উপযোগিতাতকৈ তেওঁৰ দুটা নীতিক বাছি ল'ব, কাৰণ ইয়াত পক্ষসমূহৰ বাবে মেক্সিমিন যুক্তি অৰ্থাৎ সৰ্বনিম্ন স্তৰক সৰ্বোচ্চ কৰা বা প্ৰয়োগ কৰাটো যুক্তিসংগত: তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকসকলৰ প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ সৰ্বনিম্ন স্তৰটোক সৰ্বোচ্চ কৰিবলৈ চাব। গড় উপযোগিতাবাদৰ অধীনত কিছু নাগৰিকৰ মৌলিক স্বাধীনতাক আন নাগৰিকৰ বাবে অধিক সুবিধা প্ৰদানৰ বাবে সীমিত কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে,

এটা দুৰ্বল সংখ্যালঘুৰ ৰাজনৈতিক আৰু ধৰ্মীয় স্বাধীনতা সীমিত কৰাটো সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ বাবে লাভদায়ক হ'ব পাৰে আৰু সেয়া সামগ্ৰিকভাৱে উচ্চ গড়ৰ দিশে লৈ যাব পাৰে। মূল অৱস্থাৰ এটা পক্ষে দেখিবলৈ পাব যে তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকজনে এনে এটা দুৰ্বল সংখ্যালঘুৰ সদস্য হ'ব পাৰে আৰু এই সম্ভাৱনাক অসহনীয় বুলি গণ্য কৰিব, বিশেষকৈ যদি পক্ষই দুটা নীতি বাছি লৈ তেওঁলোকৰ নাগৰিকৰ বাবে সমান স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰিব পাৰে। ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শায় যে, এটা পক্ষই গড় উপযোগিতাক অগ্ৰাধিকাৰ দি তেওঁলোকৰ নাগৰিকৰ মৌলিক স্বাধীনতাৰ সৈতে জুৰাখেল কৰাটো হ'লে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ নাগৰিকৰ ৰাজনৈতিক স্থিতি আৰু আটাইতকৈ গভীৰ প্ৰতিশ্ৰুতিসমূহক গুৰুত্বসহকৰে লোৱা নহ'ব।

ইয়াৰ উপৰিও, ৰ'লছে কয়, তেওঁৰ দুটা নীতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত সমাজই উপযোগিতাবাদী সমাজতকৈ আন বহুতো সুবিধা প্ৰদান কৰে। সকলোৰে বাবে সমান মৌলিক স্বতন্ত্ৰতা সুৰক্ষিত কৰাটোৱে নাগৰিকসকলৰ মাজত পাৰস্পৰিক সন্মানৰ ভিত্তিত সহযোগিতাৰ ভাৱনা জগাই তোলে আৰু কিছুমান গোটক স্বতন্ত্ৰতাৰ পৰা বঞ্চিত কৰিব লাগে নেকি বুলি হোৱা বিতৰ্কিত সংঘাতক ৰাজনৈতিক কাৰ্যসূচীৰ পৰা আঁতৰাই আনে। ইয়াৰ বিপৰীতে, উপযোগিতাবাদী সমাজত পাৰস্পৰিক সন্দেহৰ সৃষ্টি হ'ব, কিয়নো বিভিন্ন গোটে অতি অনুমানভিত্তিক যুক্তি আগবঢ়ায় যে বিভিন্ন পক্ষপাতমূলক নীতি প্ৰয়োগ কৰিলে গড় উপযোগিতা বৃদ্ধি পাব। ৰ'লছৰ দুটা নীতিয়ে সকলোৰে বাবে স্থায়ীভাৱে সমান স্বতন্ত্ৰতাৰ প্ৰয়োজন কৰি সামাজিক সম্প্ৰীতি বৃদ্ধি কৰে, কিয়নো ইয়াৰ দ্বাৰা ন্যায় প্ৰকৃততে হৈ থকাটো দেখা সহজ হয়। ৰ'লছে দাবী কৰে যে গড় উপযোগিতাতকৈ এই দুটা নীতিৰ পক্ষে যুক্তিসমূহৰ ভাৰসাম্য নিৰ্ণায়ক।

মূল অৱস্থানৰ প্ৰথম অংশৰ দ্বিতীয় মৌলিক তুলনাটো হ'ল ৰ'লছৰ দুটা নীতি আৰু সীমিত উপযোগিতাৰ নীতিৰ মাজত, যিটো ৰ'লছৰ দুটা নীতিতকৈ মাথোঁ ধন-সম্পত্তিৰ বিতৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা নীতিত পাৰ্থক্য আছে। ইয়াত গড় উপযোগিতাৰ নীতি এটা সামাজিক নিম্নসীমাৰ দ্বাৰা সীমাবদ্ধ হৈ প্ৰয়োগ কৰা হয়। প্ৰথম তুলনাটো মৌলিক স্বতন্ত্ৰতাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল, আনহাতে দ্বিতীয়টোৱে পাৰ্থক্য নীতিৰ কাৰণসমূহ বিশ্লেষণ কৰে।

পাৰ্থক্য নীতিৰ সপক্ষে যুক্তিত "মেক্সিমিন" (সৰ্বনিম্ন সুবিধা) যুক্তিয়ে কোনো ভূমিকা নেদেখায়। অনিশ্চয়তাৰ প্ৰতি ঘৃণাইও ইয়াত প্ৰাসংগিক নহয়। (JF, xvii, 43, 95, 96) ৰৱঞ্চ, পক্ষসমূহে ৰ'লছৰ দুটা নাতিক পছন্দ কৰে কিয়নো এইবোৰে সকলো নাগৰিকৰ মাজত স্থায়ী সহযোগিতাৰ এটা ভাল ভিত্তি প্ৰদান কৰে। এই দুটা নীতিয়ে সুবিধাপ্ৰাপ্তসকলৰ পৰা যিমান দাবী কৰে, সীমাবদ্ধ উপযোগবাদে সৰ্বনিম্ন অৱস্থাত থকা লোকসকলৰ পৰা তাতকৈ অধিক দাবী কৰে। এই দুটা নীতিৰ অধীনত অধিক সামৰ্থসম্পন্ন লোকসকলক অধিক ধন-সম্পদ আৰু আয় লাভ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া হয়, এই চৰ্তও যে তেওঁলোকৰ এই কাৰ্যই তেওঁলোকৰ সহনাগৰিকসকলৰো উপকাৰ সাধন

কৰে। তাৰ বিপৰীতে, সীমাবদ্ধ উপযোগবাদৰ অধীনত, সৰ্বনিম্ন অৱস্থাত থকা লোকসকলে সন্দেহ কৰিব পাৰে যে তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ বলিদান কৰা হৈছে, যাতে অধিক সুবিধাপ্ৰাপ্ত লোকসকল আৰু অধিক লাভান্বিত হয়। এনে নাগৰিকসকল নিজৰ সমাজৰ ওপৰত নৈৰাগ্যবাদী/নিৰাশাবাদী হৈ পৰিব পাৰে আৰু সাৰ্বজনীন জীৱনত সক্ৰিয় অংশগ্ৰহনৰ পৰা আঁতৰি যাব পাৰে।

ইয়াৰ উপৰি, কোন নীতিয়ে গড় উপযোগিতাক সৰ্বাধিক কৰিব পাৰে সেই বিষয়ে ৰাজহুৱা ঐকমত্য বজাই ৰখাটো কঠিন আৰু উদাহৰণস্বৰূপে সামাজিক নিম্নসীমা ক'ত স্থিৰ কৰিব লাগে তাৰ বাবে হোৱা বিতকেই সামাজিক শ্ৰেণীসমূহৰ মাজত অবিশ্বাসৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। পাৰ্থক্য নীতিয়ে অৰ্থনৈতিক পাৰস্পৰিকতাৰ এক আদৰ্শক প্ৰতিষ্ঠা কৰি পাৰস্পৰিক বিশ্বাস আৰু সহযোগিতামূলক গুণসমূহক উৎসাহিত কৰে। প্ৰতিটো পক্ষই বুজিব যে তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ বাবে এনে এক সামাজিক জগত সুৰক্ষিত কৰাটো এক সুবিধাজনক কথা।

মূল স্থানৰ পৰা যুক্তি: স্থিৰতাৰ পৰীক্ষা ন্যায়ৰ দুটা নীতি নিৰ্বাচন কৰাৰ পিছত, পক্ষসমূহে পৰীক্ষা কৰে যে এই নীতিসমূহে সময়ৰ লগে লগে সমাজক স্থিৰভাৱে সংগঠিত কৰিব পাৰে নেকি। অৰ্থাৎ, তেওঁলোকে পৰীক্ষা কৰে যে এই নীতিসমূহৰ দ্বাৰা সংগঠিত প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ তলত ডাঙৰ হোৱা ব্যক্তিসকলৰ মাজত এই নীতিসমূহ মানি চলাৰ পৰ্যাপ্ত ইচ্ছা গঢ় লৈ উঠিব নেকি, যাতে এই নীতিসমূহে এক স্থায়ী আৰু সমন্বিত ঐকমতৰ কেন্দ্ৰ হিচাপে কাম কৰিব পাৰে। ৰ'লছৰ মতে, তেওঁৰ এই দুটা নীতি প্ৰত্যেক নাগৰিকৰ কল্যাণৰ সৈতে সুসংগত। এই দুটা নীতিৰ অধীনত সমাজৰ মৌলিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে প্ৰত্যেক নাগৰিকৰ স্বাধীনতা আৰু সমতা নিশ্চিত কৰে, যাৰ দ্বাৰা প্ৰত্যেক নাগৰিকৰ আত্মসন্মানৰ এক ৰাজহুৱা ভিত্তি প্ৰদান কৰে। নাগৰিকসকলে দেখিব যে মৌলিক স্বাধীনতাসমূহে তেওঁলোকৰ যুক্তিসঙ্গত জীৱনদৰ্শন অনুসৰণ কৰাৰ বাবে পৰ্যাপ্ত সামাজিক অৱকাশ প্ৰদান কৰে। অৰ্থনৈতিক অৱস্থাৰ বাবে নাগৰিকসকল নহয় ঈৰ্ষাপৰায়ণ আৰু অহংকাৰী নহয়, কিয়নো তেওঁলোকে দেখিব যে অৰ্থনীতিয়ে সকলোৰে পাৰস্পৰিক সুবিধাৰ কাৰণে কাম কৰে। আৰু তেওঁলোকে চিন্তা কৰিব পাৰে যে সময়ৰ লগে লগে ন্যায়সংগত প্ৰতিষ্ঠানসমূহ বজাই ৰাখি তেওঁলোকে একেলগে এক সমূহীয় কল্যাণ অৰ্জন কৰিব পাৰে।

ন্যায়ৰ দুটা নীতি নাগৰিকসকলৰ কল্যাণৰ সৈতে সুসংগত বুলি গণ্য কৰি, ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শায় যে নাগৰিকসকলৰ মাজত এই নীতিসমূহ মানি চলাৰ ইচ্ছা গঢ় লৈ উঠাটো যুক্তিসঙ্গত। নৈতিক মনোবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত ৰ'লছৰ এক গভীৰ তত্ত্ব হ'ল যে মানুহে তেওঁলোক আৰু তেওঁলোকৰ ওচৰৰ লোকসকলক উপকৃত কৰা ব্যক্তি আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হ'ব। এই দুটা নীতিয়ে এক সামাজিক জগত সৃষ্টি কৰে য'ত প্ৰত্যেকে পাৰস্পৰিক সন্মানৰ ভিত্তিত নিজৰ লক্ষ্য অনুসৰণ কৰিব পাৰে। ইয়াক এক কল্যাণ হিচাপে অনুভৱ কৰা হ'লে, এই নীতিসমূহে নাগৰিকসকলৰ স্বেচ্ছাসেৱক আৰু স্থিৰ আনুগত্য লাভ কৰিব। ৰ'লছৰ মতে, "ন্যায়ৰ আটাইতকৈ স্থিৰ ধাৰণাটো হ'ল যিটো

আমাৰ যুক্তিৰ বাবে স্পষ্ট, আমাৰ কল্যাণৰ সৈতে সুসংগত আৰু আত্মবিলোপত নহয় কিন্তু আত্মপ্ৰতিষ্ঠাত প্ৰতিষ্ঠিত" (TJ, ২৬১)।

১৫.৮ প্ৰতিষ্ঠান: চাৰি-স্তৰৰ ক্ৰম

ন্যায়ৰ দুটা নীতিৰ সপক্ষে আগবঢ়োয়া যুক্তিৰ দুটা অংশ মূল অৱস্থাৰ প্ৰথম স্তৰত উপস্থাপন কৰা হৈছে। এই স্তৰত পক্ষসমূহে ভৱিষ্যত প্ৰজন্মৰ বাবে কিমান সঞ্চয় কৰিব লাগিব তাৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে ন্যায়সংগত সঞ্চয়ৰ নীতিৰ সৈতেও একমত হয়। কিয়নো পক্ষসমূহে তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকসকল কোন যুগত বাস কৰে সেই কথা নাজানে, সেয়ে সকলো প্ৰজন্মৰ বাবে ন্যায়সংগত হ'বলৈ এটা সঞ্চয় নীতি বাছনি কৰাটো তেওঁলোকৰ বাবে যুক্তিসংগত। ৰ'লছে কয় যে পক্ষসমূহে অবিৰত অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ প্ৰয়োজন হোৱা এটা সঞ্চয় নীতি বাছনি কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই। ৰৱঞ্চ, যেতিয়া এনে এটা প্ৰজন্ম উপনীত হয় য'ত ন্যায়ৰ দুটা নীতি পূৰণ হৈছে, তেতিয়া মিলৰ "স্থিৰ অৱস্থা" য'ত বাস্তৱ বৃদ্ধি হৈ থাকে শূন্য হৈ থাকে সেই বাছনি তেওঁলোকে পছন্দ কৰিব পাৰে।

দুটা নীতি আৰু ন্যায়সংগত সঞ্চয়ৰ নীতিৰ ওপৰত একমত হোৱাৰ পিছত, পক্ষসমূহে চাৰি-স্তৰীয় ক্ৰমৰ মাজেৰে আগবাঢ়ি যায় আৰু তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা সমাজৰ বিশেষ অৱস্থাৰ লগত খাপ খুৱাবলৈ এই সাধাৰণ নীতিসমূহক সংশোধন কৰে। সমাজৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়ে অজ্ঞতাৰ আৱৰণ ক্ৰমে পাতল কৰা হয় আৰু পক্ষসমূহে নতুন তথ্য ব্যৱহাৰ কৰি দুটা নীতিৰ ক্ৰমে অধিক নিৰ্দিষ্ট প্ৰয়োগৰ সিদ্ধান্ত লয়।

দ্বিতীয় স্তৰত পক্ষসমূহক সমাজৰ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ বিষয়ে অধিক তথ্য দিয়া হয় আৰু দুটা নীতি কাৰ্যকৰী কৰা এখন সংবিধান ৰচনাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰা হয়। তৃতীয় স্তৰত পক্ষসমূহে সমাজৰ বিৱৰণীৰ বিষয়ে আৰু অধিক জানিব পাৰে, আৰু দ্বিতীয় স্তৰত নিৰ্ধাৰিত সংবিধানিক framework-ৰ ভিতৰত দুটা নীতি কাৰ্যকৰী কৰা নিৰ্দিষ্ট আইন আৰু নীতিৰ ওপৰত একমত হয়। চৰম স্তৰত পক্ষসমূহে সমাজৰ সম্পূৰ্ণ তথ্য পায় আৰু নিৰ্দিষ্ট ঘটনাৰ ওপৰত আগতে গৃহীত আইন আৰু নীতি প্ৰয়োগ কৰিবলৈ বিচাৰক আৰু প্ৰশাসক হিচাপে যুক্তি প্ৰয়োগ কৰে। চাৰিটা স্তৰ সম্পূৰ্ণ হ'লে, ন্যায়ৰ নীতি সমূহ সমাজৰ ৰাজনৈতিক জীৱনৰ বাবে সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰকাশিত হয়।

সংবিধান আৰু বিধান প্ৰণয়নৰ স্তৰত দলসমূহে "চিন্তাৰ স্বাধীনতা"ৰ দৰে বিমূৰ্ত মৌলিক স্বত্ববোৰক অধিক নিৰ্দিষ্ট অধিকাৰলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে, যেনেঃ ৰাজনৈতিক বাক-স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ, যাৰ পিছত চৰকাৰৰ সমালোচনা কৰাৰ অধিকাৰ, সংবাদ মাধ্যমৰ বিশেষ অধিকাৰ আদি সাঙুৰিলৈ বাচনি কৰা হয়। দলসমূহে মৌলিক স্বত্ববোৰক পৰস্পৰৰ লগত আৰু অন্যান্য মূল্যবোধৰ সৈতেও খাপ খুৱাই লয়,

ইয়াৰ মুখ্য লক্ষ্য হৈছে নাগৰিকসকলৰ দুয়োটা নৈতিক শক্তি (দুয়োটা নৈতিক শক্তি হৈছে ন্যায়বোধ আৰু ভালৰ ধাৰণা গঠন কৰাৰ সামৰ্থ্য) বিকাশ আৰু প্ৰয়োগ কৰাত সহায়ক হোৱা এক সামগ্ৰিক স্বত্বৰ ব্যৱস্থা গঠন কৰা। (PL, ২৮৯-৩৭১) এই স্তৰসমূহত দলসমূহে সমান ৰাজনৈতিক স্বত্বৰ সুষম মূল্য বাস্তৱায়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় প্ৰতিষ্ঠানবোৰো নিৰ্ধাৰণ কৰে। এই বিষয়ত ৰ'লছ দৃঢ়: নিৰ্বাচনৰ ৰাজহুৱা ধনৰ যোগান, প্ৰচাৰ অৰ্থদানৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ, আৰু মাধ্যমলৈ প্ৰায় সমান প্ৰৱেশাধিকাৰ নাথাকিলে, ৰাজনীতি ব্যক্তিগত অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ কেন্দ্ৰীভূত হাতেৰে নিয়ন্ত্ৰিত হ'ব, আৰু সমান-সামৰ্থ্যৰ নাগৰিকসকলৰ শ্ৰেণী নিৰ্বিশেষে ৰাজনীতিত সমান প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ সুযোগ নাথাকিব।

দলসমূহে ন্যায়ৰ দ্বিতীয় নীতি বিধান প্ৰণয়নৰ স্তৰত বাস্তৱায়ন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, সম্পত্তি, চুক্তি, উত্তৰাধিকাৰ, কৰ, নিয়োগ আৰু ন্যূনতম মজুৰি আদি নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আইনৰ জৰিয়তে। তেওঁলোকৰ কাম হৈছে কোনো স্থিৰ সামগ্ৰীৰ সঁজুলি বিতৰণ কৰা নহয়, বৰঞ্চ প্ৰশিক্ষণ, উৎপাদন আৰু বিতৰণৰ এক ব্যৱস্থা গঠন কৰা, যাৰ কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে সময়ৰ লগে লগে সুষম সুযোগৰ সমতা আৰু পাৰ্থক্য নীতি (difference principle) বাস্তৱায়িত হ'ব।

সুষম সুযোগৰ সমতাৰ বাবে ৰ'লছে জোৰ দি কয় যে শিক্ষা আৰু নিয়োগত বৈষম্য ৰোধ কৰাতকৈ আইন আৰু নীতিসমূহ আগবাঢ়ি যাব লাগিব। উৎপত্তিৰ সামাজিক শ্ৰেণী নিৰ্বিশেষে সুষম সুযোগ নিশ্চিত কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰই দুখীয়া শ্ৰেণীৰ বাবে উচ্চ-গুণগত শিক্ষাৰো ধনৰ যোগান ধৰিব লাগিব। ইয়াৰ উপৰি ৰাষ্ট্ৰই সকলোৰে বাবে এক মৌলিক ন্যূনতম আয় আৰু স্বাস্থ্য সেৱাও নিশ্চিত কৰিব লাগিব।

ৰ'লছৰ বৈষম্য নীতি অনুসৰি, লক্ষ্য হৈছে এনে এক অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা গঠন কৰা যিয়ে আটাইতকৈ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ (যেনে; অদক্ষ শ্ৰমিক বা যিসকলৰ জীৱনকালৰ আয় আৰু সম্পত্তি মধ্যমাৰ আধাতকৈও কম) অৱস্থাক সৰ্বোচ্চ কৰিব পাৰে। যেতিয়া প্ৰাথমিক নীতিৰ সৈতে সংগতি ৰাখি অন্যান্য প্ৰতিষ্ঠানসমূহ ইতিমধ্যে কাৰ্য্যত আছে, তেন্তে ইয়াৰ বাবে কৰৰ হাৰ আৰু ৰেহাই সলনি কৰাৰ দৰে পদ্ধতিৰ দ্বাৰা এই লক্ষ্য প্ৰায়োপান্তৰে সাক্ষাত কৰিব পৰা যায়।

ৰ'লছে স্পষ্টভাৱে কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰ (Welfare State)ক নাকচ কৰে (*JF*, ১৩৭-৪০)। কল্যাণকামী ধনতন্ত্ৰই অৰ্থনীতিৰ নিয়ন্ত্ৰণ এক চমু ধনী ব্যক্তিগোষ্ঠীৰ হাতত এৰি দিয়ে। ফলত, ৰাজনীতিত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ সুযোগ বা শিক্ষা আৰু নিয়োগক্ষেত্ৰত যথেষ্ট সমান সুযোগ নিশ্চিত কৰাত ই ব্যৰ্থ হয়। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰই সাধাৰণতে এক হতাশাগ্ৰস্ত নিম্নশ্ৰেণীৰ সৃষ্টি কৰে। লেছেফেয়াৰ ধনতন্ত্ৰই (Laissez-faire Capitalism) সমতাৰ ক্ষেত্ৰত কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰতকৈও বেয়া। আনহাতে, সমাজবাদী আদেশনীতি অৰ্থনীতি (Socialist Command Economy)ই ৰাষ্ট্ৰৰ হাতত অতিৰিক্ত ক্ষমতা কেন্দ্ৰীভূত কৰে, যাৰ ফলত ৰাজনৈতিক সমতা বিপদাপন্ন হয় আৰু নিয়োগৰ স্বাধীনতাৰ দৰে মৌলিক অধিকাৰবোৰো হানিগ্ৰস্ত হয়।

ৰ'লছৰ মতে, "ন্যায়ৰ সংজ্ঞা" (Justice as Fairness)ই হয় সম্পত্তিমূলক গণতন্ত্ৰ (Property-Owning Democracy) নাইবা গণতান্ত্ৰিক সমাজবাদ (Democratic Socialism)ক সমৰ্থন কৰে। সম্পত্তিমূলক গণতন্ত্ৰৰ চৰকাৰে উৎপাদনমূলক সম্পত্তিৰ ব্যাপক মালিকীস্বত্ব আৰু শিক্ষা-প্ৰশিক্ষণলৈ সাৰ্বজনীন পদক্ষেপক উৎসাহিত কৰে; গণতান্ত্ৰিক সমাজবাদত এইদৰেই কাম কৰা হয় যদিও ইয়াত শ্ৰমিক-পৰিচালিত প্ৰতিষ্ঠানৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। এই দুয়োটা অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ লক্ষ্য হৈছে সকলো নাগৰিকক, আটাইতকৈ দুৰ্বল ব্যক্তিকো, সামাজিক-অৰ্থনৈতিক সমতাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত স্বায়ত্তশাসনৰ সুযোগ দিয়া।

"যদি সকলো সঠিকভাবে চলে, তেন্তে আটাইতকৈ দুৰ্বলসকল হ'ব দুৰ্ভাগ্য আৰু দুখৰ বস্তু নহয় (যাক আমি দয়া বা সহানুভূতিৰ চকুৰে চাওঁ), ৰৱঞ্চ তেনে লোক যিসকলৰ প্ৰতি পাৰস্পৰিকতা (Reciprocity)ৰ নীতিৰ জৰিয়তে ন্যায় প্ৰদান কৰাটো বাঞ্ছনীয়" (*JF*, ১৩৯)।

১৫.৯ মূল অৱস্থান আৰু ৰাজনৈতিক গঠনবাদ

ৰ'লছে মূল অৱস্থান (Original Position)ক এক গুৰুত্বপূৰ্ণ যুক্তি-সঁজুলি হিচাপে আগবঢ়ায়, যি পৰিচিন্তন সমতা (Reflective Equilibrium) লাভত সহায় কৰে। তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে, যেতিয়া মূল অৱস্থানে ন্যায়ৰ প্ৰথম নীতি (First Principle of Justice) নিৰ্বাচন কৰে, তেতিয়া ইয়াৰ যুক্তিপদ্ধতিৰ মূল্য নিশ্চিত হয় কাৰণ প্ৰথম নীতিয়ে সকলোৰে বাবে মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে বহুতৰ গভীৰ বিশ্বাসৰ সৈতে মিলে। এই স্থিৰ নৈতিক নিৰ্ণয়সমূহক সন্মান জনোৱাৰ জৰিয়তে বিশ্বাসযোগ্যতা অৰ্জন কৰাৰ পিছত, মূল অৱস্থানটোৱে সমাজে নিয়োগৰ সুবিধাসমূহ কেনেকৈ সজাব লাগে বা সম্পদ আৰু আয়ৰ ন্যায়সঙ্গত বিতৰণ কি হ'ব লাগে; এইদৰে অনিশ্চিত বিষয়সমূহৰ নীতি নিৰ্বাচন কৰে।

ঠিক একেদৰে, মূল অৱস্থানে প্ৰথমে ন্যায় সম্পৰ্কীয় নিৰ্ণয়সমূহ নিশ্চিত কৰে আৰু তাৰ পিছত সম্প্ৰসাৰিত কৰে। ৰ'লছৰ বাবে এইটো গুৰুত্বপূৰ্ণ যে একে ধৰণৰ— যুক্তিপদ্ধতিয়ে যেনেকৈ সমান মৌলিক অধিকাৰ ব্যাখ্যা কৰে, তেনেদৰে বহুত মানুহে আৰম্ভণিতে আশা নকৰা অধিক ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমতাৰ সপেক্ষে যুক্তি দিয়ে। প্ৰথম নীতিৰ সপক্ষে যুক্তিৰ গতিয়ে দ্বিতীয় নীতিৰ সপক্ষে যুক্তিলৈও গতি কৰে। যিসকলে সমান মৌলিক অধিকাৰত বিশ্বাস কৰে, কিন্তু "ন্যায়ৰ সংজ্ঞা"ৰ (Justice as Fairness) অন্যান্য সমতাবাদী বৈশিষ্ট্য নাকচ কৰে, তেওঁলোকে সেই মৌলিক অধিকাৰসমূহ ন্যায্য বুলি প্ৰমাণ কৰিবলৈ অন্য পথ বিচাৰিব লাগিব।

মূল অৱস্থান হ'ল ৰ'লছৰ অধি-নৈতিক তত্ত্ব ৰাজনৈতিক গঠনবাদ (Political Constructivism)ৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। ৰাজনৈতিক গঠনবাদে ৰাজনৈতিক নিৰ্ণয়ৰ বস্তুনিষ্ঠতা (Objectivity) আৰু বৈধতা (Validity)ৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়ায়। ৰ'লছৰ মতে, মূল অৱস্থানটোৱে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ ধাৰণা, ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ নীতি, আৰু ন্যায়ৰ নিৰ্ণয় কৰাৰ বাবে প্ৰাসংগিক সকলো সূত্ৰ সামৰি লয়। যেতিয়া "ন্যায়ৰ সংজ্ঞা"ৰ ওপৰত এক আন্তঃছেদী ঐকমত্য (Overlapping Consensus) গঠিত হয়, মূল অৱস্থানটোৱে এটা সাৰ্বজনীন যুক্তিৰ দৃষ্টিকোণ (Shared Public Perspective) নিৰ্ধাৰণ কৰে—য'ৰ পৰা নাগৰিকসকলে ন্যায়ৰ নীতি আৰু সমাজৰ প্ৰতিষ্ঠানত ইয়াৰ প্ৰয়োগ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিব পাৰে। এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰা নিৰ্ণয়সমূহ বস্তুনিষ্ঠভাৱে শুদ্ধ (Objectively Correct), কাৰণ ই নাগৰিকসকলক তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত দৃষ্টিভংগীৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ কাৰণ প্ৰদান কৰে।

ৰাজনৈতিক গঠনবাদে ন্যায়ৰ নীতিসমূহ সত্য বুলি দাবী নকৰে: সত্যৰ প্ৰশ্ন (Questions of Truth) হ'ল যিবোৰৰ সম্পৰ্কে যুক্তিসংগত নাগৰিকসকলৰ মাজত মতভেদ থাকিব পাৰে, আৰু প্ৰত্যেকে নিজৰ সৰ্বাংগীন মতাদৰ্শ (Comprehensive Doctrine)ৰ ভিতৰত ইয়াৰ উত্তৰ বিচাৰিব লাগে। তথাপিও মূল অৱস্থানৰ পৰা নিৰ্ণয় কৰা সিদ্ধান্তসমূহ বৈধ বা যুক্তিসংগত ৰ'লছৰ মতে।

১৫.১০ জনগণৰ আইনঃ উদাৰ বৈদেশিক নীতি

এখন স্বয়ংসম্পূৰ্ণ উদাৰ সমাজৰ বাবে বৈধতা আৰু ন্যায়ৰ তত্ত্ব সম্পূৰ্ণ কৰাৰ পিছত, ৰ'লছে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কলৈ বিস্তাৰ কৰে; তাৰ পৰৱৰ্তী তত্ত্ব জনগণৰ আইন (Law of Peoples)ৰ জৰিয়তে।

ৰ'লছে বাস্তৱবাদৰ এক সীমাৰূপে ধৰি লয় কয় যে, কোনো সহনশীল বিশ্ব ৰাষ্ট্ৰ (World State) স্থায়ী হ'ব নোৱাৰে। কাণ্টক উদ্ধৃত কৰি তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে, এখন বিশ্ব চৰকাৰ হয়গৈ এক **বিশ্বব্যাপী নিষ্পেষণ** (Global Despotism) হ'ব নতুবা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতাৰ বাবে সংঘৰ্ষ কৰা গোটসমূহৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হ'ব। ৰ'লছৰ জনগণৰ আইন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় হ'ব, কিন্তু **বিশ্বজনীন** (Cosmopolitan) নহয়: ই এখন উদাৰ সমাজক অন্যান্য সমাজ উদাৰ আৰু অ-উদাৰ উভয়ৰে সৈতে আন্তঃক্ৰিয়াৰ ক্ষেত্ৰত পথ নিৰ্দেশ কৰিব।

ৰ'লছে তেওঁৰ জনগণৰ আইনক প্ৰেৰণাদায়ক দুটা মুখ্য ধাৰণা এনেদৰে বৰ্ণনা কৰিছে:

"জনগণৰ আইনক দুটা মুখ্য ধাৰণাই প্ৰেৰণা যোগায়। প্ৰথমটো হ'ল—মানৱ ইতিহাসৰ ডাঙৰ ডাঙৰ অশুভবোৰ (অন্যায় যুদ্ধ আৰু নিষ্পেষণ, ধৰ্মীয় উৎপীড়ন আৰু বিবেকৰ স্বাধীনতাক অস্বীকাৰ, ভোক আৰু দাৰিদ্ৰ্য, গণহত্যা আৰু ঘৃণনীয় হত্যাকাণ্ডৰ কথা নক'লেও) ৰাজনৈতিক অবিচাৰৰ পৰাই উদ্ভৱ হয়,

যাৰ নিজা নিষ্ঠুৰতা আৰু নিৰ্দয়তা আছে দ্বিতীয়টো মুখ্য ধাৰণা হৈছে যি প্ৰথমটোৰ সৈতে স্পষ্টভাৱে জড়িত, যেতিয়া সবাতোকৈ গুৰুতৰ ৰাজনৈতিক অবিচাৰসমূহ ন্যায়সংগত (অন্ততঃ সভ্য) সামাজিক নীতি আৰু মৌলিক প্ৰতিষ্ঠান স্থাপনৰ জৰিয়তে আঁতৰোৱা হয়, তেতিয়া এই ডাঙৰ অশুভবোৰ অৱশেষত আঁতৰি যাব।" (*LP*, ৬-৭)

ৰ'লছে কল্পনা কৰা **বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্য** (Realistic Utopia)ৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল—মানৱ ইতিহাসৰ এই ডাঙৰ অশুভবোৰ আৰু সংঘটিত নহয়। এই বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্যৰ বাবে আটাইতকৈ প্ৰয়োজনীয় অৱস্থা হ'ল; **সকলো সমাজই আভ্যন্তৰীণভাৱে সু-পৰিচালিত হোৱা**: অৰ্থাৎ, সকলোৰে ন্যায়সংগত (বা অন্ততঃ সভ্য) ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান থাকিব লাগিব।

১৫.১১ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনি আৰু জনগণৰ আইনৰ নীতিসমূহ

ৰ'লছে **জনগণৰ আইন** (Law of Peoples)ৰ উপস্থাপন কৰোঁতে **ন্যায়ৰ সংজ্ঞা** (Justice as Fairness) আৰু **ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ** (Political Liberalism)ৰ সৈতে সমান্তৰালকৈ আলোচনা কৰিছে। যিদৰে এখন উদাৰ সমাজৰ মৌলিক প্ৰতিষ্ঠানৰ এক গাঁঠনি থাকে, তেনেদৰে ৰ'লছৰ মতে, **এখন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনি** (International Basic Structure)ও আছে (*LP*, ৩৩, ৬২, ১১৪, ১১৫, ১২২, ১২৩)। যদিও ৰ'লছে এইটো নকয় যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় গাঁঠনিয়ে ব্যক্তিৰ জীৱনৰ সম্ভাৱনাক ব্যাপকভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে তথাপি ,এই গাঁঠনিৰ নিয়মবোৰ **বাধ্যতামূলকভাৱে প্ৰয়োগ** কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ১৯৯০ চনত ইৰাকে কুৱেইত আক্ৰমণ কৰাটো অন্যান্য ৰাষ্ট্ৰৰ এক মিত্ৰজোঁটে বলপূৰ্বকভাৱে পৰিবৰ্তন কৰিছিল। গতিকে, এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনিক নিয়ন্ত্ৰণ কৰা নীতিসমূহৰ **ন্যায্যতা** (Justification)ৰ প্ৰয়োজন। এই নীতিসমূহৰ ন্যায্যতাই এই সত্যক স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে, এখন একক উদাৰ সমাজতকৈও বৰ্তমানৰ সমাজসমূহৰ মাজত **বিশ্বদৃষ্টিভংগীৰ বৈচিত্ৰ্য** (Pluralism in Worldviews) বেছি প্ৰবল।

ৰ'লছে **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনিক** ক্ৰমবিন্যাস কৰিবলৈ আঠটা নীতি আগবঢ়াইছে:

১. জনগণ স্বাধীন আৰু স্বতন্ত্ৰ আৰু ইয়াৰ স্বাধীনতা আৰু স্বতন্ত্ৰতা আন জনগণে সন্মান কৰিব লাগে।
২. জনগণে চুক্তি আৰু প্ৰতিশ্ৰুতি ৰক্ষা কৰিব লাগে।
৩. জনগণ সমান আৰু তেওঁলোকে সেই চুক্তিসমূহৰ অংশগ্ৰহণকাৰী যাৰ দ্বাৰা তেওঁলোক বাধ্য হয়।
৪. জনগণে হস্তক্ষেপ নকৰাৰ কৰ্তব্য পালন কৰিব লাগে। মানৱ অধিকাৰৰ গুৰুতৰ উলংঘনৰ বাহিৰে।
৫. জনগণৰ আত্মৰক্ষাৰ অধিকাৰ আছে, কিন্তু আত্মৰক্ষাৰ বাহিৰে আন কাৰণত যুদ্ধ আৰম্ভ কৰাৰ অধিকাৰ নাই।

৬. জনগণে মানৱ অধিকাৰক সন্মান কৰিব লাগে।

৭. জনগণে যুদ্ধৰ সময়ত নিৰ্দিষ্ট নিষেধাজ্ঞা পালন কৰিব লাগে।

৮. জনগণৰ অন্য জনগণক সহায় কৰাৰ কৰ্তব্য আছে, বিশেষকৈ যিসকলৰ অসমৰ্থ ৰাজনৈতিক-সামাজিক ব্যৱস্থাই ন্যায়সঙ্গত বা সভ্য জীৱন-যাপনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছে (*LP*, ৩৭)।

এই আঠটা নীতিৰ ভিতৰত শেষৰটোৰ বাহিৰে বাকীবোৰ আধুনিক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ সৈতে পৰিচিত। যদিও ৰ'লছৰ মানৱ অধিকাৰৰ তালিকা—নীতি ৪ আৰু ৬ত উল্লেখিত—আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনতকৈ চমু। ৰ'লছে ইয়াৰ উপৰিও **জনগণৰ আইনক** বিভিন্ন সংস্থাৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ স্থান ৰাখিছে, যেনে—

- ৰাষ্ট্ৰসংঘ (United Nations)ৰ আদৰ্শ ৰূপ,
- বিশ্ব বাণিজ্য সংস্থা (World Trade Organization),
- আৰু বিশ্ব বেংক (World Bank)ৰ দৰে সংস্থা, যিয়ে ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমন্বয় বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

১৫.১২ জনগণঃ উদাৰ আৰু সভ্য

ৰ'লছৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় তত্ত্বৰ মুখ্য কাৰক হ'ল **ব্যক্তি** (নাগৰিক) নহয়, **সমাজ** (জনগণ)। **জনগণ** হ'ল একেটা চৰকাৰৰ দ্বাৰা শাসিত, একে মূল্যবোধ আৰু ন্যায়ৰ ধাৰণাৰে সংঘবদ্ধ ব্যক্তিৰ এক গোট। "জনগণ" হ'ল এক নৈতিক ধাৰণা—বৰ্তমানৰ বিশ্বৰ সকলো ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ অন্তৰ্ভুক্ত নহয়।

জনগণৰ ধাৰণা ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ সংজ্ঞাত নাগৰিকৰ ধাৰণাৰ সৈতে সমান্তৰাল:

- **স্বতন্ত্ৰ:** সিহঁতে নিজকে ৰাজনৈতিকভাৱে স্বাধীন বুলি গণ্য কৰে।
- **সমান:** সিহঁতে আন জনগণৰ সৈতে সন্মান আৰু স্বীকৃতিৰ দাবীত সমান।
- **যুক্তিসংগত:** সিহঁতে অন্য জনগণৰ সৈতে ন্যায্য সহযোগিতাৰ চর্ত মানি চলে, নিজৰ স্বাৰ্থত বলি দিয়াও।

যুক্তিসংগত জনগণে অন্য জনগণৰ ওপৰত নিজৰ ৰাজনৈতিক বা সামাজিক আদৰ্শ জোৰ কৰিব বিচৰা **নাই**। ইহঁতে পাৰস্পৰিক **প্ৰতিদানাত্মকতা** (Reciprocity)ৰ নীতি মানে।

জনগণৰ মৌলিক স্বাৰ্থ (ৰ'লছৰ মতে):

১. ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা, ভূখণ্ড আৰু নাগৰিকৰ নিৰাপত্তা ৰক্ষা কৰা।

২. ৰাজনৈতিক-সামাজিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু নাগৰিক সংস্কৃতি বজাই ৰখা।

৩. স্ব-মৰ্যাদা (Self-Respect) ৰক্ষা কৰা, যি ইয়াৰ ইতিহাস আৰু সাংস্কৃতিক অৰ্জনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

জনগণ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ পাৰ্থক্য:

ৰ'লছে জনগণক ৰাষ্ট্ৰ (State)ৰ পৰা পৃথক কৰিছে:

- ৰাষ্ট্ৰই ক্ষমতা বিস্তাৰ, ধৰ্মীয় ৰূপান্তৰ, অথবা অৰ্থনৈতিক আধিপত্যৰ বাবে আকাংক্ষিত হ'ব পাৰে।
- কিন্তু **জনগণ** এনে আকাংক্ষা নকৰে আৰু এনে ৰাষ্ট্ৰক **আইনবিহীন** (Outlaw) বুলি গণ্য কৰিব পাৰে।

ৰ'লছৰ মতে, **জনগণ** দুই প্ৰকাৰৰ—তাৰ আভ্যন্তৰীণ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি:

১. উদাৰ জনগণ (Liberal Peoples)

- **ই ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ**ৰ চৰ্ত পূৰণ কৰে:
  - ইয়াৰ বৈধ উদাৰ সংবিধান আছে,
  - চৰকাৰ জনসাধাৰণৰ নিয়ন্ত্ৰণত থাকে,
  - ব্যক্তিগত অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ কেন্দ্ৰীভূত প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা পৰিচালিত নহয়।

২. সভ্য জনগণ (Decent Peoples)

- উদাৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ই আভ্যন্তৰীণভাৱে সম্পূৰ্ণ ন্যায়সংগত নহয়, কাৰণ:
  - ইয়াৰ মৌলিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে যুক্তিসংগত বহুত্ববাদ (Reasonable Pluralism) স্বীকাৰ নকৰে,
  - উদাৰ সমাজৰ দৰে স্বতন্ত্ৰ আৰু সমান নাগৰিকৰ ধাৰণা প্ৰতিষ্ঠা কৰিব নোৱাৰে।
- সভ্য সমাজৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ এটা একক সৰ্বাংগীন মতাদৰ্শ (যেনে—এটা প্ৰধান ধৰ্ম)ৰ চাৰিওফালে গঠিত হ'ব পাৰে।
- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো গণতান্ত্ৰিক নহ'ব পাৰে আৰু মহিলা বা সংখ্যালঘু ধৰ্মাৱলম্বীসকলক ৰাজনৈতিক পদৰ পৰা বাদ দিব পাৰে।

তথাপি, ৰ'লছৰ মতে, সভ্য জনগণ **সু-পৰিচালিত** (Well-ordered) হোৱা বাবে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজত সমান সদস্যৰ মৰ্যাদা পাব পাৰে।

সভ্য স্তৰীভূত সমাজ (Decent Hierarchical Society)

সকলো জনগণৰ দৰে, **সভ্য জনগণৰ** আক্ৰমণাত্মক বৈদেশিক নীতি নাথাকে। ৰ'লছে এটা বিশেষ ধৰণৰ সভ্য সমাজৰ উদাহৰণ দিছে; **সভ্য** স্তৰীভূত সমাজ, যি দেখুৱায় যে সভ্যতাৰ বাবে কি কি প্ৰয়োজন:

সভ্য স্তৰীভূত সমাজৰ বৈশিষ্ট্য:

১. মানৱ অধিকাৰৰ এক মূল তালিকা সুৰক্ষিত কৰা।

২. এটা সভ্য পৰামৰ্শমূলক স্তৰবিন্যাস (Decent Consultation Hierarchy)ৰ জৰিয়তে সকলো ব্যক্তিৰ মৌলিক স্বাৰ্থ বিবেচনা কৰা:

- চৰকাৰে সকলো গোটৰ প্ৰতিনিধিৰ সৈতে সঁচাকৈয়ে আলোচনা কৰে,
- আইন আৰু নীতিৰ সপক্ষে যুক্তি দিয়ে,
- প্ৰতিবাদক দমন নকৰে আৰু বিবেকসম্মত উত্তৰ দিয়ে,
- নাগৰিকৰ প্ৰব্ৰজনৰ অধিকাৰক সমৰ্থন কৰে।

কাজানিস্তান: এটা কাল্পনিক উদাহৰণ

ৰ'লছে এটা সভ্য স্তৰীভূত সমাজৰ কল্পনা কৰিছে, যাক "**কাজানিস্তান**" বুলি নামকৰণ কৰিছে:

- ইয়াত ইছলাম প্ৰধান ধৰ্ম, আৰু কেৱল মুছলমানেই উচ্চ পদত থাকিব পাৰে।
- কিন্তু অ-ইছলামিক ধৰ্মাৱলম্বীসকলে ভয় নোহোৱাকৈ নিজৰ ধৰ্ম পালন কৰিব পাৰে, আৰু সামাজিক সংস্কৃতিত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰা হয়।
- সংখ্যালঘুসকলক আইনীভাৱে স্বেচ্ছাচাৰী বৈষম্যৰ সন্মুখীন হ'ব নালাগে, বা মুছলমানসকলে তেওঁলোকক হেয়জ্ঞান নকৰে।
- ৰ'লছৰ মতে, কাজানিস্তানে সভ্য, সু-পৰিচালিত জনগণৰ সমাজত স্থান পাবৰ বাবে যোগ্যতা অৰ্জন কৰিব।

১৫.১৩ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰ

উদাৰ জনগণে সভ্য জনগণক সহনশীলতা দেখুৱায় আৰু প্ৰকৃতাৰ্থত তেওঁলোকক সমান হিচাপে গণ্য কৰে। ৰ'লছৰ মতে, এনে নকৰাটো হ'ল সমাজক সংগঠিত কৰাৰ গ্ৰহণযোগ্য উপায়সমূহৰ প্ৰতি যথেষ্ট সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰাত ব্যৰ্থ হোৱা। উদাৰ জনগণে ৰাষ্ট্ৰীয় স্ব-নিৰ্ধাৰণৰ ভালটো স্বীকাৰ কৰিব লাগে আৰু সভ্য সমাজসমূহক নিজৰ ভৱিষ্যৎ নিজে নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ দিব লাগে। এখন উদাৰ জনগণৰ চৰকাৰে সভ্য জনগণক উদাৰ নোহোৱাৰ বাবে সমালোচনা কৰা উচিত নহয়, বা তেওঁলোকক অধিক উদাৰ হ'বলৈ প্ৰেৰণা দিয়া উচিত নহয়। সমালোচনা আৰু প্ৰলোভনে সভ্য জনগণৰ ভিতৰত তিক্ততা আৰু অসন্তুষ্টিৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে, যাৰ ফলত ই বিপৰীত প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে।

প্ৰকৃতপক্ষে, ৰাজহুৱা যুক্তিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ সদস্যসকলৰ ওপৰত নাগৰিকতাৰ কৰ্তব্য আৰোপ কৰে, যিদৰে ই এখন উদাৰ সমাজৰ সদস্যসকলৰ ওপৰত কৰে। চৰকাৰী বিষয়া আৰু উচ্চ পদৰ প্ৰাৰ্থীসকলে আন জনগণক জনগণৰ আইনৰ নীতি আৰু মূল্যবোধৰ ভিত্তিত নিজৰ বৈদেশিক নীতিৰ স্থান ব্যাখ্যা কৰিব লাগে আৰু সেইবোৰ বিতৰ্কিত আঞ্চলিক কাৰণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰা এৰিব লাগে যিবোৰ সকলো জনগণে যুক্তিসংগতভাৱে ভাগ বতৰা কৰিব নোৱাৰে।

ৰ'লছৰ মতে, উদাৰ জনগণে সভ্য জনগণক সহনশীলতা দেখোৱাৰ এটা মুখ্য কাৰণ হ'ল যে সভ্য জনগণে তেওঁলোকৰ অঞ্চলৰ ভিতৰত থকা সকলো ব্যক্তিৰ বাবে মানৱ অধিকাৰৰ এক মূল তালিকা সুৰক্ষিত কৰে। এই মূল মানৱ অধিকাৰসমূহত অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে:

- জীৱিকাৰ অধিকাৰ
- নিৰাপত্তাৰ অধিকাৰ
- ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ অধিকাৰ
- আইনৰ সন্মুখত আনুষ্ঠানিক সমতা
- দাসত্বৰ পৰা মুক্তি
- জনগোষ্ঠীক গণহত্যাৰ পৰা সুৰক্ষা
- বিবেকৰ স্বাধীনতাৰ এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণ। যেনেকৈ আমি দেখিছো, গণতান্ত্ৰিক অংশগ্ৰহণৰ অধিকাৰ নহয়।

এই মূল মানৱ অধিকাৰসমূহ হৈছে যিকোনো বাস্তৱ অৰ্থত সামাজিক সহযোগিতাত জড়িত হ'বলৈ ব্যক্তিসকলৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় ন্যূনতম চর্ত, গতিকে যিকোনো সু-পৰিচালিত সমাজে ইয়াক সুৰক্ষিত কৰিব লাগিব।

জনগণৰ আইনত মানৱ অধিকাৰৰ ভূমিকা হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতাৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা। ৰ'লছৰ মানৱ অধিকাৰৰ তালিকাক সুৰক্ষিত কৰা যিকোনো সমাজ আন জনগণৰ বলপূৰ্বক হস্তক্ষেপৰ পৰা মুক্ত হ'ব। মানৱ অধিকাৰ উলংঘন কৰা সমাজসমূহে সহনশীলতাৰ সীমা অতিক্ৰম কৰে আৰু অৰ্থনৈতিক নিষেধাজ্ঞা বা সামৰিক আক্ৰমণৰ সন্মুখীন হ'বলৈ যোগ্য হ'ব পাৰে।

১৫.১৩.১ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থান

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থান হৈছে 'ন্যায়ৰ সংজ্ঞা'ৰ আভ্যন্তৰীণ মূল অৱস্থানৰ সমান্তৰাল এক ধাৰণা। এই মূল অৱস্থানে এটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰে: "মুক্ত আৰু সমান জনগণে (উদাৰ আৰু সভ্য)

ন্যায্য/ন্যায়সংগত অৱস্থাত সহযোগিতাৰ কি চৰ্তত মানি ল'ব?" ইয়াৰ কৌশল হ'ল এই মূল অৱস্থানৰ সজ্জাত জনগণৰ ধাৰণা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ মৌলিক নীতিৰ পক্ষে যুক্তিসমূহৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞা সন্নিৱিষ্ট কৰা, যাতে এনে যুক্তিসংগত অৱস্থাৰ বৰ্ণনা কৰিব পৰা যায় য'ত নীতিসমূহৰ ওপৰত এক যুক্তিসঙ্গত চুক্তি হ'ব পাৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থানত প্ৰত্যেকজন জনগণৰ প্ৰতিনিধিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনিৰ নীতিৰ ওপৰত চুক্তি কৰে। প্ৰতিপক্ষই অজ্ঞতাৰ আৱৰণৰ অন্তৰালত থাকে আৰু নিজৰ জনগণৰ ভূখণ্ডৰ মাপ, জনসংখ্যা, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ আপেক্ষিক পৰিমাণৰ দৰে তথ্যৰ পৰা বঞ্চিত হৈ থাকে। প্ৰতিপক্ষই জনগণৰ মৌলিক স্বাৰ্থ ৰক্ষাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ চেষ্টা কৰে।

ৰ'লছৰ মতে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থানৰ পক্ষসমূহে আঠটা নীতিৰ পক্ষত মতদান কৰিব। সমতা আৰু স্বাধীনতাৰ আধাৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি, জনগণৰ মাজৰ সম্পৰ্কত অসমতা সুমুৱাবলৈ কোনো কাৰণ নাথাকে, কেৱল সহযোগী সংস্থাৰ নক্সাত ধনী ৰাষ্ট্ৰই বেছি অৱদানৰ দৰে কাৰ্য্যগত অসমতাৰ বাহিৰে। ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় উপযোগিতাবাদী নীতি নাকচ কৰিব, কাৰণ কোনো জনগণেই গোলকীয় মুঠ উপযোগিতাৰ বাবে নিজৰ মৌলিক স্বাৰ্থ বলিদান দিবলৈ সাজু নহয়।

জনগণৰ আইনৰ আঠটা নীতি নিৰ্বাচন কৰাৰ পিছত, পক্ষসমূহে পৰৱৰ্তী সময়ত এই নীতিসমূহে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক স্থিৰভাৱে ব্যৱস্থাপনা কৰিব পাৰিব বুলি পৰীক্ষা কৰে। ঘৰুৱা ক্ষেত্ৰৰ দৰেই, পক্ষসমূহে দেখিব যে জনগণৰ আইনৰ নীতিসমূহে জনগণৰ মংগল নিশ্চিত কৰে আৰু সময়ৰ লগে লগে সকলোৱে ইচ্ছাপূৰ্বক এই নীতিসমূহ মানি চলাৰ ফলত জনগণৰ মাজত বিশ্বাস আৰু আত্মবিশ্বাস গঢ়ি উঠিব।

এনেদৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ স্থিৰতাই হ'ব সঠিক কাৰণৰ বাবে স্থিৰতা (কেৱল এটা অস্থায়ী সমাধান নহয়), কিয়নো প্ৰতিটো জনগণে এই নীতিসমূহক নিজৰ প্ৰথম পছন্দ হিচাপে মানি ল'ব, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শক্তিৰ ভাৰসাম্য যিয়েই নহওক কিয়।

ৰ'লছে তেওঁৰ স্থিৰতাৰ যুক্তিক সমৰ্থন কৰিবলৈ গণতান্ত্ৰিক শান্তি সম্পৰ্কীয় সাহিত্যৰ পৰা প্ৰায়োগিক প্ৰমাণ আহৰণ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। সমাজ বিজ্ঞানীসকলে দেখুৱাইছে যে ঐতিহাসিকভাৱে গণতন্ত্ৰই পৰস্পৰৰ মাজত যুদ্ধ কৰাৰ প্ৰৱণতা কম দেখুৱায়। ৰ'লছে ইয়াৰ ব্যাখ্যা দিয়ে যে উদাৰ সমাজসমূহ তেওঁলোকৰ আভ্যন্তৰীণ ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰ বাবে সন্তুষ্ট। উদাৰ জনগণৰ সাম্ৰাজ্যিক গৌৰৱ, ভূখণ্ড সম্প্ৰসাৰণ বা আনক নিজৰ ধৰ্মলৈ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ কোনো ইচ্ছা নাথাকে, আৰু অন্য দেশৰ পৰা যি প্ৰয়োজন তাক বাণিজ্যৰ জৰিয়তে পূৰণ কৰিব পাৰে। ৰ'লছৰ মতে, উদাৰ জনগণৰ আক্ৰমণাত্মক যুদ্ধ কৰাৰ কোনো কাৰণ নাথাকে, গতিকে তেওঁলোকৰ মাজত এক প্ৰকৃত শান্তি বৰ্তি থাকিব পাৰে। আৰু যিহেতু সভ্য জনগণক অ-আক্ৰমণাত্মক হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে, গতিকে যিকোনো সভ্য জনগণে এই উদাৰ শান্তিত যোগ দিব পাৰে।

পক্ষসমূহে জনগণৰ আইনৰ আঠটা নীতিৰ ওপৰত একমত হোৱাৰ পিছত, তেওঁলোকে ঘৰুৱা চাৰি-স্তৰীয় ক্ৰমৰ দৰে এক প্ৰক্ৰিয়াৰে এই নীতিসমূহক অধিক স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ আগবাঢ়ে।

১৫.১৪ আদৰ্শবিহীন তত্ত্ব: অবৈধ ৰাষ্ট্ৰ আৰু বোজাগ্ৰস্ত সমাজ

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থানত নিৰ্বাচিত নীতিসমূহত আদৰ্শবিহীন পৰিস্থিতিৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে - য'ত কিছুমান ৰাষ্ট্ৰই আদৰ্শ নীতিসমূহ মানি চলিবলৈ অমান্তি বা তেনে কৰিবলৈ অক্ষম। এই ব্যৱস্থাসমূহ জনগণৰ আইনৰ চতুৰ্থৰ পৰা অষ্টম নীতিত সন্নিৰিষ্ট কৰা হৈছে।

অবৈধ ৰাষ্ট্ৰসমূহে আদৰ্শ নীতিসমূহ মানি নচলে। ইহঁতে নিজৰ ক্ষমতা আৰু প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি শান্তি ভংগ কৰে বা নিজৰ ভূখণ্ডৰ ভিতৰত মানৱ অধিকাৰ উলংঘন কৰে। জনগণৰ আইনে আন ৰাষ্ট্ৰসমূহক এই অবৈধ ৰাষ্ট্ৰৰ বিৰুদ্ধে আত্মৰক্ষাত যুদ্ধ কৰিবলৈ আৰু মানৱ অধিকাৰ ৰক্ষাৰ বাবে বাধ্যতামূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰাৰ অনুমতি দিয়ে। কিন্তু যুদ্ধৰ সময়ত ন্যায়সঙ্গত যুদ্ধৰ নীতি মানিব লাগিব, যেনে নাগৰিকসকলক লক্ষ্য কৰা হত্যাকাণ্ডৰ পৰা বিৰত থাকা। ৰ'লছৰ মতে, যুদ্ধৰ লক্ষ্য হ'ল সকলো সমাজক জনগণৰ আইন মানিবলৈ বাধ্য কৰোৱা আৰু শেষত তেওঁলোকক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ পূৰ্ণ সদস্য হিচাপে গঢ়ি তোলা।

বোজাগ্ৰস্ত সমাজসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক অস্থিৰতাৰ সন্মুখীন হয়, যিয়ে উদাৰ বা সভ্য প্ৰতিষ্ঠান ৰক্ষা কৰাটো কঠিন কৰি তোলে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ব পাৰে সামাজিক সহযোগিতাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সম্পদৰ অভাৱ বা জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে ভূখণ্ডৰ সাধ্যতা অতিক্ৰম কৰা। ৰ'লছৰ মতে, সমাজৰ মৌলিক গাঁঠনি আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিয়েই স্বাৱলম্বী হোৱাৰ মূল চাবিকাঠী। কিন্তু কিছুমান ক্ষেত্ৰত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ে বোজাগ্ৰস্ত সমাজক সহায় কৰিব লাগে যেতিয়ালৈকে সিহঁতে নিজৰ ব্যৱস্থাপনা কৰিব পৰাকৈ সু-পৰিচালিত নহয়। এই সহায়ৰ কৰ্তব্য হৈছে ৰ'লছৰ তত্ত্বৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য, যি বৰ্তমানৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনতকৈ পৃথক। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যে বিশ্বৰ দৰিদ্ৰতা আৰু বিফল ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতি ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ পদ্ধতি সলনি কৰাৰ প্ৰয়োজন।

কাৰ্য্যকলাপ ১৫.২

১. জনগণৰ আইনৰ বিষয়ে সৱিস্তাৰে আলোচনা কৰা।

২. আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰৰ ওপৰত টোকা লিখা।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬: ৰ'লছৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় তত্ত্বৰ কাৰক হৈছে ব্যক্তি (নাগৰিক) নহয়, সমাজ (জনগণ)। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ৭: "নাগৰিকসকল সমান" - এইটো কোনে কৈছে?

প্ৰশ্ন ৮: মানৱ অধিকাৰ উলংঘন কৰা সমাজে সহনশীলতাৰ সীমা অতিক্ৰম কৰে - এইটো সত্য নে?

প্ৰশ্ন ৯: ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ লক্ষ্য কি?

প্ৰশ্ন ১০: ৰ'লছৰ মতে যুদ্ধৰ লক্ষ্য কি?

১৫.১৫ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- সমন্বয় আৰু বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্য: ৰ'লছৰ দৰ্শন হৈছে এক স্থায়ী শান্তিপূৰ্ণ আৰু সহযোগিতামূলক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থা, য'ত উদাৰ আৰু সভ্য জনগণে আক্ৰমণাত্মক ৰাষ্ট্ৰক শান্ত কৰিবলৈ সাজু থাকে, মূল মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰে, আৰু সহায়ৰ প্ৰয়োজন হোৱালৈকে সংঘৰ্ষৰত দেশসমূহক সহায় আগবঢ়ায়।
- কিছুক্ষেত্ৰত ই এটা সীমিত আকাংক্ষাৰ দৰ্শন। গণতান্ত্ৰিক সমাজৰ বিষয়াসকলে আশা কৰাৰ বাহিৰে বেছি একো কৰিব নোৱাৰে যে কেৱল শালীন সমাজসমূহে আভ্যন্তৰীণভাৱে অধিক সহনশীল আৰু গণতান্ত্ৰিক হ'ব।
- ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ মতে ভাৰীক্ৰান্ত জনগণক সহায় কৰাৰ দায়িত্ব পূৰণ হ'লেই তাৰ পিছত অৰ্থনৈতিক বিতৰণৰ ওপৰত আৰু কোনো প্ৰয়োজনীয়তা নাথাকে: ৰাষ্ট্ৰীয় সীমাৰ মাজৰ অসমতাসমূহ ৰাজনৈতিকভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ নহয়।
- বিশ্বৰ বিভিন্ন ব্যক্তিয়ে বেয়া ভাগ্যৰ পৰা ভয়ানক কষ্ট ভুগিব পাৰে, আৰু আধ্যাত্মিক শূন্যতাৰ দ্বাৰা পীড়িত হ'ব পাৰে।
- ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ ব্যৱহাৰিক লক্ষ্য হৈছে মানৱ ইতিহাসৰ মহা অশুভবোৰৰ বিলোপ: অন্যায্য যুদ্ধ আৰু নিপীড়ন, ধৰ্মীয় উৎপীড়ন আৰু বিবেকৰ স্বাধীনতাক অস্বীকাৰ কৰা, ভোক আৰু দাৰিদ্ৰ্য, গণহত্যা আৰু গণহত্যা।
- এই আকাংক্ষাৰ সীমাবদ্ধতাৰ অৰ্থ হ'ল যে বিশ্বত বহুতো কথা থাকিব য'ত ৰ'লছৰ ৰাজনৈতিক দৰ্শনে কোনো সমাধান আগবঢ়াব নোৱাৰে।

- তথাপিও, ৰ'লছৰ দৰ্শন বাস্তৱবাদী হ'লেও ই এক ইউটোপিয়ান (কল্পৰাজ্য) দৰ্শন। ৰ'লছৰ দৰ্শন সম্ভৱ বুলি বিশ্বাস কৰাটো হ'ল এইটো বিশ্বাস কৰা যে ব্যক্তিসকল কেৱল স্বাৰ্থপৰ বা নৈতিকতাবিহীন নহয়, আৰু যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কক্ষমতা, সম্পদ আৰু গৌৰৱৰ প্ৰতিযোগিতাতকৈ বেছি হ'ব পাৰে।
- ন্যায়সংগত আৰু শান্তিপূৰ্ণ ভৱিষ্যতৰ সম্ভাৱনাক স্বীকাৰ কৰাটোৱে এক পৰাজয়বাদ বা নিৰাশাবাদৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব পাৰে যিটো অন্যথা অনিবাৰ্য যেন লাগিব পাৰে।
- "এখন বাস্তৱসম্মত আদৰ্শসমাজৰ বৈশিষ্ট্যসমূহে কেনেকৈ সামাজিক জগতত বাস্তৱায়িত হ'ব পাৰে সেইটো দেখুৱাই ৰাজনৈতিক দৰ্শনে ৰাজনৈতিক প্ৰচেষ্টাৰ এক দীৰ্ঘম্যাদী লক্ষ্য আগবঢ়ায়, আৰু ইয়াৰ দিশত কাম কৰি আজি আমি কৰিব পৰাকৈ অৰ্থ প্ৰদান কৰে" (LP, 128)।

১৫.১৬ অধিক জানিবলৈ

১) এণ্ডাৰছন, এমিল. ২০১১. *ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ আৰু শিশুৰ স্বাৰ্থ: টিমথি মাইকেল ফাউলাৰক এক উত্তৰ, ৰেচ পাৱিকা,* ১৭: ২৯১-৯৬।

২) বিউজ.১৯৯৭ .চার্লছ , *ৰাজনৈতিক তত্ত্ব আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক,* প্ৰিন্সটন: প্ৰিন্সটন ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৩) বেন, ষ্টেনলি আই. ১৯৮৮. *এ থিয়ৰী অফ ফ্ৰীডম,* কেম্ব্ৰিজ: কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৪) বেন্থাম, জেৰেমী. ১৯৫২. *ৰাজনৈতিক অৰ্থনীতিৰ হাতপুথি* (জেৰেমী বেন্থামৰ অৰ্থনৈতিক ৰচনা, ডব্লিউ. ষ্টাৰ্ক সম্পাদিত), লণ্ডন: এলেন এণ্ড আনৱিন।

৫) বেন্থাম, জেৰেমী. ১৮২৩. *নৈতিকতা আৰু বিধানৰ নীতিৰ ভূমিকা,* জে. এইচ. বাৰ্নছ আৰু এইচ. এল. এ. হাৰ্ট সম্পাদিত, লণ্ডন: এথলন প্ৰেছ।

১৫.১৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : সত্য

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : প্লেটো

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : জন ৰ'লছ

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : স্বাধীনতাবাদী ধাৰণা

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : জন ৰ'লছ

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : সত্য

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : জন ৰ'লছ

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : সত্য

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ ব্যৱহাৰিক লক্ষ্য হৈছে মানৱ ইতিহাসৰ মহা অশুভবোৰৰ বিলোপ: অন্যায্য যুদ্ধ আৰু নিপীড়ন, ধৰ্মীয় উৎপীড়ন আৰু বিবেকৰ স্বাধীনতাক অস্বীকাৰ কৰা, ভোক আৰু দাৰিদ্ৰ্য, গণহত্যা আৰু গণহত্যা।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : ৰ'লছৰ মতে, যুদ্ধৰ উদ্দেশ্য হৈছে সকলো সমাজক জনগণৰ আইনক সন্মান কৰিবলৈ বাধ্য কৰা আৰু শেহতীয়াকৈ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ সক্ৰিয় সদস্য হিচাপে গঢ়ি তোলা।

১৫.১৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **অতি চমু প্ৰশ্ন :**

প্ৰশ্ন ১: ন্যায়ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ২: ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাটোৰ অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ৩: ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণাটো কি?

প্ৰশ্ন ৪: সমাজ কাক বোলে?

প্ৰশ্ন ৫: ন্যায়ৰ দুটা প্ৰধান নীতিৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: প্ৰতিষ্ঠানৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৭: "ন্যায় যেনেকৈ ন্যায্যতা" (Justice as Fairness) বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৮: বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্যৰ (Realistic Utopia) এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৯: বোজাগ্ৰস্ত/ভাৰাক্ৰান্ত সমাজ (Burdened Societies) বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ১০: "ন্যায় যেনেকৈ ন্যায্যতা" (Justice as Fairness)ৰ ধাৰণাটো কোনে উদাৰতাবাদী সমাজৰ বাবে আগবঢ়াইছিল?

খ) **চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :**

প্ৰশ্ন ১: ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণা আৰু স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য আছে নেকি? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: "মূল্যবোধৰ ধাৰণা" (Conception of the Goods) বিষয়ে চমুকৈ লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: পাঁচটা প্ৰাথমিক মূল্যবোধ (Primary Goods)ৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৪: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁথনিৰ ক্ৰমবিন্যাসৰ বাবে থকা আঠটা নীতি কি কি?

প্ৰশ্ন ৫: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: "জনগোষ্ঠী/জনগণৰ আইন" (Law of Peoples)ৰ দুটা প্ৰধান ধাৰণাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৭: "জনগোষ্ঠী/জনগণৰ আইন" (Law of Peoples)ৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৮: এটা জনগোষ্ঠীৰ তিনিটা মৌলিক স্বাৰ্থৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৯: "আইন অমান্যকাৰী ৰাষ্ট্ৰ" (Outlaw States)ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ১০: ৰ'লছৰ মতে, নাগৰিকৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ন্যায়ৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা আৰু আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: ন্যায়ই সমাজৰ নৈতিক স্থিতিক কেনেকৈ প্ৰতিফলিত কৰে? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: ৰ'লছৰ উদাৰতাবাদী সমাজৰ বাবে ন্যায়ৰ তত্ত্বটো আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: ন্যায় বুলিলে কি বুজা? বিংশ শতিকাত ন্যায়ৰ প্ৰাসংগিকতা আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁথনি আৰু জনগোষ্ঠীৰ আইনৰ নীতিসমূহৰ ওপৰত এখন ৰচনা লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দুটা নীতি ব্যাখ্যা আৰু বিশ্লেষণ কৰা।

প্ৰশ্ন ৭: ৰ'লছৰ মতে নাগৰিকৰ অৰ্থ কি? তেওঁৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণা কিয় বৰ্ণনাত্মক, সেয়া ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৮: ৰ'লছৰ মতে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰৰ মাজৰ সম্পৰ্ক ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৯: ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্ব আৰু জনগোষ্ঠীৰ আইনৰ বিষয়ে মন্তব্য সহকাৰে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ১০: "ৰ'লছৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় তত্ত্বৰ মুখ্য কাৰকবোৰ ব্যক্তি (নাগৰিক) নহয়, বৰং সমাজ (জনগোষ্ঠী)"—ব্যাখ্যা কৰা।

****

আধাৰ গ্ৰন্থসমূহ:

১. এণ্ডাৰ্ছন, ই. ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ আৰু শিশুৰ স্বাৰ্থ: টিমথি মাইকেলক এক উত্তৰ (খণ্ড ১৭). ৰেচ পাৱিকা।

২. বিটজ, চি. (১৯৯৭). ৰাজনৈতিক তত্ত্ব আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক. প্ৰিন্সটন ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৩. বেন, এছ. আই. (১৯৮৮). স্বাধীনতাৰ এক তত্ত্ব. কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৪. বেন্থাম, জে. (১৮২৩). নৈতিকতা আৰু বিধানৰ নীতিৰ ভূমিকা. জে. এইচ. বাৰ্নছ আৰু এইচ. এল. এ. হাৰ্টৰ দ্বাৰা সম্পাদিত. এথলন প্ৰেছ।

৫. চেটাৰ্জী, পি. (১৯৫২). নৈতিকতাৰ নীতি. বিডন ষ্ট্ৰিট।

৬. ডিউই, জে. (১৯৩০). ব্যক্তিত্ববাদ: পুৰণি আৰু নতুন. মিণ্টন।

৭. ফ্ৰাংকেনা, ডব্লিউ. কে. (১৯৯৯). নৈতিকতা. প্ৰিণ্টিছ হল অফ ইণ্ডিয়া।

৮. গুহ, ডি. (২০০৭). ব্যৱহাৰিক আৰু বৃত্তিগত নৈতিকতা. কনচেপ্ট পাৱ্লিছিং।

৯. গুথ্ৰি, ডব্লিউ. কে. (১৯৯০). গ্ৰীক দৰ্শনৰ ইতিহাস (খণ্ড ৬). কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

১০. হিউজ, জে. জি. (২০০১). এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতা. ৰাউটলেজ।

১১. হাৰ্ষ্টহাউছ, আৰ. (২০০১). সদ্গুণ নৈতিকতাৰ ওপৰত. অক্সফৰ্ড ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

১২. লিলি, ডব্লিউ. (২০০৭). নৈতিকতাৰ ভূমিকা. ছাৰ্জিত প্ৰকাশন।

১৩. মেকেঞ্জি, জে. (২০০৪). নৈতিকতাৰ হাতপুঠি. ছাৰ্জিত প্ৰকাশন।

১৪. মেকেভিলি, টি. (২০০২). প্ৰাচীন চিন্তাৰ ৰূপ. মোতিলাল বানাৰছিদাস।

১৫. মোহাপাত্ৰ, পি. কে. (২০০৮). নৈতিকতা আৰু সমাজ: প্ৰয়োগিক নৈতিকতাৰ এক গৱেষণা. কনচেপ্ট পাৱ্লিছিং।

১৬. শৰ্মা, আৰ. এন. (২০০১). পশ্চিমীয়া দৰ্শনৰ ইতিহাস. কেদাৰ নাথ ৰাম নাথ প্ৰকাশক।

১৭. শৰ্মা, আৰ. এন. (২০০৬). নৈতিকতাৰ ভূমিকা. ছাৰ্জিত প্ৰকাশন।

১৮. ছিদগ্বিক, এইচ. (১৯০১). নৈতিকতাৰ পদ্ধতিসমূহ. মেকমিলান এণ্ড কোম্পানী লিমিটেড।

১৯. চিংগাৰ, পি. (২০০৩). প্ৰয়োগিক নৈতিকতা. কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

২০. সিনহা, জে. (২০০১). নৈতিকতাৰ হাতপুঠি. নিউ চেণ্ট্ৰেল বুক (পি) লিমিটেড।

****

অধ্যায় ১ : নীতিশাস্ত্ৰৰ পৰিচয়

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য
১.২ পৰিচয়
১.৩ নৈতিক চিন্তা
১.৪ বিভিন্ন নৈতিক দৰ্শন
১.৫ নিষ্ক্ৰিয় নৈতিকতা
১.৫.১ নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ
১.৬ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ
১.৭ অস্তিত্ববাদী নীতি-নৈতিকতা
১.৮ পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা
১.৯ বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা
১.১০ বৰ্ণনামূলক নীতি-নৈতিকতা
১.১১ প্ৰয়োগিক নীতি-নৈতিকতা
১.১১.১ জৈৱ-নৈতিকতা
১.১১.২ পৰিৱেশ নৈতিকতা
১.১১.৩ ব্যৱসায়িক নৈতিকতা
১.১২ উপসংহাৰ
১.১৩ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১.১৪ অধিক জানিবলৈ
১.১৫ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১.১৬ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- নীতি-নৈতিকতা কাক বোলে ব্যখ্যা কৰিবলৈ
- নৈতিক চিন্তা কি বুজাবলৈ
- নিষ্ক্ৰিয় নৈতিকতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- আপেক্ষিকতাবাদ কি আলোচনা কৰিবলৈ
- অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা বৰ্ণনা কৰিবলৈ

- পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- বিবর্তনবাদী নৈতিকতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- বর্ণনামূলক নীতিশাস্ত্র কি বুজাই লিখা
- প্রয়োগিক নীতিশাস্ত্রৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা

১.২ নীতিশাস্ত্রৰ পৰিচয়

নীতিশাস্ত্র হৈছে দর্শনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ শাখা যিয়ে মূলতঃ মূল্যবোধ আৰু নৈতিকতাৰ অধ্যয়ন কৰে। 'ethics' শব্দটোৰ ব্যুৎপত্তিগত অর্থ চালে দেখা যায় যে এই শব্দটো মূলতঃ 'ethical' নামৰ বিশেষণ শব্দৰ পৰা আহিছে, যিটো আকৌ 'ethos' শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল ৰীতি-নীতি, ব্যৱহাৰ বা অভ্যাস। নীতিশাস্ত্রক 'moral philosophy' বুলিও কোৱা হয়। 'moral' শব্দটো লেটিন শব্দ 'mores'ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থও একে - 'ৰীতি-নীতি' বা 'অভ্যাস'। ৰীতি-নীতিসমূহ কেৱল অভ্যাসৰ সৈতে জড়িত বস্তু নহয়অশুদ্ধতাৰ -সমাজৰ গোটেও ইয়াক অনুমোদন কৰে। নীতিশাস্ত্রক আচৰণৰ শুদ্ধ , বিজ্ঞান বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। আচৰণ বুলিলে উদ্দেশ্যপূর্ণ কার্য্যক বুজায় য'ত পছন্দ আৰু ইচ্ছা জড়িত থাকে। ই হৈছে নৈতিকতাৰ বিজ্ঞান।

নীতিশাস্ত্র মনোবিজ্ঞানৰ দৰে বিজ্ঞান নহয় যিয়ে আচৰণৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ সৈতে জড়িত। নীতিশাস্ত্র হৈছে এনে এক বিষয় যিয়ে আদর্শৰ সাপেক্ষে আচৰণৰ মূল্যায়ন কৰে। নীতিশাস্ত্রক এক বিজ্ঞান বুলিও গণ্য কৰিব পাৰি কিয়নো ই মানুহৰ শ্রেষ্ঠ কল্যাণৰ প্রসংগত আমাৰ স্বেচ্ছাধীন কার্য্যৰ শুদ্ধ-অশুদ্ধতাৰ পদ্ধতিগত ব্যাখ্যা দিবলৈ লক্ষ্য ৰাখে। নীতিশাস্ত্র হৈছে এক আদর্শমূলক বিজ্ঞান। আদর্শমূলক বিজ্ঞান হৈছে এনে এক বিষয় যিয়ে মূল্যবোধ আৰু মানৱ জীৱন নিয়ন্ত্রণ কৰা নীতি-নিয়মৰ সৈতে জড়িত। আদর্শমূলক বিজ্ঞানে স্বেচ্ছাধীন কার্য্যৰ পদ্ধতিগত মূল্যায়ন কৰে।

১.৩ নৈতিক চিন্তা

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা নীতিশাস্ত্র কি সেইটো আমাৰ বাবে স্পষ্ট হৈছে। এতিয়া প্রশ্ন হ'ল - নৈতিক চিন্তা কি ? নৈতিক চিন্তাৰ কথা ক'বলৈ গ'লে ইয়াত মুখ্য কথা হ'ল আমাৰ চিন্তাৰ প্রকৃতি। আমি এটা কাম বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰিব পাৰোঁ। এই ক্ষেত্রত আমি কিছুমান যুক্তি উপস্থাপন কৰিব পাৰোঁ যিবোৰ চক্রেটিছ আৰু তেওঁৰ ক্রিট'ই বৈধ বুলি মানি লৈছিল...১) যে আমি কেতিয়াও কোনো লোকক ক্ষতি কৰা উচিত নহয়, ২) যে আমি আমাৰ প্রতিশ্রুতি ৰক্ষা কৰা উচিত, আৰু ৩) যে আমি আমাৰ পিতৃ-মাতৃ আৰু শিক্ষকসকলক মান্য কৰা বা সন্মান কৰা উচিত। যেতিয়া যদি আমি এই ধাৰণাসমূহ মনত ৰাখি আমাৰ কার্য্য সম্পাদন কৰোঁ, তেন্তে এই কার্য্যবোৰক নৈতিকতা বা নৈতিক

নীতিয়ে পৰিচালিত বুলি ক'ব পাৰি। গতিকে, যি চিন্তাধাৰাই আমাৰ কার্য্যক নৈতিক বা নৈতিকভাৱে পৰিচালিত কৰে, তাকেই নৈতিক চিন্তা বোলা হয়।

১.৪ বিভিন্ন নৈতিক দর্শন

নীতিশাস্ত্রত বিভিন্ন নৈতিক তত্ত্বই গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। কেইটামান সমকালীন আৰু গুৰুত্বপূর্ণ নৈতিক তত্ত্ব হ'ল - নিৰপেক্ষ নৈতিকতা, নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ, অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা, পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা, প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ ধাৰণা, বিবর্তনবাদী নৈতিকতা আৰু বর্ণনামূলক নৈতিকতা।

১.৫ নিৰপেক্ষতাবাদ

'নিৰপেক্ষতাবাদ' শব্দটো নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক দুয়োটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা বুজিব পাৰি। নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা 'নিৰপেক্ষতাবাদ'ই কমেও দুটা সুকীয়া মতবাদক সূচায়। প্রথমতে, নিৰপেক্ষতাবাদক এনে এক দাবী হিচাপে বুজিব পাৰি যে এটা সার্বজনীনভাৱে বৈধ নৈতিক ব্যৱস্থা আছে যি সকলোৰে বাবে প্রযোজ্য, সিহঁতে ইয়াক বুজে বা নুবুজে কিয়। এই অর্থত নিৰপেক্ষতাবাদ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ ঠিক বিপৰীত। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে সার্বজনীনভাৱে প্রযোজ্য হ'ব পৰা নৈতিক নীতিৰ অস্তিত্ব সম্ভৱ নহয়। দ্বিতীয়তে, নিৰপেক্ষতাবাদে স্বীকাৰ কৰে যে নৈতিক নিয়ম বা নীতিসমূহৰ কোনো ব্যতিক্রম নাথাকে। এই ক্ষেত্রত আমি ইমানুৱেল কাণ্টক মিছা কোৱাৰ সম্পর্কত এজন নিৰপেক্ষতাবাদী হিচাপে উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, কিয়নো তেওঁৰ মতে মিছা কোৱা কেতিয়াও উচিত নহয়। এই ধৰণৰ নিৰপেক্ষতাবাদীসকলে সকলো নৈতিক নীতি নিৰপেক্ষ হ'ব লাগে বুলি দাবী নকৰে।

১.৫.১ নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ

'নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদ' হৈছে এক নৈতিক তত্ত্ব যাৰ মতে কিছুমান কার্য্য (কার্য্যৰ প্রকাৰ) সম্পূর্ণৰূপে নিষিদ্ধ। উদাহৰণস্বৰূপে, নিৰপেক্ষতাবাদে হত্যা কৰা ভুল বুলি গণ্য কৰে, বা মিছা কোৱা সদায় ভুল বুলি কয়, বা অন্যক যন্ত্রণা দিয়া সদায় ভুল বুলি মানে। ইয়াত গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল যে নিৰপেক্ষতাবাদ হৈছে এনে এক তত্ত্ব নহয় যিয়ে কার্য্যবোৰক নিৰপেক্ষভাৱে নিষিদ্ধ কৰে। নিৰপেক্ষতাবাদে কেৱল এই আনুষ্ঠানিক আৱশ্যকতাক সমর্থন কৰে যে কিছুমান নৈতিক নীতিৰ কোনো ব্যতিক্রম নাথাকে।

নিৰপেক্ষতাবাদ সদায় পৰিণামবাদৰ বিপৰীত বুলি বিবেচনা কৰা হয়। পৰিণামবাদ হৈছে এক তত্ত্ব যাৰ মতে কার্য্যবোৰ শুদ্ধ হিচাপে গণ্য কৰা হয় যদি সেইবোৰে অন্যান্য বিকল্পৰ তুলনাত সামগ্রিক মূল্য বৃদ্ধি কৰে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল কোনো কার্য্য সম্পূর্ণৰূপে ভুল নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা সৰু শিশুক যন্ত্রণা দিয়াটাই এখন সমগ্র জাতিৰ ধ্বংসতকৈ বেছি মূল্য (বা কম অমূল্য) উৎপন্ন কৰিব পাৰে। গতিকে, পৰিণামবাদীৰ বাবে এখন দেশ ৰক্ষা কৰিবলৈ এটা শিশুক যন্ত্রণা দিয়াটা অনুমোদনযোগ্য। ইয়াৰ বিপৰীতে, নৈতিক নিৰপেক্ষতাবাদে কয় যে কিছুমান কার্য্য সম্পূর্ণৰূপে ভুল আৰু সেই কার্য্যবোৰ কেতিয়াও শুদ্ধ হ'ব নোৱাৰে, ইয়াৰ ফলাফল যিয়েই নহওক কিয়। গতিকে, এজন নিৰপেক্ষতাবাদীৰ মতে এখন সমগ্র জাতি ৰক্ষা কৰিবলৈ এটা শিশুক যন্ত্রণা দিয়াটা নৈতিকভাৱে ভুল।

এই প্রসংগত এটা প্রশ্ন উঠিব পাৰে - পৰম্পৰাগতভাৱে কোনবোৰ কার্য্য বা কার্য্যৰ প্রকাৰ সম্পূর্ণৰূপে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়? ঐতিহাসিকভাৱে, দার্শনিকসকলে বহুতো ধৰণৰ কার্য্য যেনে মিছা কোৱা, ব্যভিচাৰ, সমলিংগী যৌনতা আদিৰ ক্ষেত্রত নিৰপেক্ষতাবাদী আছিল। কিন্তু বর্তমান সময়ত যন্ত্রণা দিয়া আৰু নিৰীহ লোকক মৃত্যুদণ্ড দিয়াকে সাধাৰণতে সম্পূর্ণৰূপে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়। ইমানুৱেল কাণ্ট, চার্লছ ফ্রাইড আদি কিছুমান নীতিনিষ্ঠাবাদী দার্শনিকে নিৰপেক্ষতাবাদক সমর্থন কৰিছিল।

১.৬ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ

নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ হৈছে এক নৈতিক তত্ত্ব যাৰ মতে সার্বজনীনভাৱে গৃহীত নৈতিক মানদণ্ড নাই। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধৰ কোনো বস্তুনিষ্ঠ মানদণ্ড নাই, নীতিৰ স্তৰতো নাই। কেৱল কি শুদ্ধ আৰু কি ভুল তাৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীহে থাকিব পাৰে। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, প্রকৃততে কোনো বস্তুনিষ্ঠ আপেক্ষিকতাবাদই থাকিব নোৱাৰে।

নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ ধাৰণাটো বিজ্ঞান সম্পর্কীয় সাধাৰণ বিশ্বাসৰ সৈতে নৈতিকতা আৰু নৈতিক বিষয়বস্তুৰ স্থিতিৰ দৃষ্টিভংগী তুলনা কৰি অধিক সঠিকভাৱে বুজিব পাৰি। সাধাৰণতে বিশ্বাস কৰা হয় যে পদার্থ বিজ্ঞান, ৰসায়ন বিজ্ঞান, জীৱবিজ্ঞান আদি প্রাকৃতিক বিজ্ঞানে প্রাকৃতিক জগতৰ বিষয়ে আমাক কয়। শতিকাবোৰ জুৰি, আৰু বিশেষকৈ আধুনিক যুগত, বিজ্ঞানে যেনেকৈ পৃথিৱীৰ প্রকৃতি আৰু গঠন উন্মোচনত মহৎ প্রগতি সাধন কৰিছে। বিজ্ঞানৰ তত্ত্ব বা নিয়মবোৰ সকলো পৰিস্থিতি বা অৱস্থাতে একে আৰু সত্য। প্রকৃততে, শতিকাবোৰ জুৰি, আধুনিক যুগকে ধৰি, বিজ্ঞানে এই পৃথিৱীৰ প্রকৃতি আৰু গঠন উন্মোচনত বিশাল প্রগতি সাধন কৰিছে। বৈজ্ঞানিক জ্ঞানক বৈধ জ্ঞান হিচাপে গণ্য কৰা হয় আৰু ই ব্যক্তিৰ পৰা ব্যক্তিলৈ বা পৰিস্থিতিৰ পৰা পৰিস্থিতিলৈ ভিন্ন নহয়।

কিন্তু আনহাতে, নৈতিকতা প্রকৃত বিজ্ঞানৰ পৰা পৃথক। নৈতিকতাত সদায় মতপার্থক্যৰ সম্ভাৱনা থাকে। প্রকৃততে ক'বলৈ গ'লে, নৈতিকতা হৈছে কেৱল ব্যক্তিগত মতামতৰ বিষয়। নৈতিকতা হৈছে মানুহৰ নৈতিক বিশ্বাসৰ এটা কার্য্য, আৰু এইটোৱেই হৈছে নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ সিদ্ধান্ত। দেখা যায় যে বিজ্ঞানে অনুসন্ধান কৰা প্রাকৃতিক জগতত থকাৰ দৰে কোনো বস্তুনিষ্ঠ নৈতিক সত্য বা বাস্তৱতাৰ ক্ষেত্র নাই।

নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ দুই প্রকাৰ আছে। প্রথম প্রকাৰটোক ব্যক্তিগত বা ব্যক্তি-কেন্দ্রিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ বোলা হয় আৰু আনটোক সামাজিক বা সাংস্কৃতিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ বোলা হয়।

ব্যক্তিগত নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, নৈতিক বিচাৰ আৰু বিশ্বাসবোৰ হৈছে ব্যক্তিৰ নৈতিক দৃষ্টিভংগী আৰু মনোভাৱৰ প্রকাশ। ভিন্ন ব্যক্তিয়ে এটা বিষয়ৰ সৈতে ভিন্ন নৈতিক দৃষ্টিভংগী পোষণ কৰিব পাৰে। এই ভিন্ন দৃষ্টিভংগীবোৰক ভুল বা শুদ্ধ বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। নৈতিক উক্তিবোৰ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ নহয়। শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে প্রথমে এটা বস্তুনিষ্ঠ মানদণ্ড থাকিব লাগে। কিন্তু নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, এনে এটা সঠিক মানদণ্ড প্রকৃততে নাথাকে।

আনহাতে, সামাজিক বা সাংস্কৃতিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদে কয় যে নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ সমাজৰ পৰা সমাজলৈ ভিন্ন হয়, আৰু নৈতিক বিচাৰৰ ভিত্তি এই সামাজিক বা সাংস্কৃতিক দৃষ্টিভংগীতেই নিহিত হৈ থাকে। যদি এজন ব্যক্তিয়ে সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে যে কি শুদ্ধ, তেন্তে তেওঁক সেইটো সামাজিক নীতি-নিয়মৰ আলমত বিচাৰ কৰিব লাগিব। এজন সাংস্কৃতিক আপেক্ষিকতাবাদীৰ মতে, এটা সমাজৰ দৃষ্টিভংগীক আন এটা সমাজৰ দৃষ্টিভংগীতকৈ ভাল বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। কিছুমান দৃষ্টিভংগী আনৰ পৰা পৃথক হ'ব পাৰে, আৰু কিছুমান সমাজৰ দৃষ্টিভংগী বৃহত্তৰ সমাজ গোষ্ঠীয়ে গ্রহণ নকৰিব পাৰে। নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, ইয়াৰ অর্থ এই নহয় যে সেই দৃষ্টিভংগী বেয়া বা পিছপৰা বা কোনো বস্তুনিষ্ঠ অর্থত অশুদ্ধ।

১.৭ অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা

জাঁ-পল ছার্ত্রেৰ বাহিৰে আন কোনো দার্শনিকে ইমান জোৰ দি নকয় যে আমি আমাৰ বর্তমান অৱস্থাৰ বাবেই নহয়, আমাৰ ভৱিষ্যতৰ বাবেও সম্পূর্ণভাৱে দায়ী। যদি আমি আমাক নিজকে চাওঁ আৰু দেখো যে আমি অসুখী বা সীমাবদ্ধ পৰিস্থিতিত আছোঁ, তেন্তে ছার্ত্রেৰ মতে আমাক কেৱল নিজকে দোষ দিব লাগিব। আমাৰ অন্যক তেওঁলোকৰ প্রভাৱৰ বাবে দোষ দিয়াৰ কোনো অধিকাৰ নাই। ছার্ত্রৰ মতে, যদি কোনোৱে আমাক প্রভাৱিত কৰিছে, সেইটো আমাৰ নিজৰ দোষ, কিয়নো আমি তেওঁলোকক তেনে কৰিবলৈ অনুমতি দিছোঁ। যদি আমি আনক আমাৰ সঁচাকৈয়ে কি বিচাৰো সেইটো প্রভাৱিত কৰিবলৈ

দিওঁ, তেন্তে আমি 'বেদ ফেইথ'ত জীয়াই থকা অসত্য মানুহ। আমি সাধাৰণতে "মিলি-জুলি থাকিবলৈ চেষ্টা কৰোঁতে" এই অৱস্থালৈ আহো। আমাৰ "নিজৰ জীৱন চলোৱা"ৰ নৈতিক সাহস নাথাকে আৰু নিজৰ প্ৰকল্প স্থিৰ কৰিব নোৱাৰোঁ।

ছার্ত্রেই এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উক্তি ৰাখিছে— "অস্তিত্বই সাৰাংশক পূৰ্বে আহে"। অস্তিত্বৰ অৰ্থ হ'ল থকাৰ সত্যতা কোনো পৰিকল্পনা বা বৰ্ণনা। ছার্ত্রই কয় যে মানুহৰ বস্তুটোৰ প্ৰকাৰ সাৰাংশ হ'ল বস্তুৰ উপস্থিতি। আনহাতে সহজাতভাৱে কোনো প্ৰকৃতি নাথাকে। মানুহক এই পৃথিৱীলৈ নিজৰ ইচ্ছাৰ বাহিৰে পেলাই দিয়া হৈছে, আৰু তেওঁ কি হ'ব সেইটো নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে। আমাৰ "অস্তিত্বেই আমাৰ সাৰাংশক পূৰ্বে আহে"— আমি প্ৰথমে অস্তিত্বত আহোঁ আৰু নিৰ্বাচনৰ দ্বাৰা আমাৰ সাৰাংশ নিৰ্ধাৰণ কৰোঁ। এই দৃষ্টিভংগীক প্ৰচলিত খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ সৈতে তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে খ্ৰীষ্টান ধৰ্মত মানুহৰ প্ৰকৃতি প্ৰথমে আহে— মানুহ এটা পাপী। ফলত ইয়াত সাৰাংশ অস্তিত্বক পূৰ্বে আহে, কিয়নো মানুহ সম্পূৰ্ণৰূপে ঈশ্বৰৰ পৰিকল্পনাৰ অধীন।

অস্তিত্ববাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, "নিজকে বাছি লওঁতে, মই মানুহক বাছি লওঁ"। নিৰ্বাচনৰ সহায়ত মানুহে কি হ'ব সেইটো নিৰ্ধাৰণ কৰে। এই নিৰ্বাচনবোৰ হ'ল যিবোৰক মানুহে শুদ্ধ বুলি ভাবে। ফলত মানুহে নিজকে সৃষ্টি কৰে হ'ব লাগে। ছার্ত্রই মতে যি আমি ভাবোঁ মানুহ হ'ব লাগে। এই ধাৰণাটোৱেই হ'ল যি তেওঁ ভাবে এজন ব্যক্তি হ'ল প্ৰতিজন ব্যক্তি যি তেওঁ তেনেকুৱা তাৰ বাবে দায়ী। এজন ব্যক্তি পৃথিৱীৰ অন্যান্য মানুহৰ বাবেও দায়ী, কাৰণ তেওঁৰ কাৰ্য্যবোৰ সমগ্ৰ মানৱজাতিৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। এক অৰ্থত ক'ব পাৰি যে, কোনো সিদ্ধান্ত ল'ওতে ব্যক্তিজনে এটা সাৰ্বজনীন মূল্য স্থাপন কৰে, কিয়নো তেওণ বিশ্বাস কৰে যে একে পৰিস্থিতিত সকলোৱে এনেদৰে কাম কৰা উচিত। এজন ব্যক্তিৰ পছন্দসমূহেই হৈছে এনে এটা নমুনা যেনেদৰে সকলোৱে পছন্দ কৰা উচিত। যদি কোনোৱে এই সত্য অস্বীকাৰ কৰে, তেন্তে তেওঁলোকে নিজকে প্ৰবঞ্চিত কৰিছে। ছার্ত্রেই নৈতিকতা সম্পৰ্কীয় প্ৰথম গ্ৰন্থ হৈছে 'বিয়িং এণ্ড নাথিংনেছ'। ছার্ত্রেই "সম্পূৰ্ণ মানুহ" (integral man)ৰ আদৰ্শ আৰু মানবীয়া প্ৰয়োজনৰ "মানৱ-উপ" যিটো ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এক নৈতিক তত্ত্ব গঢ়িব বিচাৰিল sub-human ধাৰণাৰ বিপৰীত। অস্তিত্ববাদী নৈতিকতাই প্ৰচলিত নৈতিকতালৈ এক বিশেষ অৰ্থ আৰু মানৱ জীৱনৰ সামাজিক অৱস্থাৰ এক তীক্ষ্ণ অনুভূতি যোগ কৰে।

১.৮ পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা (Situational Ethics)

পৰিস্থিতিগত নৈতিকতা হৈছে এক টেলিঅ'লজিকেল আৰু পৰিণামবাদী নৈতিক তত্ত্ব যি কার্য্যৰ ফলাফলৰ সৈতে জড়িত। এই তত্ত্ব নীতিনিষ্ঠাবাদী তত্ত্বৰ বিপৰীত, য'ত কিছুমান কার্য্যক সহজাতভাৱে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়। ১৯৬০ চনত খ্ৰীষ্টিয়ান এপিছ্কপেল পুৰোহিত জোচেফ ফ্লেচাৰে 'দ্য ক্লাছিক

ট্রিটমেণ্ট' আৰু 'ছিচুৱেচন এথিক্স' নামৰ দুখন কিতাপত এই তত্ত্বৰ বিকাশ কৰিছিল। ফ্লেচাৰৰ মতে, যদি প্ৰেম (এগেপে)ৰ বাবে ভাল হয়, তেন্তে কেতিয়াবা নৈতিক নীতিসমূহ পৰিত্যাগ কৰিব পাৰি। তেওঁৰ মতে 'প্ৰেমেই হৈছে চৰম নীতি'। ফ্লেচাৰে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে এটা নৈতিক ব্যৱস্থা স্থাপন কৰিবলৈ প্ৰেমৰ নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিব লাগিব, যিয়ে বাইবেলত থকা ৰ খ্ৰীষ্টিয় নীতিক 'প্ৰতিবেশীক প্ৰেম কৰা' সৰ্বোত্তমভাৱে প্ৰকাশ কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে এগেপে প্ৰেমৰ বাহিৰে কোনো নিৰপেক্ষ নীতি নাই, আৰু আন সকলোবোৰ নীতি গৌণ আৰু এই প্ৰেমৰ অধীনত থাকে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে আন সকলোবোৰ নীতি কেৱল এগেপে প্ৰেমৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, আৰু যদি বিকল্প কাৰ্য্যই বেছি প্ৰেমৰ সৃষ্টি কৰে তেন্তে এই নীতিসমূহ ভংগ কৰিব পাৰি। গতিকে, পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাত, লক্ষ্যই উপায়সমূহক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰিব পাৰে।

পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাৰ মতে, শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

পৰিস্থিতিগত নৈতিকতাত কোনো সাৰ্বজনীন নৈতিক নিয়ম বা অধিকাৰ নাথাকে। ইয়াত সকলো ঘটনাকে অনন্য বুলি বিবেচনা কৰা হয় আৰু প্ৰতিটোৰে বাবে এক অনন্য সমাধানৰ যোগ্যতা থাকে।

১.৯ বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা (Evolutionary Ethics)

বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা হৈছে নৈতিকতাৰ এক প্ৰকাৰ যিয়ে দৰ্শন আৰু প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ মাজৰ ব্যৱধান পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে এই যুক্তিৰে যে প্ৰাকৃতিক নিৰ্বাচন processt মানুহক এক নৈতিক সংবেদন, ভাল হোৱাৰ এক প্ৰবৃত্তি দান কৰিছে। যদি ইয়াক সত্য বুলি ধৰি লোৱা হয়, তেন্তে নৈতিকতাক এক এনে ঘটনা হিচাপে বুজিব পাৰি যি সামাজিক, বুদ্ধিমান প্ৰাণীৰ বিবৰ্তনৰ সময়ত স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে উদ্ভৱ হয়। ই ঐশ্বৰিক আৱিৰ্ভাৱ বা আমাৰ যুক্তিসংগত শক্তিৰ প্ৰয়োগৰ ফলত উদ্ভৱ নহয়। কিন্তু ধৰ্মতত্ত্ববিদ বা দাৰ্শনিকসকলে তৰ্ক কৰে যে নৈতিকতা প্ৰকৃততে ঐশ্বৰিক আৱিৰ্ভাৱ বা মানুহৰ যুক্তিসংগত চিন্তাৰ প্ৰয়োগৰ ফলত উদ্ভৱ হয়। নৈতিকতাক এক উপযোগী অভিযোজন হিচাপে ব্যাখ্যা কৰা হ'ব পাৰে যিয়ে এক নিৰ্বাচনমূলক সুবিধা প্ৰদান কৰি ইয়াৰ ধাৰকৰ fitness বৃদ্ধি কৰে। ৰিলছনৰ দৰে বিবৰ্তনবাদী জীৱবিজ্ঞানীসকলৰ বাবে প্ৰত্যাহ্বান হৈছে বিবৰ্তন তত্ত্বৰ সৈতে সম্পৰ্কিত কৰি goodness ৰ সংজ্ঞা দিয়া আৰু তেতিয়া কিয় মানুহে ভাল হোৱা উচিত সেইটো ব্যাখ্যা কৰা। বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতাই meta-ethics ত আকৰ্ষণীয় উত্তৰ দিয়াত বেছি সফল হৈছে।

বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতাক তিনিটা প্ৰকাৰত বিভক্ত কৰিব পাৰি। সেইবোৰ হৈছে বৰ্ণনামূলক বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা, meta-ethical বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা আৰু normative বিবৰ্তনবাদী নৈতিকতা।

বর্ণনামূলক বিবর্তনবাদী নৈতিকতা হৈছে য'ত নৈতিকতাৰ বাবে জৈৱিক দৃষ্টিভংগী অন্তর্ভুক্ত থাকে। ই মানৱ মনোবিজ্ঞান আৰু আচৰণ গঠনত বিবর্তনৰ alleged ভূমিকাৰ ওপৰত আধাৰিত।

অন্যহাতে, normative বিবর্তনবাদী নৈতিকতাই নৈতিক আচৰণৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ নহয়, বৰঞ্চ normative নৈতিক তত্ত্ব বা দাবীসমূহ ন্যায্যতা প্রদান কৰিবলৈ বিচাৰে।

বিবর্তনবাদী Meta-ethics হৈছে যিয়ে ethical discourse ৰ তত্ত্বসমূহৰ সৈতে বিবর্তন তত্ত্বই কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰে সেই সত্যৰ বিষয়ে সোধে। ই objective নৈতিক মূল্যবোধৰ অস্তিত্ব আছে নে নাই সেই প্রশ্নৰ সৈতো জড়িত। বস্তুনিষ্ঠ নৈতিক জ্ঞানৰ সম্ভাৱনা কি।

১.১০ বর্ণনামূলক নৈতিকতা (Descriptive Ethics)

বর্ণনামূলক নৈতিকতা হৈছে এক প্রকাৰৰ প্রায়োগিক গৱেষণা যিয়ে ব্যক্তি বা লোকসমূহৰ দলৰ মনোভাৱৰ সৈতে সম্পর্কিত। অন্য কথাত, ইয়াক দার্শনিক বা সাধাৰণ নৈতিকতাৰ বিভাগ বুলি ক'ব পাৰি য'ত নৈতিক সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ নিৰীক্ষণ জড়িত হৈ থাকে আৰু যি পৰিঘটনাক বর্ণনা কৰাৰ লক্ষ্য লৈ কৰা হয়। বর্ণনামূলক নৈতিকতাৰ সমর্থকসকলে মানুহক বিশ্বাস কৰাবলৈ চেষ্টা কৰে যেনে - মূল্যবোধ, কোনবোৰ কার্য্য শুদ্ধ বা অশুদ্ধ, আৰু নৈতিক কর্তাৰ কোনবোৰ গুণ সদগুণ। যদি বর্ণনামূলক নৈতিকতাৰ ওপৰত গভীৰ গৱেষণা কৰা হয়, তেন্তে ই মানুহৰ নৈতিক আদর্শ বা সমাজে আইন বা ৰাজনীতিত কোনবোৰ কার্য্যক পুৰস্কৃত বা শাস্তি দিয়ে তাকো গৱেষণা কৰিব পাৰে। বর্ণনামূলক নৈতিকতাত, মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল যে সংস্কৃতি প্রজন্মগত আৰু স্থিৰ নহয়। সেয়েহে, নতুন প্রজন্মই নিজৰ নৈতিকতাৰ সংহতি লৈ আহিবলৈ আশা কৰে আৰু সেইবোৰ নতুন নৈতিকতাৰ সংহতি হিচাপে যোগ্যতা অর্জন কৰে। সেয়েহে বর্ণনামূলক নৈতিকতাই সদায় নৈতিকতাই ইয়াৰ স্থান ধৰি ৰাখিছে নে নাই তাক নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

যিহেতু আমি দেখিছোঁ যে বর্ণনামূলক নৈতিকতাই প্রায়োগিক অনুসন্ধানত জড়িত, এই ক্ষেত্রটো সাধাৰণতে সেইসকল লোকৰ দ্বাৰা অনুসন্ধান কৰা হয় যিসকলে বিবর্তনমূলক জীৱবিজ্ঞান, মনোবিজ্ঞান, সমাজবিজ্ঞান বা নৃতত্ত্বৰ ক্ষেত্রত কাম কৰে। বর্ণনামূলক নৈতিকতাৰ পৰা পোৱা তথ্য সমূহ, অৱশ্যে, দার্শনিক যুক্তিতো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। মূল্য তত্ত্ব normative বা descriptive দুয়োটা হ'ব পাৰে কিন্তু সাধাৰণতে descriptive হয়।

বর্ণনামূলক নৈতিকতাই স্পষ্টভাৱে শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ নৈতিক তত্ত্বৰ মাজৰ সম্পর্কটো উপলব্ধি নকৰে। ইয়াক নিম্নলিখিত দুটা ধৰণেৰে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি: বর্ণনামূলক নৈতিকতাই পৰোক্ষ বা প্রত্যক্ষভাৱে দাবী কৰে যে অ-নৈতিকতা (অনৈতিকতাৰ সৈতে গুলি নেখাব) নৈতিক। সেয়েহে বর্ণনামূলক নৈতিকতাই নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদক সাৱটি ধৰে। বা, বর্ণনামূলক নৈতিকতাই এই দাবী নকৰে যে অ-

নৈতিকতা নৈতিক। ইয়াৰ সহজাত অ-নৈতিকতা কেৱল বৰ্ণনামূলক নৈতিকতা আৰু আদৰ্শমূলক নৈতিকতাৰ মাজৰ এক ব্যৱহাৰিক শ্ৰম বিভাজনৰ ফলত হোৱা বুলি ধৰা হয়।

প্ৰথম মতামতে বৰ্ণনামূলক নৈতিকতাক আদৰ্শমূলক নৈতিকতাৰ সৈতে প্ৰতিযোগিতা হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আনহাতে দ্বিতীয় মতামতে ইয়াক আদৰ্শমূলক নৈতিকতাৰ সম্পূৰক হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

১.১১ প্ৰয়োগিক নৈতিকতা (Applied Ethics)

প্ৰয়োগিক নৈতিকতা হৈছে দৰ্শনৰ, বা অধিক সঠিকভাৱে ক'বলৈ গ'লে নৈতিকতাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ শাখা। প্ৰয়োগিক নৈতিকতাই সাধাৰণতে নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য আৰু প্ৰথাৰ নৈতিক অনুমোদন সম্পৰ্কীয় অস্তিত্বৰ প্ৰশ্নৰ এক সকৰাত্মক উত্তৰ ধাৰণ কৰে। ই গৰ্ভপাত, ইউথেনেছিয়া, পৰিৱেশীয় সমস্যা, ব্যৱসায়িক নৈতিকতা আদি বাস্তৱ জীৱনৰ সমস্যাসমূহৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে। ই "কি অৱস্থাত গৰ্ভপাত নৈতিকভাৱে অনুমোদনযোগ্য?" আদি নিৰ্দিষ্ট নৈতিক প্ৰশ্নৰ সৈতে আৰম্ভ হয়। ক'ব পাৰি যে প্ৰয়োগিক নৈতিকতা হৈছে নৈতিকতাৰ সেই শাখা যি ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা জীৱনৰ নিৰ্দিষ্ট নৈতিক বিষয়বস্তুৰ বিশ্লেষণৰ সৈতে জড়িত। প্ৰয়োগিক নৈতিকতাৰ কেইটামান শাখা আছে। সেইবোৰ হ'ল:

১.১১.১ জৈৱ - নৈতিকতা (Bio - ethics)

জৈৱনৈতিকতা হৈছে জীৱবিজ্ঞান আৰু চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ উন্নতিত উদ্ভৱ হোৱা নৈতিক সমস্যাসমূহৰ দাৰ্শনিক অধ্যয়ন। ই হৈছে প্ৰয়োগিক নৈতিকতাৰ এক শাখা যিয়ে প্ৰত্যক্ষভাৱে চিকিৎসা নীতি আৰু প্ৰথাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। জৈৱ-নৈতিকতাৰ সমৰ্থক আৰু চিন্তাবিদসকল জীৱবিজ্ঞান, জৈৱপ্ৰযুক্তি আদিৰ মাজৰ সম্পৰ্কত উদ্ভৱ হোৱা নৈতিক প্ৰশ্নবোৰৰ সৈতে বেছি সম্পৰ্কিত। ইয়াৰ কাৰ্যক্ষেত্ৰত চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ সৈতে মূল্যবোধ আৰু ইয়াৰ সম্পৰ্কৰ অধ্যয়ন সামৰি লয়। জৈৱ-নৈতিকতাই ইউথেনেছিয়া, গৰ্ভপাত, ভ্ৰূণ হত্যা বা গৱেষণাত ভ্ৰূণৰ ব্যৱহাৰ (ষ্টেম-চেল গৱেষণা) আদিৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন বিষয়ৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে।

১.১১.২ পৰিৱেশ নৈতিকতা (Environmental Ethics)

পৰিৱেশ নৈতিকতাও জৈৱনৈতিকতাৰ অন্তৰ্ভুক্ত, যিয়ে পৰিৱেশৰ সৈতে জড়িত নৈতিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে। ই প্ৰধানকৈ "পৰিৱেশৰ সৈতে মানুহৰ সম্পৰ্ক", "পৰিৱেশ সংৰক্ষণৰ নৈতিক দিশ", "জীৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ সুৰক্ষা" আদি বিষয়ৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

পৰিৱেশগত সমস্যা যেনে প্রদূষণ আতঁৰাবলৈ চৰকাৰ আৰু কর্পোৰেচনসমূহৰ দায়িত্ব আদিৰ সৈতে জড়িত। পৰিৱেশ নৈতিকতাৰ একাডেমিক ক্ষেত্রটো ৰেচেল কার্চনৰ দৰে বিজ্ঞানীসকলৰ কাম আৰু ১৯৭০ চনৰ প্রথম পৃথিৱী দিৱসৰ দৰে ঘটনাৰ প্রতিক্রিয়া হিচাপে গঢ় লৈ উঠিছিল।

১.১১.৩ ব্যৱসায়িক নৈতিকতা (Business Ethics)

ব্যৱসায়িক নৈতিকতাক কর্পোৰেট নৈতিকতা বুলিও কোৱা হয়। ই ব্যৱসায়িক পৰিৱেশত উদ্ভৱ হোৱা নৈতিক নীতি বা নৈতিক সমস্যাসমূহ পৰীক্ষা কৰে। ই হৈছে প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ এক ৰূপ, যি ব্যৱসায়িক আচৰণৰ সকলো দিশত প্রযোজ্য আৰু ব্যক্তি আৰু সমগ্র সংগঠনৰ আচৰণৰ সৈতেও সম্পর্কিত। ব্যৱসায়িক নৈতিকতাই সমকালীন সংগঠনমূলক মানদণ্ড ,নীতি , মূল্যবোধৰ সংহতি আৰু নিয়মক সূচায় যিয়ে ব্যৱসায়িক সংগঠনত ব্যক্তিৰ কার্য্য আৰু আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে।

এইবোৰ হৈছে প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ কেইটামান মুখ্য শাখা। এই শাখাসমূহৰ লগতে আমি আন কিছুমান প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ ৰূপ যেনে অভিযান্ত্রিক নৈতিকতা, সামাজিক নৈতিকতা, মাধ্যম নৈতিকতা আদিও পাইছোঁ। এই সকলোবোৰ বিষয় নৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা অধ্যয়ন কৰা হৈছে আৰু কাণ্টীয় নীতিনিষ্ঠাবাদ, উপযোগবাদ, সদগুণ নৈতিকতা আদি গুৰুত্বপূর্ণ নৈতিক তত্ত্বৰ সহায়ত বিশ্লেষণ কৰা হৈছে।

১.১২ উপসংহাৰ (Conclusion)

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা ক'ব পাৰি যে নৈতিকতা হৈছে যিকোনো অধ্যয়নৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংগ। ওপৰত আলোচনা কৰা কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ সমকালীন নৈতিক তত্ত্ব আছে। মানুহৰ নৈতিক চিন্তাৰ ক্ষেত্রত এই সকলোবোৰ তত্ত্বই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। আমাৰ যিকোনো কার্য্য কেৱল তেতিয়াই ফলপ্রসূ আৰু সমাজৰ বাবে প্রকৃততে সহায়ক হ'ব, যেতিয়া কার্য্যবোৰ মূল্যবোধ বা নৈতিক চিন্তাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব। গতিকে নৈতিক তত্ত্ববোৰ জানিবলৈ আৰু আমাৰ কার্য্যত ইয়াক প্রয়োগ কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ : নীতিশাস্ত্রই মুখ্যতঃ কি অধ্যয়ন কৰে ?

প্রশ্ন ২ : 'নিৰপেক্ষতাবাদ' শব্দটো কেনেদৰে বুজিব পাৰি ?

প্রশ্ন ৩ : পৰিণামবাদ কি ?

প্রশ্ন ৪ : নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ মতে, আপেক্ষিকতাবাদ বস্তুনিষ্ঠ নে ব্যক্তিনিষ্ঠ ?

প্রশ্ন ৫ : কেইপ্রকাৰৰ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ আছে ?

প্রশ্ন ৬ : অস্তিত্ববাদী নৈতিকতাক সমর্থন কৰা এজন দার্শনিকৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ৭ : "বিয়িং এণ্ড নাথিংনেছ" গ্রন্থখন কাৰ দ্বাৰা ৰচিত ?

প্রশ্ন ৮ : 'প্রতিবেশীক প্রেম কৰা'ৰ ধাৰণাটো ক'ৰ পৰা আহিছে ?

প্রশ্ন ৯ : বর্ণনামূলক বিবর্তনবাদী নৈতিকতা কি ?

প্রশ্ন ১০: "ব্যৱসায়িক নৈতিকতা"ৰ আন এটা নাম কি ?

2 ১.১৩ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- নীতিশাস্ত্র (Ethics) হৈছে দর্শনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ শাখা যি মূলতঃ মূল্যবোধ বা নৈতিকতাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰে।
- নীতিশাস্ত্র বিজ্ঞান নহয়, যেনে মনোবিজ্ঞান (Psychology), যি আচৰণৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ সৈতে জড়িত।
- বৈজ্ঞানিক জ্ঞানক বৈধ জ্ঞান বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু ই ব্যক্তিৰ পৰা ব্যক্তিলৈ বা পৰিস্থিতিৰ পৰা পৰিস্থিতিলৈ ভিন্ন নহয়।
- ব্যক্তিগত বা ব্যক্তিনিষ্ঠ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (individual ethical relativism) অনুসৰি, নৈতিক বিচাৰ আৰু বিশ্বাসবোৰ হৈছে ব্যক্তিৰ নৈতিক দৃষ্টিভংগী আৰু মনোভাৱৰ প্রকাশ।
- নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ ধাৰণাটো বিজ্ঞানৰ সাধাৰণ বিশ্বাসৰ সৈতে নৈতিকতা আৰু নৈতিক বিষয়বস্তুৰ স্থিতিৰ দৃষ্টিভংগী তুলনা কৰি অধিক সঠিকভাৱে বুজিব পাৰি।
- জাঁ-পল ছার্ত্রে (Jean-Paul Sartre)ৰ বাহিৰে কম সংখ্যক দার্শনিকেই ইমান জোৰ দিছে যে আমি কেৱল আমাৰ বর্তমানৰ বাবেই নহয়, আমাৰ ভৱিষ্যতৰ বাবেও সম্পূর্ণ দায়বদ্ধ।
- ছার্ত্রই এক গুৰুত্বপূর্ণ উক্তি ৰাখিছে, যেনে— "অস্তিত্বই সাৰাংশৰ আগত যায়" ("existence precedes essence")।

- অস্তিত্ববাদীসকলৰ বিশ্বাস যে "মই নিজকে বাছোঁতে, মই মানুহক বাছোঁ।" নির্বাচনৰ সহায়ত এজন ব্যক্তিয়ে ভৱিষ্যত কি হ'ব সেয়া নির্ধাৰণ বা সৃষ্টি কৰে।
- পৰিস্থিতিনিষ্ঠ নৈতিকতা (Situational ethics) হৈছে এক উদ্দেশ্যমূলক (teleological) আৰু ফলাফলভিত্তিক (consequentialist) নৈতিক তত্ত্ব, যি কোনো কার্যৰ ফলাফলৰ সৈতে জড়িত।
- পৰিস্থিতিনিষ্ঠ নৈতিকতাই সেই তত্ত্বৰ বিৰোধিতা কৰে, য'ত কোনো কার্যক স্বাভাৱিকতে ভুল বুলি গণ্য কৰা হয়, যেনে নীতিনিষ্ঠ (deontological) তত্ত্বত পোৱা যায়।
- পৰিস্থিতিনিষ্ঠ নৈতিকতা অনুসৰি, শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।
- ইয়াত কোনো সার্বজনীন নৈতিক নিয়ম বা অধিকাৰ নাথাকে।
- ইয়াত সকলো ক্ষেত্রই অনন্য বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু প্রত্যেকৰে এক অনন্য সমাধানৰ প্রয়োজন হয়।
- বিবর্তনমূলক নৈতিকতাই (Evolutionary ethics) মেটা-নৈতিকতা (Meta ethics)ত আকর্ষণীয় উত্তৰ দিয়াত অধিক সফল হৈছে।
- বর্ণনামূলক নৈতিকতা (Descriptive ethics)হৈছে এক প্রায়োগিক গৱেষণা যাৰ দ্বাৰা ব্যক্তি বা লোকসমূহৰ দলৰ মনোভাৱৰ অধ্যয়ন কৰা হয়।
- অর্থাৎ, ইয়াক দার্শনিক বা সাধাৰণ নৈতিকতাৰ এটা বিভাগ বুলি কোৱা হয় য'ত নৈতিক সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ নিৰীক্ষণ কৰি পৰিঘটনাবোৰ বর্ণনা কৰা হয়।
- বর্ণনামূলক নৈতিকতাই স্পষ্টভাৱে ভাল আৰু বেয়া নৈতিক তত্ত্বৰ মাজৰ সম্পর্ক উপলব্ধি নকৰে।
- প্রয়োগিক নৈতিকতা (Applied ethics)হৈছে দর্শনৰ, বা অধিক সঠিকভাৱে ক'বলৈ গ'লে নীতিশাস্ত্রৰ, এক গুৰুত্বপূর্ণ শাখা।
- প্রয়োগিক নৈতিকতাই সাধাৰণতে নৈতিক অনুমোদনযোগ্যতাৰ সৈতে জড়িত বিশেষ কার্য আৰু প্রথাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে অস্তিত্বৰ প্রশ্নৰ সন্মতিসূচক উত্তৰ ধৰি লয়।
- ইয়াৰ দ্বাৰা প্রকৃত জীৱনৰ সমস্যাসমূহ, যেনে গর্ভপাত, ইউথেনেছিয়া (euthanasia), পৰিৱেশীয় সমস্যা, ব্যৱসায়িক নৈতিকতা আদিৰ আলোচনা কৰা হয়।

১.১৪ অধিক জানিবলৈ

1) ফ্রেংকেনা, ডব্লিউ. কে. (১৯৯৯). *নৈতিকতা (Ethics).* প্রেন্টিছ হল অফ ইণ্ডিয়া.
2) গুহ, ডি. (২০০৭). *ব্যৱহাৰিক আৰু বৃত্তিমূলক নৈতিকতা (Practical and Professional Ethics).* কনচেপ্ট পাব্লিছিং কোম্পানী.

3) মহাপাত্র, পি. কে. (২০০৮). *নৈতিকতা আৰু সমাজ: প্রয়োগিক নৈতিকতাৰ এক প্রবন্ধ (Ethics and Society: An Essay in Applied Ethics).* কনচেপ্ট পাব্লিছিং কোম্পানী.
4) শর্মা, আৰ. এন. (২০০৬). *নৈতিকতাৰ ভূমিকা (Introduction to Ethics).* সূৰজিত পাব্লিকেশ্বন্স.
5) চিংগাৰ, পি. (২০০৩). *ব্যৱহাৰিক নৈতিকতা (Practical Ethics).* কেম্ব্রিজ ইউনিভার্ছিটি প্রেছ.
6) সিনহা, জে. (২০০১). *নৈতিকতাৰ হাতপুথি (A Manual of Ethics).* নিউ চেণ্ট্রেল বুক (P) লিমিটেড.

U ১.১৫ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : মূল্যবোধ বা নৈতিকতা (Value or morality)

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : "নিৰংকুশতাবাদ (absolutism)" শব্দটো নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক দুয়োটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা বুজিব পাৰি।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ফলাফলবাদ (Consequentialism) হৈছে এনে এক তত্ত্ব যাৰ মতে কোনো কার্য তেতিয়াহে শুদ্ধ হ'ব যদি ই অন্যান্য বিকল্পৰ তুলনাত সামগ্রিক মূল্য বৃদ্ধি কৰে।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : বস্তুনিষ্ঠ (Objective)।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ দুই প্রকাৰৰ:

ক) ব্যক্তিগত বা ব্যক্তিনিষ্ঠ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (Personal or individual ethical relativism)

খ) সামাজিক বা সাংস্কৃতিক নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (Social or cultural ethical relativism)।

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : জাঁ-পল ছার্ত্রে (Jean-Paul Sartre)।

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : জাঁ-পল ছার্ত্রে (Jean-Paul Sartre)।

প্রশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : বাইবেল (Bible)।

প্রশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : বর্ণনামূলক বিবর্তনমূলক নৈতিকতা (Descriptive evolutionary ethics) হৈছে জীৱবিজ্ঞানভিত্তিক দৃষ্টিভংগীৰে নৈতিকতা অধ্যয়ন কৰা শাখা।

প্রশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : প্রতিষ্ঠানিক নৈতিকতা (Corporate Ethics)।

M ১১.৬ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (Very Short Questions) :

প্ৰশ্ন ১: 'নীতিশাস্ত্ৰ' (ethics) শব্দটোৰ ব্যুৎপত্তিগত অৰ্থ লিখা।

প্ৰশ্ন ২: সমকালীন নৈতিকতাৰ দুই প্ৰকাৰৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৪: নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ দুই প্ৰকাৰ কি কি ?

প্ৰশ্ন ৫: "The Classic Treatment and Situation Ethics" গ্ৰন্থখনৰ লেখক কোন ?

প্ৰশ্ন ৬: আদৰ্শমূলক বিবৰ্তনমূলক নৈতিকতা (Normative evolutionary ethics) ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

খ) চমু প্ৰশ্ন (Short Questions) (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: বৰ্ণনামূলক নৈতিকতা (Descriptive ethics) কি ?

প্ৰশ্ন ২: জৈৱ-নৈতিকতা (Bio-ethics) ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৩: ব্যৱসায়িক নৈতিকতা (Business ethics) কি ?

প্ৰশ্ন ৪: বিবৰ্তনমূলক নৈতিকতা (Evolutionary ethics) কাক বোলে ?

প্ৰশ্ন ৫: নৈতিক চিন্তাৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: নীতিশাস্ত্ৰক কিয় এক আদৰ্শমূলক বিজ্ঞান (Normative science) বুলি গণ্য কৰা হয় ?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (Long Questions) (৩০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: 'নীতিশাস্ত্ৰ' (Ethics) আ 'নৈতিক চিন্তা' (Ethical thinking) কি ? বৰ্ণনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: 'নিৰংকুশতাবাদ' (Absolutism) ৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: অস্তিত্ববাদী নৈতিকতা কি ? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: প্ৰয়োগিক নৈতিকতা কি ? আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ২ : নৈতিক বিচাৰৰ স্বৰূপ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ নৈতিক নির্ণয়ৰ ধাৰণা আৰু স্বৰূপ
২.৪ নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয়
২.৫ নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু
২.৬ নৈতিক নির্ণয় আৰু অন্যান্য নির্ণয়ৰ পার্থক্য
২.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
২.৮ অধিক জানিবলৈ
২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- নৈতিক নির্ণয়ৰ ধাৰণা বুজিবলৈ
- নৈতিক নির্ণয়ৰ স্বৰূপ বুজিবলৈ
- নৈতিক নির্ণয় আৰু অন্যান্য নির্ণয়ৰ মাজত পার্থক্য কৰিবলৈ
- নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয় আৰু বস্তু জানিবলৈ

২.২ পৰিচয়

নৈতিক নির্ণয় হৈছে নৈতিক চেতনাৰ প্রাথমিক জ্ঞানগত উপাদান। নৈতিক চেতনা হৈছে শুদ্ধ অশুদ্ধৰ সজাগতা। ই হৈছে নৈতিক পার্থক্যৰ উপলব্ধি। মূলতঃ ই হৈছে কার্য আৰু কর্তাৰ নৈতিক মূল্যৰ অনুধাৱন।

এই প্রক্রিয়াত যুক্তিৰ মাধ্যমেৰে নৈতিক মানদণ্ডৰ অন্তর্দৃষ্টি আৰু স্বেচ্ছাকৃত কার্যৰ এই মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা অন্তর্ভুক্ত হৈ থাকে। ইয়াত স্বেচ্ছাকৃত কার্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ হিচাপে মূল্যায়ন কৰাটোও জড়িত।

নৈতিক চেতনাত তিনিটা মূল উপাদান থাকে -

(i) প্রজ্ঞাত্মক বা বৌদ্ধিক উপাদান,

(ii) আৱেগিক উপাদান,

(iii) ক্রিয়াত্মক বা ঐচ্ছিক উপাদান।

নৈতিক চেতনাৰ কেন্দ্রীয় জ্ঞানগত উপাদান হৈছে নৈতিক নির্ণয়।

ইয়াত নৈতিক মানদণ্ডৰ সাপেক্ষে এটা কার্যৰ নৈতিক গুণাগুণৰ ধাৰণা জড়িত হৈ থাকে। অধিকাৰ আৰু কর্তব্য, গুণ আৰু দোষ, পুণ্য আৰু অপুণ্য, দায়িত্ব বা জবাবদিহিৰ চেতনাও নৈতিক চেতনাত অন্তর্ভুক্ত হয়। এইবোৰ হৈছে নৈতিক চেতনাৰ জ্ঞানগত উপাদান।

দ্বিতীয়তে, ভাৱপ্রৱণ বা আৱেগিক উপাদানসমূহত নৈতিক অনুভূতিসমূহ অন্তর্ভুক্ত হয়। এইবোৰ হৈছে অনুমোদন আৰু অননুমোদনৰ সচেতনতা যিবোৰ নৈতিক নির্ণয়ৰ সৈতে জড়িত থাকে। যেতিয়া আমি এটা কার্যক শুদ্ধ বুলি ধাৰণা কৰোঁ, ই আমাৰ মনত অনুমোদনৰ আনুভৱৰ সৃষ্টি কৰে। যেতিয়া আমি এটা কার্যক অশুদ্ধ বুলি ধাৰণা কৰোঁ, ই আমাৰ মনত অননুমোদনৰ আনুভৱৰ সৃষ্টি কৰে। যেতিয়া আমি এটা শুদ্ধ কার্য কৰোঁ, আমি আত্মতৃপ্তি অনুভৱ কৰোঁ। যেতিয়া আমি এটা অশুদ্ধ কার্য কৰোঁ, আমি অনুতাপ অনুভৱ কৰোঁ। নৈতিক ধাৰণাৰ প্রতি আমাৰ এক শ্রদ্ধাৰ আনুভৱৰ থাকে। এই নৈতিক অনুভূতিসমূহ নৈতিক নির্ণয়ৰ সৈতে থাকে। নৈতিক নির্ণয়ৰ পিছত নৈতিক অনুভূতিসমূহ আহে। ইহঁতৰ অস্তিত্ব নৈতিক নির্ণয়ৰ বৈধতাৰ মাপকাঠী নহয়। নৈতিক অনুভূতিসমূহ নৈতিক নির্ণয়ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। ইহঁত হৈছে নৈতিক চেতনাৰ আৱেগিক উপাদান।

নৈতিক চেতনাই যুক্তিৰ দ্বাৰা উচ্চতম মঙ্গলৰ ধাৰণা অনুসৰি impulses নিয়ন্ত্রণ কৰাটো সামৰি লয়। এইদৰে ইয়াত ব্যক্তিয়ে এটা কার্য বাছনি কৰাটো জড়িত থাকে। আৰু ইয়াত শুদ্ধ কার্য কৰাৰ নৈতিক impulse ও জড়িত থাকে। নৈতিক নির্ণয়ত নৈতিক বাধ্যবাধকতা বা কর্তব্যবোধ বা 'oughtness' জড়িত থাকে। আমি অনুভৱ কৰোঁ যে আমি শুদ্ধ কাম কৰিবলৈ আৰু অশুদ্ধ কাম নকৰিবলৈ নৈতিকভাৱে বাধ্য, আৰু আমি শুদ্ধ কাম কৰিবলৈ আৰু অশুদ্ধ কাম এৰাই চলিবলৈ এক সক্রিয় impulse অনুভৱ কৰোঁ। এইবোৰেই হৈছে নৈতিক চেতনাৰ জ্ঞানগত উপাদান।

গতিকে আমি দেখিলোঁ যে নৈতিক নির্ণয়, নৈতিক অনুভূতি আৰু নৈতিক বাধ্যবাধকতা ক্রমে নৈতিক চেতনাৰ প্রধান জ্ঞানগত, আৱেগিক আৰু জ্ঞানগত উপাদান।

২.৩ নৈতিক নির্ণয়ৰ ধাৰণা আৰু স্বৰূপ

নৈতিক নির্ণয় হৈছে এক মূল্য নির্ণয় যিয়ে 'কি হোৱা উচিত' তাৰ সৈতে সম্পর্কিত। ই বাস্তৱ নির্ণয়ৰ পৰা পৃথক। বাস্তৱ নির্ণয়ে ইয়াত 'কি হ'ব লাগে' তাৰ সৈতে সম্পর্কিত। ই এটা বর্ণনামূলক নির্ণয়। আনহাতে, মূল্য নির্ণয় হৈছে এক মূল্যায়নমূলক বা সমালোচনামূলক নির্ণয়। প্রকৃততে, নৈতিক নির্ণয় হৈছে এক মানসিক ক্রিয়া য'ত কোনো বিশেষ কার্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি চিনাক্ত কৰি ঘোষণা

কৰা হয়। মেকেঞ্জিৰ মতে, নৈতিক নির্ণয় হৈছে নৈতিক আদর্শৰ সাপেক্ষে কোনো কার্যৰ ওপৰত দিয়া এক নির্ণয়। ই এটা কার্যক নৈতিক মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা কৰি ইয়াক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি ঘোষণা কৰে। তেওঁ কয় যে নৈতিক নির্ণয় যুক্তিমূলক নির্ণয়ৰ দৰে নহয়, বৰঞ্চ ই হৈছে কোনো কার্যৰ বিষয়ে নির্ণয়। প্রকৃততে, ই হৈছে এক মূল্য নির্ণয় যি বাস্তব নির্ণয়ৰ পৰা পৃথক। ই কার্যৰ স্বৰূপ বিবেচনা নকৰে, বৰঞ্চ ইয়াৰ নৈতিক মূল্য, শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা বিবেচনা কৰে। ই আমাৰ কার্যবোৰ কেনেকুৱা হ'ব লাগে সেইয়া নির্ণয় কৰে। দার্শনিক মূৱহেডে কয় যে নৈতিক নির্ণয় হৈছে যুক্তিবিদ্যাত কোনো বচনৰ অর্থত নির্ণয় নহয়, বৰঞ্চ ই হৈছে ন্যায়িক অর্থত দণ্ডাদেশৰ দৰে নির্ণয়।

গুৰুত্বপূর্ণ যে যেতিয়া আমি কোনো স্বেচ্ছাকৃত কার্য উপলব্ধি কৰোঁ আৰু নৈতিক মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা কৰি চাওঁ যে কার্যটো মানদণ্ডৰ লগত খাপ খায় নে নাই তেতিয়া কার্যৰ নৈতিক গুণাগুণ চিনাক্ত কৰা হয়। আনহাতে, আমি ক'ব পাৰোঁ যে নৈতিক নির্ণয়ত কোনো বিশেষ কার্যলৈ মানদণ্ড প্রয়োগ কৰা হয়। গতিকে, ই স্পষ্ট যে নৈতিক নির্ণয়ৰ স্বৰূপ অনুমানমূলক। ইয়াত কোনো বিশেষ কার্যলৈ মানদণ্ড প্রয়োগ কৰা হয়। কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়া নহয় যে আমাৰ সাধাৰণ নৈতিক নির্ণয়বোৰত সদায় স্পষ্ট যুক্তি বা অনুমান জড়িত থাকে। অধিকাংশ নৈতিক নির্ণয়ৰ ক্ষেত্রত যুক্তিৰ উপাদান পৰোক্ষভাৱে থাকে। কেৱল জটিল আৰু সন্দেহজনক ক্ষেত্রত বা চিন্তাশীল পৰীক্ষণতহে ই স্পষ্ট হয়। এনে ক্ষেত্রত নৈতিক মানদণ্ড স্পষ্টভাৱে মনত ৰাখি বিবেচনাধীন ঘটনালৈ প্রয়োগ কৰা হয়। কিন্তু সাধাৰণতে নৈতিক নির্ণয়বোৰ চিন্তাশীল নহয়; বৰঞ্চ ইহঁত স্বতঃস্ফূর্ত আৰু তাৎক্ষণিক। ব্রেডলিৰ মতে, নৈতিক নির্ণয়বোৰ হৈছে স্বতঃস্ফূর্ত উপ-বিভাজন। তেওঁৰ মতে, আমি স্বতঃস্ফূর্তভাৱে কোনো কার্যক সমাজে স্বীকৃত নৈতিক নিয়মৰ অধীনলৈ আনি ইয়াক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰোঁ। কিন্তু কেৱল সন্দেহজনক ক্ষেত্রতহে আমি পৰিস্থিতিৰ ওপৰত গভীৰভাৱে চিন্তা কৰোঁ আৰু সচেতনভাৱে কার্যক নৈতিক আদর্শৰ সৈতে তুলনা কৰি শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰোঁ। এনেদৰে জটিল পৰিস্থিতিত নৈতিক নির্ণয়ৰ অনুমানমূলক চৰিত্র স্পষ্ট চেতনালৈ আনি দিয়ে।

সর্বাধিক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় হ'ল যে নৈতিক নির্ণয়ৰ বাস্তৱসম্মত বৈধতা আছে। ই নির্ণয়কাৰী ব্যক্তিৰ ব্যক্তিগত প্রবৃত্তি আৰু পক্ষপাতিত্বৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত নহয়। এটা কার্য বিশেষ পৰিস্থিতিত বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা শুদ্ধ হয়। প্রকৃততে, নৈতিক নির্ণয়ে কেতবোৰ বিষয় অগ্রাধিকাৰ দিয়ে, যেনে- (i) নির্ণয়কাৰী বিষয় (ii) নির্ণয় কৰা বস্তু (iii) যি মানদণ্ড অনুসৰি কার্যক নির্ণয় কৰা হয় (iv) নির্ণয় কৰাৰ ক্ষমতা বা নৈতিক ক্ষমতা।

২.৪ নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয়

নৈতিক নির্ণয় দিয়া ব্যক্তি এজন থাকিবই লাগিব। ই নির্ণয়কাৰী বিষয়ক দাবী কৰে যিয়ে নির্ণয় দিয়ে। ইয়াৰ দ্বাৰা যুক্তিসংগত আত্মা বা আদর্শ আত্মাই নিজৰ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা আৰু কার্যৰ লগতে অন্যান্যৰ কার্যৰ ওপৰতো নৈতিক নির্ণয় দিব পাৰে। নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয় বুলি মেকেঞ্জিয়ে সেইটোক

বুজায় যাৰ দ্বাৰা কার্যক ভাল বা বেয়া বুলি নির্ণয় কৰা হয়। তেওঁৰ মতে, ব্যক্তিজনে আদর্শ মানদণ্ডৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কার্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰে। আনহাতে, নৈতিক তত্ত্বৰ সমর্থক শ্বাফ্টছবাৰীয়ে কয় যে কলাকৃতিৰ কাম এটা ভাল নে বেয়া সেইটো নির্ণয় কৰে সংস্কৃতিজ্ঞসকলে। তেওঁৰ মতে, যিদৰে শিল্পীয়ে সংস্কৃতিজ্ঞৰ নির্ণয় বা সৌন্দর্যৰ মূল্যায়নক আৱেদন কৰে, ঠিক তেনেদৰে যেতিয়া আমি আচৰণৰ কথা ভাবোঁ তেতিয়া আমি নৈতিক সংস্কৃতিজ্ঞৰ নির্ণয়ক আৱেদন কৰোঁ। জানিবলগীয়া যে কলাই এক নির্দিষ্ট ফলাফল সৃষ্টি কৰাটো লক্ষ্য কৰে। ইয়াত ফলাফল সুন্দৰ নে অসুন্দৰ সেইটো সদায় সংস্কৃতিজ্ঞই নির্ণয় কৰে। কিন্তু নৈতিকতাত ই সম্পূর্ণ বিপৰীত। নৈতিকতাত ফলাফলৰ পৰিৱর্তে কার্যক নির্ণয় কৰা হয়। কার্যক সেইজন ব্যক্তিয়ে নির্ণয় কৰে যিয়ে কার্যটো কৰে। সেইজনেই কার্যটো বাছনি কৰে আৰু ইয়াৰ শুদ্ধতা-অশুদ্ধতা নির্ণয় কৰে। ইয়াত নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয় হৈছে কার্য কৰা ব্যক্তি নিজেই। গতিকে আদর্শ বা যুক্তিসংগত আত্মাই হৈছে নৈতিক নির্ণয়ৰ বিষয়।

আন এজন দার্শনিক আডাম স্মিথে শ্বাফ্টছবাৰীৰ দৰে একে ধৰণৰ মত আগবঢ়াই কয় যে ব্যক্তিজনে নিজৰ কার্যৰ লগতে অন্যান্যৰ কার্যৰ ওপৰতো এক নিৰপেক্ষ দর্শকৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা নৈতিক নির্ণয় দিয়ে। প্রকৃততে, আমি অন্যান্য লোকৰ আচৰণ আৰু চৰিত্রৰ ওপৰত নৈতিক নির্ণয় দিয়ে। একেদৰে তেওঁলোকেও আমাৰ আচৰণ আৰু চৰিত্রৰ ওপৰত নৈতিক নির্ণয় দিয়ে। গতিকে আমি নিজৰ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা আৰু কার্যবোৰৰ ওপৰত প্রতিফলিত হোৱাৰ লগতে তেওঁলোকৰ প্রশংসা পাওঁতে আমাৰ সক্ষমতা জানিবলৈ উদ্বিগ্ন হওঁ। সেয়েহে আমি নিজৰ আচৰণৰ দর্শক হৈ পৰোঁ। এই ক্ষেত্রত আডাম স্মিথে 'নিৰপেক্ষ দর্শক'ৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছে য'ত ব্যক্তিজনে নিজকে পৰীক্ষক আৰু বিচাৰকৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা, লগতে সেই ব্যক্তিৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰাও নির্ণয় কৰে যাৰ আচৰণ পৰীক্ষা আৰু নির্ণয় কৰা হৈছে। স্মিথৰ মতে, নৈতিক নির্ণয় দিয়াৰ সময়ত আমি মানৱজাতিৰ মতামতৰ পৰা আমাৰ নিজৰ বিবেকৰ উচ্চতম ন্যায়াধিকৰণলৈ, 'নিৰপেক্ষ দর্শক'লৈ আৱেদন কৰিব লাগিব।

আডাম স্মিথৰ এই মতত সত্যৰ এক মূল অংশ আছে। প্রকৃততে, নৈতিক নির্ণয়ৰ দৃষ্টিভংগী হৈছে পক্ষপাতহীন যুক্তিৰ। আমি নিজৰ কার্যবোৰক নিৰপেক্ষ দর্শকৰ দৰে চাব লাগে যিদৰে আমি আনৰ কার্যবোৰ চাওঁ। ইয়াত, ব্যক্তি এজনৰ ভিতৰৰ দর্শক বা বিচাৰক হৈছে আদর্শ আত্মা আৰু যিজন ব্যক্তিৰ বিচাৰ কৰা হৈছে সি হৈছে বাস্তৱ আত্মা। এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা ক'ব পাৰি যে নৈতিক চেতনা সমাজৰ সৈতে আন্তঃক্রিয়াৰ মাধ্যমত বিকশিত হয়। কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়ো নহয় যে আমি প্রথমে আনৰ কার্যবোৰৰ বিচাৰ কৰোঁ আৰু তাৰ পিছত নিজৰ কার্যবোৰৰ বিচাৰ কৰোঁ। প্রকৃততে, প্রথমে আমি সদায় নিজৰ কার্য, উদ্দেশ্য আৰু ইচ্ছাৰ বিষয়ে স্পষ্ট আৰু সচেতন হওঁ আৰু সেইবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ সেইয়া নির্ণয় কৰোঁ। তাৰ পিছত আমি নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ আলোকত অন্যান্য ব্যক্তিৰ উদ্দেশ্য আৰু ইচ্ছা তেওঁলোকৰ কার্যৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰোঁ। আডাম স্মিথৰ মূল কথাটো হৈছে যে নৈতিক নির্ণয়ত ব্যক্তিৰ দৃষ্টিভংগীতকৈ উচ্চতৰ দৃষ্টিভংগীলৈ প্রসংগ কৰা হয়। যি দৃষ্টিভংগীলৈ আৱেদন কৰা হয় সি হৈছে আদর্শ আত্মাৰ দৃষ্টিভংগী। সেই দৃষ্টিকোণৰ পৰা ক'ব পাৰি যে আডাম স্মিথ হৈছে সহানুভূতিমূলক অন্তর্দৃষ্টিবাদৰ সমর্থক।

২.৫ নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু

আমি দেখিছোঁ যে ব্যক্তিজনে সজ্ঞানে নিজৰ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা বাছনি কৰে আৰু তাৰ অনুসৰি কার্য কৰে। ইয়াত, ব্যক্তিজন হৈছে নির্ণয়কাৰী বিষয় আৰু তেওঁৰ কার্যবোৰ হৈছে নির্ণয় কৰা বস্তু। কিন্তু প্রশ্ন হৈছে- তেওঁলোকে কি ধৰণৰ কার্য বাছনি কৰে, বা কি ধৰণৰ কার্য নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু হৈ থাকে। গুৰুত্বপূর্ণ যে ইচ্ছাকৃত আৰু অভ্যাসগত কার্যবোৰ হৈছে নৈতিক নির্ণয়ৰ বস্তু। অভ্যাসগত কার্যবোৰ নৈতিক নির্ণয়ৰ নৈতিক বিচাৰ কেৱল স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যৰ ওপৰতহে কৰা হয় কাৰণ স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যবোৰহে শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰা হয়। স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যৰ অর্থ হ'ল ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা অনুসৰি কাম কৰা। স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যত তিনিটা মূল উপাদান থাকে: প্রথমতে, কার্য্যৰ উৎসৰ মানসিক অৱস্থা— অর্থাৎ উদ্দেশ্য, ইচ্ছা, আলোচনা, পছন্দ আৰু সিদ্ধান্ত; দ্বিতীয়তে, শাৰীৰিক কার্য্যৰ জৈৱিক অৱস্থা; আৰু তৃতীয়তে, ফলাফলৰ বাহ্যিক অৱস্থা। গতিকে, আমি দেখিছোঁ যে কার্য্য বাছনি কৰা, কার্য্য সম্পাদন কৰা আৰু কার্য্যৰ ফলাফল—এইবোৰেই হৈছে স্বেচ্ছাচাৰী কার্য্যৰ মূল উপাদান। কিন্তু প্রশ্ন হ'ল—আমি কার্য্যক ইয়াৰ উদ্দেশ্যৰে বিচাৰ কৰোঁ নে ফলাফলৰে? এই ক্ষেত্রত, হেডনিষ্ট (সুখবাদী) আৰু ইণ্টুইচনিষ্ট (অন্তর্দৃষ্টিবাদী) দার্শনিকসকলৰ মাজত বিতর্ক আছে।

হেডনিষ্টসকলৰ মতে, কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ ফলাফলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। আনহাতে, ইণ্টুইচনিষ্টসকলৰ ধাৰণা যে ই উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। বেন্থাম আৰু জে. এছ. মিলৰ দৰে দার্শনিকসকলে কয় যে উদ্দেশ্যবোৰ ভাল নে বেয়া, সেইটো ইয়াৰ প্রভাৱৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কিন্তু ইমানুৱেল কান্টৰ দৰে দার্শনিকে দাবী কৰে যে আমাৰ কার্য্যৰ ফলাফলে ইয়াৰ নৈতিক মূল্য প্রদান কৰিব নোৱাৰে। কান্টৰ মতে, কার্য্যৰ নৈতিক গুণাগুণ নির্ধাৰণ কৰা হয় ইয়াক প্রেৰণা কৰা ভাল ইচ্ছাৰ দ্বাৰা, ফলাফলৰ দ্বাৰা নহয়।

যদিও বিভিন্ন দার্শনিকে নিজৰ মতবাদ আগবঢ়াইছে, স্পষ্ট হৈছে যে উদ্দেশ্য আৰু ফলাফল— উভয়েই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। এই দুয়োটা পৰস্পৰবিৰোধী নহয়। বাস্তৱত, উদ্দেশ্য হৈছে বাহ্যিক ফলাফলৰ আভ্যন্তৰীণ ধাৰণা, আৰু ফলাফল হৈছে আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্যৰ বাহ্যিক প্রকাশ। লক্ষ্য কৰা উদ্দেশ্য বা ধাৰণা নিশ্চিতভাৱে নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। ফলাফলো নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় হয় যেতিয়া ই আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্যক সাকাৰ কৰে। কিন্তু কেতিয়াবা দেখা যায় যে উদ্দেশ্য ভাল, কিন্তু ফলাফল বেয়া হয়। আকৌ কেতিয়াবা উদ্দেশ্য বেয়া, কিন্তু ফলাফল ভাল হয়। গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল যে কার্য্যৰ নৈতিকতা আমি যি উদ্দেশ্যৰে কাম কৰোঁ, তাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। প্রকৃততে, যেতিয়া আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্য আৰু বাহ্যিক ফলাফলৰ মাজত সংঘর্ষ হয়, তেতিয়া কার্য্যৰ নৈতিক গুণাগুণ নির্ধাৰণ কৰা হয় আভ্যন্তৰীণ উদ্দেশ্যৰ দ্বাৰা, ফলাফলৰ দ্বাৰা নহয়।

নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় হিচাপে উদ্দেশ্য আৰু অভিপ্রায় লৈ দার্শনিকসকলৰ মাজত মতানৈক্য আছে। দার্শনিক বেন্থামে কয় যে উদ্দেশ্য মূলতঃ সুখ বা দুখৰ এক বিশেষ ধৰণৰ প্রভাৱহে যিয়ে ব্যক্তিৰ কার্য্যত প্রভাৱ পেলায়। তেওঁ অভিপ্রায়ক কার্য্যৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য হিচাপে লয় যিয়ে ব্যক্তিক কাম কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে বা নিষেধ কৰে। গতিকে তেওঁ অভিপ্রায়ক নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় হিচাপে গণ্য

কৰে। একেদৰে জে.এছ. মিলেও অভিপ্ৰায়ক নৈতিক বিচাৰৰ বিষয় বুলি মানে। কিন্তু আমি ক'ব নোৱাৰোঁ যে কেৱল অভিপ্ৰায়েই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। উদ্দেশ্য হৈছে আত্মই বাছনি কৰা লক্ষ্যৰ ধাৰণা। ই অভিপ্ৰায়ৰ এটা অংশ। অভিপ্ৰায়ই লক্ষ্য আৰু আত্মই বাছনি কৰা মাধ্যমৰ ধাৰণাক সামৰি লয়। প্ৰকৃততে অভিপ্ৰায় এটা বিচ্ছিন্ন মানসিক ঘটনা নহয়। ই চৰিত্ৰৰ প্ৰকাশ। ই সদায় মনৰ স্থায়ী প্ৰবৃত্তি বা পুনৰাবৃত্তিমূলক স্বেচ্ছাচাৰী কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা গঠিত চৰিত্ৰৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। গতিকে চৰিত্ৰও নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়।

২.৬ নৈতিক বিচাৰ আৰু অন্যান্য বিচাৰৰ পাৰ্থক্য

নৈতিক বিচাৰ আন ধৰণৰ বিচাৰৰ পৰা পৃথক, যেনে- তাৰ্কিক বিচাৰ আৰু সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰ। আমি জানো যে নীতিশাস্ত্ৰ, তৰ্কশাস্ত্ৰ, সৌন্দৰ্যশাস্ত্ৰ আদৰ্শমূলক বিজ্ঞান। এইবোৰে জীৱনৰ তিনিটা উচ্চতম আদৰ্শৰ স্বৰূপ নিৰ্ধাৰণ কৰে। নীতিশাস্ত্ৰ জড়িত হৈছে শ্ৰেষ্ঠ মংগলৰ আদৰ্শৰ সৈতে। তৰ্কশাস্ত্ৰ জড়িত হৈছে সত্যৰ আদৰ্শৰ সৈতে। সৌন্দৰ্যশাস্ত্ৰ জড়িত হৈছে সৌন্দৰ্যৰ আদৰ্শৰ সৈতে। অনুসৰি তাৰ্কিক বিচাৰে সত্যৰ আদৰ্শক সূচায়, সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰে সৌন্দৰ্যৰ আদৰ্শক সূচায়, কিন্তু নৈতিক বিচাৰে শ্ৰেষ্ঠ মংগলৰ আদৰ্শক সূচায়। অন্যান্য বিচাৰ সমালোচনামূলক বা প্ৰশংসামূলক হ'ব পাৰে, কিন্তু কেৱল নৈতিক বিচাৰহে সদায় নৈতিক দায়বদ্ধতা আৰু নৈতিক অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ তাৰ্কিক আৰু সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰত নাথাকে। গতিকে যেতিয়া আমি এটা কাৰ্য্যক শুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰোঁ, তেতিয়া আমি তাক কৰিবলৈ নৈতিকভাৱে বাধ্য অনুভৱ কৰোঁ আৰু ইয়াক অনুমোদন কৰোঁ। আনহাতে যেতিয়া আমি এটা কাৰ্য্যক অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰোঁ, তেতিয়া আমি তাক নকৰিবলৈ নৈতিকভাৱে বাধ্য অনুভৱ কৰোঁ আৰু ইয়াৰ প্ৰতি অসন্মতি প্ৰকাশ কৰোঁ। প্ৰকৃততে অনুমোদন, অসন্মতি, অনুশোচনা আদি অনুভূতিবোৰক "নৈতিক অনুভূতি" (moral sentiments) বুলি কোৱা হয়।নৈতিক বাধ্যবাধকতা (moral obligation) হৈছে কৰ্তব্যৰ অনুভূতি বা 'কৰণীয়তা'ৰ জ্ঞান। নৈতিক বিচাৰবোৰ বাধ্যতামূলক স্বভাৱৰ আৰু ই নৈতিক অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত। গতিকে, এইবোৰক তাৰ্কিক বা সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব নোৱাৰি। তাৰ্কিক আৰু সৌন্দৰ্যাত্মক বিচাৰত নৈতিক বাধ্যবাধকতা আৰু নৈতিক অনুভূতিৰ অভাৱ থাকে।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: নৈতিক বিচাৰ কি?

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক চেতনাৰ মুখ্য কাৰকবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিক বিচাৰৰ মুখ্য উপাদানবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন ৪: কোন ধৰণৰ কাৰ্য্যবোৰ নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়বস্তু হয়?

প্ৰশ্ন ৫: স্বেচ্ছাচাৰী কাৰ্য্যৰ মুখ্য কাৰকবোৰ কি কি?

2 ২.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- নৈতিক বিচাৰ হৈছে নৈতিক চেতনাৰ মুখ্য জ্ঞানগত উপাদান। ই কোনো কার্য্যৰ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ স্বৰূপৰ সচেতনতা। ইয়াত যুক্তিৰ দ্বাৰা নৈতিক মানদণ্ডৰ উপলব্ধি আৰু ইয়াৰ সৈতে স্বেচ্ছিক কার্য্যৰ তুলনা জড়িত থাকে। লগতে ইয়াত স্বেচ্ছিক কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি মূল্যায়ন কৰা হয়। নৈতিক চেতনাত তিনিটা মুখ্য উপাদান থাকে - প্রজাত্মক বা বৌদ্ধিক উপাদান, ভাবাত্মক বা আৱেগিক উপাদান, আৰু ক্রিয়াত্মক বা ঐচ্ছিক উপাদান।
- নৈতিক বিচাৰ হৈছে এক মূল্যবোধমূলক বিচাৰ যিয়ে 'কি হোৱা উচিত' তাৰ সৈতে জড়িত। ই হৈছে কোনো কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি চিনাক্ত কৰা এক মানসিক প্রক্রিয়া। কোনো কার্য্যৰ নৈতিক গুণ যেতিয়া আমি কোনো স্বেচ্ছিক কার্য্য উপলব্ধি কৰি ইয়াক নৈতিক মানদণ্ডৰ সৈতে তুলনা কৰোঁ আৰু এইটো বিচাৰ কৰোঁ যে কার্য্যটো মানদণ্ডৰ সৈতে মিলে নে নিমিলে, তেতিয়াহে কার্য্যৰ নৈতিক গুণাক্ত কৰা হয়। গতিকে এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা ক'ব পাৰি যে নৈতিক বিচাৰৰ প্রকৃতি অনুমানমূলক।
- নৈতিক বিচাৰত তিনিটা মুখ্য উপাদান থাকে: বিচাৰকর্তা (বিষয়), যিটো বিচাৰ কৰা হয় (বস্তু), যি মানদণ্ড অনুসৰি বিচাৰ কৰা হয়, আৰু বিচাৰ কৰাৰ ক্ষমতা বা নৈতিক ক্ষমতা। ইয়াৰ বাবে বিচাৰকর্তাৰ প্রয়োজন হয় যিয়ে বিচাৰ দিয়ে। এই বিচাৰকর্তা হ'ব পাৰে যুক্তিসংগত আত্ম বা আদর্শ আত্মই, যিয়ে নিজৰ উদ্দেশ্য, অভিপ্রায় আৰু কার্য্যৰ লগতে অন্যান্যৰ কার্য্যবো নৈতিক বিচাৰ কৰে। স্বেচ্ছিক আৰু অভ্যাসগত কার্য্যবোৰেই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। স্বেচ্ছিক কার্য্যবোৰে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা বুজায়।
- নৈতিক বিচাৰ তার্কিক আৰু সৌন্দর্যাত্মক বিচাৰৰ পৰা বেলেগ। নৈতিক বিচাৰত বাধ্যতামূলক চৰিত্র থাকে আৰু ই নৈতিক অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত। কিন্তু তার্কিক বা সৌন্দর্যাত্মক বিচাৰত নৈতিক বাধ্যবাধকতা আৰু নৈতিক অনুভূতি নাথাকে, সেয়ে এইবোৰ নৈতিক বিচাৰৰ পৰা পৃথক।

O ২.৮ অধিক জানিবলৈ

1) লিলি, ৱিলিয়াম (২০০৭), নৈতিকতাৰ পৰিচয়, দিল্লী: সুৱজিত প্রকাশন
2) সিনহা, যদুনাথ (২০০৩), নৈতিকতাৰ হাতপুথি, কলিকতা: নিউ চেণ্ট্রেল বুক এজেন্সি
3) ফ্রাঙ্কেনা, ৱিলিয়াম (১৯৭৩), নৈতিকতা, নতুন দিল্লী: প্রেন্টিচ হল
4) ছিজৱিক, হেনৰী (১৯০১), নৈতিকতাৰ পদ্ধতিসমূহ, লণ্ডন: মেকমিলান এণ্ড কোম্পানী

U ২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : নৈতিক বিচাৰ হৈছে এক মূল্যবোধমূলক বিচাৰ যি বাস্তৱ ঘটনাৰ পৰা পৃথক আৰু যিয়ে 'কি হোৱা উচিত' সেই প্রশ্নৰ সৈতে জড়িত। প্রকৃততে, নৈতিক বিচাৰ হৈছে কোনো কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি চিনাক্ত কৰা এক মানসিক ক্রিয়া।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : নৈতিক চেতনাৰ তিনিটা মুখ্য কাৰক আছে - প্রজাত্মক বা বৌদ্ধিক কাৰক, ভাবাত্মক বা আৱেগিক কাৰক, আৰু ক্রিয়াত্মক বা ঐচ্ছিক কাৰক।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : নৈতিক বিচাৰৰ মুখ্য উপাদান হ'ল - বিচাৰকর্তা, বিচাৰৰ বিষয়বস্তু, বিচাৰৰ মানদণ্ড, আৰু বিচাৰ কৰাৰ নৈতিক ক্ষমতা।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছিক আৰু অভ্যাসগত কার্য্যবোৰেই নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়। অ-স্বেচ্ছিক কার্য্য নৈতিক বিচাৰৰ বাহিৰত থাকে। অভ্যাসগত কার্য্যবোৰ পুনৰাবৃত্তিমূলক স্বেচ্ছিক কার্য্যৰ ফল হোৱা হেতুকে নৈতিক বিচাৰৰ অন্তর্ভুক্ত।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছিক কার্য্যত তিনিটা স্তৰ থাকে - মানসিক স্তৰ (উদ্দেশ্য, ইচ্ছা, সিদ্ধান্ত আদি), শাৰীৰিক স্তৰ (কার্য্যকৰণ), আৰু বাহ্যিক স্তৰ (ফলাফল)।

M ২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চমু প্রশ্ন :

প্রশ্ন ১: নৈতিক চেতনাৰ মুখ্য জ্ঞানগত উপাদান কি ?

প্রশ্ন ২: সমকালীন নৈতিকতাৰ দুই প্রকাৰৰ নাম লিখা।

খ) চমু প্রশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: নৈতিক বিচাৰৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্রশ্ন ২: নৈতিক বিচাৰৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: নৈতিক বিচাৰ অনুমানমূলক হয় বুলি ভাবেনে ? আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ২: নৈতিক, তার্কিক আৰু সৌন্দর্যাত্মক বিচাৰৰ মাজৰ পার্থক্য বিশ্লেষণ কৰা।

প্রশ্ন ৩: নৈতিক বিচাৰৰ বিষয়বস্তু সম্পর্কে আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ৪: নৈতিক বিচাৰ কোনে প্রদান কৰে ? বিশদভাৱে আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ৩ : এৰিষ্টটলীয় নীতিশাস্ত্ৰত সুখ (ইউড'ম'নিয়া)

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য
৩.২ পৰিচয়
৩.৩ ইউড'ম'নিয়াৰ অর্থ
৩.৪ মানৰ মংগল
৩.৫ চৰম উদ্দেশ্য
৩.৬ ইউড'ম'নিয়া আৰু কর্ম
৩.৭ কর্ম সম্পর্কীয় যুক্তি
৩.৮ গুণ আৰু চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্য
৩.৯ মধ্যম পন্থাৰ নীতি
৩.১০ ইউড'ম'নিয়া আৰু দর্শন
৩.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৩.১২ অধিক জানিবলৈ
৩.১৩ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৩.১৪ আৰ্হি প্রশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- Nicomachean Ethics এৰিষ্টটলে বর্ণনা কৰা ইউড'ম'নিয়াৰ গুৰুত্ব বুজিব পাৰিব
- ইউড'ম'নিয়া শব্দটোৰ অর্থ বুজিব পাৰিব
- এৰিষ্টটলীয় ইউড'ম'নিয়াত মানৰ মংগলৰ অর্থ জানিব পাৰিব
- ইউড'ম'নিয়াৰ মূল যুক্তি (কর্ম যুক্তি) বুজিব পাৰিব
- গুণ আৰু চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যৰ মৌলিক ধাৰণা আলোচনা কৰিব পাৰিব
- মধ্যম পন্থাৰ নীতি আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ইউড'ম'নিয়া আৰু দর্শনৰ সম্পর্ক বুজিব পাৰিব

৩.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়ে এৰিষ্টটলৰ দৰ্শনত বৰ্ণনা কৰা ইউড'ম'নিয়া (পৰম সুখ)ৰ ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচয় কৰোৱা হ'ব। ইউড'ম'নিয়া এৰিষ্টটলৰ দাৰ্শনিক চিন্তাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা।

এৰিষ্টটল এজন অসাধাৰণ প্ৰতিভাশালী দাৰ্শনিক আছিল। অধিবিদ্যা, যুক্তিবিদ্যা, নীতিশাস্ত্ৰ, ৰাজনীতি, প্ৰাকৃতিক দৰ্শন, মনোবিজ্ঞান, অলংকাৰশাস্ত্ৰ আদি দৰ্শনৰ প্ৰতিটো শাখাতে তেওঁৰ গভীৰ পাণ্ডিত্য আছিল। তেওঁ প্ৰথম পাশ্চাত্য দাৰ্শনিক হিচাপে দৰ্শনক বিভিন্ন শাখাত বিভক্ত কৰিছিল।

এৰিষ্টটলৰ ৰচনাসমূহ একাডেমিক গ্ৰন্থৰ ৰূপত আমালৈ প্ৰাপ্ত হৈছে। এই গ্ৰন্থসমূহত প্ৰশ্নোত্তৰ, তৰ্ক-যুক্তি আৰু মুক্ত চিন্তাৰ শৈলী প্ৰয়োগ কৰা হৈছে। তেওঁৰ নামত তিনিখন নৈতিকতা সম্পৰ্কীয় গ্ৰন্থ পোৱা যায়: দশ খণ্ডৰ 'Nicomachean Ethics', আঠ খণ্ডৰ 'ইউডিমিয়ান এথিক্স', আৰু 'মেগনা মৰালিয়া' বা 'মহান নীতি'। শেষৰ গ্ৰন্থখন সম্ভৱত তেওঁৰ শিষ্যসকলে ৰেকৰ্ড কৰা বক্তৃতাৰ সংকলন হ'ব পাৰে।

নিকোমেকিয়ান এথিক্সত বৰ্ণনা কৰা এৰিষ্টটলৰ নীতিশাস্ত্ৰই বাস্তৱতাৰ লক্ষ্যাভিমুখী দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত আধাৰিত। এই দৃষ্টিভংগী অনুসৰি প্ৰতিটো বস্তুৰ প্ৰকৃতিয়ে ইয়াৰ আদৰ্শ ৰূপ লাভ কৰিবলৈ বিচাৰে। এৰিষ্টটলে নীতিশাস্ত্ৰত এই ধাৰণা প্ৰয়োগ কৰিছিল। নিকোমেকিয়ান এথিক্সৰ মুখ্য প্ৰশ্ন হ'ল - মানুহৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ বস্তু কি? এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহে স্বভাৱতে যি বিচাৰে সেয়া হ'ল ইউড'ম'নিয়া (পৰম সুখ বা পূৰ্ণতা)।

৩.৩ ইউড'ম'নিয়াৰ অৰ্থ

ইউড'ম'নিয়া (ইউডাইমনিয়া বা ইউডেমনিয়া বুলিও কোৱা হয়) এটা গ্ৰীক শব্দ যাক সাধাৰণতে সুখ বা কল্যাণ বুলি অনুবাদ কৰা হয়। কেতিয়াবা ইয়াক "মানৱ বিকাশ" বা "পৰিপূৰ্ণতা" বুলি অধিক সঠিকভাৱে অনুবাদ কৰা হয়। ব্যুৎপত্তিগতভাৱে, ইউড'ম'নিয়া শব্দটো "ইউ" (ভাল) আৰু "ডাইমন" (আত্মা) এই দুটা শব্দৰে গঠিত। গতিকে ইউডাইমন হ'ল এনে এক জীৱন-প্ৰণালী যি ঈশ্বৰৰ দ্বাৰা অনুমোদিত।

এৰিষ্টটলে কেতিয়াও ইউডাইমন শব্দটো কেৱল ইয়াৰ ব্যুৎপত্তিগত অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা নাছিল। তেওঁ ইয়াক "ইউ জেন" (ভালকৈ জীয়াই থকা)ৰ সমাৰ্থক হিচাপে গণ্য কৰিছিল।

ইউড'ম'নিয়া সাধাৰণ অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা 'সুখ'ৰ ধাৰণাৰ সৈতে একে নহয়। এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়া বুজিবলৈ নিম্নলিখিত কথাবোৰ মনত ৰাখিব লাগে:

১. আমি মানুহৰ সুখক এক মানসিক অৱস্থা হিচাপে বৰ্ণনা কৰিব পাৰোঁ। কিন্তু ইউড'ম'নিয়া কোনো মানসিক অৱস্থা নহয়, ই জীৱনৰ ক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত - জীয়াই থকাৰ কাৰ্য্য। এটা ভাল জীৱন হ'ল যিয়ে মানৱ জীৱনৰ পূৰ্ণ সম্ভাৱনাৰ সাক্ষাৎকাৰ কৰে।

২. ইউড'ম'নিয়া কোনো ব্যক্তিনিষ্ঠ ধাৰণা নহয়, ই এক বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণা। কোনো ব্যক্তি ইউডাইমন বুলি ক'লে তেওঁৰ জীৱনক এক ভাল মানৱ জীৱন হিচাপে বস্তুনিষ্ঠভাৱে মূল্যায়ন কৰা হয়।

৩. ইউড'ম'নিয়া সহজে পৰিৱৰ্তন হোৱা ধৰণৰ নহয়। সাধাৰণ অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা সুখৰ দৰে ই অহা-যোৱা নকৰে। কাৰণ ই হ'ল সমগ্ৰ জীৱন (ভালকৈ জীয়াই থকা জীৱন) বা ব্যক্তি (ভাল ব্যক্তি) ৰ এক মূল্যায়ন। ইউড'ম'নিয়া সম্পৰ্কীয় বিচাৰবোৰ স্থায়ী বিচাৰ।

৩.৪ মানৱ মংগল

এৰিষ্টটলৰ নৈতিক ৰচনাবোৰ তেওঁৰ ব্যৱহাৰিক দৰ্শনৰ অন্তৰ্ভুক্ত। Nicomachean Ethics এৰিষ্টটলে কয় যে তেওঁৰ নৈতিক অনুসন্ধানবোৰ তাত্ত্বিক বুজাবুজিৰ বাবে নহয় (যেনে অধিবিদ্যা বা প্ৰাকৃতিক দৰ্শনৰ দৰে), কাৰণ এই অনুসন্ধানৰ লক্ষ্য হৈছে ভাল কি তাক জানা নহয়, বৰং ভাল হোৱা।

এৰিষ্টটলে Nicomachean Ethics আৰম্ভ কৰিছে এই প্ৰশ্নেৰে – 'মানুহৰ বাবে ভাল কি?' ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে এৰিষ্টটলৰ বাবে নীতিশাস্ত্ৰ হ'ল মানৱ মংগলৰ অনুসন্ধান। তেওঁ কয়: "প্ৰতিটো কলা আৰু প্ৰতিটো অনুসন্ধান, আৰু একেদৰে প্ৰতিটো কাৰ্য্য আৰু পছন্দে কোনো ভাল বস্তুলৈ লক্ষ্য ৰাখে বুলি ভবা হয়; আৰু এই কাৰণে ভাল বস্তুক সঠিকভাৱে ঘোষণা কৰা হৈছে যে সকলো বস্তুৱে য'লৈ লক্ষ্য ৰাখে।" কিন্তু কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা প্ৰাপ্য সকলোতকৈ উচ্চতম ভাল কি? আমি য'লৈ লক্ষ্য ৰাখোঁ, যিয়ে এক সফল, পূৰ্ণতা প্ৰদান কৰা, ভাল জীৱন দিব পাৰে সেইটো কি? আমাৰ বিভিন্ন কাৰ্য্যকলাপে বিভিন্ন 'ভাল' বস্তুলৈ লক্ষ্য ৰাখে। উদাহৰণস্বৰূপে, চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ লক্ষ্য হৈছে স্বাস্থ্য, জাহাজ নিৰ্মাণৰ লক্ষ্য হৈছে জাহাজ, ৰণকৌশলৰ লক্ষ্য হৈছে বিজয়, অৰ্থনীতিৰ লক্ষ্য হৈছে সম্পদ। কোনো কাৰ্য্য বা কাৰ্য্যকলাপৰ বাবে আমি যি উদ্দেশ্যৰে ইয়াক কৰোঁ সেই উদ্দেশ্যটো এক 'লক্ষ্য'ৰ বাহিৰে আন একো নহয়। এই 'লক্ষ্য'টো কি? এৰিষ্টটলে ইয়াক সুখ বুলি নিশ্চিত কৰে। সকলোৱে একমত হৈ যেন লাগে যে ইউড'ম'নিয়া (অৰ্থাৎ সুখ, বিকাশ, বা কল্যাণ) হৈছে সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য, কিন্তু মানুহে ভালকৈ জীয়াই থকাৰ অৰ্থৰ বিষয়ে মতভেদ কৰে। ভবা হয় যে তিনিটা 'জীৱন' বিতৰ্কত আছে: (ক) কিছুমান মানুহে ভাবে যে ই যথাসম্ভৱ আনন্দ লাভ কৰাত নিহিত আছে, (খ) আন কিছুমানে যে ই ৰাজনৈতিক সাফল্যৰ জীৱন," আৰু (গ) আন কিছুমানে যে ই বৌদ্ধিক জীৱন। এৰিষ্টটলে এই তিনিওটাৰ কোনোটোকেই সুখৰ প্ৰাৰ্থী হিচাপে গণ্য কৰা নাই। তেওঁ এটা চতুৰ্থ প্ৰাৰ্থীকো (ধন-সম্পত্তিৰ সন্ধান) অগ্ৰাহ্য কৰিছে, কাৰণ ধন-সম্পত্তি আন কিছুৰ বাবে বিচাৰি উলিওৱা হয়।

এৰিষ্টটলে কয় যে ইউড'ম'নিয়াই দুটা চর্ত পূৰণ কৰে যি সর্বোচ্চ ভালৰ পূৰণ কৰিব লাগে: প্রথমতে ই নিজৰ বাবেহে বিচাৰি উলিওৱা হয়, আৰু দ্বিতীয়তে ই নিজেই জীৱনক "বাছনিৰ উপযুক্ত আৰু কোনো অভাৱ নথকা" কৰি তোলে। এই দুয়োটা চর্তই এক "সমেত্মক" ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণালৈ ইংগিত দিয়ে, অর্থাৎ সর্বোচ্চ ভাল হিচাপে এক জীৱন য'ত বিশেষ ভালবোৰৰ সম্ভৱপৰ শ্রেষ্ঠ সমাহাৰ অর্জন কৰা হয়।

ইয়াত দেখা যায় যে এৰিষ্টটলৰ লক্ষ্য হৈছে প্রকৃতি দর্শনৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা মানৱ জীৱন কেনে ধৰণৰ তাৰ বিবেচনাৰ জৰিয়তে মানুহৰ বাবে শ্রেষ্ঠ জীৱনৰ এক সার্থক বর্ণনা দিয়া।

৩.৫ চৰম লক্ষ্য

এৰিষ্টটলে কয় যে ইউড'ম'নিয়া হৈছে মানৰ জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। কিছুমান চৰম লক্ষ্য আছে যিবোৰ নিজৰ বাবেই বিচাৰি উলিওৱা হয় আৰু আন কিছুৰ বাবেও বিচাৰি উলিওৱা হয়। আমি যিবোৰ নিজৰ বাবেহে বিচাৰি উলিওৱো - যেনে আনন্দ, জ্ঞান, সন্মান আদি - সেইবোৰ আমি ইউড'ম'নিয়াৰ বাবেও বিচাৰি উলিওৱো। আমি কেনেকৈ একেটা বস্তু নিজৰ বাবেহে আৰু ইউড'ম'নিয়াৰ বাবেও বিচাৰিব পাৰোঁ? সমাধানটো হৈছে বাহ্যিক উপায় আৰু গঠনমূলক উপায়ৰ মাজত পার্থক্য কৰা। চৰম লক্ষ্যবোৰ হৈছে ইউড'ম'নিয়াৰ গঠনমূলক অংশ। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি জ্ঞান নিজৰ বাবেহে বিচাৰিব পাৰোঁ আৰু ভালকৈ জীয়াই থকাৰ বাবেও বিচাৰিব পাৰোঁ যদি আমি জ্ঞান অর্জনক ভাল জীৱনৰ এটা অংশ হিচাপে বুজি পাওঁ। ইয়াৰ বিপৰীতে, এৰিষ্টটলে কয় যে আমি কেতিয়াও আন কোনো লক্ষ্য সাধনৰ বাবে ভালকৈ জীয়াই থকা বিচাৰোঁ। যদি এনে এটা চৰম লক্ষ্য থাকে যাক আমি কেতিয়াও আন কিছুৰ বাবে নুবুজাওঁ, কেৱল নিজৰ বাবেহে বিচাৰোঁ, তেন্তে এইটোৱেই হ'ব 'নিঃশর্ত' চৰম লক্ষ্য। এইটোৱেই হৈছে ইউড'ম'নিয়া।

ইউড'ম'নিয়াক আমাৰ একমাত্র ভাল বুলি ভবাৰ আন এটা কাৰণ হৈছে যে ভাল বস্তুটো স্বয়ংসম্পূর্ণ হ'ব লাগে, অর্থাৎ ই জীৱনক নিজেই কাম্য কৰি তোলে। ইউড'ম'নিয়াই হৈছে আটাইতকৈ কাম্য বস্তু, আৰু ইয়াত আন কিছু যোগ কৰি ইয়াক অধিক কাম্য কৰিব নোৱাৰি। বাস্তৱতে, আমি যি কৈ আহিছোঁ তাৰ পৰা দেখা যায় যে এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়াত আন কোনো লক্ষ্য (যেনে জ্ঞান) যোগ কৰাটোৱে সেইবস্তুক ইয়াৰেই এটা অংশ কৰি তোলে। ইউড'ম'নিয়াই হৈছে একমাত্র স্বয়ংসম্পূর্ণ শ্রেয় (ভাল), যিটোৱে জীৱনক পূর্ণতাৰে সমৃদ্ধ কৰে। ই নিজেই সম্পূর্ণ, আন কিছুমানৰ ওপৰত নির্ভৰশীল নহয়।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: তলত দিয়া বাক্যবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা:

ক) এৰিষ্টটলৰ Nicomachean Ethics দশখন গ্ৰন্থ আছে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) 'ইউড'ম'নিয়া' শব্দটো 'ইউ' আৰু 'ডাইমন' এই দুটা শব্দৰে গঠিত। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

গ) এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া হৈছে এক মানসিক অৱস্থা। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

ঘ) এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া বস্তুনিষ্ঠ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য কি?

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটলৰ মতে সৰ্বোচ্চ শ্ৰেয়ই পূৰণ কৰিবলগীয়া দুটা চৰ্ত কি কি?

প্ৰশ্ন ৪: ইউড'ম'নিয়াক কিয় মানৱ জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য বুলি কোৱা হয়?

t কাৰ্য্যকলাপ ৩.১

এৰিষ্টটলৰ নীতিশাস্ত্ৰ তত্ত্ব তেওঁৰ 'আকাৰক কাৰণ' (formal cause) ধাৰণাৰ সৈতে কেনেদৰে জড়িত? আপুনি এই সম্পৰ্কক কেনেদৰে মূল্যায়ন কৰে?

৩.৬ ইউড'ম'নিয়া আৰু কৰ্তব্য (কাৰ্য্য)

এৰিষ্টলৰ মতে মানুহে যুক্তিকৰিব পাৰে আৰু সেইবাবেই যুক্তিবোধকতা মানুহৰ কাৰ্য বুলি কোৱা হয়। 'কাৰ্য' শব্দটো গ্ৰীক শব্দ 'ergon' ৰ অনুবাদ, যাৰ আকৰিক অৰ্থ হৈছে কাম বা কৰ্তব্য। এৰিষ্টটলে কয় যে চকুৰ ergon হৈছে— যদিও ইয়াৰ এচা অধিক সাধাৰন ব্যাখ্যা হ'ল কোনো বস্তুৰ "বিশেষ ধৰমৰ কাৰ্যকলাপ"। কোনো বস্তুৰ এটা বিশেষ কাৰ্য আছে বুলি কোৱাটো মানে সেই বস্তুটো কেনেধৰণৰ বস্তু, সেইটো বুজাবলৈ চেষ্টা কৰ। এটা বস্তুৰে নিজৰ ergon পূৰ্ণ কৰিবৰ বাবে কিছুমান গুণৰ প্ৰয়োজন হয়। এৰিষ্টটলৰ মতে arete হৈছে এটা বস্তুৰে নিজৰ ergon পূৰ্ণ কৰিবলৈ আৱশ্যক হোৱা গুণ। Arete শব্দটো সাধাৰণতে উৎকৰ্যতা (execellence) বুলি অনুবাদ কৰা হয়, অথবা অধিক স্পষ্টভাৱে ক'লে নৈতিক গুন বা সদগুণ (virtue)। যেনেকৈ কোনো কটাৰী কটা কামৰ বাবে নিৰ্মিত হ'লে তীক্ষ্ণতা বা তাৰ এটা গুণ বুলি কোৱা যায় ঠিক তেনেদৰে arete কো ergon পূৰ্ণ কৰিবলৈ সহায় কৰা গুণ বা সদগুণ বুলি কোৱা হয়।

৩.৭ কৰ্তব্য সম্পৰ্কীয় যুক্তি

এৰিষ্টটলে কৰ্তব্যৰ এই তত্ত্ব মানুহৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰে। তেওঁ কয় যে মানুহৰো এক কৰ্তব্য থাকিব লাগিব, কাৰণ প্ৰতিটো জীৱৰেই তাৰ নিজা কাম বা কৰ্তব্য থাকে। মানুহৰ বহুতো সামৰ্থ্য থাকে-- এৰিষ্টটলে ইয়াক আত্মাৰ সামৰ্থ্য বুলি কয়, কিন্তু আত্মা বুলি তেওঁ সেইটো বুজায় যি এটা বস্তুক জীৱিত কৰি ৰাখে। জীৱিত হোৱাটো মানুহৰ এক স্বকীয় বৈশিষ্ট্য নহয় কাৰণ 'জীৱন' হৈছে সকলো প্ৰাণীৰে এক বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্যকলাপ। এৰিষ্টটলে কেৱল মানুহৰ 'বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্যকলাপ'ৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰাত মনোনিৱেশ কৰিছিল। তেওঁ কয় যে যুক্তি হৈছে মানুহৰ একমাত্ৰ সামৰ্থ্য, কাৰণ ই মানুহক অন্যান্য প্ৰাণীৰ পৰা পৃথক কৰে। তেওঁ আকৌ কয় যে মানুহৰ কৰ্তব্য বিশেষ, কাৰণ ই কেৱল মানুহৰ বাবেহে অনন্য। সেয়েহে এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে সুখ হৈছে এক উৎকৃষ্ট যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ, আৰু তেওঁ কয় যে এক ভাল মানৱ জীৱন হৈছে য'ত যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ ভালদৰে প্ৰয়োগ কৰা হয়। অন্য কথাত ক'বলৈ গ'লে, সুখ হৈছে সদগুণৰ সৈতে সংগতি ৰাখি যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ, আৰু যদি বহুতো সদগুণ থাকে, তেন্তে শ্ৰেষ্ঠ আৰু সবাতোকৈ পৰিপূৰ্ণ সদগুণৰ সৈতে সংগতি ৰাখি। এইটো হলে এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ আদৰ্শ কৰ্তব্য হৈছে যুক্তিৰ সবাতোকৈ পূৰ্ণ বা পৰিপূৰ্ণ ব্যৱহাৰ। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিত উৎকৰ্ষ (arête) লাভ কৰা।

যুক্তিৰ সুব্যৱহাৰৰ ধাৰণা সহজ নহয়, কাৰণ এফালে বুদ্ধিৰ সঠিক ব্যৱহাৰ আৰু আনফালে যুক্তিসংগত ইচ্ছাৰ মাজত সমতা ৰাখিব লাগে। এৰিষ্টটলে কৰ্তব্য যুক্তি এনেদৰে দাঙি ধৰিছে:

১. মানুহৰ মংগল হ'ল তেওঁলোকৰ কৰ্তব্য সুন্দৰকৈ পালন কৰা (যদি কৰ্তব্য থাকে)
২. মানুহৰ কৰ্তব্য আছে, আৰু ই হ'ল যুক্তিৰ সৈতে সংগতি ৰখা আত্মাৰ কাৰ্য্য
৩. গতিকে: মানুহৰ মংগল হ'ল যুক্তিৰ সৈতে সংগতি ৰাখি আত্মাৰ এই কাৰ্য্য সুন্দৰকৈ সম্পাদন কৰা, অৰ্থাৎ শ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰিপূৰ্ণ গুণৰে যুক্তিসংগত কাৰ্য্য কৰা

এৰিষ্টটলে কয় যে কেৱল গুণৱান লোকেহে পৰম সুখ (ইউড'ম'নিয়া) লাভ কৰিব পাৰে। আমাৰ কৰ্তব্য পূৰণ কৰি সুখী হ'বলৈ মানুহে 'সঠিক' যুক্তিৰ দ্বাৰা চালিত হ'ব লাগে - ভাল যুক্তিৰে, বেয়া যুক্তিৰে নহয়। অৰ্থাৎ, পৰম সুখ হ'ল আত্মাৰ সেই কাৰ্য্য যিয়ে সঠিক যুক্তি— (অৰ্থ'চ ল'গ'চ)ৰ সৈতে গুণ প্ৰদৰ্শন কৰে। ই কেৱল ভাল চৰিত্ৰ নহয়, বৰং এক যুক্তিসংগত কাৰ্য্য।

এৰিষ্টটলে পৰম সুখক গুণৰ ওপৰত স্থাপন কৰে, গতিকে তেওঁৰ নীতিতত্ত্বক 'ইউড'ম'নিষ্টিক' বুলি কোৱা হয়। কিন্তু তেওঁ কয় যে গুণ পৰম সুখৰ বাবে অপৰিহাৰ্য যদিও পৰ্যাপ্ত নহয়, কাৰণ যুক্তিৰ গুৰুত্ব দিওঁতে তেওঁ বন্ধু, সম্পদ, ক্ষমতা আদি বাহ্যিক সুখৰ কথাও কয়।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫: তলত দিয়া বক্তব্যসমূহ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা:

ক) 'ergon' শব্দৰ আক্ষৰিক অৰ্থ হৈছে কাম বা কাৰ্য্য। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) 'arete' শব্দৰ অৰ্থ হৈছে উৎকৰ্ষ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

গ) এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিত উৎকৰ্ষ (arete) অৰ্জন কৰা। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

ঘ) এৰিষ্টটলে তেওঁৰ নীতিশাস্ত্ৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰা নাছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ৬: এৰিষ্টটলৰ মতে কিয় যুক্তিক কেৱল মানুহৰেই বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্য্যকলাপ বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৭: এৰিষ্টটলৰ কৰ্তব্য যুক্তিৰ মূল কথাটো কি?

প্ৰশ্ন ৮: এৰিষ্টটলৰ মতে সুখ (ইউড'ম'নিয়া) কিহেৰে গঠিত?

t কাৰ্য্যকলাপ ৩.২

- আপুনি ভাবে নেকি যে মানুহ কেৱল যুক্তিসংগতভাৱে চিন্তা কৰিহে জীয়াই থাকিব পাৰে? যদি হয়, কিয় আৰু কেনেকৈ?

৩.৮ সদগুণ আৰু চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্য

এৰিষ্টটলৰ মতে, সদগুণ (arete) হৈছে মন বা চৰিত্ৰৰ এনে এক বৈশিষ্ট্য যিয়ে আমাক এক ভাল জীৱন লাভত সহায় কৰে, যি এৰিষ্টটলৰ মতে যুক্তিসংগত জীৱন। সদগুণ দুই প্ৰকাৰৰ - বৌদ্ধিক সদগুণ আৰু নৈতিক সদগুণ। Nicomachean Ethics দ্বিতীয় গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে নৈতিক সদগুণ, অৰ্থাৎ চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, আত্মা (মন)ৰ যিকোনো অংশ হয়তো এটা আবেগ, এক সামৰ্থ্য বা চৰিত্ৰৰ অৱস্থা (বৈশিষ্ট্য)। সদগুণ যিহেতু আত্মাৰ অংশ, সেয়েহে ই এইবোৰৰ ভিতৰত এটা হব লাগিব।'

১. **আবেগ:** 'আবেগ' বুলি এৰিষ্টটলে আমাৰ শাৰীৰিক ইচ্ছা (খাদ্য, পানীয়, যৌনতা আদিৰ প্ৰতি), আমাৰ অনুভূতি, আৰু সুখ বা দুখৰ সৈতে জড়িত যিকোনো অনুভূতিক বুজায়। কিন্তু এইবোৰ সদগুণ হ'ব নোৱাৰে তিনিটা কাৰণত:

ক) কেৱল এটা নিৰ্দিষ্ট আবেগ অনুভৱ কৰাটোৱে (ভোক বা খঙ অনুভৱ কৰাটোৱে) আপোনাক ভাল বা বেয়া ব্যক্তি নকৰে।

খ) আমি সাধাৰণতে আবেগ বাছি নলওঁ, কিন্তু সদগুণ আমাৰ পছন্দৰ সৈতে জড়িত। আমি সাধাৰণতে ইচ্ছাশক্তিৰ দ্বাৰা কি অনুভৱ কৰোঁ বা কি বিচাৰোঁ বাছি নলওঁ।

গ) সদগুণে আমাৰ অনুভৱ আৰু কার্য্য কৰাৰ প্ৰবৃত্তিক সূচায়; ইয়াৰ দ্বাৰা আমি প্ৰেৰিত নহওঁ।

২. **সামৰ্থ্য:** সামৰ্থ্য হৈছে যেনে দৃষ্টিশক্তি বা ভয় অনুভৱ কৰাৰ ক্ষমতা। সদগুণ এইবোৰ হ'ব নোৱাৰে, কাৰণ এইবোৰ আমি প্ৰাকৃতিকভাৱে পাইছোঁ কিন্তু সদগুণ অৰ্জন কৰিব লাগে।

৩. **চৰিত্ৰৰ অৱস্থা:** সেয়েহে এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে সদগুণ হ'ব লাগিব চৰিত্ৰৰ অৱস্থা।

এৰিষ্টটলে চৰিত্ৰৰ অৱস্থাক সংজ্ঞায়িত কৰিছে 'সেইবোৰ বস্তু হিচাপে যাৰ দ্বাৰা আমি আবেগৰ সৈতে ভাল বা বেয়াভাৱে সম্পৰ্ক ৰাখো'। চৰিত্ৰই এজন ব্যক্তিৰ প্ৰবৃত্তিক সূচায় যিয়ে বিভিন্ন পৰিস্থিতিত তেওঁলোকে কি অনুভৱ কৰে, কেনেকৈ চিন্তা কৰে, কি ধৰণৰ পছন্দ কৰে, কেনেকৈ প্ৰতিক্ৰিয়া কৰে, আৰু আমি যি কামবোৰ কৰোঁ, সেয়া আমাৰ চৰিত্ৰক দেখুৱায়। আমাক যিবোৰ বস্তু ভাল লাগে, সেয়াও আমাৰ চৰিত্ৰৰ কথা কয়। চৰিত্ৰৰ এক ধৰণৰ স্থিৰতা আৰু দীৰ্ঘস্থায়ীচা থাকে। মনৰ অৱস্থা (যেনে— মূড বা ইচ্ছা)তকৈ চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বেছি দিনলৈ থাকে আৰু সলনি কৰাটো টান।

তথাপিও, চৰিত্ৰ সলনি হ'ব পাৰে। সেয়েহে ই ব্যক্তিগত পৰিচয়তকৈ কম স্থিৰ। কিন্তু এজন ব্যক্তি হিচাপে আমাৰ মূল সত্তাত চৰিত্ৰৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম।

৩.৯ মধ্যম পন্থাৰ নীতি

ইয়াত এটা প্ৰশ্ন ওপজে—কোন ধৰণৰ চৰিত্ৰৰ অৱস্থাক সদগুণ বোলা হয়? কিছুমান চৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্য, যেনে খাংলু হোৱা, আমাক ভাল জীৱন যাপন কৰাত বাধা দিব পাৰে—ই এটা দোষ। আনহাতে, কিছুমান চৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্য, যেনে দয়ালু বা সাহসী হোৱা, আমাক ভাল জীৱন যাপন কৰাত সহায় কৰে—আৰু এইবোৰেই হৈছে সদগুণ। সদগুণ এটা প্ৰবৃত্তি, অনুভূতি বা সামৰ্থ্য নহয়। অনুভূতিসমূহ প্ৰশংসা বা নিন্দাৰ বিষয় নহয়, কিন্তু সদগুণ আৰু দোষবোৰ হয়। আকৌ, অনুভূতিয়ে আমাক এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণে কাম কৰাবলৈ চালিত কৰে, কিন্তু সদগুণে আমাক সঠিকভাৱে কাম কৰাৰ প্ৰবৃত্তি দিয়ে। সদগুণ হৈছে সঠিকভাৱে আচৰণ কৰাৰ এক প্ৰবৃত্তি।

এতিয়া আমি মানৱ সদগুণৰ সংজ্ঞা দিব পাৰোঁ। মানৱ সদগুণক সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে সঠিকভাৱে আচৰণ কৰাৰ প্ৰবৃত্তি হিচাপে আৰু দুটা চৰম সীমা—অত্যধিক আৰু অতি কম—ৰ মাজৰ সঠিক মাত্ৰা হিচাপে, যিবোৰ দোষ। ইয়াৰ অৰ্থ কি? এৰিষ্টটলে ভালদৰে জীয়াই থকাক আন কার্য্যকলাপৰ সৈতে তুলনা কৰে, যেনে ভালদৰে খোৱা বা শাৰীৰিক প্ৰশিক্ষণ। এই ক্ষেত্ৰত, এজন ভাল

পুষ্টিবিদই অতি বেছি খাদ্য বা ব্যায়াম বা অতি কম পৰামৰ্শ দিবলৈ এৰাই চলিব লাগে। আমি এটা 'মধ্যমীয়া' পথ অনুসৰণ কৰি স্বাস্থ্য আৰু শাৰীৰিক সুস্থতা লাভ কৰোঁ। এই মধ্যমীয়া অৱস্থাক শ্ৰেষ্ঠ বুলি বুজিব লাগে, আৰু ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে—'সঠিক সময়ত, সঠিক বস্তুৰ প্ৰতি, সঠিক লোকৰ প্ৰতি, সঠিক উদ্দেশ্যৰে, আৰু সঠিক পদ্ধতিৰে' কৰা আৰু অনুভৱ কৰা। এইটোৱেই এৰিষ্টটলৰ 'মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্ব'। গতিকে, মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্ব হৈছে দুটা চৰম সীমাৰ মাজৰ সঠিক মাত্ৰা বা 'অত্যধিক' আমাৰ প্ৰবৃত্তি—যেনে, 'মধ্যমীয়া' ৰ ফালে ঢাল খাব পাৰে। সদগুণৰ অৰ্থ হৈছে এটা 'অতি কম' ভাৱে অনুভৱ কৰাৰ প্ৰবৃত্তি, বেছিও নহয় কমও নহয় প্ৰয়োজন অনুযায়ী কৰিব লাগে।

এটা কথা মনত ৰাখিবলগীয়া যে এৰিষ্টটলৰ মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্বই এইটো নকয় যে আমি যেতিয়া খং কৰোঁ, আমি কেৱল 'মধ্যমীয়া' খং কৰিব লাগে। আমি পৰিস্থিতি অনুযায়ী যিমান খং কৰাৰ প্ৰয়োজন তিমানেই খং কৰিব লাগে - কেতিয়াবা অতি তীব্ৰভাৱে, কেতিয়াবা অলপ হেঁচা দিলেই। আমাৰ অনুভূতি আৰু কৰ্মৰ মাজত গভীৰ সম্পৰ্ক থকাৰ বাবে, সদগুণবোৰ কেৱল অনুভূতি নহয়, বাছনিৰ প্ৰবৃত্তিও। অনুভূতিৰ দৰেই কৰ্মৰ বাবেও এটা 'মধ্যমীয়া' অৱস্থা থাকে। এৰিষ্টটলে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানক (practical wisdom) এনে এক সদগুণ বুলি কয় যিয়ে মধ্যমীয়া অৱস্থা বাছনি কৰাত সহায় কৰে। তেওঁৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান হৈছে যুক্তিৰ সদগুণ, জীৱন-যাপনৰ সৈতে জড়িত মুখ্য বৌদ্ধিক গুণ। আমাৰ আবেগ-অনুভূতিবোৰ যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰীক্ষা কৰিব লাগে, কিয়নো আবেগ অনুভৱ কৰাৰো শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ ধৰণ আছে। আবেগৰ শুদ্ধ ধৰণ যুক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়। যদি আমি আবেগক 'অযুক্তিসংগতভাৱে' অনুভৱ কৰোঁ - ভুল সময়ত, ভুল বস্তুৰ প্ৰতি - তেন্তে আমি ভাল জীৱন কটাব নোৱাৰোঁ। গতিকে এৰিষ্টটলে কয় যে সদগুণ হৈছে 'বাছনিৰ সৈতে জড়িত এক চৰিত্ৰগত অৱস্থা, মধ্যমীয়া অৱস্থাত অৱস্থিত, অৰ্থাৎ আমাৰ বাবে উপযুক্ত মাত্ৰাত, যি যুক্তিসংগত নীতি আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী ব্যক্তিৰ নিৰ্ধাৰণৰ দ্বাৰা স্থিৰ কৰা হয়'।

এৰিষ্টটলে সদগুণী ব্যক্তি আৰু কেৱল ভাগ্যক্ৰমে শুদ্ধভাৱে কাম কৰা ব্যক্তিৰ মাজত তিনিটা বৈশিষ্ট্যৰে পাৰ্থক্য দেখুৱায়: সদগুণীসকলে জানে যে সিহঁতে শুদ্ধভাৱে কাম কৰিছে; সিহঁতে সদগুণ হোৱাৰ বাবেই শুদ্ধভাৱে কাম কৰে; আৰু সিহঁতৰ আচৰণ এক স্থায়ী সদগুণী প্ৰবৃত্তিৰ প্ৰকাশ।

নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ দ্বিতীয় গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে কয় যে সদগুণ শিকাটো অভ্যাস আৰু সঠিক প্ৰশিক্ষণৰ বিষয়। আমি কেৱল সাহস কিয় ভাল সেইটো শিকি সাহসী নহওঁ, কিন্তু সাহসী হ'বলৈ প্ৰশিক্ষণ ল'ব লাগে। যেতিয়াহে আমি সহজাতভাৱে সাহসী হ'বলৈ শিকো, তেতিয়াহে আমি যুক্তিসংগতভাৱে সাহসৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰোঁ।

৩.১০ ইউড'ম'নিয়া আৰু দৰ্শন

Nicomachean Ethicsৰ দৰ্শম গ্ৰন্থৰ দ্বিতীয়াৰ্ধত এৰিষ্টটলে ইউড'ম'নিয়া কি সেই প্ৰশ্নলৈ ঘূৰি যায়।

ষষ্ঠ গ্ৰন্থত তেওঁ যুক্তিক দুই প্ৰকাৰৰ ভাগ কৰে ব্যৱহাৰিক যুক্তি (practical reason) আৰু তাত্ত্বিক যুক্তি (theoretical reason)। ইউড'ম'নিয়াৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সদগুণ ব্যৱহাৰিক যুক্তি অবিহনে অসম্ভৱ, গতিকে ব্যৱহাৰিক যুক্তি ইউড'ম'নিয়াৰ বাবে অপৰিহাৰ্য। ইয়াৰ উপৰিও, এৰিষ্টটলে তাত্ত্বিক যুক্তিৰ কথা আলোচনা কৰে।

এৰিষ্টটলে যুক্তি দৰ্শায় যে তাত্ত্বিক যুক্তি আৰু সত্যৰ চিন্তন - হৈছে মানুহৰ সকলোতকৈ উচ্চতম গুণ। প্ৰাণীবোৰ একপ্ৰকাৰৰ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান থাকে, কিয়নো সিহঁতে নিজৰ বাবে উত্তম বস্তু বিবেচনা কৰি কাম কৰে। কিন্তু সিহঁতে সাধাৰণ সত্যৰ চিন্তন নকৰে। ইউড'ম'নিয়াত তাত্ত্বিক যুক্তিৰ উৎকৃষ্ট কাৰ্য্যকলাপ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে, যি হৈছে দৰ্শন। এৰিষ্টটলে কয় যে চিন্তনৰ ক্ৰিয়া মানুহৰ বাবে নিম্নলিখিত কাৰণসমূহত অতি প্ৰয়োজনীয়:

১. এই চিন্তনৰ কাৰ্য্যকলাপেই শ্ৰেষ্ঠ, কিয়নো তাত্ত্বিক যুক্তিয়েই আমাৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বস্তু আৰু ইয়াৰ সহায়ত আমি কেৱল আমাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ বস্তু নহয় (যেনে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত), বৰং বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ শ্ৰেষ্ঠ, আটাইতকৈ অভিনৱ আৰু পবিত্ৰ বস্তুবোৰৰ চিন্তন কৰোঁ।

২. আমি ইয়াক অন্য যিকোনো কাৰ্য্যকলাপতকৈ অধিক অবিৰতভাৱে কৰিব পাৰোঁ, গতিকে ই সবাতোকৈ অবিৰত সুখী জীৱনলৈ লৈ যায়।

৩. ই হৈছে সবাতোকৈ আনন্দদায়ক কাৰ্য্যকলাপ - ইয়াৰ সুখসমূহ সবাতোকৈ পবিত্ৰ আৰু স্থায়ী, শৰীৰৰ সুখৰ দৰে নহয়।

৪. ই হৈছে সবাতোকৈ স্বয়ংসম্পূৰ্ণ কাৰ্য্যকলাপ। ইয়াৰ পৰা অন্য একো উদ্ভৱ নহয় (ই হৈছে জ্ঞানৰ বাবেই জ্ঞান), আন সদগুণমূলক কাৰ্য্যকলাপত আমি সাধাৰণতে কামটো কৰাৰ বাহিৰেও আন কিছুলাভ কৰোঁ (সন্মান, কৃতজ্ঞতা, বন্ধুত্ব, ক্ষমতা ইত্যাদি)।

৫. আমি কাম কৰোঁ অবকাশৰ বাবে। 'অবকাশ' হৈছে সেইবোৰ কাৰ্য্যকলাপ কৰা যিবোৰ আমি কৰিব বিচাৰোঁ। ৰাজনীতিৰ সদগুণসমূহে অবকাশৰ বাবে স্থান সৃষ্টি কৰে, যেনেকৈ আমি কেৱল শান্তিৰ বাবেহে যুদ্ধ কৰোঁ। এইবোৰে যুক্তিৰ কাৰ্য্যকলাপক সেৱা আগবঢ়ায়।

৬. শেষত, তাত্ত্বিক যুক্তিয়েই হৈছে আমাৰ আটাইতকৈ স্বকীয় সত্তা, ই হৈছে আমাৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্য্যকলাপ।

গতিকে, আমাৰ প্ৰকৃতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত আমাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ আৰু সবাতোকৈ আনন্দদায়ক জীৱন হ'ব যুক্তিসংগত জীৱন। দাৰ্শনিকৰ জীৱন (বা সাধাৰণতে, জ্ঞানৰ প্ৰতি উৎসৰ্গিত জীৱন) হ'ব শ্ৰেষ্ঠ জীৱন।

এৰিষ্টটলে Nicomachean Ethics সামৰণিত কয় যে আমি যিমান পাৰি তাত্ত্বিক যুক্তিৰ এনে জীৱন যাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে, আমাৰ ভিতৰত থকা শ্ৰেষ্ঠ বস্তুৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি জীয়াই থাকিবলৈ চাব লাগে। কিন্তু আমি মানুহ, আৰু ইয়াতকৈ অধিকৰ প্ৰয়োজন। সেয়েহে, অধিক ব্যাপকভাৱে সদগুণৰ জীৱনো ইউড'ম'নিয়াৰ অংশ, যেনেকৈ তেওঁ গোটেই সময়ত যুক্তি দৰ্শাইছে। আবেগ থকা, শৰীৰ থকা, আনৰ সৈতে বসবাস কৰা – এইবোৰ হৈছে মানুহৰ বৈশিষ্ট্য। ইয়াৰ উপৰি, সদগুণৰ জীৱনটোৰ বাবে বহু বাহ্যিক বস্তুৰ প্ৰয়োজন নহয়, গতিকে এইবোৰ আৱশ্যকীয় হ'লেও কেন্দ্ৰীয় নহয়।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৯: তলত দিয়াবোৰ সত্য নে অসত্য লিখা:

ক) এৰিষ্টটলৰ মতে, সদগুণ হৈছে আবেগ। (সত্য/অসত্য)

(খ) এৰিষ্টটলৰ মতে যুক্তিৰ দুই প্ৰকাৰ আছে। (সত্য/অসত্য)

(গ) এৰিষ্টটলৰ বাবে, সদগুণ হৈছে সঠিকভাৱে আচৰণ কৰাৰ প্ৰবৃত্তি। (সত্য/অসত্য)

(ঘ) এৰিষ্টটলে দুটা চৰম সীমাৰ মাজত সোণালী মধ্যম পন্থা আগবঢ়াইছে। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ১০: এৰিষ্টটলৰ মতে চৰিত্ৰ আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থাৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন ১১: এৰিষ্টটলে সদগুণী লোক আৰু কেৱল ভাগ্যক্ৰমে শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰা লোকৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰিবলৈ দিয়া তিনিটা নীতি কি?

প্ৰশ্ন ১২: এৰিষ্টটলৰ মতে চিন্তনৰ ক্ৰিয়াই কিয় শ্ৰেষ্ঠ মানৱীয় কাৰ্য্য?

৩.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলো

- এৰিষ্টটলৰ Nicomachean Ethics ত মূখ্যতঃ এই প্ৰশ্নটোৰ সৈতে জড়িত মানুহৰ বাবে আটাইতকৈ ভাল বস্তু কি। এৰিষ্টটলে কয় যে প্ৰকৃতিৰ দ্বাৰা মানুহে যি বিচাৰে সেয়া হৈছেঃ ইউড'ম'নিয়া। শব্দৰ উৎস অনুসৰি ইউড'ম'নিয়াৰ দুটা শব্দ থাকে, যেনে— 'হই' (ভাল) আৰু "ডাইম' ন" (আত্মা)।

  ১. ইউড'ম'নিয়া এটা মনোবৈজ্ঞানিক অৱস্থা নহয়।

  ২. ইউড'ম'নিয়া ব্যক্তিনিষ্ঠ নহয়, ই বস্তুনিষ্ঠ।

  ৩. ইউড'ম'নিয়া স্থায়ী।

- এৰিষ্টটৰে কয় যে ইউড'ম'নিয়াই দুটা অৱস্থা পূৰণ কৰে যি শ্ৰেষ্ঠতম ভালবিধে পূৰন কৰিব লাগিব, প্ৰথমতে যে ই নিজৰ বাবেই বিচাৰিবলগীয়া আৰু দ্বিতীয়তে যে ই নিজেই জীৱনৰন্ধ "বাছনিৰ যোগ্য আৰু একোৰে অভাৱ নথকা" কৰিবলৈ যথেষ্ট।

- এৰিষ্টটলৰ মতে আৰু এটা কাৰণ হৈছে যে ইউড'ম'নিয়া আমাৰ একমাত্ৰ ভাল যি স্বয়ংসম্পূৰ্ণ, অৰ্থাৎ ই জীৱনক নিজৰ শক্তিৰে আকৰ্ষণীয় কৰি তোলে। ইউড'মনিয়া হৈছে আটাইতকৈ বাঞ্ছনীয় বস্তু আৰু ইয়াৰ লগত আন একো যোগ কৰি আজি ইয়াক আধিক বাঞ্ছনীয় কৰিব নোৱাৰো।
- এৰিষ্টটলে ইউড'ম'নিয়াৰ প্ৰচাৰ কৰোতে যুক্তি প্ৰয়োগ কৰিছিল যাক কাৰ্য যুক্তি বুলি কোৱা হয়, যিয়ে দেখুৱায় যে যুক্তিসংগত কৰাটোৱেই হৈছে মানুহৰ স্বকীয় কাৰ্য। এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে সুখ হৈছে এক উৎকৃষ্ট যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপ, আৰু তেওঁ কয় যে এটা ভাল মানৱ জীৱন হৈছে য'ত যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপত ভালদৰে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আন কথাত সুখ গুণৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণ যুক্তিসংগত কাৰ্যকলাপত থাকে আৰু যদি কেইবাটাও গুণ থাকে, তেন্তে শ্ৰেষ্ঠ আৰু সবাতোকৈ পূৰ্ণ গুণৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণভাৱে থাকে। সেয়েহে এৰিষ্টটলৰ বাবে, মানুহৰ আদৰ্শগত কাৰ্য হৈছে যুক্তিৰ সবাতোকৈ পূৰ্ণ বা সবাতোকৈ নিখুঁত ব্যৱহাৰ। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিৰ উৎৰক্ষতা (আৰেটে) অৰ্জন।
- এৰিষ্ট'টলৰ মতে সুখ (ইউড'ম'নিয়া) আধাৰিত গুণৰ ওপৰত আৰু সেয়েহে তেওঁৰ নৈতিকতাবাদী সূত্ৰটোক ইউড'ম'নিয়াবাদী বুলি কোৱা হয়। অৱশ্যে, তেওঁ কয় যে গুণ সুখৰ বাবে অপৰিহাৰ্য যদিও পৰ্যাপ্ত নহয়, কাৰণ মানসিকতাৰ যুক্তিসংগত দিশটোৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ লগে লগে, তেওঁ বন্ধু, সম্পদ আৰু ক্ষমতা আদি বাহ্যিক সুবিধাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰতো গুৰুত্ব দিছিল।
- এৰিষ্ট'টলৰ মতে, গুণ (arête) হৈছে মন বা চৰিত্ৰৰ এনে এক বৈশিষ্ট্য যিয়ে আমি এক সুজীৱন লাভ কৰাত সহায় কৰে, যি সুজীৱন হৈছে যুক্তিসংগতভাৱে চলা জীৱন বুলি এৰিষ্ট'টলে যুক্তি দাঙি ধৰে। গুণ দুই প্ৰকাৰৰ— বৌদ্ধিক গুণ আৰু নৈতিক গুণ।
- এৰিষ্ট'টলৰ বাবে, গুম হৈছে চৰিত্ৰৰ এক অৱস্থা। চৰিত্ৰ আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থাৰ মাজত পাৰ্থক্য আঁকোতে এৰিষ্ট'টলে চৰিত্ৰৰ অৱস্থাক 'যি বোৱাৰ বাবে আমি আবেগৰ সন্দৰ্ভত ভাল বা বেয়া ভাৱে থাকো' বুলি কয়।
- চৰিত্ৰৰ কি ধৰণৰ অৱস্থাক গুণ বুলি কোৱা হয় সেই প্ৰশ্নৰ সৈতে মোকাবিলা কৰোতে এৰিষ্টটলে কয় যে গুন হৈছে এক প্ৰবণতা, যিকোনো অনুভূতি বা ক্ষমতা নহয়। অনুভূতিৰ বিপৰীতে, গুণে আমাক এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণে কাম কৰাৰ প্ৰতি প্ৰৱণ কৰি তোলে। সেয়েহে, গুণ হৈছে সঠিক ধৰণে আচৰণ কৰাৰ এক প্ৰৱণতা।
- এৰিষ্টটলে গুণক দুটাৰ মাজৰ সোণালী মধ্যমীয়া স্থান হিচাপে গণ্য কৰে।
- এৰিষ্ট'টলে যুক্তিৰ দুই প্ৰকাৰৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱায়— ব্যৱহাৰিক যুক্তি আৰু তাত্ত্বিক যুক্তি। তেওঁ যুক্তি দৰ্শায় যে তাত্ত্বিক যুক্তি- সত্যৰ চিন্তা- হৈছে মানুহৰ 'সৰ্ব্বোচ্চ দিশ'। জীৱৰো এক প্ৰকাৰৰ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান থাকে, যিয়ে তেওঁলোকৰ বাবে কি শ্ৰেষ্ঠ সেই বিষয়ে চিন্তা কৰে আৰু

তদনুযায়ী কাম কৰে। কিন্তু তেওঁলোকে সাধাৰণ সত্য চিন্তা নকৰে। ইউড'ম'নিয়াই তাত্ত্বিক যুক্তিৰ উৎকৃষ্ট কাৰ্যকলাপ সামৰি লয়, যিটো হৈছে দৰ্শন।

৩.১২ অধিক জানিবলৈ

১) হিউজ, জে. জি. (২০০১), *Aristotle on Ethics*, ৰাউটলেজ, নিউ ইয়ৰ্ক।

২) হাৰ্ষ্টহাউছ, ৰ'জালিণ্ড (২০০১), *On Virtue Ethics*, অক্সফৰ্ড ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ, নিউ ইয়ৰ্ক।

৩) গাথ্ৰী, ডব্লিউ. কে. চি. (১৯৯০), *A History of Greek Philosophy*, খণ্ড VI, কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৪) মেকএভিলি, থমাছ (২০০২), *The Shape of Ancient Thought*, মতি'লাল বেনাৰসীদাস।

৫) টেইলৰ, ৰিচাৰ্ড (২০০২), *An Introduction to Virtue Ethics*, এমহাৰ্ষ্ট: প্ৰমিথিউছ বুকছ।

৩.১৩ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : ক) সত্য

খ) সত্য

গ) অসত্য

ঘ) সত্য

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে ইউড'ম'নিয়াই হৈছে শ্ৰেষ্ঠ লক্ষ্য।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কয় যে ইউড'ম'নিয়াই দুটা চৰ্ত পূৰণ কৰে যি শ্ৰেষ্ঠ ভালৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়: প্ৰথমতে, ই কেৱল নিজৰ বাবেহে বিচাৰ্য্য; দ্বিতীয়তে, ই জীৱনক "বাছনিৰ যোগ্য আৰু সম্পূৰ্ণ" কৰি তোলে।

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কয় যে আমি আন কোনো লক্ষ্য সিদ্ধিৰ বাবে ভালদৰে জীয়াই থাকিব বিচাৰোঁ। ইউড'ম'নিয়া হৈছে চৰম লক্ষ্য যি আমি কেৱল নিজৰ বাবেহে বিচাৰোঁ, আন কোনো কাৰণত নহয়। সেয়েহে ইউড'ম'নিয়াক চৰম লক্ষ্য বুলি কোৱা হয়।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : ক) সত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) অসত্য

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কেৱল মানুহৰ 'বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ কাৰ্য্য'ৰ বিষয়েহে আলোচনা কৰিছে। তেওঁ কয় যে যুক্তিয়েই হৈছে মানুহৰ একমাত্ৰ ক্ষমতা, কিয়নো ই মানুহক অন্যান্য প্ৰাণীৰ পৰা পৃথক কৰে। তেওঁ আৰু কয় যে মানুহৰ কাৰ্য্য বিশেষ, কিয়নো ই কেৱল মানুহৰ বাবেহে স্বকীয়।

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ কার্য্য যুক্তিৰ মূল বিষয়বস্তু হৈছে:

১. মানুহৰ বাবে ভাল হৈছে তেওঁলোকৰ কার্য্য সম্যকভাৱে সম্পাদন কৰা, যদি তেওঁলোকৰ কোনো কার্য্য থাকে।

২. মানুহৰ কার্য্য আছে, আৰু ই হৈছে তেওঁলোকৰ আত্মাৰ যুক্তিসংগত কার্য্যকলাপ।

৩. গতিকে: মানুহৰ বাবে ভাল হৈছে এই আত্মিক কার্য্য যুক্তিসংগতভাৱে সুন্দৰৰূপে সম্পাদন কৰা, অর্থাৎ শ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰিপূর্ণ উৎকর্ষৰ সৈতে যুক্তিসংগতভাৱে এই আত্মিক কার্য্য সম্পাদন কৰা।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে, সুখ হৈছে সদগুণৰ সৈতে যুক্তিপূর্ণ কার্য্য, আৰু যদি বহুতো সদগুণ থাকে, তেন্তে শ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰিপূর্ণ সদগুণৰ সৈতে সম্পাদিত কার্য্য। গতিকে এৰিষ্টটলৰ বাবে মানুহৰ আদর্শ কার্য্য হৈছে যুক্তিৰ সম্পূর্ণ আৰু নিখুঁত ব্যৱহাৰ। ইয়াৰ অর্থ হৈছে যে মানুহৰ বাবে ইউড'ম'নিয়া হৈছে যুক্তিত উৎকর্ষ (এৰেটে) অর্জন।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ক) অসত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) সত্য

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : চৰিত্ৰ আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থাৰ মাজত পার্থক্য হ'ল যে চৰিত্ৰৰ এক নির্দিষ্ট স্থিৰতা আৰু স্থায়িত্ব থাকে। চৰিত্ৰগত বৈশিষ্ট্যসমূহ বহু সময়লৈ থাকে আৰু মনাৱস্থা বা ইচ্ছাৰ দৰে 'মানসিক অৱস্থা'তকৈ সলনি হ'বলৈ টান। কিন্তু চৰিত্ৰ সলনি হ'ব পাৰে, সেয়েহে ই ব্যক্তিগত সত্তাতকৈ কম স্থায়ী। তথাপিও ই ব্যক্তিৰ স্বৰূপ নির্ধাৰণত কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰে।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে সদগুণী ব্যক্তি আৰু কেৱল ভাগ্যক্ৰমে শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰা ব্যক্তিৰ মাজত পার্থক্য কৰিবলৈ তিনিটা নীতি দিয়ে: প্ৰথমতে, সদগুণীসকলে জানে যে সিহঁতে শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰিছে; দ্বিতীয়তে, সিহঁতে সদগুণ হোৱাৰ বাবেই শুদ্ধভাৱে আচৰণ কৰিবলৈ বাছনি কৰে; তৃতীয়তে, সিহঁতৰ আচৰণ এক স্থায়ী সদগুণী প্ৰবৃত্তিৰ অংশ হিচাপে প্ৰকাশ পায়।

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : চিন্তনৰ কার্য্যই হৈছে শ্ৰেষ্ঠ কার্য্য, কিয়নো তাত্ত্বিক যুক্তিয়েই আমাৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বস্তু আৰু ইয়াৰ সহায়ত আমি শ্ৰেষ্ঠ বস্তুবোৰৰ চিন্তন কৰোঁ।

M ৩.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: এৰিষ্টটলৰ মতে ইউড'ম'নিয়া কি ?

প্ৰশ্ন ২: নিকোমেকিয়ান এথিকছত এৰিষ্টটলে আলোচনা কৰা মুখ্য প্ৰশ্নটো কি ?

প্ৰশ্ন ৩: 'ইউড'ম'নিয়া' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অৰ্থ কি ?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণ এটা অভ্যাসনে ?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলে তেওঁৰ ইউড'ম'নিয়া নীতিশাস্ত্ৰত কোনকেইটা সম্ভাব্য উত্তৰ বাদ দিয়ে ?

প্ৰশ্ন ৬: 'erete' শব্দটোৰ অৰ্থ কি ?

প্ৰশ্ন ৭: 'ergon' শব্দটোৰ অৰ্থ কি ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: সাধাৰণ সুখৰ পৰা ইউড'ম'নিয়া কেনেকৈ পৃথক ?

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলে বাহ্যিক সা-সাধন আৰু গঠনমূলক সা-সাধনৰ মাজত কেনেদৰে পাৰ্থক্য কৰে ?

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটলে কিয় ভাবে যে সদগুণ নীতি আবেগ নহয় নাইবা শক্তি নহয় ?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলে কিয় সদগুণক এক বাছনি হিচাপে গণ্য কৰে ?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলে কিয় কয় যে ইউড'ম'নিয়াত তাত্ত্বিক যুক্তিৰ উৎকৃষ্ট কাৰ্য্য অন্তৰ্ভুক্ত হয় ?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: মানৰ কল্যাণ এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ সৈতে কেনেদৰে জড়িত ? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ সৈতে জড়িত কাৰ্য্য যুক্তিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: সদগুণ চৰিত্ৰৰ বৈশিষ্ট্যৰ সৈতে কেনেদৰে সংযুক্ত ?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলে আগবঢ়োৱা মধ্যম পন্থাৰ তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: ইউড'ম'নিয়া আৰু দৰ্শনৰ মাজত সম্পৰ্ক কি ? ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ৪ : এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা
৪.৪ সুখ হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য
৪.৫ সুখ আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা
৪.৬ এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণা
৪.৭ উপসংহাৰ
৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
৪.৯ অধিক জানিবলৈ
৪.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৪.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা বুজিবলৈ
- জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য কি তাক জানিবলৈ
- স্বেচ্ছামূলক আৰু অস্বেচ্ছামূলক কার্য্যৰ পার্থক্য বুজিবলৈ
- সুখ আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ মাজৰ সম্পর্ক বুজিবলৈ
- এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণা সংজ্ঞায়িত কৰিবলৈ

৪.২ পৰিচয়

সুখ হৈছে এক এনে ধাৰণা যি সকলো নীতিশাস্ত্ৰৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। প্ৰায়বোৰ প্ৰাচীন চিন্তাবিদ বা নীতিবিদে দাবী কৰিছে যে তেওঁলোকে উপস্থাপন কৰা আদৰ্শবোৰেই হৈছে সুখী জীৱনৰ উপাদান। ইউটিলিটেৰিয়ানিজমৰ (utiliterianism) দৰে কিছুমান নীতিশাস্ত্ৰত পোৱা যায় যে, কোনো কাৰ্য্য নৈতিক নে অনৈতিক হিচাপে গণ্য কৰা হয় সেই কাৰ্য্যই সৃষ্টি কৰা সুখৰ মাত্ৰা চাই। সমকালীন নীতিশাস্ত্ৰতো সুখৰ গুৰুত্ব উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰি। এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা সম্পৰ্কে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দৃষ্টিভংগী আছে। তেওঁৰ মতে, সুখ হৈছে জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠ গুণ। এই অধ্যায়ত আমি বিশেষকৈ এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৪.৩ এৰিষ্টটলৰ সুখৰ ধাৰণা

এৰিষ্টটলৰ মতে, বিশ্বৰ অন্যান্য বস্তুৰ দৰে মানুহো ৰূপ (form) আৰু পদাৰ্থ (matter)ৰ সমন্বয়। এতিয়া এটা প্ৰশ্ন উত্থাপিত হ'ব পাৰে – "মানুহৰ পদাৰ্থ কি?" এৰিষ্টটলে কয় যে মানুহৰ পদাৰ্থত সন্নিৰিষ্ট হৈ আছে শাৰীৰিক গঠন, জীৱন আৰু বিশেষকৈ প্ৰাণীসুলভ বৈশিষ্ট্য। সেয়েহে মানুহৰ ৰূপে তেওঁৰ শাৰীৰিক-ৰাসায়নিক ক্ৰিয়া, উদ্ভিদসুলভ বৈশিষ্ট্য, যৌনতা আৰু ইন্দ্ৰিয়বোধক গঠন দিয়ে। ছক্ৰেটিছৰ মতে, এই ৰূপ হ'ল কেৱল 'যুক্তি' (reason)। যুক্তিয়েই মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ গুণ। গতিকে মানুহৰ চৰম লক্ষ্য হৈছে তেওঁৰ উচ্চতম সত্তা লাভ কৰা বা সদগুণৰ জীৱন যাপন কৰা, যি হ'ল শুভৰ পৰিপ্ৰেক্ষিত। এৰিষ্টটলে অস্পষ্টভাৱে কয় যে মানুহে চিন্তন কৰা উচ্চতম বস্তু হ'ল 'ঈশ্বৰৰ শুভতা'। প্ৰকৃততে এইয়াই মানুহৰ চৰম লক্ষ্য বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। এতিয়া আন এটা প্ৰশ্ন ওপজে—মানুহে লাভ কৰিব পৰা উচ্চতম লক্ষ্যতাৰ উত্তৰ কি হ'ব?

৪.৪ সুখ হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য

এতিয়া এটা প্ৰশ্ন দেখা দিয়ে: যদি আনন্দ (pleasure) হ'ল আবেগ আৰু ইচ্ছাৰ সন্তুষ্টি, তেন্তে আনন্দই নেকি জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য? কিন্তু ইয়াৰ উত্তৰ হ'ল 'নাই'।

এৰিষ্টটলৰ মতে, ইচ্ছা আৰু আবেগ হ'ল নৈতিক জীৱনৰ পদাৰ্থ, আৰু ইহঁতক ৰূপৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে, যি মানুহৰ বাবে হ'ল 'যুক্তি'। সেয়েহে 'আনন্দ' মানুহৰ লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে।

আনহাতে ৰূপ হ'ল সেয়া কার্য্য যিয়ে পদার্থক ইয়াৰ উচ্চতম ৰূপলৈ কার্য্যকৰী কৰে। কিন্তু ইচ্ছা আৰু আবেগক নিষ্ক্রিয় সম্ভাৱনা বা অনুভূতি বুলি কোৱা হয়। গতিকে অনুভূতি যুক্তিসম্পন্ন মানুহৰ চৰম লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে আনন্দ কেতিয়াও মানৱ নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে। ওপৰৰ ব্যাখ্যাৰ পৰা ক'ব পাৰি যে হেড'নিজম (hedonism) এৰিষ্টটলে সম্পূর্ণৰূপে প্রত্যাখ্যান কৰে। এৰিষ্টটলৰ মতে মানুহ এক জীৱিত শৰীৰ, আৰু মানুহে খাদ্য, সঙ্গী, ভয় আদিৰ বাবে ইচ্ছা লৈয়েই জীয়াই থাকে। যিহেতু এইবোৰ বিশেষ অত্যাৱশ্যকীয় কার্য্য হিচাপে, মানুহে ইহঁতক দৈনন্দিন যুক্তিসংগত কার্য্যকলাপত অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে। এৰিষ্টটলৰ মতে, অনুভূতিয়ে জীৱনৰ পথপ্রদর্শক হ'ব নোৱাৰে, কিন্তু ই মানৱৰ যুক্তিসংগত জীৱনৰ এক অপৰিহার্য্য পৰিণতি বা সহযাত্রী হিচাপে অনুসৰণ কৰিব পাৰি। এনেদৰে আনন্দ যুক্তিসংগত মানৱ জীৱনৰ এক নৈতিক অনুসন্ধান হৈ পৰিছে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ উচ্চতম যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসন্ধান মানে কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা আবেগ আৰু ইচ্ছাক নিয়ন্ত্রণ কৰা। এই বিশেষ কার্য্যক ডায়াগ্নষ্টিক বুলি জনা যায়। আকৌ, এৰিষ্টটলে ব্যক্তিগত কল্যাণৰ স্থান যেনে ধন-সম্পত্তি, বন্ধু-বান্ধৱ, ভাল ভাগ্য, স্বাস্থ্য আদিক অস্বীকাৰ নকৰে। প্রকৃততে এইবোৰ নৈতিক জীৱনৰ সহায়ক মাধ্যম মাত্র। সেয়েহে, এৰিষ্টটলে চিনিচিজম (নিন্দাবাদ)ক অস্বীকাৰ কৰে। চিনিচিজম হৈছে এক চিন্তাধাৰা যিয়ে বিশ্বাস কৰে যে মানুহ সাধাৰণতে স্বার্থপৰ আৰু অসৎ। অৱশ্যে, বাহ্যিক ভাল ভাগ্য গঠনমূলক নহয়, কেৱল নৈতিক জীৱনৰ বাবে এক সহায় মাত্র।

নৈতিক জীৱনৰ মূল কথা হৈছে যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগ নিয়ন্ত্রণ কৰা আৰু এইটো অবিৰতভাৱে অনুশীলন কৰিব লাগে। যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগৰ এই নিয়মিত নিয়ন্ত্রণক সদগুণ বোলা হয়। কালক্রমত, এই সদগুণে এটা ভাল প্রবৃত্তি আৰু চৰিত্রৰ সৃষ্টি কৰে। এই চৰিত্র হৈছে ইচ্ছাশক্তিৰ এক স্থায়ী অভ্যাসৰ আভ্যন্তৰীণ সংগঠন যি এক ভাল নৈতিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত। সেয়েহে, ইচ্ছাক নির্মূল কৰিব নালাগে, যেনেকৈ বৈৰাগ্যপন্থীয়ে ভুলকৈ ৰক্ষা নকৰে, বা ইচ্ছাক পূৰণ কৰিব নালাগে, যেনেকৈ হেড'নিজমে (Hedonism) (ভোগবাদে) কৰে। বৰং ইচ্ছাক যুক্তিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে। যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছাৰ এই নিয়ন্ত্রণ সংযম আৰু কৌশলৰ দ্বাৰা কৰিব লাগে। অন্য কথাত ক'বলৈ গ'লে, সংযম মানে যুক্তিসংগত ইচ্ছাৰ এক অন্তর্দৃষ্টি। ইয়াৰ অর্থ হৈছে ইচ্ছাৰ বেছিকৰণ বা অস্বীকাৰ কোনোটোকে অনুমতি নিদিয়া। এইটোক সোণালী মধ্যম পন্থাৰ নীতি বোলা হয়। নিশ্চিতভাৱে এই গাণিতিক শব্দ 'মধ্যম'ৰ অর্থ হৈছে যে প্রতিটো ক্ষেত্রত কিছুমান পৰিমাণগত 'মধ্যম' আছে। প্রতিজনে নিজৰ বাবে যুক্তিসংগত বাছনিৰ মধ্যম স্থিৰ কৰিব লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে, সাহস হৈছে লাজ আৰু নিলাজতাৰ মাজৰ মধ্যম আদি। মধ্যম গ্রহণ কৰাৰ নিয়মৰ দ্বাৰা এই নিয়ন্ত্রণ সদগুণৰ চর্চাৰ দ্বাৰা যথেষ্ট সহায় কৰা হয়, অর্থাৎ এজন জ্ঞানী মানুহে তেওঁৰ ব্যৱহাৰিক জীৱনত গ্রহণ কৰা নিয়মৰ দ্বাৰা মধ্যম বাছনি কৰাত ইচ্ছাশক্তিৰ স্থায়ী অভ্যাসৰ দ্বাৰা।

৪.৫ সুখ আৰু ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা

এৰিষ্টটলে এই প্ৰসংগত ন্যায়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। তেওঁৰ মতে ন্যায় ব্যক্তিগত নীতিশাস্ত্ৰৰ অন্তৰ্ভুক্ত নহয়, কিন্তু ই ৰাষ্ট্ৰৰ অধীনত আহে। এৰিষ্টটলৰ মতে ন্যায় হৈছে এনে এক বস্তু যাক দুটা প্ৰক্ৰিয়াৰ সহায়ত অৰ্জন কৰিব পাৰি, সেইবোৰ হৈছে বিতৰণমূলক আৰু শুধৰণিমূলক। বিতৰণমূলক ন্যায়ে বুজায় পুৰস্কাৰ বা সঠিক কাৰ্য্য আৰু শুধৰণিমূলক ন্যায় ভুল কাৰ্য্যৰ শাস্তিৰ জৰিয়তে অৰ্জন কৰিব পাৰি।

এৰিষ্টটলৰ মতে সেয়েহে কৰল স্বেচ্ছামূলক আৰু অস্বেচ্ছামূলক নহয়, কাৰ্য্যবোৰ নৈতিক বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। অস্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্যবোৰ প্ৰকৃততে স্বতঃস্ফূৰ্ত কাৰ্য্য। উদাহৰণস্বৰূপে যদি এটা মহে আমাক টোঁৰায়, আমি স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে চৰ মাৰো, বা যেতিয়া খজুৰতি উঠিব, আমাৰ হাত স্বয়ং সেই ঠাইলৈ যাব। এই কাৰ্য্যবোৰক অস্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্য বুলি কোৱা হয়। আমাৰ এই ধৰণৰ কাৰ্য্যৰ ওপৰত কোনো নিয়ন্ত্ৰণ নাই। সেয়েহে নৈতিকতাৰ এই ধৰণৰ কাৰ্য্যৰ সৈতে কোনো সম্পৰ্ক নাই।

কিন্তু যিমানলৈকে স্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্যৰ কথা হয়, ই কৰ্তাৰ নিজৰ মনৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে আমি যি কৰোঁ, সেইটো সম্পূৰ্ণৰূপে মোৰ মন বা ইচ্ছাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে স্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্য সদায় মানৱ মস্তিষ্কৰ যুক্তিৰ সৈতে জড়িত। এই প্ৰসংগত এৰিষ্টটলে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ ধাৰণা আনে।

এৰিষ্টটলৰ বাবে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা মানে বাছনিৰ স্বাধীনতা। বাছনিৰ দুটা ব্যৱহাৰ আছে। অৰ্থাৎ, বাছনিক হয় মাধ্যম হিচাপে বা লক্ষ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে বাছনি হৈছে সেই বস্তু, যি বস্তুৰ বাবে কাৰ্য্য কৰিব পাৰি। ইয়াত ৰাছেলে কয় যে এৰিষ্টটলে প্ৰকৃততে বাছনিক মাধ্যম হিচাপেহে বুজাইছে, লক্ষ্য হিচাপে নহয়। লক্ষ্য লাভ কৰিবলৈহে 'বাছনি'ক মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

এৰিষ্টটলৰ মতে যিকোনো মানুহৰ মুখ্য লক্ষ্য হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য অৰ্জন কৰা। জীৱনৰ সেই চৰম লক্ষ্য হৈছে 'শুভ' বা 'ঈশ্বৰৰ শুভতা'ৰ বাহিৰে আন একো নহয়। এৰিষ্টটলে কৈছে যে বাছনি হৈছে এই লক্ষ্য লাভৰ মাধ্যম। কিন্তু ইয়াত আন এটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে? কোন ধৰণৰ বাছনি হ'ব লক্ষ্য লাভৰ মুখ্য মাধ্যম?

এই সম্পৰ্কত, এৰিষ্টটলে কৈছে যে মানুহৰ এক বিশেষ গুণ আছে, যি পৃথিৱীৰ অন্য যুক্তিসম্পন্ন প্ৰাণীৰ নাই, অৰ্থাৎ 'যুক্তিসংগততা' নামৰ গুণটো। আমি সকলোৰে যুক্তি ব্যৱহাৰ কৰাৰ শক্তি আছে। সেয়েহে আমাৰ বাছনি নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ, আমি আমাৰ এই যুক্তিসংগত ক্ষমতাক সঁজুলি হিচাপে ব্যৱহাৰ

কৰিব লাগে যাতে সঠিক বাছনি কৰিব পাৰি। গতিকে এৰিষ্টটলৰ মতে, 'বাছনি' হৈছে কেৱল 'মাধ্যমৰ বাছনি'ৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

এৰিষ্টটলৰ মতে, মানুহৰ চৰম লক্ষ্য অৰ্জনৰ বাবে এইটোৱেই হৈছে। এৰিষ্টটল যিমানলৈকে উদ্যোগী, তেওঁ ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ এক ডাঙৰ সমৰ্থক বুলি পোৱা যায়। তেওঁ দাবী কৰে যে যিবোৰ কার্য্যক সদগুণী বুলি গণ্য কৰিব পাৰি, সেইবোৰ কেৱল স্বেচ্ছামূলকেই নহয়, লগতে মানুহৰ যুক্তিসংগত বাছনিৰ সৈতেও খাপ খায়। সেয়েহে, সদগুণ আৰু দোষৰ প্রশ্নৰ ক্ষেত্রত, এৰিষ্টটলৰ মতে এইবোৰ মানুহৰ ক্ষমতাৰ ভিতৰত আছে। ক'ব পাৰি যে নৈতিক কার্য্য বা সদগুণী কার্য্য হৈছে এনে এক বস্তু যাক মানুহৰ কৃতিত্ব বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। এই কাৰণতে, এৰিষ্টটলে ছক্রেটিছক কঠোৰ সমালোচনা কৰিছে যে কোনোৱেই ইচ্ছাকৃতভাৱে ভুল নকৰে বুলি কোৱাৰ বাবে। এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণ আৰু দোষ দুয়োটা হৈছে মুক্ত বাছনিৰ ফলাফল। আকৌ তেওঁ এইটোও সমালোচনা কৰে যে মানুহ কেৱল যুক্তিসংগত বুলি কোৱা হয়। কাৰণ, এৰিষ্টটলৰ মতে যুক্তিৰ লগত মানুহৰ কিছুমান প্রাণীসুলভ প্রবৃত্তিও থাকে। সেয়েহে এই সম্পর্কত এৰিষ্টটলে কয় যে প্রাকৃতিকভাৱে কেতিয়াবা, সঠিক কার্য্য পথ জানিও এজন মানুহ তেওঁৰ আবেগৰ দ্বাৰা যুক্তিসংগত বাছনিৰ মাধ্যমেই পৰাভূত হয়।

৪.৬ এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়াৰ ধাৰণা

এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া হৈছে প্রতিজন মানুহৰ বাবে শ্রেষ্ঠ ভাল। "ইউড'ম'নিয়া" শব্দটো মূলতঃ গ্রীক, যিটো দুটা শব্দৰে গঠিত – 'ইউ' যি অর্থ 'ভাল' আৰু 'ডেইমন' যি অর্থ 'আত্মা'। ইউড'ম'নিয়াক সাধাৰণতে সুখ বুলি অনুবাদ কৰা হয়। এৰিষ্টটলে ইয়াক 'স্বয়ংসম্পূর্ণ', 'চৰম' আৰু জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ লক্ষ্য বুলি গণ্য কৰে। তেওঁ কয় যে ইউড'ম'নিয়াৰ এই অৱস্থা এটা মানসিক অৱস্থা নহয়। ই প্রকৃততে এটা সুস্থিৰ অৱস্থা বা ভালদৰে আগবঢ়োৱা অৱস্থা। কিন্তু তেওঁ এইটোও কয় যে সুখী হোৱা আৰু জীৱন ভালদৰে যোৱাৰ মাজত এক সম্পর্ক আছে। ইতিমধ্যে কৈ থকা হৈছে যে মানুহ কেৱল জৈৱিক সত্তা নহয়, কিয়নো জগতৰ সকলো নিম্নস্তৰৰ প্রাণীয়ে জীৱনৰ গুণ ধাৰণ কৰে। এৰিষ্টটলে কয় যে প্রতিজন মানুহৰ যুক্তিসংগত উপাদানটোৱেই হৈছে অনন্য গুণ। **এৰিষ্টটলে কয় যে আত্মাৰ কার্য্যকলাপে উৎসৰ গ্রন্থত 'নিকোমেকিয়ান এথিকছ' প্রদর্শন কৰে আৰু যদি এটাতকৈ অধিক উৎকর্ষ থাকে, তেন্তে শ্রেষ্ঠ আৰু সম্পূর্ণতাৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি।**

৪.৭ উপসংহাৰ

এৰিষ্টটলে কৈছে যে ঈশ্বৰৰ শুভতাই হৈছে মানুহৰ চৰম লক্ষ্য, আৰু যিমানলৈকে এজনৰ নৈতিক জীৱনৰ কথা হয়, তেন্তে ক'ব পাৰি যে 'সুখ' আৰু কেৱল 'সুখ'-ই হৈছে নৈতিক জীৱনৰ লক্ষ্য। এৰিষ্টটলে আকৌ কৈছে যে পূৰ্ণ সুখ হৈছে মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যকলাপত নিহিত, যাক চিন্তনশীল বুলিও গণ্য কৰা হয়। প্ৰকৃততে শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যকলাপৰ ধাৰণাটো ওলাইছে এই তথ্যৰ পৰা যে সদগুণমূলক কাৰ্য্যবোৰে ঈশ্বৰৰ শুভতাৰ লক্ষ্য ৰাখে। গতিকে সেইবোৰ কাৰ্য্যত, য'ত আমি ঈশ্বৰৰ শুভতা লাভ কৰিম, তাত সুখৰ উপাদানো থাকিব। আৰু এই সুখ, এৰিষ্টটলৰ মতে হৈছে পবিত্ৰ আৰু পূৰ্ণ সুখ।

এৰিষ্টটলৰ মতে, সেই কাৰ্য্য বা ক্ৰিয়া, য'ৰ পৰা পবিত্ৰ সুখ ওলাই আহে, তাক শ্ৰেষ্ঠ সদগুণমূলক কাৰ্য্য বুলিও গণ্য কৰিব পাৰি, কাৰণ কেৱল সদগুণমূলক কাৰ্য্যইহে পবিত্ৰ সুখ উৎপাদন কৰিব পাৰে আৰু সেয়াই ঈশ্বৰৰ শুভ ইচ্ছাও।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: মানুহ কি কি বস্তুৰ সমন্বয়?

প্ৰশ্ন ২: মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ গুণ কি?

প্ৰশ্ন ৩: কি কি বস্তুক নিষ্ক্ৰিয় সম্ভাৱনা বা অনুভূতি বুলি গণ্য কৰা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মতে, জীৱনৰ পথপ্ৰদৰ্শক হিচাপে কি কাম নকৰে?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলৰ বাবে, জীৱনৰ পথপ্ৰদৰ্শক হিচাপে কি উপযুক্ত নহয়?

প্ৰশ্ন ৬: কি ধৰণৰ নীতিশাস্ত্ৰক নৈতিক বুলি গণ্য কৰা হয়?

প্ৰশ্ন ৭: এৰিষ্টটলৰ বাবে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ৮: প্ৰতিজন মানুহৰ বাবে মুখ্য শ্ৰেয় বস্তু কি?

প্ৰশ্ন ৯: কোন দিশত এৰিষ্টটলে ছক্ৰেটিচক সমালোচনা কৰে যেতিয়া তেওঁ কয় যে কোনোৱেই ইচ্ছাকৃতভাৱে ভুল নকৰে?

প্ৰশ্ন ১০: স্বেচ্ছামূলক কাৰ্য্য ক'ৰ পৰা উদ্ভৱ হয়?

প্ৰশ্ন ১১: মানুহৰ উচ্চতম যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসন্ধান বুলিলে এৰিষ্টটলে কি বুজায়?

প্ৰশ্ন ১২: বিতৰণমূলক ন্যায় কি?

প্ৰশ্ন ১৩: সংশোধনমূলক ন্যায় কেনেকৈ অৰ্জন কৰিব পাৰি?

2 ৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- এৰিষ্টটলৰ মতে, পৃথিৱীৰ অন্য সকলো বস্তুৰ দৰে মানুহো ৰূপ আৰু পদাৰ্থৰ সংমিশ্রণ।
- এৰিষ্টটলে কয় যে মানুহৰ পদাৰ্থত প্রকৃততে অন্তর্ভুক্ত হৈছে শাৰীৰিক গঠন, জীৱন্ত বস্তু আৰু বিশেষকৈ প্রাণীসমূহ।
- মানুহৰ ৰূপে তেওঁৰ শাৰীৰিক-ৰাসায়নিক ক্রিয়াকলাপ, উদ্ভিদসুলভ বৈশিষ্ট্য, যৌনতা আৰু ইন্দ্রিয়বোৰক গঠন দিয়ে আৰু ৰূপান্তৰিত কৰে।
- যুক্তি হৈছে মানুহৰ এক স্বকীয় বৈশিষ্ট্য।
- এৰিষ্টটলে অস্পষ্টভাৱে কয় যে মানুহে চিন্তা কৰা সর্বোচ্চ বস্তু হৈছে 'ঈশ্বৰৰ শুভতা'।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, ইচ্ছা আৰু আবেগ হৈছে নৈতিক জীৱনৰ পদাৰ্থ, আৰু এইবোৰক ৰূপৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে, যি মানুহৰ বাবে হৈছে 'যুক্তি'।
- আনন্দ কেতিয়াও মানৱ নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, অনুভূতিয়ে জীৱনৰ পথপ্রদর্শক হিচাপে কাম নকৰে, কিন্তু ই মানৱৰ যুক্তিপূর্ণ জীৱনৰ এক অপৰিহার্য্য পৰিণতি বা সহযাত্রী হিচাপে থাকিব পাৰে।
- ৰাছেলে কয় যে এৰিষ্টটলে প্রকৃততে বাছনিক মাধ্যম হিচাপেহে বুজাইছে, লক্ষ্য হিচাপে নহয়।
- এৰিষ্টটলৰ বাবে ন্যায় ব্যক্তিগত নীতিশাস্ত্রৰ অন্তর্ভুক্ত নহয়, ই ৰাষ্ট্রৰ অধীনত আহে।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, মানৱৰ উচ্চতম যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসন্ধান মানে কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা নিজৰ আবেগ আৰু ইচ্ছাক নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগৰ এই নিয়মীয়া নিয়ন্ত্রণক সদগুণ বোলা হয়। কালক্রমত, এই সদগুণে এটা উত্তম প্রবৃত্তি আৰু চৰিত্রৰ সৃষ্টি কৰে।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, ন্যায় হৈছে এনে এক বস্তু যাক দুটা প্রক্রিয়াৰ সহায়ত অর্জন কৰিব পাৰি - বিতৰণমূলক আৰু শুধৰণিমূলক।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, কেৱল স্বেচ্ছিক আৰু অস্বেচ্ছিক নহয়, কার্যহে নৈতিক বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।
- এৰিষ্টটলে কৈছে যে মানুহৰ এক বিশেষ গুণ আছে যি পৃথিৱীৰ অন্য যুক্তিসম্পন্ন প্রাণীৰ নাই - সেইটো হৈছে 'যুক্তিসংগততা'।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, 'বাছনি' হৈছে মানৱৰ উচ্চতম লক্ষ্য অর্জনৰ বাবে কেৱল 'মাধ্যমৰ বাছনি'।
- এৰিষ্টটলে কৈছে যে বাছনি হৈছে 'ঈশ্বৰৰ শুভতা' নামৰ লক্ষ্যলৈ উপনীত হোৱাৰ মাধ্যম।
- এৰিষ্টটলৰ মতে, ইউড'ম'নিয়া হৈছে প্রতিজন মানুহৰ বাবে শ্রেষ্ঠ ভাল, যাক সাধাৰণতে 'সুখ' বুলি বুজা যায়।
- ইউড'ম'নিয়াক এৰিষ্টটলে 'স্বয়ংসম্পূর্ণ', 'চৰম' আৰু জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ লক্ষ্য বুলি গণ্য কৰে।

- এৰিষ্টটলৰ মতে, পূৰ্ণ সুখ হৈছে মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যকলাপত নিহিত, যাক চিন্তনশীল বুলিও গণ্য কৰা হয়।

৪.৯ অধিক জানিবলৈ

১) বেন, পি. (২০০৬). *নীতিশাস্ত্ৰ.* ৰাউটলেজ: টেইলাৰ আৰু ফ্ৰান্সিছ গ্ৰুপ।

২) ফ্ৰাংকেনা, ডব্লিউ. কে. (১৯৯৯). *নীতিশাস্ত্ৰ.* প্ৰেন্টিছ হল অফ ইণ্ডিয়া প্ৰাইভেট লিমিটেড।

৩) মাছিহ, য়. (১৯৯৩). *পাশ্চাত্য দৰ্শনৰ এক সমালোচনামূলক ইতিহাস.* মোতিৰাম বেনাৰ্সিদাস।

৪) সিনহা, জে. (২০০১). *নীতিৰ এক হাতপুথি.* নিউ চেণ্ট্ৰেল বুক এজেন্সি (পি) লিমিটেড।

৫) টেইলাৰ, আৰ. (২০০২). *একটি ভূমিকা: সদগুণ নীতি.* প্ৰমিথিয়াছ বুকছ।

৪.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : মানুহ হৈছে ৰূপ (Form) আৰু পদাৰ্থ (matter) ৰ সমন্বয়।

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ গুণ হৈছে যুক্তি (reason)।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ইচ্ছা (Appetites) আৰু আবেগ (Passion) ক নিষ্ক্ৰিয় সম্ভাৱনা বা অনুভূতি (feeling) বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, অনুভূতি (feeling) জীৱনৰ পথপ্ৰদৰ্শক হ'ব নোৱাৰে।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, ন্যায় (justice) ব্যক্তিগত নীতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত নহয়, কিন্তু ৰাষ্ট্ৰৰ অন্তৰ্ভুক্ত।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছাকৃত (Voluntary) বা অনিচ্ছাকৃত (involuntary) কাৰ্য্যবোৰ নৈতিক বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা (Freedom of will) মানে পছন্দৰ স্বাধীনতা (freedom of choice)।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : ইউডাইম'নিয়া (Eudaimonia) হৈছে প্ৰতিজন মানুহৰ বাবে মুখ্য কল্যাণ।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : অৰিষ্ট'টলে ছ'ক্ৰেটেছক কঠোৰভাৱে সমালোচনা কৰিছে, কাৰণ তেওঁ কৈছিল যে কোনোৱেই ইচ্ছাকৃতভাবে ভুল নকৰে।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : স্বেচ্ছাকৃত কাৰ্য্য কৰ্তাৰ নিজৰ মনৰ পৰা উদ্ভৱ হয়।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : এৰিষ্ট'টলৰ মতে, মানুহৰ সৰ্বোচ্চ যুক্তিসংগত লক্ষ্যৰ অনুসৰণ কৰা মানে কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা ইচ্ছা আৰু আবেগ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা।

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : বিতৰণমূলক ন্যায় (Distributive justice) মানে সঠিক কাৰ্য্য বা পুৰস্কাৰ।

প্ৰশ্ন ১৩ৰ উত্তৰ : সংশোধনমূলক ন্যায় (Corrective justice) ভুল কাৰ্য্যবোৰক শাস্তি দিৰ জৰিয়তে অৰ্জন কৰিব পাৰি।

M ৪.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১ নম্বৰৰ বাবে):

প্ৰশ্ন ১: মানুহে অৰ্জন কৰিব পৰা সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য কি ?

প্ৰশ্ন ২: মানুহৰ যুক্তিসংগত জীৱনত অনুভূতি (feeling) ৰ ভূমিকা কি ?

প্ৰশ্ন ৩: 'ইউডাইম'নিয়া (Eudaimonia)' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অৰ্থ কি ?

প্ৰশ্ন ৪: ডায়াগ্নষ্টিক (Diagnostic) বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ৫: চিনিচিজম (Cynicism) কাক বোলে ? সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৬: নৈতিক জীৱনৰ অতি প্ৰয়োজনীয় উপাদান কি ?

প্ৰশ্ন ৭: ন্যায় অৰ্জন কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা দুটা পদ্ধতিৰ নাম লিখা।

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: এৰিষ্টটলৰ ৰূপ (Form) আৰু পদাৰ্থ (Matter)ৰ ধাৰণাটো চমুকৈ বৰ্ণনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক জীৱনৰ মূল নীতিসমূহৰ ওপৰত এটি টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটলৰ 'ইউডাইম'নিয়া'ৰ ধাৰণাটো সংক্ষেপে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: সোণালী মধ্যৱৰ্তী নীতি (Golden Mean) বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ৫: স্বেচ্ছাকৃত (Voluntary) আৰু অস্বেচ্ছাকৃত (Non-voluntary) কাৰ্য্যৰ মাজৰ পাৰ্থক্য বুজাই লিখা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা (Freedom of Will)ৰ ধাৰণাটো বিশদভাৱে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে সুখ (Happiness) মানে কি ? ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: "সুখ হৈছে জীৱনৰ সৰ্বোচ্চ লক্ষ্য"—এই ধাৰণাটো বিস্তাৰিতভাৱে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: সুখ আৰু আনন্দ (Pleasure) একে নে ? পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰি লিখা।

****

অধ্যায় ৫ : এৰিষ্ট'টলীয় নৈতিকতাৰ গুণসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ গুণৰ স্বৰূপ
৫.৩.১ গুণ, জ্ঞান আৰু অভ্যাস
৫.৩.২ গুণ আৰু সুখ
৫.৪ গুণ - ছক্ৰেটিছ, প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টল
৫.৪.১ গুণ: ভাল জীৱনৰ চাবি
৫.৪.২ প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টলৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য
৫.৫ প্লেটো: মূল গুণসমূহ
৫.৫.১ এৰিষ্ট'টলৰ গুণৰ শ্ৰেণীবিভাজন
৫.৬ গুণৰ ভাৰতীয় দৃষ্টিভংগী
৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৫.৮ অধিক জানিবলৈ
৫.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- গুণৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- ছক্ৰেটিছ, প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টলৰ গুণৰ ধাৰণা বুজিবলৈ
- প্লেটোৰ মূল গুণসমূহৰ বিষয়ে জানিবলৈ
- প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'টলৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য আলোচনা কৰিবলৈ
- গুণৰ ভাৰতীয় ধাৰণা বৰ্ণনা কৰিবলৈ।

৫.২ পৰিচয়

এই এককটোৱে আপোনাক এৰিষ্টটলীয় নৈতিকতাৰ গুণৰ ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই। এই বিষয়টোৱে তেওঁৰ নৈতিকতাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিছে। নৈতিকতাৰ যিকোনো গৱেষণাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন হ'ল—কিদৰে মানুহক ভাল হ'বলৈ শিকাব পাৰি। এই ক্ষেত্ৰত এৰিষ্টটলে স্পষ্টকৈ কৈছে যে তেওঁৰ মতে গুণ এটা শ্ৰেণীকোঠাত বা যুক্তিৰ দ্বাৰা শিকাব পৰা নাযায়। তেন্তে তেওঁৰ নৈতিকতা হ'ল—

এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতা: সজ গুণৰ স্বৰূপ আৰু গঠন

এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিকতাৰ অধ্যয়ন কেৱল তাত্ত্বিক নহয়; ই মানুহক সজ কৰাৰ বাবে নহয়, বৰঞ্চ ই সজ কার্য কি, কিয় সজ আৰু কেনেকৈ সমাজ আৰু সংস্থাবোৰ গঠন কৰিলে এই সজ গুণৰ সঞ্চাৰ হ'ব পাৰে, সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, সদগুণ (virtue) হৈছে এক প্ৰকাৰৰ দক্ষতা যি সৰুৰে পৰা নিয়মিত অভ্যাসৰ দ্বাৰা শিকিব পাৰি। ইয়াক বুজিবলৈ "arete" শব্দৰ অর্থ গমি চাব লাগিব, যাক ইংৰাজীলৈ সাধাৰণতে 'virtue' (সদগুণ) হিচাপে অনুবাদ কৰা হয়। এই শব্দটোৱে সাধাৰণতে "উৎকর্ষ" (excellence) বুজায়। সেয়েহে, এজন ঘোঁৰা চালকে ঘোঁৰা চলোৱাত arete (উৎকর্ষ) দেখুৱাব পাৰে, অথচ তেওঁৰ কোনো নৈতিক গুণ নাথাকিবও পাৰে। ইয়াত কোনো সন্দেহ নাই যে ঘোঁৰা চলোৱাৰ উৎকর্ষ কেৱল ঘোঁৰা চলোৱাৰ বিষয়ে পঢ়ি বা যুক্তিসংগত আলোচনা শুনি অর্জন কৰিব নোৱাৰি। এজন ভাল ঘোঁৰা চালক হ'বলৈ নিয়মিত অভ্যাসৰ প্ৰয়োজন।

এৰিষ্টটলৰ মতে, এজন ভাল ঘোঁৰা চালকৰ উৎকর্ষ আৰু এজন সাধাৰণ ভাল মানুহৰ উৎকর্ষৰ মাজত মৌলিক পার্থক্য নাই। দুয়ো ধৰণৰ উৎকর্ষৰ বাবে প্ৰথমে অভ্যাস আৰু দ্বিতীয়তে তাত্ত্বিক অধ্যয়নৰ প্ৰয়োজন। গতিকে, সদগুণৰ শিক্ষা (তাত্ত্বিক জ্ঞান) কেৱল দ্বিতীয় স্থানতহে আহে; প্ৰথম স্থানত থাকে ইয়াৰ বাস্তৱ অভ্যাস।

৫.৩ সদগুণৰ স্বৰূপ

এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিকতা কেৱল তাত্ত্বিক অধ্যয়ন নহয়। যিকোনো বৌদ্ধিক ক্ষমতাৰ দৰে নহয়, চৰিত্ৰগত সদগুণ হৈছে এক প্ৰকাৰৰ প্ৰবৃত্তি যিয়ে একে ধৰণৰ পৰিস্থিতিত একে ধৰণৰ কার্য কৰিবলৈ আমাক উদগনি দিয়ে, অর্থাৎ এটা নির্দিষ্ট ধৰণৰ আচৰণৰ অভ্যাস। তেওঁৰ মতে, প্ৰতিটো সদগুণ হৈছে এটা অৱস্থা যিয়ে স্বাভাৰিকভাৱে আমাৰ বাবে এক মধ্যমা (mean) বিচাৰে। এৰিষ্টটলে কয় যে সদগুণৰ অভ্যাসত কৰা কার্য সদায় অতিশয় (excess) আৰু অভাৱ (deficiency) নামৰ দুটা বিপৰীত দোষৰ মাজৰ এটা মধ্যম অৱস্থা। অতি বেছি বা অতি কম দুয়োটাই ভুল। সেয়েহে, শুদ্ধ কার্য সদায় মধ্যমাত থাকে।

সদগুণ কর্তব্য সম্পাদনত প্রকাশ পায়। আৰু কর্তব্যবোৰ অভ্যাসৰ দ্বাৰা সদগুণলৈ ৰূপান্তৰিত হয়। কর্তব্যৰ নিয়মিত আচৰণে সদগুণৰ প্রবৃত্তি গঠন কৰে। এনেদৰে, সদগুণে মনৰ অর্জিত প্রবৃত্তিক সূচায়।

এজন মানুহক সদগুণী বুলি কোৱা হয় যাৰ কর্তব্য পালনৰ এক স্থায়ী অভ্যাস গঠিত হৈছে। সদগুণে এটা ভাল চৰিত্রক সূচায়; কর্তব্যে এটা বিশেষ কার্যক সূচায় যিটো আমি পালন কৰা উচিত। সদগুণ হৈছে চৰিত্রৰ উৎকর্ষ, যি কর্তব্যসমূহৰ নিয়মিত পালনৰ ফলস্বৰূপ। কর্তব্যসমূহ হৈছে ব্যৱহাৰিক কার্য্য যি সাধাৰণ নিয়ম বা নৈতিক আদর্শৰ সৈতে সঙ্গতিপূর্ণ। এজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ কর্তব্য পালন কৰে, কিন্তু তেওঁ সদগুণী হয়। চৰিত্র হৈছে আচৰণৰ আভ্যন্তৰীণ ৰূপ, যি ইয়াৰ প্রকাশ। সেয়েহে সদগুণ কর্তব্যত প্রকাশ পায়। আৰু সেয়েহে নিয়মিতভাৱে কর্তব্য পালন কৰিলে সদগুণৰ গঠন হয়।

সদগুণ হ'ল সঠিক কার্য্যৰ ইচ্ছাপূর্বক বাছনি কৰাৰ অভ্যাস। ইয়াৰোপৰি ই হ'ল স্বভাৱ আৰু তাৰণা নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ অভ্যাস আৰু সমগ্র আত্মাৰ কল্যাণ সাধন কৰা। ই চৰিত্রৰ এক উৎকর্ষও বুলি গণ্য কৰা হয়। এৰিষ্টটলৰ মতে, সদগুণৰ স্বৰূপ হ'ল ইয়াৰ স্থায়ী মানসিক অৱস্থা, যি ইচ্ছাৰ সৈতে মিলি থাকে। ই বাস্তৱ জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ আদর্শৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত হয়, যি আদর্শ যুক্তিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত। তেওঁৰ বাবে, সদগুণ হ'ল এক স্থায়ী অর্জিত প্রবৃত্তি, যি নৈতিক বিধিৰ সৈতে সাংগঠিত। ই নৈতিক বিধিৰ অনুকূলত ইচ্ছা কৰাৰ এক স্থিৰ অভ্যাস। সদগুণৰ অস্তিত্ব হ'ল সদায় সঠিক কার্য্যৰ জগতত বাস কৰা। ইয়াৰোপৰি, ই হ'ল চৰিত্রৰ এক গুণ, যি সমগ্র আত্মাৰ শ্রেষ্ঠ কল্যাণৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। সদগুণৰ বাস কর্তব্য পালনৰ মাজত। গতিকে, সদগুণ আৰু কর্তব্য একে নাণমুদ্রাৰ দুটা দিশৰ দৰে। সদগুণ হ'ল আভ্যন্তৰীণ চৰিত্রৰ উৎকর্ষ, আৰু কর্তব্য হ'ল ভাল চৰিত্রৰ বাহ্যিক প্রকাশ। কর্তব্যে এক বিশেষ ধৰণৰ কার্য্যক সূচায়, যি আমি পালন কৰা উচিত।

চক্রেটিছৰ নৈতিকতাবাদৰ মূল সূত্রটো এই ধৰণেৰে প্রকাশ কৰা হৈছে: "জ্ঞানেই হ'ল সদগুণ"। সঠিক কার্য্যৰ বাবে সঠিক চিন্তা অতি প্রয়োজনীয়।

৫.৩.১ জ্ঞান, সদগুণ আৰু অভ্যাস

এৰিষ্টটলৰ মতে, অভ্যাস হ'ল এক প্রকাৰৰ "দ্বিতীয় প্রকৃতি", আৰু এক নির্দিষ্ট ধৰণে কাম কৰাৰ স্পষ্ট ক্ষমতা। অভ্যাসে সদগুণৰ চর্চা কৰি আৰু আনন্দ আৰু বেদনাক "সঠিকভাৱে" অনুভৱ কৰিবলৈ প্রবৃত্তিৰ গঠন কৰি সুজীৱন গঢ়াত সহায় কৰিব পাৰে।

সঠিক উপায়ে। এৰিষ্টটলে মন্তব্য কৰে যে, যিজনে মহৎ কামত আনন্দ নাপায় সি কেতিয়াও ভাল নহয়, কিয়নো কোনোৱেই এজন মানুহক ন্যায়পৰ বুলি নকয় যদি সি ন্যায়বোধৰ কাম কৰি আনন্দ নাপায়। গতিকে, নৈতিক বিচাৰত যুক্তিগত আৰু ভাৱনাত্মক উপাদানৰ সমন্বয়ত

তেওঁৰ অভ্যাসৰ ব্যাখ্যা সুপ্রতিষ্ঠিত। তেওঁৰ মতে, ভাল অভ্যাস আৰু সদগুণৰ মাজৰ কাৰণগত সম্পৰ্ক দুই ধৰণে স্থাপিত হয়। প্ৰথমতে, সদগুণ হৈছে চৰিত্ৰৰ অৱস্থা, আবেগ বা সামৰ্থ্য নহয়, আৰু চৰিত্ৰৰ অৱস্থা কেৱল অভ্যাসৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰাহে সৃষ্টি হয়। দ্বিতীয়তে, সদগুণৰ বাবে ধাৰাবাহিকভাৱে ভাল বাছনিৰ প্ৰয়োজন আৰু কামটো কেৱল তাৰ নিজৰ বাবেই বাছনি কৰা। কিয়নো ভাল অভ্যাসে কাৰ্য্যৰ ধাৰাবাহিক ধৰা সৃষ্টি কৰে আৰু আনন্দ আৰু বেদনাক সঠিকভাৱে অনুভৱ কৰিবলৈ আবেগক গঢ় দিয়ে।

সদগুণ হৈছে ভাল ইচ্ছাৰ অভ্যাস আৰু কৰ্তব্য সম্পাদনৰ অভ্যাসো। কৰ্তব্যৰ নিয়মিত সম্পাদন নিৰ্ভৰ কৰে বিশেষ পৰিস্থিতিত কৰ্তব্যৰ জ্ঞানৰ ওপৰত। ইয়াৰোপৰি ইয়াৰ বাবে আত্মাৰ চৰম কল্যাণৰ জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন, যিয়ে কৰ্তব্য নিৰ্ধাৰণ কৰে। গতিকে আমি দেখো যে সদগুণই জ্ঞান বা বুদ্ধিমত্তা (wisdom)ৰ লগতে অভ্যাসকো সূচায়। চক্ৰেটিছ আৰু প্লেটোৱে কৈছিল যে "সদগুণ হৈছে জ্ঞান"—এই কথাষাৰ সত্য। একেদৰে এৰিষ্টটলে যিদৰে কয় যে সদগুণ হৈছে অভ্যাস, সিও সত্য। কিয়নো ভাল আৰু কৰ্তব্যৰ জ্ঞান কেৱল এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত সদগুণ গঠন নকৰে। জ্ঞানক কাৰ্য্যলৈ নিয়িব লাগে। আৰু কৰ্তব্যৰ জ্ঞানে কৰ্তব্যৰ নিয়মিত সম্পাদনলৈ লৈ যাব লাগে। কাৰ্য্যবিহীন সদগুণ হৈছে এক উন্মোচিত সম্ভাৱনা—ই অস্তিত্বহীনৰ দৰেই। সেয়েহে সদগুণই জ্ঞান আৰু অভ্যাস দুয়োটাকে সূচায়। এই প্ৰসংগত মেকেঞ্জিৰ উক্তিটো উল্লেখ কৰিব পাৰি—"সদগুণ এক প্ৰকাৰৰ জ্ঞানৰ লগতে এক প্ৰকাৰৰ অভ্যাসও।"

সদগুণৱান ব্যক্তি হৈছে যিজনে বিশেষ পৰিস্থিতিত কৰ্তব্যৰ জ্ঞান লাভ কৰিছে আৰু কৰ্তব্য পালনৰ অভ্যাস গঠন কৰিছে। গতিকে এইটো সত্য যে কেৱল জ্ঞান বা নৈতিক অন্তৰ্দৃষ্টিয়ে সদগুণ গঠন নকৰে। ইয়াৰ লগত অভ্যাসো থাকিব লাগে।

৫.৩.২ সদগুণ আৰু সুখ

এৰিষ্টটলে সুখক মানৱ জীৱনৰ এক কেন্দ্ৰীয় উদ্দেশ্য হিচাপে স্বীকাৰ কৰে।

Aristotle-ৰ মতে, সুখ হৈছে এক লক্ষ্য আৰু ই এক লক্ষ্য হিচাপেই গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ ফলতেই, আধুনিক যুগৰ আগতে যিকোনো চিন্তাবিদতকৈ তেওঁ সুখৰ বিষয়টোত অধিক গুৰুত্ব দিছে। তেওঁ এইটোও কয় যে সুখ নৈতিক গুণৰ বিকাশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে প্ৰকৃত সুখী জীৱনত শাৰীৰিক আৰু মানসিক সুস্থতাৰ দৰে বহুতো অৱস্থাৰ পূৰণ আৱশ্যক। এইদৰে তেওঁ সুখৰ বিজ্ঞানৰ ধাৰণাটো পৰম্পৰাগত অৰ্থত, জ্ঞানৰ কেইটামান ক্ষেত্ৰৰ মাজেৰে আগবঢ়াইছে। সুখৰ আনুষ্ঠানিক সংজ্ঞা হ'ল যে ই হৈছে এক সম্পূৰ্ণ আৰু পৰ্যাপ্ত ভাল। সুখে সকলো ইচ্ছা পূৰণ কৰে আৰু ইয়াত কোনো বেয়া উপাদান নাথাকে আৰু ই স্থায়ী।

আমি সুখক আনুষ্ঠানিকভাৱে সংজ্ঞায়িত কৰিছোঁ যেনে—ই হৈছে মানুহৰ বাবে এক সম্পূৰ্ণ আৰু পৰ্যাপ্ত ভাল। Aristotle-ই সুখ কিৰে গঠিত সেই প্ৰশ্নটোৰ কেইটামান দিশত আলোচনা

কৰিছে। প্ৰথমতে, তেওঁ লক্ষ্য কৰিছে যে গছ-গছনি আৰু প্ৰাণীৰ বিকাশ হ'ল সিহঁতৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি সঠিকভাৱে কাৰ্য্য কৰা। গতিকে, এটা প্ৰশ্ন আমাৰ মনত উঠিব লাগিব—মানুহৰ সঠিক বা বিশেষ কাৰ্য্য কি? Aristotle-ৰ মতে, ই স্পষ্ট যে আমাৰ সঠিক কাৰ্য্য হ'ল যুক্তিসংগতভাৱে চিন্তা কৰা আৰু যুক্তিৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি কাম কৰা। এইটোৱেই নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক গুণৰ মতবাদৰ মূল। গতিকে, এই যুক্তিৰ মাজেৰে আমি এই সিদ্ধান্তলৈ আহোঁ যে নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক গুণৰ অধিকাৰ আৰু প্ৰয়োগেই হৈছে আমাৰ সুখী জীৱনৰ মৌলিক উপাদান।

Aristotle-ই কৈছিল যে সুখ হৈছে কাৰ্য্যৰ মূল নীতি আৰু সকলো ভাল বস্তুৰ কাৰণ। সুখ হৈছে নৈতিকতাৰ মাজেৰে জীয়াই থকা এক সম্পূৰ্ণ জীৱন। এজন ব্যক্তিৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ সুখ তেওঁৰ সন্তান-সন্ততিৰ ভাগ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লাগেনে, এই কথা ক'ব টান। আন এটা অসুবিধা হ'ল যে এজন মহান ব্যক্তিয়ে বাহ্যিক দুৰ্ভাগ্যৰ সন্মুখীন হ'ব পাৰে যিয়ে তেওঁৰ সুখ কমাই পেলায়।

সকলো মানৱ কাৰ্য্যৰ লক্ষ্য হৈছে কিছুমান ভাল বস্তু, যাক আমি ভাল বুলি গণ্য কৰোঁ। বেছিভাগ কাৰ্য্য হৈছে উচ্চতৰ লক্ষ্যলৈ যোৱাৰ এক মাধ্যম। গতিকে, মানুহৰ সৰ্বোচ্চ ভাল হৈছে সেই কাৰ্য্য যি নিজেই এক লক্ষ্য। সেই ভাল বস্তুটো হৈছে সুখ। যেতিয়া আমি সুখৰ লক্ষ্য কৰোঁ, আমি ইয়াৰ বাবেই কৰোঁ, আন কোনো লক্ষ্য সাধনৰ বাবে নহয়। নৈতিকতাৰ লক্ষ্য হৈছে সুখ কেনেকৈ সৰ্বোত্তমভাৱে লাভ কৰিব পাৰি সেইটো নিৰ্ধাৰণ কৰা। Aristotle-ই কয় যে এজন সদগুণী মানুহ অবশ্যই সুখী হ'ব লাগে।

তেওঁৰ মতে, মানুহে সঠিকভাৱে নিজৰ কাৰ্য্য সম্পাদনা কৰিলেহে সুখ লাভ কৰে। মানুহৰ যি বিশেষ গুণে আন জন্তুৰ পৰা তাক পৃথক কৰে সেয়া হৈছে যুক্তি। গতিকে, যুক্তিৰ সঠিক ব্যৱহাৰৰ মাজেহে সুখ পোৱা যায়। যুক্তিসংগত জীৱনই এটা স্থিৰ সৎচৰিত্ৰৰ সূচনা কৰে। সেই সৎচৰিত্ৰ সদায় সুখৰ সৈতে জড়িত। সৎচৰিত্ৰই সুখ নহয়, বৰং সুখ হৈছে সৎচৰিত্ৰৰ সূচক। ই সৎচৰিত্ৰ আৰু বাহ্যিক বস্তুৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: সৎচৰিত্ৰ আৰু সুখৰ মাজত সম্পৰ্ক কি?

প্ৰশ্ন ২: অভ্যাস আৰু সৎচৰিত্ৰৰ মাজত সম্পৰ্ক আছে নেকি?

৫.৪ সৎচৰিত্ৰ: ছক্ৰেটিচ, প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল

যদিও সৎচৰিত্ৰৰ ধাৰণা বিভিন্ন দাৰ্শনিক পৰম্পৰাত পোৱা যায়, পশ্চিমত ইয়াৰ মূল প্ৰভাৱ প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ ৰচনাত পৰিলক্ষিত হয়। আজিও এই পৰম্পৰাৰ মূল ধাৰণাবোৰ প্ৰাচীন গ্ৰীক দৰ্শনৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছে। এই ধাৰণাবোৰৰ ভিতৰত আছে—'আৰেটে' বা উৎকৰ্ষ বা সৎচৰিত্ৰ, 'ফ্ৰোনেচিছ' বা ব্যৱহাৰিক আৰু নৈতিক জ্ঞান, আৰু 'ইউড'ম'নিয়া' বা পৰম সুখ।

ছক্ৰেটিচৰ মত:

ছক্ৰেটিচৰ নৈতিক তত্ত্বৰ মূল সূত্ৰটো হৈছে—"জ্ঞানেই হৈছে সৎচৰিত্ৰ"। তেওঁৰ মতে জ্ঞানেই হৈছে শ্ৰেষ্ঠ ভাল। সঠিক কাম কৰিবলৈ সঠিক ভাৱে চিন্তা কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। এটা জাহাজ চলোৱা বা ৰাজ্য এখন শাসন কৰিবলৈ মানুহে জাহাজৰ গঠন আৰু কাৰ্য্য বা ৰাজ্যৰ প্ৰকৃতি আৰু উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে জ্ঞান থকাটো আৱশ্যক। সেইদৰে, মানুহে যদি সৎচৰিত্ৰ কি জানে, স্ব-নিয়ন্ত্ৰণ, সাহস, ন্যায়, ধাৰ্মিকতা আৰু ইয়াৰ বিপৰীতবোৰৰ অৰ্থ নাজানে, তেন্তে সি সৎচৰিত্ৰবান হ'ব নোৱাৰে। কিন্তু আনহাতে, সৎচৰিত্ৰৰ অৰ্থ জানিলে সি সৎচৰিত্ৰবান হ'ব। তেওঁৰ মতে জ্ঞান হৈছে সৎচৰিত্ৰৰ এক অতি আৱশ্যকীয় আৰু পৰ্যাপ্ত অৱস্থা। জ্ঞান নোহোৱাকৈ ভদ্ৰতা অসম্ভৱ আৰু ইয়াৰ অধিকাৰে সদাচৰণ নিশ্চিত কৰে।প্লেটোৱে এইটোও কৈছিল যে ভাল-বেয়াৰ জ্ঞান এটা কেৱল তাত্ত্বিক মতামত নহয়, বৰঞ্চ এটা দৃঢ় ব্যৱহাৰিক বিশ্বাস। ই কেৱল বুদ্ধিৰ বিষয় নহয়, ইচ্ছাশক্তিৰো বিষয়।

ছক্ৰেটিচে বিশ্বাস কৰিছিল যে শুদ্ধ জ্ঞানেই হৈছে শুদ্ধ আচৰণৰ চাবি-কাঠি। "যদি ভদ্ৰতা আত্মাৰ এটা অংশ হয়, আৰু যদি ই অৱশ্যই সহায়ক হ'ব লাগে, তেন্তে ই হ'ব জ্ঞান। কিয়নো আত্মাৰ সকলো বিষয় স্বভাৱতে একোটা সহায়ক বা অপকাৰী নহয়, কিন্তু জ্ঞান বা মূৰ্খতাৰ যোগেদিহে সেইবোৰ সহায়ক বা অপকাৰী হৈ উঠে।" ছক্ৰেটিচে ভদ্ৰতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ বহুত চেষ্টা কৰিছিল, কিন্তু তেওঁৰ প্ৰকৃত উদ্দেশ্য ভদ্ৰতাৰ সংজ্ঞা দিয়া নাছিল, বৰঞ্চ মানুহক ভদ্ৰ কৰি তোলাটোৱেই আছিল।

ভদ্ৰতা শিকাব পাৰি: ভদ্ৰতা 'ইচ্ছা'ৰ সৈতে জড়িত, আৰু 'ইচ্ছা' অভ্যাস আৰু অনুশীলনৰ দ্বাৰা সৎ আচৰণময় হৈ উঠে। আমি বিশ্বাস কৰো যে যুক্তিৰ দ্বাৰা নহয়, বৰঞ্চ ভাল কামৰ পুনৰাবৃত্তিৰ দ্বাৰাহে আমি ভদ্ৰতা অৰ্জন কৰো। কিন্তু ছক্ৰেটিচে কৈছিল যে ভদ্ৰতা হৈছে জ্ঞান, আৰু যিহেতু জ্ঞান এটা পদ্ধতি আৰু বিজ্ঞান, সেয়েহে ইয়াক শিকাব পাৰি। কেতিয়াবা আমি বহুত বেয়া অভ্যাস ত্যাগ কৰো যেতিয়া সেইবোৰৰ সত্য স্বৰূপ জানিব পাৰো, কিন্তু এইটোও এটা সাধাৰণ সত্য যে আমি বেছি জানো কিন্তু বেয়া কাম কৰো।

ভদ্ৰতা একত্ৰ: পৰম্পৰাগত গ্ৰীক নৈতিক তত্ত্বই বিশ্বাস কৰিছিল যে চাৰিটা গুণ আছে: জ্ঞান, সাহস, সংযম আৰু ন্যায়। কিন্তু ছক্ৰেটিচে যিকোনো প্ৰকাৰে এটা মাত্ৰ গুণত বিশ্বাস কৰিছিল, আৰু সেয়া আছিল জ্ঞান। তেওঁৰ মতে, "জ্ঞানেই হৈছে সকলো গুণৰ গুণ, আৰু সকলো গুণ জ্ঞানৰ সন্তান।"

ভদ্ৰতাই মহান সুখ: ছক্ৰেটিচে কৈছিল যে ভদ্ৰতা অবিহনে সুখ থাকিব নোৱাৰে, আৰু ভদ্ৰতাৰ সমান কোনো সুখ নাই। গতিকে, ভদ্ৰতাই হৈছে মহান সুখ।

প্লেটোৰ গুণৰ ধাৰণা:

প্লেটোৰ গুণ সম্পৰ্কীয় মতামত তেওঁৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ "ৰিপাব্লিক" (Republic) ৰ পৰা অনুসৰণ কৰিব পাৰি। কাৰণ, ইয়াত চাৰিটা মুখ্য গুণ— বিবেচনা (prudence), ন্যায় (justice), জ্ঞান (wisdom), আৰু সংযম (temperance)—ৰ আলোচনা পোৱা যায়। তেওঁ এইটোও দাবী কৰিছিল যে আত্মা বা মনৰ যুক্তিসংগত অংশে আধ্যাত্মিক, ভাৱনাত্মক আৰু ইচ্ছামূলক অংশসমূহক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে, যাতে সকলো ইচ্ছা আৰু কার্য্য ইউড'ম'নিয়া (eudemonia) লৈ নিয়ে। ইয়াৰ মুখ্য উপাদান হৈছে গুণ, আৰু ইউড'ম'নিয়া হৈছে গুণৰ নৈতিকতাৰ (virtue ethics) শাস্ত্ৰীয় ৰূপ। ইয়াৰ মতে মানৰ জীৱনৰ সঠিক কল্যাণ হৈছে ইউড'ম'নিয়া, যাক বিভিন্নভাৱে "আনন্দ", "কল্যাণ" বা "সুন্দৰ জীৱন" বুলি অনুবাদ কৰিব পাৰি। এই লক্ষ্য লাভ কৰিব পাৰি দৈনন্দিন জীৱনত গুণৰ অনুশীলনৰ জৰিয়তে। প্ৰকৃতপক্ষে, এনে গুণৱান জীৱনেই ইউড'ম'নিয়াৰ সৈতে সমান। ইয়াক এটা বস্তুনিষ্ঠ অৱস্থা হিচাপে দেখা উচিত, আৰু ই এনে এক সুকীয়া জীৱনৰ দ্বাৰা চিহ্নিত, য'ত ব্যক্তিয়ে অনুভৱ কৰা ভাৱনাত্মক অৱস্থাৰ ওপৰত ই নিৰ্ভৰ নকৰে।

ৰিপাব্লিকৰ উপৰিও, প্লেটোৰ গুণৰ ধাৰণা তেওঁৰ গ্ৰন্থ "মেনো" (Meno) ৰ পৰাও পাব পাৰি। এইটো এটা ছক্ৰেটিক সংবাদ (Socratic dialogue), য'ত মুখ্য বক্তা ছক্ৰেটিচ আৰু মেনোৱে মানৰ গুণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে—ইয়াক শিকাব পাৰি নে নোৱাৰি, সকলো মানৱৰ মাজত ই একে নে ভিন্ন, আৰু ই এটা গুণ নে বহুতো? কথোপকথন আৰম্ভ হয় যেতিয়া মেনোৱে ছক্ৰেটিচক সুধিছিল যে গুণ শিকাব পাৰি নে নাই। সক্ৰেটিছে কয় যে তেওঁ গুণ কি সেই বিষয়ে অজ্ঞ, আৰু তেওঁৰ চিনাকি সকলোৱে তেনেকুৱাই। মেনোৱে উত্তৰ দিয়ে যে গুণ বেলেগ বেলেগ মানুহৰ বাবে বেলেগ বেলেগ। কিন্তু ছক্ৰেটিচে এইটো অদ্ভুত বুলি ভাবে আৰু তেওঁ সন্দেহ কৰে যে সকলো মানুহৰ বাবে এটা সাধাৰণ গুণ থাকিব লাগে, আৰু সেয়া হ'ল একেটা।

ছক্ৰেটিচে এই মতবাদ প্ৰত্যাখ্যান কৰে যে মানৰ গুণ এজন ব্যক্তিৰ লিংগ বা বয়সৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। তেওঁ মেনোক এই ধাৰণালৈ লৈ যায় যে গুণসমূহ সকলো মানুহৰ বাবে সাধাৰণ, আৰু সংযম আৰু ন্যায় শিশু আৰু বুঢ়াৰ বাবেও গুণ।

এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ হৈছে মানুহৰ এক উৎকর্ষ। অন্যহাতে, প্লেটোৰ নৈতিকতাৰ ধাৰণা এই মতৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত যে "গুণ হৈছে এক প্ৰকাৰৰ জ্ঞান"। অর্থাৎ, চৰম কল্যাণ লাভ কৰিবলৈ ভাল-বেয়াৰ জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন, আৰু মানৱৰ সকলো ইচ্ছা আৰু কার্য্যৰ লক্ষ্যও এইটোৱেই। প্লেটোৰ মতে, আত্মাৰ তিনিটা অংশ আছে— যুক্তি (Reason), আত্মা (Spirit), আৰু ইচ্ছা (Appetite)—যিবোৰ তিনিটা গুণৰ দ্বাৰা শাসিত হ'ব লাগে। সেইকেইটা হ'ল জ্ঞান (wisdom), সাহস (courage), আৰু সংযম (moderation)। ইয়াৰ উপৰি, এই সকলোবোৰ এটা চতুর্থ গুণৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হয় সেয়া হ'ল— ন্যায় (Justice), যাৰ জৰিয়তে আত্মাৰ প্ৰতিটো অংশই তাৰ সঠিক কার্য্য সম্পাদনত সীমাবদ্ধ থাকে।

5 জানি থোৱা ভাল

প্লেটোৰ গুণৰ তত্ত্বৰ আলোচনাত আমি দেখিছোঁ যে তেওঁ গুণক আত্মাৰ এক উৎকর্ষ হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। প্লেটোৱে তেওঁৰ দুখন গ্রন্থত গুণৰ তত্ত্ব আলোচনা কৰিছে— "ৰিপাব্লিক" (Republic) আৰু "মেনো" (Meno)।

t কার্য্যকলাপ ৫.১

১. প্লেটোৱে তেওঁৰ গ্রন্থ "ৰিপাব্লিক"ত কেইটা গুণৰ কথা উল্লেখ কৰিছে?

এৰিষ্টটলৰ গুণৰ ধাৰণা:

এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিকতা (Ethics) হৈছে এক বাস্তৱমুখী অধ্যয়ন, তাত্ত্বিক নহয়। অর্থাৎ, ই জ্ঞানৰ বাবে জ্ঞান অর্জন কৰাতকৈ ভালদৰে কাম কৰালৈ লক্ষ্য ৰাখে।

এৰিষ্টটলৰ অধিবিদ্যা আৰু মনোবিজ্ঞানেই তেওঁৰ নৈতিকতা তত্ত্বৰ ভেটি, যি হৈছে নৈতিকতাৰ প্রথমবাৰৰ বাবে এক সুসংহত বৈজ্ঞানিক তত্ত্ব। ই হৈছে ছক্রেটিচৰ সর্বোচ্চ ভালৰ (highest good) প্রশ্নটোৰ এক স্পষ্ট উত্তৰ দিবলৈ কৰা প্রয়াস। তেওঁৰ মতে, মানুহৰ বাবে সর্বোচ্চ ভাল হৈছে তেওঁক এজন মানুহ হিচাপে গঢ়ি তোলা কার্য্যবোৰৰ সম্পূর্ণ আৰু নিয়মিত অনুশীলন। আৰু এইটোৱেই এৰিষ্টটলে "ইউড'ম'নিয়া" (eudemonia) শব্দৰে বুজাইছে, যাক সাধাৰণতে "আনন্দ" (happiness) বুলি অনুবাদ কৰা হয়। এৰিষ্টটলৰ মতে, এই শব্দটোৰ অর্থ "আনন্দ" (pleasure) বুলি নুবুজাবলৈ কোনো আপত্তি নাই। কাৰণ, আনন্দ গুণৱান কার্য্যৰ সৈতে দ্বিতীয় প্রভাৱ হিচাপে জড়িত হৈ থাকে আৰু সেয়েহে ই সর্বোচ্চ ভালৰ অন্তর্ভুক্ত, কিন্তু ইয়াৰ সৈতে একে নহয়।

এৰিষ্টটলে গুণক এনেদৰে নির্ধাৰিত কৰিছে— "গুণ হৈছে এক প্রৱণতা বা অভ্যাস, য'ত সচেতন উদ্দেশ্য বা পছন্দ জড়িত থাকে, আৰু ই আমাৰ বাবে আপেক্ষিক এক মধ্যম অৱস্থাত থাকে, যিটো যুক্তিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত বা এজন বিবেচক ব্যক্তিয়ে নির্ধাৰণ কৰিবলৈ বিচৰা মধ্যম অৱস্থা।" তেওঁ আকৌ কয় যে গুণ হৈছে মন বা চৰিত্রৰ এক বৈশিষ্ট্য যিয়ে আমাক এটা ভাল জীৱন লাভত সহায় কৰে, আৰু ই হৈছে যুক্তিৰ সৈতে সংগতি ৰখা জীৱন। তেওঁ ইয়াক এনেদৰেও নির্ধাৰিত কৰিছে— "যি বস্তুবোৰৰ দ্বাৰা আমি ভাৱ-প্রবণতাৰ সৈতে ভাল বা বেয়াভাবে সম্পর্কিত হওঁ, সেয়াই হৈছে চৰিত্রৰ অৱস্থা (বৈশিষ্ট্য)। চৰিত্রই এজন ব্যক্তিৰ প্রৱণতাক সামৰে, যিয়ে বিভিন্ন পৰিস্থিতিত তেওঁলোকে কি অনুভৱ কৰে আৰু কি কার্য্য কৰে তাৰ সৈতে জড়িত। তদুপৰি আমি কি আনন্দদায়ক বুলি গণ্য কৰোঁ, সেয়াও আমাৰ চৰিত্রক প্রকাশ কৰে।"

এৰিষ্টটলে ছক্ৰেটিচৰ সেই মতবাদ প্ৰত্যাখ্যান কৰিছে যে "জ্ঞানেই গুণ", অৰ্থাৎ গুণৰ স্বৰূপৰ জ্ঞানেই গুণৱান কাৰ্য্য নিশ্চিত কৰিব পাৰে। তেওঁ কৈছে যে গুণৰ জ্ঞানৰ উপৰিও, আমি ইয়াক আয়ত্ত কৰি ইয়াৰ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। গুণৰ নৈতিকতা (virtue ethics) মূলতঃ এৰিষ্টটলৰ সৈতে জড়িত, আৰু তেওঁ গুণসমূহক নৈতিক গুণ (moral virtues) আৰু বৌদ্ধিক গুণ (intellectual virtues) হিচাপে চিনাক্ত কৰিছে।

নৈতিক গুণৰ ভিতৰত আছে ন্যায় (justice), বিবেচনা (prudence), সাহস (fortitude), সংযম (temperance), আনহাতে বৌদ্ধিক গুণৰ ভিতৰত আছে— তাত্ত্বিক জ্ঞান (theoretical wisdom) আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom)। তেওঁ আৰু কৈছে যে প্ৰতিটো নৈতিক গুণই হৈছে দুটা অবাঞ্ছিত চৰম সীমাৰ মাজৰ সোণালী মধ্যমা (golden mean)। এৰিষ্টটলে ইয়াকো শিকাইছিল যে গুণৰ সৈতে কোনো বস্তুৰ সঠিক কাৰ্য্য সম্পৰ্কীয়। উদাহৰণস্বৰূপে, চকু এটা তেতিয়াহে ভাল চকু, যেতিয়া ই দেখিব পাৰে, কাৰণ চকুৰ মুখ্য কাৰ্য হৈছে দৃষ্টিশক্তি। তেওঁ যুক্তি দৰ্শাইছিল যে মানুহৰ এটা নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য থাকিব লাগে যিটো কেৱল মানুহৰ বাবেহে, আৰু এই কাৰ্য্য হ'ব লাগে 'আত্মা'ৰ এনে এক কাৰ্য্যকলাপ যি যুক্তিৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণ। তেওঁৰ মতে, নৈতিক কাৰ্য্য এক সুস্থ সমাজৰ দ্বাৰাহে বিকশিত হয়, আৰু এজন ব্যক্তিৰ শৈশৱৰ পৰাই গুণৰ প্ৰতি সঠিক প্ৰৱণতা গঠন কৰাটো কঠিন যেতিয়ালৈকে তেওঁক গুণৱান আইনৰ অধীনত ডাঙৰ-দীঘল কৰা নহয়। আকৌ, যেতিয়া আমি প্ৰাপ্তবয়স্ক হৈছো, জীৱনৰ কৰ্তব্যবোৰ শিকাবলৈও এই আইনৰ প্ৰয়োজন। কাৰণ, বেছিভাগ মানুহ যুক্তি আৰু মহত্ত্বৰ প্ৰেমতকৈ বৰঞ্চ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু শাস্তিৰ ভয়তহে কাম কৰে। ৰাষ্ট্ৰই নাগৰিকসকলৰ নৈতিকতাৰ বাবে এক অনুকূল সামাজিক পৰিৱেশ প্ৰদান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে, আৰু প্ৰয়োজন হ'লে নৈতিকতা বলৱৎ কৰিবলৈ শাস্তি আৰু অন্যান্য আইনী ব্যৱস্থাও গ্ৰহণ কৰিব লাগে।

গুণ আৰু মধ্যমা মতবাদ: এৰিষ্টটলে কৈছিল যে আমাৰ মাজত চৰিত্ৰৰ গুণ হৈছে 'ভাল' বুলি অনুভৱ কৰা, ইচ্ছা কৰা আৰু বাছনি কৰাৰ এক প্ৰৱণতা, যি আমাক ভালদৰে জীয়াই থাকিবলৈ আৰু এইদৰে ইউড'ম'নিয়া (Eudaimonia) লাভ কৰিবলৈ সহায় কৰে। আমি আমাৰ আবেগক 'বেছিকৈ' বা 'অতিপাত কমকৈ' অনুভৱ কৰিব পাৰো, কিন্তু গুণই এটা 'মধ্যম' পথত থকাৰ প্ৰৱণতা সূচায়— নাতিবেছি, নাতিকম। কিছুমান মানুহ অতি সঘনাই, অতি বেছি কথাত বা অতি তীব্ৰভাৱে খং কৰে, সৰু কথাতো। আনহাতে কিছুমান মানুহ যথেষ্ট পৰিমাণে খং নকৰে, হয়তো তেওঁলোকে বুজি নাপায় যে আনসকলে তেওঁলোকৰ সুবিধা লৈছে। গুণৱান হ'বলৈ হ'লে সঠিক সময়ত, সঠিক বস্তুৰ প্ৰতি, সঠিক ব্যক্তিৰ প্ৰতি, সঠিক উদ্দেশ্যৰে আৰু সঠিক পদ্ধতিত অনুভৱ কৰিব লাগে। আৰু এইটোৱেই হৈছে এৰিষ্টটলৰ মধ্যমা মতবাদ (Doctrine of the Mean)।

ইয়াত মন কৰিবলগীয়া যে এৰিষ্টটলৰ মধ্যমা মতবাদে এইটো নকয় যে আমি খং কৰোঁতেই 'মাত্ৰামত' খং কৰিব লাগে। আমি পৰিস্থিতিৰ demands অনুসৰি খং কৰিব লাগে—যিটো কেতিয়াবা তীব্ৰ খং বা অলপ খঙাল হ'বও পাৰে। আমি কি অনুভৱ কৰো আৰু কেনেদৰে কাম কৰোঁ তাৰ মাজত এক গভীৰ সম্পৰ্ক আছে। গুণবোৰ হৈছে বাছনিৰ প্ৰৱণতা, আৰু কাৰ্য্যৰ বাবেও এটা 'মধ্যমা' আছে, যেনেকৈ অনুভূতিৰ বাবেও আছে। ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom)ই আমাক সঠিক সময়, বস্তু,

ব্যক্তি আদি চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰে। ই হৈছে যুক্তিৰ গুণ, জীৱন-যাপনৰ সৈতে জড়িত মুখ্য বৌদ্ধিক গুণ। আমাৰ আবেগবোৰ যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব পাৰে। এইবোৰৰ শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ ধৰণ থাকিব পাৰে।

আবেগ অনুভৱ কৰাৰ শুদ্ধ উপায় যুক্তিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। যদি আমি আবেগক অযুক্তিকৰভাৱে অনুভৱ কৰোঁ – ভুল সময়ত ,ভুল বস্তুৰ প্রতি ইত্যাদি ,তেন্তে আমি ভালদৰে জীয়াই নাথাকো। গতিকে, এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে, গুণ হৈছে চৰিত্রৰ এক অৱস্থা যি বাছনিৰ সৈতে জড়িত, আৰু ই মধ্যম অৱস্থাত থাকে, অর্থাৎ আমাৰ বাবে আপেক্ষিক মধ্যমা, যিটো যুক্তিসংগত নীতিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়, আৰু যিটো নীতি ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী (practical wisdom) ব্যক্তিজনে নির্ধাৰণ কৰিলেহেঁতেন।

গুণ অর্জন আৰু গুণৱান হোৱাৰ প্রক্রিয়া:

গুণ কি সেই বিষয়ে জানাৰ পিছত এৰিষ্টটলে ইয়াক অর্জন কৰাৰ প্রক্রিয়া ব্যাখ্যা কৰিছে। তেওঁ যুক্তি দর্শাইছে যে আমি চৰিত্রগুণসমূহ 'অভ্যাস' (habit)ৰ দ্বাৰা অর্জন কৰোঁ, বিশেষকৈ আমাৰ ডাঙৰ-দীঘল হোৱাৰ সময়ত গঠন হোৱা অভ্যাসৰ দ্বাৰা। এৰিষ্টটলে তেওঁৰ এই মতবাদৰ সপক্ষে যুক্তি দর্শাইছে যে, গুণসমূহ কেৱল শিক্ষাৰ দ্বাৰা অর্জন কৰিব নোৱাৰি। যদি গুণক প্রত্যক্ষভাৱে গণিত বা জিমনাষ্টিক্সৰ দৰে এক দক্ষতা হিচাপে শিকাব পৰা গ'লহেঁতেন, তেন্তে কিশোৰ অৱস্থাতেই 'নৈতিক প্রতিভা' (moral genius) থকাটো সম্ভৱ হ'লহেঁতেন, যিটো আন দক্ষতাৰ ক্ষেত্রত দেখা যায়।

দ্বিতীয়তে, তেওঁ কয় যে আমি স্বাভাৱিকতে গুণৱান হৈ নুঠো। এৰিষ্টটলে ইয়াক স্পষ্ট কৰি কয় যে, যি বস্তু আমি স্বাভাৱিকতে কৰিব পাৰো তাৰ বাবে আমি প্রথমে সামর্থ্য লৈ জন্মগ্রহণ কৰোঁ আৰু পিছত কার্য্যত প্রদর্শন কৰোঁ। আমি স্বাভাৱিকতে গুণৱান হৈ নুঠোঁ, কিন্তু গুণৱান হ'বলৈ স্বাভাৱিকভাৱে সক্ষম হওঁ, যেনেকৈ আমি সঙ্গীতজ্ঞ হৈ নুঠোঁ কিন্তু হ'ব পাৰোঁ। প্রথমে, আমি গুণসমূহ সেইবোৰৰ অনুশীলনৰ দ্বাৰা অর্জন কৰোঁ, যেনেকৈ কলাবোৰৰ ক্ষেত্রত হয়। যি বস্তু আমি কৰিবলৈ শিকিব লাগে, আমি সেইবোৰ কৰি কৰিহে শিকোঁ।

এৰিষ্টটলে সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে, আমি এটা ভাল জীৱন যাপন কৰিব পাৰোঁ নে নোৱাৰোঁ সেয়া বহু পৰিমাণে আমাৰ শৈশৱ আৰু কিশোৰ অৱস্থাত গঠন হোৱা অভ্যাসৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ইয়াৰ উপৰি, আমাৰ চৰিত্র আমাৰ আনন্দ লোৱা বস্তুৰ দ্বাৰা প্রকাশ পায়, গতিকে আমি শিকিব লাগে যে কি বস্তুত আনন্দ ল'ব লাগে আৰু কি বস্তুত ব্যথিত হ'ব লাগে। তেওঁৰ মতে, এটা সম্পূর্ণ গুণৱান কার্য্য হৈছে য'ত ব্যক্তিজনে জানেগৈ যে তেওঁ কি কৰিছে, কার্যটো নিজৰ মর্যাদাৰ বাবেই বাছি লৈছে, আৰু এক দৃঢ় আৰু অপৰিবর্তনীয় চৰিত্রৰ পৰা এই বাছনি কৰিছে। যেতিয়া আমি গুণৰ বিকাশ ঘটাওঁ, আমি ভালৰ বিষয়ে অধিক বুজিবলৈ আৰম্ভ কৰোঁ আৰু এক নৈতিক চৰিত্র গঠন কৰোঁ, গতিকে আমি সম্পূর্ণ গুণৱান কার্য্যৰ বাবে আৱশ্যকীয় অৱস্থাসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ অধিক সক্ষম হওঁ।

ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom) বিকাশ কৰাৰ প্রয়োজন।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩: এৰিষ্টটলৰ মতে গুণৰান কার্য্য কি? এৰিষ্টটলৰ আৰু আধুনিক গুণৰ ধাৰণাৰ মাজত কোনো সাদৃশ্য আছে নেকি?

t কার্য্যকলাপ ৫.২ (Activity 5.2)

২. এৰিষ্টটলৰ মতে গুণ অর্জনৰ প্রক্রিয়া বর্ণনা কৰক।

.....

গুণ কি সেই বিষয়ে জানাৰ পিছত এৰিষ্টটলে ইয়াৰ অর্জনৰ প্রক্রিয়া ব্যাখ্যা কৰিছে। তেওঁ যুক্তি দর্শাইছে যে আমি চৰিত্রগুণসমূহ 'অভ্যাস' (habit)ৰ দ্বাৰা অর্জন কৰোঁ, বিশেষকৈ আমাৰ ডাঙৰ-দীঘল হোৱাৰ সময়ত গঠন হোৱা অভ্যাসৰ দ্বাৰা।

অতীত আৰু বর্তমানএৰিষ্টটলৰ চৰিত্রগুণ (arete of character) আৰু আধুনিক গুণৰ ধাৰণাৰ মাজত বহুতো সাদৃশ্য আছে। দুয়োটাই এজন ব্যক্তিক ভাল বা বেয়া বুলি কোৱা, তেওঁলোকৰ অনুভৱ আৰু কর্মৰ বাবে প্রশংসা বা নিন্দা কৰাৰ ভিত্তি। দুয়োটাই অনুভৱৰ প্রৱণতা আৰু মানুহে কৰা বাছনিৰ সৈতে ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত।

অৱশ্যে, ইয়াৰ মাজত এটা গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্য আছে। এৰিষ্টটলৰ ইউড'ম'নিয়া (eudemonia)ৰ ধাৰণা আধুনিক 'নৈতিক'ভাৱে কাম কৰাৰ ধাৰণাৰ পৰা পৃথক। গতিকে, তেওঁ যি গুণবোৰ আৱশ্যকীয় বুলি ভাবে...

এক সুন্দৰ জীৱনৰ বাবে প্রয়োজনীয় গুণসমূহ আমাৰ স্বীকৃত নৈতিক গুণৰ সৈতে নিমিলে, আৰু কেতিয়াবা সংঘাতো কৰে। এৰিষ্টটলৰ মতে, শ্রেষ্ঠ জীৱনৰ ধাৰণাত সমাজত এক বিশেষ স্থান লাভ কৰা, স্বীকৃতি আৰু সন্মান অর্জন কৰাটো জড়িত হৈ আছে। কিন্তু পৰৱর্তী সময়ত নৈতিকতাক আত্মত্যাগৰ সৈতে অধিকভাৱে জড়িত কৰা হৈছে, আৰু আমি যিক গুণবোৰক স্বীকৃতি দিওঁ সেইবোৰ বেছিকৈ অন্যৰ কল্যাণ সাধনৰ ওপৰত কেন্দ্রিত হৈছে, নিজৰ স্বীকৃতিৰ ওপৰত নহয়। নৈতিকতাৰ ইতিহাসত এইটো এক ভাল নে বেয়া বিকাশ সেই বিষয়ে বিতর্ক কৰিব পাৰি।

৫.৪.১ গুণ: সুন্দৰ জীৱনৰ চাবিকাঠি

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মতে, আমাৰ জীৱনৰ লক্ষ্য হৈছে ব্যক্তিগত কল্যাণ আৰু সুখ অর্জন কৰা। এৰিষ্টটলে কয় যে আমি মানুহ হিচাপে সুষ্ঠুভাবে কার্য্য কৰি এই লক্ষ্যত উপনীত হওঁ। সুষ্ঠুভাবে কার্য্য কৰিবলৈ কোনো বস্তুৰে সেইবাবে প্রয়োজনীয় সকলো গুণ বা গুণাগুণৰ অধিকাৰী হ'ব লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে: এটা গছৰ সুষ্ঠুভাবে কার্য্য কৰিবলৈ সেইবাবে প্রয়োজনীয়

গুণসমূহ থাকিব লাগে যিয়ে সফলভাবে বৃদ্ধি পাব, ফুল বাব, প্রজনন কৰিব ইত্যাদি কৰিব পাৰে। প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল দুয়োৰে মতে, মানুহে গুণৰ বিকাশ আৰু সংস্কাৰৰ জৰিয়তে সুষ্ঠুভাবে কার্য্য কৰে যিয়ে আমাক মানুহ হিচাপে বিকশিত হ'বলৈ সক্ষম কৰে। গুণৰ ওপৰত এই গুৰুত্বে প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ নৈতিক তত্ত্বক 'গুণ নৈতিকতা' (virtue ethics) বুলি নামকৰণ কৰিছে।

তেওঁলোকে যুক্তিক (reason) মানৰ আত্মাৰ প্রাথমিক বৈশিষ্ট্য হিচাপে চিনাক্ত কৰে। গতিকে, তেওঁলোকৰ তত্ত্বত যুক্তিয়ে কেন্দ্রীয় স্থান দখল কৰে যে মানুহে তেওঁলোকৰ জীৱনত সঠিকভাৱে কি কৰা উচিত। অৱশ্যে, তেওঁলোকৰ আত্মাৰ ধাৰণা অলপ পৃথক। প্লেটোৰ আত্মাৰ তত্ত্ব তিনিটা স্পষ্ট অংশত বিভক্ত, য'ত যুক্তিয়ে সুন্দৰ জীৱন যাপনৰ চাবিকাঠি। আনহাতে, এৰিষ্টটলে মানৰ মনোবিজ্ঞানক অধিক জটিল পদত দেখে। আমাৰ আত্মাৰ এটা যুক্তিসংগত আৰু অযুক্তিসংগত দিশ আছে। এই দিশসমূহ বহুতো উপ-বিভাগত বিভক্ত, প্রত্যেকৰে একোটা অনুষংগী গুণৰ সৈতে আৰু প্রত্যেকেই আমাৰ সঠিক কার্য্যৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ আৰু প্রয়োজনীয়।

প্লেটোৱে ব্যাখ্যা কৰে যে কেনেকৈ মানুহৰ গুণ বা উৎকর্ষতা সকলো উপাদানৰ ভাৰসাম্য আৰু প্রত্যেক অংশৰ তাৰ উদ্দেশ্য সুষ্ঠুভাবে সম্পাদনৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। প্লেটোৰ মতে, এইটো তেতিয়াহে সম্ভৱ যেতিয়া যুক্তিয়ে আত্মাৰ সকলো দিশ নিয়ন্ত্রণ কৰে। গতিকে, যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত আত্মাই আমাক সাৱধানে...

কার্য্য, আৰু যুক্তিৰ দ্বাৰা সংযত হ'লে ইচ্ছাই আমাক সুস্থ আৰু সন্তুষ্ট জীৱন যাপন কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰে। গতিকে, প্লেটোৰ মতে যেতিয়া যুক্তিয়ে নিয়ন্ত্রণ কৰে, তেতিয়া আত্মাৰ তিনিটা অংশৰ লগত সম্পর্কিত তিনিটা গুণ থাকে। সেইবোৰ হ'ল -

যুক্তি (Reason) - জ্ঞান (Wisdom)

আত্মা (Spirit) - সাহস (Courage)

ইচ্ছা (Desire) - সংযম (Temperance বা Self-control)

যেতিয়া এই তিনিওটা গুণ সুস্থিৰভাৱে থাকে, তেতিয়া এটা চতুর্থ গুণৰ উদ্ভৱ হয় - ন্যায় (Justice)। এনেদৰে, প্লেটোৰ মতে নৈতিকভাৱে বা ন্যায়সঙ্গতভাৱে আচৰণ কৰাটো আমাৰ গুণবোৰৰ বিকাশৰ পৰাই আহে যুক্তিয়ে আমাৰ ইচ্ছা আৰু আত্মাক সংযত ৰাখে।য'ত ন্যায়েই হৈছে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ গুণ, কিয়নো ই আমাক কার্য্যৰ বাবে প্রস্তুত কৰে।

এৰিষ্টটলে প্লেটোৰ সৈতে একমত যে সুষ্ঠুভাৱে কার্য্য কৰিবলৈ আমি আত্মাৰ সকলো দিশতে গুণৱান হ'ব লাগে। ইয়াৰ উপৰি, এৰিষ্টটলে বিশ্বাস কৰে যে আত্মাৰ বিভিন্ন অংশৰ লগত বহুতো গুণ জড়িত থাকে, কেৱল তিনিটা নহয় যেনেকৈ প্লেটোৱে কৈছে। প্লেটোৰ দৰেই, এৰিষ্টটলৰ বাবে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথা হ'ল যে আত্মাৰ যুক্তিসংগত অংশসমূহে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে, আৰু এইটোৱেই গুণৱান হোৱাৰ মূল চাবিকাঠি।

এৰিষ্টটলে আমাৰ নিজৰ বহুতো দিশৰ বিশদ বিশ্লেষণ কৰিছে যিবোৰে আমাক মানুহ হিচাপে সুষ্ঠুভাৱে কার্য্য কৰিবলৈ সক্ষম কৰায়। এৰিষ্টটলে প্লেটোতকৈও অধিক আগবাঢ়ি গৈ

নৈতিক গুণ বা চৰিত্ৰৰ উৎকৰ্ষতা কি আৰু কেনেকৈ আমি ইয়াক অৰ্জন কৰিব পাৰোঁ তাৰ বিৱৰণ দিছে। ই এক প্ৰকাৰৰ বৈশিষ্ট্য, এক ব্যক্তিত্বৰ গুণ, যিটো আমি অনুশীলনৰ জৰিয়তে বিকশিত কৰোঁ, যেনেকৈ গীটাৰ বজাব শিকোঁ। আমি গুণৱান বা উৎকৃষ্ট হৈ জন্মগ্ৰহণ নকৰোঁ, কিন্তু আমি ভাল অভ্যাসৰ বিকাশৰ জৰিয়তে গুণৱান হৈ উঠোঁ।

ইয়াৰ উপৰি, এৰিষ্টটলে যুক্তি দৰ্শাইছে যে গুণৱান ব্যক্তি এজন হ'ল যিয়ে বিশেষ পৰিস্থিতিত অতিৰিক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া বা প্ৰতিক্ৰিয়া নকৰাৰ চৰম সীমা এৰাই চলিবলৈ যত্ন কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যে যেতিয়া আমি কোনো পৰিস্থিতিত ভৱিষ্যৎ কৰোঁ, তেতিয়া আমি আমাৰ অনুভূতিবোৰ দমন কৰোঁ বা আমাৰ কাৰ্য্যৰ ইচ্ছাক প্ৰতিহত নকৰোঁ, কিন্তু একেদৰে আমি আমাৰ অনুভূতিবোৰক বেছিকৈ প্ৰকাশ কৰি অতিৰিক্ত প্ৰতিক্ৰিয়াও নকৰোঁ। ৰঞ্চ আমি এই বিশেষ পৰিস্থিতিত কিমান পৰিমাণে এটা বিশেষ অনুভূতিক প্ৰভাৱিত হ'ব দিব লাগে সেইটো বিচাৰ কৰিব লাগে, আৰু কি হ'ব সবাতোকৈ উপযুক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া...

এই পৰিস্থিতিত কি হ'ব সবাতোকৈ উপযুক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া তাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব লাগে। গুণৱান ব্যক্তিৰ এই বৰ্ণনাক এৰিষ্টটলৰ "মধ্যমা মতবাদ" (Doctrine of the Mean) বুলি জনা যায়। ইয়াত 'মধ্যমা'ৰ অৰ্থ হ'ল 'মধ্যৱৰ্তী পথ'। কিন্তু তেওঁ কেতিয়াও ইয়াকে নকয় যে আমি প্ৰতিটো পৰিস্থিতিত 'মধ্যম পথব লাগে বা মাত্ৰামতভাৱে কাম কৰিব লাগে। এৰিষ্টটলে 'ল ' বিশ্বাস কৰিছিল যে যদি আপুনি এজন গুণৱান ব্যক্তিৰ জীৱনজোৰা আচৰণ চায়, তেন্তে দেখা পাব যে তেওঁ অতিৰিক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া বা অপ্ৰতুল প্ৰতিক্ৰিয়া দিয়াৰ পৰা বিৰত থাকে।

গতিকে, এৰিষ্টটলৰ মতে, আমি যুক্তিসংগত, বিবেচনাশীল প্ৰাণী হৈ প্ৰতিটো পৰিস্থিতিত ইয়াৰ বাবে উপযুক্ত কামটো কি সেই বিষয়ে চিন্তা কৰি গুণৱান হৈ উঠোঁ। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক গুণ দুয়োটাকে কাজে লোৱা। এৰিষ্টটলে বিশ্বাস কৰে যে নৈতিক শিক্ষাৰ জৰিয়তে আমি সেই জ্ঞান অৰ্জন কৰিব পাৰোঁ যিয়ে আমাক সঠিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ সহায় কৰে। কঠোৰ অভিজ্ঞতা, অনুশীলন আৰু আমাৰ আদৰ্শ ব্যক্তিসকলৰ আচৰণৰ পৰা শিক্ষা লৈ আমি আমাৰ সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষমতাক সূক্ষ্মভাৱে গঢ় দিব পাৰোঁ। নিশ্চিতভাৱে এই সকলোবোৰ গুণ বিকশিত কৰাটো কঠিন, কিন্তু এৰিষ্টটলে যুক্তি দৰ্শায় যে এইদৰে হে আমি এক সত্যিকাৰ ভাল জীৱন যাপন কৰিব পাৰোঁ আৰু পূৰ্ণৰূপে বিকশিত হ'ব পাৰোঁ।

5জানি থোৱা ভাল

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল দুয়োৱে যুক্তিক (reason) মানৰ আত্মাৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য হিচাপে চিনাক্ত কৰিছে।

৫.৪.২ প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মাজত সাদৃশ্য আৰু পার্থক্য

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলে তেওঁলোকৰ দর্শনত মানৱ গুণৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে। প্লেটোৱে "প্রোটাগোৰাছ" (Protagoras) আৰু "ৰিপাব্লিক" (Republic) নামৰ দুখন পৃথক গ্রন্থত তেওঁৰ গুণৰ তত্ত্ব উপস্থাপন কৰিছে। প্রোটাগোৰাছত ছক্রেটিচৰ মুখেৰে প্লেটোৱে যুক্তি দর্শাইছে যে গুণেই হৈছে জ্ঞান। যুক্তিটো এটা মূল ভিত্তিৰ পৰা আৰম্ভ হয়—প্রতিজনে তেওঁৰ বাবে ভাল বুলি ভবা বস্তু বিচাৰে। ইয়াৰ পৰাই অনুসৰণ কৰা হয় যে যেতিয়া এজনে কিবা ভুল বা বেয়া কাম কৰে, সেয়া প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ গুণ সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগীৰ সাদৃশ্য।

প্লেটোৰ মতে, যদি কোনো ব্যক্তিয়ে এটা বেয়া কাম কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে, তেন্তে তেওঁ সেইটো কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে কিয়নো তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে সেয়া ভাল। গুণৱান আৰু অগুণৱান ব্যক্তিৰ মাজৰ পার্থক্য হ'ল ভালৰ জ্ঞান - সকলোৱে তেওঁলোকে যিটোক ভাল বুলি ভাবে তাৰ প্রতি ইচ্ছা কৰে, কিন্তু গুণৱান ব্যক্তিয়ে প্রকৃত ভাল কি সেইটো জানে। এই দৃষ্টিভংগীত, প্লেটোৰ মানৱ গুণৰ ধাৰণা হ'ল ভালক চিনি থকা আৰু সর্বাধিক ভাল কামটো বাছনি কৰিব পৰা ক্ষমতা।

ৰিপাব্লিকত প্লেটোৰ গুণৰ ধাৰণা: প্রথম দৃষ্টিত, ৰিপাব্লিকত দিয়া গুণৰ ধাৰণা প্রটাগোৰাছত দিয়া ধাৰণাৰ সৈতে মিল নাই যেন লাগে। কিন্তু গভীৰভাৱে বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে ই জ্ঞানৰূপী গুণৰ ধাৰণাৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূর্ণ। প্লেটোৱে মানৱ আত্মাৰ তিনিটা পৃথক অংশৰ কথা কয় - যুক্তি (reason), ইচ্ছা (appetite) আৰু আত্মা (spirit)। ইচ্ছা হ'ল প্রাণীসুলভ শাৰীৰিক সুখৰ আকাংক্ষা, যুক্তি হ'ল গণনা আৰু যুক্তিসংগত চিন্তা, আৰু আত্মা হ'ল অনুভূতিৰ সৈতে জড়িত অংশ। আত্মাৰ এই অংশবোৰৰ সঠিক সমতাবিধানেই হ'ল গুণ। যুক্তিয়ে আত্মাক নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে, সঠিক-বেঠিক নির্ধাৰণ কৰিব লাগে, আত্মাই যুক্তিক অনুসৰণ কৰি প্রেৰণা যোগাব লাগে, আৰু ইচ্ছাই আজ্ঞা পালন কৰিব লাগে। এই দৃষ্টিভংগীত গুণ যেনেকুৱা এক জাদুকৰী সমতা বা আত্মাৰ ভাৰসাম্য, জ্ঞান বা সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ সৈতে কোনো সম্পর্ক নাই।

এৰিষ্টটলৰ নিকোমেকিয়ান এথিক্সত গুণৰ ধাৰণা: এৰিষ্টটলে গুণৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিছে নিকোমেকিয়ান এথিক্সত। তেওঁ কয় যে, কোনো বস্তুৰ গুণ হৈছে সেইটোৱে যিয়ে বস্তুটোক ইয়াৰ মুখ্য কার্য্য সুন্দৰকৈ সম্পাদন কৰাত সহায় কৰে। মানুহৰ মুখ্য কার্য্য হৈছে যুক্তিসংগতভাৱে জীৱন যাপন কৰা। এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ হৈছে এক চৰিত্রগত অৱস্থা যিয়ে বিভিন্ন পৰিস্থিতিত সুখ-দুখৰ প্রতি ব্যক্তিৰ সঁহাৰিক নির্ধাৰণ কৰে। গুণৱান ব্যক্তিয়ে শুদ্ধ কার্য্যৰ পথ বাছি লয়, সেইমতে কাম কৰে, আৰু তাত সুখ পায় বা অন্ততঃ দুখ নাপায়।

প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ সাদৃশ্য: দুয়ো দার্শনিকৰ মতে গুণ হৈছে ব্যক্তিৰ এক স্থায়ী বৈশিষ্ট্য। প্লেটোৰ মতে গুণ হৈছে ভালৰ জ্ঞান, যিয়ে সকলো সময়ত শুদ্ধ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। এৰিষ্টটলৰ মতে গুণ হৈছে চৰিত্রৰ এনে এক অৱস্থা যিয়ে শুদ্ধ সময়ত শুদ্ধ কার্য্য বাছি লয়।

প্লেটোৰ মতে গুণ অৰ্জন কৰিবলৈ আত্মাৰ ভাৰসাম্য আৱশ্যক, য'ত যুক্তিয়ে নিয়ন্ত্রণ কৰে আৰু ইচ্ছা দমন হয়। এৰিষ্টটলৰ মতে গুণৱান হ'বলৈ গুণৱান কার্য্য কৰিব লাগে আৰু তাত আনন্দ পাব লাগে। দুয়োৰে মতে গুণ অভ্যাস আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্রণৰ দ্বাৰা অৰ্জন কৰিব লাগে।

সাদৃশ্যৰ উপৰিও এই দুটা দৃষ্টিভংগীৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্য আছে:

১. গুণৰ উৎসৰ ক্ষেত্রত পার্থক্য:

- প্লেটোৰ মতে, গুণৰ উৎস হৈছে "ভালৰ ৰূপ" (Form of the Good)। গুণ ব্যক্তিৰ এক বৈশিষ্ট্য হিচাপে কেৱল তেতিয়াহে বিবেচিত হয় যেতিয়া ব্যক্তিয়ে এই "ভাল"ৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত হয় বা ইয়াক জানিব পাৰে। প্লেটোৰ দৃষ্টিত গুণ হৈছে গুণৱান ব্যক্তিৰ পৰা সম্পূর্ণ পৃথক এক অস্তিত্ব।
- আনহাতে এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ গুণৱান ব্যক্তিৰ সৈতে আন্তৰিকভাৱে জড়িত। গুণ হৈছে এক আত্মিক অৱস্থা যিয়ে ব্যক্তিক যুক্তিসংগতভাৱে জীৱন যাপনত সহায় কৰে।

২. গুণ অৰ্জনৰ সম্ভাবনাৰ ক্ষেত্রত পার্থক্য:

- প্লেটোৰ মতে, "ভালৰ ৰূপ"ৰ সৈতে গুণৰ গভীৰ সম্পর্কৰ বাবে এজন মানুহৰ বাবে গুণৱান হোৱাটো প্রায় অসম্ভৱ। মানৱ আত্মাই মৃত্যুৰ পিছতহে "ৰূপ"সমূহক সঁচাকৈয়ে জানিব পাৰে।

এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণৱান ব্যক্তি হোৱাটো সম্পূর্ণ সম্ভৱ। যেতিয়া কোনো ব্যক্তি যুক্তিসংগতভাৱে জীৱন যাপন কৰাৰ অৱস্থাত থাকে, তেতিয়া তেওঁ সংজ্ঞামতে গুণৱান।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪: প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ গুণ সম্পর্কীয় দুটা সাদৃশ্য উল্লেখ কৰা।

৫.৫ মুখ্য গুণসমূহ (প্লেটো)

মুখ্য গুণসমূহ হৈছে মৌলিক গুণ য'ত অন্যান্য গুণসমূহ ভিত্তি কৰি গঠিত হয়। প্লেটোৰ মতে, চাৰিটা মুখ্য গুণ আছে:

১. বিবেচনা (Prudence/Wisdom)
২. ন্যায় (Justice/Fairness)

৩. সংযম (Temperance/Moderation)

৪. সাহস (Courage/Fortitude)

প্লেটোৱে 'ৰিপাব্লিক' আৰু 'প্ৰটাগোৰাছ'ত এই গুণসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে:

- বিবেচনা হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ কার্য্য যথাযথ নে অনুপযুক্ত বুলি বিচাৰ কৰাৰ ক্ষমতা। প্লেটোৰ মতে ই ৰাজনৈতিক শ্ৰেণীৰ বিশেষ গুণ।
- ন্যায় হৈছে অন্যৰ প্ৰতি নিৰপেক্ষ আৰু সৎভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা।
- সংযম হৈছে মিতব্যয়িতা আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণৰ সৈতে কাম কৰাৰ ক্ষমতা।
- সাহস হৈছে যন্ত্ৰণাৰ ভয় আৰু আনন্দৰ প্ৰলোভনৰ বিৰুদ্ধে ৰোধ কৰাৰ শক্তি।

পৰৱৰ্তী সময়ত চেইণ্ট অগাষ্টাইনে এই গুণসমূহ খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ চাৰিটা মুখ্য গুণ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। স্বভাৱতে আমি আমাৰ বাবে উপযুক্ত সুখ বিচাৰোঁ। সংযমৰ অভাৱে বিবেচনাক দুৰ্বল কৰে, আৰু যদি বিবেচনা নষ্ট হয়, তেন্তে সকলো গুণই ক্ষয়িষ্ণু হয়।

মেকেঞ্জিৰ মতে, প্লেটোৰ মুখ্য গুণসমূহক আধুনিক সমাজৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুসৰি ভিত্তি হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পাৰি।

- জ্ঞান গুণই যত্ন, দূৰদৃষ্টি, বিবেচনা আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষমতা সামৰে।
- সাহসই সক্ৰিয় সাহস (velour) আৰু নিষ্ক্ৰিয় সহিষ্ণুতা (fortitude) দুয়োটাকে সামৰে।
- ন্যায় হৈছে সামাজিক কৰ্তব্য পালন, য'ত সততা, প্ৰেম, পৰোপকাৰিতা, প্ৰফুল্লতা আদি অন্তৰ্ভুক্ত।

সকলো গুণই ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ ৰূপ। এনেদৰে মেকেঞ্জিয়ে প্লেটোৰ মুখ্য গুণৰ বিষয়ে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী স্থাপন কৰিছে।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫: খালী ঠাই পূৰণ কৰা:

ক) প্লেটোৱে _____ প্ৰকাৰৰ মুখ্য গুণৰ আলোচনা কৰিছে।

খ) বিবেচনাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হৈছে _____।

গ) সহিষ্ণুতা আৰু _____ _____ৰ সমাৰ্থক।

ঘ) _____ হৈছে এক সামাজিক গুণ।

৫.৫.১ এৰিষ্টটলৰ গুণৰ শ্ৰেণীবিভাগ

এৰিষ্টটলৰ মতে, গুণ দুই প্ৰকাৰৰ:

১. নৈতিক গুণ (Moral virtue)

২. বৌদ্ধিক গুণ (Intellectual virtue)

2 ৫.৬ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- নৈতিক গুণ সহজাত নহয়, ই অভ্যাসৰ দ্বাৰা অৰ্জন কৰিব লাগে। ই যুক্তিহীন কিন্তু চেতন অংশৰ সৈতে জড়িত আৰু ইচ্ছা-অনুভূতিক যুক্তিৰ অধীনত ৰাখে।
- বৌদ্ধিক গুণ যুক্তিসংগত আত্মাৰ অন্তৰ্গত, য'ত তাত্ত্বিক আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান অন্তৰ্ভুক্ত।
  নৈতিক গুণৰ উদাহৰণ: সাহস, সংযম, ন্যায়, সত্যতা।
  বৌদ্ধিক গুণৰ উদাহৰণ: বৈজ্ঞানিক জ্ঞান, কলাত্মক জ্ঞান, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান।
  এৰিষ্টটলে প্লেটোৰ চাৰিটা মুখ্য গুণক সংকীৰ্ণ অৰ্থত গ্ৰহণ কৰিছে। তেওঁ গুণক "যুক্তিসংগত আত্মাৰ কাৰ্য্য" বুলি গণ্য কৰে।
  অৰিষ্টটলে সদ্গুণৰ সংজ্ঞা দিছে এনেধৰণে - সদগুণ হৈছে এক প্ৰৱণতা বা অভ্যাস, য'ত ইচ্ছাকৃত উদ্দেশ্য বা পছন্দ জড়িত হৈ থাকে আৰু ই আমাৰ বাবে আপেক্ষিকভাৱে মধ্যম স্থানত অৱস্থান কৰে। এই মধ্যম স্থানটো যুক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়, বা এজন বিচক্ষণ ব্যক্তিয়ে যিদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰিলেহেঁতেন।
- অৰিষ্টটলে কৈছে যে আমি চৰিত্ৰৰ সদ্গুণ 'অভ্যাস'ৰ জৰিয়তে অৰ্জন কৰিব পাৰো, বিশেষকৈ আমাৰ ডাঙৰ-দীঘল হোৱাৰ সময়ৰ অভ্যাসৰ জৰিয়তে।
- সদগুণৰ অতীত আৰু বৰ্তমানৰ ধাৰণা প্ৰায় একে।
- এৰিষ্টটল আৰু প্লেটোৱে সদ্গুণক সুখী জীৱনৰ চাবিকাঠি হিচাপে স্বীকাৰ কৰে।
- এৰিষ্টটলে সদ্গুণক দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে - নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক।
- ভাৰতীয় ধাৰণাত সদগুণ "পুৰুষাৰ্থ"ৰ ধাৰণাত নিহিত হৈ আছে।

O ৫.৮ অধিক জানিবলৈ

১) চেটাৰ্জী, ফণিভূষণ, ১৯৫২। *Principles of Ethics*। বিডন ষ্ট্ৰিট, কলিকতা।

২) সিনহা, যদুনাথ, ১৯৭৩। *Manual of Ethics*। নিফ চেণ্ট্ৰেল বুক এজেঞ্চি, কলিকতা।

৩) ফ্ৰেংক, থিলি, ১৯৫৬। *A History of Philosophy*। চেণ্ট্ৰেল পাব্লিচিং হাউচ, এলাহাবাদ।

৪) লিলি, উইলিয়াম, ১৯৬৪। *Introduction to Ethics*। মেথুৱেন।

U ৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : সদগুণ আৰু সুখ পৰস্পৰৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলৰ মতে, এজন সদগুণী মানুহে সুখী হ'ব লাগিব। তেওঁৰ বাবে মানুহৰ সঠিক কার্য সম্পাদন কৰাতেই সুখ নিহিত হৈ থাকে। মানুহ অন্যান্য প্রাণীৰ পৰা পৃথক কাৰণ মানুহৰ বৈশিষ্ট্যপূর্ণ কার্য হৈছে যুক্তি। আৰু যুক্তিৰ সঠিক ব্যৱহাৰতেই সুখ পোৱা যায়। যুক্তিযুক্ত জীৱনই এক স্থিৰ সদগুণী চৰিত্রক সূচায়। সদগুণ সদায় সুখৰ সৈতে জড়িত। গতিকে দুয়ো পৰস্পৰৰ সৈতে সম্পর্কিত। সদগুণ স্বয়ং সুখ নহয়, বৰঞ্চ সুখ হৈছে সদগুণৰ সূচক।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : সদগুণ আৰু অভ্যাস পৰস্পৰৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণ হৈছে অভ্যাস। কাৰণ, কোনো এটা নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিত ভাল আৰু কর্তব্যৰ জ্ঞান মাত্রই সদগুণৰ সৃষ্টি নকৰে। জ্ঞানই কার্যলৈ নিব লাগে।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে, এটা সদগুণপূর্ণ কার্য হৈছে য'ত কার্যকর্তাই জানে যে তেওঁ কি কৰি আছে, কার্যটো নিজৰ বাবেই বাছি লয় আৰু তেওঁৰ পছন্দটো দৃঢ় আৰু অপরিবর্তনীয় চৰিত্রৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হয়। এৰিষ্টটলৰ সদগুণৰ ধাৰণা আৰু আধুনিক সদগুণৰ ধাৰণাৰ মাজত এক সাদৃশ্য আছে। কিয়নো দুয়োটাই কোনো ব্যক্তিক ভাল বা বেয়া বুলি কোৱাৰ, তেওঁলোকৰ অনুভূতি আৰু কার্যৰ বাবে প্রশংসা বা নিন্দা কৰাৰ ভিত্তি। আকৌ, দুয়োটা দৃষ্টিভংগিয়েই অনুভূতিৰ প্রৱণতা আৰু মানুহে কৰা পছন্দৰ সৈতে ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : সদগুণৰ ক্ষেত্রত প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য আছে। সেইবোৰ হ'ল -

ক) তেওঁলোকৰ মতে, সদগুণ হৈছে ব্যক্তিৰ এক স্থিৰ বা অপরিবর্তনীয় সত্য।

খ) প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল দুয়োজনে বিশ্বাস কৰে যে সদগুণ অভ্যাস আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্রণৰ এক ৰূপৰ জৰিয়তে অর্জন কৰিব লাগে।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ :

ক) ৪ (চাৰি)

খ) জ্ঞান

গ) সাহস, বীৰত্ব

ঘ) ন্যায়

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : অৰিষ্টটলে সদগুণক দুটা প্রকাৰত ভাগ কৰিছে। সেইবোৰ হ'ল নৈতিক সদগুণ আৰু বৌদ্ধিক সদগুণ।

M ৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: সদগুণ কি ?

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে সদগুণৰ প্ৰকৃতি কি ?

প্ৰশ্ন ৩: প্লেটোৱে সদগুণৰ তত্ত্ব কোনখন গ্ৰন্থত আলোচনা কৰিছে ?

প্ৰশ্ন ৪: মূল সদগুণ বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলৰ মতে কিমানবোৰ সদগুণ আছে ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: সদগুণ, অভ্যাস আৰু জ্ঞানৰ মাজত কোনো সম্পৰ্ক আছে নেকি ? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: চমুটোকা লিখা:

ক) সদগুণ আৰু সুখ

খ) মূল সদগুণ

প্ৰশ্ন ৩: এৰিষ্টটল আৰু প্লেটোৰ সদগুণৰ ধাৰণাৰ মাজত থকা কিছু পাৰ্থক্য চমুকৈ উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মধ্যম স্থানৰ মতবাদ বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ৫: 'সদগুণৰ অতীত আৰু বৰ্তমানৰ দৃষ্টিভংগি একে'— আলোচনা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মতে, সদ্গুণেই সুখী জীৱনৰ চাবিকাঠি - কেনেকৈ ? ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: অৰিষ্ট'টলে কেনেদৰে তেওঁৰ সদগুণৰ ধাৰণা প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে ? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: সদগুণৰ ক্ষেত্ৰত প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ মাজত থকা সাদৃশ্য আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ৬ : এৰিষ্টটলৰ ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ তাত্ত্বিক জ্ঞান আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান
৬.৪ বৌদ্ধিক গুণৰ প্ৰকাৰসমূহ
৬.৫ তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞান
৬.৫.১ এপিষ্টেমি
৬.৫.২ টেকনে
৬.৫.৩ ফ্ৰ'নেচিছ
৬.৬ এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ
৬.৭ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত চাৰিটা মূল উপাদান জড়িত
৬.৮ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ, কলা নহয়
৬.৯ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়
৬.১০ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ মাজৰ সম্পৰ্ক
৬.১১ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ আন গুণৰ সৈতে সম্পৰ্ক
৬.১২ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৬.১৩ অধিক জানিবলৈ
৬.১৪ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৬.১৫ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- তাত্ত্বিক জ্ঞান (theoretical wisdom) আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (phronesis)ৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰিবলৈ।
- এৰিষ্টটলৰ মতে বিভিন্ন ধৰণৰ গুণ (virtues) বুজিবলৈ।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ এৰিষ্টটলৰ *নিকোমেকিয়ান এথিকছত* কেনেদৰে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে, সেয়া বুজিবলৈ।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ।

- বুজিবলৈ যে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ (virtue), কলা (art) নহয় তাৰ বিষয়ে।
- বিশ্লেষণ কৰিবলৈ যে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ আন গুণৰ সৈতে সম্পৰ্ক অন্বেষণ কৰিবলৈ।

৬.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে এৰিষ্টটলৰ *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* ষষ্ঠ গ্ৰন্থত ব্যাখ্যা কৰা ফ্ৰ'নেচিছ (phronesis)ৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে আপোনাক পৰিচয় কৰাই দিব। এৰিষ্টটলৰ মতে, নৈতিক গুণ (virtue) হ'ল দুটা অসদগুণৰ (vices) মাজৰ সমতুল্য এটা মধ্যম স্থান বাছনি কৰা। কিন্তু এইটোৱে এজন ৰোগীক কেৱল এইটো ক'বৰ সৈতে তুলনীয় যে "ডাক্তৰে দিয়া বুদ্ধিমত্তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ঔষধ বাছনি কৰিলে স্বাস্থ্য ভাল হয়"। অৰ্থাৎ, আমি নৈতিক গুণৰ বিষয়ে সঠিকভাৱে বুজিব নোৱাৰো যেতিয়ালৈকে এই "সঠিক নীতি" (right principle) কি তাক নাজানো।

এৰিষ্টটলে কয় যে এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ নিদিয়ালৈকে আমি জ্ঞানী হ'ব নোৱাৰো—যেনেকৈ এজন চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰই যদি কেৱল এইটোৱেই কয় যে "সঠিক ঔষধবোৰ হ'ল চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ জ্ঞানীয়ে দিয়া ঔষধ", কিন্তু ইয়াৰ বাহিৰে কোনো মানদণ্ড নাথাকে, তেন্তে তেওঁ নিজৰ বিষয়ত পাৰদৰ্শী হ'ব নোৱাৰে। গতিকে, এৰিষ্টটলে বিভিন্ন ধৰণৰ বৌদ্ধিক গুণ (intellectual virtues) ৰ বিষয়ে গৱেষণা কৰে। ফ্ৰ'নেচিছক এটা বৌদ্ধিক গুণ বুলি কোৱা হয়।

৬.৩ তাত্ত্বিক জ্ঞান আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান

এৰিষ্টটলে দুই ধৰণৰ জ্ঞানৰ মাজত পাৰ্থক্যৰ বিষয়ে কয়—তাত্ত্বিক জ্ঞান (theoretical wisdom) আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (practical wisdom/phronesis)। তাত্ত্বিক জ্ঞান হ'ল "সৰ্বোচ্চ প্ৰাকৃতিক নীতি আৰু সিদ্ধান্তৰ সৈতে যুক্ত বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আৰু স্বজ্ঞাতিক কাৰণ" (*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*, 1141b)। অৰ্থাৎ, তাত্ত্বিক জ্ঞানত প্ৰয়োজনীয়, বৈজ্ঞানিক, মৌলিক নীতি আৰু যুক্তিবাদী সিদ্ধান্তৰ জ্ঞান জড়িত।

কিন্তু এৰিষ্টটলে তাত্ত্বিক জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাও দেখিছিল—কাৰণ কেৱল তাত্ত্বিক জ্ঞান থকাটোৱে এজন ব্যক্তিক ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী নকৰে। ফ্ৰ'নেচিছ বা ব্যৱহাৰিক জ্ঞানেই হ'ল সেই অনুপস্থিত সংযোগ, যিটো তাত্ত্বিক জ্ঞানত নাই। *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* ষষ্ঠ গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে কয়:

"এই কাৰণেই আমি এনাক্সাগো�ৰাছ, থেলেছ আৰু তেওঁলোকৰ দৰে লোকসকলক দাৰ্শনিক বুলি ক'ওঁ, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী বুলি নকওঁ—যেতিয়া আমি দেখো যে তেওঁলোকে নিজৰ সুবিধাৰ বাবে কি কৰিব লাগে তাক নাজানে। আমি কওঁ যে তেওঁলোকে অসাধাৰণ, আচৰিত, কঠিন আৰু ঐশ্বৰিক

বস্তুবোৰ জানে, কিন্তু এইবোৰৰ কোনো উপযোগিতা নাই; কাৰণ তেওঁলোকে মানুহৰ মংগল বিচাৰি নফুৰে" (1141a, Nicomachean Ethics, VI)।

গতিকে, এৰিষ্টটলৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ বাবে সাধাৰণভাৱে জীৱন কিদৰে কটাব লাগে, সেই জ্ঞান থকাটো প্ৰয়োজন।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: তলৰ উক্তিবোৰ সত্য নে অসত্য লিখা:

(ক) এৰিষ্টটলৰ মতে, ফ্ৰ'নেচিছ এটা বৌদ্ধিক গুণ। (সত্য/অসত্য)

(খ) ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল বৈজ্ঞানিক জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

(গ) ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল তাত্ত্বিক জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ২: *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* কোনখন গ্ৰন্থত এৰিষ্টটলে ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিছে?

t কাৰ্য্যকলাপ ৬.১

- আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী হোৱাৰ গুৰুত্ব কি?

৬.৪ বৌদ্ধিক গুণৰ প্ৰকাৰসমূহ

এৰিষ্টটলৰ মতে, আত্মাক দুটা ভাগত ভগাব পাৰি—যুক্তিসংগত (rational) অংশ আৰু অযুক্তিসংগত (irrational) অংশ। যুক্তিসংগত অংশক আকৌ দুটা ভাগত ভগাব পাৰি:

- চিন্তাশীল (contemplative) অংশ: যিয়ে বিজ্ঞান আৰু গণিতৰ অপৰিবৰ্তনীয় সত্য অধ্যয়ন কৰে।
- গণনামূলক (calculative) অংশ: যিয়ে মানৱ জীৱনৰ ব্যৱহাৰিক কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত বা পৰিবৰ্তনশীল বস্তুবোৰ বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে।

চিন্তাশীল বুদ্ধিৰ সৈতে সঠিক যুক্তিৰ সম্পৰ্ক সত্যৰ সৈতে, আনহাতে ব্যৱহাৰিক বুদ্ধিৰ সৈতে সঠিক যুক্তিৰ সম্পৰ্ক হ'ল সঠিক পৰামৰ্শৰ সৈতে, যিয়ে সঠিক পছন্দ কৰাত সহায় কৰে।

এৰিষ্টটলে গুণসমূহক দুটা প্ৰকাৰত ভাগ কৰিছে:

১. নৈতিক গুণ (Moral Virtues): অভ্যাস আৰু অনুশীলনৰ দ্বাৰা শিকিব পাৰি।

২. বৌদ্ধিক গুণ (Intellectual Virtues): শিকনিৰ দ্বাৰা শিকিব পাৰি।

এৰিষ্টটলে বৌদ্ধিক গুণসমূহক পাঁচটা ভাগত ভাগ কৰিছে, যিবোৰে চূড়ান্ত সত্যলৈ লৈ যায়। '*পষ্টেৰিয়ৰ এনালাইটিকছ*' আৰু '*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*'ত তেওঁ এই পাঁচটা বৌদ্ধিক গুণ চিনাক্ত কৰিছে:

ক) তাত্ত্বিক গুণ (Theoretical Virtues):

- ছ'ফিয়া (Sophia): পৰম জ্ঞান (সৰ্বোচ্চ আৰু মূল্যৱান বস্তুবোৰৰ প্ৰতি বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আৰু যুক্তিনিষ্ঠ অন্তৰ্দৃষ্টি)।
- এপিষ্টেমি (Episteme): প্ৰয়োজনীয় আৰু অপৰিবৰ্তনীয় বস্তুবোৰৰ বৈজ্ঞানিক জ্ঞান।
- নাউছ (Nous): মৌলিক নীতি বা স্বয়ংসিদ্ধ সত্যবোৰৰ যুক্তিনিষ্ঠ অন্তৰ্দৃষ্টি।

খ) ব্যৱহাৰিক গুণ (Practical Virtue):

- ফ্ৰ'নেচিছ (Phronesis): ব্যৱহাৰিক জ্ঞান/বিবেচনা।

গ) উৎপাদনমূলক গুণ (Productive Virtue):

- টেকনে (Techne): শিল্পজ্ঞান, কলা, দক্ষতা।

৬.৫ তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞান

ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণা স্পষ্টভাৱে বুজিবলৈ এৰিষ্টটলে আগবঢ়োৱা তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞানৰ বিষয়ে বিশদে জানিব লাগে:

৬.৫.১ এপিষ্টেমি (Episteme – বৈজ্ঞানিক জ্ঞান)

এৰিষ্টটলে 'এপিষ্টেমি' শব্দটো বৈজ্ঞানিক জ্ঞান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিছে। বৈজ্ঞানিক জ্ঞানৰ বিষয়বস্তু হ'ল প্ৰয়োজনীয় সত্য। অৰ্থাৎ, এপিষ্টেমি হ'ল সেইবোৰ জ্ঞান যিবোৰ অন্যথা হ'ব নোৱাৰে—যেনে, প্ৰয়োজনীয় আৰু শাশ্বত সত্য।

৬.৫.২ টেকনে (Techne – দক্ষতা আৰু শিল্পজ্ঞান)

গ্ৰীক শব্দ 'টেকনে'ৰ অৰ্থ হ'ল কাৰিকৰী দক্ষতা, শিল্প, বা কলা। বহুতে নিজৰ জ্ঞানৰ মূল্য বা ইয়াৰ উপযোগিতা সম্পৰ্কে সচেতন নহয়। এই ধৰণৰ জ্ঞান সহজে শিকিব নোৱাৰি;

ইয়াৰ বাবে অনুশীলনৰ প্ৰয়োজন। উদাহৰণস্বৰূপে, চাইকেল চলোৱাৰ দক্ষতা—এই জ্ঞান লিখি দিয়া টান। চষ্টৰেৰ বিকাশৰ দৰে ক্ষেত্ৰত এই ধৰণৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাৰ সৈতে আহে।

৬.৫.৩ ফ্ৰ'নেচিছ (Phronesis – ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

গ্ৰীক ভাষাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ হ'ল ব্যৱহাৰিক জ্ঞান। এৰিষ্টটলে ছ'ফিয়া অৰ্থাৎ তাত্ত্বিক জ্ঞান আৰু ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)ৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে। ছ'ফিয়া হ'ল বিশ্বৰ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে চিন্তা কৰাৰ ক্ষমতা, যিয়ে বিশ্ব কিয় এনে হৈছে তাৰ ব্যৱস্থা আৱিষ্কাৰ কৰে। ছ'ফিয়া হ'ল সাৰ্বজনীন সত্য আৰু তত্ত্ব অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা।

৬.৬ এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতাত ফ্ৰ'নেচিছৰ অৰ্থ

ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল এক প্ৰকাৰৰ জ্ঞান বা বুদ্ধিমত্তা, বিশেষকৈ ব্যৱহাৰিক কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল সদগুণেৰে কাম কৰাৰ কাৰণ বা পদ্ধতি বিচাৰি উলিওৱাৰ ক্ষমতা আৰু অন্যকো ব্যৱহাৰিক সদগুণৰ প্ৰতি উৎসাহিত কৰা। প্ৰাচীন গ্ৰীক দৰ্শনত ফ্ৰ'নেচিছ এটা সাধাৰণ আলোচ্য বিষয় আছিল। ইয়াক সাধাৰণতে "ব্যৱহাৰিক জ্ঞান" (practical wisdom) বুলিও কোৱা হয়।

ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (ফ্ৰ'নেচিছ) হ'ল এক বৌদ্ধিক গুণ, যি ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলে তাত্ত্বিক যুক্তি (theoretical reason) আৰু ব্যৱহাৰিক যুক্তি (practical reason)ৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে:

- **তাত্ত্বিক যুক্তি:** আমাৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰা কথাবোৰৰ সত্য অন্বেষণ কৰে।
- **ব্যৱহাৰিক যুক্তি:** আমাৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব পৰা কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত আৰু ভাল পছন্দ কৰাত লক্ষ্য ৰাখে।

ভাল পছন্দ কৰিবলৈ কেৱল সঠিক যুক্তিয়েই নালাগে, সঠিক ইচ্ছাও থাকিব লাগে। ব্যৱহাৰিক জ্ঞান থকা ব্যক্তিয়ে এটা ভাল জীৱন যাপন কৰাৰ বাবে সঠিকভাৱে আলোচনা কৰে। গতিকে, ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল "মানৱ কল্যাণৰ বাবে কাৰ্য্য কৰাৰ এক যুক্তিসংগত আৰু সত্য অৱস্থা" (*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*, 1140b)।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩: তলৰ উক্তিবোৰ সত্য নে অসত্য লিখা:

(ক) যুক্তিসংগত আত্মাৰ চিন্তাশীল অংশে বিজ্ঞান আৰু গণিতৰ অপৰিবৰ্তনীয় সত্য অধ্যয়ন কৰে। (সত্য/অসত্য)

(খ) ব্যৱহাৰিক বুদ্ধিৰ সৈতে সঠিক যুক্তিৰ সম্পৰ্ক হ'ল সঠিক পৰামৰ্শৰ সৈতে, যিয়ে সঠিক পছন্দ কৰাত সহায় কৰে। (সত্য/অসত্য)

(গ) এৰিষ্টটলৰ মতে পাঁচ প্ৰকাৰৰ বৌদ্ধিক গুণ আছে। (সত্য/অসত্য)

(ঘ) এপিষ্টেমি হ'ল দক্ষতা আৰু শিল্পৰ জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

(ঙ) টেকনে হ'ল বৈজ্ঞানিক জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ৪: এৰিষ্টটলৰ মতে আত্মাৰ কেইটা অংশ আছে? সেইবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন ৫: এৰিষ্টটলৰ মতে ফ্ৰ'নেচিছৰ সংজ্ঞা দিয়া।

t কাৰ্য্যকলাপ ৬.২

- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আন বৌদ্ধিক গুণৰ পৰা কেনেদৰে পৃথক?

৬.৭ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত চাৰিটা মূল উপাদান জড়িত

এৰিষ্টটলৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান (phronesis) আন ধৰণৰ জ্ঞানৰ পৰা ইয়াৰ জটিলতা আৰু ব্যৱহাৰিক প্ৰকৃতিৰ বাবে পৃথক। ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত নিম্নলিখিত চাৰিটা মূল উপাদান জড়িত:

১. **এটা ভূমিকা বা উদ্দেশ্যৰ চৰম** (Telos) **উদ্দেশ্য উপলব্ধি কৰা:**

- প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ সাধাৰণ লক্ষ্য হ'ল ইউডাইমোনিয়া (eudaimonia), অৰ্থাৎ সুখী আৰু সফল জীৱন লাভ কৰা। কিন্তু প্ৰত্যেকৰে নিজা ভূমিকাৰ বাবে স্বকীয় লক্ষ্য থাকে।
- উদাহৰণস্বৰূপে, এজন শিক্ষকৰ লক্ষ্য হ'ল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শিকোৱা আৰু তেওঁলোকৰ মন সমৃদ্ধ কৰা। শিক্ষকজনে নিশ্চিত কৰিব লাগে যে তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে নিজৰ শ্ৰেষ্ঠ প্ৰচেষ্টা আগবঢ়াই আছে।
- ইয়াত এৰিষ্টটলৰ "চৰম কাৰণ" (final cause)ৰ ধাৰণাৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়। গতিকে, ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য কেনেকৈ সাক্ষাৎ কৰিব পাৰি তাৰ জ্ঞান।

২. **অনুভৱ/প্ৰত্যক্ষ** (Perception):

এৰিষ্টটলৰ মতে, ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এক বিশেষ পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত। এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত কেনেকৈ কাম কৰিব লাগে, সেইটো জানিবলৈ আমি আমাৰ আগত থকা পৰিস্থিতি সূক্ষ্মভাৱে বুজিব লাগে।

এৰিষ্টটলে এটা উদাহৰণ দিছে যে যদি এজন মানুহে জানে যে পুষ্টিকৰ মাংস হজমযোগ্য আৰু স্বাস্থ্যকৰ, কিন্তু কোন ধৰণৰ মাংস পুষ্টিকৰ তাক নাজানে, তেন্তে তেওঁ স্বাস্থ্যকৰ বস্তু বিচাৰি পোৱাটো টান হ'ব।

ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ অনুভূতি (i) পাঁচটা ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰা কৰা অনুভূতি আৰু (ii) এটা আকৃতি ত্ৰিভুজ বুলি চিনাক্ত কৰা অনুভূতিৰ পৰা পৃথক ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ অনুভৱ, (iii) ধাৰণাৰ লগত অধিক মিল আছে।

৩. **অভিজ্ঞতা** (Experience):

*"নিকোমেকিয়ান এথিকছ"*ত এৰিষ্টটলে কয়, "ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বিশেষ কথাবোৰৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ অভিজ্ঞতাৰ ফলত জানিব পাৰি। কিন্তু এজন যুৱ ব্যক্তিৰ অভিজ্ঞতা নাথাকে। দীৰ্ঘ সময়েহে অভিজ্ঞতা সৃষ্টি কৰে।"

এৰিষ্টটলে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান কেৱল অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে আহে। ব্যৱহাৰিক জ্ঞান হ'ল এটা দক্ষতা, যেনে সূতাৰ কাম বা ইটাৰ কাম। কেৱল কিতাপ পঢ়ি এজন নিপুণ সূতাৰ হ'ব নোৱাৰি। কাম শিকিবলৈ কাৰখানালৈ গৈ সঁজুলি আৰু কাঠৰ সৈতে কাম কৰিব লাগিব।

যিমানেই সঠিক সিদ্ধান্ত লোৱা যায়, সিমানেই ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী হ'ব পাৰি। গতিকে, নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা শিকাটো ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ সৈতে পোনপটীয়াকৈ জড়িত।

৪. **আলোচনাৰ দক্ষতা** (Deliberative Skills):

এৰিষ্টটলৰ মতে, "যিজন ব্যক্তিয়ে আলোচনা কৰাত পাৰদৰ্শী, তেওঁ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানীও হ'ব।"

ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ মূল হৈছে হ'ল আলোচনা/বিবেচনা। ব্যৱহাৰিক জ্ঞানে আমাক এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যৰ পথ বাছনি কৰিবলৈ আলোচনা কৰিবলৈ আহ্বান কৰে। ই এটা দক্ষতা, যিটো অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা উন্নত কৰিব পাৰি।

আলোচনা আৰু পছন্দ:

আলোচনা হ'ল বৰ্তমান পৰিস্থিতিত উপযুক্ত যুক্তিৰ প্ৰয়োগ। আলোচনা আৰু পছন্দ একেলগে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ আৰু অনুশীলন গঠন কৰে।

এৰিষ্টটলে কয় যে "কাৰ্য্যৰ উৎপত্তি হ'ল পছন্দ," আৰু পছন্দ হ'ল "এটা লক্ষ্যৰ ফালে ইচ্ছা আৰু যুক্তি" (*নিকোমেকিয়ান এথিকছ*, 1139a)।

পছন্দই নিম্নলিখিত জ্ঞানগত উপাদানসমূহ সামৰি লয়: অন্তঃদৃষ্টি (intuition), বুজাবুজি (understanding), আৰু বিচাৰশক্তি (judgment)।

অন্তদৃষ্টি: যুক্তিনিষ্ঠ নীতিবোৰ বুজিবলৈ আমাৰ ক্ষমতা।

বুজাবুজি: অভিজ্ঞতালৈ সম্ভাব্য প্ৰয়োগ কৰিবলৈ আমাৰ ক্ষমতা।
বিচাৰশক্তি: বিশেষ ঘটনাবোৰক উপযুক্ত নীতিৰ সৈতে চিনাক্ত কৰিবলৈ আমাৰ ক্ষমতা।

এইবোৰ একেলগে ফ্ৰ'নেচিছৰ ভেটি গঠন কৰে। গতিকে, ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল আমাৰ যুক্তিসংগত আলোচনাৰ ক্ষমতা, যিয়ে ফলপ্ৰসূ কাৰ্য্যলৈ নিয়ে। ই হ'ল ভাল নীতি, ভাল বিচাৰ, আৰু ভাল কাৰ্য্যৰ সৈতে সমন্বয় ৰাখি সঠিক পছন্দ কৰাৰ আমাৰ জটিল ক্ষমতা। ব্যৱহাৰিক জ্ঞানে সাধাৰণ জ্ঞান, বিশেষ জ্ঞান, পছন্দ কৰাৰ যুক্তিশক্তি আৰু সেই পছন্দ অনুসৰি কাম কৰাৰ ক্ষমতাৰ সৈতে জড়িত। এৰিষ্টটলে এজন ব্যক্তিয়ে ব্যৱহাৰিকভাৱে জ্ঞানী হ'বলৈ কি কি দক্ষতা আৰু গুণৰ বিকাশ কৰিব লাগে, সেইয়া স্পষ্ট কৰি দিয়ে।

৬.৮ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান এটা গুণ, কলা নহয়

ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান) আৰু কলা (art)ৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। এৰিষ্টটলে কয় যে কলাত উৎকৰ্ষতা থাকিব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত তেনেকুৱা উৎকৰ্ষতা নাথাকে। কলাত ইচ্ছাকৃত ভুলো ভাল হ'ব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত অনিচ্ছাকৃত ভুল ইচ্ছাকৃত ভুলতকৈ ভাল। এৰিষ্টটলে কয় যে কাৰ্য্য কৰাৰ যুক্তিসংগত ক্ষমতা আৰু বস্তু তৈয়াৰ কৰাৰ যুক্তিসংগত ক্ষমতা বেলেগ বেলেগ। কলা হ'ল বস্তু কেনেকৈ তৈয়াৰ কৰিব পাৰি সেই সম্পৰ্কীয় জ্ঞান, যেনে স্থাপত্যকলা - ইয়াৰ উৎপত্তি নিৰ্মাতাৰ মাজত থাকে, নিৰ্মিত বস্তুত নহয়।

কলা আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ এটা মিল হ'ল যে দুয়োটাই পৰিবৰ্তনশীল বস্তুৰ সৈতে জড়িত, অৰ্থাৎ ই প্ৰয়োজনীয় নহয়, বৰং পৰিবৰ্তন হ'ব পৰা বস্তুৰ সৈতে জড়িত।

৬.৯ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়

বৈজ্ঞানিক জ্ঞান বুলি কোৱা হয় এনে এক ক্ষমতাৰ অৱস্থাক বুজায় যাৰ দ্বাৰা প্ৰমাণ দাঙি ধৰিব পৰা যায়। প্ৰমাণ দাঙি ধৰা হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া, যত জ্ঞানক সঠিক যুক্তিৰ ৰূপত সাজি স্থায়ী সিদ্ধান্তলৈ উপনীত হোৱা যায়। এৰিষ্টটলে (Aristotle) ৰ বহুতো যুক্তিবিদ্যাৰ লেখা, যেনে Prior Analytics, সঠিক যুক্তিৰ নিয়ম আৰু গঠন বিকাশ কৰিবলৈ নিবেদিত। কিন্তু, যি জ্ঞান কাৰ্যৰ দিশ নিৰ্দেশ কৰে, সেয়া প্ৰমাণৰ ওপৰত নহয়, বৰঞ্চ চিন্তা-বিবেচনাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। কিয়নো এইটো এৰিস্টটলে এনে বিষয়ৰ সৈতে সম্পৰ্কিত, যাৰ কাৰণ স্থিৰ নহয়, বৰঞ্চ পৰিবৰ্তনশীল। ইয়াত এৰিষ্টটলে (Aristotle) এ পৰোক্ষভাৱে যুক্তিৰ বৈধতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি ব্যৱহাৰিক যুক্তিবোধ বৰ্ণনা কৰিছে।

যি বৈজ্ঞানিক জ্ঞানক পথ দেখুৱায়, সেয়া স্থিৰ প্ৰথম নীতিৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সিদ্ধান্তলৈ যায়। কিন্তু ব্যৱহাৰিক যুক্তিবোধ পৰিবৰ্তনশীল বা অনিশ্চিত নীতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ সেয়ে এনে নীতিৰ পৰা উলিওৱা সিদ্ধান্তো অনিশ্চিত হয়— "এনে সকলো বিষয় অন্য ধৰণেও হ'ব পাৰে" (1140a, Nicomachean Ethics।

যেতিয়া প্ৰমাণ ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত সম্ভৱ নহয়, তেতিয়া চিন্তা-বিবেচনা-অৰ্থাৎ সম্ভাব্য কাৰ্যসমূহৰ তুলনা, আলোচনা আৰু পৰীক্ষা অৰ্থাৎ ব্যৱহাৰিক যুক্তিবোধৰ মুখ্য অংশ হয়।

এই অধ্যায়ত আগতে চিন্তা-বিবেচনাৰ গুৰুত্ব ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা হৈছে।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬: তলৰ বাক্যসমূহ সত্য নে অসত্য লিখা—

a) ফ্ৰোনেছিছত (phronesis) ভূমিকা বা লক্ষ্য (telos) ৰ জ্ঞান জড়িত নাথাকে। (সত্য/অসত্য)

→ অসত্য

b) Aristotle ৰ মতে ফ্ৰোনেছিছ কেৱল অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তেই লাভ কৰিব পাৰি। (সত্য/অসত্য)

→ সত্য

c) ফোনেছিছ বিশেষ পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত। (সতা/অসত্য)

→ সত্য

d) বাৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাই কোনো এটা পৰিস্থিতিত সৰ্বোত্তম কাৰ্য নিৰ্বাচন কৰিবলৈ নিজৰ সৈতে চিন্তা-বিবেচনা কৰাৰ প্ৰয়োজন হয়। (সত্য/অসত্য)

→ সত্য

প্ৰশ্ন ৭: ফ্ৰ'নেচিছক মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য সাক্ষাৎ কৰাৰ জ্ঞান বুলি কিয় কোৱা হয়?

উত্তৰ: ইয়ে বিশেষ ভূমি আৰু উদ্দেশ্যৰ লক্ষ্য বুজিবলৈ সহায় কৰে।

প্ৰশ্ন ৮: ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ চাৰিটা মূল উপাদান কি কি?

উত্তৰঃ ১. লক্ষ্যৰ জ্ঞান

২. অনুভূতি/প্ৰতক্ষ

৩. অভিজ্ঞতা

৪. আলোচনাৰ দক্ষতা

প্ৰশ্ন ৯: এৰিষ্টটলৰ মতে প্ৰমাণ আৰু আলোচনাৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

উত্তৰ: প্ৰমাণে অপৰিবৰ্তনীয় সিদ্ধান্তলৈ যায়, আনহাতে আলোচনাই পৰিবৰ্তনশীল পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত।

প্ৰশ্ন ১০: এৰিষ্টটলৰ মতে কলা আৰু ফ্ৰ'নেচিছৰ মাজত পাৰ্থক্য কি ?

উত্তৰ: কলাই বস্তু নিৰ্মাণ কৰে, ফ্ৰ'নেচিছে কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰে।

t কাৰ্য্যকলাপ ৬.৩

- আলোচনা ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ সৈতে কেনেদৰে জড়িত ?

উত্তৰ: আলোচনাই আমাক বিশেষ পৰিস্থিতিত শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যৰ পথ বাছনি কৰাত সহায় কৰে। ই অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা উন্নত হোৱা এক দক্ষতা।

৬.১০ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ মাজৰ সম্পৰ্ক

Aristotle ৰ মতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান/প্ৰজ্ঞা আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞান/প্ৰজ্ঞাৰ দুটা দিশ আছে- এটা বিস্তৃত বা নিয়ন্ত্ৰণকাৰী দিশ (যাক আইন-নিৰ্মাণমূলক প্ৰজ্ঞা আৰু সাধাৰণ মংগলৰ সৈতে সম্পৰ্কিত বুলি কোৱা হয়), আৰু আনটো সৰু বা সীমিত দিশ।

ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞাৰ ক্ষেত্ৰত, সৰু দিশটো হৈছে দৈনন্দিন অৰ্থত ৰাজনীতি— অৰ্থাৎ কাম-কাজ কৰা। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ ক্ষেত্ৰত, এই সৰু দিশটো ব্যক্তিৰ নিজৰ মংগলৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা বিশেষকৈ সেই ৰূপটোৰ সৈতে সম্পৰ্কিত যি ব্যক্তিৰ নিজৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত আৰু ইয়াক সাধাৰণতে "ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা' বুলিয়েই কোৱা হয়।

Aristotle ৰ মতে ব্যৱহাৰিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞা একেবাৰে একে নহয় যদিও ইহঁত ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। তেওঁ কৈছে— "ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞা আৰু ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা একে মানসিক অৱস্থা, কিন্তু ইহঁতৰ স্বৰূপ একে নহয়" (1141a, Nicomachean Ethics) 1

ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে, এই দুয়ো প্ৰজ্ঞাত একে ধৰণৰ চিন্তা-বিবেচনা প্ৰক্ৰিয়া থাকে, কিন্তু ইহঁতৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ বেলেগ। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা ব্যক্তিৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত, আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞা ৰাষ্ট্ৰৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত।

Aristotle এ ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞাৰ বিভিন্ন দিশো উল্লেখ কৰিছে—

"এটাক গৃহ-ব্যৱস্থাপনা বোলা হয়, আনটো আইন-নিৰ্মাণ, আৰু তৃতীয়টো ৰাজনীতি, ইয়াৰ মাজত এটা অংশ চিন্তা-বিবেচনামূলক আৰু আনটো বিচাৰমূলকা (1141b, Nicomachean Ethics)।

আইন-নিৰ্মাণ আৰু ৰাজনীতি সঠিকভাৱে চলাব পৰা ক্ষমতা এজন নেতাৰ বা ৰাষ্ট্ৰনায়কৰ কাম, আৰু ইয়াৰ বাবে ৰাজনৈতিক প্ৰজ্ঞাৰ প্ৰয়োজন হয়। সেয়ে, ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ অন্তৰ্গতভাৱে এৰিষ্টটলে ব্যক্তিগত ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰিছে।

৬.১১ ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ আন গুণৰ সৈতে সম্পৰ্ক

ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা গুণ (virtue) ৰ সৈতে জড়িত। ইয়াত এটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে; ভাল জীৱন যাপন কৰা মানে ভাল মানুহ হোৱা, আৰু এইটো গুণসমূহৰ সৈতে জড়িত। তেন্তে ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ প্ৰয়োজন কিয়? ইয়াৰ উত্তৰ এইদৰে দিব পাৰি; গুণসমূহ (যেনে ন্যায়, সাহস, উদাৰতা আদি) আমাৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰে। আমি গুণৱান হোৱাৰ বাবে ভাল জীৱনৰ লক্ষ্য লৈ আগবঢ়ো আৰু ইয়াৰ বিষয়ে এটা বিশ্বাসযোগ্য ধাৰণা থাকে। কিন্তু এইটো যথেষ্ট নহয়, কিয়নো এইটো মাক কোৱা নোৱাৰে যে এই নিৰ্দিষ্ট পৰিস্থিতিত কি সঁচাকৈ ভাল (বা সাহসিক, ন্যায়সংগত) হয়। সেইটো চিনাক্ত কৰিবলৈ ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ প্ৰয়োজন হয়, যিয়ে আমাৰ গুণমূলক লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰাৰ উপায় দেখুৱায়।

এৰিষ্টটলে (Aristotle) গুণ অনুসৰি কাম কৰা আৰু সম্পূৰ্ণ গুণসম্পন্ন কাম কৰাৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰিছে। সম্পূৰ্ণ গুণসম্পন্ন কাম সেইটো, য'ত কৰ্তাই কি কৰিছে সেইটো জানে আৰু সেই কামটো নিজৰ কাৰণেই বাছি লয়। এই দুয়েদিন জ্ঞান আৰু বাছনি ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এই জ্ঞান মানে হৈছে এই পৰিস্থিতিত কি ভাল সেইটো বুজা। আনহাতে বাছনি চিন্তা-বিবেচনাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে, আৰু ভাল চিন্তা-বিবেচনাত ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা জড়িত থাকে। সেয়ে গুণমতে কাম কৰিবলৈ ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা অত্যাৱশ্যক।

এৰিষ্টটলে (Aristotle) "প্ৰাকৃতিক' গুণ আৰু "সম্পূৰ্ণ' গুণৰ মাজতো পাৰ্থক্য কৰিছে। তেওঁ স্বীকাৰ কৰে যে মানুহ জন্মগতভাৱে ভাল গুণ লৈ আহিব পাৰে। যেনেঃ কোনোবাই স্বাভাৰিকভাৱে দয়ালু হ'ব পাৰে। কিন্তু এইটো 'সম্পূৰ্ণ গুণ" নহয়। এজন স্বাভাৰিকভাৱে দয়ালু শিশুৱে নিজৰ কাৰ্যৰ প্ৰকৃত অৰ্থ সম্পূৰ্ণকে নুবুজিবও পাৰে আৰু ভুল কাৰণত দয়ালু হ'ব পাৰে। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞা নাথাকিলে সম্পূৰ্ণ গুণ লাভ কৰিব নোৱাৰি। ব্যৱহাৰিক প্ৰজ্ঞাত ভাল কি সেই বিষয়ে সাধাৰণ জ্ঞানো থাকে। এইটো গুণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে, কিয়নো কোনোবাই কি ভাল বুলি ভাবে সেয়া তেওঁৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সেয়ে, এৰিষ্টটলৰ (Aristotle) মতে আমি একেলগে ভাল মানুহ আৰু ব্যৱহাৰিকভাৱে প্ৰজ্ঞাসম্পন্ন হৈ উঠোঁ।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১১: ব্যৱহাৰিক জ্ঞান ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ পৰা কেনেদৰে পৃথক?

প্ৰশ্ন ১২: এৰিষ্টটলে সদগুণৰ মতে কাম কৰা আৰু পূৰ্ণ সদগুণৰ কাৰ্য্য কৰাৰ মাজত কেনেদৰে পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে?

2 ৬.১২ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- এৰিষ্টটলৰ মতে গুণ হ'ল 'এনে এক চৰিত্ৰৰ অৱস্থা যি বাছনিৰ সৈতে জড়িত, আমাৰ বাবে উপযুক্ত মধ্যম অৱস্থাত অৱস্থিত, যি যুক্তিসংগত নীতি আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী ব্যক্তিয়ে নিৰ্ধাৰণ কৰা নীতিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়'। **গতিকে, এৰিষ্টটলৰ মতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান কি? ই পাঁচটা বৌদ্ধিক গুণৰ ভিতৰত এটা।**
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়। তাত্ত্বিক জ্ঞান ক্ৰিয়াৰ পৰা বিচ্ছিন্ন, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান হ'ল ক্ৰিয়া পৰিচালনা কৰা জ্ঞান আৰু সামৰ্থ্য।
- এৰিষ্টটলৰ পাঁচটা বৌদ্ধিক গুণ:

  ১. ছ'ফিয়া (জ্ঞান) - উচ্চতম মূল্যৱান বস্তুসমূহৰ প্ৰতি যুক্তিনিষ্ঠ অন্তৰ্দৃষ্টি

  ২. এপিষ্টেমি (বৈজ্ঞানিক জ্ঞান) - অপৰিবৰ্তনীয় বস্তুৰ জ্ঞান

  ৩. নাউছ (যুক্তিনিষ্ঠ অন্তৰ্দৃষ্টি) - মৌলিক নীতিৰ জ্ঞান

  ৪. ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

  ৫. টেকনে (শিল্প আৰু দক্ষতা)

- এৰিষ্টটলৰ তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞান:

  ১. এপিষ্টেমি (বৈজ্ঞানিক জ্ঞান)

  ২. টেকনে (শিল্প আৰু দক্ষতাৰ জ্ঞান)

  ৩. ফ্ৰ'নেচিছ (ব্যৱহাৰিক জ্ঞান)

- ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল ব্যক্তিৰ এনে এক সামৰ্থ্য যিয়ে কি কৰিবলগীয়া সেই বিষয়ে সঠিক সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু তাক কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিব পাৰে। ই হ'ল "মানৱ কল্যাণৰ বাবে কাৰ্য্য কৰাৰ যুক্তিসংগত আৰু সত্য অৱস্থা" (নিকোমেকিয়ান এথিকছ, ১১৪০খ)।
- ফ্ৰ'নেচিছৰ চাৰিটা মূল উপাদান:
  ১. মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য কেনেকৈ সাধন কৰিব পাৰি সেই জ্ঞান
  ২. বিশেষ ঘটনাৰ জ্ঞান
  ৩. কেৱল অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে ইয়াক অৰ্জন কৰিব পাৰি
  ৪. যিজন ব্যক্তিয়ে আলোচনা কৰাত পাৰদৰ্শী, তেওঁ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী হ'ব
- ফ্ৰ'নেচিছ হ'ল এটা গুণ, কলা নহয়। কলাত উৎকৰ্ষতা থাকিব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত নাথাকে। কলাত ইচ্ছাকৃত ভুলো ভাল হ'ব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত অনিচ্ছাকৃত ভুল ভাল।

- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়। বৈজ্ঞানিক জ্ঞান প্ৰমাণমূলক, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আলোচনামূলক। কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰাত আলোচনাৰ প্ৰয়োজন, প্ৰমাণৰ নহয়।
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞান ওচৰ সম্বন্ধীয় কিন্তু একে নহয়। দুয়োটাৰে আলোচনা প্ৰক্ৰিয়া একে, কিন্তু প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ বেলেগ।
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান: ব্যক্তিৰ মংগল
- ৰাজনৈতিক জ্ঞান: ৰাষ্ট্ৰৰ কল্যাণ
- ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু সদগুণৰ সম্পৰ্ক: আমি যি ভাল বুলি ভাবোঁ সেইটো আমাৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। গতিকে এৰিষ্টটলৰ মতে আমি একেলগে ভাল আৰু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী হৈ উঠোঁ।

O ৬.১৩ অধিক জানিবলৈ

১) এৰিষ্টটল (২০০৯), নিকোমেকিয়ান এথিকছ, ডেভিদ ৰছৰ অনুবাদ, অক্সফৰ্ড ইউনিভাৰ্ছিটি প্ৰেছ
২) হিউজ, জে.জি. (২০০১), এৰিষ্টটল অন এথিকছ, ৰাউটলেজ
৩) হাৰ্ষ্টহাউচ, ৰোজালিণ্ড (২০০১), অন ভাৰ্চু এথিকছ, অক্সফৰ্ড ইউনিভাৰ্ছিটি প্ৰেছ
৪) গুথ্ৰি, ডব্লিউ.কে.চি. (১৯৯০), এ হিষ্ট্ৰি অফ গ্ৰীক ফিলচফি, খণ্ড ৬, কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্ছিটি প্ৰেছ
৫) মেকেভিলি, থমাছ (২০০২), দ্য শেইপ অৱ এনচিয়েন্ট থট, মোতিলাল বানাৰছিদাছ
৬) টেইলৰ, ৰিচাৰ্ড (২০০২), এন ইণ্ট্ৰডাকচন টু ভাৰ্চু এথিকছ, এমহাৰ্ষ্ট: প্ৰমিথিয়াছ বুকছ

U ৬.১৪ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : ক) সত্য

খ) অসত্য

গ) অসত্য

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ: এৰিষ্টটলে *নিকোমেকিয়ান এথিকছৰ* ষষ্ঠ গ্ৰন্থত ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিছে।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ :

ক) সত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) অসত্য

ঙ) অসত্য

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলৰ মতে আত্মাক দুটা ভাগত ভগাব পাৰি: যুক্তিসংগত অংশ আৰু অযুক্তিসংগত অংশ।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানক সংজ্ঞায়িত কৰিছে 'মানৱ কল্যাণৰ বাবে কার্য্য কৰাৰ এক যুক্তিসংগত আৰু সত্য অৱস্থা' হিচাপে (নিকোমেকিয়ান এথিকছ, ১১৪০খ)।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ :

ক) অসত্য

খ) সত্য

গ) সত্য

ঘ) সত্য

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ ইউড'মনিয়া (eudaimonia) নামৰ এক সাধাৰণ লক্ষ্য থাকে, কিন্তু প্ৰত্যেকৰে নিজা ভূমিৰ বাবে স্বকীয় লক্ষ্য থাকে। এজন শিক্ষকৰ লক্ষ্য হ'ল ছাত্ৰৰ ধাৰণা 'চৰম লক্ষ্য' ছাত্ৰীক শিকোৱা আৰু তেওঁলোকৰ মন সমৃদ্ধ কৰা। ইয়াত আমি দ্বাৰা নিৰ্দ্ধাপিত চূড়ান্ত কাৰণ ধাৰণাৰ প্ৰয়োগ দেখা পাঁও। সেয়ে ফ্ৰ'নেচিছ বা ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বুলিলে মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্যসমূহ কেনেকৈ সাধন কৰিব লাগে সেই বিষয়ৰ জ্ঞানক বুজায়।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : ফ্ৰ'নেচিছত নিম্নলিখিত মূল উপাদানবোৰ জড়িত:

ক) মানৱ জীৱনৰ লক্ষ্য কেনেকৈ সাধন কৰিব পাৰি সেই জ্ঞান।

খ) বিশেষ ঘটনাৰ জ্ঞান।

গ) কেৱল অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে ইয়াক অর্জন কৰিব পাৰি।

ঘ) যিজন ব্যক্তিয়ে আলোচনা কৰাত পাৰদর্শী, তেওঁ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানী হ'ব।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নহয়। বৈজ্ঞানিক জ্ঞান প্ৰমাণমূলক, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আলোচনামূলক। কার্য্য পৰিচালনা কৰাত আলোচনাৰ প্ৰয়োজন প্ৰমাণৰ নহয়।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে কয় যে ফ্ৰ'নেচিছ এটা গুণ, কলা নহয়। কলাত উৎকর্ষতা থাকিব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত নাথাকে। কলাত ইচ্ছাকৃত ভুলো ভাল হ'ব পাৰে, কিন্তু ব্যৱহাৰিক জ্ঞানত অনিচ্ছাকৃত ভুল ভাল।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : ব্যৱহাৰিক জ্ঞান ব্যক্তিৰ মংগলৰ সৈতে জড়িত, আনহাতে ৰাজনৈতিক জ্ঞান ৰাষ্ট্ৰৰ কল্যাণৰ সৈতে জড়িত।

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : এৰিষ্টটলে সদগুণৰ মতে কাম কৰা আৰু পূৰ্ণ সদগুণৰ কাৰ্য্য কৰাৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে। পূৰ্ণ সদগুণৰ কাৰ্য্যত ব্যক্তিয়ে কামটোৰ স্বৰূপ বুজি, ইচ্ছাকৃতভাৱে বাছনি কৰে, যাৰ বাবে ব্যৱহাৰিক জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন।

M ৬.১৫ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) **:**

প্ৰশ্ন ১: 'ফ্ৰ'নেচিছ' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ২: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় ব্যৱহাৰিক জ্ঞান বুলি কোৱা হয়, তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়?

প্ৰশ্ন ৩: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় বৌদ্ধিক গুণ বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: এপিষ্টেমিৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৫: টেকনেৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৬: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় কলা বুলি কোৱা নহয়?

প্ৰশ্ন ৭: ফ্ৰ'নেচিছক কিয় বৈজ্ঞানিক জ্ঞান বুলি কোৱা নহয়?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ফ্ৰ'নেচিছৰ বিষয়ে চমুটোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ২: এৰিষ্টটলৰ মতে তিনিপ্ৰকাৰৰ জ্ঞানৰ বিষয়ে চমুটোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: ফ্ৰ'নেচিছ আৰু কলাৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুওৱা।

প্ৰশ্ন ৪: ফ্ৰ'নেচিছ আৰু ৰাজনৈতিক জ্ঞানৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুওৱা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: এৰিষ্টটলৰ ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাৰ বিভিন্ন দিশবোৰ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: ফ্ৰ'নেচিছৰ ধাৰণাৰ অধীনত অহা বিভিন্ন উপাদানবোৰ বৰ্ণনা কৰা।

****

অধ্যায় ৭ : নৈতিক মানদণ্ডৰ তত্ত্বসমূহ: সুখবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ নৈতিক দৰ্শনত সুখবাদ
৭.৪ সুখবাদী তত্ত্বৰ শ্ৰেণীবিভাজন
৭.৫ মানসিক সুখবাদ
৭.৫.১ মানসিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য
৭.৬ নৈতিক সুখবাদ
৭.৬.১ নৈতিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য
৭.৭ আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ
৭.৭.১ স্থূল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ
৭.৭.২ মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ
৭.৭.৩ সমালোচনা
৭.৮ সাৰ্বজনীন স্থূল বা পৰম সুখবাদ: বেন্থাম
৭.৮.১ সমালোচনা
৭.৯ সাৰ্বজনীন মাৰ্জিত বা সংযত সুখবাদ: জে. এছ. মিল
৭.৯.১ সমালোচনা
৭.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৭.১১ অধিক জানিবলৈ
৭.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৭.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিবলৈ,
- সুখবাদী তত্ত্বৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ,
- মানসিক সুখবাদ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- নৈতিক সুখবাদ আলোচনা কৰিবলৈ,

- বেন্থামৰ স্থুল বা অসংযত বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ বিশদভাৱে বুজিবলৈ,
- জে. এছ. মিলৰ মার্জিত বা সংযত বা গুণগত উপযোগিতাবাদ বুজিবলৈ,
- মার্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য দিবলৈ।

৭.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনাক এনে এক নৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব য'ত কোৱা হয় যে প্রতিপাদন আমি সদায় সুখকেই বিচাৰোঁ বা কামনা কৰো। সুখেই হৈছে ইচ্ছাৰ একমাত্র লক্ষ্য সেয়া ভাল হওক বা বেয়া। আপুনি মনত ৰাখিব লাগিব যে নৈতিক দর্শনত কার্য্যবোৰক মানুহৰ জীৱনৰ সর্বোচ্চ বা চৰম লক্ষ্যৰ আধাৰত ভাল বা বেয়া হিচাপে বিচাৰ কৰা হয়। আপুনি জানে নে কিদৰে কার্য্যবোৰ ভাল বা বেয়া হিচাপে বিচাৰ কৰা হয়? যি কার্য্যই জীৱনৰ চৰম লক্ষ্যৰ লগত সংগতি ৰাখে বা সহায়ক হয়, তাক ভাল বুলি গণ্য কৰা হয়। আকৌ, যি কার্য্যই জীৱনৰ চৰম লক্ষ্যৰ লগত সংগতি নাৰাখে বা সহায়ক নহয়, তাক বেয়া বুলি গণ্য কৰা হয়। বেন্থাম, মিল আদিৰ দৰে বহুতো নৈতিক চিন্তাবিদে এই তত্ত্ব আগবঢ়াইছে যে 'সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য বা মানুহৰ পৰম কল্যাণ (Summum Bonum)'।

৭.৩ নৈতিক দর্শনত সুখবাদ

সুখবাদ (Hedonism) শব্দটো গ্রীক শব্দ 'Hedone'ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থ হৈছে সুখ। যি নৈতিক দর্শনে 'সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য' বুলি মত পোষণ কৰে, তাকে সুখবাদ বোলা হয়। এই তত্ত্বৰ চিন্তাবিদসকলক সুখবাদী (Hedonist) বোলা হয়। এৰিষ্টিপাছ, এপিকিউৰাছ, বেন্থাম আৰু মিল আদি সুখবাদী স্কুলৰ গুৰুত্বপূর্ণ দার্শনিক। এই সকলোবোৰ চিন্তাবিদে মানৱ জীৱনত অনুভূতিৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰিছে। অনুভূতি হৈছে মনৰ সর্বোচ্চ ক্রিয়া। সুখবাদী চিন্তাবিদসকলে স্বীকাৰ কৰিছে যে যিবোৰ অনুভূতিয়ে মানৱ জীৱনত সুখ দিয়ে, সেইবোৰেই ভাল। গতিকে, সুখবাদী নীতিক 'সংবেদনশীলতাৰ নীতি' (Ethics of Sensibility) বুলি কোৱা হয়।

৭.৪ সুখবাদী তত্ত্বৰ শ্রেণীবিভাজন

সুখবাদক মূলতঃ দুটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে— মানসিক সুখবাদ (Psychological Hedonism) আৰু নৈতিক সুখবাদ (Ethical Hedonism)। আকৌ, নৈতিক সুখবাদক দুটা ভাগত

ভাগ কৰা হৈছে— আত্মসুখবাদ বা ব্যক্তিগত (Egoistic or Individualistic) আৰু পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ বা বিশ্বজনীন বা সার্বজনীন (Altruistic or Universalistic)। আত্মসুখবাদ সুখবাদক আকৌ স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ (Gross or Sensualistic Hedonism) আৰু মার্জিত বা সংযত বা যুক্তিসংগত আত্মসুখবাদ (Refined or Rationalistic Hedonism) হিচাপে ভাগ কৰা হৈছে। আনহাতে, পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদক স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদ (Gross Utilitarianism) আৰু মার্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদ (Refined Utilitarianism) হিচাপে ভাগ কৰা হৈছে।

সুখবাদৰ শ্রেণীবিভাজন তলত দিয়া টেবুলত দেখুওৱা হৈছে:

সুখবাদ

- **মানসিক সুখবাদ**
- **নৈতিক সুখবাদ**
  - **আত্মসুখবাদ বা ব্যক্তিগত**
    - স্থুল বা অসংযত
    - মার্জিত বা সংযত বা যুক্তিসংগত
  - **পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ বা বিশ্বজনীন বা সার্বজনীন**
    - স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদ
    - মার্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদ

৭.৫ মানসিক সুখবাদ

মানসিক সুখবাদে মত পোষণ কৰে যে 'সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য'। আমি সদায় সুখ বিচাৰোঁ আৰু কষ্টৰ পৰা আঁতৰি থাকোঁ। সুখক মানৱ কার্য্যৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য আৰু প্রেৰণা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়। এই তত্ত্ব অনুসৰি ব্যক্তিসকলে বস্তুবোৰ কেৱল সুখ লাভৰ বাবেহে বিচাৰে। গতিকে, বস্তুবোৰ কেৱল সেইবোৰৰ নিজস্ব উদ্দেশ্যৰ বাবে বিচৰা নহয়।

এই তত্ত্বৰ প্রাচীন কালৰ প্রধান সমর্থক আছিল চাইৰিনাইকসসকল (Cyrenaics)। তেওঁলোক এৰিষ্টিপাছ অৰ চাইৰিনিৰ অনুগামী। চাইৰিনাইকস সম্প্রদায়ৰ মতে, আমি সদায় সুখ বিচাৰোঁ আৰু কষ্ট এৰাই চলোঁ কাৰণ 'সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য'। তেওঁলোকৰ মুখ্য চিন্তা আছিল এটা ভাল জীৱন

যাপন কৰা। ই আছিল এক নৈতিক চিন্তা। তেওঁলোকে যুক্তিসংগতভাৱে সুখৰ জীৱন যাপন কৰাটোৱেই আদর্শ বুলি মত দিছিল।

আধুনিক কালৰ এই তত্ত্বৰ সমর্থকসকল হৈছে বেইন, জেৰেমী বেন্থাম আৰু জে. এছ. মিল। বেন্থামে মত পোষণ কৰে যে আমাৰ কার্য্যৰ মৌলিক প্রেৰণা হৈছে সুখ আৰু কষ্ট। জীৱনত আমি এই মৌলিক প্রেৰণা লাভ কৰাটোৱেই লক্ষ্য কৰোঁ। কিন্তু জে. এছ. মিলৰ মতে, আমি কেৱল সুখেই বিচাৰোঁ। বস্তুবোৰ কেৱল সুখ লাভৰ বাবেহে বিচৰা হয়।

৭.৫.১ মানসিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য

মানসিক সুখবাদক ইয়াৰ দুটা মৌলিক মতবাদৰ বাবে সমালোচনা কৰা হয়। সেইবোৰ হ'ল—

১. সুখ হৈছে প্রতিটো ইচ্ছাৰ চৰম লক্ষ্য।

২. মানুহৰ নির্বাচন সদায় সুখৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।

মানসিক সুখবাদৰ সমালোচনা তলত বিশদভাৱে দিয়া হ'ল—

ক) সমালোচকসকলৰ মতে, মানসিক সুখবাদ এটা অ-মানসিক প্রক্রিয়াৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। গতিকে, ইয়াৰ প্রকৃতি মানসিক নহয়। আমি জানো যে যেতিয়া আমি কোনো বস্তু বিচাৰোঁ, তেতিয়া এটা মানসিক ক্রম অনুসৰণ কৰা হয়। সেই ক্রম হ'ল—

(i) অভাৱ → (ii) বস্তুৰ প্রতি ইচ্ছা → (iii) বস্তুটো লাভ কৰাৰ ইচ্ছা → (iv) সুখৰ অনুভূতি।

কিন্তু মানসিক সুখবাদত এই মানসিক ক্রম অনুসৰণ নহয়। যেতিয়া আমি বস্তুৰ সলনি কেৱল সুখ বিচাৰোঁ, তেতিয়া এই তত্ত্বৰ সৈতে বিৰোধ আহে যে সাধাৰণতে আমি বস্তু বিচাৰোঁ আৰু তাৰ ফলত সুখ পাম। মানসিক সুখবাদে ইয়াক ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাই যে কেনেকৈ সুখ বস্তুৰ ইচ্ছাৰ আগতেই বিচাৰ হয়। সমালোচকসকলৰ মতে, সুখ হৈছে ইচ্ছা পূৰণৰ ফল, যি কোনো বস্তুৰ প্রতি নিহিত থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি ধন-সম্পত্তি, সুস্বাস্থ্য, নাম-যশ বিচাৰোঁ। ইয়াত প্রাথমিকভাৱে বস্তুটো বিচৰা হয় আৰু তাৰ পূৰণৰ ফলত সুখ লাভ হয়।

খ) আকৌ, যদি সুখেই হৈছে মানৱ কার্য্যৰ একমাত্র প্রেৰণা মানসিক সুখবাদ অনুসৰি, তেন্তে সমালোচকসকলে কয় যে আমি যিমানেই সুখ বিচাৰোঁ, সিমানেই ই আমাৰ পৰা আঁতৰি যায়। তেওঁলোকে কয় যে সুখৰ প্রতি নির্লিপ্ত ভাৱে থাকিলেহে ই সহজে লাভ কৰিব পাৰি। গতিকে, স্বার্থপৰ বা চর্তসাপেক্ষ কার্য্যই কেতিয়াও সুখ দিব নোৱাৰে। নিঃস্বার্থ কার্য্যইহে জীৱনত পৰিপূর্ণ সুখ দিব পাৰে। মিলেও কৈছে যে যিসকলে সুখৰ বাহিৰে আন কোনো লক্ষ্য স্থিৰ কৰা নাই, তেওঁলোকেই সুখী।

চিজ্বিক (Sidgwick) আৰু ৰাছডেল (Rashdall) আদি সমালোচকে ইয়াক "সুখবাদৰ বিৰোধাভাস" (Paradox of Hedonism) বুলি কয়। বিৰোধাভাসৰ অর্থ হ'ল— "স্ব-বিৰোধী উক্তি"। গতিকে, সুখবাদৰ সিদ্ধান্ত যে "সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য" এটা স্ব-বিৰোধী হয় যদি আমি এইটো মানি লওঁ যে সুখ কেৱল তাক নিবিচাৰিলেহে পোৱা যায়। চিজ্বিকে ইয়াক এনেদৰে মন্তব্য কৰিছে— "সুখৰ প্রতি অতিৰিক্ত আকর্ষণে ইয়াৰ নিজৰ লক্ষ্যহে বিফল কৰে।"

ৰাছডেলে কয় যে মানসিক সুখবাদত "হিষ্টেৰন প্রটেৰন" (Hysteron Proteron) বা "বিপৰীত ক্রম" অর্থাৎ "গাড়ী ঘোঁৰাৰ আগত" (Cart before the horse) এটা ত্রুটিৰ বিষয়ে মত প্রকাশ কৰিছে। ইয়াত সুখ (ফল)ক বস্তু (কাৰণ)ৰ আগত স্থান দিয়া হয়। এইটো সচাঁ যে ইচ্ছা পূৰণে সুখ দিয়ে, কিন্তু ই সদায় সত্য নহয় যে বস্তু কেৱল সুখদায়ক বুলিয়েহে বিচাৰ কৰা হয়।

গ) "সুখ" শব্দটোৱেই অস্পষ্ট, কাৰণ ইয়াৰ দুটা অর্থ আছে—

১. সুখৰ অর্থ হল বস্তু লাভৰ পৰা হোৱা সন্তুষ্টিৰ অনুভূতি।

২. সুখৰ অর্থ হল সুখদায়ক বস্তু।

দ্বিতীয় অর্থত আমি সুখদায়ক বস্তুক বুজোঁ, যিটো সমালোচনাৰ বিষয় নহয়। সমস্যাটো হ'ল যেতিয়া আমি বস্তুৰ সৈতে সুখৰ কথা কওঁ, তেতিয়া আমি ইয়াৰ দ্বাৰা বস্তু লাভৰ পিছত হোৱা সুখৰ অনুভূতিকেই বুজাওঁ। ইয়াত স্পষ্ট হয় যে আমি বস্তু বিচাৰোঁ, সুখ নুবুজাওঁ।

ঘ) মানসিক সুখবাদীসকলে "ধাৰণাত সুখ" (Pleasure in Idea) আৰু "সুখৰ ধাৰণা" (Idea of Pleasure)ৰ পার্থক্য কৰিব পৰা নাই। পিতৃ-মাতৃয়ে সন্তানৰ কল্যাণৰ বাবে আত্মত্যাগ কৰি সুখ পায়, কিন্তু তেওঁলোকৰ মূল প্রেৰণা হ'ল আত্মত্যাগ। গতিকে, সুখ ইচ্ছাৰ স্বাভাৰিক লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে আৰু মানসিক সুখবাদক সন্তোষজনক নৈতিক তত্ত্ব হিচাপে গ্রহণ কৰা নাযায়।

t কার্য্যকলাপ ৭.১

১. সুখবাদ বুলিলে কি বুজা? আলোচনা কৰা।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: আধুনিক যুগত মানসিক সুখবাদক সমর্থন কৰা চিন্তাবিদসকলৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ২: মানসিক সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া (২০ শব্দৰ ভিতৰত)।

প্রশ্ন ৩: তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা—

ক) মানসিক সুখবাদত সুখক মানৱ কার্য্যৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য বুলি স্বীকাৰ কৰা হয়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) মানসিক সুখবাদ কেৱল বাস্তৱ তথ্যৰ সৈতে জড়িত নহয়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

গ) গ্রীক শব্দ 'হেডন'ৰ অর্থ সুখ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

ঘ) সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখেই হৈছে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন ৪: সুখবাদৰ দুটা প্রধান প্রকাৰ কি?

৭.৬ নৈতিক সুখবাদ

সুখবাদৰ শ্রেণীবিভাজনৰ তালিকাখন চালে আপুনি বুজিব পাৰিব যে নৈতিক সুখবাদ হৈছে সুখবাদৰ আন এক প্রকাৰ। নৈতিক সুখবাদে মত দিয়ে যে আমাক সুখ বিচাৰিব লাগে। এই চিন্তাবিদসকলৰ মতে, "সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ সঠিক লক্ষ্য"। বেন্থাম আৰু জে.এছ. মিল আদি সুখবাদী চিন্তাবিদসকলে মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ নৈতিক চিন্তা বিকশিত কৰিছে। কিন্তু চিজ্বিকৰ চিন্তাত ইয়াৰ পৰা কিছু পৃথকতা পোৱা যায়। তেওঁ নৈতিক সুখবাদক মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি গঢ়ি তোলা নাই। কিয়? কাৰণ চিজ্বিকৰ মতে, সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ যুক্তিসংগত বিষয়।

৭.৬.১ নৈতিক সুখবাদৰ সমালোচনামূলক মন্তব্য

নৈতিক সুখবাদৰ মূল নীতি হৈছে মূল্য আৰু সুখক একে বুলি গণ্য কৰা। এই সাদৃশ্যক তীব্রভাৱে সমালোচনা কৰা হৈছে। আমি কেতিয়াও ক'ব নোৱাৰোঁ যে সুখ হৈছে বস্তুৰ একমাত্র মূল্য। আমি মূল্য আৰু সুখক একে বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰোঁ। উদাহৰণস্বৰূপে, সৎগুণ, সৌন্দর্য, জ্ঞান আদি বিবেচনা কৰক। যেতিয়া এইবোৰ লাভ কৰোঁ, আমি সুখ অনুভৱ কৰোঁ আৰু যেতিয়া ইয়াক লাভ কৰিব নোৱাৰোঁ, আমি বেদনা অনুভৱ কৰোঁ। গতিকে, ইয়াত সুখক মূল্যৰ সৈতে একে বুলি গণ্য কৰা হোৱা নাই।

প্রকৃততে মূল্য ইচ্ছাৰ বস্তুৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। সুখ আৰু বেদনাৰ সংজ্ঞা দিয়াৰ প্রয়োজন। সুখ হৈছে ধনাত্মক মূল্যৰ অনুভূতি; আনহাতে বেদনা হৈছে ঋণাত্মক মূল্যৰ অনুভূতি। গতিকে, সুখ হৈছে মূল্যৰ চিহ্ন। ইয়াৰ নিজা কোনো মূল্য নাই। আপুনি বুজিব পাৰে যে আমি কিয় সুখক মূল্যৰ সৈতে একে বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰোঁ। সুখ সংবেদনশীল আৰু ক্ষণস্থায়ী, আনহাতে সুখী হৈছে যুক্তিসংগত আৰু স্থায়ী।

তাৰোপৰি, সুখক কোনো বস্তুৰ চৰম মূল্য বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি। ইয়াত ৰাছডেলে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে কোনো বস্তুৰ মূল্যবোৰৰ ভিতৰত এটা। ৰাছডেলৰ মতে, সুখ জ্ঞান, সৌন্দর্য আৰু সৎগুণতকৈ নিম্নস্তৰৰ। সৎগুণ হৈছে সুখ, জ্ঞান আৰু সৌন্দর্যতকৈ উচ্চতম মূল্য।

t কার্য্যকলাপ

১. সুখবাদ বুলিলে কি বুজা? আলোচনা কৰা।

২. মানসিক সুখবাদ সন্তোষজনকনে? আপোনাৰ মতামত কি? আলোচনা কৰা।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫: চিজ্বিকে নৈতিক সুখবাদক মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত গঢ়ি তুলিছেনে?

প্রশ্ন ৬: নৈতিক সুখবাদৰ বিভিন্ন প্রকাৰবোৰ কি কি?

প্রশ্ন ৭: তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখা—

ক) নৈতিক সুখবাদে মূল্য আৰু সুখক একে বুলি গণ্য কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

খ) চিজ্বিকে মত দিয়ে যে সুখ আমাৰ ইচ্ছাৰ যুক্তিসংগত লক্ষ্য নহয়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

৭.৭ আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ

আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ মতে, 'ব্যক্তিৰ সুখেই হৈছে নৈতিক মানদণ্ড'। এই তত্ত্বই মত দিয়ে যে প্রতিজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ সুখ বিচৰা উচিত। এই তত্ত্বৰ মতবাদ হৈছে যে যেতিয়া কোনো কার্য্যই কর্তাৰ নিজৰ আটাইতকৈ সর্বাধিক সুখ বৃদ্ধি কৰে, তেতিয়া সেই কার্য্য ভাল। আকৌ, যেতিয়া কোনো কার্য্যই কর্তাৰ নিজৰ আটাইতকৈ সর্বাধিক সুখ বৃদ্ধি নকৰে, তেতিয়া সেই কার্য্য বেয়া। সুখৰ গুণাগুণ বিচাৰ কৰোঁতে দুটা কাৰক বিবেচনা কৰা হয়: তীব্রতা আৰু স্থায়িত্ব। আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদক স্থূল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ আৰু মার্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ হিচাপে উপবিভাজন কৰা হয়।

৭.৭.১ স্থূল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ

স্থূল বা অসংযত বা ইন্দ্রিয়লালসা আত্মসুখবাদ এৰিষ্টিপাছৰ শিক্ষাত পোৱা যায়। এৰিষ্টিপাছে মত দিয়ে যে 'জীৱনৰ একমাত্ৰ ভাল হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ'। সকলো সুখ একে প্ৰকাৰৰ। সুখবোৰ কেৱল তীব্ৰতা বা ডিগ্ৰী আৰু স্থায়িত্বত পৃথক হয়। গতিকে, তেওঁ সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। এই স্থূল বা অসংযত আত্মসুখবাদৰ মূলমন্ত্ৰ হৈছে— 'আহক আমি খাওঁ, পান কৰোঁ আৰু আনন্দ কৰোঁ, কিয়নো কাইলৈ আমি জীয়াই নাথাকিব পাৰো'। টমাছ হবছৰ মতে, মানুহে কেৱল নিজৰ বাবেহে চিন্তা কৰে। সি স্বাভাৱিকতে নিজৰ সুখ বিচাৰে আৰু বেদনা এৰাই চলিব বিচাৰে।

আধুনিক যুগত মেণ্ডেভিল আৰু হেলভেটিয়াছে ইন্দ্রিয়লালসা আত্মসুখবাদৰ প্ৰতিপাদন কৰিছে। এই দুয়োজন চিন্তাবিদে একে দৰ্শনৰ অংশীদাৰ। তেওঁলোকে কয় যে 'স্ব-প্ৰেম হৈছে মানুহৰ বাবে একমাত্ৰ সৎগুণ'।

৭.৭.২ মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ

মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ এপিকিউৰাছৰ শিক্ষাত পোৱা যায়। তেওঁ মত দিয়ে যে যুক্তিয়েই হৈছে প্ৰকৃত সুখ লাভৰ সঠিক পথপ্ৰদৰ্শক। এপিকিউৰাছে শাৰীৰিক সুখতকৈ মানসিক সুখক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। কাৰণ হৈছে যে মানসিক সুখ বেছি পবিত্ৰ আৰু বেদনামুক্ত। তেওঁৰ নৈতিক চিন্তাৰ মূলমন্ত্ৰ হৈছে— 'সুখী হ'ব পাৰি আমাৰ উপভোগৰ সামৰ্থ্য বৃদ্ধি কৰি নহয়, আমাৰ ইচ্ছা আৰু প্ৰয়োজন হ্ৰাস কৰি'।

৭.৭.৩ সমালোচনা

এতিয়া স্থূল বা অসংযত আৰু মাৰ্জিত বা সংযত নৈতিক সুখবাদৰ সমালোচনা আলোচনা কৰোঁ—

ক) স্থূল বা অসংযত আৰু মাৰ্জিত বা সংযত নৈতিক সুখবাদ দুয়োটাকে সমালোচনা কৰা হৈছে কিয়নো সমালোচকসকলৰ মতে এই তত্ত্ববোৰ প্ৰকৃততে মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সুখবাদৰ মৌলিক বিৰোধাভাস— 'সুখৰ প্ৰতি অতিৰিক্ত আকৰ্ষণে ইয়াৰ নিজৰ লক্ষ্যহে বিফল কৰে'— এই দুয়োটা সুখবাদী তত্ত্বত উপস্থিত।

খ) আপুনি জানে যে মানৱ প্ৰকৃতিত আত্মসুখবাদ উপাদান আছে, কিন্তু তেওঁৰ ভিতৰত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ উপাদানও আছে। গতিকে, সুখ সদায় আপেক্ষিক আৰু ইয়াক কেতিয়াও বিশ্বজনীন কৰিব পৰা নাযায়। আত্মসুখবাদ সুখবাদত নৈতিকতাই নিজেই প্ৰশ্নৰ সন্মুখীন হয় কিয়নো ই আমাক নৈতিকতাৰ এক সমান মানদণ্ড প্ৰদান কৰিব পৰা নাই। আমাৰ কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰিবলৈ কোনো বিচাৰৰ মানদণ্ড নাই কিয়নো স্থুল বা অসংযত নৈতিক সুখবাদীসকলৰ বাবে, 'সুখ বা আনন্দ মানে হৈছে সর্বোচ্চ সম্ভৱ শাৰীৰিক সুখ'।

গ) মার্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নিঃসন্দেহে ইন্দ্রিয়লালসা আত্মসুখবাদতকৈ বেছি প্ৰতিফলনশীল। মার্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদে নৈতিক জীৱনত যুক্তিৰ কার্য্য স্বীকাৰ কৰে কিয়নো ইয়াৰ মতে ক্ষণস্থায়ী সুখ জীৱনৰ সর্বোচ্চ ভাল নহয়।

৭.৮ পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ – বেন্থাম

বেন্থামৰ নৈতিক তত্ত্বক পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ বা বিশ্বজনীন বা সার্বজনীন সুখবাদ বুলি কোৱা হয়। কিন্তু ইয়াৰ প্ৰকৃতি হৈছে স্থুল বা অসংযত বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ। বেন্থামৰ মতে, সার্বজনীন সুখ হৈছে নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। উপযোগিতাবাদৰ অর্থ হৈছে যে নৈতিকতাৰ চূড়ান্ত মানদণ্ড হৈছে "সর্বাধিক সংখ্যকৰ সর্বাধিক সুখ"। এই নীতি বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্বত দেখা যায়। কিন্তু ইয়াৰ প্ৰকৃতি স্থুল বা অসংযত কাৰণ দুটা মৌলিক নীতিৰ বাবে:

১. বেন্থামে মত দিয়ে যে "মূল্যৰ একমাত্র মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ"।

২. বেন্থামৰ মতে, মানুহ স্বাভাৱিকতে আত্মসুখবাদী (স্বার্থপৰ)।

বেন্থামে সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, পবিত্রতা (purity) কোনো উচ্চ গুণ নহয়। বেন্থামে সুখক পবিত্র বুলি সংজ্ঞায়িত কৰে যেতিয়া ই বেদনাৰ সৈতে মিশ্রিত নহয়। একেদৰে, বেদনাক পবিত্র বুলি কোৱা হয় যেতিয়া ই সুখৰ সৈতে মিশ্রিত নহয়। গতিকে, বেন্থামৰ এই দৃষ্টিভংগীয়ে তেওঁৰ উপযোগিতাবাদক স্থুল বা অসংযত (অশোধিত) কৰি তোলে।

অধিকন্তু, বেন্থামৰ সুখবাদ "পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ" কেৱল এই বাবেই যে তেওঁ "সুখৰ পৰিসৰ" (extent of pleasure) বিবেচনা কৰে। "সুখৰ পৰিসৰ"ৰ দ্বাৰা তেওঁ সুখৰ মাত্রাক বুজায়— অর্থাৎ আমি সার্বজনীন সুখলৈ লক্ষ্য ৰাখিব লাগে। আপুনি "সুখবাদী গণনা প্রণালী"

(Hedonistic Calculus) কি জানে? ইয়াৰ অর্থ হৈছে যে আমি সুখ আৰু বেদনা সমানে গণনা কৰিব লাগে। বেন্থামে আমাক উপদেশ দিছে—

"সুখৰ তৰাজু কৰা, বেদনা বা দুখৰ তুলনা কৰা আৰু যিদৰে ভাৰসাম্য ৰয়, ঠিক সেইদৰে শুদ্ধ-অশুদ্ধৰ প্রশ্ন নির্ণয় হ'ব।"

৭.৮.১ সমালোচনা

বেন্থামৰ স্থূল বা অসংযত উপযোগিতাবাদক বহুতো চিন্তাবিদে সমালোচনা কৰিছে। তেওঁৰ আত্মসুখবাদ সুখবাদ বা ব্যক্তিগত তত্ত্ব কেতিয়াও পৰসুখবাদ বা স্থূল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ বা সার্বজনীন হ'ব নোৱাৰে।

- সমালোচকসকলৰ মতে, বেন্থামৰ স্থূল বা অসংযত উপযোগিতাবাদ মানসিক প্রতিষ্ঠানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত— "এজন ব্যক্তি তেওঁৰ নিজৰ প্রকৃতিয়ে বান্ধ খাই থাকে"। এই ক্ষেত্রত, "সাধাৰণ সুখ"ৰ ইচ্ছা তত্ত্বটোৰ বাবে এটা বোজা হৈ পৰে। এজন স্বার্থপৰ ব্যক্তিয়ে সমাজৰ কল্যাণৰ বাবে কেনেকৈ চিন্তা কৰিব পাৰে?
- সমালোচকসকলে ইয়াক কৰে যে বেন্থামে সুখৰ গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰাৰ বাবেই ই স্থূল বা অসংযত (অশোধিত) হৈ ৰয়।
- বেন্থামে "সুখৰ পৰিসৰ"ৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ বাবে সুখবাদী গণনা প্রণালী অতি কঠিন হৈ পৰে। আনৰ সুখ গণনা কৰাটো অসম্ভৱৰ। যদি আমি এনে কৰোঁ, তেন্তে আমাক এটা নতুন মূল্য মানদণ্ড প্রদান কৰিব লাগিব যিয়ে আমাৰ নিজৰ সুখ আৰু অন্যান্যৰ সুখক ন্যায়তা দিব পাৰে। সুখবাদে সমগ্র মানৱজাতিৰ সুখ গণনা কৰাটোক সমর্থন নকৰে।

৭.৯ সার্বজনীন মার্জিত বা সংযত সুখবাদ – জে. এছ. মিল

জে. এছ. মিলে পৰসুখবাদ বা স্থূল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁৰ তত্ত্ব মার্জিত বা সংযত বা গুণগত প্রকৃতিৰ। মিলৰ পৰসুখবাদ বা স্থূল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদক উপযোগিতাবাদ বুলিও কোৱা হয়। তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বৰ মূলমন্ত্র হৈছে— "মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ সুখ নহয়, সকলোৰে সুখ"। ই হৈছে গুণগত মূল্য আৰু উপযোগিতাৰ নীতি।

মিলে স্বীকাৰ কৰে— "যি সুখে উপযোগবাদী মানদণ্ড গঠন কৰে, সেইবোৰ কর্তাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সংশ্লিষ্ট সকলোৰে সুখ। নাজাৰেথৰ যীচুৰ সোণালী নীতিত (Golden Rule), আমি উপযোগিতাবাদৰ সম্পূর্ণ আত্মা পঢ়ো। যিদৰে আনেহে তোমাৰ প্রতি কৰিব বিচাৰে, তেনেদৰে কৰা,

আৰু তোমাৰ চুবুৰীয়াক তোমাৰ দৰে ভাল পোৱা— ই হৈছে উপযোগবাদী নৈতিকতাৰ আদর্শ পৰিপূর্ণতা।"

(Utilitarianism, অধ্যায় II, পৃষ্ঠা ২৪-২৫)

আপুনি দুটা প্রশ্ন উত্থাপন কৰিব পাৰে:

ক) "সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়" বুলি আমি কেনেকৈ প্রমাণ কৰিম?

খ) কি আমাক "সাধাৰণ সুখ"ৰ প্রচাৰ কৰিবলৈ উদগনি দিয়ে?

প্রথম প্রশ্ন (ক)ৰ উত্তৰত মিলে কয় যে সুখ ভাল। এজন ব্যক্তিৰ সুখ তেওঁৰ বাবে ভাল, গতিকে সাধাৰণ সুখ সমগ্র মানৱজাতিৰ বাবে ভাল।

দ্বিতীয় প্রশ্ন (খ)ৰ উত্তৰ মিলে কয় যে কর্তাৰ সুখ তেওঁৰ নিজত নহয়, সাধাৰণ সুখত নিহিত হৈ থাকে। গতিকে, প্রতিজন ব্যক্তিয়ে "সাধাৰণ সুখ ৰ প্রচাৰ কৰিব লাগে। মিলৰ মতে, উপযোগিতাবাদত এজন ব্যক্তিয়ে নিঃস্বার্থ (self-less) কার্য্য কৰিব লাগে, কিয়নো তেওঁৰ মতে, ব্যক্তিজনে নিৰপেক্ষ আৰু হিতৈষী দর্শকহৈ নিজৰ সুখ আৰু আনৰ সুখ বাছনি কৰিব লাগে।

৭.৯.১ সমালোচনা

মিলৰ পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদ তত্ত্বক তলত দিয়া সমালোচনাৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হৈছে:

ক) মিলৰ পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ মার্জিত বা সংযত সুখবাদক বহুতো চিন্তাবিদে সমালোচনা কৰিছে। মার্টিনো (Martineau)য়ে কয় যে "এজনৰ পৰা সকলোলৈ স্থানান্তৰ হ'ব নোৱাৰে"। আত্মসুখবাদৰ পৰা পৰমসুখবাদলৈ যোৱাটো অসম্ভৱ— "প্রত্যেকে নিজৰ বাবে"ৰ পৰা "প্রত্যেকে সকলোৰ বাবে"লৈ কোনো বাট নাই।

খ) মিলৰ "সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়" বুলি প্রমাণ কৰাৰ যুক্তিও ভুল। এইটো সঁচা যে আমি আমাৰ নিজৰ সুখ বিচাৰোঁ, কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়ো নহয় যে আমি সকলোৰ সুখ বিচাৰোঁ। এজনে ধন উপার্জন কৰিব বিচাৰে, কিন্তু ইয়াৰ অর্থ এয়ো নহয় যে তেওঁ সকলোকে সুখী কৰিবলৈ ধন বিতৰণ কৰিব। গতিকে, উপযোগীবাদে আমাক নৈতিক বাধ্যতাৰ পর্যাপ্ত ভেটি প্রদান কৰিব পৰা নাই।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৮: সার্বজনীন মার্জিত বা সংযত সুখবাদৰ মুখ্য সমর্থক কোন?

প্রশ্ন ৯: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া (৭০ শব্দৰ ভিতৰত)।

প্রশ্ন ১০: সার্বজনীন মার্জিত বা সংযত সুখবাদ কি? (৬০ শব্দৰ ভিতৰত)।

প্রশ্ন ১১: খালী ঠাই পূৰণ কৰা—

ক) বেন্থামৰ মতে, মানুহ স্বাভাৱিকতে ..... ।

খ) বেন্থাম আৰু মিলৰ মতে, ... হৈছে নৈতিকতাৰ ..... ।

গ) বেন্থামে ..... উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে।

ঘ) জে. এছ. মিলে ..... উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে।

2 ৭.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই আলোচনাই সুখবাদৰ সকলো দিশ সম্পর্কে আলোকপাত কৰিছে। তলত দিয়া বিষয়বোৰে আমাৰ আলোচনাৰ কেন্দ্রবিন্দু হিচাপে ঠিয় হৈছে—

- সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখেই হৈছে জীৱনৰ লক্ষ্য।
- সুখবাদক মানসিক সুখবাদ আৰু নৈতিক সুখবাদ হিচাপে বিভক্ত কৰা হয়।
- মানসিক সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক লক্ষ্য।
- মানসিক সুখবাদক বহুতো চিন্তাবিদে সমালোচনা কৰিছে কাৰণ এই তত্ত্বমতে সুখই ইচ্ছাৰ বস্তুক পূর্বধাৰণা কৰে। কিন্তু সমালোচকসকলৰ মতে, কোনো ইচ্ছাৰ বস্তু লাভ কৰিলেহে আমি সুখ পাম।
- চিজ্বিকে তেওঁৰ নৈতিক সুখবাদক মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত গঢ়ি তোলা নাই। তেওঁৰ মতে, সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ যুক্তিসংগত বিষয়।
- ৰাছডেলে নৈতিক সুখবাদক সমালোচনা কৰোঁতে কয় যে সুখ বা আনন্দক ব্যক্তিৰ মূল্যবোৰৰ ভিতৰত এটা হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। সুখ আমাৰ জীৱনৰ একমাত্র মূল্য হ'ব নোৱাৰে। তেওঁ সুখ, জ্ঞান আৰু সৌন্দর্যতকৈ সৎগুণক শ্রেষ্ঠ মূল্য বুলি গণ্য কৰে। সুখ আৰু মূল্য একে নহয়।
- নৈতিক সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে আমাৰ ইচ্ছাৰ সঠিক লক্ষ্য।
- আত্মসুখবাদ সুখবাদ (নৈতিক সুখবাদৰ এক প্রকাৰ)য়ে মত দিয়ে যে ব্যক্তিৰ সুখেই হৈছে জীৱনৰ লক্ষ্য। গতিকে, ইয়েই নৈতিকতাৰ মানদণ্ড।

- স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ মতে, সকলো সুখ একে প্ৰকাৰৰ। শৰীৰৰ সুখ আত্মাৰ সুখতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ। বৰ্তমানহে নিশ্চিত, ভৱিষ্যত অনিশ্চিত।
- ইন্দ্ৰিয়লালসা আত্মসুখবাদক সেই চিন্তাবিদসকলে সমালোচনা কৰিছে যিসকলে কেতিয়াও এই মূলমন্ত্ৰক সমৰ্থন কৰা নাই— "সুখ মানে সৰ্বোচ্চ সম্ভৱ শাৰীৰিক সুখ।
- এপিকিউৰাছে মত দিয়ে যে ব্যক্তিৰ মনক সেই চিন্তাবোৰৰ পৰা মুক্ত ৰাখিব লাগে যিয়ে তেওঁক বেদনা আৰু উদ্বেগ দিয়ে। প্ৰতিজন মানুহে জীৱনত সহজে স্থায়ী সুখ বিচৰা উচিত। সুখী জীৱন হৈছে য'ত কোনো সংঘাত বা ব্যৰ্থতা নাথাকে। ই হৈছে "সহজ সুখ, শুভেচ্ছা, নিৰুদ্বেগ অৱসৰ"ৰ জীৱন।
- পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদৰ মতে, নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে "সৰ্বাধিক সংখ্যকৰ সৰ্বাধিক সুখ"।
- বেন্থামে স্থুল বা অসংযত উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে কাৰণ তেওঁ মত দিয়ে যে "মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ"।
- বেন্থামৰ স্থুল বা অসংযত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদত যুক্তিৰ কোনো স্থান নাই কাৰণ তেওঁৰ মতে, মানুহ মৌলিকভাৱে স্বাৰ্থপৰ।
- মিলে মাৰ্জিত বা সংযত উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁ সুখ বা আনন্দ লাভত নিঃস্বাৰ্থ কাৰ্য্যক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। মিলৰ মাৰ্জিত বা সংযত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদত নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে সুখৰ গুণগত মান।
- মিলৰ উপযোগিতাবাদত কাৰ্য্যবোৰক তেওঁলোকৰ উপযোগিতাৰ ফালৰ পৰা বিচাৰ কৰা হয়। গতিকে, ইয়াৰ প্ৰকৃতি প্ৰায়োগিক। ইয়াত উপযোগিতাক সাধাৰণ সুখৰ প্ৰচাৰ আৰু সাধাৰণ বেদনা ৰোধৰ এক সঁজুলি হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে।

০ ৭.১১ অধিক জানিবলৈ

১) চেটার্জী, ফণিভূষণ. (১৯৫২). Principles of Ethics. বিডন ষ্ট্ৰীট, কলকাতা।

২) লিলি, উইলিয়াম. (১৯৬৪). An Introduction to Ethics. মেথুৱেন।

৩) সিনহা, যদুনাথ. (১৯৭৩). A Manual of Ethics. নিউ চেণ্ট্ৰেল বুক এজেন্সি, কলকাতা।

৪) উইলিয়াম কে. ফ্ৰাংকেনা: Ethics. প্ৰিণ্টিছ-হল, ১৯৭৩।

U ৭.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : বেইন, হিউম, বেন্থাম আৰু মিল।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : মানসিক সুখবাদে মত দিয়ে যে সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ স্বাভাৱিক আৰু সাধাৰণ লক্ষ্য।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ক) শুদ্ধ; খ) অশুদ্ধ; গ) শুদ্ধ; ঘ) শুদ্ধ।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : মানসিক সুখবাদ আৰু নৈতিক সুখবাদ।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : নহয়।

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : আত্মসুখবাদ সুখবাদ আৰু পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদ।

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : ক) শুদ্ধ; খ) অশুদ্ধ।

প্রশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : জে. এছ. মিল।

প্রশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : বেন্থামৰ নৈতিক তত্ত্বক পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ বা বিশ্বজনীন সুখবাদ বুলি কোৱা হয়। এই তত্ত্বৰ প্রকৃতি স্থুল বা অসংযত বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ, কাৰণ ইয়াৰ দুটা কাৰণ আছে— ১) বেন্থামে মত দিয়ে যে "মূল্যৰ একমাত্র মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ"; ২) বেন্থামৰ মতে, মানুহ স্বাভাৱিকতে স্বার্থপৰ। বেন্থামে মত দিয়ে যে সার্বজনীন সুখেই হৈছে নৈতিক জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। কিন্তু তেওঁ সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। গতিকে, তেওঁৰ তত্ত্বক পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ বুলি কোৱা হয়।

প্রশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : জে. এছ. মিলৰ নৈতিক তত্ত্বক পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদ বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰ প্রকৃতি মার্জিত বা সংযত বা গুণগত। তেওঁ সুখ বা আনন্দ লাভত নিঃস্বার্থ কার্য্যক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে। মিলৰ মার্জিত বা সংযত পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমার্জিত পৰসুখবাদ সুখবাদত নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে সুখৰ গুণগত মান। তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বৰ মূলমন্ত্র হৈছে— "মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ সুখ নহয়, সকলোৰে সুখ"।

প্রশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : ক) স্বার্থপৰ;

খ) সার্বজনীন সুখেই হৈছে নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য;

গ) স্থুল বা অসংযত;

ঘ) মার্জিত বা সংযত।

M ৭.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: সুখবাদৰ মতে জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য কি?

প্ৰশ্ন ২: সুখবাদী স্কুলৰ মুখ্য সমৰ্থকসকল কোন?

প্ৰশ্ন ৩: সুখবাদী স্কুলৰ আন নাম কি?

প্ৰশ্ন ৪: সুখবাদৰ মুখ্য উদ্দেশ্য উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: মানসিক সুখবাদৰ মুখ্য ব্যাখ্যাকাৰীসকলৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: মানসিক সুখবাদৰ মূলমন্ত্ৰ কি?

প্ৰশ্ন ৭: 'হিষ্টেৰন প্ৰ'টেৰন' বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৮: স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ সমৰ্থকসকল কোন?

প্ৰশ্ন ৯: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ১০: বিশ্বজনীন মাৰ্জিত বা সংযত সুখবাদৰ সংজ্ঞা লিখা।

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: মানসিক সুখবাদৰ ওপৰত চমুকৈ মন্তব্য কৰা।

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক সুখবাদ কি? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: স্থুল বা অসংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ আৰু মাৰ্জিত বা সংযত আত্মসুখবাদ নৈতিক সুখবাদৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য পোৱা নে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ আৰু বিশ্বজনীন বা সাৰ্বজনীন মাৰ্জিত বা সংযত সুখবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুওৱা।

প্ৰশ্ন ৫: পৰসুখবাদ বা স্থুল বা অমাৰ্জিত পৰসুখবাদ নৈতিক সুখবাদ কি? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: মানসিক সুখবাদ সমালোচনাসহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক সুখবাদ ব্যাখ্যা আৰু পৰীক্ষা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: সুখবাদৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ৮ : উপযোগিতাবাদ: ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ সুখবাদ আৰু ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ
৮.৪ নৈতিক নিৰ্ণয়ৰ বিষয়
৮.৪.১ স্থূল বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ
৮.৪.২ সুক্ষ্ম বা গুণগত উপযোগিতাবাদ
৮.৫ ছিডউইক (Sidgwick) যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ
৮.৬ বাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ
৮.৭ কাৰ্য, সাধাৰণ আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ
৮.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৮.৯ অধিক জানিবলৈ
৮.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৮.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- উপযোগিতাবাদৰ সংজ্ঞা দিব
- ইয়াৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ বৰ্ণনা কৰিব
- স্থূল উপযোগিতাবাদ ব্যাখ্যা কৰিব
- সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদ ব্যাখ্যা কৰিব
- কাৰ্য আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ বৰ্ণনা কৰিব
- স্থূল আৰু সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদৰ পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰিব

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়ে আপোনাক নৈতিক মানদণ্ড হিচাপে উপযোগিতাবাদৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই। আধুনিক নীতিশাস্ত্ৰৰ ধাৰা সাধাৰণতে পৰাৰ্থবাদী বা সাৰ্বজনীনতাবাদী। বৰ্তমান সময়ত কোনোৱে আত্মকেন্দ্ৰিক ব্যৱস্থাক নৈতিকতাৰ পৰ্যাপ্ত তত্ত্ব বুলি গণ্য নকৰে আৰু আইনভিত্তিক তত্ত্বসমূহৰ সৈতেও অসন্তুষ্ট। গতিকে, স্বাভাৱিক বিকল্প হৈছে উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব যাক উপযোগিতাবাদ বোলা হয়। এই তত্ত্বই কয় যে সঠিক, ভুল আৰু বাধ্যবাধকতাৰ একমাত্ৰ চৰম মানদণ্ড হৈছে উপযোগিতাৰ নীতি। ইয়াৰ মতে, আমি কৰা সকলো কাৰ্যৰ নৈতিক লক্ষ্য হৈছে সমগ্ৰ বিশ্বত সম্ভৱপৰ সৰ্বোচ্চ ভাল-বেয়াৰ ভাৰসাম্য। ইয়াৰ মতে, কাৰ্যবোৰৰ মূল্যায়ন কৰা হয় সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি আৰু সাধাৰণ দুখ ৰোধ কৰাত ইহঁতৰ উপযোগিতা বা উপযোগীতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। এই তত্ত্বই সহানুভূতি বা সহজাত অনুভূতিৰ এক বিকশিত ক্ষমতাৰ ওপৰত আধাৰিত, যিয়ে আনৰ মংগল সাধন কৰিবলৈ উদগনি দিয়ে আৰু অন্যায়ৰ পৰা বাধা দিয়ে। বেন্থাম আৰু মিল এই মতৰ প্ৰধান প্ৰতিষ্ঠাপক। আধুনিক সময়ত ছিডউইক, ৰাছডেল, আৰু মূৰে যুক্তিৰ ওপৰত আধাৰিত আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। ৰিলিয়াম কে. ফ্ৰাংকেনাই তেওঁৰ "নীতিশাস্ত্ৰ" নামৰ কিতাপত তিনিটা ধৰণৰ উপযোগিতাবাদৰ উল্লেখ কৰিছে। কিছুমান উপযোগবাদী সুখবাদী, যিয়ে ভালক সুখৰ সৈতে আৰু সুখক আনন্দৰ সৈতে সমান বুলি গণ্য কৰে, আনহাতে কিছুমান সুখবাদী নহয়। ফ্ৰাংকেনাই উল্লেখ কৰা তিনিটা ধৰণৰ উপযোগিতাবাদ হৈছে— কাৰ্য উপযোগিতাবাদ, সাধাৰণ উপযোগিতাবাদ, আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ।

৮.৩ সুখবাদ আৰু ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ

চৰম নৈতিক মানদণ্ডৰ স্বৰূপৰ সম্পৰ্কে বিভিন্ন তত্ত্ব আছে। ইহঁতক আইনভিত্তিক আৰু উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্বত বিভক্ত কৰিব পাৰি। আইনভিত্তিক তত্ত্বৰ মতে, আভ্যন্তৰীণ বা বাহ্যিক আইনেই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্বৰ মতে, ব্যক্তিৰ কোনো লক্ষ্য বা ভালেই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। ব্যক্তিৰ ধাৰণাৰ পাৰ্থক্য অনুসৰি উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ববোৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে। সুখবাদ, কঠোৰবাদ বা যুক্তিবাদ, পৰিপূৰ্ণতাবাদ বা ইউডেমনিজম আদি বিভিন্ন উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব। যুক্তিবাদে কয় যে সংবেদনশীল ব্যক্তিক দমন কৰি সম্পূৰ্ণৰূপে যুক্তিসংগত ব্যক্তিৰ সাকাৰ কৰাই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। পৰিপূৰ্ণতাবাদে কয় যে আত্ম-উপলব্ধিয়েই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। সুখবাদ হৈছে সেই মতবাদ যিয়ে সুখ বা আনন্দক নৈতিকতাৰ চৰম মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰে। এই তত্ত্বৰ মতে, আমি এটা কাৰ্যক সঠিক বা ভুল বুলি মূল্যায়ন কৰোঁ ইয়াৰ দ্বাৰা সুখ বা দুখৰ সৃষ্টি হোৱাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। সুখবাদ দুটা ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত— আধ্যাত্মিক আৰু মনস্তাত্ত্বিক ধাৰণা। আধ্যাত্মিক ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত সুখবাদে কয় যে ব্যক্তিৰ স্বভাৱ সম্পূৰ্ণৰূপে ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য, আনহাতে মনস্তাত্ত্বিক

ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত সুখবাদে কয় যে মানুহে স্বাভাৱিকভাৱে আনন্দ বিচাৰে আৰু দুখৰ পৰা বাচি থাকে।

নৈতিক সুখবাদৰ মতে, আমি আনন্দ বিচাৰিব লাগে। নৈতিক সুখবাদৰ দুটা ৰূপ হ'ব পাৰে— আত্মকেন্দ্রিক আৰু পৰাৰ্থ সুখবাদ। আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু পৰাৰ্থতা দুয়োটাৰে দুটা প্ৰকাৰ হ'ব পাৰে— স্থূল আৰু সুক্ষ্ম। আত্মকেন্দ্রিক সুখবাদৰ মতে, ব্যক্তিৰ আনন্দেই হৈছে নৈতিক মানদণ্ড। পৰাৰ্থ সুখবাদৰ মতে, সৰ্বোচ্চ সুখেই হৈছে নৈতিক মানদণ্ড।

5 জানি থোৱা ভাল (LET US KNOW)

উপযোগিতাবাদৰ মতে, কাৰ্যবোৰৰ মূল্যায়ন কৰা হয় সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি আৰু সাধাৰণ দুখ ৰোধ কৰাত ইহঁতৰ উপযোগিতা বা উপযোগীতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। সুখবাদ হৈছে সেই মতবাদ যিয়ে সুখ বা আনন্দক নৈতিকতাৰ চৰম মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰে।

৮.৪ পৰাৰ্থ সুখবাদ বা উপযোগিতাবাদ

উপযোগিতাবাদ বা পৰাৰ্থ সুখবাদৰ মতে, সাৰ্বজনীন বা সাধাৰণ সুখেই হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। হিউম, বেন্থাম, মিল আৰু বেইনৰ দ্বাৰাহে ব্যক্তিৰ সুখৰ পৰিৱৰ্তে সাধাৰণ সুখক জীৱনৰ সত্যিকাৰ লক্ষ্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হৈছে। বেন্থাম (১৭৪৮–১৮৩২) আৰু মিল (১৮০৬–১৮৭৩) এই মতবাদৰ প্ৰধান প্ৰতিষ্ঠাপক হিচাপে স্বীকৃত, গতিকে এই অধ্যায়ত আমি দুয়োৰে মতবাদ পৃথকভাৱে আলোচনা কৰিম। দুয়োৰে মতে, সাৰ্বজনীন আনন্দেই নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য, কিন্তু সাৰ্বজনীনতাবাদী সুখবাদে ধাৰণা কৰে যে আমি নিজৰ আৰু অন্যান্যৰ ভৱিষ্যতৰ আনন্দক ধাৰণাত প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পাৰোঁ, মূল্যৰ ফালৰ পৰা তুলনা কৰিব পাৰোঁ, আগতীয়াকৈ শ্ৰেষ্ঠটো বাছি ল'ব পাৰোঁ আৰু শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে ইয়াক বাস্তৱায়িত কৰিব পাৰোঁ। অৰ্থাৎ, ইয়াৰ বাবে ভৱিষ্যতৰ আনন্দৰ মূল্যৰ অনুমানৰ প্ৰয়োজন হয়। এতিয়া প্ৰশ্ন উঠে যে আনন্দৰ মূল্য কেনেকৈ নিৰূপণ কৰিব? বেন্থামৰ মতে, মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ। কিন্তু জে. এছ. মিলে কয় যে আনন্দৰ গুণগত দিশটোকো বিবেচনা কৰিব লাগে। এইয়েই হৈছে বেন্থাম আৰু মিলৰ তত্ত্বৰ প্ৰধান পাৰ্থক্য। বেন্থামৰ তত্ত্বক স্থূল বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ বোলা হয় আৰু মিলৰ তত্ত্বক সুক্ষ্ম বা গুণগত উপযোগিতাবাদ বোলা হয়।

৮.৪.১ স্থূল বা পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদ

বেন্থামৰ মতে, আনন্দৰ মূল্য সম্পূৰ্ণৰূপে ইয়াৰ দ্বাৰা দিয়া সুখদায়ক অভিজ্ঞতাৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এৰিষ্টিপাছৰ দৰে বেন্থামেও আনন্দৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। শাৰীৰিক আৰু মানসিক সকলো ধৰণৰ আনন্দ একে। তেওঁ কয় যে "পুশ পিন কবিতাৰ সমান ভাল", যদি সিহঁতে একে পৰিমাণৰ আনন্দ দিয়ে। গতিকে, বেন্থামৰ মতে, আনন্দৰ মূল্যায়নৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণগত। কিন্তু পৰিমাণৰ বিভিন্ন ৰূপ আছে। ইয়াৰ সাতটা মাপকাঠি আছে—

১. তীব্ৰতা: এটা আনন্দ আনটোতকৈ বেছি তীব্ৰ, আৰু বেছি তীব্ৰ আনন্দ কম তীব্ৰ আনন্দতকৈ প্ৰাধান্য পায়।

২. স্থায়িত্ব: একে ধৰণৰ দুটা আনন্দৰ মাজত যিটো বেছি স্থায়ী, সেয়া উত্তম।

৩. সান্নিধ্য: এটা তাৎক্ষণিক আনন্দ এটা দূৰৱৰ্তী আনন্দতকৈ প্ৰাধান্য পায়। বৰ্তমানক ভৱিষ্যতৰ বাবে বলি দিব নালাগে।

৪. নিশ্চততা: এটা নিশ্চিত আনন্দ অনিশ্চিত আনন্দতকৈ উত্তম।

৫. পবিত্ৰতা: যেতিয়া আনন্দ দুখৰ পৰা মুক্ত, তেতিয়া ইয়াক পবিত্ৰ বোলা হয়। পবিত্ৰ আনন্দ অশুদ্ধ আনন্দতকৈ উত্তম, যিটো দুখৰ সৈতে মিশ্ৰিত।

৬. উৰ্বৰতা: এটা আনন্দৰ উৰ্বৰতা বুলি কোৱা হয় যেতিয়া ই আন বহুতো আনন্দৰ সৃষ্টি কৰে। যি আনন্দই আন আনন্দৰ সৃষ্টি নকৰে, সেই আনন্দ নিষ্ফল আনন্দৰ তুলনাত উৰ্বৰ আনন্দ অধিক প্ৰিয়।

৭. পৰিসৰ: বেছি পৰিসৰৰ আনন্দ, অৰ্থাৎ বেছি সংখ্যক লোকৰ দ্বাৰা উপভোগ্য আনন্দ, সৰু পৰিসৰৰ আনন্দতকৈ উত্তম।

প্ৰথম ছয়টা মাপকাঠি—তীব্ৰতা, স্থায়িত্ব, সান্নিধ্য, নিশ্চততা, পবিত্ৰতা, আৰু উৰ্বৰতা—আত্মকেন্দ্ৰিক আৰু পৰাৰ্থ সুখবাদ দুয়োটাই মানি ল'ব পাৰে। পৰাৰ্থবাদৰ সমৰ্থক হিচাপে বেন্থামে আন এটা মাপকাঠি যোগ কৰে—পৰিসৰ, যি প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যাক বুজায়। তেওঁ কয় যে আমি এটা কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যাৰ স্বাৰ্থ সঠিকভাৱে গণনা কৰিব লাগে। তেওঁৰ মতে, সমাজৰ স্বাৰ্থেই নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য। গতিকে, তেওঁৰ মতে, এই মাপকাঠিসমূহৰ দ্বাৰা আমাক কি কাৰ্য্য কৰিব লাগে বা এৰাই চলিব লাগে, সেয়া নিৰ্ধাৰিত হয়। তেওঁৰ উপদেশ

হৈছে—"আনন্দৰ তুলনা কৰা, দুখৰ তুলনা কৰা, আৰু যিদৰে ভাৰসাম্য ৰয়, সিদৰে সঠিক আৰু ভুলৰ প্ৰশ্নও ৰ'ব।"

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত বুলি কোৱা হয়, কাৰণ তেওঁ আনন্দৰ মাজত গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। বেন্থামৰ দৰ্শনৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য হৈছে যে ইয়াৰ মাজত মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ মতবাদ অন্তৰ্ভুক্ত আছে। যদিও বেন্থাম এজন পৰাৰ্থবাদী আৰু কয় যে আমি আনৰ সুখ বিচৰা উচিত, তথাপি তেওঁ স্পষ্টভাৱে কয় যে আমি স্বাভাৱিকতে নিজৰ সুখ বিচাৰোঁ। প্ৰত্যেক যুক্তিসংগত ব্যক্তিৰ উদ্দেশ্য হৈছে নিজৰ বাবে সৰ্বাধিক সুখৰ অংশ লাভ কৰা। বেন্থামে কয় যে মানুহ স্বাভাৱিকতে আত্মকেন্দ্ৰিক। বেন্থামৰ মতে, 'সুখ' শব্দটো সদায় উপযুক্ত নহয়, কাৰণ ই আনন্দক উচ্চ ৰূপত প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। যদি আমি আনন্দ আৰু দুখ আঁতৰাই দিওঁ, 'সুখ' এটা খালি শব্দলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ব।

বেন্থামে সুখবাদৰ গণনা প্ৰণালীত বিশ্বাস কৰে। তেওঁৰ মতে, আমি আনন্দ আৰু দুখৰ তুলনা কৰিব পাৰোঁ, আৰু সঠিক আৰু ভুলৰ প্ৰশ্নো ভাৰসাম্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এটা কাৰ্য্য সঠিক যদি ইয়াৰ ফলত দুখতকৈ বেছি আনন্দ হয়, আৰু ভুল যদি ইয়াৰ ফলত আনন্দতকৈ বেছি দুখ হয়। বেন্থামে সঠিক আৰু ভুলৰ বাবে সম্পূৰ্ণৰূপে সুখবাদী মানদণ্ড দিছে। কিন্তু আনন্দ আৰু দুখ গণনা কৰোঁতে আমি আনন্দৰ পৰিমাণৰ সাতটা মাপকাঠি বিবেচনা কৰোঁ।

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত পৰাৰ্থবাদ বা উপযোগিতাবাদ বোলা হয়। তেওঁৰ মত স্থূল, কাৰণ ইয়াৰ মাজত আনন্দৰ গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰা হোৱা নাই। যদিও তেওঁ 'পবিত্ৰতা'ক আনন্দৰ পৰিমাণৰ এটা মাপকাঠি হিচাপে উল্লেখ কৰিছে, ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে দুখৰ পৰা মুক্ত আনন্দ। তেওঁৰ মত পৰাৰ্থবাদী, কাৰণ তেওঁ আনন্দৰ পৰিসৰ, অৰ্থাৎ ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যা বিবেচনা কৰে। বেন্থামে 'পৰিসৰ'ক আনন্দৰ এটা মাপকাঠি হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰি নিজৰ মতবাদত পৰাৰ্থবাদৰ সূচনা কৰিছে। যদিও বেন্থাম পৰাৰ্থ সুখবাদৰ সমৰ্থক, তেওঁ মানুহৰ স্বাভাৱিক আত্মকেন্দ্ৰিকতা স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰে। বেন্থামে চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তিৰ জৰিয়তে আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ ব্যাখ্যা কৰিছে—প্ৰাকৃতিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, আৰু ধাৰ্মিক। এই চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তি হৈছে ব্যক্তিৰ ওপৰত প্ৰয়োগ কৰা বাহ্যিক চাপ, যিয়ে তেওঁক সমাজৰ স্বাৰ্থৰ বাবে নিজৰ স্বাৰ্থ বলি দিবলৈ বাধ্য কৰে। গতিকে, বেন্থামৰ মতে, ব্যক্তিয়ে বাহ্যিক শাস্তিৰ চাপত আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তন কৰে।

সমালোচনা: বেন্থামৰ তত্ত্বৰ বিৰুদ্ধে তলত দিয়া যুক্তিসমূহ উত্থাপন কৰিব পাৰি—

১. বেন্থাম যদিও পৰাৰ্থবাদী, তেওঁ মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদত বিশ্বাস কৰে। গতিকে, তেওঁৰ মতবাদ মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ সকলো দোষৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত। মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ মতে, আমি স্বাভাৱিকতে আনন্দ বা সুখ বিচাৰোঁ। কিন্তু সত্য হৈছে যে আমি আনন্দ নিবিচাৰোঁ, বৰঞ্চ আমি বিচৰা বস্তুই বিচাৰোঁ, যি প্ৰাপ্ত হ'লে আনন্দ দিয়ে। তদুপৰি, আমি যিমানেই আনন্দৰ পিছত আৰ্কষিত হওঁ, সিমানেই কম পাওঁ। এইয়েই হৈছে সুখবাদৰ মৌলিক বিৰোধাভাল (Paradox)। ইয়াৰ উপৰিও, আমি স্বাভাৱিকতে আনন্দ বিচাৰিলেও, ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে নহয় যে আমাক আনন্দ বিচৰা উচিত।

২. বেন্থামে উল্লেখ কৰা সুখ গণনাৰ প্ৰণালীত প্ৰয়োগ কৰাটো অসম্ভৱ। তেওঁ আনন্দ আৰু দুখক বাস্তৱ বস্তু হিচাপে গণ্য কৰে, যাক যোগ-বিয়োগ কৰি পৰিমাণগতভাৱে জোখা যায়। কিন্তু আনন্দ আৰু দুখৰ অনুভূতি হৈছে সম্পূৰ্ণৰূপে মানসিক অৱস্থা, যাক বস্তুৰ দৰে তুলাচনীত তুলিব নোৱাৰি। ইহঁতৰ স্বভাৱ পৰিৱৰ্তনশীল।

৩. বেন্থামে মানুহৰ আত্মকেন্দ্ৰিক স্বভাৱ স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰে; তথাপি তেওঁ পৰাৰ্থ সুখবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁ পৰাৰ্থবাদৰ বাবে কোনো যুক্তি আগবঢ়োৱা নাই। তেওঁ আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ সন্তোষজনক ব্যাখ্যা দিব পৰা নাই। তেওঁ আনন্দৰ পৰিসৰ, অৰ্থাৎ ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হোৱা লোকৰ সংখ্যা বিবেচনা কৰি নিজৰ মতবাদত পৰাৰ্থবাদৰ সূচনা কৰিছে। কিন্তু তেওঁ কিয় বেছি পৰিসৰৰ আনন্দ সৰু পৰিসৰৰ আনন্দতকৈ উত্তম, তাৰ কাৰণ দিয়া নাই।

৪. বেন্থামৰ পৰাৰ্থবাদ স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত, কাৰণ তেওঁ আনন্দৰ গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ নকৰে। যদিও তেওঁ 'পবিত্ৰতা'ক আনন্দৰ পৰিমাণৰ এটা মাপকাঠি হিচাপে উল্লেখ কৰিছে, ইয়াৰ দ্বাৰা তেওঁৰ মতবাদক উচ্চস্তৰলৈ নিব পৰা নাই। 'পবিত্ৰতা'ৰ অৰ্থ হৈছে 'দুখৰ পৰা মুক্ত'। আনন্দৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য নাই। সকলো আনন্দ একে ধৰণৰ বা গুণৰ। কিন্তু ইয়াক মানি ল'ব নোৱাৰি। বৌদ্ধিক আনন্দ, শৈল্পিক উপভোগ, আৰু আধ্যাত্মিক আনন্দ নিশ্চিতভাৱে খোৱা-বোৱাৰ আনন্দতকৈ উচ্চ গুণৰ।

৫. বেন্থামে মানুহৰ সামাজিক অনুভূতিৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তিৰ উল্লেখ কৰিছে, যি স্বাভাৱিকতে আত্মকেন্দ্ৰিক। কিন্তু বাহ্যিক শাস্তিয়ে কেতিয়াও আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ ব্যাখ্যা দিব নোৱাৰে। আমি প্ৰকৃতি, সমাজ, ৰাজ্য, আৰু ঈশ্বৰৰ আইন নিজৰ মংগলৰ বাবেহে মানি চলোঁ। এই বাহ্যিক শাস্তিয়ে শাৰীৰিক বাধ্যতা সৃষ্টি কৰিব পাৰে, কিন্তু নৈতিক বাধ্যতা কেতিয়াও সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে।

৮.৪.২ সুক্ষ্ম বা গুণগত উপযোগিতাবাদ

জে.এছ. মিলে গুণগত পৰাৰ্থ সুখবাদৰ পোষকতা কৰে। তেওঁ স্পষ্টভাৱে কয় যে মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰঞ্চ সাধাৰণ সুখ। তেওঁৰ "উপযোগিতাবাদ" (Utilitarianism) নামৰ গ্ৰন্থত তেওঁ ঘোষণা কৰিছে—

"উপযোগিতাবাদৰ মানদণ্ড হিচাপে যি সুখ বিবেচনা কৰা হয়, সেয়া ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰঞ্চ সকলো সম্পৰ্কীয়ৰ সুখ।"

মিলৰ মতে, কাৰ্যবোৰ সঠিক যেতিয়া যিমানখিনি সুখৰ সৃষ্টি কৰে, আৰু ভুল যিমানখিনি সুখৰ বিপৰীত (দুখ)ৰ সৃষ্টি কৰে। "সুখ"ৰ অৰ্থ হৈছে আনন্দ আৰু দুখৰ অনুপস্থিতি; "অসুখ"ৰ অৰ্থ হৈছে দুখ আৰু আনন্দৰ অভাৱ। মিলে "আনন্দ" (pleasure) আৰু "সুখ" (happiness) শব্দ দুটাক পৰ্যায়বাচক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। তেওঁ ইহঁতক স্বকীয় মূল্য (intrinsic value) হিচাপে গণ্য নকৰে। তেওঁ সঠিক আৰু ভুলৰ সুখবাদী মানদণ্ড আগবঢ়ায়। সঠিকতা আনন্দৰ সৈতে জড়িত আৰু ভুলমূলত দুখৰ সৈতে জড়িত।

মিলে তেওঁৰ সুখবাদক মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ ওপৰত স্থাপন কৰে। তেওঁৰ মতে, এটা বস্তু বিচৰা আৰু ইয়াক আনন্দদায়ক বুলি অনুভৱ কৰা একেটা মনস্তাত্ত্বিক সত্যৰ দুটা ৰূপ। মিলৰ নৈতিক সুখবাদে এই মনস্তাত্ত্বিক ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত যে আমি সদায় আনন্দ বিচাৰোঁ, গতিকে আনন্দ বিচৰণীয় বা কাম কৰো (desirable)। যিদৰে এটা বস্তু দৃশ্যমান কাৰণ মানুহে ইয়াক দেখে, বা শব্দ শ্ৰাব্য কাৰণ মানুহে ইয়াক শুনে, সেইদৰে মিলে যুক্তি দাঙি ধৰে যে এটা বস্তু বিচৰণীয় কাৰণ মানুহে প্ৰকৃততে ইয়াক বিচাৰে।

সাধাৰণ সুখ কিয় বিচৰণীয় বা কাম্য কৰো?

প্ৰশ্ন উঠে—সাধাৰণ সুখ বিচৰণীয় বুলি কেনেকৈ প্ৰমাণ কৰিব? মিলৰ উত্তৰ হৈছে—

A ৰ সুখ A ৰ বাবে ভাল,

B ৰ সুখ B ৰ বাবে ভাল,

C ৰ সুখ C ৰ বাবে ভাল।

গতিকে, A+B+C (সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টি)ৰ বাবে A, B, Cৰ সুখ (সাধাৰণ সুখ) ভাল। তেওঁ কয় যে নৈতিক শাস্তিৰ (sanctions) বাবে আমি সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি কৰিবলৈ বাধ্য।

শাস্তিৰ ধাৰণা: বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ

বেন্থামে চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তি স্বীকাৰ কৰিছিল—প্ৰাকৃতিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, আৰু ধাৰ্মিক। মিলে ইয়াৰ লগত "আভ্যন্তৰীণ শাস্তি" (অন্তৰাত্মাৰ স্বৰ) যোগ কৰে। এই আভ্যন্তৰীণ শাস্তি হৈছে—

- সহানুভূতি,
- সহ-অনুভূতি,
- মানৱতাৰ সামাজিক অনুভূতি,
- সহপ্ৰাণীৰ সৈতে ঐক্যৰ ইচ্ছা,
- কৰ্তব্য ভংগৰ সৈতে জড়িত যন্ত্ৰণা।

আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তন

মিলে মনস্তাত্ত্বিকভাৱে আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ পৰিৱৰ্তনৰ ব্যাখ্যা দিছে। তেওঁৰ মতে, সহানুভূতি (sympathy) আত্মপ্ৰেমৰ পৰা বিকশিত হয়, সংযোগ (association) আৰু স্বাৰ্থ স্থানান্তৰণ (transference of interest)ৰ নিয়মৰ জৰিয়তে। প্ৰথমে আমি আত্মকেন্দ্ৰিক আছিলোঁ আৰু নিজৰ দুখ দূৰ কৰিছিলোঁ। পুনৰাবৃত্তিৰ জৰিয়তে আমাৰ স্বাৰ্থ লক্ষ্যৰ পৰা উপায়লৈ স্থানান্তৰিত হয়। আমি নিজৰ আনন্দ পাহৰি, অন্যান্যৰ দুখ দূৰ কৰাত আনন্দ পাবলৈ লওঁ আৰু এনেদৰে সহানুভূতি অৰ্জন কৰোঁ। গতিকে, ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ জীৱনকালতেই সহানুভূতি অৰ্জন কৰে।

আনন্দৰ প্ৰকাৰ আৰু গুণগত পাৰ্থক্য

মিলৰ নৈতিক ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হৈছে আনন্দৰ গুণগত শ্ৰেণীবিভাজন। বেন্থামৰ বিপৰীতে মিলে কয় যে আনন্দ কেৱল পৰিমাণত নহয়, গুণতো পৃথক হয়। তেওঁৰ মতে, সুখৰ মূল্যায়নত আমি গুণ আৰু পৰিমাণ দুয়োটাকে বিবেচনা কৰিব লাগে। মিলে কয়— "কিছুমান ধৰণৰ আনন্দ আনবোৰতকৈ বেছি বিচৰণীয় আৰু মূল্যৱান।"

এপিকুৰাচেও আনন্দৰ প্ৰকাৰৰ কথা কৈছিল, কিন্তু মানসিক আনন্দৰ গুণগত শ্ৰেষ্ঠত্ব স্বীকাৰ কৰা নাছিল। বেন্থামে আনন্দৰ "পবিত্ৰতা"ৰ কথা কৈছিল, কিন্তু ইয়াৰ অৰ্থ আছিল কেৱল দুখৰ পৰা মুক্ত, গুণগত শ্ৰেষ্ঠত্ব নহয়। মিলৰ মতে, সৰ্বোচ্চ ভাল তীব্ৰ বা স্থায়ী আনন্দত নহয়, বৰঞ্চ উচ্চ, মৰ্যাদাপূৰ্ণ আৰু উৎকৃষ্ট আনন্দত, যদিও ইয়াৰ তীব্ৰতা আৰু স্থায়িত্ব কম। সেয়েহে মিলৰ মতবাদক সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদ বা গুণগত উপযোগিতাবাদ বোলা হয়।

গুণগত পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰিবলৈ মিলে সক্ষম বিচাৰক (competent judges)ৰ সিদ্ধান্তৰ ওপৰত আধাৰ কৰে। যিসকল ব্যক্তিয়ে দুয়ো ধৰণৰ আনন্দৰ সৈতে পৰিচিত আৰু সমানভাৱে উপভোগ কৰাৰ সক্ষমতা আছে, সিহঁতৰ সিদ্ধান্ত স্বাভাৱিকতে বৌদ্ধিক আনন্দৰ পক্ষে যায়। সক্ষম বিচাৰকসকলে শাৰীৰিক আৰু ইন্দ্ৰিয়গত আনন্দতকৈ বৌদ্ধিক আনন্দক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। এই সিদ্ধান্তৰ বিৰুদ্ধে আপিল কৰিব নোৱাৰি। যদি সক্ষম বিচাৰকসকলৰ মাজত মতবিৰোধ থাকে, তেন্তে আমি সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ সিদ্ধান্ত মানি চলিব লাগে। ইয়াৰ সমৰ্থনত মিলে "মৰ্যাদাবোধ" (sense of dignity)ৰ কথা কয়, যি মানুহৰ বাবে স্বাভাৱিক। এই মৰ্যাদাবোধৰ বাবেই কোনো

মানুহে কেতিয়াও কেৱল ইন্দ্ৰিয়গত আনন্দ উপভোগ কৰা নিম্ন স্তৰৰ প্ৰাণীলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ব বিচৰা নাই। তেওঁ কয়— "এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱা এজন সন্তুষ্ট গাহৰি হোৱাতকৈ ভাল; এজন অসন্তুষ্ট চক্ৰেটিছ হোৱা এজন সন্তুষ্ট মূৰ্খ হোৱাতকৈ ভাল।" এই মৰ্যাদাবোধৰ বাবেই সক্ষম বিচাৰকসকলে শাৰীৰিক আনন্দতকৈ উচ্চ আনন্দক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে।

মিলে সুখবাদী নীতিশাস্ত্ৰক তিনিটা উপায়েৰে শক্তিশালী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে—

১. ব্যক্তিগত সুখৰ পৰিৱৰ্তে সাধাৰণ সুখক জীৱনৰ লক্ষ্য আৰু নৈতিক মানদণ্ড হিচাপে স্থাপন কৰা।
২. আনন্দৰ গুণগত শ্ৰেণীবিভাজনৰ মতবাদ।
৩. নৈতিকতাৰ প্ৰকৃত শাস্তি আভ্যন্তৰীণ, বাহ্যিক নহয় বুলি মত পোষণ কৰা

এই উপায়সমূহৰ জৰিয়তে তেওঁ সুখবাদক আত্মকেন্দ্ৰিকতা আৰু ইন্দ্ৰিয়গততাৰ অভিযোগৰ পৰা মুক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

সমালোচনা

মিলৰ সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে তলত দিয়া সমালোচনাসমূহ উত্থাপন কৰিব পাৰি—

১. একপক্ষীয় মানৱ প্ৰকৃতিৰ ধাৰণা: সুখবাদে মানুহক কেৱল সংবেদনশীল প্ৰাণী হিচাপে গণ্য কৰে, কিন্তু মানুহৰ প্ৰকৃত লক্ষ্য হ'ব লাগে সম্পূৰ্ণ আত্মাৰ সন্তুষ্টি—যুক্তিসংগত আৰু সংবেদনশীল উভয়ে।
২. মিলৰ মতে, "সুখ" আৰু "আনন্দ"ক একে বুলি গণ্য কৰে, কিন্তু সুখ আৰু আনন্দ একে নহয়। সুখ স্থায়ী, আনন্দ ক্ষণস্থায়ী। সুখ হৈছে ইচ্ছাৰ প্ৰণালীভিত্তিক সন্তুষ্টিৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা এক অনুভূতি।
৩. মিলৰ মতে আমি বাস্তৱতে আনন্দৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰো সেয়ে আনন্দ আমাৰ কাম্য বা কামনীয়। ইয়াত তেওঁ ভাষা ব্যঞ্জনাৰ বা শব্দৰ ভুল (fallacy of figure of speech) কৰে। "বিচৰণীয়" বা কৰ্মনীয় (ought to desire) আৰু "বিচাৰিব পৰা" বা কামনা কৰিব পৰা (capable of being desired) এই দুয়োটা শব্দ মিলৰ মকে একে। উদাহৰণস্বৰূপে, শব্দ শুনা যায় বা কোনো বস্তু দৃশ্যমান হয় কিয়নো আমি তাক শুনো বা দেখো। কিন্তু ইয়াক আমি তুলনা কৰিব নোৱাৰো কামটো কামনা কৰো। কামনীয় শব্দৰ অৰ্থ হৈছে যাক আমি উচুতভাৱে কামনা কৰা উচিত, যাক আমি কৰিব পাৰো সেইটো নহয়।
৪. উপযোগিতাবাদৰ সমৰ্থনত মিলে কয় যে প্ৰত্যেক মানুহে নিজৰ সুখ কামনা কৰে। সেয়ে সকলো মানুহৰ সমষ্টিয়ে সুখ কামনা কৰে। কিন্তু এই যুক্তিত দুটা ত্ৰুটি দেখিবলৈ পোৱা যায়— সমষ্টিগত ভুল আৰু বিতৰণমূলক ভুল। ইয়াত আমি শব্দটোৰ বিতৰণমূলক ব্যৱহাৰৰ

পৰা সমষ্টিগত ব্যৱহাৰলৈ যুক্তি প্ৰৱৰ্তন কৰা যায়, সেয়ে ইয়াত সমষ্টিগত ভুল ঘটে। দ্বিতীয়তে, সাধাৰণা সুখ সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰ বাবে মংগল, সেয়ে সাধাৰণ সুখ প্ৰত্যেকজন ব্যক্তিৰ বাবে মংগল। ইয়াত আমি সমষ্টিগত ব্যৱহাৰৰ পৰা বিতৰণ ব্যৱহাৰলৈ যায় বাবে বিতৰণমূলক ভূল ঘটে।

৫. নৈতিক বাধ্যতাৰ অস্পষ্ট ব্যাখ্যা। মিলে নৈতিক বাধ্যতাৰ বাবে আভ্যন্তৰীণ শাস্তি (অন্তৰাত্মা)ৰ কথা কয়, কিন্তু এই "অন্তৰাত্মা" তেওঁৰ মতে কেৱল সহানুভূতিৰ অনুভূতি, যি পৰিৱৰ্তনশীল। ই নৈতিক বাধ্যতাৰ উৎস হব নোৱাৰে।

৬. গুণগত পাৰ্থক্যই সুখবাদক ত্যাগ কৰে। যদি দুটা আনন্দৰ মাজত গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰা হয়, তেন্তে ইয়াৰ মানদণ্ড আনন্দ নহয়, বৰঞ্চ যুক্তি। ই হেডনিষ্টিক মতবাদৰ পৰা আঁতৰি যোৱা বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।

৭. আত্মপ্ৰেমৰ পৰা পৰাৰ্থবাদলৈ অসঙ্গত উত্তৰণ: সহানুভূতি (altruism) কেৱল আত্মপ্ৰেম (egoism)ৰ পৰা উদ্ভৱ হ'ব নোৱাৰে। মনস্তাত্ত্বিক নিয়মে আত্মপ্ৰেমক আত্ম-পৰাৰ্থবাদলৈ (ego-altruism) ৰূপান্তৰ কৰিব পাৰে, কিন্তু শুদ্ধ পৰাৰ্থবাদলৈ নহয়।

5জানি থোৱা ভাল (LET US KNOW)

বেন্থাম (১৭৪৮-১৮৩২) আৰু মিল (১৮০৬-১৮৭৩) উপযোগিতাবাদৰ আটাইতকৈ বিশিষ্ট দুগৰাকী প্ৰতিষ্ঠাপক। বেন্থামে কয় যে মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ, কিন্তু জে.এছ. মিলে কয় যে আনন্দৰ **গুণগত** দিশটোকো বিবেচনা কৰিব লাগে।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: সুখবাদ কি?

প্ৰশ্ন ২: বেন্থামৰ মতে আনন্দৰ সাতটা মাপকাঠি কি কি?

প্ৰশ্ন ৩: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক কিয় স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: মিলৰ মতে আভ্যন্তৰীণ শাস্তি কি?

প্ৰশ্ন ৫: মিলৰ মতে পৰাৰ্থবাদী আচৰণৰ বাবে কেইপ্ৰকাৰৰ শাস্তি আছে?

t কাৰ্য্যকলাপ ৮.১

১. বেন্থাম আৰু মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য বৰ্ণনা কৰা।

- **বেন্থামৰ স্থূল উপযোগিতাবাদ:**
  - আনন্দৰ মূল্য কেৱল **পৰিমাণ**ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
  - সকলো ধৰণৰ আনন্দ একে (যেনে: "পুশ পিন কবিতাৰ সমান ভাল")।
  - ইন্দ্ৰিয়গত আনন্দক গুৰুত্ব দিয়ে।
- **মিলৰ সুক্ষ্ম উপযোগিতাবাদ:**
  - আনন্দৰ **গুণগত** পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰে (যেনে: বৌদ্ধিক আনন্দ শাৰীৰিক আনন্দতকৈ শ্ৰেষ্ঠ)।
  - "সক্ষম বিচাৰক"ৰ সিদ্ধান্তক গুৰুত্ব দিয়ে।
  - উচ্চ মৰ্যাদাৰ আনন্দক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে (যেনে: "এজন অসন্তুষ্ট চক্ৰেটিছ এজন সন্তুষ্ট মূৰ্খতকৈ ভাল")।

৮.৫ ছিডউইকৰ যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ

হেনৰী ছিডিউইকে উপযোগিতাবাদ স্বীকাৰ কৰে, কিন্তু ইয়াক **অন্তঃদৃষ্টিমূলক** (intuitional) ভিত্তিত স্থাপন কৰে। তেওঁ আত্মকেন্দ্ৰিকতা (egoism) আৰু পৰাৰ্থবাদ (altruism), সুখবাদ আৰু অন্তৰ্দৃষ্টিবাদৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁৰ মতে, আনন্দই হৈছে একমাত্ৰ স্বকীয় মূল্য (intrinsic good), যি যুক্তিসংগতভাৱে বিচৰণীয়। ই বিবেক (conscience) বা নৈতিক যুক্তিৰ (moral reason) দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়। কাণ্টৰ দৰে তেওঁ বিবেকক **ব্যৱহাৰিক যুক্তি** (practical reason)ৰ সৈতে চিনাক্ত কৰে।

বেন্থাম আৰু মিলে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদ মানি চলে, কিন্তু ছিডিউইকে ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰি কয়—

"আনন্দৰ প্ৰতি অতি আকাংক্ষাই ইয়াৰ লক্ষ্যকেই ব্যৰ্থ কৰে।"

তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে আনন্দ স্বকীয়ভাৱে বিচৰণীয়, কাৰণ ই **যুক্তিৰ অন্তঃদৃষ্টি** (intuition of reason)। তেওঁ তিনিটা যুক্তিসংগত নীতি আগবঢ়ায়—

১. **বিবেচনা** (Prudence): নিজৰ সুখৰ বাবে যুক্তিসংগত পছন্দ।

২. **পৰোপকাৰিতা** (Benevolence): অন্যান্যৰ সুখক নিজৰ সুখৰ সমান গুৰুত্ব দিয়া।

৩. **ন্যায়** (Justice): সুখৰ বিতৰণত নিৰপেক্ষ হোৱা।

সমালোচনা:

১. ছিডিউইকে আনন্দক চৰম ভাল বুলি গণ্য কৰাটো ভুল, কাৰণ ই সম্পূৰ্ণ আত্মাক সন্তুষ্ট কৰিব

নোৱাৰে।

২. তেওঁ আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু পৰাৰ্থবাদৰ মাজত সঁচাকৈয়ে সমন্বয় সাধন কৰিব পৰা নাই।

৮.৬ ৰাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ

ৰাছডেলৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ:

ৰাছডেলে উপযোগিতাবাদক **যুক্তিৰ** ভিত্তিত স্থাপন কৰে। তেওঁৰ মতে, নৈতিকতাৰ চৰম লক্ষ্য হৈছে—

- সদগুণ (Virtue),
- জ্ঞান আৰু সংস্কৃতি (Knowledge & Culture),
- সৌন্দৰ্য (Beauty),
- সুখ (Happiness)।

ইহঁতৰ মাজত সদগুণেই সৰ্বোচ্চ স্থান লাভ কৰে। এটা কাৰ্য্য সঠিক, যদি ইয়াৰ ফলত **সাৰ্বজনীন কল্যাণ** (universal well-being) বৃদ্ধি হয়। গতিকে, ইয়াক **উপযোগিতাবাদ** বোলা হয়, কিন্তু সুখক ইয়াৰ এটা উপাদান হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে, সেয়ে ই **আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ** (Ideal Utilitarianism)।

জি.ই. মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ:

মূৰে 'ভাল' (good)ক এক **অপৰিবৰ্তনীয়, অৰিভাজ্য** ধাৰণা হিচাপে গণ্য কৰে, যাক কেৱল অন্তঃদৃষ্টিৰে বুজিব পাৰি। তেওঁ কয়—

'ভাল' হৈছে এটা সৰল ধাৰণা, যিদৰে 'হালধীয়া' সৰল; আপুনি যেনেকৈ হালধীয়া কি বুলি নজনা লোকক বুজাব নোৱাৰে, তেনেকৈ 'ভাল'কো বুজাব নোৱাৰে।"

তেওঁৰ মতে, সুখবাদীসকলে **প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি** (Naturalistic Fallacy) কৰে, কাৰণ সিহঁতে 'ভাল'ক কেৱল আনন্দৰ সৈতে চিনাক্ত কৰে। মূৰে ৰাছডেলৰ দৰে আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ পোষকতা কৰে, য'ত এটা কাৰ্য্য সঠিক যদি ই সৰ্বোচ্চ সম্ভৱ ভালৰ সৃষ্টি কৰে।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬: যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ কোনে প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ৭: ছিডিউইকে দিয়া তিনিটা যুক্তিসংগত নীতিৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৮: আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ প্ৰৱক্তা কোন?

প্ৰশ্ন ৯: খালী ঠাই পূৰ কৰা—

ক) ছিডিউইকে উপযোগিতাবাদক যুক্তিবাদ বা অন্তর্দৃষ্টিবাদৰ সৈতে মিলাই, গতিকে তেওঁৰ তত্ত্বক ------বোলা হয়।

খ) সদগুণ, জ্ঞান, সংস্কৃতি, সৌন্দর্য আৰু সুখে ---------গঠন কৰে।

গ) মূৰৰ মতে, সুখবাদীসকলে -------কৰে।

ঘ) মূৰে ------ৰ ধাৰণাক সৰল, অৱিভাজ্য, আৰু অপৰিবর্তনীয় বুলি গণ্য কৰে।

প্রশ্ন ১০: মূৰৰ মতে সুখবাদীসকলে কিয় 'প্রাকৃতিক ভ্রান্তি' কৰে?

t কার্য্যকলাপ ৮.২

১. বাছডেল আৰু মূৰৰ আদর্শগত উপযোগিতাবাদৰ মাজত কোনো পার্থক্য আছে নেকি? **উত্তৰ:** বাছডেল আৰু মূৰ দুয়োৰে আদর্শগত উপযোগিতাবাদৰ মূল ধাৰণা একে—কার্য্যৰ সঠিকতা ইয়াৰ ফলাফলৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। কিন্তু কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্যও আছে:

- বাছডেলে সৎগুণ (Virtue), জ্ঞান, সৌন্দর্য, আৰু সুখক একত্রিতভাৱে "সর্বোচ্চ ভাল" বুলি গণ্য কৰে, য'ত সদ্গুণেই মুখ্য স্থান লয়।
- মূৰে 'ভাল' (good)ক এক অপৰিবর্তনীয় আৰু অৱিভাজ্য ধাৰণা হিচাপে দেখুৱায়, যাক কেৱল অন্তঃর্দৃষ্টিৰে বুজিব পাৰি। তেওঁ সুখবাদক "প্রাকৃতিক ভ্রান্তি" (Naturalistic Fallacy) বুলি সমালোচনা কৰে।
- বাছডেলে নিয়ম (rules)ৰ প্রয়োগক গুৰুত্ব দিয়ে, আনহাতে মূৰে ফলাফলৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে।

৮.৭ কার্য্য, সাধাৰণ আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ

উইলিয়াম কে. ফ্রাংকেনাই তেওঁৰ "নীতিশাস্ত্র" (Ethics) গ্রন্থত কয় যে সকলো উপযোগবাদী তত্ত্বই এই মতবাদ মানি চলে—নৈতিকভাৱে সঠিক বা ভুল হৈছে সর্বোচ্চ সাধাৰণ ভালৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। তেওঁ তিনিপ্রকাৰৰ উপযোগিতাবাদৰ উল্লেখ কৰে:

১. কার্য্য উপযোগিতাবাদ (Act Utilitarianism - AU):

- ইয়াত প্রত্যেক কার্য্যৰ সঠিকতা নির্ধাৰণ কৰা হয় প্রত্যক্ষভাৱে উপযোগিতাৰ নীতি (principle of utility) প্রয়োগ কৰি।
- উদাহৰণস্বৰূপে: সত্য ক'লে সাধাৰণভাৱে কল্যাণ হয়, কিন্তু কোনো বিশেষ পৰিস্থিতিত মিছা ক'লে যদি বেছি ভাল হয়, তেন্তে মিছা কোৱাটো সঠিক।

- বেন্থাম, জি.ই. মূৰ, আৰু মিলৰ দৰে দাৰ্শনিকসকলে এই মতবাদ সমৰ্থক আছিল। বৰ্তমান জে.জে.চি. স্মার্ট আৰু জোচেফ ফ্লেচাৰে ইয়াক "পৰিস্থিতি নীতিশাস্ত্ৰ" (situation ethics) বুলি কয়।

সমালোচনা:

- ই নৈতিক নিয়মৰ পৰিৱৰ্তে প্ৰত্যেক কাৰ্য্যক পৃথকভাৱে মূল্যায়ন কৰিবলৈ বিচাৰে, যাৰ ফলত নৈতিক স্থিৰতা নাথাকে।

২. সাধাৰণ উপযোগিতাবাদ (General Utilitarianism - GU):

- ইয়াত প্ৰশ্ন কৰা হয়—যদি সকলোৱে একেদৰে কাম কৰে, তেন্তে কি হ'ব?
- উদাহৰণস্বৰূপে: এজন দুখীয়াই ধনীৰ পৰা চুৰি কৰিলে হয়তো তেওঁৰ বাবে ভাল হ'ব, কিন্তু যদি সকলো দুখীয়াই চুৰি কৰে, তেন্তে সমাজৰ অহিত হ'ব।
- এম.জি. চিংগাৰে এই মতবাদৰ প্ৰচাৰক আছিল।

সমালোচনা:

- ইয়াত "সাৰ্বজনীনতাৰ নীতি" (principle of universalizability)ৰ প্ৰয়োগ কৰা হয়, যিটো উপযোগিতাৰ নীতিৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ।

৩. নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ (Rule Utilitarianism - RU):

- ইয়াত কাৰ্য্য নহয়, নিয়মৰ উপযোগিতা গণনা কৰা হয়।
- নিয়মবোৰ নিৰ্বাচন কৰা হয় ইয়াৰ দ্বাৰা সৰ্বোচ্চ সাধাৰণ ভাল হ'ব নে নাই তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি।
- উদাহৰণস্বৰূপে: "সত্য ক'বা" এটা নিয়ম, কাৰণ ইয়াৰ সাধাৰণ অনুসৰণে সমাজৰ কল্যাণ কৰে।
- বিশ্বাসক বাৰ্কলিৰ পৰা আৰ.বি. ব্ৰেনডটলৈকে বহুতো দাৰ্শনিকে ইয়াৰ পোষকতা কৰিছে।

প্ৰকাৰসমূহ:

- প্ৰাথমিক নিয়ম উপযোগিতাবাদ (PRU): সাধাৰণ উপযোগিতাবাদৰ সৈতে সাদৃশ্য থকা।
- বাস্তৱ নিয়ম উপযোগিতাবাদ (ARU): চলিত নৈতিক নিয়ম মানি চলা।
- আদৰ্শ নিয়ম উপযোগিতাবাদ (IRU): যি নিয়মৰ সাধাৰণ অনুসৰণে সৰ্বোচ্চ উপযোগিতা দিব।

2 ৮.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়ত আমি বিভিন্ন উপযোগবাদী তত্ত্ব আলোচনা কৰিলোঁ। মুখ্যসমূহ হৈছে:

- সুখবাদ: আনন্দই নৈতিকতাৰ চৰম মানদণ্ড।
- উপযোগিতাবাদ: সৰ্বোচ্চ সাধাৰণ ভালেই নৈতিকতাৰ মূল নীতি।

- বেন্থামৰ স্থূল উপযোগিতাবাদ: আনন্দৰ পৰিমাণগত মাপকাঠি (৭টা dimension)।
- মিলৰ গুণগত উপযোগিতাবাদ: আনন্দৰ গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰে।
- ছিডউইকৰ যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদ: আনন্দ যুক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত।
- ৰাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদ: 'ভাল'ৰ ধাৰণা অপৰিবৰ্তনীয়।
- ফ্ৰাংকেনাৰ বিভাজন: কাৰ্য্য, সাধাৰণ, আৰু নিয়মভিত্তিক উপযোগিতাবাদ।

O ৮.৯ অধিক জানিবলৈ

১) সিনহা, যদুনাথ (১৯৬৯), *A Manual of Ethics*, সিনহা পাব্লিছিং হাউচ।
২) চেটার্জী, পি.বি. (১৯৫২), *Principles of Ethics*, কলিকতা।
৩) ৱিলিয়াম কে. ফ্ৰাংকেনা (২০০৩), *Ethics*, প্ৰেন্টিছ হল।

U ৮.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ :

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : John Stuart Mill ৰ মতে শান্তিৰ দুটা প্ৰকাৰ আছে- আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : Henry Sidgwick

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : Sidgwick ৰ মতে তিনিটা যুক্তিসংগত নীতি হৈছে- সতৰ্কতা (prudence), পৰোপকাৰিতা (benevolence) আৰু ন্যায় (justice)।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : Hastings Rashdall আৰু G. E. Moore

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : শূন্যস্থান পূৰণ কৰক-

(a) Sidgwick এ উপযোগবাদক যুক্তিবাদ বা অন্তৰ্দৃষ্টিবাদৰ সৈতে মিলাইছিল, সেয়ে তেওঁৰ তত্ত্বক "যুক্তিসংগত উপযোগবাদ' বোলা হয়।

(b) গুণ (virtue), জ্ঞান (knowledge), সংস্কৃতি (culture), সৌন্দৰ্য (beauty) আৰু সুখ (happiness) মিলি সৰ্বোচ্চ মংগল গঠন কৰে।

(c) Moore ৰ মতে সুখবাদীসকলে "প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি" কৰে।

(d) Moore ৰ মতে 'ভাল' (good) ধাৰণাটো সৰল, বিশ্লেষণ কৰিব নোৱাৰা আৰু সংজ্ঞা দিব নোৱাৰা। সুখবাদী

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : G. E. Moore ৰ মতে হেডোনিষ্টসকলে "প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি" কৰে, কিয়নো তেওঁলোকে 'ভাল'ক কোনো প্ৰাকৃতিক গুণৰ সৈতে একে বুলি ধৰে।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : William K. Frankena

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : Frankena ৰ মতে উপযোগবাদৰ তিনিটা প্ৰকাৰ আছে- কাৰ্য-উপযোগবাদ (Act) সাধাৰণ উপযোগবাদ (General) আৰু নিয়ম-উপযোগবাদ (Rule)।

M ৮.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: "সৰ্বোচ্চ সম্ভৱ ভালৰ নীতি" কাৰ তত্ত্বৰ সৈতে জড়িত?

প্ৰশ্ন ২: মিলৰ মতে 'আনন্দ' আৰু 'সুখ' একে নে?

প্ৰশ্ন ৩: "কিছুমান আনন্দ আনতকৈ শ্ৰেষ্ঠ"—এই উক্তি কাৰ?

প্ৰশ্ন ৪: কাণ্টৰ দৰে কোনে বিবেকক ব্যৱহাৰিক যুক্তি বুলি গণ্য কৰে?

প্ৰশ্ন ৫: মূৰৰ মতে 'ভাল'ৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিনে?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: বেন্থামৰ মতে আনন্দৰ ৭টা মাপকাঠি কি?

প্ৰশ্ন ২: 'সক্ষম বিচাৰকৰ সিদ্ধান্ত' বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৩: ছিডিউইকে দিয়া তিনিটা যুক্তিসংগত নীতিৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৪: মূৰৰ মতে সুখবাদীসকলে কিয় "প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি" কৰে?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: বেন্থামৰ স্থূল বা ইন্দ্ৰিয়গত সুখবাদ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ সমালোচনামূলক আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: ছিডউইকৰ যুক্তিসংগত উপযোগিতাবাদৰ মূল্যায়ন কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: বাছডেল আৰু মূৰৰ আদৰ্শগত উপযোগিতাবাদৰ সাৰাংশ লিখা।

প্ৰশ্ন ৫: ফ্ৰাংকেনাৰ উপযোগিতাবাদৰ বিভাজনৰ ওপৰত টোকা লিখা।

****

অধ্যায় ৯ : উপযোগিতাবাদ: বেন্থাম আৰু মিল

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ উপযোগিতাবাদ
৯.৪ উপযোগিতাবাদৰ ঐতিহাসিক পৃষ্ঠভূমি
৯.৫ বেন্থাম আৰু তেওঁৰ দৰ্শন
৯.৬ বিশ্বজনীন সুখবাদ
৯.৭ বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ধাৰণা
৯.৮ উপযোগিতাৰ নীতি হৈছে আইনী আৰু সামাজিক সংস্কাৰৰ ভিত্তি
৯.৯ সমালোচনা
৯.১০ মিলৰ জীৱন আৰু কৰ্ম
৯.১১ মিল আৰু সুখবাদ
৯.১২ মিলৰ উপযোগিতাবাদ
৯.১৩ বেন্থাম আৰু মিল
৯.১৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৯.১৫ অধিক জানিবলৈ
৯.১৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৯.১৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- নৈতিকতাৰ এক মাপকাঠি হিচাপে উপযোগীতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ
- জেৰেমী বেন্থামৰ উপযোগীতাবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- বেন্থামৰ নৈতিক দৰ্শনৰ মূল কথাবোৰ বৰ্ণনা কৰিবলৈ।
- বেন্থামৰ নৈতিক দৰ্শনৰ ওপৰত সমালোচনামূলক মন্তব্য ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।

- মিলৰ উপযোগীতাবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- মিলৰ নৈতিক দৰ্শনৰ মূল কথাবোৰ বৰ্ণনা কৰিবলৈ।
- মিলৰ নৈতিক দৰ্শনক কিয় সংস্কাৰিত/পৰিমাৰ্জিত উপযোগীতাবাদ বুলি কোৱা হয় তাৰ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ।
- মিলৰ উপযোগীতাবাদ বেন্থামৰ উপযোগীতাবাদৰ পৰা কেনেকৈ পৃথক হয় সেইটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।

৯.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনাক বেন্থামৰ নৈতিকতা তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। নৈতিকতা মূলতঃ নৈতিক বিচাৰ-বিবেচনাৰ সৈতে জড়িত। কিন্তু এইটো স্পষ্ট যে নৈতিক বিচাৰে এক মানদণ্ড বা নীতি বা আদৰ্শক পূৰ্বধাৰণা কৰে, যাৰ আধাৰত এটা কাৰ্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি মূল্যায়ন কৰা হয়। যি কাৰ্যসমূহে প্ৰস্তাৱিত নৈতিক আদৰ্শক সমৰ্থন কৰে, সেইবোৰ ভাল বা শুদ্ধ; আৰু যিবোৰে নৈতিক আদৰ্শৰ লগত মিল নাথাকে, সেইবোৰ ভুল বা বেয়া। চৰম নৈতিক মানদণ্ডৰ স্বৰূপৰ বিষয়ে বিভিন্ন তত্ত্ব আছে। দুটি মূখ্য নৈতিক তত্ত্ব হ'ল—সেৱামূলক তত্ত্ব (teleological theories) আৰু কৰ্তব্যমূলক তত্ত্ব (deontological theories)। সেৱামূলক তত্ত্ববোৰ কাৰ্যৰ ফলাফলৰ সৈতে জড়িত, অৰ্থাৎ আমাৰ কাৰ্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ দ্বাৰা সৃষ্ট ভাল বা বেয়াৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। আনহাতে, কৰ্তব্যমূলক তত্ত্ববোৰে কৰ্তব্য আৰু মানৱ কাৰ্যৰ নৈতিকতাৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

উপযোগিতাবাদ (Utilitarianism) হৈছে নৈতিক নীতিৰ এক শক্তিশালী দৃষ্টিভংগী। এই তত্ত্বই ধাৰণা কৰে যে যিকোনো কাৰ্যৰ ফলাফলক নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আৰু সেয়ে ই কৰ্তব্যৰ সেৱামূলক তত্ত্বৰ অন্তৰ্ভুক্ত। এই নৈতিক তত্ত্ব অনুসৰি, চৰম লক্ষ্য হৈছে সাধাৰণ কল্যাণ। উপযোগিতাবাদে মত পোষণ কৰে যে এটা কাৰ্য শুদ্ধ বা বাধ্যতামূলক তেতিয়াহে হয়, যেতিয়া ই সমগ্ৰ বিশ্বত ভাল আৰু বেয়াৰ ভাৰসাম্যতকৈ অধিক ভালৰ সৃষ্টি কৰে। গতিকে, উপযোগিতাবাদে নৈতিক বিচাৰ কৰোঁতে 'উপযোগিতাৰ নীতি (principle of utility)'ক আধাৰ হিচাপে লয়।

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনাক জন ষ্টুৱার্ট মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ সৈতেও পৰিচয় কৰাই দিব। মিলে বেন্থামৰ পৰিমাণগত উপযোগিতাবাদক বিকশিত আৰু পৰিশোধিত কৰিছিল। বেন্থামৰ দৰে মিলেও সুখবাদ (hedonism) স্বীকাৰ কৰি কয় যে সুখেই সকলো কাৰ্যৰ চৰম লক্ষ্য। কিন্তু বেন্থামৰ বিপৰীতে মিলে কয় যে সুখৰ পৰিমাণৰ লগতে গুণাগুণবো পাৰ্থক্য থাকে। মিলৰ মতে, উচ্চতম ভাল হৈছে মহৎ, মৰ্যাদাপূৰ্ণ আৰু উন্নত সুখৰ উপভোগত, যদিও এইবোৰৰ তীব্ৰতা আৰু স্থায়িত্ব কম। গতিকে, তেওঁৰ মতবাদক বেন্থামৰ স্থূল/অমাৰ্জিত উপযোগিতাবাদৰ বিপৰীতে পৰিশোধিত/পৰিমাৰ্জিত উপযোগিতাবাদ

(Refined Utilitarianism) বুলি কোৱা হয়। মিলৰ উপযোগিতাবাদে স্পষ্টভাৱে কয় যে নৈতিকতাৰ মানদণ্ড হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰং সামূহিক সুখ।

মিলে নিয়মমূলক উপযোগিতাবাদৰ সমর্থন কৰিছিল। নিয়মমূলক উপযোগিতাবাদে নৈতিকতাত নিয়মৰ কেন্দ্রীয় ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়ে আৰু এই মত পোষণ কৰে যে কোনো কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ নিয়মৰ সৈতে সঙ্গতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। তেওঁ উপযোগিতাবাদৰ বিৰোধীসকলে উত্থাপন কৰা সমালোচনাৰ উত্তৰ দিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল, বিশেষকৈ "উপযোগিতাবাদ কেৱল পশুসুলভ সুখৰ দর্শন" বুলি কৈছিল।

৯.৩ উপযোগিতাবাদ

উপযোগিতাবাদ হৈছে এনে এক নৈতিক তত্ত্ব, যিয়ে আমাক কি কৰা উচিত সেই সম্পর্কে এক দিশ দেখুৱায়। এই তত্ত্বৰ মতে শ্রেষ্ঠ কার্য্য হৈছে যিয়ে উপযোগিতাক সর্বাধিক স্থান দিয়ে। "উপযোগিতা"ক বিভিন্ন ধৰণে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে, সাধাৰণতে সংবেদনশীল সত্তা যেনে মানুহৰ কল্যাণৰ দিশত। যদিও উপযোগিতাবাদৰ বহুতো প্রকাৰ আছে, সাধাৰণতে এই তত্ত্বই মত পোষণ কৰে যে নৈতিকভাৱে শুদ্ধ কার্য্যবোৰ হৈছে যিবোৰে সংখ্যাগৰিষ্ঠ লোকৰ বাবে ভাল-বেয়াৰ ভাৰসাম্য সম্ভৱ পর্যায়লৈ সর্বাধিক কৰে। অর্থাৎ, শুদ্ধ কার্য্য হৈছে যিয়ে আটাইতকৈ বেছি ভাল ফলাফল দিয়ে। এইদৰে ই 'উপযোগিতাৰ নীতি'ক আধাৰ কৰি কি শুদ্ধ বা বাধ্যতামূলক তাক নির্ধাৰণ কৰে।

উপযোগিতাবাদ হৈছে বাধ্যতাৰ এক বিশেষ প্রকাৰৰ উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব। গতিকে, ই নৈতিক নীতি-নিয়মৰ এক শক্তিশালী দৃষ্টিভংগী। উপযোগিতাবাদে প্রধানকৈ এই প্রশ্নটোৰ সৈতে জড়িত: "এজন ব্যক্তিয়ে কি কৰা উচিত?" ইয়াৰ উত্তৰ হৈছে যে এজন ব্যক্তিয়ে এনে ধৰণে কার্য্য কৰা উচিত যাতে সম্ভৱপৰ শ্রেষ্ঠ পৰিণামৰ উদ্ভৱ হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা ই এই মত পোষণ কৰে যে কোনো কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ পৰিণামৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। পৰিণাম মূল্যায়ন কৰোঁতে উপযোগিতাবাদে অন্তর্নিহিত মূল্যৰ তত্ত্বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, অর্থাৎ কিছুক ইয়াৰ পৰিণামৰ বাহিৰেও নিজা সত্তাত ভাল বুলি গণ্য কৰা হয়।

উপযোগিতাবাদক আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৃথক কৰা হয় কোনো কার্য্যৰ দ্বাৰা উৎপন্ন হোৱা পৰিণামৰ পৰিসৰৰ দ্বাৰা। উপযোগিতাবাদী দৃষ্টিভংগী অনুসৰি এজনে সামগ্রিকভাৱে ভালক সর্বাধিক কৰা উচিত—অর্থাৎ আনৰ ভালকো বিবেচনা কৰা উচিত লগতে নিজৰ ভালকো। কিন্তু আত্মকেন্দ্রিকতাই অন্যান্য লোকক গুৰুত্বসহকৰে নলয়। আত্মকেন্দ্রিকতাৰ বিপৰীতে উপযোগিতাবাদে সকলো স্বার্থক সমানে বিবেচনা কৰে।

উপযোগিতাবাদে নৈতিক আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু কর্তব্যমূলক তত্ত্বসমূহৰ (Deontological theories) মৌলিক নীতিসমূহৰ মাজত সম্ভাব্য সংঘর্ষ/সংঘাত আঁতৰ কৰে। কর্তব্যমূলক তত্ত্বসমূহে আন লোকক গুৰুত্ব দিয়ে কিন্তু ভালৰ প্রসাৰক গুৰুত্ব নিদিয়ে। ইয়াৰ বিপৰীতে, স্বার্থপৰতাবাদে/ আত্মকেন্দ্রিকতাবাদে ভালৰ প্রচাৰক গুৰুত্বসহকাৰে লয় কিন্তু অন্যান্য লোকক গুৰুত্বসহকাৰে নলয়। কিন্তু উপযোগিতাবাদে এই দুয়োটা ত্রুটিক একেলগে শুধৰাই দিয়ে।

উপযোগিতাবাদ এনে নীতিশাস্ত্রীয় তত্ত্বৰ পৰাও পৃথক, যিবোৰে কার্য্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা কর্তাৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰশীল বুলি কয়। কিয়নো, উপযোগিতাবাদৰ মতে, এটা বেয়া উদ্দেশ্যৰ পৰাও শুদ্ধ কাম কৰাটো সম্ভৱ।

কিছু উপযোগিতাবাদী সুখবাদীয়ে ভালক সুখৰ সৈতে সমান বুলি ধৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, জেৰেমী বেন্থাম আৰু জন ষ্টুৱার্ট মিলে সাধাৰণতে সুখবাদী দৃষ্টিভংগীৰে ভালৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিছে। তেওঁলোকে ভালক সুখৰ সৈতে চিনাক্ত কৰে আৰু নৈতিক লক্ষ্যক সুখৰ ওপৰত দুখৰ সর্বাধিক ভাৰসাম্য বুলি দাবী কৰে। কিন্তু কিছুমান উপযোগিতাবাদী সুখবাদী নহয়, যেনে— জি.ই. মূৰ আৰু হেষ্টিং ৰাছডেল। তেওঁলোকক 'আদর্শবাদী' উপযোগিতাবাদী বুলি কোৱা হয়।

৯.৪ উপযোগিতাবাদৰ ঐতিহাসিক পটভূমি

উপযোগিতাবাদৰ উৎপত্তি প্রাচীন গ্রীক দর্শনত হৈছিল। কিন্তু উপযোগিতাবাদৰ পৰম্পৰা প্রকৃততে বেন্থামৰ পৰাই আৰম্ভ হয়, আৰু ইয়াত জন ষ্টুৱার্ট মিল, হেনৰী চিজ্‌উইক, আৰ. এম. হেয়াৰ আৰু পিটাৰ চিংগাৰ আদিও অন্তর্ভুক্ত।

জীৱনৰ মূল্যৰ এক সুখবাদী তত্ত্ব খ্রীষ্টপূর্ব পঞ্চম শতিকাৰ আৰিষ্টিপাছ অৰ চাইৰিনৰ নৈতিক শিক্ষাত পোৱা যায়, যি চাইৰিনাইক বিদ্যালয়ৰ প্রতিষ্ঠাপক আছিল, আৰু এটা শতিকাৰ পিছত ইপিকুৰাছ আৰু প্রাচীন গ্রীচৰ তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ মাজত এই তত্ত্ব পোৱা গৈছিল। আৰিষ্টিপাছ আৰু ইপিকুৰাছে স্বার্থপৰ সুখবাদৰ (Egoistic Hedorism) পোষকতা কৰিছিল। তেওঁলোকৰ মতে, জীৱনৰ একমাত্র ভাল হৈছে ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ— অর্থাৎ প্রতিজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ সর্বাধিক সুখ বিচৰা উচিত।

নৈতিক বিশ্বজনীনতাবাদৰ বীজ ষ্ট'ইচিজম আৰু খ্রীষ্টান ধর্মৰ মতবাদত পোৱা যায়। তত্ত্বটোৰ অন্যান্য গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হ'বছ, লক, আৰু ৰিচার্ড কাম্বাৰলেণ্ডৰ ১৭শ শতিকাৰ ৰচনাবলীত বিচাৰিব পাৰি। কিছু ইতিহাসবিদে বিশপ ৰিচার্ড কাম্বাৰলেণ্ডক প্রথম উপযোগিতাবাদী দর্শনৰ অধিকাৰী বুলি চিনাক্ত কৰিছে। এটা প্রজন্মৰ পিছত, ফ্রান্সিছ হাচেছন, এজন ব্রিটিছ "নৈতিক সংবেদনশীলতা"ৰ তত্ত্ববিদে, স্পষ্টভাৱে এক উপযোগিতাবাদী দৃষ্টিভংগীৰ মত পোষণ কৰিছিল। হাচেছনে প্রথমে 'সর্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সর্বাধিক সুখ'ক নৈতিক আচৰণৰ এক নীতি হিচাপে *An Inquiry Concerning the*

Original of our Ideas of Virtue or Moral Good (১৭২৫) নামৰ গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰিছিল। বেন্থামে ডেভিদ হিউমৰ *"Treatise of Human Nature"* পঢ়িছিল আৰু তেওঁ হিউমৰ পৰা শিকিছিল যে নৈতিক দৰ্শন, প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ দৰে, প্ৰায়োগিক পৰ্যবেক্ষণৰ সৈতে আৰম্ভ হ'ব লাগে আৰু ইয়াৰ কৌশলবোৰ অন্য ক্ষেত্ৰত সমানভাৱে প্ৰযোজ্য। তেওঁ হিউমৰ পৰা উপযোগিতাক সৎগুণৰ সৈতে সমান কৰিবলৈও শিকিছিল। স্বাভাৰিকতে, বেন্থামে হিউমৰ নৈতিক দৰ্শনৰ সৈতে সম্পূৰ্ণৰূপে সন্তুষ্ট নাছিল কাৰণ হিউমে নৈতিক বিচাৰক 'নৈতিক অনুভূতি'ৰ পদত ব্যাখ্যা কৰিছিল।

বেন্থামে তেওঁৰ প্ৰথম গ্ৰন্থ *"A Fragment on Government"*-ত ইংৰাজী আইনৰ সমালোচনামূলক বিশ্লেষণ কৰিছিল আৰু উপযোগিতাৰ নীতিৰ নতুন ভেটি স্থাপন কৰিছিল। এই কিতাপখনত, বেন্থামে প্ৰথমবাৰৰ বাবে 'মৌলিক স্বতঃসিদ্ধ' উল্লেখ কৰিছিল যে 'সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখেই হ'ল ভাল বা বেয়াৰ মাপকাঠী'। বেন্থামৰ প্ৰাৰম্ভিক সময়ৰ মুখ্য গ্ৰন্থ হ'ল *"An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (১৭৮৯)'। এই গ্ৰন্থত তেওঁ তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী দৰ্শনৰ মৌলিক ধাৰণাবোৰ স্পষ্ট কৰিছে। প্ৰথম অধ্যায়বোৰে স্পষ্ট কৰে যে উপযোগিতা হ'ল কাৰ্যকৰী নীতি

য'ত অন্যান্য সকলো কথা আধাৰিত। পৰৱৰ্তী অধ্যায়বোৰে মানৱ অপৰাধৰ শ্ৰেণীবিভাজন আৰু উপকাৰ্যৰ পৰিণাম, অনুপ্ৰেৰণাৰ জটিলতাযুক্ত আইন আৰু শাস্তিৰ উপাদানবোৰ ব্যাখ্যা কৰে। পিছলৈ, চিজ্বিকে "The Methods of Ethics"-ত উপযোগিতাবাদৰ সংজ্ঞা এক স্পষ্ট ৰূপত দিয়ে। তেওঁ কয়, "উপযোগিতাবাদে ইয়াত এনে নৈতিক তত্ত্বক সূচায় যে যি আচৰণ যিকোনো পৰিস্থিতিত বস্তুনিষ্ঠভাৱে শুদ্ধ, সেয়া হ'ল সামগ্ৰিকভাৱে সৰ্বাধিক সুখ উৎপাদন কৰা আচৰণ; অৰ্থাৎ যিসকলৰ সুখ আচৰমৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়, সকলোকে বিবেচনাত লৈ।"

৯.৫ বেন্থাম আৰু তেওঁৰ দৰ্শন

জেৰেমী বেন্থাম এজন ইংৰাজ দাৰ্শনিক আছিল। তেওঁৰ জন্ম হৈছিল ১৫ ফেব্ৰুৱাৰী ১৭৪৮ তাৰিখে আৰু মৃত্যু হৈছিল ৬ জুন ১৮৩২ তাৰিখে। তেওঁ এজন উকীল, জেৰেমিয়া বেন্থাম আৰু তেওঁৰ পত্নী এলিচিয়া হোৱাইটহৰ্ণৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ আছিল। তেওঁ ১২ বছৰ বয়সত অক্সফোৰ্ডৰ কুইনছ কলেজত ভৰ্তি হৈছিল আৰু স্নাতক হোৱাৰ পিছত আইন অধ্যয়নৰ বাবে লিংকনছ ইনত যোগদান কৰিছিল। তেওঁ ১৭৬৭ চনত বাৰত ভৰ্তি হৈছিল কিন্তু কেতিয়াও আইনক পেছা হিচাপে অনুশীলন কৰা নাছিল। তেওঁ জীৱনটো লিখা-মেলাত আৰু সমগ্ৰ আইনী ব্যৱস্থাৰ উপযোগিতাবাদী ধাৰাৰ পৰিৱৰ্তনৰ হকে যুক্তি দিয়াত কটাইছিল।

বেণ্ঠামৰ প্ৰাৰম্ভিক ৰচনাৰ পৰা জানিব পাৰি যে তেওঁ আৰম্ভণিৰ পৰাই এজন অভিজ্ঞতাবাদী আছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে সকলো জ্ঞান সংবেদনৰ পৰা আহৰণ কৰা হয়। সপ্তদশ শতিকাত অভিজ্ঞতাবাদক ভৌতিক বিজ্ঞানৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। বেণ্ঠামে দাবী কৰিছিল যে আইন বিজ্ঞানও ঔষধ বিজ্ঞানৰ দৰে সংবেদন আৰু অভিজ্ঞতাৰ একে অচল ভেটিত নিৰ্মাণ কৰা উচিত। দুয়োটা বিজ্ঞানৰ ভেটি হৈছে মানৱ প্ৰকৃতিৰ পৰ্যবেক্ষণ।

বেণ্ঠামে দৰ্শনৰ সকলো প্ৰকাৰৰ আদৰ্শবাদক প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল, আৰু তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে ঈশ্বৰত বিশ্বাস কৰিবলৈ বাধ্য কৰা কোনো যুক্তিসংগত কাৰণ নাই। তেওঁ জোৰ দি কৈছিল যে অস্তিত্ব হৈছে এক সম্পূৰ্ণভাৱে বস্তুগত পৰিঘটনা। যিহেতু পদাৰ্থ গণিতীয় পদত পৰিমাণযোগ্য, এই নীতিক আমি অনুভৱ কৰা সুখ-দুখলৈকে বিস্তাৰিত কৰা হয়।

মানৱ কাৰ্য আৰু সেই কাৰ্যসমূহক প্ৰেৰণা দিয়া সুখ-দুখৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীয়ভাৱে গুৰুত্ব আৰোপ কৰাটোৱেই হৈছে বেণ্ঠামৰ উপযোগিতাবাদৰ মনস্তাত্ত্বিক ভেঁটি। এজন মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদী হিচাপে, তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে সুখ-দুখেই আমাৰ কাৰ্য্যসমূহ নিৰ্ধাৰণ কৰে। তেওঁৰ মতে, উপযোগিতাৰ প্ৰশ্নবোৰেই হৈছে এজন ব্যক্তিয়ে কৰিবলৈ বিচৰা সকলো কাৰ্যৰ কেন্দ্ৰত অৱস্থিত।

৯.৬ ইউডাইম'নিয়া বা আত্ম-উন্নয়ন আৰু কাৰ্য

সাৰ্বজনীন সুখবাদ বা পৰমসুখবাদ হৈছে আন এটা তত্ত্ব যত আমি সকলো মানুহৰ সম্ভৱ পৰিমাণে সৰ্বাধিক সম্ভৱ সুখ লাভ কৰাটোকে লক্ষ্য হিচাপে ল'ব লাগে বুলি কয়। এই তত্ত্ব অনুসৰি, "সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ" হৈছে চৰম নৈতিক মানদণ্ড। এই তত্ত্বই দুটা মৌলিক উপাদান সামৰি লয়: (১) এটা কাৰ্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ ফলাফলৰ ভালেটোৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়; (২) সুখ হৈছে একমাত্ৰ বস্তু যিটো নিজৰ ফালৰ পৰা ভাল আৰু দুখ হৈছে একমাত্ৰ বস্তু যিটো নিজৰ ফালৰ পৰা বেয়া, আৰু সুখ-দুখৰ সামষ্টিক ফলেই হৈছে সুখ। এই তত্ত্বৰ মুখ্য ব্যাখ্যাকাৰীসকল হৈছে জেৰেমী বেণ্ঠাম, জে.এছ. মিল আৰু হেনৰী চিজ্বিক। এই তত্ত্ব অনুসৰি, ভাল বা বেয়া যি হওক, সেইবোৰ জোখ-মাখৰ যোগ্য। বেণ্ঠামে এই কথাটো সবাতোকৈ স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰিছিল আৰু সেইবাবে তেওঁ সাতটা মূল্যৰ মাপকাঠীৰ জৰিয়তে সুখ-দুখৰ পৰিমাপৰ পদ্ধতি (Hedonic Calculus)ত বিশ্বাস কৰিছিল সেই কেইটা হ'লঃ— তীব্ৰতা, স্থায়িত্ব, নিকটতা, নিশ্চিততা, বিশুদ্ধতা, উৰ্বৰতা আৰু ব্যাপ্তি। কিন্তু মিলে সুখৰ মূল্যায়নত পৰিমাণৰ লগতে গুণগত মানও সংযোজন কৰিছিল।

৯.৭ উপযোগিতাবাদ সম্পৰ্কে বেন্থামৰ দৃষ্টিভংগী

বেন্থামে তেওঁৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ "*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (IPML)*"-ত উপযোগিতাক এক 'নীতি' হিচাপে উপস্থাপন কৰিছিল আৰু যুক্তি দিছিল যে ই এক প্ৰাথমিক নীতি যাক অন্যান্য সকলো কথা স্থাপন কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। উপযোগিতা নীতিৰ অৰ্থ হৈছে কেৱল উপযোগিতা, যি লেটিন শব্দ *utilis*ৰ পৰা আহিছে যাৰ অৰ্থ হৈছে "উপযোগী"। বেন্থামে কয় যে 'উপযোগিতা বুলিলে কোনো বস্তুত থকা সেই ধৰ্মক বুজায় যিয়ে ইয়াৰ দ্বাৰা উপকাৰ, সুবিধা, সুখ, ভাল বা আনন্দ উৎপাদন কৰে বা অনিষ্ট, দুখ, বেয়া বা অসুখী হোৱা ৰোধ কৰে'। ইয়াৰ মূল কথাটো হৈছে যে মূল্যৰ একমাত্ৰ উৎস আছে যাক উপযোগিতা বুলি কোৱা হয়, আৰু ইয়াক সৰ্বাধিক কৰা উচিত। বেন্থামে বিবেচনা কৰি কৈছিল যে নৈতিক কাৰ্যবোৰ উপযোগিতাবাদী নীতিৰ ভিত্তিত যুক্তিসংগতভাৱে সমৰ্থন কৰা উচিত।

বেন্থামে তেওঁৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ "*An Introduction to the Principle of Morals and Legislation*' ৰ প্ৰথম অধ্যায়ত উল্লেখ কৰিছে যে কেৱল সুখ বা আনন্দহে আন্তৰিকভাৱে ভাল আৰু ইয়াৰ বিপৰীতে, দুখ বা অসুখী হোৱা, আন্তৰিকভাৱে বেয়া। সুখ বৃদ্ধি কৰাৰ আৰু দুখ এৰাৰ ইচ্ছাই কেৱল আমাক কেনেকৈ কাম কৰিব লাগে সেয়া নহয়, বৰঞ্চ আমাক কেনেকৈ কাম কৰা উচিত সেয়াও নিৰ্ধাৰণ কৰে। এইয়াই তেওঁৰ 'উপযোগিতা নীতি'ৰ ভেটি গঠন কৰে, যাক তেওঁ পিছত 'সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ সুখ নীতি' বুলি কৈছিল।

এতিয়া প্ৰশ্ন হৈছে, কাৰ সুখ বা অসুখী হোৱা আমাৰ বিবেচনা কৰা উচিত? বেন্থামে স্পষ্ট কৰি কয় যে ই হৈছে সমগ্ৰ 'সম্প্ৰদায়', কেৱল কিছুমান ব্যক্তি নহয়। সম্প্ৰদায়টো ব্যক্তিগত লোকৰ দ্বাৰা গঠিত। গতিকে, সম্প্ৰদায়ৰ স্বাৰ্থ হৈছে সম্প্ৰদায় গঠন কৰা সদস্যসকলৰ স্বাৰ্থৰ সমষ্টি। সেয়েহে বেন্থামে 'উপযোগিতা'ক "সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ"ৰ লক্ষ্যৰ সৈতে সংযুক্ত কৰিছিল। উপযোগিতাবাদৰ অন্তৰ্নিহিত ধাৰণাটো হৈছে যে মানৱ আচ�ৰণৰ লক্ষ্য হৈছে সুখ। গতিকে এই তত্ত্বই সকলো কাৰ্যক সাধাৰণ সুখৰ প্ৰসাৰ বা সাধাৰণ দুখৰ প্ৰতিৰোধৰ মাধ্যম হিচাপে ইয়াৰ উপযোগিতা অনুসৰি মূল্যায়ন কৰে। যি কাৰ্যই এই নীতিক মানি চলে, সেই কাৰ্যই হৈছে 'কৰিবলগীয়া' কাৰ্য। সেয়েহে, বেন্থামৰ উপযোগিতা নীতিত দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য জড়িত হৈ আছে। প্ৰথমতে, এই মৌলিক নীতিৰ দ্বাৰা বেন্থামে এনে এক অনুভূতিৰ সৈতে ইংগিত দিছিল যিয়ে এটা কাৰ্যৰ উপযোগিতাক অনুমোদন কৰে। দ্বিতীয়তে, উপযোগিতা নীতিৰ সাধাৰণ অৰ্থ হৈছে "সাৰ্বজনীন" উপযোগিতা আৰু ব্যক্তিৰ উপযোগিতা হৈছে সাৰ্বজনীন উপযোগিতাৰ সেই অংশ যিটোত ব্যক্তিজনে অংশগ্ৰহণ কৰে।

বেন্থামৰ মতে, এটা কাৰ্যৰ নৈতিক মূল্য ইয়াৰ পৰিণামৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এটা কাৰ্য শুদ্ধ যদি ই অধিকতম ভাল ফলাফল সৃষ্টি কৰে অৰ্থাৎ শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য হৈছে যিয়ে উপযোগিতাক সৰ্বাধিক কৰে।

এনেদৰে, উপযোগিতাবাদ হৈছে পৰিণামবাদৰ এক ৰূপ, অর্থাৎ এটা কার্যৰ শুদ্ধতা বা অশুদ্ধতা ইয়াৰ ফলাফলৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।

ফলাফলৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদে দাবী কৰে যে শুদ্ধ কার্যক ভৱিষ্যতৰ অৱস্থাৰ আধাৰত যুক্তিসংগতভাৱে সমর্থন কৰা হয়, অতীতৰ ঘটনাৰ আধাৰত নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, বেন্থামৰ শাস্তিৰ যুক্তিকৰণ ব্যাখ্যা হৈছে এক নিবাৰক/নির্বাৰণমূলক ব্যাখ্যা। শাস্তি যুক্তিসংগত যদি ই মানুহক অবাঞ্ছিত কার্য কৰাৰ পৰা বিৰত ৰাখে। অধিক সঠিকভাৱে ক'বলৈ গলে, বেন্থামৰ বাবে শাস্তিৰ সঠিক লক্ষ্য হৈছে সুখ/ভাল অনুভূতিৰ সৃষ্টি কৰা আৰু দুখ প্রতিৰোধ কৰা।

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদক প্রতিফলিত কৰে যে সুখ-দুখে মানৱ আচৰণৰ প্রেৰণাক সংজ্ঞায়িত কৰে। বেন্থামে *"An Introduction to the Principles of Morals and Legislation"*ৰ প্রথম অধ্যায়ত লিখিছে, "প্রকৃতিয়ে মানৱজাতিক দুজন সর্বাধিকাৰী বিষয় - দুখ আৰু সুখৰ শাসনত ৰাখিছে। আমাক কি কৰা উচিত সূচোৱাৰ লগতে আমি কি কৰিম তাক নির্ধাৰণ কৰাটো কেৱল তেখেতলোকৰ বাবেহে। একফালে শুদ্ধ-অশুদ্ধৰ মানদণ্ড, আনফালে কাৰণ-কার্যৰ শৃংখল সিহঁতৰ সিংহাসনত সংলগ্ন হৈ আছে। আমি কৰা সকলো কার্য, কোৱা সকলো কথা, ভবা সকলো চিন্তাত সিহঁতে আমাক শাসন কৰে। আমাৰ অধীনতা ত্যাগ কৰিবলৈ কৰা প্রত্যেকটা প্রচেষ্টাই কেৱল ইয়াক প্রদর্শন আৰু নিশ্চিত কৰিব।" (IPML ১১)। বেন্থামে সুখ-দুখক মূল প্রেৰণা হিচাপে বিবেচনা কৰে যাৰ উল্লেখ কৰি সকলো মানৱ কার্যক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। তেওঁলোক হৈছে ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ "প্রকৃত সত্তা", যিয়ে ব্যক্তিগত কার্যৰ অন্তিম কাৰণ হিচাপে আৰু ব্যক্তিগত সুখৰ কাৰক আৰু মাধ্যম হিচাপে কাম কৰে। বেন্থামৰ বাবে সুখ আৰু সুখ-দুখৰ মাজৰ সম্পর্ক সৰল; সুখে সুখলৈ অৰিহণা যোগায়, আনহাতে দুখে ইয়াৰ পৰা হ্রাস কৰে।

বেন্থামৰ 'An Introduction to the Principles of Morals and Legislation'ৰ তৃতীয় অধ্যায়ত, তেওঁ চাৰিটা 'শাস্তি'ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে যিয়ে কেনেকৈ এক আত্মকেন্দ্রিক ব্যক্তিক তেওঁ আৰু অন্যান্য সকলোৰে সাধাৰণ সুখ বৃদ্ধি কৰা কার্য সম্পাদন কৰিবলৈ প্রেৰণা দিয়ে। এই চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তি হ'ল: শাৰীৰিক, নৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু ধার্মিক। বেন্থামে এই শাস্তিসমূহৰ মাধ্যমত আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ ৰূপান্তৰ ব্যাখ্যা কৰে। বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদত, যিকোনো আইন বা কার্যক ভাল বুলি বিবেচনা কৰা হয় যদি ই "সর্বাধিক সংখ্যকৰ বাবে সর্বাধিক সুখ" উৎপাদন কৰিব পাৰে। 'An Introduction to the Principles of Morals and Legislation'ৰ চতুর্থ অধ্যায়ত, বেন্থামে সুখ আৰু দুখক কেনেকৈ জুখিব পাৰি সেই গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্ন উত্থাপন কৰে। এই সম্পর্কত, বেন্থামে সাতটা মাপদণ্ডৰ সহায়ত সুখ-দুখৰ এক 'হেড'নিষ্টিক কেলকুলাছ' অর্থাৎ সুখ-গণনা বিকশিত কৰিছিল: তীব্রতা, স্থায়িত্ব, সান্নিধ্য, নিশ্চিততা, বিশুদ্ধতা, উর্বৰতা আৰু ব্যাপ্তি। এনেদৰে, বেন্থামে বর্ণনা কৰে যে সুখ-দুখক পৰিমাণৰ ফালৰ পৰা মূল্যায়ন কৰিব পাৰি। ইয়াৰ পৰা অনুসৰণ

কৰে যে বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ প্ৰকৃতিত পৰিমাণাত্মক। তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে মূল্যৰ একমাত্ৰ মানদণ্ড হৈছে পৰিমাণ। তেওঁ কৈছিল, "সুখৰ পৰিমাণ সমান হ'লে, পুশপিন (এটা সাধাৰণ খেল) কবিতাৰ দৰেই ভাল"। অৰ্থাৎ, 'পুশপিন কবিতাৰ দৰেই ভাল যদি সিহঁতে উৎপাদন কৰা সুখৰ পৰিমাণ সমান হয়।' অৱশ্যে জন ষ্টুৱার্ট মিলে সুখৰ মূল্যায়নত গুণগত মানদম্ডৰ লগতে পৰিমানগত মানদণ্ডৰ কথাও অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল।

৯.৮ উপযোগিতা নীতি হৈছে আইনী আৰু সামাজিক সংস্কাৰৰ ভেটি

বেন্থামে আইনী ব্যৱস্থাক তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী নীতিত প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। তেওঁ আইনী ব্যৱস্থাক তেওঁৰ নৈতিক চিন্তাৰ দৰেই বুজিছিল। বেন্থামে ঘোষণা কৰিছিল যে উপযোগিতা নীতি হৈছে তেওঁৰ ব্যৱস্থাৰ ভেটি আৰু চৰকাৰৰ কাম হৈছে 'শাস্তি আৰু পুৰস্কাৰৰ দ্বাৰা সমাজৰ সুখ বৃদ্ধি কৰা'। বেন্থামে নৈতিক জীৱনত ধৰ্মৰ মধ্যস্থতাৰ কোনো প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰা নাছিল। বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদী তত্ত্বই কাৰ্যবোৰৰ পৰিণাম বিবেচনা কৰি মূল্যায়ন কৰে। বেন্থামে তেওঁৰ "A Fragment on Government" গ্ৰন্থত ছাৰ উইলিয়াম ব্লেকষ্টোনৰ আইনী তত্ত্বক তীব্ৰভাৱে সমালোচনা কৰিছিল, যিয়ে পৰম্পৰাক সমৰ্থন কৰিছিল, আৰু বেন্থামে যুক্তি দিয়ে যে চৰকাৰৰ আনুগত্যৰ যুক্তিসংগতা পৰিণামৰ গণনাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। তেওঁ লিখিছিল, "উপযোগিতা নীতিয়ে নিজত বাহিৰে আন কোনো নিয়ন্ত্ৰকৰ প্ৰয়োজন নকৰে নাইবা স্বীকাৰো নকৰে"। বেন্থামে বিশ্বাস কৰিছিল যে সুখ নিজেই এক **'ভালবস্তু' আৰু দুখ নিজেই এক 'বেয়া বস্তু'**।

বেন্থামে বিশেষভাৱে হিউম আৰু হেলভেটিয়াছৰ ওচৰত ঋণী আছিল। হিউমৰ পৰা তেওঁ শিকিছিল যে নৈতিক দৰ্শন, প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ দৰে, প্ৰায়োগিক পৰ্যবেক্ষণৰ সৈতে আৰম্ভ হ'ব লাগে আৰু ইয়াৰ কৌশলবোৰ অন্য ক্ষেত্ৰত সমানভাৱে প্ৰযোজ্য। লগতে, হিউমৰ নৈতিক দৰ্শনত বেন্থামে দেখিছিল যে ন্যায়ৰ নিয়মবোৰৰ উৎস সাধাৰণ উপযোগিতাত নিহিত হৈ আছে আৰু তেওঁ সৎগুণক উপযোগিতাৰ সৈতে সমান কৰিবলৈ শিকিছিল।

বেন্থামে সচেতন আছিল যে ইয়াৰ লক্ষ্য সাধন কৰিবলৈ আইন বিজ্ঞানে আইন কি আৰু আইন কি হ'ব লাগে তাৰ অধ্যয়ন সংযুক্ত কৰিব লাগিব। আইনৰ লক্ষ্য হ'ব লাগে সৰ্বাধিক সুখ। গতিকে, যিকোনো কাৰ্য বা আইনক ভাল বুলি বিবেচনা কৰিব পাৰি যদি ই "সৰ্বাধিক সংখ্যকৰ বাবে সৰ্বাধিক সুখ" উৎপাদন কৰিব পাৰে।

বেন্থামে উপযোগিতা নীতিক সমাজ বিজ্ঞানৰ ভেটি হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। একেদৰে, তেওঁ সুখ-দুখক চৰম বস্তু হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল যাক সকলো সামাজিক গঠন আৰু মানৱ কাৰ্যক হ্ৰাস

কৰি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। তেওঁলোক আছিল ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ 'প্ৰকৃত সত্তা', যিয়ে ব্যক্তিগত কাৰ্যৰ অন্তিম কাৰণ হিচাপে আৰু ব্যক্তিগত সুখৰ কাৰক আৰু মাধ্যম হিচাপে কাম কৰিছিল।

৯.৯ সমালোচনা

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক বহুতো দিশত সমালোচনা কৰিব পাৰি। বেন্থামৰ নিজৰ সময়ৰে পৰা ইয়াৰ অবিৰত সমালোচনা হৈ আহিছে। জে.এছ. মিল আৰু চিজ্বিকে যদিও উপযোগিতাবাদী পৰম্পৰা অব্যাহত ৰাখিছিল, তেওঁলোক বেন্থামৰ সমালোচকো আছিল। বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ নিম্নলিখিত আপত্তিসমূহৰ সন্মুখীন হৈছিল:

- বেন্থামক বহুতো সমালোচনা কৰা হৈছে কাৰণ তেওঁ ভাবিছিল যে দুটা সুখৰ মূল্য সমান যদি সিহঁত সমান তীব্ৰ, স্থায়ী ইত্যাদি হয়। তেওঁ কৈছিল, "পুশপিন কবিতাৰ দৰেই ভাল" যদি সিহঁতে উৎপাদন কৰা সুখৰ পৰিমাণ সমান হয়। কিন্তু ভবা হৈছে যে কিছু সুখ, বিশেষকৈ বৌদ্ধিক সুখবোৰ উচ্চ স্তৰৰ আৰু বেছি গণনাৰ যোগ্য। গতিকে, বেন্থামে সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰা নাই যেন লাগে। সেয়েহে মিলে ভাবিছিল যে বেন্থামৰ দৰ্শনে 'মানৱ প্ৰকৃতিৰ কিছু গভীৰ অনুভূতি'ক স্বীকাৰ নকৰে যেতিয়া তেওঁ কাৰ্যৰ পৰিণাম গণনা কৰে। সেয়েহে মিলে সুখৰ মাজত গুণগত পাৰ্থক্য প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।
- বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সমালোচনা হৈছে যে এই তত্ত্বক "কেৱল ঘেঁহু খোৱা জন্তুৰ বাবে উপযুক্ত মতবাদ" বুলি ভবা হয়।
- মিলে ভাবিছিল যে কাৰ্যৰ নৈতিক দিশৰ উপৰিও, কাৰ্যৰ এক নান্দনিক দিশো আছে। কিন্তু বেন্থামে কেৱল কাৰ্যৰ নৈতিক দৃষ্টিভংগীহে বিবেচনা কৰিছিল।
- সুখ-দুখৰ অনুভূতি ব্যক্তিনিষ্ঠ আৰু পৰিবৰ্তনশীল হোৱা হেতুকে বেন্থামে উল্লেখ কৰা হেড'নিষ্টিক কেলকুলাছ অৰ্থাৎ সুখ-গণনা প্ৰায়োগিকভাৱে অসাধ্য।
- বেন্থামে আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা সাৰ্বজনীনতালৈ ৰূপান্তৰক সন্তোষজনকভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাই। বেন্থামে মানুহৰ সামাজিক অনুভূতি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ চাৰিটা বাহ্যিক শাস্তিৰ কথা কৈছিল কিন্তু এই বাহ্যিক শাস্তিয়ে শাৰীৰিক বাধ্যতা সৃষ্টি কৰিব পাৰে, নৈতিক বাধ্যতা নহয়।

৯.১০ মিলৰ জীৱন আৰু কৰ্ম

জন ষ্টুৱার্ট মিল আছিল উনবিংশ শতিকাৰ আটাইতকৈ প্রভাৱশালী ইংৰাজী-ভাষী দার্শনিকসকলৰ এজন। তেওঁ এজন ব্রিটিছ অভিজ্ঞতাবাদী, অর্থনীতিবিদ, প্রশাসক, নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক তাত্ত্বিক আৰু উপযোগিতাবাদী সামাজিক সংস্কাৰক আছিল। মিলৰ জন্ম হৈছিল লণ্ডনত ১৮০৬ চনৰ ২০ মে' তাৰিখে। তেওঁ আছিল জেমছ আৰু হেৰিয়েট বাৰো মিলৰ জ্যেষ্ঠ পুত্র। তেওঁৰ দেউতাক জেমছ মিল আছিল এজন স্কটিচ দার্শনিক, ইতিহাসবিদ, অর্থনীতিবিদ আৰু মনোবৈজ্ঞানিক আছিল। মিলৰ গঠনমূলক বছৰসমূহত তেওঁ আছিল মিলৰ জীৱনৰ সবাতোকৈ প্রভাৱশালী ব্যক্তি। জেমছ মিল আছিল বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ সমর্থক। তেওঁ ১৮০৮ চনত বেন্থামৰ সৈতে সাক্ষাৎ কৰিছিল। তেওঁ সোনকালেই বেন্থামৰ 'লেফটেনেণ্ট' অর্থাৎ উপ-অধিকাৰী হৈ পৰিল আৰু বেন্থামে পৰিয়ালটোক সহায় কৰিবলৈ যিমান পাৰি সিমান কৰিছিল। এইদৰে মিলৰ দেউতাকে বেন্থামৰ সহায়ত তেওঁক শিক্ষিত কৰিছিল। মিলে তেওঁৰ আত্মজীৱনীত উপসংহাৰ স্বৰূপে কৈছিল যে তেওঁ দেউতাকৰ পৰা পোৱা আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ ফলত তেওঁ জীৱন আৰম্ভ কৰিছিল "মোৰ সমবয়সীসকলতকৈ প্রায় পঁচিছ বছৰৰ তনাগতীআ সুবিধা লৈ।"

জেমছ মিল আৰু বেন্থামৰ একে ধৰণৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাই তেওঁলোকক "দার্শনিক উদাৰপন্থীসকলৰ আন্দোলন আৰম্ভ কৰিবলৈ আৰু নেতৃত্ব দিবলৈ উদ্যোগী কৰিছিল। এই গোটটোৱে বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদী ৰাজনৈতিক দর্শনক সমর্থন কৰিছিল যি ১৯ শতিকাত জন ষ্টুৱার্ট মিলৰ মতবাদত পৰিণত হৈছিল। নৈতিক দর্শন হিচাপে উপযোগিতাবাদে যুক্তি দিয়ে যে সুখৰ বৃদ্ধিক জোখমাখ কৰিব লাগে। দার্শনিক উদাৰপন্থীয়ে উপযোগিতাবাদী নীতিসমূহৰ প্রভাৱ আইনী আৰু অন্যান্য সামাজিক প্রতিষ্ঠানলৈ প্রয়োগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মিলে প্রায় ত্রিশ বছৰ ধৰি ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীত কাম কৰিছিল। যি বছৰত তেওঁ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীত কাম কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। মিলে বাতৰিকাকতত লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল সম্পাদকলৈ চিঠিৰে আৰম্ভ কৰি।

মিলৰ কর্মসমূহত যুক্তিবিদ্যা, জ্ঞানতত্ত্ব, নীতিশাস্ত্র, ধর্ম আৰু সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক দর্শনৰ গ্রন্থ আৰু প্রবন্ধ অন্তর্ভুক্ত আছে। ইয়াৰ ভিতৰত System of Logic, Deductive and Inductive, Political Economy, On Liberty, Utilitarianism, The Subjection of Women আদি তেওঁৰ মুখ্য গ্রন্থসমূহ।

৯.১১ মিল আৰু সুখবাদ

কিছুমান উপযোগিতাবাদী হৈছে সুখবাদী যিসকলে ভালক সুখৰ সৈতে আৰু সুখক আনন্দৰ সৈতে একে বুলি কয়। মিলে পৰোপকাৰী বা পৰম সুখবাদক সমর্থন কৰে। তেওঁৰ তত্ত্ব পৰিশোধিত বা

গুণগত প্ৰকৃতিৰ। তেওঁ স্পষ্টকৈ কয় যে মানদণ্ড হৈছে কৰ্তাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সাধাৰণ সুখ। এতিয়া প্ৰশ্ন উঠে, আমি কেনেকৈ প্ৰমাণ কৰিব পাৰোঁ যে সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়? মিলে উত্তৰ দিয়ে যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ সুখ সেই ব্যক্তিৰ বাবে এক ভাল বস্তু আৰু সেয়েহে সাধাৰণ সুখ হৈছে সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰ বাবে এক ভাল বস্তু।

৯.১২ মিলৰ উপযোগিতাবাদ

মিলে তেওঁৰ দেউতাক আৰু বেঠামৰ সৈতে যুক্তি দিয়ে যে মৌলিক নৈতিক নীতি হৈছে উপযোগিতা নীতি, যেতিয়া এটা কাৰ্য শুদ্ধ হ'ব যদিহে ই মানৱ কল্যাণ বৃদ্ধি কৰে। কিন্তু তেওঁ এটা পাৰ্থক্যৰ সৈতে উপযোগিতাবাদী হ'ব বিচাৰিছিল। তেওঁ নিজেই বেঠামৰ সমালোচক আছিল আৰু সেইদৰে বেঠামৰ উপযোগিতাবাদক উন্নত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মিলে তেওঁৰ 'উপযোগিতাবাদ' গ্ৰন্থত নীতিশাস্ত্ৰত তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী নীতিৰ এক দাৰ্শনিক প্ৰতিৰক্ষা আগবঢ়ায়। এই গ্ৰন্থত, মিলে উপযোগিতাবাদী স্থানক ইয়াৰ বিৰোধী-অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ বিৰুদ্ধে ৰক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু বেঠামৰ উপযোগিতাবাদক পৰিশোধিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু উপযোগিতাবাদক ন্যায়ৰ নীতি হিচাপে গ্ৰহণ কৰিবলৈও চেষ্টা কৰে।

মিলে অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ নৈতিক নীতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে যুক্তি দিয়ে দাবী কৰি যে অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ নীতিসমূহ বিমূৰ্ত আৰু বিভিন্ন নৈতিক দাবীৰ ক্ষেত্ৰত বিচাৰ কৰিবলৈ কোনো বাহ্যিক মানদণ্ড নাই। মিলে দাবী কৰে যে উপযোগিতা নীতিৰ দ্বাৰা, আমি সুখ আৰু দুখৰ বাহ্যিক মানদণ্ডৰ ভিত্তিত বিভিন্ন নৈতিক দাবী মূল্যায়ন কৰিব পাৰোঁ।

উপযোগিতাবাদৰ দ্বিতীয় অধ্যায়ত, মিলে "উপযোগিতাবাদ কি" বৰ্ণনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে? বেঠামৰ দৰে, মিলে সুখবাদক স্বীকাৰ কৰে যি সকলো কাৰ্যৰ সঠিক 'লক্ষ্য' বুলি কয় আৰু সেয়েহে ই তত্ত্বৰ ভেটি গঠন কৰে। মিলৰ উপযোগিতাবাদী নীতি অধিক স্পষ্ট হয় সেই সমালোচনাসমূহৰ পৰা যিবোৰ তেওঁ বিবেচনা কৰে আৰু যিবোৰে তেওঁক অধিক বিৱৰণ প্ৰদান কৰিবলৈ বাধ্য কৰে যেতিয়া তেওঁ সিহঁতক প্ৰত্যুত্তৰ দিয়ে।

মিলে বিবেচনা কৰা প্ৰথম সমালোচনাই তত্ত্বৰ সুখবাদী ভিত্তিক দোষাৰোপ কৰে:

"জীৱনৰ সুখতকৈ উচ্চতৰ কোনো লক্ষ্য নাই - ইচ্ছা আৰু অনুসৰণৰ কোনো ভাল আৰু মহৎ লক্ষ্য নাই - এইটো ধাৰণাক তেওঁলোকে সম্পূৰ্ণৰূপে নীচ আৰু হীন বুলি নিৰ্দেশ কৰে। যেনেকৈ এটা মতবাদ কেৱল ঘেঁহু খোৱা জন্তুৰ বাহিৰে আনৰ বাবে উপযুক্ত নহয়..." (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৫৭-৮)

মিলে এই আপত্তিৰ প্ৰত্যুত্তৰ কেৱল সমালোচকসকলৰ প্ৰতি এটা উত্তৰ নহয়, ৰৱঞ্চ ই বেঠামৰ সংকীৰ্ণ সুখবাদী উপযোগিতাবাদৰ প্ৰতিও এক প্ৰতিক্ৰিয়া। বেঠাম আৰু অন্যান্য উপযোগিতাবাদীসকলৰ

বিপৰীতে, যিসকলে সুখ জোখমাখ কৰিবলৈ পৰিমাণ গ্রহণ কৰে, মিলে কয় যে কিছুমান সুখ গুণগতভাৱে আনতকৈ শ্রেষ্ঠ।

মিলে সদায়েই এজন অসন্তুষ্ট মানুহৰ জীৱনক এটা সন্তুষ্ট হোৱা গাহৰিৰ জীৱনতকৈ পছন্দ কৰিছিল। মিলে বিখ্যাত কথাষাৰ কৈছিল: "এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱা এটা সন্তুষ্ট গাহৰি হোৱাতকৈ ভাল; এজন অসন্তুষ্ট চক্রেটিছ হোৱা এজন সন্তুষ্ট মূর্খ হোৱাতকৈ ভাল।" বেন্থামে কেৱল সুখৰ পৰিমাণগত পার্থক্যক স্বীকাৰ কৰিছিল, কিন্তু মিলে গুণগত পার্থক্যকো স্বীকাৰ কৰিছিল। সুখৰ গুণ আৰু পৰিমাণ দুয়োটাতে পার্থক্য থাকে। মিলৰ মতে, উচ্চতম ভালবস্তু তীব্র বা স্থায়ী উচ্চ, মর্যাদাপূর্ণ আৰু উন্নত সুখৰ উপভোগত নিহিত নহয়। সেয়েহে মিলৰ মতবাদক বেন্থামৰ স্থূল বা অমার্জিত উপযোগিতাবাদৰ বিপৰীতে পৰিশোধিত উপযোগিতাবাদ বুলি কোৱা হয়। গুণৰ বিপৰীতে পৰিমাণ জুখিবৰ বাবে মিলে 'দক্ষ বিচাৰকসকলৰ ৰায়'ৰ ওপৰত আধাৰিত হয়। মিলে দৃঢ়ভাৱে কয় যে যিসকলে 'দুয়োটাকে সমানে উপলব্ধি আৰু উপভোগ কৰিব পাৰে' সেইসকলে শাৰীৰিক সুখতকৈ মানসিক সুখক প্রাধান্য দিয়ে। অৱশ্যে, যদি দক্ষ বিচাৰকসকলৰ মাজত মতবিৰোধ থাকে, তেন্তে আমি সিহঁতৰ সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ ৰায় মানি চলিব লাগে আৰু ই মর্যাদাবোধৰ বাবেই যে দক্ষ বিচাৰকসকলে শাৰীৰিক সুখতকৈ উচ্চ সুখক প্রাধান্য দিয়ে।

মিলে এতিয়া উপযোগিতাবাদৰ সুখবাদী দিশৰ দ্বিতীয় প্রকাৰৰ সমালোচকৰ ফালে মনোনিবেশ কৰে, যিসকলে কয় যে সুখ লাভ কৰাটো অসম্ভৱ বা আমাৰ সুখী হোৱাৰ কোনো অধিকাৰ নাই। যিসকলে কয় যে সুখ লাভ কৰিব নোৱাৰি, মিলে ইয়াৰ উত্তৰ দিয়ে যে "যদি মানুহে একো সুখেই লাভ কৰিব নোৱাৰে" তেনেহ'লেও "উপযোগিতাবাদী তত্ত্বৰ বাবে কিবা ক'বলৈ থাকিব; কাৰণ উপযোগিতাই কেৱল সুখৰ অনুসৰণকে নুবুজায়, কিন্তু সুখৰ প্রতিৰোধ বা লাঘৱকো বুজায়" (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৬৩)। মিলৰ মতে, 'মানসিক সংস্কাৰৰ অভাৱ' আৰু 'সার্বজনীন কল্যাণত আন্তৰিক আগ্রহ', এনে অস্তিত্ব নথকাৰ দুটা মুখ্য বাধা। মিলৰ বাবে, এই দুয়োটাকে শিক্ষাৰ দ্বাৰা শুধৰাব পাৰি।

তাৰপিছত, যিসকলে সুধিছে 'তোমাৰ সুখী হোৱাৰ কি অধিকাৰ আছে', মিলে তেওঁলোকক উত্তৰ দিয়ে যে কার্যৰ লক্ষ্য হৈছে তোমাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সকলোৰে সুখ। আমি সকলোকে বিবেচনাত লৈ সর্বাধিক সামগ্রিক সুখ আনিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। মিলে কয় যে "উপযোগিতাবাদী নৈতিকতাই মানুহৰ নিজৰ উচ্চতম ভালক অন্যান্যৰ কল্যাণৰ বাবে বলিদান কৰাৰ শক্তিক স্বীকাৰ কৰে। ই কেৱল এইটো স্বীকাৰ কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰে যে বলিদানটো নিজেই এক ভাল। এনে বলিদান যিয়ে সুখৰ সর্বোচ্চ পৰিমাণ বৃদ্ধি নকৰে বা বৃদ্ধি কৰাৰ প্রৱণতা নাথাকে, তাক অপচয় বুলি বিবেচনা কৰে। আচৰণত যি শুদ্ধ তাৰ উপযোগিতাবাদী মানদণ্ড হিচাপে যি সুখ গ্রহণ কৰা হয়, সেয়া কর্তাৰ নিজৰ সুখ নহয়, কিন্তু সম্বন্ধিত সকলোৰে সুখ।" (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৬৮)

এই স্তৰত, উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে তৃতীয় আপত্তি উত্থাপন হয়। কিছুমান সমালোচকে ভাবে যে আমি বহু সময়ত সকলোৰে কল্যাণৰ বাবে আমাৰ নিজৰ কল্যাণ বলিদান দিব লাগিব, 'ইয়াৰ মানদণ্ডক মানৱতাৰ বাবে অতি উচ্চ বুলি দোষ দিয়ে'। কিন্তু মিলে সূচায় যে এটা ভাল নৈতিক তত্ত্বই আমাক এটা আদর্শ প্রদান কৰিব লাগে য'লৈ আমি লক্ষ্য কৰিব পাৰোঁ। তেওঁ এইটোও লক্ষ্য কৰে যে উপযোগিতাবাদী তত্ত্বই আমাৰ কার্যৰ বাবে এটা হিতৈষী উদ্দেশ্য থাকিবলৈ আৱশ্যক নকৰে। মিলে দাবী কৰে, "কার্যৰ নৈতিকতাৰ সৈতে উদ্দেশ্যৰ কোনো সম্পর্ক নাই।" (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৭০) আমাৰ এটা স্বার্থমুখী উদ্দেশ্য থাকিব পাৰে, কিন্তু যেতিয়ালৈকে আমি সেই কার্য কৰোঁ যিয়ে সকলোৰে বাবে শ্রেষ্ঠ পৰিণাম দিব পাৰে, আমি শুদ্ধভাৱে কাম কৰি আছোঁ। মিলে উপযোগিতাবাদৰ বিৰুদ্ধে উঠা আপত্তিসমূহৰ প্রত্যুত্তৰ দিয়ে আৰু উপযোগিতাবাদৰ ওপৰত তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

মিলে তেওঁৰ গ্রন্থ 'উপযোগিতাবাদ'ৰ (Utilitarianism) দ্বিতীয় অধ্যায়ত দাবী কৰে যে যি মতবাদে নৈতিকতাৰ ভেটি হিচাপে 'উপযোগিতা' বা 'সর্বাধিক সুখ নীতি'ক স্বীকাৰ কৰে। সেয়ে বিশ্বাস কৰে যে যিবোৰ কার্যই সুখ বৃদ্ধি কৰে সেইবোৰ সঠিক আৰু যিবোৰ সুখৰ বিপৰীত ফল অর্থাৎ দুখ সৃষ্টি কৰে সেইবোৰ ভুল। সুখৰ অর্থ হৈছে আনন্দ আৰু দুখৰ অনুপস্থিতি; অসুখৰ অর্থ হৈছে দুখ আৰু আনন্দৰ অভাৱ" (পৃষ্ঠা ২৫৭)। এই উপযোগিতা নীতি হৈছে মিলৰ উপযোগিতাবাদৰ মূল।

মিলে তেওঁৰ গ্রন্থ "উপযোগিতাবাদ"ৰ তৃতীয় অধ্যায়ত ব্যক্তিক উপযোগিতা নীতি অনুসৰণ কৰিবলৈ প্রভাৱিত কৰা শাস্তিসমূহ বিবেচনা কৰে। মিলে সুধিছে, মই কিয় সাধাৰণ সুখৰ প্রসাৰ কৰিবলৈ বাধ্য? এই সম্পর্কত, মিলে বেঠামে স্বীকৃত কৰা বাহ্যিক শাস্তিসমূহৰ লগত বিবেকৰ আভ্যন্তৰীণ শাস্তি বা 'কর্তব্যৰ অনুভূতি' যোগ কৰিছে। এই আভ্যন্তৰীণ শাস্তিয়ে 'মানৱজাতিৰ সুখৰ বাবে এক অনুভূতি', 'আমাৰ সহপ্রাণীসকলৰ সৈতে একত্র হোৱাৰ ইচ্ছা', আৰু 'কর্তব্য ভংগৰ সৈতে জড়িত এক দুখৰ অনুভূতি'ক সূচায়। মিলে বিশ্বাস কৰে যে নৈতিক অনুভূতিবোৰ সহজাত নহয়, কিন্তু অর্জিত। শিক্ষা হৈছে নিশ্চিত কৰাৰ চাবিকাঠি যে আমাৰ সঠিক অনুভূতি আছে। কিন্তু মিলে যুক্তি দিয়ে যে সঠিক শিক্ষা নথকা স্বত্বেও, উপযোগিতাবাদী নৈতিকতা স্বীকাৰ কৰাৰ বাবে এক শক্তিশালী প্রাকৃতিক ভেটি আছে। মিলে আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ ৰূপান্তৰৰ এক মনস্তাত্ত্বিক ব্যাখ্যা দিছে। সহানুভূতি আত্মপ্রেমৰ পৰা সংঘবদ্ধতা আৰু স্বার্থ স্থানান্তৰৰ নিয়ম অনুসৰি বিকশিত হয়। প্রথমতে আমি আত্মকেন্দ্রিক আৰু আনৰ দুখ নিবাৰণ কৰোঁ আমাৰ নিজৰ দুখ নিবাৰণ কৰিবলৈ। তাৰপিছত পুনৰাবৃত্তিৰ দ্বাৰা, আমাৰ নিজৰ স্বার্থ শেষৰ পৰা মাধ্যমলৈ স্থানান্তৰিত হয়। এইদৰে, ব্যক্তিৰ জীৱনকালত সহানুভূতি অর্জন কৰা হয়।

উপযোগিতাবাদৰ চতুর্থ অধ্যায়ৰ শীর্ষক হৈছে 'উপযোগিতা নীতিয়ে কেনে ধৰণৰ প্রমাণৰ বাবে সংবেদনশীল'। ই প্রকৃততে তেওঁৰ উপযোগিতাবাদী তত্ত্বৰ সুখবাদী অংশৰ এক প্রতিৰক্ষা ধাৰণ কৰে।

এই অধ্যায়টোৱে উপযোগিতা নীতিৰ প্ৰমাণ প্ৰদান কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে। মিলে এটা দৃশ্যমান বস্তুৰ প্ৰমাণৰ সৈতে এক উপমাৰ সৈতে আৰম্ভ কৰে। মিলে লিখে যে এটা বস্তু দৃশ্যমান হোৱাৰ একমাত্ৰ প্ৰমাণ হৈছে 'মানুহে প্ৰকৃততে ইয়াক দেখে'। একেদৰে, কিছুমান শ্ৰাব্য হোৱাৰ বাবে প্ৰমাণ হৈছে যে মানুহে ইয়াক শুনে। **একে ধৰণে এটা বস্তু বাঞ্ছনীয় হোৱাৰ বাবে দিব পৰা একমাত্ৰ প্ৰমাণ তেওঁ অব্যাহত ৰাখে, হৈছে যে মানুহে প্ৰকৃততে ইয়াক বিচাৰে।** সাধাৰণতে ই স্বীকৃত যে এই যুক্তিয়ে উচিত (ought) বিবৃতি হয়/অস্তিত্ব (is) বিবৃতিৰ পৰা আহৰণ কৰে। তেওঁ ইয়াত বাঞ্ছনীয়ক বিচাৰৰ পৰা আহৰণ কৰে। তেওঁ কৈছে যে কাৰণ মানুহে সুখ বিচাৰে, সেয়েহে সিহঁত বাঞ্ছনীয় হ'ব লাগে। জি.ই. মূৰৰ পৰিভাষাত, তেওঁ প্ৰাকৃতিক ভ্ৰান্তি কৰে।

কিন্তু আমি কেনেকৈ প্ৰমাণ কৰিব পাৰোঁ যে সাধাৰণ সুখ বাঞ্ছনীয়? মিলে উত্তৰ দিয়ে যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ সুখ সেই ব্যক্তিৰ বাবে এক ভাল বস্তু আৰু সেয়েহে 'সাধাৰণ সুখ' হৈছে সকলো ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰ বাবে এক ভাল বস্তু। ইয়াত তেওঁ আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ যোৱা যেন লাগে। কিন্তু এই যুক্তিত দুটা ভ্ৰান্তি জড়িত হৈ আছে যাক যুক্তিবিদ্যাত সমষ্টিগত তৰ্কদোষ 'composition fallacy' আৰু বিভাজনমূলক তৰ্কদোষ 'division fallacy' বুলি জনা যায়।

মিলে সুখবাদী দৃষ্টিভংগীৰ বাবে যুক্তি দিয়ে, যে 'সকলো আনন্দ স্বাভাৱিকতে ভাল'। ইয়াত মিলে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদৰ বিষয়টো সম্বোধন কৰে। তেওঁ স্বীকাৰ কৰে যে মানুহৰ আনন্দ ভাল পোৱা আৰু দুখ ঘৃণা কৰাৰ মনস্তাত্ত্বিক বিৱৰণ যিকোনো কাৰ্যৰ প্ৰধান প্ৰেৰক। অন্যান্য বস্তুবোৰো আৰম্ভণিতে সুখ লাভ কৰা বা দুখ এৰাই চলাৰ উপায় হিচাপেই বিচৰা হয়। কিন্তু তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে সংযুক্তিকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা, সেইবোৰ ৰূপান্তৰিত হ'ব পাৰে পিছলৈ। মিলে কয় যে আমি যিবোৰ বস্তুক মূল্যৱান বুলি ভাবোঁ, যেনে স্বাস্থ্য বা ধন, সেইবোৰ প্ৰথমতে মূল্যৱান বুলি ভবা হয় কাৰণ সেইবোৰে আনন্দ দিয়ে। কিন্তু পিছলৈ, আমি সেইবোৰক নিজৰ মাজতেই বাঞ্ছনীয় বুলি ভাবিব পাৰোঁ অৰ্থাৎ এইবোৰ বস্তু পিছত নিজৰ মাজতেই লক্ষ্য হিচাপে বিচাৰ কৰা হয়। তেওঁ কয় যে সংযুক্তিকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা, ই সম্ভৱ যে বাহ্যিক মূল্যবোধসমূহ সময়ৰ মাজে মাজে আন্তৰিক মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। গতিকে, যদিও মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদীসকলৰ মতে, কেৱল আনন্দকেই আন্তৰিক মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি আৰু অন্যান্য সকলোবোৰক বাহ্যিক মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি, অৰ্থাৎ আনন্দ লাভ কৰাৰ উপায়। মিলে যুক্তি দিয়ে যে সময়ৰ মাজে মাজে যি বাহ্যিক মূল্য আছিল সেয়া আন্তৰিক মূল্যৰ স্থান ল'ব পাৰে। সেই অৰ্থত মিলৰ তত্ত্ব বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ধাৰণাক অতিক্ৰম কৰে। মিলে কয়,

"সুখৰ প্ৰাপ্তিৰ বাবে এটা মাধ্যম হোৱাৰ পৰা, ই ব্যক্তিৰ সুখৰ ধাৰণাৰ এক মুখ্য উপাদান হৈ পৰে...যি এক সময়ত সুখ প্ৰাপ্তিৰ বাবে এটা সঁজুলি হিচাপে বিচাৰ কৰা হৈছিল, সেয়া এতিয়া নিজৰ বাবেই বিচাৰ কৰা হৈছে..." (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৯১)

মিলে, আকৌ এবাৰ হেড'নিষ্টিক দাবী প্ৰমাণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁ 'এটা বস্তু বিচৰা'ক 'ইয়াক আনন্দদায়ক বুলি অনুভৱ কৰা'ৰ সৈতে সমান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

মিলে কয়, "মই বিশ্বাস কৰোঁ যে----এটা বস্তু বিচৰা আৰু ইয়াক আনন্দদায়ক বুলি অনুভৱ কৰা,...একেবাৰে অবিচ্ছেদ্য পৰিঘটনা,...ভাষাৰ কঠোৰতাত, একে মনস্তাত্ত্বিক নাম দিয়াৰ দুটা বেলেগ ধৰণ...যিকোনো বস্তু বিচৰাটো, ইয়াৰ ধাৰণা আনন্দদায়ক হোৱাৰ অনুপাতত বাহিৰে, এটা শাৰীৰিক আৰু আধ্যাত্মিক অসম্ভৱতা। (উপযোগিতাবাদ, পৃষ্ঠা ২৯২-৩) তেওঁ কয় যে আমি সদায়েই আনন্দ বিচাৰোঁ, গতিকে আনন্দ বাঞ্ছনীয়।

মিলে নিয়ম-উপযোগিতাবাদক সমৰ্থন কৰিছে কাৰণ তেওঁ নিয়মৰ ভিত্তিত কাৰ্যক বিচাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। কিন্তু উপযোগিতাবাদীসকলৰ বাবে, নিয়মবোৰ নিজেই অপৰিহাৰ্য নহয়, কাৰণ নিয়মবোৰ উপযোগিতা নীতিৰ ভিত্তিত নিৰ্বাচিত কৰা হয়, যিয়ে সৰ্বাধিক পৰিমাণৰ সুখ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। অৰ্থাৎ, নিয়মটো নিজেই এক অৰ্থত কাৰ্যৰ পৰিণামৰ পৰা আহৰণ কৰা হয়..."
কাৰ্যৰ পৰিণামৰ পৰা আহৰণ কৰা হয় যি পুনৰ পুনৰ কৰা হয় আৰু এইদৰে একে ধৰণৰ পৰিস্থিতিত অনুসৰণ কৰিবলৈ নিয়ম হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হয়।

মিলে সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত ন্যায়ৰ নীতি উদ্ভাৱন কৰিবলৈ এই উপযোগিতা নীতি ব্যৱহাৰ কৰিছে। তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে যিয়ে উপযোগিতা নীতিৰ সৈতে সন্তুষ্ট কৰে সেয়ে ন্যায়ৰ আৱশ্যকতাসমূহো পূৰণ কৰে।

৯.১৩ বেন্থাম আৰু মিল

মিলে এক নিৰ্দিষ্ট পৰ্যায়লৈ বেন্থাম আৰু জেমছৰ উপযোগিতাবাদৰ সৈতে মিল আছিল, আৰু তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল যে কাৰ্যবোৰ শুদ্ধ যেতিয়া সেইবোৰে সুখ উৎপাদন কৰে আৰু অশুদ্ধ যেতিয়া সেইবোৰে সুখৰ বিপৰীত উৎপাদন কৰে। কিন্তু মিলৰ সুখৰ স্বৰূপ আৰু উপযোগিতাবাদৰ ন্যায়তাৰ বিষয়ে বেলেগ ধাৰণা আছিল। আমি নিম্নলিখিত প্ৰসংগসমূহত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি চাব পাৰোঁ যে কেনেকৈ মিলে বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক উন্নত কৰিছিল:

- বেন্থাম আৰু জেমছ মিলে সুখক আনন্দৰ পদত বুজিছিল আৰু তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰিছিল যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে কৰ্তাৰ নিজৰ সুখৰ প্ৰসাৰ, যি হ'ল আনন্দ। মিলে তেওঁলোকৰ সুখীবাদী ধাৰণাসমূহ সলনি কৰি উচ্চ আনন্দৰ ধাৰণা আৰম্ভ কৰি সুখৰ ধাৰণা সলনি কৰিছিল।
- বেন্থাম মনস্তাত্ত্বিক আত্মকেন্দ্ৰিকতাৰ বিদ্যালয়ৰ আছিল আৰু তেওঁ ঘোষণা কৰিছিল যে ব্যক্তিসকলে কেৱল তেওঁৰ নিজৰ স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈহে কাম কৰে। কিন্তু তেওঁ কেনেকৈ আৰু কিয় এজনে আন এজনৰ সুখৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব লাগে সেই বিষয়ে যুক্তিসংগত মত প্ৰদান

কৰিব পৰা নাছিল। তেওঁ সন্তোষজনকভাৱে আত্মকেন্দ্রিকতাৰ পৰা পৰোপকাৰিতালৈ ৰূপান্তৰ ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাছিল। মিলে বেণ্ঠাম আৰু মিলৰ দেউতাকে কেতিয়াবা সমর্থন বা পৰামর্শ দিয়া মনস্তাত্ত্বিক আত্মকেন্দ্রিকতা আৰু সুখবাদৰ পৰম্পৰাগত গুণগত মতবাদসমূহ প্রত্যাখ্যান কৰে। মিলে তেওঁৰ "On Bentham" আৰু "Remarks on Bentham's Philosophy" প্রবন্ধত বেণ্ঠামৰ বিৰুদ্ধে তেওঁৰ সমালোচনা বিশদভাৱে ব্যাখ্যা কৰিছে। মিলে ভাবিছিল যে বেণ্ঠামৰ দর্শনৰ সংকীর্ণ ধাৰণাৰ বাবে, তেওঁ তেওঁৰ দর্শনৰ ক্ষেত্রত বহুতো বস্তু সামৰিব পৰা নাছিল।

- বেণ্ঠামৰ সুখবাদৰ দৰে, মিলে কয় যে আনন্দ হৈছে নৈতিকতাৰ লক্ষ্য। বেণ্ঠামৰ সুখবাদে কয় যে আনন্দৰ মানসিক অৱস্থাৰ অন্তর্নিহিত ভাল মূল্য আছে আৰু একেদৰে, দুখৰ মানসিক অৱস্থাৰ অন্তঃনির্হিত বেয়া মূল্য আছে। অন্যান্য সকলো বস্তুৰ মূল্য তেওঁলোকে কিমান ভাল বা বেয়া সুখ বা দুখ আনে তাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে অর্থাৎ ভাল নে বেয়া সেইটো সুখ বা দুখ কঢ়িয়াই অনাৰ ওপৰতে নির্ধাৰিত হয়। মিলে বহু পৰিমাণে এই নীতি স্বীকাৰ কৰিছিল আৰু যুক্তি দিছিল যে সময়ৰ মাজে মাজে যি বাহ্যিক মূল্য আছিল সেয়া আন্তৰিক মূল্যৰ স্থান ল'ব পাৰে।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: বেণ্ঠামে ৰচনা কৰা এখন গ্রন্থৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ২: 'উপযোগিতা নীতি'ৰ অর্থ কি?

প্রশ্ন ৩: উপযোগিতাবাদ কি?

প্রশ্ন ৪: বেণ্ঠামৰ উপযোগিতাবাদৰ নীতি কি?

প্রশ্ন ৫: বেণ্ঠামৰ উপযোগিতাবাদৰ দুটা মূল বৈশিষ্ট্য লিখা।

প্রশ্ন ৬: খালী ঠাই পূৰণ কৰা:

ক) উপযোগিতাবাদৰ উৎপত্তি প্রাচীন ..... দর্শনত হৈছিল।

খ) বেণ্ঠামৰ মতে, এটা কার্যৰ নৈতিক মূল্য ইয়াৰ .....ৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

গ) বেণ্ঠাম ..... সুখবাদক সমর্থন কৰে।

ঘ) উপযোগিতাবাদে কয় যে শ্রেষ্ঠ কার্য হৈছে যিয়ে ..... বৃদ্ধি কৰে।

প্রশ্ন ৭: সুখৰ গুণগত পার্থক্যক কোনে সমর্থন কৰে?

প্রশ্ন ৮: মিলে ৰচনা কৰা এখন গ্রন্থৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ৯: উপযোগিতাবাদৰ প্রকাৰসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ১০: নীতি উপযোগিতাবাদ কি?

প্ৰশ্ন ১১: খালী ঠাই পূৰণ কৰা—

ক) এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱাটো ... সন্তুষ্ট হোৱাতকৈ ভাল।

খ) মিলৰ উপযোগীতাবাদক ... উপযোগীতাবাদ বুলি কোৱা হয়।

প্ৰশ্ন ১২: পৰসুখবাদ কি?

প্ৰশ্ন ১৩: মিলে প্ৰজ্ঞাবীদৰ নৈতিক নীতিবোৰৰ বিৰুদ্ধে কেনেকৈ যুক্তি দাঙি ধৰে?

2 ৯.১৪ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- উপযোগীতাবাদ (Utilitarianism) হৈছে নৈতিক বাধ্যবাধকতাৰ এক উদ্দেশ্যমূলক (teleological) তত্ত্ব, কিয়নো ই নৈতিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ কার্য্যৰ পৰিণাম বিবেচনা কৰে। এই তত্ত্বই কয় যে এটা কার্য্য শুদ্ধ বা বাধ্যতামূলক তেতিয়াহে হয় যেতিয়া ই সমগ্ৰ বিশ্বজুৰি ভালৰ ওপৰত বেয়াৰ সৰ্বাধিক ভাৰসাম্য সৃষ্টি কৰে। গতিকে, উপযোগীতাবাদে নৈতিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ 'উপযোগিতা নীতি' (principle of utility) ক প্ৰয়োগ কৰে। জেৰেমী বেন্থাম, জন ষ্টুৱার্ট মিল আৰু হেনৰী চিজৱিকে ব্ৰিটিছ উপযোগীতাবাদী পৰম্পৰাৰ প্ৰধান চিন্তাবিদ। বেন্থামে কৈছিল যে আমি 'সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ' লাভ কৰিবলৈ লক্ষ্য ৰাখো। গতিকে, সুখক মূল্যৰ একমাত্ৰ মাপকাঠি হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- বেন্থামৰ উপযোগবাদে মনস্তাত্ত্বিক সুখবাদ (psychological hedonism) প্ৰতিফলিত কৰে, য'ত সুখ আৰু দুখেই মানুহৰ আচৰণৰ প্ৰেৰণা নির্ধাৰণ কৰে। বেন্থামে তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বত "হেডনিষ্টিক কেলকুলাছ" (hedonistic calculus) আনে। তেওঁৰ উপযোগীতাবাদক স্থূল/আমর্জিত বা ইন্দ্ৰিয়পৰায়ণ (gross or sensualistic) বুলি কোৱা হয়, কিয়নো ই সুখৰ মাজত কোনো গুণগত পার্থক্য স্বীকাৰ নকৰে।
- মিল এক সুসংগত উপযোগবাদী, যাৰ দর্শন সমষ্টিবাদী (collectivist)। মিলে বিশ্বাস কৰে যে ব্যক্তিসকলৰ নৈতিক দায়িত্ব আছে সেইবোৰ কার্য্য কৰাৰ যিবোৰৰ ফলত সৰ্বাধিক মুঠ ভাল পৰিণাম ঘটি সকলোকে গণ্য কৰি লোৱা হয়। সুখবাদী উপযোগবাদী হিচাপে মিলে বিশ্বাস কৰে যে সুখ বা আনন্দেই হৈছে যিটো ফলাফল হ'ব লাগে। ভাল ফলাফল হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়, আৰু অসন্তুষ্টি বা দুখৰ ফলাফল হ'লে তাক বেয়া ফলাফল হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- মিলে বিশ্বাস কৰে যে, কোনটো কার্য শুদ্ধ তাক নির্ণয় কৰোতে পৰিমাণৰ লগতে গুণাগুণৰ কথাও বিবেচনা কৰিব লাগে। এইদৰে, যদিও মিল উপযোগিতাবাদী দর্শনৰ অন্তর্গত, তেওঁ

বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ সৈতে কিছুমান মূল বিষয়ত মতভেদ পোষণ কৰে। মিলে এই উপযোগিতা নীতিক সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত ন্যায়ৰ নীতি ৰূপায়ণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিছে।

O ৯.১৫ অধিক জানিবলৈ

১) ফ্রেংকেনা, কে. ডব্লিউ., *নীতিশাস্ত্ৰ*, প্রিণ্টিছ হেল অফ ইণ্ডিয়া, প্রা. লিমিটেড, নিউ দিল্লী, ২০০৭

২) বানিন, এন., আৰু চুই-জেমছ, ই.পি., *দ্য ব্লেকৱেল কম্পেনিয়ন টু ফিলচফি*, ব্লেকৱেল পাব্লিচিং, অক্সফৰ্ড, ২০০৩

৩) মেকেঞ্জি, জন., *নীতিশাস্ত্ৰৰ হাতপুথি*, সৰ্জিত পাব্লিকেশ্যনছ, দিল্লী, ১৯৯৭

৪) সিনহা, জে.এন., *নীতিশাস্ত্ৰৰ হাতপুথি*, নিউ চেণ্ট্রেল এজেন্সি, কলিকতা, ১৯৮৬

৫) লিলি, ডব্লিউ., *নীতিশাস্ত্ৰৰ পৰিচয়*, সৰ্জিত পাব্লিকেশ্যনছ, দিল্লী, ২০০৭

৬) ক্রিমিনছ, জেমছ ই., *অন বেন্থাম*, চেনগেজ লার্নিং প্রা. লিমিটেড, দিল্লী, ২০০৪

U ৯.১৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : An Introduction to the Principles of Morals and Legislation

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : উপযোগিতা

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : উপযোগিতাবাদ হৈছে এক নৈতিক তত্ত্ব যিয়ে 'উপযোগিতা নীতি'ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শুদ্ধ বা কর্তব্য নির্ধাৰণ কৰে। ইয়াৰ মতে, শ্রেষ্ঠ কার্য হ'ল যিয়ে উপযোগিতা (সুখ) বৃদ্ধি কৰে।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : 'সর্বাধিক লোকৰ সর্বাধিক সুখ'।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদ অনুসৰি, আমি সর্বাধিক লোকৰ সর্বাধিক সুখৰ লক্ষ্য ল'ব লাগে। বেন্থামে কেৱল সুখৰ পৰিমাণগত পার্থক্যত বিশ্বাস কৰে।

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : ক) গ্রীক

খ) ফলাফল

গ) পৰোপকাৰী

ঘ) উপযোগিতা

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : মিল

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : উপযোগিতাবাদ (Utilitarianism)

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : কৰ্ম-ফলিতবাদ (Act-Utilitarianism), নিয়ম-ফলিতবাদ (Rule-Utilitarianism), সাধাৰণ ফলিতবাদ (General Utilitarianism)।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : নিয়ম-ফলিতবাদৰ মতে, কোনো কাৰ্যৰ শুদ্ধতা ইয়াৰ নিয়মৰ (অৰ্থাৎ আইনৰ) সৈতে খাপ খোৱাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

প্ৰশ্ন ১১ৰ উত্তৰ : ক) গাহৰি (Pig); খ) শোধনশীল (Refined)

প্ৰশ্ন ১২ৰ উত্তৰ : পৰাৰ্থবাদী সুখবাদৰ (পৰসুখবাদ) মতে, মানদণ্ড ব্যক্তিৰ নিজৰ সুখ নহয়, বৰং সাধাৰণ সুখ।

প্ৰশ্ন ১৩ৰ উত্তৰ : মিলে যুক্তি দিয়ে যে অন্তৰ্দৃষ্টিবাদীসকলৰ নীতিবোৰ বিমূর্ত, আৰু বিভিন্ন নৈতিক দাবীৰ ক্ষেত্ৰত বিচাৰ কৰিবলৈ কোনো বাহ্যিক মানদণ্ড নাথাকে। মিলে দাবী কৰে যে উপযোগিতাৰ নীতিৰ জৰিয়তে আমি সুখ আৰু দুখৰ বাহ্যিক মানদণ্ডৰ ভিত্তিত বিভিন্ন নৈতিক দাবীৰ মূল্যাংকন কৰিব পাৰোঁ।

M ৯.১৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **অতি চমু প্ৰশ্ন :**

প্ৰশ্ন ১: চৰমাৰ নৈতিক মানদণ্ডৰ স্বৰূপ সম্পৰ্কীয় বিভিন্ন তত্ত্বৰ নাম উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ২: উদ্দেশ্যমূলক তত্ত্ব (teleological theory) কি?

প্ৰশ্ন ৩: কৰ্তব্যমূলক তত্ত্ব (deontological theory) কি?

প্ৰশ্ন ৪: দুগৰাকী সুখবাদী (hedonist)ৰ নাম লিখা

প্ৰশ্ন ৫: কোনে কয়— "সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ"?

প্ৰশ্ন ৬: 'উপযোগিতাবাদ'ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৭: দুগৰাকী উপযোগিতাবাদীৰ নাম লিখা যিসকলক সুখবাদীও বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্ৰশ্ন ৮: বিশ্বজনীন সুখবাদৰ (universalistic hedonism) চৰমাৰ নৈতিক মানদণ্ড লিখা।

প্ৰশ্ন ৯: বিশ্বজনীন সুখবাদৰ মূল উপাদানবোৰ উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ১০: "An Enquiry Concerning the Origin of Our Ideas of Virtues of Moral Good" গ্ৰন্থৰ লেখক কোন?

প্ৰশ্ন ১১: সুখবাদ (hedonism) কি?

প্ৰশ্ন ১২: মিলৰ তিনিখন প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থৰ নাম লিখা।

প্রশ্ন ১৩: পৰার্থবাদী সুখবাদ (পৰসুখবাদ) কি?

প্রশ্ন ১৪: কোনে কয়— "এজন অসন্তুষ্ট মানুহ হোৱা এটা সন্তুষ্ট গাহৰি হোৱাতকৈ ভাল; এজন অসন্তুষ্ট চক্রেটিছ হোৱা এটা সন্তুষ্ট মূর্খ হোৱাতকৈ ভাল"?

প্রশ্ন ১৫: মিলৰ মতে আন্তর্গত আৰু বাহ্যিক মূল্য কি?

প্রশ্ন ১৬: নিয়ম উপযোগিতাবাদ কি?

খ) চমু প্রশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: উপযোগিতাবাদৰ ওপৰত এটা চমু টোকা লিখা।

প্রশ্ন ২: উপযোগিতাবাদ আৰু আত্মকেন্দ্রিকতাৰ মাজত কোনো পার্থক্য আছে নেকি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৩: বিশ্বজনীন সুখবাদ কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৪: পৰোপকাৰী বা পৰমসুখবাদ সুখবাদ কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৫: মিলে কেনেকৈ বেন্থামৰ সুখবাদী নীতিক প্রত্যাখ্যান কৰে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৬: মিলে কেনেকৈ নৈতিকতাৰ স্বজ্ঞাবাদী নীতিক বিৰোধিতা কৰে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৭: মিলে কেনেকৈ উপযোগিতাবাদৰ সুখবাদী দিশৰ বিৰোধিতা কৰে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক সমালোচনামূলকভাৱে ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২: উপযোগিতাবাদৰ ঐতিহাসিক পৰিচয় দিয়া।

প্রশ্ন ৩: উপযোগিতাবাদৰ তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৪: বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ ওপৰত উত্থাপিত সমালোচনাসমূহ আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ৫: মিলৰ উপযোগিতাবাদ আৰু বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদৰ মাজৰ দুটা পার্থক্য উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন ৬: মিলৰ উপযোগিতাবাদক সমালোচনামূলকভাৱে বর্ণনা কৰা।

প্রশ্ন ৭: মিলে কেনেকৈ বেন্থামৰ উপযোগিতাবাদক উন্নত কৰে? ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৮: মিলে কেনেকৈ উপযোগিতাবাদৰ সুখবাদী দিশৰ বিৰোধিতা কৰে? আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ১০ : কান্টৰ নৈতিক তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বত বিচাৰবাদ
১০.৪ নিৰপেক্ষ আদেশ বা নৈতিক বিধান
১০.৫ নৈতিকতাৰ সূত্ৰ
১০.৬ সমালোচনা
১০.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১০.৮ অধিক জানিবলৈ
১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ব্যক্তিগত ন্যায়বাদ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- নিৰপেক্ষ আদেশৰ সংজ্ঞা দিবলৈ,
- "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য সাধক"... জীৱনৰ নিয়ম আলোচনা কৰিবলৈ,
- কান্টৰ উদ্দেশ্যমূলক নৈতিকতা প্ৰত্যাখ্যান ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- নৈতিকতাৰ সূত্ৰ বিশদভাৱে বৰ্ণনা কৰিবলৈ,
- কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বৰ সমালোচনামূলক বৰ্ণনা দিবলৈ।

১০.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক কাণ্ট-ৰ নৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। কাণ্ট-ৰ নৈতিক তত্ত্ব এটা কৰ্তব্যমূলক (ডিঅ'ন্ট'লজিকেল) নৈতিক তত্ত্ব, যিটো জাৰ্মান দাৰ্শনিক ইমানুৱেল কাণ্টৰ সৈতে

জড়িত। কাণ্টৰ মতে, কার্য্যবোৰ ভাল বা বেয়া হোৱাটো ফলাফলৰ ওপৰত নহয়, কিন্তু নিয়ম পালনৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কাণ্টৰ মতে কেৱল যুক্তিয়েই আমাৰ সকলো কার্য্যক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি নির্ণয় কৰিব পাৰে। তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বক "Rationalism" (বিচাৰবাদ) বুলি কোৱা হয়, যিয়ে যুক্তিক সকলোতকৈ গুৰুত্ব দিয়ে। কাণ্ট-ৰ মতে, যুক্তিয়েই হ'ব আমাৰ নৈতিক আচৰণৰ নিয়ন্ত্রক। ইন্দ্রিয়ৰ দ্বাৰা যোগান ধৰা জগতৰ ধাৰণা গঠন কৰা যুক্তিৰ ৰূপটোক "Pure Reason" (বিশুদ্ধ যুক্তি) বোলা হয়।

২.৩ কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বত বিচাৰবাদ/যুক্তিবাদ

কাণ্টে আমাৰ নৈতিক আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰা যি যুক্তিক "ব্যৱহাৰিক যুক্তি" (practical reason) বুলি কোৱা হয়। কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ভাৱনাৰ কোনো স্থান নাই। গতিকে ইয়াক নির্গুণ স্বভাৱৰ বুলি গণ্য কৰা হয়। ব্যক্তি এজনৰ কার্য্য ভাল নে বেয়া বুলি বিচাৰ কৰোঁতে ভাৱনাৰ কোনো ভূমিকা বা স্থান নাই। যুক্তিবাদত (Rationalism), সদ্গুণেই হৈছে শ্রেষ্ঠ ভাল (Summum bonum) বা চৰম ভাল। সদগুণ বা শ্রেষ্ঠ ভাল লাভ কৰিবলৈ ভাৱনা আৰু ইচ্ছাক জয় কৰিব লাগিব। যুক্তিবাদে সংবেদনশীলতাক (sensibility) অস্বীকাৰ কৰে আৰু বিবেচনা কৰে যে আমি আমাৰ জীৱনত কেৱল যুক্তিৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে নির্ভৰ কৰিহে সদগুণ লাভ কৰিব পাৰোঁ।

কাণ্টে কেতিয়াও এই তত্ত্ব স্বীকাৰ নকৰে যে ঈশ্বৰে আমাৰ সকলো কার্য্য বিচাৰ কৰে আৰু তাৰ অনুসৰি আমি স্বৰ্গলৈ নে নৰকলৈ যাওঁ। সেয়েহে তেওঁ আমাৰ কার্য্য ভাল নে বেয়া বুলি বিচাৰ কৰিবলৈ সকলো উদ্দেশ্যমূলক (Teleological) ভিত্তি প্রত্যাখ্যান কৰে। কাণ্টৰ যুক্তিবাদ, এটা নৈতিক তত্ত্ব হিচাপে, কঠোৰবাদ (Rigorism), নির্মলবাদ (Purism) বা আনুষ্ঠানিক নীতি-তত্ত্ব (Formal Ethics) বুলিও জনাজাত। ই আমাক নৈতিকতাৰ শুদ্ধ ৰূপ—"Categorical Imperative" (চর্তহীন/নিৰপেক্ষ আদেশ) প্রদান কৰে, কিন্তু নৈতিকতাৰ বিষয়বস্তু বা অর্থৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ নকৰে, যি ভাৱনা আৰু ইচ্ছাৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা হয়।

কাণ্টৰ দৃষ্টিভংগী হৈছে কর্তব্যমূলক, যিয়ে নৈতিকতাৰ মৌলিক ধাৰণা হিচাপে কর্তব্যক গণ্য কৰে। ই উদ্দেশ্য-মূলক (teleological) নহয়, যিয়ে নৈতিকতাৰ মৌলিক ধাৰণা হিচাপে লক্ষ্য বা উদ্দেশ্যক গণ্য কৰে। ন্যায় (Rightness) আৰু বাধ্যতা (Obligation) হৈছে নৈতিকতাৰ কেন্দ্রীয় ধাৰণা। কাণ্টৰ মতে কর্তব্য আৰু স্বার্থই হৈছে কার্য্যৰ দুটা মূল উদ্দেশ্য। কাণ্টে প্রথমবাৰৰ বাবে কর্তব্য-মূলক ধাৰণাসমূহ নৈতিকতাত স্পষ্টভাৱে কেন্দ্রীয় স্থান দিছিল। পেটনে (Paton) কয়, "কাণ্টে নিশ্চিতভাৱে জানিছিল যে তেওঁ এটা কাম কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি আছিল যিটো আগতে কোনোৱে সফলতাৰে কৰিব পৰা নাছিল—অর্থাৎ, স্বার্থৰ সকলো বিবেচনাৰ বাহিৰে নৈতিকতাৰ নীতিসমূহ নির্ধাৰণ কৰা।"

ব্ৰেডলিয়ে (Bradley) উল্লেখ কৰিছিল যে সুখবাদ (Hedonism) হৈছে "সুখৰ বাবে সুখ সাধন"ৰ মতবাদ, আৰু যুক্তিবাদ (Rationalism) হৈছে "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য সাধন" মতবাদ।

ইম্মানুৱেল কাণ্টে (১৭২৪-১৮০৪) যুক্তি বা বিবেকেই (Reason) নৈতিকতাৰ ভেটি বুলি মত পোষণ কৰিছে। যুক্তিয়ে আমাৰ কার্য্যৰ স্বৰূপ নির্ধাৰণ কৰিব পাৰে। যুক্তিয়েই মানুহক অন্যান্য নিম্নস্তৰৰ প্ৰাণীৰ পৰা পৃথক কৰে। ই মানৱ প্ৰকৃতিৰ এক বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ উপাদান। যুক্তিবাদে (Rationalism) যুক্তিৰ দাবীৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

এটা নৈতিক তত্ত্ব হিচাপে যুক্তিবাদে দেখুৱায় যে আমাৰ ইন্দ্ৰিয়সমূহে (senses) জ্ঞানৰ উপাদানসমূহ যোগান ধৰে আৰু যুক্তিয়ে ধাৰণা আৰু ভাৱনাৰ জগত গঢ়ি তোলাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। যুক্তিবাদে আত্ম-সংযম (self-denial) আৰু আত্ম-বিজয় (self-conquest)ৰ পোষকতা কৰে। যুক্তিবাদে মানুহৰ প্ৰকৃতিক আধ্যাত্মিক ৰূপ দিব বিচাৰে। উচ্চতৰ আত্মা বা বিশুদ্ধ যুক্তিৰ পৰিপূৰ্ণতাই হৈছে যুক্তিবাদৰ আদর্শ।

যুক্তিবাদ কোনো স্পষ্ট লক্ষ্য বা আদর্শৰ তত্ত্ব নহয়। ই হৈছে নৈতিক নিয়মৰ সম্পূৰ্ণ স্বতন্ত্ৰতা বা ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative)ৰ এক সপক্ষে যুক্তি। যুক্তিয়েই আমাক নৈতিক নিয়ম প্ৰদান কৰিব পাৰে। যুক্তিয়েই আমাৰ নৈতিক আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। যুক্তিবাদৰ কিছুমান গুণ আছে। সেইবোৰ হ'ল—

(১) যুক্তিবাদে শুদ্ধভাৱে মত পোষণ কৰে যে নৈতিক পার্থক্যসমূহ বস্তুনিষ্ঠ (objective) আৰু কেৱল ব্যক্তিগত অনুভূতি, আবেগ আৰু ভাৱনাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল নহয়।

(২) যুক্তিবাদে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সত্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যে যুক্তিয়েই ব্যক্তিৰ জীৱনৰ নিয়ন্ত্ৰণমূলক/নিয়ামক নীতি (regulative principle)। কিন্তু এই ধাৰণাটো ভুল যেতিয়া কয় যে মানুহৰ জীৱন বিশুদ্ধ যুক্তিৰ জীৱন হ'ব লাগে, য'ত সংবেদনশীলতা (sensibility)ৰ কোনো স্থান নাই। সংবেদনশীলতাই নৈতিক জীৱনৰ বিষয়বস্তু গঠন কৰে। যুক্তিয়ে নৈতিক নিয়মৰ ৰূপ দিয়ে। সংবেদনশীলতাক নৈতিক নিয়মৰ মাজেৰে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে।

(৩) যুক্তিবাদে কর্তব্য (duty) বা নৈতিক বাধ্যবাধকতা (moral obligation)ৰ ধাৰণাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। ই (ought) কৰা উচিত আৰু (is) যি আছে ৰ মাজৰ পার্থক্য স্বীকাৰ কৰে। এই ধাৰণা/মতবাদ অনুসৰি নৈতিক লক্ষ্য হ'ল, নিজৰ স্বভাৱগতভাৱে বাস্তৱায়ন দাবী কৰা এটা ধাৰণা। কিন্তু এই ধাৰণাটোৱে/মতবাদে আমাক কেৱল নৈতিক আদর্শৰ ৰূপহে দিয়ে। বিষয়বস্তু আহে সংবেদনশীলতাৰ পৰা। কাণ্টে নৈতিক জীৱনত সংবেদনশীলতাক কোনো স্থান দিয়া নাই।

(৪) যুক্তিবাদে মানুহৰ মর্য্যদা আৰু স্বাধীনতাক গুৰুত্ব দিয়ে।

(৫) কাণ্টে শুদ্ধ/সঠিকতাক উপযোগিতাৰ পৰা পৃথক বুলি মতপোশণ কৰিছে। কাণঅটৰ মতবাদত 'শুদ্ধ'ৰ সকলোপ্ৰকাৰৰ কৌশলমূলক সুবিধাবাদী বিবেচনাৰ পৰা স্পষ্টভাৱে পৃথক হৈ থাকে।

(৬) যুক্তিবাদ নি-সন্দেহে এই কথাত শুদ্ধ যে আত্মত্যাগ হৈছে আত্ম-উপলব্ধিৰ অতি আৱশ্যকীয়/দৰকাৰী।

কাণ্টৰ যুক্তিবাদী দৃষ্টিভংগী দার্শনিক স্বজ্ঞাবাদৰ সৈতে সাদৃশ্যপূর্ণ। কাণ্টৰ মতে, নৈতিক নিয়ম স্বজ্ঞাতভাৱে জনা যায়। স্বজ্ঞা হ'ল আমাৰ অনুভূতিৰ জৰিয়তে কোনো বস্তু বুজিব পৰা ক্ষমতা, যি প্রকৃত তথ্যৰ পৰা পৃথক। কাণ্টে বিবেকক ব্যৱহাৰিক যুক্তি হিচাপে গণ্য কৰে। এই নৈতিক নিয়ম নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰে। নৈতিক নিয়মৰ স্বৰূপ হ'ল অপ্রমাণিত আৰু অভিজ্ঞতামূলক নহয়। ই স্বয়ংস্পষ্ট। কার্যবোৰ ভাল বা বেয়া হিচাপে পৰিগণিত হয় নৈতিক নিয়মৰ সৈতে ইয়াৰ মিল বা অমিলৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত, আমাৰ কার্যৰ উদ্দেশ্যৰ বিশুদ্ধতা নির্ধাৰণ কৰোঁতে স্বজ্ঞাই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কোনো কার্যৰ নৈতিক গুণাগুণ ইয়াৰ লক্ষ্য বা পৰিণামৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত নহয়। স্বজ্ঞাবাদে নৈতিক নীতিসমূহৰ কোনো দার্শনিক যুক্তি নিদিয়ে। কিন্তু কাণ্টে নৈতিক নিয়মৰ এক দার্শনিক ভেটি দিবলৈ চেষ্টা কৰে। কাণ্টৰ স্বজ্ঞাবাদী দর্শনেও তেওঁৰ যুক্তিবাদী নৈতিক তত্ত্বক প্রভাৱিত কৰিছে। সেয়েহে, ইয়াক যুক্তিসংগত স্বজ্ঞাবাদ (Rational Intuitionism) বুলিও কোৱা হয়। এই মতবাদ নৈতিক নিয়ম বা বিবেকৰ আভ্যন্তৰীণ নিয়মক নৈতিক মানদণ্ড হিচাপে গণ্য কৰে। কাণ্ট হৈছে নৈতিক নীতিশাস্ত্রৰ সমর্থক, যি উদ্দেশ্যমূলক নীতিশাস্ত্র (teleological ethics)ৰ পৰা পৃথক। বিবেক হৈছে নৈতিক বা ব্যৱহাৰিক যুক্তি।

১০.৪ কাণ্টৰ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative)

কাণ্টে নৈতিক নিয়মৰ স্বৰূপক "নিৰপেক্ষ আদেশ" (Categorical Imperative) হিচাপে বর্ণনা কৰে, যাক যুক্তিৰ দ্বাৰা উপলব্ধি কৰিব পাৰি। তেওঁৰ যুক্তিবাদ বা আনুষ্ঠানিক নীতিশাস্ত্র (Formal Ethics) নিৰপেক্ষ স্বভাৱৰ। কাণ্টৰ মতে, বিবেকৰ আভ্যন্তৰীণ নিয়ম বা ব্যৱহাৰিক যুক্তিয়েই চৰম নৈতিক মানদণ্ড। ব্যৱহাৰিক যুক্তি হ'ল চর্তহীন। নৈতিক নিয়ম হৈছে নিৰপেক্ষ আদেশ। ই এক আজ্ঞা, আৰু সেই অর্থত ই এক আদেশ (imperative)। ই কোনো প্রকৃত তথ্যৰ উক্তি নহয়। ই কোনো পৰিবর্তন বা সাপেক্ষতা স্বীকাৰ নকৰে। সেয়েহে, ই এক আদেশ।

নৈতিক নিয়ম কোনো চর্তৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰে আৰু সেয়েহে ইয়াক চর্তহীন (categorical) বুলিও গণ্য কৰা হয়। এই বিধি আমি মানি চলিব লাগে কিয়নো ই আমাক জীৱনত কোনো লক্ষ্য লাভত সহায় কৰে বাবে নহয়, বৰঞ্চ এই বিধি আমি কোনো উদ্দেশ্য নথকা অৱস্থাতো পালন কৰিব লাগে।

নৈতিক নিয়ম এইদৰে চর্তহীন আদেশ বা নিৰপেক্ষ আৰু ই প্রকৃতিৰ পৰা স্বাধীন। নৈতিক নিয়মে আমাৰ কর্মক সঠিক বা ভুল বুলি ঘোষণা নকৰে। ই পূর্বানুভৱমূলক (a-priori) আৰু ই কোনো

অভিজ্ঞতাৰ পৰা আহৰণ কৰা নহয় কিয়নো ই আমাৰ অন্তর্দৃষ্টি অর্থাৎ আমাৰ যুক্তিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কাণ্টৰ মতে, মানৱ গঠনত যুক্তিৰেই সর্বোচ্চ স্থান আছে। ব্যৱহাৰিক যুক্তিয়ে (practical reason) আমাক নৈতিক নিয়ম প্রদান কৰে যি চর্তহীন/নিৰপেক্ষ আদেশৰ স্বৰূপ। এই নৈতিক নিয়ম আমাৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে বাধ্যতামূলক। নৈতিক নিয়ম অভিজ্ঞতামূলক (empirical) উপাদানৰ পৰা মুক্ত, আৰু সকলো পৰিস্থিতিত ইয়াক পালন কৰিব লাগে, ইয়াক কোনো নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিৰ আগতেই জানিব পাৰি।

গতিকে, কাণ্টৰ মতে, নৈতিক নিয়ম আপেক্ষিক আদেশ (hypothetical imperative) হ'ব নোৱাৰে। নিৰপেক্ষ আদেশ আপেক্ষিক আদেশৰ পৰা পৃথক। আপেক্ষিক আদেশ আমাৰ ওপৰত সম্পূর্ণৰূপে বাধ্যতামূলক নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে— "যদি তুমি এৰিষ্ট'টলৰ দর্শন বুজিব বিচাৰা, তেন্তে তোমাক প্লেটোৰ দর্শনৰ কিছু জ্ঞান থাকিব লাগিব।" এৰিষ্ট'টলৰ দর্শন বুজা কোনো ব্যক্তিৰ বাবে এইটো সম্পূর্ণৰূপে আৰু নির্বিবাদভাৱে আৱশ্যকীয় নহয়। ইয়াত আদেশ বা ইম্পেৰেটিভটো এটা চর্তৰ সাপেক্ষে। কিন্তু নৈতিক নিয়ম কোনো চর্তৰ সাপেক্ষে নহয়। গতিকে নৈতিক নিয়ম নিৰপেক্ষ।

প্রতিটো বাহ্যিক লক্ষ্য (external end) হ'ল অভিজ্ঞতামূলক (empirical), ই অভিজ্ঞতাৰ বস্তু। ই কেৱল আপেক্ষিক আদেশেহে দিব পাৰে— "যদি মই এনে এটা লক্ষ্য লাভ কৰিব বিচাৰো, তেন্তে মই এনেদৰে কাম কৰিব লাগিব।" কিন্তু নিৰপেক্ষ আদেশ বা নৈতিক নিয়মৰ কোনো বাহ্যিক লক্ষ্যৰ সৈতে সম্পর্ক নাই। নৈতিক নিয়ম ইচ্ছাৰ (will) সঠিক দিশক সূচায়। নিৰপেক্ষ আদেশ হৈছে সার্বজনীন নৈতিক নিয়ম, ই সকলো ব্যক্তিৰ ওপৰত প্রযোজ্য, ই মানৱ জাতিৰ বাবে সাধাৰণ।

নৈতিক নিয়মে নির্বিচাৰ আনুগত্য দাবী কৰে। আমি নৈতিক নিয়ম মানি চলিব লাগে কিয়নো ই আমাৰ ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ দ্বাৰা আমাৰ ওপৰত আৰোপ কৰা হৈছে। আমি নৈতিক নিয়ম মানি চলিব লাগে—

ইয়া আন কোনো উদ্দেশ্যৰ বাবে নহয়। নৈতিক নীতি উচ্চতৰ উদ্দেশ্যৰ সাধনৰ উপায় নহয়; ইয়া নিজেই এক উদ্দেশ্য। ই এক নিৰপেক্ষ, অবিচ্ছিন্ন আদেশ যিয়ে কোনো প্রশ্নৰ স্থান নিদিয়ে। যি কৰা উচিত, আমি সেইটোৱেই কৰিব লাগে। ইয়া কোনো উচ্চতৰ নীতিৰ দ্বাৰা পৰিৱর্তিত হ'ব নোৱাৰে।

আপুনি জনেনে কেনেকৈ কাণ্টে আমাৰ কর্মক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰিছে? কাণ্টৰ মতে, কর্মবোৰ তেতিয়াহে শুদ্ধ যেতিয়া সেইবোৰ কর্তব্যৰ বাবে কৰা হয়। যিকোনো কর্ম অশুদ্ধ যেতিয়া ই কর্তব্যৰ চর্ত পূৰণ নকৰে। এটা কর্ম তেতিয়াহে শুদ্ধ যেতিয়া ইয়া শুদ্ধতাৰ বাবেই সম্পাদন কৰা হয়। গতিকে, কাণ্টে আমাক এটা নীতি দিছে যিয়ে আমাৰ কর্মক শুদ্ধ বা অশুদ্ধ বুলি বিচাৰ কৰে। এই নীতিটো হ'ল— "কর্তব্য কর্তব্যৰ বাবেই"। ইয়েই হ'ল জীৱনৰ প্রকৃত নিয়ম। সদায় কর্তব্য সময়ত পালন কৰিব লাগে। যি হওক নহওক কিয়, কর্তব্য পালন কৰিবই লাগিব।

নৈতিক জীৱন হ'ল এক স্বায়ত্ত জীৱন। নৈতিক নির্দেশনা হ'ল ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা নির্দেশনা। জীৱনৰ লক্ষ্য হ'ল সদগুণ, আনন্দ নহয়। কাণ্টৰ মতে, "সৎ ইচ্ছা হ'ল একমাত্র ৰত্ন যি নিজৰ পোহৰত জিলিকে"। ব্যৱহাৰিক জীৱনেই নিজৰ ওপৰত নৈতিক নিয়ম বলবৎ কৰে। কাণ্টে কয় যে, আনক সহায় কৰাটো নৈতিক নহয় যদি কোনোৱে তাৰ দুখত ব্যথিত হয় আৰু এই অনুভৱৰ ফলত সহায় কৰে। কর্মৰ মূল্য ইয়াৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, ফলাফলৰ ওপৰত নহয়। কর্মত কেৱল এটাই Motivational Cause (অনুপ্রেৰণাৰ কাৰণ) থাকিব পাৰে, আৰু সেয়া হ'ল নৈতিক নীতিত বিশ্বাস।

প্রেম, সহানুভূতি আদি উচ্চ গুণবোৰ কর্তব্য হিচাপেহে পালন কৰিব লাগে, আসক্তিৰ বাবে নহয়। কর্তব্যত বাধ্যবাধকতা আছে। এই নির্দেশনা হ'ল চৰম নির্দেশনা। ই ব্যক্তিৰ ইচ্ছা বা অনিচ্ছাৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰে।

যেতিয়া কাণ্টে কয় যে নৈতিক নীতি এক নিৰপেক্ষ নিষ্কর্ষ আদেশ, ইয়াৰ অর্থ হৈছে নৈতিক নীতি ইচ্ছাৰ পৰা স্বতন্ত্র। নৈতিক নীতি মানি চলোতে ইচ্ছা থাকিব পাৰে, কিন্তু নৈতিক নীতি পূৰণ বিধি পালন কৰাৰ বাবে ইচ্ছা নাথাকিবও পাৰে। নৈতিক নীতি পালন/মানি চলাটো কেতিয়াবা আটাইতকৈ কষ্টদায়ক বিকল্প হ'ব পাৰে। তথাপিও নৈতিক নীতি আমাৰ ইচ্ছাৰ ওপৰত বাধ্যতামূলক শক্তি থকা বুলি স্বীকাৰ কৰা হয়। কাণ্টে কয়, "জগতত বা ইয়াৰ বাহিৰতো কোনো বস্তুক নির্বিচাৰে ভাল বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি, যদি সেয়া সৎ ইচ্ছা নহয়"। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো ব্যক্তিয়ে যদি কেৱল সমাজে নিন্দা কৰিব বুলি ভাৰি এজন দুখীয়া লোকৰ যত্ন লয়, কাণ্টে তেনে কার্যক সমালোচনা কৰি কয় যে এনে কার্য কেৱল অনুভূতি নির্ভৰ। কাণ্টাৰ মতে এনে কার্যক তেতিয়াহে সন্মান কৰা উচিত যেতিয়া নৈতিক বিধিৰ সৎ প্রয়োগ কৰা হয় নিঃস্বার্থভাৱে।

কাণ্ট এঠাইত লিখিছে যে পৃথিৱীত বা ইয়াৰ বাহিৰতো একোৱেই ভাল বুলি কোৱা হ'ব নোৱাৰে, যদি সেইটো সৎ ইচ্ছা (Good Will) নহয়। সৎ ইচ্ছা হ'ল সেই ইচ্ছা যি নৈতিক আইনৰ প্রতি শুদ্ধ সন্মানৰ দ্বাৰা প্রেৰিত। কাণ্টৰ মতে, সৎ ইচ্ছাই হৈছে একমাত্র ভাল। সৎ ইচ্ছা হ'ল চর্তহীন আৰু ই অন্যান্য চর্তৰ পৰা সম্পূর্ণৰূপে স্বাধীন। সৎ ইচ্ছাই হৈছে একমাত্র পৰম শ্রেয়। গতিকে, সৎ ইচ্ছা কোনো ফলাফলৰ প্রতি ইচ্ছা বা অনুভূতিৰ দ্বাৰা কেতিয়াও প্রভাৱিত নহয়।

ইয়াত আমি ক'ব পাৰোঁ যে কাণ্টৰ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative)-ত এটা নৈতিক কার্য আমাৰ উদ্দেশ্যৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। এটা কার্য নৈতিক হ'ব যদি ইয়াৰ উদ্দেশ্য নৈতিক হয়, অর্থাৎ যদি ই কর্তব্যৰ চেতনাৰ দ্বাৰা উদ্দীপিত হয়।

চর্তহীন আদেশ সম্ভৱ কাৰণ মানুহ এক যুক্তিসংগত সত্তা। যুক্তি হৈছে মানৱ প্রকৃতিত বিশ্বজনীন উপাদান। ই নিৰপেক্ষ আদেশক নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰে। যি ইচ্ছা নিজৰ নৈতিক আইনৰ দ্বাৰা

পৰিচালিত হ'ব লাগে—অর্থাৎ নিৰপেক্ষ আদেশৰ দ্বাৰা মেয় কাণ্টৰ নৈতিক মতবাদত নৈতিকতাৰ মূল সূত্ৰ হৈছে, নিখুত যুক্তিসম্পন্ন ইচ্ছা আৰু নিৰপেক্ষ আদেশৰ পালন।

কাণ্টে ইচ্ছাৰ পৰানুগত্য (Heteronomy) আৰু স্বায়ত্তশাসন (Autonomy)ৰ মাজত পার্থক্য কৰিছে। কাণ্টৰ মতে, ইচ্ছা স্বায়ত্তশাসিত বা মুক্ত হয় যেতিয়া ই নিজেই নিজৰ আইন—অর্থাৎ যেতিয়া ই কেৱল কর্তব্যবোধৰ পৰা কাম কৰে। ইচ্ছা পৰানুগত হয় যেতিয়া ই কোনো লক্ষ্য, প্ৰেৰণা বা ইচ্ছাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। সৎ ইচ্ছা স্বায়ত্তশাসিত। সৎ ইচ্ছা স্বভাৱগতভাৱে আৰু চৰ্তহীনভাৱে ভাল। কাণ্টে ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসনৰ ধাৰণা গঠন কৰোঁতে বাটলাৰৰ (Butler) পৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। বাটলাৰে বিবেকৰ স্বায়ত্তশাসন আৰু "মানুহ নিজেই নিজৰ আইন" বুলি স্বীকাৰ কৰিছিল।

সদগুণ সৎ ইচ্ছা, যুক্তিসংগত ইচ্ছা বা পবিত্ৰ ইচ্ছাৰ বিকাশত নির্ভৰ কৰে। নৈতিক জীৱন হ'ল সঠিক যুক্তিৰ জীৱন। সঠিক যুক্তিত অনুভূতি আৰু আবেগৰ কোনো স্থান নাই। অনুভূতি আৰু আবেগ সম্পূর্ণৰূপে দমন কৰিব লাগে। প্ৰেম বা সহানুভূতিকো ঠাই দিয়াটো অনৈতিক। অনুভূতি আৰু আবেগৰ পৰা মুক্ত বিশুদ্ধ যুক্তিয়ে নৈতিক জীৱনৰ আদর্শ। কাণ্টে নৈতিক জীৱনত কেৱল নৈতিক আইনৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধাৰ অনুভূতিকহে অনুমতি দিয়ে।

কাণ্টে এজন ব্যক্তিৰ পৰা প্ৰেম বা সহানুভূতিৰ বাবে এজন অসুস্থ লোকক শুশ্ৰূষা কৰা বা এজন দুখী লোকক সহায় কৰা কার্যক নিন্দা কৰে। এনে কার্যক তেওঁ "পেথলজিকেল" বা অস্বাভাৱিক বুলি কয়। কাণ্টে সঠিক কার্য্য হিচাপে গণ্য কৰিবলৈ দুটা চর্তৰ পোষকতা কৰে। এই দুটা চর্ত হ'ল— (১) ই যুক্তিৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত নৈতিক নিয়মৰ সৈতে সামঞ্জস্য হ'ব লাগে, (২) কার্য্যকাৰীজনে ইয়াক নৈতিক নিয়মৰ প্ৰতি নিঃস্বার্থ সন্মানৰ বাবে কৰিব লাগে।

আপুনি জানেনে কিয় কাণ্টে উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা (Teleological Ethics) প্ৰত্যাখ্যান কৰে? কাণ্টৰ নৈতিক ধাৰণা কর্তব্যমূলক নীতিবিদ্যাৰ এক উল্লেখযোগ্য ৰূপ। কাণ্টৰ মতে, এটা কার্য্য সঠিক কিয়নো ই সৎ ইচ্ছাৰ আনুষ্ঠানিক নীতিৰ সৈতে খাপ খায়। অন্যহাতে, উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যাত এনে কোনো আনুষ্ঠানিক নীতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব নাই। উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যাত এটা কার্য্যৰ নৈতিকতা ঈশ্বৰৰ দ্বাৰা বিচাৰ কৰা হয়। উদ্দেশ্যমূলক নীতিবিদ্যাই স্বীকাৰ কৰে যে এটা কার্য্য তেতিয়াই ভাল যেতিয়া ই কিছু প্ৰবৃত্তি পূৰণ কৰে। কাণ্টৰ মতে, এনে নৈতিক দর্শনত নৈতিক নিয়ম এজন বিশ্বজনীন নিয়ম হ'ব নোৱাৰে। ইয়াত, ভাল ব্যক্তি বিশেষৰ নির্দিষ্ট ইচ্ছাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। এই কাৰণতে কাণ্টে সকলো উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা প্ৰত্যাখ্যান কৰে।

নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) হ'ল এক আকৃতিগত ৰূপ য'ত কোনো বিষয়বস্তু নাই। যি বস্তু স্বভাৱতে সঠিক, সৰল একক আৰু বিষয়বস্তুহীন হয়। নৈতিক নিয়ম বিশুদ্ধ আৰু সৰল হোৱা বাবে আমাৰ কার্য্যৰ বিষয়বস্তু নির্ধাৰণ কৰিব নোৱাৰে। নৈতিক নিয়মে আমাক ক'ব নোৱাৰে যে আমি কি কৰিব লাগে বা কি নকৰিব লাগে, কিয়নো সকলো বিশেষ বস্তুৰ ভিতৰত এক

প্ৰায়োগিক আৰু অনিশ্চিত উপাদান থাকে আৰু নৈতিক নিয়মৰ তেনে উপাদানৰ সৈতে কোনো সম্পৰ্ক নাথাকিব পাৰে। নৈতিক নিয়মে ক'ব নোৱাৰে যে আমাৰ কাৰ্যসমূহ কোনো নিৰ্দিষ্ট বিষয়বস্তুৰ সৈতে খাপ খাব লাগে। ই হ'ল এক কেৱল সাধাৰণ বিধিৰ/নিয়মৰ ৰূপ। ই কেৱল এইটো কয় যে আমাৰ কাৰ্য্যৰ আত্ম-সামঞ্জস্য থাকিব লাগে।

কাণ্টৰ মতে, "বিশ্বত বা ইয়াৰ বাহিৰতো কোনো বস্তুক নিৰ্বিচাৰে ভাল বুলি কোৱা হ'ব নোৱাৰে, সৎ ইচ্ছাৰ (Good Will) বাহিৰে।" সৎ ইচ্ছা হ'ল সেই ইচ্ছা যি নৈতিক নিয়মৰ প্ৰতি সৎ সন্মানৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। শুদ্ধ ইচ্ছাহে একমাত্ৰ সম্পূৰ্ণৰূপে ভাল। ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ বাবে নহয়, বৰং নিজে নিজৰ ভাল। কাণ্টৰ মতে, নৈতিক নিয়ম প্ৰকল্পিত (hypothetical) হ'ব নোৱাৰে। এটা নিৰপেক্ষ আদেশ প্ৰকল্পিত আদেশতকৈ বেলেগ। প্ৰকল্পিত আদেশ আমাক সম্পূৰ্ণৰূপে বাধ্য কৰি ৰাখিব নোৱাৰে।

কাণ্টে কয় যে কাৰ্যবোৰ তেতিয়াহে শুদ্ধ হয় যেতিয়া সেইবোৰ কৰ্তব্যৰ খাতিৰত কৰা হয়। কাণ্টে আমাক এটা নীতি দিছে যিয়ে আমাৰ কাৰ্য শুদ্ধ নে অশুদ্ধ তাৰ বিচাৰ কৰিবলৈ সহায় কৰে। এই নীতিটো হ'ল— "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য" । এইটোৱেই হ'ল জীৱনৰ চৰম সত্য।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: কান্টৰ নৈতিক তত্ত্বৰ আন এটা নাম কি?

প্ৰশ্ন ২: কান্টৰ দৰ্শনক যুক্তিবাদী অন্তঃপ্ৰত্যয়বাদ (rational intuitionism) বুলি কিয় কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৩: কান্টৰ মতে নৈতিক বিধানক কিয় নিৰপেক্ষ আদেশ (categorical imperative) বুলি গণ্য কৰা হয়?

প্ৰশ্ন ৪: শুভ ইচ্ছা (Good will) বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৫: ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন (autonomous of will) আৰু ইচ্ছাৰ পৰাধীনতা (heteronomous of will) বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৬: "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য" (Duty for duties sake)—এই উক্তিটো আলোচনা কৰা।

১০.৫ নৈতিকতাৰ সূত্ৰসমূহ (MAXIMS OF MORALITY)

নৈতিকতাৰ সূত্ৰসমূহে নৈতিক নিয়মক অধিক নিশ্চিত আৰু স্পষ্ট কৰাত সহায় কৰে। কাণ্টে দিয়া নৈতিক নিয়মক অধিক নিশ্চিত কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা সূত্ৰটো সহজ আৰু স্ব-সহমত। ইয়াত কয় যে আমাৰ কাৰ্য্যবোৰত স্ব-সহমত থকাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। সূত্ৰসমূহ কেৱল তেতিয়াহে প্ৰয়োগ কৰিব

পাৰি যেতিয়া কিছুমান পূৰ্বধাৰণা সাপেক্ষে বিষয়বস্তু দিয়া থাকে। কাণ্টৰ বিধানমূলক আদেশ (categorical imperative)ত সূত্ৰসমূহ অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্যৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। কিন্তু অধ্যাপক মেকেঞ্জিৰ মতে, কাণ্টৰ বিধানমূলক আদেশৰ সূত্ৰসমূহৰ ৰূপ আছে কিন্তু বিষয়বস্তু নাই। তেওঁ "Manual of Ethics"ত লিখিছে, "কাণ্টৰ স্ব-সহমতৰ নীতিয়ে আমাক এক ৰূপ দিয়ে কিন্তু বিষয়বস্তু নিদিয়ে। নীতিসমূহে কেৱল যুক্তিৰ ৰূপ দিয়ে, কিন্তু ইচ্ছাৰ সকলো বিশেষ বিষয়বস্তু বাদ পৰে।"

কাণ্টে নৈতিক নিয়ম বা বিধানমূলক আদেশক অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ তলত দিয়া সূত্ৰসমূহ দাঙি ধৰে—

(১) "সেই সূত্ৰ অনুসৰিহে কাম কৰিবা যিটো তুমি সাৰ্বজনীন বিধি হিচাপে মানি লব পাৰে।" এই সূত্ৰটোৱে দেখুৱায় যে যি ন্যায়সংগত, সেয়া সাৰ্বজনীন; কিন্তু যি কেৱল উপযোগী, সেয়া সাৰ্বজনীন নহয়। কাণ্টে এই নীতিটো প্ৰতিশ্ৰুতি ভংগ কৰাৰ উদাহৰণৰে বুজাইছে। যদি প্ৰতিশ্ৰুতি ভংগ কৰাৰ নিয়ম সাৰ্বজনীন হয় অৰ্থাৎ যদি সকলোৱে প্ৰতিশ্ৰুতি ভংগ কৰে, তেন্তে প্ৰতিশ্ৰুতিয়ে কোনো অৰ্থ ৰাখিব নোৱাৰে। সেইদৰে, এজন মানুহে অতি হতাশাৰ অৱস্থাত আত্মহত্যা কৰিবলৈ ভাবিব পাৰে, কিন্তু এইটো ভুল, কিয়নো ই সাৰ্বজনীন নিয়ম হ'ব নোৱাৰে। যদি সকলো মানুহে আত্মহত্যা কৰে, তেন্তে অতি সোনকালে আত্মহত্যা কৰিবলৈ কোনো মানুহেই নাথাকিব। "এনেদৰে কাম কৰা যাতে তুমি ইচ্ছা কৰিবা যে একে সাধাৰণ অৱস্থাত অন্য সকলোৱেও একেদৰে কাম কৰিব।" এইটোৱেই হ'ল নৈতিকতাৰ প্ৰথম সূত্ৰ।

কাণ্টৰ প্ৰথম নৈতিক সূত্ৰটোক তলত দিয়া ধৰণে সমালোচনা কৰিব পাৰি—

১. কাণ্টে এই নীতিৰ দ্বাৰা নৈতিক নিয়মক এক সুকীয়া ৰূপ দিব বিচাৰিছিল, কিন্তু ই এই কামত ব্যৰ্থ হৈছে।

২. এই নিয়মে কোনো ব্যতিক্ৰমক অনুমতি নিদিয়ে আৰু সেয়েহে ই কঠোৰ হৈ পৰে।

৩. এই নীতিটোৰ বিশেষত্ব হ'ল যে ই নৈতিকতাৰ সামাজিক দিশটোৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, কিন্তু আনুষ্ঠানিক হোৱা বাবে ই অকাৰ্যকৰী হৈ পৰে।

(২) কাণ্টৰ দ্বিতীয় নীতিটো হ'ল— "এনে কাম কৰা যাতে মানৱতাক, নিজৰ ব্যক্তিত হওঁক বা আন ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰতেই হওক সদায় এটা উদ্দেশ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা আৰু কেতিয়াও এটা উপায় হিচাপে নহয়।"

এই নীতিয়ে আমাক "ব্যক্তিত্বক" এক পৰম মূল্য হিচাপে গণ্য কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে। এজন ব্যক্তি নিজৰ মাজতেই এক লক্ষ্য; আৰু তেওঁ কেৱল উপায় নহয়। মানৱ প্ৰকৃতি মৌলিকভাৱে যুক্তিসংগত। কেৱল যুক্তিসংগত প্ৰকৃতিয়েই এনে এক লক্ষ্য আৰু ইয়াৰ এক পৰম মূল্য আছে। মানৱ এক সংবেদনশীল প্ৰাণী, ইয়াৰ কোনো পৰম মূল্য নাই। মানৱতাক গঠন কৰা যুক্তিসংগত প্ৰকৃতিক সন্মান কৰা উচিত। কোনো ব্যক্তিৰ অন্যক নিজৰ শোষণ কৰিবলৈ দিয়াৰ

অধিকাৰ নাই। প্ৰবঞ্চনা কৰাটো ভুল কাৰণ প্ৰবঞ্চকে অন্যক ভুল পথত লৈ যায় আৰু তেওঁলোকক নিজৰ লক্ষ্য সাধনৰ বাবে এক সাধন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। আমি নিজৰ ব্যক্তিত্ব আৰু অন্যান্যৰ ব্যক্তিত্বক সন্মান কৰা উচিত। এই নীতিয়ে কাৰোবাক আত্মহত্যা কৰাৰ কোনো বিশেষাধিকাৰ বা অধিকাৰ দিয়া নাই। আত্মহত্যা ভুল কাৰণ যিয়ে ইয়াক কৰে সি নিজৰ অন্তর্নিহিত মানৱতাক যথোচিত সন্মান নিদিয়ে আৰু নিজকে কেৱল আনন্দ ভোগৰ এক সাধন হিচাপে গণ্য কৰে।

এইদৰে, ওপৰোক্ত নীতিৰ পৰা কাণ্টে এক সমপ্ৰকাশিত নীতি লাভ কৰিছে— "সদায় নিজকে পৰিপূৰ্ণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা আৰু অন্যান্যৰ সুখৰ বাবে অনুকূল পৰিস্থিতি সৃষ্টি কৰি সহায় কৰা, কাৰণ তুমি অন্যক পৰিপূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰা।" পৰিপূৰ্ণতা লাভৰ বাবে ইচ্ছাশক্তি আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োজন, আৰু কোনোৱে আনক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব নোৱাৰে। ফলত সি তেওঁলোকক পৰিপূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰে।

কাণ্টৰ দ্বিতীয় নীতিটো সমালোচনা কৰা হৈছে। কাণ্টৰ নৈতিক নীতিটো গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ ই আমাৰ আৰু অন্যান্যৰ ব্যক্তিত্বক সন্মান কৰিবলৈ উপদেশ দিয়ে। সকলোৱে এই কথাত সহমত পোষণ কৰিব যে কোনোৰ ব্যক্তিত্বক নিজৰ লক্ষ্য সাধনৰ এক সাধন হিচাপে হ্ৰাস কৰাটো অনৈতিক, কিন্তু ইয়াৰ সত্ত্বেও কিছুমান ব্যতিক্ৰম মানিব লগা হ'ব।

(৩) কাণ্টৰ তৃতীয় নৈতিক নীতিটো এনেধৰণৰ— "লক্ষ্য বা আদৰ্শৰ ৰাজ্যৰ এজন সদস্য হিচাপে কাম কৰা।" ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল— "এনে কাম কৰা যাতে তুমি সকলোৱে আন্তৰিক মূল্যৰ কথা বুজি পায়: এজন সমাজৰ সদস্য হিচাপে শোভন আচৰণ কৰা।" ইয়াত সকলোৱে আনৰ মংগলক নিজৰ মংগলৰ সমান মূল্যবান বুলি গণ্য কৰে, আৰু সকলোৱে আনৰ প্ৰতি তেনেকৈ আচৰণ কৰে যেনেকৈ সিহঁতে নিজৰ প্ৰতি কৰে। ইয়াত সকলো ধৰণৰ উপায় আৰু লক্ষ্য আছে য'ত প্ৰত্যেকে নিজৰ মংগল লাভ কৰে আৰু আনৰ মংগলৰ প্ৰতি আনুগত্য প্ৰকাশ কৰে। এইদৰে কাণ্টে "আদৰ্শৰ ৰাজ্যৰ" (Kingdom of ends) কল্পনা কৰে, যিটো এক আদৰ্শ ৰাজ্য য'ত সকলো সদস্যই নৈতিক নিয়ম পালন কৰে। সেই ৰাজ্যৰ প্ৰত্যেক সদস্য স্বায়ত্তশাসিতভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত হয় আৰু নিজৰ ওপৰত নৈতিক নিয়ম প্ৰয়োগ কৰে, যি নিয়ম হ'ল তেওঁৰ আভ্যন্তৰীণ যুক্তিসংগত নিয়ম। যুক্তিসংগত নিয়ম সাৰ্বজনীন। গতিকে, যিসকলে ইয়াক অনুসৰণ কৰে, সিহঁত সম্পূৰ্ণ পাৰস্পৰিক সাদৃশ্যৰ মাজত থাকে। নৈতিক নিয়মবোৰ বাহ্যিক নিয়ম বা অলৌকিক আদেশ নহয়। এটা সম্পূৰ্ণ সমাজত মানুহ স্ব-প্ৰণোদিত হয় আৰু সেইবোৰৰ আনুগত্য কোনো বাহ্যিক চাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। এইদৰে, এক সম্পূৰ্ণ সমাজত প্ৰত্যেকেই মুক্ত, যুক্তিসংগত আৰু সুখী হ'ব।

এইদৰে, কাণ্টে সদগুণ আৰু সুখৰ সমন্বয়ক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি গণ্য কৰে। যদি নৈতিকতাক কেৱল বিশ্বাসৰ বস্তু হিচাপে নগণ্য কৰা নহয় আৰু যদি ইয়াৰ কোনো আন্তৰিক মূল্য থাকে, তেন্তে এনে এক ৰাজ্যৰ অস্তিত্ব কল্পনা কৰিব লাগিব, য'ত সৎগুণ/সদগুণ আৰু সুখৰ মাজত সম্পূৰ্ণ সাদৃশ্য থাকে। তেতিয়াহে নৈতিক নিয়মবোৰ কাৰ্যৰ প্ৰেৰণা হ'ব। নৈতিক ভালৰ লক্ষ্য হ'ল চৰম ভাল। নৈতিক ভাল হ'ল কেৱল কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য কৰা। চৰম ভালত সৎগুণ আৰু সুখ দুয়োটাই অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।

কাণ্টৰ তৃতীয় নৈতিক সূত্ৰটো নিম্নলিখিত ধৰণে সমালোচনাৰ সন্মুখীন হ'ব পাৰে:

(১) কাণ্টৰ নৈতিক নীতি যুক্তি আৰু সংবেদনশীলতাৰ এক মনস্তাত্ত্বিক দ্বৈততাবাদৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। তেওঁ এই দুয়োটাক পৰস্পৰবিৰোধী হিচাপে গণ্য কৰে, আত্মাৰ অবিভাজ্য অংগ হিচাপে ইহঁতৰ অবিচ্ছেদ্য স্বৰূপক পাহৰি যায়। সংবেদনশীলতা হ'ল নৈতিক জীৱনৰ বিষয়বস্তু। ইয়াৰ বুদ্ধিৰ ৰূপৰ প্ৰয়োজন। ই যুক্তিৰ সৈতে বিৰোধ কৰাটো অতি আৱশ্যকীয় নহয়।

(২) গতিকে, সংবেদনশীলতাৰ অভাৱত কাণ্টৰ নৈতিক নীতিৰোৰ কেৱল ৰূপমাত্ৰ।

(৩) কাণ্টৰ বিশুদ্ধ নৈতিকতাবাদ আংশিক। ই নৈতিক মূল্যক এক সম্পূৰ্ণ অৱস্থা বুলি গণ্য কৰে। কিন্তু ফলাফলৰ পৰা সম্পূৰ্ণৰূপে উদাসীন হৈ কৰ্তব্য পূৰণ কৰাটো কেৱল ত্যাগী নহয়, ববং ভুলও হ'ব পাৰে।

১০.৬ সমালোচনা

কাণ্টৰ নীতি নিৰ্দেশক আদেশক যুক্তি আৰু সংবেদনশীলতাৰ মানসিক দ্বৈতবাদৰ বাবে কঠোৰভাৱে সমালোচনা কৰা হৈছে। নৈতিক আচৰণৰ জীৱন যাপন কৰোঁতে মানৱ ইচ্ছাক কাণ্টে সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰত্যাখ্যান কৰাটো সমালোচকসকলে মানি লোৱা নাই। এইটো সঁচা যে বিশুদ্ধ যুক্তিয়ে সদাচাৰী জীৱন যাপনত সহায় কৰে, কিন্তু আমি এই কথাটোও উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰোঁ যে সংবেদনশীলতাই আমাৰ নৈতিক কাৰ্য্যবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। কাণ্টৰ নীতি নিৰ্দেশক আদেশৰ ওপৰত সমালোচকসকলৰ কেইটামান মতামত তলত দিয়া ধৰণৰ:

(১) কাণ্টৰ নীতি নিৰ্দেশক আদেশ মানসিক দ্বৈতবাদৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। এই মানসিক দ্বৈতবাদ হৈছে যুক্তি আৰু সংবেদনশীলতাৰ মাজৰ। আমাৰ মন হৈছে অনুভূতি আৰু ইচ্ছাৰ এক জৈৱিক ঐক্য। ব্যক্তি এজন অনুভূতি আৰু ইচ্ছাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত। অনুভূতি আৰু ইচ্ছা পৰস্পৰ সংযুক্ত। অনুভূতিয়ে ইচ্ছাৰ বিষয়বস্তু প্ৰদান কৰে; ইচ্ছাই কাৰ্য্যকলাপৰ সৃষ্টি কৰে। সংবেদনশীলতা অবিহনে কোনো কাৰ্য্য নাথাকে। কিন্তু কাণ্টে মনৰ এই জৈৱিক ঐক্যক উপেক্ষা কৰে। তেওঁৰ মতে, কেৱল বিশুদ্ধ যুক্তিয়েই এক যুক্তিসংগত আত্মাত আমাৰ ইচ্ছাধীন কাৰ্য্যবোৰ সক্ৰিয় কৰে।

(২) কাণ্টে নৈতিকতাৰ এক ত্যাগমূলক দৃষ্টিভংগী সমর্থন কৰে। কাণ্টৰ মতে, সংবেদনশীলতা অযুক্তিসংগত। কিন্তু সমালোচকসকলৰ মতে, কাণ্টে এইটো এক গুৰুতৰ ভুল কৰে, যেতিয়া তেওঁ এক স্বতন্ত্র যুক্তিসংগত মনৰ তত্ত্ব আগবঢ়ায়, তেওঁ এই মত পোষণ কৰে যে নৈতিকতাই সকলো মানৱ ইচ্ছাৰ ত্যাগৰ মাজত নিহিত হৈ থাকে। এজন সদাচাৰী ব্যক্তি কেৱল যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব লাগে। কিন্তু আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত এইটো সম্ভৱ নহয়। মানুহৰ সংবেদনশীলতা আৰু যুক্তি দুয়োটা আছে। কাণ্টে ইয়াত এই কথাটো বিবেচনা কৰিবলৈ ব্যর্থ হয় যে সৎগুণ হৈছে সংবেদনশীলতা আৰু যুক্তিৰ মাজৰ সমন্বয়। ইয়াৰ উপৰি, কাণ্টে এই কথাটোও উপেক্ষা কৰে যে ইচ্ছা আৰু তাৰণ অবিহনে নৈতিক আচৰণ অসম্ভৱ।

(৩) কাণ্টে সংবেদনশীলতাক নিন্দা কৰিছে। গতিকে সমালোচকসকলে লক্ষ্য কৰে যে কাণ্টৰ যুক্তিবাদৰ প্রকৃতি হৈছে ত্যাগমূলক আৰু কঠোৰ। কাণ্টে মত পোষণ কৰে যে আমি আমাৰ সকলো ইচ্ছা, মৰম, প্রেম আৰু যত্ন নিষ্ক্রিয় কৰিব লাগে। কিন্তু এটা সত্য হৈছে যে এই মূল্যবোধ আৰু অনুভূতিবোৰ অবিহনে এজন ব্যক্তি জীয়াই থাকিব নোৱাৰে। ইয়াৰ উপৰি, এই মূল্যবোধবোৰ মানৱ অস্তিত্বৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ আৰু ইয়াৰ সীমিত পৰিসৰত সদায় অনুমোদনযোগ্য। যেতিয়া মানুহ আত্মকেন্দ্রিক হয় আৰু ইয়াৰ প্রকৃত মূল্য আৰু গতিকে ইয়াৰ প্রয়োগ "সঠিকভাৱে" বুজিবলৈ ব্যর্থ হয়, তেতিয়া ই সম্পূর্ণ অন্ধকাৰময় হৈ পৰে।

(৪) কাণ্টৰ মতে, আমাৰ আচৰণ ভাল বা সদগুণযুক্ত হ'ব নোৱাৰে যেতিয়া ই অনুভূতিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত হয়। কাণ্টৰ নৈতিক দর্শনত, আমাৰ সকলো মৰম আৰু যত্নৰ কর্ম কৃত্রিম কাৰণ ই সংবেদনশীলতা আৰু ইচ্ছাৰে মিশ্রিত। কিন্তু এইটো বাস্তৱত তেনে নহয়। যিকোনো সদগুণযুক্ত কর্ম নৈতিক নিয়মৰ সন্মানৰ সৈতে সম্পাদন কৰা হয়। সদগুণ হৈছে আমাৰ চৈতন্যৰ এক আভ্যন্তৰীণ অভিব্যক্তি যি পবিত্র স্বভাৱৰ।

(৫) কাণ্টে কয় যে নৈতিক নিয়মৰ ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি। নৈতিক নিয়ম হৈছে চৰম ভাল। গতিকে ই এক চর্তহীন আদেশ (Categorical Imperative)। কিন্তু কাণ্টে নৈতিক নিয়মৰ চর্তহীন স্বৰূপৰ সম্পর্কে পর্যাপ্ত ব্যাখ্যা দিবলৈ ব্যর্থ হয়।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৮: খালী ঠাই পূৰণ কৰা—

a) কাণ্টৰ যুক্তিবাদিতা.....ৰ ওপৰত আধাৰিত।

b) কাণ্টৰ নৈতিক নিয়ম হৈছে.....আৰু.....নহয়।

c) নৈতিক নিয়ম হৈছে.....।

d) কাণ্টৰ সূত্রটো হৈছে.....।

e) বাস্তৱ নির্ভৰ কৰে ..... আৰু কাণ্টৰ সূত্রটোৰ ওপৰত।

প্রশ্ন ৯: সত্য নে অসত্য লিখা—

a) কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বৰ যুক্তিবাদিতাই সংবেদনশীলতাৰ দাবী উপেক্ষা কৰে। (সত্য/অসত্য)

b) কাণ্টৰ যুক্তিবাদিতা দার্শনিক অন্তর্দৃষ্টিবাদৰ সৈতে সাদৃশ্যপূর্ণ। (সত্য/অসত্য)

c) কাণ্টে উদ্দেশ্যমূলক নীতিশাস্ত্র (Teleological ethics) স্বীকাৰ কৰিছে। (সত্য/অসত্য)

প্রশ্ন ১০: কাণ্টে তেওঁৰ নৈতিক দর্শনত চর্তহীন আদেশ (Categorical Imperative) অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ দিয়া এটা সূত্র উল্লেখ কৰা।

2 ১০.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- কাণ্টে বিবেকক ব্যৱহাৰিক যুক্তি (practical reason) হিচাপে গণ্য কৰে।
- কাণ্টৰ যুক্তিবাদ (Rationalism) হৈছে দার্শনিক অন্তর্দৃষ্টিবাদ (Philosophical Intuitionism) ৰ এক ৰূপ।
- কাণ্টৰ যুক্তিবাদ বা আনুষ্ঠানিক নীতি (Formal Ethics) স্বভাৱতেই নিৰপেক্ষ (Categorical)।
- নৈতিক বিধি (Moral law) হৈছে অপৰিবর্তনীয়, প্রকৃতিৰ পৰা স্বাধীন আৰু সেয়ে এপ্রিয়ৰি (a-priori)।
- নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical imperative) আৰু পৰামর্শমূলক আদেশ (Hypothetical imperative) ভিন্ন ধৰণৰ।
- চর্তহীন/নিৰপেক্ষ আদেশ হৈছে সার্বজনীন নৈতিক বিধি।
- কর্তব্যৰ বাবে কর্তব্য (Duty for duty's sake) হৈছে জীৱনৰ সত্যিকাৰ নিয়ম।
- কাণ্টে উদ্দেশ্যমূলক নীতি (Teleological ethics) প্রত্যাখ্যান কৰে।
- কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত, আমাৰ কার্যৰ উদ্দেশ্যৰ বিশুদ্ধতা নির্ধাৰণ কৰোঁতে অন্তর্দৃষ্টিয়ে (intuition) গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- কাণ্টে ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন (autonomy of will) আৰু ইচ্ছাৰ পৰাধীনতা (heteronomy of will)ৰ মাজত পার্থক্য কৰে।
- এটা সদাচাৰ (virtuous action) সদায় যিকোনো ইচ্ছা (desire) ৰ পৰা মুক্ত হ'ব লাগে।
- কাণ্টে মত পোষণ কৰে যে শুভ ইচ্ছা (Good will) হৈছে একমাত্র ইচ্ছা যিয়ে "নিৰপেক্ষ আদেশ" (Categorical Imperative) অনুসৰণ কৰে।
- শুভ ইচ্ছা হৈছে নিৰপেক্ষ আৰু অন্যান্য অৱস্থাৰ পৰা সম্পূর্ণৰূপে স্বাধীন।

- কাণ্টে শুদ্ধ কার্য্য হিচাপে গণ্য কৰিবলৈ দুটা চর্তৰ পোষকতা কৰে।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

১) সিনহা, যদুনাথ। ১৯৭৩। *A MANUAL OF ETHICS.* নিউ চেণ্ট্রেল বুক এজেন্সি, কলিকতা।

২) ৰাম নাথ শর্মা. *HISTORY OF WESTERN PHILOSOPHY.*

৩) উইলিয়াম কে. ফ্রাংকেনা। ১৯৭৩। নীতিশাস্ত্র। প্রিণ্টাইচ-হল১৯৭৩।

৪) লিলি, উইলিয়াম। ১৯৬৪। নীতিশাস্ত্রৰ পৰিচয়। মেথুৱেন

১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : কঠোৰ নীতি বা শুদ্ধিবাদ বা আনুষ্ঠানিক নীতিশাস্ত্র।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : কাণ্টৰ নৈতিক তত্ত্বত ক্রিয়াৰ শুদ্ধতা নির্ধাৰণত অন্তর্দৃষ্টিয়ে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁৰ অন্তঃর্দৃষ্টিবাদী দর্শনে যুক্তিবাদী নৈতিক তত্ত্বক বহুল পৰিমাণে প্রভাৱিত কৰিছে। সেয়েহে তেওঁৰ নৈতিক তত্ত্বক যুক্তিবাদী অন্তর্দৃষ্টিবাদ বুলি জনা যায়।

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : (১) ই যুক্তিৰ দ্বাৰা প্রকাশিত নৈতিক নিয়মৰ লগত মিল থাকিব লাগে। (২) কার্যকর্তাই নৈতিক নিয়মৰ প্রতি শুদ্ধ সন্মানৰ বাবে ইয়াক সম্পাদন কৰিব লাগে।

প্রশ্ন ৮ৰ উত্তৰ :

ক) যুক্তি

খ) চর্তহীন আদেশ আৰু সাপেক্ষ আদেশ

গ) চর্তহীন আদেশ

ঘ) কর্তব্যৰ বাবে কর্তব্য

ঙ) অধিকাৰ আৰু কর্তব্য

প্রশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ক) হয়, খ) হয়, গ) নহয়।

প্রশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : "কেৱল সেই নীতিত কাম কৰা যিটো তুমি সার্বজনীন নিয়ম হিচাপে ইচ্ছা কৰিব পাৰা"।

M ১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: কোনে যুক্তিক নৈতিকতাৰ ভিত্তি বুলি বিবেচনা কৰে ?

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক নিয়ম আমাক কেনেদৰে জনাজাত হয় ?

প্ৰশ্ন ৩: কাণ্টে এটা ক্ৰিয়াক সঠিক বুলি বিবেচনা কৰাৰ বাবে কি দুটা চৰ্ত আগবঢ়াইছে ?

প্ৰশ্ন ৪: ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন বুলিলে তুমি কি বুজা ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: কাণ্টৰ নৈতিক নিয়মৰ ওপৰত কিছুমান সমালোচনামূলক মন্তব্য চমুকৈ উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ২: ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন ইচ্ছাৰ পৰাধীনতাৰ পৰা পৃথক নেকি ? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: "কৰ্তব্যৰ বাবে কৰ্তব্য" বুলিলে তুমি কি বুজা ? চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: নৈতিক নিয়মক অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ কাণ্টে দিয়া তিনিটা সূত্ৰ কি ?

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টে উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা (Teleological Ethics) প্ৰত্যাখ্যান কৰাৰ ওপৰত চমুকৈ মন্তব্য কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: কাণ্টৰ "নিৰপেক্ষ আদেশ" (Categorical Imperative)ৰ তত্ত্ব কঠোৰ স্বভাৱৰ নেকি ? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: কাণ্টে কেনেদৰে "নিৰপেক্ষ আদেশ"ৰ সাৰ্বজনীন স্বভাৱ ব্যাখ্যা কৰে ? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: "নিৰপেক্ষ আদেশ"ৰ সূত্ৰসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: কাণ্টৰ তত্ত্বক কিয় কঠোৰবাদী (rigoristic) স্বভাৱৰ বুলি কোৱা হয় ?

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টে উদ্দ্যেশমূলক নীতিবিদ্যা (Teleological Ethics) গ্ৰহণ কৰেনে ?

****

অধ্যায় ১১ : কাণ্ট আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ নিযৰ্তিত/নিৰপেক্ষ (Categorical) আৰু আপেক্ষিক/চৰ্তসাপেক্ষ (Hypothetical) আদেশ
১১.৪ নিযৰ্তিত আদেশৰ নীতিসমূহ
১১.৫ সৎ ইচ্ছা আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা
১১.৬ সমালোচনা
১১.৭ আহক আমি জানো
১১.৮ অধিক জানিবলৈ
১১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা বুজিবলৈ,
- নিযৰ্তিত আদেশ আৰু আপেক্ষিক আদেশৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰিবলৈ,
- নিযৰ্তিত আদেশৰ নীতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ,
- সৎ ইচ্ছা আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বুজিবলৈ,
- স্বায়ত্বশীল আৰু পৰাধীন ইচ্ছাৰ স্বভাৱ বৰ্ণনা কৰিবলৈ,
- কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতাৰ সমালোচনামূলক পৰ্যালোচনা কৰিবলৈ।

১১.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোত কাণ্টৰ নৈতিক তত্বত ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতাৰ পৰিচয় দিয়া হৈছে। সকলো মানুহৰ স্বাধীনতাৰ স্পষ্ট আৰু প্ৰতক্ষ্য চেতনা থাকে। তেওঁলোকে অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে বিকল্প কাৰ্যৰ মাজত বাচনি কৰিবলৈ সক্ষম। মানুহে সঠিক আৰু ভুলৰ মাজত বাচনি কৰাৰ স্বায়ত্বতা বা স্বাধীনতা

ৰাখে। কার্যৰ পিছত তেওঁলোকে এইটোও অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে বেলেগ বাচনি কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। এইটো এটা অভিজ্ঞতাৰ সত্য আৰু সেয়া স্বীকাৰ কৰিব লাগিব।

ব্যক্তিগত দায়িত্বৰ অনুভৱ যে আমি আমাৰ কর্মৰ বাবে দায়ী – এইটো অর্থহীন হৈ পৰিব যদি বাচনিৰ শক্তি অস্বীকাৰ কৰা হয়। এইটো হৈছে ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা। আমি যেনেকৈ নিজৰ বাবে দায়িত্ব স্বীকাৰ কৰোঁ, তেনেকৈ আমি আনৰ বাচনি আৰু কার্যৰ বাবে তেওঁলোককো দায়ী কৰোঁ। প্রশংসা আৰু নিন্দা, অনুমোদন আৰু অপ্রত্যাশা আৰু দণ্ড লগতে সমাজৰ মানদণ্ড আৰু নিয়মবোৰ মানুহৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

মানুহ বাহ্যিক শক্তিৰ দ্বাৰা গঠিত এটা নির্বিকাৰ বস্তু নহয়, কিন্তু এটা সক্রিয় যুক্তিসম্পন্ন সত্তা যিয়ে "বাহ্যিক শক্তি" প্রতি প্রতিবাদ জনাব পাৰে আৰু এইদৰে নিজৰ কার্য নির্ধাৰণ কৰিব পাৰে। এই আত্ম-নিয়ন্ত্রণই ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা স্বীকাৰ কৰে আৰু নৈতিকতাৰ বাবে অত্যাৱশ্যক হোৱা সঁচা অর্থত স্বাধীনতাৰ অর্থ স্পষ্ট কৰে।

কাণ্টৰ নৈতিক দর্শনত দেখা যায় যে নৈতিক জীৱন আত্ম-সংযম আৰু আত্ম-অপৰিগ্রহৰে আৰম্ভ হয় আৰু এই ঋণাত্মক উপাদানটো সম্পূর্ণৰূপে নাইকিয়া নহয়। কিন্তু এইটো মাথোঁ আত্ম-প্রতিষ্ঠাৰ উপায়, যি ইন্দ্রিয়জনিত নিম্ন জীৱনক যুক্তিৰ উচ্চ জীৱনত ৰূপান্তৰিত কৰাত নিহিত – অনুভৱক্ষম আত্মক যুক্তিসম্পন্ন আত্মৰ সৈতে সামঞ্জস্য স্থাপন কৰাৰ দ্বাৰা।

১১.৩ নিযর্তিত নিৰপেক্ষ (Categorical) আৰু চর্তসাপেক্ষ/আপেক্ষিক (Hypothetical) আদেশ

কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা আলোচনা কৰাৰ আগতে নিযর্তিত আদেশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব লাগিব। যদিও সকলো বস্তু প্রাকৃতিকভাৱে নিয়ম অনুসৰি কার্য কৰে, কাণ্টে ধাৰণা কৰিছিল যে কেৱল যুক্তিসম্পন্ন সত্তাসকলে এইটো সজাগভাৱে কৰে কাৰণবোধৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত বস্তুনিষ্ঠ নীতিসমূহ মানি। মানুহৰ কার্যকতাসকলৰ লগতে ব্যক্তিগত প্রেৰণা থাকে – বাসনা আৰু আকাংক্ষা। যিয়ে কাৰণবোধৰ আদেশৰ সৈতে সংঘাত ঘটাব পাৰে। সেইবাবে কাৰণবোধে "দায়িত্ব" হিচাপে দাবী কৰে, অর্থাৎ নির্দিষ্ট পদ্ধতিত কার্য কৰিবলৈ এক আজ্ঞাৰ বা নির্দেশৰ প্রয়োজন, যাক আদেশ (imperative) বুলি কোৱা হয়। এইধৰণৰ আদেশ দুটা পৃথক ৰূপত দেখা যায়ঃ

1. আপেক্ষিক আদেশ (Hypothetical Imperative), আৰু
2. নিযর্তিত বা নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ।

A. **আপেক্ষিক বা চর্তসাপেক্ষ আদেশ** (Hypothetical Imperative):

এইটো কিছুমান অন্য উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যৰ বাবে এটা কার্য সম্পাদন কৰাৰ শর্তত আদেশ দিয়ে; ইয়াৰ ৰূপ হৈছে – "X লাভ কৰিবলৈ A কৰক।" নৈতিক সিদ্ধান্তত আপেক্ষিক আদেশৰ প্রয়োগ কিছু পৰিমাণে সমস্যাজনক। এনে ক্ষেত্রত এইটো স্পষ্ট যে আমি কেৱল তেতিয়াহে নৈতিকভাৱে কার্য A কৰিব বাধ্য, যদি আমি নিশ্চিত হওঁ যে X এটা বৈধ লক্ষ্য আৰু A কৰিলেই এই কাম্য ফলাফল পাব। এটা সম্পূর্ণ যুক্তিসম্পন্ন সত্তাৰ বাবে এই সকলোবোৰ বিশ্লেষণাত্মক (analytic) হ'ব, কিন্তু মানৱ জ্ঞানৰ সাধাৰণ সীমাবদ্ধতাৰ বাবে, এই দুখন চর্ত একেলগে পূৰণ হ'ব সচৰাচৰ নহয়।

B. **নিযর্তিত বা নিৰপেক্ষ আদেশ** (Categorical Imperative):

ইচ্ছাৰ স্বায়ত্বতা সেইটো বিশ্বজনীন আইনৰ সৈতে সম্পর্কিত যিটো হৈছে নিযর্তিত আদেশ। নিযর্তিত আদেশ হৈছে অন্তর্চেতনাৰ আইন বা প্রায়োগিক কাৰণ। এইটো হৈছে এটা "আদেশ" – যি তথ্যৰ দাবী নহয়। প্রাকৃতিক নিয়মবোৰ দাবী বা নির্দেশ ৰূপে থাকে। যেনে: বস্তুৰে বস্তুক আকর্ষণ কৰে – এইটো এই তথ্যৰ দাবী। মনোবৈজ্ঞানিক নিয়মো দাবী বা নির্দেশ ৰূপেই থাকে। কিন্তু নৈতিক নিয়ম দাবী নহয়, বৰঞ্চ আদেশ – নিযর্তিত বা নিঃচর্ত।

কাণ্টৰ মতে, নৈতিকতাৰ চূড়ান্ত নীতি এক নৈতিক আইন হ'ব লাগিব যিয়ে সকলো সম্ভৱপৰ পৰিস্থিতিত সঠিক কার্য কৰিবলৈ আমাক পথ দেখুৱাব পাৰে।

নিযর্তিত আদেশ নিঃচর্তভাৱে এটা কার্য সম্পাদন কৰিবলৈ আদেশ দিয়ে; ইয়াৰ ৰূপ হৈছে "A কৰা।" এনে এটা পূর্ণ নৈতিক দাবীৰো কিছু অসুবিধা থাকে – যেনে চর্তাধীন আদেশৰ ক্ষেত্রত। কিয়নো এইটো নৈতিক দায়বদ্ধতা A পৰা আহে যিয়ে নিখুঁত প্রয়োজনত প্রকাশ পায় আৰু যি কোনো ইচ্ছাক আবদ্ধ কৰে, যদি সেই ইচ্ছা ব্যক্তিগত প্রবৃত্তিৰ দ্বাৰা পীড়িত নহয়। নিযর্তিত আদেশটো "অজ্ঞানমূলক" বা অভিজ্ঞতাপূর্ব হিচাপে জনাজাত হ'ব লাগিব; তথাপিও এইটো বিশ্লেষণাত্মক (analytic) হ'ব নোৱাৰে কিয়নো ইয়াৰ বিষয়বস্তু এটা যুক্তিসম্পন্ন সত্তাৰ ধাৰণাত অন্তর্ভুক্ত নহয়। নৈতিকতাৰ সর্বোচ্চ নীতি হ'ব লাগিব এটা সংশ্লিষ্ট অভিজ্ঞতাপূর্ব (synthetic a priori) প্রস্তাব।

নিযর্তিত আদেশ বা নৈতিক নিয়মৰ কোনো বাহ্যিক লক্ষ্যৰ সৈতে সম্পর্ক নাই, ইয়াৰ উদ্দেশ্য মাথোঁ ইচ্ছাৰ সঠিক দিশত ৰূপান্তৰ। এইটো হৈছে বৈশ্বিক নৈতিক নিয়ম – যি সকলো মানুহৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আৰু সকলোৰে মাজত সাধাৰণ। নৈতিক নিয়মে আমাৰ কার্যৰ বিষয়বস্তুৰ বিষয়ে কিবা ক'ব নোৱাৰে। এইটো মাথোঁ ক'য় যে আমাৰ কার্যসমূহ স্ববিৰোধহীনতা হব লাগিব।

১১.৪ নিৰপেক্ষ আদেশৰ নৈতিক নীতি

ইমানুৱেল কাণ্টে নৈতিক আইন বা নিৰপেক্ষ আদেশক অধিক স্পষ্ট কৰিবলৈ তিনিটা মূল নীতি দাঙি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে—

১) তুমি কেৱল সেই নীতিতেই কার্য কৰা, যাক তুমি এক সার্বজনীন আইন হিচাপে ইচ্ছা কৰিব পাৰা।"

এই নীতিয়ে দেখুৱায় যে যি বস্তু সঠিক, সেয়া সার্বজনীন আৰু যি কেৱল সুবিধাজনক, সেয়া সার্বজনীন নহয়। কান্তে এই নীতিটো প্রতিশ্রুতি ভংগ কৰাৰ উদাহৰণেৰে বুজাইছে। প্রতিশ্রুতি ভংগ কৰাটো ভুল, কাৰণ এই কার্যটো সার্বজনীন কৰা নাযায়। এই নীতিয়ে স্পষ্টকৈ দেখুৱায় যে এইটো ভুল, কাৰণ এইটো এক সার্বজনীন আইন হ'ব নোৱাৰে। এনে ধৰণে কার্য কৰা যাতে তুমি ইচ্ছা কৰিব পাৰা যে একে সাধাৰণ পৰিস্থিতিত সকলোয়ে এইদৰে কার্য কৰে। এইটো নৈতিকতাৰ প্রথম নীতি।

২) এনে ধৰণে কার্য কৰা যাতে তুমি নিজৰ ব্যক্তিত্বত বা আন যিকোনো ব্যক্তিৰ ক্ষেত্রত মানুহক সদায় এটা লক্ষা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা, কেৱল উপায় হিচাপে নহয়। এজন ব্যক্তি নিজেই এটা লক্ষ্য, উপায় নহয়। মানুহ মূলতঃ যুক্তিসম্পন্ন। কেৱল যুক্তিসম্পন্ন স্বভাৱেই এনে লক্ষ্য আৰু নিখুঁত মূল্য আছে। মানুহক মানুহ কৰি গঢ়ি তোলা এই যুক্তিসম্পন্ন স্বভাৱক সম্মান কৰা উচিত। কোনো ব্যক্তিয়ে নিজকে আনৰ বাবে উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব নালাগে, আৰু আন কোনো ব্যক্তিকো নিজৰ বাবে উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব নালাগে। আমি নিজৰ বাক্তিত্ব আৰু আনৰ ব্যক্তিত্বক সম্মান কৰা উচিত। এইটো নৈতিকতাৰ দ্বিতীয় নীতি।

৩) "তুমি লক্ষ্যসমূহৰ এক ৰাজ্যৰ সদসা হিচাপে কার্য কৰা।"

এইটো তৃতীয় নীতি। নিজকে আৰু আন সকলো মানুহক সমান আভ্যন্তৰীণ মূল্য থকা বুলি বাৱহাৰ কৰা, এনে এখন আদর্শ গণৰাজ্যৰ সদস্য হিচাপে আচৰণ কৰা, য'ত প্রতিজন নাগৰিক একেলগে শাসক আৰু অধীন আৰু য'ত প্রতিজনেই উপায়ো আৰু লক্ষ্যও।

লক্ষ্যসমূহৰ ৰাজ্য হৈছে যুক্তিসম্পন্ন ব্যক্তিসকলৰ এক আদর্শ সমাজ, য'ত সকলোয়ে নৈতিক আইন অনুসৰণ কৰে। প্রতিজন সদস্য শাসক, কাৰণ তেওঁ নিজৰ ওপৰত নিজেই নৈতিক আইন আৰোপ কৰে আৰু প্রতিজন লগ সৈ সদস্য অধীন, কাৰণ তেওঁ সেই আইন মানি চলে। সকলো ব্যক্তি নৈতিক আইন অনুসৰণ কৰি একেলগ হৈ নিখুঁত সামঞ্জস্যত বাস কৰে। "লক্ষ্যসমূহৰ ৰাজ্য" হৈছে এনে এখন আদর্শ সমাজ, যত প্রতিজনে যুক্তিসংগতভাৱে কার্য কৰে আৰু নিৰপেক্ষ আদেশ অনুসৰণ কৰি সকলোৰে সৈতে সম্পূর্ণ সম্প্রীতিৰে বাস কৰে।

১১.৫ সু-ইচ্ছা আৰু ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন

কাণ্টৰ মতে নৈতিক দর্শনৰ আটাইতকৈ মৌলিক উদ্দেশ্য আৰু একে সময়তে তেওঁৰ "*Groundwork*" ৰ উদ্দেশ্য হৈছে "নৈতিকতাৰ অধিবিদ্যা" তত্ত্বৰ মূল নীতি বিচাৰি উলিওৱা। কাণ্টৰ মতে এই নীতি হৈছে অভিজ্ঞতাপূর্ব নৈতিক নীতিৰ এক প্রণালী যি সকলো সময় আৰু সংস্কৃতিত মানুহৰ ওপৰতে নিৰপেক্ষ বা চর্তহীন আদেশ প্রযোজ্য। কাণ্টে '*Groundwork*' গ্রন্থৰ প্রথম দুটা অধ্যায়ৰ মাধ্যমেৰে এই পৰিকল্পনা কৰিছিল। তেওঁ সাধাৰণ নৈতিক ধাৰণাসমূহ বিশ্লেষণ কৰি আৰু ব্যাখ্যা কৰি

আগবাঢ়িছিল যেনে, "সু-ইচ্ছা" আৰু "কার্য্য-দায়িত্ব"ৰ ধাৰণা। এই প্ৰথম প্ৰকল্পৰ উদ্দেশ্য হ'ল—আমাৰ সাধাৰণ নৈতিক বিচাৰৰ আধাৰত থকা এক নির্দিষ্ট নীতি বা নীতিসমূহ নিৰূপণ কৰা।

"Groundwork" ৰ তৃতীয় তথা শেষ অধ্যায়ত, কাণ্টে তেওঁৰ দ্বিতীয় মৌলিক উদ্দেশ্যটো আগবঢ়াইছিল, অর্থাৎ এই ভিত্তিস্বৰূপ নৈতিক নীতিটোক প্ৰত্যেকজন ব্যক্তিৰ নিজস্ব যুক্তিসম্পন্ন ইচ্ছাৰ দাবী হিচাপে "প্ৰতিষ্ঠা কৰা।" তেওঁৰ এই উপসংহাৰটো স্পষ্টৰূপত সেইসকল ব্যক্তিৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ হিচাপে আগবঢ়োৱা হৈছিল। যিসকলে প্ৰমাণ বিচাৰে যে নৈতিক দাবীবোৰত আমি সঁচাকৈ বাধ্য। তেওঁ এই দ্বিতীয় প্ৰকল্পটো (*Autonomy)* স্বায়ত্তশাসনৰ ভিত্তিত গঢ়ি তোলে—অর্থাৎ আমি বা কিছুসংখ্যক যুক্তিসম্পন্ন তথা ইচ্ছাসম্পন্ন জীৱবোৰ হৈছে স্বায়ত্তশাসন থকা সত্ত্বা। এই দ্বিতীয় প্ৰকল্পৰ যুক্তিত একাধিকবাৰ এনে ধৰণে পৰিলক্ষিত হয় যে কাণ্টে আমাৰ ইচ্ছাৰ বিষয়ে এক ধৰণৰ (metaphysical) অতাত্বিক অভৌতিক সত্যক উদ্দিষ্ট কৰিছে। বহু পাঠকে সেয়ে এই উপসংহাৰ লৈছে যে কাণ্টে নৈতিক দাবীসমূহক এনে এটা সত্যৰ ভিত্তিত ন্যায়সঙ্গত কৰাৰ চেষ্টা কৰিছে সেইয়া হ'ল—স্বায়ত্তশাসন, যিটো এটা নৈতিক সংশয়বাদীয়েও স্বীকাৰ নকৰিব নোৱাৰে।

স্বায়ত্তশাসনৰ অর্থ হৈছে নিজকে নির্ণয় কৰা বা নিজকে নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ ক্ষমতা। নৈতিক স্বায়ত্তশাসন হৈছে বিচাৰ-বিবেচনা কৰাৰ আৰু নিজৰ বাবে নিজে নৈতিক বিধি নির্ধাৰণ কৰাৰ ক্ষমতা।

কাণ্ট এজন (*Deontologist)* কর্তব্যবাদী দার্শনিক। কর্তব্যবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে নৈতিকতা হৈছে দায়িত্বৰ বিষয়। আমাৰ কিছু নৈতিক দায়িত্ব আছে যিবোৰ কৰা উচিত আৰু কিছুমান নৈতিক দায়িত্ব আছে যিবোৰ নকৰা উচিত। কোনো এটা কার্য্য সঠিক বা ভুল হব নোৱাৰিব পাৰে তাৰ ' ফলাফলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি। কোনো কার্য্য সঠিক বা ভুল—ইয়াৰ সিদ্ধান্তটো সেই কার্য্যটো নিজেই কিয় হ'ব লাগে, তাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

কর্তব্যবাদৰ মতে কিছুমান ধৰণৰ কার্য্য সঠিক বা ভুল। আমি এই ধৰণবোৰ কেনেদৰে বুজিম ? কার্য্যসমূহ সিদ্ধান্তৰ ফল, সেয়ে সেইবোৰক সিদ্ধান্তৰ ভিত্তিত বুজিব লাগে। সিদ্ধান্তসমূহ কিছু কাৰণ আৰু উদ্দেশ্যৰে লোৱা হয়। এই দিশবোৰে নির্ধাৰণ কৰে যি কার্য্য সম্পাদিত হৈছে, সেইটো বাস্তৱতে কি। সেয়ে, কর্তব্যবাদৰ মতে আমি কোনো কার্য্য সঠিক বা ভুল জানিব নোৱাৰো যদি আমি সিদ্ধান্তৰ উদ্দেশ্য নাজানোঁ। আমি উচিত-অনুচিত বিচাৰ কৰোঁ কার্য্যৰ উদ্দেশ্য জানি।

কাণ্টে বিশ্বাস কৰিছিল, আমি যেতিয়া সিদ্ধান্ত লওঁ, তেতিয়া আমি একোটা (*maxim)* নীতিবচনৰ ওপৰত কার্য্য কৰোঁ। *"Maxims" হৈছে* কাণ্টৰ মতে ইচ্ছাৰ ৰূপ। সেইবোৰ হৈছে ব্যক্তিগত নীতিসমূহ যি আমাৰ সিদ্ধান্তক নির্দেশ কৰে।

স্বায়ত্তশাসন কিছু নৈতিক ধাৰণাত কেন্দ্ৰীয় অৱস্থানত থাকে। কাণ্টৰ বাবে, সার্বজনীন নৈতিক বিধিৰ আত্মোপস্থাপন (ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসন) হৈছে নৈতিক দায়িত্ব বাচনি কৰাৰ আধাৰ আৰু সেই সন্মানৰ

আধাৰ যি আনৰ প্ৰতি আমি ৰাখোঁ আৰু নিজৰ প্ৰতি নিজেও ৰাখো। আমি যেতিয়া আমাৰ কাৰ্য্যৰ বাবে যুক্তি ব্যৱহাৰ কৰোঁ, তেতিয়া আমি নিজকে মুক্ত সত্ত্বা হিচাপে বুজা উচিত।

ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা হৈছে নৈতিকতাৰ প্ৰাথমিক অনুমান বা অপৰিহাৰ্য্য চৰ্ত। নৈতিকতাৰ দ্বাৰা স্বাধীন ইচ্ছাৰ সাৰ্থকতা প্ৰকাশ পায়। যদি ইচ্ছা স্বাধীন নহয়, তেন্তে নৈতিকতা অসম্ভৱ। ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ অস্বীকাৰ নৈতিকতাৰ আধাৰক ধ্বংস কৰে। সেয়ে নৈতিক দায়িত্ব স্বাধীনতাৰ অনুমান কৰে। কাণ্টে এইদৰে স্বাধীনতা আৰু আৱশ্যকতাক সমন্বয় কৰিছিল।

কাণ্টৰ মতে, কোনো কাৰ্য্য নৈতিক হ'ব পাৰে যদি তাৰ উদ্দেশ্য নৈতিক হয়, অৰ্থাৎ যদি সেই কাৰ্য্য এক সচেতন দায়িত্ববোধেৰে অনুপ্ৰাণিত হয়। ধন-সম্পত্তি আৰু প্ৰতিভা চৰ্তসাপেক্ষভাৱে ভাল, কিয়নো এক বেয়া ইচ্ছাই ইয়াক অপব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। এইবোৰ মাত্ৰ তেতিয়াহে ভাল যেতিয়া এইবোৰ সু-ইচ্ছাৰ দ্বাৰা ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু সু-ইচ্ছা এক নিঃচৰ্ত ভালে বস্তু—যি অন্য চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। এইটো ইচ্ছাৰ সঠিক দিশ, কিন্তু কোনো নিৰ্দিষ্ট ভাল উদ্দেশ্য (জ্ঞান, সৌন্দৰ্য্য, সুখ) ৰ ফালে নহয়। এইটো হৈছে সেই ইচ্ছা যিটো নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)* অনুসৰণ কৰে। এইটো নৈতিক বিধিৰ প্ৰতি শুদ্ধ সন্মানৰে অনুপ্ৰাণিত হ'ব লাগে। যুক্তি হৈছে মানুহৰ স্বাভাৱিক উপাদান। ই নিজেই নিজৰ ওপৰত নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)* আৰোপ কৰে। ইচ্ছা উচিত হব যেতিয়া নিজৰ নৈতিক বিধি বা নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)* দ্বাৰা চালিত হ'ব। কাণ্টৰ মতে, ইচ্ছা স্বায়ত্তশাসিত বা স্বাধীন হয়, যেতিয়া ই নিজৰ বাবে নিজৰ বিধি নিৰ্ধাৰণ কৰে। ই সম্পূৰ্ণ ৰূপে আত্ম-আইন নিৰ্ধাৰক। ই সম্পূৰ্ণ ৰূপে নৈতিক বাধ্যবাধকতাৰ দ্বাৰা আবদ্ধ। এই নৈতিক বাধ্যবাধকতাসমূহ সেইবোৰ যি ই নিজেই নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰিছে আৰু যি বাধ্যবাধকতাসমূহ সকলোতকৈ সদৃশ যুক্তিসম্পন্ন ক্ষমতা থকা মানুহৰ ওপৰত সমানভাৱে প্ৰযোজ্য। সকলো নৈতিক কাৰ্য্য কাণ্টৰ মতে স্বায়ত্তশাসিত ইচ্ছাৰ পৰা ওলায়। সেয়ে নৈতিকতাৰ সম্ভাৱনাও ধাৰণা কৰে যে মানুহৰ স্বাধীন ইচ্ছা আছে, আৰু *Groundwork* ৰ শেষ অংশটো কাণ্টৰ এই ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ প্ৰমাণ দেখুৱাবলৈ উৎসৰ্গা কৰা হৈছে।

ইচ্ছা তেতিয়াহে স্বায়ত্তশাসিত হয় যেতিয়া ই দায়িত্ববোধৰ পৰা কাৰ্য্য কৰে। ইচ্ছা পৰতন্ত্ৰ (*heteronomous)* হয় যেতিয়া ই কোনো উদ্দেশ্য দ্বাৰা চালিত হয় বা ইচ্ছাৰ পৰা অনুপ্ৰাণিত হয়। পৰতন্ত্ৰ ইচ্ছা (*Heteronomous will)* বুলিলে বুজোৱা হয়, এনে ইচ্ছা যি বাহ্যিকভাৱে নিৰ্ধাৰিত কাৰ্য্য-নীতি অনুসৰণ কৰে। এনে ইচ্ছা সদায় নিজকে কোনো বাহ্যিক উদ্দেশ্যৰ বাবে উৎসৰ্গা কৰে, আৰু ইয়াৰ কাৰ্য্য-নীতিসমূহ সাধাৰণতে হয় আপেক্ষিক আদেশ (*hypothetical imperatives)*—অৰ্থাৎ এনে নীতি, যি ক'বলৈ চেষ্টা কৰে যে আমি এনে ধৰণে কাৰ্য্য কৰোঁ যাতে আমি আনন্দ পাম, নৈতিক অনুভৱ উপশম হ'ব, বা ব্যক্তিগত উৎকৰ্ষ সাধন হয়। যি নহওঁক, এনে নৈতিক বাধ্যবাধকতাবোৰ কোনো ব্যক্তিৰ বাবে সম্পূৰ্ণৰূপে বাধ্যতামূলক বুলি ধৰা নহয়, কিয়নো ইয়াৰ কাৰ্য্য নীতিটো বাহিৰৰ পৰা আহে।

স্বাধীনতাৰ অর্থ হৈছে—আমাৰ ইচ্ছাৰ বাহিৰে থকা বাধাৰ অনুপস্থিতি যদিও ইয়াৰ অর্থ এইয়াও যে আমি আমাৰ সিদ্ধান্ত ল'বলৈ এখন বিধিক অনুসৰণ কৰোঁ, আৰু এই বিধি মাত্ৰ আমাৰ নিজৰ ইচ্ছাৰ মাধ্যমেৰে আহিব পাৰে। এই নৈতিক বিধিৰ আত্ম আৰোপণকেই স্বায়ত্তশাসন বুলি কোৱা হয়। আৰু যিহেতু এই বিধিত ইন্দ্রিয়ৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা বা ইচ্ছা দ্বাৰা প্রেৰিত কোনো বস্তুগত বিষয় থাকিব নালাগে, সেইবাবে এইটো হ'ব লাগে সর্বজনীন। সেয়ে নিৰপেক্ষ আদেশৰ (*categorical imperative)* প্রথম নীতিবচন হ'ল—"আমি কেৱল সেই নীতিবচনৰ ওপৰত কার্য্য কৰোঁ যিবোৰ কার্যক আমি নিজে সর্বজনীন বিধি হিচাপে কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিব পাৰোঁ।"

সেয়ে, আমি নিজক নৈতিকভাৱে সন্মান জনাব লাগে আমাৰ স্বায়ত্তশাসনৰ বাবে। কিয়নো এই ক্ষমতা আমাৰ কোনো নির্দিষ্ট বা পৰিস্থিতিগত গুণৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰে। সেইবাবে আমি আনসকলকো সন্মান দিব লাগে, তেওঁলোকৰো এই ক্ষমতাৰ বাবে। সেই অনুযায়ী দ্বিতীয় নীতিবচনৰ মাধ্যমেৰে আমি আন ব্যক্তিৰ স্বায়ত্ব শাসনৰ সন্মানৰ প্রতি মূলতঃ সন্মান দেখুৱাই কর্ম কৰা উচিত।

তৃতীয় নীতিবচনত, মানুহৰ মর্য্যাদাৰ প্রতি চিন্তা আৰু *সর্বজনীনতাৰ নীতি* একত্রিত হৈ এটা নৈতিক বিধিৰ ধাৰণা গঢ়ি তোলে। যিটোৱে প্রত্যেকজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ বাবে সকলোৰে বাবে আত্ম আৰোপ কৰে। এজন যুক্তিসম্পন্ন সত্তা উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্যত (Kingdom of Ends) এজন সদস্য হিচাপে অন্তর্ভুক্ত হয়, যেতিয়া তেওঁ তাত সর্বজনীন বিধি নির্ধাৰণ কৰে আৰু নিজে সেই বিধিসমূহৰ অধীনত থাকে। তেওঁ এজন স্বাধীন শাসক (*sovereign)* (সর্বাধিকাৰ) হিচাপে অন্তর্ভুক্ত হয়, যেতিয়া তেওঁ বিধিনির্ধাৰক হোৱাৰ লগতে আন কোনো ইচ্ছাৰ অধীনত নাথাকে। এজন যুক্তিসম্পন্ন সত্তাই সদায় নিজকে উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্যৰ বিধিনির্ধাৰক হিচাপে বিবেচনা কৰিব লাগে এই ৰাজ্যটো ইচ্ছাৰ স্বাধীনতাৰ দ্বাৰা সম্ভৱ হয়। সদস্য হিচাপে হওক বা সর্বাধিকাৰ হিচাপে হওক। সেয়ে আমি পায়োঁ নিৰপেক্ষ আদেশ (*categorical imperative)*ৰ তৃতীয় নীতিবচন— উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্যৰ এজন সদস্য হিচাপে কার্য্য কৰা। সেয়ে আমি জানিব পাৰিলো যে কাণ্টৰ (Kant) দর্শনত, নৈতিক দায়বদ্ধতাৰ নির্ধাৰণত কার্যকাৰী যুক্তিৰ এক আর্হি হিচাপে আৰু আন ব্যক্তি সকলৰ পৰা আমাৰ নৈতিক সন্মানৰ যোগ্যতাৰ বৈশিষ্ট্য হিচাপে আত্মনিয়ন্ত্রণে (Autonomy) কাম কৰে।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: কান্তৰ মতে ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্রণ (Autonomy of the Will) বুলিলে কি বুজায়?

প্রশ্ন ২: সু-ইচ্ছা (Good Will) বুলিলে কি বুজায়?

প্রশ্ন ৩: নিৰপেক্ষ আদেশ বুলিলে কি বুজায়?

প্রশ্ন ৪: কর্তব্যবাদ অনুসৰি আমি কেনেকৈ সঠিক বা ভুল কার্য নির্ধাৰণ কৰিব পাৰো?

প্রশ্ন ৫: পৰতন্ত্র ইচ্ছা বুলিলে কি বুজায়?

১১.৬ সমালোচনা

Christine Korsgaard-এ কাণ্টক অনুসৰণ কৰি আমাৰ আত্ম-প্ৰতিফলনৰ ক্ষমতাক নৈতিক মান্যতাৰ আধাৰ আৰু সম্মানৰ বস্তু হিচাপে গণ্য কৰিছে। তেওঁৰ দৃষ্টিকোণ অনুসৰি, আমি সকলোৱে "প্ৰায়োগিক পৰিচয়" (practical identity) বুলি কোৱা এটা দৃষ্টিভংগীৰ দ্বাৰা চালিত হ'লো, যি আমি মূল্যবোধৰ ওপৰত চিন্তা কৰোঁতে যি দিশ নিৰ্দেশ কৰে আৰু আমাৰ আত্ম-ধাৰণাৰ এটা দিশ প্ৰতিফলিত কৰে। কিন্তু কাণ্টৰ বিপৰীতে, কোৰ্সগাৰ্ডৰ মত অনুসৰি, আমাৰ বহু প্ৰকাৰৰ প্ৰায়োগিক পৰিচয় থাকে যিবোৰ আমাৰ নৈতিক প্ৰতিশ্ৰুতিৰ উৎস আৰু সেইবোৰৰ সকলোবোৰেই মৌলিক নৈতিক মূল্যৰ নহয়। কিন্তু এইবোৰৰ ভিতৰত আটাইতকৈ সাধাৰণ পৰিচয় – যি আমাৰ "উদ্দেশ্যৰ ৰাজ্য" (kingdom of ends)-ৰ সদস্য হিচাপে চিহ্নিত কৰে সেইটো হৈছে আমাৰ নৈতিক পৰিচয়, যি যিকোনো কাকতীয় কাৰকৰ পৰা স্বাধীনভাৱে বিশ্বজনীন দায়বদ্ধতা আৰু কৰ্তব্যৰ উৎস হয়।

আত্মনিয়ন্ত্ৰণ হৈছে সকলো দায়বদ্ধতাৰ উৎস, নৈতিক হওক বা অনৈতিক, কাৰণ ই হৈছে এনে এটা ক্ষমতা, যাৰ জৰিয়তে আমি নিজৰ ওপৰত আমাৰ প্ৰায়োগিক পৰিচয়ৰ দৰেই কাৰ্য কৰাৰ দায়িত্ব আৰোপ কৰোঁ।

কিছুমান সমালোচকে কোৱা মতে, কাণ্টীয় নৈতিকতাই বহু পৰিসৰত নৈতিক প্ৰতিক্ৰিয়াৰ গঠনকাৰী হৈ থকা অনুভৱী প্ৰতিক্ৰিয়াৰ বাবে যথেষ্ট ঠাই ৰাখে নে নাই। উদাহৰণস্বৰূপে, মাতৃ-পিতাৰ দায়িত্ব কেৱল তেওঁলোকৰ কাৰ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে, সেই কাৰ্যৰ সৈতে জড়িত অনুৰাগ আৰু যত্নৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ কৰে। আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা দায়বদ্ধতাৰ উৎপত্তি হিচাপে বিবেচনা কৰি যদি আত্মনিয়ন্ত্ৰণক কেৱল জ্ঞানমূলক (cognitive) হিচাপে বুজা হয়, তেন্তে এই দৃষ্টিভংগী এই ধৰণৰ সমালোচনাৰ বাবে অতি সহজ লক্ষ্য হৈ পৰে।

এই সমালোচনাই যি অসুবিধাৰ কথা তুলি ধৰিছে, সেইটো হ'ল "মানৱতা" (humanity) বুজাৰ বাবে আমি যি আত্ম-ব্যাখ্যা ব্যৱহাৰ কৰোঁ, তাৰ অস্পষ্টতাৰ ভিতৰত। আমি আমাৰ সিদ্ধান্ত-গ্ৰহণ ক্ষমতাৰ ওপৰত চিন্তা-প্ৰতিচিন্তা কৰি ইয়াক ইতিবাচকভাৱে আৰু মৌলিকভাৱে মূল্যায়ন কৰিব পাৰোঁ, কিন্তু এই ক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰা "নিজ" বা আত্মক বেলেগভাৱে অনুভৱ কৰিব পাৰোঁ। কাণ্টীয় মডেল অনুসৰি, এনে এটা নিজ হৈছে এক শুদ্ধ জ্ঞানী – কাৰ্যকাৰী যুক্তিত নিযুক্ত চিন্তাশীল এজনে ব্যক্তি। কিন্তু সিদ্ধান্ত-গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত আমি আমাৰ অনুৰাগবোৰো (passions) জড়িত দেখি – অনুভৱ, ইচ্ছা, প্ৰতিশ্ৰুতিৰ অনুভূতি, আকৰ্ষণ আৰু বিমুখতা, পৰিচিতি আৰু অচেনা অনুভৱ।

এইবোৰ আমাৰ বিচাৰৰ বস্তুহে নহয়, এইবোৰ আংশিকভাৱে বিচাৰৰ গঠনকাৰীও। কোনো বিকল্পক গভীৰ অনুৰাগৰ সৈতে গ্ৰহণ কৰা, ঠাণ্ডা মাথাৰে তাৰ শ্ৰেষ্ঠতা নিৰূপণ কৰাৰ পৰা বেলেগ। বিচাৰ প্ৰক্ৰিয়াত সকলো অনুৰাগ জড়িত থাকে। আৰু ইয়াক বিচাৰক অনুভৱৰ পৰা পৃথককৈ বুজিব নালাগে, বৰঞ্চ এইবোৰৰ সহায়ত কৰা কাৰ্যত নিযুক্ত হোৱা সক্ষমতা হিচাপে বুজিব লাগে।

সেয়ে, যদি মোৰ বাবে এটা সিদ্ধান্ত হৈছে এক আবেগপূর্ণ (impassioned) সিদ্ধান্ত, তেন্তে মোৰ অনুৰাগৰ উপযুক্ত সহানুভূতিক ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱাৰ ওপৰতো মই মূল্য আৰোপ কৰিব লাগে কেৱল সুষ্ঠ চিন্তাৰে বাছনি কৰিব পৰা সক্ষমতাৰ ওপৰতে নহয়। যদি আমি অনুভৱবোৰক যুক্তিপূর্ণ চিন্তাৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত ৰাখো, কার্যৰ আনুষঙ্গিক গুণ হিচাপে – "আমি কি কৰিছোঁ" বুজাৰ পৰিৱর্তে "আমি কেনেকৈ কৰিছোঁ" বুজাটো অধিক গুৰুত্বপূর্ণ বুলি ধৰি – তেন্তে এইটো এক প্রকাৰৰ সিদ্ধান্ত হ'ব। কিন্তু যদি অনুভৱবোৰক সেই পৰিসৰৰ ভিতৰত অন্তর্ভুক্ত কৰোঁ – অর্থাৎ, এতিয়া কি কৰাটো সঠিক সেয়া কোনো নির্দিষ্ট অনুভূতি বা আৱেগৰ সৈতে কার্য কৰা তেন্তে এইটো অন্য ধৰণৰ সিদ্ধান্ত হ'ব।

আমি যদি এই দ্বিতীয় ধৰণৰ সিদ্ধান্ত কৰাৰ ক্ষমতাৰ পৰা সাধাৰণকৰণ কৰোঁ, তেন্তে আমি কেৱল বিকল্পৰ বিবেচনা কৰি বিশ্বজনীন বা সার্বজনীনভাৱে কৰিব পৰা ক্ষমতাকহে নহয়, ৰঞ্চ উপযুক্ত অনুভূতি, অনুৰাগ আদি ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষমতাকো মূল্য দিব লাগে। এইবাবে, আমি নিজক আৰু আনক কেৱল যুক্তিবাদী হিচাপে নহয়, অনুভৱশীল যুক্তিবাদী হিচাপে মূল্য দিয়া উচিত।

Korsgaard -এ কাণ্টক অনুসৰণ কৰি কয় যে আমি সেই মানবতাৰ কেৱল জ্ঞানমূলক সক্ষমতাবোৰকহে নহয়, ৰঞ্চ ইয়াৰ তুলনামূলকভাবে বিষয়গত উপাদানবোৰকো মূল্য দিয়াৰ প্রয়োজন। এইটো পোনপটিয়াকৈ আত্মনিয়ন্ত্রণৰ স্বভাৱৰ সৈতে জড়িত কাৰণ নৈতিক দায়বদ্ধতা অনুভৱী উপাদানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে নে নাই, সেইটো নির্ভৰ কৰে কিমানখিনি অনুভূতি আত্মনিয়ন্ত্রণ গঠন কৰা প্রতিফলনমূলক বিচাৰৰ কেন্দ্রবিন্দুত অন্তর্ভুক্ত হৈছে তাৰ ওপৰত।

2 ১১.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- কাণ্ট এগৰাকী কর্তব্যবাদী দার্শনিক (Deontologist)।
- কাণ্টে বিশ্বাস কৰিছিল যে, যেতিয়া আমি সিদ্ধান্ত লওঁ, আমি একোটা নিয়ম বা নীতি (maxim)-ৰ ওপৰত কার্য কৰোঁ। নীতি বুলিলে কাণ্টৰ মতে ইচ্ছাৰ উদ্দেশ্য।
- এইবোৰ হৈছে আমি সিদ্ধান্ত লোৱাৰ সময়ত আমাৰ নিজৰ ব্যক্তিগত মূলনীতি।
- এইবোৰেই বিকল্প আচৰণৰ মাজৰ পৰা নির্বাচন কৰিবলৈ সহায় কৰে। কার্য কৰাৰ পাছত তেওঁলোকে অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে আন কোনো বিকল্পো বাচি ল'ব পাৰিলেহেঁতেন। এইটো অভিজ্ঞতাৰ এটা সত্য আৰু সেয়ে স্বীকৃত হ'ব লাগে।
- এই আত্ম নির্ধাৰণে ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা স্বীকাৰ কৰে আৰু নৈতিকতাৰ বাবে প্রয়োজনীয় স্বাধীনতাৰ আসল অর্থ প্রকাশ কৰে।

- ব্যক্তিগত দায়িত্ববোধ – যে আমি যি কৰোঁ তাৰ বাবে দায়ী – বুজাটো অৰ্থহীন হ'ব যদি নিৰ্বাচনৰ ক্ষমতা অস্বীকাৰ কৰা হয়। এইটো হ'ল ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্রণ।
- কাণ্টৰ মতে, নৈতিকতাৰ চূড়ান্ত নীতি হ'ব লাগে এটা নৈতিক বিধি (moral law), যি সকলো পৰিস্থিতিত আমি সঠিক কার্য কৰিব পৰা দৰে নির্দেশ কৰিব পাৰে। কর্তব্যমূলক মতবাদে (Deontology) কয় যে কিছুমান কার্যৰ ধৰণ সঠিক বা ভুল। আমি কার্যৰ ধৰণ কেনেদৰে পার্থক্য কৰোঁ? কার্যবোৰ হ'ল সিদ্ধান্তৰ ফল, সেয়ে ইচ্ছা বা সিদ্ধান্তৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা বুজা উচিত।
- কাণ্টৰ দর্শনত, আত্মনিয়ন্ত্রণ নৈতিক দায়বদ্ধতা নির্ধাৰণত কার্যকাৰী যুক্তিৰ এক আদর্শ হিচাপে আৰু আন ব্যক্তি সকলৰ পৰা আমাৰ নৈতিক সন্মানৰ যোগ্যতাৰ বৈশিষ্ট্য হিচাপে কাম কৰে।
- আত্মনিয়ন্ত্রণ কিছুমান নৈতিক ধাৰণাৰ মূল কেন্দ্রবিন্দু। কাণ্টৰ মতে, নৈতিক বিধিৰ আত্ম আৰোপণ (Autonomy of Will) হ'ল নৈতিক দায়বদ্ধতাৰ আৰু সেই সন্মানৰ আধাৰ, যি আমি আনৰ পৰা আশা কৰোঁ আৰু নিজৰ ওপৰতো আৰোপ কৰোঁ। ইচ্ছাই নিজৰ নৈতিক বিধিৰ দ্বাৰা নির্দেশিত হ'ব লাগে।
- কাণ্টৰ মতে, ইচ্ছা স্বনিয়ন্ত্রিত বা স্বাধীন হয় যেতিয়া ই নিজেই এক বিধি হয় নৈতিক দায়বদ্ধতা আৰু সেই সন্মানৰ আধাৰ, যি আনৰ পৰা আমি আশা কৰোঁ আৰু নিজে নিজকো দিয়ে।

১১.৮ অধিক জানিবলৈ

১) সিনহা, যদুনাথ। 1973। *A Manual of Ethics*. নিউ চেণ্ট্রেল বুক এজেন্সি, কলকাতা 9।

২) William K. Frankena. 1973। *Ethics*. Prentice-Hall, 1973।

৩) Lilly, William। 1964। *Introduction to Ethics*. Methuen।

৪) চট্টোপাধ্যায়, ফণিভূষণ। 1952। *Principles of Ethics*, কলকাতা।

৫) মেকেঞ্জি, জন এস। 2004। *A Manual of Ethics*. সুৰজিত পাব্লিকেশ্বন, দিল্লী।

১১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : আত্মনিয়ন্ত্রণ কিছুমান নৈতিক ধাৰণাৰ মূল কেন্দ্রবিন্দু। কান্তৰ মতে, নৈতিক বিধিৰ আত্ম আৰোপণ (আত্মনিয়ন্ত্রণ) হৈছে নৈতিক দায়বদ্ধতা আৰু সেই সন্মানৰ আধাৰ, যি আমি আনৰ পৰা আশা কৰোঁ আৰু নিজকো দি থাকোঁ। আমাৰ কার্যৰ বাবে যুক্তিৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষমতাই দেখুৱায় যে আমি নিজকে স্বাধীন হিচাপে বুজো।

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : এটা সু-ইচ্ছা হ'ল নিঃচৰ্তভাৱে ভাল, যি আন কিছুমান পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। এইটো ইচ্ছাৰ সঠিক দিশ, কিন্তু কিবা বিশেষ বস্তু – জ্ঞান, সৌন্দৰ্য বা সুখ –ৰ দিশত নহয়। ই হৈছে সেই ইচ্ছা, যি নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) অনুসৰণ কৰে। ই মাত্ৰ নৈতিক বিধিৰ প্ৰতি পৱিত্ৰ সন্মানৰ দ্বাৰা চালিত হ'ব লাগে।

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) হৈছে অন্তৰ্নিহিত বিবেকৰ বিধি বা কাৰ্যকাৰী যুক্তি। ই "imperative" অৰ্থাৎ আদেশ, তথ্যৰ দাবী নহয়। নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) নিৰ্বিশেষে কাৰ্য সম্পাদন কৰিবলৈ আদেশ দিয়ে; ইয়াৰ ৰূপ হৈছে "A কৰক।"

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : কৰ্তব্যবাদে (Deontology) কোৱা মতে, আমি জানো নে এটা কাৰ্য সঠিক বা ভুল, সেইটো আমি সেই কাৰ্যকাৰীৰ উদ্দেশ্য জনা অবিহনে নিৰ্ধাৰণ কৰিব নোৱাৰো। কাৰ্য সঠিক বা ভুল বুলি বিচাৰ কৰোঁতে, সেই কাৰ্যকৰ্তাৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিচাৰ কৰিব লাগে।

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : যেতিয়া ইচ্ছা কোনো উদ্দেশ্যৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয় বা বাসনাৰে চালিত হয়, তেতিয়া ইচ্ছা পৰতন্ত্ৰ ইচ্ছা (Heteronomous) বুলি কোৱা হয়। পৰতন্ত্ৰ (Heteronomous) ইচ্ছা হৈছে এনে ইচ্ছা যি বাহ্যিকভাৱে নিৰ্ধাৰিত নীতিৰ অধীনস্থ।

M ১১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন (১-২ বাক্যত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা কি নৈতিকতাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় ?

প্ৰশ্ন ২: নৈতিক নীতিৰ আত্ম আৰোপণ হৈছে ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণ। এইটো সঁচা নে ?

প্ৰশ্ন ৩: কান্তৰ মতে আমাৰ ইচ্ছা hypothetical নে categorical imperative দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব লাগে ?

প্ৰশ্ন ৪: আত্মনিয়ন্ত্ৰিত ইচ্ছা বুলিলে কি বুজায় ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ৰ নীতি সমূহ কি ?

প্ৰশ্ন ২: আত্মনিয়ন্ত্ৰিত আৰু পৰতন্ত্ৰ (heteronomous) ইচ্ছাৰ পাৰ্থক্য কি ?

প্ৰশ্ন ৩: Categorical Imperative কেনেকৈ hypothetical imperative ৰ পৰা বেলেগ ?

প্ৰশ্ন ৪: কৰ্তব্যবাদ (Deontology) বুলিলে কি বুজায় ?

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টৰ মতে নৈতিক নীতি কি ?

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২: দেখুৱাওক যে কেনেকৈ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ৰ সৈতে জড়িত।

প্ৰশ্ন ৩: কেনেকৈ নিৰপেক্ষ আদেশ (Categorical Imperative) ৰ নীতিসমূহ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ সৈতে জড়িত ?

প্ৰশ্ন ৪: কাণ্টৰ মতে ইচ্ছাৰ ধাৰণা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫: কাণ্টৰ ইচ্ছাৰ আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ এটা সমালোচনামূলক মূল্যায়ন আগবঢ়াওক।

****

অধ্যায় ১২ : উদাৰতাবাদ আৰু ইয়াৰ নীতিসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তি
১২.৪ উদাৰতাবাদৰ উপাদানসমূহ
১২.৫ উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
১২.৬ উদাৰতাবাদৰ নীতিসমূহ
১২.৭ উদাৰতাবাদৰ শ্রেণীবিভাগ
১২.৮ উদাৰতাবাদৰ প্রভাৱ
১২.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১২.১০ অধিক জানিবলৈ
১২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বুজিবলৈ।
- উদাৰতাবাদৰ শ্রেণীবিভাগ বর্ণনা কৰিবলৈ।
- সমাজত উদাৰতাবাদৰ প্রভাৱ বুজিবলৈ।

১২.২ পৰিচয়

উদাৰতাবাদ হৈছে ৰাজনৈতিক দর্শনৰ সৈতে জড়িত এক বিশ্বদৃষ্টিভংগী, য'ত স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ ধাৰণাসমূহ অন্তর্ভুক্ত হৈছে। ইয়াৰ সমর্থকসকলে এই নীতিসমূহৰ ব্যাখ্যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিস্তৃত মতামতৰ পোষকতা কৰে, কিন্তু সাধাৰণতে ইহঁতে বাক্-স্বাধীনতা, সংবাদ মাধ্যমৰ স্বাধীনতা, ধর্মীয়

স্বাধীনতা, মুক্ত বজাৰ, নাগৰিক অধিকাৰ, গণতান্ত্রিক সমাজ, ধর্মনিৰপেক্ষ চৰকাৰ, লিংগ সমতা আদি ধাৰণাসমূহক সমর্থন কৰে। পশ্চিমীয়া সমাজৰ বিকাশৰ চৰম বিন্দু হিচাপে ই মানৱ ব্যক্তিত্বৰ গুৰুত্বৰ অনুভূতি সৃষ্টি কৰিছে। ৰাজনৈতিক মতাদর্শ হিচাপে ই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা আৰু উন্নত কৰাটো গুৰুত্ব দিয়ে।

ৰাজনীতিৰ মূল সমস্যা হৈছে। সাধাৰণতে তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে ব্যক্তিক অন্যান্যৰ দ্বাৰা ক্ষতিৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ চৰকাৰৰ প্রয়োজন। আলোকিত যুগৰ সময়ত উদাৰতাবাদ প্রথমবাৰৰ বাবে এক সুকীয়া ৰাজনৈতিক আন্দোলন হৈ উঠিছিল আৰু ই দেশৰ বিশ্বৰ দার্শনিক আৰু অর্থনীতিবিদসকলৰ মাজত জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। ইয়াৰ জৰিয়তে প্রচলিত সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক নীতি-নিয়ম যেনে বংশানুক্রমিক সুবিধা, ৰাজ্য ধর্ম, সম্পূর্ণ ৰাজতন্ত্র আৰু ৰজাৰ ঐশ্বৰিক অধিকাৰক অস্বীকাৰ কৰা হৈছিল।

'Liberalism' শব্দটো লেটিন শব্দ "liber"ৰ পৰা আহিছে যাৰ অর্থ হৈছে "মুক্ত" বা "দাস নহয়"। দৈনন্দিন ব্যৱহাৰত ইয়াৰ অর্থ হৈছে উদাৰ আৰু মুক্তমনা, লগতে নিৰংকুশ আৰু পক্ষপাতিত্বৰ পৰা মুক্ত। এই শব্দবোৰৰ মূল ভাৱনা হৈছে স্বাধীনতা বা মুক্তি। মুক্তমনা আৰু উদাৰতাৰ অর্থ হৈছে খাদ্য, পানীয়, সামাজিক দৃষ্টিভংগী, আচৰণ আৰু বিকল্পবোৰ বাছনি কৰাত স্বাধীনতা।

উদাৰতাবাদ এটা ৰাজনৈতিক আৰু নৈতিক দর্শন হিচাপে দুটা মূল নীতিত কেন্দ্রিত—ইয়াক ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদ আৰু মুক্তি বুলি কোৱা হয়। প্রথমতে, উদাৰতাবাদে ব্যক্তিক সমাজৰ কেন্দ্রত ৰাখে আৰু যুক্তি দিয়ে যে সর্বোচ্চ মূল্যৰ সামাজিক ব্যৱস্থা হৈছে যিটো ব্যক্তিৰ চাৰিওফালে গঢ় দিয়া হৈছে। দ্বিতীয়তে, সমাজৰ উদ্দেশ্য হৈছে ব্যক্তিক ইচ্ছা কৰিলে তেওঁলোকৰ পূর্ণ সম্ভাৱনা প্রকাশ কৰিবলৈ দিয়া আৰু ইয়াক সফল কৰাৰ উত্তম উপায় হৈছে ব্যক্তিক যিমান পাৰি সিমান স্বাধীনতা প্রদান কৰা। এই দুটা মূল নীতি হৈছে উদাৰতাবাদ ৰ বিভিন্ন উপাদানবোৰৰ ভেটি।

উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে সমাজক কিছুমান অপরিবর্তনীয় আৰু অলংঘনীয় মানৱ অধিকাৰৰ দ্বাৰা সংগঠিত কৰা উচিত, বিশেষকৈ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ। ইয়াৰোপৰি ইয়াত কোৱা হৈছে যে পৰম্পৰাৰ কোনো স্বাভাৱিক মূল্য নাই, সামাজিক প্রথাসমূহ মানৱজাতৰ বৃহত্তৰ কল্যাণৰ বাবে অবিৰতভাৱে সমন্বয় কৰা উচিত, আৰু চৰকাৰৰ অন্যান্য দিশতকৈ অগ্রাধিকাৰ লোৱা যেনে ৰজাৰ ঐশ্বৰিক অধিকাৰ, বংশানুক্রমিক মর্যাদা বা প্রতিষ্ঠিত ধর্মৰ দৰে কোনো মৌলিক ধাৰণা নাথাকিব লাগে।

উদাৰতাবাদৰ এক সংকীর্ণ আৰু ব্যাপক দৃষ্টিভংগী আছে। সংকীর্ণ স্তৰত, উদাৰতাবাদক ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাব পাৰি। আৰু ব্যাপক স্তৰত, ই এক মানসিক

দৃষ্টিভংগীৰ দৰে যিয়ে ইয়াৰ পূৰ্বধাৰণাৰ আলোকত মানুহৰ বিভিন্ন বৌদ্ধিক, নৈতিক, ধৰ্মীয়, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক সম্পৰ্কবোৰ বিশ্লেষণ আৰু সংহত কৰাৰ চেষ্টা কৰে। সামাজিক স্তৰত, ই ধৰ্মনিৰপেক্ষতাৰ সৈতে জড়িত। ইয়াত স্বাধীনতা ধৰ্মৰ সৈতে জড়িত।

১২.৩ উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তি

জন ল'কে প্ৰথমে উদাৰতাবাদী দৰ্শনৰ বিকাশ ঘটায়, য'ত ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ অধিকাৰ আৰু শাসিতলোকৰ সন্মতিৰ কথা কৈছিল। এই ধাৰণাবোৰ প্ৰথমে এটা সুকীয়া মতাদৰ্শ হিচাপে তেওঁৰ দ্বাৰা একত্ৰিত কৰা হৈছিল। যাক সাধাৰণতে আধুনিক উদাৰতাবাদৰ জনক বুলি গণ্য কৰা হয়। ল'কে এই মৌলিক ধাৰণা আগবঢ়াইছিল যে চৰকাৰে শাসিতৰ পৰা সন্মতি লাভ কৰে, আৰু চৰকাৰ এখন বৈধ হৈ থাকিবলৈ এই সন্মতি সদায় থাকিব লাগে। তেওঁৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ *Two Treatises* (১৬৯০), যি উদাৰতাবাদী মতাদৰ্শৰ আধাৰশিলা, য'ত তেওঁৰ প্ৰধান ধাৰণাবোৰ উল্লেখ কৰিছিল। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে কৈছিল যে বৈধ চৰকাৰৰ কোনো অলৌকিক ভিত্তি নাথাকে, পূৰ্বৰ শাসন তত্ত্ববোৰৰ পৰা একেবাৰে বেলগ আছিল।

সামাজিক চুক্তিৰ নীতিৰ আধাৰত লকে যুক্তি দৰ্শাইছিল যে বিবেকৰ স্বাধীনতাৰ এক প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ আছে, আৰু সেয়েহে ইয়াক যিকোনো চৰকাৰী কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা সুৰক্ষিত ৰাখিব লাগে। তেওঁ *Letters Concerning Toleration*-ত ধৰ্মীয় সহিষ্ণুতাৰ এক সাধাৰণ যুক্তিও আগবঢ়াইছিল। ল'কে জন মিল্টনৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল, যি সকলো ধৰণৰ স্বাধীনতাৰ এক দৃঢ় সমৰ্থক আছিল। মিল্টনে বিস্তৃত সহিষ্ণুতা অৰ্জনৰ একমাত্ৰ কাৰ্যকৰী উপায় হিচাপে ৰাষ্ট্ৰীয় ধৰ্মৰ বিলোপৰ পক্ষে যুক্তি দৰ্শাইছিল। অৱশ্যে, প্ৰাকৃতিক অধিকাৰৰ ধাৰণাই আমেৰিকান আৰু ফৰাচী বিপ্লৱৰ বাবে মতাদৰ্শগত ন্যায্যতা প্ৰদানত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল আৰু উদাৰতাবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল।

ফ্ৰান্সত, বাৰ্ণ-ডি-মন্টেছ্কিউৱে (Baron-de-Montesquieu) ৰজাকো নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আইনৰ পোষকতা কৰিছিল, শক্তি আৰু পৰম্পৰাৰ শাসনক প্ৰাকৃতিক বুলি মানি নলৈ। ফৰাচী জ্ঞানমূল'ক আন্দোলনৰ শেষৰ ফালে ভল্টেয়াৰে (Voltaire) বৌদ্ধিক ভিত্তিত ফ্ৰান্সত এখন সাংবিধানিক ৰাজতন্ত্ৰ স্থাপনৰ পক্ষে যুক্তি দৰ্শাইছিল। আকৌ ৰুছোৱে মানৱজাতিৰ প্ৰাকৃতিক স্বাধীনতাৰ পক্ষে যুক্তি দিছিল, ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবে এই ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি যে সমাজে প্ৰাকৃতিক মানৱ স্বাধীনতাক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে, কিন্তু ইয়াৰ প্ৰকৃতিক অস্তিত্ব নোহোৱা কৰিব নোৱাৰে।

উদাৰতাবাদৰ ধাৰণাত অৱিহণা যোগোৱা আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ গোট হৈছে স্কটিছ নৱজাগৰণৰ সৈতে জড়িত ব্যক্তিসকল, বিশেষকৈ ডেভিড হিউম আৰু এডাম স্মিথ। হিউমে উদাৰতাবাদলৈ আগবঢ়োৱা সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱিহণা আছিল তেওঁৰ এই মতবাদ যে মানৱ আচৰণৰ মৌলিক নীতিয়ে ইয়াক নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ যিকোনো প্ৰচেষ্টাক অতিক্ৰম কৰিব। এডাম স্মিথে এই তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল যে ব্যক্তিসকলে ৰাষ্ট্ৰৰ পৰামৰ্শ নোলোৱাকৈয়ে নৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ গঠন কৰিব পাৰে আৰু যেতিয়া নাগৰিকসকলে নিজৰ উদ্যোগ অনুসৰণ কৰাৰ স্বাধীনতা পায়, তেতিয়া ৰাষ্ট্ৰবোৰ সবল হয়। জন ষ্টুৱার্ট মিলে ১৯ শতিকাৰ মাজভাগত লিবেৰেল ধাৰণাসমূহ জনপ্ৰিয় কৰি তাক সম্প্ৰসাৰিত কৰিছিল, বিশেষকৈ ১৮৫৯ চনত তেওঁৰ "অন লিবার্টি" (on Liberty) আৰু অন্যান্য ৰচনাত ইয়াক বাস্তৱমুখী আৰু ফলপ্ৰসূভাৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।

১৯ শতিকাৰ শেষৰ ফালে, উদাৰতাবাদৰ ভিতৰত বিভাজন দেখা দিছিল—যিসকলে অৰ্থনীতিত চৰকাৰী হস্তক্ষেপক মানি লৈছিল আৰু যিসকলে ক্ৰমবৰ্ধমানভাৱে চৰকাৰবিৰোধী হৈ পৰিছিল, কিছুমান ক্ষেত্ৰত অৰাজকতাবাদৰ বিভিন্ন ধাৰা গ্ৰহণ কৰিছিল।

২০ শতিকাত, সম্পদৰ আপেক্ষিক অসমতা বৃদ্ধিৰ প্ৰত্যুত্তৰ হিচাপে, আধুনিক উদাৰতাবাদ (বা নৱ উদাৰতাবাদ বা সামাজিক উদাৰতাবাদ) ৰ এটা তত্ত্ব বিকশিত হৈছিল, যিয়ে বৰ্ণনা কৰিছিল যে কেনেকৈ চৰকাৰে সমাজবাদ এৰাই স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰিবলৈ অৰ্থনীতিত হস্তক্ষেপ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ভিতৰত জন ডিউই, জে. এম. কেইনছ, ৰুজভেল্ট, ফ্ৰিড্ৰিখ হায়েক, মিল্টন ফ্ৰিডমেন আৰু জন কেনেথ গেলব্ৰেইথ আদিৰ দৰে ব্যক্তিসকলৰ প্ৰভাৱ বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ইউৰোপ আৰু উত্তৰ আমেৰিকাত, সামাজিক উদাৰতাবাদৰ প্ৰতিষ্ঠাই কল্যাণমূলক ৰাষ্ট্ৰৰ সম্প্ৰসাৰণত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

১২.৪ উদাৰতাবাদৰ উপাদানসমূহ

উদাৰতাবাদক বহুতে এক অধি-আদৰ্শ (meta-ideology) বুলি গণ্য কৰে, যাৰ অৰ্থ হ'ল যে ইয়াৰ ভিতৰত বহুতো নীতি, মূল্যবোধ আৰু উপাদান সন্নিৱিষ্ট আছে। জন গ্ৰেৰে (John Gray) উদাৰতাবাদৰ চাৰিটা মৌলিক উপাদান চিনাক্ত কৰিছিল— ব্যক্তিস্বাতন্ত্ৰবাদ (individualism), সমতাবাদ (egalitarianism), সাৰ্বজনীনতাবাদ (universalism), আৰু উন্নতিবাদ (meliorism)। কিন্তু সমতাবাদ, সাৰ্বজনীনতাবাদ আৰু উন্নতিবাদো উদাৰতাবাদৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। ব্যক্তিস্বাতন্ত্ৰবাদৰ লগত উদাৰতাবাদৰ আন গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানবোৰ হ'ল— স্বাধীনতা, যুক্তি, সহনশীলতা, সম্মতি, সাংবিধানিকতাবাদ, সমতা আৰু ন্যায়।

১. ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদ:

ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদ হৈছে উদাৰতাবাদৰ মূল ধাৰণা বা বিষয়বস্তু। ইয়াত বিশ্বাস কৰা হয় যে ব্যক্তিৰ স্বার্থ বা কল্যাণক অন্যান্য সকলো মূল্যবোধ আৰু নীতিতকৈ অগ্রাধিকাৰ দিব লাগে। ব্যক্তিয়েই হৈছে ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ মূল ধাৰণা, আৰু তেওঁৰ স্বার্থ ৰক্ষা কৰাৰ বাবে ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা উচিত। উদাৰতাবাদে কয় যে যিহেতু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো ব্যক্তিসমূহৰ দ্বাৰা গঠিত, গতিকে এই ব্যৱস্থাৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ব লাগে তেওঁলোকৰ স্বার্থ সম্পূর্ণৰূপে ৰক্ষা কৰা আৰু ব্যক্তিসকলক নিজৰ নিজ কাম কৰাত সক্ষম কৰা। ৰাষ্ট্রৰ ভূমিকা পৰিমাণে ৰাতিৰ প্রহৰীৰ দৰে।

২. স্বাধীনতা:

উদাৰতাবাদৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ মূল্যবোধ নীতি বা উপাদান হৈছে স্বাধীনতা। উদাৰতাবাদীসকলৰ বাবে ই এক অতি গুৰুত্বপূর্ণ মূল্যবোধ, কাৰণ ইয়াৰ অবিহনে ব্যক্তি হ'ব এক মর্যাদাহীন একক। তাৰোপৰি, স্বাধীনতাই হৈছে শ্রেষ্ঠ গুণাৱলী বিকাশৰ সর্বোত্তম মাধ্যম। কিন্তু উদাৰতাবাদীসকলে পৰম বা সীমাহীন স্বাধীনতাৰ পোষকতা নকৰে, কাৰণ অসীম স্বাধীনতাই বেছি ক্ষতি কৰিব।

উদাৰতাবাদীসকলে শৃংখলিত বা সীমিত স্বাধীনতাৰ পক্ষপাতী। জন ষ্টুৱার্ট মিলে ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ পথ প্রশস্ত কৰিছিল, কিন্তু তেওঁ স্বাধীনতাৰ সৈতে আইনৰ সংযোগৰ পোষকতা কৰিছিল, কাৰণ তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে বাধাৱলী সমাজৰ সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে। বিখ্যাত ব্রিটিছ ইতিহাসবিদ আইজিয়া বার্লিনে স্বাধীনতাৰ এক বিখ্যাত ধাৰণা বিকাশ কৰিছে, যাৰ মতে স্বাধীনতাক দুটা ধাৰণাৰ জৰিয়তে আলোচনা কৰা হৈছে – নেতিবাচক আৰু ইতিবাচক।

নেতিবাচক স্বাধীনতাই সূচায় যে মানুহে সকলো ধৰণৰ বাধা-নিষেধমুক্ত পৰিৱেশ উপভোগ কৰিবলৈ অনুমতি পোৱা উচিত। এইটো আছিল প্রাচীন চিন্তাবিদসকলৰ যুক্তি। কিন্তু আধুনিক উদাৰতাবাদীসকলে এনেধৰণৰ স্বাধীনতাৰ কথা নাভাবে য'ত কোনো বাধা-নিষেধ নাথাকিব। ইতিবাচক স্বাধীনতাই হ'ল প্রকৃত স্বাধীনতা, য'ত আইন আৰু কিছুমান সীমাবদ্ধতা অন্তর্ভুক্ত থাকে।

৩. যুক্তি:

উদাৰতাবাদ আৰু যুক্তি একে আৰু এটাক আনটোৰ পৰা পৃথক কৰিব নোৱাৰি। এই সম্পর্ক বহু দিশৰ পৰা বিচাৰ কৰিব পাৰি। প্রথমতে, উদাৰতাবাদ আংশিকভাৱে জ্ঞানমূল'ক আলোকিত যুগৰ ফল, যিয়ে দৃঢ়ভাৱে গুৰুত্ব দি কয় যে মানুহ এক যুক্তিসংগত প্রাণী আৰু তেওঁলোক যুক্তি আৰু বুদ্ধিসম্পন্নতাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত। জ্ঞানমূল'ক আলোকিত যুগৰ বা প্রজ্ঞাবাদৰ আগমনে মানুহক যুগ যুগ

ধৰি চলি অহা অন্ধবিশ্বাস, অজ্ঞতা আৰু বন্ধনৰ পৰা মুক্ত কৰিছিল। জ্ঞানমূল'ক আলোকিত যুগে যুক্তিৰ যুগ স্থাপন কৰিছিল।

দ্বিতীয়তে, যিহেতু ব্যক্তিসকল যুক্তিসংগত আৰু বিচক্ষণ, সেয়েহে তেওঁলোক যিকোনো সিদ্ধান্ত ল'বলৈ আৰু কি ভাল আৰু কি বেয়া সেই বিষয়ে বিচাৰ কৰিবলৈ সম্পূৰ্ণৰূপে সক্ষম। এনে ক্ষেত্ৰত বাহ্যিক কৰ্তৃপক্ষৰ দ্বাৰা কোনো সিদ্ধান্ত জাপি দিয়াৰ কোনো আৱশ্যকতা নাথাকে।

৪. সহনশীলতা:

সহনশীলতা হৈছে উদাৰতাবাদৰ আন এটা উপাদান। যিকোনো সমাজত বিভিন্ন মতামত, ধৰ্মীয় গোষ্ঠী বা বিশ্বাস আৰু আস্থাৰ সম্প্ৰদায় থাকে। এই সকলোবোৰ শান্তিপূৰ্ণভাৱে একেলগে বাস কৰিব লাগে আৰু এই উদ্দেশ্যে সহনশীলতাৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ কোনো সমাজৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্য। উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে এই সকলোবোৰ বৈচিত্ৰ্য সহঅৱস্থান সহাবস্থান কৰিব লাগে। এটা সম্প্ৰদায়ৰ আন এটা সম্প্ৰদায়ৰ ওপৰত নিজৰ সিদ্ধান্ত বা বিশ্বাস জাপি দিয়াৰ কোনো অধিকাৰ নাই। কেৱল কৰ্তৃত্ববাদী সমাজতহে ধাৰণা আৰু বিশ্বাসৰ বলপূৰ্বক আৰোপ হয়। আনহাতে, উদাৰতাবাদে সকলো বিশ্বাস, আস্থা, আদৰ্শ আৰু মতামতক সামৰি ল'বলৈ চেষ্টা কৰে।

৫. সম্মতি/স্বীকৃতি/অনুমতি:

সম্মতি হৈছে উদাৰতাবাদৰ আন এটা উপাদান। সম্মতিৰ ধাৰণাটো অতি পুৰণি যদিও ইয়াৰ সু-সংগঠিত আৰু আধুনিক ৰূপ বিকাশ লাভ কৰিছিল সামাজিক চুক্তিবাদীসকলৰ হাতত, বিশেষকৈ থমাছ হবছ আৰু জন ল'ক। তেওঁলোক দুয়োজনে দৃঢ়ভাৱে যুক্তি দৰ্শাইছিল যে প্ৰাকৃতিক অৱস্থাক সদস্যসকলে কেনেকৈ একেলগ হৈ ৰাজনৈতিক সংস্থা গঠনৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত লৈছিল আৰু এই সিদ্ধান্তৰ পিছত সকলোৰে সম্মতি আছিল। ল'কে সম্মতিক বিস্তাৰিতভাৱে আলোচনা কৰিছিল আৰু এইটোৱে আছিল তেওঁৰ উদাৰতাবাদৰ এটা স্তম্ভ।

৬. সাংবিধানিকতাবাদ:

সাংবিধানিকতাবাদ হৈছে উদাৰতাবাদৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। ইয়াৰ দুটা অৰ্থ আছে—সংকীৰ্ণ আৰু ব্যাপক। সংকীৰ্ণ অৰ্থত সাংবিধানিকতাবাদে সংবিধানৰ দ্বাৰা চৰকাৰৰ ওপৰত কিছুমান সীমা আৰোপ কৰে। ইয়াৰ উপৰি, যেতিয়া চৰকাৰে কোনো কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিবলৈ বা নীতি গ্ৰহণ কৰিবলৈ বিচাৰে, তেতিয়া ই এই সীমাবদ্ধতাবোৰ মানি চলিব লাগে। ব্যাপক অৰ্থত ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে মূল্যবোধ, নীতি আৰু ধাৰণাসমূহ যিয়ে চৰকাৰক পথপ্ৰদৰ্শন কৰে। যেতিয়া চৰকাৰে কোনো কামত অগ্ৰসৰ হয়, তেতিয়া ই এই মূল্যবোধ, নীতি, ধাৰণা আদি বাস্তৱায়িত কৰিব লাগে। লক্ষ্য হৈছে জনসাধাৰণৰ আকাংক্ষাক সঠিক গুৰুত্ব দিয়া আৰু ইয়াক বাস্তৱত ৰূপ দিয়া।

৭. সমতা:

উদাৰবাদ আৰু এটা নীতিত প্ৰতিষ্ঠিত, সেয়া হৈছে সমতা। যদিও আমি ইয়াক এটা ৰাজনৈতিক নীতি হিচাপে গণ্য কৰো, ই এক ধাৰ্মিক আৰু নৈতিক নীতি, কিয়নো ধাৰ্মিক মানুহে সাধাৰণতে কয় যে প্ৰতিজন ব্যক্তি সমান হৈয়েই জন্মগ্ৰহণ কৰে। ৰুছোৱে কৈছিল যে মানুহ মুক্ত হৈয়েই জন্মগ্ৰহণ কৰে। গতিকে, ব্যক্তি এজনক অন্যৰ সৈতে সমান মৰ্যাদাৰ পৰা বঞ্চিত কৰাটো অধাৰ্মিক। ধাৰ্মিক লোকৰ এইটো বিশ্বাস যে ঈশ্বৰে মানুহৰ মাজত অসমতা সৃষ্টি কৰিবলৈ কেতিয়াও ইচ্ছা কৰা নাছিল আৰু যদি মানুহৰ মাজত কৃত্ৰিম পাৰ্থক্য সৃষ্টি কৰা হয়, তেন্তে সেইটো ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে যাব আৰু সেই অৰ্থত ই অনৈতিক। এটা ৰাজনৈতিক আদৰ্শ হিচাপে উদাৰবাদেও ধৰ্মৰ সৈতে এক সম্পৰ্ক গঢ়ি তুলিছে।

৮. ন্যায়:

যদিও ন্যায় হৈছে সমাজবাদ আৰু উদাৰবাদ উভয়ৰে এক নীতি, কিন্তু উদাৰবাদে ইয়াক অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। ৰাজনৈতিকভাৱে ইয়াকো ঘোষণা কৰা হৈছে যে উদাৰবাদৰ মূল ভেটিয়েই হৈছে ন্যায়। উদাৰবাদী ন্যায়ৰ কেইবাটাও ৰূপ বা অৰ্থ আছে। উদাৰবাদৰ ঘোষিত নীতি হৈছে যে প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে তাৰ উপযুক্ত অংশ পাব আৰু যিহেতু সকলো মানুহ সমান হৈয়েই জন্মগ্ৰহণ কৰে, সেয়েহে কোনোৱে আনক তাৰ অংশৰ পৰা বঞ্চিত কৰিব নোৱাৰে।

যদিও ব্যক্তিবাদ সম্ভৱত উদাৰবাদৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান বুলি গন্য কৰা হয়, তথাপি সমতাবাদ, বিশ্বজনীনতাবাদ আৰু উন্নতীকামীতা তুলনামূলকভাৱে কম প্ৰভাৱশালী উপাদান। সমতাবাদে শাস্ত্ৰীয় উদাৰবাদীসকলে প্ৰচাৰ কৰা অৰ্থত সমান সুযোগক বুজায়। ইয়াৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে ধনাত্মক অৰ্থত সকলো দিশত সম্পূৰ্ণ সমতা স্থাপন কৰা। বিশ্বজনীনতাবাদে ইয়াক সূচায় যে উদাৰবাদৰ নৈতিক নীতিসমূহ সকলো মানুহৰ বাবে প্ৰযোজ্য, তেওঁলোকৰ সংস্কৃতি যিয়েই নহওক। উন্নকীৰামীকা হৈছে এনে বিশ্বাস যে মানুহৰ উন্নত হোৱাৰ ক্ষমতা আছে, ঠিক তেওঁলোকৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ দৰেই।

১২.৫ উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

জন হেলৰেলে উদাৰতাবাদৰ নিম্নলিখিত বৈশিষ্ট্যসমূহ চিনাক্ত কৰিছে:

- উদাৰতাবাদ হৈছে ব্যক্তিৰ পৰম মূল্য আৰু আধ্যাত্মিক গুণৰ এক নীতি।
- ই ব্যক্তিৰ ইচ্ছাৰ স্বায়ত্তশাসনত বিশ্বাস কৰে।
- ই মানুহৰ মৌলিক যুক্তিসম্পন্নতা আৰু সৎ স্বভাৱত বিশ্বাস কৰে।

- উদাৰতাবাদে ব্যক্তিৰ অপৰিহার্য অধিকাৰত বিশ্বাস কৰে, বিশেষকৈ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ।
- উদাৰতাবাদে জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰত—ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক, সামাজিক, বৌদ্ধিক আৰু ধর্মীয়—ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাত বিশ্বাস কৰে।
- উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে মানুহৰ স্বাভাৱিক যুক্তিয়ে সত্যৰ সন্ধান কৰিব পাৰে।

১২.৬ উদাৰতাবাদৰ নীতিসমূহ

উদাৰতাবাদ তত্ত্বগত দিশতকৈ বেছি ব্যৱহাৰিক স্বভাৱৰ আৰু ইয়াৰ বহুতো নীতি আছে আৰু বিশেষকৈ বিশ্বৰ সাম্প্রতিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিক্রিয়া হিচাপে ই পুনৰ প্রাধান্য লাভ কৰিছে। উদাৰতাবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ হৈছে—

১. **ৰাষ্ট্রতকৈ ব্যক্তিৰ মুক্তি:** উদাৰতাবাদ প্রায়ে এনে দেশৰ প্রতিষ্ঠাৰ ওপৰত প্রয়োগ কৰা হয় যিয়ে ব্যক্তি আৰু ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ সম্পর্ক ছিন্ন কৰে। সেই সময়ৰ প্রচলিত ধাৰণা আছিল যে ব্যক্তি হৈছে ৰাষ্ট্রৰ সম্পত্তি, আৰু প্রতিষ্ঠাপক পিতৃসকলে উদাৰতাবাদৰ ব্যৱহাৰ কৰি ব্যক্তিক ৰাষ্ট্রৰ পৰা স্বাধীনভাৱে নিজা অধিকাৰ দিব বিচাৰিছিল। ব্যক্তিসকল আৰু ৰাষ্ট্রৰ সম্পত্তি নহয়, বৰঞ্চ তেওঁলোক আছিল মানুহ যিয়ে নিজা অপৰিহার্য অধিকাৰৰ যোগ্য।

২. **স্বাধীনতাৰ প্রচাৰ:** উদাৰতাবাদে ব্যক্তিৰ অধিকাৰক সমর্থন কৰে বাবে ই স্বাধীনতা প্রচাৰৰ নীতি লৈছে। ভোট দিয়া, মনৰ কথা ক'বলৈ, চৰকাৰৰ সমালোচনা প্রকাশ কৰা, প্রতিবাদ কৰা আৰু অস্ত্রৰ মালিকীস্বত্বৰ স্বাধীনতা—এইবোৰ সকলো ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ সৈতে জড়িত। উদাৰতাবাদৰ মূল নীতি হৈছে যে ব্যক্তিসকলে ইচ্ছামতে কৰিব পাৰে যেতিয়ালৈকে ই আনৰ ক্ষতি নকৰে বা তেওঁলোকৰ স্বাধীনতাক প্রভাৱিত নকৰে।

৩. **প্রগতিৰ সৈতে জড়িত:** বহুতো চিন্তাবিদে প্রগতি বুজাবলৈ "উদাৰতাবাদ" শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰে। ই প্রগতিক সূচায় কিয়নো ই চৰকাৰৰ অতিৰিক্ত উপস্থিতি নিৰন্তৰ পুনৰ মূল্যায়ন কৰিব বিচাৰে। ই সদায় ব্যক্তিৰ হাতত ক্ষমতা ঘূৰাই আনিবলৈ চেষ্টা কৰে কিয়নো ই পৰম্পৰাত থমকি নাথাকি ভৱিষ্যতৰ পৰিবর্তনক সমর্থন কৰে। সংখ্যালঘুসকলক সন্মান জনোৱা: উদাৰতাবাদৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ নীতি। এই নীতিয়ে সংখ্যালঘু আৰু সংখ্যালঘু পৰম্পৰাক সন্মান কৰো। উদাৰতাবাদে সকলোৰ বাবে সমান অধিকাৰৰ পোষকতা কৰে। বিশ্বাস নির্বিশেষে, উদাৰতাবাদে মানুহৰ নিজৰ বিশ্বাস অনুসৰণ কৰাৰ অধিকাৰ স্বীকাৰ কৰে, যেতিয়ালৈকে ই আনৰ স্বাধীনতাক সীমিত নকৰে।

৪. **সুযোগৰ সমতা:** সুযোগৰ সমতা উদাৰতাবাদৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ নীতি। ই এনে এক অৱস্থা য'ত সকলোৱে একে সুযোগৰে আৰম্ভ কৰে, যেনে—একে ধৰণৰ শিক্ষা, স্বাস্থ্য সেৱা আদিৰ প্ৰৱেশাধিকাৰ আৰু ব্যক্তিয়ে এই সুযোগবোৰৰ সৈতে কি কৰিব বিচাৰে সেইটো তেওঁলোকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। ই সমাজতন্ত্ৰৰ পৰা পৃথক, য'ত ফলাফলৰ সমতা বিচৰা হয়—অৰ্থাৎ ব্যক্তিৰ কৃতকৰ্ম বা সিদ্ধান্ত নিৰ্বিশেষে সকলোৱে একে ফলাফল পায়।

৫. **সৰু চৰকাৰত বিশ্বাস:** উদাৰতাবাদীসকলে সৰু, অতি গণতান্ত্ৰিক আৰু জনসাধাৰণৰ প্ৰতি জবাবদিহী চৰকাৰত বিশ্বাস কৰে।

৬. মুক্ততা: মুক্ততাও উদাৰতাবাদৰ এক নীতি। উদাৰতাবাদৰ অনুগামীসকলে মুক্ত বজাৰ, ৰাজহুৱা শিক্ষা, সৰু চৰকাৰ আৰু প্ৰতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্ৰত বিশ্বাস কৰে। উপনিৱেশবাদৰ অন্ত পেলোৱাটোও শুদ্ধ আৰু যুক্তিসংগত।

১২.৭ উদাৰতাবাদৰ শ্ৰেণীবিভাজন

ৰাজনৈতিক দৰ্শনত উদাৰতাবাদৰ ভিতৰত দুটা প্ৰধান চিন্তাধাৰা পোৱা যায়—

১. পৰম্পৰাগত উদাৰতাবাদ (Classical Liberalism):

পৰম্পৰাগত উদাৰতাবাদৰ মতে প্ৰকৃত স্বাধীনতা হ'ল বলপ্ৰয়োগৰ পৰা মুক্ত হোৱা আৰু অৰ্থনীতিত ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপ এনে এক বলপ্ৰয়োগমূল'ক ক্ষমতা যাৰ দ্বাৰা ব্যক্তিৰ অৰ্থনৈতিক স্বাধীনতা সীমিত হয়। গতিকে, ইয়াক যিমান পাৰি এৰাই চলিব লাগে। ই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, শান্তি, নিৰাপত্তা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ অৰ্থনৈতিক নীতিৰ পোষকতা কৰে আৰু কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰ (Welfare State) ৰ বিৰোধিতা কৰে।

২. সামাজিক উদাৰতাবাদ (Social **উদাৰতাবাদ**):

সামাজিক উদাৰতাবাদৰ মত অনুসৰি নাগৰিকৰ স্বাধীনতা সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চৰকাৰে সক্ৰিয় ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিব লাগে। প্ৰকৃত স্বাধীনতা কেৱল তেতিয়াহে সম্ভৱ যেতিয়া নাগৰিকসকল সুস্থ, শিক্ষিত আৰু দৰিদ্ৰতাৰ পৰা মুক্ত। সামাজিক উদাৰতাবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে শিক্ষা, স্বাস্থ্য সেৱা, জীৱনযাপনৰ ন্যূনতম মজুৰি, বাসস্থান আৰু নিয়োগত বৈষম্য বিৰোধী আইন, পৰিৱেশ প্ৰদূষণ ৰোধ কৰা আইন আৰু কল্যাণমূল'ক সেৱা আদি নিশ্চিত কৰি চৰকাৰে এই স্বাধীনতা সুৰক্ষিত কৰিব পাৰে। ইয়াৰ বাবে এক প্ৰগতিশীল কৰ ব্যৱস্থাৰ (Progressive Taxation) প্ৰয়োজন। নানা ৰাজনৈতিক দৰ্শনৰ দৰে উদাৰতাবাদৰো কেইবাটাও প্ৰকাৰ আৰু ৰূপভেদ আছে, য'ত নিম্নলিখিত প্ৰকাৰসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত:

- সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদ (Conservative Liberalism) হৈছে উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ সোঁপন্থী শাখাক প্রতিনিধিত্ব কৰা এক ৰূপ। ই উদাৰতাবাদী মূল্যবোধ আৰু নীতিসমূহক সংৰক্ষণশীল মতাদর্শৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে। যদিও উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলসকলে (Liberal Conservatives) প্রধানকৈ, পৰম্পৰা আৰু স্থাপিত ধর্মৰ প্রতি অধিক প্রতিশ্রুতিবদ্ধ, সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদীসকলে (Conservative Liberals) ৰাজ্য আৰু ধর্মৰ মাজৰ পৃথকীকৰণৰ সমর্থক।
- অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ (Economic Liberalism) হৈছে শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদৰ (Classical Liberalism) অর্থনীতি তত্ত্ব, যি জ্ঞানোদয় যুগত (Enlightenment) বিকশিত হৈছিল, বিশেষকৈ এডাম স্মিথৰ (Adam Smith) দ্বাৰা। ই ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা অর্থনীতিত হস্তক্ষেপ ন্যূনতম কৰাক সমর্থন কৰে। স্বতন্ত্রতাবাদ (Libertarianism), নৱ-উদাৰতাবাদ (Neo- Liberalism) আৰু কিছু সংৰক্ষণশীল মতাদর্শ, বিশেষকৈ উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলতা (Liberal Conservatism), প্রায়ে অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ বুলি উল্লেখ কৰা হয়।
- নৱ-উদাৰতাবাদ (Neo- Liberalism) হৈছে বাণিজ্যিক অৱৰোধ আৰু অভ্যন্তৰীণ বজাৰৰ নিষেধাজ্ঞা হ্রাস কৰাৰ এক কার্যসূচী, আনহাতে বিদেশী বজাৰ খোলাৰ বাবে চৰকাৰী শক্তিৰ প্রয়োগ কৰা। কিছুমান দিশত ই হৈছে সংৰক্ষণশীলসকলৰ দ্বাৰা সমর্থিত এক আধুনিক প্রচেষ্টা, যিয়ে অধিক বিশুদ্ধ পৰম্পৰাগত উদাৰতাবাদলৈ ঘূৰি যাবলৈ চেষ্টা কৰে।
- আমেৰিকান উদাৰতাবাদ (American Liberalism) প্রধানতঃ সামাজিক উদাৰতাবাদ (social Liberalism), সামাজিক প্রগতিশীলতা (social progressivism), আৰু মিশ্রিত অর্থনীতিৰ (mixed economy) দর্শনৰ সংমিশ্রণ। ই শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদ (Classic Liberalism) আৰু স্বতন্ত্রতাবাদ (Libertarianism) ৰ পৰা পৃথক, যিয়ে স্বাধীনতাক তেওঁলোকৰ প্রাথমিক লক্ষ্য হিচাপে দাবী কৰে, কিয়নো আমেৰিকান উদাৰতাবাদে ধনাত্মক অধিকাৰ (positive rights) (যেনে শিক্ষা, স্বাস্থ্য সেৱা আৰু অন্যান্য সেৱা আৰু সামগ্রী, যিবোৰ মানৰ বিকাশ আৰু আত্ম-সাক্ষাৎকাৰৰ বাবে প্রয়োজনীয় বুলি বিবেচনা কৰা হয়) আৰু সমতাৰ এক বিস্তৃত সংজ্ঞাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।
- জাতীয় উদাৰতাবাদ (National Liberalism) হৈছে উদাৰতাবাদৰ এক ৰূপ, যি ১৯ আৰু ২০ শতিকাত ইউৰোপৰ কেইবাটাও দেশত সাধাৰণতে পোৱা গৈছিল। ই জাতীয়তাবাদক অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদৰ (Economic Liberalism) পৰা উদ্ভৱ হোৱা নীতিৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে। অর্ড' উদাৰতাবাদ হৈছে ২০ শতিকাৰ মধ্যভাগত প্রধানত জার্মানীত বিকশিত হোৱা উদাৰতাবাদৰ এক শাখা। ইয়াৰ মূল বিষয় হৈছে ৰাষ্ট্রই মুক্ত বজাৰক ইয়াৰ তাত্ত্বিক সম্ভাৱনাৰ ওচৰত ফলাফল উৎপাদন কৰাটো নিশ্চিত কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা। পেলিঅ' উদাৰতাবাদ হৈছে এক অস্পষ্ট

পৰিভাষা। যিয়ে সাধাৰণতে চৰম উদাৰতাবাদ, অতি সমাজবাদী বা সামাজিকভাৱে স্বাধীনতাবাদী উদাৰতাবাদক বুজায় আৰু নিঅ' উদাৰতাবাদৰ বিৰোধী। সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰতাবীদা দৃষ্টিভংগী, যিয়ে ব্যক্তিসকল'ক সাংস্কৃতিক মানদণ্ডৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ স্বাধীনতাক গুৰুত্ব দিয়ে।

১২.৮ উদাৰতাবাদৰ প্ৰভাৱ

উদাৰতাবাদৰ সমাজৰ বাবে কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ আছে। যিহেতু ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ নিজৰ সিদ্ধান্ত ল'লেহে সঁচাকৈয়ে এজন স্বতন্ত্ৰ ব্যক্তি হ'ব পাৰে, সেয়েহে ৰাষ্ট্ৰই ব্যক্তিৰে গঠিত সমাজৰ প্ৰতি এক উদাৰ দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰাটো আৱশ্যক। ব্যক্তিসকল'ক ৰাষ্ট্ৰৰ সুবিধাৰ বাবে বা নিজৰ বাবেও নিয়ন্ত্ৰণ কৰা নহয়। অৱশ্যে, পৰম্পৰাগত উদাৰবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ক্ষতি/অনিষ্ট কৰা নীতি ৰক্ষা কৰাত সীমাবদ্ধ নহলে যিকোনো ধৰণৰ ৰাষ্ট্ৰীয় হস্তক্ষেপে ব্যক্তিক ক্ষতি কৰিব—ইয়াৰ দ্বাৰা কোনো লাভ/সুফল সম্ভৱ নহয়। এই বিশ্বাসৰ অৰ্থ এনে নহয় যে সদায় সমাজত নিৰন্তৰ সংঘাত থাকিব। শাস্ত্ৰীয় উদাৰবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে ব্যক্তিসকলে নিজৰ ইচ্ছা অনুসৰি একত্ৰিত হৈ শান্তিপূৰ্ণ সংগঠন গঠন কৰিব পাৰে। বুৰঞ্জীবিদ মেলিউছে গুৰুত্ব দিছে যে স্বাধীনতাক প্ৰতিযোগিতা বা সামাজিক ডাৰউইনবাদৰ সৈতে ভুল ধৰা উচিত নহয়, বৰঞ্চ ই মানুহৰ সহযোগিতা কৰাৰ স্বাধীনতাৰ সৈতে জড়িত।

উদাৰবাদৰ আন এক প্ৰভাৱ হ'ল যে ৰাষ্ট্ৰই মানুহক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা প্ৰাপ্ত কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব নালাগে, কিয়নো চৰকাৰে কৰা যিকোনো প্ৰচেষ্টাই সামগ্ৰিক সম্ভাৱনাক বাধা দিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, দুখীয়াসকলক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা প্ৰাপ্ত কৰাত সহায় কৰিবলৈ সামগ্ৰীৰ পুনৰ বিতৰণ কৰিবলৈ কৰৰ প্ৰয়োজন হয় আৰু এইবোৰে ইতিমধ্যে সফল হোৱাসকল'ক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা আৰু অধিক বৃদ্ধি কৰাত বাধা দিয়ে। যদিও স্বাধীনতাই ব্যক্তিসকল'ক তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনা প্ৰাপ্ত কৰিবৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ উপায়, তথাপি ইয়াকো স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে স্বাধীনতাৰ নিজা এক মূল্য আছে। ফলত যদি মানুহে নিৰ্জন ঠাইত বাস কৰিব বিচাৰে, তেন্তে তেওঁলোকক তেনে কৰিবলৈ অনুমতি দিব লাগিব।

উদাৰবাদী দৃষ্টিভংগী ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য অৰ্থাৎ এজন ব্যক্তিয়ে আন ব্যক্তিৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ বিশ্বাস জোৰ কৰি বিশ্বাস কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব নালাগে। যিজন ব্যক্তিক জোৰ কৰা হয় কিন্তু তেওঁ সন্তুষ্ট নহয় তেখেতে এক মনৰেই থাকে কিন্তু তেনে কাৰ্য্য বাধ্যত পৰি কৰিবলগীয়া হয়, বিশ্বাসৰ ফলত নহয়, যি নৈতিকভাৱে ভুল।

ক্ষতি/অপকাৰে নীতিৰ উপৰিও, 'মুক্ত আৰোহনৰ' সমস্যা (Free Rider Problem) আছে, য'ত ব্যক্তিসকলে আনৰ ভাল কামৰ পৰা উপকৃত হয় আৰু তেওঁলোকৰ নিজৰ কোনো প্ৰচেষ্টা নোহোৱাকৈ। সেয়েহে, এনে মুক্ত আকোহন ৰোধ কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰীয় হস্তক্ষেপৰ আন এক সম্ভাব্য যুক্তি

আছে। উদাৰতাবাদ কেৱল নৈতিকভাৱে ভাল নহয়, ৰৱঞ্চ ই সমাজক আটাইতকৈ বেছি ভৌতিক সম্পদ প্রদান কৰে, যাৰ ফলত ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ পূর্ণ সম্ভাৱনা প্রাপ্ত কৰে।

অৱশেষত, চৰকাৰে হস্তক্ষেপ কৰিব পৰা আন এক ক্ষেত্র হ'ল য'ত ব্যক্তিসকলে বিচাৰ শক্তি প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰে আৰু তেওঁলোকে নিজৰ সিদ্ধান্ত ল'ব নোৱাৰে। সেয়েহে, উদাৰতাবাদে সমাজক বহু ধৰণে গঠন কৰিব পাৰে, কিন্তু সদায় ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ উন্নতিৰ বাবে।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: উদাৰতাবাদ কি?

প্রশ্ন ২: উদাৰতাবাদৰ মতে ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য ৰক্ষা কৰিবলৈ কি কি আৱশ্যক?

প্রশ্ন ৩: 'উদাৰতাবাদ' শব্দটোৰ আক্ষৰিক অর্থ কি?

প্রশ্ন ৪: উদাৰতাবাদৰ দুটা মুখ্য নীতি কি কি?

প্রশ্ন ৫: উদাৰতাবাদৰ ধাৰণা প্রথমে কোনে বিকশিত কৰিছিল?

প্রশ্ন ৬: 'Two Treatises' নামৰ কিতাপখনৰ লেখক কোন?

প্রশ্ন ৭: 'On Liberty' নামৰ গ্রন্থখনৰ লেখক কোন?

প্রশ্ন ৮: জন গ্রেৰে চিনাক্ত কৰা উদাৰতাবাদৰ দুটা মৌলিক উপাদান কি কি?

প্রশ্ন ৯: ৰাজনৈতিক দর্শনত পোৱা উদাৰতাবাদৰ দুটা মুখ্য চিন্তাধাৰা কি কি?

প্রশ্ন ১০: সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ কি?

2 ১২.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- উদাৰতাবাদ হৈছে এক বহুমুখী আদর্শবাদ, যি সমাজৰ বাবে বহুল প্রভাৱৰ সৈতে জড়িত।
- ইয়াত ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা আৰু বৃদ্ধি কৰাক ৰাজনীতিৰ মূল সমস্যা হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- উদাৰতাবাদৰ দুটা মৌলিক ভিত্তি আছে—ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ আৰু স্বাধীনতা।
- জন ল'ক আছিল উদাৰতাবাদৰ প্রথম গুৰুত্বপূর্ণ ব্যাখ্যাকাৰী।
- উদাৰতাবাদৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান হ'ল—স্বাধীনতা, যুক্তি, সহনশীলতা, সম্মতি, সাংবিধানিকতা, সমতা, ন্যায় ইত্যাদি।
- উদাৰতাবাদৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ নীতি আছে যিয়ে সমাজত গভীৰ প্রভাৱ সৃষ্টি কৰে।

- মূলতঃ উদাৰতাবাদৰ দুটা বিভাগ আছে—শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদ আৰু সামাজিক উদাৰতাবাদ। ইয়াৰ উপৰিও আন কিছুমান শ্রেণীবিভাগো পোৱা যায়।

O ১২.১০ অধিক জানিবলৈ

১) এণ্ডাৰছন, এমিল। ২০১১। *Political উদাৰতাবাদ and the Interests of Children: A Reply to Timothy Michael Fowler, Res Publica,* ১৭: ২৯১-৯৬।

২) বেইজ্চার্লছ। ১৯৯৭। , *Political Theory and International Relations,* প্রিন্সটন: প্রিন্সটন ইউনিভার্চিটি প্রেছ।

৩) বেন, ষ্টেনলি আই. ১৯৮৮। *A Theory of Freedom,* কেমব্রিজ: কেমব্রিজ ইউনিভার্চিটি প্রেছ।

৪) বেনথাম, জেৰেমী। ১৯৫২। *Manual of Political Economy in Jeremy Bentham's Economic Writings,* ডব্লিউ. ষ্টার্ক (সম্পাদনা), লণ্ডন: এলেন আৰু আনৱিন।

৫) বেনথাম, জেৰেমী। ১৮২৩। *Introduction to the Principles of Morals and Legislation,* জে. এইচ. বার্নছ আৰু এইচ. এল. এ. হার্ট (সম্পাদনা), লণ্ডন: এথলন প্রেছ।

৬) বের্লিন, ইছাইয়া। ১৯৬৯। 'টু কনচেপ্টচ অফ লিবার্টি', ইন হিজ ফোৰ এচেচ অন লিবার্টি , ১৭-১১৮ :অক্সফোর্ড ইউনিভার্চিটি প্রেছ :অক্সফোর্ড২।

৭) গুইডোকলিংউড। জি. বাই আৰ. টেন্স, দ্য হিষ্ট্রি অফ ইউৰোপিয়ান লিবাৰেলিজম। ১৯২৭ ডে ৰুগিয়েৰো। পিটাৰ স্মিখ. মাছ, গ্লোচেষ্টাৰ।

U ১২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : উদাৰতাবাদ হৈছে বাজনৈতিক দর্শনৰ সৈতে জড়িত এক বিশ্বদৃষ্টিভংগী যি স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ ধাৰণাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : চৰকাৰ।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : 'উদাৰতাবাদ' শব্দটো লেটিন শব্দ 'লিবাৰ'ৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে 'মুক্ত' বা 'দাস নহয়'।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদ আৰু স্বাধীনতা।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : জন ল'ক।

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : জন ল'ক।

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : জে.এছ. মিল।

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : জন গ্ৰে।

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : শাস্ত্ৰীয় উদাৰতাবাদ আৰু সামাজিক উদাৰতাবাদ।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰ দৃষ্টিভংগী যিয়ে সাংস্কৃতিক নীতি-নিয়মৰ পৰা ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

M ১২.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: উদাৰতাবাদ কি ?

প্ৰশ্ন ২: 'উদাৰতাবাদ' শব্দটো কোনটো শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে ?

প্ৰশ্ন ৩: উদাৰতাবাদৰ মুখ্য প্ৰৱক্তা কোন আছিল ?

প্ৰশ্ন ৪: উদাৰতাবাদৰ দুটা মৌলিক ভেটি কি ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: চমুটোকা লিখা

ক) শাস্ত্ৰীয় উদাৰতাবাদ

খ) উদাৰতাবাদৰ বৈশিষ্ট্য

প্ৰশ্ন ২: উদাৰতাবাদৰ এক উপাদান হিচাপে ব্যক্তিবাদৰ বিষয়ে লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: স্বাধীনতা উদাৰতাবাদৰ এক প্ৰয়োজনীয় উপাদাননে ? আপোনাৰ মন্তব্য দিয়ক।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: উদাৰতাবাদৰ মূল নীতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: উদাৰতাবাদৰ উপাদান হিচাপে ন্যায় আৰু সমতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: উদাৰতাবাদৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ১৩ : ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ ব্যক্তি সম্পর্কে দার্শনিক দৃষ্টিভংগী
১৩.৪ পাশ্চাত্য ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ ইতিহাস
১৩.৫ দার্শনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ
১৩.৬ নৈতিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ
১৩.৭ সমালোচনা
১৩.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১৩.৯ অধিক জানিবলৈ
১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিব—

- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- ব্যক্তি সম্পর্কে দার্শনিক দৃষ্টিভংগী বুজিবলৈ
- পাশ্চাত্য ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ ইতিহাস বুজিবলৈ
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ আৰু সমষ্টিবাদৰ মাজত পার্থক্য কৰিবলৈ
- দার্শনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ বিভিন্ন মতবাদ বুজিবলৈ
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ সমালোচনা বুজিবলৈ
- নৈতিকতা আৰু আচৰণৰ দিশত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ

১৩.২ পৰিচয়

ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ হৈছে এক নৈতিক দৃষ্টিভংগী, ৰাজনৈতিক দর্শন, আদর্শ বা সামাজিক মতাদর্শ যিয়ে ব্যক্তিৰ নৈতিক মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদীয়ে ব্যক্তিৰ লক্ষ্য আৰু ইচ্ছাৰ

সন্মান কৰে আৰু স্বাধীনতা আৰু আত্মনির্ভৰশীলতাক মূল্য দিয়ে। এই মতবাদ অনুসৰি, ৰাষ্ট্ৰ বা সামাজিক গোটতকৈ ব্যক্তিৰ স্বার্থ অগ্রাধিকাৰ পোৱা উচিত আৰু সমাজ বা চৰকাৰৰ দৰে সংস্থাই ব্যক্তিৰ স্বার্থত হস্তক্ষেপ কৰাটো বিৰোধ কৰা হয়। ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদক প্রায়ে সমষ্টিবাদ, একত্রবাদ আৰু সংস্থাগত/প্রতিস্থানগত সামাজিক ব্যৱস্থাৰ বিপৰীতে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়।

ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে প্রতিজন ব্যক্তিকে এক স্বতন্ত্র, স্বাধীন সত্তা হিচাপে গণ্য কৰে যাৰ নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত এক অবিচ্ছেদ্য অধিকাৰ আছে— এই অধিকাৰ তেওঁৰ যুক্তিসংগত প্রকৃতিৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে বিশ্বাস কৰে যে এক সভ্য সমাজ বা যিকোনো ধৰণৰ সংঘ, সহযোগিতা বা মানুহৰ মাজত শান্তিপূর্ণ সহাবস্থান কেৱল ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ স্বীকৃতিৰ মাধ্যমেহে সম্ভৱ সমষ্টি বা এটা গোটত আন কোনো অধিকাৰ নাথাকে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ বাহিৰে।

ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে ব্যক্তিক তাৰ কেন্দ্রবিন্দু হিচাপে লয় আৰু ইয়াৰ মৌলিক ভিত্তি হৈছে যে মুক্তিৰ সংগ্রামত ব্যক্তিজনেই প্রাথমিক গুৰুত্ব বহন কৰে। শাস্ত্রীয় বা পৰম্পৰাগত উদাৰবাদ, অস্তিত্ববাদ আৰু অৰাজকতাবাদে ব্যক্তিক বিশ্লেষণৰ একক হিচাপে লয়। সেয়েহে, ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদে ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা আৰু আত্ম-সাকাৰীকৰণৰ অধিকাৰক সমর্থন কৰে।

ব্যক্তিগত অধিকাৰে প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰ জীৱন আৰু লক্ষ্য অন্যান্য ব্যক্তি বা চৰকাৰৰ হস্তক্ষেপ নোহোৱাকৈ অগ্রসৰ হোৱাৰ স্বাধীনতাক সূচায়। যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ স্বাধীনতাৰ ঘোষণাপত্রত উল্লেখ কৰাৰ দৰে ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ উদাহৰণৰ ভিতৰত জীৱনৰ অধিকাৰ, স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ আৰু সুখৰ সন্ধানৰ অধিকাৰ আদি অন্তর্ভুক্ত।

১৩.৩ ব্যক্তিৰ দার্শনিক দৃষ্টিভংগী

স্বতন্ত্রবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ আগতে ব্যক্তিৰ ধাৰণাটো বুজিবলৈ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। ব্যক্তি হ'ল এজন ব্যক্তি বা কোনো সংগ্রহৰ এটা নির্দিষ্ট বস্তু। ১৫শ শতিকাত আৰু তাৰ আগতে আৰু বর্তমানো পৰিসংখ্যা আৰু অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত ব্যক্তিৰ অর্থ হ'ল "অবিভাজ্য"। সাধাৰণতে যিকোনো সংখ্যাগত ভাবে একক বস্তুক বর্ণনা কৰে, কিন্তু কেতিয়াবা "এজন ব্যক্তি" বুলিও বুজায়। ১৭শ শতিকাৰ পৰা, ব্যক্তিয়ে পৃথকতাক সূচায়, যেনে স্বতন্ত্রবাদত। ব্যক্তিত্ব হ'ল এজন ব্যক্তি হোৱাৰ অৱস্থা বা গুণ; অন্য ব্যক্তিৰ পৰা পৃথক হৈ নিজৰ প্রয়োজন, লক্ষ্য আৰু ইচ্ছা থকা এজন ব্যক্তি।

"ব্যক্তিত্ব হ'ল এজন ব্যক্তি হিচাপে থকাৰ অৱস্থা বা গুণ, যি এক সুকীয়া সত্তা হিচাপে বাস্তৱত আছে আৰু যিয়ে ব্যক্তিৰ পৰিচয় গঠন কৰা গুণ আৰু বৈশিষ্ট্যৰ সমষ্টি ধাৰণ কৰে আৰু আনৰ পৰা

পৃথক কৰে। কিন্তু, ব্যক্তিত্বৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত মতবাদসমূহ সহজে বুজিব পৰা নহয়। বিভিন্ন ঐতিহাসিক যুগত ইয়াক বেলেগ ধৰণে দেখা হৈছে, আৰু ইয়াক মনোবিজ্ঞান, সমাজবিজ্ঞান, ৰাজনীতি বিজ্ঞান, আৰু নীতিশাস্ত্ৰৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা পর্যালোচনা কৰিব পাৰি।

ইয়াত, আমি "ব্যক্তিবাদ" আৰু "ব্যক্তিত্ব" এই দুটা ধাৰণাৰ মাজত এক গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্যৰ সন্মুখীন হৈছোঁ। এক কাৰিকৰী দৃষ্টিভংগীৰ পৰা, ব্যক্তিবাদ সাধাৰণতে মানুহৰ সামাজিক আৰু নৈতিক সম্পর্ক আচৰণৰ সৈতে জড়িত বুলি ধৰা হয়। আনহাতে ব্যক্তিত্ব মানসিক বিকাশৰ এক মনোবৈজ্ঞানিক ঘটনা হিচাপে চিত্রিত কৰা হয়। ইয়াৰ অর্থ হৈছে কিছু ব্যতিক্রম থাকিলেও ব্যক্তিবাদ হ'ল সমাজবিজ্ঞান আৰু নীতিশাস্ত্ৰৰ অধ্যয়নৰ এক উপযুক্ত বিষয়। আনহাতে ব্যক্তিত্ব হ'ল মনোবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ এক উপযুক্ত বিষয়। তথাপিও, প্রতিটো শাখাৰে ব্যক্তিবাদ আৰু ব্যক্তিত্বৰ নিজা নিজা সুকীয়া ধাৰণা আছে।

অভিজ্ঞতাবাদ (Empiricism): ১৭ শতিকাৰ শেষৰ ফালে জ'ন লকে ব্যক্তিৰ মন এখন উকা খালী কাগজ (Tabula Rasa) হিচাপে মত আগবঢ়াইছিল, ইয়াৰ অর্থ হৈছে এজন ব্যক্তিয়ে জন্মৰ পিছত পোৱা অভিজ্ঞতা আৰু শিক্ষা লাভ কৰি গঢ় লৈ উঠে। এই ধাৰণা ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা আৰু অধিকাৰৰ ধাৰণাৰ লগত জড়িত। যুক্তিসংগত ব্যক্তিসকলৰ মাজৰ এক সামাজিক চুক্তি হিচাপে সমাজ আৰু এক মতবাদ হিচাপে ব্যক্তিবাদৰ সূচনা হয়।

হেগেল: হেগেলে ইতিহাসক মনৰ ক্রমবিকাশ হিচাপে গণ্য কৰিছিল, যিয়ে নিজৰ ধাৰণাসমূহ বাহ্যিক জগতৰ সৈতে পৰীক্ষা কৰে। প্রত্যেকবাৰ মনক নিজৰ ধাৰণাসমূহৰ জগতত প্রয়োগ কৰে এই ধাৰণাটো কেৱল এক নির্দিষ্ট প্রসংগত আংশিকভাৱে সত্য বুলি প্রকাশ পায় এইদৰে মনে এই অসম্পূর্ণ ধাৰণাসমূহ সততে সংশোধন কৰে যাতে এক পূর্ণ বাস্তৱতা প্রতিফলিত হয় (যাক সাধাৰণতে প্রস্থাৱ (Thesis), প্রতিপ্রস্তাৱ (Antithesis), সমন্বয় (Synthesis) প্রক্রিয়া বুলি জনা যায়)। ব্যক্তিয়ে নিজৰ ব্যক্তিগত দৃষ্টিভংগীৰ অতিক্রম কৰি বুজি উঠে যে তেওঁ এক বৃহৎ সমষ্টিৰ অংশ, কিয়নো এজন ব্যক্তি পৰিয়াল, সামাজিক প্রসংগ, আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে বান্ধ খাই থাকে।"

অস্তিত্ববাদ: অস্তিত্ববাদৰ উত্থানৰ সৈতে কিয়েকেগার্ডে হেগেলৰ ঐতিহাসিক শক্তিৰ অধীনত ব্যক্তিৰ ধাৰণাক নাকচ কৰিছিল। তাৰ পৰিৱর্তে, তেওঁ ব্যক্তিৰ আত্মগততা আৰু নিজৰ ভাগ্য বাছি লোৱাৰ ক্ষমতাক উচ্চস্থানত ৰাখিছিল। পৰৱর্তী অস্তিত্ববাদীয়ে এই ধাৰণাৰ ওপৰত গঢ় দিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে নিচ্চে (Nietzsche), ব্যক্তিৰ নিজৰ আত্মা আৰু পৰিস্থিতি সংজ্ঞায়িত কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা বিশ্লেষণ কৰিছে। সার্ত্রৰ দর্শনতো ব্যক্তিয়েই কেন্দ্রবিন্দু, য'ত ব্যক্তিৰ আন্তৰিকতা, দায়বদ্ধতা আৰু মুক্ত ইচ্ছাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। সার্ত্র (Sartre) আৰু নিচ্চে দুয়োৰে মতে, ব্যক্তিক আহ্বান জনায় যে তেওঁলোকে নিজৰ মূল্যবোধ নিজে সৃষ্টি কৰিব লাগে, সমাজে বাহিৰৰ পৰা নৈতিক বিধি নিয়মৰ ওপৰত নির্ভৰ নকৰাকৈ।

বৌদ্ধ ধর্ম: বৌদ্ধ ধর্মত ব্যক্তিৰ ধাৰণা অনাত্মবাদ অর্থাৎ আত্মা বিহীন। অনাত্মানৰ মতে, ব্যক্তি প্রকৃততে একেৰাহে চলি থকা আন্তঃসংযুক্ত প্রক্রিয়াৰ সমষ্টি, যিয়ে একেলগে কাম কৰি একক, পৃথক সত্তাৰ ভ্রম সৃষ্টি কৰে। বাস্তৱতাৰ পৰা পৃথক, অবিভাজ্য আত্মাৰ সলনি বৌদ্ধ ধর্মত ব্যক্তিক এক সদায়-পৰিবর্তনশীল, অনিত্য বিশ্বৰ এক আন্তঃসম্পর্কিত অংশ হিচাপে বুজিব পাৰি।

এয়ন ৰেণ্ড ৰ বস্তুনিষ্ঠবাদ: দার্শনিক আৰু ঔপন্যাসিক আয়ন ৰাণ্ডৰ বস্তুনিষ্ঠবাদে প্রতিজন মানুহক এক স্বাধীন, স্বার্থবান সত্তা হিচাপে গণ্য কৰে যিয়ে নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত এক অপৰিহার্য অধিকাৰ লৈ জন্মগ্রহণ কৰে, এই অধিকাৰ তেওঁলোকৰ যুক্তিসংগত প্রাণী হোৱাৰ স্বৰূপৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ব্যক্তিবাদ আৰু বস্তুনিষ্ঠবাদে ধৰি ৰাখে যে এক সভ্য সমাজ বা মানুহৰ মাজৰ যিকোনো ধৰণৰ সংঘ, সহযোগিতা বা শান্তিপূর্ণ সহাবস্থান, কেৱল ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ স্বীকৃতিৰ ভেটিতহে সৃষ্টি হ'ব পাৰে আৰু এটা সমষ্টিৰ। সমষ্টি হিচাপে, ইয়াৰ সদস্যসকলৰ ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ বাহিৰে আন কোনো অধিকাৰ নাথাকে।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: ব্যক্তিবাদ কি?

প্রশ্ন ২: ব্যক্তি কাক বোলে?

প্রশ্ন ৩: ব্যক্তিত্ব আৰু ব্যক্তিবাদৰ মাজত পার্থক্য কি?

প্রশ্ন ৪: মানৱ ব্যক্তিক কেন্দ্র হিচাপে লোৱা কিছুমান আন্দোলনৰ উদাহৰণ দিয়া।

প্রশ্ন ৫: ব্যক্তিবাদে কি বিৰোধিতা কৰে?

১৩.৪ পাশ্চাত্য ব্যক্তিবাদৰ ইতিহাস

আধুনিক যুগৰ আৰম্ভণিৰ লগে লগে, ইউৰোপত নতুন সমাজিক, অর্থনৈতিক, আৰু ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ ব্যক্তিবাদ ক্রমে বিকশিত হ'বলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ পিছত, এই ধাৰণাই স্বাধীনতা, আত্মনির্ভৰশীলতা, আত্মনির্ধাৰণ, আৰু ব্যক্তিত্বক প্রকাশ কৰা সমাজিক, অর্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু দার্শনিক মতবাদৰ ৰূপ লয়। সাধাৰণতে, ব্যক্তিবাদে ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্রতাক সমাজিক সংস্থা বা ৰাষ্ট্রৰ বিপৰীতে অগ্রাধিকাৰ দিয়ে। এই নতুন জীৱন-প্রণালীৰ বিভিন্ন অভিব্যক্তি দার্শনিকসকলৰ মাজত পোৱা গৈছিল, যেনে ফৰাচী দার্শনিক, ইমানুৱেল কান্ট, ডব্লিউ.জি.এফ. হেগেল, জন ষ্টুৱার্ট মিল, কার্ল মার্ক্স, ছৰেন কিয়েকেগার্ড, নিচ্ছে, জঁ-পল সার্ত্র আদি।

এতিয়া, প্রাচীন গ্রীচৰ পৰা আৰম্ভ কৰি, ঐতিহাসিক প্রসংগত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ জটিল পৰিঘটনাটো চমুকৈ আলোচনা কৰোঁ আহক।

প্রাচীন গ্রীচ: প্রাচীন কালত ব্যক্তিত্বৰ সচেতনতা নাছিল বুলি জনা যায়। সমকালীন পাশ্চাত্য সমাজৰ দৰে গ্রীচৰ মানুহৰ বাবে সম্ভৰত ব্যক্তিত্বৰ উচ্চ মূল্য নাছিল। বর্তমানৰ ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ ধাৰণাটোৱে তেওঁলোকৰ বাবে সমাজিক বিভাজনৰ এক অনৈতিক কার্য্য হ'লেহেঁতেন—যিয়ে ব্যক্তিক সমাজৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰিলেহেঁতেন। পঞ্চম শতিকাৰ এথেন্সবাসীসকলৰ আগ্রহ আছিল ব্যক্তি হিচাপে নহয়, বৰঞ্চ এথেনীয়ান হিচাপে সমগ্র সম্প্রদায়ৰ অধিকাৰত। গ্রীচৰ বাবে ডেলফিক অৰাকলৰ প্রসদ্ধি বাণী "নিজকে চিনি লোৱা" (know thyself) বাক্যাংশৰ অর্থ আছিল সমাজৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হোৱা নহয়। তেওঁলোকৰ বাবে জীৱিকা, সুখ-শান্তি আৰু ব্যক্তিগত বিকাশ সম্পূর্ণৰূপে সমাজিক জীৱনৰ ওপৰত নির্ভৰশীল আছিল। এইটো ছক্রেটিছৰ জীৱনত স্পষ্টকৈ দেখা গৈছিল, যেতিয়া তেওঁ এথেন্সৰ আইনক সন্মান জনাই, মৃত্যুদণ্ডৰ পৰা পলাই যোৱাৰ সুযোগ থকা সত্ত্বেও, পলাই নগ'ল। তেওঁ যুক্তি দর্শাইছিল যে যিসকলে সমাজৰ আইন অমান্য কৰে, সিহঁতে সমাজিক জীৱনৰ ভেটি ধ্বংস কৰে।

গ্রীচৰ সমাজিক চেতনা তেওঁলোকৰ বৌদ্ধিক কার্যকলাপতো প্রকাশ পাইছিল। এথেনীয়ানসকলৰ বাবে দার্শনিক সত্যৰ সন্ধান এক ব্যক্তিগত কাম নাছিল; সত্য ব্যক্তিগতভাৱে বা এককীকৰণভাৱে লাভ কৰিব পৰা বস্তু নাছিল, বৰঞ্চ ই সামূহিকভাৱে আৰু সংলাপৰ মাধ্যমেহে লাভ কৰিব পৰা আছিল।

মধ্যযুগ: মধ্যযুগীয় ইউৰোপত (প্রায় ৪৭৬ চনৰ পৰা ১৫১৭ চনলৈ), খ্রীষ্টিয় বিশ্বাস আৰু মূল্যবোধে প্রাধান্য বিস্তাৰ কৰিছিল। মধ্যযুগীয় খ্রীষ্টিয় ধর্মীয় ব্যৱস্থাই মুক্ত চিন্তাৰ অন্ত পেলাই, তাৰ সলনি অন্ধবিশ্বাস আৰু কর্তৃত্ববাদক স্থাপন কৰিলে চর্চাৰ কর্তৃত্বক কঠোৰভাৱে মানি চলিবলৈ বাধ্য কৰা হ'ল। সাধাৰণ নীতি অনুসৰি যি কোনো ব্যক্তিয়ে যদি গীর্জাৰ মতবাদ চর্চাৰ বা কর্তৃত্বক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল, তেওঁলোকক অত্যাচাৰ কৰা হৈছিল বা কেতিয়াবা মৃত্যুদণ্ড দিয়া হৈছিল। ফলত, ইউৰোপৰ এই অন্ধকার যুগত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ কোনো গুৰুত্বপূর্ণ অভিব্যক্তি দেখা নগ'ল। অৱশ্যে, চর্চা, ইয়াৰ কর্তৃত্ব, বিশ্বদৃষ্টিভংগী আৰু ৰাজনৈতিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রতি সন্দেহ আৰু অবিশ্বাস ক্রমাৎ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। সেয়েহে, ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ যুগৰ সূচনা হোৱাৰ বাবে পৰিস্থিতি ক্রমাৎ সাজু হ'ল। ইতিহাসে যেন প্রমাণ কৰিছে যে যেতিয়া ধর্মীয়, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানবোৰ অবিশ্বাসৰ পাত্র হয়, ইহঁতৰ বৈধতা হেৰুৱায় আৰু সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে কাম নকৰে, তেতিয়া মানুহে স্বতন্ত্র হৈ ইহঁতৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হয় আৰু নিজৰ খণ্ডিত জীৱন গঢ়ি তোলে।

নৱজাগৰণ: ১৫ শতিকাৰ ৰেনেছাঁ ইউৰোপীয় নৱজাগৰণ শব্দটো ফৰাচী শব্দৰ পৰা আহিছে। ইয়াৰ অর্থ "পুনর্জন্ম" এই নৱজাগৰণে ইউৰোপত গ্রীক-ৰোমান শিল্প, সাহিত্য, দর্শন আৰু মানৱতাবাদৰ পুনৰ উত্থান কৰিছিল। গ্রীকসকলৰ মানৱ-কেন্দ্রিক বিশ্বদৃষ্টিভংগীয়ে (প্রটেগ'ৰাছৰ উক্তি— "মানুহেই সকলো

বস্তুৰ মাপকাঠি।") তেওঁলোকক অনুপ্রাণিত কৰিছিল আৰু এক বৌদ্ধিক আৰু সামাজিক বিপ্লৱৰ সূচনা কৰিছিল, যিয়ে মানুহৰ মর্যাদা, মূল্য আৰু শক্তিৰ পুনৰ দৃঢ়ীকৰণ কৰিছিল। নৱজাগৰণক মানুহৰ পুনৰ আৱিষ্কাৰ বুলি গণ্য কৰা হয়, য'ত মানুহ এক সক্ষম প্ৰাণী, নিজৰ নিয়তি নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ শক্তি থকা এক সত্তা। এই উদীয়মান দৃষ্টিভংগীয়ে স্বাভাৱিকতে চর্চাৰ প্রভাৱক হ্রাস কৰিলে আৰু মধ্যযুগীয় সামন্ততন্ত্রৰ গঠনক দুর্বল কৰিলে। ইউৰোপীয়সকলৰ নতুন নৈতিক স্থিতিয়ে, ছপা যন্ত্রৰ আৱিষ্কাৰ কলম্বাছৰ নতুন বিশ্বৰ আৱিষ্কাৰ, আৰু জল আৰু স্থলৰ নতুন বাণিজ্য পথৰ আৱিষ্কাৰে ক্রমাৎ নতুন সামাজিক ব্যৱস্থাৰ আগমনক উৎসাহিত কৰিছিল।

প্রটেষ্টেণ্ট সংস্কাৰ আৰু ডেকার্টেছৰ চিন্তাধাৰা:

ইউৰোপত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ ক্রমে বিকশিত হ'বলৈ ধৰোঁতে গীর্জা আৰু মধ্যযুগীয় প্রতিষ্ঠানসমূহৰ প্রতি এক অনিশ্চিততা আৰু অবিশ্বাসৰ ভাব বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। এই অনিশ্চিততা আৰু অবিশ্বাসৰ ভাবেই যেন ফৰাচী গণিতজ্ঞ আৰু দার্শনিক ৰেনে ডেকার্টেছ (১৫৯৬-১৬৫০) আধুনিক দর্শনৰ জনকৰ চিন্তাধাৰাক অনুপ্রাণিত কৰিছিল। আধুনিক দর্শন বহুতে প্রাচীন গ্রীক দর্শনৰ পৰা পৃথক। প্রাচীন গ্রীকৰ দার্শনিকসকলে যুক্তিবাদী আলোচনাৰে ৰাজহুৱা স্থানত দর্শন চর্চা কৰিছিল, ডেকার্টেছে আৰু পৰৱর্তী বহু চিন্তাবিদে একান্তভাৱে আৰু ৰাজহুৱাৰ পৰা আঁতৰত দর্শন চর্চা কৰিছিল। আধুনিক দর্শনৰ আৰম্ভণি হৈছে ডেকার্টেছৰ পৰা য'ত স্ব-চিন্তা, এতিয়ালৈকে গ্রহণ কৰা ভুল আৰু সন্দেহজনক ধাৰণাসমূহৰ প্রতি সচেতন হোৱা, আৰু সকলো বিশ্বাস উলঙ্গন কৰাৰ সময় আহি পাইছে বুলি সিদ্ধান্ত লোৱা হয়।

জ্ঞানৰ যুগ (Enlightment):

নৱজাগৰণৰ পিছত জ্ঞানৰ যুগে (প্রায় ১৬৫০-১৭৭০) মানৱ যুক্তিক উদযাপন কৰিলে আৰু আত্মবিশ্বাস আৰু আত্ম-শৃংখলাৰ পুনর্জাগৰণ ঘটালে। নিকোলাছ কপাৰনিকাছ, গেলিলিঅ' গেলিলি, জোহান্নেছ কেপলাৰ আৰু ছাৰ আইজাক নিউটনৰ হাতত মানৱ যুক্তিয়ে প্রাকৃতিক নিয়ম আৱিষ্কাৰ কৰাৰ পর্যবেক্ষণ কৰি, জ্ঞানৰ যুগৰ ব্যক্তিসকলে যুক্তিক মানৱ প্রকৃতি আৰু সমাজত প্রয়োগ কৰি সকলো মানৱজাতৰ স্বাধীনতা, সমতা আৰু সম্পত্তিৰ স্বাভাৱিক অধিকাৰ অনুমান কৰিলে। ভল্টেয়াৰৰ দৰে ফৰাচী দার্শনিকে গীর্জা আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানক মানৱ যুক্তিক শৃংখলিত কৰি জনসাধাৰণক অজ্ঞ আৰু দুখী ৰখাৰ ষড়যন্ত্রৰ অভিযোগ আনিলে। আন এজন জ্ঞানৰ যুগৰ দার্শনিক জিন জাক ৰুছোৱে কৈছিল, "মানুহ স্বাধীন হৈ জন্মগ্রহণ কৰে, কিন্তু সকলো ঠাইতে শৃংখলিত।" (দ্য ছোচিয়েল কন্ট্রেক্ট)

অৱশেষত, জ্ঞানৰ যুগৰ এই ধাৰণাসমূহে ফৰাচী বিপ্লৱ (১৭৮৯-১৭৯৯) ক লগ দিলে, যিয়ে ফ্রান্সত গীর্জা আৰু ৰাজতন্ত্রৰ আধিপত্যৰ অন্ত পেলালে। তাৰ পিছত, স্বাধীনতা আৰু মুক্তিবাদী জ্ঞানৰ

যুগৰ বাণী সমগ্ৰ ইউৰোপত বিয়পি পৰিল লগতে আধুনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ বাট মুকলি কৰি দিলে। এই ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য ইউৰোপীয় সমাজৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক গাঁথনিৰ ধৰ্মনিৰপেক্ষীকৰণ আৰু আমোলাতন্ত্রীকৰণৰ সৈতে একে সময়তে বিকশিত হৈ আধুনিক জীৱনৰ জটিলতা বৃদ্ধি কৰিলে।

আধুনিক যুগ: মধ্যযুগৰ সামন্ততান্ত্রিক সমাজ-অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অবসানৰ লগে লগে চার্চৰ ক্ষমতা আৰু প্ৰভাৱ হ্ৰাস পোৱাৰ ফলত বহু কাৰকৰ মাজেৰে আধুনিক যুগই ক্ৰমে গঠন লভিছিল। ইয়াৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য কাৰকসমূহ হ'ল— নতুন ডেকার্টীয় চিন্তাৰ ধাৰা, বিজ্ঞানসম্মত বিশ্ববোধ, জ্ঞানদীপ্তিৰ মূল্যবোধ আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োগ, মুদ্ৰাৰ বিস্তাৰ, ধৰ্মনিৰপেক্ষ ৰাষ্ট্ৰৰ গঠন আৰু ইয়াৰ সামাজিক-ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ আমোলাতান্ত্রিকীকৰণ আৰু মূলধনবাদ আৰু উদ্যোগবাদৰ আবির্ভাৱ। "আধুনিকতা"ৰ উত্থানৰ লগে লগে পশ্চিমীয়া সমাজত ব্যক্তি-কেন্দ্রিক নতুন এক নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ উদ্ভৱ হৈছিল।

১৩.৫ দার্শনিক ব্যক্তিবাদ

দার্শনিক ব্যক্তিবাদৰ বহুতো মতবাদ আছে। আমি ইয়াক চমুকৈ আলোচনা কৰোঁ।

নৈতিক আত্মকেন্দ্রিকবাদ হৈছে এক নৈতিক মতবাদ য'ত কোৱা হয় যে ব্যক্তিয়ে নিজৰ স্বার্থত কাম কৰা উচিত। ই নৈতিক পৰোপকাৰীতাৰ বিপৰীত, য'ত ব্যক্তিয়ে অন্যান্যক সহায় কৰা বাধ্যতামূলক বুলি গণ্য কৰে। নৈতিক আত্মকেন্দ্রিকবাদ আৰু পৰোপকাৰীতা—উভয়েই নৈতিক উপযোগীবাদৰ পৰা পৃথক।

অস্তিত্ববাদ হৈছে ১৯ আৰু ২০ শতিকাৰ কিছুমান দার্শনিকৰ দর্শন, যিয়ে গভীৰ মতপার্থক্য থাকিলেও সাধাৰণতে বিশ্বাস কৰিছিল যে দার্শনিক চিন্তাৰ মূল কেন্দ্ৰ হ'ব লাগে ব্যক্তিৰ অস্তিত্বৰ অৱস্থা, তাৰ ভাৱ-অনুভূতি, কর্ম, দায়িত্ব আৰু চিন্তা। ১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ দার্শনিক ছ'ৰেন কিয়েকেগার্ডক অস্তিত্ববাদৰ জনক বুলি গণ্য কৰা হয়। তেওঁ কৈছিল যে ব্যক্তিয়ে নিজৰ জীৱনৰ অর্থ সৃষ্টি কৰিব লাগে আৰু তাৰ বাবে উত্তেজনাপূর্ণভাৱে জীয়াই থাকিব লাগে—নৈৰাশ্য, উদ্বেগ, অবাস্তৱতা, বিচ্ছিন্নতা আৰু বিৰক্তিকে ধৰি বহুতো বাধা-বিঘিনি অতিক্ৰম কৰি।

পৰৱর্তী অস্তিত্ববাদী দার্শনিকসকলে ব্যক্তি গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে, কিন্তু কিভাবে এটা পূর্ণ জীৱন লাভ কৰিব পাৰি, কি বাধা অতিক্ৰম কৰিব লাগে, আৰু বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ কাৰকসমূহ (ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব বা অনা অস্তিত্বহীননা প্ৰভাৱকে ধৰি) কেনেদৰে জড়িত হৈ থাকে—তাৰ মাজত মতপার্থক্য আছে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত অস্তিত্ববাদে জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰিছিল, কিয়নো ই মানৱীয় ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য আৰু স্বাধীনতাৰ গুৰুত্ব পুনৰ স্বীকৃতি দিছিল।

মুক্তচিন্তা (Free thought)য়ে ধাৰণা কৰে যে ব্যক্তিয়ে জ্ঞান আৰু যুক্তিৰ অবিহনে সত্য বুলি আগবঢ়োৱা ধাৰণাসমূহ অন্ধভাৱে গ্ৰহণ কৰা উচিত নহয়। গতিকে, মুক্তচিন্তকসকলে যুক্তিৰ দোষ, প্ৰাধিকাৰৰ বৌদ্ধিক সীমাবদ্ধতা, নিশ্চিতি পক্ষপাত (confirmation bias), জ্ঞানীয় পক্ষপাত (cognitive bias), পৰম্পৰাগত জ্ঞান, জনপ্ৰিয় সংস্কৃতি, পূৰ্বধাৰণা, সম্প্ৰদায়বাদ, ৰীতি-নীতি, নগৰকল্প আৰু অন্যান্য সকলো ধৰ্মীয় বা দাৰ্শনিক মতবাদৰ পৰা মুক্ত হৈ তথ্য, বৈজ্ঞানিক অনুসন্ধান, আৰু যুক্তিনিষ্ঠ নীতিসমূহৰ ভিত্তিত নিজৰ মতামত গঢ়ি তোলে। ধৰ্মৰ সম্পৰ্কত, মুক্তচিন্তকসকলে বিশ্বাস কৰে যে অতিপ্ৰাকৃতিক ঘটনাৰ অস্তিত্ব বৈজ্ঞানিকভাৱে প্ৰমাণ কৰিবলৈ যথেষ্ট প্ৰমাণ নাই।

মানৱতাবাদ (Humanism) হৈছে নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ এক সুবিস্তৃত দিশ, যিয়ে মানৱীয় মৰ্যাদা, চিন্তা, আৰু সামৰ্থ্যক গুৰুত্ব দিয়ে, বিশেষকৈ যুক্তিনিষ্ঠতাক। যদিও এই শব্দৰ বহুতো অৰ্থ আছে, ইয়াৰ তাৎপৰ্য্য অধিক স্পষ্ট হয় যেতিয়া ইয়াক অতিপ্ৰাকৃতিক বা কৰ্তৃত্বৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল দৃষ্টিভংগীৰ বিপৰীতে ৰখা হয়। ২১শ শতিকাৰ মানৱতাবাদে সাধাৰণতে মানৱ অধিকাৰ, যেনে প্ৰজনন অধিকাৰ, লিংগ সমতা, সামাজিক ন্যায় আৰু ৰাজ্য আৰু ধৰ্মৰ পৃথকীকৰণ আদিৰ পোষকতা কৰে। এই শব্দটোৱে সংগঠিত নাস্তিক ধৰ্ম, ধৰ্মনিৰপেক্ষ মানৱতাবাদ আৰু মানৱতাবাদী জীৱন দৃষ্টিভংগীক সামৰি লয়।

বস্তুনিষ্ঠতাবাদ (Objectivism) হৈছে দাৰ্শনিক আৰু ঔপন্যাসিক এয়ন ৰেণ্ড (Ayn Rand) ৰ সৃষ্টি এক দাৰ্শনিক ব্যৱস্থা, যিয়ে নিম্নলিখিত নীতিসমূহ মানি চলে:

- বাস্তৱতা চেতনাৰ পৰা স্বাধীনভাৱে বিদ্যমান;
- মানুহে ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য জ্ঞানৰ পৰা যুক্তিসঙ্গতভাৱে ধাৰণা গঠন আৰু আনুমানিক আৰু নিগমনাত্মক যুক্তিৰ জৰিয়তে জ্ঞান লাভ কৰে;
- ব্যক্তিৰ জীৱনৰ নৈতিক উদ্দেশ্য হৈছে নিজৰ সুখ বা যুক্তিসঙ্গত স্বাৰ্থৰ সাধনা;
- ৰেণ্ডৰ মতে, এই নৈতিকতাৰ সৈতে খাপ খোৱা একমাত্ৰ সামাজিক ব্যৱস্থা হৈছে ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ পূৰ্ণ সন্মান, যি পৰিপূৰ্ণ স্বাধীন বজাৰধৰ্মী অৰ্থনীতি (laissez-faire capitalism) ৰ মাজেদি প্ৰতিফলিত হয়।
- মানুহৰ জীৱনতকলাৰ ভূমিকা হৈছে মানুহৰ ব্যাপকতম দাৰ্শনিক ধাৰণাসমূহক বাস্তৱতাৰ নিৰ্বাচিত প্ৰতিফলনৰ জৰিয়তে এক শাৰীৰিক ৰূপত (কলাকৃতি) ৰূপান্তৰিত কৰা, যিটো মানুহে বুজি পাব পাৰে আৰু যেনেদৰে মানুহে ভাৱপ্ৰবণতাৰে সঁহাৰি জনাব পাৰে।

বস্তুনিষ্ঠতাবাদে মানুহক নিজৰেই নায়ক হিচাপে গৌৰৱান্বিত কৰে—"যি নিজৰ সুখক জীৱনৰ নৈতিক উদ্দেশ্য হিচাপে লয়, উৎপাদনমুখী সাফল্যক নিজৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ কাৰ্য্য হিচাপে গণ্য কৰে আৰু যুক্তিক নিজৰ একমাত্ৰ পৰম বুলি মানে।"

দার্শনিক অনার্কিজম হৈছে নির্বিচাৰবাদৰ এক চিন্তাধাৰা যিয়ে এই মত পোষণ কৰে যে ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক বৈধতা নাই। বিপ্লৱী নির্বিচাৰবাদৰ বিপৰীতে ইয়াৰ সমর্থকসকলে ৰাষ্ট্ৰৰ উচ্ছেদৰ বাবে হিংসাত্মক বিপ্লৱৰ পোষকতা নকৰে, বৰঞ্চ ইয়াৰ শান্তিপূর্ণ বিকাশৰ দ্বাৰা ইয়াক অতিক্রম কৰাৰ হকে মত দিয়ে। যদিও দার্শনিক নির্বিচাৰবাদে অগত্যা ৰাষ্ট্ৰৰ উচ্ছেদৰ বাবে কোনো কর্ম বা ইচ্ছাক সূচোৱা নাই, তেওঁলোকে এই বিশ্বাস নকৰে যে ৰাষ্ট্ৰৰ আজ্ঞা পালন কৰাটো তেওঁলোকৰ কর্তব্য বা দায়িত্ব, বা ইয়াৰ বিপৰীতে ৰাষ্ট্ৰৰ আদেশ দিয়াৰ অধিকাৰ আছে।

দার্শনিক নির্বিচাৰবাদ বিশেষকৈ ব্যক্তিবাদী নির্বিচাৰবাদৰ এক উপাদান। ইতিহাসখ্যাত কিছুমান দার্শনিক অনার্কিস্ট হ'ল মহাত্মা গান্ধী (Mohandas Gandhi), উইলিয়াম গডউইন (William Godwin), পিয়েৰ-জোচেফ প্রুধো (Pierre-Joseph Proudhon), মেক্স ষ্টির্নাৰ (Max Stirner), বেঞ্জামিন টাকাৰ (Benjamin Tucker), আৰু হেন্রি ডেভিদ থৰো (Henry David Thoreau)।

এজন ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ নে সমূহ, সমাজ, বা ৰাষ্ট্ৰৰ?

ব্যক্তিবাদ হ'ল এনে এক ধাৰণা যে ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ আৰু তেওঁৰ স্বতন্ত্র অধিকাৰ আছে যে তেওঁ ইচ্ছামতে জীয়াই থাকিব পাৰে, নিজৰ বিচাৰমতে কাম কৰিব পাৰে, নিজৰ পৰিশ্রমৰ ফল ভোগ কৰিব পাৰে। নিজে বাছনি কৰা মূল্যবোধ। ই হ'ল এনে এক মতবাদ য'ত ব্যক্তিস্বতন্ত্রতাক সর্বোচ্চ স্থান দিয়া হয়—তেওঁ নিজেই নিজৰ লক্ষ্য, নৈতিক চিন্তাৰ মূল একক, আৰু সমাজত তেওঁৰ মূল্য স্বাধীনভাৱে নির্ধাৰিত হয়।

সমষ্টিবাদ হ'ল এনে এক ধাৰণা যে ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ নহয়, বৰঞ্চ তেওঁ যি গোট বা সমাজৰ এটা অংশ মাত্র, তেওঁৰ কোনো অধিকাৰ নাই, আৰু গোটৰ "মহৎ কল্যাণ"ৰ বাবে তেওঁৰ নিজৰ লক্ষ্য আৰু মূল্যবোধ বলিদান দিব লাগিব। সমষ্টিবাদৰ মতে, সমূহ বা সমাজেই নৈতিক চিন্তাৰ মূল একক, আৰু ব্যক্তিৰ মূল্য কেৱল তেতিয়াহে যেতিয়া তেওঁ সমূহৰ সেৱা কৰে। এই মতবাদৰ এজন সমর্থকে কৈছে— "মানুহৰ কোনো অধিকাৰ নাই যিবোৰ সমাজে তাক ভোগ কৰিবলৈ অনুমতি নিদিয়ে। জন্মৰ দিনৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সমাজে ব্যক্তিক কিছুমান তথাকথিত অধিকাৰ ভোগ কৰিবলৈ দিয়ে আৰু আন কিছুমান অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰে; ইয়াৰ কাৰণ হ'ল সমাজে ব্যক্তিক বিশেষভাৱে সহায় বা নিপীড়ন কৰিব বিচৰা নহয়, বৰঞ্চ সমাজৰ অস্তিত্ব, কল্যাণ আৰু সুখেই প্রধান বিবেচ্য।"

১৩.৬ নৈতিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য

আপুনি কেনেকৈ সঠিক আৰু ভুলৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰে? ভাল আৰু বেয়া, সঠিক আৰু ভুলৰ স্বৰূপ কি? নীতিৰ ফালৰ পৰা মানুহে কেনেদৰে কাম কৰা উচিত? এইবোৰ হৈছে নৈতিকতা বা

আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ প্ৰশ্ন। নৈতিকতা হৈছে সমাজে গ্ৰহণ কৰা আচৰণৰ এটা নিয়মাৱলী। কিন্তু ইয়াৰ নিৰ্ধাৰণ কোনে কৰে? আগৰ শতিকাবোৰত মানুহে সাধাৰণতে নৈতিকতাৰ এক সমান ধাৰণাৰে একমত হৈছিল, কিন্তু সময় পৰিবৰ্তন হৈছে। সংগঠিত ধৰ্মৰ ভণ্ডামি আৰু সমাজৰ ধৰ্মনিৰপেক্ষতাই আমাক উদ্দেশ্যহীনভাৱে এৰি দিছে আৰু সঠিক-ভুলৰ এক সমান ধাৰণাৰ অভাৱত সমাজে ক্ষতিগ্ৰস্ত হৈছে। আমি সঠিক আৰু ভুলৰ এক সমান বুৎপত্তি পুনৰ বিবেচনা কৰাৰ সময় আহিছেনে যি চিৰন্তন, সাৰ্বজনীন আৰু প্ৰমাণিত নীতিবোৰৰ ওপৰত আধাৰিত?

গ্ৰীক নৈতিক দৃষ্টিভংগীয়ে মানৱ আচৰণক "গুণৰ নৈতিকতা" বুলি অভিহিত কৰিছিল, য'ত চৰিত্ৰ আৰু গুণৰ (যেনে শক্তি, সাহস, বুদ্ধিমত্তা, ন্যায়, আৰু সংযম) বিকাশক মূল্য দিয়া হৈছিল, এনে এক সমাজত যি প্ৰধানকৈ নাগৰিকৰ সাধাৰণ কল্যাণৰ বাবে কাম কৰিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে, মধ্যযুগীয় নৈতিক দৃষ্টিভংগী আছিল প্ৰধানকৈ "কৰ্তৃত্বৰ নৈতিকতা", অৰ্থাৎ শুদ্ধ আচৰণ কৰ্তৃত্বশীল ব্যক্তি বা সংস্থাই (যেনে গীৰ্জা, ৰাজপ্ৰভু, সামন্ত প্ৰভু, বা সমাজ) নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। গ্ৰীক আৰু মধ্যযুগীয় নৈতিক স্থিতিৰ বিপৰীতে, আধুনিক নৈতিকতা সাধাৰণতে "চৰিত্ৰ" বা "কৰ্তৃত্ব"ৰ ওপৰত আধাৰিত নহয়—বৰঞ্চ ব্যক্তিৰ "স্বায়ত্তশাসন"ৰ ওপৰত আধাৰিত, যি তেওঁৰ নিজৰ আচৰণ বাছনি কৰে।

জাৰ্মান দাৰ্শনিক ইমেনুৱেল কান্ট (১৭২৪-১৮০৪) আৰু ইংৰাজ দাৰ্শনিক জন ষ্টুৱাৰ্ট মিল (১৮০৬-১৮৭৩)য়ে ব্যক্তিৰ স্বায়ত্তশাসনৰ ওপৰত আধাৰিত গুৰুত্বপূৰ্ণ নৈতিক তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল।

আজি, কান্ট আৰু মিলৰ উত্তৰাধিকাৰ হৈছে যে নৈতিক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ ব্যক্তিৰ স্বায়ত্তশাসন কেন্দ্ৰীয়। নীতিৰ ফালৰ পৰা, আধুনিক নৈতিক দৃষ্টিভংগী হৈছে স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ দ্বাৰা এক সংকীৰ্ণ অনুসন্ধান, য'ত ক্ৰিয়া a, b বা c ৰ মাজৰ কোনটো বাছনি কৰা ভাল হ'ব। আৰু, বাছনি কৰোঁতে ব্যক্তিজনে ক্ৰিয়াটোৰ মূল্যাংকন কৰিবলৈ এক সূত্ৰ প্ৰয়োগ কৰে। কান্টৰ বিখ্যাত নৈতিক সূত্ৰটো হৈছে, "কেৱল সেই নীতি অনুসৰিহে কাম কৰা যাব দ্বাৰা তুমি একে সময়তে ইয়াক প্ৰকৃতিৰ এক সাৰ্বজনীন নিয়ম হ'বলৈ ইচ্ছা কৰিব পাৰা।" অন্য অৰ্থত আপোনাৰ ওপৰত কোনোবাই মিছা নক'ব বা ঠগন নিদিব যদি তুমি মিছা কোৱা বা ঠগ খোৱাটো ভাল নাপোৱা আৰু মিলৰ নৈতিক সূত্ৰটো হৈছে, "সদায় এনেদৰে কাম কৰা যাতে সৰ্বাধিক সংখ্যক লোকৰ সৰ্বাধিক সুখ আনে।" (Utilitarianism) ফৰাচী বিপ্লৱৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে, আটাইতকৈ চিনাকি কৰ্তৃত্ব মূলতঃ স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ হৈয়েই আছে।

১৩.৭ সমালোচনা

১) ব্যক্তিসত্তাবাদৰ বিৰুদ্ধে এটা সমালোচনা হ'ল যে যেতিয়া মানুহে স্বায়ত্তশাসিতভাৱে ব্যক্তি হিচাপে বিশ্বাস কৰে আৰু কাম কৰে, তেতিয়া সিহঁতে পাহৰি যায় যে সিহঁত সামাজিক প্ৰাণী।

ব্যক্তিসত্তাবাদে সম্প্রদায়ৰ খৰচত ব্যক্তিগত জীৱনক উৎসাহিত কৰে। পৰম্পৰাগত সম্প্রদায়ৰ এই হেৰোৱাৰ ফলাফল সমাজ আৰু ব্যক্তি উভয়ৰ বাবেেই ধ্বংসাত্মক।

২) আধুনিক যুগত য'ত ব্যক্তিসকল এনেধৰণৰ সমাজত একে আনৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ পৰিছে, য'ত সামাজিক বন্ধনসমূহ খণ্ডিত আৰু আৰু মৌলিক নহয় নীতিশাস্ত্র হৈ পৰিছে সূত্রাত্মক, উপকৰণমূলক আৰু যথেষ্ট পৰিমাণৰ সংখ্যাত্মক। বেছিভাগ ক্ষেত্রত, মানুহৰ নতুন নৈতিক দৃষ্টিভংগীয়ে চৰিত্র বা গুণৰ বিকাশক উচ্চ মূল্য নিদিয়ে। আগতে উল্লেখ কৰাৰ দৰে, বর্তমানৰ আধুনিক নৈতিক দৃষ্টিভংগী প্রধানতঃ এটা সঙ্কীর্ণ অনুসন্ধান—ক্রিয়া ক, খ, বা গ বাছনি কৰাটো ভাল হ'ব নে নহয়, এনে এটা বাছনি যি প্রায়েই নিৰাপত্তা, আনন্দ, সুবিধা, লাভালাভ, সময়ৰ কার্যকাৰিতা আৰু কষ্ট হ্রাস কৰাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

৩) জার্মান দার্শনিক গেয়র্গ ভিলহেল্ম ফ্রিড্রিখ হেগেল (১৭৭০-১৮৩১) ৰাজনৈতিক ব্যক্তিসত্তাবাদক নেতিবাচকভাৱে বিচাৰিছিল আৰু ইয়াক ৰাষ্ট্রৰ বাবে ক্ষতিকৰ বুলি গণ্য কৰিছিল। প্রাচীন গ্রীক নগৰ-ৰাষ্ট্রৰ পৰা অনুপ্রাণিত হৈ, তেওঁৰ "ফিলচফি অফ ৰাইট"ত ৰাষ্ট্রক ব্যক্তিৰ ওপৰত প্রাধান্য আৰু ক্ষমতা দিছিল। কিতাপখনত তেওঁ দৃঢ়ভাৱে দি কৈছিল যে ব্যক্তিসকল ৰাষ্ট্রৰ হকে আছে, বিপৰীতে নহয়। হেগেলৰ মতে, জাতি-ৰাষ্ট্রসমূহেই হৈছে বিশ্ব ইতিহাসৰ প্রকৃত ব্যক্তি। ইয়াৰ উপৰি, হেগেলৰ মতে, ব্যক্তিসত্তাবাদে এজনৰ আত্মসত্তাক সম্ভৰ নকৰে। অর্থাৎ, এজনে তেওঁৰ আত্মসত্তা হিচাপে নিজকে তেতিয়াহে জানিব পাৰে যেতিয়া আন এজনে তেওঁক চায়, আন এজনে তেওঁক স্বীকাৰ কৰে। অন্যান্য আত্মসত্তাই দাপোণৰ দৰে কাম কৰে যাৰ জৰিয়তে এজনে নিজৰ আত্মসত্তাৰ সচেতন হ'ব পাৰে।

৪) যুক্তি দিয়া হয় যে ব্যক্তিসত্তাবাদ, যাক প্রায়েই নিৰাশাবাদ, আত্মমোহ, আত্মপ্রতাৰণা, উন্মাদনা, সহজ-সৰল জাতীয়তাবাদ/দেশপ্রেমৰ সৈতে জড়িত কৰা হয়, এক অচল অৱস্থা হিচাপে। উত্তৰ-আধুনিক ব্যক্তিসত্তাবাদে মানুহক মানৰীয় কৰাৰ সলনি অমানৰীয় কৰে, যিটো ইয়াৰ প্রতিশ্রুতিৰ বিপৰীত।

৫) আমি যি ভাবিবলৈ বিচাৰোঁ নালাগে, কোনো ব্যক্তিয়ে সম্পূর্ণৰূপে আৰু সম্পূর্ণভাৱে এজন ব্যক্তি হিচাপে অস্তিত্ব ৰাখিব নোৱাৰে।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬: খালী ঠাই পূৰণ কৰা:

ক) ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদ হৈছে এক নৈতিক দৃষ্টিভংগী, ৰাজনৈতিক দর্শন, আদর্শ বা সামাজিক মতবাদ যিয়ে ব্যক্তিৰ **স্বাধীনতা** (স্বাতন্ত্র্য) ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

খ) ব্যক্তিগত অধিকাৰসমূহত **জীৱন, স্বাধীনতা** আৰু **সুখৰ সন্ধান** (মুক্তিৰ অধিকাৰ) অন্তর্ভুক্ত, যিটো আমেৰিকাৰ স্বাধীনতাৰ ঘোষণাপত্রত উল্লেখ আছে।

গ) ব্যক্তিস্বাতন্ত্রৰবাদে যুক্তি দিয়ে যে এখন সভ্য সমাজ বা মানুহৰ মাজৰ যিকোনো সংঘ, সহযোগিতা বা শান্তিপূর্ণ সহাবস্থান কেৱল **ব্যক্তিৰ স্বতন্ত্রতাৰ স্বীকৃতি**ৰ ভেটিতহে সম্ভৱ।

ঘ) গ্রীক আৰু মধ্যযুগীয় নৈতিকতাৰ বিপৰীতে আধুনিক নৈতিকতা সাধাৰণতে "চৰিত্র" বা "কর্তৃত্ব"ৰ ওপৰত নহয়, বৰঞ্চ মূলতঃ ব্যক্তিৰ **স্বতন্ত্র পছন্দ** (স্বাধীনতা)ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত হয়।

ঙ) **সামূহিকতাবাদ** (Collectivism) হৈছে এক ধাৰণা য'ত ব্যক্তিৰ জীৱন তেওঁৰ নিজৰ নহয়, বৰঞ্চ তেওঁ যি সমাজ বা গোটৰ অংশ, সেইটোৱেই হৈছে তেওঁৰ জীৱনৰ মালিক।

প্রশ্ন ৭: শুদ্ধ/অশুদ্ধ লিখা:

ক) ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ব্যক্তিৰ স্বার্থ ৰাষ্ট্র বা সামাজিক গোটতকৈ অগ্রাধিকাৰ পোৱা উচিত। (**শুদ্ধ**)

খ) ব্যক্তিস্বাতন্ত্রবাদীসকলে সমাজ বা চৰকাৰৰ দৰে সংস্থাৰ পৰা হোৱা হস্তক্ষেপৰ বিৰোধিতা নকৰে। (**অশুদ্ধ**)

গ) ব্যক্তিগত অধিকাৰে প্রতিজন ব্যক্তিৰ জীৱন আৰু লক্ষ্য অন্যান্য ব্যক্তি বা চৰকাৰৰ হস্তক্ষেপ নোহোৱাকৈ অগ্রসৰ হোৱাৰ স্বাধীনতাক সূচায়। (**শুদ্ধ**)

ঘ) কিয়েকেগার্ডে হেগেলৰ ধাৰণা (ব্যক্তি ইতিহাসৰ শক্তিৰ অধীনস্থ) স্বীকাৰ কৰিছিল। (**অশুদ্ধ**)

প্রশ্ন ৮: ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ মুখ্য উদ্দেশ্য কি?

উত্তৰ: ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যবাদৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে প্রতিজন ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, স্বতন্ত্রতা আৰু অধিকাৰ ৰক্ষা কৰা। ইয়াৰ মূলত ব্যক্তিয়ে সমাজ বা ৰাষ্ট্রতকৈ অধিক গুৰুত্বপূর্ণ বুলি গণ্য কৰা হয়।

2 ১৩.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টিত আমি ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰিলোঁ। আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাবোৰ হ'ল:

- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যই ব্যক্তিৰ নৈতিক মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যই বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্ৰ বা সামাজিক গোটতকৈ ব্যক্তিৰ স্বাৰ্থৰ অগ্ৰাধিকাৰ হ'ব লাগে।
- ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যই প্ৰতিজন ব্যক্তিক এক স্বাধীন, স্বাৰ্থসিদ্ধ সত্তা হিচাপে গণ্য কৰে যাৰ নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত এক অপৰিহাৰ্য্য অধিকাৰ আছে।
- ব্যক্তিৰ ধাৰণাৰ ওপৰত বিভিন্ন মতামত আছে।
- প্ৰাচীন কালত ব্যক্তিত্বৰ সচেতনতা নথকাৰ দৰে দেখা যায়।
- মধ্যযুগত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ যুগৰ সূত্ৰপাত হোৱাৰ বাবে উপযুক্ত অৱস্থা সৃষ্টি হৈছিল।
- ইউৰোপত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্য ক্ৰমে বিকশিত হ'বলৈ ধৰোঁতে, নৱজাগৰণ আৰু জ্ঞানদীপ্তিৰ যুগত গীৰ্জা আৰু মধ্যযুগীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ প্ৰতি অনিশ্চিততা আৰু অবিশ্বাসৰ ভাৰ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।
- ইয়ে আধুনিক ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ বাট মকলি দিলে আৰু পশ্চিমীয়া সমাজত এক নতুন নৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ উদ্ভৱ হ'ল, য'ত ব্যক্তিগত স্বাধীনতাক গুৰুত্ব দিয়া হ'ল।
- বৰ্তমান, কাণ্ট আৰু মিলৰ দৰ্শনৰ উত্তৰাধিকাৰ হৈছে যে নৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত ব্যক্তিৰ স্বায়ত্তশাসন কেন্দ্ৰীয়। মূলতঃ, আধুনিক নৈতিক দৃষ্টিভংগী হ'ল স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ এক সংকীৰ্ণ অনুসন্ধান।
- ফৰাচী বিপ্লৱৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে, আটাইতকৈ স্পষ্ট কৰ্তৃত্ব হ'ল মৌলিকভাৱে স্বায়ত্তশাসিত ব্যক্তিৰ।

O ১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

১) ষ্টিভেন লুকছ (১৯৭৩). *ব্যক্তিত্ববাদ.* নিউয়ৰ্ক: হাৰ্পাৰ এণ্ড ৰ'।
২) এলেন ৰেনো (১৯৯৯). *ব্যক্তিৰ যুগ.* প্ৰিন্সটন, এন.জে.: প্ৰিন্সটন বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰেছ।
৩) ডেনিয়েল শানাহান (১৯৯১). *ব্যক্তিত্ববাদৰ বংশাৱলীৰ ফালে.* আমহাৰ্ষ্ট, এম.এ.: মাছাচুচেট্চ বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰেছ।
৪) ইয়ান ৱাট (১৯৯৬). *আধুনিক ব্যক্তিত্ববাদৰ মিথ.* কেম্ব্ৰিজ: কেম্ব্ৰিজ বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰেছ।
৫) জে. ডিউই (১৯৩০). *ব্যক্তিত্ববাদ: পুৰণি আৰু নতুন.* নিউয়ৰ্ক: মিণ্টন।

U ১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদ হৈছে এক নৈতিক দৃষ্টিভংগী, ৰাজনৈতিক দর্শন, আদর্শ বা সামাজিক দৃষ্টিকোণ যিয়ে ব্যক্তিৰ নৈতিক মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ : ব্যক্তি হ'ল কোনো ব্যক্তি বা সংগ্রহৰ এটা নির্দিষ্ট বস্তু। ১৫ শতিকাত আৰু তাৰ আগতে, আৰু বর্তমানো পৰিসংখ্যাবিদ্যা আৰু অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত, ব্যক্তিৰ অর্থ হ'ল "অবিভাজ্য", সাধাৰণতে যিকোনো সংখ্যাগতভাৱে একক বস্তুক বুজায়, কিন্তু কেতিয়াবা "এজন ব্যক্তি" বুলিও অর্থ দিয়ে।

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদক প্রায়ে সামাজিক আৰু নৈতিক সম্পর্ক আৰু আচৰণৰ ৰূপত চিত্রিত কৰা হয়, আনহাতে ব্যক্তিত্বক প্রায়ে মানসিক বিকাশৰ মনোবৈজ্ঞানিক ৰূপত চিত্রিত কৰা হয়।

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদ, অস্তিত্ববাদ আৰু অনর্কবাদ হ'ল এনে আন্দোলনৰ উদাহৰণ যিয়ে মানৱ ব্যক্তিক বিশ্লেষণৰ কেন্দ্রবিন্দু হিচাপে গণ্য কৰে।

প্রশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : ব্যক্তিবাদে সমাজ বা চৰকাৰৰ দৰে সংস্থাৰ দ্বাৰা ব্যক্তিৰ স্বার্থত বাহ্যিক হস্তক্ষেপৰ বিৰোধিতা কৰে। ব্যক্তিবাদক প্রায়ে সমষ্টিবাদ, একত্রিতবাদ আৰু কর্পৰেট সামাজিক ৰূপৰ বিপৰীতে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়।

প্রশ্ন ৬ৰ উত্তৰ :

ক) নৈতিক মূল্য

খ) জীৱন, স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ

গ) ব্যক্তিগত অধিকাৰ

ঘ) স্বায়ত্তশাসন

ঙ) সমষ্টিবাদ

প্রশ্ন ৭ৰ উত্তৰ :

ক) শুদ্ধ

খ) অশুদ্ধ

গ) শুদ্ধ

ঘ) অশুদ্ধ

প্রশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : "ব্যক্তিবাদে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ বিৰোধী যিকোনো সামাজিক প্রতিষ্ঠান বা ৰাষ্ট্রৰ ওপৰত ব্যক্তিৰ প্রাধান্য দিয়ে।"

M ১৩.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ২: ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ এটা উদাহৰণ দিয়া।

প্ৰশ্ন ৩: নৈতিকতা কাক বোলে?

প্ৰশ্ন ৪: সমষ্টিবাদ কাক বোলে?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ব্যক্তিবাদ কি? ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্য কি?

প্ৰশ্ন ২: ব্যক্তিত্ব আৰু ব্যক্তিবাদৰ মাজৰ পাৰ্থক্য উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: ব্যক্তিবাদ আৰু সমষ্টিবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন ৪: ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: হেগেলৰ ব্যক্তি সম্বন্ধীয় ধাৰণাটো আলোচনা কৰা। কিয়েকেগার্দে কেনেকৈ হেগেলৰ মতবাদৰ বিৰোধিতা কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ২: ব্যক্তিৰ ধাৰণাটোৰ বিকাশৰ স্তৰসমূহ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: দাৰ্শনিক ব্যক্তিবাদৰ ওপৰত টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৪: ব্যক্তিবাদৰ ধাৰণাটো সমালোচনামূলকভাৱে বিশ্লেষণ কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: পাশ্চাত্য ব্যক্তিবাদৰ ঐতিহাসিক বিকাশৰ ধাৰা টোকা কৰা।

****

অধ্যায় ১৪ : উদাৰতাবাদৰ বিপৰীতে সম্প্রদায়বাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ উদাৰতাবাদ (Liberalism)
১৪.৪ উদাৰতাবাদৰ প্রকাৰসমূহ
১৪.৫ সম্প্রদায়বাদ (Communitarianism)
১৪.৬ সম্প্রদায়বাদৰ প্রকাৰসমূহ
১৪.৭ উপসংহাৰ
১৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১৪.৯ অধিক জানিবলৈ
১৪.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৪.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি জানিব পাৰিব—

- উদাৰতাবাদ কি
- উদাৰতাবাদৰ বিভিন্ন প্রকাৰ চিনাক্ত কৰিব
- সম্প্রদায়বাদৰ ধাৰণাসমূহ
- সম্প্রদায়বাদৰ প্রকাৰভেদে বিশ্লেষণ কৰিব

১৪.২ পৰিচয়

উদাৰতাবাদী আৰু সম্প্রদায়বাদী বিতর্কৰ বর্তমান ৰূপ আধুনিক যুগৰ প্রাৰম্ভিক কালৰ পৰাই পৰিলক্ষিত হয়, যেতিয়া উদাৰতাবাদে এক ৰাজনৈতিক আৰু দার্শনিক আন্দোলনৰ ৰূপ লৈছিল। ১৭শ শতিকাৰ ইংলেণ্ডৰ জন ল'ক আৰু ১৮শ শতিকাৰ প্রাছিয়াৰ ইমানুৱেল কাণ্টে সমতা, ব্যক্তিগত স্বায়ত্তশাসন, ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু সার্বজনীন নৈতিক নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমাজ আৰু মানৱ প্রকৃতিৰ তাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তুলিছিল।

উদাৰতাবাদৰ বর্তমান পৰিচিত হোৱা – স্বায়ত্ত শাসিত যুক্তিৰ প্রাধান্য, গ্রহণ কৰা মতামতৰ অন্ধবিশ্বাসৰ বিপৰীতে– ইয়াত আচৰিত হ'বলগীয়া নাই কিয়নো তেওঁলোকৰ নিজৰ দৃষ্টিভংগী প্রাক-আলোকিত যুগৰ ৰাজনৈতিক দর্শনৰ সৈতে বিৰোধত আছিল। সেই সময়ত প্রচলিত সকলো দর্শনেই পৰম্পৰাগত ৰাজনৈতিক কর্তৃত্ব আৰু স্তৰবদ্ধ সামাজিক গাঁথনিৰ বৈধতা আৰু প্রয়োজনীয়তাক স্বাভাৰিক বুলি ধৰি লৈছিল।

গতিকে, লক, কাণ্ট আৰু অন্যান্য প্রাৰম্ভিক উদাৰতাবাদীসকলক তেওঁলোকৰ সময়ৰ সম্প্রদায়বাদ বা আদি-সম্প্রদায়বাদৰ বিৰুদ্ধে প্রতিক্রিয়া হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি। এই ধাৰাৰ পৰিণতি উইলিয়াম ব্লেকষ্টোনৰ "ইংৰাজ আইন আৰু সমাজত সকলো ঠিকেই আছে" বুলি বিশ্বাস আৰু এৰিষ্টটলৰ প্রাচীন ধাৰণা– নগৰ ৰাজ্য হৈছে সকলো মানৱ কার্য্যকলাপৰ প্রাকৃতিক নিয়ামক ভিত্তি – ইয়াতেই পৰিসমাপ্তি হৈছিল।

অৱশ্যে, সেই "আদি-সম্প্রদায়বাদী" তত্ত্বই সমাজৰ ধার্মিক ধাৰণা (খ্রীষ্টিয়ান জগত, ৰজাৰ ঐশ্বৰিক অধিকাৰ আদি)ৰ পৰা বিকশিত হৈছিল। আনহাতে, বর্তমানৰ সম্প্রদায়বাদী দৃষ্টিভংগী (ধর্মৰ প্রতি সহানুভূতিশীল মতাদর্শও অন্তর্ভুক্ত কৰি) ধর্মনিৰপেক্ষ, মনস্তাত্ত্বিক অন্তর্দৃষ্টিৰে আৰম্ভ হয়। সামাজিক সম্পর্ক কেৱল এক গভীৰ মানৱীয় প্রয়োজনই নহয়, ৰঞ্চ সকলো চিন্তা, মূল্যায়ন আৰু আত্মসচেতনতাৰ ভিত্তিও হয়।

১৪.৩ উদাৰতাবাদ (Liberalism)

"উদাৰ" (liberal) শব্দটো লেটিন শব্দ "liber" অর্থাৎ "মুক্ত" বা "দাসত্বমুক্ত"ৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। দৈনন্দিন ব্যৱহাৰত ইয়াৰ অর্থ হৈছে উদাৰ আৰু মুক্তমনা, লগতে নিয়ন্ত্রণ আৰু পূর্বধাৰণাৰ পৰা মুক্ত। অৱশ্যে, ৰাজনৈতিক পৰিভাষা হিচাপে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ কেৱল ১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ পৰাহে হৈছে।

উদাৰতাবাদে সকলো ক্ষেত্রত অনুপ্রৰেশ কৰিছে: ধর্ম, দর্শন, অর্থনীতি, ৰাজনীতি, সমাজবিজ্ঞান আদি। ই মানৱ জীৱনৰ প্রতিটো ক্ষেত্রত মুক্ত চিন্তাক প্রচাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। মুক্তভাৱে চিন্তা কৰাটো মানুহৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ প্রবৃত্তি। উদাৰতাবাদে এই প্রবৃত্তিক সমর্থন আগবঢ়াইছে।

আধুনিক উদাৰতাবাদী মতাদর্শৰ উৎস সন্ধান কৰিলে আমি নৱজাগৰণ যুগৰ ইউৰোপত প্রতিষ্ঠিত গীর্জাৰ কর্তৃত্বক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল যে মানৱতাবাদ (Humanism), তালৈকে গতি কৰিব লাগিব। বিশেষকৈ ১৭ আৰু ১৮ শতিকাৰ ব্রিটিছ আৰু ফৰাচী আলোকিত যুগৰ চিন্তাবিদসকল আৰু ঔপনিৱেশিক আমেৰিকাত স্ব-চৰকাৰৰ দিশত হোৱা আন্দোলনৰ লগত ইয়াৰ সম্পর্ক আছে।

উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ প্রধান দার্শনিক আছিল জন ল'ক। ১৬৮৮ চনৰ গৌৰৱময় বিপ্লৱৰ পিছত থকা ব্যক্তি আছিল ল'ক নিজেই। তেওঁ ৰাজকীয় ক্ষমতা হ্রাস কৰাৰ পথ মুকলি কৰি দিয়া আন্দোলনক নেতৃত্ব দিছিল। অৱশ্যে তেওঁ ৰাজতন্ত্রৰ বিলোপৰ বিৰোধী আছিল, কাৰণ তেওঁৰ মতে ইয়াৰ অনুপস্থিয়ে অৰাজকতাৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। সম্পূর্ণ ৰাজতন্ত্র তেওঁ অনাকাংক্ষিত বুলি বিবেচনা কৰিছিল, গতিকে তেওঁ সংসদীয় চৰকাৰৰ সৈতে দায়বদ্ধ বা আলোকিত ৰাজতন্ত্রৰ সপক্ষে মত দিছিল।

জন ল'কৰ ১৬৮৯ চনৰ "ৰাজ্য চৰকাৰৰ দুটা গ্রন্থ"-এ (Two Treatises on Government) দুটা মৌলিক উদাৰতাবাদী ধাৰণা স্থাপন কৰিছিল:

- অর্থনৈতিক স্বাধীনতা (সম্পত্তি গ্রহণ আৰু ব্যৱহাৰ কৰাৰ অধিকাৰ)
- বৌদ্ধিক স্বাধীনতা (বিশ্বাসৰ স্বাধীনতা ইয়াত অন্তর্ভুক্ত)

তেওঁৰ প্রাকৃতিক অধিকাৰৰ তত্ত্ব (ল'কৰ মতে প্রাকৃতিক অধিকাৰ মূলতঃ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তি) আধুনিক মানৱ অধিকাৰৰ ধাৰণাৰ পূর্বসূচী আছিল। যদিও তেওঁ চৰকাৰ আৰু ৰাজহুৱা সিদ্ধান্ত গ্রহণত অংশগ্রহণ কৰাৰ অধিকাৰতকৈ সম্পত্তিৰ অধিকাৰক অধিক গুৰুত্ব দিছিল, আৰু গণতন্ত্রক সমর্থন নকৰিছিল। কাৰণ তেওঁ ভাবিছিল যে জনসাধাৰণক ক্ষমতা দিলে ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ পবিত্রতা হ্রাস পাব। তথাপি, এই প্রাকৃতিক অধিকাৰৰ ধাৰণাই আমেৰিকান আৰু ফৰাচী বিপ্লৱৰ বাবে আদর্শগত যুক্তি প্রদান কৰাত আৰু উদাৰতাবাদৰ বিকাশত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

ফ্রান্সত, বার্ণ ডি মন্টেস্কিউ (১৬৮৯-১৭৫৫)-এ ৰজাকো নিয়ন্ত্রণ কৰা আইনৰ পোষকতা কৰিছিল (যি সেই সময়ত এক অভিনৱ ধাৰণা আছিল), শক্তি আৰু পৰম্পৰাৰ শাসনক প্রাকৃতিক বুলি মানি নলৈ। ফৰাচী ফিজিয়'ক্রেটসকল (যিসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে ৰাষ্ট্রৰ সম্পদ কেৱল কৃষি বা ভূমি বিকাশৰ পৰাহে আহৰণ কৰা হয়)-এ "অহস্তক্ষেপ নীতি" (laissez-faire) অর্থনীতিৰ ধাৰণা স্থাপন কৰিছিল, যি চৰকাৰে বাণিজ্যত হস্তক্ষেপ নকৰিবলৈ এক নির্দেশনা আছিল।

ফৰাচী আলোকিত যুগৰ শেষৰ ফালে, ভল্টেয়াৰে ফ্রান্সত সাংবিধানিক ৰাজতন্ত্র স্থাপনৰ বাবে বৌদ্ধিক যুক্তি আগবঢ়াইছিল, আৰু জাঁ-জাক ৰুছোৱে মানৱজাতিৰ বাবে প্রাকৃতিক স্বাধীনতা আৰু ৰাজনৈতিক-সামাজিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তনৰ পোষকতা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, সমাজে প্রাকৃতিক মানৱ স্বাধীনতাক নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে, কিন্তু ইয়াৰ প্রকৃতিক সম্পূর্ণৰূপে নাইকিয়া কৰিব নোৱাৰে।

ৰুছোৱে ল'কৰ সৈতে একেলগে উদাৰতাবাদৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা – সামাজিক চুক্তি (social contract)-ৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল। এই ধাৰণা অনুসৰি, জনসাধাৰণে সামাজিক শৃংখলা লাভ কৰিবলৈ কিছুমান অধিকাৰ চৰকাৰক অর্পণ কৰে। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে কৈছিল যে প্রতিজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ স্বার্থ সবাতোকৈ ভালকৈ জানে, আৰু মানুহ স্বভাৱতে স্বাধীন হৈ জন্মগ্রহণ কৰে, কিন্তু শিক্ষাই সমাজত

তেওঁলোকক নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ যথেষ্ট। এই ধাৰণাই তেওঁৰ সময়ৰ ৰাজতান্ত্রিক সমাজক অস্থিৰ কৰি তুলিছিল। তেওঁ পুনৰ প্রচলিত ৰাজনৈতিক প্রথাৰ বিৰুদ্ধে দৃঢ়ভাৱে মত পোষণ কৰিছিল যে এখন ৰাষ্ট্রৰ এক স্বাভাৱিক "জাতীয় ইচ্ছা" আৰু স্ব-নির্ধাৰণৰ ক্ষমতা থাকিব পাৰে, যিয়ে ৰাষ্ট্রসমূহক পূর্বৰ সামাজিক ব্যৱস্থা (যেনে অভিজাততন্ত্র)ৰ শৃংখলাত নথকাকৈ অস্তিত্ব ৰাখিবলৈ অনুমতি দিয়ে।

স্কটিছ আলোকিত যুগৰ (Scottish Enlightenment) চিন্তাবিদসকলেও উদাৰতাবাদী ধাৰণালৈ গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান যোগাইছিল, বিশেষকৈ ডেভিড হিউম আৰু এডাম স্মিথে। হিউমৰ উদাৰতাবাদলৈ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আছিল। তেওঁৰ মতে মানৱ আচৰণৰ মৌলিক নীতিয়ে যিকোনো নিয়ন্ত্রণ বা প্রতিবন্ধকতাক অতিক্রম কৰাৰ লগতে ইমানুৱেল কাণ্টৰ (Categorical Imperative) নিৰপেক্ষ আদেশ তত্ত্বকো প্রভাৱিত কৰিছিল।

এডাম স্মিথে এটি তত্ত্ব দাঙি ধৰিছিল যে ব্যক্তিসকলেই ৰাষ্ট্রৰ নির্দেশনা নোহোৱাকৈ নৈতিক আৰু অর্থনৈতিক জীৱনৰ গঠন কৰিব পাৰে আৰু যেতিয়া নাগৰিকসকলক নিজৰ উদ্যোগ অনুসৰণ কৰাৰ স্বাধীনতা দিয়া হয়, তেতিয়াহে ৰাষ্ট্র সবল হয়। তেওঁৰ প্রভাৱশালী গ্রন্থ "দ্য ৱেল্থ অফ নেচনছ" (The Wealth of Nations) (১৭৭৬)-ত যুক্তি দর্শাইছিল যে নির্দিষ্ট অৱস্থাত বজাৰে স্বাভাৱিকভাৱে নিজকে নিয়ন্ত্রণ কৰিব আৰু সেই সময়ৰ কঠোৰ নিয়ন্ত্রিত বজাৰতকৈ অধিক উৎপাদন কৰিব। তেওঁ হিউমৰ সৈতে একমত হৈ মত পোষণ কৰিছিল যে সোণ নহয়, বৰঞ্চ মূলধনেই হৈছে ৰাষ্ট্রৰ সম্পদ।

আমেৰিকান বিপ্লৱৰ (১৭৭৫-১৭৮৩) বৌদ্ধিক ভেটি গঠন কৰিছিল থমাছ পেইনে (১৭৩৭-১৮০৯), থমাছ জেফার্চনে (১৭৪৩-১৮২৬) আৰু জন এডামছে (১৭৩৫-১৮২৬)। সিহঁতে "জীৱনস্বাধীনতা"ৰ নামত বিদ্রোহক উৎসাহিত কৰিছিল আৰু গণতান্ত্রিক (ল'কৰ ধাৰণাৰ প্রতিধ্বনি) আৰু সুখৰ সন্ধান বিশেষকৈ পেইনৰ বহ চৰকাৰ আৰু ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ পোষকতা কৰিছিল। বিশেষকৈ পেইনৰ বহুল পুস্তিকা "কমন চেন্স" (১৭৭৬) আৰু "দ্য ৰাইটছ অফ মেন" (১৭৯১)-ই এই প্রক্রিয়াত গভীৰ প্রভাৱ পেলাইছিল। ইয়াৰ লক্ষ্য আছিল কোনো এক ব্যক্তিৰ হাতত ক্ষমতা কেন্দ্রীভূত হোৱাটো প্রতিহত কৰি স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰা।

ফৰাচী বিপ্লৱ (১৭৮৯ - ১৭৯৯) আৰু অধিক মাত্রাত কঠোৰ আৰু আপোচবিহীন আছিল, যদিও ইয়াৰ প্রথম কেইবছৰমান বিপ্লৱটো উদাৰ মতাদর্শৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। অৱশ্যে, বিদ্রোহৰ পৰা স্থিৰতালৈ উত্তৰণ আমেৰিকাৰ দৰে সহজ নহ'ল, আৰু পিছলৈ মেক্সিমিলিয়েন ৰোবছপিয়েৰ (১৭৫৮ - ১৭৯৪) আৰু জেকোবিনসকলৰ নেতৃত্বত ক্ষমতা অতি কেন্দ্রীভূত হৈ পৰিল আৰু ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বেছিভাগ নীতি উপেক্ষা কৰা হ'ল, যাৰ ফলত আতংকৰ ৰাজ্য (Reign of Terror) সৃষ্টি হ'ল। তদুপৰি, ফৰাচী বিপ্লৱে আমেৰিকান বিপ্লৱতকৈও অধিক দূৰগামী হৈ সাধাৰণ পুৰুষৰ ভোটাধিকাৰ, ৰাষ্ট্রীয়

নাগৰিকত্ব আৰু সুদূৰপ্রসাৰী "মানুহ আৰু নাগৰিকৰ অধিকাৰৰ ঘোষণা" (Declaration of the Rights of Man and Citizen) আদি নীতিৰ জৰিয়তে উদাৰ আদর্শ স্থাপন কৰিছিল।

জন ষ্টুৱার্ট মিলে ১৯ শতিকাৰ মাজভাগত উদাৰনৈতিক ধাৰণাসমূহ জনপ্রিয় কৰি বহলাইছিল, বিশেষকৈ তেওঁৰ ১৮৫৯ চনৰ "অন লিবার্টী" আৰু অন্যান্য ৰচনাত ইয়াক যন্ত্রণামূলক আৰু ব্যৱহাৰিক ভিত্তিত স্থাপন কৰিছিল। তেওঁ উদাৰনীতাবাদৰ এক উপযোগিতাবাদী যুক্তিও আগবঢ়াইছিল, য'ত অর্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ নৈতিক মূল্য নির্ধাৰণ কৰা হয় ইয়াৰ সামগ্রিক উপযোগিতাৰ অর্থত সকলো লোকৰ সুখ বা আনন্দ বৃদ্ধি কৰাত ইয়াৰ অৱদানৰ ওপৰত।

ক্রমে, উদাৰ গণতন্ত্রৰ ধাৰণাই (বহুদলীয় ৰাজনৈতিক বহুত্ববাদৰ সাধাৰণ ৰূপত) পশ্চিমীয়া বিশ্বৰ বেছিভাগ অংশত শক্তি আৰু প্রভাৱ বৃদ্ধি কৰিলে, যদিও ইয়াক মনত ৰাখিব লাগিব যে উদাৰনৈতিকসকলৰ বাবে গণতন্ত্র এটা অন্তিম লক্ষ্য নহয়, বৰঞ্চ স্বাধীনতা, ব্যক্তিত্ব আৰু বৈচিত্র্য সুৰক্ষিত কৰাৰ এক অপৰিহার্য মাধ্যম। অৱশ্যে, ১৯ শতিকাৰ শেষৰ ফালে, উদাৰনীতাবাদৰ ভিতৰত বিভাজন দেখা দিছিল—যিসকলে অর্থনীতিত চৰকাৰী হস্তক্ষেপক কিছু পৰিমাণে মানি লৈছিল আৰু যিসকলে ক্রমবর্ধমানভাৱে চৰকাৰবিৰোধী হৈ পৰিছিল, কিছুমান ক্ষেত্রত নানাবিধ নৈৰাজ্যবাদ গ্রহণ কৰিছিল।

২০ শতিকাত, সম্পদৰ আপেক্ষিক অসমতা বৃদ্ধিৰ সন্মুখীন হৈ, এক আধুনিক উদাৰনীতাবাদ বা নতুন উদাৰনীতাবাদ বা সামাজিক উদাৰনীতাবাদৰ তত্ত্ব বিকশিত হৈছিল, যিয়ে বর্ণনা কৰিছিল কেনেকৈ এখন চৰকাৰে সমাজতন্ত্র এৰাই চলি স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰিবলৈ অর্থনীতিত হস্তক্ষেপ কৰিব পাৰে। ইয়াত অন্যৰ মাজত জন ডিউই, জন মেনার্ড কেইনছ (১৮৮৩–১৯৪৬), ফ্রেংকলিন ডি. ৰুজভেল্ট (১৮৮২–১৯৪৫), আৰু জন কেনেথ গেলব্রেইথ (১৯০৮–২০০৬)ক গুৰুত্বপূর্ণ বুলি চিনাক্ত কৰিব পাৰি। আন কিছুমান উদাৰনৈতিক, য'ত ফ্রিড্রিখ হায়েক (১৮৯৯–১৯৯২), মিল্টন ফ্রিডমেন (১৯১২–২০০৬), আৰু লুডৰিগ ফন মিচেছ (১৮৮১–১৯৭৩) আদিয়ে যুক্তি দিছিল যে ১৯৩০ চনৰ মহামন্দা আৰু একনায়কতন্ত্রৰ উত্থান আদি ঘটনা "অহস্তক্ষেপ নীতি" ধনতন্ত্রৰ ফল নহয়, বৰঞ্চ বজাৰত চৰকাৰী হস্তক্ষেপ আৰু নিয়মৱলীৰ বেছি পৰিমাণৰ ফল।

উদাৰতাবাদ প্রধানত এটা সামাজিক-দার্শনিক ধাৰণা। উদাৰতাবাদে একেদিশে গীর্জাৰ কর্তৃত্ব আৰু আনহাতে কঠোৰ সামাজিক ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে সংগ্রাম কৰে। ই যুক্তিৰে গীর্জাৰ বিৰোধিতা কৰে আৰু স্বাধীনতাৰ দাবীৰে সামাজিক অনমনীয়তাৰ প্রতি বিদ্রোহ কৰে। উদাৰতাবাদে চাৰি শতিকাজুৰি প্রভুত্ব কৰি আহিছে। আধুনিক সভ্যতাৰ অন্যতম শ্রেষ্ঠ মতবাদ হিচাপে ইয়াক গণ্য কৰা হয়। আগতে ধর্মই মানৱ চিন্তাক আকৃতি দিয়া এক নিয়ন্ত্রণকাৰী কাৰক আছিল। বর্তমান বিজ্ঞানে এই কাম কৰে।

আধুনিক যুগৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে প্রগতি আৰু যুক্তি। নতুন বস্তুগত অৱস্থাই পুৰণি সামাজিক সম্পর্কসমূহৰ স্থান লৈছে। বিভিন্ন ক্ষেত্রত নতুন আৱিষ্কাৰসমূহে মুক্তিৰ ধাৰণা গঠনত অৰিহণা যোগাইছে।

উদাৰতাবাদ হৈছে পৰম্পৰাবাদৰ বিৰুদ্ধে এক প্রতিক্রিয়া। উদাৰতাবাদী দর্শনৰ সমর্থকসকলে অনুভৱ কৰে যে পৰম্পৰাই মানুহক আত্মপ্রতিষ্ঠাত বাধা দিয়ে। তেওঁলোকে কর্তৃত্বৰ বন্ধনক অগ্রাহ্য কৰিছে। তেওঁলোকে মানুহৰ মুক্ত স্বভাৱক স্বাগতম জনায় আৰু ব্যক্তিগত সম্মতিক গুৰুত্ব দিয়ে। তেওঁলোকে অৰাজকতাবাদী প্রবৃত্তিক আদৰি লয়, ব্যক্তিগত উদ্যোগৰ পৰা অহা পৰিৱর্তনক স্বাগতম জনায়।

উদাৰতাবাদে ৰাজনৈতিক দর্শনৰ এক বিস্তৃত বর্ণালী সামৰি লয় য'ত ব্যক্তিগত স্বাধীনতাক আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ ৰাজনৈতিক লক্ষ্য হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আৰু ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু সুযোগৰ সমতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। যদিও বেছিভাগ লিবেৰেলে দাবী কৰিব যে অধিকাৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ চৰকাৰ এটা আৱশ্যক, বিভিন্ন ধৰণৰ লিবেৰেলিজমে বেলেগ বেলেগ নীতি প্রস্তাৱ কৰিব পাৰে। কিন্তু সাধাৰণতে তেওঁলোকে কিছুমান নীতিৰ সমর্থনত একত্রিত হয়, য'ত অন্তর্ভুক্ত হৈছে—চিন্তা আৰু বাক্-স্বাধীনতা, চৰকাৰৰ ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতা, আইনৰ শাসনৰ প্রয়োগ, বজাৰ অর্থনীতি বা ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা উদ্যোগৰ মিশ্রিত অর্থনীতি আৰু স্বচ্ছ আৰু গণতান্ত্রিক চৰকাৰী ব্যৱস্থা।

স্বাধীনতাবাদৰ/স্বতন্ত্রতাবাদৰ দৰে একে ধৰণৰ ধাৰণা, উদাৰতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে সমাজক কিছু অপৰিবর্তনীয় আৰু অলঙ্ঘনীয় মানৱ অধিকাৰৰ মাজেৰে সংগঠিত কৰা উচিত বিশেষকৈ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ। ইয়াত এয়ো বিশ্বাস কৰা হয় যে পৰম্পৰাই কোনো অন্তর্নিহিত মূল্য বহন নকৰে, সামাজিক প্রথাসমূহ মানৱতাৰ বৃহত্তৰ কল্যাণৰ বাবে অবিৰতভাৱে সমন্বয় কৰা উচিত আৰু চৰকাৰৰ অন্যান্য দিশতকৈ অগ্রাধিকাৰ লোৱা কোনো মৌলিক ধাৰণা যেনেঃ বজাৰ ঈশ্বৰপ্রদত্ত অধিকাৰ, বংশানুক্রমিক মর্যাদা বা প্রতিষ্ঠিত ধর্ম নাথাকিব লাগে।

অৰাজকতাবাদ হৈছে উদাৰবাদৰ এক অধিক মৌলিক ৰূপ, যদিও অৰাজকতাবাদৰ দৰে উদাৰতা ঐতিহাসিকভাৱে যিকোনো প্রকাৰৰ কর্তৃত্ববাদৰ বিৰোধিতা কৰিছে। যেনে— সাম্যবাদ, সমাজবাদ, ফাচিবাদ বা অন্যান্য প্রকাৰৰ সমগ্রতাবাদ। ইয়াৰ ব্যক্তিৰ অধিকাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব (ব্যক্তিবাদ) ইয়াক যিকোনো প্রকাৰৰ সমষ্টিবাদৰ বিৰুদ্ধেও ৰাখিছে, যিয়ে সমষ্টি বা সম্প্রদায়ক এনে স্তৰলৈ গুৰুত্ব দিয়ে য'ত ব্যক্তিৰ অধিকাৰ হ্রাস বা উচ্ছেদ হয় যেনে— সম্প্রদায়বাদ।

১৪.৪ উদাৰবাদৰ প্রকাৰসমূহ

উদাৰবাদৰ ভিতৰত দুটা প্রধান চিন্তাধাৰা আছে— শাস্ত্রীয় উদাৰবাদ আৰু সামাজিক উদাৰবাদ:

শাস্ত্রীয়/পাৰম্পৰিক/প্রাচীন উদাৰবাদ:

শাস্ত্রীয় উদাৰবাদে বিশ্বাস কৰে যে প্রকৃত স্বাধীনতা হৈছে বলপূর্বকতাৰ পৰা মুক্ত হোৱা আৰু অর্থনীতিত ৰাষ্ট্রৰ হস্তক্ষেপ হৈছে এক বলপূর্বক শক্তি যিয়ে ব্যক্তিৰ অর্থনৈতিক স্বাধীনতাক সীমিত কৰে। গতিকে, ইয়াক যিমান পাৰি পৰিহাৰ কৰিব লাগে। ই লেছেয-ফেয়াৰ অর্থনৈতিক নীতি (ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা ন্যূনতম অর্থনৈতিক হস্তক্ষেপ আৰু কৰাধাৰণ, যি ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, শান্তি, নিৰাপত্তা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ৰক্ষাৰ বাবে প্রয়োজনীয় তাৰ বাহিৰে) সমর্থন কৰে আৰু কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ (ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক সেৱা প্রদান আৰু নাগৰিকৰ কল্যাণৰ বাবে ৰাষ্ট্রৰ প্রাথমিক দায়িত্ব গ্রহণ) বিৰোধিতা কৰে।

সামাজিক উদাৰবাদ:

সামাজিক উদাৰবাদে যুক্তি দিয়ে যে চৰকাৰে নাগৰিকৰ স্বাধীনতা প্রসাৰিত কৰাত সক্রিয় ভূমিকা গ্রহণ কৰিব লাগে, আৰু প্রকৃত স্বাধীনতা কেৱল তেতিয়াহে অস্তিত্বত থাকিব পাৰে যেতিয়া নাগৰিকসকল সুস্থ, শিক্ষিত আৰু চৰম দাৰিদ্র্যৰ পৰা মুক্ত। সামাজিক উদাৰবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে এই স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰিব পাৰি যেতিয়া চৰকাৰে শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু জীৱনযাত্রাৰ ন্যূনতম মজুৰিৰ অধিকাৰ নিশ্চিত কৰে, তাৰ উপৰি বাসস্থান আৰু নিয়োগত বৈষম্য বিৰোধী আইন, পৰিৱেশ প্রদূষণ বিৰোধী আইন আৰু কল্যাণমূলক সেৱা প্রদানকে ধৰি অন্যান্য দায়িত্বসমূহ গ্রহণ কৰে, যিবোৰ এক প্রগতিশীল কৰা ৰোপণ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সমর্থিত হ'ব।

অন্যান্য ৰাজনৈতিক দর্শনৰ দৰে উদাৰতাবাদৰো কেইবাটাও প্রকাৰ আৰু ৰূপভেদ আছে, য'ত নিম্নলিখিতবোৰ অন্তর্ভুক্ত:

সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদ (Conservative Liberalism) :

সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদ হ'ল উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ সোঁপন্থী শাখাক প্রতিনিধিত্ব কৰা এক ৰূপ, য'ত উদাৰতাবাদী মূল্যবোধ আৰু নীতিৰ সৈতে সংৰক্ষণশীল মতাদর্শৰ সংমিশ্রণ ঘটে। অৱশ্যে, উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলসকলৰ দৰে নহয়—যিসকল প্রাধিকাৰ, পৰম্পৰা আৰু প্রতিষ্ঠিত ধর্মৰ প্রতি বেছি প্রতিশ্রুতিবদ্ধ—সংৰক্ষণশীল উদাৰতাবাদীসকলে ৰাজ্য আৰু ধর্মৰ পৃথকীকৰণৰ সমর্থক। ইয়াৰ উপৰিও, ই স্বতন্ত্রতাবাদ (Libertarianism) ৰ পৰাও পৃথক, কিয়নো ইয়াৰ অর্থনৈতিক কার্যসূচী বহুতো কম মৌলিক, আৰু ই সক্রিয় প্রতৰক্ষা নীতি আৰু সামৰিক হস্তক্ষেপৰ সমর্থন কৰে।

অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ (Economic Liberalism) :

অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ হ'ল প্রাক্-আধুনিক উদাৰতাবাদৰ (Classical Liberalism) অর্থনীতিৰ তত্ত্ব, যি জ্ঞানদীপ্তি যুগত বিশেষকৈ এডাম স্মিথৰ দ্বাৰা বিকশিত হৈছিল আৰু য'ত চৰকাৰে অর্থনীতিত হস্তক্ষেপ কৰাটো ন্যূনতম কৰিবলৈ আহ্বান জনোৱা হৈছে। স্বতন্ত্রতাবাদ, নব্য-উদাৰতাবাদ

(Neoliberalism), আৰু কিছুমান সংৰক্ষণশীল দর্শন, বিশেষকৈ উদাৰতাবাদী সংৰক্ষণশীলতাক প্রায়ে অর্থনৈতিক উদাৰতাবাদ বুলি উল্লেখ কৰা হয়।

নব্য-উদাৰতাবাদ (Neoliberalism) :

নব্য-উদাৰতাবাদে বাণিজ্যিক অৱৰোধ আৰু আভ্যন্তৰীণ বজাৰৰ নিয়ন্ত্রণ হ্রাস কৰাৰ এক কার্যসূচীক সূচায়, আনহাতে বিদেশী বজাৰ খোলাৰ বাবে চৰকাৰী ক্ষমতাৰ প্রয়োগ কৰে। কিছুমান দিশত ই ১৯৭০ চনৰ পৰা ৰোনাল্ড ৰেগান (১৯১১–২০০৪) আৰু মার্গাৰেট থেচাৰ (১৯২৫–২০১৩)ৰ দৰে সংৰক্ষণশীল নেতাসকলৰ দ্বাৰা সমর্থিত, এক বিশুদ্ধ প্রাক্-আধুনিক উদাৰতাবাদলৈ ঘূৰি যোৱাৰ এক আধুনিক প্রচেষ্টা।

আমেৰিকান উদাৰতাবাদ (American Liberalism) :

আমেৰিকান উদাৰতাবাদ প্রধানতঃ সামাজিক উদাৰতাবাদ, সামাজিক প্রগতিশীলতা, আৰু মিশ্রিত অর্থনীতিৰ দর্শনৰ সমন্বয়। ইয়াক প্রাক্-আধুনিক উদাৰতাবাদ আৰু স্বতন্ত্রতাবাদৰ পৰা পৃথক কৰা হৈছে। যিয়ে স্বাধীনতাক নিজৰ মুখ্য লক্ষ্য হিচাপে দাবী কৰে। কিয়নো ই ধনাত্মক অধিকাৰ। যেনে— শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু অন্যান্য সেৱা আৰু সামগ্রী যিবোৰ মানৱ বিকাশ আৰু আত্ম-সাধনাৰ বাবে প্রয়োজনীয় বুলি বিবেচনা কৰা হয়) আৰু সমতাৰ এক বিস্তৃত সংজ্ঞাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

জাতীয় উদাৰবাদ (National Liberalism) :

জাতীয় উদাৰবাদ হৈছে উদাৰবাদৰ এক ৰূপ, যিটো ১৯ আৰু ২০ শতিকাৰ ইউৰোপৰ বহুতো দেশত পোৱা গৈছিল। ই ৰাষ্ট্রীয়তাবাদক অর্থনৈতিক উদাৰবাদৰ নীতি-নিয়মৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে।

অর্ডোলিবাৰেলিজম (Ordoliberalism) :

অর্ডোলিবাৰেলিজম হৈছে ২০ শতিকাৰ মাজভাগত জার্মানীত বিকশিত হোৱা উদাৰবাদৰ এক শাখা, যিয়ে ৰাষ্ট্রই মুক্ত বজাৰক ইয়াৰ তাত্ত্বিক সম্ভাব্যতাৰ ওচৰত ফলপ্রসূ কৰিবলৈ হস্তক্ষেপ কৰাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

পেলিঅ'লিবাৰেলিজম (Paleoliberalism) :

পেলিঅ'লিবাৰেলিজম হৈছে এটা অস্পষ্ট অর্থবোধক শব্দ, যি চৰম উদাৰবাদ, সমাজবাদী বা সামাজিকভাৱে স্বাধীনতাবাদী উদাৰবাদক বুজায় আৰু নব্য-উদাৰবাদৰ বিৰোধী হ'ব পাৰে।

সাংস্কৃতিক উদাৰবাদ (Cultural Liberalism) :

সাংস্কৃতিক উদাৰবাদ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰ দৃষ্টিভংগী, যিয়ে ব্যক্তিৰ সাংস্কৃতিক নিয়ম-নীতিৰ পৰা মুক্তিত গুৰুত্ব দিয়ে।

১৪.৫ সম্প্রদায়বাদ (Communitarianism)

সম্প্রদায়বাদ হৈছে এক দর্শন, যিয়ে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। যদিও সম্প্রদায়টো এটা পৰিয়াল হ'ব পাৰে, কিন্তু সাধাৰণতে ইয়াক দার্শনিক অর্থত এটা স্থান (ভৌগোলিক অঞ্চল), একে স্বার্থ বা ইতিহাসৰ সম্প্রদায়ৰ লোকৰ মাজৰ আন্তঃক্রিয়া হিচাপে বুজা হয়। সম্প্রদায়বাদী দর্শনত বিশ্বাস কৰা হয় যে ব্যক্তিৰ সামাজিক পৰিচয় আৰু ব্যক্তিত্ব বহুল পৰিমাণে সম্প্রদায়ৰ সম্পর্কৰ দ্বাৰা গঠিত হয় আৰু ব্যক্তিসত্তাৰ বিকাশত ইয়াৰ ভূমিকা কম।

২০ শতিকাত সাম্প্রদায়িকতাবাদী দর্শনৰ উদ্ভৱ হৈছিল, কিন্তু "সাম্প্রদায়িক" শব্দটো ১৮৪১ চনত জন গুডৰিন বাম্বিয়ে সৃষ্টি কৰিছিল। তেওঁ ব্রিটিছ চার্টিষ্ট আন্দোলনৰ এজন নেতা আছিল আৰু ইউটোপিয়ান সমাজবাদী আৰু অন্যান্য আদর্শবাদীসকলক এই শব্দৰে সম্বোধন কৰিছিল, যিসকলে সামূহিক জীৱনশৈলীৰ প্রয়োগ কৰিছিল।

নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক দর্শনত, সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকল জন ৰ'লছৰ ৰাজনৈতিক উদাৰনীতিবাদৰ সমালোচনাৰ বাবে বিশেষভাৱে পৰিচিত। ৰ'লছে তেওঁৰ "A Theory of Justice" গ্রন্থত এই সমালোচনা বিশদভাৱে বর্ণনা কৰিছে। সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে ৰ'লছৰ দ্বাৰা প্রস্তুত কৰা মানুহক পৰমাণুবাদী ব্যক্তি হিচাপে চিত্রিত কৰাৰ সমালোচনা কৰে আৰু দৃঢ়ভাৱে কয় যে সম্প্রদায়ত সু-সংহত হোৱা ব্যক্তিসকল একাকী ব্যক্তিতকৈ অধিক যুক্তিসংগত আৰু দায়বদ্ধভাৱে কাম কৰিব পাৰে। কিন্তু তেওঁলোকে এইটোও কয় যে যদি সামাজিক অনুৰূপণৰ চাপ অত্যাধিক হয়, তেন্তে ই ব্যক্তিৰ আত্মাক দুর্বল কৰি তুলিব।

সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে সামাজিক ক্ষেত্র আৰু বিশেষকৈ সম্প্রদায়ৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যদিও তেওঁলোকৰ ধাৰণাসমূহ স্বাধীনতা আৰু ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ প্রতি কিমান সচেতন, সেই ক্ষেত্রত তেওঁলোকৰ মাজত পার্থক্য আছে। এই সাধাৰণ সাদৃশ্যৰ সত্ত্বেও, অন্যান্য চিন্তাধাৰাৰ দৰেই সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলৰ মাজত যথেষ্ট পার্থক্য দেখা যায়।

"সম্প্রদায়" শব্দটো অতি অস্পষ্ট বা সংজ্ঞায়িত কৰিব নোৱাৰি বুলি সমালোচনাক উত্তৰ দি আমেৰিকান সাম্রদায়িকতাবাদী আন্দোলনৰ এজন নেতা অমিতা এটজিয়নিয়ে কৈছিল যে সম্প্রদায়ক যুক্তিসংগতভাৱে স্পষ্টকৈ সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি, যাৰ দুটা বৈশিষ্ট্য আছে: প্রথম, এটা সমষ্টিৰ

ব্যক্তিসকলৰ মাজত আবেগপূর্ণ সম্পর্কৰ জাল, যি সম্পর্কসমূহ পৰস্পৰ বিছিন্ন হৈ শক্তিশালী হয় একক বা শৃংখলাকাৰ ব্যক্তিগত সম্পর্কৰ বিপৰীতে; আৰু দ্বিতীয়, কিছুমান সমান মূল্যবোধ, নীতি-নিয়ম, অর্থ, আৰু এক সমান ইতিহাস আৰু পৰিচয়ৰ প্রতি এক প্রতিশ্রুতি অর্থাৎ এক বিশেষ সংস্কৃতি। ইয়াৰ উপৰি, লেখক ডেভিড ই. পিয়ার্ছনে যুক্তি দর্শাইছিল যে, "সম্প্রদায় হিচাপে পৰিচিত হ'বলৈ সমষ্টিসমূহে তেওঁলোকৰ সদস্যসকলৰ পৰা নৈতিক প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ আৰু এক পৰিমাণৰ আনুগত্য আদায় কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব লাগিব। অর্থাৎ, সম্প্রদায়সমূহ অগত্যা আৰু সংজ্ঞামতে, নৈতিক হোৱাৰ লগতে বলপ্রয়োগকাৰীও, যিয়ে তেওঁলোকৰ সদস্যসকলক শাস্তিৰ ভাবুকি দিয়ে যদি সেয়া হয় তেন্তে নিশ্চয়তা আৰু স্থিৰতাৰ লোভ দেখুৱায় যদি নহয়।"

সম্প্রদায়বাদৰ প্রসংগত "সম্প্রদায়" শব্দটোৱে কি বুজায় সেয়া লেখক আৰু সময় অনুসৰি বহু ধৰণৰ হ'ব পাৰে। ঐতিহাসিকভাৱে, সম্প্রদায়সমূহ সৰু আৰু স্থানীয় হৈ আহিছে। অৱশ্যে, অর্থনৈতিক আৰু প্রযুক্তিগত শক্তিবোৰৰ প্রভাৱ যেতিয়া বিস্তৃত হ'ল, তেতিয়া এই শক্তিবোৰক নীতিগত আৰু ৰাজনৈতিক দিশত নির্দেশনা দিবলৈ অধিক ব্যাপক সম্প্রদায়ৰ প্রয়োজন হ'ল। ইয়েই ১৭ শতিকাত ইউৰোপত ৰাষ্ট্রীয় সম্প্রদায়ৰ উত্থান ঘটালে। ২০ শতিকাৰ শেষৰ ফালৰ পৰা এই সম্প্রদায়বোৰৰ পৰিসৰও সীমিত বুলি ক্রমে স্বীকৃতি লাভ কৰিবলৈ ধৰিলে, কাৰণ বর্তমান মানুহে যেনেকুৱা পৰমাণু যুদ্ধৰ ভাবুকি, গোলকীয় পৰিৱেশীয় অৱক্ষয় আৰু অর্থনৈতিক সংকটৰ দৰে সমস্যাবোৰ ৰাষ্ট্রীয় স্তৰত সমাধান কৰিব নোৱাৰি। ইয়াৰ ফলত ইউৰোপীয় ইউনিয়নৰ দৰে অধিক ব্যাপক সম্প্রদায়ৰ সন্ধান হ'ল। সঁচাকৈয়ে ৰাষ্ট্রীয় সীমা অতিক্রমী সম্প্রদায় গঠন কৰিব পৰা যায় নে নাযায় সেয়া সম্পূর্ণ স্পষ্ট নহয়।

আধুনিক সম্প্রদায়বোৰ বহু ধৰণৰ হ'ব পাৰে, কিন্তু সচৰাচৰ ইয়াৰ পৰিসৰ আৰু প্রভাৱ সীমিত। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা নিবাসী সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকল প্রায়ে আন সম্প্রদায়বো সদস্য হয়—যেনে কাম, জাতিগত বা ধর্মীয় সম্প্রদায়। ফলত, আধুনিক সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলৰ সম্পর্কৰ বহুবিধ উৎস থাকে আৰু যদি কোনো এটা উৎস অতি গুৰুত্বপূর্ণ হৈ উঠিবলৈ ধৰে, তেন্তে ব্যক্তিসকলে প্রায়ে পিছুৱাই আহি আন এটা সম্প্রদায়লৈ সম্পর্ক স্থাপন কৰে।

২০ শতিকাৰ শেষৰ ফালৰ পৰা বহু লেখকে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রৰ সামাজিক যোগাযোগবোৰেত অৱনতি লক্ষ্য কৰিবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ ফলত "সামাজিক মূলধন" হ্রাস পোৱা দেখা গ'ল, যাক পুটনামে "সকলো সামাজিক যোগাযোগ আৰু সেই যোগাযোগবোৰৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা পাৰস্পৰিক সহায়ৰ প্রবৃত্তিৰ সমষ্টিগত মূল্য" বুলি বর্ণনা কৰিছে। পুটনাম আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ মতে, সামাজিক মূলধন হৈছে গণতন্ত্র গঠন আৰু বজাই ৰখাৰ এক মূল উপাদান। সম্প্রদায়বাদীসকলে সামাজিক মূলধন আৰু নাগৰিক সমাজৰ প্রতিষ্ঠানবোৰ শক্তিশালী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

সাম্প্রদায়িক দর্শনৰ কিছু সমর্থকৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ হৈছে ধনাত্মক অধিকাৰৰ ধাৰণা, যিবোৰ হ'ল নির্দিষ্ট বস্তু বা সেৱাৰ অধিকাৰ বা নিশ্চয়তা। ইয়াৰ ভিতৰত থাকিব পাৰে ৰাজ্যদ্বাৰা স্বীকৃতিপ্রাপ্ত শিক্ষা, ৰাজ্যদ্বাৰা স্বীকৃতিপ্রাপ্ত বাসগৃহ, এটা নিৰাপদ আৰু পৰিষ্কাৰ পৰিৱেশ, সার্বজনীন স্বাস্থ্য সেৱা, আৰু এটা চাকৰিৰ অধিকাৰ য'ত চৰকাৰ বা ব্যক্তিসকলৰ ওপৰত ইয়াৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ দায়িত্ব থাকে। এই লক্ষ্যৰ বাবে, সাম্প্রদায়িকসকলে সাধাৰণতে সামাজিক সু�ৰক্ষা কার্যসূচী, ৰাজহুৱা কামৰ প্রকল্প, আৰু প্রদূষণ আদি সীমাবদ্ধ কৰা আইনৰ সমর্থন কৰে।

এটা সাধাৰণ আপত্তি সচাৰচৰ দেখা যায় যে এনে অধিকাৰ প্রদান কৰি সাম্প্রদায়িকসকলে নাগৰিকৰ ঋণাত্মক অধিকাৰ ভংগ কৰে; যিবোৰ হ'ল এনে অধিকাৰ য'ত কোনো কার্য কৰিবলৈ বাধ্য নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ওপৰত বর্ণিত প্রকল্পসমূহৰ বাবে কৰ সংগ্রহ কৰাটো ব্যক্তিৰ সম্পত্তি হৰণ কৰাৰ সমান। ধনাত্মক অধিকাৰৰ সমর্থকসকলে ঋণাত্মক অধিকাৰৰ সুৰক্ষা চৰকাৰৰ পৰিৱর্তে সমাজৰ ওপৰত অর্পণ কৰি এই যুক্তি দিয়ে যে সমাজ অবিহনে ব্যক্তিৰ কোনো অধিকাৰ নাথাকিব যিটো সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ এক মূল নীতি আৰু সেয়েহে ইয়াৰ প্রতি কিছু দায়িত্ব পালন কৰাটো প্রয়োজন। কিছুমানে ইয়াক স্বাভাৰিক অধিকাৰৰ অস্বীকাৰ বুলি গণ্য কৰে। অৱশ্যে, কি "স্বাভাৰিক অধিকাৰ" আৰু কি নহয়, সেয়া আধুনিক ৰাজনীতিৰ লগতে ঐতিহাসিকভাৱেও বিতর্কৰ বিষয়; যেনে—সার্বজনীন স্বাস্থ্য সেৱা, ব্যক্তিগত সম্পত্তি বা প্রদূষণৰ পৰা সুৰক্ষা জন্মসূত্রে অধিকাৰ হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি নে নাই।

ইয়াৰ বিপৰীতে, কিছুমানে স্বীকাৰ কৰে যে চৰকাৰৰ কার্যৰ দ্বাৰা ঋণাত্মক অধিকাৰ ভংগ হ'ব পাৰে, কিন্তু যুক্তি দিয়ে যে যদি ৰক্ষা পোৱা ধনাত্মক অধিকাৰ হেৰুওৱা ঋণাত্মক অধিকাৰতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ হয়, তেন্তে ই যুক্তিসংগত। একেদৰে, ধনাত্মক অধিকাৰৰ সমর্থকসকলে আকৌ কয় যে ঋণাত্মক অধিকাৰৰ অনুপস্থিতিত ইয়াৰ কোনো প্রাসংগিকতা নাথাকে। ইয়াৰ উপৰি, কিছুমান সাম্প্রদায়িকতাবাদে "ইয়াক আনৰ উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ব্যৱহাৰ হোৱা বুলি নুবুজি, ৰৰঞ্চ এটা সম্প্রদায়ৰ লক্ষ্যত অৱদানৰ মাধ্যম হিচাপে অনুভৱ কৰে, যিটো নিজৰ বুলি গণ্য কৰা যায়।"

আন কিছুমান সাম্প্রদায়িকতাই স্বাভাৰিক অধিকাৰৰ ধাৰণাটোকেই সন্দেহৰ দৃষ্টিৰে চায় আৰু ইয়াৰ সঠিক সমাজত স্থানৰ বিষয়ে প্রশ্ন উত্থাপন কৰে। তেওঁলোকে দাবী কৰে যে অধিকাৰ আৰু দাবীৰ দাবীসমূহে এনে সমাজ গঠন কৰে য'ত সাংস্কৃতিক প্রতিষ্ঠান আৰু ভাগ কৰা মূল্যবোধৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত সামাজিক নীতি গঢ়ি উঠিব নোৱাৰে। ৰৰঞ্চ, ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ উদাৰনৈতিক দাবীয়ে নৈতিকতাক ব্যক্তিগত ভাৱপ্রবণতাৰ ওপৰত কেন্দ্রীভূত কৰে, কিয়নো নৈতিক সমস্যাসমূহ সাধাৰণ ভালৰ সন্মত জ্ঞানৰ মাধ্যমত সমাধান কৰিব নোৱাৰি। ইয়াত উদ্বেগৰ বিষয় হ'ল যে কেৱল সমাজেই ব্যক্তিকেন্দ্রিক নহয়, ৰৰঞ্চ নৈতিক দাবীবোৰো ব্যক্তিগত হৈ পৰে।

১৪.৬ সম্প্রদায়বাদৰ প্রকাৰ

দার্শনিক সম্প্রদায়বাদ:

দার্শনিক সাম্প্রদায়িতাবাদে শাস্ত্রীয় উদাৰবাদক অস্তিত্বগত আৰু জ্ঞানতাত্ত্বিকভাৱে অসংগত বুলি বিবেচনা কৰে আৰু সেই ভিত্তিত ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰে। শাস্ত্রীয় উদাৰবাদে য'ত সমাজক পূর্ব-সম্প্রদায়ৰ ব্যক্তিৰ স্বেচ্ছামূলক কার্যৰ ফল বুলি গণ্য কৰে, তাতকৈ এই দর্শনে ব্যক্তিক সংজ্ঞায়িত আৰু গঠন কৰাত সম্প্রদায়ৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়ে। সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে ন্যায়ৰ উদাৰবাদী তত্ত্বসমূহত সম্প্রদায়ৰ মূল্য যথেষ্ট পৰিমাণে স্বীকৃত হোৱা নাই।

শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদ:

জ্ঞানোদয়ৰ শাস্ত্রীয় উদাৰবাদক শতাব্দীজুৰি চলি অহা কর্তৃত্ববাদ, নিপীড়নকাৰী চৰকাৰ, অতিৰিক্ত সম্প্রদায় আৰু কঠোৰ মতাদর্শৰ প্রতিক্রিয়া হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি, আনহাতে আধুনিক সম্প্রদায়বাদক অতিৰিক্ত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যৰ প্রতিক্রিয়া বুলি গণ্য কৰিব পাৰি। ইয়াত অতিৰিক্ত ব্যক্তিস্বাতন্ত্র্যক ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ ওপৰত অতিৰিক্ত গুৰুত্ব দিয়া বুলি বুজা হয়, যাৰ ফলত লোক স্বার্থপৰ বা আত্মকেন্দ্রিক হৈ পৰে।

ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজৰ ঘনিষ্ঠ সম্পর্কটো তাত্ত্বিক স্তৰত মাইকেল চেণ্ডেল আৰু চার্লছ টেইলাৰকে ধৰি অন্যান্য শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীসকলে দার্শনিক উদাৰবাদৰ সমালোচনাৰ সময়ত আলোচনা কৰিছিল, বিশেষকৈ আমেৰিকান উদাৰবাদী তত্ত্ববিদ জন ৰ'লছ আৰু জার্মান জ্ঞানোদয় দার্শনিক ইমেনুৱেল কাণ্টৰ কার্যৰ সমালোচনা কৰোঁতে। তেওঁলোকে যুক্তি দর্শাইছিল যে সমকালীন উদাৰবাদ আৰু স্বাধীনতাবাদে সমাজৰ বাহিৰে আৰু পৃথকভাৱে অস্তিত্ব থকা ব্যক্তিৰ এক অসংগত ধাৰণাক পূর্বধাৰণা হিচাপে গ্রহণ কৰে, বাস্তৱত তেনে নহয়। ইয়াৰ বিপৰীতে, তেওঁলোকে কয় যে সাধাৰণ ব্যক্তি বুলি একো নাথাকে, কেৱল জার্মান বা ৰুছিয়ান, বার্লিনবাসী বা মস্কোবাসী বা অন্য কোনো বিশেষ সম্প্রদায়ৰ সদস্য হে থাকে। কিয়নো ব্যক্তিগত পৰিচয় আংশিকভাৱে সংস্কৃতি আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ দ্বাৰা গঠিত হয়, গতিকে সামাজিক প্রসংগৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰি ব্যক্তিগত অধিকাৰ বা স্বার্থৰ সংজ্ঞা দিবলৈ কোনো সংগত উপায় নাই। গতিকে, এই সম্প্রদায়বাদীসকলৰ মতে, ৰ'লছৰ "অজ্ঞানতাৰ আৱৰণ"ৰ পিছত সিদ্ধান্ত লোৱা নীতিসমূহৰ ওপৰত ন্যায়ৰ তত্ত্ব স্থাপন কৰাৰ চেষ্টা কৰাত কোনো অর্থ নাই, কিয়নো ব্যক্তিয়ে তেনে বিমূর্ত অৱস্থাত অস্তিত্বত থাকিবই নোৱাৰে, তত্ত্বগতভাৱেও নোৱাৰে।

শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীসকলে এইটোও মত পোষণ কৰে যে ৰাজনৈতিক সম্প্রদায়ৰ স্বৰূপ উদাৰতাবাদে ভুল ধৰণে বুজে। য'ত উদাৰতাবাদী দার্শনিকসকলে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক নৈৰাপেক্ষ

নিয়মৰ এনে এক চৌহদ হিচাপে বর্ণনা কৰে য'ত নৈতিক মূল্যবোধৰ বহুবিধ প্রতিশ্রুতি একেলগে সহাবস্থান কৰিব পাৰে, শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ৰাজনৈতিক সম্প্রদায়ৰ এনে এক "পাতল" ধাৰণা বাস্তৱত ভ্রান্তিকৰ আৰু আদর্শগতভাৱে বিপদজনক। এই লেখকসকলৰ মতে, ভাল সমাজ নৈৰাপেক্ষ নিয়ম আৰু পদ্ধতিৰ বাহিৰেও বহুতো বিষয়ৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে—সমাজে এক সমভাগী নৈতিক সংস্কৃতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কিছুমান শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদীয়ে এই বিশেষত্বপূর্ণ মূল্যবোধৰ সপক্ষে আৰু জোৰদাৰভাৱে যুক্তি দিছে, ইয়াৰ মতে এইবোৰেই একমাত্র গুৰুত্বপূর্ণ মূল্যবোধ আৰু যিকোনো সত্যিকাৰ সার্বজনীন নৈতিক মূল্যবোধৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰাটো এক দার্শনিক ভুল।

চার্লছ টেইলৰ আৰু মাইকেল চেণ্ডেলৰ উপৰিও, শৈক্ষিক সম্প্রদায়বাদৰ সৈতে জড়িত আন কিছু চিন্তাবিদৰ ভিতৰত মাইকেল ৰালজাৰ, আলাছডেয়াৰ মেকইন্টায়াৰ, ছেইলা বেনহাবিব আৰু শ্লোমো এভিনেৰি আদি অন্তর্ভুক্ত।

আদর্শগত সম্প্রদায়বাদ:

আদর্শগত সম্প্রদায়বাদক এক আমূল কেন্দ্রবাদী মতাদর্শ হিচাপে চিহ্নিত কৰা হয়, যি কেতিয়াবা অর্থনৈতিক বিষয়ত বামপন্থী আৰু সামাজিক বিষয়ত কেন্দ্রবাদী হিচাপে পৰিচিত। এই ব্যৱহাৰ অতি সৰু সময়ৰ ভিতৰত সৃষ্টি হৈছে। যেতিয়া এই শব্দটো ডাঙৰ আখৰেৰে লিখা হয়, তেতিয়া সাধাৰণতে এমিটাই এজিয়নি আৰু অন্যান্য দার্শনিকৰ উত্তৰদায়ী সম্প্রদায়বাদ আন্দোলনক সূচায়।

উত্তৰদায়ী সম্প্রদায়বাদ:

উত্তৰদায়ী সম্প্রদায়বাদৰ মূল মত হ'ল যে মানুহে দুটা প্রধান নিয়মকৰণৰ উৎসৰ সন্মুখীন হয়: সাধাৰণ কল্যাণ আৰু স্বায়ত্তশাসন আৰু অধিকাৰ, য'ত কোনো এটাই প্রাধান্য পোৱা উচিত নহয়। ইয়াক অন্যান্য ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক দর্শনৰ বিপৰীতভাৱে চাব পাৰি, যিয়ে এটা মূল নীতিৰ পৰা (যেনে স্বাধীনতা/স্বায়ত্তশাসন—স্বতন্ত্রবাদৰ বাবে) নিজৰ মূল ধাৰণা আহৰণ কৰে। ইয়াৰ উপৰিও ই এই মত পোষণ কৰে যে এটা ভাল সমাজ হ'ল স্বাধীনতা আৰু সামাজিক শৃংখলা, ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু সামাজিক দায়িত্ব, আৰু বহুত্ববাদী আৰু সামাজিকভাৱে প্রতিষ্ঠিত মূল্যবোধৰ মাজৰ এক সাৱধানেৰে ৰচিত ভাৰসাম্যৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।

উচ্চাৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদে ৰাষ্ট্র আৰু বজাৰতকৈ সমাজ আৰু ইয়াৰ সংস্থাসমূহৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যি আন ৰাজনৈতিক দর্শনসমূহৰ প্রধান কেন্দ্রবিন্দু। ই সমাজীকৰণ, নৈতিক সংস্কৃতি, আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ ভূমিকাক ৰাষ্ট্রীয় বলপ্রয়োগ বা বজাৰৰ চাপতকৈও অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। ই উদাৰ ব্যক্তিবাদৰ বিকল্প উপস্থাপন কৰাৰ লগতে স্বৈৰাচাৰী

সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ এক প্রতিবাদী দৃষ্টিভংগী আগবঢ়ায়, ইয়াত দৃঢ় অধিকাৰৰ বাবে দৃঢ় দায়িত্বৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয় আৰু এটাক আনটোৰ নামত উপেক্ষা কৰাটো নিষিদ্ধ কৰা হয়।

প্রাৰম্ভিক সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলক প্রকৃততে সামাজিক সংৰক্ষণবাদী বুলি অভিযোগ কৰা হৈছিল। কিন্তু সমকালীন বহুতো সাম্প্রদায়িকতাবাদী, বিশেষকৈ যিসকলে নিজকে উচ্চাৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদী বুলি সংজ্ঞায়িত কৰে, স্পষ্টভাৱে স্বীকাৰ কৰে আৰু প্রায়েই গুৰুত্ব দিয়ে যে সিহঁতে পৰম্পৰাগত সম্প্রদায়লৈ উভতি যোৱাৰ প্রয়োজন নাই, য'ত স্বৈৰাচাৰী ক্ষমতাৰ গাঁথনি, অনমনীয় স্তৰীকৰণ আৰু সংখ্যালঘু আৰু মহিলাৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক প্রথা প্রচলিত আছিল। উচ্চাৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে মুক্ত অংশগ্রহণ, সংলাপ আৰু সঁচাকৈয়ে সমভাগে আদৰণীয় মূল্যবোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সম্প্রদায় গঢ়িব বিচাৰে। Linda McClain-এ, সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ এগৰাকী সমালোচকে, উচ্চাৰণমূলক সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলৰ এই বৈশিষ্ট্য স্বীকাৰ কৰি লিখিছে যে কিছুমান সাম্প্রদায়িকতাবাদীয়ে "যিকোনো নির্দিষ্ট পৰম্পৰাৰ ভাল-বেয়াৰ সতর্ক মূল্যায়নৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু কিছুমান বৈশিষ্ট্যক আনৰ পৰা পৃথক কৰাৰ সম্ভাৱনা স্বীকাৰ কৰে"। R. Bruce Douglass-এ লিখিছে, "সংৰক্ষণবাদীসকলৰ বিপৰীতে সাম্প্রদায়িকতাবাদীসকলে সচেতন যে এটা, সমাজৰ ৰূপে আমাৰ সন্মুখীন হোৱা সমস্যাসমূহ বিশেষ সুবিধাপ্রাপ্ত শ্রেণীৰ বিশ্বাসৰ ভিত্তিত সমাধান কৰাৰ দিন বহু পিছত পৰি আছে।"

সাম্প্রদায়িকতাবাদী দৃষ্টিভংগী আৰু সামাজিক সংৰক্ষণবাদৰ মাজৰ এক প্রধান পার্থক্য হ'ল— যদিও সাম্প্রদায়িকতাবাদৰ আদর্শ "উত্তম সমাজ"-ই ব্যক্তিগত ক্ষেত্রত প্রৱেশ কৰে, ই কেৱল এক সীমিত সংখ্যক মূল গুণৰ বিকাশ সাধন কৰিব বিচাৰে, যি ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা প্রদত্ত বিস্তৃত বা সম্পূর্ণ নিয়মমূলক কর্তৃত্বৰ সলনি এক জৈৰিকভাৱে গঠিত মূল্যবোধৰ জৰিয়তে হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকান সমাজে নাস্তিকতাতকৈ ধার্মিক হোৱাক প্রাধান্য দিয়ে, কিন্তু কোন নির্দিষ্ট ধর্ম অনুসৰণ কৰিব লাগে সেই বিষয়ে মোটামুটি উদাসীন। ৰাষ্ট্রই নির্ধাৰিত কৰা পোছাকৰ নিয়ম, সন্তানৰ "শুদ্ধ" সংখ্যা, বা বাস কৰাৰ নির্দিষ্ট স্থান আদিৰ কোনো বাধ্যবাধকতা নাই।

চমুকৈ, আদর্শ সাম্প্রদায়িক সমাজৰ এক প্রধান বৈশিষ্ট্য হ'ল যে উদাৰ ৰাষ্ট্রৰ বিপৰীতে ই সমানে ভাগ কৰা কল্যাণৰ ধাৰণা সৃষ্টি কৰে, কিন্তু এই কল্যাণৰ পৰিসৰ স্বৈৰাচাৰী সমাজে আগবঢ়োৱাতকৈ বহু সৰু।

স্বৈৰাচাৰী চৰকাৰে প্রায়েই চৰম/উগ্র (extremist) মতাদর্শক আঁকোৱালি লয় আৰু কঠোৰ শক্তিৰে শাসন কৰে, ব্যক্তিগত স্বাধীনতা, ৰাজনৈতিক আৰু নাগৰিক অধিকাৰত গুৰুতৰ নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰে। স্বৈৰাচাৰী চৰকাৰসমূহে প্রত্যক্ষভাৱে চৰকাৰৰ ভূমিকাক নির্দেশক আৰু নিয়ন্তা হিচাপে স্বীকাৰ কৰে। নাগৰিক সমাজ আৰু গণতন্ত্র সাধাৰণতে স্বৈৰাচাৰী শাসনৰ বৈশিষ্ট্য নহয়।

১৪.৭ উপসংহাৰ

সমসাময়িক উদাৰ-সম্প্ৰদায়বাদী বিতৰণে কেইবাটাও স্তৰত কার্য্য কৰে। ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ স্তৰত, ই আইনী বা চৰকাৰী সংৰচনা আৰু ধর্ম বা জাতিগত গোটৰ দৰে সাংস্কৃতিক গাঁথনিৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত এক বিতর্ণ। নৈতিক তত্ত্বৰ স্তৰত, ই মূল্যবোধ আৰু কর্তব্যৰ সম্পর্কৰ ওপৰত বিতর্ণ, বা অধিক স্পষ্টভাৱে ক'বলৈ গ'লে, কি ভাল তাৰ ধাৰণাই কি সঠিক তাৰ নীতিসমূহক যুক্তিসংগতভাৱে স্থাপন কৰিব পাৰে নে বা ইয়াৰ বিপৰীতে। শেষত, যাক কেতিয়াবা দার্শনিক মনোবিজ্ঞান বুলি কোৱা হয়, সেই স্তৰত ই আত্মাৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰত এক বিতর্ণ।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: বস্তুনিষ্ঠ প্ৰশ্ন

(ক) "Liberal" শব্দটো কোন শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে?

(খ) "Two Treatises on Government" নামৰ কিতাপখন কে লিখিছিল?

(গ) "A Theory of Justice" নামৰ গ্ৰন্থখন কে লিখিছিল?

(ঘ) সম্প্ৰদায়বাদ বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ২: খালী ঠাই পূৰণ কৰা (Fill in the blanks)

(ক) _____ যুক্তি দিয়ে যে প্ৰকৃত স্বাধীনতা কেৱল তেতিয়াহে থাকিব পাৰে যেতিয়া নাগৰিকসকল সুস্থ, শিক্ষিত আৰু চৰম দাৰিদ্ৰ্যৰ পৰা মুক্ত।

(খ) _____ হৈছে সমাজৰ এক উদাৰবাদী দৃষ্টিভংগী যিয়ে সাংস্কৃতিক নিয়মৰ পৰা ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

(গ) _____ শাস্ত্ৰীয় উদাৰবাদক অস্তিত্বগত (ontological) আৰু জ্ঞানতাত্ত্বিকভাৱে (epistemologically) অসংলগ্ন বুলি গণ্য কৰে।

(ঘ) চার্লছ টেলৰ আৰু মাইকেল চেণ্ডেলে _____ ৰ সমর্থক।

প্ৰশ্ন ৩: শুদ্ধ/অশুদ্ধ লিখা

(ক) উদাৰবাদী আন্দোলনৰ প্ৰধান দার্শনিক আছিল জন ল'ক।

(খ) উদাৰবাদ হৈছে পৰম্পৰাবাদৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰতিক্ৰিয়া।

(গ) সামূহিকতাবাদীসকলে মানুহক পৰমাণুবাদী ব্যক্তি হিচাপে গণ্য কৰে।

(ঘ) শৈক্ষিক সামূহিকতাবাদীসকলৰ মতে ব্যক্তিসকল সমাজৰ বাহিৰে আৰু পৃথকে থাকিব পাৰে।

প্রশ্ন ৪: চমু প্রশ্ন

(ক) উদাৰবাদ বুলিলে কি বুজা ?

(খ) Laissez-faire অর্থনৈতিক নীতি কি ?

(গ) কল্যাণ ৰাষ্ট্র (Welfare state) কি ?

(ঘ) ধনাত্মক অধিকাৰ (Positive right) কি ?

2 ১৪.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- "লিবেৰেল" (Liberal) শব্দটো লেটিন শব্দ "লিবেৰ" (liber) ৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে "মুক্ত" বা "দাস নহয়"।
- উদাৰতাবাদী আন্দোলনৰ প্রধান দার্শনিক আছিল জন লক (John Locke)।
- উদাৰতাবাদ হৈছে পৰম্পৰাবাদৰ বিৰোধী এক মতাদর্শ, কাৰণ পৰম্পৰাই মানুহক নিজকে প্রতিষ্ঠা কৰাত বাধা দিয়ে।
- অৰাজকতাবাদ (Anarchism) হৈছে উদাৰতাবাদৰ এক অধিক ৰেডিকেল ৰূপ, যদিও উদাৰতাবাদেও ঐতিহাসিকভাৱে যিকোনো প্রকাৰৰ কর্তৃত্ববাদৰ বিৰোধিতা কৰে। যেনে সম্প্রদায়, সমাজবাদ, স্বৈৰাচাৰী বা অনান্য সর্বাত্মক শানবাদ।
- সম্প্রদায়বাদ (Communitarianism) হৈছে এক দর্শন যিয়ে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। যদিও ইয়াৰ অর্থ পৰিয়াল হ'ব পাৰে, কিন্তু দার্শনিক অর্থত ইয়াক এক সম্প্রদায়ৰ লোকৰ মাজৰ সম্পর্ক, স্থানীয় সমাজ (ভৌগোলিক অৱস্থান) বা একে স্বার্থ বা ইতিহাসৰ লোকৰ সমষ্টি হিচাপে বুজা হয়।
- শৈক্ষিক সম্প্রদায় অনুসৰি, ব্যক্তিৰ পৰিচয় আংশিকভাৱে সংস্কৃতি আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ দ্বাৰা গঠিত হয়; সামাজিক পৰিপ্রেক্ষিতৰ পৰা বেলেগ কৰি ব্যক্তিগত অধিকাৰ বা স্বার্থ সংজ্ঞায়িত কৰাৰ কোনো সু-সংগত উপায় নাই।
- প্রতিক্রিয়াশীল সম্প্রদায়বাদে (Responsive Communitarianism) ৰাষ্ট্রতকৈ সমাজ আৰু ইয়াৰ সংস্থাসমূহৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে। প্রতিক্রিয়াশীল সম্প্রদায়বাদীসকলে মুক্ত অংশগ্রহণ, সংলাপ আৰু সঁচাকৈয়ে সমান মূল্যবোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমাজ গঢ়িব বিচাৰে।

O ১৪.৯ অধিক জানিবলৈ

১) *লিবাৰেল-কমিউনিটেৰিয়ান বিতর্ক*– থমাছ ই. ৰেন (দ্য ব্লেকৱেল্ছ ডিকশ্যনাৰী অৱ বিজনেছ এথিক্স, ১৯৯৯)

২) ফেলকন, এণ্ড্রিয়া। *এৰিষ্টটল অন কজালিটি*, ষ্টানফর্ড এনচাইক্লপিডিয়া অৱ ফিলচফি, ২০০৮

U ১৪.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ৰ উত্তৰ :

(ক) "Liberal" শব্দটো লেটিন শব্দ "liber"ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থ হ'ল "মুক্ত" বা "দাস নহয়"।

(খ) জন লকে "Two Treatises on Government" নামৰ কিতাপখন লিখিছিল।

(গ) জন লছে "A Theory of Justice' নামৰ কিতাপখন লিখিছিল।

(ঘ) সম্প্রদায়বাদ হ'ল এনে এক দর্শন যিয়ে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

প্রশ্ন ২ৰ উত্তৰ :

(ক) সামাজিক উদাৰতাবাদ

(খ) সাংস্কৃতিক উদাৰতাবাদ

(গ) দার্শনিক সম্প্রদায়বাদ

(ঘ) শিক্ষামূলক সম্প্রদায়বাদ

প্রশ্ন ৩ৰ উত্তৰ :

(ক) শুদ্ধ

(খ) শুদ্ধ

(গ) অশুদ্ধ

(ঘ) অশুদ্ধ

প্রশ্ন ৪ৰ উত্তৰ :

(ক) উদাৰতাবাদৰ অর্থ হ'ল উদাৰ আৰু মুক্তমনা, লগতে সংযোৰণ আৰু পক্ষপাতিত্বৰ পৰা মুক্ত।

(খ) লেছে-ফেয়াৰ অর্থনৈতিক নীতি মানে ৰাষ্ট্রই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা, শান্তি, নিৰাপত্তা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ আৱশ্যকীয় হোৱাতকৈ বেছি হস্তক্ষেপ আৰু কৰৰ পৰা বিৰত থাকে।

(গ) কল্যাণ ৰাজ্য মানে য'ত ৰাষ্ট্রই নাগৰিকৰ কল্যাণৰ বাবে প্রাথমিক দায়িত্ব লয় আৰু কল্যাণমূলক সেৱা প্রদান কৰে।

(ঘ) ধনাত্মক অধিকাৰ হ'ল কিছুমান বস্তু বা সুবিধাৰ অধিকাৰ বা নিশ্চয়তা। ইয়াৰ ভিতৰত ৰাষ্ট্রীয় অনুদানপ্রাপ্ত শিক্ষা, ৰাষ্ট্রীয় অনুদানপ্রাপ্ত বাসস্থান, নিৰাপদ আৰু পৰিষ্কাৰ পৰিৱেশ, সার্বজনীন স্বাস্থ্য সেৱা, আৰু চাকৰিৰ অধিকাৰও অন্তর্ভুক্ত হ'ব পাৰে।

M ১৪.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চমু প্রশ্ন (Very Short Questions) :

প্রশ্ন ১: 'Liberal' ৰ আক্ষৰিক অর্থ কি ?

প্রশ্ন ২: 'Two Treatises on Government' গ্রন্থখন কাৰ দ্বাৰা ৰচিত ?

প্রশ্ন ৩: 'On Liberty' গ্রন্থৰ লেখকৰ নাম উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন ৪: উদাৰতাবাদে কিৰ বিৰুদ্ধে প্রতিক্রিয়া কৰে ?

প্রশ্ন ৫: অৰাজকতাবাদ কি ?

খ) চমু প্রশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: শাস্ত্রীয় উদাৰতাবাদ কি ? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২: সামাজিক উদাৰতাবাদৰ বিষয়ে চমুকৈ বর্ণনা কৰা।

প্রশ্ন ৩: দার্শনিক সম্প্রদায়বাদৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখা।

প্রশ্ন ৪: সঁহাৰিমূলক সম্প্রদায়বাদ কি ?

প্রশ্ন ৫: সম্প্রদায়বাদী দৃষ্টিভংগী পৰম্পৰাবাদী দৃষ্টিভংগীৰ পৰা কেনেদৰে পৃথক ?

গ) দীঘলীয়া প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্রশ্ন ১: উদাৰতাবাদৰ বিকাশৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২: বিভিন্ন প্রকাৰৰ উদাৰতাবাদৰ বর্ণনা দিয়া।

প্রশ্ন ৩: সম্প্রদায়বাদৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ৪: ইতিবাচক অধিকাৰৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ৫: বিভিন্ন প্রকাৰৰ সম্প্রদায়বাদৰ বর্ণনা দিয়া।

****

অধ্যায় ১৫ : উদাৰ ন্যায় আৰু প্ৰাপ্যতা হিচাপে ন্যায়

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য
১৫.২ পৰিচয়
১৫.৩ ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণা
১৫.৪ ন্যায়ৰ উদাৰ ধাৰণা
১৫.৫ ন্যায়ৰূপে ন্যায়সংগততা: উদাৰ সমাজত ন্যায় (ৰ'লছৰ তত্ত্ব)
১৫.৫.১ সমাজৰ মৌলিক গঠন
১৫.৫.২ ন্যায়ৰূপে ন্যায়সংগততাৰ দুটা প্ৰধান ধাৰণা
১৫.৫.৩ ন্যায়ৰূপে ন্যায়সংগততাৰ দুটা নীতি
১৫.৬ নাগৰিকৰ ধাৰণা
১৫.৭ সমাজৰ ধাৰণা
১৫.৭.১ মূল অৱস্থান
১৫.৭.২ মূল অৱস্থানৰ পৰা যুক্তি: নীতিসমূহৰ নিৰ্বাচন
১৫.৭.৩ মূল অৱস্থানৰ পৰা যুক্তি: স্থিৰতাৰ পৰীক্ষা
১৫.৮ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ: চাৰি স্তৰৰ ক্ৰম
১৫.৯ মূল অৱস্থান আৰু ৰাজনৈতিক গঠনবাদ
১৫.১০ জনগণৰ আইন: উদাৰ বৈদেশিক নীতি
১৫.১১ আন্তৰ্জাতিক মৌলিক গঠন আৰু জনগণৰ আইনৰ নীতিসমূহ
১৫.১২ জনগণ: উদাৰ আৰু সন্মানজনক বা শিষ্ট
১৫.১৩ আন্তৰ্জাতিক সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰ
১৫.১৩.১ আন্তৰ্জাতিক মূল অৱস্থান
১৫.১৪ আদৰ্শহীন তত্ত্ব: অবৈধ ৰাষ্ট্ৰ আৰু দুৰ্দশাগত/পিছপৰা সমাজ
১৫.১৫ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ
১৫.১৬ অধিক জানিবলৈ
১৫.১৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৫.১৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি সক্ষম হ'ব—

- ন্যায় আৰু ন্যায়ৰ প্ৰাসংগিকতা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ;
- ন্যায়ে সমাজ, সম্প্ৰদায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক স্থিতি কেনেকৈ প্ৰতিফলিত কৰে সেইটো বুজিবলৈ;
- ব্যক্তিগত ন্যায়ৰ ধাৰণা, উদাৰ ন্যায়ৰ ধাৰণা আৰু এখন উদাৰ সমাজৰ বাবে ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্ব বুজিবলৈ;
- "ন্যায় হিচাপে সততা", "ন্যায় হিচাপে সততাৰ প্ৰণালী", "ন্যায় হিচাপে সততাৰ মূল নীতি", নাগৰিক, সমাজ আৰু সংস্থাৰ ধাৰণা আদি আলোচনা কৰিবলৈ;
- শুভ/ভালৰ সংজ্ঞা দিয়া আৰু প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ বিৱৰণ দিয়া;
- জনগণৰ আইন, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰ, অ-আদৰ্শগত তত্ত্ব: বিদ্ৰোহী ৰাষ্ট্ৰ আৰু দুৰ্বল সমাজ, পুনৰ মিলন আৰু বাস্তৱধৰ্মী আদৰ্শ সমাজ আদি বিষয় আলোচনা কৰিবলৈ।

১৫.২ পৰিচয়

ন্যায়তকৈ অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ বস্তু মানৱ জীৱনত আৰু নাই। ন্যায়ে সমাজ, সম্প্ৰদায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক স্থিতি প্ৰতিফলিত কৰে। সকলোৱে ন্যায় বিচাৰে। তেন্তে ন্যায় কি? ন্যায় হ'ল প্ৰকৃত অৰ্থত যিটো ন্যায়সঙ্গত বা যুক্তিসংগত। ন্যায়ৰ ধাৰণাক বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা মূল্যায়ন কৰিব পাৰি। মানুহে সামাজিক ন্যায়, অৰ্থনৈতিক ন্যায়, ৰাজনৈতিক ন্যায়, নৈতিক ন্যায়, উদাৰ ন্যায় আদিৰ কথা কয়। ন্যায়ৰ প্ৰাসংগিকতা প্ৰাচীন কালৰ পৰাই আছিল। গ্ৰীক দাৰ্শনিকসকলে ন্যায়ৰ ধাৰণাৰ ওপৰত জোৰ দিছিল। প্লেটোৰ মতে, ন্যায় হ'ল আত্মাৰ এক গুণ। ঊনবিংশ শতিকাত জন ৰ'লছে ন্যায়ৰ এক মূলধাৰাৰ তত্ত্ব আগবঢ়ায়। প্ৰকৃততে, ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দৃষ্টিভংগীয়ে সমকালীন সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক দৰ্শনত ন্যায়ৰ এক প্ৰতিচ্ছবি হিচাপে আৰ্বিভাৰ হৈছিল। আমাৰ আলোচ্য বিষয় হ'ল উদাৰ ন্যায় আৰু পুৰস্কাৰ হিচাপে ন্যায়।

ন্যায়ৰ ধাৰণাটো সম্পূৰ্ণ বুলি কোনো সন্দেহ নাই। ই আইন আৰু সামাজিক নৈতিকতা দুয়োটাকে সামৰি লয়। ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক ন্যায় প্ৰদৰ্শন কৰিবলৈ সাংবিধানিক আইন প্ৰণয়ন কৰা হয়। যদিও সামাজিক আৰু নৈতিক ন্যায়ৰ প্ৰভাৱ অন্যান্য ন্যায়তকৈ বহুত বেছি। ন্যায় সমগ্ৰ সমাজৰ ক্ৰমৰ সৈতেও জড়িত। ইয়াৰ উপৰি, ন্যায়ে এক সংৰক্ষণাত্মক আৰু সংস্কাৰমূলক নীতি হিচাপেও কাম কৰে। সামাজিক ন্যায়ৰ লক্ষ্য হ'ল ব্যক্তিৰ স্বাৰ্থ আৰু সম্প্ৰদায়ৰ সামগ্ৰিক স্বাৰ্থৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰা। এই অৰ্থত, সামাজিক ন্যায়ে ব্যক্তিৰ অধিকাৰ আৰু সমাজৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ মাজত এক সমতা বজাই ৰাখে।

সামাজিক ন্যায়ৰ আদৰ্শই বিশেষকৈ দুখীয়া, প্ৰয়োজনীয়, দুৰ্বল শ্ৰেণী, অৰ্থাৎ নিম্নস্তৰৰ আৰু পৰিয়ালবৰ্গৰ কল্যাণৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখে।

১৫.৩ ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণা

ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাক ব্যক্তিগত ন্যায়ৰ ধাৰণা বুলি জনা যায়। ইয়ে কয় যে স্বাধীনতাই হ'ল চৰম নৈতিক আদৰ্শ। এই ধৰণৰ ন্যায় অনুসৰি, ব্যক্তিগত স্বাধীনতা আন যিকোনো কথাতকৈয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ। এজন স্বাধীনতাবাদীৰ মতে, এনে সমাজেই ন্যায়সংগত যিয়ে ব্যক্তিৰ বাবে সৰ্বাধিক স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰে। চৰকাৰৰ একমাত্ৰ কাৰ্য হ'ল জনসাধাৰণৰ নৈতিক অধিকাৰ—জীৱন, স্বাধীনতা, আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ, জোৰ-জবৰদস্তি আৰু প্ৰৱঞ্চনাৰ পৰা ৰক্ষা কৰা। ইয়ে কয় যে যদি A ৰ X ৰ অধিকাৰ আছে, তেন্তে A ইয়াক পাবৰ আৰু ইয়াৰ মালিক হোৱাৰ অধিকাৰী। ইয়াৰ মতে, যিসকলেহে নিজৰ বাবে যোগান ধৰিব নোৱাৰে বা নধৰে, তেওঁলোকৰ কল্যাণৰ বাবে ব্যৱস্থা কৰা উচিত। কিন্তু এনে ব্যৱস্থা কৰিবলৈ হ'লে চৰকাৰে কিছুমান লোকৰ পৰা তেওঁলোকৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে লৈ আনক দিব লগা হয়। কিছুমান লোকক কৰ আৰোপ কৰি আনক দিয়া হ'লে সেইটো ডকাইতিৰ দৰেই হ'ব। স্বাধীনতাবাদী মতবাদৰ সমৰ্থক জন হচ্পার্ছে (John Hospers) যুক্তি দৰ্শাইছে যে কল্যাণমূলক পৰিশোধৰ জৰিয়তে আনক সহায় কৰিবলৈ আইনে নিৰ্দেশ দিয়াটো "এজনৰ পৰা লৈ আনজনক দিয়া" (Rob Peter to Pay Paul)।

১৫.৪ ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণা

ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণা স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাৰ পৰা অলপ পৃথক। ই স্বাধীনতা আৰু সমতা উভয়কে একেটা চৰম নৈতিক আদৰ্শত একত্ৰিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। উদাৰতাবাদীসকলে স্বাধীনতাবাদীসকলৰ কিছুমান নেতিবাচক অধিকাৰক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি গণ্য কৰে। তেওঁলোকে যুক্তি দৰ্শায় যে সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্য সম্পাদন কৰা উচিত: (ক) কিছুমান মৌলিক স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰা, আৰু (খ) সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ মৌলিক প্ৰয়োজনসমূহ পূৰণ কৰা। অৱশ্যে, উদ্যোগসমূহৰ সমূহীয়া মালিকীস্বত্বৰ ক্ষেত্ৰত উদাৰতাবাদীসকল সমাজতান্ত্ৰিকসকলৰ পৰা পৃথক। জন ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শাইছে যে কেৱল সেইবোৰ সামাজিক সুবিধাহে ন্যায়সংগত যিয়ে সমাজৰ আটাইতকৈ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ স্থান উন্নত কৰাত অৰিহণা যোগাব। ইয়াত ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ মূল ধাৰণাক উদাৰতাবাদী ন্যায়ৰ এক আদৰ্শ হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি।

১৫.৫ ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়: উদাৰ সমাজত ন্যায় (ৰ'লছৰ তত্ত্ব)

ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায় হ'ল উদাৰ সমাজৰ বাবে ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্ব। ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ বৈধ ব্যৱহাৰৰ বাবে ইয়াৰ এক ৰূপৰেখা তথা ভিত্তি প্ৰদান কৰে, যিটো উদাৰ ৰাজনৈতিক ন্যায়ৰ ধাৰণাৰ পৰিয়ালৰ অন্তৰ্ভুক্ত।

অৱশ্যে, বৈধতা হ'ল ৰাজনৈতিক গ্ৰহণযোগ্যতাৰ ন্যূনতম মানদণ্ড; এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা ন্যায়সঙ্গত নোহোৱাকৈও বৈধ হ'ব পাৰে।

ন্যায় হ'ল সৰ্বোচ্চ নৈতিক মানদণ্ড: সমাজৰ প্ৰধান সংস্থাবোৰ কেনেকৈ সজোৱা হ'ব লাগে তাৰ সম্পূৰ্ণ বৰ্ণনা।

ৰ'লছে ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ক উদাৰতাবাদৰ মূল ধাৰণা হৈছে নাগৰিকসকল মুক্ত আৰু সমান, আৰু সমাজখন ন্যায়সংগত হ'ব লাগে লগতে এইবোৰৰ বিশেষ ব্যাখ্যাৰ ওপৰত গঢ়ি তোলে। তেওঁ যুক্তি দৰ্শায় যে ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায় হ'ল উদাৰতাবাদৰ মৌলিক ধাৰণাবোৰৰ সবাতোকৈ সমতাবাদী আৰু সবাতোকৈ যুক্তিসংগত ব্যাখ্যা।

ৰ'লছে ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ক যুক্তি আৰু সমতাৰ দাবীৰ উত্তৰ হিচাপে দেখে, যিটো প্ৰত্যাহ্বান উদাৰ গণতন্ত্ৰৰ সমাজবাদী সমালোচনা আৰু আধুনিক কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰৰ সংৰক্ষণবাদী সমালোচনাই উত্থাপন কৰে। ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ে সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ এক সংস্কৰণ আগবঢ়ায়, যিটো ৰ'লছৰ মতে ৰাজনৈতিক দৰ্শনৰ প্ৰভাৱশালী পৰম্পৰাৰ তুলনাত ন্যায়ৰ এক উৎকৃষ্ট বুজাবুজি প্ৰদান কৰে।

১৫.৫.১ সমাজৰ মৌলিক সংৰচনা

ন্যায়সংগত হিচাপে ন্যায়ৰ লক্ষ্য হ'ল উদাৰ সমাজৰ প্ৰধান ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক সংস্থাবোৰ; যেনে ৰাজনৈতিক সংবিধান, আইনী ব্যৱস্থা, অৰ্থনীতি, পৰিয়াল আদিক এক ন্যায়সঙ্গতভাৱে কেনেকৈ সজোৱা হ'ব লাগে তাৰ বৰ্ণনা কৰা। এই সংস্থাবোৰৰ বিন্যাসেই হ'ল সমাজৰ মৌলিক সংৰচনা। মৌলিক সংৰচনাই ন্যায়ৰ স্থান নিৰ্ধাৰণ কৰে কাৰণ এই সংস্থাবোৰে সামাজিক জীৱনৰ প্ৰধান সুবিধা আৰু বোজা বিতৰণ কৰে, যেনে, কোনো সামাজিক স্বীকৃতি পাব ইত্যাদি।

১৫.৫.২ ন্যায়বিচাৰৰ দুটা প্ৰধান ধাৰণা

সমাজৰ মৌলিক গঠনৰ দ্বাৰা নাগৰিকসকলৰ কি মৌলিক অধিকাৰ থাকিব, কোনে কি ধৰণৰ কামৰ সুযোগ পাব, আয় আৰু সম্পত্তিৰ বিতৰণ কেনেকুৱা হ'ব, আদি নিৰ্ধাৰিত হয়। সমাজৰ

মৌলিক গঠনৰ ৰূপে নাগৰিকসকলৰ জীৱনত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলায়। কেৱল তেওঁলোকৰ ভৱিষ্যৎ সম্ভাৱনাকে নহয়, বৰং তেওঁলোকৰ লক্ষ্য, মনোভাৱ, সম্পৰ্ক আৰু চৰিত্ৰও ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। মানুহৰ জীৱনত এনে ব্যাপক প্ৰভাৱ পেলোৱা সংস্থাসমূহৰ ন্যায্যতা প্ৰমাণ কৰাৰ প্ৰয়োজন আছে। বহুতে নিজৰ সমাজ এৰি যোৱাটো বাস্তৱসন্মত বিকল্প নহয়, গতিকে নাগৰিকসকলে দেশত থাকি সংস্থাসমূহৰ ব্যৱস্থাক সমৰ্থন কৰা বুলি কোৱা নাযায়। আৰু যিহেতু যিকোনো মৌলিক গঠনৰ নিয়ম বলপূৰ্বকভাৱে প্ৰয়োগ কৰা হয় (সহজতে গুৰুতৰ শাস্তিৰ সৈতে), সেয়েহে নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ বলপূৰ্বক প্ৰয়োগৰ ন্যায্যতা প্ৰমাণ কৰাৰ দাবী অধিক জৰুৰী।

ন্যায়বিচাৰক যুক্তিসংগত হিচাপে উপস্থাপন কৰোঁতে ৰ'লছে ধৰি লৈছে যে সম্বন্ধিত উদাৰ সমাজত যুক্তিসংগত বহুত্ববাদ আছে (ওপৰত বৰ্ণনা কৰাৰ দৰে), আৰু ইয়াৰোপৰি ইয়াৰ অৱস্থা যথেষ্ট অনুকূল—অৰ্থাৎ প্ৰত্যেকৰ মৌলিক প্ৰয়োজন পূ�ৰণ কৰিবলৈ যথেষ্ট সম্পদ আছে। ৰ'লছে সহজকৈ ধৰি লৈছে যে সমাজখন স্বয়ংসম্পূৰ্ণ আৰু বন্ধ, গতিকে নাগৰিকসকলে ইয়াত কেৱল জন্মগ্ৰহণ কৰেহি আৰু মৃত্যু হ'লেহে ইয়াৰ পৰা ওলাই যায়।

উদাহৰণস্বৰূপে, সকলো নাগৰিকে ভাল এটা জীৱন-যাপন কৰিবলৈ কোনোবা নহয় কোনোবা ৰূপত সমাজিক সহযোগিতাৰ আৱশ্যক। তথাপি, সহযোগিতাৰ সুবিধা আৰু বোজা কিদৰে ভগাই লোৱা হয়, সেই বিষয়ত নাগৰিকসকল উদাসীন নহয়। ৰ'লছৰ ন্যায়বিচাৰৰ নীতিসমূহে এই মূল উদাৰ ধাৰণাক প্ৰতিফলিত কৰে যে, মুক্ত আৰু সম মূল কথাসমূহৰ জৰিয়তে।

এই নেতিবাচক মতৱাদে সামাজিক সম্পদ কেনেকৈ বিতৰণ কৰিব লাগে সেই কথা নকয়; ই কেৱল পথ পৰিষ্কাৰ কৰে। ৰ'লছৰ ইতিবাচক বিতৰণমূলক মতৱাদ হ'ল সমতা-ভিত্তিক পা�ৰস্পৰিকতা। সকলো সামাজিক সম্পদ সমানে বিতৰণ কৰিব লাগে, যদি অসমান বিতৰণে সকলোৰে সুবিধা হয়। মূল ধাৰণাটো হ'ল যে নাগৰিকসকল মৌলিকভাৱে সমান, গতিকে ন্যায়ৰ বিষয়ে যুক্তি কৰোঁতে এটা অনুমানৰ পৰা আৰম্ভ কৰিব লাগে যে সকলো সহযোগিতামূলকভাৱে উৎপাদিত সম্পদ সমানে ভাগ কৰিব লাগে। তাৰ পিছত ন্যায়ই প্ৰয়োজন কৰে যে যিকোনো অসমতাৰ ফলত সকলো নাগৰিকৰে,আৰু বিশেষকৈ যিসকলৰ আটাইতকৈ কম সুবিধা হ'ব, তেওঁলোকৰ সুবিধা হ'ব লাগে। সমতাই আধাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰে; তাৰ পিছত যিকোনো অসমতাই সকলোৰে অৱস্থা উন্নত কৰিব লাগে আৰু বিশেষকৈ আটাইতকৈ দুৰ্দশাগ্ৰস্ত লোকসকলৰ অৱস্থা। সমতা আৰু পাৰস্পৰিক সুবিধাৰ এই কঠোৰ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ হ'ল ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য।

১৫.৫.৩ ন্যায়ৰ সমতা হিচাপে দুটা নীতি

ন্যায়ৰ সমতাৰ এই প্ৰমুখ ধাৰণাবোৰ ইয়াৰ দুটা নীতিত প্ৰকাশ পাইছে:

প্ৰথম নীতি:

প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ একে ধৰণৰ অপৰিহাৰ্য দাবী থাকিব সম্পূৰ্ণভাৱে যথেষ্ট মৌলিক স্বত্বৰ এক প্ৰথম নীতিয়ে সকলো নাগৰিকৰ বাবে মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতা নিশ্চিত কৰে: বিবেকৰ স্বতন্ত্ৰতা আৰু সংঘ গঠনৰ স্বাধীনতা, বাক্ স্বাধীনতা আৰু ব্যক্তি স্বাধীনতা, ভোটদানৰ অধিকাৰ, ৰাজহুৱা পদত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ অধিকাৰ, আইনৰ শাসন অনুসৰি ব্যৱহাৰ পোৱাৰ অধিকাৰ, ইত্যাদি। এই নীতিয়ে এই অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাসমূহ সমানে সকলো নাগৰিকক প্ৰদান কৰে। অসমান অধিকাৰে সৰু অংশ পোৱাসকলৰ কোনো লাভ নকৰে। গতিকে, সাধাৰণ পৰিস্থিতিত ন্যায়ই সকলোৰে বাবে সমান অধিকাৰ দাবী কৰে।

ৰ'লছৰ প্ৰথম নীতিটোৱে সমান মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে ব্যাপক বিশ্বাসৰ সৈতে মিলে। ইয়াৰ দুটা বৈশিষ্ট্যই এই নীতিক স্বকীয় কৰি তোলে। প্ৰথমটো হ'ল ইয়াৰ অগ্ৰাধিকাৰ: মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাসমূহ অন্যান্য সামাজিক সুবিধাৰ বিনিময়ত হ্ৰাস কৰিব নোৱাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে, প্ৰথম নীতিয়ে কলেজৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সামৰিক সেৱাৰ পৰা ৰেহাই দিয়া এনে কোনো নীতি অনুমোদন নকৰে যি যুক্তি দিয়ে যে শিক্ষিত নাগৰিকে অৰ্থনৈতিক উন্নতি ঘটাব। সামৰিক সেৱা হ'ল মৌলিক স্বতন্ত্ৰতাত এক গুৰুতৰ হস্তক্ষেপ, আৰু যদি সামৰিক সেৱা প্ৰয়োগ কৰা হয় তেন্তে সেৱা কৰিবলৈ সক্ষম সকলোৱে সমানে ইয়াৰ সাপেক্ষ হ'ব লাগিব।

ৰ'লছৰ প্ৰথম নীতিটোৰ দ্বিতীয় স্বকীয় বৈশিষ্ট্য হ'ল যে ইয়াৰ ৰাজনৈতিক স্বতন্ত্ৰতাসমূহৰ ন্যায্য মূল্যৰ প্ৰয়োজন। ৰাজনৈতিক স্বতন্ত্ৰতাসমূহ হ'ল মৌলিক স্বতন্ত্ৰতাৰ এক উপসমষ্টি, যি ৰাজহুৱা পদত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ অধিকাৰ, ৰাষ্ট্ৰীয় নিৰ্বাচনৰ ফলাফল প্ৰভাৱিত কৰাৰ অধিকাৰ আদিৰ সৈতে জড়িত। এই স্বতন্ত্ৰতাসমূহৰ বাবে ৰ'লছে কেৱল আনুষ্ঠানিক নহয় ববঞ্চ প্ৰকৃততে সমান হ'ব লাগে বুলি দাবী কৰে। অৰ্থাৎ, একে ধৰণৰ প্ৰতিভা আৰু অনুপ্ৰেৰণা থকা নাগৰিকসকলে তেওঁলোকৰ সামাজিক শ্ৰেণী নিৰ্বিশেষে একে সুযোগ পোৱা উচিত, যেনে চাকৰি পোৱা, নিৰ্বাচনত প্ৰভাৱ পেলোৱা আদি। এই ন্যায্য মূল্যৰ চৰ্তে নিৰ্বাচনৰ ধনসংগ্ৰহ আৰু পৰিচালনাৰ ওপৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ পেলায়, যি তলত বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

দ্বিতীয় নীতি:

ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দ্বিতীয় নীতিৰ দুটা অংশ আছে। প্ৰথম অংশটো হ'ল সুযোগৰ উপযুক্ত সমতা, যিয়ে একে প্ৰতিভা আৰু ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰাৰ ইচ্ছা থকা নাগৰিকসকলে ধনী বা দুখীয়া হিচাপে

জন্ম হোৱা নিৰ্বিশেষে একে শিক্ষাগত আৰু অৰ্থনৈতিক সুযোগ পোৱাটো দাবী কৰে। "সমাজৰ সকলো অংশতে একে অনুপ্ৰেৰণা আৰু প্ৰতিভা থকা ব্যক্তিসকলৰ বাবে সংস্কৃতি আৰু সাফল্যৰ প্ৰায় একে সম্ভাৱনা থাকিব লাগে" (JF, পৃষ্ঠা ৪৪)। উদাহৰণস্বৰূপে, যদি আমি ধৰি লওঁ যে প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভা আৰু সেইবোৰৰ ব্যৱহাৰ কৰা ইচ্ছা বিভিন্ন সামাজিক শ্ৰেণীত জন্ম হোৱা শিশুসকলৰ মাজত সমানে বিতৰণ হৈছে তেন্তে যিকোনো প্ৰকাৰৰ বৃত্তিত (সাধাৰণভাৱে নিৰ্ধাৰিত) আমি দেখা পোৱা উচিত যে সেই বৃত্তিত থকা প্ৰায় এক চতুৰ্থাংশ লোক আয়ৰ বিতৰণৰ শীৰ্ষ ২৫%ত জন্ম হৈছে, এক চতুৰ্থাংশ দ্বিতীয় সৰ্বোচ্চ ২৫%ত জন্ম হৈছে, এক চতুৰ্থাংশ দ্বিতীয় সৰ্বনিম্ন ২৫%ত জন্ম হৈছে আৰু এক চতুৰ্থাংশ সৰ্বনিম্ন ২৫%ত জন্ম হৈছে। কিয়নো উৎপত্তিৰ শ্ৰেণী হ'ল নাগৰিকসকলৰ এক নৈতিকভাৱে অবিবেচনী সত্য, গতিকে ন্যায়ই উৎপত্তিৰ শ্ৰেণীক শিক্ষা বা অৰ্থপূৰ্ণ কামৰ বাবে অসমান প্ৰকৃত সুযোগলৈ ৰূপান্তৰিত হ'বলৈ দিয়া নাযায়।

দ্বিতীয় নীতিৰ দ্বিতীয় অংশ হৈছে পাৰ্থক্য নীতি, যিয়ে সম্পদ আৰু আয়ৰ বিতৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। এই সম্পদৰ অসমতাৰে এক মুঠ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰিব পাৰে: উদাহৰণস্বৰূপে, উচ্চ মজুৰীয়ে প্ৰশিক্ষণ আৰু শিক্ষাৰ খৰচ পূৰণ কৰিব পাৰে, আৰু বেছি প্ৰয়োজনীয় চাকৰিবোৰত লোকৰ আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। পাৰ্থক্য নীতিয়ে প্ৰয়োজন কৰে যে সামাজিক সংস্থাবোৰক এনে ধৰণে সজাব লাগে যাতে সম্পদ আৰু আয়ৰ যিকোনো অসমতাই আটাইতকৈ দুৰ্বল লোকসকলৰ সুবিধাৰ কাৰণে কাম কৰে। অৰ্থাৎ, পাৰ্থক্য নীতিয়ে প্ৰয়োজন কৰে যে অৰ্থনৈতিক অসমতাবোৰ সকলোৰে সুবিধাৰ কাৰণে হ'ব লাগে আৰু বিশেষকৈ আটাইতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত লোকসকলৰ সৰ্বাধিক সুবিধাৰ কাৰণে হ'ব লাগে।

চাৰিটা কাল্পনিক অৰ্থনৈতিক গঠন A-D আৰু এইবোৰে তিনিটা বেলেগ বেলেগ সমষ্টিৰ প্ৰতিনিধিস্থানীয় সদস্যৰ বাবে জীৱনকালৰ গড় আয়ৰ স্তৰ উৎপাদন কৰিব:

অৰ্থনীতি	সৰ্বনিম্ন সুবিধাপ্ৰাপ্ত গোট	মধ্যম গোট	সৰ্বাধিক সুবিধাপ্ৰাপ্ত গোট
A	১০,০০০	১০,০০০	১০,০০০
B	১২,০০০	৩০,০০০	৮০,০০০
C	৩০,০০০	৯০,০০০	১,৫০,০০০
D	২০,০০০	১,০০,০০০	৫,০০,০০০

ইয়াত পাৰ্থক্য নীতিৰে অৰ্থনীতি C ক বাছি লয়, কিয়নো ইয়াত আটাইতকৈ অসুবিধাগ্ৰস্ত শ্ৰেণীৰে সৰ্বোত্তম প্ৰদৰ্শন কৰা বিতৰণ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। সমান বিভাজন (অৰ্থনীতি A) আৰু অধিক সমান

বিভাজন (অৰ্থনীতি B) ৰ সাপেক্ষে C ৰ অসমতাই সকলোৰে বাবে সুবিধাজনক। কিন্তু পাৰ্থক্য নীতিয়ে ধনীসকলক দুখীয়াৰ খৰচাত অধিক ধনী হ'বলৈ অনুমতি নিদিয়ে (অৰ্থনীতি D)। পাৰ্থক্য নীতিয়ে সমতা-ভিত্তিক পাৰস্পৰিকতাক সাঙুৰি লয়: ই সমতাবাদী আধাৰৰ পৰা এনে অসমতাৰ দাবী কৰে যি সকলোৰে বাবে, আৰু বিশেষকৈ আটাইতকৈ অসুবিধাগ্ৰস্তৰ বাবে ভাল।

পাৰ্থক্য নীতিয়ে এই ধাৰণাক প্ৰকাশ কৰে যে প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভা অৰ্জন কৰা নহয়। এগৰাকী নাগৰিকে সমাজৰ উৎপাদনৰ অধিক অংশৰ যোগ্যতা নাপায় কেৱল এইবাবে যে তেওঁৰ সৌভাগ্যক্ৰমে এনে প্ৰতিভা লৈ জন্ম হৈছে যিবোৰৰ চাহিদা বেছি। অথচ ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে নহয় যে সকলোৱে একে অংশ পাব লাগিব। নাগৰিকসকলৰ বিভিন্ন প্ৰতিভা আৰু সামৰ্থ্য থাকিব পাৰে বুলিটো সকলোকে অধিক সুখী কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। পাৰ্থক্য নীতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত সমাজত নাগৰিকসকলে প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভাৰ বিতৰণক এনে এক সম্পদ হিচাপে বিবেচনা কৰে যিয়ে সকলোকে উপকৃত কৰিব পাৰে। যিসকল অধিক প্ৰতিভাশালী, তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ প্ৰতিভা ব্যৱহাৰ কৰি নিজকে অধিক সুখী কৰিবলৈ স্বাগতম, যেতিয়ালৈকে তেওঁলোকে এনে কৰাৰ দ্বাৰা কম প্ৰতিভাশালীসকলৰ মংগলত অৰিহণা যোগায়। ৰ'লছে কয়, "ন্যায়ৰ সৈতে ন্যায়ত, মানুহে ইজনে সিজনৰ ভাগ্য ভাগ বতৰা কৰিবলৈ সম্মত হয়।" (TJ, 102)

t কাৰ্য্যকলাপ ১৫.১

১. আপুনি উদাৰতাবাদী ন্যায়ৰ ধাৰণা আৰু স্বাধীনতাবাদী ন্যায়ৰ ধাৰণাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য পায় নে?

২. ন্যায়ৰ সমতাৰ দুই নীতি বিষয়ে আপুনি কি জানে? আলোচনা কৰক।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১: ন্যায় মানে হ'ল যি ন্যায়সঙ্গত। (শুদ্ধ/ অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ২: প্লেটো/ জন ৰ'লছৰ মতে ন্যায় হ'ল আত্মাৰ এক গুণ।

প্ৰশ্ন ৩: _____ এ ন্যায়ৰ মূলসুঁতিৰ তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল।

প্ৰশ্ন ৪: ন্যায়ৰ _____ তত্ত্ব মতে, ব্যক্তি স্বাধীনতা সকলোতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ।

প্ৰশ্ন ৫: "মানুহে একে আনৰ ভাগ্য ভাগ-বতৰা কৰিবলৈ সম্মত হয়"— এই কথাষাৰ কোনে কৈছিল?

১৫.৬ নাগৰিকৰ ধাৰণা

ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দুটা নীতিৰ আলোচনা কৰাৰ পিছত, আমি আকৌ নাগৰিকসকলক মুক্ত আৰু সমান বুলি ধৰা উদাৰতাবাদী ধাৰণা আৰু সমাজক ন্যায় হ'ব লাগে বুলি কোৱা ধাৰণাৰ ৰ'লছৰ ব্যাখ্যাক পুনৰ বিবেচনা কৰিব পাৰোঁ। ৰ'লছে নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁৰ ন্যায়ৰ দুটা নীতিৰ আনুষ্ঠানিক যুক্তি আগবঢ়াইছে—যিটো হ'ল "মূল অৱস্থাৰ পৰা দিয়া যুক্তি"।

নাগৰিকসকল মুক্ত বুলি ধৰা লোৱাৰ ৰ'লছৰ ব্যাখ্যা হ'ল তলত দিয়া ধৰণৰ: নাগৰিকসকল মুক্ত এই অৰ্থত যে প্ৰতিজনে নিজকে সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ ওপৰত দাবী কৰাৰ অধিকাৰী বুলি গণ্য কৰে। নাগৰিকসকল দাস বা ভূমিদাস নহয়, যিসকলৰ সামাজিক স্থিতি আনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। নাগৰিকসকল মুক্ত এই অৰ্থতো তেওঁলোকৰ নিজৰ ৰাজহুৱা সত্তাক যিকোনো বিশেষ সামগ্ৰিক মতবাদৰ পৰা পৃথক কৰি ৰাখে: এজন নাগৰিকে যদি ইছলাম ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰে বা নিজৰ ধৰ্ম ত্যাগ কৰে, তেন্তে তেওঁ আশা কৰিব যে এই পৰিৱৰ্তনৰ মাজেদিও তেওঁৰ ৰাজনৈতিক অধিকাৰ আৰু চৰ্তাৱলী অক্ষুণ্ণ থাকিব। শেহতীয়াকৈ, নাগৰিকসকল মুক্ত এই অৰ্থত এইয়ে যে তেওঁলোক যুক্তিসংগতভাৱে আশা কৰিব পৰা সুযোগ-সুবিধা আৰু সম্পদৰ ভিত্তিত নিজৰ জীৱনৰ পৰিকল্পনা কৰাৰ দায়িত্ব ল'ব পাৰে।

জন ৰ'লছৰ মতে, নাগৰিকসকল সমান কাৰণ তেওঁলোকৰ সমাজত সহযোগিতা কৰাৰ সামৰ্থ্য আছে সম্পূৰ্ণ জীৱনকালজুৰি। নাগৰিকসকলৰ সহযোগিতা কৰাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সীমাৰেখাৰ ওপৰত বেছি বা কম দক্ষতা, প্ৰতিভা আৰু শক্তি থাকিব পাৰে, কিন্তু এই সীমাৰেখাৰ ওপৰৰ পাৰ্থক্যই নাগৰিকসকলৰ মৌলিক সমান মৰ্যাদাক প্ৰভাৱিত নকৰে।

ৰ'লছীয় নাগৰিকসকল কেৱল মুক্ত আৰু সমানেই নহয়; তেওঁলোক যুক্তিসংগত আৰু বিচক্ষণও। ৰাজনৈতিক উদাৰবাদৰ পৰা নাগৰিকসকলৰ যুক্তিসংগত হোৱাৰ ধাৰণাটো আমাৰ বাবে পৰিচিত। যুক্তিসংগত নাগৰিকসকলে নিজৰ স্বাৰ্থৰ বিনিময়তো ন্যায্য সহযোগিতাৰ চৰ্ত মানি চলাৰ সামৰ্থ্য থাকে, যেতিয়ালৈকে অন্যান্যয়েও তেনেকৈ কৰিবলৈ ইচ্ছুক হয়। "ন্যায় হিচাপে ন্যায়"ত ৰ'লছে ইয়াক ন্যায়বোধৰ সামৰ্থ্য বুলি কয়। নাগৰিকসকলক বিচক্ষণ হিচাপেও ধৰা হয়: তেওঁলোকৰ জীৱনত মূল্যৱান বুলি গণ্য কৰা দৃষ্টিভংগী অনুসৰণ কৰাৰ আৰু সংশোধন কৰাৰ সামৰ্থ্য আছে। ৰ'লছে ইয়াক ভালৰ ধাৰণাৰ সামৰ্থ্য বুলি কয়। এই দুয়োটা মৌলিক সামৰ্থ্য একেলগে দুটা নৈতিক শক্তি হিচাপে পৰিগণিত হয়।

ল'ক, ৰুছো আৰু মিলৰ দৰে প্ৰতিটো ন্যায় তত্ত্বৰ দৰে, "ন্যায় হিচাপে ন্যায়"ত নাগৰিকসকলৰ মৌলিক স্বাৰ্থৰ এক বিৱৰণীৰ প্ৰয়োজন হয়: নাগৰিক হিচাপে নাগৰিকসকলৰ কিৰ প্ৰয়োজন। ৰ'লছে প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ বিৱৰণী মুক্ত আৰু সমান, যুক্তিসংগত আৰু বিচক্ষণ নাগৰিকৰ ধাৰণাৰ পৰা আহৰণ

কৰে। প্ৰাথমিক সামগ্ৰীবোৰ দুয়োটা নৈতিক শক্তি বিকাশ আৰু প্ৰয়োগ কৰাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয় আৰু জীৱনৰ বিভিন্ন ধৰণৰ ভালৰ ধাৰণা অনুসৰণ কৰাত উপযোগী। প্ৰাথমিক সামগ্ৰীবোৰ হ'ল:

(ক) মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাসমূহ;

(খ) চলাচলৰ স্বতন্ত্ৰতা আৰু বহুতো বৃত্তিৰ মাজত মুক্তভাৱে বাছনি কৰাৰ সুযোগ;

(গ) দায়িত্বশীল পদ আৰু স্থানৰ ক্ষমতা;

(ঘ) আয় আৰু সম্পদ; আৰু

(ঙ) আত্ম-সন্মানৰ সামাজিক ভেঁটি: সামাজিক সংস্থাসমূহৰ দ্বাৰা স্বীকৃতি যিয়ে নাগৰিকসকলক আত্ম-মূল্য আৰু তেওঁলোকৰ পৰিকল্পনা বাস্তৱায়ন কৰাৰ আত্মবিশ্বাস দিয়ে। (JF, ৫৮-৫৯)

সকলো নাগৰিকৰ এই প্ৰাথমিক সামগ্ৰী অধিক পোৱাৰ মৌলিক স্বাৰ্থ আছে বুলি ধৰা হয়, আৰু ৰাজনৈতিক সংস্থাসমূহে নাগৰিকসকলে কি প্ৰাথমিক সামগ্ৰী পাইছে তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁলোকৰ অৱস্থাৰ মূল্যায়ন কৰিব লাগে। ৰ'লছে কয় যে প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ সমতা আৰু অসমতাই ৰাজনৈতিক দিশত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ।

১৫.৭ সমাজৰ ধাৰণা

ৰ'লছৰ সমাজৰ ধাৰণাটো ন্যায়ৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত: সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ সমাজৰ সকলো সহযোগী সদস্যৰ বাবে যুক্তসংগত হ'ব লাগে, তেওঁলোকৰ বৰ্ণ, লিংগ, ধৰ্ম, উৎপত্তিৰ শ্ৰেণী, জীৱনৰ ভাল ধাৰণাৰ যুক্তিসংগত ধাৰণা আদি যি নহওক কিয়। ৰ'লছে ন্যায়ৰ এক দিশ হিচাপে প্ৰচাৰৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। তেওঁৰ মতে, এক সু-পৰিচালিত সমাজত (well-ordered society), মৌলিক গাঁথনিৰ নীতিসমূহ ৰাজহুৱাকৈ জনাজাত হ'ব লাগে আৰু এই নীতিসমূহৰ যুক্তিসমূহ সকলো যুক্তিসংগত নাগৰিকৰ বাবে জ্ঞাত আৰু গ্ৰহণযোগ্য হ'ব লাগে। প্ৰচাৰৰ ধাৰণাটোৰ মূল কথা হ'ল যে, মৌলিক গাঁথনিৰ নীতিসমূহ বলপূৰ্বকভাৱে প্ৰয়োগ কৰা হ'ব, গতিকে সেইবোৰ ৰাজহুৱা পৰীক্ষাৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব। প্ৰচাৰৰ চৰ্তই এইটো দাবী কৰে যে সমাজৰ কাৰ্যকৰী ন্যায়ৰ নীতিসমূহ গোপনীয় হব নালাগে আৰু ক্ষমতাৰ গভীৰ সম্পৰ্কৰ বাবে আদৰ্শগত আৱৰণ হিচাপে কাম কৰিব নালাগে: "ৰাজহুৱা ৰাজনৈতিক জীৱনত, একো গোপন কৰাৰ প্ৰয়োজন নাথাকে" (PL, 68)।

১৫.৭.১ মূল অৱস্থা (The Original Position)

ৰ'লছৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাসমূহ এতিয়াও বৰ্তমান বিমূৰ্ত (abstract) আৰু কিছুমানে ইয়াক নিৰাপদ বুলি ভাবিব পাৰে। মূল অৱস্থাই (original position) এই বিমূৰ্ত ধাৰণাসমূহৰ পৰা সামাজিক ন্যায়ৰ স্পষ্ট নীতিলৈ আগবাঢ়িব বিচাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা এই প্ৰশ্নটো ৰূপান্তৰিত কৰা হয়: "মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকৰ বাবে সামাজিক সহযোগৰ ন্যায্য চৰ্তসমূহ কি?" এই প্ৰশ্নটোলৈ: "যুক্তিসংগত অৱস্থাত মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকসকলে সহযোগৰ কি চৰ্তত সম্মত হ'ব?" নাগৰিকসকলৰ মাজত চুক্তিৰ ধাৰণালৈ আগবঢ়োৱাটোৱেই হ'ল ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ ধাৰণাক লক, ৰুছো আৰু কাণ্টৰ সামাজিক চুক্তিৰ পৰম্পৰাৰ ভিতৰত স্থাপন কৰা।

মূল অৱস্থাৰ কৌশল হ'ল যুক্তিৰ এক পদ্ধতি গঠন কৰা যিয়ে ন্যায়ৰ বিমূৰ্ত ধাৰণাসমূহক আদৰ্শৰূপে প্ৰকাশ কৰে, যাতে সেইবোৰৰ শক্তিক একেলগে নীতি নিৰ্বাচনৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত কৰিব পাৰি। গতিকে, ৰ'লছৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাসমূহ মূল অৱস্থাৰ গাঁথনিতেই সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। ৰ'লছৰ উদ্দেশ্য হ'ল যে পাঠকসকলে মূল অৱস্থাৰ ফলাফলটো সুক্তিসংগত বুলি দেখিব, কিয়নো তেওঁলোকে দেখিব যে ই নাগৰিক আৰু সমাজৰ যুক্তিসংগত ধাৰণাসমূহক কেনেকৈ প্ৰতিফলিত কৰিছে, আৰু ই বিশেষ বিষয়সমূহত ন্যায়ৰ সৈতে জড়িত তেওঁলোকৰ বিবেচিত বিশ্বাসসমূহকো সন্মান জনাইছে।

মূল অৱস্থান এটা চিন্তাৰ পৰীক্ষা: এক কাল্পনিক পৰিস্থিতি য'ত প্ৰত্যেক প্ৰকৃত নাগৰিকৰ এক প্ৰতিনিধি থাকে, আৰু এই প্ৰতিনিধিসকল একমত হয় যে কোনবোৰ ন্যায়ৰ নীতিৰ দ্বাৰা প্ৰকৃত নাগৰিকৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা উচিত। যদি প্ৰকৃত নাগৰিকসকলে তেওঁলোকৰ সমাজৰ বাবে ন্যায়ৰ নীতিৰ ওপৰত চুক্তিত উপনীত হ'বলৈ প্ৰকৃত সময়ত একত্ৰিত হয়, তেন্তে তেওঁলোকৰ মাজৰ প্ৰয়োজনীয় ন্যায়ৰ সৈতে অসংলগ্ন বিভিন্ন কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'ব—যেনে কোনবোৰ আটাইতকৈ ভাবুকিদায়ক হ'ব পাৰে বা কোনেহে আটাইতকৈ দীৰ্ঘসময় ধৰি থাকিব পাৰে। মূল অৱস্থানে এই ধৰণৰ সকলো অসংলগ্ন কাৰকৰ পৰা বিমূৰ্তন কৰে। প্ৰকৃততে, মূল অৱস্থান হৈছে এনে এক পৰিস্থিতি য'ত প্ৰত্যেক নাগৰিকক কেৱল এজন মুক্ত আৰু সমান নাগৰিক হিচাপে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা হয়, যিয়ে কেৱল মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকে বিচাৰে আৰু যিয়ে আন নাগৰিকৰ সৈতে ন্যায়সংগতভাৱে অৱস্থান কৰি মৌলিক গাঁঠনিৰ বাবে নীতিৰ ওপৰত চুক্তিত উপনীত হ'বলৈ চেষ্টা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নাগৰিকৰ মৌলিক সমতাক মূল অৱস্থানত এনেদৰে আদৰ্শগত কৰা হয় যে প্ৰকৃত নাগৰিকক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা পক্ষসমূহ সমমিতিকভাৱে অৱস্থান কৰে: কোনো নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিয়ে আন কোনো নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিক ভাবুকি দিব নোৱাৰে বা অধিক ভাল চুক্তিৰ বাবে দীৰ্ঘসময় ধৰি থাকিব নোৱাৰে।

মূল অৱস্থানৰ আটাইতকৈ চকুত লগা বৈশিষ্ট্য হৈছে অজ্ঞতাৰ আৱৰণ, যিয়ে নাগৰিকৰ বিষয়ে অন্য অবিৰত তথ্যসমূহক তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিসকলৰ মাজৰ চুক্তিত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ পৰা বাধা দিয়ে। যিদৰে আমি দেখিছো, ৰ'লছৰ মতে এজন নাগৰিকৰ নিৰ্দিষ্ট বৰ্ণ, শ্ৰেণী আৰু লিংগ আদি হৈছে সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে তেওঁক পক্ষপাতিত্ব কৰাৰ বা বিৰোধিতা কৰাৰ কাৰণ হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে মূল অৱস্থানত থকা প্ৰত্যেক পক্ষই তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা প্ৰকৃত নাগৰিকৰ বৰ্ণ, শ্ৰেণী, আৰু লিংগৰ বিষয়ে জ্ঞানৰ পৰা বঞ্চিত হয়। প্ৰকৃততে, অজ্ঞতাৰ আৱৰণে নাগৰিকৰ বিষয়ে ন্যায়ৰ নীতিৰ নিৰ্বাচনৰ সৈতে অসংলগ্ন সকলো তথ্যৰ পৰা পক্ষসমূহক বঞ্চিত কৰে: কেৱল তেওঁলোকৰ বৰ্ণ, শ্ৰেণী, আৰু লিংগ নহয়, বৰ্ত্তেও তেওঁলোকৰ বয়স, প্ৰাকৃতিক প্ৰতিভা আৰু অন্যান্য বহুতো। ইয়াৰ উপৰিও, অজ্ঞতাৰ আৱৰণে নাগৰিকৰ সমাজৰ নিৰ্দিষ্ট তথ্যকো আঁতৰাই দিয়ে যাতে এক ন্যায়সংগত সামাজিক ব্যৱস্থাৰ স্থায়ী বৈশিষ্ট্যসমূহৰ এক স্পষ্ট দৃষ্টি লাভ কৰিব পাৰি।

অজ্ঞতাৰ আৱৰণৰ পিছত, বাস্তৱ নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰা পক্ষসমূহৰ তথ্যগত অৱস্থা নিম্নলিখিত ধৰণৰ:

পক্ষসমূহে নাজানে:

১. সমাজত থকা কোনো নাগৰিকৰ বৰ্ণ, জাতি, লিংগ, বয়স, আয়, সম্পত্তি, প্ৰাকৃতিক দক্ষতা, সামগ্ৰিক মতাদৰ্শ আদি, বা এই নাগৰিকসকল সমাজৰ ইতিহাসৰ কোন শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত।
২. সমাজৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, শ্ৰেণী গঠন, অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা, বা অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰ।

পক্ষসমূহে জানে:

১. সমাজৰ নাগৰিকসকলৰ বিভিন্ন সামগ্ৰিক মতাদৰ্শ আৰু জীৱনৰ পৰিকল্পনা আছে; আৰু সকলো নাগৰিকৰ প্ৰাথমিক সামগ্ৰী (primary goods)ত স্বাৰ্থ আছে।
২. সমাজত মধ্যমীয়া দুৰ্লভতাৰ অৱস্থা আছে: প্ৰত্যেকৰ বাবে পৰ্যাপ্ত আছে, কিন্তু সকলোৱে যি বিচাৰে সেইটো পাবলৈ পৰ্যাপ্ত নাই।
৩. মানৱ সমাজ জীৱনৰ সাধাৰণ তথ্যসমূহ; সাধাৰণ জ্ঞানৰ তথ্য আৰু বিজ্ঞান (অৰ্থনীতি আৰু মনোবিজ্ঞানকে ধৰি)ৰ সাধাৰণ সিদ্ধান্তসমূহ বিতৰ্কহীন।

অজ্ঞতাৰ আৱৰণৰ উদ্দেশ্য হৈছে মুক্ত আৰু সমান নাগৰিকৰ প্ৰতিনিধিসকলক ইজনে সিজনৰ সৈতে ন্যায়সংগতভাৱে স্থাপন কৰা। কোনো পক্ষেই সেই বিশেষ নাগৰিকৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে অনুকূল নীতিৰ চাপ দিব নোৱাৰে, কিয়নো কোনো পক্ষেই তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ নিৰ্দিষ্ট গুণাগুণ নাজানে। গতিকে, পক্ষসমূহৰ এই অৱস্থাই যুক্তিসংগত অৱস্থাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, য'ত পক্ষসমূহে যুক্তিসংগত চুক্তিত উপনীত হ'ব পাৰে। প্ৰতিজন পক্ষে তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ নীতি (অৰ্থাৎ, সেই নাগৰিকৰ প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ অংশীদাৰী

সৰ্বাধিক কৰা) মানি চলিবলৈ চেষ্টা কৰে। পক্ষসমূহ ন্যায়সংগতভাৱে স্থাপন হোৱা হেতুকে, তেওঁলোকে যি চুক্তিলৈ উপনীত হয়, সেয়া সকলো বাস্তৱ নাগৰিকৰ বাবে ন্যায়সংগত হ'ব।

মূল অৱস্থাৰ (original position) এই সংৰচনাই ৰ'লছৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণাৰ অন্যান্য দিশকো প্ৰতিফলিত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা সু-পৰিচালিত সমাজৰ ৰাজহুৱা স্বভাৱক এইদৰে মডেল কৰা হৈছে যে পক্ষসমূহে এনে নীতি বাছনি কৰিব লাগিব যাক সকলো নাগৰিকে ৰাজহুৱাভাৱে সমৰ্থন কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও, কিছু অনুমান আছে যিয়ে কল্পিত চুক্তিটোক সুনিৰ্দিষ্ট আৰু নিৰ্ণায়ক কৰি তোলে: পক্ষসমূহে ইৰ্ষাৰ দ্বাৰা প্ৰেৰিত নহয় (অৰ্থাৎ, তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ বাহিৰে অন্য নাগৰিকৰ অৱস্থাৰ প্ৰতি লক্ষ্য নাৰাখে); পক্ষসমূহক নিৰাপদ বিচৰা বা নিৰাপদে এৰাই চলা বুলি ধৰা নহয়; আৰু পক্ষসমূহে মৌলিক গাঁঠনিৰ বাবে নীতিৰ চূড়ান্ত চুক্তিত উপনীত হ'ব লাগিব: অজ্ঞতাৰ আৱৰণ আতৰোৱাৰ পিছত আৰু পক্ষসমূহে কোন বাস্তৱ নাগৰিকক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে জানিলে পুনৰ বিবেচনাৰ সুযোগ নাথাকে।

১৫.৭.২ মূল অৱস্থাৰ যুক্তি: নীতিসমূহৰ নিৰ্বাচন

মূল অৱস্থাৰ যুক্তিৰ দুটা অংশ আছে। প্ৰথম অংশত পক্ষসমূহে ন্যায়ৰ নীতিৰ ওপৰত একমত হয়। দ্বিতীয় অংশত পক্ষসমূহে পৰীক্ষা কৰে যে এই নীতিসমূহৰ দ্বাৰা সজ্জিত সমাজ ক্ৰমাগতভাৱে স্থিৰ হ'ব পাৰে নে নাই। ৰ'লছ কেৱল এইটো দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰে যে ন্যায়ৰ তেওঁৰ দুটা নীতি উপযোগিতাবাদী নীতিসমূহতকৈ প্ৰাধান্য পাব, কাৰণ তেওঁ উপযোগিতাবাদক ন্যায়ৰ বিষয়ত যুক্তিৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী প্ৰধান পৰম্পৰা হিচাপে গণ্য কৰে। গতিকে পক্ষসমূহক ৰ'লছৰ দুটা নীতি আৰু উপযোগিতাবাদী নীতিৰ মাজত এটা নিৰ্বাচনৰ সম্মুখীন কৰোৱা হয় আৰু সিহঁতক সুধিবলৈ কোৱা হয় যে সিহঁতে কোনবোৰ নীতিৰ সৈতে চুক্তি কৰিব বিচাৰে।

মূল অৱস্থাৰ প্ৰথম অংশত ৰ'লছৰ দুটা নীতি আৰু উপযোগিতাবাদী নীতিৰ মাজত দুটা মৌলিক তুলনা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। প্ৰথম তুলনাত পক্ষসমূহে দুটা নীতিক গড় উপযোগিতাৰ নীতিৰ সৈতে তুলনা কৰে: এই নীতি অনুসৰে মৌলিক গঠনক এনে ধৰণে সজাব লাগে যাতে সকলো নাগৰিকৰ মাজত গড় হিচাপে সৰ্বোচ্চ উপযোগিতা উৎপাদন হয়।

এই প্ৰথম তুলনাত ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শায় যে পক্ষসমূহে গড় উপযোগিতাতকৈ তেওঁৰ দুটা নীতিক বাছি ল'ব, কাৰণ ইয়াত পক্ষসমূহৰ বাবে মেক্সিমিন যুক্তি অৰ্থাৎ সৰ্বনিম্ন স্তৰক সৰ্বোচ্চ কৰা বা প্ৰয়োগ কৰাটো যুক্তিসংগত: তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকসকলৰ প্ৰাথমিক সামগ্ৰীৰ সৰ্বনিম্ন স্তৰটোক সৰ্বোচ্চ কৰিবলৈ চাব। গড় উপযোগিতাবাদৰ অধীনত কিছু নাগৰিকৰ মৌলিক স্বাধীনতাক আন নাগৰিকৰ বাবে অধিক সুবিধা প্ৰদানৰ বাবে সীমিত কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে,

এটা দুৰ্বল সংখ্যালঘুৰ ৰাজনৈতিক আৰু ধৰ্মীয় স্বাধীনতা সীমিত কৰাটো সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ বাবে লাভদায়ক হ'ব পাৰে আৰু সেয়া সামগ্ৰিকভাৱে উচ্চ গড়ৰ দিশে লৈ যাব পাৰে। মূল অৱস্থাৰ এটা পক্ষে দেখিবলৈ পাব যে তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকজনে এনে এটা দুৰ্বল সংখ্যালঘুৰ সদস্য হ'ব পাৰে আৰু এই সম্ভাৱনাক অসহনীয় বুলি গণ্য কৰিব, বিশেষকৈ যদি পক্ষই দুটা নীতি বাছি লৈ তেওঁলোকৰ নাগৰিকৰ বাবে সমান স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰিব পাৰে। ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শায় যে, এটা পক্ষই গড় উপযোগিতাক অগ্ৰাধিকাৰ দি তেওঁলোকৰ নাগৰিকৰ মৌলিক স্বাধীনতাৰ সৈতে জুৱাখেল কৰাটো হ'লে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ নাগৰিকৰ ৰাজনৈতিক স্থিতি আৰু আটাইতকৈ গভীৰ প্ৰতিশ্ৰুতিসমূহক গুৰুত্বসহকৰে লোৱা নহ'ব।

ইয়াৰ উপৰিও, ৰ'লছে কয়, তেওঁৰ দুটা নীতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত সমাজই উপযোগিতাবাদী সমাজতকৈ আন বহুতো সুবিধা প্ৰদান কৰে। সকলোৰে বাবে সমান মৌলিক স্বতন্ত্ৰতা সুৰক্ষিত কৰাটোৱে নাগৰিকসকলৰ মাজত পাৰস্পৰিক সন্মানৰ ভিত্তিত সহযোগিতাৰ ভাৱনা জগাই তোলে আৰু কিছুমান গোটক স্বতন্ত্ৰতাৰ পৰা বঞ্চিত কৰিব লাগে নেকি বুলি হোৱা বিতৰ্কিত সংঘাতক ৰাজনৈতিক কাৰ্যসূচীৰ পৰা আঁতৰাই আনে। ইয়াৰ বিপৰীতে, উপযোগিতাবাদী সমাজত পাৰস্পৰিক সন্দেহৰ সৃষ্টি হ'ব, কিয়নো বিভিন্ন গোটে অতি অনুমানভিত্তিক যুক্তি আগবঢ়ায় যে বিভিন্ন পক্ষপাতমূলক নীতি প্ৰয়োগ কৰিলে গড় উপযোগিতা বৃদ্ধি পাব। ৰ'লছৰ দুটা নীতিয়ে সকলোৰে বাবে স্থায়ীভাৱে সমান স্বতন্ত্ৰতাৰ প্ৰয়োজন কৰি সামাজিক সম্প্ৰীতি বৃদ্ধি কৰে, কিয়নো ইয়াৰ দ্বাৰা ন্যায় প্ৰকৃততে হৈ থকাটো দেখা সহজ হয়। ৰ'লছে দাবী কৰে যে গড় উপযোগিতাতকৈ এই দুটা নীতিৰ পক্ষে যুক্তিসমূহৰ ভাৰসাম্য নিৰ্ণায়ক।

মূল অৱস্থানৰ প্ৰথম অংশৰ দ্বিতীয় মৌলিক তুলনাটো হ'ল ৰ'লছৰ দুটা নীতি আৰু সীমিত উপযোগিতাৰ নীতিৰ মাজত, যিটো ৰ'লছৰ দুটা নীতিতকৈ মাথোঁ ধন-সম্পত্তিৰ বিতৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা নীতিত পাৰ্থক্য আছে। ইয়াত গড় উপযোগিতাৰ নীতি এটা সামাজিক নিম্নসীমাৰ দ্বাৰা সীমাবদ্ধ হৈ প্ৰয়োগ কৰা হয়। প্ৰথম তুলনাটো মৌলিক স্বতন্ত্ৰতাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল, আনহাতে দ্বিতীয়টোৱে পাৰ্থক্য নীতিৰ কাৰণসমূহ বিশ্লেষণ কৰে।

পাৰ্থক্য নীতিৰ সপক্ষে যুক্তিত "মেক্সিমিন" (সৰ্বনিম্ন সুবিধা) যুক্তিয়ে কোনো ভূমিকা নেদেখায়। অনিশ্চয়তাৰ প্ৰতি ঘৃণাইও ইয়াত প্ৰাসংগিক নহয়। (JF, xvii, 43, 95, 96) বৰঞ্চ, পক্ষসমূহে ৰ'লছৰ দুটা নাতিক পছন্দ কৰে কিয়নো এইবোৰে সকলো নাগৰিকৰ মাজত স্থায়ী সহযোগিতাৰ এটা ভাল ভিত্তি প্ৰদান কৰে। এই দুটা নীতিয়ে সুবিধাপ্ৰাপ্তসকলৰ পৰা যিমান দাবী কৰে, সীমাবদ্ধ উপযোগবাদে সৰ্বনিম্ন অৱস্থাত থকা লোকসকলৰ পৰা তাতকৈ অধিক দাবী কৰে। এই দুটা নীতিৰ অধীনত অধিক সামৰ্থসম্পন্ন লোকসকলক অধিক ধন-সম্পদ আৰু আয় লাভ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া হয়, এই চৰ্তও যে তেওঁলোকৰ এই কাৰ্যই তেওঁলোকৰ সহনাগৰিকসকলৰো উপকাৰ সাধন

কৰে। তাৰ বিপৰীতে, সীমাবদ্ধ উপযোগবাদৰ অধীনত, সৰ্বনিম্ন অৱস্থাত থকা লোকসকলে সন্দেহ কৰিব পাৰে যে তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ বলিদান কৰা হৈছে, যাতে অধিক সুবিধাপ্ৰাপ্ত লোকসকল আৰু অধিক লাভান্বিত হয়। এনে নাগৰিকসকল নিজৰ সমাজৰ ওপৰত নৈৰাগ্যবাদী/নিৰাশাবাদী হৈ পৰিব পাৰে আৰু সাৰ্বজনীন জীৱনত সক্ৰিয় অংশগ্ৰহনৰ পৰা আঁতৰি যাব পাৰে।

ইয়াৰ উপৰি, কোন নীতিয়ে গড় উপযোগিতাক সৰ্বাধিক কৰিব পাৰে সেই বিষয়ে ৰাজহুৱা ঐকমত্য বজাই ৰখাটো কঠিন আৰু উদাহৰণস্বৰূপে সামাজিক নিম্নসীমা ক'ত স্থিৰ কৰিব লাগে তাৰ বাবে হোৱা বিতকেই সামাজিক শ্ৰেণীসমূহৰ মাজত অবিশ্বাসৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। পাৰ্থক্য নীতিয়ে অৰ্থনৈতিক পাৰস্পৰিকতাৰ এক আদৰ্শক প্ৰতিষ্ঠা কৰি পাৰস্পৰিক বিশ্বাস আৰু সহযোগিতামূলক গুণসমূহক উৎসাহিত কৰে। প্ৰতিটো পক্ষই বুজিব যে তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকৰ বাবে এনে এক সামাজিক জগত সুৰক্ষিত কৰাটো এক সুবিধাজনক কথা।

১৫.৭.২ মূল স্থানৰ পৰা যুক্তি: স্থিৰতাৰ পৰীক্ষা

ন্যায়ৰ দুটা নীতি নিৰ্বাচন কৰাৰ পিছত, পক্ষসমূহে পৰীক্ষা কৰে যে এই নীতিসমূহে সময়ৰ লগে লগে সমাজক স্থিৰভাৱে সংগঠিত কৰিব পাৰে নেকি। অৰ্থাৎ, তেওঁলোকে পৰীক্ষা কৰে যে এই নীতিসমূহৰ দ্বাৰা সংগঠিত প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ তলত ডাঙৰ হোৱা ব্যক্তিসকলৰ মাজত এই নীতিসমূহ মানি চলাৰ পৰ্যাপ্ত ইচ্ছা গঢ় লৈ উঠিব নেকি, যাতে এই নীতিসমূহে এক স্থায়ী আৰু সমন্বিত ঐকমতৰ কেন্দ্ৰ হিচাপে কাম কৰিব পাৰে। ৰ'লছৰ মতে, তেওঁৰ এই দুটা নীতি প্ৰত্যেক নাগৰিকৰ কল্যাণৰ সৈতে সুসংগত। এই দুটা নীতিৰ অধীনত সমাজৰ মৌলিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে প্ৰত্যেক নাগৰিকৰ স্বাধীনতা আৰু সমতা নিশ্চিত কৰে, যাৰ দ্বাৰা প্ৰত্যেক নাগৰিকৰ আত্মসন্মানৰ এক ৰাজহুৱা ভিত্তি প্ৰদান কৰে। নাগৰিকসকলে দেখিব যে মৌলিক স্বাধীনতাসমূহে তেওঁলোকৰ যুক্তিসঙ্গত জীৱনদৰ্শন অনুসৰণ কৰাৰ বাবে পৰ্যাপ্ত সামাজিক অৱকাশ প্ৰদান কৰে। অৰ্থনৈতিক অৱস্থাৰ বাবে নাগৰিকসকল নহয় ঈৰ্ষাপৰায়ণ আৰু অহংকাৰী নহয়, কিয়নো তেওঁলোকে দেখিব যে অৰ্থনীতিয়ে সকলোৰে পাৰস্পৰিক সুবিধাৰ কাৰণে কাম কৰে। আৰু তেওঁলোকে চিন্তা কৰিব পাৰে যে সময়ৰ লগে লগে ন্যায়সংগত প্ৰতিষ্ঠানসমূহ বজাই ৰাখি তেওঁলোকে একেলগে এক সমূহীয় কল্যাণ অৰ্জন কৰিব পাৰে।

ন্যায়ৰ দুটা নীতি নাগৰিকসকলৰ কল্যাণৰ সৈতে সুসংগত বুলি গণ্য কৰি, ৰ'লছে যুক্তি দৰ্শায় যে নাগৰিকসকলৰ মাজত এই নীতিসমূহ মানি চলাৰ ইচ্ছা গঢ় লৈ উঠাটো যুক্তিসঙ্গত। নৈতিক মনোবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত ৰ'লছৰ এক গভীৰ তত্ত্ব হ'ল যে মানুহে তেওঁলোক আৰু তেওঁলোকৰ ওচৰৰ লোকসকলক উপকৃত কৰা ব্যক্তি আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হ'ব। এই দুটা নীতিয়ে এক সামাজিক জগত সৃষ্টি কৰে য'ত প্ৰত্যেকে পাৰস্পৰিক সন্মানৰ ভিত্তিত নিজৰ লক্ষ্য অনুসৰণ কৰিব পাৰে। ইয়াক এক কল্যাণ হিচাপে অনুভৱ কৰা হ'লে, এই নীতিসমূহে নাগৰিকসকলৰ স্বেচ্ছাসেৱক আৰু স্থিৰ আনুগত্য লাভ কৰিব। ৰ'লছৰ মতে, "ন্যায়ৰ আটাইতকৈ স্থিৰ ধাৰণাটো হ'ল যিটো

আমাৰ যুক্তিৰ বাবে স্পষ্ট, আমাৰ কল্যাণৰ সৈতে সুসংগত আৰু আত্মবিলোপত নহয় কিন্তু আত্মপ্রতিষ্ঠাত প্রতিষ্ঠিত" (TJ, ২৬১)।

১৫.৮ প্রতিষ্ঠান: চাৰি-স্তৰৰ ক্রম

ন্যায়ৰ দুটা নীতিৰ সপক্ষে আগবঢ়োয়া যুক্তিৰ দুটা অংশ মূল অৱস্থাৰ প্রথম স্তৰত উপস্থাপন কৰা হৈছে। এই স্তৰত পক্ষসমূহে ভৱিষ্যত প্রজন্মৰ বাবে কিমান সঞ্চয় কৰিব লাগিব তাৰ নিয়ন্ত্রণৰ বাবে ন্যায়সংগত সঞ্চয়ৰ নীতিৰ সৈতেও একমত হয়। কিয়নো পক্ষসমূহে তেওঁলোকে প্রতিনিধিত্ব কৰা নাগৰিকসকল কোন যুগত বাস কৰে সেই কথা নাজানে, সেয়ে সকলো প্রজন্মৰ বাবে ন্যায়সংগত হ'বলৈ এটা সঞ্চয় নীতি বাছনি কৰাটো তেওঁলোকৰ বাবে যুক্তিসংগত। ৰ'লছে কয় যে পক্ষসমূহে অবিৰত অর্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ প্রয়োজন হোৱা এটা সঞ্চয় নীতি বাছনি কৰাৰ প্রয়োজন নাই। ৰৱঞ্চ, যেতিয়া এনে এটা প্রজন্ম উপনীত হয় য'ত ন্যায়ৰ দুটা নীতি পূৰণ হৈছে, তেতিয়া মিলৰ "স্থিৰ অৱস্থা" য'ত বাস্তৱ বৃদ্ধি হৈ থাকে শূন্য হৈ থাকে সেই বাছনি তেওঁলোকে পছন্দ কৰিব পাৰে।

দুটা নীতি আৰু ন্যায়সংগত সঞ্চয়ৰ নীতিৰ ওপৰত একমত হোৱাৰ পিছত, পক্ষসমূহে চাৰি-স্তৰীয় ক্রমৰ মাজেৰে আগবাঢ়ি যায় আৰু তেওঁলোকে প্রতিনিধিত্ব কৰা সমাজৰ বিশেষ অৱস্থাৰ লগত খাপ খুৱাবলৈ এই সাধাৰণ নীতিসমূহক সংশোধন কৰে। সমাজৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়ে অজ্ঞতাৰ আৱৰণ ক্রমে পাতল কৰা হয় আৰু পক্ষসমূহে নতুন তথ্য ব্যৱহাৰ কৰি দুটা নীতিৰ ক্রমে অধিক নির্দিষ্ট প্রয়োগৰ সিদ্ধান্ত লয়।

দ্বিতীয় স্তৰত পক্ষসমূহক সমাজৰ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বিষয়ে অধিক তথ্য দিয়া হয় আৰু দুটা নীতি কার্যকৰী কৰা এখন সংবিধান ৰচনাৰ দায়িত্ব গ্রহণ কৰা হয়। তৃতীয় স্তৰত পক্ষসমূহে সমাজৰ বিৱৰণীৰ বিষয়ে আৰু অধিক জানিব পাৰে, আৰু দ্বিতীয় স্তৰত নির্ধাৰিত সংবিধানিক framework-ৰ ভিতৰত দুটা নীতি কার্যকৰী কৰা নির্দিষ্ট আইন আৰু নীতিৰ ওপৰত একমত হয়। চৰম স্তৰত পক্ষসমূহে সমাজৰ সম্পূর্ণ তথ্য পায় আৰু নির্দিষ্ট ঘটনাৰ ওপৰত আগতে গৃহীত আইন আৰু নীতি প্রয়োগ কৰিবলৈ বিচাৰক আৰু প্রশাসক হিচাপে যুক্তি প্রয়োগ কৰে। চাৰিটা স্তৰ সম্পূর্ণ হ'লে, ন্যায়ৰ নীতি সমূহ সমাজৰ ৰাজনৈতিক জীৱনৰ বাবে সম্পূর্ণৰূপে প্রকাশিত হয়।

সংবিধান আৰু বিধান প্রণয়নৰ স্তৰত দলসমূহে "চিন্তাৰ স্বাধীনতা"ৰ দৰে বিমূর্ত মৌলিক স্বত্ববোৰক অধিক নির্দিষ্ট অধিকাৰলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে, যেনেঃ ৰাজনৈতিক বাক-স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ, যাৰ পিছত চৰকাৰৰ সমালোচনা কৰাৰ অধিকাৰ, সংবাদ মাধ্যমৰ বিশেষ অধিকাৰ আদি সাঙুৰিলৈ বাচনি কৰা হয়। দলসমূহে মৌলিক স্বত্ববোৰক পৰস্পৰৰ লগত আৰু অন্যান্য মূল্যবোধৰ সৈতেও খাপ খুৱাই লয়,

ইয়াৰ মুখ্য লক্ষ্য হৈছে নাগৰিকসকলৰ দুয়োটা নৈতিক শক্তি (দুয়োটা নৈতিক শক্তি হৈছে ন্যায়বোধ আৰু ভালৰ ধাৰণা গঠন কৰাৰ সামৰ্থ্য) বিকাশ আৰু প্ৰয়োগ কৰাত সহায়ক হোৱা এক সামগ্ৰিক স্বত্বৰ ব্যৱস্থা গঠন কৰা। (PL, ২৮৯-৩৭১) এই স্তৰসমূহত দলসমূহে সমান ৰাজনৈতিক স্বত্বৰ সুষম মূল্য বাস্তৰায়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় প্ৰতিষ্ঠানবোৰো নিৰ্ধাৰণ কৰে। এই বিষয়ত ৰ'লছ দৃঢ়: নিৰ্বাচনৰ ৰাজহুৱা ধনৰ যোগান, প্ৰচাৰ অৰ্থদানৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ, আৰু মাধ্যমলৈ প্ৰায় সমান প্ৰৱেশাধিকাৰ নাথাকিলে, ৰাজনীতি ব্যক্তিগত অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ কেন্দ্ৰীভূত হাতেৰে নিয়ন্ত্ৰিত হ'ব, আৰু সমান-সামৰ্থ্যৰ নাগৰিকসকলৰ শ্ৰেণী নিৰ্বিশেষে ৰাজনীতিত সমান প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ সুযোগ নাথাকিব।

দলসমূহে ন্যায়ৰ দ্বিতীয় নীতি বিধান প্ৰণয়নৰ স্তৰত বাস্তৰায়ন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, সম্পত্তি, চুক্তি, উত্তৰাধিকাৰ, কৰ, নিয়োগ আৰু ন্যূনতম মজুৰি আদি নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আইনৰ জৰিয়তে। তেওঁলোকৰ কাম হৈছে কোনো স্থিৰ সামগ্ৰীৰ সঁজুলি বিতৰণ কৰা নহয়, বৰঞ্চ প্ৰশিক্ষণ, উৎপাদন আৰু বিতৰণৰ এক ব্যৱস্থা গঠন কৰা, যাৰ কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে সময়ৰ লগে লগে সুষম সুযোগৰ সমতা আৰু পাৰ্থক্য নীতি (difference principle) বাস্তৱায়িত হ'ব।

সুষম সুযোগৰ সমতাৰ বাবে ৰ'লছে জোৰ দি কয় যে শিক্ষা আৰু নিয়োগত বৈষম্য ৰোধ কৰাতকৈ আইন আৰু নীতিসমূহ আগবাঢ়ি যাব লাগিব। উৎপত্তিৰ সামাজিক শ্ৰেণী নিৰ্বিশেষে সুষম সুযোগ নিশ্চিত কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰই দুখীয়া শ্ৰেণীৰ বাবে উচ্চ-গুণগত শিক্ষাৰো ধনৰ যোগান ধৰিব লাগিব। ইয়াৰ উপৰি ৰাষ্ট্ৰই সকলোৰে বাবে এক মৌলিক ন্যূনতম আয় আৰু স্বাস্থ্য সেৱাও নিশ্চিত কৰিব লাগিব।

ৰ'লছৰ বৈষম্য নীতি অনুসৰি, লক্ষ্য হৈছে এনে এক অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা গঠন কৰা যিয়ে আটাইতকৈ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ (যেনে; অদক্ষ শ্ৰমিক বা যিসকলৰ জীৱনকালৰ আয় আৰু সম্পত্তি মধ্যমাৰ আধাতকৈও কম) অৱস্থাক সৰ্বোচ্চ কৰিব পাৰে। যেতিয়া প্ৰাথমিক নীতিৰ সৈতে সংগতি ৰাখি অন্যান্য প্ৰতিষ্ঠানসমূহ ইতিমধ্যে কাৰ্য্যত আছে, তেন্তে ইয়াৰ বাবে কৰৰ হাৰ আৰু ৰেহাই সলনি কৰাৰ দৰে পদ্ধতিৰ দ্বাৰা এই লক্ষ্য প্ৰায়োপান্তৰে সাক্ষাত কৰিব পৰা যায়।

ৰ'লছে স্পষ্টভাৱে কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰ (Welfare State)ক নাকচ কৰে (*JF*, ১৩৭-৪০)। কল্যাণকামী ধনতন্ত্ৰই অৰ্থনীতিৰ নিয়ন্ত্ৰণ এক চমু ধনী ব্যক্তিগোষ্ঠীৰ হাতত এৰি দিয়ে। ফলত, ৰাজনীতিত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ সুযোগ বা শিক্ষা আৰু নিয়োগক্ষেত্ৰত যথেষ্ট সমান সুযোগ নিশ্চিত কৰাত ই ব্যৰ্থ হয়। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰই সাধাৰণতে এক হতাশাগ্ৰস্ত নিম্নশ্ৰেণীৰ সৃষ্টি কৰে। লেছেফেয়াৰ ধনতন্ত্ৰই (Laissez-faire Capitalism) সমতাৰ ক্ষেত্ৰত কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰতকৈও বেয়া। আনহাতে, সমাজবাদী আদেশনীতি অৰ্থনীতি (Socialist Command Economy)ই ৰাষ্ট্ৰৰ হাতত অতিৰিক্ত ক্ষমতা কেন্দ্ৰীভূত কৰে, যাৰ ফলত ৰাজনৈতিক সমতা বিপদাপন্ন হয় আৰু নিয়োগৰ স্বাধীনতাৰ দৰে মৌলিক অধিকাৰবোৰো হানিগ্ৰস্ত হয়।

ৰ'লছৰ মতে, "ন্যায়ৰ সংজ্ঞা" (Justice as Fairness)ই হয় সম্পত্তিমূলক গণতন্ত্ৰ (Property-Owning Democracy) নাইবা গণতান্ত্ৰিক সমাজবাদ (Democratic Socialism)ক সমৰ্থন কৰে। সম্পত্তিমূলক গণতন্ত্ৰৰ চৰকাৰে উৎপাদনমূলক সম্পত্তিৰ ব্যাপক মালিকীস্বত্ব আৰু শিক্ষা-প্ৰশিক্ষণলৈ সাৰ্বজনীন পদক্ষেপক উৎসাহিত কৰে; গণতান্ত্ৰিক সমাজবাদত এইদৰেই কাম কৰা হয় যদিও ইয়াত শ্ৰমিক-পৰিচালিত প্ৰতিষ্ঠানৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। এই দুয়োটা অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ লক্ষ্য হৈছে সকলো নাগৰিকক, আটাইতকৈ দুৰ্বল ব্যক্তিকো, সামাজিক-অৰ্থনৈতিক সমতাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত স্বায়ত্তশাসনৰ সুযোগ দিয়া।

"যদি সকলো সঠিকভাবে চলে, তেন্তে আটাইতকৈ দুৰ্বলসকল হ'ব দুৰ্ভাগ্য আৰু দুখৰ বস্তু নহয় (যাক আমি দয়া বা সহানুভূতিৰ চকুৰে চাওঁ), ৰঞ্চ তেনে লোক যিসকলৰ প্ৰতি পাৰস্পৰিকতা (Reciprocity)ৰ নীতিৰ জৰিয়তে ন্যায় প্ৰদান কৰাটো বাঞ্ছনীয়" (*JF*, ১৩৯)।

১৫.৯ মূল অৱস্থান আৰু ৰাজনৈতিক গঠনবাদ

ৰ'লছে মূল অৱস্থান (Original Position)ক এক গুৰুত্বপূৰ্ণ যুক্তি-সঁজুলি হিচাপে আগবঢ়ায়, যি পৰিচিন্তন সমতা (Reflective Equilibrium) লাভত সহায় কৰে। তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে, যেতিয়া মূল অৱস্থানে ন্যায়ৰ প্ৰথম নীতি (First Principle of Justice) নিৰ্বাচন কৰে, তেতিয়া ইয়াৰ যুক্তিপদ্ধতিৰ মূল্য নিশ্চিত হয় কাৰণ প্ৰথম নীতিয়ে সকলোৰে বাবে মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বতন্ত্ৰতাৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে বহুতৰ গভীৰ বিশ্বাসৰ সৈতে মিলে। এই স্থিৰ নৈতিক নিৰ্ণয়সমূহক সন্মান জনোৱাৰ জৰিয়তে বিশ্বাসযোগ্যতা অৰ্জন কৰাৰ পিছত, মূল অৱস্থানটোৱে সমাজে নিয়োগৰ সুবিধাসমূহ কেনেকৈ সজাব লাগে বা সম্পদ আৰু আয়ৰ ন্যায়সঙ্গত বিতৰণ কি হ'ব লাগে; এইদৰে অনিশ্চিত বিষয়সমূহৰ নীতি নিৰ্বাচন কৰে।

ঠিক একেদৰে, মূল অৱস্থানে প্ৰথমে ন্যায় সম্পৰ্কীয় নিৰ্ণয়সমূহ নিশ্চিত কৰে আৰু তাৰ পিছত সম্প্ৰসাৰিত কৰে। ৰ'লছৰ বাবে এইটো গুৰুত্বপূৰ্ণ যে একে ধৰণৰ— যুক্তিপদ্ধতিয়ে যেনেকৈ সমান মৌলিক অধিকাৰ ব্যাখ্যা কৰে, তেনেদৰে বহুত মানুহে আৰম্ভণিতে আশা নকৰা অধিক ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমতাৰ সপেক্ষে যুক্তি দিয়ে। প্ৰথম নীতিৰ সপক্ষে যুক্তিৰ গতিয়ে দ্বিতীয় নীতিৰ সপক্ষে যুক্তিলৈও গতি কৰে। যিসকলে সমান মৌলিক অধিকাৰত বিশ্বাস কৰে, কিন্তু "ন্যায়ৰ সংজ্ঞা"ৰ (Justice as Fairness) অন্যান্য সমতাবাদী বৈশিষ্ট্য নাকচ কৰে, তেওঁলোকে সেই মৌলিক অধিকাৰসমূহ ন্যায্য বুলি প্ৰমাণ কৰিবলৈ অন্য পথ বিচাৰিব লাগিব।

মূল অৱস্থান হ'ল ৰ'লছৰ অধি-নৈতিক তত্ত্ব ৰাজনৈতিক গঠনবাদ (Political Constructivism)ৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। ৰাজনৈতিক গঠনবাদে ৰাজনৈতিক নিৰ্ণয়ৰ বস্তুনিষ্ঠতা (Objectivity) আৰু বৈধতা (Validity)ৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়ায়। ৰ'লছৰ মতে, মূল অৱস্থানটোৱে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ ধাৰণা, ব্যৱহাৰিক যুক্তিৰ নীতি, আৰু ন্যায়ৰ নিৰ্ণয় কৰাৰ বাবে প্ৰাসংগিক সকলো সূত্ৰ সামৰি লয়। যেতিয়া "ন্যায়ৰ সংজ্ঞা"ৰ ওপৰত এক আন্তঃছেদী ঐকমত্য (Overlapping Consensus) গঠিত হয়, মূল অৱস্থানটোৱে এটা সাৰ্বজনীন যুক্তিৰ দৃষ্টিকোণ (Shared Public Perspective) নিৰ্ধাৰণ কৰে—য'ৰ পৰা নাগৰিকসকলে ন্যায়ৰ নীতি আৰু সমাজৰ প্ৰতিষ্ঠানত ইয়াৰ প্ৰয়োগ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিব পাৰে। এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰা নিৰ্ণয়সমূহ বস্তুনিষ্ঠভাৱে শুদ্ধ (Objectively Correct), কাৰণ ই নাগৰিকসকলক তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত দৃষ্টিভংগীৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ কাৰণ প্ৰদান কৰে।

ৰাজনৈতিক গঠনবাদে ন্যায়ৰ নীতিসমূহ সত্য বুলি দাবী নকৰে: সত্যৰ প্ৰশ্ন (Questions of Truth) হ'ল যিবোৰৰ সম্পৰ্কে যুক্তিসংগত নাগৰিকসকলৰ মাজত মতভেদ থাকিব পাৰে, আৰু প্ৰত্যেকে নিজৰ সৰ্বাংগীন মতাদৰ্শ (Comprehensive Doctrine)ৰ ভিতৰত ইয়াৰ উত্তৰ বিচাৰিব লাগে। তথাপিও মূল অৱস্থানৰ পৰা নিৰ্ণয় কৰা সিদ্ধান্তসমূহ বৈধ বা যুক্তিসংগত ৰ'লছৰ মতে।

১৫.১০ জনগণৰ আইনঃ উদাৰ বৈদেশিক নীতি

এখন স্বয়ংসম্পূৰ্ণ উদাৰ সমাজৰ বাবে বৈধতা আৰু ন্যায়ৰ তত্ত্ব সম্পূৰ্ণ কৰাৰ পিছত, ৰ'লছে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কলৈ বিস্তাৰ কৰে; তাৰ পৰৱৰ্তী তত্ত্ব জনগণৰ আইন (Law of Peoples)ৰ জৰিয়তে।

ৰ'লছে বাস্তৱবাদৰ এক সীমাৱদ্ধপে ধৰি লয় কয় যে, কোনো সহনশীল বিশ্ব ৰাষ্ট্ৰ (World State) স্থায়ী হ'ব নোৱাৰে। কাণ্টক উদ্ধৃত কৰি তেওঁ যুক্তি দিয়ে যে, এখন বিশ্ব চৰকাৰ হয়গৈ এক **বিশ্বব্যাপী নিষ্পেষণ** (Global Despotism) হ'ব নতুবা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতাৰ বাবে সংঘৰ্ষ কৰা গোটসমূহৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হ'ব। ৰ'লছৰ জনগণৰ আইন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় হ'ব, কিন্তু **বিশ্বজনীন** (Cosmopolitan) নহয়: ই এখন উদাৰ সমাজক অন্যান্য সমাজ উদাৰ আৰু অ-উদাৰ উভয়ৰে সৈতে আন্তঃক্ৰিয়াৰ ক্ষেত্ৰত পথ নিৰ্দেশ কৰিব।

ৰ'লছে তেওঁৰ জনগণৰ আইনক প্ৰেৰণাদায়ক দুটা মুখ্য ধাৰণা এনেদৰে বৰ্ণনা কৰিছে:

"জনগণৰ আইনক দুটা মুখ্য ধাৰণাই প্ৰেৰণা যোগায়। প্ৰথমটো হ'ল—মানৱ ইতিহাসৰ ডাঙৰ ডাঙৰ অশুভবোৰ (অন্যায় যুদ্ধ আৰু নিষ্পেষণ, ধৰ্মীয় উৎপীড়ন আৰু বিবেকৰ স্বাধীনতাক অস্বীকাৰ, ভোক আৰু দাৰিদ্ৰ্য, গণহত্যা আৰু ঘৃণনীয় হত্যাকাণ্ডৰ কথা নক'লেও) ৰাজনৈতিক অবিচাৰৰ পৰাই উদ্ভৱ হয়,

যাৰ নিজা নিষ্ঠুৰতা আৰু নিৰ্দয়তা আছে দ্বিতীয়টো মুখ্য ধাৰণা হৈছে যি প্ৰথমটোৰ সৈতে স্পষ্টভাৱে জড়িত, যেতিয়া সবাতোকৈ গুৰুতৰ ৰাজনৈতিক অবিচাৰসমূহ ন্যায়সংগত (অন্ততঃ সভ্য) সামাজিক নীতি আৰু মৌলিক প্ৰতিষ্ঠান স্থাপনৰ জৰিয়তে আঁতৰোৱা হয়, তেতিয়া এই ডাঙৰ অশুভবোৰ অৱশেষত আঁতৰি যাব।" (*LP*, ৬-৭)

ৰ'লছে কল্পনা কৰা **বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্য** (Realistic Utopia)ৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল—মানৱ ইতিহাসৰ এই ডাঙৰ অশুভবোৰ আৰু সংঘটিত নহয়। এই বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্যৰ বাবে আটাইতকৈ প্ৰয়োজনীয় অৱস্থা হ'ল; **সকলো সমাজই আভ্যন্তৰীণভাৱে সু-পৰিচালিত হোৱা**: অৰ্থাৎ, সকলোৰে ন্যায়সংগত (বা অন্ততঃ সভ্য) ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান থাকিব লাগিব।

১৫.১১ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনি আৰু জনগণৰ আইনৰ নীতিসমূহ

ৰ'লছে **জনগণৰ আইন** (Law of Peoples)ৰ উপস্থাপন কৰোঁতে **ন্যায়ৰ সংজ্ঞা** (Justice as Fairness) আৰু **ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ** (Political Liberalism)ৰ সৈতে সমান্তৰালকৈ আলোচনা কৰিছে। যিদৰে এখন উদাৰ সমাজৰ মৌলিক প্ৰতিষ্ঠানৰ এক গাঁঠনি থাকে, তেনেদৰে ৰ'লছৰ মতে, **এখন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনি** (International Basic Structure)ও আছে (*LP*, ৩৩, ৬২, ১১৪, ১১৫, ১২২, ১২৩)। যদিও ৰ'লছে এইটো নকয় যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় গাঁঠনিয়ে ব্যক্তিৰ জীৱনৰ সম্ভাৱনাক ব্যাপকভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে তথাপি ,এই গাঁঠনিৰ নিয়মবোৰ **বাধ্যতামূলকভাৱে প্ৰয়োগ** কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ১৯৯০ চনত ইৰাকে কুৱেইত আক্ৰমণ কৰাটো অন্যান্য ৰাষ্ট্ৰৰ এক মিত্ৰজোঁটে বলপূৰ্বকভাৱে পৰিবৰ্তন কৰিছিল। গতিকে, এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনিক নিয়ন্ত্ৰণ কৰা নীতিসমূহৰ **ন্যায্যতা** (Justification)ৰ প্ৰয়োজন। এই নীতিসমূহৰ ন্যায্যতাই এই সত্যক স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে, এখন একক উদাৰ সমাজতকৈও বৰ্তমানৰ সমাজসমূহৰ মাজত **বিশ্বদৃষ্টিভংগীৰ বৈচিত্ৰ্য** (Pluralism in Worldviews) বেছি প্ৰবল।

ৰ'লছে **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনিক** ক্ৰমবিন্যাস কৰিবলৈ আঠটা নীতি আগবঢ়াইছে:

১. জনগণ স্বাধীন আৰু স্বতন্ত্ৰ আৰু ইয়াৰ স্বাধীনতা আৰু স্বতন্ত্ৰতা আন জনগণে সন্মান কৰিব লাগে।
২. জনগণে চুক্তি আৰু প্ৰতিশ্ৰুতি ৰক্ষা কৰিব লাগে।
৩. জনগণ সমান আৰু তেওঁলোকে সেই চুক্তিসমূহৰ অংশগ্ৰহণকাৰী যাৰ দ্বাৰা তেওঁলোক বাধ্য হয়।
৪. জনগণে হস্তক্ষেপ নকৰাৰ কৰ্তব্য পালন কৰিব লাগে। মানৱ অধিকাৰৰ গুৰুতৰ উলংঘনৰ বাহিৰে।
৫. জনগণৰ আত্মৰক্ষাৰ অধিকাৰ আছে, কিন্তু আত্মৰক্ষাৰ বাহিৰে আন কাৰণত যুদ্ধ আৰম্ভ কৰাৰ অধিকাৰ নাই।

৬. জনগণে মানৱ অধিকাৰক সন্মান কৰিব লাগে।

৭. জনগণে যুদ্ধৰ সময়ত নিৰ্দিষ্ট নিষেধাজ্ঞা পালন কৰিব লাগে।

৮. জনগণৰ অন্য জনগণক সহায় কৰাৰ কৰ্তব্য আছে, বিশেষকৈ যিসকলৰ অসমৰ্থ ৰাজনৈতিক-সামাজিক ব্যৱস্থাই ন্যায়সঙ্গত বা সভ্য জীৱন-যাপনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছে (*LP*, ৩৭)।

এই আঠটা নীতিৰ ভিতৰত শেষৰটোৰ বাহিৰে বাকীবোৰ আধুনিক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ সৈতে পৰিচিত। যদিও ৰ'লছৰ মানৱ অধিকাৰৰ তালিকা—নীতি ৪ আৰু ৬ত উল্লেখিত—আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনতকৈ চমু। ৰ'লছে ইয়াৰ উপৰিও **জনগণৰ আইন**ক বিভিন্ন সংস্থাৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ স্থান ৰাখিছে, যেনে—

- ৰাষ্ট্ৰসংঘ (United Nations)ৰ আদৰ্শ ৰূপ,
- বিশ্ব বাণিজ্য সংস্থা (World Trade Organization),
- আৰু বিশ্ব বেংক (World Bank)ৰ দৰে সংস্থা, যিয়ে ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমন্বয় বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

১৫.১২ জনগণঃ উদাৰ আৰু সভ্য

ৰ'লছৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় তত্ত্বৰ মুখ্য কাৰক হ'ল **ব্যক্তি** (নাগৰিক) নহয়, **সমাজ** (জনগণ)। **জনগণ** হ'ল একেটা চৰকাৰৰ দ্বাৰা শাসিত, একে মূল্যবোধ আৰু ন্যায়ৰ ধাৰণাৰে সংঘবদ্ধ ব্যক্তিৰ এক গোট। "জনগণ" হ'ল এক নৈতিক ধাৰণা—বৰ্তমানৰ বিশ্বৰ সকলো ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ অন্তৰ্ভুক্ত নহয়।

জনগণৰ ধাৰণা ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ সংজ্ঞাত নাগৰিকৰ ধাৰণাৰ সৈতে সমান্তৰাল:

- **স্বতন্ত্ৰ:** সিহঁতে নিজকে ৰাজনৈতিকভাৱে স্বাধীন বুলি গণ্য কৰে।
- **সমান:** সিহঁতে আন জনগণৰ সৈতে সন্মান আৰু স্বীকৃতিৰ দাবীত সমান।
- **যুক্তিসংগত:** সিহঁতে অন্য জনগণৰ সৈতে ন্যায্য সহযোগিতাৰ চর্ত মানি চলে, নিজৰ স্বার্থত বলি দিয়াও।

যুক্তিসংগত জনগণে অন্য জনগণৰ ওপৰত নিজৰ ৰাজনৈতিক বা সামাজিক আদৰ্শ জোৰ কৰিব বিচৰা **নাই**। ইহঁতে পাৰস্পৰিক **প্ৰতিদানাত্মকতা** (Reciprocity)ৰ নীতি মানে।

জনগণৰ মৌলিক স্বার্থ (ৰ'লছৰ মতে):

১. ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা, ভূখণ্ড আৰু নাগৰিকৰ নিৰাপত্তা ৰক্ষা কৰা।

২. ৰাজনৈতিক-সামাজিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু নাগৰিক সংস্কৃতি বজাই ৰখা।

৩. স্ব-মৰ্যাদা (Self-Respect) ৰক্ষা কৰা, যি ইয়াৰ ইতিহাস আৰু সাংস্কৃতিক অৰ্জনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

জনগণ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ পাৰ্থক্য:

ৰ'লছে জনগণক ৰাষ্ট্ৰ (State)ৰ পৰা পৃথক কৰিছে:

- ৰাষ্ট্ৰই ক্ষমতা বিস্তাৰ, ধৰ্মীয় ৰূপান্তৰ, অথবা অৰ্থনৈতিক আধিপত্যৰ বাবে আকাংক্ষিত হ'ব পাৰে।
- কিন্তু **জনগণ** এনে আকাংক্ষা নকৰে আৰু এনে ৰাষ্ট্ৰক **আইনবিহীন** (Outlaw) বুলি গণ্য কৰিব পাৰে।

ৰ'লছৰ মতে, **জনগণ** দুই প্ৰকাৰৰ—তাৰ আভ্যন্তৰীণ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি:

১. উদাৰ জনগণ (Liberal Peoples)

- ই **ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ**ৰ চৰ্ত পূৰণ কৰে:
  - ইয়াৰ বৈধ উদাৰ সংবিধান আছে,
  - চৰকাৰ জনসাধাৰণৰ নিয়ন্ত্ৰণত থাকে,
  - ব্যক্তিগত অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ কেন্দ্ৰীভূত প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা পৰিচালিত নহয়।

২. সভ্য জনগণ (Decent Peoples)

- উদাৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ই আভ্যন্তৰীণভাৱে সম্পূৰ্ণ ন্যায়সংগত নহয়, কাৰণ:
  - ইয়াৰ মৌলিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে যুক্তিসংগত বহুত্ববাদ (Reasonable Pluralism) স্বীকাৰ নকৰে,
  - উদাৰ সমাজৰ দৰে স্বতন্ত্ৰ আৰু সমান নাগৰিকৰ ধাৰণা প্ৰতিষ্ঠা কৰিব নোৱাৰে।
- সভ্য সমাজৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ এটা একক সৰ্বাংগীন মতাদৰ্শ (যেনে—এটা প্ৰধান ধৰ্ম)ৰ চাৰিওফালে গঠিত হ'ব পাৰে।
- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো গণতান্ত্ৰিক নহ'ব পাৰে আৰু মহিলা বা সংখ্যালঘু ধৰ্মাৱলম্বীসকলক ৰাজনৈতিক পদৰ পৰা বাদ দিব পাৰে।

তথাপি, ৰ'লছৰ মতে, সভ্য জনগণ **সু-পৰিচালিত** (Well-ordered) হোৱা বাবে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজত সমান সদস্যৰ মৰ্যাদা পাব পাৰে।

সভ্য স্তৰীভূত সমাজ (Decent Hierarchical Society)

সকলো জনগণৰ দৰে, **সভ্য জনগণৰ** আক্ৰমণাত্মক বৈদেশিক নীতি নাথাকে। ৰ'লছে এটা বিশেষ ধৰণৰ সভ্য সমাজৰ উদাহৰণ দিছে; **সভ্য** স্তৰীভূত সমাজ, যি দেখুৱায় যে সভ্যতাৰ বাবে কি কি প্ৰয়োজন:

সভ্য স্তৰীভূত সমাজৰ বৈশিষ্ট্য:

১. মানৱ অধিকাৰৰ এক মূল তালিকা সুৰক্ষিত কৰা।

২. এটা সভ্য পৰামৰ্শমূলক স্তৰবিন্যাস (Decent Consultation Hierarchy)ৰ জৰিয়তে সকলো ব্যক্তিৰ মৌলিক স্বাৰ্থ বিবেচনা কৰা:

- চৰকাৰে সকলো গোটৰ প্ৰতিনিধিৰ সৈতে সঁচাকৈয়ে আলোচনা কৰে,
- আইন আৰু নীতিৰ সপক্ষে যুক্তি দিয়ে,
- প্ৰতিবাদক দমন নকৰে আৰু বিবেকসম্মত উত্তৰ দিয়ে,
- নাগৰিকৰ প্ৰব্ৰজনৰ অধিকাৰক সমৰ্থন কৰে।

কাজানিস্তান: এটা কাল্পনিক উদাহৰণ

ৰ'লছে এটা সভ্য স্তৰীভূত সমাজৰ কল্পনা কৰিছে, যাক "**কাজানিস্তান**" বুলি নামকৰণ কৰিছে:

- ইয়াত ইছলাম প্ৰধান ধৰ্ম, আৰু কেৱল মুছলমানেই উচ্চ পদত থাকিব পাৰে।
- কিন্তু অ-ইছলামিক ধৰ্মাৱলম্বীসকলে ভয় নোহোৱাকৈ নিজৰ ধৰ্ম পালন কৰিব পাৰে, আৰু সামাজিক সংস্কৃতিত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰা হয়।
- সংখ্যালঘুসকলক আইনীভাৱে স্বেচ্ছাচাৰী বৈষম্যৰ সন্মুখীন হ'ব নালাগে, বা মুছলমানসকলে তেওঁলোকক হেয়জ্ঞান নকৰে।
- ৰ'লছৰ মতে, কাজানিস্তানে সভ্য, সু-পৰিচালিত জনগণৰ সমাজত স্থান পাবৰ বাবে যোগ্যতা অৰ্জন কৰিব।

১৫.১৩ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰ

উদাৰ জনগণে সভ্য জনগণক সহনশীলতা দেখুৱায় আৰু প্ৰকৃতাৰ্থত তেওঁলোকক সমান হিচাপে গণ্য কৰে। ৰ'লছৰ মতে, এনে নকৰাটো হ'ল সমাজক সংগঠিত কৰাৰ গ্ৰহণযোগ্য উপায়সমূহৰ প্ৰতি যথেষ্ট সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰাত ব্যৰ্থ হোৱা। উদাৰ জনগণে ৰাষ্ট্ৰীয় স্ব-নিৰ্ধাৰণৰ ভালটো স্বীকাৰ কৰিব লাগে আৰু সভ্য সমাজসমূহক নিজৰ ভৱিষ্যৎ নিজে নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ দিব লাগে। এখন উদাৰ জনগণৰ চৰকাৰে সভ্য জনগণক উদাৰ নোহোৱাৰ বাবে সমালোচনা কৰা উচিত নহয়, বা তেওঁলোকক অধিক উদাৰ হ'বলৈ প্ৰেৰণা দিয়া উচিত নহয়। সমালোচনা আৰু প্ৰলোভনে সভ্য জনগণৰ ভিতৰত তিক্ততা আৰু অসন্তুষ্টিৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে, যাৰ ফলত ই বিপৰীত প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে।

প্ৰকৃতপক্ষে, ৰাজহুৱা যুক্তিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ সদস্যসকলৰ ওপৰত নাগৰিকতাৰ কৰ্তব্য আৰোপ কৰে, যিদৰে ই এখন উদাৰ সমাজৰ সদস্যসকলৰ ওপৰত কৰে। চৰকাৰী বিষয়া আৰু উচ্চ পদৰ প্ৰাৰ্থীসকলে আন জনগণক জনগণৰ আইনৰ নীতি আৰু মূল্যবোধৰ ভিত্তিত নিজৰ বৈদেশিক নীতিৰ স্থান ব্যাখ্যা কৰিব লাগে আৰু সেইবোৰ বিতৰ্কিত আঞ্চলিক কাৰণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰা এৰিব লাগে যিবোৰ সকলো জনগণে যুক্তিসংগতভাৱে ভাগ বতৰা কৰিব নোৱাৰে।

ৰ'লছৰ মতে, উদাৰ জনগণে সভ্য জনগণক সহনশীলতা দেখোৱাৰ এটা মুখ্য কাৰণ হ'ল যে সভ্য জনগণে তেওঁলোকৰ অঞ্চলৰ ভিতৰত থকা সকলো ব্যক্তিৰ বাবে মানৱ অধিকাৰৰ এক মূল তালিকা সুৰক্ষিত কৰে। এই মূল মানৱ অধিকাৰসমূহত অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে:

- জীৱিকাৰ অধিকাৰ
- নিৰাপত্তাৰ অধিকাৰ
- ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ অধিকাৰ
- আইনৰ সন্মুখত আনুষ্ঠানিক সমতা
- দাসত্বৰ পৰা মুক্তি
- জনগোষ্ঠীক গণহত্যাৰ পৰা সুৰক্ষা
- বিবেকৰ স্বাধীনতাৰ এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণ। যেনেকৈ আমি দেখিছো, গণতান্ত্ৰিক অংশগ্ৰহণৰ অধিকাৰ নহয়।

এই মূল মানৱ অধিকাৰসমূহ হৈছে যিকোনো বাস্তৱ অৰ্থত সামাজিক সহযোগিতাত জড়িত হ'বলৈ ব্যক্তিসকলৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় ন্যূনতম চর্ত, গতিকে যিকোনো সু-পৰিচালিত সমাজে ইয়াক সুৰক্ষিত কৰিব লাগিব।

জনগণৰ আইনত মানৱ অধিকাৰৰ ভূমিকা হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতাৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা। ৰ'লছৰ মানৱ অধিকাৰৰ তালিকাক সুৰক্ষিত কৰা যিকোনো সমাজ আন জনগণৰ বলপূৰ্বক হস্তক্ষেপৰ পৰা মুক্ত হ'ব। মানৱ অধিকাৰ উলংঘন কৰা সমাজসমূহে সহনশীলতাৰ সীমা অতিক্ৰম কৰে আৰু অৰ্থনৈতিক নিষেধাজ্ঞা বা সামৰিক আক্ৰমণৰ সন্মুখীন হ'বলৈ যোগ্য হ'ব পাৰে।

১৫.১৩.১ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থান

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থান হৈছে 'ন্যায়ৰ সংজ্ঞা'ৰ আভ্যন্তৰীণ মূল অৱস্থানৰ সমান্তৰাল এক ধাৰণা। এই মূল অৱস্থানে এটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰে: "মুক্ত আৰু সমান জনগণে (উদাৰ আৰু সভ্য)

ন্যায্য/ন্যায়সংগত অৱস্থাত সহযোগিতাৰ কি চৰ্তত মানি ল'ব?" ইয়াৰ কৌশল হ'ল এই মূল অৱস্থানৰ সজ্জাত জনগণৰ ধাৰণা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ মৌলিক নীতিৰ পক্ষে যুক্তিসমূহৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞা সন্নিৱিষ্ট কৰা, যাতে এনে যুক্তিসংগত অৱস্থাৰ বৰ্ণনা কৰিব পৰা যায় য'ত নীতিসমূহৰ ওপৰত এক যুক্তিসঙ্গত চুক্তি হ'ব পাৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থানত প্ৰত্যেকজন জনগণৰ প্ৰতিনিধিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁঠনিৰ নীতিৰ ওপৰত চুক্তি কৰে। প্ৰতিপক্ষই অজ্ঞতাৰ আৱৰণৰ অন্তৰালত থাকে আৰু নিজৰ জনগণৰ ভূখণ্ডৰ মাপ, জনসংখ্যা, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ আপেক্ষিক পৰিমাণৰ দৰে তথ্যৰ পৰা বঞ্চিত হৈ থাকে। প্ৰতিপক্ষই জনগণৰ মৌলিক স্বাৰ্থ ৰক্ষাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ চেষ্টা কৰে।

ৰ'লছৰ মতে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থানৰ পক্ষসমূহে আঠটা নীতিৰ পক্ষত মতদান কৰিব। সমতা আৰু স্বাধীনতাৰ আধাৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি, জনগণৰ মাজৰ সম্পৰ্কত অসমতা সুমুৰাবলৈ কোনো কাৰণ নাথাকে, কেৱল সহযোগী সংস্থাৰ নক্সাত ধনী ৰাষ্ট্ৰই বেছি অৱদানৰ দৰে কাৰ্য্যগত অসমতাৰ বাহিৰে। ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় উপযোগিতাবাদী নীতি নাকচ কৰিব, কাৰণ কোনো জনগণেই গোলকীয় মুঠ উপযোগিতাৰ বাবে নিজৰ মৌলিক স্বাৰ্থ বলিদান দিবলৈ সাজু নহয়।

জনগণৰ আইনৰ আঠটা নীতি নিৰ্বাচন কৰাৰ পিছত, পক্ষসমূহে পৰৱৰ্তী সময়ত এই নীতিসমূহে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক স্থিৰভাৱে ব্যৱস্থাপনা কৰিব পাৰিব বুলি পৰীক্ষা কৰে। ঘৰুৱা ক্ষেত্ৰৰ দৰেই, পক্ষসমূহে দেখিব যে জনগণৰ আইনৰ নীতিসমূহে জনগণৰ মংগল নিশ্চিত কৰে আৰু সময়ৰ লগে লগে সকলোৱে ইচ্ছাপূৰ্বক এই নীতিসমূহ মানি চলাৰ ফলত জনগণৰ মাজত বিশ্বাস আৰু আত্মবিশ্বাস গঢ়ি উঠিব।

এনেদৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ স্থিৰতাই হ'ব সঠিক কাৰণৰ বাবে স্থিৰতা (কেৱল এটা অস্থায়ী সমাধান নহয়), কিয়নো প্ৰতিটো জনগণে এই নীতিসমূহক নিজৰ প্ৰথম পছন্দ হিচাপে মানি ল'ব, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শক্তিৰ ভাৰসাম্য যিয়েই নহওক কিয়।

ৰ'লছে তেওঁৰ স্থিৰতাৰ যুক্তিক সমৰ্থন কৰিবলৈ গণতান্ত্ৰিক শান্তি সম্পৰ্কীয় সাহিত্যৰ পৰা প্ৰায়োগিক প্ৰমাণ আহৰণ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। সমাজ বিজ্ঞানীসকলে দেখুৱাইছে যে ঐতিহাসিকভাৱে গণতন্ত্ৰই পৰস্পৰৰ মাজত যুদ্ধ কৰাৰ প্ৰৱণতা কম দেখুৱায়। ৰ'লছে ইয়াৰ ব্যাখ্যা দিয়ে যে উদাৰ সমাজসমূহ তেওঁলোকৰ আভ্যন্তৰীণ ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰ বাবে সন্তুষ্ট। উদাৰ জনগণৰ সাম্ৰাজ্যিক গৌৰৱ, ভূখণ্ড সম্প্ৰসাৰণ বা আনক নিজৰ ধৰ্মলৈ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ কোনো ইচ্ছা নাথাকে, আৰু অন্য দেশৰ পৰা যি প্ৰয়োজন তাক বাণিজ্যৰ জৰিয়তে পূৰণ কৰিব পাৰে। ৰ'লছৰ মতে, উদাৰ জনগণৰ আক্ৰমণাত্মক যুদ্ধ কৰাৰ কোনো কাৰণ নাথাকে, গতিকে তেওঁলোকৰ মাজত এক প্ৰকৃত শান্তি বৰ্তি থাকিব পাৰে। আৰু যিহেতু সভ্য জনগণক অ-আক্ৰমণাত্মক হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে, গতিকে যিকোনো সভ্য জনগণে এই উদাৰ শান্তিত যোগ দিব পাৰে।

পক্ষসমূহে জনগণৰ আইনৰ আঠটা নীতিৰ ওপৰত একমত হোৱাৰ পিছত, তেওঁলোকে ঘৰুৱা চাৰি-স্তৰীয় ক্ৰমৰ দৰে এক প্ৰক্ৰিয়াৰে এই নীতিসমূহক অধিক স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ আগবাঢ়ে।

১৫.১৪ আদৰ্শবিহীন তত্ত্ব: অবৈধ ৰাষ্ট্ৰ আৰু বোজাগ্ৰস্ত সমাজ

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মূল অৱস্থানত নিৰ্বাচিত নীতিসমূহত আদৰ্শবিহীন পৰিস্থিতিৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে - য'ত কিছুমান ৰাষ্ট্ৰই আদৰ্শ নীতিসমূহ মানি চলিবলৈ অমান্তি বা তেনে কৰিবলৈ অক্ষম। এই ব্যৱস্থাসমূহ জনগণৰ আইনৰ চতুৰ্থৰ পৰা অষ্টম নীতিত সন্নিৰিষ্ট কৰা হৈছে।

অবৈধ ৰাষ্ট্ৰসমূহে আদৰ্শ নীতিসমূহ মানি নচলে। ইহঁতে নিজৰ ক্ষমতা আৰু প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি শান্তি ভংগ কৰে বা নিজৰ ভূখণ্ডৰ ভিতৰত মানৱ অধিকাৰ উলংঘন কৰে। জনগণৰ আইনে আন ৰাষ্ট্ৰসমূহক এই অবৈধ ৰাষ্ট্ৰৰ বিৰুদ্ধে আত্মৰক্ষাত যুদ্ধ কৰিবলৈ আৰু মানৱ অধিকাৰ ৰক্ষাৰ বাবে বাধ্যতামূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰাৰ অনুমতি দিয়ে। কিন্তু যুদ্ধৰ সময়ত ন্যায়সঙ্গত যুদ্ধৰ নীতি মানিব লাগিব, যেনে নাগৰিকসকলক লক্ষ্য কৰা হত্যাকাণ্ডৰ পৰা বিৰত থাকা। ৰ'লছৰ মতে, যুদ্ধৰ লক্ষ্য হ'ল সকলো সমাজক জনগণৰ আইন মানিবলৈ বাধ্য কৰোৱা আৰু শেষত তেওঁলোকক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ পূৰ্ণ সদস্য হিচাপে গঢ়ি তোলা।

বোজাগ্ৰস্ত সমাজসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক অস্থিৰতাৰ সন্মুখীন হয়, যিয়ে উদাৰ বা সভ্য প্ৰতিষ্ঠান ৰক্ষা কৰাটো কঠিন কৰি তোলে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ব পাৰে সামাজিক সহযোগিতাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সম্পদৰ অভাৱ বা জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে ভূখণ্ডৰ সাধ্যতা অতিক্ৰম কৰা। ৰ'লছৰ মতে, সমাজৰ মৌলিক গাঁঠনি আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিয়েই স্বাৱলম্বী হোৱাৰ মূল চাবিকাঠী। কিন্তু কিছুমান ক্ষেত্ৰত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ে বোজাগ্ৰস্ত সমাজক সহায় কৰিব লাগে যেতিয়ালৈকে সিহঁতে নিজৰ ব্যৱস্থাপনা কৰিব পৰাকৈ সু-পৰিচালিত নহয়। এই সহায়ৰ কৰ্তব্য হৈছে ৰ'লছৰ তত্ত্বৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য, যি বৰ্তমানৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনতকৈ পৃথক। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যে বিশ্বৰ দৰিদ্ৰতা আৰু বিফল ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতি ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ পদ্ধতি সলনি কৰাৰ প্ৰয়োজন।

t কাৰ্য্যকলাপ ১৫.২

১. জনগণৰ আইনৰ বিষয়ে সৱিস্তাৰে আলোচনা কৰা।

২. আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰৰ ওপৰত টোকা লিখা।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬: ৰ'লছৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় তত্ত্বৰ কাৰক হৈছে ব্যক্তি (নাগৰিক) নহয়, সমাজ (জনগণ)। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন ৭: "নাগৰিকসকল সমান" - এইটো কোনে কৈছে?

প্ৰশ্ন ৮: মানৱ অধিকাৰ উলংঘন কৰা সমাজে সহনশীলতাৰ সীমা অতিক্ৰম কৰে - এইটো সত্য নে?

প্ৰশ্ন ৯: ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ লক্ষ্য কি?

প্ৰশ্ন ১০: ৰ'লছৰ মতে যুদ্ধৰ লক্ষ্য কি?

2 ১৫.১৫ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

- সমন্বয় আৰু বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্য: ৰ'লছৰ দৰ্শন হৈছে এক স্থায়ী শান্তিপূৰ্ণ আৰু সহযোগিতামূলক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থা, য'ত উদাৰ আৰু সভ্য জনগণে আক্ৰমণাত্মক ৰাষ্ট্ৰক শান্ত কৰিবলৈ সাজু থাকে, মূল মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰে, আৰু সহায়ৰ প্ৰয়োজন হোৱালৈকে সংঘৰ্ষৰত দেশসমূহক সহায় আগবঢ়ায়।
- কিছুক্ষেত্ৰত ই এটা সীমিত আকাংক্ষাৰ দৰ্শন। গণতান্ত্ৰিক সমাজৰ বিষয়াসকলে আশা কৰাৰ বাহিৰে বেছি একো কৰিব নোৱাৰে যে কেৱল শালীন সমাজসমূহে আভ্যন্তৰীণভাৱে অধিক সহনশীল আৰু গণতান্ত্ৰিক হ'ব।
- ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ মতে ভাৰীক্ৰান্ত জনগণক সহায় কৰাৰ দায়িত্ব পূৰণ হ'লেই তাৰ পিছত অৰ্থনৈতিক বিতৰণৰ ওপৰত আৰু কোনো প্ৰয়োজনীয়তা নাথাকে: ৰাষ্ট্ৰীয় সীমাৰ মাজৰ অসমতাসমূহ ৰাজনৈতিকভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ নহয়।
- বিশ্বৰ বিভিন্ন ব্যক্তিয়ে বেয়া ভাগ্যৰ পৰা ভয়ানক কষ্ট ভুগিব পাৰে, আৰু আধ্যাত্মিক শূন্যতাৰ দ্বাৰা পীড়িত হ'ব পাৰে।
- ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ ব্যৱহাৰিক লক্ষ্য হৈছে মানৱ ইতিহাসৰ মহা অশুভবোৰৰ বিলোপ: অন্যায্য যুদ্ধ আৰু নিপীড়ন, ধৰ্মীয় উৎপীড়ন আৰু বিবেকৰ স্বাধীনতাক অস্বীকাৰ কৰা, ভোক আৰু দাৰিদ্ৰ্য, গণহত্যা আৰু গণহত্যা।
- এই আকাংক্ষাৰ সীমাবদ্ধতাৰ অৰ্থ হ'ল যে বিশ্বত বহুতো কথা থাকিব য'ত ৰ'লছৰ ৰাজনৈতিক দৰ্শনে কোনো সমাধান আগবঢ়াব নোৱাৰে।

- তথাপিও, ৰ'লছৰ দৰ্শন বাস্তৱবাদী হ'লেও ই এক ইউটোপিয়ান (কল্পৰাজ্য) দৰ্শন। ৰ'লছৰ দৰ্শন সম্ভৱ বুলি বিশ্বাস কৰাটো হ'ল এইটো বিশ্বাস কৰা যে ব্যক্তিসকল কেৱল স্বাৰ্থপৰ বা নৈতিকতাবিহীন নহয়, আৰু যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কক্ষমতা, সম্পদ আৰু গৌৰৱৰ প্ৰতিযোগিতাতকৈ বেছি হ'ব পাৰে।
- ন্যায়সংগত আৰু শান্তিপূৰ্ণ ভৱিষ্যতৰ সম্ভাৱনাক স্বীকাৰ কৰাটোৱে এক পৰাজয়বাদ বা নিৰাশাবাদৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব পাৰে যিটো অন্যথা অনিবাৰ্য যেন লাগিব পাৰে।
- "এখন বাস্তৱসম্মত আদৰ্শসমাজৰ বৈশিষ্ট্যসমূহে কেনেকৈ সামাজিক জগতত বাস্তৱায়িত হ'ব পাৰে সেইটো দেখুৱাই ৰাজনৈতিক দৰ্শনে ৰাজনৈতিক প্ৰচেষ্টাৰ এক দীৰ্ঘম্যাদী লক্ষ্য আগবঢ়ায়, আৰু ইয়াৰ দিশত কাম কৰি আজি আমি কৰিব পৰাকৈ অৰ্থ প্ৰদান কৰে" (LP, 128)।

O ১৫.১৬ অধিক জানিবলৈ

১) এণ্ডাৰছন, এমিল. ২০১১. *ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ আৰু শিশুৰ স্বাৰ্থ: টিমথি মাইকেল ফাউলাৰক এক উত্তৰ, ৰেচ পাৱিকা,* ১৭: ২৯১-৯৬।

২) বিষ্টজ.১৯৯৭ .চাৰ্লছ , *ৰাজনৈতিক তত্ত্ব আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক,* প্ৰিন্সটন: প্ৰিন্সটন ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৩) বেন, ষ্টেনলি আই. ১৯৮৮. *এ থিয়ৰী অফ ফ্ৰীডম,* কেম্ব্ৰিজ: কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৪) বেন্থাম, জেৰেমী. ১৯৫২. *ৰাজনৈতিক অৰ্থনীতিৰ হাতপুথি* (জেৰেমী বেন্থামৰ অৰ্থনৈতিক ৰচনা, ডব্লিউ. ষ্টাৰ্ক সম্পাদিত), লণ্ডন: এলেন এণ্ড আনৱিন।

৫) বেন্থাম, জেৰেমী. ১৮২৩. *নৈতিকতা আৰু বিধানৰ নীতিৰ ভূমিকা,* জে. এইচ. বাৰ্নছ আৰু এইচ. এল. এ. হাৰ্ট সম্পাদিত, লণ্ডন: এথলন প্ৰেছ।

U ১৫.১৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ৰ উত্তৰ : সত্য

প্ৰশ্ন ২ৰ উত্তৰ : প্লেটো

প্ৰশ্ন ৩ৰ উত্তৰ : জন ৰ'লছ

প্ৰশ্ন ৪ৰ উত্তৰ : স্বাধীনতাবাদী ধাৰণা

প্ৰশ্ন ৫ৰ উত্তৰ : জন ৰ'লছ

প্ৰশ্ন ৬ৰ উত্তৰ : সত্য

প্ৰশ্ন ৭ৰ উত্তৰ : জন ৰ'লছ

প্ৰশ্ন ৮ৰ উত্তৰ : সত্য

প্ৰশ্ন ৯ৰ উত্তৰ : ৰ'লছৰ জনগণৰ আইনৰ ব্যৱহাৰিক লক্ষ্য হৈছে মানৱ ইতিহাসৰ মহা অশুভবোৰৰ বিলোপ: অন্যায্য যুদ্ধ আৰু নিপীড়ন, ধৰ্মীয় উৎপীড়ন আৰু বিবেকৰ স্বাধীনতাক অস্বীকাৰ কৰা, ভোক আৰু দাৰিদ্ৰ্য, গণহত্যা আৰু গণহত্যা।

প্ৰশ্ন ১০ৰ উত্তৰ : ৰ'লছৰ মতে, যুদ্ধৰ উদ্দেশ্য হৈছে সকলো সমাজক জনগণৰ আইনক সন্মান কৰিবলৈ বাধ্য কৰা আৰু শেহতীয়াকৈ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ সক্ৰিয় সদস্য হিচাপে গঢ়ি তোলা।

M ১৫.১৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন :

প্ৰশ্ন ১: ন্যায়ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ২: ন্যায়ৰ স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাটোৰ অৰ্থ কি ?

প্ৰশ্ন ৩: ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণাটো কি ?

প্ৰশ্ন ৪: সমাজ কাক বোলে ?

প্ৰশ্ন ৫: ন্যায়ৰ দুটা প্ৰধান নীতিৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: প্ৰতিষ্ঠানৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ৭: "ন্যায় যেনেকৈ ন্যায্যতা" (Justice as Fairness) বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ৮: বাস্তৱসম্মত কল্পৰাজ্যৰ (Realistic Utopia) এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৯: বোজাগ্ৰস্ত/ভাৰাক্ৰান্ত সমাজ (Burdened Societies) বুলিলে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন ১০: "ন্যায় যেনেকৈ ন্যায্যতা" (Justice as Fairness)ৰ ধাৰণাটো কোনে উদাৰতাবাদী সমাজৰ বাবে আগবঢ়াইছিল ?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ন্যায়ৰ উদাৰতাবাদী ধাৰণা আৰু স্বাধীনতাবাদী ধাৰণাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য আছে নেকি ? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: "মূল্যবোধৰ ধাৰণা" (Conception of the Goods) বিষয়ে চমুকৈ লিখা।

প্ৰশ্ন ৩: পাঁচটা প্ৰাথমিক মূল্যবোধ (Primary Goods)ৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৪: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁথনিৰ ক্ৰমবিন্যাসৰ বাবে থকা আঠটা নীতি কি কি?

প্ৰশ্ন ৫: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: "জনগোষ্ঠী/জনগণৰ আইন" (Law of Peoples)ৰ দুটা প্ৰধান ধাৰণাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৭: "জনগোষ্ঠী/জনগণৰ আইন" (Law of Peoples)ৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৮: এটা জনগোষ্ঠীৰ তিনিটা মৌলিক স্বাৰ্থৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৯: "আইন অমান্যকাৰী ৰাষ্ট্ৰ" (Outlaw States)ৰ সংজ্ঞা দিয়া।

প্ৰশ্ন ১০: ৰ'লছৰ মতে, নাগৰিকৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা।

গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া) :

প্ৰশ্ন ১: ন্যায়ৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা আৰু আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২: ন্যায়ই সমাজৰ নৈতিক স্থিতিক কেনেকৈ প্ৰতিফলিত কৰে? আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩: ৰ'লছৰ উদাৰতাবাদী সমাজৰ বাবে ন্যায়ৰ তত্ত্বটো আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৪: ন্যায় বুলিলে কি বুজা? বিংশ শতিকাত ন্যায়ৰ প্ৰাসংগিকতা আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৫: আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মৌলিক গাঁথনি আৰু জনগোষ্ঠীৰ আইনৰ নীতিসমূহৰ ওপৰত এখন ৰচনা লিখা।

প্ৰশ্ন ৬: ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ দুটা নীতি ব্যাখ্যা আৰু বিশ্লেষণ কৰা।

প্ৰশ্ন ৭: ৰ'লছৰ মতে নাগৰিকৰ অৰ্থ কি? তেওঁৰ নাগৰিক আৰু সমাজৰ ধাৰণা কিয় বৰ্ণনাত্মক, সেয়া ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৮: ৰ'লছৰ মতে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সহনশীলতা আৰু মানৱ অধিকাৰৰ মাজৰ সম্পৰ্ক ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৯: ৰ'লছৰ ন্যায়ৰ তত্ত্ব আৰু জনগোষ্ঠীৰ আইনৰ বিষয়ে মন্তব্য সহকাৰে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ১০: "ৰ'লছৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় তত্ত্বৰ মুখ্য কাৰকবোৰ ব্যক্তি (নাগৰিক) নহয়, বৰং সমাজ (জনগোষ্ঠী)"—ব্যাখ্যা কৰা।

****

আধাৰ গ্ৰন্থসমূহ:

১. এণ্ডাৰ্ছন, ই. ৰাজনৈতিক উদাৰতাবাদ আৰু শিশুৰ স্বাৰ্থ: টিমথি মাইকেলক এক উত্তৰ (খণ্ড ১৭). ৰেচ পাৰ্লিকা।

২. বিট্জ, চি. (১৯৯৭). ৰাজনৈতিক তত্ত্ব আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক. প্ৰিন্সটন ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৩. বেন, এছ. আই. (১৯৮৮). স্বাধীনতাৰ এক তত্ত্ব. কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

৪. বেন্থাম, জে. (১৮২৩). নৈতিকতা আৰু বিধানৰ নীতিৰ ভূমিকা. জে. এইচ. বাৰ্নছ আৰু এইচ. এল. এ. হাৰ্টৰ দ্বাৰা সম্পাদিত. এথলন প্ৰেছ।

৫. চেটাৰ্জী, পি. (১৯৫২). নৈতিকতাৰ নীতি. বিডন ষ্ট্ৰিট।

৬. ডিউই, জে. (১৯৩০). ব্যক্তিত্ববাদ: পুৰণি আৰু নতুন. মিণ্টন।

৭. ফ্ৰাংকেনা, ডব্লিউ. কে. (১৯৯৯). নৈতিকতা. প্ৰিণ্টিছ হল অফ ইণ্ডিয়া।

৮. গুহ, ডি. (২০০৭). ব্যৱহাৰিক আৰু বৃত্তিগত নৈতিকতা. কনচেপ্ট পাৰ্লিছিং।

৯. গুথ্ৰি, ডব্লিউ. কে. (১৯৯০). গ্ৰীক দৰ্শনৰ ইতিহাস (খণ্ড ৬). কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

১০. হিউজ, জে. জি. (২০০১). এৰিষ্টটলৰ নৈতিকতা. ৰাউটলেজ।

১১. হাৰ্ষ্টহাউছ, আৰ. (২০০১). সদ্গুণ নৈতিকতাৰ ওপৰত. অক্সফৰ্ড ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

১২. লিলি, ডব্লিউ. (২০০৭). নৈতিকতাৰ ভূমিকা. ছাৰ্জিত প্ৰকাশন।

১৩. মেকেঞ্জি, জে. (২০০৪). নৈতিকতাৰ হাতপুঠি. ছাৰ্জিত প্ৰকাশন।

১৪. মেকেভিলি, টি. (২০০২). প্ৰাচীন চিন্তাৰ ৰূপ. মোতিলাল বানাৰছিদাস।

১৫. মোহাপাত্ৰ, পি. কে. (২০০৮). নৈতিকতা আৰু সমাজ: প্ৰয়োগিক নৈতিকতাৰ এক গৱেষণা. কনচেপ্ট পাৰ্লিছিং।

১৬. শৰ্মা, আৰ. এন. (২০০১). পশ্চিমীয়া দৰ্শনৰ ইতিহাস. কেদাৰ নাথ ৰাম নাথ প্ৰকাশক।

১৭. শৰ্মা, আৰ. এন. (২০০৬). নৈতিকতাৰ ভূমিকা. ছাৰ্জিত প্ৰকাশন।

১৮. ছিদগ্বিক, এইচ. (১৯০১). নৈতিকতাৰ পদ্ধতিসমূহ. মেকমিলান এণ্ড কোম্পানী লিমিটেড।

১৯. চিংগাৰ, পি. (২০০৩). প্ৰয়োগিক নৈতিকতা. কেম্ব্ৰিজ ইউনিভাৰ্চিটি প্ৰেছ।

২০. সিনহা, জে. (২০০১). নৈতিকতাৰ হাতপুঠি. নিউ চেণ্ট্ৰেল বুক (পি) লিমিটেড।

****